

АДЫГЭБЗЭ

- ПСЭЛЪЭБЗЭР ЗЭРЫУХУАРЭ ЗЭРЫЛАЖЬЭР
МАКЪ ЛЪАБЖЬЭКІЭ КЪЭЗЫПУАТЭ ТХЫЛЬ -

II

БЕР ХЬИКМЭТ

АДЫГЭБЗЭ
- ПСЭЛБЭБЗЭР ЗЭРЫУХУАРЭ ЗЭРЫЛАЖБЭР
МАКЪ ЛЪАБЖБЭКІЭ КЪЭЗЫУАТЭ ТХЫЛЬ -
II

Япэрей тэдзэгүүэ

Тхыль тедзапъ: е-тхыль

Зэхэзыльхьар - Мизанпаж: Бер Хыкмэт

2014

Анкара/Туркия

ИТХЭР

ПСЭЛЪАЩХЬЭХЭР	Т.НЭПЭКИУЭЦИ
ЛЭЖЬЫГБЭМ ХЭЗЫГБЭГЬУАЗЭ ПЭУБЛЭ	4
МАКЪХЭР БЭМ ЗЭРХЭХБЭРЭ ПСАЛЪЭХЭР УТЫКУ КЪЫЗЭРИХБЭУ ЗЭРЫЛАЖБЭР	23
I. "МАКЪ ИУЭР"ХЭР БЭМ ЗЭРХЭХБЭРЭ ПСАЛЪЭХЭР УТЫКУ КЪЫЗЭРИХБЭУ ЗЭРЫЛАЖБЭР	23
«Ы, Ы» МАКЪ ГУПЫР.....	25
«Э, А, І» МАКЪ ГУПЫР.....	42
«И, Й, Е (ИЭ, ИЭЙ; ЭЙ, ЭЙЙ), Я (ИА, ЕА), ИИ, ІЕ» МАКЪ ГУПЫР.....	69
«У, ІУ, О» МАКЪ ГУПЫР.....	103
"МАКЪ ИУЭР"ХЭМ ТЕУХУАУЭ ПЫЩАПХЬЭХЭР.....	119
II. "МАКЪ ЩЭХУ"ХЭР БЭМ ЗЭРХЭХБЭРЭ ПСАЛЪЭХЭР УТЫКУ КЪЫЗЭРИХБЭУ ЗЭРЫЛАЖБЭР	126
БЗЭГУПЭР ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪЫР: «Р».....	127
ПЭЩХЬЫНЭР ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭР: «М, Н».....	147
КЪУРМАКЪЕЙР ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭР: «ХЬ, "Хь, h"».....	172
ТЭМАКЪЫМРЭ БЗЭГУ ЛЬЭДАКЪЭ НЭГЪУНЭР ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭР: «КЪ; КХЪ; ХЪ; ГЪ»; «КЪУ; КХЪУ; ХЪУ; ГЪУ».....	188
ТЭМАКЪЫМРЭ БЗЭГУ ЛЬЭДАКЪЭ НЭГЪУНЭР ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭМ ЖБЭ КІУЭЦІРЭ БЗЭГУМ КЪАТЕХЪУКИЫЖ МАКЪХЭР: «КЪ → "КІ (→Ч) → КІУ"; «КХЪ → "К (→ Ч) → КУ"; «ХЪ → "Х → ХУ"; «ГЪ → "Т → ГЪ (→ ДЖ) → ГУ; ДЗ"».....	219
БЗЭГУ ЛЬЭДАКЪЭРЭ НЭУЖБЭ БЗЭГУЛЪЭР ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭМРЭ, АБЫХЭМ КЪАТЕХЪУКИЫЖ МАКЪХЭР: «ЖЪ, Ш»; «ЖЪ → "Ж; З"; «Щ → "ЩІ, Ш; С"».....	252
БЗЭГУЛЪЭБГЪУР (ИЖБРАБГЪУР) ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭР: «ЛЪ, Л, ЛІ».....	289
БЗЭГУПЭ КЪАРУКІЭ ДЗЭПЭ ДҮРЭШЫР ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭР: «Д, Т, ТІ».....	303
ДЗЭРЭ ІҮПЭР ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭР: «Ф, ФІ, В».....	318
ІҮПЭР ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭР: «П, ПІ, Б».....	330
БЗЭГУПЭРЭ ДЗЭПЭР КЪЭІҮПІЭ ЗЫХУЭХЪА МАКЪХЭР: «ЦІ, Ц».....	343
III. "МАКЪ ЩЭХУ ЗЭГУЭТ"ХЭР БЭМ ЗЭРХЭХБЭРЭ ПСАЛЪЭХЭР УТЫКУ КЪЫЗЭРИХБЭУ ЗЭРЫЛАЖБЭР	349
"Т" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖБЭ "МАКЪ ЗЭГУЭТ"ХЭР: «ТХЪ, ТХЪУ, ТХ, ТХУ, ТХБ».....	352
"ТІ" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖБЭ "МАКЪ ЗЭГУЭТ"ХЭР: «ТКІ, ТКІУ».....	360
"Щ" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖБЭ "МАКЪ ЗЭГУЭТ"ХЭР: «ЩТ, ЩХЪ, ЩХЪУ, ЩХБ».....	361
"Ш" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖБЭ "МАКЪ ЗЭГУЭТ"ХЭР: «ШХ, ШХУ».....	370
"ЛЪ" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖБЭ "МАКЪ ЗЭГУЭТ"ЫР: «ЛЪХУ».....	373
"П" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖБЭ "МАКЪ ЗЭГУЭТ"ХЭР: «ПС; ПЩ, ПЩІ, ПШ; ПХЪ, ПХЪУ; ПХ; ПЛЪ».....	374
"ПІ" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖБЭ "МАКЪ ЗЭГУЭТ"ХЭР: «ПЦІ; ПЩІ; ПКЪ; ПКІ; ПЛІ».....	396
"Б" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖБЭ "МАКЪ ЗЭГУЭТ"ХЭР: «БЗ; БДЗ; БГЪ, БГЪУ; БГ; БЖЪ, БЖ; БЛ».....	405
"Ф" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖБЭ "МАКЪ ЗЭГУЭТ"ЫР: «ФТ».....	429

МЫ ЛЭЖЫГЪЭМ ХЭЗЫГЪЭГЪУАЗЭ ПЭУБЛЭ

Макъхэр утыку кызырихьэмрэ ахэр бзэм зэрыхэхьэр эщхьэщыклэуэхугъуитIщ. Кызырихьэу щыклэм теухуауэ макъхэм "макъ мыхьэнэ" ялэщ, икли макъыгъуэр зэрыхуэмрэ абы хагъээщыхь кьалэни ялэщ. Мыпхуэдэу кьэхьуа макъхэмклэрэщ псалъэбзэ зэрыхуэри, макъхэмклэрэ псалъэбзэр зэрыхуэрэ икли макъхэр бзэм зэрыхыхьэ щыклэри мы я кьэхьуклэм еипкь итклэрэ мы я мыхьэнэрэ кьалэным теухуащ. Аращи, макъхэм я кьэхьуклэмрэ ахэр псалъэбзэм хэхьэу зэрыхэлэжьыхьырэ зэхуэмдэ луэхугъуэу зэрыщытыр гулытапхьэщ, ауэ псалъэбзэр макъхэмклэрэ зэрыхуэр макъхэм я кьэхьуклэм зэрытеухуари гурылуэгъуэщ. Нэгъуэщыу жыплэмэ, макъхэр бзэм зэрыхэхьэрэ зэрыхэлэжьыхь щыклэм и лъабжьэр макъхэм я кьэхьуклэм ипкь итклэ я мыхьэнэрэ кьалэнращ зытеухуарэ зыпыщлар.

Макъхэр утыку кызырихьэащлэм ахэр псэущхьэм зэрызырихьэ щыклэм дежщ псалъэбзэм и пэщлэдзэри, мыпхуэдэу ухуэу щлэзыдзэ псалъэбзэм макъхэм хагъээщыхьырэ макъхэм я кьэхьуклэм теухуа мыхьэнэрэ кьалэнклэрэщ. Псалъэбзэр мыпхуэдэу ухуэу щлэдызэ нэужьы макъ кьэхьуныгъэм пищэу макъыщлэхэр утыку кьохэри, псалъэбзэр зы системэу мыхуэу ипэ кьэхьуа макъхэмклэрэ ухуэу зэрыщлэдызэм нэмышл, мыпхуэдэу ухуэу щлэдызэ псалъэбзэр зэрыужьыным ипкь зэритклэрэ кьэхьуу утыку кызырихьэащлэ макъырэ кызырихьэу щыклэм теухуауэ псэущхьэм зэрызырихьэклэрэ псалъэбзэм хохьэр. Зэрыгурылуэгъуэщи, псэущхьэм кызырихьэащлэ дьдэм зы макъым "макъ мыхьэнэрэ кьалэн" илщи, ар бзэм щыхьэмыхьэрэ щыхьэмылэжьыхь мы макъ кьэхьуплэ дьдэр иджыри бзэ мыхьэнэжыкь. Аращи, утыку кызырихьэащлэ мыхьэнэрэ кьалэнклэрэ макъхэр псэущхьэм зэрихьэу зэрыщлэдызэклэрэщ псалъэбзэри зэрыхуэри, псалъэбзэр макъхэмклэрэ зэрыхуэм ипкь итклэ, дэтхэнэ зы макъым бзэ мыхьэнэи егъуэтыр. Мыпхуэдэ лэжьэклэмклэ зэпкырыуварэ мы и зэпкырыуварэ зыхьэмыкьлэдыкьжар зы макъыбзэу зэрыщытынур гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэ лэжьэклэ зилэ зы псалъэбзэращ макъхэр я мыхьэнэрэ кьалэнклэрэ зыхьэпльагъуэ бзэ ллэужьыгъуэри, ар зы макъыбзэщ. Адыгэбзэр мыпхуэдэ зы бзэщ.

Бзэ мыхьэнэ жыхуэтлэхэр макъырэ бзэм зэрыхэлэжьыхьыклэрэ кьэхьуаращи, ар макъырэ кызырихьэу щыклэм теухуауэ макъ мыхьэнэрэ кьалэнхэм кытехьукьыжращ. Бзэм и гугъу тцлэ мы и кьэхьуклэрэ и ужьыныгъэм дежрауи жылэпхьэщ макъхэр кызырихьэу щыклэклэ щхьэжу бзэ мыхьэнэуэ бзэм зэрыхэхьэклэрэ "макъ псалъэ" жыхуэтлэхэри кызырихьэу. Ауэ, макъхэм я кьэхьуныгъэр зэрызэхуэмыдэми ипщэклэ щыгъуазэ дыхуэхьуагъэхьэщи, макъхэр бзэм "макъ псалъэ"у зэрыхэхьэ щыклэхэри эщхьэщокьырэ: макъ гуэрхэр кызырихьэу щыклэм ипкь итклэ занщлэу бзэм "макъ псалъэ"у хохьэ; макъ гуэрхэр бзэ лэжьэклэрэ

ухуэныгэм куэду иужьклэу жылэпхэщ "макь псалъэ"хэу бзэм щызэрыхэхьажыр. Аращи, мыхьэнэ зилэ макь нэхьыбэр бзэм зэрыхэхьэ щыклэр занщэу "макь псалъэ"у щыт щхьэ, дэтхэнэ зы "макь псалъэ"р мыпхуэдэу зэрыщымытыр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу зэшхьэщыкыу "макь псалъэ"хэр утыку кызызыхьэмрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьым илябжьэклэ псалъэ кьэхьуклэрэ лэжьэклэ лэужьыгъуэхэм я пэщлэдзэрэ я зы ыхьэу щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

*

Псэушхьэм макь кызызыхьэулыу зэрыщидзам дежращ псалъэбзэм и ухуэныгэри кызыдыщидзэри, макьхэр утыку кызызыхьэр зи льябжьэу ухуэ мыпхуэдэ псалъэбзэри зы макьыбзэу зэрыщытынур жытлагэххэщ. Аращи, макьхэр утыку кызызыхьэ льябжьэм тету ухуэ псалъэбзэм мы и ухуэныгэ льябжьэр хэмыгъуэщарэ мыклуэдамэ, зы псалъэбзэр макьыбзэм кызызэрытенэрэ макьыбзэу зэрызеклуэнури гурылуэгъуэунщ. Кызызыхьэуа мы щыклэр хэмыклуэдэжарэ и льябжьэр шлэмыуда зы бзэр макьыбзэу зэрыщытым ипкь зэритклэ, ар и макьхэр утыку кызызыхьэа щыклэрэ льябжьэри зыхэлъыжу лэжьэклэ зилэ зы бзэрщ.

Макьхэр утыку кыхьарэ я кьэлуклэр псалъэбзэ ухуэныгэм дэклуу зэрызэхьуэклыфынури гурылуэгъуэунщи, мыпхуэдэ щыклэклэ бзэм иклуа зэманьгъуэр зэрымымашлэри гурылуэгъуэунщ. Ауэ макьхэм я кьэлуклэр зэрызэхьуэкклэрэ нобэ ахэр бзэм зэрыхэт щыклэм иувэжами, макьхэр кызызыхьэуа щыклэрэ я мыхьэнэм хэклуэдыныгъэшхуэ имылэу псалъэбзэм хэлэжьыхьэу нобэм кызызэрынэсари макьыбзэ лэжьэклэм гурылуэгъуэ кыпхуэщыр.

Дэтхэнэ и зы макьыр утыку кызызыхьэа льябжьэр зэрилэжклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуа лэжьэклэ зилэ псалъэбзэщ макьыбзэр. Мыпхуэдэ лэжьэклэм зэпыудыгъуэ имылэу гъуэгуанэ кыхь кызызэригъуэгурыклуар гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ зы льягъуэ зэрытетклэрэ мы гъуэгуанэ кыхьым макьхэм я кьэлуклэрэ я мыхьэнэ зэхьуэклыныгэри зэпычыгъуэ зимылэу кызызэрыдэгъуэгурыклуам папщлэ, ахэр кызызыхьэуарэ я мыхьэнэр бзэ лэжьэклэм хэмыклуэдыкыу кьэгъуэгурыклуауэ лъытапхэщ. Мыпхуэдэщ нобэм кынэса макьыбзэу щыт адыгэбзэр зэрызэпкырыуварэ зэрылажьэ щыклэри, зэманьгъуэ кыхьэклэ гъээзщларэ зэпыудыгъуэ имылэу ухуа мыпхуэдэ бзэ лэжьэклэм дэтхэнэ и зы ыхьэри адреи и ыхьэхэм пыщларэ елытауэ зэрыщытынури гурылуэгъуэунщ. Аращи, зы макьыбзэм дэтхэнэ зы ыхьэри, дэтхэнэ и зы макьыр бзэм зэрыхэлэжьыхьэ щыклэри адреи ыхьэрэ макьхэм елытарэ пыщлащ. Иккы, макьхэр кызызыхьэуа щыклэри зыр зым зэрелытарэ зэрыпыщлауэ зэрыщытми мы лэжьыгъэм ипэ кыхьуэ ыхьэхэм гурылуэгъуэ кьэщыр.

Мы псалъэхэм гурылуэгъуэ кызызэращлэщи, зы макьыбзэм и лэжьэклэр пычыгъуэ пычыгъуэрэ лэнатлэ лэнатлэу яджрэ щыгъуазэ зыхуэхьу

"псалъэпкыбзэ" хэм хуэдэкъым. Макъыбзэр макъхэр утыку кызырихъа лъабжъэ зыхэлъыжрэ зэпычыгъуэ зимылъу ухуа зы псалъэбзэщ. Ауэ "псалъэпкыбзэ" у нобэ дуней бзэщлэныгъуэ ялътэр кызытехукла бзэхэр мыпхуэдэкъым; абыхэм макъыбзэ лэжъэклэр ящлэклуэдыклащи, бзэ лэжъэклэ лыхъуэ ялътыхэр щхъэж лэжъэклэу ядж, икли я зэхуакуми зэпыщлэныгъэшхуэ дэмылъу утыку кыралъхъэр.

*

Макъыбзэм и макъхэр кызырыхуарэ кызырылухэри зэпыщларэ зэлътатщ, я мыхъэнэрэ я къалэнхэри ар дыдэу зэпыщларэ зэлътатэу щытщ. Икли дэтхэнэ и зы макъым бзэм хигъэззщлэхъ и зы къалэнрэ мыхъэнэмрэ нэгъуэщл и зы къалэнрэ мыхъэнэм я зэхуакум зэпыщлэныгъэрэ зэлътэныгъэ дэлъщи, дэтхэнэ зы макъыр кызырыхуарэ кызыдыщыхуар и лъабжъэу, бзэм зэщхъэщыл мыхъэнэ къыгъэщыл зэрыхэлэжыхъми зэпычыгъуэ илэкъым.

Мы псалъэхэм кызырыгуэклщи, зы макъыбзэу щыт адыгэбзэм и лэжъэклэ лыхъэ гуэрхэр щхъэжу лътэныр, ахэр бзэм и адреи лэжъэклэ лыхъэхэм пымышларэ емылътатэу къэлүэтэнрэ джыныр игъуэу зэрыщымытынур гурылуэгъуэщ. Ар щыхукли, макъыбзэу щыт адыгэбзэм и лэжъэклэ лыхъэхэр щхъэж лэжъэклэхуэ лътэныр, ахэр категорие жыхуалэ щыклэу лыхъэ лыхъуэ гуэшырэ адреихэм пымышларэ емылътатэу гурылуэгъуэ зыхуэщлырэ джыныр гугъуэщ, икли игъуэкъым. Дэтхэнэ зы лэжъэклэрэ еплъыклэр зы категориеу плътэми, ар икли адыгэбзэ лэжъэклэм и зы нэгъуэщл категориеуи зэрылътэфынури гулътатпхъэщ.

И лэжъэклэм щыгъуазэ дыхуэхъун папщлэ, адыгэбзэм и псалъэхэр утыку кызырихъэрэ зэрылажъэм щыгъуазэ дызхуэхъу зы лэжыгъэщ мы къытпэщитри, мы лэжыгъэр адыгэбзэм и лэжъэклэмрэ и псалъэхэр къатегориерэ псалъащхъэ гуэрхэм теухуауэ къыдогъэклукыр. Ауэ мы зэрыжытлауэ, адыгэбзэм и лэжъэклэм теухуа категориехэр зэрытлътэ щыклэклэ ахэр щхъэхуэ щхъэхуэу псалъащхъэ зэрытщлэклэрэ мы лэжыгъэр къедгъэклукми, мыр дэтхэнэ и зы лыхъэр зэпыщларэ зэрызэлътатэу зэпкырылъу щыт адыгэбзэм теухуауэ зэрымытыншыр, икли сытым дежи зэрымыгъуащэр мы илъабжъэклэ къедгъэклукл лэжыгъэм кыхошър. Псалъэм папщлэ, зы категориемрэ псалъащхъэм зи гугъуэ щыщытщл зы псалъэрэ бзэ лэжъэклэр нэгъуэщл категориерэ псалъащхъэ гуэрхэми теухуэу кызырытпыщлэхуэжынуращ мы къэтлүэтэхэм гурылуэгъуэ къытхуащри, мыпхуэдэхэр мы къытпэщыт лэжыгъэм хыболъагъуэр.

Нытлэ, мы къытпэщыт лэжыгъэрэ тхылъ лыхъэр кызыреклуэклэну щыклэу, макъхэр бзэм зэрыхэлэжыхъым теухуа псалъащхъэхэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ. Мы лэжыгъэр макъыбзэр зэрызэпкырыувэрэ зэрылажъэм езэгъ зэкълэлъхъэужыклэклэ къегъэклуклын хуейуэ

зэрыщытри гурылуэгъуэнщи, дэтхэнэ зы макъыр бзэм зэрыхэлэжыыхым езэгъ псалъашхэхэм шлэту шлджыкыр мы лэжыгъэр; тланэ, псалъашхэхэм я зэкълэжьыужыклэр - лэмал зэрилэклэрэ- макъхэр бзэм зэрыхэхэрэ зэрыхэлэжыых зэкълэжьыужыклэм теухуауэ зэрыгъэпсын хуейри гурылуэгъуэш.

Мы псалъэхэм гурылуэгъуэ зэрашлщи, макъыбзэр ухуэу зэрышлздзэрэ зэрылажыэ зэкълэжьыужыклэм зэрэзэгъклэрэщ мы лэжыгъэр дэтхэнэ зы макъыр бзэм зэрыхэлэжыыхым теухуауэ кызыэрэклэуэклынур. Нытлэ, макъыбзэ лэжыэклэр макъыр кызыэрылу шлыкълэклэ заншлэу бзэм зэрыхэхэклэрэщ кызыэрежыэри, мыпхуэдэу "макъ псалъэ" утыку кызыэрихэм теухуа лыхъэрашч япэрей псалъашхэр. "Макъ псалъэ"р мыпхуэдэу бзэм хэхъа нэужь, кыпыхъэ макърэ псалъэхэмклэ ар бзэм зэрыхэлэжыыхынур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ лэжыэклэхэми зы псалъашхэм шлэту шыгъуазэ дыхуэхъунщ. "Макъ псалъэ"р зы макъым кытехъукл япэрей "бзэ мыхъэнэ"уэ зэрылгытапхэр гурылуэгъуэщи, ар бзэм зэрыхэлэжыыхым теухуа псалъашхэ нэужыым, зы макъыр макъ гупым хэту бзэм зэрыхэлэжыыхыклэрэ ухуэ псалъэхэми зы псалъашхэм шлэту шыгъуазэ дыхуэхъунщ. Мыпхуэдэу макъ гупклэрэ ухуа дэтхэнэ зы псалъэри бзэм зэрыхэлэжыых шлыкълэр зы "макъ псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыых шлыкълэм хуэдэщи, макъ гупклэрэ ухуа псалъэхэр аргуэру бзэм зэрыхэлэжыых шлыкълэм и гугъу тшлыжын хуэныкъуэжыым. Нытлэ, мыпхуэдэщ макъхэр я "макъ мыхъэнэрэ къалэн"клэрэ бзэм зэрыхэхэрэ зэрыхэлэжыыху абыхэм "бзэ мыхъэнэрэ къалэн" зэраухуэри, мы зи гугъу тшлэ псалъашхэхэм я зэкълэжьыужыклэр икли макъхэр бзэм зэрыхэхэрэ зэрыхэлэжыых зэкълэжьыужыклэм зэрэзэгъыр гулгытапхэщ.

Мы псалъэхэм зэрэзэгъщи, дэтхэнэ зы макъыр бзэм зэрыхэлэжыыхым теухуауэ гъэпсашч мы лэжыгъэр. Япэрауи макъхэр заншлэу бзэм зэрыхэхэр дэтхэнэ зы макъыр бзэм зэрыхэлэжыыхым и пэшлэдзэушч зэрылгытари, абдежыр "макъ псалъэ" жыхуэтлэрашч. Дэтхэнэ зы макъым теухуауэ къэклэуэкл лэжыгъэ лыхъэм и япэрей псалъашхэр а *"макъым кытехъукл макъ псалъэ"у* гъэпсашч.

Дэтхэнэ зы макъыр япэу бзэм зэрыхэхэр нэхъыбэм деж "макъ псалъэ"уш. Ауэ "макъ псалъэ"у бзэм хэт дэтхэнэ зы псалъэр а макъыр флэклыплэ зэрымылэклэрэ япэу бзэм зэрыхэхъа шлыкълэу зэрышчымытри гурылуэгъуэш. Араши, нэгъуэщл макърэ псалъэхэм кыпыхъэушч макъ гуэрхэр бзэм япэу зэрыхэхэрэ хэлэжыыху зэрышлздзари, мыпхуэдэ макъхэм "макъ псалъэ" кытехъуклами, ар мы зэрыжытлауэ бзэм зэрыхэхэрэ зэрыхэлэжыых нэужырашч. Мыбы нэмышл, "макъ псалъэ" гуэрхэри иужыклэ зэхъуэжыжурэщ бзэм шыхэхъухьар. Нытлэ, зы макъыр заншлэрэ япэу бзэм "макъ псалъэ" зэрыхэхъухьамрэ, мы зи гугъу зэрытшлэуэ макъ гуэрхэм иужыклэ "макъ псалъэ" кызыэрытехъуклыжари дэтхэнэ зы макъым теухуа мы лэжыгъэ лыхъэм кышыхэдгъэщынщ.

"Макъ псалъэ" кызтехукI макъхэр "макъ мыхьэнэ" зIлэу утыку кыхьэ макъхэрауэ зэрыщытынури гурылуэгъуэщ, ауэ мыхьэнэ ялэу утыку кыхьами, дэтхэнэ зы макъым "макъ псалъэ" кызызыртемыхьукIыр е нобэ мыпхуэдэу "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэмытыжыр гурылуэгъуэнщи, макъхэм теухуауэ къедгъэкIуэкI лэжыгъэ IэнатIэхэм мыхэри кыхьэдгъэщынщ.

Зы макъыр бзэм занщIэу "макъ псалъэ" хэхьухьа нэужь, ар щхьэжу бзэм щызэрызекIуэм кыыщымынэу, кыыпыхьэ макърэ псалъэхэмкIэрэи зэрыхэлэжыхьым гурылуэгъуэнщи. Мыри дэтхэнэ зы "псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыхьым и зы щапхьэщ. Аращи, зы "макъ псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыхьы щыкIэр дэтхэнэ зы псалъэм хуэдэщи, ар щхьэж зы псалъэу бзэм зэрыхэлэжыхьым нэмыщI, абы нэгъуэщI макърэ псалъэ кыыпыхьэуи бзэм зэрыхэлэжыхьынури гурылуэгъуэщ. НытIэ, мыпхуэдэ зы лэжьэкIэми *"макъ псалъэхэр кыыпыхьэ макърэ псалъэкIэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы"* зи псалъащхьэм щIэту щыгъуазэ хуэхьун зэрыхуейр гурылуэгъуэнщи.

Мыпхуэдэ зы псалъащхьэм IуэхугъуитI зэрыхиубыдэр гурылуэгъуэщ: зыр "макъ псалъэ"р кыыпыхьэ макъкIэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьыращ, адреири "макъ псалъэ"м нэгъуэщI "псалъэ" кызызырпыхьэкIэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьыращ. Мыпхуэдэ IуэхугъуитIыр щхьэхуэ щхьэхуэу "макъ псалъэр кыыпыхьэ макърэ псалъэхэмкIэ бзэм зэрыхэлэжыхьы" псалъащхьэ лъабжьэуи кыхьэгъэщын зэрыхуейр гурылуэгъуэщи, дэтхэнэ зы макъым кытехьукIа *"макъ псалъэ"р кыыпыхьэ макъкIэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы*мрэ, *"макъ псалъэ"р кыыпыхьэ псалъэкIэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы*р зи гугъу тщIы псалъащхьэ къуэдзитIу кыхьэгъэщын хуейщ.

Мыбы нэмыщI, зы *"макъ псалъэ"р кыыпыхьэ макъкIэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы* щыкIэми лъэныкъуитI илэщ: зыр а "макъ псалъэ"м и мыхьэнэр зэрызэмыхьукIкIэрэ кыыпыхьэ макъым "префикс, суффикс" къалэн зэригъэзащкIэкIэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы щыкIэращ, адреири "макъ псалъэ"м кыыпыхьэ макъкIэрэ "псалъэщIэ" кытехьукIынращ.

Зы "макъ псалъэ"р кыыпыхьэ макъкIэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа мы лэжьэкIитIым и япэрейуэ щыт "префикс, суффикс" лэжьэкIэм икIи дэтхэнэ зы макъым игъэзащIэ "префикс, сууфикс" къалэным щыгъуэй щыгъуазэ дыхуэхьунуш. Ауэ мыбдежми ди "макъ псалъэ" щапхьэр "префикс, суффикс"кIэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа щапхьэхэри къэдгъэлъэгъуэнщи.

Зы "макъ псалъэ"м и мыхьэнэр зэрызэмыхьукIкIэрэ кыыпыхьэ макъым абы "префикс, суффикс" хуигъэзащIэу бзэм зэрыхэлэжыхьым нэмыщI, "макъ псалъэ"м кыыпыхьэ макъкIэрэ "псалъэщIэ" кызызыртехьукI лэжьэкIэ зэрыщылэм и гугъуи тщIагъэххэщи, мыпхуэдэ

лэжыэкклэми *"макь псалъэ"*хэр кыыпыхъэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъу ухуэ псалъэхэу шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Псалъэ" жыхуэтлэр зы цлэ ллэужыгъуэу (зы хьэрычэтыр зэрылътэ цлэ ллэужыгъуэу глагол; шылэцлэ, плъыфлэцлэ, бжыгъэцлэ, цлэпапщлэ...) зэрышытыр гурылугъуэщи, мыбдежым "псалъэщлэ" шыжытлэм деж, зи гугъу тщыри мыпхуэдэ зы цлэ ллэужыгъуэщлэщ. Ауэ псалъэ мыхьэнэр зэрымыхуэкълу абы кыыпыхъэ макьхэм хуагъэзащлэ "префикс, суффикс"клэрэ "макь псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыыхъ шчыклэм мы зи гугъу зэрытщлауэ зы "псалъэщлэ" утыку кыызэрымыхъэхэр гурылугъуэщ.

Зы "макь псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыыхъым и зы лыхъэщ абы нэгъушл псалъэ кыызэрыпыхъери, мыпхуэдэ лэжыэкклэми шыгъуазэ дышыхуэхъу псалъащхъэми и гугъу тщлагъэххэщ. Дэтхэнэ зы псалъэр кыыпыхъэ макьхэмклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъымрэ абы кыыпыхъэ макьклэрэ псалъэщлэхэри кыызэрытехуэклым нэмышл, псалъэм псалъэ кыыпыхъэуи "псалъэщлэ"у лъытапхъэ бзэ мыхьэнэхэр кыызэрыхуфынури гурылугъуэщи, мыпхуэдэхэр "псалъэ зэхэлъ"рэ "псалъэ зэгүэт"ущ зэрылътытапхъэр. – "Псалъэ зэхэлъ" псалъэм псалъэхэр ауэ кыызэрыклэу шчыклэу зэхэпхъауэ зэрышытыр дигу кыызэригъэкълым папщлэрэ, адыгэбзэм псалъэхэр зэрышыту зэрызэгухъэми нэхъ езэгъ зы псалъэу зэрышытым ипкъ зэритклэ, мы зи гугъу тщы бзэ лэжыэкклэм теухуауэ "псалъэ зэгүэт"ыр зехъэныр нэхъ игъуэу долътытэр -. Нытлэ, *"макь псалъэхэр бзэм зэрыхэлэжыыхъ"* псалъащхъэм шлэту зы псалъащхъэ къуэдзэри а *"макь псалъэ"р зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"*хэращ.

Макьыбзэ лэжыэкклэм ипкъ итклэ, "псалъэ зэгүэт"у лъытапхъэ гуэрхэм икли макь мыхьэнэклэрэ ухуа шхъэж псалъэуи зэреджапхъэрэ зэрылътытапхъэр гурылугъуээнщи, мыпхуэдэхэри ди лэжыгъэм кыыхэдгъэщынщ. Мыпхуэдэ шапхъэхэм теухуауэ жылэпхъэхэр ахэр кыызшыгъэлъэгъуа псалъащхъэм шлэту, е/икли зыхэхъэ дэтхэнэ зы псалъащхъэм шлэтуи кыышыхэдгъэщыжынщ.

Зы "макь псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыыхъым теухуащ мы зи гугъу тщлахэри, дэтхэнэ зы псалъэр бзэм зэрыхэлэжыыхъ шчыклэри мыпхуэдэщ. Ар шыхъукли, дэтхэнэ зы макьым теухуауэ кьедгъэкълуэкълу шытрэ дэтхэнэ зы макьым кыитехуэклэ "макь псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхъым теухуа мы лэжыгъэ лыхъэр адыгэбзэм дэтхэнэ и зы псалъэр бзэм зэрыхэлэжыыхъым теухуа зы шапхъэу зэрышытыр гурылугъуэщ. Аращи, дэтхэнэ зы псалъэм кыыпыхъэ макьхэмклэ "псалъэщлэ"хэр кыитехуэклыфынщ; дэтхэнэ зы псалъэр нэгъуэщл псалъэхэм зэрыгухъэклэрэ "псалъэ зэгүэт"хэр ухуэфынщ; дэтхэнэ зы псалъэр и мыхьэнэр зэрымыхуэкълу кыыпыхъэ макьхэм "префикс, суффикс" кьалэн зэрыхуагъэзащлэклэрэ бзэм хэлэжыыхъыфынщ.

Зы "макь псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыыхъ шчыклэу мы кьэтлүэтахэм зэрэзэгърэ, зы "макь псалъэ"р мыпхуэдэу бзэм зэрыхэлэжыыхъери дэтхэнэ

зы "псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыхьым и зы шапхъэу зэрыщытклэрэ, макъхэр бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклэу мы кытпэщыт лэжыгъэм псалъэхэр бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуауэ кьэтхь шапхъэхэри нэхьыбэу "макъ псалъэ"хэм теухуауэ кьэтхьыныр игъуэщ.

Аращи, дэтхэнэ зы псалъэр бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклэр "макъ псалъэ"хэр мы и гугъу зэрытщлауэ бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклэм ухуэдэщ. Ауэ зы макъыр бзэм бзэрыхэхэрэ зэрыхэлэжыхьы абы зы "макъ псалъэ" кытехуауэ а "макъ псалъэ"р бзэм хэлэжыхьын закъуэу зэрышмытыр гурыуэгъуэщ. Апхуэдэу щытатэмэ, бзэм и лэжыклар мащлэ дыдэу кызэтенэнт.

Аращи, "макъ псалъэ" кызтехуауэ макъхэр икли я "макъ мыхьэнэ"клэрэи бзэм холэжыхьыри, зы макъыбзэм и лэжыклар нэхьыбаплэри мыращ кьэзыгъэхуэрэ зытеухуар. Икли зы макъыбзэр псалъэрэ бзэ лэжыкларэу зэрыкыарууфлэрэ адрей бзэхэм кьазэрыщхьэщыклым и лыхьэшхуэри макъхэр я мыхьэнэклэрэ бзэм мы зэрыхэлэжыхьырауэ лытапхьэщ. Нытлэ, дэтхэнэ зы макъым теухуа лэжыгъэ лыхьэм "макъхэр я мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы ухуэ псалъэхэр" хуэдэ зы псалъащхьэри хэтын зэрыхуейр гурыуэгъуэнщ.

Мы зи гугъу тщы псалъащхьэхэм щлэту зи гугъу тщы псалъэ гуэрхэр адрей псалъащхьэхэм щлэтуи зэрылтытэфынур гурыуэгъуэщи, апхуэдэхэри лэжыгъэм кышыхэдгъэщынщ. Ауэ мыбдежым кыыхэгъэщыпхьэщи, макъ гуэрхэр кызэрыхьуа мыхьэнэклэрэ бзэм занщлэу макъ псалъэу зэрыхэхьам хуэдэу еджапхьэщ ахэр бзэм зэрыхэлэжыхьырэ псалъэхэм зэрыхэт я мыхьэнэри, мыпхуэдэхэр икли "макъ псалъэ"м кытыхьэ макъклэрэ ухуэ псалъэхуэи зэреджапхьэр гурыуэгъуэщ. Мыпхуэдэ зы шапхьэщ -псалъэм папщлэ- "щл" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклэри, и мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы дэтхэнэ зы щыплэр и макъ мыхьэнэклэрэ занщлэу бзэм зэрыхэхьа "макъ псалъэ"хэу щыт "щы, щын, щлэ, щлэн" мыхьэнэхуэ еджапхьэщ.

Мы зи гугъу тщла псалъащхьэу, дэтхэнэ зы макъыр и мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы ухуэ псалъэхэр бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклэри "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклэу ипэклэ зи гугъу тщлахэм зэрыхуэдэнур гурыуэгъуэщ. Зы псалъэр бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклэм и зы шапхьэщ "макъ псалъэ"хэри, ахэр бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклэу ипэклэ кьэта лэжыкларэхэм хуэдэщ мыбдежым зи гугъу тщыу "макъхэр я мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы ухуэ псалъэ"хэри бзэм зэрыхэлэжыхьыну щыклэр. Аращи, мыбдежым зи гугъу тщы псалъэхэр аргуэру макърэ псалъэ кьазэрыпыхьэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклэм теухуа шапхьэхэр кьэхьын хуеижкьым.

Макъхэр я мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы ухуэ псалъэхэм я гугъу щытщым деж, ар зы "макъ мыхьэнэ" е макъыр бзэм зэрыхэхьа зы "бзэ

мышьэнэ" закьуэу зэрыщымытынури гурылуэгъуэнщи, мыбы теухуауэ жылэпхъэхэм пыщапхъэщ.

Зэрыгурылуэгъуэу, зы макъыр утыку кьызэрихьам теухуащ абы и "макъ мышьэнэ"ри, ар "макъ псалъэ"у занщлэу бзэм хохъэ, икли/е и макъ мышьэнэклэрэ бзэм хэлэжьыхьу щлэдзэр. Зы макъыр "макъ псалъэ"у бзэм хэхьарэ, мы и "макъ псалъэ мышьэнэ"р зэмышьуэкьыу нэгъуэщл макърэ псалъэхэр кьыпыхъэжу бзэм хэлэжьыхьу щлэдзэми, мы и мышьэнэр лъабжьэ зэрыхуэхьуклэрэ абы кьытехьукьыжрэ щхьэщыкьыныгъэ зилэ бзэ мышьэнэи кьегъэщыфыр. Аращи, зы макъыр и "макъ мышьэнэ"клэрэ бзэм зэрыхэхьэклэрэ абы бзэ мышьэнэ кьегъэщлри, и "макъ мышьэнэ"мрэ мы кьыгъэщла и "бзэ мышьэнэ"р бзэм холэжьыхьыр.

Ауэ и "макъ мышьэнэм" елытащи, зы макъыр бзэм мы зэрыхэхьа щыкьлэми кьыщымынэу, бзэ лэжьэклэм щызекьлэху, нэгъуэщл "бзэ мышьэнэ"хэри кьегъэщыфыр. Дэтхэнэ зы макъыр мыпхуэдэкьым, ауэ адыгэбзэм и макъ нэхьыбэр мыпхуэдэ "мышьэнэбэ"у бзэм хэлэжьыхьу зэрыщытыр гулгытапхъэщ.

Икли макъхэм бзэм кьыщагъэщыфу мы зи гугъу тщы я "бзэ мышьэнэ"хэр щхьэжрэ зэмылгытауэ зэрыщымытри гурылуэгъуэнщи, макъым кьыщлэдзэу ухуэрэ зэпычыгъуэ имылэу зызыужь адыгэбзэм и макъхэр бзэм зэрызекьлэми зэпычыгъуэ зэрымылэнур гурылуэгъуэнщи. Аращи, дэтхэнэ зы макъыр кьызэрыхьа щыкьлэм елытауэщ бзэм зэрыхэхьэрэ зэрыхэлэжьыхьыри, ар бзэм зэрыхэхьэрэ зэрыхэлэжьыхьы щыкьлэр кьызэрыхьауа и "макъ мышьэнэ"м кьыщлэдзэу зэпычыгъуэ зэрымылэклэрэ и зы бзэ мышьэнэм кьыкьлэгыкьлэу зы бзэ мышьэнэр кьызэригъэщлрэ кьызэрытехьукьлэрэщ. Ар щыхьукли, бзэм зэрыхэлэжьыхьы щыкьлэр "мышьэнэбэ"у зэрыщытыр щыжытлэм деж, мыпхуэдэр икли зы макъым кьыгъэщл "бзэ мышьэнэ убгъуа"рэ "мышьэнэбгъуэ"уи лытапхъэщ.

Макъыр бзэм зэрыхэхьэрэ зэрыхэлэжьыхьым кьыгъэщл мы "мышьэнэбэ"рэ "мышьэнэбгъуэ"р абы и "бзэ мышьэнэ марж"у лытапхъэщ. Адыгэбзэм и макъ нэхьыбэр мышьэнэбэу жытлагъэххэщи, бзэм зы "макъ мышьэнэ марж" ялэу хэтщ.

Мыпхуэдэ макъхэр я мышьэнэклэрэ бзэм хэлэжьыхьу зэмылэужьыгъуэ луэхугъуэхэр бзэм утыку кьырилъхьэнклэрэ щхьэпэ мэхьухэр. Ауэ зы макъым кьырылуэфыр зэмылэужьыгъуэ луэхугъуэ хуэдэми, ахэр кьэхьуныгъэрэ щылэгъуэклэ зэхуэдэрэ зэлабжьэгъуу зэрыщытым папщлэщ а зы макъклэрэ бзэм зэрыщылыгъэфрэ кьызэрылуэтэфым лъабжьэ хуэхьур.

Мы кьэтлуэтахэр зэрыхэлъращ макъыбзэрэ адыгэбзэм и псалъэ нэхьыбэм "мышьэнэбэ"у узэреджэфыным и лъабжьэр: макъ гупклэ ухуа зы псалъэм хэт дэтхэнэ зы макъым ар бзэм щызэрекьлэу мышьэнэхэмклэрэ узэреджэфынури гурылуэгъуэнщи, дэтхэнэ зы макъым мыпхуэдэу

узэреджэклэрэ макъ гупклэ ухуа зы псалъэм и мыхьэнэр зэрыбэгъуэнур гульытапхъэщ. Аращи, макъ мыхьэнэбэу щыт макъхэмклэ ухуа зы псалъэр бзэм шызеклэу зы лүэхугъуэм теухуарэ мыхьэнэу хроникэ зэрыхъуам нэмышл, ар и "макъ мыхьэнэ"рэ бзэм кышцигъэщл и "бзэ мыхьэнэ марж"ым хиубыдэ дэтхэнэ зы мыхьэнэклэрэи гурылүэгъуэ зэрызыхуэпщыфыну зэрыщытклэрэ потанциалу мыхьэнэбэщ.

Ауэ ди жагъуэ зэрыхъуши, нобэ ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэм адыгэбзэм мы и лэжьэклэр игъэмэщлэну хушлукъур. Адыгэбзэм и дэтхэнэ зы псалъэр зы мыхьэнэрэ лүэхугъуэ закъуэм теухуэ зехьэн лъэныкъуэмклэ йокъур нобэрэй ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэри, псалъэхэм я мыхьэнэбэм хигъэщыу бзэм кыгъэщл мыхьэнэр игъэмэщлэну хушлукъур.

Мыбы нэгъунэ мы зи гугъу зэрытщла щыклэу лъытапхъэщ адыгэбзэм и псалъэхэр утыку кызызыхьэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьери, "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьым хуэдэщ макъ гупым зэрыхэтклэрэ макъхэр я мыхьэнэрэ кьалэнклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьу ухуэ псалъэхэри бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэр. Аращи, макъхэр кызызыхьуа щыклэм езэгъ мыхьэнэрэ кьалэнклэрэ бзэм зэрыхэхьэрэ зэрыхэлэжьыхьым "макъ псалъэ"хэмрэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ" утыку кызызрегъэхьэри, ахэри кыпыыхьэ макърэ псалъэклэрэ бзэм хэлэжьыхь мэхьухэр. Псалъэхэр кыпыыхьэ макъклэрэ бзэм хэлэжьыхьу шыжыгтэм деж, мыбы и зы лэжьэклэр а псалъэм и мыхьэнэр зэрызыхьуэкл щыклэклэ макъ кыпыыхьэу бзэм зэрыхэлэжьыхьэращи, мыр макъым игъэзащлэ "префикс, суффикс" кьалэну долгытэр. Мыпхуэдэ лэжьэклэм "макъ псалъэ"хэр кыпыыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуа псалъащхьэм щлэту шыгъуазэ дыхуохъур. Ауэ абдежым ди лүэхур "макъ псалъэ"ращи, абы и зы лэжьэклэу, и мыхьэнэр зэрызыхьуэкклэрэ кыпыыхьэ макъхэм хуагъэзащлэ "префикс, суффикс"клэ бзэм зэрыхэлэжьыхьэращ. Аращи нытлэ, дэтхэнэ зы макъым кыгъэхьукл псалъэхэмрэ ахэр бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуа мы лэжьыгъэм макъхэм ягъэзащлэ "префикс, суффикс" кьалэнхэми, - мыпхуэдэ кьалэн зыгъэзащлэрэ зымыгъэзащлэ макъхэми- шыгъуазэ дызэрыхуэхъур гульытапхъэщ.

Псалъэ къэхъуныгъэрэ ахэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр хиубыдэу зэрыщытынур гульытапхъэщ мы лэжьыгъэр кызызрегъуэкл щыклэу мыбы нэгъунэ ипэклэ зи гугъу тцлахэми, мыбы кыкылэпхьыкыуэ макъхэм ягъэзащлэ "префикс, суффикс" кьалэнхэмрэ ахэр зэрагъэзащлэ щыклэми зы псалъэлъащхьэу шыгъуазэ дыхуэхъунщ. Зэрыгурылүэгъуэщи, бзэ лэжьэклэу псалъэхэр ухуа нэужьрауэ зэрыщытыр гульытапхъэщ абыхэм "префикс, суффикс" кьапыхьэныгъэклэрэ кьеклэуэкл бзэ лэжьэклэр.

Нытлэ, макъхэр бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуа мы лэжьыгъэм зы псалъащхьэм щлэту дэтхэнэ зы макъым игъэзащлэ "префикс, суффикс" кьалэн"ми шыгъуазэ дыхуэхъунщ. Псалъэм и мыхьэнэр зыхьыуэкыу

ищхэм кыпыхьэу а псалтэ мыхьэнэр зыгъэлажэ макъыр "префикс"у долбытэр; псалтэм и мыхьэнэр зымыхуэкыу ищхэм кыпыхьэрэ а псалтэ мыхьэнэр зыгъэлажэ макъри "суффикс"у долбытэр. Дэтхэнэ зы *"макъым игъэзащлэ префикс, суффикс къалэн"*у лбыта мы псалъашхэмкIи макъхэр бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа лэжыгъэ IэнатIэр мэхыр.

ИпэкIи кызызрыхэдгъэщауэщи, "макъ псалтэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыхь щIыклэр дэтхэнэ зы псалтэр бзэм зэрыхэлэжыхь щIыклэм и зы шапхьэу зэрыщытым папщIэ, дэтхэнэ зы макъым псалтэхэм хуигъэзащлэ "префикс, суффикс" къалэнхэм теухуа шапхьэхэри - нэхьыбэм деж- ахэр "макъ псалтэ – макъ глагол"хэм къазэрыпыхьэклэрэ къэдгъэлъэгъуэныр игъуэщ. ИкIи, зы макъыбзэр мыхьэнэбэу зэрыщытрэ псалтэхэми кыпыхьэ макъклэрэ псалъэщлэ кызызрыхтэхуыкыфынур гурылуэгъуэщи, лэжыгъэм нэхэри зедымгъэубгъуу "префикс, суффикс" лэжэклэ закъуэм щыгъуазэ дыхуэхъун папщIэ, мы псалъашхэм щIэтэ къеклуэкI лэжыгъэр "макъ псалтэ – макъ глагол"хэм я зы мыхьэнэм теухуауэщ кызызредгъэклэуэныр.

*

Япэрауэ макъхэр бзэм зэрыхэхэрэ псалтэхэр кызызрыхуу зэрылажэ теухуауэ къедгъэклэуэныр жыхуэтIа мы лэжыгъэр "макъ псалтэ"хэм деж кызызрыхщIидзэр гултытапхьэщи, дэтхэнэ зы макъым игъэзащлэ "префикс, суффикс" къалэнхэм теухуа шапхьэхэри "макъ псалтэ"рэ "макъ глагол"хэм теухуауэщ зэрыгъэлъэгъуэр. "Префикс, суффикс"хэр икIи нэхьыбэу глаголхэм зэрытеухуари гурылуэгъуэщи, дэтхэнэ зы макъым игъэзащлэ "префикс, суффикс" къалэныр нэхьыбэу "макъ глагол"рэ нэгъуэщI "префикс, суффикс" къэзымыштауэ щытхэм теухуауэщ кызызредгъэлъэгъуэр. Мыбдежым зы макъым игъэзащлэ "префикс, суффикс" къалэным теухуа шапхьэхэр "префикс, суффикс"ыншэ "занщлэ глагол"ым икIи "макъ псалтэ"рэ "макъ глагол"хэм щхьэжу кызызрыпыхьэм теухуауэ къэдгъэлъэгъуэ щхьэ, адыгэбзэ лэжэклэу зы псалтэрэ глаголым кыиштэфыну "префикс, суффикс"ыр зы закъуэм кызызрыхьымынэр гурылуэгъуэщи, псалтэрэ глаголхэр "префиксыбэ, суффиксыбэ"у зэрыхуэфым теухуа шапхьэхэр мы тIыбIылым кыкIэлъыкIуэну "АДЫГЭБЗЭ III" тхылым хиубыдэну "адыгэбзэм и псалтэ ухуэкIэ" хуэдэ зы псалъашхэм хиубыдэу кыищыдгъэлъэгъуэныр.

"Префикс, суффикс"хэм теухуауэ ипэкIэ мы къэтIуэтэхэм нэмышI, аргуэру тежыхьыпхьэхэр щыIэщи, мыпхуэдэхэри мыбдежым кыпытщэжынщ.

Зы макъыбзэр макъ мыхьэнэ лэжэклэ зилэ псалъэбзэщи, зы макъым "префикс, суффикс" къалэн зэригъэзащлэри и "макъ мыхьэнэ"р зэрылажэклэрэ ар бзэм зэрыхэлэжыхьэклэрэ къэхуэ и бзэ мыхьэнэхэмкIэрэщ. Аращи, зы макъым игъэзащлэ "префикс, суффикс"

кьалэныр абы и макъ мыхьэнэрэ кьалэнращ зэлытари, мыбырэ а макъым бзэм хигъээщыхь мыхьэнэрэ кьалэнхэр зэщхьэщыккыым.

Зы макъыр бзэм мыпхуэдэу щыплитым зэхуэдэ мыхьэнэклэрэ - ауэ зэщхьэщыккьалэнклэрэ- холэжыхьыффри, мы кьалэнитым языхэу щыт "прификс, суффикс" кьалэныр зэрыгъээщлэфыр а макъым бзэм хигъээщыхь мыхьэнэрэ кьалэным нэмышл, а макъыр ищхьэрэ иклэ кьызыпыхьэ "псалъэ"м и мыхьэнэми елытащ. Икли мыпхуэдэ кьалэнитл шагъэзащлэм деж, ягъэзащлэр дэтхэнэрами зэхэхугъуафлэ щымыхьуи щылэщи, апхуэдэхэр псалъэр кьызырыуатэ щыккьалэщ цызырэзэххур.

Зы макъыр псалъэм иклэрэ ищхьэм кьыщыпыхьэм деж, абы цлэ лэужыхьгъуэу зы псалъэщлэ (щылэщлэ, плыфэщлэ...) кьытехьукмэ, а макъым игъэзащлэр "префикс, суффикс" кьалэну лытапхьэккыым. Ауэ зы псалъэм кьыпыхьэ макъклэрэ зы псалъэщлэр кьызырыхьу щыккьалэри "префикс, суффикс"клэрэ кьэхьу псалъэуц нобэ ди бзэщлэныгъэм зэрилгытэри, мыр зи гугъу тщы бзэщлэныгъэ еплыккьалэм и грамматикэ термину щыт "префикс, суффикс"ыр псалъэ кьэхьуныгъэм лъабжьэрэ щхьэусыгъуэ зэрыхуэхьуу зэрилгытаращ зытеухуар.

Аращи, зы макъым игъэзащлэ "префикс, суффикс" кьалэным теухуа шапхьэхэр мы зи гугъу тщы псалъащхьэм щлэту кьыщытхьым деж, зы макъым игъэзащлэ мы "префикс, суффикс" кьалэным нэмышл, ар зы псалъэм иклэрэ ищхьэм кьыпыхьэу псалъэм зы "псалъэщлэ" кьызыртехьуккьалэм теухуа лэжьэклэ шапхьэхэри мы лэжыгъэм деж кьыщыхьэгъэщыпхьэщ, е апхуэдэхэр икли зи игъуэ псалъащхьэм щлэту щыдгъэлыгъуэнщ.

Зы макъым и мыхьэнэрэ кьалэныр зэрилъабжьэклэрэ абы бзэм хигъээщыхь мыхьэнэрэ кьалэнращ "префикс, суффикс" кьалэныр зытеухуари, адыгэбзэм и макъхэм щыщу мыпхуэдэ кьалэн зэрыгъээщлэфыну макъым гулыгтэ хубощыфыр. Мы псалъэм зэрэзэгъщи, адыгэбзэм "префикс" е "сууфикс" зыгъээщлэф макъхэу лытапхьэхэри хэтщ. Аращи, "префикс" кьалэн зыгъээщлэфыну макъыр зы псалъэр (нэхьыбэуи глаголыр) зэрыгъэзащлэ щыккьалэ кьэзыгъэлыгъуэф мыхьэнэ зилэ макъращ; "суффикс" кьалэн зыгъээщлэфыну макъри зы псалъэр (нэхьыбэуи глаголыр) зыгъэлэжыгъыну мыхьэнэ зилэ макъращ. Ауэ мыпхуэдэ кьалэн зыгъэзащлэ макъхэр сытым дежрэ дэтхэнэ зы псалъэм (глаголым) мы игъээщлэфыну кьалэныр зэрыхуимыгъэзащлэри пыщапхьэщ.

Мы псалъэхэм гурылуэгъуэ зэращлэщи, "префикс, суффикс" кьалэн лъэныкьуэклэ макъхэм теухуауэ мыхэри пыщапхьэщ: «дэтхэнэ зы макъми "префикс, суффикс" кьалэн игъэзащлэккыым; макъ гуэрхэм "префикс, суффикс" кьалэнхэр е зы кьалэныр (е префикс е суффикс) шагъэзащлэ щылэщ; макъ гуэрхэми сытым дежи "префикс, суффикс" е абы щыщ зы кьалэн шагъэзащлэр; макъ гуэрхэм налуэу "префикс, суффикс" кьалэн

ямыгъэзашцэу лъытапхъэми, "префикс" е "суффикс" къалэн игъэзашцэну зэрыхушцэкъури гулъытапхъэши, дэтхэнэ зы макъым теухуауэ "префикс, суффикс" къалэным теухуа псалъашхъэм щцэту мыхэр къыхэдгъэшынщ.

Макъхэм ягъэзашцэ "префикс, суффикс" къалэныр къызэрекълэуэтращ мыбдежым зи гугъу тццы псалъашхъэр зытеухуари, дызтелэжьыхъ макъыр утыку къыхагъэххэу щыт псалъэхэм "префикс, суффикс" зэрыхуэхуращ мы псалъашхъэм щцэту шыгъуазэ дызхуэхур. Псалъэхэр бзэм зэрыхэлэжьыхъ щыклэращ абыхэм "префикс, суффикс" къалэн зыгъэзашцэ макъхэр къазэрыпыхъэри, мыр псалъэ къэхуаныгъэу ипэклэ къэта псалъашхъэхэм къаклэлъыклэу бзэ лэжьэклэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ. ИккI макъхэм ягъэзашцэ "префикс, суффикс" къалэну мы зи гугъу тццы псалъашхъэр дэтхэнэ зы макъыр бзэм зэрыхэлэжьыхъыклэрэ псалъэхэр зэрыхуэм теухуэ бзэ лэжьэклэм и ухыплэ псалъашхъэу зэрылъытапхъэри гурылуэгъуэщ.

Ауэ псалъэхэм "префикс, суффикс" къалэн зыгъэзашцэ макъ къапыхъэу зэрылажъэ щыклэр псалъэ къэхуаныгъэм къыклэлъыклэу бзэ лэжьэклэу щытми, псалъэ гуэрхэр –нэхъыбэуи глаголхэр- "префикс, суффикс"клэрэ ухуэу утыку къызэрихъэри гурылуэгъуэщ. Нытлэ, мыпхуэдэу зы макъыр и мыхъэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхъ щыклэу псалъэ зэрыхуэр *"макъхэр я мыхъэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхъыклэрэ ухуэ псалъэ"*у ипэклэ къэта псалъашхъэм деж къыщыгъэлъэгъуэныр зэрыигъуэри гулъытапхъэщ. Аращи, мыпхуэдэ глаголхэр утыку къызэрихъэрэ зы псалъэу зэрыхуэ щыклэр "префиксиал глагол"уши, зы псалъэр мыпхуэдэу утыку къыхъэн хуей зэрыхуэрэ къызтехуэклэри мыраш: иджыри щхъэжу "макъ глагол" мыхъуэрэ и макъ мыхъэнэм зэрэзэгъклэрэ глаголу лэжьэн хуэщцэкъуу "глагол потанциал"рэ "глаголпхъэ"у тлътгэ макъхэм мы я мыхъэнэр лэжьэфынрэ гъэзэщцэн папщлэ, ахэр зыхуэныкъуэ кондицэр къызылуэ макъ гуэрхэр абыхэм "префикс" язэрыхуэхуэклэрэщ.

Зэрыгурылуэгъуэши, адыгэбзэм зы макъым "префикс, суффикс" къалэну игъэзашцэр а макъым бзэм хигъэзэщцыхъ зы мыхъэнэм е мыхъэнэхэм теухуащ. Зы макъым "префикс, суффикс" къалэн зэригъэзашцэр и макъ мыхъэнэрэ къалэным елъытауэ бзэм хигъэзэщцыхъ мыхъэнэрэ къалэнхэм зэрытеухуам нэмыщл, ищхъэрэ иклэм къызпыхъэу "префикс, суффикс" къалэн зыхуигъэзашцэ псалъэм и мыхъэнэми зэрелъытар жытлагъэххэши, "префикс, суффикс" къалэн зыгъэзэщцэф дэтхэнэ зы макъыр сытым дежрэ дэтхэнэ зы псалъэм ищхъэрэ иклэм къыпыхъэу а псалъэм "префикс, суффикс" къалэн зэрыхуимыгъэзашцэр гурылуэгъуэщ. Аращи, адыгэбзэм дэтхэнэ и зы макъыр дэтхэнэ зы псалъэм сытым деж "префикс, суффикс"у къыпыхъэкъым. Мыри псалъэхэр зэрыхуэрэ зэрылажъэ макъхэр нэмыплэ зэрымыщцыхъэу адыгэбзэр зэрымакъыбзэм теухуа зы лэжьэклэщ.

Мы жытлахэм гурылуэгъуэ зэралщи, макъыбзэу щыт адыгэбзэм и лэжьэклэм "префикс, суффикс" луэхугъуэр кызыреклуэкл щыклэр ар "псалъэпкъыбзэ" хэм кызыреклуэкл щыклэм ещхьми, зэщхэщыкыныгъэ зыхуалэщ. "Псалъэпкъыбзэ" хэм бзэ мыхьэнэу щыт "псалъэ" хэр "псалъэпкъ" хэм "префикс, суффикс" кызырыпыхьэклэрэуш утыку кызырихьэу зэралыгтэр, ауэ зы макъыбзэм бзэ мыхьэнэрэ псалъэ къэхьун папщлэ "префикс, суффикс" хэр узхуэмыныкыуэрщ. Аращи, макъыр мыхьэнэншэу зылыгтэ "псалъэпкъыбзэ" хэм я лэжьэклэр макъхэмклэ ухуарэ езыри мыхьэнэншэу щыт "псалъэпкъ" ым "префикс, суффикс" кызыриштэклэрэщи, бзэм "псалъэ" кызыригъэхьурэ зэрыхэлэжьыхьыр мыпхуэдэщ зэралыгтэр. Ауэ икли апхуэдэ дэтхэнэ зы бзэм "префикс, суффикс" къалэн зыгъэзашлэ зы макъ бжанэ ялэщи, а макъхэм сытым дежрэ дэтхэнэ зы псалъэми "префикс, суффикс" къалэн хуагъэзашлэр.

Зи гугъу тщы "псалъэпкъыбзэ" лэжьэклэр мыпхуэдэщи, адыгэбзэр абы кытехьуклэ зы бзэшлэныгъэм зэрышладжыклым ипкъ итклэ, нобэ утыку итрэ адыгэбзэшлэныгъэу ялыгтам адыгэбзэм "префикс, суффикс" луэхугъуэр кызыреклуэкл щыклэу ялыгтэми щыуагъэ зэрыхэлъынур гурылуэгъуэщ. Зи гугъу тщлэ бзэшлэныгъэм зэрилгытэклэрэ зы бзэм "префикс, суффикс" зыгъэзашлэ макъхэр илэщи, а макъхэм мы я къалэныр дэтхэнэ зы псалъэм хуигъэзэшлэн хуейщ. Мыпхуэдэу "префикс, суффикс" къалэн зыгъэзашлэ макъхэм дэтхэнэ зы псалъэм сытым дежи "префикс, суффикс" къалэныр зэрыхуамыгъэзашлэри "эргатив" ыгъэуш зэралыгтэр.

Зэхуэмыдэу ухуэклэрэ лэжьэклэ зилэ бзэ категории нэхьыщхьэу зэщхэщыщыныгъэ зыхуилэ бзитлым я лэжьэклэр зэхуэдэу зэралыгтэм кытехьуклэ щыуагъэщи, адыгэбзэр зэрыхуарэ зэрылажьэр нэмыплъ зыщл бгъэдыхьэклэу, езым хуэлуа лэжьэклэ зилэж адыгэбзэм "префикс, суффикс" къалэн зыгъэзашлэ макъ гуэрхэм игъуэ щымыхьум деж "префикс, суффикс" къалэн зэрамыгъэзашлэр щыуагъэу "эргатив" ыгъэуш зэралыгтэр. Хамэ бзэшлэныгъэлхэм адыгэбзэм мы зи гугъу тщы и лэжьэклэ гуэрхэр "эргатив" у зэралыгтэм кышшымынэу, абы я бзэм кытехьуклэ бзэшлэныгъэм адыгэбзэр зэрышладжыклым кызырыгуэклэщи, ди бзэшлэныгъэлхэм адыгэбзэм теухуа мыпхуэдэ лэжьэклэхэр зэралыгтэри "эргатив" ыгъэуш. Зэрыгурылуэгъуэу, "эргатив" терминыр псалъэпкъыбзэ еплъыклэм теухуащи, а еплъыклэм емызэгъ лэжьэклэр зэралыгтэрщ; а еплъыклэр зи гъуазэ нобэрей адыгэбзэшлэныгъэлхэми мы терминыр -имыгъуэми- адыгэбзэм и лэжьэклэ гуэрхэр зэралыгтэ щыклэу зэрахьэр. Аращи, ди бзэшлэныгъэлхэм я лэджэщлэкл тхыгъэрэ тхылъхэми адыгэбзэм и лэжьэклэ гуэрхэр "эргатив" лэжьэклэу ялыгтауэ хыболъагъуэр. Ауэ икли, адыгэбзэм теухуауэ абыхэм "эргатив" лэжьэклэу ялыгтэр икли мыбдежым зи гугъу тщы "префикс, суффикс" луэхугъуэм кышшынкъым: зи гугъу тщы бзэшлэныгъэ лэжьэклэм емыщхьэрэ

щхьщыкыныгыэ зыхуилэ дэтхэнэ зы лэжьэкклэ ыхьэр – адыгэбзэм и макъыбзэ лэжьэкклэр нэмыплэ зэрашкклэрэ- "эргатив" лэжьэкклэу ялыгытэр.

Ар щхьэ, зы макъыбзэ щыт адыгэбзэр макъ мыхьэнэрэ къалэнкклэрэ зэрылажэ щыкклэр псэлъэпкыбзэ лэжьэкклэм зэремызэгъынурэ езым хуэуагъэжу зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ; макъым кыщцлэдзэу ухуарэ макъыр зи лъабжьэкклэрэ адыгэбзэ макъыбзэм и лэжьэкклэм щыгъуазэ ущыхуэхъум деж, ар зыхуэмыфащэ бзэщлэныгъэм зэрыщладжыккым кыхьу мы зи гугъу тщы шыуагъэхэми щыгъуазэ ухуэхъунщ. Араши, зы макъыбзэр макъыр мыхьэнэншэрэ зы материал пэлыгъэу бзэм хэлэжыхьу зылыгъэ зы бзэщлэныгъэм и унафэкклэрэ лэжьэн хуейуэ зэрыщымытынур гурылуэгъуащэ.

Зэрыгурылуэгъуэщи, "псэлъэпкыбзэ" еплъыкклэ мы зи гугъу тщыуэ адыгэбзэм и лэжьэкклэ ыхьэ гуэрхэр "эргатив"у зэрилъытэм хуэдэжу, "макъыбзэ" еплъыкклэ "псэлъэпкыбзэ" лэжьэкклэм теухуауэ "эргатив" лэжьэкклэ хуэдэу лъытапхъэ куэд хэплъэгъуэфынщ. Иккы мыбий кыщщымынэу, псэлъэбзэ ухуэныгыэ лъабжьэр макъыбзэщи, зи лъабжьэр цлэударэ макъыбзэу щымытыж псэлъэбзэхэм я лэжьэкклэрагъэнщ "эргатив" лэжьэкклэбзэу щытрэ иккы а терминыр нэхъ зыхуэфашэу лъытапхъэр!

"Префикс, суффикс" терминхэм теухуауэ пыщапхъэщи, ар "псэлъэпкыбзэ" терминологиэм щыщу зы псалъэщ. Иккы апхуэдэ бзэхэр зэрылажэ щыкклэр "префикс, суффикс"кклэрэщи, дэтхэнэ зы "псэлъэпк"ыр "префикс, суффикс"кклэрэщ зэрылажэрэ зы "псалъ"у утыку кызырихьэу зэралыгътэр. Ауэ зэрыгурылуэгъуэщи, зы макъыбзэм и лэжьэкклэр мыпхуэдэккым; абы и макъхэр псэлъэбзэм ипэ кыхьуэ мыхьэнэ зилэхэрщи, псэлъэбзэри макъхэр утыку кызырихьэрэ я мыхьэнэхэр лъабжьэ зэрыхьукклэрэщ зэрыхуэрэ зэрылажэ щыкклэр. Ар щыхьуккы, дэтхэнэ зы макъыр е макъ гупыр я мыхьэнэкклэрэ лажэущ макъыбзэр зэрыхуэрэ зэрылажэри, абы и псалъэхэр зэрыхуэхуэрэ зэрылажэри мыпхуэдэ щыкклэу зэрыщытым ипкъ итклэ, дэтхэнэ зы макъ гупыр "псэлъэпк"у лъытэнрэ ар кыпыхьэ макъкклэрэ лажэу зэралыгътэр игъуэккым. Нытлэ, зы макъыбзэу щыт адыгэбзэм дежкклэ "псэлъэпк" терминри, абы кыпыхьэ макъхэр "префикс, суффикс"у зэралыгътэ терминри нэхьыбэм деж узхуэмыныкъуэ терминхэу лъытапхъэщ. Ауэ, адыгэбзэ лэжьэкклэу кытпыщлэхуэу мы зи гугъу тщы лэжьэкклэм теухуауэ нэгъуэщлэ зы цлэ къэлыхьуэн нэхьэрэ, зэрахьэу зэрыщытри хэтыжу, ягъэащлэ къалэнми гулыгъэ зэрыхуэтщкклэрэ "префикс, суффикс" терминыр зехьэныр иджыркклэ игъуэу тлъытащ. Иккы, мы лэжьыгъэм игъуэ кыщыхьум деж, глагол инфинитиву мыгъэпса псалъэр "псэлъэпк"у зэрытлъытэри зи гугъу тщы терминологиэм теухуауэ гурылуэгъуэ зыхуэщлын хуейккым. Адыгэбзэр зы макъыбзэу и цлэныгъэр яджу щыщадзэм деж, абы езым хуэфашэрэ хуэигъуэ терминологиери

езым кызырыуигъэлыгъуэнури гурылуэгъуэнци, мы зи гугъу тцлы луэхугъуэхэм хуэигъуэрэ хуэфашэ терминхэри адыгэбзэм хуиту кызырегъэщцлыфынури мыбдежым щыжылэпхъэщ.

Зи гугъу тцлы бзэхэмрэ къатехъукла бзэщцлэныгъэм зэрилътэ щыклэм езэгъ дьдэу зэрылгытапхъэклэрэ адыгэбзэм "префикс, суффикс"хэр зэрыхэлэжыыхьыр адыгэбзэм макъ мыхъэнэншэу кыигъэщцла псалъэхэмрэ (ахэр бзэ лэжъэклэ лыхъэу мащцэ дьдэуи лгытапхъэщ) хамэбзэу адыгэбзэм кыыхэхъа псалъэхэм я лэжъэклэрауэ зэрыщытри мыбдежым кыыхэгъэщцпхъэщ.

*

"Префикс, суффикс"хэм теухуау мы кыпытщэжахэри хэтыжу, мыбы нэгъунэ зи гугъу тцлахэр макъхэр бзэм зэрыхэхьэрэ зэрыхэлэжыыхьу псалъэхэр зэрыухуэм теухуаш. Аращи, мы кыйтпэщыт лэжыгъэр дэтхэнэ зы макъым бзэм хигъэзэщцыхь лэжыгъэр лыхъэ лыхьэрэ псалъащхьэ псалъащхьэу зэрыгуэшаклэрэш кызыреклуэжыныур. Мы лэжыгъэр зэрыгъэпса псалъащхьэхэм я зэклэлыхъэужыклар икли бзэ ухуэклэ зэклэлыхъэужыкларэм зэрэзэгъыр ипэкли жытлагъащ.

Макъхэр бзэм зэрыхэхьэрэ зэрыхэлэжыыхьым теухуауэ псалъащхьэхэу мы зи гугъу тцла дэтхэнэ зым теухуа деталхэм мыбы нэгъунэ я гугъу тцлащ; икли дэтхэнэ зы макъыр бзэм зэрыхэхьэрэ зэрыхэлэжыыхьыр езым и къэхъукларэм зэрыпыщларэ зэрелгытам папщцэ, макъхэр бзэм зэрыхэлэжыыхьу мы зи гугъу тцлахэр зэрызэщхьэщыклар ипэклэ кыыхэдгъэщагъэххэщ. Аращи, дэтхэнэ зы макъыр кызырыхьуарэ бзэм зэрыхэлэжыыхь щыклэм теухуауэ мы лэжыгъэр кызыреклуэкл псалъащхьэхэр дэтхэнэ зы макъым теухуарэ хуэлуауэ мащцэу эщхьэщоклыр. Ауэ макъ нэхьыбэм теухуауэ псалъэ къэхъукларэ лэжъэклэр зыхэзыубыдэу ипэклэ зи гугъу тцла "псалъащхьэ"хэр зэрызэклэлыхъэужыкларэу мыбдежми кыыщидгъэлыгъуэжыныщ:

- "" макъым кыитехъукл **"макъ псалъэ"**хэр.

- "" макъым кыитехъукла **"макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхьыр:** макъ кыытыхьэу **кыитехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыытыхьэу ухуэ "псалъэ зэгъэтхэр".**

- "" макъыр - и къалэнрэ и мыхъэнэклэрэ- **"бзэм зэрыхэлэжыыхьу ухуэ псалъэ"**хэр.

- "" макъым **"префикс – суффикс къалэн"**у игъэзащцлар.

Нытлэ, мы ипэклэ къэтлуэтахэм теухуауэщ мы лэжыгъэ лыхьэр зэрыухуарэ кызыреклуэклри, **"АДЫГЭБЗЭ II -ПСАЛЪЭБЗЭР ЗЭРЫУХУАРЭ ЗЭРЫЛАЖЬЭР МАКЪ ЛЪАБЖЬЭКІЭ КЪЭЗЫУАТЭ ТХЫЛЪ-"** зи цлэ мы тхылы томыр зытеухуа лэжыгъэр **"макъхэр бзэм зэрыхэхьэрэ псалъэхэр утыку кызыэрихьэу зэрылажьэр"**ащ.

*

Мы лэжыгээр дэтхэнэ зы макьыр бзэм зэрыхэхээрэ зэрыхэлэжыхыу ухуэ псалгэхэр мы ипэклэ кьэта псалгашхэхэм зэрышлэджыкклэрэщ кьызэреклуэклыр. Мыпхуэдэу дэтхэнэ зы макьым и мыхьэнэрэ кьалэнклэрэ бзэм хиггээзщыхь бзэ мыхьэнэрэ кьалэным шыгьуазэ дызэрыхуэхуэклэрэщ лэжыгээр кьызэреклуэклри, игьуэ кьышчысым деж, мы кьедггэклуэкл лэжыггэклэрэ кьэунэху бзэ лэжбэклэм емызэгьыу нобэрэй ди бзэцлэныггэмрэ литературэбзэм и бггэдыхгэклэри кьыхэдггэщрэ щыдгуби щылэщ. Араши, макьыбзэу щыт адыгэбзэм емызэггэрэ щыуаггэу лгытапхэхэр нобэ адыгэбзэм хилгэу зэрышлэдзэр адыгэбзэр зыхуэмыдэрэ зэмышхь бзэхэм я бзэцлэныггэм зэрышладжыкклраш кьызтехуэклри, адыгэбзэм езым и цлэныггэрэ езыр зэрыхуарэ зэрылажгэм езэггыу зэрыхуэн хуейм гулгытэ хуэцларэ абы хушлэжыуу зэрылэжгэн хуейр гулгытапхгэщ.

Мы лэжыгээр макгхэр бзэм зэрыхэлэжыхыкклэрэ псалгэхэр зэрыхуэм теухуаши, мы лэжыггэ ыхгэр япэрэй лэжыггэхуэ "Адыгэбзэ (Макьыбзэ)"мрэ кьыклэлгыклуэ лэжыггэхэм ешхуэ жыплэ хгунуш. Ауэ мы зи гуггэу тшлы япэрэй лэжыггэхэр адыгэбзэр зэрыхуарэ зэрылажгэри зыхэлгыжу, адыгэбзэм кьыггэщл гупгысэхэр зыдэзышлыггэу лэжыггэхэрти, мы кьытпгэщыт лэжыггэ ыхгэр адыгэбзэр зэрыхуарэ зэрылажгэм нэхг теггэпсыхгэуэ зы лэжыггэу, мы ипэклэ кьэта псалгашхэхэм теухуауэ псалгэхэр класификацэ шлауэ телэжыхыын лгухуггэуэщ. Макгхэр я мыхьэнэрэ бзэм зэрыхэлэжыхы шлыкклэрэ кьеклуэкл мы лэжыггэми кьышчытпгышлгхуэм деж, макгрэ псалгэ мыхьэнэхэм дышчытпсэлгыхыи щылэщи, мы лэжыггэм япэрэй лэжыггэхэм кьышчымыунгхуа еплгыкклэрэ гупгысэ мащлэй хэлгыкым. Араши, япэрэй лэжыггэхэм хуэдэу, ауэ бзэ лэжбэклэм нэхг теггэчыныхгэрэ хуэлуауэ щыт мы лэжыггэри адыгэбзэрэ макьыбзэ цлэныггэм и пгублэу зэрытлгытэм ипкь зэритлраггэнщи, мы лэжыггэми макгхэр я мыхьэнэрэ бзэм зэрыхэлэжыхыым теухуауэ кьытпгышлгхуэ гуэрхэр кьыхэдымггэщрэ пьдымшгэу дышчыблэклгыфынкгым.

Мы лэжыггэр кьызэреклуэклым теухуауэ мы ипэклэ кьэта псалгашхэхэр зэрызэклэлгыклуэр макгхэр утыку кгыхгэу бзэм зэрыхэлэжыхыкклэрэ псалгэхэр зэрыхуэ зэклэлгхгэужыкклэм езэггыуи жылэпхгэщ. Ауэ мы псалгашхэхэр зэрызэклэлгхгэужыкклэри дэтхэнэ зы макьым бзэм хиггээзщыхь лгухуггэуэхэм флэклыплэ имылгэу теухуа зэклэлгхгэужыкклэуи жылэпхгэкгым. Араши, дэтхэнэ зы макьыр бзэм зэрыхэхээрэ зэрыхэлэжыхыкклэрэ псалгэхэр зэрыхуэр флэклыплэ зэрымьлэклэрэ мы псалгашхэхэр зэрызэклэлгхгэужь шлыклэ дьдэм тегу жылэпхгэкгым. Ауэ икли мы псалгашхэхэр зэрызэклэлгхгэужыкклэм макгхэр бзэм зэрыхэхээрэ зэрыхэлэжыхыу псалгэхэр утыку кьызэрихгэм теухуа зы зэклэлгхгэужыкклэ лггэггэу гурылгггэуэ кьытхуишлыу жылэпхгэщ.

Дэтхэнэ зы макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьымрэ дэтхэнэ зы псалъэр утыку кыызэрихьэрэ бзэм хигъээщыхь мыхьэнэм щыгъуазэ ухуэхуныр зы псалъашхьэмклэ зэрыримыкъураш мы псалъэхэм гурылуэгъуэ къашцри, мыр зы макъыбзэу адыгэбзэр зэрыхуураш зытеухуар. Араши, цыхум (хьэ) кызхигъэлукл макъхэмклэрэ ухуа псалъэбзэм и къежъаплэр а макъхэр утыку кыызэрихьэм дежши, макъхэр кыызэрихьу щыклэрэ я мыхьэнэр псалъэбзэм и лъабжьэщ. Мыпхуэдэ лъабжьэклэрэ ухуэу щлэзыдзэ псалъэбзэм дэтхэнэ и зы лъэбакъуэм кышыхьу мыхьэнэщлэри мы лъабжьэм елытауэщ утыку кыызэрихьэр. Мыпхуэдэ лъабжьэклэрэ къежъэрэ лажъэу щлэдзэу, дэтхэнэ зы лъэбакъуэр абы ипэ кыхуэ лэжьэклэм зэрытешыхьыжклэрэщ бзэм и ухуэклэри, дэтхэнэ зы макъым кыигъэщлэ мыхьэнэмрэ иклуэ къалэныр а макъыр утыку кыызэрихьам пыщларэ зэрелъытам ипкъ итклэ, дэтхэнэ зы макъым бзэм хигъээщыхьери, мыпхуэдэу утыку кыхьэ дэтхэнэ зы псалъэрэ бзэ лэжьэклэри зэпыщларэ зэрызэлъытауэщ бзэм и лэжьэклэр. Макъхэр утку кыызэрихьарэ бзэм хагъээщыхьери ар дыдэу зэрызэпыщлари хэлъыжши, бзэ лэжьэклэрэ псалъэ къэхьуклэхэм зэпыщлэныгъэ зэрамылэклэрэ щхьэхуэ щхьэхуэрэ лыхьэ лыхьэу лъытэныр гугъуш. Араши, бзэм и къэхуыныгъэрэ и лэжьэклэр щылэгъуэ лэжьэклэрэ ужьыгъуэм хуэдэу, зы щылэгъуэм кыклэлъыклуэ щылэгъуэр кызызэрихьуклым зэрыхуэдэр мы зи гугъу тцлы лэжьэклэрэ ужьыныгъэ зилэ адыгэбзэм хыболъагъуэр. Адыгэбзэм и лэжьэклэм щыгъазэ узэрыхуэхуунур макъхэм я лэжьэклэклэщ; макъхэр зэрылътэклэрэщ адыгэбзэм и лэжьэклэм щыгъуазэ узэрыхуэхууфынури, мыбы гулътэ зэрыхуэщлэклэрэщ зи гугъу тцлы псалъашхьэхэри зэрыгъэпсар; ауэ икли псалъашхьэхэри зэрызэпыщларэ я зэклэлъхьэужьыклэри адыгэбзэр кыызэрихьуарэ зэрызеклуэм езэгъыу зэрышцтри, зы псалъашхьэм щлэту щыгъуазэ дызхуэхуэ зы лэжьэклэр адрей псалъашхьэ гуэрхэми зэрытеухуари мы лэжьыгъэм кыхошчыр.

Дэтхэнэ зы макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьыр лэнатлэ лэнатлэу зэрылътэклэрэщ мы псалъашхьэхэр зэрыгъэпсар; икли дэтхэнэ зы макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьыр мы псалъашхьэм зэрыщлэдджыклэри лэмал зэрилэклэ а макъым кыитехьукл псалъэхэр зэрызэклэлъхьэужьыклэрэщ. Мы псалъэхэм гурылуэгъуэ кыызэрашцши, мы лэжьыгъэр дэтхэнэ зы макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьымрэ псалъэхэр зэрыхуэм теухуа зэклэлъхьэужьыклэу зэрылътэпхьэм кызызэрыгуэклэ, мы лэжьыгъэм бзэм и диахроникэ лэжьэклэр зыдищлыгъу лэжьыгъэщ. Араши, мы лэжьыгъэр макъхэр бзэм зэрыхэлэжыхьырэ псалъэхэр утыку кыызэрихьэу адыгэбзэм и зэпкырыувэныгъэ зэклэлъхьэужьыклэр кыызхэщ лэжьыгъэу, бзэм и диахроникэ лъэныкъуэри кыызхэщ лэжьыгъэщи, бзэ зэпкырыувэныгъэм иклуэ зэманыгъуэри кыызхэщ лэжьыгъэщ.

Ауэ мы лэжьыгъэр адыгэбзэр зэрызэпкырыувэм иклуэ зэманыгъуэр кыызхэщу бзэ диахроникэ лэжьыгъэ закъуэу ухуа зы лэжьыгъэкъыми,

апхуэдэр зыхэлтэрэ апхуэдэ еплыклары зыдищлыгъу зы лэжыгъэщ. Мы лэжыгъэр нэхьыбэу зытеухуар дэтхэнэ зы макъыр бзэм зэрыхэхьэу зэрыхэлэжыыхьклэрэ утыку кыхьэ псалъэхэм я зэпкырыувэклэращи, мыпхуэдэу бзэм и структурэ лэжыгъэу зэрылгытапхэм ипкь итклэ, нэсу диахроникэ лэжыгъэу зэрымыгъэпсар гурылуэгъуэнщ.

Адыгэбзэр зы макъыбзэу зэрыщытым зэрэзэгъклэрэ, мы лэжыгъэ ыхьэр макъ мыхьэнэрэ къалэнхэр бзэм зэрыхэлэжыыхьклэрэ псалъэхэр зэрыухуэрэщ зытеухуар. Ауэ мыбы ипэрей лэжыгъэхэми кызызрыхэщщи, макъыбзэу щытми, адыгэбзэм "макъ мыхьэнэ" зимылэу ухуэ псалъэхэри хэтщ. Нытлэ, макъ мыхьэнэ зэрымилэклэрэ ухуа апхуэдэ псалъэхэр мы лэжыгъэм и луэхугъуэу лгытапхэкъым. Арауэ щытми, мы лэжыгъэр кызызреклуэклым ипкь итклэ, адыгэбзэм и макъ мыхьэнэрэ къалэн зыхэмылэ лэжэклэу ухуа щапхэхэри къэтхьу макъ мыхьэнэ зимылэри мы лэжыгъэм кыщыхыдогъэщыр, ауэ апхуэдэ псалъэхэр зэрыухуэми иклэ нэгъунэ дытепсэлтыхькъым. Ар щыхьукли, макъыбзэу щыт адыгэбзэм и макъхэм я мыхьэнэрэ къалэн зыхэмылэ псалъэ гуэрхэр зэрыухуэм теухуа мыпхуэдэ бзэ лэжэклэхэми иужьклэ дытелэжыыхьын хуейуэ кызызрытпэщытыр гулгытапхэщ.

Псалъэбзэ къежыаплэр макъыбзэу зэрыщытклэрэ, макъхэр я мыхьэнэрэ къалэнклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьыр псалъэбзэм и къежыаплэм теухуа зы лэжыгъэу зэрыщытыр гурылуэгъуэнщ. Псалъэбзэ къежыаплэщ макъыбзэ лэжэклэри, макъ мыхьэнэншэклэ ухуэ псалъэхэр макъыбзэ лэжэклэм иужьылуэклэ къэхьуа бзэ лэжэклэу утыку кызызрихьари гурылуэгъуэщ. Аращи, макъ мыхьэнэншэ лэжэклэр макъыбзэ лэжэклэм хиубыдэ бзэ лэжэклэкъым. Псалъэбзэм и къежыаплэм макъыбзэщи, макъ мыхьэнэклэрэ псалъэхэр зэрыухуэ щыклэу макъыбзэ лэжэклэмрэ макъ мыхьэнэншэу псалъэхэр зэрыухуэф бзэ лэжэклэм я зэхуакум зы зэманыгъуэфлэ зэрыдэлэри гурылуэгъуэщ. Икли мыпхуэдэ лэжэклитлым я зэхуакуми ахэр зыпызыщлэу жылэпхэ нэгъуэщлэ бзэ лэжэклэ зэрыдэлэын хуейри гурылуэгъуэщ. Нытлэ, макъыбзэр зэрылажэклэрэ псалъэхэр зэрыухуэм теухуа мы лэжыгъэ нэужьым, абы кыкълэлъыкълэу макъ мыхьэнэншэ лэжэклэм хуэклэу бзэ лэжэклэри къэгъэунэхун зэрыхуейри гулгытапхэщщи, ари мы лэжыгъэ нэужьым кытпэщэт луэхугъуэрэщ.

Макъыбзэ лэжэклэр макъыр псэущхэм кызызрыхигъэлуэлым кыщлидзэ лэжэклэращи, ар дэтхэнэ зы бзэ лэжэклэм ипэ кыхуэрэщ. Зы макъыбзэр зэрыухуа щыклэр налуэ къэмыхьуу, абы кыкълэлъыкълэу бзэ лэжэклэхэри кызызрымыунэхунур гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, мы лэжыгъэр лъабжэ зэрыхьуклэрэ макъыбзэ лэжэклэр кызызреклуэклымрэ абы кыкълэлъыкълэу бзэ лэжэклэхэри утыку кызызрихьэу кызызреклуэлым хэплэжын луэхури мы лэжыгъэ нэужьу кытпэщыт зы луэхугъуэу лгытапхэщ.

Мыпхуэдэ хэплэжыныгэм кьагъэунэхунщ псалъэхэр макъыбзэ лэжьэкӀэу зэрыхуэм нэмышцӀ, мыпхуэдэу макъыбзэ щыкӀэкӀэ ухуами, икӀи "этимологии" лъабжэ зыгъуэтауэ - е этимологии дициплинэмкӀэ зи лъабжэр кьэгъэунэхупхъэу- бзэм хэлэжыхь псалъэхэр. Аращи, макъыбзэ лэжьэкӀэу кьэхъуа псалъэхэр кьызэрыхъуарэ зытеухуа лӀэхугъуэр лъабжэ зэрыхъукӀэрэ, нэгъуэщӀ лӀэхугъуэхэм теухуэуи бзэм хэлэжыхь зэрыщидзэ щыкӀэу щыт этимологии еплтыкӀэр адыгэбзэм и псалъэ гуэрхэм теухуауэ кьызэребгъэкӀуэкӀыфынуми мы лэжыгъэ нэужьым шыгъуазэ дыхуэхъун хуейуэ кьытпэщытц.

Адыгэбзэм и макъхэм я мыхъэнэрэ кьалэныр зэрылажъэу макъыбзэ ухуэкӀэраш мы лэжыгъэм и кьалэнри, макъыбзэ лэжьэкӀэу щытми, "кьэкӀыгъэцӀ"рэ "псэушхъэцӀ"хэми щхъэхуэ лэжыгъэу телэжыхьын хуейуэ лъытапхъэщ. Макъхэр бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа мы лэжыгъэм игъуэ кьыщыхъум деж, кьэкӀыгъэцӀэрэ псэушхъэцӀэ гуэрхэри кьыхыдогъэщыр. Ауэ адыгэбзэм езым кьыгъэщлахэмрэ абы кьыхэхъжауэ лъытапхъэ кьэкӀыгъэцӀэрэ псэушхъэцӀэхэм мы лэжыгъэ нэужьым хэплэжын хуейуэ кьыдолгытэр.

Ар дыдэу лъытапхъэщ цыхуцӀэхэри, анэцӀэу щыт цыхуцӀэхэр адыгэбзэм макъыбзэ лэжьэкӀэу макъ мыхъэнэкӀэрэ зэрыхуам ипэрей лэжыгъэхэм я гугъу щытцӀаш. Ауэ игъуэр кьыщысым деж, мы лэжыгъэми макъ мыхъэнэкӀэрэ ухуа цыхуцӀэ гуэрхэр шапхъэу кьыщыдгъэлагъуэми, цыхуцӀэхэр зэрыхуэрэ зэрызэщхъэщыкӀми щхъэхуэу зы лэжыгъэ лыхъэу мы лэжыгъэ нэужьым хэплэжын хуейуэ долгытэр.

ЦыхуцӀэхэм нэмышцӀ, макъ мыхъэнэкӀэрэ ухуарэ кьэхъуныгъэрэ щыӀэгъуэм теухуауэ зэрыщытыр япэрей лэжыгъэхэм налуэ дыдэ кьытхуэхъуауэ щыт Адыгэ мифологиэм хэт цӀэхэми щхъэж зы лэжыгъэ лӀнатӀэу тепсэлтыхьыжын хуейуэ зэрытлгытэм папцӀэ, мыхэри мы лэжыгъэм хиубыдэкъым.

Макъхэр бзэм зэрыхэлэжыхьхэрэ псалъэ ухуэныгъэрэ зи лӀэхуу щыт мы лэжыгъэм - грамматикэ класификацӀэу дауи щырет- дэтхэнэ зы псалъэ лӀэужыгъуэр зэрызыхиубыдэр гурылуэгъуэнщ. Аращи, цӀэ лӀэужыгъуэу мы ипэкӀэ зи гугъу тцӀлахэм нэмышцӀ, бзэм и лэжьэкӀэ лыхъэхуэ щытрэ утыку кьызэрихъэхэмрэ бзэм зэрыхэлэжыхьхэм теухуа гупщысэхэр щхъэхуэ щхъэхуэу утыку кьильхъэн хуейуэ лъытапхъэщ "пльыфӀэцӀэ, бжыгъэцӀэ"хэри, абыхэми мы лэжыгъэ нэужьым дытелэжыхьыжын хуейуэ долгытэр.

ЗэрыжытӀауэщи, мы лэжыгъэр адыгэбзэр макъыбзэу зэрылажъэ щыкӀэу псалъэхэр макъ мыхъэнэрэ кьалэнкӀэрэ зэрыхуэм теухуаш; кьызэрыхъуа щыкӀэм ипкӀэ зэриткӀэрэ макъхэм я мыхъэнэрэ кьалэнхэмкӀэрэ псалъэ ухуэныгъэкӀэ кьатехуэр кьэгъэунэхун лӀэхугъуэм теухуаш. Ар щыхъукӀи, псалъэ лӀэужыгъуэу щыт "глагол"хэр

зэрыхуэри, ахэр макъ мыхьэнэклэрэ зэрылажьэ щыклэри зыхэзыубыдэу зы лэжыгъэщ. Аращи, глагол лэжьээклэу ухуэ псалъэхэр макъ мыхьэнэклэрэ зэрызпкырыувэм теухуа шапхэхэр игъуэ макъхэм теухуауэ мы лэжыгъэм кыщогъэлягъуэр. Ар щхьэ, "глагол"хэм теухуарэ хуэлауэ щхьэхуэу зы лэжыгъэ лыхьэ кьегъэклэуэклэ хуейуэ зэрытлгытэм папщлэ, а лэжыгъэм хиубыдэну тлгытэ "глаголхэр утыку кызыэрихьэрэ зэрылажьэ"м теухуа класификацэрэ категоризацэхэр мы лэжыгъэм хиубыдэкъыми, ахэри мы лэжыгъэ нэужь кыпэклуэну лэжыгъэхэм хиубыдэну лэухугъуэрщ.

"Глагол лэжьэклэ"хэм нэмышл, глаголхэр префиксрэ суффиксклэрэ зэрыгъэпсыжу зэрылажьэри хэтыжу адыгъбзэм и псалъэхэр зэрызпкырыувэрэ я конструкторэмрэ псалъэхуыгъэ гъэпсыклэхэри мы лэжыгъэм кыпэклуэн хуей зы лэухугъуэу кытпэщытщ.

МАКЪХЭР БЗЭМ ЗЭРЫХЭХЬЭРЭ ПСАЛЪЭХЭР УТЫКУ КЫЗЭРИХЬЭУ ЗЭРЫЛАЖЬЭР

I

"МАКЪ ЛУЭР"ХЭР БЗЭМ ЗЭРЫХЭХЬЭРЭ ПСАЛЪЭХЭР УТЫКУ КЫЗЭРИХЬЭУ ЗЭРЫЛАЖЬЭР

Мы пычыгъуэм макъ лүэрхэр кызызрыхьуа щыклэклэ бзэм занщлэу зэрыхэхьэрэ "макъ псалъэ"хэр утыку кызыэрихьэм кышлэидзэу макъ лүэрхэр бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэклэ псалъэхэр зэрыхуэу щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Макъ лүэр лъабжьэу тлгытащ «ы, э, и, у» макъхэр. Макъ лүэр къэхъуным и кьежъаплэ "ы" макъымрэ, абы кытехъукларэ и клэутэгъуэу лгытапхьэ "э" макъым мы кызызрыхьуа щыклэм езэгъ къалэнщ макъыгъуэм хагъэзэщыхьри, мы макъхэр бзэм зэрыхэхьэ щыклэри мы я къэхъукларэ къэлуклэу макъыгъуэм хагъэзэщыхь къалэнклэрэщ. Япэрей макъ лүэррэ (ы) абы кыклэлъыклу япэрей лъэбакъуэклэ кызызрыхьуам (э) ипкъ зэритклэ макъ мыхьэнэ зэрамыгъуэтым папщлэ, "ы, э" макъхэм щхьэжу бзэм мыхьэнэи шагъуэткъыми, "макъ псалъэ"уи бзэм зэрыхэмыхьэнур гурылэгъуэщ. Макъ лүэр кьежъаплэрэ купщлэу лгытапхьэ "ы"м кыклэлъыклуэу утыку кыхьэ "э" макъыр макъ лүэр бэгъуэныгъэм и япэрей лъэбакъуэу лгытапхьэщи, мыхэр макъ мыхьэнэ ямыгъуэтрэ бзэми мыхьэнэ шамыгъуэту хэлэжыхь макъхэращ. Ауэ мы макъ лүэр къэхъуныгъэ лъагъуэм тегу ещанэ лъэбакъуэу утыку кыхьэу лгытапхьэ "и" макъым макъ мыхьэнэ егъуэт; мы и макъ мыхьэнэклэрэи бзэм холэжыхьыр, икли "макъ псалъэ"уи бзэ лэжьэклэм хохьэжыфыр. Мы

макъ лүэр къэхуыныгъэ лъагъуэм тету "и"м къыклэлъыкълуэу утыку къыхъэ "у" макъри макъ мыхъэнэ зыгъуэт макъщи, мы и макъ мыхъэнэклэрэ бзэм холжъыхъ, икӀи щхъэж зы макъыу бзэм бзэ мыхъэнэрэ "макъ псалъэ"уи хохъэр.

Мыхъэр макъ лүэр лӀужыгъуэ лъабжъэхэрщи, мыбыхэм нэмышӀ макъ лүэру бзэм хэтыр мы зи гугъу тщӀы макъ лүэрхэм къатехуклыжащ. Макъ лүэр къэхуыныгъэм ипкъ итклэ, мы зи гугъу тщӀы макъ лүэр лъабжъэхэм дэтхэнэ зыр утыку къыхъа нэужь, мы макъ лүэр лъабжъэм къыклэлъыкълуэ макъ лүэр лъабжъэ лӀужыгъуэр къэмыхъу ипэ, утыку къыхъагъэххэу щыт макъ лүэр лъабжъэм и къэхуклэрэ и къэхупӀм нэгъуэщӀ макъ къытехуклыгъэнщ. Макъ лүэр лъабжъэм къытехукла мы макъыр щхъэж езым хуэла къэхуыкӀэ зилэу зы макъыу щыткъыми, ар къызтехукла макъ лүэр лъабжъэм и къэхуклэм пыщлауэ утыку къыхъащ. Ауэ макъ лүэр лъабжъэ жыхуэтӀэхэр зи гугъу тщӀы зэкӀэлъхъэужыкӀэкӀэ къэхуауэ щытрэ езым хуэла къэхуыкӀэ зилэ макъ лүэрхэрщи, абыхэм нэгъуэщӀ макъ лүэрхэри къатехуклыжу, езыхэр макъ лүэр лъабжъэхэрщи. Аращи, псалъэм папщӀэ, "и"р утыку къымыхъуэ "а"р "э"м къытемыхуклауэ жытӀэкъым: "а"р "э"м къытехуклыжа макъщи, макъ лүэр лӀужыгъуэу "э" макъ лүэр лъабжъэм къытехуклыжарэ абы и гупым хэту зы макъщ. Макъ лүэрхэм я къэхуклэр зэрызэкӀэлъхъэужыкӀэм теухуауэ лъэщу зыгуэр жыплӀфыныр гугъущ, ауэ я зэкӀэлъхъэужыкӀэр зыхуэдэр гъунэгъуу къэгъэлъэгъуапхъэмэ, мыпхуэдэу е и гъунэгъуу къыщӀэкӀынщ: «ы, э, а, и, у, е (иэ), Ӏы, Ӏэ, Ӏу, Ӏи, я (иа, еа), й, е (эй), о (эу)». Мыхэри Ӏыхъэ Ӏыхъэу зэрызэкӀэлъхъэужыкӀэр мыпхуэдэу къэгъэлъэгъуапхъэщ: «ы, э, а, и, у» – «е (иэ)» – «Ӏы, Ӏэ, Ӏи, Ӏу» – «я (иа, еа)» – «й – е (эй) – о (эу)».

Мыбыхэм щыщу макъ лүэр лъабжъэхэм зэрытекъузэрэ къэхуарэ абыхэм я лимитацэ мыхъэнэрэ къалэн зыгъэзащӀэ "Ӏы, Ӏэ, Ӏи, Ӏу" макъхэр "къ" макъыр утыку къыхъа нэужь къэхуауэ лъытапхъэщ. Тэмакъыр макъ къэхуыныгъэм зэрылуклэрэ къэхуа "къ" макъ нэужь, макъ къэхуыныгъэр жъэ кӀуэцӀрэ бзэгу лъэныкӀуэмкӀэ зэрыунэтӀыр гурылӀуэгъуэщи, "къ"ым ипэ утыку къыхъэфыну щытрэ къыгъагъэххэу щыт макъ гуэрхэми тэмакъым зэрытекъузэкӀэрэ макъхэр къызэрытехукӀжынуыр гурылӀуэгъуэщ. Аращи, тхъэмбылым къыкӀыж жьыр тэмакъ лӀухугъуэ хэмылгу къызэрылӀуфым теухуауэ къэхуарэ къэлуу щыт "ы, э, и, у" макъхэм къатехуклыжа "Ӏы, Ӏэ, Ӏи, Ӏу" макъхэр "къ"ыр къызэрыхъуа щӀыкӀэу жьыр тэмакъым зэрыдэпӀытӀэкӀэрэ утыку къыхъа макъхэращи, абы я къэхуыныгъэр "къ" макъ нэужыкӀым макъ бгъуэныгъэкӀэ цӀыхур хуэныкӀуэ щыхъурауэ жылӀпхъэщ. Мы псалъэхэм зэрэзэгъщи, "Ӏы, Ӏэ, Ӏи, Ӏу" макъхэр зэуэ занщӀэрэ зэкӀэлъхъэужыкӀэу къэхуауэ жылӀпхъэкӀым, ауэ ахэр "ы, э, и, у"м къытехуклыжарэ "къ" нэужыкӀэу къэхуыныгъэ зыгъуэта макъхэращи, бзэ лэжъэкӀэу къэхуауэ зи гугъу тщӀы "я, й, е (эй), о (эу)" макъхэм мымащӀэу иплӀуэкӀэ къэхуа макъхэщ.

Макъ луэр къэхуыныгъэу зы лъагъуэм тету утыку къыхъэ мы макъ луэр лъабжьэхэм дэтхэнэ зым къытехуыкыж макъхэр щылэщи, мы макъ луэр лъабжьэхэм дэтхэнэ зыр зыхэтыжу макъ луэр гупу тлъытахэр илъабжьэкӀэ къэтащ. Мыбыхэм я макъ мыхъэнэрэ къалэнхэр, ахэр бзэ лэжьэкӀэм зэрыхэхэмрэ "макъ псалъэ"и къызтехуыкӀхэм илъабжьэкӀэ гуп гупу шыгъуазэ дыхуэхъужынщ.

Япэрей лэжьыгъэхэми къыззрыхэщщи, макъ луэрхэр къыззрыхуэрэ зэрызэлъыта щыкӀэм ипкъ иткӀэ, геометрие мыхъэнэрэ къалэн зилэ макъхэщ. Ахэр бзэр зэрыхуэрэ зэрызэккырыувэр и геометриер зэккырызгъэувэ макъхэщ. Адыгэбзэм и макъхэм я мыхъэнэр математикэрэ физикэу къэгъэлъэгъуапхэщ, ауэ къыззрыхуэрэ зэрылажьэр геометрие лэнатӀэ зэраджрэ утыку къыззэрыралхъэу зэрыщытыр налуэщи, макъ луэрхэр математикэу къэгъэлъэгъуэныр нэхъ тынщ. ИкӀи геометрие системэр зэрыхуэм теухуа геометрие пщалгъэхэщ макъ луэрхэри, геометрие координат системэм теухуащ ягъэзашӀэрэ я мыхъэнэр. Нэхъри уеблэмэ, ахэр геометрие координат системэр зэрыхуа логиехэращ, ар къыззэрыуатэ макъхэщ. НытӀэ, зы бзэм и макъхэм мыпхуэдэу геометрие координат системэр утыку къырилхъэмэ, макъыгъуэрэ бзэр зэрыдж геометрие системэр къыззэрыгъэунэхуращ мыри, мы макъыгъуэм къыщыху дэтхэнэ зы макъыр зы геометрие лэнатӀэм къыщызэрыхуэм ипкъ иткӀэ, математикэ мыхъэнэ зилэрэ математикэ терминкӀэрэ къыззэрыуэтэфу зэрыщытынури гурылуэгъуэнщ.

Координат системэр зэрызэккырыувэм теухуэрэ дэтхэнэ и зы измерениер къыззэрыуатэ макъ луэрхэр къэдгъэлъагъуэмэ, системэр адыгэбзэм и макъхэмкӀэ зэрыхуэр налуэ щлагъэххэщи, математикэ системэ лъабжьэр макъ луэр къалэнрэ мыхъэнэкӀэрэ къэтагъэххэщ. Мы макъхэр икӀи макъ луэр лъабжьэу зи гугъу тщӀы макъхэращи, макъ къэхуыныгъэм къыщӀидзэу ухуэр щылэгъуэ геометриерэ логиеращ, щылэгъуэр къыззэрыхуэ зы геометрие системэрщ. Ар щыхуыкӀи, дэтхэнэ зы щылэгъуэ къэхуыныгъэм, икӀи щылэгъуэм езым и къэхуыныгъэм и зы моделщ адыгэбзэм и макъхэм я къэхуыкӀэр, икӀи мы макъхэр ноби мы логиер зезыхъэу адыгэбзэм хэлэжыхуэ зэрыхэтри гулъытапхэщ.

«Ы, Ы» МАКЪ ГУПЫР

"Ы" макъыр.

"Ы" макъыр "м" макъым дэщӀыгъуу япэ къэхуа макъ луэрщ. Япэу къэхуауэ лъытапхъэ "м" макъыр къыззэрылуфрэ зэрызэхыхыфыр "ы"кӀэрэ утыку къыззэрыхэращ. Ар "м"ыр къыздыщыхуа щыплэм къызышрэ утыку къыззэрыхэр зыгъэзэщӀаращи, япэрауэ "м" макъзешэрэ щэхум и

макъзешэу къэхъуа зы макъ лүэрщ. Мы къызэрыхъуа щыклэм зэрэзэгъклэрэи, ар япэрей макъзешэ къалэн зыгъэзашлэу утыку къыхъа зы макъ лүэрщ. Ар а нэхъ макъ лүэр цыклуу япэу утыку къыхъа макъ лүэрращ. Мы и къэхъуклэм къызэрыгуэклэи, ар япэрей макъ лүэррэ макъзешэрэщ, икли макъ лүэрхэмрэ макъзешэхэр къызэрыхъуаи лъабжьэ хуэхъуу, ахэр къызтехъуклыжарэщ. А нэхъ макъ лүэр къару цыклуу зэрыщытрэ, къэлум папщлэ псэущхэм зыхуэныкъуэ а нэхъ къару мащлэ зыхуэныкъуэу къэлүф макъ лүэрращ "ы"ри, "м"ыр утыку къызыгъэхъа макъ лүэру макъзешэрэщ. Ар "м"ым дэщлыгъуу къызэрыхъуарэ утыку къызэрихъа мы и щыклэр абы игъэзэшлэ япэрей лүэхугъуэщи, "ы"р макъхэр утыку къызэрихъэрэ къызэрылүф макъщ. Дэтхэнэ зы макъыр и мыхъэнэрэ къалэнклэрэ япэу утыку къызэрихъэр а нэхъ макъ лүэр къару цыклуу щыт "ы"клэрэщ. Къэлүу утыку къыхъэу зы макъыу зэхэпыхъэ хъун папщлэ макъзешэ къалэн зыхуэзыгъэзэшлэну зы макъ лүэр зыхуэныкъуэ макъхэр япэрей макъзешэрэ макъ лүэр "ы"клэрэщ къызэрылүр. "Ы" макъзешэклэ къэлү макъыр къызэрыхъуа щыклэм тет зы макъыу зэрызэхэпхращи, мыр абы и мыхъэнэ оригиналрауэ лъытапхъэщ. "Ы"ыр а нэхъ къэру мащлэ зытебгъэкълүадэу къэлүыклэ зилэ макъ лүэрращи, ар зи клэухыу къэлүрэ утыку къыхъэ макъыр и оригиналыплэм иту лъытапхъэщ.

Мы псалъэхэм зэрэзэгъклэрэ "ы"клэрэ къэлүуш зы макъыр щхъэжу зэрылбытэри, щхъэжу къэлүыклэ зилэ "макъ лүэр"хэм нэмыщдыр "ы" клүэх зилэуш щхъэж макъыу зэрылбытэр. Къызэрыхъуа щыклэм зэрэзэгърэ къызэрыгуэклэ, мыри "ы" макъым и япэрей къалэнращ. Ар езым занщлэу къытехъукла "э"м нэмыщлэ макъ лүэр лъабжьэхэри утыку къызэрихъэ макъ лүэрщ: «и(ы), у(ы)». Икли, езымрэ "э"м иужьклэ къытехъуклыжа макъ лүэм нэмыщлыу, "и"мрэ "у" макъ лүэр лъабжьэхэм къытехъуклыжа макъ лүэр гуэрхэри къызэрылүм хэплъагъуэ макъ лүэрщ: «ли(ы); лү(ы)». Ауэ зэрыгурылүэгъуэщи, къэлун папщлэ зы макъ лүэрым и макъзешэ къалэн зыхуэныкъуэу макъдэкълүашэу щыт макъ щэхухэр щхъэж макъыу утыку къызэрихъэ макъ лүэррэ макъзешэщ: «мы, ны; хы, хъу, х, ху(ы); кы, клы, клү(ы); кхы, кху(ы), кы, чы; гы, гъу(ы), гы, гы, гу(ы), джы; жы, жы, зы; шы, щы, шы, сы; лы, лы, лы, ...».

"Ы"р яэпу утыку къызэрихъар "м" макъым дэщлыгъуу, ар зы макъыу къэлүрэ утыку къыхъэнклэрэщи, мы утыку къызэрихъам хуэдэу, адрей макъхэри зы макъыу къэлүнрэ утыку къыхъэн къалэн егъэзашлэр. Макъхэм къыклэхэлыкыу утыку къыхъа "ы" макъыр щхъэжу бзэм хэлэжьыхъкыым. Ар макъхэр къэлүнрэ утыку къыхъэн къалэн игъэзашлэу япэрейрэ а нэхъ къару мащлэклэ макъзешэ къалэн игъэзашлэу утыку къыхъаи, зы макъ лүэру щхъэжу къызэрылүри гурылүэгъуэщ. Макъ лүэр къэхъуныгъэ лъабжьэрэ къежъаплэу псэущхэм япэ дьдэу къырылүф макъ лүэр "ы"р мы и къэхъуныгъэм ипкъ итклэ, псэущхэм щхъэжу къызэрылү щыклэклэ натуралу "хъуныгъэ {ы(!), ыы(!)}, мыхъуныгъэ {ы(!), ыы(!)},

гурылуэныгээ {ы(!), ыы(!)}, мыгурылуэныгээу {ы(!), ыы(!)}, упщлэу {ы(?)}" зэрихьэу шытауэ жылэпхьэщи, ар натуралу ноби мыпхуэдэ кьалэн зыгъэзашлэ макъщ.

Ар псалъэбзэм зэрыхэхьар натуралу абы гурылуэгъуэ кьищлыу мы зи гугъу тцлэхэм теухуакъым, икли мы натуралу гъэзашлэ кьалэныр зыгуэрым зэрытеухуар гурылуэгъуэщи, зытеухуа макъым кьыклэлъыкълэууш "ы" макъыр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр. Ар кьызырыхьуа щыклэрэ япэу игъээщлэ кьалэым зэрэзэгъклэрэ макъхэм кьыклэлъыкълэуу макъзешэ кьалэн зэригъэзашлэ щыклэклэщ бзэм зэрыхэлэжьыхь закъуэр. Зы макъыр а нэхъ кьару мащлэклэ утыку кьыхьэу кьэлунклэрэ мы кьызырыхьуа щыклэм зэрэзэгъщи, "ы"клэрэ кьэлэу зы макъыр и оригиналыплэм итщ; "ы"м бзэми хигъээщлыхь закъуэр мыращ.

"Ы" макъыр кьызырыхьуа щыклэм зэрэзэгъклэрэ макъхэр щхьэжрэ оргиналу зэрылтытэрэ кьызырылу щыклэм теухуа шапхьэхэщ мыхэри, ар япэрэй макъзешэ макъыу зэрыщытым зэрэзэгъклэрэ макъхэм кьыклэлъыкълэууш бзэм зэрыхэлэжьыхьыр. Ар щхьэжу бзэм хэлэжьыхьу зы макъкьыми, абы *"макъ псалъэ" кьытехуыкълэуу*, икли псалъэхэм ищхьэми кьыпыхьэкъым.

Нытлэ, *"ы" макъыр "бзэм зэрыхэлэжьыхьыклэрэ ухуэ псалъэ"*хэм шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Макъхэр щхьэжу я оргинал мыхьэнэклэрэ кьызырылу щыклэраш и кьэхьуклэми зэрэзэгъклэрэ "ы"м бзэм зэрыхэхьарэ хигъээщлыхьу зэрыхэтри, макъхэр "ы"клэрэ кьызырылу щыклэу ухуа "макъ псалъэ"хэраш "ы"р бзэм япэу зэрыхэхьарэ зэрыхэплъагъуэр. Макъ гупклэрэ ухуа псалъэхэм макъхэр я оргинал мыхьэнэклэрэ зэрыхэхьэри "ы"клэрэ кьызырылу щыклэклэщи, мыпхуэдэ псалъэхэм хэтрэ макъхэр "ы"клэ кьызырылу щыклэри мыраш. Макъхэр оргиналу кьызырылу щыклэрэ "ы" клэухклэрэми, макъ гупклэрэ ухуа псалъэ нэхьыбэм "ы"клэрэ кьэлэу и макъ клэухым "ы"р кьызырыхэмылукыр гурылуэгъуэщи, мыри бзэ лэжьэклэ ужыгъуэм теухуауэ иужьклэ кьэхьуа луэхугъуэщ. Аращи, псалъэхэр зэрыухуа макъхэм я кьэлуклэм зэрэзэгъклэрэ клэух макъым "ы" кьыхэмылукми, абы псалъэм хигъээщлыхьыр и оргинал мыхьэнэраш. Клэух макъыу шымытми, бзэм хигъээщлыхьым елытауэ псалъэм икум "ы"ншэу кьыхэлуклыу бзэм и оргинал кьалэнрэ мыхьэнэклэрэ хэлэжьыхь макъхэри щылэщи, мыпхуэдэ макъхэм илъябжьэкли, абыхэм дыщытепсэлъыхькли шыгъуазэ дыхуэхъунщ. Ауэ "ы"р кьыхэмылукми, и оргинал кьалэнрэ мыхьэнэклэрэ макъхэр бзэм зэрыхэлэжьыхьу мы зи гугъу тцлэхэм нэмышл, "ы"ншэу псалъэм зэрыхэтым зэрэзэгъклэрэ и эффектклэрэ лажьэу псалъэхэм хэт макъхэри щылэщи, мыпхуэдэ лэжьэклэри бзэ зыужыгъуэм кьыгъэхьуа луэхугъуэхуэ илъябжьэклэ зи гугъу тцлынухэм шыщщ. Клэщлыу жылэмэ, мыпхуэдэ зэклэлъхьэужьыклэу жылэпхьэщ "ы" макъыр бзэм зэрыхэлэжьыхь

щыклары, ар макъхэм кыыхэлыкларэ кыыхэмылыкыу кыеклыкл бзэ лэжьэклэмрэ мыпхуэдэ псалъэ кыэхьуклэхэм щыгыазэ дыхуэхъунщ.

"Ы"м и кыэхьуклэм тету псэущхэм натуралу зэрызырихъуэу мы зи гугъу тшлар иджыри псэльэбзэр зэрымыухуам зэрытеухуар гурылуэгъуэщ. Ауэ ар ухуэу щлэзыдза псэльэбзэм и зы макъыу зэрыхыхъэ щыклар абы и кыэхьуныгъэм зэрытеухуари гурылуэгъуэунщ. Ар (ы) япэрей макърэ а нэхъ макъ луэр цыклуши, псэущхэм япэ кыызхигъэлыкыфа макъ луэру зэрыщытым ипкъ итклэ, "ы"р щхъэжрэ натуралу мы зи гугъу тшлахэм теухуауэ зэрихъуэу щлэздами, кыэхьурэ утыку кыихъэ макъхэмклэ ухуэу щлэзыдза бзэ лэжьэклэм "ы" макъыр макъ мыхъэнэ зилэрэ щхъэжу лажъуэу бзэм зэрыхэмыхъари жытлагъэххэщ. И кыэхьуклэм ипкъ итклэ, макъхэр а нэхъ цыкларэ я кыежаплэклэ кызырэлыу щыкларэ "ы"уэ зэрыщыту ипэклэ зи гугъу тшлам зэрэзэгъщи, "ы" макъым ухуэу щлэзыдза бзэм зэрыхыхъа щыкларэ хигъээщыыхъри мыпхуэдэ луэхугъуэщ: "ы"м макъхэм хуигъээщларэ бзэми хигъээщыыхъыр макърэ псалъэхэр оригиналу утыку кыихъэнрэ кыэлун кыалэнщ.

"Ы"р япэу кыэхьуауэ лытапхъэ "м" макъым дэщыгыуу, ар кызырэлыуф щыкларэ утыку кыызэрихъам хуэдэщи, ипэклэ зи гугъу тшла макъхэр "ы"клэрэ кыэлуу щхъэж зы макъыу утыку кыызэрихъэр. "Ы"клэрэ кыэлуу утыку кыызэрихъэрэ, мы кызырэыхъуа щыкларэ мыхъэнэми зэрытетыхъларэ псэльэбзэм "макъ псалъэ"у зэрыхъар гурылуэгъуэщ макъ нэхъыбэри, "ы"клэрэ кыэлуу бзэм "макъ псалъэ" хэхъухъэрэ нобэ бзэм хэтхэр – глаголрэ глагол формэу ухуа псалъэхэри хэтыжу- кыэдгъэлъэгъуэжынщ. "Ы"клэрэ кыэлуу макъ луэрхэр (и, у, лу) зэрытхыр "ы"ншэми, клэух макъ щыхьуклэ кыахэлык "ы"р тыхъым дэту кыэдгъэлъэгъуэунщ: «и(ы), ин-2, ун, лу(ы), лун, сын-2, цы, зы, зын, дзын, гын, гун, гын, джын, гу(ы)-2, дын-2, тын-2, тлын, жын, жын, щын, щлын, шын, шы, чы, чын, ку(ы), кы, кын, кыу(ы), хы, хыу(ы), хьун, хы-2, ху(ы)-2, хун, хын, лы, лы, лы, пын, бын, фын, фы, вы, вын, мы-2».

"Ы"клэрэ ухыу мы кыэта "макъ псалъэ"хэм щыщ гуэрхэр иужьклэ "ы"клэрэ кыэлуу хъуауэ зэрыухуэжар гурылуэгъуэщи, "э" клэух зилэ псалъэм кытехьуклыжу "э-ы" зэхьуэклыныгъэу псалъэ кыэхьуклэ зилэу ухуа "макъ псалъэ"хэщ ахэр. Мыбыхэм "э" макъым деж нэхъри и гугъу щытщынщ, ауэ мыбдежым "ы"клэрэ ухыжу ухуауэ зи гугъу тшлы "макъ псалъэ"хэр кызырэыхъуа щыклары кыэдгъэлъэгъуэунщ: «"шэ-ы" → шы; "вэ-ы" → вы; "клэ-ы" → кы».

Мыбыхэм хэббжэ хъунуш "мы" псалъэри, ар "мэ" зилэ мыхъэнэклэрэ кыэхьуауи зэрылытапхъэу "мэ-ы" → мы"уэ ухуауэ зы "макъ псалъэ"у лытапхъэщ. Мы "макъ псалъэ"хэм нэмыщыуи "э-ы" зэхьуэклыныгъэу псалъэхэр кыыхохьуклыр адыгэбзэми, мыпхуэдэ бзэ лэжьэклэхэм "э" макъым деж щыгыазэ дыхуэхъунщ.

"Макъ псалъэ"у мы къэта шапхъэхэм зэрыхэплъагъуэщи, "ы"клэрэ къэлү макъ лүэрхэм (и, у, лү) макъ къащыклэлъыкълүэм шыгъуэ, щхъэж макъыу къызэрылү "ы"р къахэлукълыжкълым. Щхъэжу зы макъыу "и, у, лү"м нэмышл, "у"клэрэ къэлүу къэхъуа макъхэри (къу, кхъу, ху, хъу, гъу) щхъэжу "ы"клэрэ къэлү щхъэ, "н" къаклэлъыкълүу глагол инфинитив формэ шыухуэм шыгъуэ, абыхэми "ы"р къазэрыхэмылукълыжыр гурылүэгъуэщ: «ин, ун, лун, гъун, хъун, хун».

Мы шапхъэхэм нэмышл, "ы"р зи клэух макъыу шыту ухуэ псалъэхэм шыщ "макъ зэгүэт" жыхуэтлэхэм я оргинал къэлукълү ("ы"клэрэ къызэрылү щыклэу) къатехукл "макъ зэгүэт псалъэ"хэр. Нытлэ, "ы"клэрэ къэлү "макъ зэгүэт псалъэ"хэр - глаголхэри хэтыжу- къэдгъэлъэгъуэнщ: «тхъын, тхъу(ы), тхъун, тхын, тху(ы), тклун, щтын, шхын, шху(ы), лъхун, псы, пщы, пхъы, пхъу(ы), пхын, плъын, пцлы, пщлы, пклын, пкыы, пллы, бзы, бзын, бдзы, бгъу(ы), бгы, бжы, бжын, блы, фты».

Щхъэж макъхэмрэ макъ зэгүэтхэр щхъэжу къызэрылүм зэрэзэгъщи, ахэр занщлэу бзэм зэрыхэхъуэ къэхъу "макъ псалъэ"хэмрэ "макъ зэгүэт псалъэ"хэр "ы"клэрэ къызэрылүр гурылүэгъуэщ. Мыхэр макъхэр оригиналу къызэрылү щыклэу къэхъуа псалъэхэраши, къэлун папщлэ "ы" клэух зыхуэныкъуэ псалъэхэраш. Ауэ, къэлун папщлэу "ы" клэух зыхуэмыныкъуэу макъ гупклэ ухуа псалъэхэри хэтщ адыгэбзэми, ахэр "ы" клэух зилэу къызэрылүр къалуатэ лүэхугъуэраш зэлъытарэ зытеухуар. Мыпхуэдэу "ы" клэух зилэу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «абы, мыбы, мобы».

Нобэ къэбэрдейбзэм шыземыкълуашэми, мы псалъэхэм хуэдэу къэхъуарэ зы упщлэ псалъэу шыт "табы" псалъэри "ы"клэ къэлүу ухуа зы псалъэщ. Мы шапхъэхэр "б" макъым зэрытеухуар гулгытапхъэщи, абы и мыхъэнэм елгыташ. Мыпхуэдэу ухуа зы псалъэ хэтщ аргуэру адыгэбзэми, къызклэлъыкълү макърэ псалъэр гурылүэгъуэ зыщлыу къыпэклэунум пыщлэныгъуэ "падеж" къалэни зыгъэзащлэ "м" макъым иплэ иувэрэ "ы"клэ къэлүу "б"ыр зыхэтү ухуэ псалъэщ мыри: «езым → езбы».

Ауэ псалъэ клэух макъыу шытрэ "ы" къызхэлукл псалъэ бжыгъэр мащлэу шытрэ зы бжанэщи, мы къэта шапхъэхэм нэмышл аргуэру зы псалъэ хэтщ адыгэбзэм и клэух макъым "ы" къыхэлуклрэ псалъэр "ы"клэрэ ухыу: «иджы».

Къэгъэлъэгъуам {а, мы, мо (мэу)} "зэрелгыта ужыгъуэ" къызылүэ "б" макъыр щхъэж макъыу къызэрылү щыклэлклэ "ы"ри къыхэлукълыжу хэхъуэ ухуаш "абы, мыбы, мобы" псалъэхэри, "а, мы, мэу/мо"уэ къэгъэлъэгъуар зэрелгытарэ зэпыщлэныгъэ зыхуилэу къызэрылүэтар "б" макъыр оригиналрэ "ы"клэрэ къызэрылү щыклэлклэщ. Мы псалъэхэм клэух "б" макъыр "бы"уэ къэлүу зэрыхэхъар "б" макъым и мыхъэнэмрэ мы псалъэхэм къалуатэм теухуащи, мыпхуэдэу лгытапхъэщ "иджы" псалъэм и "дж" макъри оригиналрэ "ы"клэрэ къызэрылү щыклэлклэ псалъэм клэух

зэрыхуэхуар. Араши, джыгъуэрэ джыплэу (и) шытыр а зэрыщытклэрэ зэрыджыр (джы) кызызыуатэ "иджы" псалъэри клэух "дж" макъыр щхъэж зы макъыу кызызыу шыкклэу "ы"клэрэ кълэуу цлэхуар "иджы"р зытеухуа лухугъуэр зэрыгъэзашлэрэ кызырекълэуэклэраш.

Зы макъыр кълэунрэ утыку кыххэн кълэныр а нэхъ кълэуу цыкълэу зытекълэуадэ "ы"клэрэщи, "ы" макъым игъэзашлэр кызыхэлукл макъхэр утыку кыххэн папшлэш. Макъхэр утыку кыххэн кълэныш "ы"м игъэзашлэри, псалъэм иклэм кыпыхыарэ щхъэж зы макъыу и кълэуэклэр "ы"клэрэу шыт зы макъыр псалъэм хэт адреи макъхэмклэ кълэуфу шытмэ, абы аргуэру "ы" кыхэлуклын хуэныкълэуэныкълэм. Араши, "ы"клэ кълэу макъхэр псалъэ клэхууу шытмэ, абыхэм аргуэру "ы" кълэхэлукыжын хуэныкълэуэныкълэми, псалъэри "ы" клэхуэклэрэ ухкълэм. Мыпхуэдэ лэжъэкълэм хуэмыдэу кълэхуа "абы, мыбы, мобы" псалъэхэмрэ "иджы" псалъэр кызызыухуа щхъэусыгъуэри кълэдгъэуэныхуаш. Псалъэ клэхуыр "ы"клэрэ кълэу макъхэу шыщытклэ, абыхэм "ы"р кълэзызыхэмылукыжым теухуа шапхъэш ипэклэ глагол инфинитив формэу "н" клэхуэклэрэ ухуа псалъэхэри, мыпхуэдэу псалъэ клэху макъхэр "ы"ншэу кызызыуым теухуа нэгъуэщл шапхъэхэри кълэтыхынш.

Зэрыгурылуэгъуэу, "ы"клэрэ кълэуу утыку кыххэ макъхэр макъдэклэуашэхэм изакълэуэныкълэм. Макъ луэру "ы"клэрэ кълэу щхъэж макъхэр зэрыщылэри гурылуэгъуэш: «и(ы), у(ы), л(ы)». Ахэр псалъэ клэху шыхуэклэ, щхъэж макъыу кызызыу "ы"р кълэзызыхэмылукыж шылэщи, мыпхуэдэ кызызыухуым лълэжъэрэ щхъэусыгъуэ хуэхуэ луэхугъуэми шыгъуазэ дыхуэхуынш. Зэрыгурылуэгъуэу, макъ луэрхэм макъ геометрие лэнатлэш ягъэзашлэри, мы макъ луэрхэм "ы" кълэзызыхэмылукыжми ягъэзашлэ геометриер зэхуэуэныкълэуэныкълэм. Ауэ "ы" кълэзызыхэмылукыжу кышышылум деж, мы макъ луэрхэм я геометрие эффектэраш гъэзашлэр. Араши, зы геометрие лэнатлэ утыку кызызылхъэ макъ луэр нэужкълэм аргуэру зы геометрие лэнатлэ утыку кызызылхъэ зы макъ луэр кышышылум деж, мы иужьрейр и эффектклэрэ гъэзашлэмэ, луэхур шырикълэу шылэщи, "ы"клэрэ кълэуу зы гугъу тцлэ мы макъ луэрхэм "ы" кълэзызыхэмылукыжын шыхуэр мыпхуэдэ шыплэхэраш. Нытлэ, ахэр "ы"ншэу кышышыл шыплэр зы макъ луэрым кыкълэуэныкълэуу псалъэ клэху шыхуэраши, езым ипэ кыхуэ макъ луэрклэрэ гъэзэшлэ зы геометрие лэнатлэм езым и эффектэри шыхэхъэжклэ и кълэныр мэгъэзэшлэфыр. Мыраш "ы"клэрэ кълэуэклэ зилэ мы макъ луэрхэр псалъэ клэху шыхуым деж, абыхэм "ы" кълэзызыхэмылукыж зэрыхуэри, игъэзашлэр и эффектклэрэ зэрыгъэзэшлэфым папшлэш. Ауэ макъ луэрым кыкълэуэныкълэуу псалъэ клэху шыхуэклэ, мы макъ луэрхэм сытым дежи "ы"р кълэзызыхэмылукыжу аракълэм; мыпхуэдэхэми абыхэм "ы" кълэзызыхэлукы шылэщи, ар "ы"клэрэ кълэуэ кълэмылу псалъэм клэху зэрыхуэхуым елытауэш а псалъэри зэрыгъэлажъэу ухуэ мыххэнэри зэлъытар.

Мы макъхэр "ы"рэ "ы"ншэу кызырылу щыклэу бзэм зэрыхэлэжыхьым ахэр бзэм зэрыхэлэжыхь лэжыгъэ лэнатлэхэми дыщытепсэлыхьынщ, ауэ мыбдежым мы кьэтлэуэтахэм теухуа шапхэхэр кьэтхьынщ.

"И"м "ы" кыыхэмылыкыу и кьэлуклэр "й"уэ тхауэ бзэм хэхьащи, зи гугъу тшлэ лэухугъуэу "и"м "ы" кыыхэмылыкыж щыхьур зэрытх щыклэр "й"уэщ псалъэхэм зэрыхэплэагъуэр. Нытлэ, зи макъ лэуэрым кыыклэлъыкыуэ "и"р а зэрыщытклэрэ кызырылумрэ, "ы"ншэу "й"уэ кызырылу щыклэу псалъэ клэух зэрыхьум теухуа шапхэхэр кьэтхьынщ. Мыпхуэдэ лэжэклитым зэхьэщыкыныгъэ зэралэри гулгытапхэхьщ: «кыуэи – кыуэй, кьакыуэи – кьакыуэй, щыи – щый, плъэи – плъэй, псалъэи – псалъэй».

Мы кьэта шапхэхэр глагол лэжэклэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, ахэр "и" клэухклэрэ щыхууэм деж, а лэухур "и" макъ мыхьэнэклэрэ иклэ нэгъунэ зэрыгъэзашлэ щыклэу зэрыщытыр гулгытапхэхьщ; ауэ "й"клэ ухыу кьэлэуатэ псалъэм а лэухум емыгугъуэу ауэ кызырыкыуэрэ псынщлэуэу зэрыгъэзашлэр кызырылуатэри гулгытапхэхьщ. Мы кьэта шапхэхэм нэмышл, кыыклэлъыкыуэ макъ лэуэрым елгытауэ "и" эффеуклэрэ (й) гъэзашлэу ухуэ псалъэхэри хэтщ адыгэбзэми, шапхэхэр кьэтхьынщ: «ей, хуей, тлей; тлий, клий, ткий, плий, бий, фий; цей, кхъуей, флей, лей, пклэлъей; кьуйи, бзий, тхъуйи».

"И"мрэ ар "ы"ншэу кызырылу "й"м теухуауэ мы кьэта шапхэхэр икли "у"р клэух зэрыхьум теухуауи кьэдгъэлъэгъуэнщ. "У"м теухуа лэжыгъэ лэнатлэм щыгъэлъэгъуэнущ ар бзэм зэрыхэлэжыхьыр, ауэ мыбдежым макъ лэуэрым кыыклэлъыкыуэ псалъэ клэухыу "у"р "ы"ншэу кызырылу щыклэр ипэклэ "й"р зи клэухыу кьэта глагол лэжэклэу ухуа шапхэхэм теухуауэ кьэтхьынщ: «кыуэу, кьакыуэу, ищыу, плъэу, псалъэу».

Аргуру "й" клэух зилэу ухуарэ етланэ лыхьэу кьэта псалъэхэри "у" клэухклэрэ кызырылуатэ щыклэхэри кьэдгъэлъэгъуэнщ. Ауэ мы зи гугъу тшлэ макъ лэуэхэр (и, у, лү) клэухыу "ы"ншэу кьэлун папщлэ, кыыклэлъыкыуэ макъ лэуэрыр зи макъ псоуэ кьэлун зэрыхуейр гурылуэгъуэщи, езыр "и"м кыитехьукларэ макъ ныкыуэу щыт "й" клэух зилэ псалъэм "у"р "ы"ншэу клэух хуэхьуфын папщлэ, "й"хэр "ы"клэрэ кызырылуэж щыклэу "и"уэ зэхьуэклын хуейщ. Аращи, "й"клэ ухыу ипэклэ кьэта шапхэхэр "ы"ншэу "у" клэух зилэу кызырылуатэ щыклэм теухуа шапхэхьщ мыхэр: «еиу, хуеиу, тлеиу; тлииу, клииу, тклииу, плииу, бииу, фииу; цеиу, кхъуеиу, флеиу, леиу, пклэлъеиу; кьуииу, бзииу, тхъуииу».

Мыбы нэмышл, "у"клэ кьэлэуыклэ зилэ "кьу, кхъу, хъу, гъу, кы, ку, ху, гу" макъхэр псалъэ клэух щыхьуклэ, "ы" кьазэрыхэмылыкыжынури гулгытапхэхьщ: «фэлъэкъу, шыуаныкъу, кьэкхъу, мэхъу, псалъыхъу, шыхъу, гугъу, псалъэгъу, екы, зэдэкы, ику, псалъэку, клэху, пэху, хьуху, кьэпсэлэху, лэгу, щхьэщыгу».

Зэрыгурылуэгъуэщи, "макъ щэху"хэращ щхъэж макъыу "ы"клэрэ къэлуу утыку къыхъэхэри, ахэр икли къэлунрэ зэхъыфын папщлэ макъзешэ зыхуэныкъуэ макъхэу "макъдэклуашэ"уи лытахаэрщ. Зы макъдэклуашэр псалъэм "ы"клэрэ къэлуу зэрыхэтыр а макъыр щхъэжу оригинал мыхъэнэклэрэ псалъэм зэрыхэлэжыкхыращ. Ауэ мыпхуэдэ лэжэклэ илэми, "ы"р къызхэмылуклэрэ зыпымыту псалъэхэм хэплъагъуэ макъдэклуашэ зэрыщылэр гурылуэгъуэщи, мыри нэхьыбэу псалъэ клэух макъдэклуашэ къэлуклэращ зытеухуар. Щхъэж макъыу "ы"клэрэ къэлуу зы макъдэклуашэр псалъэ клэух щыхъум деж, абы ипэклэ къэлуу макъхэм я къэлуклэклэ езыри къэлүфу щытмэ, "ы"клэрэ къэлунрэ "ы" къыпыхъэжын хуэныкъуэкъым. Щхъэж макъыу "ы"клэ къэлуу мы макъыр псалъэ клэух зэрыхъум ипкъ итклэ, абы "ы" къыхэмылуклыжрэ пымыхъэжми, ар и оригиналыплэм итуш зэрылпытатхэр: «лэщ, уэщ, жэщ, уэд, лъэпэд, гъур, гуэр, плъыжъ, хужъ, лъыжъ, нэщл, зэщ, зэуэлл, дэп, нып, кумб, нэф, хуэфл, тхъэв, хуэм, шхын».

Мы зи гугъу зэрытщлауэ "ы"клэ къэлуу макъ лүэрхэр "ы"ншэу къэлуу псалъэ клэух зэрыхъумрэ, макъдэклуашэхэр "ы"ншэу къызэрылуу псалъэ клэух зэрыхуу щыклэри нэхьыбэу къэбэрдеибзэращ зыдыхэплъагъуэр; адрей адыгэбзэ жъэрыпсалъэ нэхьыбэм мы макъхэр клэух щыхъукли "ы" макъри къыхолукыр.

Зы макъдэклуашэр щхъэж макъыу оригиналу "ы"клэ къызэрылум хуэдэу, зы псалъэм хэт дэтхэнэ зы макъдэклуашэр а зэрыщытрэ и оригинал мыхъэнэклэ къызэрылуу щыклэри "ы" клэухклэрэу зэрыщытынур гурылуэгъуэщ. "Ы"р макъ геометрием и оригиналыплэр къызылуэ макъщи, абыклэ къэлуу макъдэклуашэр и оригинал мыхъэнэплэращ зыдытыр. Зы макъдэклуашэр "ы"м нэмыщл макъзешэхэмклэ къэлуу щытмэ, ар и оригиналыплэм нэмыщл макъ геометрие щыплэхэм къыщылуу аращи, ар псалъэм зыдыхэту зыщыдж щыплэри и оригиналыплэм иту зэрыщымытыр гурылуэгъуэщ. Аращи, зы макъдэклуашэр "ы"м нэмыщл макъзешэклэ къэлуу псалъэм зэрыхэтыр а макъдэклуашэм и мыхъэнэр ар къызэрылуу макъзешэм игъэзащлэ геометрие лэнатлэращ щыгъэзащлэр.

Мы псалъэхэм зэрэзэгъщи, псалъэ клэух макъдэклуашэр ипэ ит макъхэм я къэлуклэм зэрызеклуклэрэ къэлүфу щытмэ, "ы" клэух къыпыхъэн зыхуэмыныкъуэрщи, ар и оригинал мыхъэнэклэрэ къызэрылуу щыклэу "ы" клэух зилэуш зэрылпытэр. Мыбы нэмыщл, псалъэм дэтхэнэ и зы щыплэм хэтми, зы макъдэклуашэр нэгъуэщл макъзешэклэ къэмылуу щытмэ, зэрызеклуклэр "ы"клэрэ къызэрылуу щыклэу и щхъэж макъ мыхъэнэклэрэу лытапхъэщ.

"Ы"клэрэ къэлуу макъхэр псалъэкум "ы" къыпымыхъарэ къыхэмылуклыжу хэтмэ, псалъэм зэрыхэлэжыкхы щыклэр и макъ эффектклэрэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Ауэ псалъэ клэух щыхъуклэ, ипэ ит макъхэм я къэлуклэм зыдыгъэклуклэу къызэрылуфым папщлэ, "ы" къызхэмылуклыж макъдэклуашэхэр я эффектклэрэ къэлуу лытапхъэкъым.

Ахэр псалъэ кӀэхэрэ "ы"ншэу кышыцӀукӀэ я кӀалэныр зыгъэзащӀуэ а псалъэм зэрыхэт щыкӀэри, мыри кӀэбэрдеибзэм и лӀжӀэкӀэу зэрыщытри жытӀагъэххэщ. Ауэ псалъэ кӀэху мыхъуу псалъэм икум "ы"ншэу кыкӀэлъыкӀуэ макъым пыщӀауэ щыт макъыр и эффекткӀэрэ лажъэу зэрыщытри жытӀагъэххэщ. Мыпхуэдэхэм теухуа щапхъэхэр илъабжъэкӀэ къэтхынщ, ауэ мыпхуэдэхэм и нэхъ щапхъэфӀыр "макӀдӀауашӀэ зэгүэт"хэр кызызрыхъу щыкӀэрауэ зэрыщытыр гулъытапхъэщ. МакӀдӀауашӀэ зэгүэт/зэхэжыхъахэр япӀрей макъым "ы" кӀэху пымытрэ и макъ эффекткӀэрэ кыкӀэлъыкӀуэ макъым зэрыпыхъкӀэрэщ кызызрыхъур. "МакӀдӀауашӀэ зэгүэт" жыхуэтӀэр япӀрей макӀдӀауашӀэр "ы"ншэу кыкӀэлъыкӀуэ макӀдӀауашӀэм зэрыгуэхъкӀэрэщ кызызрыхъури, иужьрей макӀдӀауашӀэр зэрыщыту "ы"кӀэрэ кызызрылу щыкӀэу, абы ипӀэ "ы"ншэу кыпыхъа макъри хэтыжу, зы макъ пӀыгытӀэу зэгүэтрэ зэхэжыхъауэ кӀэуыкӀэ ягъуэтыр: «"тӀы, кӀу(ы)" → "тӀ-кӀу(ы)" → тӀкӀу(ы); "щы, ты" → "щ-ты" → щты; "пы, лъы" → "п-лъы" → плъы; "пы, щы" → "п-щы" → пщы; "бы, зы" → "б-зы" → бзы».

Мы зи гугъу тӀцӀа макӀдӀауашӀэ зэгүэтхэм нэмыщӀ, псалъэм хэт макӀдӀауашӀэ псори щхъэжу "ы" кӀэху зӀрилӀкӀэ кышымылу щыӀэщи, мыбыи щхъэусыгъуэ иӀэщ. Аращи, макӀдӀауашӀэ зэгүэтрэ зэхэжыхъар зы макъ пӀыгытӀуэ бзэм зэрыхэхъэрэ зэрыхэлӀжыхъыр, ауэ зы лӀухугъуэр зэрыгъэзащӀэр кызызрылуэтӀэ псалъэхэм зӀкӀэлъхъэужь макӀдӀауашӀитӀыр "ы"ншэу зэрызэгухъэ щыкӀэ гуэрхэр бзэ лӀжӀэкӀэм теухуэрэ зӀрезӀгӀкӀэрэщ. Мыпхуэдэ ухуэ псалъэм хэту "ы"ншэу кӀэу макъыр и эффекткӀэрэщ кыкӀэлъыкӀуэ макъым зэрыпыхъэри, псалъэм кылуатӀэр зэрыигъуэкӀэрэ мыпхуэдэ ухуэкӀкӀэ кызызрылуатӀери гурылуэгъуэщ: «ильхъэн, гуӀлхъэн, игъуӀлхъэн, гуӀгъуӀлхъэн».

Бзэ лӀжӀэкӀэу макӀдӀауашӀэр "ы"ншэу кыкӀэлъыкӀуэ макъым зэрызэгухъэ мы лӀжӀэкӀэм нэмыщӀ щапхъэхэри иӀэщ адыгъбзэми, мыпхуэдэ щапхъэхэм и нэхъыбӀр "м, н, р" макъ зыхэту ухуэ псалъэхэращ. Я кӀэхъукӀэм зӀрелъытакӀэрэ "м, н, р" макъхэм бзэм хагъэзэщӀыхъ кӀалэнращ мыр зӀлытари, ахэр кызкӀэлъыкӀуэ макърэ псалъэр кӀэзыгъӀлагъуэрэ утыку кызылхъэ макъхэщи, мыпхуэдэу макърэ псалъэр "м, н, р"кӀэрэ кӀэгъӀлӀгъуа нэужь, мыбыхэм "ы" кыкӀэлъымыкӀуэу зы макӀдӀауашӀэр тыншу кыпыхъуэ псалъэ мӀухуэфыр. Аращи, кӀэху зыхъуэхуэ макърэ псалъэхэр а зэрыщыту е кыпыщӀэн гуэр зэрыщыӀкӀэрэ кӀэгъӀлӀгъуэн кӀалэн зыгъэзащӀэ "м, н, р" макъхэм "ы"ншэу кыкӀэлъыкӀуэ макъхэмкӀэ ухуэж псалъэщ мыхэр: «ӀэмбатӀ, лӀмпӀэ, гъуэмб, кумб, думп, хъымпӀар, хъумпӀэрдзедж, хъэмбылу, лъэмбылу, бампӀэ»; «ӀэнлӀэ, лӀнкӀыбзэ, кӀундӀэпсӀу, шӀэнт, кӀуаншӀэ, ухуэнщӀын, хуэнщӀий, пӀнцӀыв, вынд, пӀцӀэнтӀэн, пӀцӀэнтӀэпс, пхъэнкӀын, пхъэнкӀий»; «кӀурш, кӀурмакъей, кӀурт, кӀуртӀэ».

Мы шапхээхэр "м, н, р" макъхэр бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэу ухуа псалъэхэши, мыхэр псалъэ клуэцым "ы"ншэу кыкълэтыкълэу макъдэклашэм пыщлэ макъдэклашэхэм хуэдэу лытапхэжкым. Икли мыбдежым "м, н, р"ыр зэры"ы"ншэу кыкълэтыкълэу макъдэклашэм зэрыпыхьэ щыклэри "м, н, р" макъхэм я эффектклэрэу лытапхэжкым. Араши, мыбдежым къэта шапхээхэмрэ псалъэ клэухыу "ы"ншэу къэлэу макъдэклашэр зэхуэдэ луэхугъуэу лытапхэщ.

Дэтхэнэ зы макъдэклашэр щхьэжу зы макърэ оригиналу кызырэлы щыклэр "ы"клэрэши, ахэр псалъэхэм "ы"клэрэ къэлэу зэрыхэт щыклэри мыпхуэдэщ. Ауэ макъдэклашэ зэгүэт кызырэыхуэ щыклэри, зы макъыр "ы" клэух кыхэмылыкълэу кыкълэтыкълэу макърэ псалъэм зэрыпыхьэри макъыр оригиналрэ псоуэ кызырэмылы щыклэуши, ар и оригинал мыхьэнэм и эффектклэрэщ кыкълэтыкълэу макърэ псалъэм зэрыпыхьэ щыклэр. Абы игъэзащлэ лухуэхугъуэр и макъ мыхьэнэ оригиналым езыракъыми, абы и эффектращ.

Зы макъыр псалъэм хэту "ы" клэухклэ кышылым щыгъуэ, а макъым и мыхьэнэр а зэрыщытрэ зэрыоригиналу мэгъэлагъуэр. А макъыр "ы"клэрэ къэлэу оригиналу гъэлыгъуауэщ кыкълэтыкълэу макърэ псалъэм зэрыпыщлэ щыклэр. Макъзешэхэр макъыр къэлун къалэн зыгъэзащлэ макъ луэрхэращ; мыбы нэмышл, кызкълэтыкълэу макъыр кыкълэтыкълэу макъым зыпызыщлэ къалэн зыгъэзащлэ макъ луэрхэщ макъзешэхэр. Япэу къэхуа макъзешэу щыт "ы"ри кызкълэтыкълэу макъыр къэлунрэ и оригинал мыхьэнэу утыку кыхьэнэ къалэн зыгъэзащлэ макъ луэрщ; мыбы нэмышл, мы оригиналу утыку кырилъхьарэ кыгъэлауа макъыр кыкълэтыкълэу макъми пызыщлэ макъзешэщ. Араши, "ы" макъым игъэзащлэ зы луэхури зи клэух макъыр кыкълэтыкълэу макърэ псалъэм пыщлэн луэхугъуэщ. – Псалъэм и клэух макъдэклашэм кыкълэтыкълэу макъ зэрыщымылэм папщлэ, ар "ы" клэухклэрэ къэлун зэрыхуэмыныкълэури мыбдежым аргуэру налуэ зэрыхуэр гурылуэгъуэщ.

Макъзешэхэр кызкълэтыкълэу макъыр зезышэ макъ луэрхэраши, клэух зыхуэхуа макъыр зыдашэри езы дэтхэнэ зы макъзешэм игъэзащлэ геометриеращ. Мыпхуэдэу зыдашэ геометрием теухуауэщ кыкълэтыкълэу макърэ псалъэм зэрыпыщлэ щыклэри, макъзешэхэр макъхэр зезышэ макъ луэрхэу, кызкълэтыкълэу макърэ псалъэхэр зыдышигъэлурэ зыцидж щыплэу езым и геометрие лэнатлэм деж, кыкълэтыкълэу макърэ псалъэхэм зыпызыщлэ макъхэращ. Псалъэ ухуэныгъэм теухуауэ бзэм мыпхуэдэ къалэн хагъээщыхьыр макъзешэхэми, абыхэм макъхэр макъхэм, макъхэр псалъэхэм, псалъэхэр макъхэм, псалъэхэр зыр зым зэпащлэу ягъэлажэр. Нытлэ, "ы"р клэух зыхуэхуэ макърэ псалъэр кыкълэтыкълэу макърэ псалъэм зэрызыпищлэр а макърэ псалъэ мыхьэнэр и оригиналыплэм зэритклэрэщ. Макърэ псалъэхэр "ы"клэрэ зэрыпыщлэу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхээхэр къэтхьынщи, мыпхуэдэу макъхэр

"ы"клэрэ псалъэхэм ищхьэм кызырэпыхьэрэ префикс зэрыхуэхьум, псалъэхэм "ы"клэрэ кьэлъуыклэ зэрагъуэт щыклэклэ макъхэр клэухрэ суффикс язэрыхуэхьум, зы псалъэр "ы"клэрэ кыкклэтыкълуэ псалъэм зэрызэпыщлэу ухуэ "псалъэ зэгъуэт" зэрыхуэм теухуа шапхьэхэщ мыхэр: «"кыы-ры" → кыыр; "ны-джэ" → ныджэ; "ны-вэ" → нывэ; "пы-щы-ны" → пыщын; кыы-пыщын" → кыыпыщын; "кыыпыщын-гъэ" → кыыпыщын-ы-гъэ → кыыпыщыныгъэ; "пыху(ы)-жы-ны" → пыху(ы)жын → пыхужын; "жэщ, клэ" → жэщ-ы-клэ → жэщыклэ; "мэш, флы" → мэш-ы-флы → мэшыфл».

Мы къэта псалъэхэм зэрыхэплъагъуэщи, дэтхэнэ зы макърэ псалъэр кыкклэтыкълуэ макърэ псалъэм зэрыпыхьэ щыклэр "ы"клэрэщ. Зы макъыр и оригинал мыхьэнэклэрэ кыкклэтыкълуэ макърэ псалъэм зэрыпыщлэр "ы"клэрэщ; икли зы псалъэр "ы"клэрэ мыухми, абы и мыхьэнэр зэмыхьуэклэрэ а зэрыщытклэрэ кызкклэтыкълуэ макърэ псалъэм зэрыпыхьэ щыклэр "ы"клэрэщ.

Макърэ псалъэхэхэр "ы"клэ зэрызэпыхьэу псалъэ кьэхьуклэрэ лэжьэклэм теухуа шапхьэхэр къэтхьащ. Ауэ псалъэхэм "ы"ншэу клэух хуэхьу макъхэри щылэщи, мыпхуэдэ макъхэр а псалъэм щыщ мыхьурэ а псалъэр зымыгъэлажьэу, псалъэ мыхьэнэр а зэрыщыту утыку кызылтыхьэ макъхэращ. Клэух кыыхуэхьу макъхэмклэ зы псалъэр а зэрыщытрэ зэрыгъэпсаклэрэ утыку кыильхьэн лүэхуш мы лэжьэклэри, а псалъэр зэрызэпкыырыува щыклэу абы и щылэгъуэм теухуауэ "щылэ, щымылэ, упщлэ" къезытрэ "падеж" къалэн хуэзгъэзащлэ макъхэр псалъэм клэухуу кызырэпыхьэ щыклэхэращ.

Аращи, зы псалъэр а зэрыщытрэ зэрыгъэпсаклэрэ "щылэ, щымылэ, упщлэ"у зыгъэпсыж макъхэмрэ а псалъэр а зэрыщытклэрэ утыку кыырилхьэу зэпыщлэныгъэ къезыт "падеж" къалэн зыгъэзащлэ макъхэр псалъэм "ы"ншэрэ занщлэу клэух хуохьур. Зыгуэрыр зэрыщылэрэ зэрыщымылэр, упщлэр, падеж къалэныр псалъэр зэрыщыту утыку кыильхьэнэрэ кьэгъэлъэгъуэнклэрэщ зэрыгъэзащлэр. Мыпхуэдэу утыку кыильхьэ зы псалъэр щхьэжу зэрыгъэпсауэщ кызырэызэтенэжыр. Зы псалъэм кыыпыхьэу ар зыгъэлажьэ макъымрэ, псалъэм кытехьукл псалъэ зэгъуэт"ыр "ы"клэрэщ а псалъэм кызырэпыхьэри, псалъэм "ы"клэрэ кыыпыхьэ макъымрэ псалъэр а псалъэр зыгъэлажьэрэ щыщ зэрыхьум папщлэ, утыку кыхьэ псалъэ гъэпсыклэри зохьуэкл, псалъэр кыыпыхьэ макърэ псалъэхэмклэ аргуэру мэгъэпсыжыр. Ауэ мыбдежым зи гугъу тщыр псалъэм "ы"ншэу иклэм кыыпыхьэ макъым а псалъэр а зэрыщытрэ зэрыгъэпса щыклэу кызырэызэтенэжклэрэ гъэзащлэ лүэхугъуэращи, "ы"ншэу псалъэм кыыпыхьэ макъыр а псалъэм щыщ хьукъым, икли "ы"клэрэ кызыпыхьэ псалъэр зыгъэлажьэ суффикс къалэни игъэзащлэкъым.

Мыпхуэдэ кьалэныр дэтхэнэ зы макъым зэрымьгээщлэфыну
гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ кьалэн зыгээщлэфыну макъым и бзэм
щигээщлэ кьалэнрэ мыхьэнэращ зэлытарэ зытеухуар. Мыпхуэдэ
макъхэр илбабжьэклэ кьэттынщ, икли абыхэм ягээщлэу мы зи гугъу
тщла кьалэнхэм теухуа щапхьэхэри кьэтхьынщ.

Псалъэр зы псалъэу а зэрыухуарэ зэрыгъэпса щыклэу кьызэтенэжрэ
"ы" кьызэрымьштэкларэ абы клэух зэрыухьукларэщ псалъэ мыхьэнэм
щылэгъуэрэ упщлэ статие кьезыт "щ, т, кь(ым), кьэ, и" макъхэмрэ, псалъэ
мыхьэнэм и куэдагъэ кьэзыгъэлыагъуэ "хэ" макъыр кьызэрыпыхьэр. Мы
макъхэр псалъэр зэрыщытрэ зэрыгъэпса щыклэу "ы" кьимьштэу клэух
зэрыухьуым теухуа щапхьэхэр зэрыхплъэгъуэну щыклэу
макьдэклашэклэ ух зы псалъэм теухуауэ кьэтхьынщ. – Макъ лүэрклэ ух
псалъэхэм мы макъхэр занщлэу ("ы"ншэу е нэгъуэщлэ макъзешэклэ) клэух
язэрыухьуэр зэрыхуымылэгъуэнур гурылуэгъуэнщ: «мэшщ, мэшт,
мэшкьым, мэшкьэ(?), мэши(?)»; «мэшхэр».

"Падеж" кьалэн зыгээщлэ макъхэри псалъэр а зэрыщытрэ
зэрыгъэпсакларэ кьызэтенэжу, псалъэм "ы" кьыпымыхьэу занщлэу клэух
зэрыхьун хуейри гурылуэгъуэнщи, "падеж" кьалэн зыгээщлэ "и, у/уэ,
клэ, м, р" макъхэр псалъэхэм "ы"ншэу кьызэрыпыхьэ щапхьэхэри
кьэтхьынщ: «мэши, мэшу/мэшуэ, мэш, мэшклэ, мэшым, мэшмэ, мэшыр,
мэшрэ».

Мыбыхэм щыщ гуэрхэм "ы" зэрыхэтыр нэрылыагъуэщи (мэшым,
мэшыр), мыбдежым "ы"р псалъэм кьызэрыклэлыкьлэу шхьэусыгъуэр
псалъэм кьыклэлыкьлэу макъыр (м, р) тыншу кьэлуфын папщлэщ. Ауэ "м,
р" макъхэм "э" клэух е нэгъуэщлэ макъ кьыщаштэм деж, кьэлун папщлэ
зыхуэмыныкьуэж "ы"р псалъэм иклэм кьызэрыпымыхьэр гулытапхьэщ:
«мэшмэ, мэшми; мэшрэ, мэшри, мэшра, мэшращ, мэшракъым, мэшракъэ,
мэшрами, мэшрауэ, мэшрауэми».

Мыпхуэдэщ падеж кьалэн зыгээщлэ макъхэр псалъэм
кьызэрыпыхьэри, зэрыгъэпса щыклэр зэмыхуэкьлэу щыт псалъэм иклэм
занщлэрэ "ы"ншэуш кьазэрыпыхьэр. Ауэ макьдэклашэклэ ух псалъэхэм
"м, р" макъхэр - кьэлуфын папщлэ- "ы"клэрэ кьызэрыпыхьэм хуэдэу ятхрэ
кьалуатэ хьуащ нобэ ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэм и бгъэдэхьэклэм
ипкь иткли, мы макъхэр "падеж" кьалэн зэрилэклэрэ псалъэм "ы" клэух
кьиштэу зэратх щыклэр зэрымьгъуэр кьэзыгъэлыагъуэ щапхьэхэмрэ
ахэр зэрытхьинрэ кьызэрылуэтэн хуейри тхыхьым дэту кьэтащ: «мэшымэ
(мэшмэ), жэщымэ (жэщмэ), псэфымэ (псэфмэ), лъэсымэ (лъэсмэ),
лъэмылэсымэ (лъэмлэсмэ), щлэтымэ (щлэтмэ), ихьымэ (ихьмэ), еплъымэ
(еплъмэ), ныпымэ (ныпмэ), кьэбымэ (кьэбмэ), лэфлымэ (лэфлмэ), хуэмымэ
(хуэммэ), бынымэ (бынмэ)»; «мэшырэ (мэшрэ), жэщырэ (жэщрэ),
псэфырэ (псыфрэ), лъэлэсырэ (лъэлэсрэ), лъэмылэсырэ (лъэмылэсрэ),

шлэтырэ (шлэтрэ), ихьырэ (ихьрэ), еплъырэ (еплърэ), ныпырэ (ныпрэ), къэбырэ (къэбрэ), лэфлырэ (лэфлрэ), хуэмырэ (хуэмрэ), бынырэ (бынрэ)».

"Мэ, рэ"р псалъэм "ы" кызыэриштэкларэ клэух зыхуэхъуу ухуэ лэжьэклэхэр падеж лэжьэклэу зэрыщымытыжыр гурылуэгъуэщи, ахэр псалъэм "ы" кыкълэлыклуэу клэух щыхуэхъум деж, псалъэр абы клэух хуэхъуа мы макърэ псалъэмклэ лэжьэклэ игъуэту псалъэ лэжьэклэрэ псалъэщлэ зэрыухуэнур гурылуэгъуэнщ. Ар щыхуэклэ, мы макъхэм суффикс къалэн ягъэзашлэу псалъэхэр зэрагъэлэжьээнур гурылуэгъуэнщ, икли мы макъхэм щыщ гуэрхэр "макъ псалъэ"у зэрыщытклэрэи, "ы"клэрэ кызыкълэлыклуэу зыпыхъэ псалъэмрэ абырэ зы "псалъэ зэгүэт" зэраухуэнур гурылуэгъуэщ. Ипэклэ къэта шапхъэхэм щыщ гуэрхэр мыпхуэдэщи, псалъэм папщлэ, "мэ"р икли зы псалъэу зэрыщытым ипкъ итклэ, кыкълэлыклуэ псалъэм "ы" кыиштэу щыпыхъэклэ, къэхур зы "псалъэ зэгүэт"щ: «"мэш, мэ" → мэшымэ; "жэщ, мэ" → жэщымэ; "нып, мэ" → ныпымэ; "къэб, мэ" → къэбымэ; "лэфл, мэ" → лэфлымэ; "бын, мэ" → бынымэ».

Аращи, мы макъхэм "падеж" къалэн шагъэзашлэм деж, псалъэм "ы" кызыэримыштэкларэщ клэух язэрыхуэхур; ауэ мы макъхэм я къалэнрэ я мыхъэнэм елытащи, ахэр псалъэхэм "ы" кызыэраштэкларэ клэух щыхуэхъум деж, я мыхъэнэрэ къалэным елытауэ ягъэзашлэ луэхугъуэр нэгъуэщлэ.

Ауэ адыгэбзэ алфавитым макъхэр зэрытха шлыкълэм папщлэщи, мыпхуэдэ падеж къалэн игъэзашлэми, псалъэ клэух макъымрэ абы кыкълэлыклуэу кыпыхъэну щыт падеж къалэн зыгъэзашлэ макъыр зэхэгъуэщауэ къэмылун щхъэ, псалъэм "ы" кыпыхъэжущ зэрытхын хуейр падеж къалэн зыгъэзашлэ макъыр псалъэм клэух щыхуэхуэклэ. Мыпхуэдэр зытеухуари "у"м падеж къалэн игъэзашлэу "у"клэ ухыуи макъ кызытехуэклэ макъхэраш. Нытлэ мыпхуэдэхэмрэ "у"р зэхэмыгъуэщэн папщлэ, псалъэ клэух макъым "ы" макъ е "ь" нэгъыщэ кыпыхъэн хуейщ. Ауэ "ь"ыкли макъ кызыэрыхуэ щылэщи, сытым дежми "ь"р луэхум и хэклыплэу щыткъым. Мыпхуэдэ шапхъэщ илъябжьэклэ къэтахэри, псалъэ клэух макъыр зэрытха шлыкълэм падеж къалэн зыгъэзашлэ "у"р хэмыгъуэщэн папщлэ, ар псалъэм иклэм "ы" кыпыхъэу псалъэм клэух хуохур. Аращи, падеж къалэн зыгъэзашлэ "у"р псалъэм занщлэу клэух зэрыхуэхуэмрэ, "у"клэ ух макъхэр (лу, къу, кхъу, хъу, гъу, клу, ку, ху, гу) псалъэ клэух зэрыхъум хэмыгъуэщэн папщлэ, псалъэм "ы" кыкълэлыклуэу падеж "у"р клэух зэрыхуэхууу зэрытхын хуейр къэдгъэлъэгъуэнщ: «"ух-у" → ухуу; "къех-у" → къехуу; "пырхъ-у" → пырхъуу; "быкъ-у" → быкъуу; "зэрылэпкъ-у" → зэрылэпкъуу; "зэдэгъ-у" → зэдэгъуу; "сэкл-у" → сэклуу; "щэкл-у" → щэклуу; "лэфл-у" → лэфлуу; "зэригъэдзэкл-у" → зэригъэдзэклуу».

"у" макъыр а зэрыщыту "ы" кыхэлуклыу кызэрылури, "ы" кыхэмылуклыу кызэрылури зэхуэдэу "у" тхыпкымыклэщ зэрытхри, ар зыхэплэагъуэ щыплэ гуэрхэм кызэрылу щыклэр зэхэхугъуафлэжым. Ар узэреджэну щыклэр щызэхэмыхум дежи, псалъэм и мыхьэнэр зэрызэхэмыхури гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэу зэхуэдэ тхарэ мыхьэниплэ зыгъуэт псалъэхэр щылэщи, я мыхьэнэр зэхэхун папщлэ, "у"м "ы" кыхэлуклыу кызэрылури апхуэдэу тхын хуейщ. Къэтхынщ мыпхуэдэ шапхьэхэмрэ ахэр бзэм зэрызеклэу шапхьэхэр: «кьэхьуыклэ (сытми зы кьэхьуыклэ илэщ) – кьэхьуклэ (ар кьэхьуклэ сыт хьунур)».

Пэжу еджэнэр зэхэхун папщлэ "ы"клэ тхынэр "ы"ншэу тхын хуей псалъэхэм теухуауэ зытепсэлъыхьын хуейр мыбы кыщынэкъым. Ауэ ди бзэщлэныгъэр кызтэхьукларэ ди бзэр зыщладжыкл бзэщлэныгъэ нэхьыщхьэм кызэрыгуэклэщи, "ы"клэрэ кьэлун хуей макъыр "р"ым ипэ кыщыхуэклэ "ы"ншэу тхынэр кьилуэнри ди бзэм емызэгъ зы хабзэу зоклэр. Зэрытхын хуейрэ нобэ литературэбзэрэ бзэщлэныгъэм зэрилгытэклэрэ зэратх хьуа щыклэм теухуа шапхьэхэр къэтхынщ. илбабжэклэ кьэта шапхьэхэм япэрей псалъэр нобэ зэратхращи, кыкылэбжэклэу ар зэрытхын хуей щыклэращ: «кьыриклэуэн → кьыриклэуэн; кьрагъэхьаш → кьырагъэхьаш; сьыриклэуаш → сыриклэуаш; дрэщлэи → дырэщлэи; кьрешэх → кьырешэх; Цырым → Цырым».

"Р"ым ипэ кыхуэ макъыр "ы"ншэу тхыныр хабзэ зэрыхьум ипкь итклэ, "р"ым ипэ кыхуэ префикс макъхэр щыуагъуэ "ы"ншэу зэрытхым нэмыщлэ, глагол лэжэклэу ухуэ псалъэхэри пэжу кьэлэуэтэнэр тхыныр щызэхэкъутэхэм урохьэлэр. Мыбы кыщымынэу, цыхуцлэрэ унэгъуэцлэхэт теухуауи "р" макъым ипэ кыхуэ макъыр "ы"ншэу тхын хабзэр ягъэлажэр. Аращи, мы кьэта шапхьэм "цы"р зы "макъ псалъэ"уш зэрыхэтыр гурылуэгъуэщи, ар "р"ым ипэ кызэрихуэм папщлэ, "ы"ншэу ятхри псалъэм (цы) и мыхьэнэр ягъэклэудыр. Псалъэм макъхэр "ы"ншэу зэрыхэтрэ зэрыгуэхьэм теухуа шапхьэхэр кьэтащ ипэкли, апхуэдэ лэжэклэу макъыбзэу щыт адыгэбзэм зы лбабжэрэ щхьэусыгъуэ зыхуилэжщ. Абы "р"ым ипэ кыхуэ макъыр "ы"ншэу кыпыхьэн хабзэр зэремызэгъыр гурылуэгъуэщ, икли зы псалъэр "р"ым ипэ кызэрихуэм папщлэ зэхэкъутэныр емызэгъ луэхуу зэрыщытри гурылуэгъуэжщ.

Зы глаголыр зыгъэлажэрэ зытеухуа нэрыбгэр кьэзыгъэлаагъуэ макъыр (нэрыбгэ гъэлаагъуэ - нэрыбгэ цлэпапщлэ) глагол лэжэклэу ухуэ псалъэм префиксу кыпохьэри, мы "нэрыбгэ гъэлаагъуэ" макъхэр "луэху глагол" лэжэклэу ухуэ псалъэхэм префикс язэрыхуэхури "ы"ншэуш. "луэху глагол" лэжэклэу ухуэ псалъэм и ухуэклэр "нэрыбгэ гъэлаагъуэ"р "ы"ншэу префикс кызэрыхуэхуэклэрэщи, мы иухуэклэм гурылуэгъуэ кытхуищыр мыраш: игъэзашлэрэ ищхьэ кьыриклэу луэхум нэрыбгэр эффекутыв хэхьэу щыщ мэхьур. Мы лэжэклэри макъхэр псалъэм "ы"ншэу зэрыхэхьэм и зы шапхьэщ. Ауэ икли адыгэбзэм и макъхэр

зэрытха щыклэм ипкъ итклэ, мы зи гугъу тщы махъхэр "ы"ншэу кыкълэлъыкълэу махъым щыгухъэм деж, мы махъытыр ахэр зэрытха тхыпкъытыр зыхэту тха махъым хуэдэу кълэурэ щылытэ щылыщи, мыхэр зэхэмыгъуэщэн папщлэ зэрытх щыклэм хуэсакъын хуейщ.

Адыгэбзэ махъхэр зэрытха щыклэм ипкъ итклэ, мы зи гугъу тщы лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм хиубыдэ махъытыр а тхыпкъэхэмклэ тха махъыу зыхэплъагъуэ шапхъэхэщ мыхэр: «жыслэщ, жыплэщ, жыслэнщ, жыплэнщ, жытлэнщ, жытлэнущ, жытлащ»; «кыбджелэ, кыбджызолэ, кызжыболэ, кызжеплэнщ».

Мы псалъэхэм "нэрыбгэ гълъагъуэ" махъхэр (п/п, тл)/т, б) "ы"ншэу кыкълэлъыкълэу "лэ, ж" махъхэм щыгухъэм щыгъуэ "плэ, тлэ, бж"уи еджапхъэ зэрыхъур нэрылъагъуэщ. Ауэ адыгэбзэр зыщлэм мы псалъэхэм хэплъагъуэхэр "плэ, тлэ, бж"уэ зэремыджэнури гурылуэгъуэщ. Ар щхъэ, ахэр щызэхэгъуащэ щыплэхэри кьохъури, апхуэдэхэр зэрытхын хуей щыклэм хуэсакъын хуейщ.

Шапхъэу кьэтахэм кьалатэмрэ кьатехуэклэу зи гугъу тщы махъхэр зэхэгъуащэкъым, ауэ мы шапхъэхэм хуэдэ псалъэхэр щытхклэ кьэху махъхэмкли еджапхъэ зэрыхуфынур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу лъэныкъуиткли еджапхъэ хуэ шапхъэхэр кьэтхуэ, псалъэм кьылатэр пэжу гурылуэгъуэ хуэ папщы зэрытхын хуейм и хэклъыгуаплэри кьэдгълъэгъуэнщ. – Мы кьэта шапхъэхэр етланэ щхъэж нэрыбгэм теухуащи, "луэху глагол" лэужыгъуэм теухуауэ абы и нэрыбгэ гълъагъуэу щыт "б"ыр ипэ кызпыхъэ махъым зыригъэклуу кызырылуэклэрэ "п, пл"уи зэрызэхуэклэу гурылуэгъуэщ; мыбдежым "лэ" махъым ипэ кызырихуэклэ "пл"ыуэщ кызырылур: «лэрылъхъэн: плэрылъщ → плэрылъщ»; «лэрыхъэн: плэрыхъащ → плэрыхъащ»; «лэрыхын: плэрихъащ → плэрихъащ».

Мыпхуэдэ шапхъэщ илъабжьэклэ кьэтахэри, "етланэ нэрыбгэ куэд гълъагъуэ"у щыт "д"ыр "ы"ншэу кыкълэлъыкълэу "ж"ым щыгуэхъэм деж, абы "дж" махъыуи узэреджэфыр гулъытапхъэщ. Нытлэ зэклэлъыкълэу зэгъуэту щыт "д"ымрэ "ж" махъыр щхъэж махъхэу уеджэнрэ зы "дж" махъыу уемыджэн папщлэ, "д" нэужым "ъ" нэгъыщэр кыпыгъэхъэн хуейщи, "д"ымрэ "ж"ыр зэхэгъуэщэфыну зэрытхымрэ "д" нэужым "ъ" нэгъыщэ кыпыхъэу зэрытхын хуейр кьэдгълъэгъуэнщ: «кыбджелэ → кыбджелэ; кыбджыболэ → кыбджыболэ; кыбдженлащ → кыбдженлащ; кыбджилэнщ → кыбджилэнщ; кыбдженлэнущ → кыбдженлэнущ; кыбдженлэщ → кыбдженлэщ».

"И, у" махъхэр щхъэж махъыу бзэм хэлэжьыхъуи щытщ, икли "махъ псалъэ"уи хэтщ. Ауэ абыхэм икли "махъешэ" кьалэни зэрагъэзащлэри гурылуэгъуэщ. Ар щыхуэклэ, а махъхэр щхъэжу зы псалъэрэ псалъэ гуэрхэри кызырежэ махъхэу щытмэ, абы ищхъэм "ы"ншэу кыпхъэну махърэ псалъэм махъешэ кьалэн хуигъэзэщлэнури гурылуэгъуэщи, мыр

кээмыхуун папшлэ, "и, у"мрэ абы ипэ "ы"ншэу кыхуэ макъым я зэхуакум "ь" нэгъышэ кыдэгъувэн хуейш. Мыхъумэ, я макъ мыхъэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьым макъзешэ кьалэну деджэфынш. Мыпхуэдэу "и, у"клэ кьежэ псалъэм ищхьэм "ы"ншэу кыпыхьэну макъхэмрэ псалъэ кьежаплэ макъхэу шыт "и, у"р зэхэгъэклын хуейши, мыпхуэдэ шапхэари нэхьыбэу кызырыхуэрэ зытеухуар "луэху глагол" лэжэеклэу ухуэ псалъэхэм "нэрыбгэ гьэлбагъуэ" макъхэр "ы"ншэу префикс шыхуэхураш. Араши, "луэху глагол" лэжэеклэм теухуа "нэрыбгэ гьэлбагъуэ"хэр псалъэм ищхьэм "ы"ншэу кыпыхьэн хуей шыхьукли, "луэху глагол" лэжэеклэ "нэрыбгэ гьэлбагъуэ" кьалэн зыгъэзащлэ макъдэклашэмрэ псалъэр кызырежэ "и, у" макъым я зэхуакум "ь" нэгъышэ кыдэхьэн хуейш.

Нытлэ, "нэрыбгэ гьэлбагъуэ" кьалэн зыгъэзащлэ макъыр "и, у"клэ кьежэ псалъэм "ы"ншэу шыгуэхьэклэ, "и, у"м мы макъхэм макъзешэ кьалэн зэрыхуимыгъэзащлэр налуэ щлын папшлэ, я зэхуакум "ь" нэгъышэ кыдэгъэхьэн хуейши, мыпхуэдэ шапхэхэр кьэтхуэ, ахэр нобэ зэратхымрэ зэрытхын хуейуэ зэрыщытыр зэклэлъыклуэу кьэдгьэлъэгъуэнш.

"И"м теухуа шапхэхэр "ин" глагол лэжэеклэу ухуэ псалъэхэм теухуауэ кьэтхынш. И лэжэеклэр кызыреуатэм елыташи, ит зэман лэжэеклэмрэ, "иа"р кызыреуа "я"м зышигъэлбагъуэ блэкла зэманыгъуэм деж, зэхэгъуэшэныгъэ кьэхьукъым: «ин: "сой, бой, ей; зяш, бяш, ияш"».

Ауэ "ин" глаголыр адреи зэманыгъуэхэм теухуауэ шылажэеклэ, "нэрыбгэ гьэлбагъуэ" кьалэн зыгъэзащлэ макъхэр "ы"ншэу "и"м ипэ кызызыхуэм ипкэ итклэ, "и"м а макъым макъзешэ кьалэн хуигъэзащлэу узэреджэнур гурылуэгъуэнш. Нытлэ мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэр нобэ зэрыт щыклэхэмрэ, я зэхуакум "ь" нэгъышэ кыдэхьэу зэрытхын хуей щыклэр зэклэлъыклуэу кьэдгьэлъэгъуэнш: «"сыинш – сиинш – зыинш – зиинш" → зьинш; "быинш – биинш" → бьинш; "дыинш – диин" → дьинш; "фыинш – фиин" → фьинш».

"У"м теухуа шапхэхэри "ухын, уклын, ухуэн" глаголхэм теухуауэ кьэтхынши, ахэр нобэ зэратх щыклэм кыклэлъыклуэу зэрытхын хуей щыклэри кьэдгьэлъэгъуэнш: «ухын: "сухаш – сыухаш" → сьухаш; "бухаш – быухаш" → бьухаш; "духаш – дыухаш" → дьухаш; "фухаш – фьухаш" → фьухаш»; «уклын: "суклаш – сыуклаш" → сьуклаш; "буклаш – быуклаш" → бьуклаш; "дуклаш – дыуклаш" → дьуклаш; "фуклаш – фьуклаш" → фьуклаш»; «ухуэн: "сухуаш – сыухуаш" → сьухуаш; "бухуаш – быухуаш" → бьухуаш; "духуаш – дыухуаш" → дьухуаш; "фухуаш – фьухуаш" → фьухуаш».

Мыпхуэдэш "ы"р бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэри, абы игъэзащлэ кьалэныр мащлэкъым, ауэ "ы" макъым бзэм *"префикс-суффикс кьалэн" хигъээщлыхькъым*.

"Ы" макъыр.

Япэу къэхъуарэ а нэхъ макъ лүэр цыклуу щыт "ы"р макъ лүэр къэхъуныгъэ лъабжьэщ. Ар макъ лүэрхэм я къэхъуныгъэм лъабжьэ хуэхъуарэ ахэр кызтехъукла макъыу, макъ геометрием и оригиналыплэрщ. А нэхъ къару цыклулэ къэлү макъ лүэру щытрэ макъ геометриери кызтехъукл оригиналыплэу щыт "ы"м кыкълэлыклуэущ абы и къэхъуылэ къарур зэрыхэхъуклэрэ макъ лүэрхэр кызэрытехъукыр. Абы и къарур макъ лүэр къэхъуныгъэклэ а нэхъ къару цыклураши, ар лимитацэ щыпщклэ макъ къэхъуныгъэ къарур клуэду аращ. Мыхуэдэу "ы"м и къэлуклэрэ и къарум хэщыныгъэ кызэрыхуэклуэклэрэ кытехъукл "ы"р хъупхъэу зэрыщымытынур гурылүэгъуэнщ.

Араши, "ы" макъыр япэрейрэ натуралу къэхъуа макъщ, икли абы мы и къэлуклэм и натуралрэ хуитыныгъэр зэрыклүэд щыклэу кытехъуклыж "ы" макъыр мыхъуныгъэу зэрыщытынур гурылүэгъуэнщ. "Ы"м натуралу игъэзащлэ къалэнхэм щыщу "мыхъуныгъэ"р нэхъ игъуэу зыгъэзэщлэфыну зы макъщ ар: «ы(!), ыы(!), ыл(!)». "ы"р бзэм зэрыхэхъэ щыклэр мыпхуэдэщи, иклэм кызпыхъэ макърэ псалъэр мыхъуныгъэм хуигъаклуэу адыгэбзэм жьэрыпсалъэ гуэрхэм клэух "къ"ым иплэклэ щызоклуэр: «хъукъым → хъулым; хъункъым → хъунлым; хъуакъым → хъуалым; хъунукъым → хъунулым».

"ы"р кызэрыхъуарэ кызэрылуклэрэ мыхъуныгъэ зэригъэзащлэу суффикс "къ"ым иплэ зэриувэу мы къэта шапхъэхэм хуэдэщи, "къ"м иплэ зэриувэкларэи "мыхъуныгъэ упщлэ"ри адыгэбзэ жьэрыпсалъэ гуэрхэм "ы-э → лэ" клэухклэрэщ. Мыхуэдэу "ы"м и клуэтэгъуэу къэхъуа "лэ"р "ы"уэ щытыныгъэ зи мыхъэнэу зэрыщытыр гурылүэгъуэщ. "Къ"м иплэ иувэу мыхъуныгъэ упщлэ зэрыухуэм теухуа шапхъэхэри къэтхъынщ: «хъукъэ → хъулэ; хъункъэ → хъунлэ; хъуакъэ → хъуалэ; хъунукъэ → хъунулэ».

Мы шапхъэхэми кызэрагъэлабгъуэу, "ы"р бзэм зэрхэлэжыхъэ закъуэр мыхъуныгъэ мыхъэнэ зэригъэзащлэклэрэщи, мыбы нэмыщлыу "ы"р зыхэплгъагъуэ щыплэм "лэ-ы → ы" зэхъуэклыныгъэу къэхъуауэщ. Мы зэхъуэклыныгъэр "лэ"м теухуа лүэхур абы ехъэлауэ зэригъэзащлэр кызэрылүатэ щыклэращ. Псалъэм ищхэмрэ иклэм хэт "лэ"р "лэ-ы → ы"уэ зэрызэхъуэкл щыклэу псалъэр зэрыухуэжым теухуа шапхъэхэщ мыхэр: «"лэ-ы-гъэ-ы-н" → ыгъын; щылэн → "щылэ-ы-н" → щылын; шылэн → "шылэ-ы-н" → шылын».

"ы" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхъэ щыклэм мыпхуэдэщи, "ы"м **"макъ псалъэ"** кызэрытемыхъуклыр гурылүэгъуэнщ. Абы игъэзащлэ **"суффикс"** къалэнри **"къ"** макъым иплэ зэриувэкларэщ.

«Э, А, ІЭ» МАКЪ ГУПЫР

"Э" макъыр.

"Ы" макъ нэужьу макъ Іуэр къэхуыныгъэм и япэрей лъэбакъуэр "э" макъраши, ар оригиналыплэм итыныгъэр зыгъэзащлэ "ы"м къызэрыклэлъыкІуэм ипкъ итклэ, кІуэтэгъуэ къалэнрэ оригинал кІуэтэгъуэу къэхуауэ зы макъщ. Ар оригиналыплэр зышэ макъыу, оригиналым къытехуыкІыну макъ геометриер къэхуыныгъэм и япэрей лъэбакъуэ макъраш. Ар оригиналыгъэ зилэр гъуэгу тезыгъахъэрэ зезышэраши, зы макъыр оргиалалу къэзыгъэлуу япэрей макъзешэу щыт "ы"м къыклэлъыкІуэу, зы макъыр "ы"м къызэригъэлурэ оригиналу зэрызыришэм къыклэлъыкІуэу макъзешэ къалэн зыгъэзащлэ еІуанэ макъ Іуэру утыку кыхъэраши, зыришэ макъыр оригиналыплэм къыришэу гъуэгу тезыгъахъэраш. Абы зыришэ макъыр зыдишэ зы щыплэи щылэкъым, абы макъыр зэришэу щытщ, макъыр гъуэгу тыригъахъэрэ зэришэу щытщи, мы зэришэн щыклэр увылэплэрэ гъунэ зимылэрщ, абы зэрызыришэ щыклэр функционалщ. Араши, "э"м игъэзащлэ макъзешэ къалэныр ар оригиналым къытехуыкІыу кІуэтэгъуэу утыку къызэрихъам зэрэзэгъщи, функционал кІуэтэгъуэщ. КъызтехуыкІа "ы"р макъ геометрие оригиналу зэрыщытклэрэ, абы и къэлуыклэ къарур мащлэу зэрыхэхуыклэклэ къэхуа "э" макъыр зы оригиналым и функционал кІуэтэгъуэу къэхуауэ лъытапхъэ функционал зэманыгъуэм игъэзащлэм теухуауэ зэрылътытапхъэр гурылуэгъуэщ. Араши, "э"м бзэм хигъэзэщыхъри функционал кІуэтэгъуэрэ функционал зэманыгъуэщ. Функциал зэманыгъуэр щхъэжу зы щылэгъуэ зилэракъымы, щылэгъуэр зэрыджрэ зэрызэщлэджыкІыжыр зэрыгъэзащлэу, щылэгъуэм и функционал кІуэтэгъуэу лъытапхъэщ. Функциал зэманыгъуэрэ космикэ зэманыгъуэ жыхуэтлэр зытеухуарэ зэлгытар щылэгъуэрэ космосраш, мыхъумэ, функционал зэманыгъэр щхъэж зы щылэгъуэ зилэ гуэркъым. Мыбы хуэдэши, "э"ри функционал кІуэтэгъуэщ; абы бзэм хигъэзэщыхъ къалэн закъуэри макъзешэ къалэнщ; ар щхъэж макъыу бзэм хэлэжыхъкъым, ар псалъэхэм ищхъэми къыпыхъкъым. Бзэм зэрыхэлэжыхъыр мыпхуэдэуши, зэрыгурылуэгъуэу *"э" макъым "макъ псалъэ" къытехуыкІкъым.*

Функциал зэманыгъуэр щылэгъуэр функционалу зэрыкІуатэрэ зэрызекІуэр зэрылътэраши, мыбы хуэдэу лъытапхъэщ "э"ми макъ геометрие къэхуыныгъэм теухуауэ игъэзащлэр. ИкІи функционал зэманыгъуэм дэтхэнэ и зы лъэбакъуэм щылэгъуэр аргуэру зэрыджрэ зэрызэщлэджэжым хуэдэу лъытапхъэши, макъ геометриер зэрызепкъырыуэ щыклэу къэхуэ макъ Іуэрхэри функционал кІуэтэгъуэу къэхуа "э" макъым къыклэлъыкІуэуш утыку къызэрихъэр.

"Ы"м и кьэхуныгъэ кьарум мащлэу щыхэхуэм щыгъуэ кьэхур "э"раши, мы кьызэрыхуа щыклэм гурылуэгъуэ кьызэрищыу, "ы"м кьыклэлъыкълуэущ "э"р кьызэрыхуари, икли кьэхуклэрэ кьэлуклэлэ "ы"мрэ "э"м я зэхуакум нэгъуэщл макъ луэр зэрыдэмытынури гурылуэгъуэщ. "Э" макъыр "ы"м кьыклэлъыкълуэу кьэмыхуатэмэ, "э"м кьыклэлъыкълуэ макъ луэрхэми кьэхуныгъэ ягъуэтынтэкъым.

Мы и кьэхуклэм кьызэрыгуэклэлэщ, ар бзэ зэпкырыувэм зэрыхыхэрэ хэлэжыхуэ зэрыщидзэр. Ауэ ар бзэм хэлэжыхуэ щимыдзэ ипэ, щхэжрэ натуралу псэущхэм зэрызырихуа щыклэри "ы"р зэрызырихуа щыклэм хуэдэу лъытапхэщ, ауэ "ы"м елъытауэ нэхъ убгъуарэ налуэу лъытапхэщ "э"м натуралу гурылуэгъуэ ищлри, натуралу кьызэрылуклэрэ "э"м гурылуэгъуэ ищлхэр мыпхуэдэу лъытапхэщ: «хуыныгъэрэ {э(!), ээ(!)} мыхуыныгъэ {э(!), ээ(!)}, гурылуэгъуэрэ {э(!), ээ(!)} мыгурылуэгъуэ {э(!), ээ(!)}, упщлэ {э(?)}}».

Натуралу мы кьызэрылуклэрэ игъэзащлэхэм езэгъыукъым "э" макъыр бзэм зэрыхэхьар. Ар щхэж макъуу бзэм хэхьакъым, икли псалъэхэм ищхэми кыпыхьэкъым; ар бзэм зэрыхэлэжыхуэ закъуэр клэух макъууш.

Нытлэ, мыпхуэдэу *"э" макъыр "бзэм зэрыхэлэжыхуэклэрэ ухуэ псалъэхэм"* щыгъуазэ дыхуэхунш..

Зы макъым "э" кьыщыпыхьэклэ утыку кыххэ мыхьэнэр а макъым и мыхьэнэм теухуаш. "Э"р кьызэрыхуам зэрэзэгъклэрэ бзэми клуэтэгъуэ зыхэзыгъэзэшлхуэ функционал макъраши, ар кьызпыхьэ зы макъ мыхьэнэм занщлэу и клуэтэгъуэраш утыку кыххэр. Ар кьызэрыхуа щыклэм зэрэзэгъклэрэ функционал зэманым теухуэ кьалэн зыгъэзащлэу бзэм хэт макъши, кьызпыхьэ макъ мыхьэнэм теухуауэ зэманыгъуэ мыхьэнэ утыку кыххээфынш. Клэух зыхуэхуэ макъ мыхьэнэм елъыташи, "э"р кьызпыхьа макъ гуэрхэм я мыхьэнэр зыгъэзащлэу щылэгъуэ зилэр кьырелуэр, макъ гуэрхэм я мыхьэнэр гъэзащлэу зэрыщытыр, макъ гуэрхэм я мыхьэнэклэрэ щылэгъуэ зилэр кьегъэлягъуэр, макъ гуэрхэм я мыхьэнэр зэрыкълуатэр утыку кьырелъхэр, макъ гуэрхэм я мыхьэнэр а зэрыщыту зэрылажэр гурылуэгъуэ кьешлыр.

Макъхэр оригиналрэ "ы"клэрэ кьызэрылу щыклэу утыку кыххэа "макъ псалъэ"хэм хуэдэу, макъхэм я оригинал мыхьэнэм и клуэтэгъуэу, ахэр "э"клэрэ кьызэрылу щыклэу утыку кыххэа "макъ псалъэ"хэри зэрыщылэр гурылуэгъуэщи, ипэклэ "э"клэ кьэлэ макърэ псалъэхэм ягъуэт мыхьэнэуэу мы ипэклэ зи гугъу тцлэхэм зэрыхуэдэр гулъытапхэщ. Дэтхэнэ зы макъыр "э" макъзешэклэ кьыщылуклэ кьэхуэ мыхьэнэр а макъым и оригинал мыхьэнэм зэрелъытарэ зэрытеухуар гурылуэгъуэщи, абыхэм иужьклэ нэхъ гъунэгъуу щыгъуазэ дыхуэхунш. Ауэ мыбдежым "э" клэухклэрэ ухуэ псалъэхэм и пэщлэдзэу лъытапхэщи, "э"клэрэ кьэлэ макъхэм кьытехуэклэ "макъ псалъэ"хэм – инифинитиву зэрыгъэпса

глаголхэмрэ глагол инфинитив формэу ухуэ псалъэхэри (щылэцлэ) хэтыжу- деплъынщ: «е (иэ)-2, уэ-2, лүэ, лүэн-2, сэ-2, сэн, цлэ-2, зэ, дзэ-2, гъэ, гъуэ, гэ, джэн, гуэн, дэ-2, дэн-2, тлэ, тлэн, жэн, жъэ, жьэн, щэ-4, щэн, цлэ, цлэн-4, шэ-2, шэн, чэ, чэн, куэ, клэ, клэн, клуэн, къуэ-2, кхъэ, кхъуэ, хъуэн, хъэ-3, лъэ, лъэн, лэн, ллэн, пэ, плэ, плэн, бэ, бэн, фэ, вэн-2, мэ-4, нэ».

"Э"клэ къэуу ухуа мы "макъ псалъэ"хэр къызклэлъыкӀуэ макъым и мыхъэнэм и клуэтэгъуэрэ зэманьгъуэуш къыззыхъуари, мы "макъ псалъэ"хэр а "макъ мыхъэнэ"м и клуэтэгъуэу утыку къыззыхъар макъ мыхъэнэкӀэрэ къыззыхъуэтӀахъэми деплъынщ: «е (иэ)-2 (1: джыгъуэ гуэрӀтӀ зыхэзыубыдэу хэдэныгъэ къэзыгъэщӀ. 2: зыми пымышцӀа джыгъуэу мыфӀыныгъэ); уэ-2 (1: зыужыгъуэу щыт. 2: "сэ"м дежклэ ужыгъуэу щыт); лүэ (гъунэрэ лүм икӀуэ - къэхухъ), лүэн-2 (1: лүуэ щытын, къэлуу щытын. 2: зы гъунэрэ зы лүм икӀуэн - къекӀуэкӀын); сэ-2 (1: сытри къызнэсрэ сытми нэс, мыпхуэдэуи бзэр къыззыхъуатэ япэрей нэрыбгэ. 2: нэсыныгъэрэ сыныгъэ зи щыклэу щыт гуэр - лэмэпсымэ); сэн (нэсрэ сыуэ къытехъукӀыпхъэ хъун); цлэ-2 (1: зытеухуам щымышрэ нэмылэс - флэщыныгъэ. 2: щымылэ пэлъытэу лъытапхъэу цыкӀу, - псэушхъэ); зэ (а зэрыщыту щыт, къэувылэгъуэ); дзэ-2 (1: дзыныгъэу къэхъуа, дзыныгъэ зилэ. 2: дзыныгъэрэ лъэщыгъэ зилэ); гъэ ("гъ"ым щылэгъуэ зэригъуэту къэзыгъэхъурэ зыгъэлажъэ къарууэ илъэсым къыщекӀуэкӀ, гъащӀэр къызхэкӀ); гъуэ ("гъу"м щылэгъуэ зэригъуэт); гэ (джыплэрэ къарууфӀэдж); джэн (джыуэ щытын, теджыкӀын); гуэн (илъхъэплэрэ игуапхъэу щытын); дэ-2 (1: "сэ"р зыхэт гуп. 2: быдагъ зилэу ку зилэу щыт); дэн-2 (1. дын лүэху гъэзащӀэу щытын. 2: дэщыгъуныгъэ гугъэ зыхуилэн); тлэ (унэтӀыгъэ пэщӀэдзэ лъэбакъуэ); тлэн (тӀыуэ щытын, тӀыныгъэ гъэзащӀэ); жэн (псынщӀлэрыкӀуэн); жъэ (хъэрычэт зилэу щылэ); жьэн (зэрыщытым текӀыныгъэ хъэрычэтэу зэхъуэкӀын); щэ-4 (1: гъэбыдэныгъэрэ лъэщагъ къэзыуатэ клэух псалъэ: мэуэ-щэ. 2: "щы (3)"уэ щыт. 3: щылэгъуэ клуэтэгъуэрэ бэгъуэныгъэ къэзыуатэ псалъэу "100"ым бжыгъэцлэ хуэхъужа. 4: псэушхъэпкъ хэхъуэныгъэу пшэрагъ зыщӀ лыпцӀэ); шэн-2 (1: щылэн зэрыхуей щыклэ зилэу щыт. 2: щылэнлэ зэхъуэкӀыныгъэ); цлэ (щлын къекӀуэкӀыр мышцӀагъэххэм зэрыхуэкӀуэ, мышцӀагъэххэу иджы дыдэ щы, иджыри мышцӀарэ щыныр зыхуэкӀуэу щыпхъэу щыт); цлэн-4 (1: щлын гъэзащӀэ. 2: щыным хуэкӀуэныгъэу щынрэ цлэкӀэ лъэкӀ зилэн. 3: зэрыщӀа щыклэу ухуарэ гъэпса. 4: цлэнрэ щын лъэкӀ); шэ-2 (1: къэкӀыгъэрэ псэушхъэм къыщӀэхъуэ ткӀуатӀуэ. 2: лэщэм къыхэкӀрэ ядзу зытегъэпсыхъам клуэ); шэн (къыздыхэкӀым къыгуэкӀыу гъэкӀуэн, зыгуэрыр зыгуэрым хуэгъэкӀуэтэн); чэ (зэгъуэчыныгъэ зилэ, чын-чэныгъэ зилэу щыт); чэн (чыуэ щытын, зэгъуэчын); куэ (ку зилэу щыт); клэ (кӀыныгъэ ухыплэ, кӀыгъуэ); клэн (ухыплэрэ клэ хъун къалэн зыгъэзащӀэ); клуэн (зэкӀуныгъэкӀэ гъэзащӀэ); къуэ-2 (1: къу зэхуэкӀуэ, къу зэхуаку. 2:

цыхум "бын" кышцлэ"ху"э); кхэ (хэдэр зыдышлалъхэ шлы лъабжэу кхыуэ шыт); кхуэ (кхууэ шыту лъыта псэушхэ лъэпкэ); хуэн (хуыныгэм теклыныгэ зилэрэ мыхуыныгэ - псалъэ); хэ-3 (1: зызгэлыагъуэ макъ "хь"ыр кызыхигъэлыкыу "хы"уэ шытыныгъуэ, цыхум япэу зызэрилъыта псалъэ. 2: зызгэлыагъуэ "хь" макъыр кызыхэзыгъэлык псэушхэхэри зэрылъыта псалъэу, нобэ зы псэушхэ закъуэм теухуауэ бзэм шызеклэуэ псалъэ. 3: япэу цыхум кыигэкларэ шхыныгъуэу зызэрихэлэж гуэдз лъэпкэ); лъэ (лъым зэманклэрэ кыигэщл), лъэн (лъэр зэрышыту зэрыкыуатэрэ зэрыдз шлыкэ); лэн (зыгуэрым и гушчылуэрэ и лым ирикыуэныгъуэ теен); лэн (абы атклэ шымылэжу зыдэклэпэм кыуэн); пэ (пыуэ шытрэ пым шылэгъуэ зэригъуэт); плэ (пын луэху кызыдыщекыуэкл, зыхаплыхь, зыдапл, пыплэ); плэн (плэ хуыныгъуэ ящл); бэ (зэрелъыта ужыгъуэ зилэу кыуэ, - куэдагъ); бэн (хуэбэрэ хуэбыхыуу шыт дэлыплэрэ дэтыплэ); фэ (кыэцл кыаруклэрэ дэтхэнэ гуэрым и гушчылым тыришлэжу теплъаплэ хуэхъур); вэн-2 (зыгуэрым и фэр шлагъ-шылы хуэнрэ зэхэтхуэнраши, псым теухуауи-1, шлым теухуауи-2 бзэм шызокыуэр); мэ-3 (1: кызыдышыхыуа пэм и кыалэныр зытеухуарэ зэхихураш. 2: мы и мэм папщлэрагъэнщ зы пхэхшхэмышхэри "мэ/мы"уэ лъыташ. 3: кыэхум гулгытэ хуэщынынрэ гъэлъэгъуэн. 4: гъэлъэгъуэнрэ етын псалъэ), нэ ("н"ыуэ шыт: кыежыаплэрэ кыэхуэплэ)».

"Э"клэрэ кыэлуу ухуа мы "макъ псалъэ"хэр кыпыыхэ макъхэмклэ бзэм зэрыхэлэжыхыныур гурылуэгъуэши, мыпхуэдэ лэжыэклэм дэтхэнэ зы макъым деж шыгыуазэ дыхуэхъунуш. Ауэ мы макъхэм ишхэрэ иклэм макъхэр кыпыыхэу зэрылажэм теухуа шапхэхэри кыэтхыныш: «е (иэ)-2 → "емынэ, ерыш, уае; ар е мыр, абы е мыбы"; уэ-2 → "уэм, уэлбанэ, уэсэпс, уашхуэ; уэрэ сэрэ, уэраш"; луэ → "луэшхуэ, вылуэ"; луэн-2 → "кыэлуэн, луэтэн, луэрылуэ, луэрылуатэ; мэш луэн - мэшылуэ"; сэ-2 → "сэраш, сэрами; сэшхуэ, дзасэ"; сэн → "тесэн, хэсэн"; цлэ-2 → "цыхуцлэ, флэшыгъэцлэ; хыэплацлэ, мацлэ"; зэ → "зэуэ, зэккым тлэуккым"; дзэ-2 → "дзэшхэл, дзагуэ; дзэфышлэ, хыдзэ"; гъэ → "мэгъэ/мыгъэ, нэгъабэ"; гъуэ → "бэджыхыгъуэ, бзуугъуэ, игъуэ"; гэ → "выгэ, шыгэ"; джэн → "еджэн, кыэджен"; гуэн → "гуэнэш, гуэдзгуэн"; дэ-2 → "дэраш, фэрэ дэрэ; дэшхуэ, дэчыкыу, дэжыей"; дэн-2 → "зэщлэдэн, хэдэн - хэдыкыны; идэн, хэдэн"; тлэ → "атлэ, нытлэ, нетлэ, тланэ"; тлэн → "етлэн, хэтлэн"; жэн → "зэдэжэн, жэрыжэ, жагъын"; жьэ → "жыэжы, жыэшхуэ, жыашхэ, жыаклэ"; жьэн → "жыэжыэн, зэхэжыэн" шэ-4 → "мэуэ-шэ, псалъэри-шэ; шэклэ (3 бжыгэкклэ), шэней; шэрэ тлошлэрэ, цыхуишэ, шэней; шэныбэ"; шэн → "ешэн, кыэшэхун"; шлэ → "псалъэшлэ, хыэшлэ"; шлэн-4 → "зэдэшлэн, хуэшлэн; кыэшлэн, зэгъэшлэн; шлэныгъэ, шлэнхабзэ" шэ-2 → "мэлышэ, шыклэрышэ; шабзэшэ, топышэ"; шэн → "хуэшэн, зэдэшэн, кыэшэн" чэ → "чэпкэ, чэбгъу"; чэн → "кыэчэн, зэщлэчэн"; куэ → "куэл, куэпкэ"; клэ →

"мэлыклэ, шыклэ, клэбз"; клэн → "клэнтлыу, клэн кыуагуэ"; клуэн → "дэклуэн, зэдэклуэн, кыэклуэн, клуэтэн"; кыуэ-2 → "кыуэрылху, мылхукыуэ; кыуэлэ, кыуэладжэ, кыуэлэбзу"; кхыэ → "кхыэдэсэ, кхыащхыэ, кхыэлэгыуэ"; кхыуэ → "кхыуэшыр, кхыуэплащлэ"; хыуэн → "хыуэн псалъэ"; хыэ-3 → "хыэщлэ, хыэдэ, хыэдагыэ; хыэцлыкыуэ, хыэщхыурыуэ; хыэдзэ, хыэнцэ, хыэуазэ"; лыэ → "лэпкыльэпкы, выльэ"; лыэн → "ельэн, ельэхын, кыельэн"; лэн → "щлэлэн, зэдэлэн"; ллэн → "иллэн, дэллэн"; пэ → "пэщхыэнэ, пэпкы, выпэ"; плэ → "плэщхыэгы, плэтепхыуэ"; плэн → "плэнцлыкы, плэнышхуэ, теплэн"; бэ → "бэгыуэн, цыбэ, хуабэ"; бэн → "бэнцлыкы, бэнышхуэ"; фэ → "щхыэфэ, мэлыфэ, шыфэ"; вэн-2 → "кыэвэн, зэхэвэн; щлэвэн, вэнвей"; мэ-4 → "бамэ, мэфл; мэларысэ/мыларысэ, мей/мый; мэ тлэ, мыэ нытл; мэ узот"».

Макышэ кыалэн зэрыгъэащлэм ипкы итклэ, "э" макыым макы зэпыщлэныгыэ зэрыгъэащлэри мы шапхыэхэм кыболыагыуэр. "Э"клэ кыэлу макыхэр кыыклэлыкыуэ макыым пищлэу макы гупклэ ухуэ псалъэ кызырэрыхым нэмыщл, "э"м псалъэхэри зэпыщлэу псалъэщлэ кыэхыуклэи егыэащлэр. Мыпхуэдэу псалъэ зэпыщлэклэ кыэхыу псалъэр зы "псалъэ зэгыуэт"уи лыытапхыэщ, ауэ мыпхуэдэу кыэхыу псалъэхэр а псалъытым кыытехыукла зы псалъэщлэ шыхыу шылэщи, мыпхэдэ шапхыэхэщ мыхэр: «"уэс, псы" → уэсэпс; "жэп, уэгыуэ" → жэпэуэгыуэ».

Макышэу шыт "э" макыыр зы зэпыщлэщи, "э"клэрэ кыэлу макыыр кыыклэлыкыуэ макыым зэпыщлэу макы гупклэ ухуэ псалъэщлэхэри кызырэрыхым теухуа шапхыэщ мыхэр. Дэтхэнэ зы макыым зы макыыр "э"клэ кыэлуу зэрызэпыщлэри, а макы мыхыэнэм езым и клуэтэгыуэуш. Мы кыэта "макы псалъэ"хэм макыхэр кыыпыхыуэ псалъэ шыухуэм деж, ипэ кыихуэ макырэ псалъэр "э"клэ кызырэрыу щыклэр "а"уэ зэрызэхыуэклэри кыболыагыуэр. Мыпхуэдэ зэхыуэклыныгыэр кызырэрыхым и щхыэусыгыуэми "а" макыым дыщытепсалъыхым шыгыуэ шыгыуазэ дыхуэхыунщ.

"Макы мыхыэнэ"р "э"клэрэ лажыуэ кыэхыуа "макы псалъэ"хэмрэ, ахэр макы мыхыэнэклэрэ зэрыухуа щыклэр кызырэрыуэтапхыэм, икыи нэгыуэщл макы гуэрхэр кыапыхыуэ ахэр бзэм зэрыхэлэжыыхым и гугыуш тщыуэ шапхыэхэри кыэтхыащ. Зэрыгурыуэгыуэщи, "макы мыхыэнэ"р "э"клэрэ зэрылажыэклэрэ кыэхыуа мы "макы псалъэ"хэмрэ, макыхэр кызырэрыхыуа оригиналыгыуэ "ы"клэ кызырэрыуу бзэм занщлэу хэхыуэ кыэхыу "макы псалъэ"хэм щхыэщыкл бзэ мыхыэнэ зэралэр гулытапхыэщ. Игыэащлэ кыалэныр гурыуэгыуэщи, "э"р макырэ псалъэхэм иклэм кыыщыпыхыэм деж, макырэ псалъэ мыхыэнэр и клуэтэгыуэклэ егыэлажыэр. Нытлэ, "э" клэух ямылэу ухуагыэххэ псалъэхэми мыпхуэдэ лэжыэклэ зэрагыуэтыфынур гурыуэгыуэщи, мыбы теухуа шапхыуэ, "ы"клэ кыэлуу ухуа "макы псалъэ"хэр "э" клэухклэрэ зэрылэжыэфми шыгыуазэ дыхуэхыунщ. Мыпхуэдэу утыку кызырэрихыа щыклэр "ы"клэрэ кыэлуу

щытрэ "э"клэрэ ухуэжыну "макъ псалъэ"хэм я ухуэклэр "э"клэ къэлуу ухуауэ зи гугъу тцла "макъ псалъэ"хэм хуэдэ къэлуыклэ зэралэр гурылуэгъуэщ; ауэ, ухуагъэххэу щыт псалъэм иклэм "э" кыпыхъэу мы псалъэм и лэжьэклэу ухуэж псалъэмрэ, "макъ мыхъэнэ"р "э"клэрэ кызырэуыклэрэ ухуа "макъ псалъэ"хэр бзэ мыхъэнэуэ зэрызэхуэмыдэнур гурылуэгъуээнщ.

Нытлэ, "э" клэу х зимылэу ухуа псалъэхэр "э" клэу х кызырэраштэклэрэ зэрылажьэм теухуа шапхъэхэр япэу "ы"клэрэ къэлуу ухуа "макъ псалъэ"хэм теухуауэ къэтхъынщ. Мыпхуэдэ лэжьэклэр глаголхэм нэхъ зэрытеухуэнур гурылуэгъуээнщи, глаголыр зытеухуа луэхугъуэр гъэзащлэу зэрыщытыр кызырэуыатэу "э" клэухклэрэ зэрыухуэж щыклэм депльынщ: «ин → ен*; ун → уэн*; лун → луэн; сын → сэн*; зын → зэн; дзын → дзэн*; гын → гэн*; гун → гуэн; джын → джэн; дын → дэн; тын → тэн*; тлын → тлэн; жын → жэн; жбын → жьэн; щын → щэн; щлын → щлэн; чын → чэн; клын → клэн; хьун → хьуэн*; хун → хуэн*; хбын → хьэн*; плын → плэн; фын → фэн*; вын → вэн».

Макъхэр "ы"клэрэ кызырэуы щыклэклэ ухуа глаголхэр гъэзащлэу зэрыщытыр абыхэм "э" кызырэуыхъэклэрэ зэрылажьэу ухуэж глаголхэщ мыхэр, ауэ мыбыхэм щыщ глагол гуэрхэр зытеухуа луэхугъуэм елыгтащи, апхуэдэ луэхугъуэхэр зэрыгъэзащлэ щыклэр нэхъ игъуэрэ езэгъыу кызырэуыатэр абыхэм нэгъуэщл макъхэр кызырэуыхъэклэрэщ. Аращи, ухуагъэххэ зы глаголыр зытеухуа луэхугъуэр гъэзащлэу зэрыщытыр нэхъ лунщлрэ пыухытыклауэ кызырэуыатэ щыклэу, а луэхугъуэр кызыдыщеклуэклэрэ кызыреклуэклэ щыклэр къэзыгъэлыгъуэ макъ гуэрхэр глаголым префиксу кыпыхъэу мэхуэжыр. Нытлэ, макъхэр оригиналу "ы"клэрэ кызырэуы щыклэклэ бзэм зэрыхэхьарэ ухуа "макъ глагол"хэм мыпхуэдэ префикс кызырэраштэрэ "э" клэухклэ лэжьэклэ зэрагъуэту зэрыухуэжым депльынщ. Префикс къащтэрэ "э"клэ лажэу ухуэж мы глаголхэм щыщ гуэрхэм "э"м игъэзащлэ луэхугъуэр нэхъ пыухытыклауэ зыгъэзащлэ макъ гуэрхэр суффикс язэрыхуэхуэклэрэ ухуэжу бзэ лэжьэклэр зэрыужь щыклэу къэхуэ глаголыщлэхэри щылэщи, ахэр тхыхьым дэту къэттынщ; икли ахэр кызытехуэуыжрэ кылуатэр гурылуэгъуафлэ кытхуэмыхуу "э" клэухклэ ухуа глаголхэри "*" нэгъышчклэ къэдгъэлъэгъуээнщ: «ин → щлээн; ун → дэуэн* (дэуэлын) - дэуэин; лун → щлэдэлэуэн (щлэдэлуэлын); сын → исэн* (исыхьын), зын → щлэзэн* (щлэзыкын), дзын → хэдзэн; гын → щлэгъэн (щлэгъыхьын); гун → хэгъуэн (хэгъухьын); джын → щлэджэн* (щлэджыкын), дын → щлэдэн (щлэдыкын), тын → дэтэн (дэтыхьын), етэн* (етэ: езыт, зыт, зыхуэт); тлын → етлэн; жын → дэжэн* (дэжыхьын); жбын → зэдэжээн - дэжьэин - дэжьээн; щын → зэщлэщэн (зэщлэщыхьын); щлын → зэдэщлэн, дэщлэн (дэщыхьын); чын → хэчэн (хэчыхьын); клын → дэклэн (дэкыхьын); хьун → кыдэхуээн (кыдэхуэхьын); хун → щлэхуэн; хбын

→ кышцлэхэн; плын → зэдэлэн; фын → зэхэфэн* (зэхэфыхын); вын → гуэвэн (гуэвыхын)».

Щапхэхэм зэрыхэплэагуэу, "э"клэ лажьэу ухуэж глаголхэр "э"м игъэзащлэ луэхур нэхь лупщрэ пыухытыклауэ зыгъэзащлэ макхэр щылэщи, мыр бзэ лэжьэклэм и зыужыныгыэу "э" клэухклэ кьэлуатэ псалъэхэр кьызэрылуэтэж щыклэу иужьклэ ухуэж псалъэхэу кьызэрыхуар гурылуэгъуэщ; икли глагол нэхьбэр "э" клэух нэхьрэ мыпхуэдэ макхэр суффиксу кьаштэу зэрыхуэж щыклэуш кьызэрылуатэу нобэ бзэм зэрыхэтыр.

"Ы"клэрэ кьэлуу ухуа "макь глагол"хэм нэмышцл, "ы"клэрэ кьэлуу ухуа "макь псалъэ" гуэрхэри "э" клэухклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьыфынур гурылуэгъуэщ. Ауэ зы щылэ гуэрыр зэрылгытарэ кьызэрылуэтагъэххэ псалъэр зэрызэмышьуэклынур гурылуэгъуэщи, щылэцлэу щыт мыпхуэдэ псалъэ мыхьэнэр зэмышьуэклыу "э" клэухклэрэи зэрымылэжьэнур гурылуэгъуэщ. Аращи, щылэцлэхэм "э" клэух кьапыхьэу кьэхьу бзэ лэжьэклэр а щылэцлэ мыхьэнэм токыр, а щылэцлэ мыхьэнэр зэрехьуэклыр. Щылэцлэм "э" кьапыхьэу бзэ лэжьэклэ кьыщыхьум деж, мы лэжьэклэр а щылэцлэ мыхьэнэрауэ щытыжкьым. Ауэ зытеухуам елгытащи, щылэцлэу щытрэ мыпхуэдэ лэжьэклэ зыгъуэт зы-тлу шапхэ щылэщи, мыбыхэми щыгъуазэ дыхуэхьунщ. Щылэцлэхэм "э" клэух кьапыхьэу я мыхьэнэклэрэ бзэм лэжьэклэ шамыгъуэтми, плыфэцлэрэ бжыгъэцлэхэм "э" кьашыпыхьэкли я мыхьэнэклэрэ бзэм лэжьэклэ шагъуэтыфыр. Мыпхуэдэ шапхэхэми "ы"клэ кьэлуу ухуа "макь псалъэ"хэм теухуауэ деплынщ.

Щылэцлэхэм щыцу "э" клэух кьыщицтэклэ а щылэцлэм теухуарэ ещхь луэхугъуэ кьылуатэу бзэ лэжьэклэ зыгъуэт "макь псалъэ"хэр щылэщи, мыпхуэдэу бзэм хэлэжьыхьыф "макь псалъэ"хэр я мыхьэнэрэ зытеухуа луэхугъуэкли зэщхьу щыт "цы, чы"хэраш. Икли мы щылэцлэхэр "э"клэ лажьэу бзэм зэрыхэхэ щыклэр "псалъэ" лэжьэклэу щымыту, "макь" лэжьэклэу зэрылгытапхэри мы шапхэхэм хыболтагъуэр: «цы → цэ ("цы" куэдагърэ "цы"м хуэдэу лгытапхэ: бацэ, бэлацэ, цакуэ; хьэнцэ, хьэцэпэцэ, кьуацэ, кьуацэ-чыцэ); чы → чэ ("чы" зэхэлърэ куэдагъ, "чы" лэужьыгыуэ: чэу → чо/чоу; чэнж/чэндж, чэщей)».

Мыбыхэм нэмышцл щылэцлэ "макь псалъэ"хэр "э" клэухклэрэ я мыхьэнэр зэмышьуэклыу бзэм хэлэжьыхьыкьым. Плыфэцлэрэ бжыгъэцлэхэм "э" кьызэрыпыхьэклэрэ я мыхьэнэр зэмышьуэклыщэу бзэм зэрыхэлэжьыхьыфым ипэклэ и гугъу тцлащи, мыпхуэдэ бзэ лэжьэклэ шапхэхэри "ы"клэ ух плыфэцлэрэ бжыгъэцлэ лэужьыгыуэу щыт "макь псалъэ"хэм "э" клэух кьазэрыпыхьэм теухуауэ кьэтхьынщ. Мыпхуэдэ лэжьэклэр нэхьбэу зыхуэигъуэри бжыгъэцлэхэраш. Бжыгъэцлэхэр "а зэрыщыт"у зэрылгытэрэ кьызэрылуатэр абыхэм "э" клэух кьазэрыпыхьэклэрэщи, "ы" клэух зилэу "макь псалъэ"у щыт бжыгъэцлэхэр "э" клэухклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуа шапхэхэщ мыхэр: «зы (:1) →

зэ ("1"уэ щыт); щы (3) → щэ* ("3"уэ щыт); хы* (6) → хэ ("6"уэ щыт); плы (:4) → плэ ("4"уэ щыт); тху (:5) → тхуэ ("5"уэ щыт); блы (:7) → блэ* ("7"уэ щыт); и (:8) → е* ("8"уэ щыт); бгъу* (:9) → бгъуэ* ("9"уэ щыт); пщы (:10) → пщлэ* ("10"уэ щыт)».

Мыбыхэм щыщу ди "макъ псалъэ"хэм етӀуанэ мыхьэнэ зилэхэмрэ, "э" клэух кыщаштэкӀэ утыку кыхьэ псалъэм нэгъуэщӀ мыхьэнэи зэригъуэтыр "*" нэгъыщэкӀэ къэгъэлъэгъуащи, ахэр мыбдежым зи гугъу тщы бжыгъэцӀэхэм къазэрытемыхъукӀари гурылуэгъуэщ.

БжыгъэцӀэхэр "э" клэухклэрэ хуиту зэрыхэлэжыхьым хуэдэу лъытапхъэным плыфэцӀэхэм "э" кызыраштэр, ауэ мыпхуэдэу лэжьэкӀэ зыгъуэту бзэм щызекӀуэхэри щылэщ: «флы (плыфэцӀэ) → флэ (флыуэ щытын лэжьэкӀэ: флэрэфлэн, флэрафлэ)».

Глагол формэу ухуарэ щылэцӀэрэ плыфэцӀэ лӀэужыгъуэ псалъэхэр а зэрыгъэпса щыклэу зэрыщытынур гурылуэгъуэщи, абыхэми "э" клэух къаштэу я мыхьэнэр зэмыхъуэкӀыу бзэ лэжьэкӀэ къазэрытемыхъукӀынуыр гулътӀапхъэщ: «ин, сын, гын, дын, тын, щӀэн, шын, хъун».

Утыку кызырихьарэ "ы"клэрэ кызырылу щыклэу бзэм занщӀэу "макъ псалъэ" хэхъухьахэр мы я бзэ мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклэу "э" клэух кызыраштэ лэжьэкӀэм теухуа щапхъэхэщ мы къэтахэр. ЗэкӀэлъыклэуэ къэхъуа макъ лӀэрщ "ы"мрэ "э"ри, кызырыхъуа щыклэм зэрэзэгъклэрэ макъзэшэ къалэн закъуэщ бзэм хагъээщӀыхьыр; "ы"мрэ "э"м зыр зым утыку кырилъхъэ бзэ лэжьэкӀэр имыкъутэрэ зэримыхъуэкӀыщэу, зыр зым иплэ иувзурэ бзэр ягъэлэжьэкӀэу бзэ лэжьэкӀэр ягъэбагъуэр; бзэм и лэжьэкӀэм нэхьыбэу хэплъагъуэ макъщ ахэр, икӀи макъзэшэ къалэнклэрэ бзэм нэхьыбэу хэлэжыхьы макъхэраш. Зы макъыр утыку кызырихьарэ кызырылуфар "ы"клэщи, "ы"клэ къэлэу макъыр оригинал мыхьэнэ зилэрщ; абы мы и оригиналыгъэр зимыхъуэкӀыщэу зыгъэкӀуатэри "э" макъраш. Араши, "ы"клэрэ къэлэу е макъдэкӀуашэкӀэ ух дэтхэнэ зы псалъэм и мыхьэнэр зэмыхъуэкӀыщэу "э" клэухклэрэ лэжьэкӀэ егъуэтыфыр. Мы псалъэм зэрэзэгъыщи, "ы"клэрэ къэлэу лъытапхъэрэ макъдэкӀуашэкӀэ ух дэтхэнэ зы псалъэр "э" клэухклэрэ лэжьэфынуи щытщ. Ауэ "э"м и къалэныр нэхь лупщӀрэ пыухытыклэуэ зыгъэзащӀэ макъхэр утыку кыхьэрэ бзэм хэлэжыхьыу зэрыщӀидзэм кызырыгуэкӀи, апхуэдэхэр псалъэ клэух "э"м иплэ иувэу мы бзэ лэжьэкӀэри мэужьыр.

Бзэ лэжьэкӀэу "ы"клэуэ макъдэкӀуашэ клэух зилэ псалъэр "э"клэрэ лажьэу зи гугъу тщы бзэ лэжьэкӀэм и пхэндж лэжьэкӀэри адыгъбзэм кыщохъур: "э" клэух зилэу ухуа псалъэхэри "э → ы"уэ зэхъуэкӀыныгъэкӀэ ухуэжу бзэ лэжьэкӀэхэри къохъур. НытӀэ, мыпхуэдэу щапхъэхэр япэу "макъ псалъэ"хэм теухуауэ къэтхынщи, "э" клэух зилэ "макъ псалъэ"хэм "э"р пыхуу лэжьэкӀэ зэрагъуэтрэ мыпхуэдэуи къэхъу "макъ псалъэ"хэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ: «шэн → шэ-ы → шы: вэн → вэ-ы → вы».

Мыхэр "шэн" лүэхумрэ "вэн" лүэхум хуэлуарэ зэхьэллар кызырылатэ псалъэу ухуащи, "э → ы" зэхуэклыныгъэр кышчыхум деж, "э"клэ ух псалъэр зытеухуарэ кызыпкырыкларэщ кьэлуатэр. Кылуатэ лүэхур зытеухуарэ зэхьэллар "э → ы" зэхуэклыныгъэклэ кызырыгъэлыагъуэу ухуэ глаголхэри шылэщи, мыпхуэдэ шапхъэщ мыри: «лэ-гъэ-н → лэ-ы-гъэ-ы-н → лыгъын».

Мыпхуэдэ зэхуэклыныгъэм хуэдэрэ ещхьщ "э → и" зэхуэклыныгъэклэ кьэху псалъэхэри шылэщ. Мыпхуэдэщи, "э → ы" зэхуэклыныгъэр хомылыагъуэми, абы "и"клэрэ кьежъэ псалъэ кызырыпыхъэжклэрэ ухуащ мы глаголхэр: «лэ-ихын → лихын; кы-лэ-ихын → кылихын».

Клэух "э"р "ы"уэ зэрызэхуэкл щыклэу кьэхуа псалъэхэщ мы илыабжьэклэ кьэта шапхъэхэри, зэрыухуа щыклэм "э" зэрыпытар кыыхэщу гъэпсауэ зэрыщытыр гулытапхъэщ мы псалъэхэр: «щлагъ; лэщлагъ → лэщлагъ; куэдагъ → куэдагъ; луцагъ → луцагъ».

"Э → ы" зэхуэклыныгъэу мы кьэта шапхъэхэм нэхэри шыгъуазэ дыхуэхъун папщлэ, "ы"мрэ "э"р зэрызэпыщларэ зэрызэщхъэщыклым, бзэм хагъээщыхь лүэхугъуэр зэрызэпыщларэ зэрызэщхъэщыклым деплыжынщ. Аращи, зы макъыр "ы"рэ "э"клэрэ кызырылу щыклэу ухуа "макъ глагол"хэм я мыхьэнэр зэпыщлауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Мыхьэнэклэ зэпыщлами, зэщхъэщыкл лүэхугъуэи кьэзылуатэ глаголхэр яхэтщ мыбыхэми, мыри "э"м игъэзашлэ лүэхугъуэм зэрытеухуар гурылуэгъуэщ. Ауэ "ы"рэ "э"клэ кьэлу макъклэ ухуа мы глаголхэм дэтхэнэ зым адреим и мыхьэнэр зэрыгъэзашлэ щыклэу зэреджапхъэри гурылуэгъуэщ. Аращи, зэхуэдэ макъдэклашэклэ ухуа глаголитым шыщу "э"клэ кьэлуу ухуа глаголым "ы"клэ кьэлуу ухуа глаголыр зытеухуа лүэхур гъэзашлэу зэрыщытрауэ еджапхъэщи, "макъ глагол"у кьэта шапхъэхэм мыпхуэдэ лъэныкыуэклэ деджэу, "ы"мрэ "э"м бзэм хагъээщыхь лүэхугъуэр зэрызэпыщларэ зэрызэщхъэщыклым шыгъуазэ дыхуэхъунщ: «лун – луэн, джын – джэн, дын – дэн, тлын – тлэн, щлын – щлэн, чын – чэн, вын – вэн».

Мыхэр зэхуэдэ лүэхугъуэр кызырылатэ глаголхэу зэрыщытыр ахэр зэрыгъэзашлэ щыклэр кызылуэ макъ кыпыхъэу префиксиал глаголу шыухуэжращ нэхэри гурылуэгъуафлэ шыхури, мыпхуэдэ шапхъэхэми деплынщ: «илун – илуэн, щлэджын – щлэджэн, щлэдын – щлэдэн, дэтлын – дэтлэн, хуэщлын – хуэщлэн, хэчын – хэчэн, щлэвын – щлэвэн».

"Ы"клэ ух дэтхэнэ зы глаголыр "э"клэ гъэзашлэу зэрыщытыфынум теухуа шапхъэхэм ипщэклэ и гугъу тцлащ, ауэ мыпхуэдэу ухуауэ щыт глагол гуэрхэр гъэзашлэу зэрыщытыр "э" кызырыпыхъэклэрэ занщлэу кызырылуэтэнур гурылуэгъуэщ: «ин → "щлэин – щлэен"; лун → "илун – илуэн"; дзын → "идзын – идзэн"; жын → "ижын – ижэн"; хьун →

"кыдэхъун – кыдэхъуэн"; хун → "дэхун – дэхуэн"; » «ижэн – ижын, ишэн – ишэн, дэун – дэуэн

Префиксым теухуауэ зэрылажьэклэрэ зэхъуэкI: «хын → "хуэхын – ихъэн". Префиксиал глаголу щытрэ мыпхуэдэу къэхъухэри щылэщ: «иклын – иклэн».

Мыхэр щхъэжу утыку кыхъэ псалъэхэм теухуащ, ауэ утыку кыхъагъэххэ зы псалъэри "э→ы" зэхъуэкIыныгъэклэ бзэм холэжьыхъыфри, мыпхуэдэ шапхъэщ мыхэр: «къэпсэлъэн → "къэпсэлъэ-ы-н" → къэпсэлъын».

"Э→ы" зэхъуэкIыныгъэр кызырыхъурэ зы Iуэхур кызырылуатэ щыклэм теухуа шапхъэхэщ мыхэри, "э"клэ къэлу глагол гуэрхэри кызыпкырыклэрэ кызыгуэкI щыплэм теухуауэ зэрыгъэзащлэри "э→ы" зэхъуэкIыныгъэклэ ухуэж глаголхэмклэ къолуатэр. Зы Iуэхур зы щыплэм хуэкIуэу зэрыгъэзащлэр а щыплэр кызылуэ макъ префикс зэрыхуэхъуклэрэщи, а щыплэм кыпкырыклэрэ кыгуэкIуэ зэрыгъэзащлэр "э→ы" зэхъуэкIыныгъэклэщ. Мыпхуэдэ шапхъэхэр "э"клэ ух "макъ глагол"хэм префикс кызыраштэ щыклэу зэрыхуэжхэм теухуауэ къэтхынщ: «жэн → "дэжэн, дэжын (дэ-жэ-ы-н); гуэжэн, гуэжын (гуэ-жэ-ы-н)"; «шэн → "Iушэн, Iушын (Iу-шэ-ы-н); шлэшэн, шлэшын (шлэ-шэ-ы-н)».

Мы гъэзащлэ Iуэхур зэрыгъэзащлэ щыклэр гурылуэгъуэщи, "э"клэ мыух глаголхэр кIуэтэгъуэу зэрыгъэзащлэ щыклэу "ы→э"клэрэ ухуэж глаголхэм теухуа шапхъи къэтхынщ: «дзын → "идзын, идзэн (и-дзы-э-н); гуэдзын, гуэдзэн (гуэ-дзы-э-н)».

Мыпхуэдэу префиксклэрэ ухуэж глаголхэри щылэщи, зытеухуауэ гъэзащлэм зэрыхуэкIуэрэ кызырыгуэкIыр кызырылуатэр "э"клэрэ зохъуэкIыр: «гуэкIын, гуэкIэн».

Ипэки префиксиал глагол шапхъэхэр къэтащ, мыбдежым мы зи гугъу тшIа глаголхэри префиксиал глаголхэщ. Аращи, глаголхэм макъхэр префикс зэрыхуэхъу щыклэри зэщхъэщокIыр. НэгъуэщI макъзешэ кызыпымыхъэ зы макъыр префиксу зы псалъэм кызырыпыхъэ щыклэр "ы"клэ къэлууш, е "э"клэ къэлууш. Зы макъыр глаголым занщIэу префикс щыхуэхъум деж, "э"клэ къэлууш. Ауэ зы галолом префикс илэххэу, абы ищхъэмклэ аргуэру кыпыхъэж префиксыр "ы"клэ къэлууш кызырыпыхъэр. Мыпхуэдэ шапхъэхэм деплъынщ: «ин → шлэин → кышлэин; ун → дэун → кыдэун; уэн → хэуэн → хухэуэн; Iун → дэлун → кыдэлун; Iуэн → хуэлун → кыхуэлун; дзын → дэдзын → кыдэдзын; джэн → шлэджын → хушлэджын; дэн → хуэдэн → кыхуэдэн».

Префикс макъхэр глаголым кызырыпыхъэ зэкIэлъхъэужьыклэи щылэщи, абыхэм игъуэр кышчысым деж дытепсэлъыхъынщ. Ауэ глаголыпкыым ищхъэ дыдэм кыпыхъэми, "ы"клэ къэлу макъхэр щылэщи,

мыр а макъхэм я мыхъэнэмрэ ягъэзашлэ кьалэнраш зытеухуар. Мыпхуэдэщ "щы, lу" макъхэр глаголым префикс зэрыхури, кьэтхьынщ щапхъэ: «щыуэн, щыклын, щыхъэн; щыклуэм, кьыщыклуэм»; «луклын, лүклэн, лугуэн, лутын, лулын, лусын; луин – луен, луун, лууэн, лүдзын – лүдзэн, лүдэн, лүтлын - лүтлэн».

"З" макъыр префикс зэрыху щыклэр зохъуэкыр: ар лүэхур зыхуэзыгъэзашлэр кьыщырилүэклэ "зы"уэщ, ауэ а лүэхур зыгуэрхэм теухуауэ зэрыгъэзашлэр къэзыгъэлягъуэ префиксыр сытым дежи "зэ"уэщ зыкъызэригъэлягъуэр. Къэтхьынщ "зы"рэ "зэ"р сытым дежи префикс зэрыху щыклэм теухуа щапхъэхэр: «зыин, зыщин; зылуэтэн, зыхуэлуэтэн, къэзылуэтэн; зыдзын, къэзыдзын, дэзыдзын»; «зэдэин, кьызэдэин; зэхуэлуэтэн, зэрызыхуэлуэтэн, кьызэхуэлуэтэн; зэдзын, кьызэдзын, зэдзэдзын».

"Э" макъым клэхуы игъэзашлэу мы зи гугъу тцлэхэр "суффикс" кьалэну лъытапхъэкъым; аращи, "э" макъым *"префикс – суффикс кьалэн"* игъэзашлэкъым.

"А" макъыр.

"Э"м и кьэхьуклэм кьытехьуклыжрэ, абы елытауэ жьэр нэхъ зэтеха щыклэклэ кьэлүү утыку кьыхьэр "а" макъращи, ар кьызтехьукла "э"м елытауэ егъэлеяуэ нэхъ лъагъу кьэлүүклэ зилэ макъщ. Мыбы папщлэ, "а"р "э"м елытауэ нэхъ зэхэхыгъуафлэрэ зэхэщыгъуафлэу щыт макъщ. "Э"м и кьэхьуклэм кьыклэлыклуэу абы кьытехьукла япэрей макъри "а"раш.

Мыпхуэдэу "э"м кьытехьукларэ и кьэлүклэри абы и егъэлеиньгъэу кьэлүү утыку кьызэрихьам зэрэзэгъщи, "э" макъыр псэушхьэм натуралу зэрызырихьэм хуэдэрэ ар нэхъ кьарууфлэу зэригъэзашлэ щыклэр "а" макъымкли игъэзашлэу зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ. Аращи, "э"м елытауэ нэхъ хэлэтыкларэ кьарууфлэу "а"м натуралу игъэзашлэ лүэхугъуэхэри мыпхуэдэщ: «хъуныгъэрэ {а(!), ахь(!), аа(!)} мыхъуныгъэу {аа(!), аа(!)}; гурылуэгъуэрэ {а(!), аа(!)} мыгурылуэгъуэу {аа(!)}; упщлэу {а(?), аа(?)}}».

"А" макъым кьытехьукл "макъ псалъ"хэр.

"Э"м и кьэлүклэм елытауэ егъэлеярэ лъагъу кьэлүүклэ зилэ макъщ "а"ри, "э"м игъэзашлэ функционал клүэтэгъуэр "а"м и кьэлүклэм игъэзэшлэнкъым. А функционал клүэтэгъуэр зэрыклуэд щыклэщ "а"м и кьэлүүклэр. Функциал клүэтэгъуэ зыгъэзашлэрэ кьызэрыхуарэ кьызэрылу щыклэми елытауэ макъ мыхъэнэ зимылэ "э"м кьытехьукла "а"р кьызэрыхуарэ кьыщыхуа елытащи, щхъэжу кьэлүрэ макъ мыхъэнэи зилэрщ. "А"р "э" куэдагърэ лүвагъуэ лъытапхъэращи, "э"м и функционал клүэтэгъуэр зэрыклуэдклэрэ лүпщыу зэрылгытэраш. "А"р "э"м и

функционалыгэм икыныгээши, "э"р функционалу иджым шыджыр зэрыдж функционалыгээу зэрыщытклэрэ, "э" куэдагээрэ лувагээу шыт "а"р лупшыу шытрэ функционалыгээр зэрыкыуэдауэ иджым имытыжу джаггээххэу шытрэ шыджари зи блэклауэ шытыр кызылуэ макъщ. "Э"р иджым шыджыр кызылуэ функционалыгээу зэрыщытым ипкэ зэритклэ, гурылуэгъуафлэрэ кээубыдыпхээу лупшыу зэрыщымытым и пхэнджыгээу, иджым имытыжрэ джаггээххэу шытыр кызылуэ "а"р мы утыку кыхаггээххэр шыджари блэклауэ гурылуэгъуэ кызырэпхуэхур зэрылгытэ макъщ. Мы псалгэхэм гурылуэгъуэ кызырашчыу, "э"р функционал макъыу зэрыщытрэ макъ мыхэнэи зимылэ макъыу зэрыщытым и пхэнджыгээу, "а"р функционалу шымытрэ лупшыу шыт макъ мыхэнэ илэу зы макъщ.

Мы псалгэхэм гурылуэгъуэ кызырэшчыи, "а" макъыр и мыхэнэклэрэ шхэжу бзэм хохэри, "макъ псалгэ"и кытохыкыр. Иджым имытрэ джыуэ шымыту, зы жыжыаггээу налуэрэ гурылуэгъуэ кээхур кызырэлуатэ макъщ "а"ри, зы жыжыаггэмрэ зы жыжыаггэ зилэу лытэ дэтхэнэ гуэрыр зы "макъ псалгэ"у "а"клэрэщ зэрылгытэрэ кызырэлуатэр: «а; а жыг(р), а луэху(р), а лыр».

"А" макъым кытехыкыла "макъ псалгэ"р бзэм зэрыхэлэжыыхыр: макъ кытыыхэу кытехыкыж псалгэхэр, псалгэ кытыыхэу ухуэ "псалгэ зэгуэтхэр".

Япэу "а" макъым кытехыкыла "макъ псалгэ"р макъ кытыыхэу бзэм зэрыхэлэжыыхыклэрэ ухуэ псалгэхэм шыгъуазэ дыхуэхуныц.

"А"р шхэжу зыгуэрыр зэрылгытэрэ зэрыггэлаагъуэ "макъ псалгэ"у бзэм шызекыуэу зэрышчыдзар гурылуэгъуэши, "а"клэрэ кээггэлаагъуэ (а жыг, а луэху) дэтхэнэ гуэрыр а зэрыщытклэрэ зэрылгытэрэ шхэжу кызырэлуатэпхэ псалгэр "а"м "р" кыкылэлыкыуэу зэрыухуапхэр гурылуэгъуэщ: «ар».

Бзэр кээзылуатэ "сэ"мрэ ар (сэ) зыпышларэ зыхэту субъективыгэ зилэ нэрыбгэхэм шымыщрэ хэмыту объективыгэ зилэ нэрыбгэр а зэрыщытклэрэ зэрылгытэу кызырэлуатэраш "ар" псалгэри, ар зы жыжыаггэ зилэ дэтхэнэ гуэрыр шхэжу а зэрыщытклэрэ кызырэлуатэ псалгэу зэрыщытым папшлэ, зэрыгъуэклэрэ ешанэ нэрыбгэр шхэжу зэрыщытклэрэ зэрылгытэрэ кызырэлуатэ цлэпапшлэш. Ешанэ нэрыбгэ куэдри "а" макъ псалгэмклэ кээггэлаагъуам и куэдагээр (хэ) а зэрыщытклэрэ зэрылгытапхэ "р"ым кызырэклэлыкыуэклэрэ ухуаш: «ахэр».

"Ар, ахэр"ыр жыжыаггэ зилэ/зилэхэр а зэрыщытклэрэ кызырэлуатэ псалгэхэу ухуаши, ешанэ нэрыбгэ/нэрыбгэхэр а зэрыщытклэрэ кызырэлуатэраш, абыхэм я шылэгъуэрэ шылэклэм теухуауэ гээашлэри мы ешанэ суэтым теухуауэ кызырэлуатэраш. Ауэ ешанэ нэрыбгэ/нэрыбгэхэм яггээашлэ зы луэхугъуэр ар/ахэр а луэхугъуэм зэрыпышлэклэрэ кызырэлуэтапхэр гурылуэгъуэнши, ешанэ

нэрыбгэр/нэрыбгэхэр зыпышцауэ гэзашцлэ мыпхуэдэ лүэхугьүэхэм теухуауэ кызырэыуэтапхэр "зэлгытэныгэ ужыгыуэ" кызылуэ "б" макьыр "а"м кызырэыклэыкылуэ ухуэж псалъэхэмклэщ: «абы, абыхэм».

Мы кьэлүэтарэ псалъэу ухуахэм гурылуэгьуэ кызырэащлэщи, ещанэ нэрыбгэ цлэпапщлэхэр кызытехуыклар зы "макь псалъэ"у бзэм шызеклүэрэ жыжыагьуэ шыт дэтхэнэ гуэрыр кызырэыгьэлъагьуэ "а"ращ. Ауэ "а"м кызытехуыкларэ ещанэ нэрыбгэ цлэпапщлэу зи гугьу тшцла мы псалъэхэм нэмыщл псалъэхэри кызытехуыклар. Аращи, зы "макь псалъэ"у шыт "а"клэ кьэгьэлъагьуар апхуэдэу зэрышытклэрэ кызырэыуатэ зы псалъэри "а"м кызырэыкылуэ "уэ"клэрэщ зэрыухуэр: «ауэ».

"Ауэ" псалъэр мыпхуэдэ мыхьэнэклэрэщ зэрыухуари, зыгуэрыр а зэрышытклэрэри, а зэрышылэ шыклэри, зы шыплэри зэрылгытэрэ кызырэыуатэ псалъэщ. Мыбы кышымынэу, кьэлүэта псалъэм хуэмыдэрэ кыпышцэжыныгьэри "ар шхьэ" мыхьэнэ зилэу "ауэ"клэ кьолуатэр: «дыкыуаш, ауэ тлэгьуакыым». Икли, "а"р блэклэрэ утыку кыхьауэ шытыр зэрылгытэ макь мыхьэнэщи, утыку кыхьарэ кьеклүэкыу шытым хуэдэри "ауэ" псалъэмклэщ кызырэыуатэр: «ар ауэ кызырэыгуэклэщ; ар ауэ кызырэыгуэкл лүэхуыкыым».

"А"м зы шыплэри зэрылгытэр, икли "ауэ" псалъэр шыплэм теухуауэ зэрызеклүэр гурылуэгьуэщ. Мыбы нэмыщл, "а"м кыпыхьэ "д" макьымклэ ухуэу зы жыжыаплэ шыплэр кызырэыуатэ псалъэ мэхууэр: «адэ (жыжыагь), аддэ (жыжыагь дьдэ)».

Мыпхуэдэ зы шыплэ жыжыэр "сэ"мрэ и пышэгьухэмрэ зыдэшымылэ шыплэращ. Ахэр субъективыгэ зыхуалэ нэрыбгэхэращи, абыхэм хэмытрэ шымышчыр абыхэм япэжыжыэу шытращи, "адэ, аддэ"р зи шылэплэрэ зейрауэ зэрылгытэу ухуа псалъэхэщ. Мыпхуэдэу ухуэ псалъэр ещанэ нэрыбгэм зэрытеухуам хуэдэжу, зы жыжыаплэрэ жыжыагь зилэу шыттри зэрылгытэ псалъэщ: «адрей ("адэ"у шыт, кьэзылуатэм шымышчу япэжыжыэу шыт), адрышл (адрей шлы; "атклэ/адэклэ/адэ -шылэ- шлы)».

"Ар, ахэр"ыр зыхэту ухуэж псалъэхэри шылэщи, мыпхуэдэ шапхьэщ мыхэр: «арамэ, арами, амырамэ, арыншэ, арагьэнш, ахэрагьэнш, арыххэщ».

"Абы, абыхэм"ыр лүэху гэзашцлэрэ зэпышцлэныгэ зилэу ещанэ нэрыбгэ(х)м теухуа цлэпапщлэщи, мыбыхэм нэгьуэщл макь кыпыхьэу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхьэхэри кьэтхьынш: «абыклэ, абыи»; «апхуэдэ, апшыгьуэ, абдей, абдеж».

Мы иужьрей шапхьэхэр "абы" псалъэм нэгьуэщл псалъэ кызырэыкылуэу кызырэыуатэ шыклэм кызытехуыкыжа "псалъэ зэгьуэт"хэу зэрылгытапхэр гурылуэгьуэщи, илъябжыэкклэ я кьэхуыклэм шыгьуазэ дыхуэхьунш.

Нытлэ, мы кьэта шапхьэхэри зыхэту, *"а"м кызытехуыкла "макь псалъэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгьуэт"*хэм деплыынш.

"А"р жыжыагыр зэрылыгыр кызырыгылаагыуэци, дэтхэнэ гуэрыр зы жыжыагыу а зэрышыту зыхиубыдэу зэрылыгыр кызырыгылаагыуэ "макь псалъэ"щ. Абы нэгъуэщ макьхэр кыпыхыу кытехык псалъэхэр мащэкьыми, мыпхуэдэщ "а"р зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэри. "А"уэ кыгъэлыгыуарэ зытеухуар кызырылуэта псалъэри кыкълэтыкылуэу бзэм шызекыуэм иужькълэ кытехыкыжа "псалъэ зэгүэт"ыр мащэкьым. Араши, япэу зы "макь псалъэ"у шыт "а"мрэ абы кыгъэлыгыуэ "псалъэ"р щхыжу кылуэу бзэм шызекыуэу зэрыхэтыр иужькълэ зэрызэгухыэкълэрэ кыхыуа "псалъэ зэгүэт"щ мыхэр: «"а хуэдэ" → ахуэдэ; "а хуэмыдэ" → ахуэмыдэ; "а лъандэ, а лъандэрэ" → альандэ, альандэрэ; "а пщлэндэ – а пщлэундэ" → апщлэундэ → апщлондэ; "а пщлэндэху" → апщлэндэху». Мыпхуэдэ экълэтыкылуэ псалъитыр зэрызэгухыэкълэрэ кыхыуа "псалъэ зэгүэт"щ мыхэри: «афлэкл, афлэкла, ахумэ, амыхумэ».

Мы шапхыэхэр "а" макь псалъэм кытехыкыла "псалъэ зэгүэт"щи, "а"м кытехыкыжа "ар, абы" псалъэхэми мыпхуэдэ щыкълэклэ "псалъэ зэгүэт" кыатехыкыжыр. Зэрыгурылуэгъуэу, мыпхуэдэу кыхыуа "псалъэ зэгүэт"хэм и нэхыбэри "ар, абы"мрэ, кыкълэтыкылуэ псалъэр щхыжу экълэтыкылуэу бзэм шызекыуэу хэту, кыуэ пэтрэ зэрызэгухыэкълэрэ "псалъэ зэгүэт" кыатехыклащ. Мыпхуэдэу ухуэжа "псалъэ зэгүэт" шапхыэхэри илабжыэкълэ кыэтащ.

"Ар"ыр зыхэту ухуэхэм теухуа шапхыэ кыэтхыныщ: «"ар мыр" → ар-мыр → армыр, армырмэ, армырми, армырами; "ар мыхумэ" → армыхумэ, армыхуми».

"Абы"р зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми шыгыуазэ дыхуэхыуанщ. Ауэ "абы"м кыкълэтыкылуэ псалъэр шызэгухыэм деж, псалъэр кызырежыэ макьым елыташи, а макьым "б"ыр зырыгъэкыуу кызырылуэ щыкълэр "п, пл"ыуэщ. Мыпхуэдэу кыхыуа "псалъэ зэгүэт"хэм "б"ыр зэхыуэкыуу "п, пл"уэ кызырылуэ шапхыэхэри хэтщ илабжыэкълэ кыэта шапхыэхэм: «абы хуэдэ → (аб-хуэдэ) → апхуэдэ; абы шыгыуэ → (аб-шыгыуэ) → апшыгыуэ»; «абы и дей → абы дей → абдей; абы и деж → абы деж → абдеж».

"А"м кыпыхыэ макьхэмкълэ ухуа "адрей" псалъэм кыгыуэхыэ "щы" псалъэмкълэ ухуа "псалъэ зэгүэт"щ мыри, щхыжрэ экълэтыкылуэ псалъитыр иужькълэ зэгухыуэ кыхыуа "псалъэ зэгүэт"у зэрышытыр гурылуэгъуэщ: «"адрей щы" → адреищл → адрыщл».

"А" макь мыхыэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"А"р "э" лэужыгыуэу "э" куэдагырэ "э" луагыщи, функционалыгыэ кыуэтэгыуэр зэрылыгытэ "э"м и функционалыгыр зэрыкыуэд щыкълэу, функционалу шымытыжыр зэрылыгытэ макьщ. Мыбы папщли, "а"р зэрыхыун хыуарэ утыку кыхыауэ шытыр зэрылыгытэ зы жыжыагыр кызырылуэатэ макьщ. "А"р бзэм хэту дэтхэнэ зы щыплэм шыплэагыми, абдежыр функционалу шымытыж "э"раши, "э"клэрэ джарэ утыку кыхыауэ зэрыхыун хыуауэ шытыр зэрызэфлэклащ. Мыбы папщлэши, "а"р зы

жыжыагээрэ блэклагээр кызырыгэалыагуэ макъщ. "А"м псалъэм ищхэми, псалъэм икуми, псалъэм иклэми щигъэзащлэр мыращ.

"А" макыр и мыхъэнэклэрэ зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэлэжыхьыр гурылуэгъуэщи, мыбы теухуа шапхэхэр ипэклэ къэтащ. Ауэ "а"р и макъ мыхъэнэклэри бзэм зэрыхэлэжыхьыр гурылуэгъуэщ, икли и макъ мыхъэнэклэрэ "а"р псалъэхэм ищхэм, икум, иклэм кыпыыхуэ холэжыхьри, мыпхуэдэ лэжэклэм щыгуазэ дыхуэхунщ.

Япэрауэ "а"р псалъэхэм ищхэм кызырыпыхээрэ, псалъэхэр "а"клэ кызырежыуэ зэрыхуэм щыгуазэ дыхуэхунщ. "А"р псалъэм ищхэм кызырыпыхэ лэжэклэр икли "а"р зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэм хуэбгъэдэн лэжэклэу зэрыщытынури гурылуэгъуэщ. Аращи, "а"клэ кэжыуэ ухуэ псалъэхэм щыцу "а" макъ псалъэ мыхъэнэм зэрешхьыр нэхъ лупщыу лытапхэ псалъэхэщ мыхэр: «ае {а зэрыщытрэ зэрылгытэу (а) кызырыпыщэрэ зэрызеклуэр (е)}; атлэ {а зэрыщытрэ зэрылгытэу (а) багъуэрэ (тл) кыпыщэу зэрыщытыр (э)}, атлэми».

"А"р зыгуэрыр зэрыщытрэ а зэрыпсоуэ зэрылгытэ макъ мыхъэнэщ, икли зыгуэрыр мыпхуэдэу лытэныр теплэгъуэ кызырыпхуэхурэ зы жыжыагъуэ кызырыпхуытрауэ зэрыщытынури гурылуэгъуэщ. Икли мыпхуэдэу лытапхэ кыпхуэхуэ гуэрыр зэманыгуэу щыдж дыдэу щымытрэ блэклауэ зэрыщытынури гурылуэгъуэщ. Аращи, "а"р псалъэхэм ищхэм кыпыыхэклэ мыпхуэдэ мыхъэнэщ гъэзащлэр. Мы псалъэхэм зэрэзэгъщ, ипэклэ къэта мы псалъэхэм "а"м хигъэзэщыхьри.

Зыгуэрыр а зэрыщытклэрэ зыхуыбдыу елгытэр "а"ми, а зэрыщытрэ кызырыхуа щыклэу кызырыпыщэрэ зэрызеклуэр "ае" псалъэмклэ кызырылуатэм хуэдэу жылэпхэщ "а"м мыхуынгъэ "лы"р кыкылэпхуэу а зэрыщыту хуар мыхуынгъэм зэрихуэр кызырылуатэ "ал" псалъэр: «ал (а-лы) → алэ {"ал (а-лы)"уэ щыт (э) → "а-лы-э" → алэ}».

Псалъэм ищхэм зыпытрэ псалъэр кызырежыэ щыклэу, "а"м а псалъэр зэрыхуэ щыклэм хигъэзэщыхьыр гурылуэгъуэщи, нэхъапэрэ блэклауэ, нэхъыжэрэ кызтехуыкынгъуэ щытри "а"клэрэ кэжыэ псалъэу зэрыхуапхэр гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэу "а"клэрэ кэжыэу и мыхъэнэри налуэ дыдэ кытхуэхуу ухуа псалъэхэщ "анэ, адэ" псалъэхэр: «анэ, анэшхуэ, анэш; адэ, адэшхуэ, адэш».

"А"р зыгуэрыр а зэрыщытрэ зэрыпсоуэ утыку кызылхьэщи, абы кыпыхэ макърэ псалъэ мыхъэнэр кызтехуыкыр кырылуэн луэху егъэзащлэр. "А"м мы игъэзащлэ луэхугъуэр гурылуэгъуафлэ зыщл шапхэу лытапхэщ мы псалъэр: «ауш {ушыгъэ (ушыягъ) кызпкырыкл, зыуший, ушыяклуэ}».

Мы къэта шапхэм хуэдэу гурылуэгъуафлэу щыту лытапхэщ мы псалъэхэри: «акъужь {кызыщыхурэ кызтехуыкыр (а) "кыу"уэ щыт

"жы"; "кѹ"м -а зэрыщытклэрэ (а)- кыщлэхуэ "жы"; аужь {зэкълэызеклэу ужыгыуэ; зэкълэхуэужыгыуэ зилэ}».

Зыгуэрыр а зэрыщыту зэрылгытэр "а"ращи, зы макърэ псалъэ мыхъэнэр зыгуэрым зэрыщыту зэрытеухуарэ зэрыхуэхур а макърэ псалъэр "а"клэ кьежъу ухуэ псалъэклэ кызырэыуэтапхъэр гурылуэгъуэщ: «афэ, афэ джанэ».

Мы псалъэм икли нэгъуэщл зы мыхъэнэи илэщи, ар зэхуэдэ зэхуагъэ зилэ зы теплэ зилэ зы фэм кыхэхшхэхуклари кызырэыуэтэ псалъэщ. Аращи, зыгуэрыр зэрыщыту зыхиубыдэу утыку кылтхъэн луэхур псалъашхъэу щыт "а"клэрэ кызырэыуэтэфынуур гурылуэгъуэщи, зы тэфагъэрэ губгъуэм елытауэ къурэ бгылгъуэ щытыныр зэрылгытэу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «афэ, афэбг, афэ-тафэ».

Нэм илгагъур афэ-тафэ защлэу къурэ бгы зэхэту щыт щыналъэшхуэр мы къуэббжъэбагъэу кызырэыхураклэрэ кызырэыуэтэ псалъэщ мыри: «арыкь {быркъуэ-шыркъуагъ (къурэ бгы защлэ) зилэ щыплэшхуэ}».

Зыгуэрыр а зэрыщытклэрэ зэрылгытэрэ къэзыгъэлабгъуэ "а" макъым куэдагъэрэ инагъри, жыжыбагъэри, улъэмылэсыфыныгъэри, зыгуэррэ щыплэр зэрыщыту зыхиубыдэнри, шхъэщыкыныгъэу къэхуэ къеклуэклри зэрилгытэфынуур гурылуэгъуэщ. Псалъэ кьежъаплэу щыт "а"м мыпхуэдэ мыхъэнэ зэригъэзашлэр зыхэплгъагъуэ псалъэхэщ мыхэр: «архуанэ (арыхуанэ){увылэгъуэ зэримылэклэрэ (а) къеклэрэхуэклыу (...ры-хуэ) щыт "нэ" (ресурс)}»; «абгъуэ»; «алэрыбгъу, арджэн; аркъэн»; «абрэмывэ, абрагъуэ, абрэдж».

"А"клэ кьежъу ухуэ мы псалъэхэм "а"м яхигъэзэщлыхыыр гурылуэгъуэщ. Ауэ "а" зыпымыту зетхъэ псалъэ гуэрхэр икли "а"клэрэ кьежъуэ зэрыхуаклэрэ адыгэбзэм щызырэыуэтэфынуури гурылуэгъуэщи, ищхъэм "а" кыпыхъэу кызырэыуэтэфымрэ, кыщылуатэкли игъуэт мыхъэнэми гулгытэ хуэщыпхъэ щапхъэхэщ мыхэр: «хый → ахий; лей → алей; лейклэ → алейклэ; лейуэ → алейуэ».

"А"клэ кьежъуэ зэрыщытым хуэдэжу "лэ"клэ кьежъуэи бзэм щызеклэу псалъэхэр щылэщи, зэрыхуэ щыклэм зэреджэн щыклэр зэрызэхъэщыкынуур гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэу лъэныкъуыткли еджапхъэу щыт псалъэхэм щыщщ мыхэр: «аджэ {а зэрыщытрэ зэрылгытэу (а) "джы"уэ щытыр (э)} – лэджэ {зы зэманыгъуэклэрэ джыуэ щыту мымащлэ; зы джыгъуэ лыхъэу щыту мымащлэ}; абдж {блэкла (а) зэманыгъуэм елытауэ (б) джы} – лэбдж {"лэ"м зэрелгытэгъуэклэ (б) джы}; аклэ {а зэрыщыту "клэ"} – лэклэ {"лэ"м кыылэщлэхъэ "клэ"}; аргъынэ {шхъэжу зыгуэрым кытехуэу щыт (а-ры) гъэзэщлапхъэ ("гъэ-ы"→гъ) лыхъэ (нэ)} – лэргъынэ {зы лэнатлэу щыт (лэ-ры) гъэзэщлапхъэ ("гъэ-ы"→гъ) лыхъэ (нэ)}».

Адыгэм и лэщ тхъэпэлгытэ "Амыш"ри, лъэпкъыщлэ гуэрхэри "а"клэ кьежъуэ ухуа псалъэхэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, мыхэри зи гугъу

тцларэ шапхьэхэри кызыхуэтхьа "а" макъ мыхьэнэклэ зэджапхьэщ: «Адыгэ, Абазэ; Абэзэхэ (Абазэ щыналъэмклэ ехыплэм тес Адыгэ жылагъуэ)».

"А"клэрэ кьежъуэ ухуа псэущхьэцлэхэри щылэщи, мыпхуэдэу ухуа псалъэ гуэрхэм "а"м хигъээзщыхьыр гурылуэгъуэми, псалъэ гуэрхэм хигъээзщыхьыри гурылуэгъуафлэкъым: «ажэ, адакъэ, аргъей, аргъуей».

Иджырэ функционалу щытыр зэрызеклуэр къэзыгъэлабгъуэ "э"м и куэдагъэрэ лувагъуэ зэрыщытым ипкъ итклэ, "а" макъ мыхьэнэр иджырэ функционалу щымытыр, узлъэмылэсрэ жыжыагъэр кызылуэращи, блэкла зэманыхъуэри "а" макъклэрэ зэрылгытэу кызырылуэтапхьэр гурылуэгъуэщ. Зыгуэрыр зэрыблэклауэ зэрыщытыр, глаголыр блэкла зэману зэрылажъэрэ кызырылуатэ псалъэхэр кэух "а"клэрэщ зэрызепкырыувэр. Икли "а" клэух илэу блэкла зэману лэжъэклэ зыгъуэта псалъэр мыпхуэдэу утыку кызызыхьарэ зэрыщытыр лупщыу ("а"м "щ" клэух кыпыхьэжу) щымыгъэлабгъуэм деж, "а"р зи клэухыр а зэрыщыту зыгъэлабгъуэращи, мыпхуэдэу гъэлабгъуар икли зы лупщлэу зэрылгытэфынури гурылуэгъуэнщ. Аращи, дэтхэнэ зы глаголым кыпыхьэф "а" клэухыр "блэкла зэман"рэ "упщлэ" лэжъэклэу псалъэ гъэпсыклэщи, мыпхуэдэ лэжъэклэр суффикс кьалэну зэрыщытым теухуа шапхьэхэр илабжъэклэ кьэтхьынщ.

Зы псалъэм "а"р клэух шыхуэхъум деж, а псалъэ мыхьэнэр флэкыплэ имылэу блэклауэ зэрылэжъэнурэ, "щ" клэух кыщымыштэм дежми упщлэ кызызыхьыкылуыр гурылуэгъуэщи, дэтхэнэ зы гуэррэ зы луэхугъуэр хэткли кызырылуатэ зы псалъэр (хэткли зэхуэдэрэ объективу ухуа зы системэу) "а" клэухклэрэ гъэпсауэ ухуауэ зэрыщымытын хуейр гурылуэгъуэщ. Зы псалъэр хэтым дежрэ сытым деж объективыгъэ илэу, хэтым дежрэ сытым дежи лэжъэфыну хьэзыру ухуэклэ илэуш зэрызепкырыувэн хуейрэ зэрыгъэпсын хуей щыклэри, ар псалъэ лэжъэклэ модэу блэкла зэману "а" клэух илэу щытынкыым. блэкла зэману гэпсагъэххэрэ функционалу щымытыж, мыпхуэдэуи икли упщлэи зытелыпхьэ хьуа зы псалъэр сытым дежрэ хэткли объективрэ зэхуэдэу лэжъэклэ зимылэж зы псалъэщ. Аращи, клэух зыхуэхъу псалъэр "блэкла зэман"рэ "упщлэ"у зыгъэлажъэр "а" макъращи, хэтым дежрэ сытри объективыгъэ зилэ зы псалъэр "а" клэух илэу ухуэнкыым.

"А" макъ мыхьэнэмрэ ар бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэу макърэ псалъэхэм ищхьэмрэ иклэм кызызыхьыхъуэ гъэзащлэ луэхугъуэхэм щыгъуазэ дыхуэхъуащи, нытлэ, "а" макъыр псалъэкум хэту зэрыхэлэжыхь щыклэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"А"р псалъэкум шыхэтклэ игъэзащлэ луэхугъуэри псалъэм ищхьэм кызызыхьыхьэрэ иклэм кызызыхьыхьэм хуэдэ кьалэнрэ мыхьэнэращ. Зэрыгурылуэгъуэу, псалъэкум шыхэплагъуэ "а"р зы макърэ псалъэм иклэм зэрыпытрэ, кыклэлыкылуэ макърэ псалъэм ищхьэми зэрыпытыр

гулгытапхъэщи, "а"р иклэм зыпыт макърэ псалъэм и клэухщ, ищхъэм зыпыт макърэ псалъэми и къекъаплэщ. Аращи, иклэм зыпыт макърэ псалъэр зэрыблэклар къекъэлыагъуэри, кыкклэлыкыкыуэ макърэ псалъэми къекъаплэ хуохъур. Ар щыхъукли, ищхъэм зыпыт макърэ псалъэм и блэклар "а"р клэух зыхуэхъуауэ щыт макърэ псалъэрауэ зэрыщытклэрэщ "а"р псалъэкум хиубыдауэ ухуэ псалъэр зэрызепкырыуэ щыклэр. Нытлэ, "а"р зи клэух макърэ псалъэр а зэрыщыту кызызэрыгъэлыагъуаклэрэщ "а"м кыкклэлыкыкыуэрэ "а"р ищхъэм зыпыт макърэ псалъэр кызызэрежъэри, мыри макърэ псалъэхэм ищхъэм кыпыхъэ "а" макъым игъэзащлэм хуэдэу зэрылытапхъэр гурылуэгъуэщ. Мыбдежым псалъэкум хиубыдэ "а"р къекъаплэ зыхуэхъу макърэ псалъэм и къекъаплэр мы "а"р зи клэухрэ "а"клэрэ лэжъэклэ зыгъуэта макърэ псалъэращи, "а" клэух зилэу блэклауэ къекъэлыагъуа мы макърэ псалъэр "а"м кыкклэлыкыкыуэ макърэ псалъэм зэрыпыщла щыкклэуэщ ухуэ псалъэм зэреджапхъэр. Мыри "а"клэрэ къекъэ псалъэхэм зэреджэн щыкклэуэ ипэклэ къэта шапхъэхэм зэрыхуэдэр гулгытапхъщ, ауэ мыбдежым "а"р зи клэух макърэ псалъэ мыхъэнэри хэтыжу зэреджапхъэр гурылуэгъуэщ.

Мыпхуэдэщ "а"р псалъэкум хэту зыхэплъагъуэ щыплэм щыгъэзащлэ луэхугъуэри, мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэм "а"м яхуигъэзэщыхъэ кълэнрэ мыхъэнэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Зы гуэррэ зы луэхугъуэр функционалу сытым дежрэ хэткли объективу утыку кызылхъэуэщ щылэгъуэщлэ, плъыфэщлэ, бжыгъэщлэ, цлэпапщлэ жыхуэтлэ псалъэхэри, ахэр "а" клэухклэрэ гъэпскыым. Ауэ, псалъэкум щыхэплъагъуэ щыплэм "а"м хигъэзэщыхъым и гугъу зэрытщлам езэгъ луэхугъуэу, "э" клэух зилэу ухуэ зы псалъэм и гъэпсыклэр клэух "э"м ипэ кыхуэ "э"р "а"уэ зэрызэхъуэкыуэщ. Ар щыхъукли, "э" клэух зилэрэ псалъэ клэух хъуа макърэ псалъэм ипэ кыхуэ макърэ псалъэм и "э"р "а"уэ зэхъуэкыу, "а"р клэух зыхуэхъу макърэ псалъэр а зэрыщытклэрэ кыгъэлыагъуэуэщ зэрыгъэпсри, функционал клуэтэгъуэ зилэу "э" клэухклэрэ гъэпса псалъэм хэт "а"р зи клэух макъ/макъ гупрэ псалъэр а зэрыщытклэрэ псалъэм хэбжэн кълэн мэгъэзащлэр. Икли, псалъэкум хэту "а" зыщылъагъу нэхъыбэр зытеухуар "э" клэух зилэу щыт псалъэхэращи, "э" клэух зимылэу псалъэм икум "а" зэрыхэплъагъуэм и щхъэусыгъуэми игъуэр кыщысым щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"А"р "э" куэдагърэ луагъэ макъуэ "э"м кытехъуклауэ зэрыщытыр зэрыгурылуэгъуэу, псалъэр "э" клэух зилэу щытрэ "э"клэрэ унэтларэ гъэзащлэу щыщытклэ, абы ипэ кыхуэ "э"р блэклагъэххэ лухугъуэу "а"уэ зохъуэкыр. Псалъэкум щылъагъу "а" макъыр "э" гъэзэщлагъэххэу утыку кыхъаращи, клэух "э"м псалъэм хуигъэзащлэ клуэтэныгъэр щлэмышъумэн папщлэрэ елытауэщ псалъэ клэух "э"м ипэ кыхуэ "э"р "а"уэ зэхъуэкыу кызызэрылуклэрэ гъэзащлэр. Аращи, зы псалъэр "э" клэухклэрэ щыхуым деж, псалъэр зэрылажъэ клэух "э"м мы и функционалыгъэр кыхъэгъэщынрэ

хьумэн папшлэ, абы ипэ кыхуэ "э"р блэкла "э"уэ зэрылгытэклэрэ "а"уэ зохьуэклри, "а"р зи клэух макьрэ псалъэр а зэрыштыу зэрылгытаклэрэ "э"клэ ухыу псалъэ клэухыуи шьт макьрэ псалъэм зэригъэлажьэклэрэщ псалъэр зэрыухуэр.

Мы кьэтылатэхэр псалъэкум хэт "а" макьым игъэзащлэу ипэклэ зи гугъу тшлэм зэрыхуэдэр гурылуэгъуэщ: кьызклэлгыкылуэ макьрэ псалъэм и блэклэрэ кьыклэлгыкылуэ макьрэ псалъэм и кьежьаплэу, "а"р зи кьежьаплэ макьрэ псалъэр клэух зыхуэхьуа макьрэ псалъэр а зэрыштытххэу (блэклэрэ утыку итххэу) мэгъэпсри, мыпхуэдэу гъэпсагъэххэр "а"р зи кьежьаплэ макьрэ псалъэклэ лажьэуш псалъэр зэрызэпкырыувэ щыклэр. Я зэхуакум "а" дэту макьитл зыхэту ухуэ мы псалъэхэм узэреджэну щыклэр - "а"р кьызклэлгыкылуэ макьым и мыхьэнэри зэрылгытэклэрэ- "а" макьымклэ кьежьэ псалъэхэм узэреджэн щыклэу зэрыштыр гулгытапхьэщ, ауэ мыбдежым "а"р зи клэух макьрэ псалъэ мыхьэнэр "а" зэрыштытклэрэ"уш узэреджэну щыклэр.

Нытлэ, "э"клэ ух макьитл/псалъитл зэклэлгыкылуэу ухуэ псалъэхэр мы кьызэрылуэтам хуэдэу зэрыухуэм теухуа шапхьэхэр кьэтхьынщи, мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэм я мыхьэнэми деплгынщи: «"уэ-фэ" → уафэ {"уэ"уэ шьт "фэ", "уэ"уэ шьт теплэ (фэ), "уэ"м а зэрыштыу и теплэгъуэ}; "уэ-е" → уае {"уэ"м кьышлэхьуэ (а) егъэлея кыуэклэ (е: иэ), "уэ"м кьышлэхьуэ зэрызехьэ}; "зэ-хуэ" → захуэ {"зы" хьуауэ (за) "ху"клэ зилэ (э)}; "шлэ, кыуэ" → шлакыуэ {шлэхьэплэрэ шлэтыплэ (шл) хьуным (а) хуэфлыу (кыуэ) шьт (э)}; "хуэ-бэ" → хуабэ {хуэ(хьуа)-бэ(куэд), кьехуэбэклын}; "лэ-плэ" → льяплэ {лэ(хьуа)-плэ, льярыплэ, льяр зи плэ}; "плэ-лэ" → плалэ {плэ(хьуа)-лэ, плагъэххэу шьт лэ, зэрыухуаклэрэ (а) "плэ" зыгъуэтынгъэ (лэ), иплэ кьэсынгъэ}; "мэ-хуэ" → махуэ {эзыр эзыру (мэ) зэрыштытклэрэ (а) "ху"уэ шьт (э)}; "нэ-хуэ" → нахуэ {"нэ"- "ху"уэ шьт (э), кьызэрыхьуа (нэ) щыклэу (а) зекыуэ (ху) шьт (э)}; "нэ, кыуэ" → накыуэ {зыхуэкыуэ (нэ) шьтыр (а) "кыуэ"щлэ, "кыуэ"щлэ кьытхуэхьуэ, кьызэрыхьуам кьыпышэ кыуэгъуэ}; "псэ-лэ" → псалъэ {пса-лэ, "псэ"м кьышлэхьуэу (а) гъэпс (лэ), "псэ"м кьыхэхьукыуэ "лэ" зыгъуэт}; "лэ-псэ" → льяпсэ {лэ-псэ зыдынэс, лэ-псэ зыдынэсу лэ кьуаплэрэ лэ-псэ зыдынэс; лэ-псэ и псэ}».

Мыпхуэдэу ухуа псалъэхэм "э"клэ ух макь кьыпыхьэжу ухуэж псалъэри зи гугъу тшлэ псалъэ ухуэклэм хуэдэщи, ухуэжа псалъэм клэух хуэхьужа "э"м ипэ кыхуэ "э"раш "а"уэ зэхьуэклыжыр. Иклэм кьыпыхьэ макьклэрэ зы псалъэм кьытехьукыж псалъэр мыпхуэдэу зэрыухуэжым теухуа шапхьэщ мыхэр: «"псалъэ-кыуэ" → псалъакыуэ; "псалъэ-пхэ" псалъапхэ; "псалъэ-лэ" → псалъалэ».

"Э" клэух зилэу ухуэ псалъэм и гъэпсыклэр мыпхуэдэщи, зы "псалъэ зэгъуэт"ым и гъэпсыклэри мыпхуэдэщ: «унэ, шхэ → унашхэ, ...».

Ауэ "э" клэух зимылэ зы псалъэр зэрыухуэ щыклэр псалъэм хиубыдэ "э"хэр а зэрыщытклэрэщи, мыбдежым мыпхуэдэ шапхьэи кьэтхьынщ: «"псалъэ-н" → псалъэн; "псалъэ-ху" → псалъэху»; «"псалъэ, флы" → псалъэфл; "унэ, цыкly" → унэцыкly».

Мыбдежым кьытпыщлэхуа лүэхур "удэренэ" лүэхуу зэрыщымытыр гулгытапхьэщи, ар адыгэбзэм и ухуэклэу, абы льябжьэ хуэхуэ логиенмрэ щхьэусыгъуэри налүэщ. Зы макъыбзэм и лэжьэклэщ мыри, зы макъыр кьызэрылу щыклэ дыдэу тхын зэрыхуейр гурылүэгъуэщи, макъыбзэу зэрымылгытам кьызэрыгуэклэ, псалъэпкыбзэм я щлэныгъэм ирагъэклуу "ударенэ" терминклэ "а"клэ ятхыу "э"уэ кьеджэн хуейуэщ мы кьэта шапхьэхэр зэралгытар.

Ауэ лүэхур зытетыр гурылүэгъуэщ, икли мы кьэта шапхьэхэми кьышчымынэу, зыгуэрыр щхьэжу кьэзылүатэ зы псалъэм и ухуэклэри мыпхуэдэщи, псалъитl зэклэлыкlyу занщлэу ухуэ зы "псалъэ зэпха"м и макъхэр кьызэрыхэлүкl щыклэм щыгъуазэ дыхуэхьунщ: «"псалъэ гуащлэ" → псалъэ гуащлэ; "псалъэ гуауэ" → псалъэ гуауэ; "псалъэ дыдж" → псалъэ дыдж; "псалъэ лэфl" → псалъэ лэфl».

Мыпхуэдэщ адыгэбзэ лэжьэклэу "а"р псалъэкум щыхэплъагъуэм гъэзащлэ лүэхугъуэр, ауэ псалъэ клэух "э"м ипэ кыхуэ "э"р "а"уэ зэмыхуэклыу ухуэ псалъэ гуэрхэр зэрыщылэри гурылүэгъуэщи, псалъэр мыпхуэдэу зэрыхуэм и льябжьэмрэ и щхьэусыгъуэми щыгъуазэ дыхуэхьунщ. И клэух макъыр "э"уэ щытми, а зэрыщытрэ зэмыхуэклыу псалъэм хэплъагъуэ "макъ псалъэ"щ "хьэ"ри, мыбы и льябжьэрэ и щхьэусыгъуэр гурылүэгъуэщ: "хьэ"р япэу цыхум зыфлищыжа цлэраци, ар зэмыхуэклыу а зэрыщытклэрэщ псалъэхэм зэрыхэтыр. Цыхум езым зызэрилгыта зы псалъэу щыт "хьэ"р икли зы псэущхьэмрэ гуэдз лъэпкьри зэрилгыта псалъэщи, ахэр зэрылгыта "хьэ"ри зэмыхуэклыу бзэм зэрыхэлэжьыхьыр. Аращи, "цыху" зи мыхьэнэ "хьэ"мрэ псэущхьэ лъэпкымырэ гуэдз лъэпкь зи мыхьэнэ "хьэ"р зэмыхуэклыу псалъэхэм зэрыхэтым теухуа шапхьэхэщ мыхэр: «хьэуэ, хьэгъуэ-ллыгъуэ, хьэщлэ, хьэлэ, хьэмэрэ, Хьэрэмэ лүащхьэ»; «хьэфэ, хьэпэ; хьэщхуэ»; «хьэнцэ, хьэсэ, хьэпэщыпэ, хьэдзэ, хьэку».

"Тхьэ, щхьэ" псалъэхэри "цыху" зи мыхьэнэ "хьэ"м кьытехуэклэ псалъэхэу зэрыщытыр гурылүэгъуэщи, мыхэри "хьэ"р зэрызэмыхуэклым хуэдэу псалъэхэм зэрыхэт щыклэр: «щхьэнтэ, щхьэшэ, щхьэншэ, щхьэклэу, щхьэхуэ, щхьэпэ, ныщхьэбэ, щхьэфэ»; «тхьэшхуэ, тхьэбзэ, тхьэпэ - тхьэмпэ».

Мыбы кьышчымынэу, "хьэ" зыхэту ухуа глаголхэмрэ "тхьэ, щхьэ" зыхэту ухуа глаголхэм я лэжьэклэу ухуэ псалъэхэми "хьэ, тхьэ, щхьэ" псалъэхэр зэмыхуэклыу хэтщи, кьэтхьынщ мыпхуэдэ шапхьэхэр: «ехьэжьэн → "изохьэжьэ, ибохьэжьэ, ирехьэжьэ"; хьэжэн → "сохьэжьэ, уохьэжьэ, мэхьэжьэ"; «тхьэлэн → "дотхьэлэ, фотхьэлэ, ятхьэлэ; тхьэщлэн

→ сoтхьэщлэ, уoтхьэщлэ, мэтхьэщлэ»; «щхьэпэн → сoщхьэпэ, уoщхьэмэ, мэщхьэпэ».

Псалъэр "э"клэрэ мыухми, абы "э"клэ ух клэух макъ кыпыхьэу кыитехьукл псалъэхэр "а" зыхиубыдэу шыухуэ шылэщи, мыпхуэдэ псалъэхэр кыызтехьукл псалъэм "э"клэрэ клуэтэгъуэ зэригъуэтым папшлэ, абы кыпыхьэжу "э" клэух зилэ макъым ипэ кыышихуэклэ "а"уэ зохъуэклыр. Мыпхуэдэ шапхьэхэщ мыхэри, кыызэрыхуэ шыклэм шыгъуазэ дыхуэхъунш: «зы-э-хуэ → зэ-хуэ → "захуэ"; зы-э-къуэ → зэ-къуэ → "закъуэ"; гу-э-клуэ → гуэ-клуэ → "гуаклуэ"; лэгъу-еуэ → лэгъу-э-уэ → "лэгъуауэ"».

Зи гугъу тшлы "э"р "а"уэ зэхъуэклыу, икли зэмыхъуэклыу ухуэ псалъэхэри шылэщи, мыпхуэдэ шапхьэхэщ мыхэр: «щлэплэ → щлэплэ; "кыплэ" → клы-э-плэ → клэ-плэ → "клэплэ"».

"Е (иэ)" макъым "э" зэрыхэтыр нэрылгагъуэщ, ар икли зы "макъ псалъэ"у зэрышытыр гурылуэгъуэщ. Мыбы "э" клэух зилэ макъ кыпыхьэу псалъэщлэ кыыштехьуклым деж, езыр макъ зэхэжыхьауэ зэрышытрэ хиубыдэ макъхэр щхьэжу кыыхэмылукми, "е (иэ)"м хэт "э"р "а"уэ зэхъуэклыу къэлууш кыитехьукл псалъэр зэрыухуэ шыклэр. Ар шыхьукли, "е (иэ)"р "я (иа)"уэ зохъуэклыр. "Е"м кыпыхьэ макъклэрэ мыпхуэдэ псалъэ кыызэрыхъум шыгъуазэ дыхуэхъуу, мыпхуэдэ псалъэ къэхъуклэхэм теухуа нэгъуэщл шапхьэхэми деплынш: «е → егъэ {е(иэ)-гъэ} → ягъэ {я(еиа)-гъэ}; лейгъэ → лей-э-гъэ → лейагъэ → леягъэ → леягъэ-ы → леягъ; елу-ешлэ → елу-еашлэ → елу-яшлэ → елуяшлэ».

Мыбы нэгъунэ псалъэкум хиубыдэ "а"р кыызэрыхуэ шыклэмрэ мы "а" макъым псалъэм хигъээзщлэхьым шыгъуазэ дыхуэхъуаши, псалъэкум "а"рэ "э"уэ макъ шыхэтым деж утыку кыхьэ мыхьэнэ зэхъуэклыныгъэр зэгъэпшэн папшлэ мыпхуэдэу ухуа псалъытлыр шапхьэу къэтхьыжынш: «къуэншэ {"къуэ" хьуным (н) ишауэ шыт (шэ): къуэ зимылэ}; къуаншэ {кыызтеужьыкла (къу-а) къэхъуныгъэм (н) кыытешауэ шыт (шэ): кыызтехьукла лъагъуэм темытыж}».

Мыбы нэгъунэ псалъэкум хиубыдэ "а"м теухуауэ зи гугъу тшлахэр "э" клэух зилэу ухуа псалъэхэраш. Ауэ "э" клэух имылэми, псалъэкум "а" шыхэплъагъуэ шылэщи, мыпхуэдэу псалъэ ухуэнми зы лъабжьэрэ щхьэусыгъуэ зэрилэнур гурылуэгъуэнш. Араши, "э"клэ мыух псалъэм икум хэплъагъуэ "а"м игъэзащлэри жыжъагъэ луэхуш. Мыпхуэдэщ "лъагъун" псалъэм и ухуэклэри, мы псалъэр зытеухуа луэхугъуэр жыжъаплъэу зы "лъэ"р и гъунапкъэрэ и гъуэм идеалу джын луэхуш.

"А" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

"А" макъ мыхьэнэм куэдагъ кыызэригъэлъэгъуэнур гурылуэгъуэщи, "ещанэ нэрыбгэ куэд"ыр (ахэр), нэгъуэщлыу жыплэмэ, "ещанэ куэдагъэ"р (ахэр) "а"клэрэ зэрыгъэлъэгъуапхьэр гурылуэгъуэнш. Араши, "а"р "ещанэ куэдагъ гъэлъагъуэ"у псалъэхэм "префикс"у хуохъур. Ауэ зэпыщлэныгъэ

зэрилэклэрэ ешанэ куэдагь цлэпапшлэр кьызэрылуатэ "абыхэм"ыр "луэху" ллэужьыгьэхэм зэрытеухуам папшлэщи, ешанэ куэдагь цлэпапшлэм теухуауэ "луэху глагол" лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм кьыпыхьэ "цлэпапшлэ гьэлыагьуэ"р "я"уэ зэрышытыр гурылуэгьуэщ. "Я"р "иа, еа (иза)" макьхэр зэрытх тхыпкьыу зэрышытыр гурылуэгьуэщи, ар (я) "ешанэ куэдагь цлэпапшлэ гьэлыагьуэ" зэрыхьум и льябжьэри "ешанэ щхьэж цлэпапшлэ гьэлыагьуэ"м (и, е) и куэдагьуэ (а) зэрышытращ. "луэху глагол" ллэужьыгьуэхэм я "ешанэ щхьэж цлэпапшлэ (абы) гьэлыагьуэ"р "и, е (из, изй)"уэ зэрышытым папшлэщи, абыхэм я куэдагьэри (иза → иа → я; изйа → иа → я) "я"уэ зэрышытым ипкь итклэщ "я"р "ешанэ куэдагь цлэпапшлэ гьэлыагьуэ"у зэрышытым и льябжьэр. Ауэ мы "е (из, изй)"м нэгьуэщл префикс кьышыпыхьэм деж, и кьэлуклэр зохьуэклри, "эй, эйй" макь зэхэжыхьауэ кьолур. Нытлэ, абыхэм я куэдагьэри (эйа → а; эййа → а) "а"уэ зэрылътэм ипкь итклэ, псалъэм ищхьэм "я"уэ кьыхэлуклэр псалъэм икум кьызэрылу шьыклэр "а"уэщ.

Мы зи гугьу тшлэхэр зэрызыхиубьдэрэ "я → а" зэхьуэклыныгьэхэри кьызэрыхэщклэрэ "а, я"р "ешанэ нэрыбгэ куэд гьэлыагьуэ"у псалъэхэм префиксу кьызэрыпыхьэм теухуа щапхьэщ мыхэр: «ишлэщ → яшлэщ; кьйшлэщ → кьайшлэщ, кьашлэщ; ешлэ → яшлэ; кьешлэ → кьайшлэ, кьашлэ; кьехьуллэщ → кьайхьуллэщ, кьахьуллэщ».

Нытлэ, ди "макь глагол"хэм щыщ "луэху глагол"хэр ешанэ нэрыбгэ куэдым теухуауэ зэрылажьэ щапхьэхэмрэ, абыхэм префикс кьышаштэклэ кьызэрылуэтэжым теухуа щапхьэхэри кьэтхьынщ: «яй → зэдай; яунщ → шлаунщ; ялуэнуш → зэдалуэнуш; язаш → зэдазаш; ядз → кьадз; яджынщ → кьаджынщ; ядынуш → шладынуш; ятлэщ → кьатлэщ; яжь → кьажь; яшынущ → зэдашынущ; яшлэщ → кьашлэщ; яшэ → кьашэ, яч → зэдач».

"А" макьыр жыжьагьэрэ куэдагь кьызылуэ макь мыхьэнэщи, "ешанэ нэрыбгэ куэд гьэлыагьуэ"у глагол лэжьэклэхэм префикс хуохьур. Мыбы нэмыщл, префикс кьалэн игьэзащлэу бзэм хэлэжыхьу жылэпхьэкьым. Ауэ "а" макьклэ кьежьэ псалъэхэр зэрышытыр, икли и макь мыхьэнэклэрэ псалъэ гуэрхэм ищхьэм кьызэрыпыхьэфынур гурылуэгьуэщи, "а"р префикс кьалэн игьэзэщлэну хушлэку макьыу льытапхьэщ.

"А"р псалъэхэм иклэм кьышыпыхьэм деж, и макь мыхьэнэм зэрэзэгьклэрэ а псалъэр зи зэманьгьуэр зэрыблэклэклэрэ егьэлажьэр. Мыпхуэдэ лэжьэклэр суффикс кьалэну зэрышытыр гурылуэгьуэщи, глаголхэр блэкла зэманым теухуауэ кьызэрылуатэ шьыклэр "а" суффиксклэрэщ. Ауэ глагол лэжьэклэм "а"р суффикс хуэхьу закьуэу ухуэ псалъэр блэкла зэманьу зэрылътэр гурылуэгьуэрэ адгэбзэм жьэрыпсалъэ гуэрхэми мыр блэкла зэману льытэнклэ ирикьуми, кьэбэрдеибзэм "а" суффиксым иклэми "щ" кьыпыхьэжын хуейуэ зэрышытыр гурылуэгьуэщ. Глагол лэжьэклэр "а" суффиксым иклэм "щ"ыр суффиксу кьышыпыхьэм деж, а луэхур зэрыгьэзэщлэу гурышхьуэ

кыытримыхьэу гэпса мэхьур. Блэкла зэман гэлыагыуэ суффикс "а"м "щ"ыр суффиксу кыыпыхьэмэ, а лүэхур зэрыблэклауэ зэрыщытым гурыщхьуэ хэлъкъым, ауэ абы "щ" кыыпыхьэмэ, кьэлүатэ псалъэр зэрызэфлэклам гурыщхьуэ телъыфынщи, а псалъэр упщлэуи зэпкъырыувэфынщи. Мыпхуэдэ лэжьэклэ щапхьэхэр япэу "а"клэ ухыу зэрыухуэклэрэ ди "макъ глагол"хэм теухуауэ кьэтхьынщи, мыхэр упщлэ зэрыхуфынури кыхьэдгьэщынщи: «зя(?), буа(?) (→бьуа), еуа(?), сылуа(?), сьуа(?), са(?), бза(?), идза(?), сыгъа(?), гьуа(?), бджа(?), уджа(?), зда(?), сыда(?), пта(?), итла(?), тла(?), сыжа(?), ужа(?), ижъа(?), жьа(?), сща(?), сща(?), иша(?)».

Ауэ глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм "а" суффиксыр кыыпыхьэу блэкла зэманыхьэу ухуа псалъэм гурыщхьуэ кыытемыхьэу утыку кыызэрихьауэ зэрыщытыр "щ" суффиксклэрэщ зэрыгъэбдыджри, мыпхуэдэ щапхьэхэри ипэклэ кьэта щапхьэхэм "щ" кыызэрыпыхьэжклэрэ кьэтхьынщи: «зящ, буащ (→бьуащ), еуащ, сылуащ, сьуащ, сащ, бзащ, идзащ, сыгъащ, гьуащ, бджащ, уджащ, здащ, сыдащ, птащ, итлащ, тлащ, сыжащ, ужащ, ижъащ, жьащ, сщащ, сщащ, ишащ».

"ІЭ" макъыр.

"Э"р функционал клүэтэгьуэщи, сытым щыгъуи клэ зимылэрэ иджым щыгъуэ лажьэращ. Мы и щыклэм зэрэзэгьклэрэ ар функционал зэманым теухуауэ бзэм хэлэжьыхьуэ щлэзыдзэ макъщ. Функциал клүэтэгьуэщ "э"ри, функционал зэманым хуэдэуи зэпыудыгъуэрэ къуапэи зимылэ, кьэубыдыплэуи щымытращ.

Бзэм функционал зэманым теухуауэ щызеклүэрэ увылэплэрэ къуапэ зимылэ "э"м и лимитацэу утыку кыхьэ "Іэ" макъыр зы функционал зэман Іэнатлэ кызылуэу "э"м кыитехьукла макъщ. Макъхэмклэ псэлъэбзэ иухуэу щлэзыдза псэушхьэм "Іэ"р кыырилун щлэхьуарэ "э"м кыыщитехьуклари "кь" макъыр кьэхьуа нэужьрауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэнщи, хуиту кьэлүу щыт макъ лүэр лъабжьэхэр кьэзыгъэхьу жьыр "кь" кьэхьуплэу щыт тэмакъым зэрытекъузэклэрэ я лимитацэ макъхэр кыызэрихьуу щыщлэдзэм хуэзэу, "э"ми "Іэ"р кыызэрихьуклар гулытапхьэщ.

"Іэ" макъыр кыызэрылу щыклэм натуралу гурылуэгъуэ ищлри мы зи гугъу тшлэ и кьэхьуклэрэ кьэлүклэм теухуащи, зэ щхьэрэ зэуэ кьэхьум, и клэщыплэклэрэ занщлэу кьэхьум теухуауэ цыхум натуралу и реакцэрэ рефлексу кыыригъэкл макъщ "Іэ"р: «Іэ(!)». Мыпхуэдэм кыитехьуклауэ жылэпхьэщ Адыгэм зыгуэрыр зэригъэщлагъуэр кыызэрырилү щыклэу ноби бзэм щызеклүэу макъ мыхьэнэклэрэ зэпкъырыхьпхьэуи щымыт "Іэгъу(!)" псалъэри.

"ІЭ" макъым кыитехьукл "макъ псалъэ"р.

"I"p "э"м и лимитацуу кьэхьуа зы макьши, ар цыхум мыпхуэдэу натуралу кьызэрыригьэлүкл щыклэри кьызэрыхьуарэ и кьэлүклэм зэрэзэгьклэрэщ. Ар кьэхьуа нэужь бзэм зэман пыухытыкла кьырилуэу щидзагьэнти, "I"p макьрэ псалъэхэм я клэухуу, а макьрэ псалъэхэм кьалуатэ луэхугьуэр зытеухуам зы зэман пыухытаклэрэ зэманыгьуэрэ щылэгьуэ яхуигьэзащлэу бзэм щызеклуэу щидзагьэнти: «щылэ, щылэ, кхьылэ».

Мы и лэжьэклэклэ бзэм хэхьа нэужь машлэ дэклагьэнкьым "I" макьыр щхьэж зы "макь псалъэ"у бзэм аргуэру хэхьэжыхунклэ: "зэманыгьуэ лэнатлэ" кьырилуэу "I"p бзэм хэлэжьыхьу зэрыхэт щыклэрагьэнти иужьклэ зы "макь псалъэ"у "I"p бзэм зэрыхэхьэжым льябжэ хуэхьуар. Араши, зы зэманыгьуэ лэнатлэ кьызылуэ макь мыхьэнэклэрэ макьрэ псалъэ клэухуу бзэм щызеклуэу хэт "I" макьым мыпхуэдэ пыухытыкла лэнатлэу щытыныр щхьэжу кьырилуэу зэрыщидзэклэрэщ "I" макьыр щхьэжу бзэм щызеклуэу зэрыщидзари, ар зы "макь псалъэ"у бзэм хэхьэжауэ жылэпхьэщ: уи пашхьэм илэрэ кьыпллэщлэхьэрэ кьыпллэщлэхуу уи "I"м илэрэ икыр кьызэрыхьуарэ бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэм зэрэзэгьклэрэ щхьэж "I"м макьклэрэ кьызэрылуэтапхьэр гулгытапхьэщи, "I"p зы "макь псалъэ"у утыку кьыригьэхьар мыпхуэдэу жылэпхьэщ. Мыпхуэдэхэр зытеухуарэ зэрыгьэзащлэ лэпкьлэпкьыр щхьэж зы "макь псалъэ"у "I"уэщ зэрылгытар.

"I" макьым кьытехьукла "макь псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макь кьылыхьэу кьытехьуклыж псалъэхэр, псалъэ кьылыхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

Зы лэпкьлэпкьыщлэу бзэм хэт "макь псалъэ"у щыт "I"p кьылыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхьэхэщ мыхэр: «лэсэ, лэзэ, лэгү, лэдэ, лэтын, лэтэ, лэжэ, лэжэгьу, лэщ, лэщэ, лэшэ, лэщтым – лэшттым, лэклэ, лэклүэ, лэщмыгу – лэшмыгу, лэлэ, лэпэ, лэбэн, лэбын, лэбын, лэблэ, лэфэ, лэфраклэ, лэмэпсымэ, лэнэ, лэнлэ, лэплэ, лэбжанэ, лэпхуамбэ – лэхуамбэ, лэпхуалэ, лэпхуэн, лэмбатэ, лэрыгьынэ – лэргьынэ (лэ-ры-гьэ-ы-нэ)».

Зы лэпкьлэпкьыщлэу щыт "I"м нэгьуэщлэ макьхэр кьылыхьэу бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэу кьэхьуауэ кьэта мы шапхьэхэм щыщ гүэрхэм икли "псалъэ зэгүэт"уи зэреджапхьэр гурылуэгьуэщ.

"лэпхуэн" псалъэмрэ абы кьытехьуклыжауэ жылэпхьэ "лэпхуэшапхьуэ, лэпхуэр" псалъэхэр "I"м кьытехьукла "лэпхуамбэ – лэхуамбэ" псалъэхэм кьыклэбьыкьлэу кьэхьуарэ лэпкьлэпкьыщлэ "I"м кьытехьуклауэ жылэпхьэщ. Мыбы хуэдэщи, лэпкьлэпкьыу щыт "I"м кьылыщыхьэр "лэмбатэ"у, абы кьылэжьыпхьэ зы лэнатлэри "лэргьынэ"уэщ зэрылгытар. Ауэ мыхэр икли флэкьлэ имылуэ лэпкьлэпкьыщлэ "I"м кьытехьуклауэ лытапхьэкьымы, мы псалъэхэр икли "I" макь мыхьэнэуэ кьэхьуауи еджапхьэщ.

Зыгуэрхэр "лэ" лэпкълэпкыым теухуауэ зэрыгъэзащлэри "лэ"клэрэ къежъэ псалъэхэмклэ кызырэуэтапхэр гурылуэгъуэнщи, мыпхуэдэ щапхъэщ мы псалъэр: «лэщлагъэ – лэщлагъэ».

Зы лэпкълэпкыщлэу щыт "лэ"м игъэзащлэ луэхугъуэхэр ар клэух зыхуэхъу глаголклэрэщ кызырэуэатэр. Ар щхъэж зы глагол хъукъым, ауэ лэклэ гъэзащлэр къэзыгъэлаагъу макъхэр префикс кызырэуэхъуклэрэщ "лэн" глаголыпхэр глаголу щызэпкырыуэвэр. Мыпхуэдэу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «елэн, зэлэн, гуэлэн, дэлэн, делэн, телэн, щлэлэн, кълелэн, хэлэн, хуелэн, пылэн, флелэн, нелэн».

Зы лэпкълэпкыщлэу щыт **"лэ" макъ псалъэм нэгъуэщл псалъэ кыпыыхъу "псалъэ зэгъуэт"** кызырэтехъуклми деплынщ.

Ипэклэ "лэ" макъ псалъэм нэгъуэщл макъхэр кыпыыхъу къэхъуа псалъэхэм щыщ гуэрхэр икли "псалъэ зэгъуэт"у зэрылгытапхэр гурылуэгъуэнщи, ахэр зэрыухуа щыклэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ: «"лэ, клэ" → лэклэ; "лэ, клуэ(н)/еклу(н)" → лэклуэ; "лэклуэ, лъаклуэ" → лэклуэлъаклуэ; "лэ, пэ" → лэпэ; "лэ, фэ" → лэфэ; "лэфэ, клэ" → лэфэрэклэ → лэфраклэ; "лэ, бжъанэ" → лэбжъанэ; "лэ, гуэтхъ(ын)" → лэ-ры-гуэтхъ → лэрыгуэтхъ → лэргуэтхъ; "лэ, пхъуэн" → лэ-ры-пхъуэн → лэрыпхъуэн, лэрыпхъуэр – лэрыпхъуэр; "лэпхъуэ, шапхъуэ" → лэпхъуэ-шапхъуэ → лэпхъуэшапхъуэ».

Мыбыхэм нэмышлыу лэпкълэпкыщлэ "лэ"м нэгъуэщл псалъэ кыпыыхъу ухуа "псалъэ зэгъуэт"хэм щыщ щапхъэщ мыхэри: «"лэтэ, щхъэ" → лэтащхъэ; "лэ, лэт(ын)" → лэлэт; "лэпэ, шыпс" → лэпэшпыпс; "лэпэ, пшынэ" → лэпэпшынэ; "лэпэ, убюд(ын)" → лэпэубюд; "лэгу, (е)уэ(н)" → лэгуауэ; "лэ, ужь(ын)" → лэужь; "лэ, дакъэ" → лэдакъэ; "лэдакъэ, щлэкл(ын)" → лэдакъэщлэкл».

"лэ" макъ мыхъэнэр "бзэм зэрыхэлэжъыхъклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Япэрауэ лэпкълэпкыыр зэрылгытэ "лэ"р зыгуэрыр кызыпкырыклрэ зыхуэуэри кызырэуэатэ щыклэу бзэм холэжъыхъри, мыпхуэдэ лэжъэклэр "лэ" макъыр лэпкълэпкыщлэ "лэ" макъ псалъэ мыхъэнэр зэрилъабжъэклэрэ бзэм зэрыхэлэжъыхъ щыклэу зэрылгытапхэм ипкъ итклэ, мыбдежым и гугъу щытщлынщ. Зы глаголым кылуэатэ луэхугъуэр мыпхуэдэу кызыпкырыклрэ зи лэщлагъэр кыххэшу кызырэуэатэр "лэ"р а глаголым а глаголым префикс зэрыхуэхъуклэрэщ. Мыпхуэдэ зы луэхур кызыпкырыклрэ кыпкырыкыныгъуэ "лэ"р префикс зэрыхуэклэрэ кызырэуэтанум хуэдэжщи, зы лэпкълэпкыу "лэ"м кыпкырыкыныкли "лэ"р префикс зэрыхуэклэрэщ. Дауи щырет, мыпхуэдэу гъэзащлэ луэхугъуэр кызырэуэатэ щыклэр "лэ" макъым имызакъуэу, зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлаагъуэ нэгъуэщл макъи "лэ"м кыкълэлыкълэуэуш зэрыухуэр. Мыпхуэдэщ "лэ"м кыкълэлыкълэуэ "щл" макъри хэтыжу ухуэ префиксклэрэ ухуа мы глаголхэр: «лэщлэлъын, лэщлэлъхъэн, лэщлэхын, лэщлэхун, лэщлэхуэн».

Мы шапхьэхэр гулгытапхьэщи, "щл" префиксклэрэ ухуагъэххэ глаголхэм аргуэру "лэ"р префикс зэрыхуэхъужым теухуауэ лгытапхьэщ (щлэлын → лэ-щлэлын → лэщлэлын). Ауэ мыбы нэмышл, "лэ"м езыр "р"ыклэрэ кызырыхэгъэщу зэрыгъэлагъуэрэ глаголхэм префикс яхуэхъуу префиксиал глаголхэри мэхуэри, дэтхэнэ зы глаголыр мыпхуэдэу зэрыхуэхъым папщлэ, мыпхуэдэ шапхьэхэр "лэ"м префикс къалэн зэригъэзащлэм теухуауэ илгъабжъэклэ къэтхьынщ. Ауэ мыпхуэдэу префиксиалу къэхъу глаголхэри щылэщи, "лэры" префикс зилэу ухуэ глаголхэм теухуа шапхьэхэщ мыхэр: «лэрылын, лэрылхьэн, лэрыхын, лэрыхун, лэрыхуэн; лэрыщлэн, лэрыгуэн, лэрыкуэн, лэрыкъуэн, лэрыхъуэн, лэрылгъэн, лэрынэн».

"лэры" префиксклэ ухуэ глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэхэри щылэщи, мыпхуэдэ шапхьэхэщ мыхэр: «лэрысэ, лэрыщл, лэрыгуэтх – лэргуэтх».

Ипэклэ игъуэ щыплэм кызырылуэтауэщи, "лэ" макъыр къэхъуа нэужь, бзэм и макъ мыхьэнэклэрэ хэлэжыкхъу щидзауэ зэрыжылэпхъуэ, ар (лэ) зы "макъ псалъэ"у бзэм шызеклуэу шыщидзар иужьрей луэхугъуэу лгытапхьэщ. Икли зы "макъ псалъэ"у зы гугъу тцла "лэ"р "лэ" макъ мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжыкхъу щыклэм кытехъуклауэ зэрыщитри гулгытапхьэщ. Ар щыхъукли, "лэ"м макъы мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжыкхъуэ ухуа псалъэхуэ мыбдежым зы гугъу тцлынхэм я нэхьыбэр зы "макъ псалъэ"у щыт "лэ"мрэ абы кытехъуклыжа псалъэхэм елгытауэ нэхьыжъу лгытапхьэщ.

Зы "макъ псалъэ"у щыт "лэ"р кытехъуклар "лэ" макъ мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжыкхъу щыклэрауэ зэрыщытыр жытлагъэххэщи, ипэклэ зы лэпкълэпкъыщлэу щыт "лэ"м кыпыхьэж макъхэмклэрэ кытехъуклыжауэ лгытапхьэу къэта псалъэ гуэрхэр икли "лэ" макъ мыхьэнэм кытехъуклыжа псалъэхуэи еджапхьуэщ. Аращи, ипэклэ "лэ" макъ псалъэм кытехъуклауэ къэта шапхьэ гуэрхэм икли "лэ" макъ мыхьэнэклэрэ зэреджапхьэми деплынщ: «лэсэ (зэтеувыларэ зэтелыгъыныгъэм нэса, еса), лэщ (уилэу щылэр), лэтэ (зы лэнатлэу лгъагъ зилэ), лэрамэ (лэщлэхьапхьэрэ гупу лгытапхьэу щыт), лэмбатэ (зы лэрамэу щыт лэтэ; лэщэхьапхьэу щыт бэ лэтэрэ батэу зэхэлъ-зэтелъ), лэнатлэ (лэ-нэ-тлэ), лэргъынэ (зы лэнатлэ гъээщлэпхьэ);

Мы псалъэхэм хуэдэ шапхьэу лгытапхьэщ "лэхьэ – лыхьэ (лэ-ы-хь-э)"ри, ар зыгуэрым илэныгъэ хуэхъуу кылгыс зы лэнатлэр кызырылуэтэ псалъэщ, икли мыпхуэдэу кылгысыныгъэр "лэ" лэпкълэпкъым кылэщлэхьэныгъэу зэрыщытклэрэи еджапхьэу зы псалъэщ. Аращи, "лэ" макъ мыхьэнэм мыпхуэдэ псалъэхэр кызыратехъуклыу бзэм зэрыхэлэжыкхъу щыклэращ зы лэпкълэпкъыщлэу щыт "лэ"р зы "макъ псалъэ"у утыку кызызыхьа щыклэри.

Адыгэбзэм псалъэ куэд хэтщ "лэ"р и макъ мыхьэнэклэ икли "макъ псалъэ"у узэреджэфыну. Ауэ зы "макъ псалъэ"у щыт "лэ"м

кызырэытемыхуыклар лупщыу зэрыщытыр гурылуэгъуашц псалъэхэри машцэкъыми, мыпхуэдэу "лэ" макъ мыхъэнэклэрэ узэреджэн хуейуэ щыт зы шапхъэфц мыр: «лэфц».

Зы "макъ псалъэ"у щыт "лэ"р кызытехуыкларэ и макъ мыхъэнэклэрэ "лэ"р бзэм зэрыхэлэжыхуык къэхуа псалъэхэм и гугъу тццаш. Ауэ "лэ" макъыр кызырэыхуарэ и мыхъэнэклэрэ бзэм хэлэжыхуык зэрыщидзам елытауэ мы къэта шапхъэхэр "лэ" макъ мыхъэнэм и иужьрей лэжэкцэхэрауэ жылэпхъэщ; икци зы "макъ псалъэ"у щыт "лэ"р кызытехуыкла "лэ" макъ мыхъэнэ лэжэкцэхэраш мы зи гугъу тццэхэр. Араши, "лэ"р бзэм хэлэжыхуык зэрыщидзар ар кызытехуыкла "э"м елытауэщ: "лэ" макъыр функционал зэманыхуэуэ "э"м и зы лимитацэщи, зы зэманыхуэуэ пыухытыкларэ лэнатлэ кыырилуэуш япэрауэ бзэм хэлэжыхуык зэрыщидзар. Мыпхуэдэу бзэм хэлэжыхуык щидза нэужы, зы зэманыхуэуэ лэнатлэклэ кыппыщцэхуэрэ кыплэрыхъэри кыырилуэу зэрыщидзар гурылуэгъуэщи, зы "макъ псалъэ"у щыт "лэ"р мы лэжэкцэ нэужу къэхуауэ жылэпхъэщ.

Кызытехуыкла "э"м елытарэ кызырэыхуа щыклэми зэрэзэгъклэрэ, "э"р клэухуы бзэм зэрыхэтым хуэдэуш "лэ"ри бзэм зэрыхэлэжыхуык зэрыщидзари, и макъ мыхъэнэклэрэ макърэ псалъэхэм клэух язэрыхуэхуыкларэщ. Мыпхуэдэу къэхуа псалъэхэщ мыхэри, ахэр кызырэыхуа зэкцэлъхъэужыклар кыхъэщ лытапхъэщ мы кызырэыта зэкцэлъхъэужыклар: «щылэн, илэн, щылэ, улэн, гулэн, псылэ, пщылэ, кхылы, хъэлэ, шылэн, хэлэн, жылэн, желэн, нэлэ, пылэ».

Адыгэбзэ лэжэкцэм "э-ы" зэхуэкыныгъэр мымашцэу зэрызекцэуэр гурылуэгъуэщи, "лэ"р клэух зыхуэху макърэ псалъэм и мыхъэнэм ехъэлларэ кызырэыгуэкл щыкларэ "лэ-ы → лы" клэухклэрэи кылуэтэфыр. Мы ипэклэ къэта шапхъэхэри мыпхуэдэу кызырэылуэтэфынуэр гурылуэгъуэуш, глаголхэм "лы (лэ-ы)"уэ кызырэыхуык шапхъэщ мыхэр: «щылын, илын, улын, гулын, шылын, хэлын, жылын, желын».

"лэ"р мыпхуэдэу и макъ мыхъэнэуэ щырет, "макъ псалъэ"уи щырет, "лэ-ы → лы" зэхуэкыныгъэу псалъэхэм хэтци, мыбдежым кыщытам нэхъыбэу мы зэхуэкыныгъэр "лэ"р псалъэм ицхъэм кыщыпыхъэм дежщ. Мыпхуэдэ шапхъэхэщ лэпкыльэпкыу щыт "лэ"м ехъэлларэ теухуауэ гъэзашцэ мы луэхугъуэхэр кызырэылуэуэ ухуа глаголщ мыхэр: «"лэ-ы-гъэ-ы-н" → лыгъын; "лэ-и-хы-н" → лыхын».

"лэ" макъым "префикс – суффикс квалэн"у игъэзашцэхэр.

"лэ"клэ гъэзашцэ луэхугъуэхэр глаголхэм "лэры"р префикс кызырэыхуэхуыкларэщ зэрыгъэзашцэри, ди "макъ глагол"хэр "лэры" префикскларэ зэрыхуэжу утыку кыхъэ префиксиал глаголхэм деплынщ. Глагол гуэрхэр зытеухуа луэхугъуэр зэрыгъэзашцэ щыклэм елыташи, ахэр "лэры" префиксклэ щыухуэжым деж, суффикс квалэн зыгъэзашцэ макъи кыппохъэри, мыпхуэдэхэр "*" нэгъыщцэклэ

кыхэгэщаш: «лэрын, лэрун, лэруэн, лэрысыхын*, лэрызын, лэрыдын, лэрыгыхын*, лэрыджыхын*, лэрыдыхын*, лэрыдэн, лэрытыхын*, лэрытлэн, лэрыжыхын*, лэрыжэн, лэрыжыхын*, лэрыжэн, лэрыщыхын*, лэрыщэн, лэрыщын, лэрыщыхын*, лэрыщлэн, лэрышэн, лэрычын, лэрычыкын*, лэрыкын, лэрыклуэн, лэрыхухын*, лэрыхун, лэрыльэн, лэрылэн, лэрылэн, лэрыплын, лэрыпыхын*, лэрыфыхын*, лэрывыхын*, лэрывэн».

"лэ"р зы зэманыгуэ пыхытыклэрэ зэ щхэ, икли зы лэнатлэклэ утыку кыхэныгээр зэрылтыгэ макъ мыхэнэ зилэу зэрыщытыр гулытапхэщи, ар глаголхэм мыпхуэдэклэрэ суффикс яшыхуэхым деж, а лэухугуэр мыпхуэдэ щыклэклэ упщлэлэм ирегэхээр. Мыпхуэдэу гэпса псалхэм теухуа лэухугуэр утыку кызырихэ упщлэу зэреджапхэм нэмыщл, а лэухугуэр зыгэзащлэмерэ зытегэзэщыхым теухуа упщлэуи еджапхэщ. Нылэ, мыпхуэдэ лэныкхуэхэмклэрэ еджапхэу "лэ" суффиксклэрэ гэзащлэ упщлэр ди "макъ глагол" гуэрхэр зэхуэмдэ зэманыгуэклэрэ зэрылажэ щыклэхэм теухуа щапхэхэу кэадгэлэгуэнш: «ин → "илэ, ялэ, инулэ"; ун → "улэ, уалэ, унулэ"; уэн → "уэлэ, уалэ, уэнулэ"; лун → "лэлэ, луалэ, лунулэ"; луэн → "луэлэ, луалэ, луэнулэ"; сын → "сылэ, салэ, сэнулэ"; сэн → "сэлэ, салэ, сэнулэ"; дзын → "дзылэ, дзалэ, дзынулэ"».

«И, Й, Е (ИЭ, ИЭЙ; ЭЙ, ЭЙЙ), Я (ИА, ЕА), ИИ, ИЕ» МАКЪ ГУПЫР

"И" макъыр.

"И"р зы макъ лэур лэжыгхуэщлэу "э"м кыклэлтыкхуэ утыку кыхауэ зы макъ лэур лэабжэщ. "Ы" нэужь кэххуэрэ абы и клуэтэгхуэ утыку кыха "э" нэужь макъу утыку кыхащ "и"ри, макъ геометриер зэрызэпкырыуэ макъ лэур кэххуныгэм и ещанэ лэбакхуэу утыку кыха "и"р мы геометриер "щы"плэм зэриуэ макъу утыку кыхащ. Мы макъищклэрэ макъ кэххуныгэ геометриер "щы"ыплэм иувэу зэпкырыуаш: «ы (оргин), э (ординат), и (абзис)».

Макъ кэххуныгэ оргиным (ы) и клуэтэгхуэ утыку кыха "э"р макъ кэххуныгэм и япэрей лэбакхуэрэ етланэ макъ лэуру утыку кыхащи, ар (э) мы геометрием и ординату зэрылтытапхэм хуэдэжу, абы мы и клуэтэгхуэм теджыххэрэ абы хуэпэздэу утыку кыха "и" макъри мы геометрие системэм и абзисщ.

"И"р "э"м кыклэлтыкхуэрэ хуэпэздэ кэлукли зилэу кэххуа зы макъщи, кызклэлтыкхуэ макъ "э"р кызырихуа щыклэм ипкъ итклэ функционал клуэтэгхуэу зэрыщытрэ функционал зэман кыалэни зыгэзащлэращи, абы (э) кыклэлтыкхуэрэ теджыххыжу утыку кыха "и" макъри функционал зэманыгуэм иджыр кызылуэ зы макъ мыхэнэуэ

утыку кыхьаш. Араши, зэманьгъуэм щыджрэ щылэгъуэ зилэу утыку кыхьэ дэтхэнэ гуэрыр "и"уэ зэрылгытапхьэм езэгъ луэхугъуэщ "и" макъым бзэм хигъээщыхьыр. Ар (и) бзэр зэрызэпкырыуэ дэтхэнэ зы макърэ псалъэм иплэ иувэфу, ахэр зылгытэф макъщ. Макъ луэр къэхъуныгъэм и оргин "ы" макъми, абы и клуэтэгъуэу къэхъуа "э" макъми "макъ мыхьэнэ" ялкъым, ауэ ещанэ макъыу утыку кыхьэу макъ луэр къэхъуныгъэр "щы"плэм зэриуварэ макъ геометриири "щы"плэ иувэу ухуэныгъэ лъабжьэр кызызрыхъуа "и" макъым "макъ мыхьэнэ" илэщ. Мы и къэхъуклэм зэрэзэгъыу, "и"р адыгэбзэм и макъ луэрхэм "макъ мыхьэнэ" зилэ и япэрей макъщ.

Мы псалъэхэм зэрэзэгъыши, "и" макъыр псалъэбзэ ухуэныгъэ пэщлэдзэм щхьэжу дэтхэнэ гуэрыр зэрылгытэрэ кызызрыхъуэу {и(!)}, мы кыгъэлабжьуэм теухуа упщлэу {и(?)} цыхум натуралу зэрихъуэу шытагъэнщ. Ар мы игъэзащлэ мыхьэнэрэ къалэнклэрэи, клуэ пэтрэ, бзэ лэжъэклэм макърэ псалъэу клэух зыхуэхур кыгъэлабжьуэу (мэи, гъуэи, лэщэи, лэщи, ари, сэри), клэух зыхуэху макърэ псалъэр зытеухуар зэрыарам теухуа упщлэу {мэи(?), мэми(?), гъуэи(?), гъуэми(?)}, зы псалъэр зытеухуар а псалъэм ищхьэм кызызрыхъэклэрэ кыгъэлабжьуэу (ищхьэ, и щхьэ, иклэ, и клэ, ику, и ку; ит, илэ, ис) бзэм хэлэжыхъуэу щидзагъэнщ. Макърэ псалъэхэм префиксрэ суффикс къалэни зэрыхуигъэзащлэ щыклэщыхьэри, мыпхуэдэ лэжъэклэхэм илэабжьэклэ и гугъу шытщынщ.

"И" макъым кытехъуклэ "макъ псалъэ"хэр.

И макъ мыхьэнэрэ къалэныр гурылуэгъуэщ "и"ми, ар дэтхэнэ гуэрыр зэрыджрэ щыджращ. Дэтхэнэ гуэрым теджыкыхьэри "и" макъ мыхьэнэклэрэ кызызрыхъуэу гурылуэгъуэщи, зыгуэрыр и гушчылуклэрэ зыгуэрклэ джын луэхугъуэри "и"р глаголыпкэ зыхуэхуэу "ин" глаголклэщ кызызрыхъуэу (блын джабэр ин).

Мыр зы глаголщ, ауэ мыпхуэдэ глагол формэклэ ухуауэ шыт "ин" псалъэр "и" макъ мыхьэнэр нэхьыфлыу гурылуэгъуэу зыщыу ухуа зы псалъэу жылэпхьэщ. Геометрие координат системэм и абзис лъэныкъуэмклэ джыурэ дэклэныгъэр зы мыхьэнэщ "ин" псалъэри, мыпхуэдэу глагол инфинитив формэу ухуа "ин" псалъэм кылуатэр абзис лъэныкъуэу гъэзащлэ луэхугъуэу зэрыщытыр лупщыу утыку кырылхьэр. Мыпхуэдэу ухуа "ин" псалъэр икли "и"м и абзисыгъэ къалэнэрэ мыхьэнэр гурылуэгъуафлэ зыщыу зы псалъэщ.

Щылэгъуэ ужыгъуэм щылэгъуэ зэригъуэтыр кызызрыхъуатэ "блы" псалъэм кыкылэуафлэу, щылэгъуэ ужыгъуэр "блы"м икыныгъуэу аргуэрэ зэрыужыр кызызрыхъуэтары щхьэжу зы "макъ псалъэ"у "и"р бзэм зэрыхэхъуэщ. Ар мыпхуэдэу утыку кыхьауэ шыту, цыхум "бжэн" луэхур кыгъэунэхуа нэужь, зы бжыгъэр (8) мы "и" псалъэмклэщ зэрылгытары, мыбы иужыым "и"р щхьэж зы "макъ псалъэ" бзэм шызеклуэу зэрыхэтэр

зы бжыгъэцлэуш. Аращи, "и"р зы "макъ псалъэ"у утыку кызырхыамрэ бзэм зы бжыгъэцлэу шызеклэу зэрыщидзам я зэхуакум зэманьгъуэфл зэрыдэлгыр гурылуэгъуэщ.

"И" макъым кыитехъукла **"макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхьыр:** макъ кыпыыхъэу **кыитехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыпыыхъэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".**

Япэрауэ **"и"** макъым кыитехъукла **"макъ псалъэ"хэм нэгъуэщл макъхэр кыаныхъэу бзэм зэрыхэлэжыыхьырэ ухуэ псалъэхэм** шыгъуазэ дыхуэхъунш.

"Ин" глаголым кыиуатэ луэхугъуэр зэрыгъэзашлэ щыклэрэ зыдэгъэзашлэр абы префикс хуэхъу макъхэмклэщ зэрылгытэр. Я макъ мыхъэнэм елгытауэ утыку кыыралъхъэ формэм иту **"ин"** глаголыр зэрыгъэзашлэр абы префикс хуэхъу макъхэращи, мы макъхэр префикс зыхуэхъурэ префиксиалу зэрыхуэжклэрэ **"ин"** глаголым кыитехъуклыж шапхъэхэщ мыхэр: «иин, луин, гуэин, дэин, теин, щлэин, клэрын, къэин, къуэин, хэин, хуэин, пыин, флэин, нэин».

"Ин" глаголыр гъэзашлэу зэрыщытыр **"и"м "э"** кыпыыхъэжуш (иэ → е) кызырэуатэри, мыпхуэдэу утыку кыхъэ **"ен"** глаголыр зэрыгъэзашлэ щыклэклэщ нэхъыбэу бзэм зэрыхэлэжыыхьыр. Аращи, ипэклэ къэта префиксиал глаголхэр икли гъэзашлэу зэрыщытклэрэ **"ин"** глаголыпкыыр **"иэ-н"у** лажъэу мэхуэжри, мыхэр икли **"е"** макъыр бзэм зэрыхэлэжыыхьми зэрытеухуар гурылуэгъуэщ: «иен, луен, гуэен, дэен, теен, щлэен, клэрын, къэен, къуэен, хэен, хуэен, пыен, флэен, нэен».

"Ин" глаголыр зэрыгъэзашлэ щыклэу суффикс макъклэрэ лажъэуи зэрыхуэжым теухуа шапхъэхэри къэтхынш: «ижын, ифын, ищэн, илуэн: дэижын, дэифын, дэищэн, дэйлуэн; ийххэн, дэиххэн, щлэиххэн, хэиххэн».

Глагол инфинитив формэу ухуа **"ин"** псалъэр бзэм зэрыхэлэжыыхь щыклэм теухуа шапхъэхр: «гъэинин, хуэинын, хуэин, флэинин, флэин; инышхуэ, иныжъ, инылуэ, иныщэ».

"И"р и макъ мыхъэнэм ипкъ итклэ, абзисрэ джыгъуэщи, мыпхуэдэу шылэгъуэрэ къэхъуныгъэм теухуауэ кыиуатэр иужьклэ бзэм зы бжыгъэцлэу зэрыхэхьар гурылуэгъуэщ. Зы бжыгъэцлэу щыт **"и (8)"р** бзэм зэрыхэлэжыыхь щыклэм теухуа шапхъэхэщ мыхэр: «е (**"и"**уэ щыт, **"и"**клэ, **"и"**рэ), иклэ (8-клэ), иуэ (8-уэ), иклэрэ (8-клэрэ), янэ (ианэ: 8-нэ), янэрей (8-нэрей), еянэ (еианэ: **"е"**8"-а-нэ), еянэрей (**"е"**8"-а-нэрей)»

"И"м кыитеухъукла **"макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"**хэми шыгъуазэ дыхуэхъунш.

"Ин" глаголым кыпыыхъэ псалъэхэмклэ ухуэж **"псалъэ зэгүэт"** шапхъэхэщ мыхэр: «**"и(н), щлэ"** → ищлэ; **"и(н), щлэ"** → я-гъэ-щлэ → ягъашлэ; **"блын, и(н)"** → блыный, блыные».

"Ин" псалъэр зытеухуар кызырэуатэр **"псалъэ зэпха"уэщи** (луэху ин, ин дыдэ), абы кыпыыхъэу **"псалъэ зэгүэт"** ухуэкъым.

Зы бжыгъэцлэу щыт "и (8)"р зыхэт "псалъэ зэгүэт" шапхъэхэщ мыхэр: «"пщлы (10), и (8)" → пщлы-кly-и → пщлыкый (18); "и (8), щлы(н)" → ищл (80); "пщлы (10), и (8)" → пщлей ("пщлы"уэ и: 80)».

"И" макъыр "бзэм зэрыхэлэжыыхкларэ ухуэ псалъэхэр".

Джыплэрэ джыгъуэ зи мыхъэнэ "и" макъыр джарэ щылэгъуэ зыгъуэта дэтхэнэ гуэрыр зэрылътэ макъ мыхъэнэщи, дэтхэнэ зы псалъэр зытеухуауэ зыхуэджыр зэрылътэрэ къызэрыгъэлыагъуэри "и" макъкларэщ. Зыгуэрыр зэрыщыткларэ мыпхуэдэу къызэрыгъэлыагъуэр а гуэрыр къызэрылуатэ псалъэм ищхъэм "и"р къызэрыпыхъкларэщ: «и анэ, и адэ, и бын, и къуэ, и пхъу, и щхъэ, и пкъы, и лъэ».

"И"р щхъэжу ищхъэмклэ къыпыхъуэ къэгъэлэгъуа мы псалъэхэр щылэцлэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, дэтхэнэ зы щылэцлэр зытеухуарэ зэпхар къызэрылуатэ псалъэм иплэ иувэн къалэнщ мыбдежым "и"м игъэзашлэр. Ауэ "и"м ипэклэ а псалъэми зыкыигъэлэгъуэфынщи, мыпхуэдэуи зы "псалъэ зэпха" зэрыхуэнур гурылуэгъуэнщ: «абы и анэ, абы и адэ, абы и бын, абы и къуэ, абы и пхъу, абы и щхъэ, абы и пкъы, абы и лъэ».

"И"м мы игъэзашлэ къалэныр ар къызэрыхуарэ и мыхъэнэращ зэлътарэ къызтехъуклри, дэтхэнэ гуэрыр зэрыджрэ джыплэу щытыр зи мыхъэнэ "и"р сытым елытауэ зэхуэдэу объективыгъэ зилэрщ. Дэтхэнэ гуэрыр зы джыгъуэрэ джыплэу зэрыщыткларэ сытри объективу зэрылътатпхъэр "и"уэщ. Объективыгъэр дэтхэнэ гуэррэ хэткли зэхуэдэщи, "сэ"м елытауэ къэмылуэтапхъэрэ "сэ"р зыхэтым хуэдэу субъективыгъэ зилэу шымытращ. Мыпхуэдэр щхъэж къэхъукларэ щылэклэ зилэу лътатпхъэращи, "и"м игъэзашлэу зи гугъу тцла мы шапхъэхэр "сэ"м дежклэ адреуэ щытрэ "сэ"м и субъективыгъэм имытым зэрыхуэфлри гулътатпхъэщ. Аращи, мы къэта шапхъэхэм зэрыхэпльагъуэу "и"м игъэзашлэ къалэнымрэ, мыпхуэдэуи ухуа "псалъэ зэпха"уэ къэта шапхъэхэр "ещанэ нэрыбгэ"м зэрытеухуар гулътатпхъэщ. Аращи, "и"р къызэрыхуарэ и макъ мыхъэнэм зэрелътатщи, занщлэу "ещанэ нэрыбгэ гъэлыагъуэ" къалэни игъэзашлэу бзэм холэжыыхьыр. "И"р зи гугъу тцла и макъ мыхъэнэм зэрэзэгъклэрэщ занщлэу "ещанэ нэрыбгэ гъэлыагъуэ" къалэни игъэзашлэу бзэм щызэрызеклуари, мыр къызхэклар "и"мрэ ещанэ нэрыбгэр зэхуэбгъэдэн пэлътэу объективыгъэ зэралэращ. Ауэ "и"р хэткли зэхуэдэныгъэ зилэу джыплэрэ джыгъуэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, "и"м и мыхъэнэм зэрэзэгъклэрэ мыбдежым занщлэу игъэзашлэ къалэныр адреи нэрыбгэхэм теухуауэ гъээщлэфын папщлэ, "и"р субъективыгъэ зилэ нэрыбгэхэр зэрылътэ "нэрыбгэ гъэлыагъуэ"хэмклэ лътэжын хуейщ: ар (и) субъективыгъэ зилэ нэрыбгэхэм теухуа "нэрыбгэ гъэлыагъуэ"клэрэ къэлэутэн хуейщ. Нытлэ, ипэклэ къэтарэ ещанэ нэрыбгэм хуэлуа хъуа шапхъэхэр адреи нэрыбгэхэм теухуауи къэдгъэлэгъуэнщ: «си анэ, уи адэ, ди бын, фи къуэ, си пхъу, уи

щхьэ, ди пкы, фи лъэ»; «сэ си анэ, уэ уи адэ, дэ ди бын, фэ фи къуэ, сэ си пху, уэ уи щхьэ, дэ ди пкы, фэ фи лъэ».

Мы къэта шапхьэхэм зэрыхэплъагъуэщи, псалъэ мыхьэнэр зытеухуарэ зейр псалъэхэм ищхьэм къыпыхьэрэ щхьэхуэу тха "и"клэрэщ къызэрыуатэр. Мы псалъэхэр щхьэж щылэгъуэ зилэу лъытапхьэхэр къызэрыуатэ псалъэхэу зэрыщитри гулъытапхьэщи, мыбы зэрэзэгъклэщ а псалъэ мыхьэнэр зэмыхуэкыу ар зытеухуарэ зейр зэрылътэ "и"р псалъэм пымытрэ шымышу щхьэхуэу зэрытхар. Ауэ мыпхуэдэу зытеухуарэ зэпхар къыуатэу "и"р псалъэм ищхьэм къыпыхьэрэ шышу ухуэ псалъэхэр щылэщи, мыпхуэдэ псалъэхэр "и"м къыклэлъыкыуэ макърэ псалъэ мыхьэнэр зытеухуарэ зэпха гуэрыр къэзыуатэ псалъэщ: «игу, ику, иклэ, иужь, ипэ, ибгъу, иплэ, ифэ, ищхьэ, илъабжьэ, ищхьэрэ».

"И"клэ къежъу ухуа мы псалъэхэм къалуатэр "и"м къыклэлъыкыуэ макърэ псалъэр зыгуэрым зэрытеухуарэ зэрэпхауэ зэрыщитращи, ар зытеухуарэ зэпхар абзисыгъэ зи мыхьэнэрэ дэтхэнэ джыгъуэрэ гуэрыр зэрылътэ "и"клэрэщ гурыуэгъуэ зэрыщыр. "И"м гурыуэгъуэ къытхуищ а зытеухуарэ зэпхар налуэу зы псалъэклэ къыщыуатэм деж, "и"клэрэ къежъэ мы псалъэхэр зытеухуа псалъэр "и"м иплэ иувэу зэрыхуэфынур гурыуэгъуэнщ. "И"клэрэ къежъу мы зи гугъу тцла псалъэхэм зытеухуарэ зэпха гуэрыр цэимылуэу "и"клэрэ гурыуэгъуэ къешлри, ахэр щхьэж щызеклуэклэ зы лъэныкъуэ цлэпапцлэщ, ауэ "и"м иплэклэ псалъэ къыпыхьэу щыуэхуэм деж, а псалъэ мыхьэнэм и гъунэ лъэныкъуэ лыхьэр къызэрыуатэу зэрыхуэжыр. Мыбыхэм теухуа шапхьэхэр а макъхэм дыщитепсэлъыхьым деж къыщытхьынущ; "и"клэ къежъэ мы псалъэхэр щхьэжу зэрызеклуэмрэ "и"м иплэ къиувэ псалъэхэм и клэухуэу зэрызеклуэ мыхьэнэр зэрызэхуэкыри (зыр лъэныкъуэрэ лыхьэ, адрейр лыхьэ) хэтыжу, мыбыхэм теухуауэ мыбдежым щыжытлахэр гурыуэгъуэ ищыну шапхьэхэри къэтхьынщ: «щлы(лъэ)м игу → щлыгу; дэм ику → дэку; псалъэм иклэ → псалъэклэ; лъэм иужь → лъэужь; псалъэм ипэ → псалъэпэ; лэнэм ибгъу → лэнэбгъу; жылэн иплэ → жылэплэ; жьым ифэ → жьыфэ; ищхьэ → псалъэм ищхьэ → псалъащхьэ»; «мы зи гугъу тцла мыхьэнэклэрэ "илъабжьэ, ищхьэрэ" псалъэхэр бзэм нэхьыбэу лъэныкъуэ плъыфэцлэу щхьэжу щызоклуэр».

Лъэныкъуэ плъыфэцлэ лъэужьыгъуэу мы къэта псалъэхэм хуэдэ ухуэклэ зилэу зы псалъэщ "ижь"ри, ар блэклэрэ жыжыагъ зилэр зэрылътэтрэ къызэрыуатэу бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: «ижь, ижыж; ижь ижыж лъандэр...».

Псалъэ къэлуатэм иклэм псалъэ къыпыщэжыныр а къэлуэтам "иклэ"у зэрыщытклэрэ къызэрыпыщэжыр "икли" псалъэмклэщ къызэрыуатэри, "э"м "и" макъ къыщыклэлъыклэм щыгъуэ "э"р зэрыпыхуэлэрэ ухуа зы псалъэщ: «иклэи → икли». Икли, "икли" псалъэр къызэрыхуа щылыклэр къэлуэта псалъэм икыныгъэклэрэ ухуауи лъытапхьэщ: «икли». Мыпхуэдэ

кьэхьуклэ зилэу ухуарэ бзэм зы псалъэу хэлэжьыхьу шлэзыдза "икли" псалъэм езыри "и" клэухклэрэ зэрыгъэлъэгъуэжуи бзэм холэжьыхьыр: «иклии».

"И"клэ кьэжьэу ухуэ мы псалъэхэр макъ мыхьэнэклэрэщ зэрыухуарэ зэреджапхьэр. Икли, мы псалъэхэм шыщ гуэрхэр "и"м кьыклэлъыклэу макъхэм яухуа псалъэхэу шытши, а псалъэхэм кьалыатэ лъэныкьуэраш "и"р зыпыту кьэлэуэтауэ мы зи гугъу тшларэ кьэта псалъэхэр зытеухуар. Ауэ, "и"м кьыклэлъыклэу макъхэмклэ ухуауэ зи гугъу тшы псалъэхэр и мыхьэнэклэрэ зытеухуар кьэгъэлъэгъуэн хуей шыхьум деж, "и"р а псалъэм пымышьэрэ шымышу, абы ищхьэмклэ зыкьызэригъэлъэгъуэнтури гурылуэгъуэщ: «и гу, и ку, и клэ, и пэ, и плэ, и фэ, и щхьэ, и лъабжьэ, и бгъу».

Лъэныкьуэ кьызылуэ псалъэ гуэрхэр ипэклэ кьызэрыта шлыкьлэу "и"клэрэ кьэжьэу кьызэрылуэтэфым нэмышц, а лъэныкьуэр зытеухуа шыплэр щхьэж кьызэрылуатэ псалъэу, абы "и"р пымышьэуи кьэгъэлъэгъуапхьэщ: «ишлагъ – и шлагъ, ищхьэщыгу - и щхьэщыгу, и гушчылу».

"Ижь"рэ "сэмэгү"р зы пкьыгъуэм и бгъуитл лъэныкьуэр зэрылътэ псалъэхэщ. Ауэ а лъэныкьуитлым зыр "ижь"рэ адреири "сэмэгү"у зэрылътэ шлыкьлэм шыгъуазэ хуэхьун хуейщ. Араши, зэрыухуэ макъхэм гулътэ шыхуэпщым деж, джыгъуэрэ джыплэ мыхьэнэ зилэ "и" макъклэ кьэжьэрэ хьэрычэт зи мыхьэнэ "жь"ыклэрэ лажьэу "ижь" псалъэр джыныгъэ хьэрычэтрэ джыным хуэфл лъэныкьуэр зэрылътэрауэ зэрыщытыр гулътэпхьэщ. Ижьым и пхэндж лъэныкьуэу шытри "сэмэгү"уш зэрылътэ кьызэрылуатэри, ар "ижь"ым хуэдэу хьэрычэтрэ джыныгъэм теухуауэ зэрымылътэ гурылуэгъуэщ. "Сэмэгү" псалъэри сытри зынэсу (с) шыт (сэ) пкьыгъуэ лъэныкьуэ лънатлэу (гу) лъытапхьэщи, сынрэ нэсыныгъэр джыным ипэ кьихуэу зэрыщытрэ "гу"ри джыплэрэ мыувылуэ джыр кьызылуэ макъ мыхьэнэуэ зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Ар шыхьукли, "сэмэгү"р сытри зынэсрэ пкьыгъуэм зыхишлалэу лъытапхьэщ, а лъэныкьуэр икли псэущхьэм и пкьыгъуэ лъабжьэу зы лэпкьлэпкьыу шыт "гу"ри зыдэщытраш.

Дэтхэнэ зы пкьыгъуэр а нэхь мащлэу лъэныкьуитл зилэрши, дэтхэнэ и зы лъэныкьуэр щхьэж зэрылътэр "бгъу"уэщи, а гуэрым и "бгъу" лъэныкьуэри "ибгъу"уш зэрылътэр. Зыгуэрым "ижь"ымклэ шыт и "бгъу" лъэныкьуэ ибгъур "ижьрабгъу"уш кьызэрылуатэри, зэмэгумклэ кьышынэ и "бгъу" лъэныкьуэ "ибгъу"р кьызэрылуатэри "сэмэгурабгъу"уш.

"И"клэрэ кьэжьэу ухуэ псалъэхэр джыплэрэ джыгъуэ мыхьэнэклэрэ кьэжьэу зэрыухуэр гурылуэгъуэщи, "и"клэрэ кьэжьэу ухуарэ лъэныкьуэ кьэзыгъэлъагъуэ псалъэхэр а лъэныкьуэр зытеухуа шыплэр зэрыджрэ щыджыплэр кьызылуэу ухуэ псалъэхэщ. "И"клэрэ кьэжьэу ухуэ мы

псалъэхэм елытауэ нэхъри псалъэм щыщрэ псалъэ мыхьэнэр зэрыджым лъабжьэ дыдэ хуэхъуу ухуэ псалъэхэри щылэщ. Аращи, зыгуэрыр зыгуэрым теухуарэ зэрыхуэлуар "и"клэрэ къекъэу кызырэлуэтапхэр гурылуэгъуэщи, нэгъуэщ! гуэрым хуэлуарэ абы папщлэ щылынгъэ зилэр, икли мыпхуэдэ щыклэкклэ зыгуэрым зы плъыфэ кыиштэныр кызырэлуатэклэрэ мыхьэни! зилэ псалъэу мы ухуар икли "и" макъ мыхьэнэр гурылуэгъуэф! зыщ! зы псалъэш: «илэн».

Мыбы нэмышчыу, "и"клэрэ къекъэ псалъэхэми и нэхъыщхьэуи лъытапхэрэ, "и" макъ мыхьэнэри а нэхъ гурылуэгъуаф! зыщ! зы псалъэ илэщ адыгэбзм: «иджы». Зэрыгурылуэгъуэу "иджы"р сытри щыдж зэманьгуэращи, ар кызырэлуатэ "иджы" псалъэр "зэман"у ялыта функционал клуэтэгъуэм щыдж абзисыр зэрыджыр кызылуэ псалъэш.

Утыку кыхьэрэ щылэгъуэ зыгуэст дэтхэнэ гуэрыр зы джыгъуэрэ абзисыгъэу зэрылътэм ипкъ итклэ, зы джыгъуэрэ джыплэри "и" макъ мыхьэнэклэрэ кызырэлуэтапхэр гурылуэгъуэщи, щыгъэзашлэ щыплэр кырылуэу "и"р глаголхэм префикс язэрыхуэхъуфынур гурылуэгъуэщ. Ауэ "и" префиксым кыгъэлыгъуэр зыгуэрыр щыгъэзашлэ щыплэ закъуэу зэрыщымытыр гурылуэгъуэщи, "ихьэн" глаголым префикс хуэхъу "и"р икли суетым теухуаш, икли а луэхур зытеухуауэ зыхуэгъэзашлэм теухуаш. Мы псалъэм кызырыгуэкщи, "ихьэн" глаголым и префикс "и"р зы суетыр (и) зы щыплэм зэрихьэри, а суетыр зы щыплэм (и) зэрихьэри, а суетым зыгуэрыр (и) зы щыплэм зэрихьэри къэзыгъэлыгъуэ префикс кьалэн зыгъэзашлэу еджапхэщ. "И"р глаголхэм префикс язэрыхуэхъу щыклэм илъабжьэкклэ абы "префикс – суффикс кьалэн" зэригъэзашлэм деж, икли нэхъыбэу глагол лэжьэкклэхэм теухуа лэжьыгъэ лыхьэм деж щыгъуазэ дыхуэхъунщ. Ауэ мыпхуэдэу дэтхэнэ гуэрыр объективрэ цлэмылуэу "и"клэрэ кызырэлыгъуэуэм и лъабжьэр "и"м и мыхьэнэм теухуарэ зэлытар гурылуэгъуэщи, дэтхэнэ гуэрыр мыпхуэдэу объективу кызырэлыгъуэуэфым папщлэщ "и"м икли "ар, абы" цлэпапщлэ гъэлыгъуэ кьалэн зэригъэзашлэр. Аращи, мы "цлэпапщлэ гъэлыгъуэ"у зэрыщытрэ ещанэ нэрыбгэм игъэзашлэрэ теухуауэ гъэзашлэ луэхугъэхэри "и"р псалъэхэм префикс зэрыхуэхъуэклэрэ кызырэлуатэм ипэклэ и гугъу тцлагэххэщ. "И"р мыпхуэдэ щыклэхэу префиксу глаголхэм къазрыпыхьэм теухуа шапхьэхэр абы игъэзашлэ "префикс – суффикс кьалэн"хэу илъабжьэкклэ кыщытхьынщ. Ауэ зыгуэрыр "зыдж, зыщыдж, зэрыдж"ыр "и"клэрэ префиксалу ухуэу утыку кыхьэ глаголхэр щылэщи, мыпхуэдэу утыку кыхьэ глаголхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «исын, итын, исын, ицын – ицлэн, изын, игуэн, ихын, инэн».

"И"р зы джыгъуэрэ джыплэу зэрыщытым папщлэщи, зыгуэрыр зы джыгъуэу кызырэыхураш "и" префиксым игъэзашлэр. Кыгъэлыгъуэрэ зытеухуар мыналуэу зэрыщытклэрэ "и"р префикс щыхьум деж, префикс зыхуэхъуа глаголыр "зыгъэзашлэ, щыгъэзашлэ, зэрыгъэзашлэ"р

кьегъэлыагъуэфри, мыхэр зэхэгъэклэрэ зэпыщлауэ кьэгъэлыэгъуэн лүэхугъуэри "и" зэпыщлар префикс зэрыхьуклэрэ кьогъэлыагъуэр. Мыпхуэдэ зы шапхъэщи, "и"р щхъэжу префикс зэрыхьум нэмышл, "ири, ирыри"уи префикс яхуохьуфыр глаголхэм. Аращи, псалъэм папщлэ, "ири" префиксклэрэ кьэгъэлыагъуэр "зы гуэрыр зыгуэрклэ зэрыгъэзашлэр; зыгуэрыр зы щыплэ шыгъэзашлэр; зыгуэрым зыгуэр зэригъэзашлэр; зыгуэрым зы щыплэ щигъэзашлэр" мыхъэнэхуэ еджапхъэщ. Мы псалъэхэм кьызэрыхъэщщи, "и" префиксклэ ухуэ дэтхэнэ зы глаголыр икли "ири, ирыри" префиксхэмклэрэи мэхууэфыр. "Ири"р утыку кьихьагъэххэ глаголхэм префикс язэрыхуэхьум нэмышл (мыпхуэдэ префикс шапхъэхэри илыабжьэкклэ кьэтынущи), мыпхуэдэуи ухуэу утыку кьихьэ глаголыщлэхэри щылэщи, мыпхуэдэ шапхъэщ мыр: «ирикъун».

Зэрыгурылүэгъуэщи, дэтхэнэ зы джыгъуэр кьэзыгъэлыагъуэ "и"р префикс щыхьум деж, а лүэхур "зыгъэзашлэ, шыгъэзашлэ, зэрыгъэзашлэ"м дэтхэнэ зыр цлэимылүэклэ кьэгъэлыэгъуэн кьалэнщ гъэзашлэри, "и"клэрэ кьэгъэлыэгъуэ мыпхуэдэ дэтхэнэ зыр икли нэхъ налүуэ кьызэрылүэтэфынур гурылүэгъуэщ. Аращи, псалъэм папщлэ "ири"уэ ухуауэ мы кьэта шапхъэр икли ипэрэй "и"м иплэ иувапхъэ нэгъуэщл префикс макъклэрэи кьэлүэтэфынщ: «хурикъун».

"И" макъ мыхъэнэр гурылүэгъуэщи, ар клэух зыхуэхуэ макърэ псалъэ мыхъэнэр аргуэру джыжынщ. Мыпхуэдэ лэжьэклэр псалъэхэм теухуауэ зэрыгъэзашлэр суффикс кьалэну зэрыщытынур гурылүэгъуэщи, абы теухуа шапхъэхэр илыабжьэкклэ кьэтхьынщ, ауэ мыбдежым "и"р клэух зыхуэхуэ макъхэмклэ ухуэу утыку кьихьэ псалъэхэм щыгъуазэ дыхуэхьынщ.

"И" абзисыгъуэ зэрыщытым кьызэрыгуэклщи, ар клэух зыхуэхуэ макъ мыхъэнэр абзис лъэныкъуэу мэджыр. Ар щыхьукли, зи клэух макъым елытауэ джыгъуэрэ кьэхуыныгъэ зилэу, укъуэдииныгъэ зилэу, дэлэтеиныгъэрэ дэклэуеиныгъэ зилэ щыклэу гъэзашлэ псалъэхэр утыку кьохьэр. Мыпхуэдэу "и"р зи клэухуэ ухуа глаголхэм теухуа шапхъэхэр зэрыгъэзашлэ щыклэклэ гуп гупу кьэтхьынщ.

"И"р абзисыгъэрэ функциал клүэтэгъуэу щыт зэманклэрэ джырэ утыку кьихьэращи, ар икли зэманыгъуэм кьихьэрэ субъективу мыгъэзашлэращ, ар сытрэ хэткли объективыгъэ зилэу утыку кьихьэращ. Ар зэманыгъуэм кьихьэращ илыабжьэкли, кьызпкырыклэрэ кьызхэклым теджыкыхьэрэ утыку кьихьэри а зытеджыкыхьым и абзисыгъуэ зэрылпытхьэр гурылүэгъуэнщи, мыпхуэдэу ухуауэ лпытхьэ псалъэхэщ мыхэр: «еин, хуеин (еиныгъэклэ хушлэжъун)».

"Еин" псалъэр мыхъэнищ зилэу гурылүэгъуэ мэхъури, абы мы и мыхъэнищыр "и"м и клүэтэгъуэ (э) макъуэ утыку кьихьэ "е" макъым теухуа лэжьыгъэм деж щызэпкырытхынщ. Мыбдежым "и" макъ клэухклэрэ ухуэ псалъэхэм деплынщ.

Араши, зыгуэрым кытеджыклрэ кытехыукыр а гуэрыр зэрылгытэ макъ мыхьэнэм "и"р кызырыпыхьэжклрэ ухуэ псалъэхэмклэ кьэлуэтапхьэши, кытехыуклыныгьэр щхьэж зы псалъэу "и" клэухклэрэ (мыбдежым "и" эффект "й"клэрэ) кьэлуэтагьэххэхэр (флей, лей, хей, жей) зэрыгьэзащлэ глаголхэщ мыхэр: "флей хьун" → флейн – уфлейн; "лейуэ щытын" → леин; "хейуэ щытын" → хейн; "жейм хуэклуэн" → жейн».

Мыбыхэм хуэдэрэ кыкълэлыкьлэу, зы лүэхугьуэр гьэзащлэу пыщэныгьэ кьэхьунри "и" клэухклэрэ ухуэ глаголхэщ мыхэри: «лүейн (лүуэ щытыныгьэу "лүей" макъ кыгьэкьын), гьейн (гьыныр пыщэн, зыгуэрым теухуауэ гьын)».

Зыгуэрым хуэмыфлрэ а гуэрым елгытауэ ужьыгьуэ зыгьуэтыр а гуэрым хуэ"бий"раши, мыр зэрыгьэзащлэ глаголри "бийн"ращ.

Зыгуэрыр иплэм иклрэ абзис лъэныкьуэу зэрыджрэ зэрыдэлэтейри "и"клэ гьэзащлэ лүэхугьуэши, кызыпыхьэ макъ мыхьэнэм елгытауэ "и"клэрэ гьэзащлэу ухуэ глаголщ мыхэр: «хьейн, лъейн, фтырейн плийн, тлийн, тлейн, еупсейн, дэуейн, дэклуейн».

Лъабжьэрэ кьэхьуплэ макъ мыхьэнэщ "хь"ыри, ар щылэгьуэ зилэм плэ зэрыхуэхьуклэрэ зэрылгытам кызырыгуэжклэ, зыгуэрыр зэрыхьун хуейрэ зэплэзэрытыплэм зэрыкьыр мыпхуэдэщ кызырылүатэр: «хьий: хьийм икьын».

Кьыхэлукл макъыр псыгьуэрэ дэкьыу зэрыщытри, мыпхуэдэ хэлэныгьэ зилэни кызырылүатэр "и" клэухклэрэ ухуэ псалъэуш: «клиин, фиин, тклиин».

"Д"ым и макъ мыхьэнэр зэхэлгыныгьэрэ быдагьуэ зэрыщытклэрэ, зы ткьуатлүагьэ зилэм быдагь кьыштэнклэ зэрыджыр "д"ым "и" клэух кьыпыхьэу ухуэ мы псалъэмклэщ: «диин».

Мы шапхьэхэми зэрыхэплъагьуэши, кызкълэлыкьлэу макьым и мыхьэнэми елгытащ "и"р абы клэух хуэхьуу ухуэ псалъэм и мыхьэнэр. Араши, лъэгаплэрэ дэкьыныгьэ зи мыхьэнэуэу ухуа мы псалъэхэм кьыщымынэу, кызкълэлыкьлэу макъ мыхьэнэм елгытауэ зы линием тету клэутэныгьэу кьэхьурэ джыри "и" клэух зилэ глаголхэмклэ кызырылүэтапхьэр гурылүэгьуэщ: «шиин, укьуэдиин, клуриин».

"Бзэгу"р зэрыукьуэдийрэ зэрышйклэрэ гьэзащлэ лүэхугьуэри мы кьэта шапхьэхэм ещхьуш кызырылүатэр: «бзейн - ебзейн».

Зыгуэрым теджыкьыхьыр кызырылүатэ щыклэу бзэм зэрыхэлэжыкьыхьыр гурылүэгьуэщ "и" макьри, мыпхуэдэу кьэхьур сытым дежи зы джыгьуэрэ ужьыгьуэу лъытапхьэкьым. Араши, еджыхьнрэ хэщыныгьэу кьэхьу джыгьуэхэри "и" макъ мыхьэнэклэрэ кьэлуэтапхьэши, мыпхуэдэу зы плыфэклэ илэнирэ зэманклэрэ лажьуэ жьы зэрыхьум кьыхь лүэхугьуэхэри "и" макъ мыхьэнэклэрэ лажьэ псалъэхуэ кьолүатэр: «лбийн – улбийн, укьуейн».

"И" клэух зилэу глагол формэм итрэ мыглаголу щыт псалъэхэри щылэш: «ицэин - шцэин, кыйин».

И макъ мыхьэнэм елгытащи, "и"р клэух зыхуэху дэтхэнэ гуэрыр зэрыджрэ абзисыгъэ зэригъуэтыр къегъэлыагъуэр. Ар дэтхэнэ зы псалъэм суффикс зэрыхуэхуфыр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу адыгэбзэм зэрыхэлэжыхьыр илѡабжъэклэ кътащ. Ауэ мы ипэклэ къэтауэ "и"р зи клэуху ухуа псалъэхэми зэрыхэплѡагъуэу, шыклэрэ къарактеристикэ зи мыхьэнэ дэтхэнэ псалъэм "и"р клэух хуэхуфу, мыпхуэдэ шыклэрэ теплѡэ зэрилэр къызэрылуэтэфыр гулгытапхъэш. Адыгэбзэм имызакъуэу, "и"р мыпхуэдэ мыхьэнэ зэридж шыклэклэ индеа-евопэбзэ псалъэхэм я клэуху зэрыхэлэжыхьыри гулгытапхъэш.

"И" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

Зы луэхугъуэм и къэхъуплэр "и"клэрэ къызэрыгъэлыагъуэу дэтхэнэ зы луэхур зы шыплэм къыщеклуэклыу къызэрылуатэри а луэхур къызылуэ глаголым "и"р префикс зэрыхуэклэрэ къолуатэр. Мыпхуэдэ шапхъэхэр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхьынщ, икли глагол гуэрхэр зытеухуа луэхугъуэр мыпхуэдэ зы шыплэм зэрыгъэзащлэ шыклэр суффикс гуэрхэмклэш къызэрылуатэри, мыпхуэдэхэри "*" нэгъыщэклэ къыхэдгъэщынщ: «иин, иун, илун, илуэн, исыхьын*, изын, идзын, игъыхьын*, игъухьын*, иджыхьын*, иджэн, идыхьын*, идэн, итыхьын*, итлхьын*, итлэн, ижыхьын*, ижэн, ижын, ижыхьын*, ищыхьын*, ишэн, ишлхьын*, ишлэн, ишэн, ичын, ичыхьын*, иклын, икыхьын*, иклуэн, иклухьын*, ихухьын*, ихун, илѡэн, илэн, иллэн, иплхьын*, ифыхьын*, ивыхьын*, ивэн».

"И"р джыгъуэрэ джыплэщи, ар джырэ утыку кыхьэ гуэрыр дэнклэрэ хэткли объективыгъэ зилэ джыгъуэш. Мыбы зэрэзэгъклэрэи, "сэ"р зыхэтрэ "сэ"м дежклэ субъективыгъэ зилэ нэрыбгэхэм щымышу, "сэ"м дежклэ объективыгъэ зилэ ещанэ нэрыбгэм игъэзащлэ луэхур "и"рэ абы къытехуэкла макъхуэ "е (иэ)"рэ "я (иа)"клэрэ къэлэуэтапхъэш. Мы псалъэм къызэрыхэщрэ "и"р абзисыгъэрэ джыгъуэ мыхьэнэуэ зэрыщытклэрэ, ещанэ нэрыбгэм игъэзащлэ луэхуращ абы теухуа "нэрыбгэ гъэлыагъэ"ур "и"м къыщырилуэри, "ещанэ нэрыбгэ гъэлыагъуэ"у "и"р префикс зыхуэхуу зи гугъу тшчыну глаголхэр "луэху глагол" лѡужыгъуэхэращ. "Езырыж глагол" лѡжъэклэм и "ещанэ нэрыбгэ гъэлыагъуэ"р "мэ"щ. Мыбдежым ещанэ нэрыбгэм игъэзащлэрэ абы теухуауэ гъэзащлэр "ещанэ нэрыбгэ гъэлыагъуэ"у "и"р префикс зыхуэху глаголхэм теухуа шапхъэхэр къэтхьынщ. Ауэ икли "и"р джыгъуэ къэзыгъэлыагъуэ макъ мыхьэнэуэ зэрыщытым ипкъ итклэ, глаголыр ещанэ нэрыбгэм теухуауэ зэрыгъэзащлэрэ зэрылажэр ит зэманыгъуэу щыгъэзащлэ дыдэу щытын хуейкъым; апхуэдэр еклуэлэныгъэклэш (е) зэрыгъэзащлэр. Нытлэ, мы псалъэхэм гурылуэгъуэ зэращлэщи, "луэху глагол"хэращ "и"р префикс зыхуэхур, икли "и"р префикс зыхуэху дэтхэнэ глаголри "луэху глагол"

лэужыгыгуу кьолуатэр. Араши, ди "макь глагол"хэм шыщрэ ешанэ нэрыбгэм теухуауэ "луэху глагол" лэужыгыгуу гэзэщлэклэ зилэ глаголхэр инфинитиврэ ит зэманыгуэм нэмышл лэжьэклэу зэрыхуэхэм "и"р ешанэ нэрыбгэ гьэлыагыуу префикс язэрыхуэхым теухуа шапхэхэр кьэтхынш.

Инфинитиву гьэлса глаголхэм ешанэ нэрыбгэ гьэлыагыуу "и"р префикс хуэхуу ухуэ псалтэхэр икли ешанэ нэрыбгэм игьэзэщлэпхэу кьыпэщыт луэхугуэ зи мыхьэнэ псалтэхэу зэрыщытыр гулытапхэщи, мыри мыпхуэдэу ухуэ псалтэхэм ягыуэт етлуанэ мыхьэнэш: «иин, иун, илун, илуэн, исын, изын, идзын, игьын, иджын, иджэн, идын, идэн, итын, итлын, итлэн, ижын, ижэн, ижбын, ижбэн, ишын, ишэн, ищын, ищлэн».

Ит зэманыгуэм нэмышл "луэху глагол" лэжьэклэхэм "и"р "ешанэ нэрыгьэ закьуэ цлэпапшлэ гьэлыагыу"у кьызэрыпыхьэм теухуа шапхэхэри зэхуэмыдэ лэжьэклэхэм теухуауэ кьэтхынш: «иящ, иунш, иуэнуш, илуаш, илуэнш, исынуш, изаш, идзынш, игьынуш, идаш, идэнш, итынуш, итлаш, итлынш, ищынуш, ищаш, ищлынш, ищлэнуш»

Глагол лэжьэклэрэ глаголыпкым "и"р префиксу кьыщыпыхьэклэ, а глаголыр зытеухуа луэхур гэзэщлэн гугьэрэ хуеиныгьэ мыхьэнэ мэгьэзащлэри, мыпхуэдэу зэрыхун гугьэр кьыхуэхуылэныгьэ жылэклэу ухуэ псалтэхэр ди "макь глагол"хэм теухуауэ кьэдгьэлтэгьуэнш: «ий, иу, иуэ, илу, илуэ, ис, из, идз, игь, игьу, идж, иджэ, ид, идэ, ит, итл, итлэ, иж, ижэ, ижь, ижэ, иш, ишэ, ишл, ишлэ, ишэ».

"И"р префикс зыхуэхуу глаголхэр зыгуэрыр зэрыгьэзащлэрэ зы щыплэм шыгьэзэщлэныгьэр хиубыдэу лэныкьуйтл мыхьэнэ илэу зэреджапхэр гурылуэгьуэщи, мыбыхэм теухуа шапхэхэри кьэташ. Мыпхуэдэу зыгуэрыр зыгуэрклэ зы щыплэ шыгьэзэзащлэри "ири" префиксклэрэщ зэрыгьэлыагыуэри, ипэклэ "и"р префикс зыхуэхуа глаголхэм "ири"р префикс зэрыхуэхуу шапхэхэри кьэтхынш. Глагол мыхьэнэм елытащи, "ри" префиксклэ шыгьэзащлэми зэхуэуклыныгьэ кьэхур "***" нэгьыщэклэ кьэташ: «ириин – ириен**, ириун, ирилун, ирилуэн, ирисыхьын*, иризын, иридзын, иригьэн**, иригьуэн*, ириддыхьын*, ириджэн, иридыхьын*, иридэн, иритын, иритыхьын*, иритлэн, ирижыхьын*, ирижэн, ирижбын, ирижыхьын*, ирищыхьын*, иришэн, ирищыхьын*, иришлэн, иришэн, иричын, иричыхьын*, ирикын, ирикыхьын*, ириклуэн, ириклухьын*, ирихуэхьын*, ирихун, ирилхэн, ирилэн, ирилэн, ириплыхьын*, ирифыхьын*, иривыхьын*, иривэн».

Кьызэрыхуэрэ и макь мыхьэнэм теухуащи, "и"р клэух зыхуэхуу дэтхэнэ зы псалтэр аргуэру мэгьэлыагыуэ, мэджыжыр. Мыпхуэдэу дэтхэнэ зы псалтэр зэрыгьэлыагыуэну щыклэр "и" суффисклэрэщ зэрыгьэзащлэри, мыпхуэдэ шапхэхэри ди "макь псалтэ"хэм теухуауэ кьэтхынш. "И"р суффиксу дэтхэнэ зы псалтэр аргуэру

кьэгьэлъэгъужын кьалэн зыгъэзащлэщи, псалъэм нэгъуэщ суффикс кьиштауэ щытми "и"р абыхэми клэух яхуохъур. Мыпхэдэ щапхъэхэр щхъэж ди "макъ псалъэ"хэмрэ абыхэм "м, р"ыр суффикс язэрыхуэхъум теухуауэ кьэтхынщ: «лэи, луи, луэи, сэи, цлэи, цыи, зыи, дзэи, гъуэи, гуи, дэи, тлыи, жьыи, жьэи, щыи, щэи, щлыи, щлэи»; «лэми, луми, луэми, сэми, цлэми, цыми, зыми, дзэми, гъуэми, гуми, дэми, тлыми, жьыми, жьэми, щыми, щэми, щлыми, щлэми»; «лэри, лури, луэри, сэри, цлэри, цыри, зыри, дзэри, гъуэри, гури, дэри, тлыри, жьыри, жьэри, щыри, щэри, щлыри, щлэри».

"И"р глагол инфинитивхэми, глагол лэжьэклэхэми мыпхуэдэ кьалэнклэрэ суффикс язэрыхуэхъунур гурылуэгъуэнщ, икли абыхэм нэгъуэщл суффикс кьызэрашта щыклэми клэух хуэхъунщ. Глагол инфинитивым "и"р суффикс щыхуэхъум деж, утыку кьихъэ мыхъэнэр ипэклэ кьэта щапхъэхэм хуэдэу лъытапхъэщ. Ауэ "и"р глагол лэжьэклэу ухуа псалъэхэм суффикс щыхуэхъум деж щыгъэзащлэм гулъытэ хуэщлын хуейщи, мыбыхэм глаголхэм теухуа лэжьыгъэм нэхъри щыгъуазэ дыхуэхъунуш. Ауэ мыбдежым мыпхуэдэ лэжьэклэ щапхъэхэри ди "макъ глагол"хэм теухуауэ кьэтхынщ. "И"р инфинитиву гъэпса глаголни, глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэми суффикс язэрыхуэхъуфынур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ щапхъэхэр зэкълэтыклэуэ кьэтхынщ: «ини, уни, луни, луэни, сыни, зыни, дзыни, гыни, гъуни, джыни, джэни, дыни, дэни, тыни, тлыни, тлэни, жыни, жэни, жьыни, жьэни, щыни, щэни, щлыни, щлэни»; «ияи, уи, луни, луаи, сыни, зынуи, дзаи, гъыи, гъуни, джынуи, джэи, даи, дэни, тынуи, тлыи, тлаи, жыни, жэнуи, жьаи, жьэи, щыни, щэнуи, щлыи, щлаи».

"И"р суффикс зыхуэхъу псалъэр аргуэру джыплэм иришэу кьызэригъэлъэгъужыр гурылуэгъуэщи, а псалъэр аргуэру лъытэнрэ луэхум хэбжэжыныгъэ егъэзащлэр. Ауэ утыку кьихъагъэххэу щыт зы псалъэр аргуэру кьэгъэлъэгъужын луэхур икли абы и мыхъэнэм аргуэру хэплэжыныгъэу, а псалъэ мыхъэнэм теухуа упщлэри кьэзыгъэщлыу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, "и"р суффикс зэрыхъуклэрэ мы ипэклэ кьэта дэтхэнэ зы псалъэр икли зы упщлэщ. Кьэтхынщ кьэта щапхъэхэм щыщ гуэрхэри, упщлэ нэгъыщэр пытлхъэжынщ: «цыи?, зыи?, дзэи?, гъуэи?, гуи?, дэи?, тлыи?, жьыи?, жьэи?, щыи?, дзэми?, гъуэми?, гуми?, дэми?, тлыми?, жьыми?, жьэми?, лэри?, лури?, луэри?, сэри?, цлэри?, цыри?, зыри?, джыи?, джаи?, дыни, дэнуи?, тыи?, тлаи?, тлэни, жэнуи?, жьыи?, жьаи?».

"Й" макъыр.

"Й" тхыпкыклэ тхар "и" макъыр кьызэрылу "ы"р зэрыпыхуаклэрэ кьэлураси, щхъэж зы макъкым, ар "и"м и эффектщ. Бзэм

зэрхэлэжыхь щыклэри макъзешэ кьалэн зыгъэзашлэ макъ лүэрхэм ищхьэрэ иклэм кыпыхьэ "и"м и кьэлүэклэщ. "И" макъ эффектщ "й" макъри, "и"р макъзешэхэм кыкълэтыкълүу псынщлэрылүклэрэ кызырылүм кытехьукла макъщ "й"р. Ар икли мы кызырыхьуа щыклэклэ бзэм щызекълүу зэрыщидзар псалъэбзэр зэпкырыуварэ зэрыхьун хьуа нэужьраши, бзэ лэжэклэм гьуэнэгьу лэжхьэнэхэм "и" эффекту утыку кьихьаш. Ар мы кызырыхьуа щыклэм кызырыгуэклэ, щхьэж зы мыхьэнэ зилу зы макъкымы, *"й" макъым "макъ псалъэ" кытехьук/кымы.*

Макъ псалъэу зэрыщымытым папашлэ, "й"м теухуауэ макъ псалъэхэр бзэм зэрхэлэжыхь щыклэи щылэкымы. Ауэ "и"м и эффект макъуу щытщ "й"ри, "и"р макъ лүэрым кыщыкълэтыкълүэклэ "й"уэ кызырылүм папашлэ, псалъэхэм я кълүх макъуу, икли "и"м кытехьукл "псалъэ зэгүэт"хэми "и"м иплэклэ кълүх макъуу хьыболъагьуэр.

"Й" макъыр ("и"м иплэклэ) "бзэм щыхэлэжыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Макъ мыхьэнэ зэрымилэм ипкь иткли, псалъэхэм ищхьэм кыпыхьэкымы. Ар бзэм хэту щыхэплъагьуэ дэтхэнэ зы щыплэм щигъэзашлэ лүэхугьуэр "и"м и мыхьэнэрэ кьалэнраш.

Ар зыхэт дэтхэнэ зы псалъэр "и"уэ кьэлүу щытати, мы псалъэхэм хэт макъзешэхэм кыкълэтыкълүу "и"м мы макъзешэхэм я кьэлүклэм зыдигъэклүу псынщлэрылүклэ утыку кызырихьэм кытехьуклыжа макъщ "й"ри, кълүэ пэтрэ бзэм мыпхуэдэ зекълүэклэр кыыхэхьухьу "и"м "й"р кытехьуклыжащ. Мыпхуэдэ щыклэу "й"р хуиту щызекълүу зыхэт адыгэбзэ жьэрыпсалъэри кьэбэрдэйдэбзэрауэ зэрыщытыр гурылүэгьуэщи, абы "й"клэрэ кьэлүу хэт псалъэхэр нэгьуэщл адыгэбзэ жьэрыпсалъэ нэхьыбэм ноби зэрыхэтыр "и"уэ зэрыщытыр гулытапхьэщ.

Ар мы кьэтлүэтахэм гурылүэгьуэ кызырашлэи, псалъэ кълүх макъ лүэрхэм кыкълэтыкълүуш бзэм зэрыхэтрэ зэрхэлэжыхьыр. Мыпхуэдэу "й"р зи кълүхуу ухуэ псалъэхэр зэрыщыту "и" макъ мыхьэнэ зилу ухуа псалъэхэраши, мыпхуэдэ шапхьэхэр кьэтхьынщ. Икли "и"м и зы кьэлүклэу зэрыщытым гулыгтэ хуэнщын папашлэ, "и"клэрэ ухуу ухуа глаголхэр зытеухуарэ глагол лэжэклэу ухуэ псалъэхэм деплтынщ: «еин → сысейт; леин → лейщ; ин → сой; лүеин → мэлүей; гьеин → богъей; диин → мэдй; дэуеин → сыдоуей; дэклүеин → удоклүей; тлиин → мэтлий; тлеин → мэтлей; жеин → дожей; ущиин → сеущий; ущиин → боущий; шиин → фоший; клиин → мэклихэ; клүриин → соклүрий; хуеин → ухуейщ; льеин → сыдолъей; льиин – ульиин → мэлүгий; пьиин → мэлпий; биин → йобий, уфлеин → мэуфлей».

Мы глаголхэр зытеухуа лүэхугьуэхэр щхьэж кызырылүатэ псалъэхэр кызырылүатэри "й" макъуу зэрыщытынур гурылүэгьуэщ: «лей, флей, лүей, жей, бий».

Мыбыхэм нэмышц, кызыкълэбкылуэ макъ мыхьэнэм кытехьуклрэ джыр, абзис лэныкыуэ зилэу утыку кыхьэныгъэ зилэр клэух "и" макъ мыхьэнэклэрэщ кызырэуатэри, мыпхуэдэ псалъэхэр "и"м илэклэ "й"уэ кызырэуатэ зэрыхуэм теухуа шапхьэхэри кьэтхьынщ: «цей, тклий, чей, кьуй, кхъуей, хьий, хьурей, хей, лъей, лей, бий, вей, вэнвей, хьей, мей, нэпсей, пцэдей, бзий, бдзей, бдзэжьей».

Жыг лъэпкыыр дэклеуэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщ, икли дэтхэнэ зы жыгыр щхьэпэ зэрыхьурэ абы кыпыклэ пхьэщхьэмышхьэ зилэращи, мыхэр зэхуэдэ хиубыдэу лъытапхьэщ жыг гуэрхэр "и" эффект "й"клэрэ ух псалъэхэу кызырэуатэр: «жыгей, клей, бжей, уэздыгъей, псей, дей, кхъужьей, пхьэгултей, мей, мылэрысей».

Мы кьэта шапхьэхэм зэрыхэплэагъуэщ "й"р бзэм зэрыхэлэжьыхьри, бзэм зыхэт дэтхэнэ щыплэм "й"м игъэзашцлэ кьалэныр "и"м и мыхьэнэр и эффектклэрэ гъээщцлэнащ. "И"м и кьэлуклэм "ы"р зэрыпыху щыклэщ "й"р кызырэуатэ щызэхэпх щыплэри, мыпхуэдэ кьэлуклэр макъзешэхэм ищхьэм "и" кыщыпыхьэкли кыщохьур. Мыр "и" зыхэтэу кьэлэу макъ луэр зэхэжыхьа "е (иэ)"ми зэрытеухуар гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэщ еклуэлэныгъэ (е: иэ) префикс зилэ глаголхэр ещанерей нэрыбгэм теухуауэ ит зману зэрылажьэклэрэ ухуэ псалъэхэмрэ, "луэху глагол"у ещэнэрей нэрыбгэр зэрекьуалэклэрэ (е) гъэзашцлэ глаголхэм я ит зман лэжьэклэу ухуэ псалъэхэр: «есэн →(еосэ)→ йосэ; еклуэлэн →(еокьуалэ)→ йокьуалэ; еуэн →(еоуэ)→ йоуэ; биин →(еобий)→ йобий»; «кьехьулэн →(кьаехьулаш)→ кьайхьулаш».

"Й"м игъэзашцлэ "префикс – суффикс кьалэн"ри "и"м иплэклэщ.

"Й"р "и"м кытехьукларэ "и" эффектци, "и"м кызырэтехьуклрэ кызыдыщылури макъ луэрым кыкълэбкылуэ "и"р псынщцлэу кыщылураш. Нытлэ, "и"р макъ луэрхэм клэух хуэхьуу ухуа дэтхэнэ зы псалъэр икли "й" клэухуу кьэлэу бзэм щызекьуэфынщ. Ар щыхьукли, "и"р зи клэух псалъэр "и"м и макъ мыхьэнэклэрэ нэсу кьэлэуатэрэ зэпкырыува хьунщи, "и"м иплэклэ "й"р кьэлэу ухуа псалъэм и мыхьэнэр псынщцлэуэу "и" мыхьэнэклэ гъэзашцлэрэ "и" эффект зыхэлъ мыхьэнэ зилэ хьунщ. Мы псалъэхэм кызырэыхэщци, зы луэхугъуэр "и" клэухклэ щыгъэзашцлэмрэ "й" клэухклэ зэрыгъэзашцлэр машцлэми эщхьэщоклыр. Аращи, "и"клэрэ гъэзашцлэр иклэ нэгъунэ "и" макъ мыхьэнэклэрэ мэгъэзашцлэри, мыпхуэдэу ухуэ псалъэр игъуэ нэсу мэгъэзашцлэр. Ауэ "и"м иплэклэ "й" кьэзыщцтэу ухуа псалъэр "и" мыхьэнэклэрэ псынщцлэуэу мэгъэзашцлэри, игъуэрэ иклэ нэгъунэ гъэзашцлэу лъытапхьэжым. Мыр глагол лэжьэклэхэм нэхь игъуэу зэрыхэплэагъуэнуыр гурылуэгъуэщи, "и" суффиксклэрэ гъэзашцлэмрэ "й" суффиксклэрэ гъэзашцлэ луэхугъуэр зэрызэхьэщыклым гулътэ хуэщын папщлэ "и" макъыр суффикс зэрыхьум теухуауэ макъ луэрхэм кыкълэбкылуэу ухуа глагол лэжьэклэ шапхьэхэмрэ абыхэм "й" кызырашцтэу зэрыхуэж щыклэр шапхьэу кьэтхьынщ: «ияи - ияй, уи - уй, уэи - уэй, лууи - лунуй, луаи -

луй, зынуи - зынуи, дзыи - дзыи, гъаи - гъай, джынуи - джынуи, джэи - джэй, даи - дай, тынуи - тынуи, тлыи - тлай, тлай - тлай, жэнуи - жэнуи, жъаи - жъай, жъэи - жъэй, щэнуи - щынуи, щлыи - щлай, щлай - щлай».

"У" макъым и къэлуклэм елгытащи, абы къыклэлъыклуэ "й"р зэхэыгъуафлэкъым; аращи, мы къэта шапхэхэм шышу "й"р "у"м къыклэлъыклуэу къэта шапхэхэр нэхъыбэм деж "и"уэ тхыныр зэрыигъуэр гурылуэгъуэщ.

Зы макъ луэрым къыклэлъыклуэу "и"р псалъэм суффикс хуэхъуу ухуэ псалъэхэр икли "и"м иплэ "й"р зэриувэклэрэ къызэрылуэтапхэр глагол лэжьэклэхэм изакъуэкъым. Аргуэру утыку къилъхэнрэ къэгъэлъэгъуэн къалэнклэрэ псалъэхэм "и"р суффикс зэрыхуэхъум теухуа шапхэхэр ипэклэ "и" макъ лэжьыгъэм къышдыгъэлъэгъуащи, "и"м иплэкли "й"ри а псалъэхэм суффикс язэрыхуэхъуфынур гурылуэгъуэнщ. Нытлэ ипэклэ "и" суффиксклэ къэлутарэ къэтауэ шыт шапхэхэр "й"клэрэ къызэрылуэтами деплынщ. "И"мрэ "й"р суффикс зэрыхъум къыгъэхъу лэжьэклэри ипэклэ къызэрылуэтам хуэдэу, етарэ етысэхуэу къэгъэлъэгъуэнрэ псынщлэ дыдэрэ гурылуэгъуащэ мыхъуауэ къэгъэлъэгъуэн луэхугъуэу зэрызэхъыщыкыр гулгытапхэщ: «лэи - лэй, луй - луй, луэи - луэй, сэи - сэй, цлэи - цлэй, цыи - цый, зыи - зый, дзэи - дзэй, гъуэи - гъуэй, гуи - гуй, дэи - дэй, тлыи - тлай, жъыи - жъый, жъэи - жъэй, шыи - шый, щэи - щэй, щлыи - щлай, щлэи - щлэй».

Мы къэта шапхэхэм зэрыхэплъагъуэщи, макъ луэр клэух зилэ псалъэхэу "и" клэух къэзыштэхэу къэгъэлъэгъуэхэр икли "й" клэухклэрэи мэгъэлъэгъуэфри, мыпхуэдэщ мыри: «иклии → иклай».

Мыхэр гурылуэгъуэщ, ауэ "и"р клэух зыхуэхъу дэтхэнэ зы псалъэр икли упщлэу утыку къызэрырилъхэри жытлауэ шытащи, абы и эффектэрэ псынщлэрылуэ шыклэ "й"м мыр игъэзащлэкъым. "Й"р суффикс зыхуэхъу псалъэр псынщлэлуэу къызэригъэлъагъуэм папщлэщи, къыгъэлъагъуэм тегупщысыхъыныгъэрэ гурышхуэу къызэрыхуфын зэманыгъуэу къызэрыдимытым папщли, суффикс зыхуэхъур упщлэу утыку къырилъхэщлэкъым.

"Е (из, изэй; эй, эйй)" макъ луэр зэгүэтрэ зэхэжыхъахэр.

Зэхэжыхъыныгъэ зилэу къэлэу макъ луэр зэгүэтрэ зэхэжыхъахэр зэхуэдэу "е" тхыпкъымклэщ зэрытхари, мыбдежым ахэр бзэм зэрыхэлэжьыхъым и гугъу шытщлынщ. Мыбыхэм шыщрэ япэу къэхъуари "и" макъ клуэтэгъуэу къэхъуа "из"рауэ зэрышытыр гурылуэгъуэщ. Ар (из) бзэ лэжьэклэу "и" макъым ищхэм къышыпыхъэклэ утыку къыхъэ "изи" макъ зэгүэтрэ зэхэжыхъари "е" тхыпкъымклэщ зэрытхар. Бзэ лэжьэклэм "е (из)" макъклэ къежэ псалъэм ищхэм нэгъуэщлэ макъ къышыпыхъэжклэ къызэрылуэ шыклэмрэ, "э" клэ ух макърэ псалъэм "и" къышыпыхъэклэ

кызырыу щыклэри "эй/эй" макъ луэр зэгуэтрэ зэхэжыхъари "е" тхыпкъымклэщ зэрытхар. Аращи, бзэм зэхъэщыкыу кьэлуу хэт мы макъ луэр зэгуэтхэр зэхэжыхъауэ кызырыу щыклэр зэхуэдэу "е" тхыпкъымклэ тхауэ хэтщи, мы зи гугъу тщы макъ луэр зэгуэт-зэхэжыхъахэр бзэм кызырыхъауа щыклэри мы кызырыта зэкълэхъэужыкылуэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ.

"Е"клэ тха мы макъ зэгуэт-зэхэжахэм щыщу япэу кьэхъуарэ бзэм нэхъыбэу хэлэжыхъыр, икли "е"клэ тхауэ зи гугъу тщы адрей макъ зэхэжыхъахэр кызтехъукларэ я кьэхъуныгъэм лъабжьэ хуэхъуар "из"рауэ лъытапхъэщ. Ар (из) япэ кызырыхъуарэ "и" клуэтэгъуэу зэрыщытым ипкъ итклэ, бзэм щхъэжу хэлэжыхъырэ "макъ псалъэ"и кызтехъуклауэ щыт макъщ. Зэрыгурылуэгъуэщи, "е" тхыпкъклэ тхар мы зи гугъу тщы макъхэм теухуа мы лэжыгъэр нэхъыбэуи "из"ращ зытеухуауэ кызырекълуклынуур. Адрей макъ зэгуэт-зэхэжыхъарэ "е"клэ тхахэр (из, эй) кызырыхъуарэ бзэм зэрыхэлэжыхъы щыклэри мыбы (из) и лэжьэклэр кызырыуатэм кыкълэжыкылуэрэ пыщэжу илъабжьэклэ кьолуатэр.

"Е (из)"р щылэгъуэм пыщларэ теухуауэ – псалъэхэм ищхъэм кыпыхъэу- бзэм щыхэлэжыхъыклэ, а псалъэ мыхъэнэр екълэлэныгъэрэ клуэтэныгъэклэрэ игъэлэжъэнщ. Ауэ ар щхъэжрэ зы псалъэм пымышлауэ кызырылуур фынкъыми, икли "е (из)" макъыр щхъэжу натуралу мыфлрэ емызэгъым теухуащ. "Из"р бзэм щхъэж макъ зэхэжыхъауэ кьэлуу зэрышлэдзари натуралу мыфлрэ емызэгъым зэрытеухуар гурылуэгъуэнщи, ар щхъэж кыщицплуклэ ноби натуралу емызэгъэрэ мыдэныгъэ мыхъэнэ кыкылуу зоклуэр: «е (!), ее (!), еей (!)».

"Е (из)" макъым кызтехъуклэ "макъ псалъэ"хэр.

"И" макъ луэр лъабжьэм и клуэтэгъуэу щыт "е (из)"р макъ луэр "и"мрэ "э"м и зэхэжыхъауэ "и"м япэу кызтехъукла макъыу жылэпхъэщ. "И"р щхъэжу бзэм зэрыхэлэжыхъырэ "макъ псалъэ" кызыртехъуклым зэрэзэгъклэрэ, абы (и) и клуэтэгъуэ "из" макъ зэхэжыхъари бзэм щхъэжу хэлэжыхъыу "макъ псалъэ"и кытохъуклыр.

"И"р джыплэу зэрыщытым ипкъ итклэ, джырэ щылэр кьэзыгъэлъагъуэрэ абы иплэм иувэфу зы макъ мыхъэнэщи, сытым дежи джырэ утыку кыхъэу щылэгъуэ зилэращ зытеухуарэ кыгъэлъагъуэр. Мы и макъ мыхъэнэм кызырыгуэккли, ар (и) натуралу упщлэщ; - упщлэр зытеухуэри щылэгъуэ зилэрэ кьэхъу-кьэщлэ лъабжьэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ.

Джыплэрэ джыгъуэу щыт "и"м мы и клуэтэгъуэр (из) джыплэрэ джыгъуэ гуэрым елытауэ зэрыщытымрэ зыгуэрым емылгытарэ пымышлауэ зэрыщытым утыку кыралхъэ мыхъэнэр зэрызэхъэщыкынуур гурылуэгъуэщи, "е (из)"р бзэм зэрыхэлэжыхъы щыклэм мыпхуэдэ лъэныкъуитклэщ.

Джырэ шылэгъуэ зыгъуэтыр шыджрэ кыздыщыхъу шылэгъуэмрэ шылэгъуэ зилэу утыку кыхъэ дэтхэнэ гуэрым теухуарэ пыщлащи, мыр шылэгъуэрэ къэхъу-къэщпыр кызырыхъу щыклэу хъугъуэ-флыгъуэщ. Мыпхуэдэ шылэгъуэрэ джыгъуэу зэманым езыр езырурэ кыгъэхъуу щыт къэхъу-къэщпыр кызылэу "и" макъым и клуэтэгъуэ "е (иэ)"ри шылэгъуэ зилэм хуэклэуэрэ пыщлэныгъэ зилэу зэрылэжьэнур гурылэгъуэщ, иккы "е (иэ)"р псалъэхэм ищхъэм кыпыхъуэ бзэм зэрыхэлэжьыхъ щыклэри мыпхуэдэщ.

Ауэ джыплэрэ джыгъуэу зэрыщытым ипкъ итклэ шылэгъуэ зилэм иплэ иувэф "и" макъым и клуэтэгъуэр (иэ) зыми пымышларэ емылгытауэ щхъэжу кыщиплэм деж, зыми пымышларэ и щхъэр зыхъыж щыклэ зилэу зэрылэжьэнур гурылэгъуэнщи, мыпхуэдэ лэжьэклэр зэрымыфлри гурылэгъуэщ. Ар (е: иэ) зыми пымышларэ емылгытауэ щхъэжу къэлурэ утыку кыщыхъэр зы къэхъу-къэщлрэ хъугъуэ-флыгъуэм зэремылгытарэ зэрыпымышлам папщлэ, флынкъым.

Натуралуи, бзэ лэжьэклэуи мыфлыр кызылэуу зехъапхъэщ щхъэжу "е (иэ)"ри, игъуэр кыщысым деж, ар зы "макъ псалъэ"у бзэм мыпхуэдэуи хэхагъэнщ. Джыгъуэрэ шылэгъуэм теухуарэ хъугъуэ-флыгъуэ кызылэу "и"м и клуэтэгъуэу утыку кыхъа "е (иэ)"р щхъэжрэ зыми пымышлауэ кыщылуэ, абы игъэзащлэ мы джын луэхугъуэ клуэклэр шылэгъуэрэ джыгъуэу щытхэм пымышларэ емызэгъ клуэклэщи, ар зы "макъ псалъэ"у мыфл кырылуэу бзэм щызэрызеклуэр. – Адыгэбзэм "флы"р шылэгъуэм езэгъуу шылэгъуэрэ къарууфлэу джырэ утыку кыхъэрауэ зэрыщытри дигу кыщыдгъэккыжынщ.

Щхъэжу зы макъуу бзэм зэрыхэтым нэмышл, мы и хэтыклэм кытехъукларэ езым гурылэгъуэ кыщпыр къэзыгъэлыагъуэрэ шыгъуазэ дыхуэзыщл (м, р) макъхэр кыпыхъэжуи бзэм хэтщ; ар щхъэж макъуу глагол инфинитив формэм зэриувэри ар дыдэу мыфлыгъэ лэжьэклэм теухуащ: «ем, ер; ен».

"Е (иэ)" макъ луэр зэхэжыхъар натуралу зэрахъэрэ бзэми мыпхуэдэу щхъэж зы "макъ псалъэ"у зэрыхэлэжьыхъым нэмышл, мы игъэзащлэ луэхугъуэм хуэдэ къалэнклэрэ макърэ псалъэхэм иклэм кыпыхъэжу, а макърэ псалъэ мыхъэнэр увылэгъуэ зэрымилэрэ егъэлеуэ гъэлэжьэн къалэни игъэзащлэу бзэм хэлэжьыхъу хэтщи, псалъэхэм клэухрэ суффикс язэрыхуэхъум теухуа мыпхуэдэ лэжьэклэхэм илъябжьэклэ и гугъу щытщынщ.

Ипэклэ "и" клуэтэгъуэ "иэ"м зэщхъэщыккыныгъэ зилэ луэхугъуитл зэригъэзэщлапхъэм и гугъу щытщлащи, мыфлыныгъуэ мы игъэзащлэм нэмышл, джыгъуэрэ шылэгъуэм елгытарэ теухуауэ "и" клуэтэгъуэу "е (иэ)"р щхъэжу бзэм зэрыхэлэжьыхъэрэ "макъ псалъэ" къалэну игъэзащлэ шылэщи, мыбыи и гугъу тщынщ.

Джыгъуэрэ джыплэу щыт "и"р шылэгъуэрэ къэхъу-къэщлыр утыку къызэрихъэ щыплэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ, икли ар къызщылу дэтхэнэ зы щыплэм шылэгъуэрэ джыныгъэм зэрытеухуари гурылуэгъуэщ. Нытлэ, мыпхуэдэ мыхъэнэ зилэ "и"м и клуэтэгъуэ "е (иэ)"ри шылэгъуэрэ къэхъу-къэщлым пыщлауэ зэрызеклуэнури гурылуэгъуэщ. Аращи, "е (иэ)"р псалъэхэм ищхъэм къыпыхъу ахэр клуэтэгъуэрэ еклуэлэныгъэклэрэ зэрыджыр къэзыгъэлыгъуэ макъщ. Мыпхуэдэу игъэзашлэ къалэным хуэдэщ, ар (иэ) псалъэхэм я зэхуакум щхъэж зы макъыу къыдэхъэрэ а псалъитлми щымыщрэ хэмыту, къызклэлъыклуэ псалъэр къыклэлъыклуэну псалъэм хуигъаклуэу игъэзашлэ къалэныр. Щхъэжу псалъитл зэхуакум къызэрыдэхъэм папщлэ, зи зэхуакум къыдэхъэрэ зытеухуахэр зыр зым хуигъаклуэрэ зэхуигъэпэжыжъу ай тлум хэдэныгъэ хуегъэзашлэри, мыпхуэдэу зы "макъ псалъэ" къалэну бзэм хэтщ "е (иэ)" макъ луэр зэхэжыхъар. Ар къызклэлъыклуэ макърэ псалъэм пымытрэ щымыщу макъитл е псалъитл зэхуакум щхъэж зы "макъ псалъэ"у къыдохъэри, къызклэлъыклуэ макърэ псалъэ нэужьу щыт къыклэлъыклуэ макърэ псалъэм хуэклуэныгъэ зэригъэзашлэм ипкъ итклэ, ай тлум зым ухегъадэр: «ар е мыр; абы е мыбы; уэ е ар; дэ е ахэр».

"Е (иэ)"м игъэзашлэ мы хэдэныгъэ къалэныр псалъэхэр зэпыщлауэ къызэрылуатэрэ псалъэхыгъэ зэрыхуэм хуэклуэ лэжьэклэм теухуащи, мы и лэжьэклэр макърэ псалъэхэм ищхъэм къыпыхъу ахэр еклуэлэныгъэклэрэ зэригъэзашлэу и макъ мыхъэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхъым елытауи, мыфлыр зэрылгытэу зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэхъам елытауи, мыфлыгъэ къалэнклэрэ псалъэхэм клэухрэ суффикс язэрыхуэхъум елытауи иужьрей бзэ лэжьэклэм къыщыхъуауэ зэрыщытынур гулытапхъэщ.

"Е (иэ)" макъым къытехъукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхъыр: макъ къыпыхъу **къытехъуклыж псалъэхэр**, псалъэ къыпыхъу ухуэ **"псалъэ зэгъэтхэр"**.

Зыми пымышлауэ лэжьэклэ зэрилэм папщлэщ мыфлыр зи мыхъэнэ "макъ псалъэ"у щыт **"е"ри**, абы **къытехъуклыж "псалъэ зэгъэт"**уи еджапхъэщ мыбыхэм: «"уэ, е" → уае; "бзаджэ, е" → бзэджае».

Ауэ, клэух "е" макъым и мыхъэнэклэрэ игъэзашлэ луэхугъуэри зыми пымышлауэ щхъэр ихъыжу а псалъэ мыхъэнэр зэрызыришэ щыклэу мыфлыу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, мы къэта щапхъэхэр икли клэух "е" макъ мыхъэнэклэрэ лажъэуи зэреджапхъэр гулытапхъэщ.

Щхъэжу мыфлыр къызылуэу зы макъ псалъэу щыт **"е"м** къызклэлъыклуэ макъыр зыгъэлыгъуэ "м, р" **макъхэр къызэрыпыхъэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхъу ухуэ псалъэ** щыклэу къэхъуащ "ем, ер" псалъэхэри, мыфлыр къызылуэ **"е"р** глаголу зэрыгъпсри **"н"ыклэрэщ (ен)**. "Ем, ер" псалъэхэри зыхэту ухуэжауэ еджапхъэщ мыбыхэм: «емынэ, ерыщ, ерышагъ».

"Е"р зы "макъ псалъэ"у мыфлым теухуауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, ар кыпыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхъу ухуэ псалъэхэм щыщщ мыхэри, адыгэбзэм "э" клэухклэрэ ухуэ зы псалъэм ипэ кыхуэ "э"р "а"уэ зэрызэхъуэклымрэ псалъэхэр зэрызэгухъэр "а"клэ зэрыгъэзащлэм ипкъ итклэ, "е"р "э"клэ ух макърэ псалъэ кызырэпыхъэклэрэ зэрызэрызэпкъырыувэ щыклэм шыгъуазэ дыхуэхъунщ: «е-гъэ → е-а-гъэ → ягъэ; ягъэ еклынкъым – ягъэ клынкъым (лейягъ/леягъ еклынкъым); "е, щлэ(н)" е-а-щлэ → ящлэ; еly-ещлэ → еly-ящлэ {"е (лей)" зылу "е (лейягъ)" зыщлэ}».

Мыбыхэм щыщу "ягъэ"р "е"р кыпыхъэ "гъэ"клэрэ ухуэж псалъэу (е-гъэ → еагъэ → ягъэ → ягъ), "ящлэ"ри "е"э "щлэ" псалъэхэмклэрэ ухуа "псалъэ зэгует"у зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэщ.

Щхъэжу псалъитI зэхуакум кыщыдэхъэм деж, а псалъэхэм хэдэныгъэ къалэн зыгъэзащлэ зы "макъ псалъэ"у лгытапхъэ "е"р псалъэхэм кызырэпымыхъэр гурылуэгъуэщ (ар е мыр, абы е мыбы, ар е мыр). Щхъэжу псалъитI зэхуакум кызырэдыдэхъэклэрэщ абы и къалэныр зэрыгъэзэщлэфынури, абы нэгъуэщI макърэ псалъэ кыпыхъэуи бзэм зэрыхэмылэжыхъынури гурылуэгъуэщ.

"Е (из, изй; эй, эйй)" макъ лур зэгует-зэхэжыхъахэр "бзэм зэрыхэлэжыхъыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Е (из)" макъ лур зэхэжыхъар мыхуныгъэрэ мыфлыр зэрылгытэклэрэ щхъэж зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэлэжыхъыр гурылуэгъуэщи, ар щхъэж зы макъыу кызырэлыу щыклэ мы и мыхъэнэр зимыхъуэклыу, кыкIлэлыкIуэ макъ гуэрхэмклэ мыфлрэ емызэгъ мыхъэнэ зилэу ухуэж псалъэхэри щылэщ: «ем, ен, ер, емынэ, емынэжъей».

Мыфлрэ мыхуныгъэ зи мыхъэнэуэ щыт щхъэж "е" макъыр зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэлэжыхъым нэмыщI, псалъэхэм клэухрэ суффикс язэрыхуэхъуклэрэи а псалъэ мыхъэнэр мыхуныгъэрэ егъэлейныгъэклэрэ егъэлажъэр. Клэух зыуэхъу макърэ псалъэ мыхъэнэр увылэгъуэ зэрымилэрэ егъэлейуэ гъэлэжъэн къалэн егъэзащлэри, мы лэжъэклэм егъэлейныгъэрэ емызэгъыгъэу мыхуныгъэрэ мыфлыныгъэ мыхъэнэ къегъэщыр. Аращи, клэух зыхуэхъу псалъэ мыхъэнэр зэрыджаклэрэ клэ имылэу зэрыкIуатэр игъуэклэрэ кызырэгыгъэлагъуэращ "е (из)"ри, мыпхуэдэ кIуэкIэр нэгъуэщI гуэрым зэремылгытарэ егъэлейныгъэ кIуэкIэу, зэрымыфлрэ хъупхъэу зэрыщымытынур гурылуэгъуэщ. Псалъэхэм "е (из)"р мыпхуэдэу суффикс язэрыхуэхъуфыну щапхъэхэр илъябжъэклэ къэтхынщ, ауэ "е (из)"клэ ухрэ ухуэу утыку кыхъэ псалъэхэри щылэщи, мыпхуэдэ щапхъэхэщ мыхэр: «уае, гъае».

"Е"р щхъэжу мыфI кызылуэ зы "макъ псалъэ"у зэрыщытым папщлэ, мы къэта щапхъэхэм икIи "псалъэ зэгует"уи еджапхъэ хуэдэщ, ауэ мы къэта щапхъэхэр "е (из)"р и макъ мыхъэнэклэрэ псалъэхэм клэух хуэхъуу

ухуэ псалгэхэм теухуа шапхэу лъытэныр нэхь игъуэу зэрыщытыр гулытапхэщ.

"Е (иэ)"р щхэжрэ клэуху егъэлеиныгъэрэ мыхъуныгъэ мыхъэнэ зэригъэзашлэм и лъабжэр абы и макъ мыхъэнэраш. Ар (е) "и" клэутэгъуэщи (иэ), абы и япэрей мыхъэнэр "и"м и мыхъэнэр зэрыклэуэраш. "И" клэутэгъуэм (иэ) "и"уэ щытын мыхъэнэуэ зэреджапхэр гурылэуэгъуэщи, "и" клэух зилуэ ухуэ глаголхэр "и" макъ мыхъэнэклэрэ зэрыгъэзашлэу зэрыщытыр кызызылэуэ шлыкэу "е (иэ)" клэухклэрэи зэрыгъэпсыжыфынур гурылэуэгъуэщ. Мыпхуэдэ шапхэхэщ мыхэри, "и" клэухклэрэ гъэзашлэу лэухугъуэр мыпхуэдэу "гъэзашлэу зэрыщытрэ зэрызеклэур" "и"м "э"р кыпыыхэжу "е (иэ)" клэухуэ зэрыгъэпсыжкларэщ кызызылэуэ: егийн → егиен; диин → диен; тлиин → тлиен; шиин → шиен; клиин → клиен; плиин → плиен; биин → биен; фиин → фиен».

Мы къэта шапхэхэу, "и"клэ ух глаголхэр "е (иэ)"клэрэ зэрыгъэпсыжым зэрыхэплэагъуэщи, "е" клэухым сытым дежи мыхъуныгъэ мыхъэнэжым утыку кыырилхэр. Мыхъуныгъэ мыхъэнэр кызызылэуэ джар зэрыджакларэ хъуауэ утыку кыхьагъэххэу зэрыщытым кыпыщэжрэ теклыжу егъэлеинигъэ илэу "е (иэ)"клэрэ зэрышэраш. Араши, абы (е) егъэлеиныгъэрэ мыхъуныгъэ мыхъэнэ зэригъэзашлэр клэух зыхуэхуэ макърэ псалгэ мыхъэнэраш зэлытар. Ар (е: иэ)"р "и" клэутэгъуэщи, джыгъуэрэ джыплэу щыт "и"р а зэрыщытклэрэ кызылэуэу зэрыщытым папшлэ, кызыклэлыкэуэ макърэ псалгэ мыхъэнэм елытауэ а зэрыджакларэ зэрызеклэур кызылэуэ клэух макъщ. Мыпхуэдэ шапхэхэщ адыгбзэм "хъунщ" мыхъэнэклэрэ зеклэуэ хэт зы псалгэри, ар "а зэрыщытклэрэ зэрызеклэуэ (е)" мыхъэнэуэ ухуа псалгэхэ: «ае».

"Е (иэ)"р "и" клэутэгъуэщи, "и"м кытехуыкларэ "и" макъ мыхъэнэм и клэутэгъуэу гъэзашлэу мыхъэнэ зилэу зы макъ лэур зэхэжыхэщ. Ар бзэм зэрыхэлэжыхы шлыкларэ мы и мыхъэнэклэрэщи, еклэулэныгъэрэ егъэлеиныгъэу игъэзашлэу лэухугъуэхэр мы и мыхъэнэраш зэлытар. Ар щхэжу "макъ псалгэ"рэ клэух макъу бзэм зэрыхэлэжыхыым кызылэлыкэуэ бзэ лэжэклэу жылэпхэщ "е (иэ)"р псалгэхэм префикс язэрыхуэхуа шлыклары, мыпхуэдэ префикс калэнхэм илэабжэклэ и гугъу щытщынщ.

"Е (иэ)"р "и" клэутэгъуэу зэрыщытрэ, мыпхуэдэуи гъэзашлэу лэухугъуэр гурылэуэгъуэщи, ар (е) макърэ псалгэхэм ищхэм кыпыыхэ "и"м кызылэлыкэуэуэ макърэ псалгэхэм ищхэм кыпыыхэу зэрыщидзар. Араши, зэманыгъуэм и зы дэтхэнэ лэабакъуэм щыджрэ джыплэу щыт "и"р ищхэм кызыпыхэ макърэ псалгэр зытеухуа гуэрыр кыгъэлыагъуэри, абы (и) и клэутэгъуэ "е (иэ)"р (джыплэу клэутэгъуэу) ищхэ кызыпыхэ макърэ псалгэм и мыхъэнэр клэутэгъуэрэ еклэулэгъуэклэ гъэзэщлэнклэрэ мэлэжэр. Мыпхуэдэ лэжэклэр икли

префикс кьалэну зэрыщытынур гурылуэгъуэщ, ауэ "е"клэрэ кьежъэу префиксиалу ухуэ псалъэхэри кьохъури, мыбдежым мыбыхэм теухуа щапхъэхэр кьэтхьынщ: «elэн, elунщын, есын, есэн-2, едзын, егъун, ешын, езэшын, еклын, еклун, екъун, ехын, ебэн».

"Е"р мыпхуэдэу префикс хъуэу ухуэ глаголхэм нэмышц, мыпхуэдэу ухуа глаголклэрэ гъэзашцэу щылэцлэ лэужьыгъуэу ухуэ псалъэ гуэрхэри щылэщи, а луэхугъуэр зэрыкуэдагъэу зэрыщытым папщлэ, "иа, еа"уэ (я) зэпкыроувэр. Мыпхуэдэу щапхъэщ мыхэр: «tlэн → etlэ(н) → eatlэ → яtlэ; иtlэ(н) → иатlэ → яtlэ»; «жъэн → ижъэ(н) → иажъэ → яжъэ».

Мыбы нэгъунэ зи гугъу тцлэхэр "е"уэ тхарэ "и" клуэтэгъуэу "иэ" макъ зэхэжыхьараш. Икли "е"клэ тха макъ зэхэжыхьахэм щыщу япэ кьэхъуарэ мы кьызэрыхъуа щыклэклэ япэу бзэм хэлэжыхьау цлэыздзари мы зи гугъу тцлэ "е (иэ)"раш. Ауэ абы мы и лэжъэклэм кьытехъуклыжарэ "е"клэ тха макъ зэхэжыхьахэри (иэй, эй, эйй) щылэщи, илъябжъэклэ мыхэр кьызэрыхъуарэ бзэм зэрыхэлэжыхьым и гугъу тцлынщ.

Япэрауэ "е"клэ тхауэ мы зи гугъу тцлы макъ зэхэжыхьахэр кьызтехъуклар "и"раш, икли япэу "и"м кьытехъуклари абы и клуэтэгъуэу щыт "иэ" макъ зэхэжыхьараш. "И"р джыгъуэрэ джыплэщ, щылэгъуэр щыджрэ щылэгъуэ джыплэщ, дэтхэнэ гуэрыр япэу зэрыджрэ щыджыр кьизлуэрщ. Мы кьызэрытлуэтахэми зэрэзэгъщи, ар абзсис мыхьэнэрэ кьалэн зыгъэзашцэ макъщ. Ар джырэ щылэгъуэ зыгъуэт сытри зэрылътэ макъщи, "и"р щыплъагъу дэтхэнэ зы щыплэм кьэмылуэтами зы псалъэ щыщылэщ. Ар икли псалъэхэм ищхьэрэ иклэм кьыпыхьэ макъщи, ищхьэм кьызпыхьэ псалъэр зелъытарэ зыпыщлар кьызылуэрщ, иклэм кьызпыхьэ псалъэр аргуэру зыджыжрэ утыку кьызылхьэж, кьэзыгъэлъэгъуэж макъщ.

Ар зэманыгъуэм щыджраши, ди луэху хэмылъу зэманклэрэ джырэ утыку кьыхьэраш. Мы и щыклэкли, бзэр кьэзылуатэ "сэ"мрэ абы и субъективыгъуэу щыт нэрыбгэхэм (уэ, дэ, фэ) щымышцрэ я луэхуи хэмылъу кьэхъуу утыку кьыхьэр зэрылътэраши, мы нэрыбгэхэм щымышц нэрыбгэхэм (ар, ахэр) ялэжь (абы, абыхэм) луэхугъуэр игъуэджэу зэрылътэу бзэм хэлэжыхьэ макъщ. Субъектив нэрыбгэхэм (сэ, уэ, дэ, фэ) щымышцрэ объективыгъэу зилэ ещанэ нэрыбгэм кьилэжьрэ теухуа луэхур зэрыигъуэклэрэ зэрылътэу кьэзыгъэлъагъуэ макъщ "и"р. "И"р ещанэ цхьэж (закъуэ) нэрыбгэраш зытеухуари, абы и куэдагъри (иа) ещанэ нэрыбгэ куэдагъраш зытеухуар.

Мы кьэтлуэтахэм кьызэрыхэщщи, зэманым щыджу объективу утыку кьыхьэр кьызылуэ "и"р объективыгъэу зилэ ещанэ нэрыбгэм утыку кьырилхьэ луэхугъуэхэри зэрылътэ макъщ. "И" макъым деж и гугъу тцлащи, "и"р ит зэман нэмышц зэманыгъуэу "луэху глагол" лэжъэклэхэм теухуа "ещанэ нэрыбгэ гъэлъагъуэ"щ. Зы джыгъуэр зэрыобъективыгъэклэ зэрылътэу "и"раши, ещанэ нэрыбгэм теухуарэ кьилэжьри "и"клэрэщ

зэрылбытэр. Обьективу утыку кыхьарэ кыхьэнур "и"клэрэ зэрылбытапхэм зэрэзэгьклэрэ, "лүэху глагол"хэм я ит зэман лэжьэклэм пэмышл лэжьэклэр ешанэ нэрыбгэм теухуауэ "и"клэрэщ зэрылбытэри, мы "лүэху глагол"хэм я ит зэман лэжьэклэри ешанэ нэрыбгэр лүэхум зэрэклүаллэклэрэщ зэрыгъэзащлэр. Ешанэ нэрыбгэм теухуауэ "лүэху глагол"хэм я ит зэманым пэмышл лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм "и" префикс кызырэащтар гурылүэгъуэщи, а зэрыщыту утыку кыхьарэ кыхьэнур зэрыгъэзащлэ дыдэу ит зэману кызырэылүэтэнум ешанэ нэрыбгэр зэрэклүаллэклэрэщ. Аращи, "лүэху глагол"хэр ешанэ нэрыбгэм теухуауэ ит зэманклэ зэрыгъэзащлэрэ кышыщылатэм деж, глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм ишхьэм кышыт "и"м "иэ"ри кышыыхъжу мэхуэри, мыри "иэй"уэ зэхэжыхьа макъыу кьолур, ари "е" тхыпкыымклэ тхаш.

Обьективыгъэ макъщ "и"ри, абы дэтхэнэ гуэрыр обьективу зэрыщылэр илбытэу кырылүэр. Субьективыгъэ зилэ нэрыбгэхэм я лүэху зыхэмылгу обьективу щылэр зэрылбытэращ "и" макъым игъэзащлэр. Мы обьективыгъэу зэрыщылэклэрэ абы зыгуэрыр еклүэлларэ бгъэдэхьэу ар зыхуэджнынгьэр а еклүаллэрэ бгъэдэхьэ гуэрым а гуэрыр илэ хьун пэлытэ лүэхущ. Мы псалъэхэм кызырэыхэщци, зыгуэрыр а зэрыщытклэрэ "и"уэ зэрылбытэр, абы и еклүэллэныгьэр "е (иэ)"уэ кызырэылатэр, еклүалэм а гуэрыр зэрызыхуиджрэ зэрызыхулэри "и"клэрэ зэрыгъэлыгъуапхьэр гурылүэгъуэщи, мыпхуэдэу еклүэллэнклэрэ (иэ) зызырэыхуилэ (и) хьур (и) гъээщлэн (н) лүэхугъуэр "е(иэ)-и-и-н" зэкълэыхъужь макъхэмклэ ухуэ глаголу зэрыщытынур гулбытапхэщ. Ар "еин"у тха глаголращи, абы хэт "е" макъым хиубыдэр "иэй" макъ зэхэжыхьаращ: «"е(иэй)-и-н" → еин».

Ешанэ нэрыбгэ гъэлыагъуэу зи гугъу тшлэ "е (иэй)"р кызытехьуклэ лъабжьэр "и"р ешанэ нэрыбгэ гъэлыагъуэу зэрылбытапхьэращи, ит зэманым теухуауэ ар еклүэллэныгъэклэ зэрыгъээщлапхьэращ. Аращи, ит зэманым теухуауэ ешанэ нэрыбгэ гъэлыагъуэ "е (иэй)"р кызытехьуклар ит зэман нэмышлым теухуауэ гъэзащлэ лүэхур ешанэ нэрыбгэ гъэлыагъуэу "и"клэрэ зэрылбытэращ. Ешанэ нэрыбгэ гъэлыагъуэу "е (иэй)"м и лъабжьэр ешанэ нэрыбгэ гъэлыагъуэу щыт "и"ращ. Ауэ ипэклэ кьэлүэтахэм кызырэыхэщу, ешанэ нэрыбгэ гъэлыагъуэ "е (иэй)"р "и"м кызырэыхьуклам хуэдэу лытапхэщ, "еин" псалъэм хэтрэ "е"клэ тха хьуа "иэй" макъри, мыбы нэхь гьунэгъуу гулытэ хуэтщлынщ.

"Е (иэ)"р "и" клүэтэгъуэу (э) зэрыщытыр гурылүэгъуэщи, кьэта мы "еин" псалъэм и лъабжьэрэ ар кызытехьуклар "и" лүэхугъуэ кьэхуныгьэр (ин) зытеухуауэ щытри кызырэыхэщклэрэ (и) ухуа "иин"рауэ жылэпхэщ. Арагъэнщи, "иин" псалъэклэ кьэлүэтапхэ мы лүэхугъуэр (нобэ "еин"у мы зи гугъу тшлыр) "е (иэ)"р префиксу псалъэхэм ишхьэм кыпыыхъу щыщлэдзэм хуэзуу кьэхьуагъэнщ, икли "е"м префикс кьалэн игъэзащлэу щыщлэдзар япэрауэ "иин"ым кызырэпыыхэклэрэ гъээщлагъэнщ. Ар

щыхьукли, "ин" глаголым и префикс "и"м аргуэру "е"р префикс кызырыхуэхьуклэрэ ухуэжауэ жылэпхьэщ мы "еин" глаголри, мы зэрыхуа щыклэри мыпхуэдэу кыгъэлъэгъуапхьэщ: «и-ин → е-и-ин {е(иэ)-и-ин → е(иэ)и-ин → е(иэ)й-ин → (:ейин) → е(иэй)-ин} → еин».

Мы кыэтлуэтахэм кызырыхэщци, "луэху глагол"хэм я ит зэман лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм "ещанэ нэрыбгэ гъэлъагъуэ"у префиксу кыапыхьэ "е (иэй)"р кызырыхьумрэ "еин" глаголым хэт "е"р кызырыхьу щыклэр зэрызэхуэдэ луэхугъуэу зэрыщытыр мы кыэтлуэтахэм гурылуэгъуэ кыашлри, "е"клэ тха зы макъ зэхэжыхьари "иэй"ращ. Ар ещанэ нэрыбгэм теухуауэ "луэху глагол"хэм я ит зэман лэжьэклэр кызыгъэлъагъуэращ, икли мы кыэта "еин" глаголым хэт "е"ри "иэй"уэщ зэрызэпкырыллыр. Икли, "иэй"р кызытехьуклар "и"клэрэ лытарэ кыэуатэ щыта луэхугъуэхэращи, "е"клэ тха "иэй"р "е (иэ)"мрэ "и/й" макъыр зэрызэгухьэжрэ зэрызэхэжыхьклэрэ утыку кыхьащ.

"Е (иэй)" макъ зэгуетщ мыбдежым зи гугъу тщлы "еин" глаголым хэт "е"р, ауэ мы зэрытха щыклэклэ "еин" глаголым и "е"р "иэ"уэ кызыхэлэу глаголитл щылэщи, мы зэрытха щыклэклэ "еин"ыр зэхуэмыдэу глаголищц. Нэгъуэщлыу жыплэмэ, "еин"у мы тха глаголым мыхьэнищ илэщ: «еин {илэн пэлытэ мыхьэнэ зилэу "е (иэй)-ин"у ухуа глагол}, еин {"ин" (:блыныр ин) глаголым и "е (иэ)" префиксиалу ухуэжа глагол}, еин {"е (иэ)" префиксиалу ухуарэ "епцыжыныгъэ" пэлытэ зи мыхьэнэ глагол}».

Нытлэ, ди луэхур "е"клэ тха макъхэрауэ зэрыщытым кызырыхуэкклэ, мы глаголхэр зэрыхуарэ зэрылжажэр зэрызэщхьэщыклми щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Мыбдежым зи гугъу тщлы "еин" глаголыр (илэн пэлытэ мыхьэнэ зилэр) зэрыхуа щыклэм щыгъуазэ дыхуэхьуащи, абы и лэжьэклэм теухуа щапхьэхэми деплынщ: «абы ейщ, абы ейт, сэсейщ - сысейщ, узэуейщ – ууейщ».

"Еин"у тха глаголым зыр "ин" глаголым "е (иэ)" префикс кыищтэу зэрыхуаращи, "ин" глаголыр зэрыхуэклуэклэрэ (е) зэрыгъэзащлэ щыклэр кызылуэращ. "Ин" глагол мыхьэнэр зыгуэрым аргуэру теджыхьыныгъэщи, ар еклуэлэныгъэклэрэ зэрыгъэзащлэращ "е (иэ)" префиксклэ ухуэжа "еин"ыр зытеухуар. Ауэ "ин" глаголыр зы луэху глагол ллэужыгъуэщи, ещанэ нэрыбгэм теухуауэ абы и ит зэман лэжьэклэу ухуэ псалъэм префикс кыыхуэхьу "е"р "иэй"уэ зэрыщытынур гурылуэгъуэнищ. Абы (ин) "е (иэ)" префикс кыищиттэклэ, ещанэ нэрыбгэм теухуауэ зэрылжажэ щыклэри "ири" префиксклэрэщ. Нытлэ, мы зи гугъу тщлы "ин" префиксиал "еин" глагол лэжьэклэм теухуа щапхьэхэри кыэтхьынщ: «абы ирей {и-р-е(эй)-й}, абы ириящ {и-р-и-я(иа)-щ}, сэ абы изой, сэ абы езящ {е(иэ)зя(иа)щ}».

"Еин"у тха глаголым и ещанэ мыхьэнэр епцдыжыныгыэ хуэдэ мыхьэнэ зилэу зы псалъэщ. И мыхьэнэ ухуэклэклэ "ин" префиксиал "еин" глаголым хуэдэу лъытапхьэщи, "ин"ыр зыгуэрэр зыгуэрклэ джыжын лүэхугьуэу зэрыщытым ещхьу лъытапхьэщ мы епцдыжыныгыэ зи мыхьэнэ "еин" глаголри, зытет лъагьуэр нэгьуэщл щыклэклэ щлэуфэжын лүэхуш. Зы блыным ифэр щлэуфэнрэ аргуэру зы фэ кьегъэштэн лүэхугьуэщ "ин"ри, мыбдежым зи гугьу тщлыри, зы щыклэр щлэзыуфэ нэгьуэщл зы щыклэ кьэштэнраш. Псэлытлми хэт "и" макъхэм ягъэзащлэр зэхуэдэщ, ауэ "ин" глаголыр утыку итыххэу "е (из)" префикс кьыщтэу зэрыхуэжклэрэщ абы кьытехьукл "еин" глагол префиксиалыр зэрыхуэр; епцдыжыныгыэ зи мыхьэнэ "еин" глаголыр зэрыпрефиксиалклэрэщ утыку кьызэрихьэр.

Епцдыжыныгыэ зи мыхьэнэуэ зи гугьу тщлы мы "еин" глаголым и лъэжыкълэхэм теухуа щапхьэхэщ мыхэр: «ар абы еящ». Мыпхуэдэ зы лүэхур нэрыбгэм езым зызэрыхуищдыжым теухуа щапхьэхэщ мыхэри: «зэин: ар зэящ, ар сэ кьызэящ»; «зеин: ар зеящ, ар сэ кьызеящ». Мы щапхьэхэр "еин" глагол лъэжыклэр блэкла зэманыгьуэу зэрыхэтым папщлэ, "иа → я"уэ зэрыщытыр гурылүэгьуэщи, ахэр икли "я" тхыпкьымклэ тха макъхэу зэрыщытым папщлэ, "я" тхыпкьым теухуа щапхьэхэу илъябжыкълэ кьэтхьынщ.

Ауэ хьун гуэру лъытапхьэу утыку итым теджыкълыхьыжынрэ а хьуагъэххэр щлэхьумэжыныгыэу мы гъэзащлэ лүэхугьуэу зы епцдыжыныгыэ пэлытэр аргуэру гъэзащлэ зы лүэхугьуэу зэрылъытапхьэрэ зытету щытым теклыныгыэу зэрыщытым ипкь итклэ, "ж" суффиксклэрэ ухуэж глаголуш бзэм нэхь игьуэрэ нэхьыбэу зэрызеклүэр: «еижын: ар еижаш, ар сэ кьызеижаш»; «зэижын: ар зэижаш, ар сэ кьызеижаш»; «зеижын: ар зеижаш, ар сэ кьызеижаш».

"Е" тхыпкьклэ тха макъ зэхэжыхьа гуэрэри "эй, эй"хэращи, ахэр "э" клэух зилэ макъхэм "и" эффекту щыт "й"р кьыпыхьэу псынщлэрылүклэрэ кьэхьуа макъ зэхэжыхьаращ. "Й"р утыку кьыхьа нэужыщ мыхэри (эй, эй) бзэ лъэжыклэм кьызэригъэхьуари, "й"м хуэдэу бзэр зэрыхьун хьуарэ лажьэу кьэгьуэгурыклүэу, гьунэгьу лъэхьэнэхэм псэлыкълэм езым кьыгъэщыжа макъ зэхэжыхьахэраш мыхэр. "И"м кьытехьуклыжарэ псэлыкълэм кьыгъэщла "й, е (эй, эй)" макъхэр гьунэгьу лъэхьэнэрэ бзэр зэрыхьун хьуа нэужьраш кьыщыхьуари, ахэр щхьэж макъ мыхьэнэ зимылэ макъхэрщ, функционалу бзэм хэт макъхэрщ, щхьэжу бзэм зэрыхэмыхьэнур гулъытапхьэщи, "макъ псалъэ" кьазэрытемыхьуклынури гурылүэгьуэщ.

"Э"клэ ух макърэ псалъэм "и" эффекту щыт "й" макъ кьыклэлыкълүэрэ "й"р щхьэжу кьэлун хуей щымыхьум деж, зэхэжыхьауэ кьэлукълэ ягъэутри, мыпхуэдэу ухуэ макъ лүэр зэхэжыхьа "эй, эй"р "е" тхыпкьымклэщ зэрытхар. Мыпхуэдэ кьэлүклэр макъхэм язэхуакураш кьыщыхьуари, псалъэм иклэ лъэныкьуэм е ищхьэ лъэныкьуэмклэ "э"

макьым кьыклэлъыкълуэ "й"р зэрызэхэжыхьу кьэхуэ "эй, эй"рэ "е"клэ тхар кьызэрыхьум шыгъуазэ дыхуэхьунщ. Мыхэр (эй, эй) псалъэхэр зэрыхуа макъхэм я зэхуакум дэтуш кьызэрылури, префикс-суффиксуи лъытапхъэкъым.

"Эй"р япэрауэ псалъэм иклэ лъэныкъуэм кьызэрыхьум деплъынщ: «гъэин → гъеин {гъэ-и-н → гъэйин → гъе(эй)йн}; хуэи → хуэй → хуей {хуэ-ин → хуэйин → хуеин}; дэклуэин → дэклуеин {дэклуэ-ин → дэклуэйин → дэклуеин}; дэклуей {дэклуэй → дэклуей}; хьурэи → хьурэй → хьурей {хьуре(эй)й}».

"Эй, эй" макъ зэхэжыхьа кьыздыщыхьу щлплэм зыри "е (иэ)" макъклэ кьежьэрэ префикс кьызхуэхуэ глаголхэм префикс кьыщаштэжраш кьыздыщыхьури, мыбыхэми шыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Япэрауэ глаголхэм префикс кьыщаштэм деж, занщлэу глаголыпкъым ищхьэм кьыпыхьэ префиксыр "э" клэхуэ зэрилэклэрэщи, префиксым и "э"мрэ глаголыпкъ псалъэр кьызэрежъэ макъ луэрыр экълуу кьэлун хуей мэхьур. Ар щыхьукли, префикс клэхуэ "э"мрэ глаголыр кьызэрежъэ макъ луэрыр (глаголыр мыпхуэдэ макъ луэрклэ кьежьэмэ) зэхэжыхьауэ кьэлун хуей мэхьур. Зи гугъу тщлы глаголрэ и лэжьэклэр ипэклэ кьызэрыгъэлъэгъуауэ "е (иэ), е (иэй)"клэ кьежьэу ухуамэ, нытлэ апхуэдэм префикс кьыщаштэм деж, префиксыр зэрыхуэ "э"мрэ мы "е (иэ, иэй)"м макъзешэ кьалэни игъэзащлэу зэхэжыхьауэ кьэлун хуей мэхьури, мыбдежым зи гугъу тщлы "эй, эй"р утыку кьызэрихьэр мыраш, мы макъ зэхэжыхьахэри "е" тшыкьымклэ зэрытхар гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэр кьызэрыхьу щыклэм "е"клэ тха "эй, эй" макъ зэхэжыхьа кьегъэхьури, мыбдежым мыхэр кьызэрыхьум шыгъуазэ дыхуэхьунщ, мыпхуэдэхэр кьызэрыхьум теухуа щапхъэхэри кьэтхьынщ.

"Е (иэ)"клэ кьежьэу ухуа глаголхэм префикс къаштэу шыуэхуэм деж, префиксыр "э"клэрэ зэрыхым ипкъ итклэ, абы кьыклэлъыкълуэ "е (иэ)"ри "э"м зэрыпыщлэклэрэ макъзешэ кьалэн гъэзащлэу кьэлун папщлэ, "эй"уэ зэхуэкълу кьэлуклэ егъуэтри, мыр кьызэрыхьу щыклэм теухуа щапхъэхэщ мыхэр: «елэн {е(иэ)лэн} → делэн {дэ-е(иэ)лэн → дэ-иэ-лэн → дэиэлэн → дэйлэн → делэн}; есэн {е(иэ)сэн} → зэдесэн {зэдэ-е(иэ)-сэн → зэдэ-иэ-сэн → зэдэиэсэн → зэдэйсэн → зэдесэн}; ехын {е(иэ)хын} → кьызэдехын {кьызэдэ-е(иэ)-хын → кьызэдэиэхын → кьызэдэйхын → кьызэдехын}».

Мы глаголхэр екълуэлэныгъэ зилэ луэхугъуэм теухуащи, кьызэрыхьу щыклэр екълуэлэныгъэ зыгъэзащлэ "е (иэ)"клэрэ кьежьэуш. Ауэ глаголу гъэпсахэр екълуэлэныгъэклэрэ зэрыгъэзащлэ щыклэу зэрыхуэжыр "е (иэ)" префикс кьызэраштэклэрэщи, мыпхуэдэу префиксиалу ухуэжа глаголхэм аргуэру префикс кьыщаштэклэ, мы къашта префиксым кьыклэлъыкълуэ "е (иэ)" префиксыр кьызэрылу щыклэри зохьуэкълыр. Мыпхуэдэ щапхъэхэщ мыхэри, "е (иэ)" префиксыр зэрызэхьуклрэ кьызэрылу щыклэри, ипэклэ

кьэтарэ "е (иэ)"клэрэ кьэжьэу ухуэ глаголхэм кьызэрыхэлукл щыклэм хуэдэщ: «дзын → едзын {е(иэ)дзын} → зедзын {зэ-е(иэ)-дзын → зэиэдзын → зэйдзын → зеджын}; тлэн → етлэн {е(иэ)тлэн} → кьетлэн {кьэ-е(иэ)-тлэн → кьэиэтлэн → кьэйтлэн → кьетлэн}».

"луэху глагол"хэм я ит зэман лэжьэклэу уху псалъэхэм и "ещанэ нэрыбгэ гьэлыагьуэр "е (иэй)"уэ зэрыщытыр гурылуэгьуэщи, мыпхуэдэ зы глаголыр префиксиялмэ, нэрыбгэ гьэлыагьуэ "е (иэй)"м глагол префиксым кьызэрыклэлыклуэнур гурылуэгьуэщи, префиксыр "э" клэухклэрэ зэрыгьэпсым ипкэ итклэ, ещанэ нэрыбгэ гьэлыагьуэ "иэй"м дэт "э"р зэрыпыхужклэрэ "эй"уэ зэхуэклыу кьолур. Мыр кьызэрыху щыклэм шапхэхэм теухуауэ щыгуауэ дыхуэхунщ: «абы ещл {е(иэй)-щл} → абы кьешл {кьэ-е(иэй)-щл → кьэ-иэй-щл → кьэийщл → кье(эй)щл → кьешл}; абы еухуэ {е(иэй)ухуэ} → абы деухуэ {дэ-е(иэй)-ухуэ → дэ-иэй-ухуэ → дэийухуэ → де(эй)-ухуэ → деухуэ}».

Мыпхуэдэщ "луэху глагол" лэужыгьуэу щыт мы глаголхэм я ит зэман лэжьэклэу ухуэ псалъэхэр ещанэ нэрыбгэ гьэлыагьуэ "е(иэй)"р "э" клэух зилэу кыпыхьэ префиксым зыригьэклуу кьызэрылу хуэ щыклэм теухуа мы шапхэхэри: «еукл {е(иэй)укл} → кьеукл {кьэ-иэй-укл → кьэийукл → кьеукл}; ещлэ {е(иэй)щлэ} → дешлэ {дэ-иэй-щлэ → дэийщлэ → дешлэ}; еухуэ {е(иэй)ухуэ} → хуеухуэ {хуэ-иэй-ухуэ → хуэийухуэ → хуеухуэ}; ехьунщлэ {е(иэй)хьунщлэ} → кьызэдехьунщлэ {кьызэдэ-иэй-хьунщлэ → кьызэдэийхьунщлэ → кьызэдехьунщлэ}».

"Е"р щхьэж мыфлым теухуа зы "макь псалъэ"у зэрылытэклэрэ ар зи клэухуэ ухуэ псалъэхэм (уэ, е → уае) "е (иэ)"р зы "макь псалъэ"у зэрыхэт нэхьрэ, макь мыхьэнэуэ хэту лытапхьэщи, мыпхуэдэхэр "е (иэ)" макьым кьытехуэкла псалъэхэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"у лытапхьэкьым.

"Е (иэ, иэй)" макь луэр зэхэжыхьэхэм "префикс – суффикс кьалэн"у ягьэзащлэхэр.

"Е (иэ)"р глаголхэм суффикс щыхуэхьум деж, а глаголыр зытеухуа луэхугьуэр егьэлеуэ мэгьэзащлэр. Мыпхуэдэ псалъэклэхэр бзэм куэдыщэу щызеклуэу щымытми, ди "макь глагол"хэм щыщ гуэрхэм теухуа шапхэхэр кьэдгьэлыгьуэнщ. "Е (иэ)"р макь луэрым кьыщыклэлыклуэклэ а зэрыщыту зэреджапхэр гурылуэгьуэщ, ауэ "у"м кьыклэлыклуэу щытхым деж, "е"р "иэ"уи зэреджапхьэм хуэдэжу макьзешэ кьалэн зыгьэзащлэ "эй, эй"уи зэреджапхьэр гурылуэгьуэщи, ар "е(иэ)"уэ зэреджэнур кьыхэгьэщын папщлэ, "у, лу"м "ы" макь е "ь" нэгьыщэ кьыпыщауэ аргуэру тыхьым дэту кьэгьэлыгьуащ: «иен, у(ы)ен (уыен - уьен), уэен, лу(ы)ен (луыен - луьен), луэен, сыен, зыен, дзыен, гьыен, гьу(ы)ен (гьуыен - гьуьен), джыен, джэен, дыен, дэен, тыен, тьыен, тлэен, жыен, жэен, жьыен, жьэен, щыен, щэен, щьыен, щлэен, хьу(ы)ен (хьуыен - хьуьен)».

ЕкӀуэлӀныгъӀклӀрӀ гъӀзашӀӀ лӀуэхугъуэхӀраш "е"р префиксу кызыпыхъӀ глаголхӀри, ди "макъ глагол" шапхъӀхэм щыщу "е" префикскӀлӀрӀ гъӀзӀэшӀлапхъӀу щымытхӀри хӀтӀц. АхӀр "-" нӀгъыщӀклӀ къӀгъӀлӀгъуащ, "е" префикс кыиштӀми, кӀӀух кыиштӀтӀу гъӀзашӀӀхӀри "*" нӀгъыщӀклӀ къӀгъӀлӀгъуащ: «еун, еин, еуӀн, еӀун, еӀуӀн, сын-, зын-, едзын, гъын-, гъун-, джын-, еджӀн, дын-, дӀн-, тӀын-, етӀӀн, жын-, ежӀн, ежӀлӀн*, жьын-, ежъӀкӀын*, жъӀн-, щын-, ещӀн, щӀын-, ещӀӀкӀын*, ещӀӀн, ешӀлӀн*, чын-, чӀн-, кӀын-, екӀуӀкӀын*, хъун-, хун-, хьын-, елъӀн, елӀн, лӀӀн-, пӀын-, фын-, вын-, вӀн-».

ЕкӀуэлӀныгъӀклӀрӀ гъӀзӀэшӀклӀ зимылӀ глаголхэм "е (иӀ)" префикс кызырамыштӀнур гурыӀуӀгъуӀщ. АуӀ ахӀр зытеухуа лӀуэхугъуӀр зы щӀыпӀрӀ зы джыпӀм зыргъӀзӀэшӀӀнур гурыӀуӀгъуӀщи, ари "и" префикскӀлӀрӀ зыргъӀлӀгъуӀр. ИпӀклӀ къӀта шапхъӀхэм хӀмыхъӀ глаголхӀр "и" префикскӀлӀрӀ зыргъӀӀпсым теухуа шапхъӀхӀр зӀгъӀӀщӀныгъӀ хъун папӀӀӀ, мыбдежым кыищӀтхьынщ. Аращи, ипӀклӀ "е" префикс кыамыщхъӀу къӀта глаголхэм "и" префикс кызыраштӀклӀрӀ ухуӀж префиксиал глагол шапхъӀӀщ мыхӀри, зыргъӀзашӀӀ щӀыклӀр кӀӀух макъклӀ къӀуагӀхӀри "*" нӀгъыщӀклӀ кыыхӀгъӀащ: «исын – исыхьын*, изын, игъын – игъеин*, игъухьын*, иджыхьын*, идын – идыхьын*, идӀн, итӀыхьын*, ижыхьын*, ижьын, ижъыхьын*, ищыхьын*, ищӀыхьын*, ичын*, ичыыхьын*, икӀын, ихъухьын*, ихун, ихьын*, илӀыхьын*, ипӀыхьын*, ифыхьын*, ивыхьын*, ивӀн».

"ӀуӀху глагол"хэм я ит зӀман лӀжъӀклӀм и "ещанӀ нӀрыбгӀ закъуӀ цӀпапӀӀӀ (абы) гъӀлӀгъуӀ"р "е (иӀй)"щи, ар префикс зырыхуӀхуӀклӀрӀ зыргъӀлӀгъуӀр "ӀуӀху глагол" лӀжъӀклӀу утыку кыихъӀ псалъӀхӀр зырыхуӀр. НытӀӀ, ди "макъ глагол"хэм щыщу "ӀуӀху глагол"хӀр ит зӀману ещанӀ щхъӀж суетым теухуа зырылажъӀ щӀыклӀ шапхъӀхӀр къӀтхьынщ: «ей, еу, еӀуӀ, ес, ез, едз, едж, ед, етӀ, ежъ, ещ, ещӀ, ещӀӀ, ешӀ, ешӀӀ, ешӀӀ, еч, еху, ехъ, елӀ, епӀ, ев, евӀ».

"Я"кӀ тха макъ ӀуӀр зӀгуӀтрӀ зӀхӀжыхъӀхӀр (иа, еа).

"И"м и куӀдагъӀр кызырыӀуӀтапхъӀр "иа"щи, а макъ зӀгуӀтыр зӀхӀжыхъӀуӀ кызырыӀу щӀыклӀр зырытхӀр алфавитым хӀт "я" тхыпкъымкӀӀщ. "И" макъымрӀ кыкӀлӀгъыкӀуӀ "а"мрӀ зӀхӀжыхъӀуӀ кызырыӀуфынур "и"м "ы"р пыхуу "й"уӀ кызырыӀуӀклӀрӀ зыргъӀлӀгъуӀр. АуӀ "и"р щхъӀж макъу бзӀм хӀлӀжыхъӀхӀр псалъӀхӀми ящхъӀм кыпыхъӀу зырыщӀтым папӀӀӀ, ар зӀмыхъуӀкӀыу тхын хуейуӀ лъытапхъӀщ. ИкӀи "й"р "и" макъ эффектӀу зырыщӀтрӀ игъуӀ щыхъу дежым "и"м и кӀалӀн зыгъӀзашӀӀращи, абы и куӀдагъӀри зырыгъуӀклӀрӀ "и"м и куӀдагъӀу "я" тхыпкъымкӀӀ зырытхьын хуейр гурыӀуӀгъуӀщ. Аращи, "и"м и куӀдагъӀр зырытхьыр мыпхуӀдӀщ : «иа → я».

"И"м елытарэ пыщлащ "и"м кытехуыкларэ клуэтэгъуэ зыгъэзашцэу зи гугъу тшлэ макъ зэхэжыхъа "е (иэ, иэй)"хэри, абыхэм я куэдагъэр кызырэыу щыклэрэ зэрытхын хуейри "и"м и куэдагъэм хуэдэщ. Аращи, мы макъ зэхэжыхъахэм я куэдагъэр абыхэм "а" къаклэлъыклуэуш кызырэыуатэри, мыри кызырэыур "иа"м хуэдэщ, зэрытхри "я"уэщ: «еа → я».

Мыпхуэдэу къэгъэлъэгъуаапхъэщ "е"клэ тхарэ "и"м кытехуыклауэ зи гугъу тшлэ "иэ, иэй, эй, эй" макъ зэхэжыхъахэм "а" къаклэлъыклуэу я куэдагъ кызырэыурэ зэрытхыпхъэри, дэтхэнэ зым "а" кыпыхъэжу кызырэыурэ зэрытх щыклэм деплынщ: «иэа → иа → я; иэй → иэйа → иа → я».

Мы къэтлуэтахэм "я" тхыпкъым хиубыдэ макъхэр зэрызэщхъэщыкыр хыболъагъуэр, "а"р кызклэлъыклуэ "и, е" макъхэм елытауэ кызырэыу щыклэращ "я"р. Ар жыжыагъэ кызырэыу "а"р "и, е"м кыкклэлъыклуэу кызырэыу щыклэращи, мыпхуэдэу къэлуыклэ зыгъуэтарэ "я"уэ тха макъ зэхэжыхъахэм макъ щэху кыпыхъэжрэ макъзешэ къалэн гъэзэщлэн хуей щыгъум деж, хуиту къэлуыклэ зэригъуэтыжрэ макъзешэ къалэн зэригъэзашцлэрэ "я"р "а"уэ зохъуэклыжыр. Ар (я) "иа"уэ къэлуыклэ зилэ макъши, мы зэрыщытклэрэ къэлуу бзэм зэрыхэлэжыхъым папщлэ, макъзешэ къалэни игъэзашцлкъым. "И, е"р щхъэжрэ псалъэ къежъаплэу, е макъ луэрым кыкклэлъыклуэу щытуш и куэдагъ "я"р утыку кышыхъэри, ар "макъ луэр зэхэжыхъа" щхъэ, макъзешэ къалэн зымыгъэзашцлэрщ.

Щхъэж макъыу бзэм зэрыхэлэжыхъэрэ "макъ псалъэ"и кызырэытехуыкыр гурылуэгъуэщ "и" макъми, нытлэ, япэрауэ "и"м и куэдагъэри (иа → я) щхъэж макъыу бзэм зэрыхэлэжыхъыфынур гурылуэгъуэщ. "И"м "макъ псалъэ"хэр {ин (гл), ин (инагъ), и (8)} кызырэытехуыклри гурылуэгъуэщ, ауэ мы псалъэхэм я мыхъэнэм елытащи, абыхэм я куэдагъэр "я (иа)"клэрэ къэлуатэкъым. Икли "е (иэ)"м кытехуыкл "макъ псалъэ"хэм (ар е мыр; е, ер, ем) я куэдагъэри щхъэж зы "макъ псалъэ"у "я"клэрэ къэлуатэкъым. Ар (я) "и"мрэ абы кытехуыкыу "е"клэ тха макъ зэхэжыхъахэм я куэдагъэуш бзэм зэрыхэлэжыхъыри, зи куэдагъ кызырэыуатэм пыщла макъ мыхъэнэуэщ бзэм зэрыхэлэжыхъыр. Мы псалъэхэм гурылуэгъуэ кызырэащлщи, **"я (иа, еа)" макъым щхъэжу "макъ псалъэ" кытехуыккъым.**

"Я (иа, еа)" макъыр "бзэм зэрыхэлэжыхъыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Мы къэтлуэтахэм зэрэзэгъщи, "и"мрэ абы кытехуыкыу "е"клэ тха "иэ, иэй" макъ зэхэжыхъахэм я куэдагъэр "я"клэрэ къоуатэр. Ар (я) мы макъхэм "а"р клэух язэрыхуэхъу щыклэуш кызырэыхъуи, "а" макъым куэдагъ, жыжыагъ, блэклагъ кызызэригъэлыагъуэм щыгъуэращ "я"р утыку кызырэыхъэр.

"И"рэ "е (из)"р щхьэж макърэ "макъ псалъэ"уи хэтщ бзэм, икли псэлъашхьэхэми кыпохьэри, мыпхуэдэу ухуэу утыку кыхьа псалъэхэм хэт "и, е (из)"м иплэ иувэкьым.

Зыгуэрым и куэдагъ къэлэуэтапхьэхэр "а"ращи, ар зи гугъу тцла макъыхэм кыкълэтыкълэуу кызырэуу щыкълэуу утыку кыхьэ "я"м теухуа щапхьэхэр къэдгъэлъэгъуэнщ. Ар мыпхуэдэу, нэхьыбэм деж, ещанэ нэрыбгэ куэдагъ кырылуэу зэрылэжьбэнур гурылуэгъуэщи, ещанэ щхьэж нэрыбгэ гъэлъагъуэ "и, е (из)"м и куэдагъэр кышылуатэклэ къэхуэ "я"м теухуа щапхьэхэр къэтхьынщ.

"луэху глагол" лэжьэклэу ухуэ псалъэхэр ещанэ щхьэж нэрыбгэм теухуауэ зэрыухуэр "и"рэ "е (из)"уэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, ещанэ нэрыбгэ куэдагъ гъэлъагъуэри мыбыхэм я куэдагъ кызылуэу "а" кызырэпыхьэу "иа → я"рэ "еа (изйа) → я"щ. Мыр "луэху глагол" лэжьэклэм теухуащи, префикс къалэну зэрылтытапхьэм папщлэ, илъябжьэклэ мыбыхэм теухуа щапхьэхэр къэтхьынщ, ауэ мыбдежым зы "луэху глагол"ым (ин) теухуауэ "и, е (из)" куэдагъэр кызырэыхуэ щыклэм теухуа щапхьэ къэдгъэлъэгъуэнщ: «ин → ей {е(изй)-й} → яй {я(еа)-й → е(изй)а-й → изйа-й → яй}»; «ин → иящ {и-я(иа)-щ} → яящ {я(иа)-я(иа)-щ}».

Зэхуэдэу "я" тхыпкьымклэ тха щхьэ, мы къэта щапхьэхэм хэплъагъуэ "я"м хэт макъхэр зэрызэхуэмыдэр гултытапхьэщи, ахэр кызырэуу щыклэр хиубыдэ макъхэр зэрызэхуэмыдэм езэгъуэ зэщхьэщокыр. Аращи, "яй" щыжыплэм деж, "я"м "й"и кыхьэлуклыщ кызырэуу; ауэ "яящ" псалъэм хэт "я"хэр кызырэуу щыклэм ахэр "иа"уэ зэрыщытым ушгъэгъуазэр.

Ещанэ нэрыбгэ гъэлъагъуэ "и, е (из)"р куэдагъэклэ зэхуэкълэу мы къэта щапхьэхэм блэкла зэманьгъуэ лэжьэклэхэри хэтщи, псалъэр "е, и"клэрэ зэрыухым папщлэ, абыхэм "а" кыщыкълэтыкълэуэклэ, "я"уэ кызырэуу гултытапхьэщ. "А"р икли блэкла зэманьгъуэ гъэлъагъуэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, глаголхэм я блэкла зэманьгъуэ лэжьэклэр псалъэм хэт "и, е (из, изй)" макъхэм "а"р кыщыкълэтыкълэуэклэ къэлэ макъыр "я"щ. Мыпхуэдэ щапхьэхэр "е" макъым шыгъуэ зи гугъу тцла "еин-3" глаголхэм теухуауэ къэтхьынщ: «еин (еиныгъэ): абы еящ {е(изй)-я(иа)-щ} → абыхэм яйщ {я(изйа)-и-щ}, абыхэм яящ {я(изйа)-я(иа)-щ}»; «еин ("е" префиксиал "ин"): абы ириящ {ири-я(иа)-щ} → абыхэм ираящ {ира-я(иа)-щ}»; «еин (епцлъжыныгъэ): ар абы еящ {е-я(иа)-щ}; ар абыхэм яящ {я(иза)-я(иа)-щ}».

"Я"р "иа, еа"уэ макъ луэр зэгухьэ-зэхэжыхьауэ къэхуарэ дэтхэнэ зы щыплэми а кызырэуу хуэдэу къэлун хуейуэ щытщи, абы макъзешэ къалэн игъэзащлэкьым. Аращи, "и, е"уэ къежьэрэ глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм нэгъуэщл префикс кыщыпыхьэжклэ, нэрыбгэ куэдагъэр макъ зэгухьэныгъэклэрэ зэрыухуа щыклэм елтытауэ "я"уэ къэлун хуей

хуэдэми, макъ щэху нэужым макъзешэ кълэн зыгъуэзэщлэфу щыт "а"уэщ кызырэылур. "Е" макъым щыгъуэ кызырэйдгъэлэгъуащи, "е (из, изй)"м ищхьэм макъдэклуашэ гуэрыр префиксу кышщыпыхьэм деж, "е (эй, эйй)"уэщ зэрызэхъуэкпри, мыбыхэм я куэдагъэри "а"уэщ (эйа → а; эййа → а) кызырэылур: «ин: абы ей → абыхэм яй»; «еин: абы ирей {и-р-е(эйй)-й} → абыхэм ирай {и-р-а(эййа)-й}».

И макъ мыхьэнэм кызырэыгуэкклэ, "и"р щхьэж макъу псалъэхэм ипэ кыхуэу, а псалъэр зытеухуа гуэр гурылуэгъуэ кышщы кьегъэлыагъуэр, икли псалъэхэм ищхьэм кыпыхьэу, а псалъэр нэгъуэщл гуэрым зэрыпыщлауэ утыку кызырэихьар гурылуэгъуэ ищыу бзэм холэжыхьари, "и"м мы кыгъэлыагъуэрэ гурылуэгъуэ кытхуищым и куэдагъэри кызырэылутэфынур гурылуэгъуэщ. Нытлэ, мыпхуэдэ щапхьэхэр къэтхьыжу, "и"м и куэдагъэр "я (иа)"клэрэ кызырэылатэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Псалъэ гуэрхэм ищхьэм "и"р кыпыхьэжу а псалъэр зэлъытарэ зытеухуа гуэру зэрыухуэжклэрэ плъыфэцлэ ллэужыкыгуэу зэрызэхъуэклым теухуа щапхьэхэр "и" макъым деж къэтауэ щытащи, абыхэм я куэдагъэр (я: иа) кызырэылатэ щыклэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ: «игу → ягу; ику → яку; иклэ → я клэ; ипэ → япэ, я ипэ – я япэ; иплэ → яплэ; ифэ → яфэ; ищхьэ → ящхьэ, я ищхьэ – я ящхьэ; илъябжьэ → ялъябжьэ, я илъябжьэ – я ялъябжьэ; ибгъу → ябгъу, я ибгъу – я ябгъу».

Мы къэта псалъэхэм я мыхьэнэм елытащи, псалъэ гуэрхэр кызырэрежэ "и"м и куэдагъыр (я) игъуэкъым (иклэ), псалъэ гуэрхэр кызырэрежэ "и"м и куэдагъэри, а зэрыщыту куэдагъэм теухуауи кьолуатэри, мыри ар зытеухуа лухугъуэращ зэлъытар. Псалъэм папщлэ, "ипэ"р зы зэманыгъуэмэ "япэ"уи кьэлэуэтапхьэщ, ауэ ар зыгуэрым пыухытыклауэ "ипэ" лъэныкыуэм теухуамэ, ар куэдагъэм теухуами "ипэ"щ (я ипэ).

Мыхэр псалъэм ищхьэм "и"р зэрыпытклэрэ ухуа псалъэхэращи, "и"р псалъэм ищхьэм пымытрэ псалъэм ипэклэ щхьэж макъу щытмэ, мыпхуэдэр "псалъэ зэпха"уэ зэрыщытынур гурылуэгъуэщ. "И (- я)"р псалъэм ищхьэм кыпыхьэу ухуэжауэ ипэклэ къэта псалъэхэр плъыфлэцлэщи (ифэ, ипэ, иклэ), ахэр кызытэхъукла псалъэхэр (фэ, пэ, клэ) щылэцлэщи, абыхэмрэ ахэр зэпхар кызылуэ псалъэмрэ я зэхуакум "и (- я)"р щхьэж макъу кышщыдэхьэж деж "псалъэ зэпха" зэрыухуэнур гурылуэгъуэщ. Ауэ ахэр зэпхар зы псалъэклэ кьэмылатэми, абыхэм ипэ щхьэж макъу зыкьэзыгъэлыагъуэ "и (- я)" макъым ар зыгуэры зэрепхауэ зэрыщытращ гурылуэгъуэ кышщыр. Ар щыхъукли, зы псалъэклэ кьэмылатэми, щхьэж макъу щыт "и"м кыкклэлыкылуэмклэ мыналуэу зы "псалъэ зэпха" зэрыухуэр гурылуэгъуэщ. Мыпхэдэ щапхьэщ мыхэр: «и гу → я гу; и ку → я ку; и клэ → я клэ; и пэ → я пэ; и плэ → я плэ; и фэ → я фэ; и щхьэ → я щхьэ; и лъябжьэ → я лъябжьэ; и бгъу → я бгъу».

"И (- я)"м кыкылэлыкыуэ псалъэр зэпхар кышыуатэм шыгъуэраш лупшыу зы "псалъэ зэпха" шыухуэнури, нытлэ, мы къэта шапхъэхэм хэт псалъэр зэпхари къэлуатэу "псалъэ зэпха" лупшл шапхъэхэри къэтхыныш: «абы и гу → абыхэм я гу; абы и ку → абыхэм я ку; шым и клэ → шыхэм я клэ; цыхум и пэ → цыхухэм я пэ; Пытлэ и плэ → Пытлэхэ я плэ; мэлым и фэ → мэлхэм я фэ; шынэм и щхъэ → шынэхэм я щхъэ; луэхум и лъабжъэ → луэхухэм я лъабжъэ».

Мы къэта шапхъэхэм нэмышлыу, "я" макъыр кыызхэлукл псалъэхэми урахъэллэр. Мыпхуэдэщ мыхэри: «ятлэ (еглэныгъэ зилэ), яжъэ (ягъажъэрэ жъэныгъэм кыхэхъукл жыгъей), ябгэ (мыгъэсарэ бгым ега)».

Мыбыхэм хуэдэщи, "ягъэ еклынкыым" псалъэм хэтри, ар мыфлыгъэ зи мыхъэнэ "макъ псалъэ"у шыт "е"м кытехъуклауэ лытапхъэщ: «еигъэ еклынкыым → ягъэ еклынкыым → ягъэ клынкыым». Еигъэр ягъэу кызырэуатэм кызырэгуэкыу жылэпхъэщ "elyащлэ" псалъэри кызырэхуэри, ар кызыпыщлэхуэм ely-епыджу шытрэ еигъэ зыщлэр зэрылытэраш.

Мы къэта шапхъэхэм кызырэхэщклэщ "я"р адыгэбзэм зэрыхэтри, ар макъзешэккыым. Икли, псалъэклэу дэтхэнэ зы щыплэм "и, е"м "а" кыкылэлыкыуэ кызырэу щыклэр "я"уэ тхыпхъэккыым. Нэхыкылэжщи, "и"клэрэ ухрэ "а, я"клэрэ къежъэу зэкылэхъэужу шытрэ зэгуэту шымыт псалъытлэр "я"клэрэ зэгуэбгъэхъэныр игъуэккыым. Ауэ урысыбзэм зэрырагъэщхърагъэнщи, литературэбзэм "я"р макъзешэ къалэнклэрэ ятх хабзэ къэхъуаш: «дяпэ, дяпэклэ; дянэ, дядэ». Икли мы псалъэхэр зэрыхуа щыклэу, псалъэм и клэух "и"мрэ абы кыкылэлыкыуэ псалъэм ищхъэм пыт "а, я"р "я"клэ къэлуу псалъытлэр зэгуагъэхъащи, мы тхэклэрэ къэлүэтэклэр пэжккыым. Мы псалъэхэр литературэбзэу зэрытха щыклэм кыкылэлыкыуэ, ар зэрытхын хуейр къэдгъэлъэгъуэжыныщи, шыуагъэм гулытэ хуэнщлынш: «дяпэ → ди япэ; дяпэклэ → ди япэклэ; дянэ → ди анэ; дядэ → ди адэ».

"Я" макъыр "префикс – суффикс къалэн"клэрэ бзэм зэрыхэтыр.

"луэху глагол"хэм я лэжъэклэу ухуэ псалъэхэр ещанэ щхъэж нэрыбгэм (закъуэ) теухуауэ зэрыхуэр "и"рэ (ит зэманым нэмышл лэжъэклэ) "е (изй)"уэ (ит зэман лэжъэклэ) зэрышытыр гурылуэгъуэщи, мыхэр ещанэ нэрыбгэ куэдым теухуауэ зэрыхуэрэ кызырэуатэр "иа"рэ "изйа"уэ "я"клэрэщ. Аращи, "луэху" лэужыгыгуэрэ "луэху глагол" лэжъэклэу ухуэ псалъэхэм ипэ кыхуэу "ещанэ нэрыбгэ куэдым (абыхэм)" е "ещанэ куэдагъ цлэпапщлэ (абыхэм)" зыгъэлыагъуэу "ещанэ куэдагъ цлэпапщлэ гъэлыагъуэ" къалэнклэрэ "префикс" яхуэхур "я"щи, абы ипэ кыхуэу псалъэм нэгъуэщл "префикс" кышыпыхъэм деж, "я"р "а"уэ зохъуэкыр. Мыбыхэм теухуа шапхъэхэр "луэху лэужыгыгуэ"хуэ "ещанэ цлэпапщлэ гъэлыагъуэ"хэмрэ (е, и) "ещанэ куэдагъ цлэпапщлэ гъэлыагъуэ"у "а" макъым и гугъу шытщлым дежи кышытхъаш.

Нытлэ мыбдежыми ди "макъ глагол" хэм щыц "лүэху глагол" гуэрхэм я лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм ипэ кыхуэу "префикс" кьалэн зыгъэзащлэ "ещанэ куэдагъ цлэпапщлэ (абыхэм) гъэлыагъуэ"м (я) теухуа шапхъэхэр къэтхынщ. Япэрей шапхъэхэр ит зэманым теухуащ (изйа → я), кыкылэтыкыуэри ит зэман нэмышл шапхъэхэщ (иа → я): «йй, яу, ялуэ, яз, ядз, ядж, яд, ятл, яжь, ящ, ящэ, ящл, ящлэ, яшэ, яч, яху, яхь, ялэ, япл, яв»; «яящ, яунщ, ялуащ, ялуэнщ, язащ, ядзынщ, ядынущ, ятащ, ятынщ, ящынущ, ящаш, ящлынщ, ящлэнущ».

"Я"клэ гъэлыагъуэр "иа, еа"уэ зэрыщытыр жытлагъащи, упщлэ ухуэклэу "а" макъым деж и гугъу зэрытщлауэ, "и, е"клэ ух псалъэм "а" кызыэриштэклэрэ ухуэ упщлэр "иа, еа"уэ "я"клэ зэрытхри гурылуэгъуэнщ: «ин → иа → я?; уае → уэеа → уэя?; диин → дийа → дия?; фиин → фийа → фия?; клуриин → клурийа → клурия?».

"И" макъыр.

"И" макъым кытехуыкла зы макъри "и"ращ. Щылэгъуэ зыгуэтыр зэрыджрэ утыку кызырихъэм теухуа "и" макъыр абзисыгъэ зи мыхъэнщ. Абы (и) и лимитацэу лытапхъэ "и" макъыр абзисыгъэрэ джыгъуэ зымыгъэзащлэу, "и"м езым зызыригъэлыагъуэ кьалэн зыгъэзащлэ макъщ. "И"р бзэм хэлэжьыхуэ зэрыщлэдзэрэ, дэтхэнэ гуэрыр зэрылтытэф щыклэу зэрызеклэуэм иужьклэ абы кытехуыкла макъщ "и"р. Дэтхэнэ зыгуэрыр зы псалъэу кьэмылуэтами, абы иплэклэ кьэлурэ ар зылытэф "и" макъыр дэтхэнэ зы псалъэм ищхьэрэ иклэми кызырыпыхъэклэрэ игъэзащлэ кьалэнрэ мыхъэнэр гурылуэгъуэ кытхуэхуащи, абы (и) езыр щхъэжрэ зэрыитыклэрэ зэрылтытэу "и"м кытехуыклащ "и"р. Абы "и"м игъэзащлэр игъэзащлэкъыми, "и"м бзэм хэту игъэзащлэхэмрэ псалъэхэм яхуигъэзащлэм и пхэндж лүэхугъуэщ "и"м игъэзащлэр. Мы псалъэм гурылуэгъуэ зэрищлэи, щылэгъуэ зыгуэтыр абзисыгъэрэ джыгъуэм зэрыхуэклэужрэ щхъэжрэ абзисыгъэр абсэлуднэсенеу зэрылтытэращ "и"м игъэзащлэр.

Дэтхэнэ гуэрыр зы джыгъуэу зэрыщытрэ зы абзисыгъэу зэрыщытрэ зы абзисыгъэм зэритклэрэ, а гуэрыр зит абзисыгъэм зэрыхунэсыр кыигъэлыагъуэу "и"м игъэзащлэ лүэхугъуэри, ари хунэсыныгъэ "с" макъыр кызырыпыхъэжклэрэщ бзэм зэрыхэт закъуэр. Абы мы игъэзащлэ лүэхугъуэр бзэм куэдыщэу зэрыхэмылэжьыхьынур гурылуэгъуэщи, зыгуэрыр зытеухуам хунэсыныгъэклэрэ зэрылтытэ "ис" закъуэу. Ар нобэ бзэм зэрыхэт щыклэ закъуэр мыпхуэдэ мыхъэнэращ, икли абы гурылуэгъуэ кытхуищлэ закъуэ псалъэу: «"ис, зыис": зыгуэрыр зытеухуарэ зэрыджыплэм зэрынэсыр».

Мыпхуэдэ мыхъэнэ илэщ "и"ми, ар бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэри, мы кытехуыкла псалъэм гурылуэгъуэ зэрищлыу, зыгуэр кыигъэлыагъуэрэ

псалъэхэр зэригъэлажъэкӀэрэкъымы, а гуэрыр зытеухуарэ зыхуэӀуа джыгъуэрэ абзисыгъэм (и) езыр къыриӀуэу зы упщӀэ зэрыухуэуш: «сыт зыӀисыр? Сытым и лис».

Мыбы нэмыщӀ бзэм хэту "и"р зыщыплъагъу щыплӀэхэр "и"р "и-ы → и"уэ бзэм зэрыхэтым хуэдэщи, "и-и → и"уэщ: «иыхын (и-и-ыхын), къыиыхын (къы-и-и-ыхын)».

Джыгъуэрэ джыплӀу щыт "и"р джырэ джыплӀэм иту утыку къыхъэ дэтхэнэ гуэрыр зэрылгытэрэ къэзыгъэлагъуэраш. Зыгуэрыр зи лӀужыгъуэрэ зытеухуауэ зэрыщытыр, ар зи щысрэ зыӀисыр къэзгъэлъэгъуэнри "и"м зэрырехъэлӀаӀэрэ гъэззӀаӀахъэщи, "и"м езыр щхъэжу зэрызхъэлӀэныгъуэу зэрыщытӀкӀэрэ лъытэнри "и"м и лимитацэ "и"уэ зэрыгъэззӀаӀахъэр гурыӀуэгъуэщ. "И"м къытехъукӀарэ игъэззӀаӀэ закъуэри гурыӀуэгъуэ къытхуэхъуа "и" макъыр утыку къызэрихъарэ къызщыхъари гурыӀуэгъуэ къытхуэхъуагъэнщи, абы къыӀуатэ лӀухугъуэр цыхур щыхуэныкъуэраш, ари мыпхуэдэ еплъыкӀэрэ гупщысӀкӀэ щигъуэту щыхуэзӀӀӀкӀым щыгъуэу зэрыщытри гурыӀуэгъуэщ. Ауэ къызэрихъуарэ зыӀисыр гурыӀуэгъуэщи, "и"ри щхъэж зы макъу бзэм хэхъэкъым, абы "макъ псалъэ" къытехъукӀкъым.

"Е" макъыр.

"Е (иэ)" макъым и плытларэ лимитацэу утыку къыхъауэ жылӀахъэщ "е" макъри, ар "е (иэ)" нэужь макъуу зэрыщытыр гурыӀуэгъуэщ. Ауэ икӀи ипӀкӀэ игъэззӀаӀэр гурыӀуэгъуэ къытхуэхъуауэ щыт "и" макъым и кӀуэтэгъуэу къэхъуауи лъытапхъэщ "е (иэ)" макъри, ар щхъукӀэ, "е"р икӀи "и" нэужь къэхъуауи лъытапхъэ макъщ.

Щхъэж бзэм щызекӀуэмрэ псалъэ кӀухуы къыщыкӀуэм деж, зыми емылгытауэ кӀуэтэгъуэ зилӀу бзэм хэлэжыхъ "е" макъыр фыгъэ зимыӀуэ зэрыщытыр гурыӀуэгъуэщи, абы и лимитацэу утыку къыхъэ "е (иэ)" макъым щхъэж мыфӀ макъ мыхъэнэ зэриӀэнур гурыӀуэгъуэщ. Мыбы хуэдэщи, езыр япӀу джыра джыплӀу щыту, джыгъуэ зилӀэрэ дэтхэнэ гуэрыр къэзыгъэлагъуэрэ къызыӀуэф "и"м и лимитацэ "и"м езы "и"м нэмыщӀ къызэримыгъэлагъуэр зэрыгурыӀуэгъуэу, абы и кӀуэтэгъуэри зыми емыхъӀларэ пымышӀлауэ кӀуэтэгъуэ зилӀнырщи, мыбыи зэрэзэгӀкӀэрэщ "и" макъми къытехъукӀыжыфу зэрыщытынур гулъытапхъэ "е (иэ)"м и мыхъэнэр.

Къызэрихъуа щыкӀуэ мы лъэныкъуитӀми зэрэзэгъуу зэрыщытыр гурыӀуэгъуэщ "е" макъым игъэззӀаӀэрэ и мыхъэнэри, ар бзэм зэрыхэлэжыхъ щыкӀэри мыпхуэдэщ. Аращи, щылӀгъуэрэ къэхъу къэщӀыр хъугъуэфыгъуэу зылытэ адыгъбзэм щылӀгъуэрэ щылӀуэ хъуам пымышӀларэ емылгытаращ "ей"уэ илытэр. Щхъэж зы макъуу мыфӀыр къызыӀуэфыну утыку къыхъэ "е" макъ мыхъэнэр хъугъуэфыгъуэу

зэпкырыува бзэм хэхьэу хэлэжьыхьын папщлэ, ар щылэгъуэм зэремызэгъ щыклэу зэрыджыр къэзыгъэлаагъуэ "и" макъри кыпыхьэжын хуей мэхьур! Мыфлыр щхьэжу зылытапхьэ зы макъу утыку кыхьами, "le" макъыр щхьэжуи мыфлыр кызылуэу, зы "макъ псалъэ"уи лытапхьэщ. Ауэ ар зэрыдж щыклэуш бзэм зэрыхэхьэри, мыпхуэдэу ухуа "лей"ри зы *"макъ псалъэ"у лытапхьэщ.*

"IE" макъым кыитехьукла "макъ псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ кыпыхьэу кыитехьуклыж псалъэхэр, псалъэ кыпыхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"le" макъ мыхьэнэр мыфлым теухуаши, ар зэрыджклэрэщ бзэм мыфлыр "le"м кыитехьуклыу бзэм зэрыхэхьэр. Мыпхуэдэу кэхьуа "лей"р зы макъ псалъэу лытапхьэмэ, *кыпыхьэ макъхэмклэ ар бзэм зэрыхэлэжьыхьым* теухуа шапхьэщ мыхэр: «leиж, leигъэ – leягъ, leигъэ, leигъуэ».

"le" макъми и мыхьэнэр зэрымыфлыр "e"м хуэдэши, егъэлейныгъэрэ зыми зэрыпымышлараш. Мы егъэлейныгъэр кыызэрыхэщклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэщ мы шапхьэхэри, мыфлым флыр зэрилтыгэ щыклэу зэреджапхьэр гурылуэгъуэу щыт мы шапхьэхэм "лей"р егъэлейныгъэ мыхьэнэклэрэ зэрыхэтыр гурылуэгъуэщ: «лейуэ флы, лейуэ дахэ, лейуэ ин, лейуэ цыкы, лейуэ klagуэ, лейуэ кыхь».

Зы "макъ псалъэ"у лытапхьэ "лей"м кыитехьукла *"псалъэ зэгүэт"хэу* лытапхьэщ илабжьэклэ кэтэхэри, псалъэ зэгүхьэм щыхиубыдэм деж, хуиту кэлун папщлэ "l" нэгъыщэр кыхьэмылыкыж зэрыхьур гулытапхьэщ: «"нэхь, лей" → нэхь-лей → нэхьей; "нэхьыклэ, лей" → нэхьыклей». Мыбыхэм я кэлүэтэклэу кэхьуа "псалъэ зэгүэт"щ мыхэри: «нэхьейж, нэхьыклэж».

Егъэлейныгъэрэ зэпыщлэныгъэ зимылэныгъэщ "le" макъ мыхьэнэри, икли мыбы папщлэщ "лей"р кыызэрытехьуклыр. Ипэклэ мыфлым флыр зэрылтыгэ щыклэм теухуа шапхьэхэри кэтэаши, мыпхуэдэу лытапхьэ псалъэщ "флей"р. Ар икли "флы, лей" псалъэхэр зэрызэгүхьэклэрэ кэхьуа "псалъэ зэгүэт"уи лытапхьэщ, икли "fl" макъ мыхьэнэр кыпыхьэ макъклэрэ зэрылажьэу кэхьуа псалъэуи лытапхьэщ.

"IE" макъыр "бзэм зэрыхэлэжьыхьэклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Ерыгъэрэ лейгъэм лабжьэ хуэхьу макъ мыхьэнэхэр флырыфклэ зэрымыджыр гулытапхьэщ. "le"р "й" клэухклэрэщ "er"ыгъэу зэрыджри, ар макърэ псалъэхэм клэух язэрыхуэхьури мыпхуэдэуш. "le"р клэух зыхуэхьур зэрымыфлыр кызылуэраши, зэрыджыну щыклэу "и"ри кыызэрыпхьэклэрэщ зэрылажьэр. Ар щыхьуклэ, мыпхуэдэр макъ мыхьэнэ лэжьэклэу зэрылытапхьэм хуэдэжу, икли псалъэм кыызэрыпыхьэм елытауэ утыку кыхьэ бзэ лэжьэклэу ухуэ псалъэхэр "псалъэ зэгүэт"у лытапхьэщ.

Ауэ ар клэух щыхьуклэ нэхьыбэм деж а зэрыплытлаклэрэ кыызэрылур хэгъуашэу "ей" клэухым хуэдэу кьолур. Ар щыхьукли, "ей"клэрэ ух псалъэ

гуэрхэмрэ "лей"клэ ухуу "ей"уэ кьэлу псалъэхэр зэхэгъэклэгъуей мэхур. Псалъэм папщлэ, "щыклеий, псалъэклеий" псалъэхэм мыхъэнигъэклэрэ еджапхъэщ: «зыр "щыклэ зилэ", "псалъэклэ зилэ"; адреири "щыклэ лей, щыклэншэ", "псалъэклэ лей"».

"лей" клэухыр кьызэрылу щыклэуэ зэрэтхри, мы и гугъу зэрыгъэларэ кьэта шапхъэхэм хуэдэу, ар кьыклэлъыкълэу макърэ псалъэм "ей"уэ кьыхолукыр: «ней (нэ-лей), ней нейуэ кьэплъащ, нейпсей (нэ-лей, псэ-лей), щыклеий (щыклэ-лей), флей (флы-лей), псалъэклеий (псалъэклэ-лей)».

"le" макъыр бзэм зэрыхэлэжъыхъ щыклэу кьэта мы шапхъэхэм зэрыхэлъагъуэщи, ахэр икли *"le" макъым кьытехъукла "лей" псалъэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгъэт"хэу лъытапхъэщ.*

Ар бзэм зэрыхэлэжъыхъ щыклэр мыпхуэдэщи, ар клэух зэрыхуу мы зи гугъу тцла бзэ лэжъэклэри *"префикс – суффикс кьалэн"у лъытапхъэжъым.*

«У, Ю, О (ЭУ)» МАКЪ ГУПЫР

"У" макъыр.

"У" макъри натуралу тхъэмбылэм кьыкълэж жьыр хуиту жьэм кьызэрыжъэдэклэрэ кьэлуу зы макъщ. Ар кьызэрыхуа щыклэу зи гугъу тцлахэм зэрэзэгъклэрэщ мы кьызэрылу щыклэри, ари натуралу ужыгъуэ зилэрэ клэ зимылэу клэур кьызэрылуатэ макъщ, ар гурылуэгъуэ зэрыхур мыпхэдэщ: «у(!); уу(!)».

"У" макъым кьытехъукл "макъ псалъэ"хэр.

Макъ луэр кьэхъуныгъэ лъагъуэм "и"м кьыклэлъыкълэу утыку кьыхьар "у" макъращи, абыи макъ мыхъэнэ зэригъуэтар гурылуэгъуэщ. Зэрыгурылуэгъуэнщи, мы и кьэхъуныгъэм ипкъ итклэ, бзэ кьэхъуныгъэ пэщлэдзэм "у" макъыр и макъ мыхъэнэклэрэ зекълэу мащлэ икълэагъэнкьым. Бзэр зэкъырыуэ пэщлэдзэу "у"р и макъ мыхъэнэм зэрэзэгъклэрэи бзэм зы "макъ псалъэ"уи зэрыхэлэжъыхъари мащлэу кьыщлэклэнкьым. Ар кьызэрыхуа щыклэм зэрэзэгъщи, и мыхъэнэр нобэ ар бзэм зэрыхэт "ужьын, ужьыныгъэ"щ. "Ужьын, ужьыгъуэ" псалъэхэр "у" макъ мыхъэнэм и хроникэ (жъ) мыхъэнэ зилэу ухуа псалъэхэщ. Абы и мыхъэнэр гурылуэгъуэ кьытхуэхъун папщлэщ мы шапхъэхэр кьыщлэтхъари, мыпхуэдэ мыхъэнэклэрэ "у"р занщлэу "макъ псалъэ"уи бзэм зэрыхэтыр гурылуэгъуэщ. Ар бзэм занщлэу "макъ псалъэ" хэхъухъащи, "у"р глаголыпкэ зыхуэхъуа "ун" глаголыр мыпхуэдэщ.

"У" макъ мыхъэнэр бзэмклэ кьызэрылуэтапхъэр ужыгъуэуэщи, "ун" глаголым нэмыщлэ, "у" клэуэтгъуэ "уэ"ри псэуэщхэм и ужыгъуэ кьызылуэ "уэн" глаголыпкыу бзэм хэхъащ.

Ужыгыуэ зи мыхьэнэ "у"м кыитехьукла мы глаголхэм нэмышц, щы гушцлыу нэщыгыуэшхуэу псэущхэм дежклэ зыужыгыуаплэ нэхьыщхьэу щытри зы "макь псалъэ"у "уэ"уэщ зэрылгытар (уэгү, уэфэгү).

Уэгүрэ уэфэгүу щыт нэщыгыуэм нэмышц, псэущхьэр зэрыбауэрэ кыишэ жьыри "уэ"уэ кьолуатэр.

Уэгүм кыищыхьүрэ уэру кьех мыл лэужыгыуэ цыклүхэри зы "макь псалъэ"у "уэ"уэщ зэрылгытар. Ауэ зэрыгурылуэгьуэщи, мыр "уэ"уэ зэрылгытар уэгүрэ уафэр щхьэж "уэ"уэ зэрылгытамырэ "уэн" луэхугьуэр зэрылгытам елытащ, икли абыхэм куэдылуэклэ иужьклэу зэрыщытри гурылуэгьуэщ.

Мы зи гүгьу тшцла "уэ"м иплэуэклэ кьэхьуарэ икли уафэр зэрылгыта "уэ"мрэ, абыи иплэуэклэ лытауэ щыт "ун, уэн" псалъэхэр кызырыхьуам елытауэ иужьылуэ кымынэу кьэхьуауэ лытапхьэу "у"м кыитехьукла зы "макь псалъэ" хэтц адыгэбзэми, мыр кызырыхьуа щыклэм и гүгьу тшцынщ.

Кызырыхьуа щыклэм зэрэзэгьрэ "у"р ужыгыуэ зи мыхьэнэ макьыу зэрыщытклэрэ, бзэ лэжьэклэр зэлыгытарэ кьэзылуатэ нэрыбгэ "сэ"м занщцлэ зыхуилатэ нэрыбгэр зы "макь псалъэ"у "уэ"уэщ зэрылгытар. "Уэ" псалъэр "ужыгыуэу (у) щыт (э)" зи мыхьэнэщи, ар зыхуэужыгыуэр "сэ"ращ. Ар (уэ) бзэр кьэзылуатэ "сэ"м езым нэмышцыр япэу зэрылгытэ псалъэу утыку кыхьащи, "сэ"м езым нэмышцлыу илыта япэри нэрыбгэр кызырэлуатэ псалъэщ. Ар (уэ) бзэр кьэзылуатэу япэрей нэрыбгэм зызэрылгыта "сэ" псалъэм елытауэ "ужыгыуэ хьу"уэ лытаращи, бзэм кыигэхьуарэ етлуанэ нэрыбгэр зэрылгыта псалъэращ.

"Сэ"м япэ илыатарэ "сэ"р япэу зэпсалъэращ "уэ"ри, ар (уэ) "сэ"м езым и ужыгыуэу зэрылгытэр "у" макь мыхьэнэр бзэм щызырихьэу щидза нэужьу зэрыщытынури гурылуэгьуэнщ: и ужыгыуэу кыпэщыт нэрыбгэр налуэу "уэ"уэ зэрылгытар "ун, уэн" луэхугьуэ зэрихьэхэм елытауэ иужьклэу лытапхьэщ. Зэрыгурылуэгьуэщи, бзэр зезыхьэрэ зэлыта "сэ"м дежклэ "уэ" щымылэмэ, "сэ"р псалъэнрэ бзэр игьэлэжьэни хуэныкьуэщэнкьым, ауэ ар (уэ) ужыгыуэу зэрылгытэнур езы "сэ"р зэрыужьым елытауэщи, "сэ"м "уэ"р зэрылгытар "у" макьыр ужыгыуэ мыхьэнэклэрэ (ун) бзэм щызырихьэу щыщидзам елытауэ иужьклэщ. "Уэ"р "сэ"м езым и ужыгыуэу зэрылгытэр "сэ"м езыр зэрыужьым елытащи, езым зыщинуужьклэ илытэрэ кыпэщыт хьуращ "уэ"р. Икли "сэ"р зыхуэужьэрэ "сэ"м и ужыгыуэуш "уэ"р зэрылгытари, "сэ"м езым и ужыныгыэр (ун) ар (сэ) зыхуэужьэрэ зэпсалъэ "уэ"м елытауэ нэхьапэщ. Мы кьэтлуэтахэм кызырыхьэщи, етлуанэ нэрыбгэр зэрылгытэ "уэ"р кыищыхьүрэ бзэм щыхьхьар "ун, уэн" псалъэхэм иужьклэу лытапхьэщ.

"Уэ"р етлуанэ нэрыбгэр щхьэжу зэрылгытэращи, абы теухуарэ абы кылэжьу кьэхьу луэхугьуэхэр кызырыгьэлыагыуэри "уэ, у (уэ-ы → у)"уэщ бзэм зэрыхэлэжьыхьыр. Мыпхуэдэхэр глаголхэм теухуа

лэжыггэхэм нэхъ зэлухауэ къэдгъэлъэгъуэнщ, ауэ мыбдежым "у" макъым и лэжъэклэм теухуа шапхъэхэри къэтхьынщ. Аращи, "уэ"р етлуанэ нэрыбгэр зэрыщыту къэзыгъэлъагъуэу зэрыхэлэжыыхьым нэмыщл, "уэ"мрэ "уэ-ы → у"р щхъэжуи, псалъэхэм ищхъэм къыпыхъуэи бзэм холэжыыхьыр: «уэ, уэр, уэращ, уэрэ сэ(рэ); уэ клуэ, уклуэнщ, уклуэнущ, уклуащ; укьицлыхуащ, уклигъэклуащ; у зы цыхуш, у цыхуфлщ, у Адыгэщ».

"Уэ" псалъэр грамматикэу етлуанэрей нэрыбгэ къызылуэ цлэпапщлэщ. Цлэпапщлэри зы цлэм иплэ иувэу ар зэрылтытэращ. Ауэ "сэ, уэ, ар" хуэдэ псалъэхэр зы цлэм иплэ иувэрэ "цлэпапщлэ"у щытми, къызырыхъуа зэманыхъуэр нэрыбгэм цлэ флэщыныр къемыжъэ иплэуэклэщ. Аращи, цыхум цыху нэрыбгэхэм флищ цлэхэр къэмыхъу иплэ къэхъуа псалъэхэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ иужьклэ грамматикэу цлэпапщлэу тлгыта мы псалъэхэр. Нэрыбгэ цлэпапщлэхэр икли а нэрыбгэм теухуа псалъэрэ глагол лэжъэклэхэр зэрыгъэлъагъуэ "нэрыбгэ гъэлъагъуэ" къалэни зыгъэзашлэхэращи, "уэ" нэрыбгэм теухуа луэхугъуэхэр къызырылатэ псалъэхэм "у, уэ"р нэрыбгэ гъэлъагъуэу префикс язэрыхуэхуэкларэщ. Ауэ зэрыгурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ лэжъэклар "сэ"м и ужыгъуэу лгыта "уэ" псалъэр къыщыхъуам елгытауэ иужылуэклэщ. "Нэрыбгэ гъэлъагъуэ"у "у, уэ"р псалъэхэм къыщыпыхъар етлуанэ нэрыбгэр щхъэжу зэрылгыта "уэ" псалъэр утыку къызырихъам елгытауэ иужылуэклэщи, бзэ лэжъэклэм флыуэ зиубгъуа нэужьращ. Аращи, "сэ"р зэпсалъэ "уэ"р къыримылуэми, къылатэхэр зыхуылатэр "уэ"ращ; "сэ"м къылатэр зыхуылатэ "уэ"м унафэрэ лэмыр модэклэ зэрырылуэклыр гурылуэгъуэнщи (хы!, шэ!, клуэ!), мы псалъэхэр "уэ" нэрыбгэ гъэлъагъуэклэ ухуэн хуэныкыуэкъым. Ауэ зы бзэр лэжъэнрэ псалъэхэр къэлэутэн папщлэ, бзэр къэзылатэ "сэ"м дежклэ "уэ"р фыкыплэ зимылэ нэрыбгэращ. Ар щхъэ, "сэ"м "уэ"уэ илгыта нэрыбгэм и цлэрэ и цлэпапщлэр къылуэ луэхур бзэ лэжъэклэм и иужьрей луэхугъуэщ.

Мы псалъэхэм пыщэжыпхъэмэ, цлэ фэщыныгъэ къэхъуа нэужыщ "уэ" жыхуилэм зы цлэ щыфлэщари, абы нэгъунэм "сэ"м езым нэмыщл мы нэрыбгэр "уэ"уэ илгытэу шытащ. Икли бзэ лэжъэклар зы цлэпапщлэм щыхуэныкыуэр "сэ"м къылатэ луэхур зытехуарэ зыгъэзашлэ нэрыбгэр налуэ щлын хуей щыхъуращи, мыпхуэдэ бзэ зэпкъырыувэклэм нэрыбгэр щхъэж зэрылгытэ "уэ" псалъэм нэмыщл, "уэ"м теухуауэуэ гъэзашлэхэр къэзгъэлъагъуэну макъхэми хуэныкыуэнщи, мыри "уэ"м къытехуыкыжу псалъэхэм префиксу къыпыхъэ "нэрыгъэ гъэлъагъуэ"у щыт "у, уэ"хэращ. Мис бзэ ужыгъуэр мыбы къынэсу зэрыхуэм теухуахэри илбабжъэклэ нэрыбгэ гъэлъагъуэ "у, уэ"р глаголхэм префикс зэрыхуэхуэ щыкылуэ къэдгъэлъэгъуэнщ.

"У" макъым кыитехъукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжъыхьыр: макъ кыыпыхъу кыитехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыыпыхъу ухуэ "псалъэ зэгүтхэр".

Япэрауэ "у"м кыитехъукла "макъ псалъэ"хэр кыыпыхъу макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжъыхъу ухуэ псалъэхэм шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Ун" глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлабгъуэ макъхэр префикс хуэхъуу ухуэж префиксиал глаголхэщ мыхэр: «иун, луун, гуэун, дэун, теун, щлэун, шыун, къэун, клэрыун, къуэун, хуэун, хэун, пыун, флэун, нэун».

"Уэн" глаголым кыыпыхъу префикс макъхэмклэ кыитехъукл префиксиал глаголхэмрэ "уэн"ым кыитехъукл псалъэхэщ мыхэри: «иуэн, лууэн, гуэуэн, дэуэн, теуэн, щлэуэн, шыуэн, къэуэн, клэрыуэн, къуэуэн, хуэуэн, хэуэн, пыуэн, флэуэн, нэуэн»; «уэгъуэ, уадэ, уэщ, улэгъэ (уэ-ы-гъэ), удын (уэ-ы-ды-н)».

"Уэгү" мыхъэнэ зилэ зы "макъ псалъэ"у щыт "уэ"м кыыпыхъу макъхэмклэ къэхъу псалъэхэм теухуа шапхъэщ: «уафэ, уэгү, уэфэгү, уащхъу».

Икли "уэгү"м икли жьы къатшэри зэрытлгытэ "уэ"м кыитехъуклыу жылэпхъэщ мы псалъэхэри, жьы къатшэмрэ ди щылыгэм и атмосфериу щыт уэгүр къэзыгъэщыр зэхуэдэу зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэ лъэныкыуиткли еджапхъэ псалъэхэщ мыхэр: «уэлбанэ, уэлбэнэрилэ»; «уэм, уэгъу, уае, уэшх, уэс».

Уэгүм къех мыл ллэужыгъуэри зэрылгытар "уэ" макъ псалъэмклэщи, абы кыыпыхъу макъхэмклэ кыитехъуклыж псалъэхэм теухуа шапхъэ къэтхыныщ: «уэ къехащ, уэшхуэ».

Япэрей нэрыбгэу щыт "сэ"м и ужыгъуэу щытыр зэрылгыта "уэ"р кыыпыхъу нэгъуэщл макъхэмклэ бзэм зэрыхэлэжъыхьым теухуа шапхъэщ мыхэр: «уэрэ сэрэ, уэр уэрурэ».

Глаголыр зытеухуа нэрыбгэр къэзыгъэлабгъуэ макъхэр глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм префикс хуохъури, нэрыбгэ цлэпапщлэ "сэ"м иплэклэ глагол лэжьэклэр зытеухуа "нэрыбгэ гъэлабгъуэ"р префикс зэрыхъум теухуа шапхъэщ мыхэр: «уоклуэ, уклуащ, уолажъэ, улэжъащ, уоплэ, уеплэащ, уегъэлабгъу, уигъэлъэгъуащ, кыуоуэ, кыуэуэнуш».

"луэху глагол"хэм теухуауэ "уэ" нэрыбгэ гъэлабгъуэр "зэрелгыта ужыгъуэ" зи мыхъэнэ "б" макъращи, ар кыкълэлыклуэ макъым елгытауэ "п, пл"ыуэ къэлуу щызэхъуэкл щылэщ. Мыпхуэдэ шапхъэщ мыхэр: «бощл, пщлащ, кыбоцыху, къэпцыхунуш, болабгъу, плъэгъуащ, бохъ, пхъащ, къэбжелэ, кыбжилэнщ».

"У" макъым кыитехъукла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүт"хэм теухуа шапхъэщ мыхэр: «"уэн, уэн" → уэрыуэ; "жэп, уэгъуэ" → жэп-э-уэгъуэ → жэпэуэгъуэ»; «"уафэ, гъуэгъуэн" → уэфэгъуагъуэ»; «"уэс, псы" → уэс-э-псы → уэсэпс; "уэ, цыкы" → уэцыкы».

"У" макъыр "бзэм зэрыхэлэжсыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Ун" глаголыр зэрыгъэзашцлэ щыклэр къэзыгъэлъагъу макъ гуэрхэр къыпыхъу ухуэж глаголщ мыхэр: «иун, луун, гуэун, гуэун – гуоун, гъэун, гуэун, дэун, теун, шыун, шцлэун, клэрыун, къуэун, хэун, пыун, флэун, нэун».

"Ун" глаголыр зэрыгъэзашцлэ щыклэр къызылуэ макъхэр къыпыхъу ухуэжа мы глаголхэм шыщ гуэрхэр икли "уэн"ыр зэрыгъэзашцлэ щыклэ ("э-ы" зэхъуэклыныгъэу) къызылуэ глаголхэу зэрыщытри гулъытапхъэщ.

Тланэ, "теун" глаголыр занщлэу мы зыхэт глаголхэм хуэдэ мыхъэнэи зилэрщ, ауэ икли езэшыгъуэрэ гузэвэгъуэр зыхэтым щхъэщыклын мыхъэнэи зилэу зы псалъэщ.

Мыбыхэм нэмышцл, къэта шапхъэхэм шыщу, нэгъуэщл луэхугъуэм теухуаш "щыун" глаголри, ар зыгуэрыр зэрыхъун хуейм теклыныгъэ зи мыхъэнэщ. Мыбы къытехъукл псалъэхэщ мыхэри: «щыуэн, щыуагъэ».

Псэушхъэр зэрыпсэуфрэ зэрыужыфыр уэрэ жьы къызэришэклэрэщи, мы луэхугъуэри "ун" лэужыгъуэу зэрыщытынур гулъытапхъэщ. Жьы къэшэн луэхур мыпхуэдэу къызэрылуатэм нэмышцл, нэгъуэщл гуэрым ба хуэщлын луэхугъуэри "ун" лэужыгъуэуш къызэрылуатэри. Зэхуэмыдэ хуэдэу лъытапхъэми, зыр зым зэрыпыщлар гъащлэр къызэреклуэкми хыболъагъуэр: ба хуэщлыныр зэрыхушхъуэр луэрылуатэхэми хэтщ, тланэ жьы къэзымышэжыф гуэрэм ба хуэщлынклэрэ жьы къызэрагъэшэжри гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэ глаголхэщ мыхэри, "ун" лэужыгъуэу лъытапхъэ мы глаголхэр зэрыгъэзашцлэу зэрыщытри "ун" клуэтэгъуэу "э" къызэрыпыхъэжклэрэщ къызэрылуатэр: «бэун, бэуэн, бауэ; ебэун, ебэуэн, бэу – боу/бо, бауэ».

"У"м и макъ мыхъэнэр ужыгъуэу зэрыщытыр жытлагъащи, "у" макъ мыхъэнэр къызэрылуэтэфрэ нэхъыфлыу гурылуэгъуэ зыщыф бзэ мыхъэнэщ ар. "У" макъ мыхъэнэр зэрылажъэрэ и хроникэр къызылуэ бзэ мыхъэнэщ "у"м "жъ" къыклэлъыклуэу ухуэ псалъэхэри, мыпхуэдэ псалъэхэщ мыхэр: «ужьын, ужьыныгъэ, ужьыгъуэ, ужьыгъуэн».

Ужыгъуэр зытеухуам елъытауэ дэтхэнэ гуэрымклэ къэхъу клуэтэгъуэщи, зыужьыр зытеклрэ иклэмклэ къышигъанэ гуэри шылэщ. Мыпхуэдэ луэхугъуэр "ужьын"ыгъэ лъэныкъуэклэ къэлэуэтапхъэмэ, ар зытеухуа (и) къыхэщу "ужыгъуэ"у (ужъ) къэлэуэтапхъэщ: «иужъ». Ар ужьыныгъэм иклэмклэ къанэ лъэныкъуэр къызэрылуатэ псалъэщи, дэтхэнэ гуэрым иужъ лъэныкъуэри ар къызэрылуатэ псалъэм (лъэ) къыпыхъэж "ужъ"клэрэщ къызэрылуатэу псалъэхэр зэрыхуэунур: «лъэужъ, нэужъ».

"У" макъ мыхъэнэр зэрылажъэрэ и хроникэр къызэрылуатэр "у"м "жъ"ыр къыклэлъыклуэу ухуэ псалъэхэраш. Ауэ "у"р зэрылажъэ щыклэр "жъ" макъ мыхъэнэклэрэ къызэрылуатэу бзэм зэрыхэхьам къышынэкъым. "У" макъ мыхъэнэр зэрылажъэ щыклэу "у"м къыклэлъыклуэ макъхэмклэ ухуэ нэгъуэщл псалъэхэри шылэщи, мыпхуэдэ шапхъэщ мыхэр: «ylun,

усэ, усын – усэн, узын, уз, удз, удж, ужьын – уджэн, уд, ут, утыку, ушин, уший, уш, ауш, ушлын, ушын → кьэушын, уклытэн, уклытэ, укьуэн, укхьуэн, ухын, уфэрэклын, ублэрэклын, увын, увылэн, убын – убэн, унэ, убзэн, убзэрэбзэн, упшлэтэн, убжытхын - убжытхэн».

Мы шапхьэхэм зэрыхэплъагьуэщи, "у"м кьыпыхьэ макъ мыхьэнэм ельыташ утыку кьихьэ псалъэм и мыхьэнэри, ар зытым дежи ужьыгьуэ мыхьэнэ зилэу утыку кьихьэкъым, "у"р зыгьэлажьэ макъым ельытауэ утыку кьихьэ псалъэр еужьыхыгьуэ мыхьэнэ зилэи мэхьуфыр.

Мыбы нэмышцл, кьызэрыхьуа шлыкълэм теухуауэ мыужьыгьуэрэ еужьыхыгьуэ зи мыхьэнэ псалъэхэри хэтц мы кьэта шапхьэхэми, мыпхуэдэщ "уз, узын" псалъэхэр. Зы ужьыныгьэ лъэужьыгьуэу щыт "уэз"ым кьытехьукла псалъэщ "узын, уэ"хэри, ужьыгьуэу кьуэтэгьуэ зилэм езыр "уэз"у кьызэрылуатэм ипкь итклэ, мыужьыж хьу "уэз"ыр зыхэтрэ кьызтехьуклым зэрыхэуэжыр ("э-ы" зэхьуэклыныгьэ) кьызэрылуатэ псалъэщхэр.

Мы кьэтлуэтахэм кьызэрыхэщщи, "уэз" псалъэри зыужьыгьуэ (у) макъ мыхьэнэклэрэ ухуауэ зы псалъэщ: ар зытеухуа луэхугьуэр "ужьыгьуэу (у) щытым (э) езыр (з)"у е "ужьыгьуэ (у) щыт (э) закьуэу (з)" зэрылгытэклэрэ ухуа псалъэу лъытапхьэщ.

Тланэ, мы шапхьэхэм хэдымыгьэхьауэ "у"клэрэ кьежьэу ухуарэ "уэн" луэхугьуэм теухуа псалъэхэри щылэщ. Мыпхуэдэщ "уэн" луэхугьуэр зэрехьэлларэ зытеухуаклэрэ кьызэрылуатэ шлыкълэу "уэ-ы → у" зэхьуэклыныгьэу ухуа мы псалъэхэр: «улэн, удын, уклын».

Мы иужьрей шапхьэр "уэн" луэхугьуэм шлэгьэклын мыхьэнэ зилэуш мыбыхэм зэрыхэбжа шлыкълэр, ауэ ар икли ужьыгьуэм (у) иклыныгьэу (кл) гьэкьуэдыпэн зи мыхьэнэуэ зэрыщытри гулъытапхьэщи, мыхьэнитклэ еджапхьэу зы псалъэщ.

Зы кьэхьуныгьэр кьызэрылуатэ глаголхэр икли я зыужьыгьуэклэрэ кьэлуатэу "у"клэрэ зэрыхуэ шлыкълэклэ глаголхэр мэхуэри, мыпхуэдэ шапхьэхэщ мыхэр: «кьуэдиин → укьуэдиин; шиин → ушин; хьуэншлын → ухьуэншлын; хуэншлын → ухуэншлын; льиин → ульиин; фиин → уфиин; фэрэзэн → уфэрэзэн; флэрэфлэн → уфлэрэфлэн; флэрафлэ → уфлэрафлэ; бзышлын → убзышлын; бзыхун → убзыхун; бзэхын → убзэхын».

Зэманрэ ужьыгьуэу кьэхьу луэхугьуэхэр "у"клэрэ кьежьэу зэпкьырыувэ глаголхэмклэрэщ кьызэрылуатэри, мыпхуэдэхэм теухуа шапхьэхэщ мы кьэтахэр. Мыбыхэм нэмышцл, зыгуэрым зы плыфэ кьышцгьуэ кьыхуэхьу ужьыгьуэрэ зэхьуэклыныгьэр плыфэцлэм "у" кьызэрыпыхьэклэрэ ухуэ глаголхэрэщ кьэзылуатэри, мыпхуэдэ шапхьэщ мыхэр: «цлынэ → уцлынэн; псыф → упсыфын; фьшцлэ → уфьшцын; кьыфлэ → укьыфын – ункьыфын; нэху → унэхун – кьэунэхун».

"У" макъ мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, ар клэух зыхуэхъу макърэ псалъэм и ужьыгъуэр мэгъэзащлэр. Дэтхэнэ гуэрым зы ужьыгъуэр "у, уэ" клэухклэрэ мыпхуэдэу кызырэуэтапхьэр гурылуэгъуэнщи, ар псалъэхэм суффикс кьалэн зыхуэзыгъэзащлэ макъщ. Мыпхуэдэхэм теухуа шапхьэхэр илябжьэкклэ кьэтхьынщ, ауэ мыпхуэдэ щыклэклэ ухуэу утыку кьихьэ псалъэщлэхэр щылэщи, мыбыхэм теухуа шапхьэхэр кьэтхьынщ: «ауэ, зэуэ, гуу, тлу, тлэу – тло/тлоу, чэу – чоу/чо, куу, кьыу, дау – дауэ, хьэуэ, ллэу – ллоу/лло, фэу – фоу/фо, мэу – моу/мо, мэуэ – моуэ, ныуэ, пклэу – пклоу/пкло, щхьэпэу-лъэпэу – щхьэпоу-лъэпоу/щхьэпо-лъэпо».

"Уэн" глаголыр зэрыгъэзащлэр кьэзыгъэлягъуэ макъхэр префиксу кьыпыхьэу префиксиял глаголхэр зэрыхуэнур гурылуэгъуэщи, ар зыщыгъэзащлэм ехьэллауэ кызырэуатэри "э-ы" зэхуэаклыныгъэклэрэ ухуэуш. Мыпхуэдэу теухуа псалъэхэщ мыхэр: «иуэн - иун, еуэн, лууэн - луун, зэуэн, зауэ, ззэуэн, гъэуэн, гуэуэн - гуэун, дэуэн - дэун, жьэдэуэн - жьэдэун, теуэн - теун, щлэуэн - щлэун, клэрыуэн - клэрыун, кьэуэуэн - кьэуэун, хэуэн - хэун, пыуэн - пыун, флэуэн - флэун, нэуэн».

"Ун, уэн" глагол мыхьэнэхэр зэрызэмыхьуэклыщэр гурылуэгъуэщи, абыхэм кьатехьуклауэ зи гугъу тцлы псалъэхэм дэтхэнэ зы глагол мыхьэнэр тегъэщлэлэ пщыуэ узреджэфынур гулгытапхьэщ. Аращи, "уэн" глагол мыхьэнэклэрэ ухуауэ лгытапхьэу илябжьэкклэ кьэта псалъэхэм щыщ гуэрхэм икли хуиту "ун" глагол мыхьэнэклэрэ узреджэфынур гулгытапхьэщ: «жъауэ, щауэ, зэхэуэн, пшауэ, пклауэ (пклэнклэрэ ужьу клуэ; пклэнклэрэ уэ - пклэрыуэ)».

"Уэн"рэ "ун" глаголхэм я мыхьэнэм зэщхьэщыклыныгъэшхуэ зэрамылэр гурылуэгъуэщи, "уэн"клэрэ еджапхьэу лгытапхьэщ мы псалъэхэри: «уасэ, уэндэгъу, уанэ (зытетлысхьэну –шым- тырауэ тетлысхьэплэ ллэужьыгъуэ)».

"Уэ"р щылыгъ гущылуу щыт нэщыгъуэр кызырэуатэ "макъ псалъэ"щи, мыбы нэгъуэщл макъхэр кьыпыхьэу кьатехьуклыжу ухуэ псалъэхэщ мыхэр: «уэгъу, уафэ; уэм, уэгъу, уэфл, уае; уэшх, уэс; уэлбанэ».

"У" макъым и мыхьэнэр кызырэуэтапхьэр ужьыгъуэрщи, мы и мыхьэнэклэрэ зы ужьыгъуэ ллэужьыгъуэр зэрылгытэу ухуа зы псалъэри "уэрэд" псалъэраш. Аращи, "уэрэд" жыхуэтлэр зы цыхум и ужьыгъуэклэрэ {у(клэ)рэ} кылуатэу кьарууфлэ зилэрэ зэхэлэ гуэрщ (д). Ауэ а псалъэр икли мы и мыхьэнэклэрэ занщлэу макъ мыхьэнэклэрэ гъэпсауи зэрымылгытапхьэри гурылуэгъуэнщи, хиубыдэ мы макъхэр муз щыклэу кызырэуилуэклэрэ ухуа зы псалъэу зэрылгытапхьэри жылпхьэщ "уэрэд" псалъэр. Мы псалъэм зэрэзэгъщи, "у, р, д" макъхэм бзэм кьалэнрэ мыхьэнэклэрэ хагъэзэщыхьри язэрыхэлгыжклэрэ, ауэ муз щыклэклэ зэклэлхьужьу цыхум кызырэуилум кьатехьуклыжа зы псалъэу зылпхьэщ "уэрэд" псалъэр. Аращи, "уэрэд" псалъэр зэрыхуам и льябжьэр нобэ "уэридадэ" жыхуэтлэу кызырэыхьум теухуауэ зэхуэмыдэ

таухыхьхэр зыжытежытыхь псалъэрауэ жылпхъэщ. Нытлэ, "уэридадэ" жыхуэтлэрэ "у, р, д" макъхэмклэрэ зэхэлъраш а макъхэмклэ зэхэлъ "уэрэд" псалъэри кызтехъуклари, "уэридадэ" жыхуэтлэм и блэклар ар нобэ зэрагъэхъым елътгауэ жыжъэ дьдэщ. Ар япэрауэ цыхум уэрэд кышчыриша зэманьгъуэм хуэклуэу жылпхъэщи, абы хиубыдэ макъхэр муз къалэнклэрэ {уэрэдэ (уэ-рэ-дэ), уэридэ (уэ-ри-дэ), уэрэда (уэ-рэ-да), уэрида (уэ-ри-да), уэридэра (уэ-ри-дэ-ра), уэридадэ (уэ-ри-да-дэ), уэридадэра (уэ-ри-да-дэ-ра)} зэкълэпхъэужу кырылу цыклэуш зэрыхэлъыр. Муз къалэн зилэу зи гугъу тшлы мы макъ зэкълэпхъэужыклэм хиубыдэ макъхэм икли я макъ къалэнрэ мыхъэнэ зэралэжыр гулътгапхъэщи, мы макъ зэкълэпхъэужыкълэхэм хиубыдэ макъхэмклэрэ муз лъабжэклэрэ ухуа "уэрэд" псалъэр цыхум мыпхуэдэ пшыналъэ зыщлэп псалъэхэмклэрэ ухуауэ жилэхэр зэрылътэ псалъэу, ар икли мы зэрыухуа макъхэм я къалэнрэ мыхъэнэхэри зыхэлъыжрэ зэджапхъэ зы псалъэу зэрыщитри гурылуэгъуэщ.

"У" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

Адыгэбзэм глагол лэжэклэу ухуэ псалъэхэр ар зыгъэзащлэрэ зытеухуа нэрыбгэр игъуэ макъклэрэ кызэрыгъэлтагъуэу мэхуэри, мыхэр "нэрыгэ гъэлтагъуэ"у зэрылътгапхъэу, "уэ" нэрыбгэм теухуа "нэрыбгэ гъэлтагъуэ"р "уэ, у"рэ "б"уэ зэшхъэщокыр. Мыбы шыгъуазэ хуэхъун папщлэ, "уэ"р зэрылътгап кышцлэдзэн хуейщ. Аращи, "сэ"м и ужыгъуэу илътга нэрыбгэщ "уэ"ри, сытри зэхэлларэ кызпкырыкылу бээр къэзылуатэ "сэ"м и субъективыгъэм ит нэрыбгэщ. "Сэ"м и субъективыгъэм ит "уэ"м и щылэгъуэм теухуауэ игъэзащлэр (п.п: "езырыж глагол"хэм я лэжэклэу) "сэ"м зэрилътэмрэ, "уэ"м зыгуэрэм зыритауэ игъэзащлэхэр ("луэху глагол"хэм я лэжэклэу) "сэ"м зэрилътэр зэхуэдэкъым. "Уэ"м и щылэгъуэм теухуарэ езыр езырурэ игъэзащлэхэр нэрыбгэ цлэпапщлэу щыт "уэ"м занщлэу кытехъукла "нэрыбгэ гъэлтагъуэ"клэрэщ зэрыгъэлтагъуэри, "уэ"м зыритауэ зы луэху гуэрхэр зэригъэзащлэм теухуа "нэрыбгэ гъэлтагъуэ"р "зэлътэныгъэ ужыгъуэ"у "б"клэрэщ (кыкълэпхъэу макъ къэлуклэм зэрыригъэклуклэрэи "п, пл" къэлуклэи игъуэтфу) зэрыгъэлтагъуэр. Глагол лэжэклэхэм игъуэ кышчысым деж дытепсэлъыхъынщ, ауэ мыбдежым "уэ" цлэпапщлэм иплэклэ ар зыгъэлтагъуэу щыт "уэ, у"р глагол лэжэклэу ухуэ псалъэхэм префиксу кызэрашцэм теухуа шапхъэхэр къэтхъынщ. Мы "нэрыбгэ гъэлтагъуэ" е "цлэпапщлэ гъэлтагъуэ"р (уэ, у) езыр езырурэ гъэзащлэу лътгапхъэ глагол лэжэклэу ухуэ псалъэхэраш префиксу къэзыщтэри, мыпхуэдэ лэжэклэ шапхъэхэр ди "макъ глагол"хэм щыщу "езырыж глагол"хэм ("луэху глагол" лэужыгъуэу щымыт) теухуарэ зэхуэмьдэ зэманьгъуэ лэжэклэхэу къэтхъынщ: «уоу, ууаш, усыныщ, угъынуш, уогъу, уджаш, удэнщ, уотлэ, ужаш, ужэнщ, ужэнуш, уоклуэ, ухъуаш, улъэнщ, улэнуш, увэ».

"Уэ" цлэпапшлэ гьэлъагъуэу "уэ, у"р глагол лэжьэкълэу ухуэ псалъэхэм префикс язэрыхуэхъум теухуащ мы шапхьэхэри, мыбы нэмышл, "у" макъым ужьыгъуэ мыхьэнэ зэрилэм ипкъ итклэ, глагол лэжьэкълэу глаголыпкьхэм префикс шыхуэхъум деж, а лүэхур зэрыгъээзщлэн "гугъэ"рэ "хуеиныгъэ" хэлъу кызызрыхъунклэрэ узпэплъэу упщлэи узхуилэу кьолуатэр. Мы лэжьэкълэр "и" префиксклэрэ зэрыгъээзщлэм "и"м дыщытепсэлъыхьым кьэдгъэлъэгъуащи (ий, иу, иуэ, илү, илүэ), джыгъуэрэ джыплэ зи мыхьэнэ "и"р глаголыпкьым префикс шыхуэхъум деж, джыну узпэплъэрэ упщлэ узхуилэу кызызрылуатэм хуэдэу, зыужьыгъуэ зи мыхьэнэ "у"ри глаголыпкьым префикс шыхуэхъуклэ, ужьыну узпэплъэрэ упщлэи узхуилэу псалъэу мэхуэр. Ауэ утыку кыхьэ псалъэ мыхьэнэр "и"рэ "у" макъ мыхьэнэр зэрызэщхьэщыклым хуэдэу зэрызэщхьэщыклри гурылуэгъуэщ. Дауэми, зэхуэдэу лъытапхьэ мыпхуэдэ бзэ лэжьэкълэр кызызрыхъум и лъабжьэр "и"мрэ "у"м я зэпыщлэныгъэм теухуащи, ар япэрэи лэжьыгъэхэм кышщыгъэлъэгъуауэ шытащ: « $u = f(t) \rightarrow i = f(t)$ »; $\{f(t): u\}$ ». Мыпхуэдэу ухуэ псалъэ гуэрхэр etlyанэрэи "нэрыбгэ гьэлъагъуэ"р (уэ, у) префикс зэрыхъум хуэдэу зэрызэпкырыувэри гулъытапхьэщ: «уи(!), уу(!), ууэ(!), улу(!), улүэ(!), ус(!), уз(!), удз(!), угъ(!), угъу(!), удж(!), уджэ(!), уд(!), удэ(!), ут(!), утл(!), утлэ(!), уж(!), ужэ(!), ужь(!), ужьэ(!), уш(!), ушэ(!), ушл(!), ушлэ(!), ушэ(!), уч(!), учэ(!), укл(!), уклүэ(!), ухъу(!), уху(!), улъэ(!), улэ(!), уллэ(!), улл(!), ув(!), увэ(!)».

Зы макърэ псалъэ мыхьэнэ ужьыгъуэр абы "у, уэ"р клэух зэрыхуэхъуклэрэ кызызрылуэтапхьэр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу утыку кыхьэ псалъэзщлэхэм теухуа шапхьэхэр ипэклэ кьэтащ. Псалъэхэм "у, уэ"р суффикс шахуэхъуклэ, а псалъэ мыхьэнэм и ужьыгъуэращ кьэгъэлъагъуэри, а псалъэ мыхьэнэр зэрыщыту кьэгъэлъэгъуэн мыхьэнэ мэгъээзщлэр. Мыпхуэдэ мыхьэнэ игъээзщлэу "у, уэ"р дэтхэнэ зы псалъэм суффиксу кыпохьэфри, ди "макъ псалъэ"рэ "макъ глагол"хэм "у, уэ"р суффикс язэрыхуэхъум теухуа шапхьэхэр кьэтхьынщ. Кьэтхьыну шапхьэхэр "макъ псалъэ"у зэрыщытым кызызрыгуэклщи, лүпщлүу кьэгъэлъэгъуэнрэ кьэлүэтэн папшлэ, суффиксыр нэхьыбэу "уэ"уэщ: «лэуэ, ауэ, иуэ, еуэ, лууэ, лүуэ, сэуэ, цлэуэ, цыуэ, зыуэ, дзэуэ, гьэуэ, гьуэуэ, гэуэ, гууэ, дэуэ, тьуэ, жьэуэ, шыуэ, щэуэ, щлүуэ, щлэуэ, шыуэ, шэуэ, чыуэ, чэуэ, кьлүуэ, клэуэ, кьууэ, кьуэуэ, кхьэуэ, кхьуэуэ, хьууэ, хьуэ, хууэ, хьэуэ, льуэ, лъэуэ, лыуэ, льуэ, пэуэ, плэуэ, бэуэ, фэуэ, фьлүуэ, выуэ, мэуэ, нэуэ».

"Макъ глагол"хэм теухуа шапхьэхэри "уэ" суффиксклэрэ зэпкырыувэныр игъуэщ, ауэ лүэху лэужьыгъуэ глаголхэр еклүэллэнрэ хуэклүэныгъэкълэрэ зэрыгъээзщлэу "и, е" префикс кьаштэри, абы шыгъуэм суффиксыр нэхьыбэу "у"уэщ кызызрылур. Мыпхуэдэ шапхьэхэри "*" нэгъышкэлэ кьэгъэлъэгъуащ: «иуэ, ииу*, ууэ, лууэ, лүуэ, сыуэ, зыуэ, изу*, дзыуэ, идзу*, гьыуэ, гьууэ, джыуэ, иджу*, джэуэ, дыуэ, иду*, дэуэ, тьуэ,

иту*, т1уэ, ит1у*, т1эуэ, жыуэ, жэуэ, жьыуэ, ижью*, жьэуэ, шыуэ, ишу*, шэуэ, ишэу*, шэуэ, ишэу*, чыуэ, ичу*, чэуэ, к1ыуэ, к1уэуэ, хьууэ, хууэ, ихуу*, лъэуэ, п1ыуэ, ип1ыу*, выуэ, иву*, вэуэ».

"1У" макъыр.

"1у" макъым къытехъук1 "макъ псалъэ"хэр.

"У"р ужьыгъуэщи, абы и лимитацэу къэхъуу утыку к1ыхъэ "1у" макъым и мыхъэнэри ужьыгъуэ лэнат1эу зэрыщытынур гуры1уэгъуэщ. Ужьыгъуэм дэтхэнэ и зы лэнат1эр "1у" макъ мыхъэнэк1эрэ кы1уапхъэщ. "1у"р кызтехъуклар "у"раш, икли кызэрыхъуа щхъэусыгъуэри "у" лэнат1эу ужьыгъуэ лэнат1эрэ ужьыгъуапэр кы1уэнрауэ жылэпхъэщи, ар мыпхуэдэ мыхъэнэр къэлүэтэн папщ1эщ бзэм кызэригъэщлар. Ар кызэрыхъуауэ мы зи гугъу тщ1ы щхъэусыгъуэм зэрэзэгърэ ужьыгъуэ лэнат1э гуэрхэр кызэры1уатэрэ ужьыгъуэ лэнат1эм теухуа 1уэхугъуэхэр кызэры1уатэу бзэм занщ1эу "макъ псалъэ"хэр кызэригъэхъунур гуры1уэгъуэщ.

Аращи, япэрауэ дэтхэнэ зыгуэрым и хэхъэплэрэ хэк1ыплэр, а гуэрым и гъунапкъэрэ дэтхэнэ и зы къуапэр зэрылътэ щ1ыклэу "1у"р бзэм зы "макъ псалъэ" щызек1уэу щидзагъэнщ. Ар щхъэж зы псалъэу щызек1уэу щытагъэнщ ауэ мы и мыхъэнэк1эрэ нобэ "1у"р щхъэж зы псалъэу бзэм щызек1уэу хэткъыми, зытеухуар къэзы1уатэ псалъэ кыпыхъэжу зэрыхэтри "1у" макъ мыхъэнэ лэжъэк1эу лъытапхъэщ. "1у"р бзэ мыхъэнэуэ зэрыхэхъарэ зэрыхэлэжъыхъ хъуар мыпхуэдэщи, "1у"м кыри1уэ хэхъэплэрэ хэк1ыплэм теухуауэ гъэащ1э 1уэхугъуэри ар глаголыпкъ зыхуэхъу "1ун" глаголк1э кызэры1уэтапхъэр гуры1уэгъуэщ. Зы "макъ глагол"у бзэм хэхъа "1ун"ри ар зытеухуа "1у"м хуэдэу зыхуэ1уа гуэрым теухуауэщ нобэ бзэм зэрыхэт щ1ыклэри, "1у" макъ мыхъэнэк1эрэ хэлэжъыхъу лъытапхъэщ. Мыбыхэм теухуа шапхъэхэр илбабжэк1э къэтхъынщ.

Зыужьыгъуэ лэнат1эрэ зыужьыгъуэпэм теухуа макъ мыхъэнэ зилэ "1у"р дэтхэнэ гуэрым и хэхъэплэрэ хэк1ыплэ 1ыхъэу щытыр кызэры1уэтапхъэращи, цыхум и ужьыгъуэ л1эужьыгъуэу лъытапхъэу псалъэхэри кыздик1 жьэм и ихъэплэ-ик1ыплэ 1ыхъэри зы "макъ псалъэ"у аргуэру бзэм "1у"уэ илъятагъэнщ.

Икли, "жъэ"м теухуа зы "макъ псалъэ"у "1у"р бзэм хэхъа нэужью зэрыщытыр гуры1уэгъуэщ, жьэм кыжъэдэк1 макъхэр кызэры1ур кызы1уэ "1ун, 1уэн" псалъэхэр кыщыхъуари, мы "макъ глагол"хэр "1у"р зэрылажъэ щ1ыклэу гъэащ1э 1уэхугъуэр кызэры1уатэу зэрыухуар гуры1уэгъуэщ.

Щы1эгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрар зы ужьыгъуэ гуэррэ зы л1эужьыгъуэуэ зэрылътытапхъэри, зы щ1ыгу лэнат1э пыухытыклари "1у" макъ

мышьэнэклэрэ кызырылуэтапхэр гурылуэгъуэнц. Зи гъунапкэр налуэу шыт дэтхэнэ зы шыплэр "лу"уэ зэрылгытапхэр гурылуэгъуэнц, ауэ нобэ адыгэбзэм зэрыхэт шыклэр аращи, зи гъунапкэр кьэхухьарэ лэщым итыплэ яхуэхъуа шыгу лэнатлэр зы "макь псалъэ"у "лу"уэнц кызырылуатэр.

Макь кыздиклыр "лу"уэ зэрылгытарэ "лу"м кылукуныгыэри "луэн" глаголым кызырылуатэм ещхьши, гъунэ зилэу налуэу шыт зы шыплэрэ шыгу лэнатлэм теухуауэ гъэзашлэ луэхугъуэри "луэн" глаголклэрэ кьэлэуэтапхьэнц. Аращи, мэш зэтеугъуеям и хьуреягьклэрэ кьеклуэкьыу хьэдзэрэ хьэуазэр зэхэгъэкьыпхэ шын папщлэ ягъэзашлэу шытараш нобэ бзэм зы "макь глагол"у хэт "луэн" псалъэр зытеухуар.

"лу" макьым кыитехьукла "макь псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхьыр: макь кыпыхьэу кыитехьуклыж псалъэхэр, псалъэ кыпыхьэу ухуэ "псалъэ зэгъэтхэр".

Япэрауэ "лу" макьым кыитехьукла "макь псалъэ"хэр кыпыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьэр ухуэ псалъэхэм шыгъуазэ дыхуэхъуэнц.

Зы "макь псалъэ"у "лу"р икли "жэ"м теухуауэ зэрышытыр гурылуэгъуэнц, мы "лу" макь псалъэм макь гуэрхэр кыпыхьэу бзэм зэрыхэлэжыыхьклэрэ ухуэ псалъэхэм теухуа шапхьэхэр кьэтхьынц: «лус, лутыж, лущ, лүшэ, лүлхьэ, лүлэ, лубын, елубын».

Зэрыгъэзашлэ шыклэр кьэзыгъэлъагъуэ макьхэр префикс зэрыхуэхьуклэрэ глаголхэр префиксиал глаголу зэрыхуэжыр гурылуэгъуэнц, макь кыигъэкьыныгъэ зи мышьэнэ "лун, луэн" глаголхэр зэрыгъэзашлэ шыклэр кьыхьэу префиксиал глаголу зэрыхуэжым теухуа шапхьэхэр кьэтхьынц: «илун – илуэн, лүлун – лүлуэн, гъэлун – гъэлун, гуэлун – гуэлун, дэлун – дэлун, телун – телун, шлелун – шлелун, кьулун – кьулун, хэлун – хэлун, хулун – хулун, пылун – пылуэн, флелун – флелун, нелун – нелун».

Мы кьэта шапхьэхэр "хэпыджэныгъэ, хэлуныгъэ" зи мышьэнэуи зэреджапхэр гурылуэгъуэнц, мыпхуэдэ ежэклэр "лу" макь мышьэнэр бзэм зэрыхэлэжыыхьклэрэ ухуэ псалъэхэм теухуащи, абы илъябжьэклэ и гугъу шытшынк. Ауэ макь кыизхэгъэлукун зи мышьэнэ "лун, луэн" макь псалъэхэм кыитехьуклыжауэ ипэклэ кьэта мы шапхьэхэм шыщ гуэрхэми аргуэру мышьэниг зэралэр гулгытапхьэнц. Мыпхуэдэщ "дэлун – дэлун" псалъэри, ахэр зы шыплэм кыдэлукл макьым зэрытеухуам нэмышл, макьрэ псалъэ кьэлур зэхэын луэхугъуэ зи мышьэнэуи зэрышытыр гурылуэгъуэнц. Аращи, кьэлү макьрэ псалъэм кыкылыр зэхэынрэ зэхэун папщлэ, абы кыипсэлэрэ кылуыр абы дэщыгъуу луэжын зэрыхуейр гурылуэгъуэ кьэзышл псалъэщ "дэлун, дэлун, едэлун" псалъэхэр.

Зэхуэдэ макьклэрэ ухуа псалъэхэу зэрышытым кызырыгуэкьши, макьу-мэш "луэн" глаголыр зэрыгъэзашлэ шыклэр кьыхьэу ухуэж префиксиал глаголхэри ипэклэ кьэта префиксиал глаголхэм хуэдэу

кызырылуэтэнур гурылуэгъуэщ: «илуэн, гуэлуэн, дэлуэн, телуэн, шылуэн, шлэлуэн, клэрылуэн, кьуэлуэн, хэлуэн, пылуэн, флэлуэн, нэлуэн».

Мы "луэн" глаголыр зытеухуам хуэлуарэ ехьэллауэ кызырылуэтэну щыклэр кызырыхэщклэрэ префиксиалу "луэ-ы → лун"уи зэрыухуэфынуур гурылуэгъуэщи, макъ кыигъэклын мыхьэнэ зилэ "лун"ымрэ "луэн"ыр зэрызэлыта щыклэм хуэдэу, мы "луэн" глаголами "лун"клэрэ гъэзащлэ префиксиал глагол кызырытехъуклыфынуур гурылуэгъуэщ: «илун, гуэлун, дэлун, телун, шылун, шлэлун, клэрылун, кьуэлун, хэлун, пылун, флэлун, нэлун».

Къэхухьа щыплэу лэщ зыраубыдэри зы "макъ псалъэ"у "луэ"уэ кызырылуатэр гурылуэгъуэщи, макъ кыпыхьэу мы "луэ" псалъэри бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа шапхьэхэри къэтхьынщ: «луэшхуэ, луэцлыкьу».

"лу"м кыытехъукла "макъ псалъэ"хэм кыытыхьэ псалъэхэмклэ ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Къэхухьа щыплэуэ лэщ зыраубыдэр кызырылуатэ "луэ" макъ псалъэм нэгъуэщлэ псалъэхэр кыпыхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэхэри къэтхьынщ мыхэр: «"лэщ, луэ" → лэщ луэ → лэщылуэ; "шклэ, луэ" → шклэ луэ → шклэлуэ; "мэл, луэ" → мэл луэ → мэлылуэ; "луэ, бжэ" → луэ бжэ → луэбжэ».

"Жьэ" мыхьэнэ зилэ "лу"м псалъэ кыгуэхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"щ мыхэр: «"лу, пэ" → лупэ; "жьэ, лу(н)" → жьэрэ луэрэ → жьэрэлуэрэ».

Иужьрей шапхьэр икли "лун" глаголым теухуауэ зэрылытапхьэр гулытапхьэщи, "лун"ыр икли "лу"м теухуауэ гъэзащлэ луэхугъуэу зэрышытыр гурылуэгъуэщ: «"жьэ, лу(н)" → жьэрэ-луэрэ → жьэрэлуэрэ».

"луэн" псалъэм псалъэ гуэрхэр кыпыхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэр: "луэр, вэр" → луэр-вэр → луэрвэр».

Мэкью-мэш зэралуэ "луэн" псалъэм псалъэ гуэрхэр кыпыхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэщ мыхэри: «"мэш, луэ(н)" → мэшылуэ; "мэкью, луэ(н)" → мэкью(ы)луэ».

"лу" макъыр "бзэм зэрыхэлэжыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Дэтхэнэ зыгуэрым и хэхьэплэрэ хэклыплэр, а гуэрым дэтхэнэ и зы гъунапкьэрэ кьуапэр зэрылыта "макъ псалъэ"у щыт "лу"р зытеухуа гуэрыр къэзыгъэлыгагъуэ макърэ псалъэ кыпыхьэжу бзэм холэжыхьэри, мыпхуэдэ псалъэхэу "лу"м кыытехъуклахэм и нэхьыбэр "лу" макъ мыхьэнэ лэжьэкьлэу кьэхьуа псалъэхэу лытапхьэщ. «лугъуэ, луж, луфэ, лув, лумплэ, лункьыбзэ, луашхьэ»; «щылы, гущылы, хэлу-щылы, мэлу, пхэлу, пллэлу, бгэлу, бжэлу».

Мы шапхьэхэр "лу" макъ мыхьэнэклэрэ кьэхьуауэ зэрышытыр гурылуэгъуэщ. Икли "лу"р мы и макъ мыхьэнэклэрэ псалъэхэм префиксэр суффикс зэрыхуэхьуфынуур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ шапхьэхэр илбабжьэкьлэ "префикс, суффикс" кьалэну "лу"м игъэзащлэхэм теухуауэ къэтхьынуу. Ауэ мы кьэта шапхьэхэм "лу"р зэрыхэт щыклэр сыт хуэдизу

щхьэж зы "макъ псалъэ"у мылгытапхъэми, дэтхэнэ гуэрым и гъунапкхэрэ и къуапэр щхьэж зэрылгытэф "макъ псалъэ"щ "ly"р иклии, ар зыхэтэ ухуэ псалъэ гуэрхэр "ly" макъ мыхьэнэклэрэ зэреджапхъэм хуэдэжу, "псалъэ зэгүэт"уи еджапхъэщ. Мыпхуэдэу лгытапхъэ шапхъэщ мыхэр: «"пхэ, ly" → пхэly; "пллэ, ly" → пллэly; "бгъэ, ly" → бгъэly; "бжэ, ly" → бжэly; "бжэ, щхьэ, ly" → бжэщхьэly».

Зыгуэрым и хэхьэплэрэ хэкълплэр зэрылгыта "ly"м теухуауэ гъэзащлэ lyухугъуэри кызырылүэтапхъэр "lyн" глаголклэрэщи, ари "ly"м хуэдэу зытеухуарэ зэрыгъэзащлэр къэзыгъэлыагъуэ макъхэр кызырыпыхьэклэрэ зэрыухуэжауэщ бзэм зэрыхэлэжыхьыр. Ар щыхьукли, "lyн"ыр щхьэж зы глаголу зэрылгытэклэрэкъыми, и макъ мыхьэнэклэрэщ глагол кызыретыхьуклыр. Зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлыагъуэ макъхэр кыпыхьэу "lyн"клэрэ лажьэу ухуа глаголхэщ мыхэри, гъэзащлэу зэрыщытри "lyн"клэрэщ кызырылүэтэр: «илун – иlyн, yлун – ylyн, гуэлун – гуэlyн, дэлун – дэlyн, тэлун – тэlyн, щлэлун – щлэlyн, къуэлун – къуэlyн, хэлун – хэlyн, лълун – лэlyн, пылун – пыlyн, флэлун – флэlyн».

Мы шапхъэхэм шыщу "лълун, лэlyн" глаголхэр адреихэм зэрызщхьэщыклыр гурылүэгъуэщи, ар пкырэ лър гупэ лъэныкыуэ тхьэм хуэгъэщхьыныгъуэ гъэзащлэ lyухугъуэу, зэрыгъуэклэрэ "ly"клэрэ лажьэу ухуэ глаголхэщ. Мыпхуэдэм кытехьукл псалъэхэщ мыхэри: «лэly, тхьэлэly».

Мыбы нэмыщл, ипэклэ къэта шапхъэхэу "хэлун"ыгъэ зи мыхьэнэ глаголхэм хуэмыдэу мыхьэнэ зилэу ухуауэ аргуэру зы глагол яхэтщ. Аращи, "ly"р ужыгъуэ лэнатлэрэ ужыгъуэпэщи, зыгуэрыр зэрыужьа щыклэм щхьэщыклэрэ зэрыхэкли "ly" макъ мыхьэнэклэрэ кызырылүэтапхъэр гурылүэгъуэщ. Мы къэта шапхъэхэм хэт "флэлун – флэlyн" глаголхэм еtlyанэу я мыхьэнэр мыпхуэдэщи, зы шхыныгъуэр зэрыгъэфлэлум теухуащ: «флэлун – флэlyн, шыгъэфлэly».

Мы къэта шапхъэхэр зыгуэрыр зэрыужьарэ зэрыхьун хуеиплэм иклыныгъэм зэрытеухуар гурылүэгъуэщи, мыпхуэдэу зэрыщытын хуейм теклыныгъэу егъэлея хъуныгъэри "ly" макъ мыхьэнэклэрэ кызырылүэтапхъэр гулгытапхъэщ. Нытлэ, дэтхэнэ зы псалъэр зытеухуа lyухугъуэр егъэлеяуэ зэрыщытрэ зэрыгъэзащлэр псалъэхэм суффикс хуэхьу "ly, ly"клэрэ кызырылүэтэфынур гурылүэгъуэщи, мыпхуэдэ лэжьэклэхэми илъябжьэклэ и гугъу щытщыныщ.

"ly" макъым и мыхьэнэр гурылүэгъуэщи, зыгуэрым и хэхьэплэрэ и хэкълплэм шыгъэзащлэ lyухугъуэхэр "ly"р префикс зэрыхуэхьу глаголхэмклэ кызырылүэтапхъэр гурылүэгъуэщ. "ly"р глаголхэм префикс язэрыхуэхьу щыклэм илъябжьэклэ и гугъу щытщыныщ, ауэ мыпхуэдэу зэрыгъэзащлэклэрэ ухуэ глаголыщлэхэр щылэщи, мыпхуэдэ шапхъэхэщ

мышэр: «лусын, лутын, лутын, лудын – лудлэн, луплэн, лугуэн, луцлэн, лугуэн, луклуэн, луклын, лухын, лухьэн, лухьуэн, лубэн, телубэн, лунэн».

Тхэм и цлэр кылуэнри "тхьэ луэн"рэ "тхьэлуэн, тхьэлуэ, тхьэрылуэ" псалъэхэу "тхьэлъэлу" хуэдэ мыхьэнэ зилэхэрщ, ауэ "тхьэлъэлу"р нэхьыбэу пкыгыгуэрэ лъэм зэрытеухуэрэ мыбдежым зи гугъу тцлы "тхьэлуэ" псалъэр тхэм и цлэр кылуэн луэхугъуэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Мы "лун, луэн" глаголым кытехуклауэ лъытапхьэщ "налуэ, лупцл" псалъэхэри. Ауэ ахэр икли зытеухуа лэужьыгуэм и гъунэрэ и кьуапэр утыку кызызыхьар кызызэрылуатэ "лу" макъ мыхьэнэклэ ухуа псалъэхэуи лъытапхьэщ.

"лу" макъым "префикс – суффикс кьалэн"у игъэзацлэхэр.

Ужыыгуэу лыхьэрэ ужыыгуэпэ зи мыхьэнэ "лу"р дэтхэнэ гуэрым и гъунапкьэрэ и кьуапэ лъэныкьуэхэр зэрылбытэращи, мыпхуэдэ зы щыплэр "лу" макъ мыхьэнэклэрэ зэрылбытэм ипкъ итклэ, зы луэхугъуэр мыпхуэдэ щыплэм зэрыгъэзащлэ щыклэр кыгъэлыагуэу глаголхэм префикс яхуохуфыр. Мыпхуэдэ шапхьэхэр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхьынщ. Ауэ глаголыр зытеухуа луэхугъуэр кызызреклуэклэ щыклэм елытауэ суффикс макъи кызызэрыпыхьэнур гурылуэгъуэщи, апхуэдэхэр "*" нэгъыщэклэ кьэгъэлыагуэщ: «луин – луихьын*, луун, лулун, лусыхьын*, лузын, лудзын, лугьын, лугъун – лугъыхьын*, луджын – луджыхьын*, луджэн, лудыхьын*, лудэн, лутыхьын*, лутын, лутлэн, лужын – лужыхьын*, лужэн, лужьын, луэжын – лужьыхьын*, луцын – луцыыхьын*, луцэн, луцыыхьын*, луэцлэн, лушэн, лучын, лучэн, луклын – луклыхьын*, луклуэтын*, лухьыхьын*, лухун, лулъэн, лулэн, луллэн, лупыхьын*, луфыхьын*, лувыхьын*, лувэн».

"лу"р ужыыгуэу лэнатлэрэ ужыыгуэпэщи, дэтхэнэ гуэрыр зэрыщытын хуеиплэм икыу ужьу зэрыщидзэр а гуэрым елытарэ теухуауэ егъэлеинигъэ лэжьэклэщи, мыпхуэдэ мыхьэнэр "луэ"р псалъэхэм суффикс язэрыхуэхуыклэрэ кьолуатэр. Мы зи гугъу тцла мыхьэнэклэрэ дэтхэнэ зы псалъэм суффикс зэрыхуэхуыфынур гурылуэгъуэщ "луэ"р, ауэ ар суффиксу нэхь зыхуэйгуэр плыфэцлэхэрауэ зэрыщытынур гурылуэгъуэщ: «инылуэ, цыкьлуэ, плыжылуэ, хужылуэ, фыцлалуэ».

Мыпхуэдэ шапхьэхэр ди "макъ псалъэ"хэм теухуауэ къэтхьынщ: «луэлуэ, сэлэуэ, цлэлуэ, цылуэ, зылуэ, дзэлэуэ, гъуэлэуэ, гулуэ, дэлэуэ, тлылуэ, жьылуэ, жьэлэуэ, щылуэ, щылуэ, цлэлуэ, шылуэ, шэлэуэ, чылуэ, чэлэуэ, кулуэ, кылуэ, клэлуэ, кьулуэ, кьуэлэуэ, хьылуэ, хьэлэуэ, лъылуэ, лъэлэуэ, лылуэ, лылуэ, пэлэуэ, плэлуэ, бэлэуэ, фэлэуэ, фылуэ, вылуэ, мэлэуэ, нэлэуэ».

Егъэлеиныгъэ мыхьэнэ кыриту "луэ"р глаголхэми суффикс язэрыхуэхуыфынур гурылуэгъуэщ, глаголхэр "луэ" суффиксклэрэ инфинитиву зэрызэпкырыувэм теухуа шапхьэхэр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхьынщ: «илуэн, улуэн, лүлуэн, сылуэн, зылуэн, дзылуэн, гылуэн, гьылуэн, джылуэн, джэлэуэн, дылуэн, дэлэуэн, тылуэн, тлылуэн,

тlэлуэн, жылуэн, жэлуэн, жьылуэн, жьэлуэн, щылуэн, щэлуэн, щылуэн, щлэлуэн, шэлуэн, кылуэн, кьылуэн, хьылуэн, хулуэн, хьылуэн, лъэлуэн, лэлуэн, ллэлуэн, пьылуэн, фьылуэн, вылуэн, вэлуэн».

Зыгуэрэм хэлэтыкларэ пышиикла лъэныкьуэр а гуэрэм теухуауэ ар кьызэрылуатэ псалъэм "л" макъ мыхьэнэр суффикс зэрыхуэхьуклэрэ кьызэрылуэтэфынур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ шапхьэхэри ди "макъ псалъэ" хэм теухуауэ къэтхьынщ: «сэл, цы, дзэл, гъуэл, жьэл, щы, шы, чы, кы, кьы, къу, кьу, кхь, кхьу, хь, хьы, хьэл, лъэл, лы, лы, пэл, плэл, фэл, вы, нэл».

"О" макъыр.

"У" макъ мыхьэнэм ипкъ итклэ "у" гупым хэджэ "о" макъыр бзэр зэпкырыгуарэ зэрыхуэн хьуа нэужь лэжьэклэ игъуэту кьызэрыгуэгурыкьуэм и зы щыплэм деж, псалъэклэ щыкьлэм кьытехьуклащ. Ар глаголыр ит зэманым теухуауэ кьызэрылуатэрэ зэрылажэ "эу" макъ зэкълэтыкьуэр псынщлэрылу зэрызэхъыкьлэрэ кьэхьуауэ лъытапхьэщ: «сэклэ → соклуэ; уэклэ → уоклуэ».

Мыпхуэдэу лъытапхьэщ япэу кьызэрылуа щыкьлэри, "о"р щхьэжу зы макъкьым, "эу"р псынщлэрылуэр кьарууфлэу кьызэрылу щыкьлэу утыку кьыхьа макъ зэхъыкьыщ. Икли, "э"клэрэ кьызэрежьэм ипкъ итклэ, абы (о) зы макъ мыхьэнэ зэрымлэнури гурылуэгъуэщ. Ар щыхьукли, ар щхьэжу бзэм хэлэжыкьыкьым, псалъэхэми ищхьэм кьыпыхьэкьым, "о"м икли **"макъ псалъэ" кьытехьукьыкьым.**

"О" макъыр "бзэм зэрыхэлэжыкьыкьлэрэ ухуэ псалъэхэр".

"О" макъыр глаголхэр ит зэману кьызэрылуатэ щыкьлэу кьэхьуу бзэм хэлэжыкьыу щидзаци, бзэм хэту щыплэагъу нэхьыбаплэри глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэр ит зэманыгъуэм теухуауэ зэрыщытыр кьэзыгъэлаагъуэ макъыуш. Икли глагол лэжьэклэу ит зэманыгъуэ гъэлаагъуэм нэмыщыу бзэм кьызэрыхэхьури итыгъуэ зэригъэзащлэклэрэщ.

Мыбдежым "ит зэман гъэлаагъуэ"у "о"р глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм зэрыхэтым теухуа шапхьэхэр къэтхьынщ: «соклуэ, уоклуэ, кьоклуэ, кьызозауэ, кьыузауэ, дызобэн, кьыводжэ, кьыдобгэ».

И кьэлукьлэ утыку кьызэрихьар гурылуэгъуэщи, "ит зэман гъэлаагъуэ"у бзэм хэлэжыкьыу щидза нэужь, итыгъуэ зилэрэ кьарууфлаагъуэ щытыныгъэри "о" макъ зыхэт псалъэу ухуа/ухуэжауэ жылэпхьэщи, зы луэхугъуэм и лэзагъэ зилэу абы и пщалъэрэ шапхьэу лъытар традициалу а гуэрэм и итыгъуэу зэрылътэклэрэ "о" макъ мыхьэнэ зыхэт псалъэхэмклэщ кьызэрылуатэр. Мыпхуэдэр дэтхэнэ зы луэхугъуэм и итыгъуэу щытыр "о" макъ мыхьэнэклэрэ кьэлэуатэ псалъэхэмклэщ зэрылътэри, ар цыху псэуклэу щырет, цыху

флэшхууныгээрэ цыху лэцлагэхуу шырет, дэтхэнэ зы луэхугууэр нэхыфлыу зыгээзашлэр "о" макъ мыхьэнэклэрэ кьэлүатэ псалъэмклэщ зэрылгытар. Мыпхуэдэщ флэшхууныгэм теухуауэ пшальээрэ шапхьэу шытыр зэрылгытарэ кьызэрылуэтари, мыпхуэдэ унагъуэм кьышлэхуэри мы и шапхьагъэр зи итыплэу, а луэхугууэм теухуауэ пшыплэ зилэу зэрылгытэ унэгъуэцлэу ухуа псалъэхэщ мыхэри: «Тхьэгущлокъуэ, Тхьэщлокъуэ, Тхьэмллокъуэ, Тхьэмокъуэ, Тхьэмэдокъуэ».

Цыху зэхэтыклэм и шапхьэрэ пшальэу лыгтэри "о" макъым иггээзашлэ итыгъуэ зилэуш кьызэрылуатэр. Аращи, традициалу мыпхуэдэу лыгта унагъуэр цыху зэхэтыклэм теухуауэ шапхьэрэ пшальэу зэрылгытэм кьызэрыгуэклэ, и унэгъуэцлэхэм "о"р кьыпыхьэжу абы кьышлэхуэр пшыплэр зи итыплэу зэрызеклүэр кьызхэшу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «Хьэтыхьушчокъуэ, Къанокъуэ; Шьжжокъуэ».

"О"р бзэм и зы макъыу хэтрэ хэлэжыхьу шидза нэужь, "о"уэ кьэлун зыхуэгъунэгъуу псалъэхэм зэклэлъыккыуэ хэт макъитл гүэрхэри "о"уэ кьэлүү шидзащи, нобэ псалъэ гүэрхэр "о"клэрэ кьызэрылуу бзэм зэрыхэтыр мыпхуэдэщ. Мыпхуэдэу ухуэ псалъэ гүэрхэр "эу"р клэухуу шыщытклэ, абы и зэхэжыхьа кьэлүyklэ "о"ри псалъэ клэух зэрыхьур гурылуэгъуэнш, ауэ мыпхуэдэ псалъэхэри аргуэру "у" клэухклэ кьэлун хуейуэщ зэрыхушлэкър. "О" зыхэту ухуа псалъэхэм теухуауэ илбабжэкклэ кьэта шапхьэхэм мыр хыболъагъуэр.

Нэхыбэуи кьэбэрдейбзэрауэ жылэпхэщ "о"р кьызхэхьухьа адыгэбзэ жьэрыпсалъэри, абы ноби "о"р зэрыигуэклэрэ тхауэ хэту зэрыштыр гулыгтапхэщ. Ауэ нобэрей клахэбзэм "о"р куэдыщэу зэрыхэтрэ "о"клэ кьэлуныр зыхуэтынш хьууэ щыт дэтхэнэ зы макъ зэклэлъыккыуэр зэрыимыгъуашэкклэ "о"клэ тхауэщ зэрыхэтыр.

Мыпхуэдэу "о"уэ кьэлунклэ тынш макъ зэклэлъхьэужьхэр (эу, уэ) "о"уэ кьэлүрэ тхауэ кьэбэрейбзэм зэрыхэтым теухуа шапхьэхэр кьэтхынш. "О" зыхэту ухуа псалъэ нэхыбэр "о" макъклэрэ кьызэрылуу бзэм зэрыхэтым нэмышл, абы хэт "о"р кьызэрыхьуа шлыклар зыхэплъагъуэрэ кьызтехьукла псалъэу ноби бзэм шызеккыуэ зэрыштыри гурылуэгъуэщ: «чэу → чо, чоу; пклэу → пкло, пклоу; бэу → бо, боу»; «фэу → фо, фоу» «лэу → лло, ллоу; гуэун → гуоун»; «"кьэум – кьаум" → кьом».

Мы кьэта шапхьэхэм шыцу япэрей псалъэхэраш псалъэ ухуэклэр зэрыхьун хуейри, зэклэлъхьэужь макъ гүэрхэр псыншлэрылу кьэлүклэу "о"уэ зэрызэхьукла шлыкларш нобэ зэратхэрэ кьызэрапсалъ шлыккыуэ иужьклэ кьэтахэр. Мы кьэта шапхьэхэм нэмышл, "о"р кьызэрыхьуа шлыкларэ абы бзэм хиггээзыхь кьалэныр иклэ нэгъунэ зэрызэхэмыгъэклам папшлэрагъэнши, псыншлэрылүклэрэ "о" макъ кьызтехьуклыфыну шыплэ гүэрхэри нобэ имыгъуэу "о"клэрэ шатхэрэ кьышапсалъ шылэщ. Глагол гүэрхэм я ит зэманыгъуэм теухуа лэжьэккыуэ ухуэ псалъэхэми мы зи гугъу тшчы шыуагъэхэм ушыхуозэри, ахуэдэхэр

зэрыхъун хуеймрэ шыуагъэу зэратхрэ кызырапсэль щыклэр зэкълэуэу къэдгъэлъэгъуэнщ: «къэуэн: "ар (уэ) кыуоуэ → ар (уэ) кьоуэ»; «къэхъын: кыумыхъ → кьомыхъ»; «къэгъэкълэуэн: кыумыгъакълэу → кьомыгъакълэу».

"О" кызырыхъу щыклэр зэкълэуэуэу макъхэр псынщлэрэ тыншу кызырыуэуэуэу, Адыгэ флэхъусри (флэхъус) мыпхуэдэ къэлэуэуэу "о" зыхэту ухуэжа псалъэщ: «флэхъус (флэхъус апший) - флэхъус (флэхъус апший) → флэхъус (флэхъус апший)»; «бэ ухъу (бэ ухъу апший) → бэухъу (бэухъу апший) → бохъу (бохъу апший); бэ ухъус (бэ ухъус апший) → бэухъус (бэухъус апший) → бохъус (бохъус апши)». "О" зыхэту ухуа псалъэ гуэрхэр и мыхъэнэклэрэ нэгъуэщ! псалъэм зэрыщыларэ абы кызыртехъулар хэплагъэуэу жылэпхъэщ, мыпхуэдэщ "псо, псоу" псалъэхэр. Щылэгъуэм кыгъэщла иужьрей щылэуэу зэрыщытыр гурыуэуэуэу "псэ"рэ "псэуныгъэ"ри, ар щылэгъуэ зилэхэм я щылэуэу зыхэлъыжрэ абыхэм къащхъэщыкълэу зэрыщытыр гурыуэуэуэу. Щылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрыр зыхэзыубыдэрэ къащхъэщыкълэу утыку кыхъа псэуныгъэр лъэгаплэрэ лъэплагъэ зилэу щылэгъуэ зилэрщи, псэуныгъэм хуэдэу сытри зыхэзыубыдэрэ а нэхъ зэпэщыныгъэрэ зэгущыгъуэ итыплэ зилэ щыклэр "псэу" псалъэм кытехъуыкълэу "псо, псоу"уэ ухуауэ зэрыщытынур гулытапхъэщ.

"О"р кызырыхъуа щыклэмрэ бзэми зэрыхэлэжыкълэу гурыуэуэу кызырищы, ар псалъэкум хэтщ макъ зэхэжыкълэу, псалъэхэм ищхэмрэ иклэм кышыкълэу. Кызырыхъуарэ псалъэхэм мы зэрыхэтыклэм гурыуэуэу зэрищым зэрэзэгъэклэрэи, *"о"м "префикс – суффикс" къалэн игъэзащыкълэу.*

"МАКЪ ІУЭР"ХЭМ ТЕУХУАУЭ ПЫЩАПХЪЭХЭР

Мыбдежым бзэм зэрыхэлэжыкълэу щыклэу **"макъ іуэр гуэрхэр зыр зым иплэ щуэвэрэ щыуэвфхэр"**ащ зи гугъу тшынури, мыри ахэр кызырыхъу щыклэмрэ ягъэзащлэ геометрие къалэныр зэрызэпыщлам елытарэ зэрытехуар гурыуэуэуэу. Мыпхуэдэ зэхуэуэуыгъэу мыбдежым зи гугъу тшынухэри "и, у" макъхэр псалъэхэм суффикс зэрыхуэхъу щыклэу утыку кыхъэ псалъэ лэжэклэхэращ.

Зы псалъэм суффикс хуэхъу "и"м а псалъэм езыр аргуэру кыгъэллагъуу псалъэ къэкълэуэу зэрыхибжэжырщ. "И" макъыр джырэ джыплэу утыку кыхъащи, зы псалъэм суффикс щыхуэхъуэуэу игъэзащлэр а псалъэр аргуэрэу кыгъэллагъуэуэуэу. Танэ, "у"м езыр геометрие системэм ужыгъуэу зэрыхэтым папщлэ, ари суффикс зыхуэхъу псалъэм езыр зэрыужьклэрэ къэгъэллагъуэу, егъэлажэр. Мы жытлахэм кышчымынэу, зы псалъэр "э"клэрэ щыхуым деж, "и"мрэ "у" макъыр а псалъэм суффикс щыхуэхъужьклэ, псалъэ клэуэу "э"р къэмылу щыхъу

щылыэщи, мыбы и щхьэусыгъуэр ипэклэ макъ лүэрхэм ягъэзашцлэ геометрие къалэнрэ мыхьэнэхэм теухуарэ елытащ. Аращи, геометрикэ системэр зэманым елытарэ кызырэгуэкклэ утыку кызырихьам папщлэ, геометрикэ системэм щыджыныгъэрэ (и) щыужыныгыгъэ (у) лүэху зыгъэзашцлэ "и"мрэ "у"м зыкышцигъэлыагъуэм деж, абыхэм я лъабжьэу лажьэр "э"рауэ зэрышытыр гурылүэгъуэщи, псалъэм и клэухыр "э"мэ, "и"мрэ "у"р а псалъэм суффикс щыхуэхъум деж, псалъэ клэух "э"р къэмылumi мэхъу; мыпхуэдэуи псалъэм "э" клэух кыххэмылуклми, а псалъэр зэрышцытрэ зэрыухуа щыклэклэ "и, у" суффиксклэрэ лажьэу мэхуэуфыр.

Клэух макъ щэхухэр "ы"ншэу кызырэылур гурылүэгъуэщ, ауэ "э" клэухклэрэ ухуа макъ щэхухэм "э"р сытым деж кызырэыхэлуклынур гурылүэгъуэ щхьэ, мыпхуэдэу гъэпса зы псалъэр сыт хуэдэ псалъэ лэужыгыгуэуи щырет (щылэцлэ, плыфэцлэ, цлэпапщлэ, глагол), "э" клэух зилэ зы псалъэр "и, у" клэухклэрэ щылажьэкклэ, "э"р кыххэмылуклми мэхуэфри, мыпхуэдэ ухуэклэри хэтыжу, "э"клэ ух псалъэм "и, у"р суффикс зэрыхуэхъу щыклэр зы ухуэклэм кытенэкъым.

Макъ лүэр клэух щыхъум деж, "и"м иплэклэ "й"м зыкышцигъэлыэгъуэфыр гурылүэгъуэщи, "и" суффиксым теухуауэ жытлэр "й"м папщли мэгъэзашцлэр. Икли "и"мрэ "й"р псалъэм клэух щыхуэхъум деж, лүэху гъэзашцлэр зэрызэщхьэщыкыр, "и"клэрэ лүэхур иклэ нэгъунэ зэрыгъэзашцлэр, "й"клэрэи лүэхур псынщлэ дыдэу зэрыгъэзашцлэр кызырэылутэри гурылүэгъуэщи, мыбыхэм теухуа лэжьэкклэр "и, й" макъхэм деж кышчылуэтащ.

Мыпхуэдэ шапхьэщ илъабжьэкклэ къэтахэри, макъитклэ ухуарэ грамматикэу дэтхэнэ зы псалъэ лэужыгыгуэ зыхэту "э"клэ ух псалъэхэр "и" суффиксклэрэ зэрылэажьэм теухуа шапхьэщ: «"пылэи – пылэй" → пыли; "жъауэи – жъауэй" → жъауи; "налуэи – налуэй" → налуи; "дзасэи – дзасэй" → "дзаси; "флэщыгыгъэцлэи – флэщыгыгъэцлэй" → флэщыгыгъэцли; "бацэи – бацэй" → баци; "хуэзэи – хуэзэй" → хуэзи; "бжыдзэи – бжыдзэй" → бжыдзиди; "дыгъэи – дыгъэй" → дыгъи; "игъуэи – игъуэй" → игъуи; "лъагэи – лъагэй" → лъаги; "хэгъуэи – хэгъуэй" → хэгъуи; "щыдэи – щыдэй" → щыди; "нетлэи – нетлэй" → нетли; "жыжъэи – жыжъэй" → жыжъи; "мыщэи – мыщэй" → мыщи; "машцлэи – машцлэй" → машци; "хуэщлэи – хуэщлэй" → хуэщли; "гуэшэи – гуэшэй" → гуши; "хэчэи – хэчэй" → хэчи; "дэкуэи – дэкуэй" → дэкуи; "жъаклэи – жъаклэй" → жъакли; "лакъуэи – лакъуэй" → лакъуи; "мэзыкхъуэи – мэзыкхъуэй" → мэзыкхъуи; "лъахъэи – лъахъэй" → лъахъи; "щыхъуэи – щыхъуэй" → щыхъуи; "ихъэи – ихъэй" → ихъи; "хьэлъэи – хьэлъэй" → хьэлъи; "щлэлэи – щлэлэй" → щлэли; "щлэлүлэи – щлэлүлэй" → щлэлүлли; "ипэи – ипэй" → ипи; "лъаплэи – лъаплэй" → лъапли; "ныбэи – ныбэй" → ныби;

"пльыфэй – плъыфэй" → плъыфи; "мафлэй – мафлэй" → мафли; "мывэй – мывэй" → мыви; "бамэй – бамэй" → бами; "нанэй – нанэй" → нани».

Псалъэхэм я зэхуакум къыдэхьэрэ псалъэ зэпыщлэнрэ къыпыщэн къалэн зыгъэзашлэу бзэм хэлэжыхь "икли" псалъэри мы къэта шапхъэхэм хуэдэу къэхьуауэ лъытапхъэщ. Аращи, "икли" псалъэр къэлэутам иклыныгъэу заншлэу зэпкъырыува зы псалъэу утыку кыхьауэ зэрылъытапхъэм нэмышл, къэлэута псалъэм "иклэ"м къыпыщэнэу псалъэ гуэрыр къызэрыклэлъыклэуэр къызэрылуатэу къэхьуа "иклэй"м и клэух "э"р зэрыпыхуклэрэ ухуэжауи лъытапхъэщ: «"иклэй – иклэй" → икли».

"У" макъыр "и" нэужь къэхьуарэ "и"р къызклэлъыклэу "э" макъри зыхэзыубыдэ макъщи, ари "э"клэ ух псалъэхэм суффикс цыхуэхьуа деж, "и"р суффикс зэрыхьуу мы зи шапхъэхэр къэтхьахэм хуэдэщи, псалъэ клэух "э"р къэмылуми мэхьур. Нытлэ, "э"клэ ух псалъэхэм "и"р суффикс язэрыхуэхьум теухуауэ ипэклэ мы къэта псалъэхэм "у"р суффикс язэрыхуэхьум теухуа шапхъэхэри къэтхьынщ. Зэрыгурылуэгъуэщи, "у"р суффикс зэрыхьуф щыклэр икли "уэ"уэщи, "уэ" суффиксым къыгъэлабгъуэр "у"уэ щытыныгъэ зи мыхьэнэуэ зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Зы псалъэр "у" суффиксклэрэ псалъэ клэух "э"р пыхуу щыгъэпсыжым деж, псалъэ клэух "э" макъым ипэ кыхьуэ макъыр макъ плытламэ, е "у"клэрэ къэлэ макъ къызтехьуклыж макъмэ, "I"мрэ а макъым "у" суффиксыр хэмыгуэщэн папшлэ, псалъэ клэух макъ плытлам и макъ пытл нэгъыщэ "I"мрэ "у"клэ къэлэ макъ къызтехьукл псалъэ клэух макъ нэужьым "ы"р къаклуэущ "у"р суффиксу къызэрыпыхьэжри, мыхьхуэдэхэри илъабжьэклэ къэта шапхъэхэм хыболбагъуэр. Нытлэ, зи гугъу тшлэ псалъэхэм "у, уэ"р суффикс язэрыхуэхьумрэ, ахэр псалъэ клэух "э"р зэрыпыхуклэрэ къызэрылуатэм теухуа шапхъэхэр къэдгъэлъэгъуэнщ: «"пылэу – пылэуэ" → пылыу; "жьауэу – жьауэуэ" → жьауу; "налуэу – налуэуэ" → налуу; "дзасэу – дзасэуэ" → "дзасу; "флэщыгъэцлэу – флэщыгъэцлэуэ" → флэщыгъэцлыу; "бацэу – бацэуэ" → бацу; "хуэзэу – хуэзэуэ" → хуэзу; "бжьыдзэу – бжьыдзэуэ" → бжьыдзу; "дыгъэу – дыгъэуэ" → дыгъыу; "игъуэи – игъуэй" → игъуу; "лъагэу – лъагэуэ" → лъагыу; "хэгъуэу – хэгъуэуэ" → хэгъуу; "щлэдэу – щлэдэуэ" → щлэду; "нетлэу – нетлэуэ" → нетлыу; "жыжьэу – жыжьэуэ" → жыжьу; мыщэу – мыщэуэ" → мыщу; "мащлэу – мащлэуэ" → мащлыу; "хуэщлэу – хуэщлэуэ" → хуэщлыу; "гуэшэу – гуэшэуэ" → гушу; "хэчэу – хэчэуэ" → хэчу; дэкуэу – дэкуэуэ" → дэкуу; "жьаклэу – жьаклэуэ" → жьаклыу; "лакъуэу – лакъуэуэ" → лакъуу; "мэзыкхъуэу – мэзыкхъуэуэ" → мэзыкхъуу; "лъахъэу – лъахъэуэ" → лъахьыу; "щыхъуэу – щыхъуэуэ" → щыхъуу; "ихъэу – ихъэуэ" → ихьу; "хьэлъэу – хьэлъэуэ" → хьэлъу; "щлэлэу – щлэлэуэ" → щлэлъу; "щлэлүлэу – щлэлүлэуэ" → щлэлүлүу; "ипэу – ипэуэ" → ипу; "лъаплэу – лъаплэуэ" → лъаплыу; "ныбэу – ныбэуэ" → ныбу; "пльыфэу – плъыфэуэ" → плъыфу; "мафлэу – мафлэуэ" → мафлыу;

"мывэу – мывэуэ" → мыву; "бамэу – бамэуэ" → баму; "нанэу – нанэуэ" → нану».

Мы шапхэхэм зэрыхэплъагъуэщи, "э"клэ ух дэтхэнэ зы псалъэм "и, у" суффикс кыщицтэм деж, утыку кыхьэ псалъэ лэжьэклэр клэух "э"р зэрыпыхуаклэрэ кьолуфыр. Мыбы глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэри зэрыхиубыдэр гурылуэгъуэнщ, глагол лэжьэклэу ухуа псалъэхэри мы къэта шапхэхэм хыболъагъуэр. Глагол лэжьэклэу ухуа псалъэхэм "нэрыбгэ гъэлагъуэ" кызырэпыхьэклэрэ ухуэ псалъэхэу "э"клэ уххэм "и, у" суффикс кьапыхьэу зэрыхуэ щыклэм теухуа шапхэхэр мы зи гугъу тцла лэжьэклэм езэгъуы къэтхьыжынщ: «сыхуэзэу → сыхуэзу; ухегуэи – ухегуэй → ухегуи; тхуэщлэу → тхуэщлыу; кыбгуешэи – кыбгуешэй → кыбгуеши; ухечэи – ухечэй → ухечи; удызокуэи – удызокуэй → удызокуи; ущысхьэуэ → ущысхьуу; сыхьэу → сыхьу; щыболэи – щыболэй → щыболи; сыщлэуэу → сыщлэу; зэщлэулэи – зэщлэулэй → зэщлэули; щлэсълэуэу → щлэсълэуу».

"И"мрэ "у"р псалъэхэм суффикс язэрыхуэхьум теухуа шапхэхэр къэтхаци, мыбы теухуауэ пышапхэхэр мыбдежым кыщытхьыжынщ. Аращи, мы шапхэхэм зэрыхэплъагъуэщи, зы псалъэр макъ лүэрклэрэ щыхым деж, ар "и, й" суффиксклэрэ мэлэжьэфыр. Икли зы псалъэр "э"клэ щыхым деж, "э"клэ ух псалъэр а зэрыщытклэрэ "и, й" суффиксклэ мэлажьэр; икли псалъэ клэух "э"р зэрыпыхуаклэрэ "и" суффиксклэрэ мэлажьэр псалъэри, лэжьэклищ илэ мэхьур. Мыпхуэдэ лэжьэклэм кьагъэщлэ мыхьэнэри деталклэрэ зэрызэщхьэщыклэри гурылуэгъуэщ. "И" нэмышлэ, "у"р суффикс щыхьум дежи, псалъэ клэух "э"р пыхуми мэхьури, "у" суффиксклэрэ утыку кыхьэ псалъэ лэжьэклэри мэбагъуэр. Планэ, псалъэ клэух "э"р псалъэм "и, у" суффикс кыщицтэклэ зэрыпыхуфым и щхьэусыгъуэрэ лъабжьэр налуэ кытхуэхьуагъэнщи, псалъэр грамматикэу сыти ирехьу, мы лэжьэклэр псалъэм ищхьэм кьыроклуэфыр. Мыпхуэдэ лэжьэклэр бзэм и хабзэм зэрэзэгьклэрэщ кызырэклэуэклэри, абы и хабзэм лъабжьэ хуэхьухэми мы макъхэм теухуауэ къэтлүэтэхэмрэ мыбдежым кыщытлүэтэжахэмклэ щыгъуазэ дыхуэхьуфауэ жылэпхьэщ. Ауэ нобэ ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэм мы лэжьэклэхэм зыращ хихарэ игъэлажьэр, икли мыпхуэдэ лэжьэклэри дэтхэнэ зы псалъэм теухуауэкъым зэрилгытэри, ахэри грамматикэу егъэмащлэр. Аращи, ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэм мыбдежым зи гугъу тцла лэжьэклэхэм щыщу зы лэжьэклэращ пэжу илгытэри, адрейхэр щыуагъэу кызырэщылдзклэрэ бзэ лэжьэклэу кьэхьуу зи гугъу тцлы мы деталхэр егъэклэудыр; и лэжьэклэ лъабжьэр кызырэщылымгъэщыфам ипкь зэритщи, абы бзэмрэ псалъэхэм я лэжьэклэр егъэмащлэр.

Мыбдежым зи гугъу тцла лэжьэклэхэр адыгэбзэм и лэжьэклэрэ логиём кызырэгуэклэщ, мыхьумэ, хуэдгъэфащэу аракъым. Зы бзэр езыр зэрыхуарэ натуралу зэрылажьэ щыклэм тетын хуейщ, икли абы и

бээшлэныгээр кызтешчыкынури мыбдежраш, мы лэжэкклэм шыгъуазэ узэрыхуэхуэклэрэш. Мыхумэ, абы и лэжэкклэ хуэн хуейр "литературэбзэ" шхъэусыгъуэу шырет, "бээшлэныгъэ" шхъэусыгъуэкклэ ирехуэ, зэхуэккыныр игъуэккым, пэжжкым. Араши, адыгэбзэр "э"клэ ух псалъэхэм "и, у" суффиск кыиштэу лэужыгъуишкклэ зэрылажъэм шыгъуазэ хуэхуауэ а лэжэкклэр хумэнрэ гъэужкын хуейш, мыхумэ, нобэ ди бээшлэныгъэрэ литературэбзэм я бгъэдэхъэкклэ бзэм и лэжэкклэ гуэрхэр хэгъэшлын хуейкым. Лъэпкым нэхрэ нэхыжъш, икли дэтхэнэ зы цыхумрэ цыхуу хуаами нэхрэ нэхъ лүшрэ губзыгъэш бзэр. Ар къэзыпсэль псоми тхурикъунш; абы бээшлэныгъэлхэр хурикъуфынкым. Араши, нэгъуэшлыбзэм кытешчыкла зы бээшлэныгъэр абы хуэфашккым, икли мыпхуэдэ бээшлэныгъэм езэгъуу бээшлэныгъэлхэм къаштэ унафэр адыгэбзэм и лэжэкклэм езэгъынкым. "Хабзэр унафэклэ яухуэккым" псэлъэжыр зэрыжыла адыгэбзэм езыр унафэклэ зэрымыухуэнур ишлэжынтэкъэ... икли апхуэдэу кыбгъэдэхъэ гурхэри зэрышымылэм папшлэти, адыгэбзэм "бзэр унафэклэ яухуэккым" хуэдэ зы псэлъэжъ жылэн хуэигъуаккым.

Ягъэзашлэ геометрие къалэным елытарэ теухуаши, "э"м кыкклэлыккыуэ утыку кыхъа "и, у" макъхэм зыкышагъэлъагъуэм деж, абыхэм ипэ кыхуэ "э" макъыр пыхуу псалъэхэм мэхуэуфыр. Мыпхуэдэ лэжэкклэхэр "и, у" макъхэр псалъэхэм суффиск язэрыхуэхум теухуауэ къэташи, псалъэ мыхъэнэрэ лэужыгъуэр дауи шырет (глагол лэжэкклэ, шылэцлэ, плыфэцлэ, цлэпапшлэ), псэлъэпкыр ккыэдын шынагъуэ хэмылгу псалъэм и клэух "э"р пыхуфу "и, у"р суффиск хоухуефыр. Ауэ мыпхуэдэу гъэпс псалъэ лэжэкклэр нэгъуэшл мыхъэнэклэ гурылуэгъуэ шыхуэф шылэши (шыхуээн → шыхуэи - шыхуэу; шыхуэн → шыхуэи - шыхуэу), мыпхуэдэу пхэнджрэ шыуагъэу мыгурылуэн гугъэ зилэм псалъэр зэрышчыту кылуатэрэ итхуу (шыхуэ-н), "и, у"р суффиску кызырэпыгъэхъэфынури (шыхуэи – шыхуэй, шыхуэу – шыхуэуэ) гурылуэгъуэнш.

Мы зи гугъу тшлэхэм зэрыхуэдэрэ зэрэзэгъши, "э"клэ ух псалъэхэм "и, у"р суффиск шыхуэхум деж, псалъэ клэух "э"р зэрыпыхуэклэрэ утыку кыхъэну псалъэр иджыри гурылуэгъуэ хуфын зэрыхуейр гурылуэгъуэнши, нылэ, "э"клэ ух "макъ псалъэ"хэм "и, у"р суффиск шыхуэхум деж, "э"р пыхуныр игъуэккым. Араши, суффиск кыишштэм деж, псалъэр зэрышчыту хэккыэдэни зэрыхуэмейр гурылуэгъуэнши, "макъ псалъэ"хэр мы зи гугъу тшлэ шапхэхэм хуэдэу зэрызэмыхуэккын хуейр гурылуэгъуэш. Нылэ, къэтхынш ди "макъ псалъэ"хэм мыбдежым зи гугъу тшлэ "и, у"р суффиск язэрыхуэхуэн хуейм теухуа шапхэхэри: «лэи - лэй, уэи - уэй, луй - луй, сэи - сэй, цлэи - цлэй, цыи - цый, зыи - зый, дзэи - дзэй, гъэи - гъэй, гъуэи - гъуэй, гэи - гэй, гуи - гуй, дэи - дэй, тлыи - тлэй, жъэи - жъэй, шыи - шый, шлыи - шлэй, шыи - шый, шэи -

шэй, чый - чый, чэй - чэй, куи - куй, куэи - куэй, кыйи - кый, клэй - клэй, кьуй - кьуй, кьуэи - кьуэй, кхьуэи - кхьуэй, хьый - хьый, хьуй - хьуй, хьэй - хьэй, льый - льый, льэи - льэй, лыи - лый, льый - льый, пэй - пэй, плэй - плэй, бэй - бэй, фэй - фэй, фьий - фьий, выи - вый, мый - мый, мэи - мэй, нэй - нэй»; «лэу - лэуэ, уэу - уэуэ, луу - лууэ, сэу - сэуэ, цлэу - цлэуэ, цыу - цыуэ, зыу - зыуэ, дзэу - дзэуэ, гьэу - гьэуэ, гьуэу - гьуэуэ, гэу - гэуэ, гуу - гууэ, дэу - дэуэ, тьыу - тьыуэ, жьэу - жьэуэ, щыу - щыуэ, щьыу - щьыуэ, шлэу - шлэуэ, шыу - шыуэ, шэу - шэуэ, чыу - чыуэ, чэу - чэуэ, куу - кууэ, куэу - куэуэ, кьыу - кьыуэ, клэу - клэуэ, кьуу - кьууэ, кьуэу - кьуэуэ, кхьуэу - кхьуэуэ, хьыу - хьыуэ, хьуу - хьууэ, хьэу - хьэуэ, льыу - льыуэ, льэу - льэуэ, лыу - лыуэ, льыу - льыуэ, пэу - пэуэ, плэу - плэуэ, бэу - бэуэ, фэу - фэуэ, фьыу - фьыуэ, выу - выуэ, мыу - мыуэ, мэу - мэуэ, нэу - нэуэ».

Ягъэзашлэ геометрие мыхъэнэрэ кьалэным теухуаш псалтэ клэух "э" нэужьым "и, у"р суффикс кьыщыпыхъэм "э"р кьэмылуми зэрыхъум и лъабжьэрэ щхъэусыгъуэр. Аращи, "ы"клэ ух псалтэхэм "и, у"р суффиксу кьыщыпыхъэм деж, "э"р зэрыпыхуфу мы зи гугъу тцлахэм хуэдэу псалтэ клэух "ы"р пыхукъым: «абыи – абый, иджьи - иджий».

Къызэрыхъуарэ ягъэзашлэ лүэхугъуэм къызэрыгуэклщи, нэхьыбэуи "э"р кьыклэлъыклэу "и"клэрэ зэрыклэуэклэрэ псалтэ гъэпсыклэу адыгъбзэм кьыхэхъухьыр машлэкъым. "Э-ы" зэхъуэкълыныгъэклэрэ псалтэ гъэпсыклэм теухуа щапхъэхэм хуэдэуи жылэпхъэщи, "э"м "и"р кьыщыклэлъыклэуэм деж, "э"р зэрыпыхуклэрэ "и"м зыкъызэригъэлгагъуэр "э-и → и"уи лъытапхъэщ. "Э-ы" зэхъуэкълыныгъэр клэуэтэгъуэ зилэр къызпкырыклэрэ зытеухуам хуэлуарэ зэрыпыщлар зэрыгъэзашлэращ; "э-и → и" зэхъуэкълыныгъэри функционал клэуэтэгъуэрэ зэманьгъуэрэклэрэ флэкълплэ зэрымьлэу джырэ утыку кьихьэр къызэрыгъэлгагъуэращ. Аращи, игъуэ щыхъум деж, "и"м ипэ кьихуэ "э"р кьэмылуми щыхъур машлэкъыми, мыпхуэдэ гъэпсыклэхэр къызэрыхъум теухуа щапхъэу лъытапхъэщ мыхэр: «"лэ-ихын" → лэихын → лыхын; лэ-ихын → "лэ-ы"-ихын" → лы-ихын → лыихын → лыхын».

Мыпхуэдэ щапхъэхэм щыщщ мыхэри: «лыхын (лэ-и-хы-н); кьылыхын (кьы-лэ-и-хы-н); лэщлхаш (лэ-щлэ-и-хаш); лэщлильхаш (лэ-щлэ-и-лэ-хы-а-щ); гуихуаш (гуэ-и-ху-а-щ); щиллэнуш (щлэ-и-щлэ-н-у-щ); хуищлынш (хуэ-и-щлы-н-ш)».

Мыбы кьыщымынэу, бзэм и зы дэтхэнэ лэжьыгъэ лыхъэм мыпхуэдэ лэжьэклэхэр кьыхохъухьри, бжыгъэхэм теухуа щапхъэхэм щыщщ мыхэри: «щитл (щэ-и-тл), щит (щэ-и-щы), щипл (щэ-и-плы)».

Макъхэр зыр зым иплэ зэриувэм теухуа щапхъэхэр мыбы кьыщынэкъым. Генератикэ зэпыщлэныгъэ зилэ "ж"ыр зыхэт "жылэн" псалтэр зэрылъяжэ щыклэхэри мы зи гугъу тцлахэм хуэдэ щапхъэу лъытапхъэщи, япэрауэ "жылэн" псалтэр зэрыухуам шыгъуазэ дыхуэхъун папщлэ, абы хэт макъхэм ягъэзашлэм деплынш.

Функциал кӀуэтэгъуэрэ зэманьгъуэм игъэзащӀэр макъыу зыгъэзащӀэ "э"м къытехъукӀыу абы и зы лӀнатӀэу утыку къыхъа "лӀ" макъым зы зэманьгъуэ пыухытыклӀэр лӀнатӀэращ и мыхъэнэрэ игъэзащӀэри, абы "э" функционал зэманри зэрыхэлэжъыхъыр гурылӀуэгъуэщ. Мыпхуэдэ лэжъэкӀэ зилӀу ухуа зы псалъэщ "жылэн" глаголри, ар "ж" макъ мыхъэнэр зытеухуа гурыр зы зэманьгъуэ пыухытыклӀэрэ утыку къызэрихъэрэ щылӀ зэрыхъур зи мыхъэнэ псалъэу жылӀпхъэщ. "Ж" макъ мыхъэнэр дигу къэдгъэкӀыжынщи, ар къызэрылӀум езэгъыу зэпыудыгъуэ зэримылӀклӀэ зэпыщӀлэн лӀуэху игъэзащӀэу бзэм хэлэжъыхъу, генератикэ зэпыщӀлэныгъэ зыгъэзащӀэ макъыу лъытапхъэщ. Зи гугъу тщӀы гуэрыр зытеухуам зэпыудыгъуэ зэримылӀклӀэ пыщӀлауэ зэрыщытращ "генеретикэ" псалъэм кыкӀри, блэкӀа е зы щыплӀэ кыщыхъу гуэрыр зэпычыгъуэ зэримылӀклӀэ иджымрэ мыбдежым иту лэжъэн лӀуэхущ абы зэпыщӀлэныгъуэ игъэзащӀэр. Мы псалъэхэм къызэрыгуэкӀли, "ж"ырэ "лӀ"клӀэрэ гъепсауэ ухуа "жылэн" псалъэм и мыхъэнэр зэрылӀытапхъэр мыпхуэдэнщ: кӀэлӀуэтапхъэу цӀыху кӀуэцӀым кыщыхъур зэпычыгъуэ зэримылӀэрэ зэрыщыту (ж) утыку кыльхъэнэр щылӀ хъун (лӀ) лӀуэхуу лъытапхъэщ "жылэн" псалъэм и мыхъэнэр. Абы и лэжъэкӀэр гурылӀуэгъуэщи, "жылэн" глаголым и ит зэман лӀэжъэкӀэ шапхъэхэр къэтхъынщ: «жызоӀэ, жыбоӀэ, желӀэ».

Ауэ мы ит зэман лэжъэкӀэхэр икӀи "лӀ"ншэуи къызэрылӀуэтэфыр гурылӀуэгъуэщи, мыбы лъабжъэрэ щхъэусыгъуэ хуэхъур "жылэн" псалъэр зэрыхуа макъхэм я мыхъэнэращ зэлытар. Аращи, ипӀклӀэ къэтӀуэтахэм пытщӀэжынщи, мыпхуэдэу "ж" макъым игъэзащӀэмрэ зы зэманьгъуэ лӀнатӀклӀэ (лӀ) щылӀгъуэ зилӀу утыку къыхъэ глаголыр (жылэн) ит зэману щылажъэкӀэ, мыр "ж" макъым игъэзащӀэмклӀэ кӀэлӀуэтэфу зэрыщытынур гулӀытапхъэщи, "жылэн" глагол лэжъэкӀэу ухуэ псалъэхэр икӀи зэман лӀнатӀэр (лӀ) кыхэгъэщын хуэмыныкъуэжуи зэтоувэфыр: генератикэ зэпыщӀлэныгъэм (ж) езыр кыгъэлъагъуу (и) е ит зэманклӀэрэ (о: эу) игъэлажъэу псалъэр мэхуэуэфыр. НытӀэ, ипӀклӀэ "жылэн" глаголым и ит зэман лэжъэкӀэу ухуа псалъэхэр мы зи гугъу зэрытщӀакӀэрэ къызэрылӀуэтэфым теухуа шапхъэхэр къэтхъынщ: «жызоӀэ → жызо; жыбоӀэ → жыбо – жоӀэ → жо; желӀ(р) → жи».

Мыхэр икӀи нэрыбгэ закъуэхэм теухуарэ сингуларыгъэкӀэ зэрыгъэпсыжри гулӀытапхъэщ. ИтӀанэ, "ж"ым игъэзащӀэр генератикэ лӀуэхущи, зи гугъу тщӀыр сыт щыгъуэрэ дэнэ щылӀми генератикэу иджымрэ мыбдежым зэрыпыщӀакӀэрэ къызэрылӀуатэм папщӀэ, ит зэман къалэн зэригъэзащӀэращ зи гугъу тщӀы лэжъэкӀэхэр кыщӀлэхъум щхъэусыгъуэ зэрыхуэхъуфыр. Аращи, блэкӀа е къэкӀуэну зэманклӀэ "жылэн" псалъэр щылажъэм щыгъуэ, "ж" макъым ит зэманьгъуэ къалэнри зэрызэфигъэкӀыф щхъэусыгъуэ щылӀжынкъым.

II

"МАКЪ ЩЭХУ"ХЭР БЗЭМ ЗЭРЫХЭХЬЭРЭ ПСАЛЬЭХЭР УТЫКУ КЪЫЗЭРИХЬЭУ ЗЭРЫЛАЖЬЭР

Макъхэр утыку къызэрихьэм теухуа зэкълэжьыужьыклэуш илѳабжьэкълэ макъ щэхухуэм теухуауэ къедгъэклэуэ лэжьыгъэр. Мы лэжьыгъэ пэщлэдзэр пэщхьынэр зи къэхъуплэрэ япэу къэхъуа макъу щыт "м" макъым деж къыщлэдзэу, абыи "м"ым къытехъуклуарэ къыклэлъыклэуэ къэхъуау лъытапхъэ "н" макъыр къыклэлъыклэуэ лэжьыгъэр къызэпыщэн хуейр гурылуэгъуэщ. Ауэ, мы макъхэр - нэхьыбэуи "м" макъыр- бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэ гуэрхэм ещхь лэжьэкълэ зилэ "р" макъыр ипэ идгъэщу къыдогъэклэуэ мы лэжьыгъэри, мыбы нэхь гъунэгъуу щыгъуазэ дыхуэхъун папщлэ, мы илѳабжьэкълэ псэлъитл-щы къыпытщэжынщ.

"Р" макъыр бзэгур зи къэхъуплэ макъхэм я къэхъуныгъэ ухыплэу утыку къыхъуау лъытапхъэрщ, икли къэхъуплэгъу зимылэрэ щхъэж макъу зэрыщытми зэрэзэгъклэрэ макъ мыхьэнэ зимылэрщ "р" макъри, клэух макъуш бзэм зэрыхэлэжьыхьыр. И къэхъуклэрэ и къэлэклэм зэрэзэгъклэрэ макъ мыхьэнэ зимылэу клэух макъ закъуэуш "р" макъыр бзэм зэрыхэлэжьыхьри, къызклэлъыклэу макърэ псалъэр а зэрыщытклэрэ къэгъэлъэгъуэнрэ импозацэ щын къалэн игъэзащлэуш.

"Р" макъым мы и къалэным ебгъэщхь хъуну лэжьыэкълэ зилэрщ "м"ырэ "н" макъхэми, мыбы гулъытэ хуэщлын папщлэщ мы лэжьыгъэм "р" макъыр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр къежъаплэ щыхуэхъур. Аращи, пэщхьынэр зи къэхъуплэрэ япэрей макъу утыку къыхъа "м" макъымрэ абы къыклэлъыклэуэ къытехъуклыжауэ лъытапхъэ "н" макъри мы утыку къызэрихьарэ къыщыхъа дьдэм нэгъуэщл макъ зэрыщымылэм зэрэзэгъклэрэ макъ мыхьэнэ пыухытыкла зэрамылэнур гурылуэгъуэнщи, мы къызэрыхъуагъащлэм теухуауэ бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэр макъ мыхьэнэшэу щыт "р"ыр бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэм ебгъэщхь хъуну лэжьэкълэрщ.

Пыщапхъэмэ, япэ къэхъуа макъу щыт "м"ыр сытри зэрылътэ макъу макъ мыхьэнэ пыухытыкла зимылэрщи, мы и лэжьэкълэр "р" макъым игъэзащлэ къалэным зэрешхьыфынур гурылуэгъуэнщи. Аращи, адрей макъхэр утыку къызэрихьэкълэрэ "м" макъри зы мыхьэнэ пыухытыклам хуэклэужащ, ауэ абы макъ мыхьэнэ пыухытыкла игъуэтами, къызэрыхъуарэ макъ мыхьэнэ пыухытыкла зэрымла щыклэкли бзэм хэлэжьыхьу хьоблъагъуэри, мы и лэжьэкълэраш "р" макъыр бзэм зэрыхэлэжьыхьым ебгъэщхь хъунур. Япэрей макъу "м"ым къытехъукларэ къыклэлъыклэу утыку къыхъа "н" макъри мы утыку къыщыхъагъащлэм макъ мыхьэнэ пыухытыкла зыщымыгъуэтараци, абы мы и лэжьэкълэри "р" макъым зэрэбгъэщхь хъунур гурылуэгъуэнщи.

Гульытапхъэщи, нэхъыбэу "м" макъым мы и лэжъэкӀэ щыклӀэращ "р"ыр бзэм зэрыхэлэжыхьым ещхьыр; ауэ "м"ым кытехьукӀрэ кыклӀэлыкӀуэу утыку кыхьа "н" макъри мы кызырыхьуа щыклӀэм зэрэзэгъклӀрэ макъ мыхьэнэ пыухытыкӀа зхэрымӀэклӀрэ бзэм зэрыхэлэжыхьыну щыклӀэри "р" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьы ебгъэщхь зэрыхуунури жытӀагъэххэщ. Аращи, япӀрей макъуу кызырыхьуа щыклӀэкӀэ сытри зэрылътэ "м" макъымрэ, абы кыклӀэлыкӀуэу утыку кыхьарэ "м"ыклӀрэ лътытам кышыщӀэнур зэрылътэ "н" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклӀэр кызклӀэлыкӀуэ макърэ псалъэхэм мыхьэнэ зэрыхамылъхьэкӀэрэщи, мыращ "р" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклӀэм ещхьу "м, н" макъхэм ялэу зи гугъу тщыр. НытӀэ, "м, н" макъхэр - нэхъыбэуи "м" макъыр- бзэм мыпхуэдэ щыклӀэкӀэ зэрыхэлэжыхьы "р" макъым ещхь лэжъэкӀуэ лътытапхъэщи, "м, н" макъхэм зи гугъу тщы мы я лэжъэкӀэ щыклӀэм щыгъуазэ хуэхъун папщӀэ, япӀрауэ "р" макъым мы и лэжъэкӀэм гулътэ хуэщлын хуейщи, "р"ыр бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклӀэм щыгъуазэ хуэхъуныр "м, н" макъхэр бзэм зэрыхэлэжыхьым ипэ кыхьуэу къэдгъэлъэгъуэнщ.

БЗЭГУЛЪЭПЭР ЗИ КЪЭХЪУПӀЭ МАКЪЫР: «Р».

Бзэгупэ лъабжэм щӀлӀэрэ бзэгупэлъэр зэригъэджызджклӀрэ къэлу "р" макъыр бзэгур зи къэхъупӀэ макъхэм шыщу иужь дьдэ къэхъуауэ лътытапхъэщ. Абы и къэхъукӀэр бзэгупӀэбгъум кышыыхьуа макъхэм ебгъэщхьы хъунуш: бзэгупӀэм и ижърабгъу лъэныкъуэр и лъабжэми зэрыщӀлӀэклӀрэ утыку кыхьа макъхэращ "лъ, л, лӀ" гупри, "р" макъым и къэхъукӀри мыпхуэдэ щыклӀэклӀрэ бзэгупэлъэращ.

Мы макъ гупым шыщуи "лъ" макъыр кызырыхьуа щыклӀэр зи къэхъукӀуэ утыку кыхьауэ лътытапхъэ зы макъщ "р" макъыр, ауэ бзэгупэм кышыыхьу "р" макъыр нэхъ хуитрэ лъагъу къэлуыклӀэ зилӀэ макъыщи, абы бзэм хигъээзщыхьри мы и къэлуыклӀэ лъэшыгъэм елътытащ. И къэхъукӀэкӀэ "р" макъыр зэдгъэщхь "лъ" макъыр пкыгыуэрэ лъэм теухуа мыхьэнэ зилӀэрэщи, бзэгупӀэпэр зи къэхъупӀэ "р" макъым игъээзщӀэри дэтхэнэ макърэ псалъэм клӀух хуэхъуу ахэр лъэшу къэгъэлъэгъуэнрэ лупщӀыу утыку кылъхьэн къалэнщ.

Ауэ, и къэхъукӀэкӀэ зэдгъэщхь мы макъхэм (лъ, л, лӀ) макъ мыхьэнэ ялӀрэ бзэм зэрыхэлэжыхьхэри мы я мыхьэнэклӀрэ щхьэ, щхьэж езым хуэлуа къэхъупӀэ зилӀрэ нэгъуэщӀ къэхъупӀэгъу макъ зэрыщымылӀэм зэрэзэгъщи, "р" макъыр мыхьэнэ зимылӀэ макъщ, икли бзэми зэрыхэлэжыхьы щыклӀэр мыпхуэдэщ. Аращи, къэхъупӀэгъу зимылӀэрэ щхьэж зы макъуш бзэгупэр зи къэхъупӀэу утыку кыхьа "р" макъри, абы макъ мыхьэнэ щимыгъуэтам и лъабжэри мыращ. "Р" макъыр кызырыхьуарэ щхьэж макъ закъуэу зэрыщытым папщӀэ, мыхьэнэншэ

защлэуш бзэм зэрыхэлэжыхьхри, мы и лэжэклэр япэрей макъу утыку кыхьа "м"ыр утыку кыщихьа щыклэклэ бзэм зэрыхэлэжыхьх щыклэм зэрешхьнури гурылэгъуэнш. Араши, "м" макъыр утыку кыщихьарэ абы нэмышл макъ зэрыщымылэм езэгъ къалэну "м" макъым бзэм хигъээщыхь къалэным ещхьщ макъ мыхьэнэншэ защлэу бзэм хэлэжыхьх "р" макъым бзэм хигъээщыхьх къалэныр. Мыбыи, икли "р" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьхым "м, н" макъхэм ипэ кыхуэу мыбдежым шыгъуазэ хухуныр зэрыигъуэми ипэкли и гугъу щытшлагъаш.

"Р" макъыр псалъэбзэр зэрыджа макъхэм и клэуххэм хуэзэу къэхьуауэ жылэпхьэщ. Ар бзэгупэм лъэшэу зэрыхьейрэ зэрыджызджклэрэ къэхьуа зы макъщи, "макъ щэху – макъщэклэуаш"у щытми, лъэшэу къэлуыклэ зилэу зы макъщ. Абы бзэм хигъээщыхьхри лъэшэу мы кызырэлым ипкэ итклэщ.

Макъ къэхьуплэрэ бзэ джыплэу щыт бзэгум ипэ лъэныкъуэм жьыр зэрыщыхьуэрэ щигъэхьейуэ утыку кыхьаш "р" макъри, мы и къэхьуныгъэм езэгъ къалэнш бзэм хигъээщыхьхьыр. Бзэгупэр щигъэхьейуэ утыку кыхьхэ "р" макъыр кызыдыщыхьуа мы щыплэм нэгъуэщл макъ кыщыхьукъым. Ар щхьэж къэхьуплэрэ къэхьуклэ зилэу зы макъщи, кызырэыхьуа щыклэмпрэ кызыдыщыхьуам нэгъуэщл макъ утыку кызырэимыхьэм папщли, "р" макъыр "макъ мыхьэнэ" зымыгъуэта макъщ.

Гулытапхьэщи, "р" макъым мы къэхьуклэр бзэгукэ ижрабгъу лъабжьэм щихьуэ жьыклэрэ къэхьуа "лъ" макъым и къэхьуклэм ещхьу лъытапхьэщ. Ауэ зэрыгурылэгъуэу, "лъ" макъым и къэхьуплэм нэгъуэщл макъхэри (л, лл) кызырэыхьум зэрэзэгьклэрэ "лъ" макъым "макъ мыхьэнэ" игъуэта щхьэ, къэхьуплэгъу макъ зэрымилэм зэрэзэгьклэрэ "р" макъым "лъ"ым хуэдэу зы "макъ мыхьэнэ" игъуэткъым. Мыпхуэдэу щхьэжу езым хуэлуа къэхьуныгъэ зэрилэм зэрэзэгьклэрэ "макъ мыхьэнэ" имыгъуэтами, "р" макъым бзэм хигъээщыхьхьы лухугъуэр "лъ" макъым и мыхьэнэрэ бзэм хигъээщыхьхьым ебгъэщхь хьуну къалэну лъытапхьэщ. Араши, дэтхэнэ зы организацэрэ органыр бзэм кыщылуэтэфыну "макъ мыхьэнэ" зилэ "лъ" макъым мы игъэзащлэ лухугъуэм ебгъэщхь хьуну лъытапхьэ "р"ым и къалэнри, "макъ мыхьэнэ" зымылэ "р" макъым бзэм хигъээщыхьхьы къалэныр бзэгум и лухугъуэу утыку кыхьхэ дэтхэнэ зы макърэ псалъэр а зэрыщытклэрэ къэгъэлъэгъуэнрэ щхьэжу организэ зэрыхьур утыку кыильхьэнраш. Мыпхуэдэ къалэныр зэригъэзащлэри "р" макъыр макърэ псалъэхэм клэух язэрыхуэхьуклэрэщи, ар лъэшэу кызырэлым папщлэ, клэух зыхуэхьу макърэ псалъэр зэхэхьгъуафлэ ищлрэ абы флэклэплэ имылэу гулытэ зэрыхуигъэщлэщ.

Мы къэтлуэтахэм гурылэгъуэ кызырашщ "р" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьхри, мы кызырэыхьуа щыклэм зэрэзэгьклэрэ "макъ мыхьэнэ" зымылэ макъу, *"р" макъым "макъ псалъэ"и кытехьуклкъым.*

Кызырэыхьуэрэ кызырэлу щыклэм зэрэзэгьклэрэ "р" макъыр клэух къалэн закъуэ игъэзащлэуш бзэм зэрыхэлэжыхьхри, мыпхуэдэурэ абы

псалъэхэри егъэлажъэ, икли ар псалъэщлэхэри утыку кыхьэнклэрэ щхьэпэ мэхьур. Нытлэ, "макъ псалъэ" кытемыхьуклэ щхьэ, "р" макъыр макърэ псалъэхэм клэху язэрыхуэхьуклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьымрэ, псалъэщлэхэри утыку кыхьэнклэрэ щхьэпэ зэрыхьум теухуауэ "р" макъым бзэм хигъээзщлэхь кьалэнхэм щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

"Р" макъыр "бзэм зэрыхэлэжыхьуклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Р" макъым и кьэхьуплэм нэгъуэщлэ макъ кышщыхьуакъыми, зэлъытэнэ макъ гуэр зэрыщымылэм папщлэщи, абы зы "макъ мыхьэнэ" зэрымьгъуэтар жытлагъэххэщ. Мы кыызэрыхьуа щлэклэм езэгъыуш "р" макъым бзэм хигъээзщлэхьри, макърэ псалъэ кьэхьуныгъэр зи щлеину лъытапхъэ бзэгум ипэ лъэныкьуэ лъабжъэр щихьуэу зэрыхьейклэрэ кьэхьуа макъу зэрыщытым езэгъ лүэхугъуэу, бзэр зэрыхуа макъхэмрэ псалъэхэм клэху хуэхьуу ахэр лъэщрэ зэхэхьгъуафлэ зэрищлэрэ а зэрыщыту импозацэ кытхуешчлэр.

"Р"ыр бзэм зэрыхэлэжыхь щлэклэр макърэ псалъэхэм клэху зэрыхуэхьуклэрэщи, езым зы "макъ мыхьэнэ" зэрымьлэм папщлэ, клэху зыхуэхьу макърэ псалъэм зы мыхьэнэ химылхьэу, а макърэ псалъэ мыхьэнэр зэрыщыту дигъэлажъуэрэ импозацэ кытхуищлэу дегъэлытэр. Аращи, макъ мыхьэнэ имылэми, "р" макъым бзэм хигъээзщлэхь кьалэнрэ лүэхугъуэр мащлэкьым, икли бзэ лэжьэклэм куэдщыу хэлэжыхьу зы макъщ "р"ыр.

Клэху зыхуэхьур флэклэплэ имылэу а зэрыщытклэрэ импозацэ кытхуищлэу гулгытэ хуэщлэныгъэм дырихуллэуш ар бзэм зэрыхэлэжыхьхьри, мыпхуэдэклэрэи "р" макъыр макъхэм клэху яхуэхьуу псалъэ кьэхьуныгъэ кьалэн егъэзащлэр; икли клэху зыхуэхьу псалъэм псалъэщлэ кытехьуклыныгъэклэ щхьэпэ мэхьур. "Р" макъыр зы макърэ псалъэм клэху зэрыхуэхьуклэрэ, клэху зыхуэхьуар кыклэлъыкьлэуэм эпищлэу, макърэ псалъэ эпыщлэныгъэ кьалэни егъэзащлэри, мыпхуэдэу бзэ лэжьэклэщлэрэ псалъэщлэхэр утыку кьохьэр; псалъэхэр зэрызэпищлэклэри "псалъэ зэгъуэт" кьэхьуныгъэи егъэзащлэр.

Ар клэху зыхуэхьу макърэ псалъэр зэхэхьгъуафлэ зыщлэ макъщи, мы и кьалэныр зэригъэзащлэ щлэклэм теухуа щапхьэхэу, щхьэж макъ гуэрхэмрэ псалъэ гуэрхэм "р"ыр клэху язэрыхуэхьу щапхьэхэр мыбдежым кышщытхьынщ: «"ы"р, "л"р, "э"р, "л"р, "а"р, "с"ыр, "ц"ыр, "з"ыр»; «псалъэр, лүэхур, унэр, хадэр, цыхур, шыр, выр, хьур, бзыр».

Макърэ псалъэхэм клэху щыхуэхьуклэ "р" макъым абыхэм яхуигъэзащлэр мы кьэта щапхьэхэм гурылүэгъуэ кьешлэри, мыхэр "р" макъыр клэху зыхуэхьу макърэ псалъэхэр а зэрыщытклэрэ кьэгъэлъэгъуэн нэмыщлэ кьалэн зэрымьлэм теухуа щапхьэхэщ. Дэтхэнэ зы псалъэм мыпхуэдэу клэху хуэхьуу "р"ым хуигъэзащлэ кьалэныр икли "суффикс" кьалэнэу зэрылгытапхьэр гурылүэгъуэнщи, апхуэдэхэм илъабжьэклэ и гугъу щытщлэныщ.

Ауэ "р"ыр клэух щыхьуклэ утыку кьихьэ псэлъэщлэхэр щылэщи, мыпхуэдэ шапхэхэри мыбдежым кьыщыдгьэлъэгъуэныр игъуэщ. Япэрауэ "р"ыр клэух зыхуэхьу макъыр лъэщу кьызэрыгъэлъагъуэу, а "макъ мыхьэнэ"р зэрыщыту зэрыгъэзащлэ щыклэклэ утыку кьилъхьэн лүэхугъуэу ухуэ "псалъэ (щылэцлэ, плъыфэцлэ, цлэпапщлэ...)" щылэщи, мыпхуэдэхэм теухуа шапхэхэщ мыхэр: «гъэр, гуэр, кьыр, шыр, хьар, хьуэр, пшэр».

Щхьэж псалъэрэ бзэ лэжьэклэу ухуагъэххэхэм "р" макъыр клэух ящыхуэхьум дежи, а псалъэ мыхьэнэр лъэщу кьызэрыгъэлъагъуэклэрэ "псэлъэщлэ"хэри утыку кьыщыхьэ щылэщи, мыпхуэдэ шапхэхэщ мыхэр: «а → ар; мы → мыр; мэу (мо) → мор»; «е → ер; гъу(н) → гъур; жы(н) → жыр; пхы(н) → пхыр; щты(н) → щцтыр».

"Р"ыр утыку итыгъэххэ бзэ лэжьэклэрэ псалъэхэм клэух язэрыхуэхьум теухуауэ мы къэта шапхэхэм щыщ гуэрхэр икли глагол лэжьэклэрэ глаголыпкьыу (гъун, жын, пхын, щцтын) зэрыщытыр гурылүэгъуэщи, "р" макъыр клэух зэрыхуэхьуклэрэ а глаголыр зытеухуа лүэхугъуэр лъэщу зэрыгъэзащлэр кьызэрылүатэ щыклэу ухуэж псалъэхэри щылэщ. Аращи, глагол лэжьэклэм пыщларэ кьытехьуклами, а глагол мыхьэнэр лъэщу зыгъэзащлэрэ зэрыгъэзащлэр кьызэрылүатэу ухуа "псэлъэщлэ"хэу зэрыщытыр гулъытапхэхэщ мы шапхэхэр: «уэ(н) → уэр; сы(н) → сыр; клы(н) → клыр; жэ(н) → жэр; дэрбзэр (дэн → дэр; бзэн → бзэр); пхьуэ(н) → пхьуэр – лэрпхьуэр (лэрыпхьуэн); плы(н) → плур».

"Р" клэухклэрэ ухуауэ мы къэта псалъэхэм я мыхьэнэхэр кьызтехьукла глаголхэм теухуами, ахэр бзэ мыхьэнэщлэрэ псэлъэщлэу лъытапхэхэщ. Ауэ мыпхуэдэ псалъэхэм я мыхьэнэр глаголыр зэрыгъэзащлэращ зытеухуарэ кьызтехьуклэри, дэтхэнэ зы глаголыр мыпхуэдэу зэрыгъэзащлэ щыклэклэ мы къэта псалъэхэм хуэдэ лэжьэклэхэр кьызэрылүэтэфынури гурылүэгъуэщ. Аращи, "р"ыр клэух зыхуэхьу псалъэ мыхьэнэр зэмыхьуклыу, псалъэм лэжьэклэ зэрыгъуэт бзэ лэжьэклэр "р"ым игъэзащлэ "суффикс" кьалэну зэрыщытынури гурылүэгъуэщи, ньгтлэ, "р" макъыр клэух зэрыхьу мыпхуэдэ лэжьэклэм теухуа шапхэхэми "р"ым игъэзащлэ "суффикс кьалэн"хэу илъабжьэклэ шыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Мыбы нэгъунэ къэта шапхэхэр "р"ыр макърэ псалъэхэм клэух зэрыхуэхьу щыклэклэ кьэхьу бзэ лэжьэклэхэмрэ псэлъэщлэхэри зэрыхуэм теухуащ. Ауэ "р" клүэтэгъуэ "рэ"ри макърэ псалъэ клэух зэрыхьуклэрэ бзэ лэжьэклэрэ псэлъэщлэхэри утыку кьызэрихьэфынури гурылүэгъуэнщ. Зэрыгурылүэгъуэу, "э" макъым игъэзащлэ зы кьалэнри кьызклэлыкыкыуэ макъ мыхьэнэрэ кьалэныр а зэрыщыту зэрыгъэклүатэклэрэ кьыгъэлъэгъуэнращи, "р" клүэтэгъуэрэ функционал зэманьгъуэу (э) щыт "рэ"ми "р"ым игъэзащлэр а зэрыщыту кьызэрылүатэ щыклэу "р-уэ щыт"уи зэреджапхэр гурылүэгъуэщ.

Мы псалъэхэм зэрэзэгъщи, клэух "р"ым игъэзашлэу шытыр (э) кызырылуатэ щыклэклэ "р" клэутэгъуэу шыт "рэ"ри макърэ псалъэхэм клэух яхуэхъу бзэ лэжбэклэрэ псалъэшлэхэри мэхуэуфыр. Мыхуэдэщ - псалъэм папщлэ- "р" клэухклэрэ ухуа "гуэр" псалъэр икли "гуэрэ"уи кызырылуэтэфти, абы (гуэрэ) "гуэр-у шыт" мыхбэнэклэрэ зэреджапхър гурылуэгъуэщ. Мыхуэдэ псалъэ кбэхуыклэу лъытапхъэщ "рэ"р макъ гуэрхэм клэух язэрыхуыклэрэ ухуа мы псалъэхэри: «хбэрэ, ишхбэрэ».

Макърэ псалъэхэм клэух язэрыхуэхуыклэрэ "рэ"м игъэзашлэ кбалэныр мыбы кышынэкъыми, ар бзэм зэрыхэлэжыхъу луэхугъуэхуэу псалъэхэр зэрылажбэрэ псалъэшлэхэри утыку кызырихъэ щыклэми шыгъуазэ дыхуэхъунщ. Ауэ икли, "р"ым "суффикс" кбалэн зэригъэзашлэм хуэдэу, "рэ"ми "суффикс" кбалэн егъэзашлэри, абыхэми "р"ым игъэзашлэ "префикс, суффикс кбалэн" псалъащхъэм цлэту шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Р"ыр кызырыхъуа щыклэм зэрэзэгъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхъыхыр макърэ псалъэхэм клэух язэрыхуэхуыклэрэщи, мыбы нэгъунэ зи гугъу тшлэри "р" макъыр мыхуэдэ щыклэклэ бзэм зэрыхэлэжыхъыращ. Икли, "р" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхъу зэрыщидза щыклэри макърэ псалъэхэм клэух язэрыхуэхъуу мы зи гугъу тшлэ щыклэклэщ. Ауэ абы игъэзашлэ мы клэух кбалэным кыклэлъыкълэу зы лэжбэклэщи, клэух зыхуэхъу макърэ псалъэр кыклэлъыкълэу макърэ псалъэм пыщлэныгъэ кбалэни егъэзашлэр. Нытлэ, макърэ псалъэхэм клэух зэрыхуэхъу щыклэм кыклэлъыкълэуу игъэзашлэ зэпыщлэныгъэ кбалэни шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Ауэ макърэ псалъэ зэпыщлэныгъэ луэху хэмылгу лъытапхъэщи, клэух "р"ыр "ы"ншэу кызырылуыклэрэ макърэ псалъэ кыпыхъуэу псалъэшлэ шыхуэи шылэщ. Зэрыгурылуэгъуэщи, макърэ псалъэр "р"ыклэрэ кызырыгъэлтагъуэу кыклэлъыкълэу макърэ псалъэм зэпыщлэныгъэ кбалэныр а нэхъ машлэу "р"ым "ы" кызырыклэлъыкълэуыклэрэщ зэрыгъэзэшлэнури, макърэ псалъэм клэух хуэхъуа "р" нэужыым "ы"ншэу кыпыхъэж макърэ псалъэклэрэ ухуэ псалъэшлэр "р"ым игъэзэшлэ зэпыщлэныгъэклэрэ ухуауэ жылэпхъэжым.

"Р"ым игъэзашлэ зэпыщлэныгъэ кбалэныр а нэхъ машлэу "р"ым "ы" кызырыклэлъыкълэуыклэрэ зэрыгъэзэшлэнури гурылуэгъуэщ. Аращи, "р"ыр зи клэух макърэ псалъэр лъэшу кыгъэлтагъуэу кыклэлъыкълэу макърэ псалъэм зэрыпищлэ щыклэр япэрауэ клэух зыхуэхъуа макъыр "р"ыр оригиналу "ы"клэрэ кбэлуу кыклэлъыкълэу макърэ псалъэм зэрыпищлэращ. Зэрыгурылуэгъуэщи, "р"ыклэрэ гъэзашлэ зэпыщлэныгъэр мыбы кышчымынэу, "р"ыр "э"клэрэ кбэлууи (рэ), "р"ым "э"м нэмышл макъэшэ гуэрхэри (а, и, у) кызырыклэлъыкълэуыклэрэи зэрыгъэзэшлэфынури гурылуэгъуэщ.

Мыхуэдэу "р"ым зэхуэмыдэ макъэшэхэр кыклэлъыкълэуу мэгъэзэшлэфыр зи гугъу тшлэ зэпыщлэныгъэри, "р"ым игъэзашлэ

зэпышлэныгээр "ы"клэрэ зэрыгээзашлэмрэ зи гугъу тшлa макъзешэхэр (э, а, и, е, у) "р"ым кыклэлъыклуэу зэрыгээзашлэм я зэхуакум зэшхъшыкыныгээ зэрыдэлъынури гурылуэгъуэнц. Араши, макърэ псалъэхэр "р"ыклэрэ заншлэу зэрызэпышлэр "ы"клэрэши, адрей макъзешэхэмклэ шызэпышлэм деж, а макъзешэхэм я мыхьэнэрэ кьалэнклэрэц зэпышлэныгээр кызызрыху шлыклэр.

Зы макърэ псалъэр кыклэлъыклуэ макърэ псалъэм "р"ыклэрэ шыпышлэм деж утыку кыхьэ бзэ лэжэклэмрэ ухуэ псалъэм и мыхьэнэр кызызрыху шлыклэри ахэр заншлэрэ "р"ыншэу зэрызэгухьэм зэрышхъшыкынури гурылуэгъуэнц. Зы макърэ псалъэр кыклэлъыклуэ макърэ псалъэм "р"ыклэрэ шыпышлэм деж, кэхьу мыхьэнэр япэрей макърэ псалъэ мыхьэнэклэрэ кыклэлъыклуэ макърэ псалъэ мыхьэнэр зэрылажэраш. Араши, "р"ыр зи клэух макърэ псалъэ мыхьэнэр кыклэлъыклуэ макърэ псалъэ мыхьэнэм зэрытегуэрэ зэрытегушхуэклэрэу жылпхэщ ухуэ псалъэм и мыхьэнэр утыку кызызрыхьэр. Нэгъуэщлыу жылпэмэ, "р"ым кыклэлъыклуэ макърэ псалъэ мыхьэнэр "р"ыр зи клэух макърэ псалъэ мыхьэнэр зэрыгэлъагъуэрэ кызызрыхэщклэрэ лажэуш ухуэ бзэ лэжэклэрэ псалъэм игъуэт мыхьэнэр. Нэхь клэщлыу жылпэмэ, "р"ыклэрэ зэпышлэу ухуа зы псалъэм игъуэт мыхьэнэр "зыгуэрыр зыгуэрклэрэ" зэрыгээзашлэ шлыклэуш. Мы кьэтлуэтахэм нэхь шыгъуазэ узэрыхуэхьунур абыхэм теухуа шапхэхэм дежрагъэнши, ахэр илбабжэклэ кьэташ.

Нытлэ, клэух "р" нэужьым макърэ псалъэ кызызрыхьэхэу гээзашлэу мы зи гугъу тшлa зэпышлэныгээ шлыклэхэм шыгъуазэ дыхуэхьунц.

Япэрауэ "р"ыклэрэ гээзашлэ зэпышлэныгээу мылгытапхъэши, клэух "р" нэужьым "ы"ншэу макърэ псалъэ кызызрыхьэхэклэрэ ухуэ псалъэхэм теухуа шапхэхэр кьэтхьынц: «цлрхь, пырхьын, дыркьуэ, клуртлэ – шхьэклуртлэ, кьурт».

Мы кьэта шапхэхэр "р"ыр "ы"ншэу кызызрыхьэхэу ухуа псалъэхэши, мыбдежым "р"ым игээзашлэ закьуэр зи клэух макърэ псалъэр кыхьэгъэщын луэхугъуэраш, мыхьумэ, зи клэухыр кыклэлъыклуэм пишлэн кьалэну зэрышымытыр гулгытапхъэщ.

Ауэ "р"ыр "ы"ншэрэ "ы"клэрэи кьэлуу зыхэплэагъуэ "псалъэ зэгуэт"хэри шылэши, мыпхуэдэхэм я зэгухьэклэм шыгъуазэ дыхуэхьунц. Мыпхуэдэ шапхэхэ илбабжэклэ кьэтахэри, абы шыц гуэрхэр "р"ыклэ ух псалъэм заншлэу нэгъуэщлэ зы псалъэ кызызрыхьэхэклэрэ зэрыхуари гулгытапхъэщ, икли кьэта шапхэхэ гуэрхэм "р" нэужь "ы"р иужьклэ зэрыхужари гулгытапхъэщ: «"луэ(н), вэ(н)" → "луэр, вэр" → луэр-вэр → луэрвэр; "дэ(н), бзэ(н)" → "дэр, бзэр" → дэр-бзэр → дэрбзэр»; «"лэ, хьы(н)" → лэр хьы(н) → лэрыхь; "лэ, мыхьы(н)" → лэр мыхьы(н) → лэрыхь → лэррыхь; "лэ, зехьэ(н)" → лэрызехьэ – лэрзехьэ; "лэ,

гуэтхы(н)" → лэрыгуэтхь – лэргуэтхь; "джэ(н), пэджэжы(н) → джэрыпэджэж – джэрпэджэж».

Мыхэр "псалъэ зэгует"у зэрыщытыр гулъытапхъэщ; икли шапхъэ гуэрхэр (лүэрвэн, дэрбзэр) зэрыухуа щыклэу, клэух "р"ыр "ы"ншэу кызырэрылүкэрэ псалъэ гуэрхэр кыпыхъэжу "псалъэ зэгует" шыухуэм деж, "р"ым игъэзашцлэ кьалэныр клэух зыхуэхъуа псалъэ мыхъэнэр кыыхэгъэщын закъуэрауэ зэрыщытрэ зэпыщлэныгъэу зэрыщымытым ипэкли и гугъу шытщлагъэххэщ. Ауэ мы къэтахэм шыщ адрей шапхъэхэр "р"ыклэрэ зэпыщлауэ ухуа "псалъэ зэгует"у зэрыщытыр гулъытапхъэщ, икли я зэпыщлэклэри "р" нэужьым "ы" кызырэрылэлъыкыуэклэрэщ.

Нытлэ, "р"ым игъэзашцлэ зэпыщлэныгъэм теухуа шапхъэхэу, зи клэухым кыыклэлъыкыуэр "ы"клэрэ кызырэрыпищлэм теухуа шапхъэ нэхьыбэ къэтхьынщ: «лэрылын, лэрыщл, лэрыхын, лэрыхун, лэрыхуэн, гъуэрыгъуэ, гъуэрыгъуапщкыуэ, гурымын, гурыхь, гурыгъ, гурыщхъуэ, гурыхуэ, гурылуэн, кыгурылуэн, зэгурылуэн, шырыб, хъурыфэ, фэрыщл, тхъурымбэ, тхъэрыкыуэ, щхъырыб; пхырыклын, пхырыхун, кыуэцлырыклын, кыуэцлырыхун; хырыхь, пцлырыпцл; зырыз – зэрыз, тлурьтл, шырыщ, плырыплл».

Шапхъэхэр куэдыщ зэрыхънур гулъытапхъэщи, мы псалъэхэм шыщ гуэрхэри "р"ыр зи клэухуу ухуа "префикс"хэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Икли, "р"ыклэрэ ухуэ префиксыр "р"ыр "ы"клэрэ кызырэрыл закъуэуи зэрыщымытыр гурылуэгъуэнщи, "ы"клэрэ кызырэрыл нэмыщл макъзешэклэ кызырэрылуу ухуэ псалъэхэм теухуауэ илъабжьэклэ къэтхьыну шапхъэхэми префиксиал псалъэхэр зэрыхэтынури гулъытапхъэщ. Нытлэ, "ы"клэрэ е нэгъуэщл макъзешэклэу шырет, "р"ыр зи клэухуу "префикс" кызырэрыхуэр ахэр бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэми иужьклэ "р"ыр бзэм "суффикс" кьалэн зэрыхигъэзэщыхьымрэ "р" зыхэту "префикс" зэрыхуэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуа псалъащхэм деж шыгъуазэ дыхуэхъуэнщ.

Зи клэух макърэ псалъэр "рэ"ми кыыклэлъыкыуэ макърэ псалъэм зэрызэпищлэм теухуа шапхъэхэри къэтхьынщ: «гуэрэн, гуэрэф, жэрэгъу, дэрэгъу, пэрэздж – пэрэзэдж, бэрэдж, бэрэжьей, вэрэвий, мэракыуэ - мэракыуапцлэ, мэрэмэжьей, мэрэмысэ - мэрамысэ, флэрафлэ, флэрэфлэн, уфлэрэфлэн, бэрэбанэ, кьэрэкьурэ».

"Рэ"м теухуа шапхъэу жытлами, мы къэта шапхъэхэм шыщ гуэрхэм "э"р "а" зэрыхуауэ зэрыхэтыр нэрылъагъуэщи, мыбы и щхъэусыгъуэри ухуэ псалъэ клэухыр "э"уэ зэрыщытым папщлэщ. Зэрыгурылуэгъуэщи, "а"р "э" куэдагъэрэ лүагъ кызылуэу "э"м и зы зэхъуэкыныгъэ макъщ. "А"р блэкла зэманьгъуэрэ жыжьагъэ зи мыхъэнэ макъщи, мыбдежым клэух "э"м ипэ кыхуэ "рэ"м и "э"р "а"уэ зэрызэхъуэклым кыщымынэу, псалъэ мыхъэнэ къэхъуныгъэм елъытауэ "р"ыр "ы"клэ кэлыу гъэзашцлэ зэпыщлэныгъэхэм дежи, ухуэ псалъэ клэухыр "э"мэ, "р"ыр кызырэрылу

"ы"ри "а"уэ зэхъуэклыу псалъэхэр мэхуэфыр: «"кlyэ(н), кlyэ(н)" → "кlyэ-ры-кlyэ" → кlyэрыкlyэ; "кlyэ-ра-кlyэ" → кlyэракlyэ»; «"мэ, мэ" → "мэ-ры-мэ" → мэрымэ → "мэ-ра-мэ" → мэрамэ»; «"мэ, кlyэ(н)" → "мэ-ры-кlyэ – мэ-рэ-кlyэ" → "мэ-ра-кlyэ" → мэракlyэ».

Адыгэбзэм и лэжьэклэм мыпхуэдэ псалъэ ухуэклэр мащлэу хэткъым. Икли зы макърэ псалъэ мыхъэнэр аргуэру кызырэыгъэщыжкълэрэ псалъэ ухуэныгъэр "р"ым игъэзашлэ зэпыщлэныгъэкълэрэ зэрыухуэфыну гурьуэгуэныщ. Мыпхуэдэу "р"ым и зэпыщлэныгъэкълэрэ тлэу къэлэ макърэ псалъэ клэхыр "э"уэ щытмэ, ар зэрызэпыщлэ "р"ым кыкълэлыкlyэ "ы"ри "а"уэ къэлэу мэхуэфыр нэхъыбэм деж псалъэхэр. Аращи, мыбдежым "р"ым игъэзашлэ кьалэныр зэпыщлэныгъэ закъуэу зэрыщытрэ псалъэм нэгъуэщлэ мыхъэнэ зэрыхимыльхъэри гурьуэгуэныщ; "э" клэхуэ зилэ макърэ псалъэм ипэ кыхуэ макърэ псалъэ клэхуэри "э"уэ щытмэ, "р" нэужьыр "а"уэ мэгуэлагуэри, зи клэхуэ макърэ псалъэр а кызырэыгъэщыгуэгуэгуэ кыкълэлыкlyэ макърэ псалъэ клэхуэ "э"ми зэрэзэгъэкълэрэ псалъэ мэхуэр. Мыпхуэдэщ "э" клэхуэкълэрэ къэлэу зы "макъ псалъэ"р тлэу зэкълэлыкlyэу "р"ыкълэрэ зэпыщлэу ухуэ псалъэр зэрыухуэ щыкълэри, клэхуитлэри "э"уэ зэрыщытым ипкъ итклэ, ипэ кыхуэ "макъ псалъэ"м и клэхуэ "э"р "а"уэ зэхъуэклын лэухугъуэр "р" нэужь гъэзашлэу псалъэр зэрыухуэр.

Адыгэбзэм "р"ыкълэрэ зэпыщлэу тлэу кызырэыу щыкълэклэ псалъэ ухуэныгъэр дэтхэнэ зы псалъэм теухуауэ къэхуэфыну зы псалъэ ухуэкълэщи, нытлэ, зы псалъэр тлэу кызырэыу щыкълэклэ "р"ым игъэзашлэ зэпыщлэныгъэу "псалъэ зэгут"хэр зэрыухуэмрэ ахэр зи гугъу зэрытщлэуэ зэрызэпкъырыуэ щыкълэри кызыхэщ шапхъэхэр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхыныщ. Шапхъэхэм зэрыхэплэагуэныщ, "э"клэ къэлэу "макъ псалъэ"хэр аргуэру кызырэыу щыкълэклэ "р"ыкълэрэ зэрызэпыщлэклэрэ ухуэ псалъэхэр "р"ыр "ы"рэ "а"клэрэ зэрыухуэр гулгытапхъэщ, икли "макъ псалъэ" шапхъэхуэ "э" клэхуэ зимылэхэм "р" нэужь "а"р къазэрыпымыхъэри нэрылэагуэныщ: «ирий – ирий, урыу, уэрыуэ – уэрауэ, лурьу, лэрыуэ – лэрауэ, лэрыуатэ, сырыс, сэрысэ – сэрасэ, зырыз – зэрыз, гырыгъ, гурыгъу, дырыд, дэрыдэ – дэрадэ, тлырытл, тлэрытлэ – тлэратлэ, жырыж, жэрыжэ – жэражэ, жырыжэ, жэрыжэ – жэражэ, щырыщ, щэрыщэ – щэращэ, щырыщл, щлэрыщлэ – щлэращлэ, шэрышэ – шэрашэ, чырыч, чэрычэ – чэрэчэ, кырыкл, кlyэрыкlyэ – кlyэракlyэ, хуырыху, хурыху, хырыхы, лэрылэ – лэралэ, лэрылэ – лэралэ, лэрылэ – лэралэ, плырыпл, плэрыплэ – плэраплэ, фырыф, вэрывэ – вэравэ».

Мы къэта шапхъэхэр зы псалъэр "р" зэпыщлэныгъэкълэрэ тлэу кызырэыу клэрэ ухуэ псалъэхэщ. Ауэ зэхуэмыдэ макъитл е псалъытыр мыпхуэдэу "р"ыкълэрэ зэрызэпыщлэклэрэ псалъэ зэрыухуэри мащлэжым, икли я ухуэкълэри ипэклэ и гугъу зэрытщларэ къэта шапхъэхэм

зэрыхуэдэнури гурылуэгъуэш: «шыпсыранэ, шыклэрышэ, мэраклэу, мэреклэуапцлэ».

"Р"ым игъэзашцлэ зэпыщлэныгъэклэ псалъэ къэхуыныгъэм теухуауэ мы къэта шапхъэхэм нэмышцл, "р"ым "и" кыыклэлытыклуэу макърэ псалъэ зэпыщлэныгъэу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхъэхэри къэтхыынщ: «кларыин, ирикъун, хурикъун, хыринэ – хыаринэ, гыринэ, пэсэрилэ, псырилэ, шыпсэрилэ».

Макърэ псалъэхэр "р"ыклэрэ зэрызэпыщлэм теухуа шапхъэхэр мыбы кыыщынэкъым. Дэтхэнэ зы луэхугъуэр зэрыгъэзашцлэ щыыклэм зэрыхуэлуауэ шытыныгъэмрэ, а луэхур флыуэ зыгъэзашцлэу а луэхур езым ей хуэдэу зэрыщытрэ а луэхур абы зэрыеир а луэхур къэзылуатэ глагол (хъун) лэжыэклуэ ухуэ псалъэм (хъу) "р"ыр клэух хуэхъуу "ей"р кыызэрыпыхъэжклэрэщи (хъурей), мыпхуэдэ псалъэ ухуэклэр дэтхэнэ зы глаголым теухуауэ зэрыхуэфынури гурылуэгъуэунщ. "Р"ыклэрэ дэтхэнэ зы псалъэм "ей"р клэух зэрыхуэхъур а псалъэ мыхъэнэр зэмыхъуэклэрэ и зы лэжыэклэ псалъэ зэрыхуэуэ папщлэ, мы зы гугъу тцпыр икли "суффикс" къалэнуи зэрылытапхъэр гурылуэгъуэунщ. Аращи, дэтхэнэ зы глаголыр мыпхуэдэ щыыклэклэ зэрилэжыэф шапхъэхэри ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхыынщ: «ирей, урей, уэрей, лурей, луэрей, сырей, зырей, дзырей, гырей, гъурей, джырей, джэрей, дырей, дэрей, тырей, тлырей, тлэрей, жырей, жэрей, жырей, жьэрей, щырей, щэрей, щлырей, щлэрей, шэрей, чырей, чэрей, клырей, клуэрей, хъурей, хурей, хырей, лъэрей, лэрей, ллэрей, плырей, фырей, вырей, вэрей».

Мыбы нэгъунэ "р" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхъ щыыклэм щыгъуазэ дыхуэхъуащи, "р" макъыр макърэ псалъэхэм клэух язэрыхуэхъумрэ, абы макърэ псалъэхэри зэрызэпыщлэ лэжыэклэм теухуа шапхъэхэр къэтхыащ. Аращи, "р" макъыр макъхэм клэух яхуэхъуу ухуэ псалъэхэм, макъхэр зэрызэпыщлэклэрэ ухуэ псалъэхэм, псалъэ гуэрхэм клэух язэрыхуэхъуэклэрэ абыхэм къатехъуклыж псалъэхэм, псалъэхэр зэрызэпыщлэклэрэ ухуэ "псалъэ зэгует"хэм теухуа шапхъэхэр къэтхыащ.

Мы игъэзашцлэ луэхугъуэхэр кыызтехъуклыр "р"ым и къэхъуклэм елытарэ теухуащи, ар макърэ псалъэхэм клэух язэрыхуэхъуу щыт и къалэнращ зытеухуар. Псалъэ къэхуыныгъэм теухуауэ мы игъэзашцлэхуэ ипэклэ зы шапхъэхэр къэтахэм нэмышцл, игъуэ кыыщысым деж ипэкли и гугъу зэрытщлауэ зы клэух макъыу кызыпыхъэ псалъэм и мыхъэнэр зырымыхъуэкыу "р"ым "суффикс" къалэни зэригъэзашцлэр гулытапхъэщи, мыпхуэдэ лэжыэклэхэм илъябжыэклэ щыгъуазэ дыхуэхъуунщ.

Ауэ абы ипэ кыхуэу, "р" макъыр зыхэт псалъэхэр зэратх щыыклэм теухуауэ кыхыгъэщыпхъэхэр мыбдежым щыпытщэнщ.

Кыызэрыхъуа щыыклэрэ щыплэм ипкъ итклэщи, "р" макъыр "макъ мыхъэнэ" зымылуэ зы макъыуц адыгэбзэм зэрыхэхъарэ

зэрыхэлэжыхыыр. Икли ар лъэщу кызырылуращ ар кызыкълэыкълэу макърэ псалъэр лъэщу кызырыригъэлуфым щхъэусыгъуэ хуэхъури, макъ мыхъэнэ лэжэкълэ зимылэ бзэхэм ар кызыкълэыкълэу макъыр макъзешэ зэрыпымыткълэрэ ятхыу, макъдэклэуашэ кълэуныгъэ кълэлэни хурагъэгъэзащлэр (тр, шр, фр, пр). Мы зи гугъу тцлы тхэкълэр европэбзэхэм я тхэкълэ щыклэщи, абыхэм мы я тэкълэри зэрымыхъуэкълэрэ нобэ адыгэбзэ тхэкълэми щызэрызагъакулэр. Мыпхуэдэ тхэкълэри нэхъыбэу зы макъым кыкълэыкълэу ухуэ "префикс"хэр зэрытхыуш нобэри ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэм и лүэхугъуэу кызырекълэуэкълэри, ар пэжкъым. Зы макъыбзэм мыпхуэдэ тхэкълэр зэрымыхъуэр "ы"м дызщытепсэлъыхъым дежи кыыхэдгъэшагъэххэщи, мыбдежми игъуэ зэрыхъуакълэрэ мыпхуэдэ тхэкълэ шыуагъэхэм теухуа щапхъэ кълэтынынщ: «трищлэн, щрикълэм, фтреин, кърйкълэн; Црым».

"Р" макъым игъэзащлэ "суффикс кълэлэн"хэмрэ, "р" клэухкълэрэ макърэ псалъэхэм кълэтехъул "префикс"хэм я лэжэкълэр.

"Р" макъыр кызырыхъуа щыклэм зэрэзэгъщи, кызыкълэыкълэу дэтхэнэ зы макърэ псалъэр кълэгъэлъэгъуэнрэ импозащлэ щын кълэлэн зыгъэзащлэрщ. Мыпхуэдэ кълэлэнкълэрэ ар дэтхэнэ зы макърэ псалъэм суффикс зэрыхуэхъуфынур гурылуэгъуэщи, дэтхэнэ зы макъыр а зэрыщыткълэрэ кълэгъэлъэгъуэнрэ гулытэ зэрыхуэтщынынур ар "р" макъ клэухкълэрэ кызырылуэкълэрэщ. Аращи, дэтхэнэ зы макъыр а зэрымакълэу зэрыщыткълэрэ кълэгъэлъэгъуэн кълэлэнкълэрэ макъхэм "р"ыр клэухыу кълэзырыхъуэри "р"ым игъэзащлэ "суффикс" кълэлэну лъытапхъэщ: «"ы"р, "ы"р, "э"р, "л"р, "а"р, "и"р, "и"р, "й"р, "е"р, "л"р, "я"р, "у"р, "л"р, "о"р; "с"ыр, "ц"ыр, "ц"ыр, "з"ыр, "дз"ыр, "г"ыр, "г"ыр, "г"ыр, "г"ыр, "г"ыр, "г"ыр».

Макъхэр зэрымакълэрэ кълэгъэлъэгъуэн кълэлэным хуэдэщ "р"ыр псалъэхэми клэух хуэхъуу, псалъэ мыхъэнэр зэрымыхъуэкълэрэ а зэрыщыткълэрэ утыку кылъхъэн кълэлэну игъэзащлэри, "р"ым мыпхуэдэу "суффикс" кълэлэн зэригъэзащлэ щапхъэхэри ди "макъ псалъэ"хэм теухуауэ кълэтынынщ: «лэр, уэр, лур, лур, сэр, цлэр, цыр, зыр, дзэр, гъэр, гъуэр, гэр, гур, дэр, тлэр, жэр, щыр, щэр, щыр, щлэр, шыр, шэр, чыр, чэр, кур, клыр, клэр, кър, кър, кхэр, кхуэр, хыр, хур, хыр, хур, лъэр, лыр, лыр, пэр, плэр, бэр, фэр, фыр, выр, мэр, нэр».

Клэух зыхуэхъу псалъэр кълэгъэлъэгъуэн "суффикс" кълэлэн зыгъэзащлэ "р" макъыр глагол лэжэкълэрэ глаголыпкъхэми кызырыхъуэхъуфынур гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэу "р" макъыр глыголыпкъым кышыпыхъэм деж, а глаголыр зытеухуа лүхур "зэрыгъэзащлэ"рэ "зыгъэзащлэ"р гурылуэгъуэ кылъхуэщыр. Мыпхуэдэ щыклэкълэ псалъэщлэхэри утыку кълэхъэри, ипэкълэ мыбыхэм теухуа щапхъэхэр кълэтынащ, ауэ мыбдежым псалъэ мыхъэнэр зэрыхъуэкълэрэ абы зы псалъэщлэ кызырытемыхъул щыклэу, "р"ыр псалъэхэм "суффикс" язэрыхуэхъуращ зи гугъу тцлыри,

мыпхуэдэ шапхэхэр ди "макь глагол"хэм теухуауэ къэтхьынщ: «ир, ур, уэр, лур, луэр, сыр, зыр, дзыр, гьыр, гьур, джыр, джэр, дыр, дэр, тыр, тлыр, тлэр, жыр, жэр, жьыр, жьэр, щыр, щэр, щлыр, щлэр, шэр, чыр, чэр, клыр, клуэр, хьур, хьыр, льэр, лэр, ллэр, плыр, фыр, выр, вэр».

"Р"ыр "суффикс" зыхуэхуэ псалъэр флэкыплэ имылу гултытапхэз къытхуохури, мыпхуэдэу лъэщу гурылуэгъуэ къытхуэзыщ! "р"ыр а зэрыщыту къэмынэу, "э" къыщыпыхьэм дежи шхэж "р" клэухклэрэ мы къызэрыгъэлъэгъуам къызэрымьнэр гурылуэгъуэщ. Аращи, "р"ыклэ къэгъэлъэгъуар а къызэрыгъэлъэгъуаплэм кымьнэу функциялу зэрыклатэр (э) къэзыгъэлъагъуэ "рэ"м къыклэлъыклуэ псалъэм зэрыхуэклэр гурылуэгъуэщи, мыр икли зэпыщлэныгъэ къалэн зыгъэзашлэ "суффикс"у лъытапхэщ. Мыпхуэдэу макъэр псалъэм "суффикс" хуэхуа "рэ"м игъэзашлэр "р"уэ къэгъэлъэгъуар зэрызеклуэрэ абы нэгъуэщ! макъэр псалъэ гуэр къызэрыпыщэрэщ; икли "э"м игъэзашлэ къалэнхэр зэрыгурылуэгъуэу, мыпхуэдэ "рэ" "суффикс"ыр "р-уэ" щыт"уи зэреджапхэр гурылуэгъуэщ. Аращи, "рэ"м игъэзашлэ "суффикс"рэ зэпыщлэныгъэ къалэнхэм теухуа шапхэхэр къэтхьынщ: «лэрэ лъэрэ, уэрэ сэрэ, лурэ жьэрэ, жьэрэ лурэ (жьэрэлурэ), луэрэ боурэ, сэрэ дзасэрэ, цлэрэ бжыдэрэ, цырэ лэныстэрэ, зырэ тлурэ, дзэрэ дзэлрэ, гьэрэ щлырэ, гъуэрэ плэрэ, гурэ вырэ, дэрэ дэжьейрэ, тлырэ мэлрэ, щырэ плырэ, щэрэ лырэ, щлырэ уэрэ, щылырэ гуэгурэ, щлэрэ жьырэ».

Зэкълэлъыклуэу зэлъытэныгъэ зилэ псалъитыр къызэрылатэ щлыклэр мыпхуэдэщи, а псалъитлри зэрызэлъытарэ зэрызэпыщларэщ псалъэхэм я "суффикс"у щыт "рэ"м игъэзашлэр. Ауэ япрей макъэр псалъэр "рэ"клэрэ къыщыгъэлъагъуэклэ, ар къыклэлъыклуэ макъэр псалъэм зэпыщлэныгъэ зэрызырилэр къэлэуэтагъэххэщи, къыклэлъыклуэ макъэр псалъэр аргуэрэ "рэ"клэрэ къэлэуэтэн зэрыхуэмеищэнури гурылуэгъуэщ. Аращи, къеклуэклэ псалъэм елытауэ етланэ псалъэр "рэ" клэух илуэ къызэрыгъэлъэгъуэфыну хуэдэжу, "рэ" клэух имылуи къызэрылуэтэфыну гурылуэгъуэщ, мы къэта шапхэхэр етланэ псалъэм "рэ" клэух имылуэ (псалъэ гуэрхэри къызэрылатэ щлыклэм елытауэ "р"клэрэ къызэрылуэтэфыну щлыклэу) къэдгъэлъэгъуэжынщ: «лэрэ лъэ, уэрэ сэ, лурэ жьэ, жьэрэ лу, луэрэ боу, сэрэ дзасэ, цлэрэ бжыдзэ, цырэ лэныстэ, зырэ тлу, дзэрэ дзэл, гьэрэ щлы(р), гъуэрэ плэ, гурэ вы(р), дэрэ дэжьей, тлырэ мэл, щырэ плы, щэрэ лы, щлырэ уэ, щылырэ уэгу, щлэрэ жьы(р)».

Мыпхуэдэщ псалъитл зэкълэлъыклуэр "рэ"клэрэ зэрызэпыщлэр, ауэ нобэ ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэм и луэхуши, мыбы и пхэнджуш зэрэатхэрэ къызэрырапсалъ щлыклэ хуар. Аращи, къызэрылуэтэн хуей щлыклэу щыт "абырэ дэрэ, уэрэ сэрэ, Ахьмэдрэ сэрэ" хуэдэ псалъэхэр ипэклэ къызэрыгъэлъэгъуауэ, икли "абырэ дэ, уэрэ сэ, Ахьмэдрэ сэ" хуэдэуи къэлэуэтапхэщ, ауэ а псалъэхэр зэрымыхьун хуей щлыклэуш нобэ хэкурыс

Адыгэм кызырылатэ щыклэ хуари, ар мыпхуэдэуц зэращлар: «абы дэрэ, уэ сэрэ, Ахьмэд сэрэ».

"Р" макъыр клэух зыхуэхуэ псалъэр а зэрыщытклэрэ кыгъэлыагъуэу клуэтэгъуэ кьалэн зыгъэзащлэ "э"ри кыщыпыхъэжым деж, зи клэухыр кыыклэлыагъуэм пицлэн кьалэн егъэзащлэри, мыпхуэдэ кьалэнхэр глагол лэжьэклэхэми зэрыхуигъэзэщлэфынур гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэ кьалэн щигъэзащлэм деж, зи клэух псалъэр а зэрышу игъэлыагъуэу игъэзащлэ кьалэныр псалъэм клэух хуэхуэ "у"м игъэзащлэ кьалэнми зэрыхуэдэр гурылуэгъуэнщ: «кьлэрэ кьэклэужмэ → кьлэуэ кьэклэужмэ; плъэрэ илыагъумэ → плъэуэ илыагъумэ; ищлэрэ иухмэ → ищлыу иухмэ».

Зэпыщлэныгъэ зэригъэзащлэ щыклэклэ псалъэхэм "суффикс" язэрыхуэхуэм теухуа шапхъэщ мыхэр, ауэ "рэ"м икли упщлэ "суффикс" кьалэни егъэзащлэр. Аращи, "р"ыр клэухуэ кьазэрыпыхъэклэрэ макърэ псалъэр кызызыгъэлыагъуэрэ кыыхэгъэщауэ зэрыщытым "э" кыпыхъэу клуэтэгъуэ щигъуэтым деж, мы кызызыгъэлыагъуэрэ кызызыгъэлыагъуэ щыклэм кытемынэжу, а кызызыгъэлыагъуэрэ кызызыгъэлыагъуэ зэрыщытым зэрылантлэклэрэ гурыщхуэ кытохуэри, "рэ"м "упщлэ суффикс" кьалэн зэригъэзащлэм лъабжэ хуэхуэр мыращ.

Мыпхуэдэ упщлэ гъэпсыклэр "р"ыклэрэ кьэгъэлыагъуэф дэтхэнэ зы макърэ псалъэм зэрытеухуэфынур гурылуэгъуэнщ, ауэ "р"ыклэрэ кьэгъэлыагъуэм функционал клуэтэгъуэу "э" кызызыпыхъэклэрэ ухуэ "рэ"м игъэзэщлэну упщлэри функционалрэ иджым тегу зэрызеклуэнури ("э"м игъэзащлэ кьалэным елытащи) гулытапхъэщ. Аращи, "рэ"клэрэ ухуэ упщлэр иджым щыгъуэ кыщеклуэклэ луэхугъуэм теухуа упщлэу зэрыщытын хуейр гурылуэгъуэнщ.

Мыпхуэдэ шапхъэхэр а зэрыщытклэрэ кьэгъэлыагъуэн хуейуэ щыт цлэ лэужыгъуэ псалъэхэм (щылэцлэ, плыфэцлэ...) зэрыхуэмыигъуэр гурылуэгъуэнщ. Сыт щхъэ жыплэмэ, мы цлэ лэужыгъуэхэр зытеухуахэр а зэрыщыту зыхуыбэдэн хуейщ абы теухуа упщлэми, упщлэ суффиксыр зы жыжыаплъэрэ объективу гъэпсауэ щытын хуейщ. Мы псалъэм зэрэзэгъыщи, апхуэдэ псалъэхэм теухуа упщлэ суффиксыр "рэ" нэхэрэ "ра"уэ гъэпсыныр игъуэщ. Нытлэ щылэцлэ лэужыгъуэу щыт ди "макъ псалъэ"хэм теухуа "упщлэ суффикс"ри "ра"уэ зэрыгъэпсаклэрэ кьэдгъэлыагъуэнщ: «лэра(?), уэра(?), лэра(?), лэуэра(?), сэра(?), цлэра(?), цыра(?), зыра(?), дзэра(?), гъэра(?), гъуэра(?), гура(?), дэра(?), тлыра(?), тлыра(?), жыра(?), жьэра(?), шыра(?), щэра(?), щлыра(?), щлэра(?)».

"Рэ"р "упщлэ суффикс" зыхуэхуэну зыхуэйгъуэ псалъэхэр функционалу щытрэ иджым кыщеклуэклэ луэхугъуэм теухуа хуэн зэрыхуейр гурылуэгъуэ кытхуэхуащи, мыпхуэдэхэри глагол лэжьэклэрауэ зэрыщытынур гурылуэгъуэщ. Нытлэ, "рэ"р глаголхэм я функционал лэжьэклэрэ глаголыпкхэм "суффикс" язэрыхуэхуэклэрэ упщлэ ухуэныгъэм теухуа шапхъэхэр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ кьэтхынынщ.

Глаголыр лүэху лэужыгыуэу зэрыщытрэ зэрыгъэзашлэ щыклэм зэрытеухуаклэрэ еклуэлэныгъэрэ ехьэллауэ зэрыгъэзашлэу "и, е" префиксхэри кызыэриштэнур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ шапхъэхэр "и" нэгъыщэклэ къэгъэлъэгъуаш: «ирэ(?) – иирэ(?)*, урэ(?), уэрэ(?) – еуэрэ(?)*, лүрэ(?), лүэрэ(?), сырэ(?), зырэ(?) – изрэ(?)*, дзырэ(?) – идзрэ(?)*, гъырэ(?), гъурэ(?), джырэ(?), джэрэ(?), дырэ(?) – идрэ(?)*, дэрэ(?), тырэ(?) – итрэ(?)*, тлырэ(?) – итлрэ(?)*, тлэрэ(?), жырэ(?), жэрэ(?), жбырэ(?) – ижырэ(?)*, жьэрэ(?), шырэ(?) – ишрэ(?)*, шэрэ(?) – ишэрэ(?)*, щырэ(?) – ищлрэ(?)*, щлэрэ(?) – ищлэрэ(?)*, шэрэ(?) – ишэрэ(?)*, чырэ(?) – ичрэ(?)*, чэрэ(?), клырэ(?), клуэрэ(?), хьурэ(?), хьырэ(?) – ихьэрэ(?)*, лъэрэ(?), лэрэ(?), ллэрэ(?), плырэ(?) – иплрэ(?)*, фырэ(?), вырэ(?) – иврэ(?)*, вэрэ(?)».

Зэрыгурылуэгъуэщи, глагол лэжьэклэрэ глагыпкыыр "р"ыклэрэ кызыэрыгъэлъэгъуам кытемынэу функционалу зэрыкыатэклэрэщ (э) мы къэта шапхъэхэу функционалрэ иджым щыгъэзашлэм теухуа упщлэхэр зэрыухуари, ит зэманыгъуэ лэжьэклэр (соуэ, уоклэу) иджыри къеклуэкл лүэхугъуэу зэрыщытым ипкъ итклэ, мы кызыэреклуэкыыр "р"ыклэрэ къэгъэлъэгъуэфынщ (соуэр, уоклээр), ауэ ар иджыри гъэзашлэ лүэхугъуэу, утыку кымыхьарэ иджыри зэрыхъун мыхъуауэ зэрыщытым папщлэ, иджыри абы зы упщлэ зэрыхумынгъуэм зэрэзэгъклэрэ упщлэу къэлүэтэфынкыым.

Ит зэманыгъуэр упщлэу къэмылүэтэфми, утыку кыхьагъэххэрэ кызыэрихъэнур налүэу кызыэрылүэтэфым зэрэзэгъщи, ит зэманыгъуэм нэмыщлэ глагол лэжьэклэхэри упщлэу ухуэфынщ. Ауэ апхуэдэхэр упщлэу зэрыухуэн хуей щыклэри а зэрыщытрэ объективу кызыэрыгъэлъагъуэу, упщлэ суффикс "ра"клэрэщ. Ауэ икли зэрыгурылуэгъуэщи, упщлэу гъэпсыфын папщлэ, зэманыгъуэр кызыхъэщу ухуа псалъэм и ухуэныгъэр эфлэкла хъуауэ щытын хуейкымы, клэухуу "щ, т" макъхэри клэухуу кыпыхъэжауэ щытын хуейкыым. Аращи, упщлэу гъэпсыну глагол лэжьэклэр зытеухуа зэманыгъуэр (блэкла, къэклуэну) кызыэрылүатэ макъхэмклэрэ гъэпса хъун хуейщ, ауэ а зэманыгъуэм теухуауэ лүэхур зыхуэклүарэ зэрызэфлэкла щыклэр кызыэрылүатэ макъхэр (щ, т) иджыри клэухуу кымышта хъун хуейщ: глагол лэжьэклэу ухуа псалъэр зэрыхъун хъуауэ зэрызэпкыырувар къэзыгъэлъагъуэ "щ, т" макъхэр кыпыхъэжа нэужь, а псалъэм упщлэу зэрыгъэпсыфыну гурыщхъуэ кытенэжынкыым. Нытлэ, мыпхуэдэ упщлэхэр глагол лэжьэклэу зытеухуа зэманыгъуэр кыыхъэщу ухуа псалъэр "р"ыклэрэ кызыэрыгъэлъагъуэу а зэрыщытри жыжыапльэу "а"клэрэ утыку кызыэрырилъхъэклэрэщ зэрыухуэри, мыпхуэдэ шапхъэхэри ди "макъ глагол"хэм теухуа шапхъэхэу къэтхынынщ: «ин: яра(?), инура(?)»; «уэн: уара(?), уэнра(?), уэнура(?)»; «сын: сар → сара(?); сынур → сынура(?); сыныр → сынра(?)»; «хъун: хъуар → хъуара(?); хъунур → хъуноура(?); хъуныр → хъунра(?)».

Глагол лэжъяклэхэр "щ, т" клэух кызыэрамыщтэклэрэщ "р" клэухклэрэ зэрыгэалбагыуэри, функциалрэ иджым кыщеклэуэклэ луэхугыуэхэм кыщымынэу, дэтхэнэ зы зэманыгыуэклэ гэпса псалъэхэри кыкклэлъыклуэ псалъэм зэрыпыщлэрэ зэрытеухуари зэпыщлэныгэ кьалэн зыгэзашлэ "суффикс"у щыт "рэ" клэухклэрэ кьолуэтэфыр. Мыпхуэдэ шапхээхэри кьэтхынщ: «иярэ имыярэ, уэнрэ мыуэнрэ, еуэнурэ емыуэнур, ишларэ иухамэ, кьэклуарэ клуэжамэ, хьуарэ мыхьуарэ, зэрыхьунурэ зэрымыхьунур, фьларэ мыфл, фьларэ мыфлрэ, фьларэ дэгьуэу».

Макьрэ псалъэхэм "р" клэухклэрэ "префикс" кьазэрытехьуклымрэ, ахэр бзэм зэрыхэлэжъыхь щыклэми илъябжъяклэ шыгыуазэ дыхуэхьунщ.

Кызыэрыхьуа щыклэм зэрэзэгьклэрэ "р" макьыр клэух макьыу зэрыщытын хуейр гурылуэгьуэщи, абы "префикс" кьалэн зэрымьгэзэшлэнури гурылуэгьуэнщ. Ауэ клэух зыхуэхьу макьрэ псалъэр лъэщу кьэгэалъэгьуэн кьалэн зэригэзашлэм нэмыщлэрэ кыкклэлъыклуэ лэжъяклэу, зи клэух макьрэ псалъэр кыкклэлъыклуэ макьрэ псалъэм пыщлэныгэ кьалэни зэригэзашлэр гурылуэгьуэщ "р" макьми, мыпхуэдэу псалъэшлэхэри, псалъэ лэжъяклэхэри утыку кызыэрихьэм ипэклэ игьуэ псалъашхьэхэм щлэту шыгыуазэ дыхуэхьуащ. Мыпхуэдэу макьрэ псалъэ зэпыщлэныгэклэрэ "префикс"хэри мэхуэри, мыбдежым мыбыхэм шыгыуазэ дыхуэхьунщ.

Зэрыгурылуэгьуэщи, "р"ыклэрэ зэпыщлауэ ухуэ бзэ лэжъяклэрэ псалъэхэр "р"ыр зи клэухклэрэ кыхэгэащар кыкклэлъыклуэм зэрытеугуэрэ гьэзашлэуэщ утыку кызыэрихьэр. Нэгьуэщыу жыплэмэ, "р"ыклэрэ зэпыщлауэ утыку кыхьэ бзэ лэжъяклэрэ псалъэхэр зэрыгэзашлэ щыклэрэ зыгуэрыр ("р"ыр зи клэухыр) зыгуэрым ("р" клэухым кыкклэлъыклуэм) зэрыпыщлэклэрэщ. Мыпхуэдэ лэжъяклэу ухуэ псалъэхэм ипэклэ шыгыуазэ дыхуэхьуащи, мыпхуэдэу занщлэу ухуэ глаголхэм теухуа шапхээхэри кьэтхьащ (кьуриин, дыриин, фтыреин).

Ауэ мыбдежым зи гугьу тцлынухэр "р"ыклэрэ ухуэ префиксхэращ, икли "р" зэпыщлэныгэклэрэ ухуэ "префикс"хэр утыку кызыэрихьэри макьрэ псалъэхэр "р"ыклэрэ зэрызэпыщлэу ипэклэ мы зи гугьу тцла щыклэклэщ. "Р" зэпыщлэныгэклэрэ ухуа префиксхэр "занщлэ глагол"хэми, "префиксиал глагол"хэми кызыэрыпыхьэр гурылуэгьуэщ, икли "префикс" кьалэн зыгэзашлэ макь гуэрхэр "р" клэухклэрэ "префиксыщлэ"у зэрыгэпсыжыфым нэмыщлэ, макьрэ псалъэ гуэрхэми "р" клэух кьащтэу "р" зэпыщлэныгэклэрэ ухуа "префикс" кьатохьуклыр.

Нытлэ, япэрауэ "префикс" кьалэн зыгэзашлэ макьхэм "р" кызыэраштэклэрэ ухуэж "префикс"хэм шыгыуазэ дыхуэхьунщ.

"Префикс" кьалэн зыгэзашлэ макь нэхьыбэр "р"ыклэрэ гэпсыжу "префиксыщлэ" ухуэжыфу жылэпхэщ. Ауэ "р"ыклэрэ зэпыщлэныгэу ухуэ бзэ лэжъяклэрэ зэрыгэзашлэ щыклэм и гугьу тцлагэххэщи, "префикс" кьалэн зыгэзашлэ зы макьыр "р"ыклэрэ зэпыщлэныгэ илэжу

зэрыхуэклэрэ зы "префиксышлэ" кытехуэклэ папшлэ, а макъым игъэзащлэ "префикс" кьалэныр зыр зымы зэрытеухуэклэрэ гъээщлэфыну щытын зэрыхуэйри гурылуэгъуэнщ. Мыбы папшлэщи, "префикс" кьалэн зыгъэзащлэ дэтхэнэ зы макъым сытым дежи "р" кыкълэлъыкълуэу "префиксышлэ" кытехуэклэ. Аращи, зы "префикс"ым "р"ыклэрэ ухуэжу "префиксышлэ" кызыртехуэклэфыр абы игъэзащлэ "префикс" кьалэнрэ мыхъэнэм теухуаш.

Ауэ икли зы глаголыр мыпхуэдэу ухуэж "префиксышлэ"клэрэ гъээщлэфыну щытын хуэйщи, зы глаголым "р" зэпышлэныгъэклэрэ гъэпса префикс кызырищтэфынур а глагол мыхъэнэмрэ ар зэрыгъээщлэну щыкълэми теухуаш. Зы глаголыр мы жытлам езэгъуу щытмэ, ар зы "префиксиал глагол"у щырет, е "заншлэу ухуа глагол"у щырет, дэтхэнэ зы глаголым "р" клэухклэрэ гъэпса префикс кьэщтэфыр. Икли зэрыгурылуэгъуэнщи, "префиксиал" глаголхэм "р" клэухклэрэ хуа зы "префикс" кыщыпыхъэм деж, "р"ыклэрэ зэпышлэ префикситлэщ ухуэри, а глаголыр мы префикситлыр зэрызэпышлэклэрэщ зэрыгъэзащлэр.

Мы жытлахэм зэрэзэгъыщи, "префикс" кьалэн игъэзащлэрэ, "р"ыклэрэ щыухуэм дежи глагол нэхъыбэм "префикс" кьалэн хуэзыгъээщлэф макъхэщ "и, лу, пэ" макъхэри, ахэр "р" зэпышлэныгъэклэ зэрыгъэзащлэ щыкълэу ухуэж "префиксышлэ"щ мыхэр: «и → иры; лу → луры; пэ → пэры».

"Р" зэпышлэныгъэклэрэ мы префиксхэр кызытехуэкла макъхэр икли щхъэж префикс кьалэни зыгъэзащлэ макъхэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, а макъхэр глаголхэм заншлэу префикс язэрыхуэхъумрэ "р"ыклэрэ зэпышлэныгъэ ягъуэтауэ префикс язэрыхуэхъум теухуауэ глаголхэр зэрыгъэзащлэ щыкълэр зэрызэщхъэщыкълэри гурылуэгъуэщи, мыр зэгъэпшапхъэ хъун папшлэ мыбдежым шапхъэхэр кьэтхъынщ: «иин – ирыин, илун – ирылун, исыхъын – ирысыхъын»; «луун – лурыун, лузыхъын – лурызыхъын, луджэн – лурыджэн»; «пэуэн – пэрыуэн, пэгъын – пэрыгъын, пэжыхъын – пэрыжыхъын».

"Р" зэпышлэныгъэклэрэ ухуа мы префиксхэр дэтхэнэ зы глаголым кызырэпыхъэфыр гурылуэгъуэщи, ахэр ди "макъ глагол"хэм къазрэпыхъэм теухуа шапхъэхэр кьэтхъынщ: «ирыин, ирыун, ирыуэн, ирылун→ирилун*, ирылун, ирысыхъын – ирысыкълын, ирызын – ирызэн, ирыдзын→иридзын*, ирыгъын, ирыгъухъын→иригъухъын*, ирыджын, ирыджэн, ирыдын→иридын*, ирыдэн, ирытын→иритын*, ирытлын→иритлын*»; «лурыжыхъын, лурыжэн, лурыщыхъын, лурыжын, лурыжъэн, лурыщыхъын, лурыщэн, лурыщлын, лурыщлэн, лурышэн, лурычын, лурычэн»; «пэрыкълын, пэрыкълуэн, пэрыхъун→пэрыхъуэн*, пэрылъэн, пэрылэн, пэрылэн, пэрыфыхъын*, пэрывыхъын*, пэрывэн».

Шапхъэ гуэрхэр зэрыимыгуащэхэмрэ клэух макъ кьыщтэу зэрылажэр "*" нэгъыщкълэ кыхэгъэщаш. Дэтхэнэ зы префиксыр

дэтхэнэ зы глаголым сытым дежи кызырэмыпыхыфым ипэкли и гугъу тцлагэххэщи, мыбдежми глаголыр а префиксклэрэ зэрыгээзэщлэфым зэрелгытаращ кыхэдгээщэхэм гурылуэгъуэ кытхуащыр.

"Префикс" кьалэн зыгээзэщлэ макъхуэ "р"ыклэрэ гъэпсыжу "префиксыщлэ" кызтехуклыфыр мы кьэта шапхэхэм кышынэкъым, икли "префикс" кьалэн зыгээзэщлэф дэтхэнэ зы макъыр "р"ыклэрэ зэпыщлауэ зэрыгээзэщлэу "префиксыщлэ" кытехуклыфу жылэпхэщ. Ауэ мы кьэта шапхэхэми зэрыхэплгъагъуэщи, мыпхуэдэу ухуэж префиксхэм сытым дежрэ дэтхэнэ зы глаголыр зэрыгээзэщлэ щыклэуи зыкыгээлгъагъуэкъым. Аращи, префикс кьалэн зыгээзэщлэ нэгъуэщлэ макъхэри "р" зэпыщлэныгъэклэрэ зэрыхуэ щыклэу глаголхэм префикс язэрыхуэхуклэрэ ухуэ "префиксиал глагол"хэмрэ мыпхуэдэ префиксклэрэ "префиксиал глаголыщлэ"хэри утыку кьохыфыр. Ауэ аргуэру мы ипэклэ кьэта шапхэхэм зэрыхэплгъагъуэщи, мы префиксхэмклэрэ глаголхэм лэжьэклэ зэрагъуэтыф гуэрхэр глаголым ипэ кыхуэ "и"клэрэщ. Ар щыхукли, мы кьата шапхэхэм хэт псалъэ лэжьэклэ гуэрхэр "и" префиксым пыщлауэщ утыку кызырэхыэ щыклэр.

Зыгуэрыр шыгээзэщлэрэ зэрыгээзэщлэр ар зэрыджрэ шыджрауэ лытапхэщи, мыпхуэдэ мыхьэнэ зилэ макъри "и"рауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Икли "р" зэпыщлэныгъэу кьэхуэ префиксхэр зыр зым зэрелгытаклэрэ гъээзэщлэн кондицэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, зэлытэныгъэклэ гъээзэщлэу жыхуэтлэ мы гуэритым дэтхэнэ зыри "и"уэ зэрылгытапхэр гурылуэгъуэщ. Ар щыхукли, "р" зэпыщлэныгъэклэ утыку кыхыэу зи гугъу тцлы мы префиксхэм я шапхэр "ири"уэ лытапхэщ.

Нэхъри гъунэгъуу депльмэ, "и"р джыгъуэщи, ар зыгуэрыр шыыджрэ зэрыджыр кызырэлыуатэ "префикс" кьалэн зыгээзэщлэ макъщи, зы луэхугъуэр шыыдж – зэрыдж – зыдж кыхыэщ зэрызэпыщлаклэрэ кьэгъэлгъуэныр "ири" префиксклэрэщ. "Ири" префиксыр "и"м гурылуэгъуэ кытхуищыфитыр зэрызэпхаклэрэ утыку кызылгъэфращи, мыр зи префикс глаголри мыпхуэдэ лэжьэклэ егъуэтыр. Аращи, зыгуэрыр цэимылуэрэ формэу зы джыгъуэрэ джыплэу утыку кызылгъэхэ "и"р "р"ыклэрэ зэпыщлауэ ухуэ "ири" префиксклэрэ гъээзэщлэр кызыпхыэ глаголыр зытеухуа луэхугъуэр зы джыгъуэрэ джыплэр зэрыджрэ зыджыр зэрызэпыщлаклэрэ зэрыгээзэщлэуэщ кызырэлыуатэр.

Нытлэ, "и"р джыгъуэ зи мыхьэнэщи, зы джыгъуэ лэужыгъуэу щыт дэтхэнэ зы псалъэрэ макъыр цэимылуэклэрэ кызырэлыуэтэф макъыу зэрыщытым кызырэгуэклэ, "р"ыклэрэ зэпыщлэныгъэ зилэу ухуэ префиксхэм лъабжьэ хуэхуэ "префикс"у лытапхэщ "ири"ри, зи гугъу тцлы префиксхэр "ири"м и япэрэи "и"м иплэ нэгъуэщлэ макъхэр кыхыэу ухуэуи жылэпхэщ. Мы псалъэхэми зэрэзэгърэ ипэклэ кьэта шапхэхэми зэрыхэплгъагъуэщи, "р"ыклэрэ зэпыщлауэ ухуэ префиксхэр "и" префикс

зилэу "префиксиал"у ухуагъэххэ глаголхэраш нэхьыбэу префикс зыхуэхъури, "ири"м и япэрей "и"м иплэ зэриувэклэрэщ. Нытлэ, ипэклэ къэта шапхэхэм нэмышлыу, префикс къалэн зыгъээзщлэф макъхэр "ири"м и япэрей "и"м иплэ къызэриувэу (ири → зыри) зэрыжытлаклэрэ, икли "и" префиксклэрэ гъэпсагъэххэу (иин) щыт префиксиал глаголхэм макъхэр "р"ыклэрэ зэпыщлэныгъэу (зыр) префикс язэрыхуэхъу (зыриин) шапхэхэр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхьынщ. Зэрыгурылуэгъуэщи, префикс хъу макъ мыхьэнэм елгытауэ ухуэ псалгэ мыхьэнэхэр зэрызэщхэщыклэрэ зэхуэмыдэ еджапхэхэр утыку къохьэр: «зыриин, зыриун, зыриуэн, зырилун, зырилуэн, зырисын – зырисыхьын, зыризын – зыризыкын, зыридзын – зыридзэн, зыригъукын, зыриджыхьын, зыриджэн, зыридыкын, зыридэн, зыритын, зыритыхьын, зыритлэн»; «къыриун, къыриуэн, къырилун, къырилуэн, къыридзын, къыриджэн, къыридэн, къыритын, къыритлэн, зыкъыритлэн, къырижыхьын, къырищыкын, къырищэн, къырищлэн»; «тыриин – тыриен, тыриун, тыриуэн, тырилун, тырилуэн, тырисыхьын – тырисыкын, тыризыхьын – тыризыкын, тыридзын – тыридзэн»; «дыриин, дыриун, дыриуэн, дырилун, дырилуэн, дырисыхьын, дыризыхьын, дыридзын – дыридзэн, дыригъеин, дыригъухьын, дыриджыхьын, дыриджэн, дыридэн, дыритын, дыритлэн»; «хыриин – хыриен, хыриун, хыриуэн, хырилун, хырилуэн, хырисыхьын, хыризыхьын, хыридзын – хыридзэн, хыригъухьын, хыриджыкын, хыриджэн, хыридэн, хыритыхьын, хыритыхьын, хыритлэн, хырижыхьын, хырижэн, хырижыхьын, хырижэн»; «хуриин – хуриен, хуриун, хуриуэн, хурилун, хурилуэн, хурисыхьын, хуризыкын, хуридзын – хуридзэн, хуригъукын, хуриджыхьын, хуриджэн, хуридэн, хуритын, хуритыхьын, хуритлэн»; «флыриин – флыриен, флыриун, флыриуэн, флырилун, флырилуэн, флырисын, флыризын, флыридзын – флыридзэн, флыригъукын, флыриджыкын, флыриджэн, флыридыхьын, флыридэн, флыритын»

"Р"ыклэрэ зэпыщлауэ ухуэ "префикс"хэр "префикс" къалэн зыгъээзщлэф макъхэм къызэрытехъукым теухуащ мы зи гугъу тщлахэри, езым префикс къалэн зымыгъэзащлэ макъ гуэрхэмрэ, икли зы глаголыр зэрыгъээзщлэфыну щыплэрэ щыклэ къызылуэф псалгэ гуэрхэми "р" зэпыщлэныгъэклэрэ "префикс" къалэн ягъэзащлэр. Мыпхуэдэ префиксхэм щыщ шапхэщ мыхэр: «клэры, лэры, щхэры, пхыры, клуэцлыры».

Мы префиксхэмклэ гъэпсауэ префиксиал глаголыщлэхэри утыку къызэрихьэфыну гурьлуэгъуэнщи, мыпхуэдэ шапхэхэри къэтхьынщ: «клэрысын, клэрытын, клэрылын, клэрылхьэн, клэрыхуэн, клэрыкын, клэрыщлэн, клэрынэн, клэрыпщлэн»; «лэрылын, лэрыхын, лэрыхуэн, лэрынэн»; «щхэрыхын, щхэрылын, щхэрылхьэн»; «пхырысын, пхырылын, пхырытын, пхырынэн»; «клуэцлырысын, клуэцлырылын, клуэцлырытын, клуэцлырыхуэн».

Мы зи гугъу тцла префиксхэр ди "макъ глагол"хэм къапхъэу "префиксиал глагол"хэу зэрыхуэнур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ шапхъэхэри къэтхьынщ: «клэрын – клэрыен, клэрун, клэруэн, клэрылн, клэрылуэн, клэрысыхьын, клэрызыкын, клэрыдзын, клэрыгъыхьын, клэрыгъухьын – клэрыгъуэн, клэрырыджыкын, клэрыджэн»; «лэрын – лэрыен, лэрун, лэруэн, лэрылн, лэрылуэн, лэрысыкын, лэрызыхьын, лэрыдзын – лэрыдзэн»; «щхъэрын – щхъэрыен, щхъэрун, щхъэруэн, щхъэрылн, щхъэрылуэн, щхъэрысыкын, щхъэрызыхьын, щхъэрыдзын»; «пхырын – пхырыен, пхырун, пхыруэн, пхырылн, пхырылуэн, пхырысыхьын, пхырызын, пхырыдзын, пхырыгъын, пхырыгъухьын, пхырыджын, пхырыджэн»; «клуэцырын – клуэцырыен, клуэцырун, клуэцыруэн, клуэцырылн, клуэцырылуэн, клуэцырысыхьын, клуэцырызын, клуэцырыдзын».

"Р" зэпыщлэныгъэклэрэ утыку къыхъэ префиксхэр мы къэта шапхъэхэм къызэрыщымынэр гурылуэгъуэщи, мыбыхэм нэмыщл макърэ псалъэхэри "р" зэпыщлэныгъэклэрэ префиксу мэхуэфыр, икли мыпхуэдэуи глаголыщлэхэри утыку къохъэфыр: «гурылуэн, зэгурылуэн, къыгурылуэн»; «ирикъун, хурикъун».

Мыбы нэгъунэ къэта шапхъэхэр зы "р" макъклэрэ гъэзащлэ зэпыщлэныгъэу ухуэ префиксхэм зэрытеухуар гурылуэгъуэщ. Ауэ "р"ым зэпыщлэныгъэ къалэн зэригъэзащлэм ипкъ итклэ, лүэхугъуитыр нэхьыбэу зэрызэпыщлаклэрэ зэрыгъэзащлэри "р" зэкълэлъхъэужьыклэклэ къызэрылуэтэфынурэ мыпхуэдэуи "префикс" зэрыхуэфынур гурылуэгъуэщ. Нытлэ, "р"ыклэ зэпыщлэныгъэу къэхъу префиксхэм я шапхъэу тлъыта "ири"м и "и"хэр зэпыщлэныгъэ нэхьыбэу къызэрылуатэр мыпхуэдэу къэгъэлъэгъуапхъэщ: «ирыри, ирырыри...».

Мы зи гугъу тцла префиксхэр "р" нэхьыбэ зэрыхэтуи зэрыхуэфынур гурылуэгъуэщ, ауэ къэлуэтэфынрэ гъэзащлэр гурылуэгъуэ хъун папщлэ, "р"итл е нэхьыбэу "р"ищ зэкълэлъхъэужьыклэуш зи гугъу тцлы префиксхэр зэрыхуэнур. Мы къэта шапхъэхэм и япэрей "и"м иплэ нэгъуэщл макъхэр къыхъэу "префикс"хэр зэрыхуэфынури гурылэгъуэщи, мыпхуэдэ шапхъэхэри къэтхьынщ: «лурьы – лурьыри, лурьыры – лурьырыри; пэрыры – пэрыри, пэрырыры – пэрырыры».

Нытлэ мы "префиксыщлэ"хэр глаголхэм къызэрыпыхъэ шапхъэхэри "р"итклэ зэрызэпыщла щыклэу ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхьынщ: «ирырын – ирырин, ирырун – ирыриун, ирыруэн – ирыриуэн, ирырылн – ирырилн, ирырылуэн – ирырилуэн, ирырысыхьын – ирырысыхьын, ирырызын – ирыризын, ирырыдзын – ирыридзын»; «лурьын – лурьрин, лурьрун – лурьриун, лурьруэн – лурьриуэн, лурьрылн – лурьрилн, лурьрылуэн – лурьрилуэн, лурьрысыхьын – лурьрысыхьын, лурьрызын – лурьризын, лурьрыдзын – лурьридзын»; «пэрырын – пэрырин, пэрырун – пэрыриун, пэрыруэн – пэрыриуэн,

пэрырылун - пэрырилун, пэрырылуэн - пэрырилуэн, пэрырысыхын - пэрырысыхын, пэрырызын - пэрыризын, пэрырыдзын - пэрыридзын».

"Р" зэпыщлэныгэклэрэ ухуэф префиксхэу мы зи гугъу тцлэхэм нэмыщл, "и, е" префикс зилэ "префиксиал луэху глагол"хэр ещанэ нэрыбгэм теухуауэ зэрыгъэзашлэри "р"ыклэрэ зэрызэпыщла "префикс"клэрэщ кызырэлуатэри, ильабжьэклэ мыбы шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Зэрыгурылуэгъуэщи, ещанэ нэрыбгэм "луэху глагол"хэр зэригъэзашлэр луэхум еклуэлэнрэ (иэ) щхъэщытыныгъэ (и) кыызхэщклэрэщ: «ухуэн → еухуэ, иухуаш, иухуэнщ, иухуэнуш». Мыпхуэдэ зы шапхъэщ "щлын, щлэн" глаголри, ар ещанэ нэрыбгэм зэригъэзашлэр "ещл {е: иэй}, ищлаш, ищлынщ, ищлынуш; ящл {я: "еа (е: иэ) → иэа"}, ящлаш {я: иа}, ящлынщ, ящлынуш"уэщ. Мыбдежым "е, и"р "ещанэ нэрыбгэ закъуэ сует гъэлъагъуэ"у зэрыщытым, "я (еа, иа)"ри "ещанэ нэрыбгэ куэдагъ сует гъэлъагъуэ"у зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Мыбы нэгъунэ гурылуэгъуэщ, икли мыбдежым зи гугъу тцлы "р" макъ луэхуи хэлькъым. Ауэ мы къэта глаголхэр еклуэлэныгъэ (е: иэ) префиксклэрэ шыухуэм деж, мы "е" префиксклэрэ ухуа "луэху глагол"хэр ещанэ нэрыбгэхэм теухуауэ зэрылажьэ щлыкэм мы "е" префиксыр "иры"уэ зэхъуэклын хуей мэхъури, мыбы зэлухауэ шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Мыбдежым еклуэлэныгъэклэ (е: иэ) "зыгуэрым теухуауэ зыгуэр" щлыныр "ещлэн" {е: иэ} глаголклэрэщ кызырэлуатэри, ари ещанэ нэрыбгэ закъуэм теухуауэ ит зэманыгъуэу зэрылажьэклэрэ кызырэлуатэ псалъэр "ирешлэ {е: иэй}"уш; адреи зэманыгъуэ лэжьэклэхуэ ухуэ псалъэхэри "ирищлаш, ирищлэнщ, ирищлэнуш"уэщ кызырэлуатэр. Зэрыгурылуэгъуэщи, "ирешлэ, ирищлаш" псалъэхэр ещанэ нэрыбгэм "зыгуэрым зыгуэр" зэрырищлылэр кызырэлуатэ псалъэхэщи, мыпхуэдэхэр "р" макъым игъэзашлэ зэпыщлэныгъэклэрэ зэрыухуэри гурылуэгъуэщ.

Зэрыгурылуэгъуэу, ещанэ нэрыбгэм ит зэманыгъуэу "щлын, щлэн" луэхур зэригъэзашлэр кызырэлуатэ щлыкэр зэреклуэлэрэ (е: иэ) зэклуэллар (й) кыызхэщ "ещл, ещлэ {е: иэй}" псалъэхэмклэщ; адреи зэманыгъуэхэри ещанэ нэрыбгэр ищлынуш зэрызеклуэллагъэххэр (и) кызырэыхэщклэрэщ (ищлаш, ищлынщ, ищлынуш). Ауэ еклуэлэныгъэ (е) префиксклэрэ "щлын, щлэн" глаголыр зэрыухуэж "ещлэн" глаголыр ещанэ нэрыбгэм теухуауэ "щлын, щлэн" глаголыр зэрыгъэзашлэр кызырэлуатэу ухуауэ мы ипэклэ къэтахэм зэрыщхъэщыклынур гурылуэгъуэщи, абы еклуэлэныгъэ (е) префиксри зэрыгъэзэщлэну щлыкэр кыхэхъэжын хуейщ. Мы "е" префиксыр ещанэ нэрыбгэм теухуауэ зэрыгъэзашлэ щлыкэм шыгъуазэ дыхуэмышхуэ ипэ, зи гугъу тцлы мы "ещлэн" префиксиал глаголыр ещанэ нэрыбгэм теухуауэ зэрылажьэ шапхъэхэри къэтхынщ: «ирешлэ; ирищлаш, ирищлэнщ, ирищлэнуш».

Мы къэта шапхьэхэм кызырыхэщци, "щын, щлэн" глаголхэр ещанэ нэрыбгэм теухуа лэжьэклэхэм (ещлэ; ищлащ, ищлэнщ, ищлэнуш) "иры" префиксыр кызырыпыхьэжаклэрэщ мы псалъэ къэтахэр зэрыухуа щыклэри, псалъэ ухуэр "ещанэ нэрыбгэ сует гьэлыагъуэ" макъ "е, и"м (ещлэ, ищлащ, ищлэнщ, ищлэнуш) ипэ еклуэлэныгъэ (е: иэ) префиксым теухуауэ шыгъэзащлэм деж, зэклуэлэн (е) хуейр гъээщлэн папщлэ ещанэ нэрыбгэу объективыгъэ зилэ суетыр зэреклуэллар объективу "и"клэрэ къэгъэлыагъуэуш "ещлэн" префиксиал глаголыр ещанэ нэрыбгэм теухуауэ зэрылажьэ щыклэр. Мыбдежым "и"р зытеухуар "ещлэн" глаголым и префикс "е"ращи, мы префиксиал "ещлэн" глаголыр ещанэ нэрыбгэм теухуауэ шылажьэм деж, мы "е" префиксыр зэрыгъэзащлэ "и"р ещанэ нэрыбгэ суетым а луэхур зэригъэзащлэ щыклэм (ещлэ, ищлащ) зэрыпыщлаклэрэ "иры" префиксу зэрыухуэн хуейри гурылуэгъуэщ. Аращи, еклуэлэныгъэ "е" префиксыр шыгъэзащлэм деж, зэреклуэлагъэххэу кызырыгъэлыагъуэ "и"р луэхур зэрыгъэзащлэ щыклэм зэрыпыхьэжыр "иры"уэ мэгъэлыагъуэр.

Мы жытлахэм гурылуэгъуэ зращци, "луэху лэужыгъуэ глагол"хэр (щын, щлэн) ещанэ нэрыбгэм зэригъэзащлэр еклуэлэныгъэрэ бгъэдэтынклэрэ луэхум зэрыпыщлаклэрэщи {е (изй), и}, езы глаголыр еклуэлэныгъэ (е: иэ) префиксклэрэ ухуауэ "префиксиал луэху глагол"у шыщытым деж, мы и еклуэлэныгъэр (е) зэреклуэлаклэрэ къэгъэлыэгъуауэ (и) кызырыхэщклэрэ (р) кыкълэтыкълуэм зэрыпыщлэри кыххэшу "иры"уэ зыкъэгъэлыагъуэри, ар (иры) луэхур зыгъэзащлэ "ещанэ нэрыбгэ сует гъэлыагъуэхэм (е, и)" хэмыгъуащэрэ ипэ кыххуэу, икли зэрыжытлауэщи, зэрызпыщла щыклэри кызырыхэщклэрэщ (иры) зи гугъу тщы глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэр зэрыухуэ щыклэр: «ещлэн: иры-ещлэ {щлэн: ещлэ} → ирэищлэ {эи: е} → ирещлэ; иры-ищлащ {щлэн: ищлащ} → ирищлащ».

"Ещанэ нэрыбгэ куэд -цлэпапщлэ- гъэлыагъуэ"у глагол лэжьэклэм префикс хуэхури мыпхуэдэу ухуэу жылэпхьэщ: «ещлэн: иры-ящлэ {щлэн: ящлэ} → ирыящлэ {я: иа} → ирыиашлэ → иращлэ; иры-ящлащ → ирыиашлащ → иращлащ».

Мы зи гугъу тщла лэжьэклэр зытеухуар "е" префикс зилэ "префиксиал луэху глагол"хэм зэрытеухуар гурылуэгъуэщи, мы "е"м ипэ нэгъуэщл префикс кыщыпыхьэми мы къэтлуэтахэр зэрызэмыхуэклым, икли "префиксиал луэху глагол"у утыку кыххэгъэххэр еклуэлэныгъэклэрэ (е) гъэзащлэу шыухуэжкли и лэжьэклэр мыбдежым кыщытлуэтам зэрыхуэдэр гурылуэгъуэщи, мыбыхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «къещлэн → кырещлэ, кыырищлащ, кыращлэ, кыращлащ»; «желэн → жырелэ, жырилащ {жылэн → желэ, жилащ}, жыралэ, жыралащ {жылэн → жалэ, жалащ}».

Мы къэта шапхьэхэр "е" префиксклэрэ ухуа "луэху глагол"хэм теухуащ, ауэ "р"ыклэрэ зэпыщла "префикс" зилэу ухуа "луэху глагол"хэр ещанэ нэрыбгэм теухуауэ зэрыгъээщлэнур мыбдежым кыщытлуэтахэм

зэрэзэгъынур, икли зэрыщхьэщыклыныгъэ зэрилэнури гурылуэгъуэнщ. Аращи, "е" префикс зилэ "луэху глагол"ыр ешанэ нэрыбгэм теухуауэ зэрыгъэзашлэр "ири, ире" префиксу зэрыщытым зэрэзэгъщи, "ири" хуэдэ префиксклэрэ ухуа "луэху глагол"хэр ешанэ нэрыбгэм теухуауэ зэрыгъэзашлэри "р"итклэ зэпыщлауэ зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ. Къэтхьынщ нытлэ "р"ыклэрэ зэпыщлэныгъэ зилэ "префикс"клэрэ ухуа "луэху глагол"хэр "ешанэ нэрыгъэ гъэлыагъуэ" префиксклэрэ кызырэылатэм теухуа щапхъэхэр: «ирищлэн → ирырешлэ, ирырищлащ; ирырашлэ, ирырашлащ»; «кыырищлэн → кыырырешлэ, кыырырищлащ; кыырырашлэ, кыырырашлащ»; «жырилэн → жырырелэ, жырырилащ; жырыралэ, жырыралащ».

ПЭЩХЬЫНЭР ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭР: «М, Н».

"М" макъыр.

Пэщхьынэ макъ "м"ыр япэ къэхъуарэ жьэр зтеплами къэлүфу псэущхьэм кызыхигъэлуклэ зы макъщ. Пэщхьынэм кышщыхуэ мы макъыр зэхэын папщлэ, "ы" макъыр дэщыгъуш утыку кызызыххьэри, "м" макъыр яэпрей макъ щэхуу зэрыщытым хуэдэу, "ы"и адрей макъ луэрхэр кызтехьукл макъ луэр лъабжьэраш. Япэу къэхъуарэ макъ мыхьэнэ зымыгъуэт "ы" макъ луэрым хуэдэу, япэ къэхъуа макъ щэху "м" макъри кышщыхуауа щыгъуэ макъ мыхьэнэ пыухытыклэ имылэу лъытапхъэщ.

Япэ къэхъуарэ мы кызызыххьэу щыклэу щхьэж дэтхэнэ гуэрыр гурылуэгъуэ кызызерищлым папщлэ, макъ мыхьэнэ пыухытыклэ зимылэу лъытапхъэщи, ар кыыхэзыгъэлукл псэущхьэм дэтхэнэ гуэрыр зэрилгытэ щыклэр "м" макъклэрэщ. Дэтхэнэ гуэрыр псэущхьэм кызызыхьыгурылуэрэ {м(ы)(!), мм(ы)(!); ммы(!), мы(!)} кызызыхьыгурымылуэр {м(ы)(!), мм(ы)(!); ммы(!), мы(!)}, хьуну зэрилгытэрэ {м(ы)(!), мм(ы)(!); ммы(!), мы(!)} мыхьуныгъэу зэрилгытэр {м(ы)(!), мм(ы)(!); ммы(!), мы(!)} натуралу "м" макъклэрэу шытагъэнщи, ар псэущхьэм мыпхуэдэу зэрызырихьам зэманыгъуэу мащлэ ихьагъэнкыым. Абы макъ мыхьэнэ зэригъуэтыр кыкълэлгыклуэу утыку кыихьэ макъхэмклэрэ псэлъэбзэ пэщлэдзэр кыщцежьэрэ псэлъэбзэм лъабжьэ щыгъуэту щыхуежхьэм хуэзэу жылэпхъэщ.

"М" макъым кытехьукл "макъ псалъэ"хэр.

Аращи, "м" макъыр утыку кызызыхьам ипкэ итклэ, кыыхэзыгъэлукл псэущхьэм дэтхэнэ гуэрым гулгытэ зэрыхуищлрэ сытри зэрилгытэу кызызыхьыгурылуэрэ зэрихьэу зэрыщытар гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ зехьэклэр "м" макъым иджыри зы "макъ мыхьэнэ" пыухытыклэ зэримыгъуэтарауэ лъытапхъэщ. "М" макъыр сытри зэрилгытэ макъ закъуэу псэущхьэм щызызыхьэр зы макъ мыхьэнэ пыухытыклэ

имылэнраши, адрей макъхэр къэхъуу шыщидзэм "м" макъ мыхъэнэри иплэм иувэжу зэрыщидзар гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэуи зэманыгъуэ мащлэ иклуагъэнкым. Адрей макъхэр утыку кыхьэху, сытри зэрылътэ макъуу псэушхэм кызыхигъэлуклрэ зэрихъуу шытащ "м" макъри, ар бзэм зэрыхэхъа щыклэри мы и къэхъуклэм елытауэ зэфлэкышхуэ зэрилэклэрэщ.

Япэ къэхъуарэ дэтхэнэ гуэрыр зэрылътэ щыклэу псэушхэм кызыхигъэлукл макъщ "м"ыри, бзэм зэфлэкышхуэ шыригъэклуклрэ зэхуэмидэ луэхугъуэхэр игъэзашлэу шызэрэклунур гурылуэгъуэнщ. Мы псалъэми гурылуэгъуэ зэрищлэи, "м" макъыр зэхуэмидэ луэхугъуэхэр кызырэылатэ "макъ псалъэ"хэу бзэм зэрыхэхъэфынур гурылуэгъуэщ.

"М" макъыр пабгъуэрэ пэщхынабгъуэ псэушхэр гугъу емыху кызыхигъэлуклыфыну зы макъши, ар бзэ пэщлэдзэм бзэ мыхъэнэуэ зеклуэу зэрыщидзэри мы псэушхэм лъэкыныгъэшхуэ зилэ и нэхъышхэм и къалэныр зэригъэзашлэм теухуауэщ. Араши, "м"ыр бзэ лэжъэклэм япэу зэрыхэхъа щыклэр ар кызыдышхуэ щыплэу шыт пэщхынынэрэ пэм игъэзашлэ къалэныр зытеухуар зэрылътэрэ кызырэылатуэщ. Псэушхэм и пэм мы зэхищлэр япэу "мы"уэ илытэу, иужьклэ бзэ ужыныгъэми дэщыгъуу "мэ"уэ кырилуэу, псалъэбзэр зэрызэпкырыувэм ипкъ итклэ, клуэ пэтрэ бзэ мыхъэнэи игъуэтыжауэ жылэпхъэщ. Араши, "м" макъыр мы зи гугъу тщылы луэхугъуэм теухуауэ япэу бзэм зы "макъ псалъэ" зэрыхэхъухъа щыклэр "мэ"рауэ жылэпхъэщ. Ар пэрэ пэщхынынэ къалэныр зытеухуараши, абдежым кышыхъа "мы"клэрэ япэу лътэтрэ "мы"р зытеухуауэ шыт (э) мыхъэнэ зилэу ухуа зы "макъ псалъэ"у лътэпхъэщ.

Псэушхэм япэу кызыхигъэлуклрэ сытри зэрылътэнклэрэ зэрихъуу щидза "м" макъым и къэхъуплэр пэщхынынэраши, ар зы "макъ псалъэ"у япэу бзэм зэрыхэхъари псэушхэм и пэмклэ илытэм теухуащ. "М" макъыр япэу къэхъуа макъуу зэрышытым ипкъ итклэ, лътэныгъэ макъши, пэм и къалэныр зэрыгъэзашлэрэ зытеухуар "мэ"уэ зэрылътэу бзэм зэрыхэхъэм нэмыщл, дэтхэнэ гуэрыр зэрылътэпхъэри "м" макъклэрэу зэрышытыр гурылуэгъуэщ. Араши, дэтхэнэ гуэрыр зэрылътэ "м" макъыр клуэ пэтрэ гъуэнэгъу гуэрыр зэрылътэрэ зэрыгъэлыагъуэу бзэм аргуэру "макъ псалъэ" хэхъухъаши, ар "мы"ращ (мы унэр). Мыпхуэдэ лътэныгъэр клуэ пэтрэ бзэм псалъэ зэрыхэхъухъыр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэщ къэхъу гуэрыр зыгъэлыагъуэ "мэ!"ри, зыгуэрыр шыптклэ жылэ "мэ!"ри кызызыхъум и къежаплэрэ лъабжьэр "м"ыр макъ мыхъэнэуэ шызеклуэу зэрыщидзауэ тлътэ бзэ пэщлэдзэм нэгъунэ пхыфыну шыт "макъ псалъэ"хэу ноби адыгъбзэм хэтхэращ.

Зы пхъэщхъэмыщхъэ лэужыгъуэрэ цыхум иужькли лэрысэ ищыжар цыхум япэ илытэа шхыныгъуэхэм зэрышыщыр кыхъэшу жылэпхъэщ ар зэрылътэа "мы/мэ"м. А пхъэщхъэмыщхъэр цыхум зэрилътэа щыклэр и "мэ"мклэуи кыщлэкынщ, е зы шхыныгъуэу япэу зэрилътэа папщлэуи

кышцлэкынщ ар "макь псалъэ"у "мы/мэ"уэ зэрилътытам и лъабжьэр. Адыгэбзэм а пхъэщхъемыщхъэр "мы"уи, "мэ"уи кырылуэу зэрыхэтыр гурылуэгъуэщи, мы "мы/мэ"р ипэклэ зи гугъу тцларэ "м"ым кытехъукла "макь псалъэ"хэм елытауэ иужьклэ къэхъуауэ зэрыщытын хуейри пыщапхъэщ. Ар щыхъукли, мы пхъэщхъемыщхъэр "мы/мэ"уэ зэрылътытам лъабжьэ хуэхъуар "м"ым кытехъуклауэ зи гугъу тцла "макь псалъэ"хэрауэ жылэпхъэщ, икли нэхъыбэуи пэм кышцлэхъэ "мэ"м теухуауэ кышцлэкынщ. Аращи, цыхум мы пхъэщхъемыщхъэм гулътэ зэрыхуищлар и мэрауэ щытмэ, ари занцлэу "мэ"уэ зэрилътэфынур гурылуэгъуэнщ; икли ар и "мэ"м теухуауэ зэрилътэ щыклэу, "мэ"р зэхъэлларэ зытеухуа щыклэклэ "мэ-ы" → "мы"уэ зэрилътэфынури гурылуэгъуэщ.

Аращи, нобэ а пхъэщхъемыщхъэр "мэ"уи, "мы"уи кырылуэу адыгэбзэм хэтци, абы и лэрысэри "мэлэрысэ, мылэрысэ"у бзэм хэтц. Бзэ куэдым а пхъэщхъемыщхъэр кызырэрылу псалъэхэм "м" макь зэрыхэтри гулътытапхъэщ, икли ар нобэрей цыхур утыку кызырехъам теухуа луэрылуатэри мащлэкым, мыпхуэдэщ а пхъэщхъемыщхъэр нобэрей динищми зэрыхэт щыклэр.

"М" макьым кытехъукла "макь псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхъыр: макь кытыпхъэу кытехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кытыпхъэу ухуэ "псалъэ зэгуэтхэр".

Япэрауэ "м" макьым кытехъукла "макь псалъэ"хэр макь кытыпхъэу бзэм зэрыхэлэжьыхъэр ухуэ псалъэхэм шыгъуазэ дыхуэхъуэнщ.

Къэхъур гъэлъэгъуэныгъэрэ зыгуэрыр зэрыгъэлъагъуэу етыныгъэр зэрыгъэзащлэу бзэм "макь псалъэ"у щызеклэу "мы, мэ"м нэгъуэщл макь кытыпхъэу псалъэ ухуэу лъытапхъэкым. "Мы, мэ"уэ псалъэм ищхъэм щыплъагъур "м" макьыр и мыхъэнэклэ бзэм зэрыхэлэжьыхъ щыклэу лъытапхъэщ. Мыпхуэдэ бзэ лэжьэклэр "м" макьыр бзэм зэрыхэлэжьыхъэклэрэ ухуэ псалъэхэм деж кышцолуатэр. Аращи, зыгъуэрыр кызырэыхъур зэрылътэтрэ зэрыгъэлъагъуэ кьалэн игъэзащлэу псалъэхэм ищхъэм щыхэплъагъуэ "м" макьыр мыбдежым зи гугъу тцлы "макь псалъэ"хэу лъытапхъэкым.

"М" макьым кытехъукла "макь псалъэ"ри ар кыздыщыхъуа пэ клуэцлым щызэхэхур зэрылътэ "мэ"ращи, мыбы нэгъуэщл макь кытыпхъэу кытехъуклыж псалъэхэм теухуа щапхъэхэр къэтхъынщ. Зы пхъэщхъемыщхъэр и "мэ"м теухуауэ лъытарэ кышцылуэтауэ жылэпхъэщи, мыбы кышцымынэу, шхыныгъуэ гуэрхэри и "мэ"м теухуауэ лъытауэ жыплэ хъунуш. Мыпхуэдэу зы "макь псалъэ"у щыт "мэ"р зыхэту лъытапхъэу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «мэраклэу, мэраклауащлэ; мэрамысэ, мэрамэжьей; бамэ, фырымэ, жьэрымэ, мэрымэ, мэрамэ».

"Мы/мэ"р зы пхъэщхъемыщхъэ лъэпкьыр зэрылътэ "макь псалъэ"щи, а пхъэщхъемыщхъэр кызыпкыкэ жыгыр кызырэрылуатэри абы

(мы/мэ) "ей (эй-й)" кызырэпыхьэклэрэщ: «"мы/мэ-ей" → мый/мэй». Мы пхьэщхьэмыщхьэ жыгым и лэрысэр "мылэрысэ/мэлэрысэ"щи, абы и жыгыр кызырэпыуатэри мыпхуэдэщ: «мылэрысэ/мэлэрысэ».

"М" макъым кытехъукла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми деплынщ.

Пэм игъэзащлэ къалэныр зытеухуа "мэ" макъ псалъэм нэгүэщл псалъэхэр кыпыхьэу ухуауэ ипэклэ къэта шапхьэхэр икли "псалъэ зэгүэт"уи зэрылгытапхьэр гурылуэгъуэнщи, къэта шапхьэхэр мыпхуэдэу зэрыухуа щыклэуи къэдгъэлгъэуэнщи: «"мэ, клуэ" → мэраклуэ; "мэраклуэ, пцлэ" → мэраклуапцлэ; "мэ, мэ, сы(н)" → "мэ-рэ-мэ-ы-сы-э" → мэрамысэ; "бэ, мэ" → бамэ; "фы(н), мэ" → фырымэ; "жъэ(н), мэ" → жъэрымэ; "мэ, мэ" → мэрымэ – мэрамэ».

Мыхэр "мэ"р зэрыфклэрэ лгытапхьэу ухуа "псалъэ зэгүэт"хэщ, ауэ "мэ" лей зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхьэхэри щылэщ: «"гъу(н), мэ" → гъуамэ; "фын, мэ" → фырымэ; "бэ, мэ" → бамэ».

Зы пхьэщхьэмыщхьэр кызырэпыуэта "мы/мэ" макъ псалъэм нэгүэщл псалъэ кызырэпыхьэклэрэ ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхьэхэщ мыри: «"мы/мэ, лэрысэ" → мылэрысэ/мэлэрысэ».

"М" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхьэклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Япэу къэхьуарэ сытри зэрылгытэ щыклэу псэущхьэм кызыхигъэлул макъ закъуэу къежъа "м" макъыр мы кызырэыхьуа щыклэм зэрэзгъэклэрэ зы мыхьэнэ пыухытыкла зытемыухуарэ сытми теухуауэ шытащ. Ар бзэм зэрыхэлэжыхьэ щыклэм мы и къэхьуныгъэрэ кыгъуэгурыклуар хыболъагъуэри, макъ мыхьэнэ пыухытыкла зэрымэлэклэрэ кыклуам езэгъыу бзэми зэрыхэлэжыхьэ щылэщ. Мыпхуэдэщ "м" макъыр клэух зыхуэхьу макърэ псалъэхэм зы мыхьэнэ пыухытыкла химыльхьэу а зэрыщыту кыгъэлъагъуэу гулгытэ кызырэпыхуищлыу зэрыхэлэжыхьэ щыклэр.

Япэрей макъыу утыку кыщыхагъащлэр зи лъабжъэу мыхьэнэ пыухытыкла зэрымэлэ щыклэу "м" макъыр бзэм мы зэрыхэлэжыхьэу мы зи гугъу тщыр "р" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьэ щыклэм ебгъэщхьэ зэрыхьунур гулгытапхьэщ. Нытлэ, мыпхуэдэ лэжэклэу макърэ псалъэхэм я клэухыу "м" макъым игъэзащлэ къалэнхэу илъабжэклэ зи гугъу тщыну япэрей лэжэклэхэр "р" макъым и лэжэклэхэм зэрегъэпшапхьэр гулгытапхьэщи, мыбы и лъабжэуэ щхьэусыгъуэми и гугъу тцлагъэххэщ. Я къалэнрэ бзэм зэрыхэлэжыхьэ гуэрхэмклэ зэбгъэщхьэ хьуну жытлащи, ахэр клэух щыхьум деж, ягъэзащлэ луэхугъуэхэр зэрызэщхьэщыл щыклэри "р"ым теухуауэ ипэклэ къэдгъэклэуэ лэжыгъэмрэ "м"ым теухуауэ илъабжэклэ ипэрей шапхьэхэмрэ суффикс къалэну "м" макъым теухуа шапхьэхэм гурылуэгъуэ кызыращлынури гулгытапхьэщ.

Ауэ зэрыгурылуэгъуэрэ пышапхьэщи, "р" макъым макъ мыхьэнэ илэжым, япэрей макъыу кыщыхьуа дьдэм теухуауэ бзэм

зэрыхэлэжыхь шьыклэхэр макъ мыхьэнэ пыухытыклауэ мылгытапхьэми, иужьклэ мыхьэнэ мыухытыкла зэригьуэтарэ икли бзэ лэжьэклэми мыхьэнэ марж зэригьуэтар гурылуэгьуэщ "м" макъым. Ар щыхьукли, "м" макъыр клэух зэрыхьум теухуауэ илъябжьэклэ къэтыну япэрей шапхьэхэр "р" макъ клэухым ебгьэщхьэрэ зэбгьапщэ хьунуми, иужьрей лэжьэклэ шапхьэхэу "м" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхь шьыклэхэр "р" макъым ебгьэщхьэрэ ебгьапщэ зэрымыхьунур гурылуэгьуээнщ.

Нытлэ, мы илъябжьэклэ "м" макъыр клэух зэрыхьу шьыклэм шыгьуазэ дыхуэхьуу, абыхэм теухуа шапхьэхэри къэтхьынщ.

"М" макъыр зы мыхьэнэ зэрыхимылъхьэклэрэ клэух зыхуэхьуар гулгытэ къыпхуэзыщ! макъщ, икли къызэрыхьуа шьыклэм зэрэзэгьыу, клэух зыхуэхьуу мы къэгьэлъэгьуам къыклэлъыкьлэуэн гуэр зэрыщылэнур зэрыгурылуэгьуэщи, абы уригьэжьэн мыхьэнэ егьэзащлэр. Мыпхуэдэуи къыклэлъыкьлэуэ псалъэм зэпыщлэныгьэ къалэн егьэзащлэр макърэ псалъэм клэух хуэхьу "м" макъми, мыпхуэдэ къалэныр икли "падеж" къалэну зэрыщытыр гулгытапхьэщ. Дэтхэнэ зы макърэ псалъэм клэух хуэхьуу мы игьэзащлэ къалэныр икли зы суффикс къалэну зэрыщытынур гурылуэгьуэщи, абы илъябжьэклэ и гугьу шытщынынщ. Ауэ ар мыпхуэдэу дэтхэнэ зы макъым къызэрыпыхьэрэ а макъыр зэрилгытэу къыпыщэнур гуэр зэрыщылэм дызэригьажьэу мы игьэзащлэ зэпыщлэныгьэм теухуа шапхьэхэр макъ гуэрхэм теухуауэ къэтхьынщ: «"ы"м, "э"м, "и"м, "у"м; "с"ым, "ц"ым, "ч"ым, "з"ым, "дз"ым».

А макъыр зэрыщыту мы къызэригьэлъагьуэм хуэдэщи, "макъ псалъэ"хэми суффиксрэ клэух зэрыхуэхьум теухуа шапхьэхэри къэтхьынщ: «лэм, лум, зым, дзэм, гьэм, гьуэм, гум, дэм, тлым, жьэм».

Мы къэта шапхьэхэр "м"ыр суффикс зэрыхьум теухуа шапхьэхэу зэрыщытыр, икли "падеж" къалэну "м"ым игьэзащлэм зэрытеухуар гулгытапхьэщ. Ауэ мы суффикс къалэныр зэрыгьэзащлэ шьыклэм зэрэзэгьыклэрэ "м" макъыр зи клэухуу утыку кыхьэ псалъэхэри щылэщи, а псалъэхэр зэрыхуа шьыклэр "падеж" къалэным зыкли пыщлакьым; зи клэух макърэ псалъэр гурылуэгьуэ шьыныр абы и кьуэцлым ухигьаплъэу гурылуэгьуэ къызэрыпхуищыу клэух "м" макъ мыхьэнэм игьэзащлэ къалэныщ. Мыпхуэдэ шапхьэхэщ мыхэри, клэух зыхуэхьу макъхэм я мыхьэнэр зыхуыигьэщлэнрэ и кьуэцклэ гурылуэгьуэ къыпхуищлын мыхьэнэ закьуэщ "м" клэухым игьэзащлэр: «уэм, гьум, щым, чэм, хуэм; къаум».

"М" макъыр мыпхуэдэ къалэнклэрэ клэух зэрыхьум хуэдэщи, ар псалъэхэм клэух закьуэукьым зэрыхэплъагьуэр. Ар псалъэкуми хьыболъагьуэр, ауэ псалъэкум зэрыхэтри къызклэлъыкьлэу макърэ псалъэр къэгьэлъэгьуэн къалэн игьэзащлэуш. Мыпхуэдэ шапхьэхэщ мы псалъэхэри, ахэр "м" макъыр къызэрыхьуа шьыклэклэ бзэм зэрыхьам теухуа шапхьэхэу иужьклэ къэхьуа псалъэхэу зэрыщытри гурылуэгьуэщ,

икли мы псалъэхэм хэт "м" макъыр кызклэлъыкыуэ макърэ псалъэм и клэхуы зэрыхэтыр гулытапхэщ: «лэмбатэ (лэм-батэ), лумплэ (лум-плэ), гъуэмб, кумб, шклумпл, щлэмбырыуклын, хымплар, хьэмбылу, лъэмбылу, лъэкламплэ, тхьурымбэ, тхылъымплэ, тхьэмбыл, тхьэмщыгъу, тхьэмпэ, хьумплэрдзэдж, хьэмбылу, хьэмкытл».

"Макъ псалъэ"у утыку кыхьарэ къэгъэлъэгъуэн къалэн зыгъэзашлэ "мы"м кытехуыкыжарэ ар зэрыгъэзашлэ щыклэр кызызыгъэлагуэ макъхэр кызызыпыхъэжклэрэ ухуа псалъэхэщ мыхэр: «мыр; мис, мес (мэис); мо (мэу), моуэ (мэууэ), мор (мэур)».

"М" макъыр кызыдыщыхуа щыплэр "пэ"ращи, пэм и къалэнклэрэ псэушхэм зыхищлэфри зы "макъ псалъэ"у "мэ"уэ зэрылгытам и гугъу тцлэщ. "Мэ"р "пэ"м зэрызыхищлэ щыклэр "пэ" псалъэм макъ мыхьэнэклэрэ "мэ"р кызызыпыхъэжклэрэщ (пэмэн). Сыт хуэдизу "пэ"м и зы къалэныр "мэ" кыщлихьэнрэ зэхэгъэклын лухугъуэми, мы кыпщлихьэм флэщыгъэцлэ хуэхуа "мэ"мрэ, "пэмэн"ым хэт "мэ"р зэхуэдэ дыдэу лытапхъэкым: "мэ" флэщыгъэцлэр бзэ мыхьэнэ хуарэ зы псалъэщ, "пэмэн" псалъэм хэт "мэ"р макъ мыхьэнэклэщ зэрыхэтыр. Нэгъуэщыу жыплэмэ, "пэмэн"ыр "пэ"м и функцэр игъэзэщлэну зэрыхушлэкъуращи (мэ), мыр "пэ" псалъэм кыклэлъыкыуэ "мэ" макъ мыхьэнэклэрэщ зэрыгъэзашлэр. Ауэ икли "пэ"м кыщлихьэр "мэ"щи, "пэмэн"ыр "пэ"м "мэ" зыхищлэн лухугъуэ зэрыщытым папщлэ, "пэ"м "мэ" лухугъуэ зэрихуэнклэрэ зэпкырыувэуи еджапхэщ "пэмэн" глаголым. Аращи, еджэклэ лъэныкъуитлымкли зэпэщу мыхьэнэ зэрыхуэфым теухуа шапхэщ мыри, зы макъыбзэм и лэжьэклэм теухуа гъуэздзэхэм щыщу зы шапхэщ.

Ауэ "пэ"м "мэ" зыхищлэн къалэныр щигъэзашлэм утыку кыхьэ "пэмэн" глаголыр зэрыхуа щыклэр "пэ"м и къалэныр "мэ" макъ мыхьэнэклэрэ зэрыгъэзашлэм теухуауэщ зэрылгытапхэр. "Мэ"р "пэ"м и къалэныр зэригъэзашлэ щыклэр кыгъэлагуэу "пэмэн" псалъэм зэрыхэтыр и макъ мыхьэнэклэрэщ: кыщлихьэну "мэ"м ("мэ"р зезыхъэ бахъэм) "пэ"м зэрызыритращ "пэмэн" псалъэм хэт "мэ"м игъэзашлэри, мыр зэрыгъэзашлэр макъ мыхьэнэклэ "мэ"клэращ. Мыр зы глаголщи, мы зи гугъу тцлэ къэхьуклэр зи къэхьуклэу "мэ"р и макъ мыхьэнэклэрэ клэху зыхуэхуу зэпкырыувэ псалъэр мащлэкым.

"Мэ"р "пэ"м кыщлихьэ "мэ"уэ зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэтым нэмыщл, "мэ"р щхьэжу бзэм "гъэлъэгъуэныгъэ, етыныгъэ, гурылуэгъуэ щыныгъэ"м теухуауи зэрыхэлэжьыхьыр гурылуэгъуэщ (мэ!). Бзэ мыхьэнэуэ мы игъэзашлэм хуэдэу лытапхэщ ар макърэ псалъэ клэху щыхьуклэ, и макъ мыхьэнэклэрэ абы бзэм хигъэзэщыхьри, "мэ"р зы макърэ псалъэм клэху щыхуэхьум деж, а макърэ псалъэ мыхьэнэр къэгъэлъэгъуэнрэ хуыныгъэм хуигъэклэуэнклэрэ егъэлажьэри, а псалъэм

кыитехьуклыу псэлъэщлэхэри утыку кьохьэр. Мыпхуэдэщ мы псалъэр зэрыухуэр: «лэрамэ, хьуомэ, хьурамэ, Хьэрэмэ».

Мы и гугъу тцлэхэр кызырыхьу щлыкълэм хуэдэу "мэ"р макъ мыхьэнэклэрэ клэух хьууэ утыку кыхьэ псалъэхэм щыщлэ мыхэри: «сымэ, самэ, гуимэ, дамэ, тлүмэ, хьэмэ, хьэмэрэ, хамэ, бамэ, бдзумэ, тхьэклүмэ, тхьэклүмэрыль – тхьэклүрмыль».

Мы шапхьэхэм зэрыхэплъагъуэщи, "мэ"р и макъ мыхьэнэклэрэ макъхэми псалъэхэми клэух язэрыхуэхьуклэрэ псэлъэщлэхэр утыку кьохьэфыр. "Мэ"р и макъ мыхьэнэклэрэ клэух щыхьуклэ утыку кыхьэ псалъэм и мыхьэнэр "мэ"р клэух зыхуэхьу макърэ псалъэм и мыхьэнэм зэрелъытари гурылүгъуэнщ. Ар зы псалъэм клэух щыхуэхьум деж, а псалъэм и кьалэнрэ и мыхьэнэр зыхуэщлэку е а псалъэ мыхьэнэклэрэ гъэзащлэ лүэхугъуэ кызылүэ псалъэщ утыку кыхьэр. "Мэ" макъ мыхьэнэр псалъэхэм клэух зэрыхуэхьуклэрэ утыку кыхьэ псэлъэщлэхэм теухуа шапхьэхэщ мыхэр: «пэ → пэмэн, гу → гуимэ, тлү → тлүмэ, бдзы → бдзумэ, лэмэпсымэ (лэ-мэ, псы-мэ)».

Мы псалъэхэм щыщ гуэрхэм я зэпкырыувэклэм и гугъу тцлынщи, мы зи гугъу зэрытцлэклэрэ "мэ" макъ мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжыхьым нэхьри щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Зы псалъэм макъ мыхьэнэ кыкълэлыкълүэрэ "мэ"р клэух хуэхьужу кьэхьу псалъэи яхэтщ ипщэклэ кьэта шапхьэхэми, мыпхуэдэщ "тхьэклүмэ" псалъэр кызырыхьуар: «"тхьэ, клү-мэ" → тхьэклүмэ». "Тхьэ" псалъэм щхьэж зы бзэ мыхьэнэ зимылэ "клү"р кыкълэлыкълүэрэ, абыи "мэ"р и макъ мыхьэнэклэрэ клэух хуэхьужу утыку кыхьэ "клүмэ"р "клү" макъ мыхьэнэм хьуныгъэ зэригъуэтращи, "клүмэ"рэ мы зэклүныгъэр зытеухуар ар зи клэух "тхьэ" псалъэу зэрыщытыр гурылүгъуэщ: тхьэм еклун лъэклныгъэ зыгъэзащлэрэ тхьэм еклун лъэклныгъэм теухуэращ "тхьэклүмэ"р. Тхьэклүмэм илъяращ "тхьэклүмэрыль"ым кылыатэри, ар "тхьэклүрмыль {тхьэ-клүр-мы(мэ-ы)-лъ(лъэ-ы)}"уи зэрызэпкырыувэфыр ипщэклэ кьэлүэтэ бзэ лэжэклэм гурылүгъуэ кытхуешчыр.

"лэ"м хуэфлэрэ сытым щыгъуи зехьапхьэу щыт гуэрхэмрэ (лэ-мэ), лүэху щлэнклэ куэдыщэм пыщлэныгъэрэ (п) нэсыныгъэ (с) зыхуилэхэр (псы-мэ) зэрыщытрэ зэуэ кылыуэн мыхьэнэ игъэзащлэу кьэхьуа зы псалъэу лъытапхьэщ "лэмэпсымэ" флэщыгъэщлэр.

Гум, гум и гущлылүм, гущхьэм тещлэхьыныгъэращ "гуимэ" псалъэм гурылүгъуэ ищчыр. "Гу"р лъабжэ зыхуэхьуарэ "гу"м тещлэхьыращ "гуимэ" жыхуалэр зытеухуари, псалъэр зэрызэпкырыува щлыкълэри мыпхуэдэщ (гу-и-мэ): "гу"р лъабжэу абы тещлэхьыныгъэрэ теджыхьын щыплэр "и"ращ кызылүэри, мыпхуэдэу "гу"м тещлэхьыныгъэклэ утыку кыхьэр "мэ" макъ клэухклэрэ мэхухуэр.

Бжыгъэщлэу щыт "тлү" псалъэм "мэ" макъ мыхьэнэ кыщыпыхьэклэ "тлүмэ"щ зэпкырыувэри, ар лъэныкьуитлэр лэужыгъуитлэ зыхэлъу

утыку кыхьэраш зытеухуар. Зы макъыбзэщ адыгэбзэри, абы и макъхэр фырыфккэ зэхуэклынкъым, ауэ "тлүмэ" псалъэр нобэм "түмэ"ущ кызырысари, абы и зэхуэклыныгъэм щхьэусыгъуэ хуэхьуа гуэр шылауэ шытагъэнщ (Беслэн Пцлапцлэ - Андемыркъан).

Бжыгъэцлэу тлүм кыитехьукл "тлүмэ"мрэ, гум тешыхьыныгъэу кьэхьур кызылэу "гуимэ" псалъэхэм я кьэхьуклэм теухуауэ лытапхьэщ илабжьэккэ бжыгъэцлэхэр зэрилябжьэккэрэ кьэхьуа псалъэхэр. Бжыгъэцлэхэм кыитехьуклыу абыхэм теухуа геометрие формэ кызылэу псалъэхэр зэрыухуэр "тлүмэ" псалъэм нэхрэ "гуимэ" псалъэр зэрыухуэм езэгъууши, "гу"м тешыхьыр –теджыкыхьыр- (и) кызырыгъэлъагъуэм (мэ) хуэдэщ (гу-и-мэ), геометрие формэр кьэзылуатэ псалъэр зэрыухуар; икли "гуимэ" псалъэр кыитехьуклари геометрие формэу зи гугъу тцыхэр кызырылуатэм теухуауэ кьэхьуа псалъэу зэрыщитри гулытапхьэщ. Араши, зы геометрие формэр кызырылуатэ псалъэр зэрыухуэ шлыкэр а формэр зытеухуа бжыгъэккэрэ (пллы) зэрыджуш (и); апхуэдиз (пллы) лъэныкьуэ зилэу джырэ абзисыгъэ (и) зилэу утыку кыхьэраш геометрие формэр (пллимэ) кызырылуатэ псалъэр зэрызэккырыуэ шлыкэр: «пллы-и-мэ → пллимэ». "Тлү"р зы геометрие формэу зэрыщымытыр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу зэрымыджынурэ кызырымылуэтэнур гурылуэгъуэщ: геометрие формэ лабжьэр "щы"щи, "тлү"м зы геометрие формэ кыитехьуклкъым. Араши, щым деж кышцидзэу дэтхэнэ зы бжыгъэм мыпхуэдэ псалъэхэр кыитехьуклыфынщи, бжыгъэмрэ зэбгъузэнатлэгъэм клэ щигъуэт хьуреим нэгъунэ маклуэр. Мыбдежым пщлым нэгъунэр шапхьэу кьэтхьынщ: «щимэ, пллимэ, тхуимэ, химэ, блимэ, иймэ, бгъуимэ, пщлимэ».

"Мэ"р макъ мыхьэнэуэ нэгъуэщл макъ мыхьэнэхэм клэух зэрыухьуклэрэ утыку кыхьэ псалъэхэри шылэщи, ипщэккэ кьэта шапхьэхэм шыщ гуэрхэри мыпхуэдэщ. Кьэгъэлъэгъуэныгъэ мыхьэнэ зилэу клэухуу макъхэм хэт "мэ"клэрэ ухуэ псалъэхэм теухуащ мыхэр: «сымэ, самэ, дамэ, хьэмэ, хьэмэрэ, хамэ».

Мыбыхэм шышу, "хьэмэ" псалъэр цыхуми кьэкыгъэ ллэужыгъуэми теухуа псалъэщи, мы мыхьэнитлри псалъэм макъ мыхьэнэккэрэ "мэ"р клэух зэрыухьуклэрэщ зэрызэккырыувар. Цыхум кыигъэккэ мэш ллэужыгъуэ "хьэ"р зэрызэхуэхьэсам теухуа мыхьэнэ зилэраш "хьэмэ"р, икли цыхум езым и япэрейрэ кыитехьукла цыху пэлытэр (хьэ) мыхьуныгъэу зэрилытэккэрэ кьэхьуауэ зы псалъэщ "хьэмэ, хьэмэрэ" псалъэхэр.

"Сымэ, хамэ" псалъэхэр макъ мыхьэнэ защэккэрэ кьэхьуа псалъэхэрщ. Зэхэтыклэ зилэ псэущхьэ ллэужыгъуэу шыт цыхум и зы гупыр зэхуэсыныгъэккэ (с) зэрилытэр (мэ) "сымэ"ущ: «Пытлэ сымэ».

Зэхэтыклэ зилэ цыхур кыызхэхьухьаращ ар зыщыщрэ зыхэтыпхьэри, мыпхуэдэу щымытрэ зыщымыщым хэмытыр, кыызхэхьухьам хэмытыжрэ

зыхэтыр зыхэтыпхъуэ щымытыр, мы зыхэтым елытауэ "хамэ"щ. Зыхуэхамэм дежклэ, "хамэ"р ауэ кызырыкыуэ зы гупрэ зы цыху куэдагыщи (хэ), ар кыуэ пэтрэ узыхэт гуп зырыхуыпхъэращ "мэ" кыуымы игъэзащлэ кыалэныр. Аращи, "хамэ"р дэ зы зэхэтыкыуэ зы блэгъагъэ зэдызхуылэм щымыщрэ нэгъуэщлэ зы зэхэтыкыуэ зылэ цыху гупрэ лъэпкыым щыщращ. Зи лэужыгыуэ нахуэрэ зэлыпкыэгъуэ цыхухэр "хэ" кыуымыкыуэ зырылытэри, хэтыкыуэ зылэ цыху зыхэтыр зыхэтын хуейрэ и лъэпкыэгъуэрауэ щымытмэ, ар ауэ кызырыкыуэ дэтхэнэ зы цыху гупращ зыхэтри, а зыхэтыр зы куэдагыуэ "хэ"уэ зырылытэклэ, иджы зыщыхэлагыуэ мы гупыры кыуэ пэтрэ зыхэтыпхъэ зырыхуфынур "мэ" кыуымыкыуэ мэгыэзащлэри, мыпхуэдэу зыпкыырыуэ "хамэ" псалъэр мы хэтыкыуэ кызырыуатэ псалъэрщ.

"Мэ"р кыуымы зыхуэхуэ макърэ псалъэ мыхъэнэр мэгыэлагыуэри, мыр "м" макъым и кыуымыкыуэ зырылытэклэ сытри гурыуэгъуэ зырылытэ кыуымыкыуэ мыхъэнэуэ лытапхъэщ. Ауэ "м" макъыр бзэм кыуымы зырыхэлэжыкыуэ нэмыщлэ, и макъ мыхъэнэклэ макърэ псалъэхэм кыуымыкыуэ зырыхэлэжыкыуэ гурыуэгъуэщи, мы лэжыкыуэ ар кыуымы бзэм зырыхэлэжыкыуэ кыуымыкыуэ кыуымы лэжыкыуэ жылыпхъэщ. "М"ыр кыуымы щыхуэмы деж, кыуымы зыхуэхуэ макърэ псалъэ мыхъэнэм хыгъэплэнэр гулытэ хуэщын мыхъэнэщ игъэзащлэри, ар псалъэм ищхъэм кыуымыкыуэ а псалъэр езыр езырурэ утыку кызырыгъэрэ зырыгъэзащлэ кыуымыкыуэ зы гуыгу тцла "м" макъ мыхъэнэм зырыгъэзынур гурыуэгъуэщ. "М" макъ мыхъэнэм гурыуэгъуэ кыуымыкыуэ дэтхэнэ кыуымы-кыуымы езыр езырурэ утыку кызырыкыуэ ди лэ имылырэ ди лэу хэмылы кызырыкыуэрауэ зырылытэ гурыуэгъуэщ. Мыбы зырыгъэщи, зы макърэ псалъэм и мыхъэнэр спонтанэрэ езыр езырурэ кызырыкыуэ кызырыуэфыну щыкыуэри макърэ псалъэм ищхъэм кыуымыкыуэ "мэ"кыуэ кыуэуэтэнщ: гурыуэгъуэрэ (м) щылыгъуэ (зэманыгъуэ) игъуэтащи (мэ), зыгуэр кыуымы (кыуымы-кыуымы). Нытлэ, зы псалъэрэ макъым ищхъэм "мэ" кыуымыкыуэ, а псалъэрэ макъым и мыхъэнэр утыку кызырыкыуэращ кыуэуатэр. Макъ мыхъэнэклэры зыкыуэзыгъэлагыуэ "мэ"м кыуымыкыуэ зы бзэ мыхъэнэ (псалъэ) е макъ мыхъэнэуэ щырет, ухуэр а псалъэ мыхъэнэр – е а макъ мыхъэнэр - зырылытэ езыр зырыкыуэ кызырыкыуэ-кызырылытэращ. Мыпхуэдэщ мы псалъэхэр кызырыкыуэ щыкыуэри, псалъэ гуэрхэр кызырыуэтапхъэри тхыкыуэ дэту кыуэтынщ: «мэу, мацлэ, мээ, мазэ (езыр езырурэ зыгъазэ), мэгыэ ("дызхэт гъэ"щи, блэмыкыуэри, и щыкыуэ мылытапхъэщ, мыбы папщлэ "магъэ"кыуэ) – мыгъэ ("мы гъэ": "мэгъэ"р гурыуэгъуэ кызырыкыуэмыкыуэ папщлэ нобэ ди бзэщлэныгъэлхэм "мыгъэ" хуы хуейуэ ялытащ), мэгыэ (кыуымыкыуэры щылы хуыны гъуэ хуэуыныгъэ лъабжы хуыныгъэ), мажэ (уылыгъуэ имылу езыр езырурэ лажы), матэ (тетыплэ хуы), мащэ, мащлэ (езыр езырурэ кыуымы-кыуымы), мэш (езыр

езырурэ натуралу гъэм кыдытыгъэ, - гъэш), мэкъу, мэхын (гурылуэгъуэ кыыхуэхъуплэм спонтанэуэ ехын), махэ (ехыгъуэр зи кӀуапӀэу щыт), махуэ (езыр езырурэ хууэ щыт), мафӀэ (езыр езырурэ сырэ фӀы хьур), манэ».

Мы къэта псалъэхэр езыр езырурэ кызырыхьур гурылуэгъуэщи, зы сует луэхугъуэ хэмылгу къэхьу-къэщӀхэрщ. Мыбы папщӀи, езыр езырурэ къэхьурэ утыку кыихьэхэмрэ ещанэ суетым теухуахэр кызырылуатэ щыклэщ. Араши, адыгэбзэм ещанэрей сует луэхугъуэу кызырылуатэклэрэ зэпкырыгува псалъэхэри хыболъагъуэр. Мыпхуэдэщ Нарт лыхьужьу ди луэрылуатэхэм хэт гуэрхэм я цӀэхэр кызырыхьуа щыклэр: уэзыр езыр езырурэ зэрысыр кызырылуатэ щыклэу щыт "уэзыр мэс"ым кыитехьукӀа "Уэзырмэс"ри, уэзыр мыпхуэдэу зэрысклэрэ езыр езырурэ зэрыджыр кызылуэу щыт "уэзыр мэдж"ым кыитехьукӀа "Уэзырмэдж"ри утыку кызырихьа щыклэр мыпхуэдэщ. Мыбыхэм нэмышӀ, "сын" луэхугъуэу щытыр кызырылуэтапхьэ "сэ" макъ мыхьэнэр лэнатӀэ пыухытыкӀа (гу) зэрыхьур (мэ) кызылуэ "мэгъу"клэрэ лажьэу утыку кыихьа "сэмэгъу" псалъэри кызырыхьуар мыпхуэдэщ. Мыпхуэдэщ "тхьэгур гъуэ мэхьу" жыхуилэу зэпкырыгува "тхьэгурмагъуэ"ри утыку кызырихьар. Пыщапхьэщи, къэхьунур зылъагъуфу щыт "мэгъу"м илъагъунур тхьэм и гум илгыр абы налуэ зэрыхуэхьур тхьэгур абы гъуэ щыхуэхьураш.

Псалъэхэм ищхьэм кыпыхьэ "мэ" макъ мыхьэнэм игъэзащӀэр гурылуэгъуэ хьуагъэнщи, мы игъэзащӀэ къалэныр ищхьэм кызыпыхьа макъым хуигъэзащӀэу "мэ"р псалъэм икум щыхэплъагъуи щыӀэнщ: «сы-маджэ → сымаджэ; тхьэ-мадэ → тхьэмадэ». Ауэ "м" макъыр псалъэхэм зэрыхэтым щыгъуазэ дызэрыхуэхьуащи, "мэ"р макърэ псалъэхэм ищхьэм кызырыпыхьэм нэмышӀ, мы къэта псалъэхэм "м" клэхым нэгъуэщӀ макъхэр кыкӀэлъыкӀуэу узреджэфынури гурылуэгъуэнщ: «тхьэм-адэ, сым-джэ». Мыбыи кыщымынэу, зи гугъу тщы псалъэхэм и япэрей Ӏыхьэм "мэ"р макъ мыхьэнэклэ клэху хуэхьуи узреджэфынур гулъытапхьэщ: «тхьэмэ-дэ → тхьэмадэ; сымэ-джэ → сымаджэ». Мы псалъэхэм хэт "м, мэ" макъхэм мы къэта еджэхэмклэ узреджэфынур гурылуэгъуэщи, псалъэхэм я мыхьэнэр утыку кызырихьэр дэтхэнэ зы еджэкӀэклэ пэжу лъытапхьэщ.

"Мэ"р псалъэхэм ищхьэм кыщыпыхьэклэ утыку кыихьэ мыхьэнэр натуралрэ езыр езырурэ къэхьуныгъэщи, ар езырыжу гъэзащӀэ глаголхэр ещэнэрей нэрыбгэм теухуауэ зэрылэжьэнур "мэ" макъ мыхьэнэклэрэ къежьэу зэрызэпкырыувэнур гурылуэгъуэнщ. Глагол лэжьэклэхэм иужьклэ дытепсэлъыхьынуш, ауэ "мэ"р езыр езыру къэхьуныгъэрэ "сэ"м и луэху хэмылгу гъэзащӀэхэр кызырылуатэ щыклэуш псалъэхэм ищхьэм кызырыпыхьэри, мыпхуэдэу объективыгъэрэ ещанэ нэрыбгэмклэ гъэзащӀэр "мэ"клэрэ щыгъэлъэгъуэну глаголхэри зэрыигъуэклэрэ "езырыжу къэхьуныгъэ зилэ глагол" гупым зэрытеухуар мыбдежым

"М" макъыр псэушхэм зыгуэрар гурылугъуэ кызырыхуэхуа щыклэм теухуауэщ кызырыхигъэлулри, езы псэушхэм илэ имыльтрэ и лэдэкъэщлэкуи шымыту къэхуа гуэрар гулгытапхэрэ гурылугъуэ кызырыхуэхуауэщ "м" макъыр утыку кышыхэр. Мы и къэхуэклэращ макъ мыхьэнэ зэрымилэклэрэ "м" макъыр клэхуы бзэм зэрыхэлэжьыхьар. Мыпхуэдэу зыгуэрар езыр езырурэ кызырыхуэ щыклэр а псэушхэм езым кылуэтэнэ шытмэ, мыри "м" макъклэрэ кызырылуэтапхэр гурылугъуэщ, ауэ апшыгъуэм "м" макъыр а къэхуу шыту къэлуэтапхэр кызылуэ псалъэм ишхэм кызырыпыхьэнур зэрыигъуэр гурылугъуэщ. зы псалъэм ишхэм кышыпыхьэкли, "м" макъым "макъ мыхьэнэ" зэрилэнур гурылугъуэщ. Ар зы псалъэм ишхэм кышыпыхьэм деж, а псалъэр езыр езырурэ кызырыхуэрэ гъуэгу зэрытехуэу зэманыгъуэрэ щылэгъуэ зэригъуэтыр "м" клуэтэгъуэу "мэ"клэрэщ зэрыгъээщлэпхэри, къэхуэ-къэщлыр гурылугъуэ зыщл "м"ыр езым ипэ зыри имыльтрэ зы псалъэм ишхэм "э" кымыштгъуэ кышыпыхьэхэм деж, а псалъэр зытеухуа луэхугъуэр къэмыхуу аращ къэлуатэри, ишхэм кызыпыхьэ псалъэр "мы"м мыхуныгъэ мыхьэнэклэрэщ зэригъэлажьэр.

Глагол лэжыкыу ухуэ псалъэм кышшымынэу, и кыжыуклэрэ и шыкылэр езыр езырурэ кызырекыуэ кырылуэу "мэ" макыкырэ кыжыэ псалъэхэри шылэщ. Езыр езырурэ кыжыуныгыэу, глаголхэм я ещэнэрей нэрыбгэм теухуа лэжыкылэхэмрэ, мыпхуэдэ кыжыуыкылэ зылуэ ухуэ псалъэхэм теухуа щапхыэхэр мыпхуэдэщ: «мэш, мэкыу, мэз, мазэ, мажыэ, малъхыэ».

Мыхуэдэу зэхэгъэкыгъуейуэ шымытрэ псэлъэкум "мы"уэ хэплъагъуэ щхьэ, "м" клэухклэ зэкъырыгува зы псалъэр къыклэлъыкълэ

макърэ псалъэм "ы"клэрэ зэрыпыщэкларэ зэпкъырыува псалъэхэри щылэщи, мыпхуэдэхэм хэту плъагъу "мы"м мыхъуныгъэ зэрыхимыгъэзащлэр гулъытапхъэщ: «уэмышцэ (уэм-щэ); гъумыщлэ (гъум-щлэ), гъумылуэ (гъум-луэ), гъумыщэ (гъум-щэ); хуэмышцэ (хуэм-щэ)».

Псэлъэкум хиубыдэ "мы" макъым мыхъуныгъэ мыхъэнэ зэрилэр нэхъ гурылуэгъуэ къыпхуэхъу ухуэ псалъэхэри щылэщ: «"лэ"р ущлыным (лэушл) и пхэнджщ "лэмышл"ыр → лэмышл (лэ-мышл); лэмышцлэ (лэ-мышцлэ)».

Мы шапхъэхэр зэрыхуа щыклэм щыгъуазэ ущыхуэхъум деж, "лэштлым, лэштлым"у бзэм хэт псалъэри "лэ щлын"ым къытехуклауэ зэрыщытым узэрыхуэкларэ гурылуэгъуэнщ: «"лэ-щлы(н)-тлы-м" → лэщтлым».

Псэлъэкум хиубыдэми, зищхъэ къызпыхъэ макърэ псалъэм "мы" макъым мыхъуныгъэ зэрхуигъэзащлэр гурылуэгъуэщ. Ауэ, мыхъуныгъэ игъэзащлэми, псалъэм хэт макъхэм я къэлуклэм елъытауэ "ы"ншэу къыщылуу узрихъэлэхэри щылэщ. Мыпхуэдэщ "бэмплэн (бэ-мыплэн), бамплэ (бэ-мыплэ)" псалъэхэр; "гумызагъэ" псалъэри "гумзагъэ"у къыщыралур нэхъыбэу зэрыщытри гулъытапхъэщ. "Мы"уэ щытрэ псалъэхэм "м"уэ къыхэлуклыу хэтхэм теухуа шапхъэхэр къэтхъынщ: «гумызагъэ → гумзагъэ; бэмыплэн → бэмплэн; бэмыплэ → бамплэ; емызэгъ → емзэгъ».

Зищхъэ къызпыхъэ макърэ псалъэр мыхъуныгъэклэ игъэлажъэу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхъэхэщ мыхэри, ахэр утыку къызэрихъэрэ зэрыхуэр налуэщ: «фламышл, мызэ-мытлэ (зэкъым тлэукъым), тхэмышцклэ (тхэ-мышц-клэ: тхэм имыщцклэ), бзэмылу, бжэмышх».

"М" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

"М" макъыр япэрей макъыу къызэрыхъуа щыклэм зэрэзэгъклэрэ сытри къэзыгъэлъагъуэ макъщи, мыпхуэдэ къалэнклэрэ дэтхэнэ зы псалъэм суффикс зэрыхуэхъуфынур гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэ къалэн зэригъэзащлэ шапхъэхэр ди "макъ псалъэ"хэм теухуауэ къэтхъынщ: «лэм, уэм, лум, луэм, сэм, цлэм, цым, зым, дзэм, гъэм, гъуэм, гэм, гум, дэм, тлым, жъэм, щым, щэм, щлым, щлэм, шым, шэм, чым, чэм, кум, клым, клэм, къум, къуэм, кхъэм, кхъуэм, хъым, хъум, хым, хум, хъэм, лъэм, лым, ллым, пэм, плэм, бэм, фэм, флым, вым, мэм, нэм».

Къызклэлъыклэу псалъэр къэзыгъэлъагъуэрэ къыпыщэнум зэзыгъажъэу суффикс къалэн зыгъэзащлэ "м" макъыр глагол лэжъэкларэ глаголыпкъхэми къызэрыпыхъэфынур гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэу "м" макъыр глыголыпкъым къыщыпыхъэм деж, а глаголыр зытеухуа луэхур зыгъэзащлэрэ зэрыгъэзащлэм гулъытэ хуэщлырнэ къыпыщэнум езыгъэжъэн мыхъэнэкларэ егъэлажъэр. Мыпхуэдэ шапхъэхэри ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхъынщ: «им, ум, уэм, лум, луэм, сым, зым, дзым, гъым, гъум, джым, джэм, дым, дэм, тым, тлым, тлэм, жым, жэм, жбым,

жъэм, щым, щэм, щlым, щlэм, шэм, чым, чэм, клым, клуэм, хъум, хбым, лъэм, лэм, лlэм, плым, вым, вэм».

"М"ыр суффикс зыхуэхуэ псалгэр гъэлыагъуэу гулгытапхъэ мэхури, кыпыщэнэу гурым хуэклэуэныгъуэу мэгъэпсыр. Клэух зыхуэхуэа псалгэм гулгытэ хуезыгъэщl "м"ым "э" кыпыхъэжу клэутэгъуэу щигъуэтым деж, абы кыпыщэнэу гурым уригъэжъэн нэхрэ, мы гулгытэ зыхуэщlа псалгэм и мыхъэнэм езыр къэхъупхъэ (!) ещlыр. Мыпхэдэу езым и мыхъэнэр къэхъупхъэу щегъэлыагъуэм деж, икли мыр гурыщхъуэи къэзыгъэщl луэхугъуэу зэрыщытым кызызрыгуэкклэ зы упщlэ (?) мэхуэфыр. Мыпхуэдэ лэжъэкклэри "мэ"м дэтхэнэ зы псалгэм суффикс зыхуэхуэфклэрэ зэрыгъэзащlэр гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, мыпхуэдэ шахзпъэхэр япэу ди "макъ псалгэ"хэм теухуауэ къэтхынщ: «лэм(!,?), уэм(!,?), лумэ(!,?), луэмэ(!,?), сэмэ, цлэмэ, цымэ(!,?), зымэ(!,?), дзэмэ(!,?), гъэмэ(!,?), гъуэмэ(!,?), гэмэ(!,?), гүмэ(!,?), дэмэ(!,?), тлымэ(!,?), жъэмэ(!,?), щымэ(!,?), щэмэ(!,?), щlымэ(!,?), щlэмэ(!,?), шымэ(!,?), шэмэ(!,?), чымэ(!,?), чэмэ(!,?), күмэ(!,?), клымэ(!,?), клэмэ(!,?), къумэ(!,?), къуэмэ(!,?), кхъэмэ(!,?), кхъуэмэ(!,?), хбымэ(!,?), хъумэ(!,?), хымэ(!,?), хумэ(!,?), хъэмэ(!,?), лъэмэ(!,?), лымэ(!,?), ллымэ(!,?), пэмэ(!,?), плэмэ(!,?), бэмэ(!,?), фэмэ(!,?), флымэ(!,?), вымэ(!,?), мэмэ(!,?), нэмэ(!,?)»

Мыпхуэдэ лэжъэкклэ "мэ"р глагол лэжъэкклэрэ глаголыпкхъэми суффикс зыхуэхуэфынур гурылуэгъуэуэи, а глаголыр зытеухуа луэхугъуэр зыгъэзащlапхъэрэ зэрыгъэзащlапхъэмрэ (!) мыпхуэдэ упщlэ (?) мэхуэр. Мыпхуэдэ лэжъэкклэ шапхъэхэри ди "макъ глагол"хэм теухуауэ илгъабжъэкклэ къэгъэлыгъуауэи, луэху лlэужыгъуэу глаголхэр еклуэлэныгъэрэ хуэклэуэныгъэкклэрэ зэрыгъэзащlэм папщlэ, "и, е" префикс къащтэри, мыпхуэдэу ухуэжхэри "*" нэгъыщэкклэ къэгъэлыгъуауэи: «имэ(!,?) – иимэ(!,?)*, умэ(!,?), уэмэ(!,?) – еуэмэ(!,?)*, лумэ(!,?), луэмэ(!,?) – илуэмэ(!,?)*, сымэ(!,?), зымэ(!,?) – измэ(!,?)*, дзымэ(!,?) – идзмэ(!,?)*, гъымэ(!,?), гъумэ(!,?), джымэ(!,?), джэмэ(!,?), дымэ(!,?), дэмэ(!,?), тымэ(!,?) – итмэ(!,?)*, тлымэ(!,?) – итlмэ(!,?)*, тlэмэ(!,?), жымэ(!,?), жэмэ(!,?), жымэ(!,?) – ижымэ(!,?)*, жъэмэ(!,?), щымэ(!,?) – ищмэ(!,?)*, щэмэ(!,?) – ищэмэ(!,?)*, щlымэ(!,?) – ищlмэ(!,?)*, щlэмэ(!,?) – ищlэмэ(!,?)*, шэмэ(!,?) – ишэмэ(!,?)*, чымэ(!,?) – ичмэ(!,?)*, чэмэ(!,?), клымэ(!,?), клуэмэ(!,?), хъумэ(!,?), хбымэ(!,?) – ихъмэ(!,?)*, лъэмэ(!,?), лэмэ(!,?), лlэмэ(!,?), плымэ(!,?) – иплмэ(!,?)*, фымэ(!,?), вымэ(!,?) – ивмэ(!,?)*, вэмэ(!,?)».

Псэушхъэм гулгытэ кыхуэхуэ дэтхэнэ гуэрыр гурылуэгъуэу зыщl макъщ "м" макъри, мы къэхурэ утыку кыххэр кызызрыгъэлыагъуэу щхъэж кызызрылуатэ зы псалгэу бзэм зыхуэхъари "мэ"уэщ. Мыпхуэдэ мыхъэнэ зэрилэкклэрэ бзэм зы "макъ псалгэ"у хэхъа "мэ"р и макъ мыхъэнэкклэрэ макърэ псалгэхэм ищхъэм кышыпыхъэу езыр езырурэ гъэзащlэу утыку кыххэныгъэ зилэхэр кызызрылуатэу псалгэщlэхэр

мэухуэри, мыпхуэдэ шапхьэхэр ипэклэ кьэгьэлъэгъуаш. "Мэ"р глагол лэжьэклэхэм ищхьэм кьыщыпыхьэм дежи, а глаголыр зытеухуа лүэхугъуэр езыр езырурэ кьызэрыхьурэ зэрылажьэр кьызэрылүэтэнур гурылүэгъуэнщ. Зы глагол лэжьэклэр "мэ" префиксклэрэ щыухуэм щыгъуэ, а лүэхугъуэр "сэ"м дежклэ езыр езырурэ кьэхурэ ешанэ нэрыбгэм теухуауэ гъэзашлэу кьэлүатэ зы псалъэу зэрыухуэнури гурылүэгъуэнщ. Араши, "мэ"р префиксу кьызпыхьэ глагол лэжьэклэхэр ешанэ нэрыбгэм игъэзашлэрэ езыр езырурэ гъэзашлэ лүэхугъуэхэр кьызэрылүатэу мэухуэри, мыпхуэдэ шапхьэхэр ди "макь глагол"хэм теухуауэ кьэтхьынщ. Мыпхуэдэу кьэлүэтапхьэ глаголхэри езыр езырурэ гъэзашлэ кьэхуынгъэхэр зытеухуа глаголхэу зэрыщытынури гурылүэгъуэнщ, ауэ зы лүэху лэужьыгъуэми, дэтхэнэ зы глагол лэжьэклэр мыпхуэдэу кьызэрылүэтэфынури гурылүэгъуэщи, зы "лүэху глагол" лэужьыгъуэу "мэ"клэрэ кьэлүатэхэр "*" нэгъыщэклэ кьыхэдгъэщынщ. Араши, дэтхэнэ зы глаголыр "мэ" префиксклэрэ кьызэрылүатэм теухуа шапхьэхэщ мыхэр: «мэй*, мэу, мэлү, малүэ, мэс, мээ*, мэдз*, магъ, мэгъу, мэдж*, маджэ, мэд*, мадэ, мэт*, мэтл*, маллэ, мач*, мэкл, малкүэ, мэху, мэху*, мэхь*, малъэ, малэ*, маллэ, мэлл*, мэф, мэв*, мавэ».

Кьэхур ди лүэху хэмылгу езыр езырурэ кьызэрыхьур ит зэманьгъуэклэ кьэзыгъэлагъуэ "мэ" макьыр префикс зыхуэхуу ухуэ глагол лэжьэклэщ мыхэр. Ауэ зэрыгурылүэгъуэу, кьэхур зэрылгытапхьэм хуэдэжу, кьэмыхури зылгытапхьэ макьщ "м"ыри, ар "мы"уэ дэтхэнэ зы псалъэм ищхьэм кьыщыпыхьэм деж, а псалъэр хьукьым. Мыпхуэдэ лэжьэклэр дэтхэнэ зы псалъэм теухуа лежьэклэщи, ди "макь псалъэрэ глагол"хэм теухуа шапхьэхэр кьэтхьынщ: «мылэ, мылу, мылуэ, мысэ, мыщлэ, мыщ, мыз, мыдзэ, мыгъуэ, мыгу, мыдэ, мыжэ, мыщ, мыщл, мыш, мышэ, мыч, мычэ, мыкл, мыклэ, мыкьу, мыкьуэ, мыкхэ, мыкхуэ, мыхь, мыхьу, мых, мыху, мыхьэ, мыл, мылэ, мыл, мыл, мыпэ, мыплэ, мыбэ, мыфэ, мыфл, мыв, мымэ, мынэ»; «мыин, мыун, мыуэн, мылун, мылуэн, мысын, мысэн, сызын, сыдзын, мыгын, мыгун, мыджын, мыджэн, мыдын, мыдэн, мытын, мытлын, мытлэн, мыжын, мыжэн, мыжбын, мыжээн, мышын, мышэн, мыщын, мыщлэн, мышэн, мычын, мычэн».

"Н" макьыр.

"Н" макьым кьытехуэкл "макь псалъэ"хэр.

"М" макьым хуэдэу пэщхьынэ макьыу щыт "н"ыр "м" макьым кьыклэлыкьлүэу кьызэрыхьуар гулгытапхьэщи, ар пэщхьынэ макьыу утыку кьызэрихьар "м"ыклэрэ псэушхьэм илгытахэм теухуауэ щлэн хуейр кьызэрежьэрэ хьэрычэт гугъэр кьызэрыхьуэхуэм теухуауэ зэрыщытри гулгытапхьэщ. Мы гугъэм теухуауэ тлгытэ "н" макьыр кьыщыхьуа дыдэм "м"ым щхьэщыкьынгъэшхуэ зэрымилэри гулгытапхьэщи,

пэшхынэ макъыр хуиту кыыригъэклыу щидза нэужьу кыщлэкынщ "м"ымрэ "н" макъ кълуклэр зэхэхугъуэ щыхуар. Аращи, "м"ым кыытехуклами, "м"ыр налуэ зэрыхуамрэ "н"ыр налуэ зэрыхуам и зэхуакум зэманьгъуэу мащлэ дэлъу кыщлэкынктым. Икли, "м"ым кыыклэлъыкълуэу кълэхуа етланэ макъу "н"ыр щытлгытэм деж, мыбы кыикктым "н"ым ипэ кыхуэу псэущхэм нэгъуэщл макъ кыызхимыгълуклауэ. "Хь, хы" макъхэр мыпхуэдэу лгытапхэщ. Ауэ зэххэщымыкларэ налуэ мыхуами, "м"ым и кълэхуныгъм "н" макъыр потанциалу хэлъщи, етланэрей макъу зэрылгытапхэр мыращ. Аращи, псэущхэм гурылуэгъуэ кыхуэхуам (м) теухуа щлапхэхэр ар кыызэрыгурылуам натуралу хэлъжынщи, "н"ыр зытеухуари мы щлапхэз гугъэращ; мыри мы макъитым (м, н) я кълэхуныгъмрэ, я кълэнрэ я мыхьэнэр зэрызэпыщам кыызэрыхэщыр гулгытапхэщ.

"М"ым дэщлыгъуу кълурэ, "м"ыр кълунклэрэ щхэпэ зэрыхум ипкъ зэритклэ утыку кыхьа "ы" макъыр и кълэхуныгъмрэ игъэзащлэ кълэнклэ "м" макъым зэрыпэлгытэн хуейм хуэдэу, "м"ым кыыклэлъыкълуэу кълэхуауэ лгытапхэз "н" макъыр "ы"м кыыклэлъыкълуэ "э" макъым пэлгытэ кълэхуныгъмэ зилэу лгытапхэщ.

"М"ым кыыклэлъыкълуэрэ и кълэхуплэгъуу утыку кыхьэ "н" макъыр макъ щэху кълэхуныгъмэу етланэрей макъу лгытапхэщ, ари "м"ым хуэдэу кыыщыхуа дыдэм макъ мыхьэнэ зымыгъуэта макъу лгытапхэщ. Ауэ ар псэущхэм макъ мыхьэнэншэ пэлгытэу зэрызырихам куэд икълуагъэнктым; макъ мыхьэнэуэ зэрихэу щидза нэужьы, мы и макъ мыхьэнэклэ бзэм макърэ псалъэхэм ищхэ кыпыыхэу хэлэжыхьу щидзагъэнщ (ныджэ, нывэ, нэхь). Ар бзэм и макъ мыхьэнэклэрэ хэлэжыхьу щидза нэужь, кълэжаплэрэ кыхэххуплэ мыхьэнэклэрэ "н"ыр бзэм хэхэу "макъ псалъэ" зэрыхэххуам зэманьгъуэу куэдыщэ икълуагъэнктым, нобэ "ан, анэ, ныуэ, нанэ" хуэдэ псалъэр "макъ псалъэ"хэу "ны, нэ"уи адыгэбзэм зэрыхэтым и кълэжаплэр мыбдежрауэ жылэпхэщ. Зэрыгурылуэгъуэу, псалъэм ищхэм щыплэгъуэ "а" макъым игъэзащлэ зы кълэнри кыыклэлъыкълуэм блэкла зэрырилэр кълэгълэгъуэнращи, "ны, нэ"м ищхэм кыпыыхэ "а"м игъэзащлэри кълэжаплэрэ кыхэххуклыныгъэклэрэ зытеухуам и блэklar зэрылгытэуш: "а"м игъэзащлэр кыщлэхуэ быным елгытауэ "анэ"р зэрылгытапхэращ.

"Анэ" мыхьэнэклэрэ "макъ псалъэ"у бзэм "ны, нэ"уэ зэрыхэхьа зэманьгъуэм клуэд имыкълуэу, мы макъ мыхьэнэклэрэ "н" макъыр бзэм аргуэру зы "макъ псалъэ"у щыт "нэ"р зы лэпкълэпкыщлэу хэхэжауэ жылэпхэщ.

Зэхуэдэ макъ мыхьэнэщ "анэ (ны, нэ)"мрэ лэпкълэпкыщлэу "нэ" псалъэхэр кыызтехуклри, мыхэр макъ мыхьэнэклэрэ псэущхэм зэрихэу хроникэ зэрыхум кыытехуклыу утыку кыхьа "макъ псалъэ"хэр. Мы макъ мыхьэнэрэ макъ псалъэхэр гурылуэгъуэ кыызэрыху щыкълуэ

"ресурс" мыхьэнэклэрэ "нэ"р аргуэру макъ мыхьэнэклэрэ "гуэр, лэужьыгуэ" кьырилуэу псалъэхэм клэух хуэхьуу адыгэбзэм зэрыхэлэжьыхьри гурылуэгъуэщ.

"Н" макъым кьытехьукла "макъ псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ кьыныхьэу **кьытехьуклыж псалъэхэр**, псалъэ кьыныхьэу ухуэ **"псалъэ зэгъуэтхэр"**.

"Н" макъым кьытехьукла **"макъ псалъэ"р кьыныхьэ макъхэмклэ бзэм зэрыхэлэжьыхьыу ухуэж псалъэхэм** теухуа шапхьэхэу лъытапхьэщ мыхэр: «нэшхуэ, нэгу, напэ, нэху, нащхэ, наклэ, нэцлакэ, нэцлэн, наплэзыплэ, набдзэ, нэбжьыщ».

"Нэ" макъ псалъэм кьыныхьэ нэгъуэщ! псалъэхэмклэ ухуэ "псалъэ зэгъуэт"хэми щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Мы ипэклэ къэта шапхьэхэм щыщ гуэрхэр "н" макъ мыхьэнэклэрэ кьежэ псалъэу зэрыхуа шьыклэу зэреджапхьэри гурылуэгъуэщ, икли мы псалъэхэм щыщ гуэрхэм "псалъэ зэгъуэт"уи зэрылгытапхьэр гурылуэгъуэщ: «"нэ, пэ" → напэ; "нэ, плэ" → наплэ; "наплэ, зыплэ" → наплэзыплэ; "нэ, ху(н)" → нэху; "нэ, цлакэ" → нэцлакэ; "нэ, бжьыщ" → нэбжьыщ; "нэ, бдзы → набдзэ (нэ-бдзы-э)».

Зы лэпкьлэпкьыщлэу бзэм хэт "нэ" макъ псалъэм кьыныхьэ псалъэхэмклэ кьытехьуклыж псалъэхэу щытрэ "псалъэ зэгъуэт"у еджапхьэр машэкьым: «"нэ, бгъуз (ибгъумклэ гъэзауэ щыт)" → нэбгъуз; "нэ, клэ" → наклэ; "нэ, щхэ" → нащхэ; "нэ, ку" → нэку; "нэ, пкы" → нэпкэ; нэ, псы" → нэпс»; «"нэ, бгъэ" → набгъэ, "нэ, фы(н)" → нэф»; «"нэ, гъуэ(жь)" → нагъуэ; "нэ, фыщлэ" → нэфыщлэ; "нэ, щхьуэ" → нащхьуэ; "нэ, къуэлэн" → нэ къуэлэн → нэкъуэлэн»; «"цыху, нэ" → цыхунэ; "мэл, нэ" → мэлынэ; "хэ, нэ" → хэнэ»; «"гын, нэ" → гыринэ (гырей-нэ, гыреинэ; гырий-нэ)».

"Н" макъыр "бзэм зэрыхэлэжьыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Сытри гулъытапхэ зыщ! "м"ым кьыклэлыкьлэу кьэхьуа "н" макъым мы и кьэхьуклэм ипкэ итклэ, гулъытапхэ хьуарэ утыку кьыхьам теухуауэ гъэзэщлэпхьэр кьэзыгъэлагуэ макъуу лъытапхьэщ. Мыхьуэдэр нэхь зыхуэигуэ лэжьэклэри клэухьуу зэрыщытынур гурылуэгъуэнти, "н" макъыр клэух зыхуэхьу макърэ псалъэр лэжьэнклэрэ зыгъэпс макъщ. Лэжьэнклэ гъэпсауэ ухуэ псалъэр глагол инфинитиву гъэпсращи, "н"ыр зи клэухыр глагол инфинитиву мэгъэпсыр. Макъхэм я уэз щыклэрэ мыхьэнэм елъытащи, занщлэу глаголу ухуэхэр зэрыхэтыр гурылуэгъуэщ. Глагол къалэн зыгъэзащлэ макърэ псалъэхэр инфинитиву зэрызэпкьырыувэм теухуа шапхьэхэр занщлэу глаголу ухуэ макъхэм теухуауэ къэтхьынщ: «ин, ун, уэн, лун, луэн, сын, зын, дзын, гын, гьун, джын, джэн, дын, дэн, тын, тьын, тлэн, жын, жэн, жьын, жьэн, щын, щэн, щьын, шэн, кьын, кьун, хун, хьын, лъэн, лэн, ллэн, пьын, фын, вын, вэн».

Мыхэр "макъ глагол"ш, ауэ икли мы глаголхэр зэрыгъээщлэпхэри кызырыуатэу глагол формэклэ ухуа псалъэхэуи зэрылгытапхэр гурылуэгъуэщ. Араши, мы глаголхэр зытеухуарэ мы глаголхэмклэ гъээщлэну щытхэри мы къэта "глагол"хэм хуэдэу, ауэ "глагол"у щымыту, "глагол формэ" зилэу ухуа псалъэхэмклэщ кызырыуэтапхэри, мы глаголхэр икли а луэхугъуэхэм ягъээщлэнур кызырыуатэраш; мыпхуэдэу гъээщлэпхэхэр флэщыгъэцлэу зэрылгытэри мы глаголхэр зэрыгъэпсагъэхэу глагол формэ зилэу зэрыухуа щыклэуш. Нытлэ, мы къэта глаголхэм икли мыпхуэдэ мыхьэнэ зилэ псалъэхэуи зэреджапхэр гурылуэгъуэщи, мы къэта глаголхэр илъябжъэклэ къэтхьыжу, абыхэм зы цлэ ллэужыгъуэу зэреджапхэр гурылуэгъуэщи, псалъэ гуэрхэм зэреджапхэри тыхьым дэту къэттынщ: «ин (ин хуейуэ къытпэщыт, ипхьэ), ун, уэн, лун, лүэн (луапхьэу щыт), сын, зын (дъзыну къытпэщыт), дзын, гын, гун, джын (джыпхьэ), джэн, дын (дыпхьэ), дэн, тын, тлын ("тлын" глаголклэ гъээщлэну щыт), тлэн, жын, жэн, жбын (жбыпхьэ), жьэн, щын, щэн (щапхьэ), щлын, шэн, клын, клуэн, хьун, хун ("хун" хуейуэ щыт), хьын, льэн, лэн, ллэн, плын (плыну къытпэщыт), фын, вын, вэн (вэн хуейр)».

"Н" макъыр клэух зыхуэхьу дэтхэнэ зы макърэ псалъэр глагол инфинитиву зэрыгъэпсым ипкъ итклэ, мыр суффикс къалэну зэрылгытапхэр гурылуэгъуэщи, мыбы теухуа щапхьэхэр илъябжъэклэ къэтхьынщ. Икли мыпхуэдэхэр а луэхур зыхуэгъээщлэнури кызырыуатэ зы псалъэуи зэреджапхэм теухуа щапхьэхэри ипэклэ къэташ. Мы къэтахэр ипэклэ къэта "макъ глагол"хэм икли а луэхум теухуар кызырыуатэ цлэ ллэужыгъуэу зэреджапхьэуш кызырытар. Ауэ глагол формэклэ гъэпсауэ щытрэ "глагол" мыхьэнэуэ щымыту щхьэжу зы луэхугъуэм и цлэу щытхэри щылэщ. Араши, "н"ыр клэух зыхуэхьу макърэ псалъэ гуэрхэр "глагол" къалэн зэрамылэклэрэ глагол инфинитив формэ зилэу зэпкыроувэр. Макърэ псалъэ мыхьэнэрэ гъээщлэпхьэ луэхугъуэхэр глагол инфинитив формэм иту зэпкырыуауэ ухуа псалъэхэщ илъябжъэклэ къэтахэри, зэрыгурылуэгъуэу, абыхэм щыщ нэхьыбэм икли глагол мыхьэнэи ялэщ: «ин, сын, гуэн, губгъэн, жан, дын, тын, щэн, щлэн, шын, къэшэн, клэн, хьун, хьуэн, плэн, теплэн, бын, бэн, вэн-сэн, тхэн, шхын, бжэн, бжбын».

Мы къэтлуэтахэм гурылуэгъуэ кызырашлэи, "н" макъыр клэух зыхуэхьу макърэ псалъэм и мыхьэнэр зэрыщыту лэжьэн луэхугъуэу мэгъэпери, псалъэкум мыпхуэдэхэми ущырохьэллэр. Псалъэкум хэту "н" макъыр зыдэплъагъум деж, абы нэхьыбэу клэух къалэнщ игъэзащлэри, зи клэух макърэ псалъэр глагол инфинитиву гъэпсауэщ а псалъэм зэрыхэт щыклэр. "Н"ыр зи клэух макърэ псалъэр глаголу лэжьэну инфинитиву мэгъэпери, мыпхуэдэу "н"ыр псалъэкум дэту ухуа псалъэхэм теухуа щапхьэщ мыхэр: «лэнлэ, унклыфын, уэндэгъу, лунклыбзэ, елунщын,

lуэнтlэн, гъэнщlын, гъуэншэдж ("гъуэншэдж е гъуэншэкl"у лlэрэт?), гъуэнлэн, жъантlэ, клэн → клэнтlыlу, хъунщlэн, хъунщlакlуэ, ухъуэнщlын, хуэнщlын, ухуэнщlын, хуэнщlий, хъэнцэ, лъынтху, лъынтхуэ, лъандэ - лъандэрэ, лlэнкlын, вэнвей, тхъунщlын, щхъуантlэ, щхъэнтэ, пхъэнкlын, пхъэнкlий, пхъуантэ, пхэндж - пхэнж, псынщlэ, пщlэнтlэн, пщlэнтlэпс, бгъунлъэ».

"Н"ыр клэух зыхуэхъу псалъэ гуэрхэр "н" клэухыншэуи зэпкырыувэу шызокlуэр бзэми, псалъэ мыхъэнэр куэдщэу зэмыхъуэкlуэ "н" зыхэтэу зэпкырыувэ мыпхуэдэ псалъэхэмрэ "н" зыхэмыту а псалъэр бзэм зэрыхэтэм теухуа щапхъэхэщ мыхэр: «ланлэ - лалэ, лэнлэн - лэлэн, лъэнкланлэ - лъэнкланплэ, бгъуэнщlагъ - бгъуэщlагъ».

Ауэ псалъэкум и япэрей lыхъэм "н"ыр клэухуу шыпытымрэ шыпымытым деж, утыку кыхъэ псалъитlым мыхъэнэкlэ зэщхъэщыкlыныгъэ щагъуэт шылэщ: «пхъуэн → пхъуэн-тэ → пхъуантэ; пхъуэтэн → пхъуатэ - пхъуантэ»; «lэнлъэ».

Мыпхуэдэу къэхъ мыхъэнэ зэщхъэщыкlыныгъэм нэхъри шыгъуазэ дыхуэхъун папщlэ, "н" клэух макърэ псалъэм "шэ" кыпыщэжу къэхъу щапхъэхэм депlыынщ. "Н"ыр клэух шыхъурэ шымыхъуу утыку кыхъэ псалъэхэр зэрызэщхъэщыкlым теухуа щапхъэфlщ "н" клэух зилэрэ зимылэ макърэ псалъэхэм "шэ" кыпыхъэжу зэпкырыувэ псалъэхэр. Щапхъэу къэта псалъэ гуэрхэр зэрыгъэпс щыкlэм (къуэншэ, къуаншэ) псалъэ мыхъэнэ зэхъуэкlыныгъэ кызырищlыр гулъттапхъэщ: «lэншэ - lэшэ; lуншэ - lушэ; гуншэ - гушэ; щыкlэншэ - щыкlэшэ, щыкlашэ; клэншэ - клэшэ, клашэ; къуэншэ - къуэшэ, къуаншэ, укъуэншын - къуашэ; хъуншэ - хъушэ; лъэншэ - лъашэ; пэншэ - пашэ; быншэ, къуаншэ-быншэ - бышэ, лъэбышэ; мэншэ - машэ; нэншэ - нашэ; тхыншэ - тхышэ; щхъэншэ - щхъэшэ; пщlэншэ - пщlэшэ, пщlашэ; пхэншэ - пхашэ; бзэншэ - бзашэ».

Зы псалъэм и япэрей lыхъэу "н"ыр клэух зыхуэхъу макърэ псалъэр глагол инфинитиву зэрыгъэпсам теухуа щапхъэхэщ мыхэри. Ауэ псалъэкум хэплъагъуэ дэтхэнэ зы "н" макъыр фlэкlыплэ имылэу мы зи гугъу зэрытщlауэ зэрышымытынури гурылэуэгъуэщ. Араши, "н"ыр макърэ псалъэм ищхъэм кызырыпыхъэкlэрэ псалъэкум щыхэплъагъуи шылэщи, - япэрей еджэкlэр нэхъ игъуэу щытми- лъэныкъуитl еджэкlэ зилэу лъттапхъэу зы щапхъэщ мыр: «гъэныщкlун (гъэ-ныщкlун; гъэн-щкlун)».

"Н"ыр клэух зыхуэхъу макърэ псалъэр глагол инфинитив формэу зэрыгъэпсыр гурылэуэгъуэщи, "н" макъыр езыр "н" макъым клэух зыхуэхъукlэ къэхъум шыгъуазэ дыхуэхъунщ. "М"ым кыкlэлъыкlуэу утыку кыхъаш "н" макъри, "м"ыкlэрэ гурылэуэгъуэ хъуам теухуауэ гъээщlапхъэрэ къэхъупхъэм хуэкlуэныгъэрэ и къежъапlраш "н" макъым игъэзащlэр. Клэух зыхуэхъу макърэ псалъэм теухуауэ гъээщlапхъэрэ къэхъупхъэм хуэкlуэныгъэ къежъапlэ кызылэуэ "н" макъым аргуэру "н" макъ кыпыхъэжу зэпкырыувэ псалъэм и мыхъэнэр къэхъупхъэрэ

гъээщлпхэм зэрыхушлэкьуклэрэ кызырэтенэжынур гурылуэгъуэнщ. Нэгъуэщлыу жыплэмэ, зы макърэ псалъэр "н" клэуклэрэ глагол инфинитиву мэгъэпсри, абыи аргуэру зы "н" макъ клэух шыхуэхьуклэ къэхьур "глагол инфинитиву гъэпсар аргуэру глагол инфинитиву гъэпсыжын"ращи, ари глагол инфинитиву гъэпсар зэрыгъэпса щыклэм кыинэжынращ. Мыпхуэдэ мыхьэнэ къэхьун папщлэ, "нын, нэн" клэух къэзыщтэ макърэ псалъэм и мыхьэнэри кызырэинаплэрэ кызыдыщынаплэ гуэр хьун зэрыхуейр гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, мыпхуэдэ мыхьэнэм теухуа макърэ псалъэхэм клэухыу "н" макъиклэ эклэлтыклуэ къапыхьэу зэпкырыувэ глаголхэм теухуа щапхьэхэр къэтхьынщ: «къэнэн; инэн – кыинэн; лунэн; гынэн - гынэнэн ("гын"ым кыинэн, "гынэ"у къэнэн: мыувылуэ гынрэ гынэ зилэу къэнэнрэ гыным кыинэныр мыхьуныгъэ луэхуши, ар гын нэпщлэ); гүнэн; дэнэн; тенэн - кыитенэн; щынэн – щынэжын, кыыщынэн; шлэнэн - кыышлэнэн, шлэнын – кыышлэнын; къуэнэн – кыыкъуэнэн; клэрынэн – кыыклэрынэн; хэнэн – кыыхэнэн, хэнын; хуэнэн – кыыхуэнэн; лбынэн – кыылбынэн; флэнэн – кыыфлэнэн; бгынэн (бгым кыинэн)».

Плъыфэцлэ ллэужыгъуэ е плъыфэцлэуи зеклуэф псалъэ гуэрхэм я мыхьэнэр ужыгъуэклэ (у) гъээщлэфу глаголхэр мэхуэр. Псалъэкум е клэухым "н, нэ" зилэу щыт мыпхуэдэ псалъэхэм щыщ гуэрхэр илъабжьэклэ къэтащ "Нэ" клэух зилэу псалъэхэр глагол инфинитиву щызэпкырыувэм деж, "нын, нэн" клэуклэрэ зэрыхуэнури гурылуэгъуэщ: «къуаншэ → укъуэншын»; «гъунэ → угъуэнын; цынэ → уцынын, гъуэуцынын; пцланэ → упцлэнын».

Мы къэта щапхьэхэм хэт "нын"ым иужь ит "н"ыр глаголыр инфинитивыгъэм изгъуэвэ "н"ыращ, ауэ япэрей "н"ыр "нэ-ы"уэ къэхьуащ. Ар шыхьукли, макъ мыхьэнэклэрэ "нэ" пэлъытэу, ауэ "нэ"м ехьэлларэ зэритклэрэ (нэ-ы) еджапхьэщ. "Нын"ыр зи клэухыу глагол инфинитивыплэм иувэу мы зи гугъу тщлы псалъэхэр зытеухуа луэхугъуэм кыинэныгъэрэ кыитенэныгъэклэрэщ (нэ-ы-н) зэрыгъэпсари, мыпхуэдэ глаголхэм я ит зэман лэжьэклэу ухуэ псалъэхэр "нэ-ы → н" клэухыу зэпкыроувэр: «хэнын → сыхон, ухон, хон, хэнащ, хэнынущ; угъуэнын → соугъуэн, боугъуэн, мэугъуэн; уцынын → соуцын, уоуцын, мэуцын, уцынащ, уцынынущ; упцлэнын → соупцлэн, боупцлэн, еупцлэн; ебэнын → собэн, уобэн, йобэн».

"Нэн" клэух зилэу щыт глагол лэжьэклэу утыку кыхьэ псалъэхэри "нэ" клэуклэрэ зэрызэпкырыувэнур гурылуэгъуэщи, абы и еджэклэри "нэ" клэух зилэу зэпкырыувэ дэтхэнэ зы псалъэм хуэдэщ. "Нэн" клэух зилэу зэпкырыуа глагол инфинитивым и ит зэман лэжьэклэрэ "нэ" клэуклэрэщ кызырэлуатэри, мыпхуэдэу утыку кыхьэ псалъэхэри "нэ" клэух зилэу ухуэ псалъэхэм хуэдэщ: «къэнэн → къонэ; инэн → йонэ; лунэн → луонэ;

гынэнэн → мэгынанэ; гуэнэн → гуонэ; дэнэн → донэ; тенэн → тонэ; кыитенэн → кыитонэ».

"Н"ыр тлүүнейклэ зы макърэ псалъэм клэух хуэхуу утыку кыххэ лаголхэр "инэныгъэ, кинэныгъэ, лүнэныгъэ, флэнэныгъэ" зилэ лүухугъуэхэм теухуаши, мыпхуэдэу лэжъэклэ зилэу цыхум кышхъэпэ лэмэпсымэ гуэрхэм я флэшыгъэцлэри мы зэрылажъэ щыклэм кыитехуэклащ. Ипщэклэ къэта глаголхэм шышхэм мыпхуэдэу къатэхуэкла флэшыгъэцлэхэщ мыхэр: «лүнэн → лүнэ (лүнэныгъэ зилэ лэмэпсымэ), пхэлүнэ (лүнэ пхэхэкл), гыушлүнэ → гыушлүнэ (лүнэ гыушлэхкл); флэнэн → фланэ (флэнэныгъэ зилэ лэмэпсымэ)».

"Нын, нэн" клэухыр кызклэлъыкыуэ макърэ псалъэ мыххэнэм кинэныгъэ зилэу утыку кыххэ нэгъуэщл глаголхэри шылэши, глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэклэ къэхуа псалъэхэри дэщыгъужу илбабжъэклэ къэтащ: «шынэн – шынэ; хуэнэн – хуанэ, ехуэнэ – хуэн».

"Н"итл зэклэлъыкыуэр щыплэ зыгъэлабгъуэ макърэ псалъэхэм клэух зэрыхуэхуэклэрэ къэхуа мыххэнэхэрэщ ипщэклэ мы къэта щапхэхэр, ауэ макърэ псалъэхэр щыплэм теухуа мыххэнэхэу шымытми, "н"итл зэклэлъыкыуэр клэух зыхуэхуэ макърэ псалъэм и мыххэнэм елытауэ мыххэнэшлэхэри утыку кьохъэфыр. Мыпхуэдэщ мы псалъэхэр: «пынэн, кыпынэн, бэнэн, ебэнын».

"Н" макъыр кыззэрыхуа щыклэм ипкъ иклэ, мыххэнэ имылуэ зэрылажъэращ клэух зыхуэхуэ макърэ псалъэр глагол инфинитив формэм шыригъэуэри, глаголым пышлэныгъэ зыхуилэу утыку кыххэуэ шыту ипщэклэ зи гугъу тшларэ зи клэухыр "нэ"уэ щытхэр макъ мыххэнэуэщ зэрылгытапхэр. Араши, "нэ"р клэух зыхуэхуэ макърэ псалъэхэм зэрыхуэлажъэр – ар лэпкълэпкъыщлэ "нэ"уэ шымытмэ- макъ мыххэнэклэрэщ. Ар шыхуэкли, езы "н"ыр къежъаплэрэ къэхуэплэ зэрыхуэрэ зэрыщытращ (э) "нэ"м и макъ мыххэнэри, ар клэух зыхуэхуэ псалъэхэм хуигъэзащлэри мыпхуэдэ мыххэнэщ. Мы и мыххэнэм папщлэщ зы лэпкълэпкъым "нэ"р флэшыгъэцлэ зэрыхуэхуэфари. Ипщэклэ "нэ" клэух зилэу утыку кыххэ псалъэхэри хэтыжу, макърэ псалъэхэм "нэ"р клэух шыхуэхуэм деж утыку кыххэр а макърэ псалъэм и мыххэнэр "къежъаплэ, къэхуэплэ, хуэплэ, хуэпхэ, плэ, гъуэ, лбабжъэ, нэ/псынэ (сурс - ресурс), ллэужыгъуэ, гуэр"у зэрылгытэращ. Мыпхуэдэ щапхэуэ къэта мы зи гугъу тшлы псалъэхэм зэреджапхэри тыххым дэту къэдгъэлъэгъуэнщ: «лэнэ (лэплэ, лэ унэтыгъэ хуэ, лэнатлэ ит), лэрхуанэ (лэрэ - лэрамэ хуэплэ), унэ (зыужыгъуэплэ, зыужыгъуэ кыздышыхуэ, "у"плэ), уанэ (уэнэгу тырауэ ллэужыгъуэ), лүнэ (лүнэ плэ хуэхуэ, зыгуэрым и лүнэ хуэфл хуэ, лүнэ инэ), цынэ ("цлы" ллэужыгъуэ – "цлы"р зи плэ - шымылэгъуэм хуэклэуэныгъэ зилэ, пкъыгъуэ зилэм елытауэ мыххуныгъэ - цлы- ллэужыгъуэ), гъунэ ("гъу" ллэужыгъуэ, "гъу"плэ, "гъу"хэклэ - "гъу"хэхэ, "гъу" хуэплэу гъуэ къежъаплэрэ ухыплэ), гъуанэ (гъуэплэ, гъуэ

лэужыгыгуэ), гуанэ (гуэклыплэ - кыыгуэклыплэ, гуэклыгыэ лэужыгыгуэ, "гу"хэклыплэ, "гу"хэкл лэужыгыгуэ), данэ (дэн зэрашл лэужыгыгуэ, дын лэмэпсымэ - лэужыгыгуэ), дэнэ (зыхэтыплэрэ шылэплэ гуэр, – зэрымынахуэм папшлэ упшлэш), тланэ (зы унэтлыныгыэ, зы "tlэ"плэ, "tlэ" lыхэ, "tlэ" лэужыгыгуэ), хуанэ (хуауэ шытым и зэхуэклыплэу мыхууныгыэрэ мыфл, "ху"м и зэхуэклыныгыэ лэужыгыгуэу хуэн зыхэль - кыызхэкл - зилэ), банэ (зэрызэлгыта ужыгыгуаплэ, зэрызэлгыта ужыгыгуэ кыыздыхэкл - кыыздышыхуэ, зэрелгыта зыужыгыгуэ зилэ гуэр), пшынэ ("пш"ыплэ, "пш" макъ мыхьэнэр зыгъэзащлэ лэужыгыгуэ), бжанэ (бжэн лэужыгыгуэ, бжыгыэ гуэр), бжбанэ, лэбжбанэ, лэбжбанэ, пцланэ (зэрыхуэн хуейуэ шымытрэ зыри зышымыгыу "пцы" лэужыгыгуэ), псынэ (псы кызщлэкл, псыплэ, псы кьежбанэ)».

Дэтхэнэ зы бжыгыэ лэужыгыгуэр зы бжанэу кызырэлыатэри "нэ" клэухклэрэщи, ар "нэ" клэухым игъэзащлэ а нэхъ гурылуэгъуэ зэрыхуэ шыклэхэм шыщу лытапхъэш: «занэ - езанэ, тлуанэ - етлуанэ, шанэ - ешанэ, плланэ - еплланэ, тхуанэ - етхуанэ, ханэ - еханэ, бланэ - ебланэ, ийянэ - янэ (иа-нэ) – еянэ (е-иа-нэ), бгъуанэ - ебгъуанэ, пцланэ - епцланэ».

"Нэ" клэух зилэу кьэхуа псалъэ гуэрхэри зэрылуаа шыклэр нахуэ дыдэу жылэпхъэкым. Кыыздикла шыплэм зэрыфлэщаклэрэ кызырэпхуэклэуэм нэмышл, щэклэуэбзэми зэрихуэклыу шытащи, псэушхъэцлэхэмпрэ кьэклыгъэцлэхэр макъ мыхьэнэклэ зэпкырыхыныр сытым шыгыуи игъуэкым. Мыбы нэмышл, бэзэрым кызырэытехъа флэщыгъэцлэклэ кьащэхуу кыпхуэклэуэ лэмэпсымэхэми я флэщыгъэцлэхэр макъ мыхьэнэклэ зэпкырыхыпхъэу зэрышымытыр гурылуэгъуэш. Аращи, макъ мыхьэнэклэ еджапхъэми, зэрылуауэрэ и мыхьэнэр кызырэыхуа шыклэр мынахуэхэм шыщу лытапхъэш мыхэр: «кьэклыгыэ лэужыгыгуэу "санэ" ("с" макъ мыхьэнэм теухуа лэужыгыгуэ), шыгыну "джанэ", псэушхъэ лэужыгыгуэу "цынэ, бланэ"».

"Нэ" макъыр и мыхьэнэклэрэ клэух зыхуэхуа макърэ псалъэ мыхьэнэм хуигъэзащлэрэ утыку кыххэ псалъэм игъуэт мыхьэнэр мыпхуэдэу жылэпхъэш: а макърэ псалъэ мыхьэнэр зэрыгъэзащлэр; утыку кызырэыхэрэ кызырэыхур; иту зэрыщытрэ кызырэклэуэклэр; кызыдинэрэ кынауэ зэрыщытыр; зи лэужыгыгуэр. Мыхэри "нэ"м и макъ мыхьэнэклэрэ клэух зыхуэхуэ макърэ псалъэ мыхьэнэр утыку кыхьэнэклэрэ ресурс мыхьэнэ зэригъэзащлэм зэрэзэгъри гулытапхъэш.

Мыпхуэдэу "нэ"р клэух зэрыхуэклэрэ кьэхуэ псалъэхэм теухуауэ щапхъэхэм шыщц илъябжыэклэ кьэтахэри.

Зэхуэдэу зэпкырыува "банэ" псалъэр зытеухуауэ япэрауэ луэхугъуитл кытпыщлохуэр: зыр, кьэклыгыэ гуэрхэм кьатехуэклыу кыпхэлүфыну щыт "банэ"раш; адрейри кыуэбанэ хьэм кызыхигъэлукл макъуу "банэ"раш. Зэхуэдэ псалъэм кылуатэрэ зэхуэмыдэу щыт мы

лүэхугуитыр зэхуэдэ макъ мыхъэнэклэрэ зэпкырыува псалъэш: "банэ" псалъэр "зэрызэлъыта ужьыгъуэ (б) лэужьыгъуэ (нэ)"у зэпкырыхыпхъэрэ еджапхъэш. Мы зэпкырыхыклэм кызырэыхэщи, кыпхэлү "банэ"р кызырэыпхэлү щыклэклэ кызырэылатэу зэпкыувакымы, кыэкыгъэм елытауэ кызырэыужьыкл (б) лэужьыгъуэуш (нэ) макъ мыхъэнэклэрэ зэрызэпкырыуварэ кызырэылатэр. Хъэм и макъу "банэ"ри макъ мыхъэнэклэрэ ар дыдэу "зэрызэлъыта ужьыгъуэ (б) лэужьыгъуэ (нэ)"уш зэрызэпкырыуварэ кызырэылатэр. Хъэм и макъу "банэ"р "бэнэн" глагол лэжьэклэу а макъым флэщыгъэцлэ зэрыхуэхуар гулгытапхъэш. Ауэ "бэнэн"ыр "зэрызэлъыта ужьыгъуэм (б) тету (нэ) шытын (н)"рауэ зэпкырыхыпхъэщи, ар хъэм теухуа лүэхугъуэмэ, хъэр нэгъуэщлэ зы хъэм е зыгуэрым елытауэ ужьу зэрыщытыр кызылэу зы глаголу зэрыщытр гулгытапхъэш. Хъэм хуэлауэ шымыту, нэгъуэщлэ зы псэушхъэм е цыхуми мыпхуэдэу "бэнэн"ыгъэ зэрыгъэзашлэр гурылэуэгъуэш. "Бэнэн"ыр зы суетым щхъэж зыгуэрым ебэну зэрыщытращ кылатэри, а зыгуэрыр кыыхэмышу суетым игъэзашлэ лүэхугъуэш "бэнэн"ыр. Ауэ "бэнэн"ыгъэр суетым зыхуищыр кыыхэшу зэрызэпкырыувэр "ебэнын"уэш; хытлэ е цыхуитым зыр зым ебэныныгъэри "зэбэнын"уш кызырэылатэр. "Бэнэн, ебэнын, зэбэнын" глаголхэр "ебэн" лүэхугъуэр зэрыгъэзашлэ щыклэм кытенэнрэ мыувылэу зы щыплэклэ ебэныгъэ зилэу зэпкырыува псалъэхэш. Аращи, "ебэн" псалъэр хуэклуэу (е) елыта ужьыгъуэ (б) зилэн (н)"у зэрызэпкырыхыпхъэр гурылэуэгъуэщи, "бэнэн, ебэнын, зэбэнын" глаголхэр мы "ебэн" глагол гъэзэщлэклэм кытенауэ шыту гъэзашлэ лүэхугъуэу зэрыщытыр гулгытапхъэш. Мы псалъэхэр макъ мыхъэнэклэрэ зэрыпыщларэ зэрыгъэзашлэр гурылэуэгъуэщи, хъэм и макъ "банэ"р кызытехуыклары "бэнэн" глаголраш: "бэнэн" глаголыр макъ мыхъэнэклэрэ зэрызэпкырыува щыклэрэ зэрыгъэзашлэ щыклэр ипщэклэ кызырэылатэу хуэдэщи, ар суетым езыр езырурэ ит зэману зэрыгъэзашлэр кызылатэр "мэбанэ" псалъэрщи, хъэми езыр езырурэ "бэнэн" лүэху зэрыгъэзашлэм теухуар хъэр мыувылэу шыбанэклэ кыэхур "банэ" лүэхугъуэу макъ кырылунраш. Аращи, мыбдежым хъэм кырылү макъым "банэ" зэрыфлэщари макъ кызыхигъэлүклэ макъым теухуакымы, "бэнэн"ыгъэраш. Зэрыгурылэуэгъуэу, хъэм мыпхуэдэу "банэ" макъ кызырэыхигъэлүклым и лъабжьэр ар зыгуэрым ебэнынклэрэ зэрыхушлэкурщи, мыраш хъэр кызырэылу зы щыклэу "банэ" псалъэр зытеухуар. Тланэ, "бэнэн" глагол лэжьэклэр ещанэ нэрыбгэм теухуарэ езыр езыру ит зэманклэ зэрыгъэзашлэр "мэбанэ"уш; "бэнэн" папщлэ зы нэрыбгэм унафэ зэрыхуэпщлэр лэмыр зэрэптри "банэ!" псалъэмклэш. Икли "бэнэн"ыгъэу еклуэклэ лүэхугъуэри "банэ"у зэрылгытапхъэр гурылэуэгъуэщи, хъэр кызырэылу зы щыклэу зы гугъу тшлы "банэ"ри мыраш.

Мы зи гугъу тцла псалъэхэр дауи зэпкырых, ахэр зэхуэмдэ лүэхугъуэхэм теухуауэ лъытапхъэми, зэхуэдэ макъхэмклэ зэхуэдэ макъ мыхъэнэклэрэ ухуарэ зэхуэдэ мыхъэнэ зилэ псалъэхэщ. Аращи, къэклыгъэм кыыхэхьуклэ зы гуанэ ллэужьыгъуэу щыт "банэ"м и мыхъэнэмрэ, цыхуитыр зэрызэбэнрэ хьэр зэрыбанэр кызырэуатэ псалъэхэр (бэнэн, зэбэнын, банэ) зэхуэдэ лүэхугъуэм зэрытеухуар гулъытапхъэщи, ар къэклыгъэрэ зи гугъу тцла псэущхъэхэм (цыху, хьэ) зызэрахъумэм теухуарэ щхъэпэ хуэху лүэхугъуэщ.

"Нэ" клэухклэ зэпкырыувэ "емынэ" псалъэми зэххъэщыклэ щыклэклэ еджапхъэщи, и мыхъэнэр зэхуэккыым. Ар "ем-нэ"рэ "е-мынэ"у зэпкырыувэфу лъытапхъэщи, "ем-нэ"м "е"м (зыми емылгыта клэуэклэрэ ужьыклэ зилэу мыфл"ым) къежъаплэ (нэ) хуэхуу еджапхъэщ. "Е-мынэ"ми, къежъаплэ хьун хуейуэ щымытрэ хьугъуэ-флыгъуэм кыыхэхьуклыу щымыту, къежъаплэ (нэ) мыхьурэ (мы) мыхъуныгъэм хуэклэуэ (е) еджапхъэщ.

Мыбы нэгъунэ "н"ыр макъ мыхъэнэншэрэ макъ мыхъэнэ зэригъуэтклэрэ макърэ псалъэхэм клэух зэрыхуэхуэ щыклэм дытепсэлъыхъащ. Илъабжьэкли "н" макъыр макърэ псалъэхэм ищхъэм къазрыпыхьэрэ щхъэж макъыу бзэм бзэ мыхъэнэуэ зэрыхэлэжьыхь щыклэхэм щыгъуазэ щыхуэхъунщ.

"Н" макъыр макърэ псалъэхэм кыщыклэлыкыуэм а макърэ псалъэ мыхъэнэр зэрылэжьэну зэрыгъэпсынращ игъэзащлэ къалэныр, ауэ ар макърэ псалъэхэм ищхъэм кыщыпыхьэм деж, а макърэ псалъэр зытеухуа лүэхугъуэр лэжьэну кызырэжъэрэ зэрыхуежъэр къегъэлабгъуэр. Дэтхэнэ зы глаголыр къэзыуатэрэ зыхуиуатэм елытауэ къежъэрэ зыхуэклэуэр кыыхигъэщущ "ны, нэ" макъхэр глаголхэм ищхъэм кыщыпыхьэклэ гъэзащлэри, мыпхуэдэр префикс къалэну зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Префикс къалэну дэтхэнэ дэтхэнэ зы глаголым кызырэпыхьэм теухуа шапхъэхэр илъабжьэклэ къэтхьынщ, ауэ префиксиалу утыку кыихъуэ ухуэ глаголхэр щылэщи, "н" префиксклэрэ ухуэу къэхуэ глаголхэм теухуа шапхъэхэр мыбдежым кыщыдгъэлъэгъуэнщ: «нэцлын, нэсын, нэкхъун».

Илъабжьэклэ къэта псалъэхэри "н, нэ"клэ къежъэу ухуэ псалъэхэщи, кыкылэлыкыуэ макъ мыхъэнэр пэщлэдзэрэ къежъаплэ зэрыхьур "н"ыклэ къэгъэлабгъуэу ухуа псалъэхэщ. Илъабжьэклэ къэта псалъэхэм зэрыхэллэбгъуэщи, псалъэ къежъаплэу щыт "н" макъыр псалъэ ухуэныгъэм "ны" е "нэ"уэ зэрыхэхьэр гулъытапхъэщ. Мыбы и лъабжьэрэ щхъэусыгъуэр "н" макъым кыкылэлыкыуэ макърэ псалъэ мыхъэнэмрэ ухуэну псалъэр зытеухуа лүэхугъуэр зэрыгъэзащлэм елытащи, псалъэ къежъаплэр "ны" е "нэ" щлэхум дэтхэнэ зы псалъэм хуэлуауэ флыуэ щыгъуазэ хуэхъун хуейщ. "Н"ым кыкылэлыкыуэ макърэ псалъэ мыхъэнэм елытащ "н"ым "э" кыштэн хуей щыхъури, ухуэну псалъэр "э"

клэухклэрэ мыухуарэ "н"ым кыкълэлъыкълуэ макърэ псалъэ мыхъэнэми зэманыгъуэ зэрихъыр кыыхэгъэщын хуей щыхъум деж, еклэуллэныгъэ зи мыхъэнэ "н"ым "э" къештэр. Ауэ, мы къэтлуэтам хуэмыдэхэри хэтщ илъабжьэклэ къэта шапхъэхэми, дэтхэнэ зы псалъэр мыпхуэдэу зэрыхуэр макърэ псалъэ мыхъэнэклэрэ зэхэгъэклын хуейщ: «нэс, нысэ, нэгъуэщл, нэмыщл, нэмылэ, нэмылэ – нэмилэ – намилэ (мылэ, мы илэ), нэгъунэ, нэз, ныджэ, нэд, надэ, тлэ – ныглэ, нетлэ, нэкуль, ныкълуэ, ныкълуэкълуэн, ныкълуэкълуэгъу, ныбэ, нобэ, нэщл, нэщлын, нэшэкъашэ, нышэдибэ, ныщхъэбэ, ныжэбэ, нафлэ (мафлэ), нывэ (мывэ), нэпцл, нэрыбгэ, ныбжь, ныбжьэгъу».

Мыбыхэм шыщу "нысэ" псалъэм зэреджапхърэ "сэныгъэм хуэклэун"у ара, хъэмэрэ "анэ (ны) хъуным нэс"у ара, дауэми зэхэгъэкълыгъуафлэкълым. Мыбы нэмыщл, къэкълыгъэцлэрэ псэущхъэцлэхэм сытым дежи макъ мыхъэнэ еджэклэр зэрыхуэмыигъуэм и гугъу тцлауэ шытащи, "нащэ, ныбгъуэ" псалъэхэри зэрызэпкырыуварэ мыхъэнэуэ утыку кыралъхърэ зэпкырыхыгъуафлэкълым, - гурылуэгъуэкълым.

"Н" макъыр "м"ым кыкълэлъыкълуэу кызырыхъуам тету утыку кызырихъараш абы игъуэта макъ мыхъэнэр кызтехъуклари, абы и клэутэгъуэ (э) "нэ"ри макъ мыхъэнэуэ кыыхэхъуклыплэрэ къежъаплэу шытращ, - мыпхуэдэу зэманыгъуэрэ шылэгъуэ зилэращ. "Нэ"р мыпхуэдэу цхъэжу зы псалъэу бзэм хэхъащи, ар къэхъуныгъэрэ къежъаплэ зи мыхъэнэш. Аращи, зы псэущхъэм къежъаплэрэ къэхъуплэ хуэхъуауэ езыр къэзылъхуар зэрылгытэр "анэ"ущ. "Анэ" псалъэм и "а"р езым ипэ шылэгъуэ зэрилэр кызылуэ макъщи, ар "нэ"м пымытми и мыхъэнэр зэрызэмыхъуэкълыщэнур гурылуэгъуэнщ. Адыгэбзэм "анэ" мыхъэнэ зилэу мыпхуэдэ псалъэхэри шызокълуэр: «щхъэжу е псалъэхэм къапыхъуэ "ны (къежъаплэ)", нэ (къежъаплэ шылэгъуэ зилэ), "нэ-ы → ны (къежъаплэр зэхъллэуэ шылэгъуэ зилэ)", "ныуэ (къежъаплэу, къежъаплэр зэхъллэуэ)", "ан (а-ны)"».

"Ны"р "анэ" псалъэм шыпэувклэ, "анэ-анэ"рэ "анэм я анэж"у зыгурылуапхъэ "нанэ" псалъэр "анэшхуэ" мыхъэнэклэ адыгэбзэм зэрыхэт щыклэри машлэкълыми, абы и еджэклэ ллэужыгъуэхэми деплынщ: «нын (ны-н, нэ-ы-н), нан (на-н, ны-ан), нанэ (ны-анэ, нэ-анэ, нэ-нэ), ныуэжъ (ныуэ-жъ: ныуэ ным и япэр, хроникэ ны - анэ)».

"Нэ"р икли зы лэпкълэзпкыщлэу бзэм зэрыхэлэжыхъ щыклэм кытехъукл псалъэхэри хэтщ адыгэбзэми, мыпхуэдэ шапхъэхэри къэтхынщ. Зы лэпкълэзпкыщлэу шыт "нэ"м кытехъуклыжыну псалъэхэр икли нэхъыбэу "нэ"р псалъашхъуэ зэрыщытклэрэщ. Икли, зы "макъ псалъэ"у шыт "нэ"м кыпыхъэр зы псалъэмэ, ар зы "псалъэ зэгъуэт" зэрыхъуныри гурылуэгъуэщи, "нэ"р зыхэту къэта мы шапхъэхэм шыщ гуэрхэр "псалъэ зэгъуэт"у зэрыщытри гулытапхъэщ: «нэлэ, нэцлэн, нэцлакълэ, нэрыс, назэ, нэрыгъ, нагъуэ, наджэ - нэджэ-луджэ, нэгу, нэжэ-

гужэ, нaтlэ, нaшцlэ, нaшцхэ, - нэщlащхэ, нaшэ, нэку, нaклэ, нэклaплэ, нaклэ-нaшцхэ, нэклу - нэклу-пэклу, нэкьуэлэн, нaпэ, нaплэ, нaплэ-зыплэ, нэф, нэшхэ, нaшцхуэ, нaпшцlэ, нэпс, нэпкэ, нaбгэ, нэбгьуэ, нaбдзэ, нэбжыщ».

"Нэ"клэ кьэжьэу зэпкьырыувэ псалтэ гуэрхэм "нэ"р lэпкьлэпкьыщлэу хьэмэрэ макэ мыхьэнэклэ зэрыхэтыр зэхэхугьафлэу лытапхэжкьым. Мыпхуэдэхэм лэныкьуиткли еджапхэщи, я мыхьэнэ зэхуэкьыу лытапхэжкьым: «нэху (нэр зэрыху; е хуныгьэр кьыздыщежэ), нахуэ (нэм кьыпыщлэхуэ; е кьэжьэу зэрыхур гулытапхэу шыт), налуэ (нэм кьыщлэлуэ, нэ ужьыгьуэпэу шыт; е ужьыгьуэпэрэ ужьыгьуэм пэклуэ, ужьыгьуэпэр зи кьуаплэ, ужьыгьуэпэр кьызхэужьыкл)».

"Н" макьым "префикс – суффикс кьалэн"у игъэзащлэхэр.

Глагол инфинитив зэрыгьэпсыр "н"ыр суффикс зэрыхуэклэрэщи, мыпхэдэ щапхээхэр ипэкли кьэтащ. Дэтхэнэ зы псалтэр "н" суффиксклэрэ глагол инфинитиву мэгьэпсыжыфри, абы глагол лэжьэклэ имыгьуэтми, езым и мыхьэнэр гъэзэщлэжынклэрэ мэхуэр. Мыпхуэдэ щапхээхэр ди "макэ псалтэ"хэм теухуауэ кьэтхынщ: «лэн, ин, лун, луэн, сэн, цлэн, цын, зын, дзэн, гьэн, гьуэн, гун, дэн, тлын, жьэн, щын, шэн, щлын, шын, шэн, чын, чэн, клын, клэн, кьун, кьуэн, кхэн, кхьуэн».

Мыпхуэдэщ ди "макэ глагол"хэри макэ гуэрхэр я мыхьэнэклэрэ абыхэм глаголыпкэ язэрыхуэхуэклэрэ "н" суффиксклэрэ зэрыгьэпсыжу утыку кьызэрихьа щыклэр: «ин, ун, уэн, лун, луэн, сын, зын, дзын, гьын, гьун, джын, джэн, дын, дэн, тын, тлын, жын, жэн, жьын, жьэн, щын, щлын, шэн».

"М" макьым кьыклэлъыкьлэуэ кьэхьа "н" макэ мыхьэнэр "м" макэ мыхьэнэм зэрытеухуэрэ зэрелъытар гурылуэгьуэщи, "м" макьымклэ гулытапхээрэ гурылуэгьуэ хьуам теухуащ "н" макьым игъэзащлэр. Мы псалтэм зэрэзэгьыщи, кьызклэлъыкьлэуэрэ суффикс зыхуэхуэ макьэрэ псалтэр лэжьэну зыгьэпсрэ инфинитивыгьэм изгъэувэ "н" макьыр макьэрэ псалтэхэм ищхьэм кьыпыхьэрэ префикс шахуэхуэм деж, а макьэрэ псалтэр зытеухуа мыхьэнэрэ луэхугьуэр лэжьэну кьыщлэдзэр. Мыпхуэдэщ "н"ыр глаголхэм префикс язэрыхуэхуэ щыклэри, а глаголхэм кьыщлэдзэрэ хуэклэуэныгьэклэрэ лэжьэклэ ягьуэтыр. Аращи, "н" суффикс кьэзыщтэ глаголхэр кьызрэжьэрэ зэрыхуэкьуэклэрэ мэгьэпсри лэжьэклэ ягьуэтыр. Мыпхуэдэу "н" префикс кьызрэащтэклэрэ префиксиалу ухуэж глагол щапхээхэр ди "макэ глагол"хэм теухуауэ кьэтхынщ: «нэин, нэун, нэуэн, нэлун, нэлуэн, нэсын, нэзын, нэдзын, нэгьын, нэгьун, нэджын, нэджэн, нэдын, нэдэн, нэтын, нэтлын, нэтлэн, нэжын, нэжэн, нэжын, нэжьэн, нэщын, нэщэн, нэщлын, нэщлэн, нэшэн, нэчын, нэчэн, нэклын, нэклуэн, нэхьун, нэхун, нэхьын, нэлээн, нэлэн, нэлэн, нэпын, нэфын, нэвын, нэвэн».

КЪУРМАКЪЕЙР СИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭР: «ХЪ, - "хь, h"».

"М" макъклэрэ гурылуэгъуэ кыыхуэхъуу, абы теухуауэ шлапхъэ гугъэр "н"ыклэрэ къэзыгъэлагъуэ псэущхэм мы кыыгурылуам теухуауэ шлапхъэу езым зыкызыэригъэлагъуэрэ зэрызыпыщитлэр кыызхигъэлул "хъ" макъклэрэщ зэрыгъэзащлэр. Мыр нэхъ лъэщыжуи "хь"ыклэ игъэзащлэу кыыщлэкынт. Араши, "хъ, хь" макъхэр мы кызызыхъуа шлыкэм езэгъыу ягъэзащлэм теухуа макъ мыхъэнэ зилэхэрщ. "Хь"ыр адыгэбзэм мыхъэнэ илэу хэлэжыхъу хэтыжкыым ноби, ари зытеухуэ бзэ мыхъэнэр "хь"м и гъунэгъуу зы мыхъэнэуэ зэрыщытынур гурылуэгъуэнщи, абэзэбзэм нобэ ар зэрыхэтри адыгэбзэм "хъ" макъыр зэрыхэт шлыкэ луэхугъуэхэм ещхъ мыхъэнэклэрэщ.

"Хь" макъыр адыгэбзэм и макъ мыхъэнэр нахуэу щымытыжрэ нэгъуэщыбзэу адыгэбзэм кыыхэхъэ "а" макъыр адыгэбзэм и "а" макъым химыгъэгъуэщэн къалэн игъэзащлэу хэтащ, ар иужьклэ ямытхыж хъуарэ бзэм хэклэудыкыжауэ зы макъщ. Ар нобэ адыгэбзэ архивым мыпхуэдэу кыыхэнами, ар щхъэжу зы макъуу бзэм зы "макъ псалъэ"у хэтауэ щыту адыгэбзэ арыхивым хэплагъуэкъым.

Мы я къэхъуныгъэм ипкъ итклэрэ "хъ, хь"ыр псэущхэм и къарур кызыэригъэлагъуэклэрэ зэрихъуэ зэрыщытам зэманыгъуэу мащлэ икылагъэнкыым. Мы макъхэр кызызыхъурэ кызызыхъу шлыкэм теухуауи натуралу кыыхэзыгъэлул псэущхэм езым зыкызыэригъэлагъуэрэ зэрызыпэщитлэр гурылуэгъуэ зыщл макъхэрщ: «хьы(!), хьхьы(!)»; «хьы(!), хьхьы(!)».

Мы макъитлэм я къэхъуплэм кыкылъыкылуэрэ я къэхъуклэм иужьклэ кыитехъукыжа "h" макъри мы макъитлэр бзэм зэрыхэлэжыхъуауэ щытам хуэдэу хэлэжыхъу щытагъэнт. "h" макъыр бзэм хэлэжыхъу нобэм кызызыхъа шлыклэр клэух зыхуэхъу псалъэр - клэух "хэ"м хуэдэу - куэдагъэм изгъувэ макъууш. "Хъ" макъыр "цыху"р япэ зэрылгыта "хэ"уэ бзэм зэрыхэхъам зэрэзэгъклэрэ, абы кыитехъукла "h" макъри клэух зыхуэхъу псалъэр "хэ (цыху)"м зэрыхуэлуар кызылуэ макъуу зэрихъуэ щытагъэнт. Араши, цыхумрэ нэгъуэщл псэущхэм теухуар зэщхъэщыгъэкынт папщлэ, цыхум игъэзащлэрэ хуэлуар кызылуэ псалъэхэр куэдагъэм щивэклэ "хэ" клэухклэрэ къэлуатэу щытагъэнти, "хэ" клэухыр нэхъ тыншу кызызыхъум кыитехъулагъэнщи зи гугъу тцлы "hэ" клэухыр. Ауэ иужьклэ мы зэщхъэщыкыныгъэр бзэм хэклэудэжу дэтхэнэ зы псалъэм и куэдагъэр "hэ" клэухклэрэ къэлуатэу шидзэжагъэтни, ар жьэрыпсалъэ гуэрхэм "хэ" клэухым иплэклэ бзэм щызекылуэущ нобэм кызызыхъар. Мы къэтлуэтахэр зиубыдэу, клэух "хэ"м кыитехъуларэ абы иплэм "hэ"р зэриувар, иужькли "hэ" клэухми иплэм "хэ"р зэриувэжар мыпхуэдэу къэгъэлъэгъупхъэш: «псалъэхэр → псалъэхэр → псалъэхэр».

Зи кьэхьуклэм и гугъу тцла "h" макъри кьызтехьукла макъитлым хуэдэщи, натуралу зыгуэрыр гурылуэгъуэ кьызэрыхуэхьурэ езым зызэригъэлыагъуэ кьалэнклэрэщ кьызэрысэбэпыр: «hы(!), hыы(!), hhy(!)».

Мы макъ гупым шыщу нобэ адыгэбзэм кьыхэнэжарэ тхыпкьклэ хэтыр "хь" макъращи, нытлэ мы макъыр бзэм зэрыхэлэжьыхьым и гугъу тцлынщ.

"Хь" макъыр.

"Хь" макъым кьытехьукл "макъ псалъэ" хэр.

Кьызэрыхьуа щыплэмрэ кьызэрыхьуа щыклэм, икли кьызэрылу щыклэм гурылуэгъуэ кьызэрыпхуищщи, "хь" макъыр кьызхэзыгъэлукал псэущхэм езым натуралу зызэригъэлыагъуэ макъщ. Мыпхуэдэу кьызхигъэлукал макъыр зызэригъэлыагъуэрэ кьыпэклуэми зызэрыпэщитлэ макъыу зэрихьэу шытагъэнти, макъ кьызхигъэлукалмклэрэ ухуэу щлэзыдза псалъэбзэ пэщлэдзэхэм хуэзэу, езы псэущхэм зызэрилътэж щыклэу бзэм хэхьар "хь"уэ жылэпхьэщ. "Хьэ"р езым зызэрилътэжым и лъабжьэм зрезэгьклэрэ, мыпхуэдэ макъ кьыхэзыгъэлукалэрэ езым хуэдэ щыклэ зилэу илыгтэ нэгъуэщл псэущхэ гуэрхэри клуэ пэтрэ "хь"уэ зэрилътэфынури гулытапхьэщ, е иужьклэ езым зызэрилътэж зыхуэжы "хь"р нэгъуэщл псуэщхэ гуэрхэм флищыжагъэнщ. Ауэ "хь" макъыр кьызхэзыгъэлукал псэущхэм езым зызэрилътэжрэ зыфлищыжарауэ кьыщлэжынщ "хьэ"ри, ар зы "макъ псалъэ"у "хь" макъым япэ кьытехьуклауэ жылэпхьэщ.

Кьызэрыхьуарэ кьызэрылу щыклэм кьызэрыгуэжклэ, "хь" макъыр клуэ пэтрэ псэущхэм и гугъуехьыр кьызэрырилу щыклэклэ зэрихьэуи щидзагъэнщ. Мы лъагъуэм зэрыриклуэкли, псэущхэм гугъуехьыгъуэу игъэзащлэ луэхугъуэхэм теухуауэ зэрихьэ "хьы"ыр "хьын" глаголыр кьызтехьуклыжыну псалъэпкъращ. Аращи, езым зызэрилътэжа "хьэ" псалъэм кьыклэжылуэу "хь" макъ мыхьэнэр бзэм зы "макъ псалъэ"у "хьын" луэхугъуэ кьырилуу хэхьауэ жылэпхьэщ. Икли япэрей цыху лъэпкъыр зыгуэрхэр зыхьрэ зезыхьэ псэущхэу зэрыщытаращ антропологии щлэныгъэкли зэрылътэж.

Ауэ "макъ псалъэ"хэу "хьэ, хьын"ыр бзэм зэрыхэхьа щыклэкли зэпыщлэныгъэ зэрызыхуалэр гулытапхьэщ. "Хьэ" псалъэу псэущхэм езым зызэригъэлыагъуэу япэ кьэхьуа псалъэрами, ар абы кьыклэжылуэу бзэм хэхьауэ жыхуэтла "хьын" луэхугъуэми пыщлэныгъэ зилэ зы псалъэу аргуэру зыкьегъэлэгъуэжыр. Аращи, "хь" макъыр езым зызэрилътэжклэрэ бзэм зэрыхэхьар зы "макъ псалъэ"у "хьэ"уэщи, "э" макъым игъэзащлэ кьалэнымрэ адыгэбзэр зэрызэпкырыува щыклэм щыгъуазэ ущыхуэхьум деж, "хьын" луэху зыгъэзащлэр "хьэ"уэ зэрылътэжхэри гурылуэгъуэщ.

бзэ лэжыэкклэ гуэрхэм "цыху"м иплэклэ щызеклэуэ нобэм кьэсауэ бзэм хэтщ.

"Хь" макъым кыитехьукла "макъ псалъэ"хэм теухуауэ мы кьэтлуэтахэр а макъыр кызырыхьуа щыклэмрэ и макъ мыхьэнэм кыитехьукла лэжыэкклэщ. Ауэ и гугъу зэрытщлаши, цыхум езым япэу зыфищыжауэ щыта "хь"м нэмышц, адыгэбзэм "хь"р зы "макъ псалъэ"у зы псэущхьэ лъэпкъми (**хьэ**), зы гуэдз лъэпкъми (**хьэ**) флэщыгъэцлэ хуэхьуауэ хэтщ.

"Хь"м иплэм "цыху" псалъэр иувэжа нэужь, езым мы и флэщыгъэцлэу щытар (хьэ) зэхуэмыдэ щылэгъуэ зилэхэм (зы псэущхьэрэ зы кьэклыгъэм) теухуа флэщыгъэцлэу зэрызырихьэр гурылуэгъуэщи, мы флэщыгъэцлэхуэ "хь"р бзэм зэрыхэхьэжар цыхум езым зыфищыжа "хь"м елытауэ иужьклэ кызырыхьуари гурылуэгъуэщ. Ауэ зы еплъыклэклэ, езым зызэрилъытам хуэдэу нэгъуэщцлэ псэущхьэ гуэрхэми "хьэ" зэрыфищари жылэпхьэщи, ахэр "хьэ"уэ зэрилъытар езым "хьэ"уэ зызэрилъытэжам кызырыклэлыкълэуэм папщлэ, я зэхуакум зэманьгъуэшхуэ дэлъкъым. Ауэ езымрэ а псэущхьэхэм зэклэлыкълэуэ "хьэ" флэщытауэ щытамэ, мыбыхэмрэ зы кьэклыгъэм "хьэ" зэрыфищам и зэхуакум зэманьгъуэфлэ зэрыдэлъыр гурылуэгъуэщ.

"Хь" макъым кыитехьуклэ "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхьэр:
макъ кытыыхьэу кыитехьуклыж псалъэхэр, псалъэ кытыыхьэу ухуэ "псалъэ зэгъуэтхэр".

Япэрауэ **"хь"** макъым кыитехьукла **"макъ псалъэ"хэр кытыыхьэ макъклэ** бзэм зэрыхэлэжыыхьэр **ухуэ псалъэхэм** щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

"Хь" макъыр япэ кьэхьуа макъхэм зэрыщыщыр гурылуэгъуэщ, икли бзэ зыхуэжа псэущхьэу щыт цыхум япэ зыфища цлэр кызытехьуклари "хь" макъращ. "М"ыклэрэ гурылуэгъуэ кыыхуэхьуам кыкълэлыкълэуэ кьэхьуарэ а гурылуэгъуэ кыыхуэхьуам теухуауэ щлэпхьэм зэрыхуэщцлэжур "н"ыращ кьэзыгъэлыгъуэри, абы кыкълэлыкълэуэ макъыу зы плэ зыгъуэта "хь" макъыр мы зыхуэщцлэжур теухуа и реакцэр утыку кызызырилъхьэрэ езы псэущхьэм зызэригъэлыгъуэ макъращ. Мыбы зэрэзэгъыщи, езым и цлэри "хьэ"уэ илытагъэнти, мыр адыгэбзэ архивым хэтщ. "Хь" макъыр икли зы гугъуехь макъщ, адыгэбзэми "хьын-кьэхьын" лүэхугъуэхэр зэрылътэ глаголу хэтщ. Ар мыбы кышцидзэу, "хьын"ыгъэ зилэу гъэзащцлэ лүэхугъуэхэр кызызырылатэ псалъэхэр кызытехьуклауэ зы макъщ. Аращи, "хьын" глаголыр зэрыгъэзащцлэ щыклэу утыку кыхьа глаголыщцлэхэм нэмышц, ахэр кьэхьуу зэрышцидзэм кыкълэлыкълэуэ, иужьклэ "хь"клэрэ гъэзащцлэу утыку кыхьа псалъэхэри кьэхьуащ.

Глаголыр зэрыгъэзащцлэ щыклэр кьэзыгъэлыгъуэ макъхэр кытыыхьэу "хьын" глаголыр префиксиалу мэхуэжри, мыпхуэдэ шапхьэхэщ мыхэр: «кьэхьын, зэдэхьын, хуэхьын, флэхьын, нэхьын; хьыфын, хьыжын, хьыжыфын; кьэхьыжын, хуэхьыжын, флэхьыфын, нэхьыжыфын».

"Хьын" лүэхур кьызэрекүэклрэ зы гьуэгуанэ зэрихьклэрэ зэрыгъэзащлэр глаголым префиксу кьыпыхьэ макъ мыхьэнэхэм зэрелгытаклэрэ "э" клэухклэрэ ухуэжу префиксиал глаголхэри утыку кьохьэр. Мыпхуэдэу "хьын" глаголым префикс хуэхьу макъхэмклэрэ "э" клэух илэу ухуэж глагол шапхьэщ мыхэри, я лэжьэклэм теухуа шапхьэхэри тхыхьым дэту кьэттынщ: «ихьэн (изохьэ), лухьэн (лүбохьэ), гуэхьэн (гуехьэ), дэхьэн (дывохьэ), техьэн (тыдохьэ), щлэхьэн (щлахьэ), клэрыхьэн (клэрызохьэ), кьуэхьэн (кьубохьэ), хэхьэн (хехьэ), пыхьэн (пыдохьэ), флэхьэн (флывохьэ)».

Мы кьэта префиксиал глаголхэр икли суетым езым зихьын лүэхугьуэу зэреджапхьэр гулгытапхьэщи, зыхуэгъэзащлэм елгытауэ мыхьэнищлэ илэ глаголхэщ. Щхьэжу "хьын" глаголыр зыгуэрым теухуауэ гъэзащлэ лүэхугьуэщи, ар зэрыгъэзащлэ щыклэм елгытауэ "э" клэухклэрэ кьэллу ухуа мы префиксиал глаголхэр икли суетым езым зихьын лүэхугьуэ кьызылэу псалъэхэщ. Аращи, префикс макъым утыку кьырилхьэ формэм теухуауэ суетым езым зызэрихь щыклэри "э" клэухклэ кьэлатэу ухуа мы глаголхэм хуэдэуш кьызэрылатэри, ипэклэ кьэта мы префиксиал глаголхэр мыпхуэдэуи зэрыщытыр и лэжьэклэклэ тхыхьым дэту кьэтхьынщ: «ихьэн (сохьэ), лухьэн (лүвохьэ), гуэхьэн (гуохьэ), дэхьэн (фыдохьэ), техьэн (дытохьэ), щлэхьэн (щлохьэхэ), клэрыхьэн (сыклэрохьэ), кьуэхьэн (укьуохьэ), хэхьэн (хохьэ), пыхьэн (дыпохьэ), флэхьэн (фыфлохьэ)».

"Хьын" глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр кьэзыгъэлъагьуэ макъхэр префикс зэрыхуэхьурэ "э" клэухи кьыщтэу ухуэж префиксиал глаголхэм и гугьу тщлэщ, икли мыпхуэдэхэр суетым игъэзащлэ "хьын" лүэхугьуэ клуэтэныгьуэ зэрыщытым нэмышл, езы суетыр префикс макъ мыхьэнэм утыку кьырилхьэ формэм хуэклэу зэрыклатэрэ зэрихьри кьызэрылатэ глаголхэу зэрыщытыр кьэдгъэлъэгьуащ. "Хьын" лүэхуу гъэзащлэр зыщыгъэзащлэ щыплэм гьэтлылын лүэхугьуэри, мыпхуэдэу икли префиксиалу (и, лү, гуэ...), икли "гьэтлылын" лүэхугьуэр кьызэрыхэщу (лэ), икли "э" клэух илэу (хь-э) зэрыхуэнур (и-лэ-хь-н) гурылэугьуэнщ. Аращи, зыгуэрыр зы щыплэм хьынрэ щыгъэтлылын лүэхугьуэр кьызэрылатэ щыклэу, "хьын" глаголым кьытехьуклыж префиксиал глаголхэщ мыхэри, я лэжьэклэм теухуа шапхьэхэри тхыхьым дэту кьэттынщ: «ильхьэн (изольхьэ), лүльхьэн (лүбольхьэ), гуэльхьэн (гуельхьэ), дэльхьэн (дывольхьэ), телхьэн (тыдолхьэ), щлэльхьэн (щлельхьэхэ), клэрыльхьэн (клэрызольхьэ), кьуэльхьэн (кьубольхьэ), хэльхьэн (хельхьэ), пыльхьэн (пыдолхьэ), флэльхьэн (флывольхьэ)».

"Хьын" глаголыр зэрилъабжьэклэрэ ухуа префиксиал глаголхэщ мы кьэта шапхьэхэр, икли "хьын"ым кьызэрытехьуклар нэрылбагьуш. Ауэ "хь" макъу "хьын" лүэхугьуэ кьызтехьуклар икли мы и мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьыфынур гурылэугьуэнщи, мыпхуэдэу дэтхэнэ зы

лүэхугуэр зэрыхэрэ зэрыкүатэр кыырилуу псалъэхэм клэухрэ суффикс зэрыхуэхуыфинури гулгытапхэщ. Ауэ, "хын" лүэхугуэу лгытапхэщ "хь" мактыр бзэм зэрыхэхьа щыклэри, мыбы куэду иужьклэу лгытапхэщ икли "хь" мактыр псалъэхэм клэухрэ суффикс хуэхуу макъ мыхьэнэклэрэ псалъэ мыхьэнэр зэригэкүатэ щыклэу бзэм хэлэжыыху шыщидзар. Зы лүэхугуэр зэрыгээзашлэ щыклэм елгытащи, ар зышыгээзашлэрэ зэрыгээзашлэ щыклэм зы зэманыгуэрэ зы гыуэгуанэ щихым деж, а лүэхум теухуа глаголыр префиксиалу зэрыхуэжрэ "хь"ырэ "хь-э → хьэ"ри суффикс зэрыхуэхуыклэрэщ кыызэрыуатэр. Мыпхуэдэ лэжыэклэр "хь"ым теухуа суффикс кьалэну зэрыщытыр гурылуэггуэщи, абы илгабжыэклэ и гугуу щытщынщ, ауэ мыбдежым мыбы теухуа шапхэхэр кьэтхынщ: «уэн → иухын; сын → лусыхын; жьэн → дэжыыхын; псэлээн → тепсэлыхын; клуэн/кьэклуэн → кьэклухын».

"Хьэ"р "цыху, зы псэущхэ лэпкь, зы кьэкыгэ лэпкь"ым теухуауэ хэтщ адыгэбзэм "макъ псалъэ"хэуи, абыхэм нэггуэщл макъхэр кьапыхэу кьатехуыкыж псалъэхэми шыггуазэ дыхуэхуынщ.

Япэрауэ "цыху" зи мыхьэнэ "хьэ"р кыпыыхэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыху кьатехуыкыжа псалъэхэщ мы илгабжыэклэ кьэтахэри, ахэр "макъ зэгүэт" щыклэклэ бзэм зэрыхэлэжыыхым папщлэ, иужьклэ нэхь шыггуазэ дыхуэхуыжынущ: «щхэ, тхэ».

"Хьэ"р зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэхьар япэрауэ цыхум теухуауэщи, мы "хьэ" псалъэм кыкылэлыкылу макъхэмклэ абы кьатехуыкыжу утыку кыхьа псалъэщ мыхэри: «хьей-2 (1: цыху вей. 2: цыхуу зэрыщытыр кыхэщ псалъэу "хьэ"м шыщу ей: "уэ хьей!; кьаклэут хьей"); «хьэдэ, хьэдагэ, хьэдырыхэ»; «хьэблэ»; «хьэггэрей (хэггэрей), хьэггуэ-ллыггуэ → хьэггуэллыггуэ»; «хьэлэ, хьэпэ-шыпэ → хьэпшып (хьэпэ-ы-шыпэ-ы), хьэху».

Езым нэмыщыу псэущхэ гуэрхэри "хьэ"уэ илгытэу, е "цыху" зызфлищыжа нэужь илгытэжу зэрыщытым кыщымынэу, езым "цыху"у зилгытэжа нэужь, и блэклэрэ "хьэ"уэ зызэрилгытэу шытар мыхуынггэрэ пыудыггуэу илгытэжаггэнти, мыпхуэдэу зэпкыырува псалъэхэр адыгэбзэм кыхошыр. Аращи, мыпхуэдэу кьэхуауэ лгытапхэщ адыгэбзэм хэт мы псалъэхэр: «хьэуэ, хьэл, хьэлэ; хьэмэрэ»; «"хьэ и напэ" → хьэинапэ – хьэнапэ (мыбдежым кыщыуатэри цыху вейуэ щыт "хьей"рауэ зэрыщымытыр гурылуэггуэщи); «хьэулей, хьэулеин (мы псалгыттыр "цыху" зызфлищыжа нэужь, кызхэклэрэ "хьэ"уэ зызлгытэжауэ шытам кылэжыыр езым и лэжыггэрэ и щейным елгытауэ пщлэ зимылэрэ лэжыггуэу зэримылгытэм кьатехуыкла псалъэхэу лгытапхэщ)».

"Хьэ"р цыхум япэу зызэрилгыта псалъэрэти, ар "цыху"у щызэхуэыкым "хьэ" псалъэр нэггуэщл гуэрхэм теухуауэ бзэм кыхьэнауэ е хэхьэу зэрыщидзар гурылуэггуэщ, ауэ мы зэхуэыкыныггэм "хьэ"р бзэм

япэу езыр (цыху) зыкызэрилуэж цыклэклэ зэрыхэхьам и лъабжьэр цыхумэфактым. Араши, "хьэ"м иплэклэ "цыху" псалъэр иувауэ бзэм кыщеклуэклэу кьэгъуэгурыкыуаи, мы гъуэгуанэ кыхьым и зы дэтхэнэ лъэхъэнэми "хьэ"р цыху лэужьыгъуэу зэрыщытыр зэрыщлэмыхьумар бзэ лэжэклэм кыхошыр. "Хьэ"р "цыху"у зэрылътэкларэ гъунэгъу лъэхъэнэм кышыхьуа псалъэ гуэрхэр мы жытлам и тельхьэу жылэпхьэщ: «хьэгурыгъажэ».

Араши, "цыху" зыфлищыжа нэужь, "хьэ"р игъэпыудрэ мыхьуныгъэу илътэми, цыхум и псэуыклэ ужьыныгъэм ипкъ итклэ, и блэklarэ и лъабжьэм пщлэ хуищлыжу зэрыщидзэм кызызыгуэклагъэнщи, цыхумэн гугъэ зыхуилауэ щытауэ лътэпхьэ "хьэ"р иужьклэ жьы дэдэу щытрэ лъабжьэрэ пщлэ зилэ цыхур зэрылътэ цыклэу бзэм хэхъажэщ: «хьэнапэ; хьэнанэ, хьэбабэ».

Зы псэущхьэ лъэпкыр зэрилътэ "хьэ" псалъэм кыпыхьэ макъхэмклэ ухуэж псалъэхэри мымащлэу хэтщ адыгэбзэм: «хьэвей»; «хьэжь, хьэшхуэ»; «хьэлъуцыз, хьэщхьурылуэ».

Зы псэущхьэ лъэпкыр "хьэ"уэ зэрилътэми кышчымынэу, лэпхьуэррэ дзэкъэныгъэ зилэ псэущхьэхэри "хьэ" лэужьыгъуэу зэрилътэрагъэнщи, мы "хьэ" псалъэм кыкылэтыкылуэ макъхэмклэ кьэхьуэрэ псэущхьэ гуэрхэм теухуауэ адыгэбзэм хэт псалъэхэри щылэщ: «хьэклэкхьуэклэ, хьэпщхуш, хьэплацэ; хьэдзыгъуанэ, хьэмбылу, хьэндьыркыакуэ, хьэщхьуэ».

"Хьэ"р зы псэущхьэцлэу зэрызырихьэрэ, абыи макъ гуэрхэр кыпыхьэжу ухуэж псалъэхэмклэ псэущхьэ гуэрхэри "хьэ" лэужьыгъуэу зэрилътэри гурылуэгъуэнщи, ауэ "хьэ"р зы кьэклыгъэ лъэпкыми щыфлишар гурылуэгъуащэу лътэпхьэкъым. Псалъэхэр утыку кызызыхьам теухуауэ уеплэмэ, зы псэущхьэ лъэпкыр "хьэ"уэ, псэущхьэ гуэрхэри "хьэ" лэужьыгъуэу зэрилътэми зэманьгъуэм иужьклэу зэрыщытын хуейр жылэпхьэщ зы кьэклыгъэ лъэпкыри "хьэ"уэ илътэу щыщидзар. Зи гугъу тцлы кьэклыгъэр цыхум япэ кыгъэкла гуэдз лъэпкырауэ, икли и цлэри "хьэ"уэ зэрыщытращ цлэныгъэми кызызыхьэщри, ар зы гуэдз лъэпкыу адыгэбзэм "хьэ"уэ илътэраш. Ауэ, мы гуэдз лъэкыу япэу хисарэ мэшу кыгъэklar зэрызырихьэлэжын хуейуэ зэрыщытми кытехьукла псалъэуи зэрылътэпхьэр гурылуэгъуэнщи, абы "хьэ" зэрыфлишам лъабжьэ хуэхьуар мырауи лътэпхьэщ. Дауэми, "хьэ"р япэу хисэу кыгъэкла гуэдз лъэпкыми флэщыгъэцлэ хуищлащ цыхуми, вэн-сэн луэхугъуэрэ шхыныгъуэхэм теухуа псалъэ куэдър мы гуэдз лъэпкыу "хьэ"раш кызтехьуклар. Мыпхуэдэу утыку кыхьа псалъэхэр утыку кызызыхьарэ я зэрызэкълэхьэужьыклэм щыгъуазэ дыхуэхьун папщлэ, илъабжьэклэ кьэтахэм деплынщ.

Зи гугъу тшы гуэдз лъэпкъыр "хъ"щи, абы и щхэмыжым кыридзэ зы гуэдз закъуэр зэрылтыта псалъэр мыпхуэдэ лъухугъуэхэм теухуа зы жылэгъуэуи бзэм шызоклур: «хъдзэ; зы хъдзэ сйлэкым».

Цыхум япэ кыгъэклыу шыта гуэдз лъэпкъыр (хъ) игъэгъуэрэ - иужькли игъэлыгъуэу - ишхыу зэрыщытараш нобэ щлэныгъэм зэрилтытэ щыклэри, мыбы зэрэзэгъклэрэ "хъ"р ягъэ"лыгъуэ"у ящл шхыныгъуэу нобэ "щлакхуэ" жыхуэтлэр адыгэбзэм япэу зэрилтытар мыпхуэдэщ: «хъэлыгъу». – Мыбы кыитехъуклащ "хъэлыгъуанэ, хъэлыгъушыхь → хъэлушыхь" хуэдэ псалъэхэри.

"Хъ"р зэрыщыту игъэлыгъуэу зэришхым нэмыщл, хъдзэхэр тхьурэ псыклэрэ кыгъавэуи шхыныгъуэ ищыгъэнти, мыпхуэдэу къэхъуа шхыныгъуэр зэрылтытэ псалъэщ мыр: «хъэтхъупс – хъэнтхъупс».

"Хъ"р вэн-сэн лъэужыгъуэрэ гъасэу зэрызэхэллэжым теухуауэ къэхъуа псалъэхуэ зэрыщытыр гулытапхъэщ мыхэри: «хъэсэ, хъэмэ, хъэуазэ, хъэцэпэцэ, хъэпэцыпэ»; «хъэнцэ».

"Хъ"р ишхын папщлэ япэу хъдзэхэр зэрыщыту игъэгъуэрэ игъэлыгъуу шытами, иужьклэ иуцэбрэ ихъэжэу зэрыщлэидзар гурылэгъуэщи, зэрихъэжэри хэтыжу, "хъ"м теухуауэ кыыригъэклэуэкл лъухугъуэрэ "хъ"м кыыхищыкл шхыныгъуэхэм теухуа псалъэхэрщ мыхэр: «хъэжэн, хъэжыгъэ»; «хъэлывэ, хъэламэ»; - «"тхъэв" псалъэри зы къаруклэ (т) "хъ"р е "хъэ хъэжыгъэ"р зэрызэхапщэрэ зэрызэхэгъэвыхьыр (в) кызылуэ зы псалъэу зэпкырыувауплэрэт(?)».

"Хъ"р хъдзэ хъдзэу е ихъэжэу зэригъэлыгъуэрэ зэригъажьэ технологиери кыгъэхъуу шытагъэнти, "хъ"р гъэлыгъуэнрэ гъэжъэным теухуа технологиие нэхъыщхъэу кыщлэклынщ мыр: «хъэку». "Хъ"м шхыныгъуэ кыыхищыклын папщлэ, хъдзэхэр зэрыщыту е иуцэбрэ ихъэжар е хъэжыгъэ зэхипшар зэхуихъэсу ятлэ е нэгъуэщл гуэрклэ щлиуфэжу зэригъажьэм кыитехъукла зы псалъэу кыщлэклынщ "хъэку"ри, "хъ"р зи "ку"м кызыэринэр кыырилуэу зэпкырыува зы псалъэу кыщлэклынщ. Ауэ иужьклэ "хъэку" технологием ужыгъуэ кыыхуэклэуэ "Адыгэ хъэку" жыхуэтлэхэр утыку кыыхагъэнщ.

Япэу хисэу зырихъэллэж гуэдз лъэпкъыр "хъ"уэ зэрыщытым кызыэрыгуэклрагъэнщи, абы нэужьу кыгъэкла зы гуэдз лъэпкъри "хъ"м иригъэщхъу "хъэпщлй"уэ зэрылтытаклэрэщ адыгэбзэм зэрыхэтыр.

"Хъ" макъым кыитехъукла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгует"хэми шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Хъын" лъухугъуэ кыызхэщу ухуа псалъэхэщ илбабжэ къэтахэри, "хъ, хъэ" макъыр псалъэхэм суффикс зэрыхуэхъу щыклэу къэхъуарэ зэреджапхъэм хуэдэжу, "хъын" псалъэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгует"уи зэрылтытапхъэр гурылэгъуэщ: «"псы, хъыныгъэ" → "псыхъэ"; кхъужыыхъэ, кхъужыыхъ, мылэрысэхъэ, мылэрысэхъ, хъэлыгъухъ, хъэлыгъухъэ, щлакхуэхъ, щлакхуэхъэ»; «"зи уз хъын" → зиузхъэн».

"Хь"р "цыху, зы псэущхьэ лъэпкъ, зы гуэдз лъэпкъ" кызылуэ "макъ псалъэ"хэу бзэм зэрыхэт щыклэхэм кытехуыкъл "псалъэ зэгүэт"хэри кьэтхынщ.

"Цыху" мыхьэнэ зилэ "хь" псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэщ мыхэр: «"хьэ, цлэ" → хьэщлэ; "хьэ, ей" → хьей; "хьэ, и напэ" → хьенапэ; "хьэ, напэ" → хьэнапэ; "хьэ, гу, гэжэн" → хьэгурыгъажэ».

Зы псэущхьэ лъэпкъыр кызырыуатэ "хь" псалъэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэщ мыхэри, мыбы щыщ гүэрхэр ипэклэ "хь"р кыпыхьэ макъхэмклэ бзэм зэрыхэлэжыхьу ухуэ псалъэхэми теухуа шапхьэхэщ: «"мэз, хьэ" → мэзыхьэ; "унэ, хьэ" → унэхьэ; "хьэ, шыр" → хьэшыр → хьэпшыр; "хьэ, цыкълу" → хьэцыкълу»; «"хьэ-клэ, кхьуэ-клэ" → хьэклэкхьуэклэ; "хьэ, пщ(ын), ху, пщ(ын)" → хьэпщхупщ; "хьэ, плацлэ" → хьэплацэ»; «"хьэ, щхьуэ" → хьэщхьуэ; "хьэ, цыкълу" → хьэцыкълу; "хьэ, фыщлэ" → хьэфыщлэ»; «"хьэпэ, щыпхэ(н)" → хьэпэщыпхэ».

Зы кьэкългъэ лъэпкъыр кызырыуатэ "хь" псалъэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэщ мыхэри, мыбыхэм щыщ гүэрхэри кьэта шапхьэхэм щыщщ: «"хьэ, лыгъу(эн)" → "хьэлыгъу; "хьэ, лыв(эн)" → хьэлывэ; "хьэ, сэ(н)" → хьэсэ». «"хьэ, тхьу, псы" → хьэтхьупс – хьэнтхьупс»; «"хьэцэ, пэцэ" → хьэцэпэцэ; "хьэпэ, цыпэ" → хьэпэцыпэ».

"Хь" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхьыкълэрэ ухуэ псалъэхэр.

"Хь" макъыр кызырыхьуарэ кызырыуэ щыклэм ипкъ итклэ, кызыхэзыгъэлуэ псэущхьэм игъэзащлэ гугъуехь луэхугъуэри кызырыуэтэ макъщи, бзэм "хьын" глаголыр зы псалъэу зэрыхэхьам и лъабжьэр мыращ. "Хьын"ыр зы "макъ псалъэ" глаголу бзэм зэрыхэхьар "хь" макъым мы и мыхьэнэуэщи, мыпхуэдэу бзэм зэрыхэхьа щыклэми езэгъыуш "хь" макъыр и макъ мыхьэнэклэрэи бзэм зэрыхэлэжыхьыр. Аращи, "хь" макъыр япэу "хьын" глаголыпкъыу, икли мыпхуэдэ луэху зыгъэзащлэм езыми зыкызыригъэлабгъуэ щыклэу "хьэ"уэщ бзэм зэрыхэхьар. Ауэ мы "макъ псалъэ"хэр кызытехуыкълар абы и макъ мыхьэнэращи, "хь"ыр икли и макъ мыхьэнэклэ псалъэхэр кьэхьунклэрэ бзэм холэжыхьыр. Абы и макъ мыхьэнэклэрэ бзэм хигъээщцыхьыр бзэм япэу зы "макъ псалъэ"у зэрыхэхьа "хьын" луэхугъуэмрэ ар зыгъэзащлэм зызэрилгыта "хьэ" псалъэм езэгъыуш.

Мы псалъэм зэрэзэгъщи, кызыклэлтыкълуэ макърэ псалъэ мыхьэнэр зэрыхьэрэ зэрыкълуэраш "хь"ыр и макъ мыхьэнэклэрэ бзэм клэху макъыу зыкызыригъэлабгъуэрэ зэрыхэлэжыхьы щыклэр. "Хьын" псалъэр кызытехуыкълэ "хь" макъыр клэхуыу зыхэту ухуэ псалъэхэм щыщщ мыхэр: «дзыхь, тыхь, кыхь, щыхь, лыхь»; «кхьухь – кхьуэхь»; «щхьухь, щхьухь-псыхь»; «гурыхь»; «лэрыхь, лэрыхь»; «пщыхь, епщыхьын»; «пшыхь, дыгъуасэ пшыхь, → дыгъуэспшыхь; пщэдей пшыхь»; «щыхь».

Мы и макъ мыхьэнэклэрэ "хь"ыр псалъэ клэхуыу глаголхэри мэхуэр: «икъухьын, шыхьын». - Гьэклүэтэныгъэ зи мыхьэнэ "шэн" луэхугъуэр

кӀуэтэгъуэрэ гъуэгуанэм теухуаш, ауэ ар мыпхуэдэу шымытрэ зэшэкӀыныгъэу шыгъэзащӀэкӀэ, "шэ-ы → шы"м кыкӀэлъыкӀуэ "хь" макъкӀэрэ ухуэ псалъэмкӀэщ кызырэыуатэр: «"шэ-ы-хь-н" → "шыхьын"».

"Шыхьын"ыр зыгуэрым къекӀуэкӀыу шытрэ зыгуэрым теухуауэ гъэзащӀэмэ, а зытеухуарэ зэрыгъэзащӀэ щыкӀэр зыгъэлъагъуэ префикс макъ кыпыхъэу зэпкырыувэжынщ. Абы "хь" кӀэухыр "хь-э → хьэ"уэ щыхухуэжкӀи, а лӀэхугъуэр къекӀуэкӀыу зэрыщытыр кыӀуатэуш псалъэр зэрыухуэжыр. Аращи, "шыхьын" глаголыр префиксиалу ухуэу къэху глаголымрэ, абыи икӀэм "э" кыпыхъэжу (хь-э → хьэ) кытехуыкӀыж глаголхэм теухуа щапхъэхэщ мыхэри: «ишыхьын – ишыхьэн, дэшыхьын – дэшыхьэн, тешыхьын – тешыхьэн, фӀэшыхьын – фӀэшыхьэн».

"Хьын" глаголу зы лӀэху лӀэужыгъуэ кызытехуыкӀ "хь" макъыр и мыхьэнэкӀэрэ зы макърэ псалъэм кыкӀэлъыкӀуэмэ, а макърэ псалъэ мыхьэнэм зэрыщыту кӀуэтэгъуэ хуегъэзащӀэр. Мыпхуэдэ гъэзащӀэкӀэр кызырэыхум зы зэманыгъуэ зэрихьрэ а лӀэхугъуэр гъэзащӀэу зэрыщытыр кызырэыуатэращ "хь-э → хьэ"м кӀэухуы зыкыщигъэлъагъуэр. НэгъуэщӀыу жыпӀэмэ, кызырэыху щыкӀэм зы зэманыгъуэ зыхь лӀэхугъуэхэр "хьы-э → хьэ"р кызкӀэлъыкӀуэ макъкӀэрэ ухуэ псалъэхэм кӀауатэр. Мыпхуэдэу къэху псалъэхэм теухуа щапхъэхэщ мыхэр: «ихьэн, лухьэн, зехьэн, гуэхьэн, дэхьэн, техьэн, щӀэхьэн, кӀуэхьэн, хэхьэн, пыхьэн, фӀэхьэн»; «бгъэдэхьэн, щхьэщыхьэн». «дӀрыхьэн, пхырыхьэн, пкырыхьэн».

Мы щапхъэхэм шыгъуазэ ущыхуэхум деж, ахэр икӀи "хьын" глаголыр зыгуэрым теухуауэ зэрыгъэзащӀэрэ "хьын" лӀэхур къекӀуэкӀыу зэрыщытыр кызылӀуэ глаголхэу зэрыщытри гулъытапхъэщ: «и-хьы-э-н → ихьэн». Аращ икӀии, "хьын" лӀэхугъуэр зыгуэрым теухуауэ (зытеухуари префикскӀэ мэгъэлъагъуэр) зэрыгъэзащӀэрэ "хьын" лӀэхур къекӀуэкӀыу зэрыщытыр "хьы-э → хьэ"кӀэрэ ух псалъэкӀэщ кызырэыуатэр. НытӀэ, префиксиалрэ "хь-э → хьэ" кӀэухкӀэ ухуауэ щапхъэу мы къэта дэтхэнэ зы глаголыр икӀи "хьын" глаголым префикс кыиштэу кытехуыкӀауи еджапхъэщ. Мы къэта щапхъэхэм еджэкӀиткӀэ дыбгъэдэхьэнщи, "хьын"ым кызытехуыкӀамрэ "хь" макъ мыхьэнэуэ "хь-э → хьэ" кӀэух зилӀуэ зэпкырыува глаголыр зэрызэхьэщыкӀым гулъытэ хуэтӀщынщ: «псалъэм папӀӀэ, "ихьэн"ыр "хьын" лӀэхур зэрыгъэзащӀэ щыкӀэрэ зыхуэгъэзащӀэр префикскӀэрэ (и) къэгъэлъэгъуауэ ухуэжа (хьын → ихьэн) зы глаголуи лъытапхъэщи, абы и лӀэжэкӀэмрэ (исхьэнщ) "хь"ыр и макъ мыхьэнэкӀэрэ зы макъым (и) кӀэух хуэхуу ухуа зы глаголым и лӀэжэкӀэр (сихьэнщ) зэхуэдэкъым: "хьын"ым кытехуыкӀар зэрыгъэзащӀэ щыкӀэр (и) зыхэлъ "префиксиал лӀэху глагол"щ (хьын → и-хьы-э-н → ихьэн), "хь" макъ мыхьэнэкӀэрэ лажьэу къэхуа глаголыр суетым езым "хь" макъыр кызкӀэлъыкӀуэ макъым кыгъэлъагъуэм (и) зыхьыж пӀытытэу

зэрыхуэклээр зыгъэзашцэ "префиксиалрэ езырыжу гъэзашцэ глагол"щ (и-хь-э-н → ихьэн)».

Зэрыплъагъуши, зэхуэдэу зэпкъырыуварэ мыхьэнэкли зэхуэлъытапхъэ мы глаголхэр (зыгуэрым зыгуэр "ихьэн"; зыгуэрым "ихьэн") къызэрыхъури, зэрылажъэри (изохъэ, сохъэ) зэхуэдэкъым. "Хьын"ым къытехъкIа "ихьэн" глаголыр суетым игъэзашцэ зы "хьын" Iуэхугъуэши, а Iуэхур префикс "и"м къыгъэлабгъуэ формэм "хьын" Iуэхущ, ауэ а абы щихъклэ езы суетри абы йохъэр, ар щыхъукли, "хь" макъ мыхьэнэклэрэ лажъэу зэпкъырыува "ихьэн" глаголым щыгъэзашцэри ("и"м къыгъэлабгъуэм хуэклэуэн) мэгъэзашцэр. Аращи, "хь" макъ мыхьэнэклэрэ ухуа "ихьэн" глаголыр "и"м къыгъэлабгъуэм суетым зыми зыхьын Iуэхуращ, ауэ "и"м къыгъэлабгъуэм суетым зыгуэр щихъклэ ("хьын" Iуэху) езыри абы йохъэри ("хь" макъклэрэ ухуа "ихьэн" глагол), "хьын"ым къытехъукIа "ихьэн" глаголыр зэрыгъэзашцэм IуэхуитI зэдогъэзашцэр: "и"м къыгъэлабгъуэм суетым зыгуэр зэрихьымрэ, езыми абы зызэрыдихьыр е езыри ар зыдихьым зэрыхуэклээрщи, "хьын"ым "э" клэух къыщыпыхьэр мыращ. НытIэ, зэхуэдэ глаголу ипщэклэ къэтахэм лэжъэклитIрэ мыхьэнитI зэралэр гурыIуэгъуэши, щапхъэу къэдгъэлабгъуэнщ: «ихьэн-2 (1-исхьэнущ; 2-сихьэнущ), клэрыхьэн (1-клэрыхохъэ; 2-сыклэрохъэ); щлэхьэн-2 (1-щлэхъащ; 2-сыщлэхъащ)».

Аращи, суетым игъэзашцэ "хьын" Iуэхур зыгуэрым зэрыхуихьыр гурыIуэгъуэши, суетым а зыгуэрыр зыдихьым езыри макIуэ – зехьыр: "хьын" глаголыр зэрыгъэзашцэр къызыIуэ префикс макъым Iуэху гъэзашцэклэу къыгъэлабгъуэм дэщыгъуу суетым езыми зэрихьэр зэрыкIуатэр "хьы-э"уэщ зэрыгъэзашцэри, мыр къыхэщу "хьын" глаголым къытехъукIуу ухуэж глаголыщIэм "хьын"ми клэутэгъуэ (э) игъуэту "хьы-э → хьэ"уэ зыкъегъэлабгъуэр ("и-хьы-э-н" → ихьэн). Мыр "хьын" глаголым префиксиал глагол къызэрытехъукI щыклэши, мыр мыбдежым ди Iуэху IэнатIэкъым, ауэ макъ мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэу утыку къыхьарэ зи гугъу тщIым икли "хьын" глаголым къызэрытехъукIклэрэи узэреджэфым папщIэщ мыбдежым мыбыи и гугъу щлэтщIыр. Мыбдежым ди Iуэхур "хь" макъ мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэхэращи, мыпхуэдэу ухуэу зи гугъу тщIы мы глаголхэр (ихьэн) суетыр зыхуэклээр къэзыгъэлабгъуэ зы макъым "хь"ыр и макъ мыхьэнэклэрэ къыклэлъыкIуэу псалъэщIэу утыку къызэрихьэращ.

Мы щапхъэ къэтахэм хуэдэу "хь-э → хьэ" макъ мыхьэнэ клэухклэрэ гъэзашцэу утыку къыхьэ глаголхэрщ мыхэри: «лэщлэхьэн, къылэщлэхьэн, Iэрыхьэн».

Ауэ мы глаголхэр зы Iэпкълъэпкъыу "Iэ"м теухуауэ гъэзашцэ Iуэхугъуэхэши, мыхэр "Iэ"р зы псалъэу зыхэту ухуэ псалъэхэщ: "Iэ"м "щлэхьэн"рэ "ихьэн" Iуэхугъуэу къэхьу глаголыщлэхэщ. Мы къэта щапхъэхэм нэмышI, мы глаголхэм "Iэ"р зы Iэпкълъэпкъ къызыIуэ псалъэу

зэрыхэт шлыклэу "л"м ихэрэ лэрыхэныгээ хьур кырилуэу, икли "л"р макъ мыхьэнэклэрэ зы лэнатлэ кызырэрилуэклэ еджапхьэу "хь-э → хьэ" клэухклэ гэзашлэу ухуэ псалгэхэри шылэщ: «лэхьэ – лыхьэ (лэ-ы-хьэ)».

Мы кьэтлуэтарэ кьэта шапхьэхэм кыпышапхьэу "хь" макъым иггэзашлэ кьэлэнхэм теухуа шапхьэщи, "хь" макъ мыхьэнэ "хь-э → хьэ" клэухклэрэ утыку кыхьа псалгэхэщ мыхэри: «бжыхьэ»; «пшыхьэщхьэ»; «пшыхьэ → пшыхьэплэ».

Мы шапхьэхэм нэмышл, утыку кыхьаггэххэу шыт зы глагол псалгэм иклэм кыпыхьэж "хь"клэрэ зы псалгэшлэ –глаголышлэ- кытохьуклыр: «кьэклуэн → кьэклухьын, кьэклухьэклэу, кьэжыхьын, кьэжыхь»; «увын → кьэувыхьын; кьэклухьын, шыхьын, кьэжыхь».

"Хь" макъыр кызыхэзыггэлукл псэущхэм езым зызэриггэлаггэу макъщ, икли зы гуггэухь макъу а псэущхэм иггэзашлэ гуггэухь луэхуггэу кызылуэ макъщи, макъыр бзэ мыхьэнэуэ заншлэу зэрыухуа "макъ псалгэ"хэм и гуггэу тшлэщ. Ауэ, псэущхэм езым зыкызыэриггэлаггэуэр икли зыгуэрым зэрызыпышлэитлэрэ зэрышыхьэри натуралу утыку кызылхьэращи, мыри "хь" макъ мыхьэнэклэрэ ухуэ псалгэу утыку кызырэрихьэфынур гурылуэггэуэнш. Мы зи гуггэу тшлыр зы "макъ псалгэ"кыым, ауэ ар мы и мыхьэнэклэрэ "хь" макъыр зыхэт зы псалгэу кышылуатэм деж, ар а нэхь мащлэу, псэущхэм езым зызэрилгытгэжрэ гуггэухь луэхуггэу кырилуэу утыку кыхьа "макъ псалгэ"хэм и ныбжэу лытапхьэщ. Аращи, "макъ псалгэ"у шымытми, мы зи гуггэу тшлы псалгэм и мыхьэнэр "хь" макъ мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжыклэрэ кьэхуауэ ипшэклэ шапхьэу кьэта псалгэхэм елытауэ нэхь жьыуэ лытапхьэщ. Мы зи гуггэу тшлы псалгэр иужыклэ зэпкырыуауэ лытапхьэми, мы псалгэм и мыхьэнэр "хь" макъыр кызырэрыхьурэ зи гуггэу тшлэ "макъ псалгэ"хэу япэу бзэм зэрыхэхьэм хуэдизклэ жьыуэ жылэпхьэщ. Аращи, зыгуэрым зыпышлэитлэн луэхуггэуэр - ар зэрыггэзашлэри кыггэлаггэуэу - "щы"м кыклэлыкылуэу "хь" макъ мыхьэнэуэ "хь-э → хьэ"клэрэ е псэущхэм зыкызыэриггэлаггэуэ мыхьэнэуэ "хьэ"клэрэ зэпкырыуэ псалгэщ: «щыхьэн, кышыхьэн, зэщыхьэн, зэщыхьэжын».

"Хь"ыр макъ гупым зэрыхэтклэрэ ухуэ псалгэхэм шыщу кьэта "лэхьэ, лыхьэ" псалгэр "л"р зы лэпкыльэпкышлэу зэрылгытэклэрэ кьэхуауэ лытапхьэмэ, мыбдежым шапхьэу кьэхьыныр зэрыиггэуэнур гулытапхьэщ. Аращи, "л"м кылэщлэхьэр ихьыфыр кызылуэу лытапхьэмэ, мы псалгэр "л" псалгэм кыпыхьэ "хь" макъ мыхьэнэклэ ухуауэ лытапхьэщ: «лэхьэ – лыхьэ (лэ-ы-хьэ)».

"Хь" макъым "префикс – суффикс кьалэн"у иггэзашлэхэр.

И макъ мыхьэнэм елытащи, "хь" макъым префикс кьалэн иггэзашлэкыым, ауэ глаголхэр зытеухуа луэхур кьэклуэклэу зэрышхьтрэ

зэманьгүэ ихьу кьызэрекүэклыр "хь"ыр клэух язэрыхуэхьуклрэш зэрыгъэзашлэри, "хь"ым игъэзашлэ суффикс кьалэныр мыпхуэдэщ.

Суффикс кьалэн жыхуэтлэр псалъэу утыку итым кьыпыхьэу ар зэригъэлажьэраши, мыпхуэдэу суффикс кьалэн зэрыгъэзашлэри макъ мыхьэнэклэрэщ. Ар щыхьукли, суффикс кьалэн зэрыгъэзашлэмрэ а макъыр макъ гупым клэухыу зэрыхэтклэрэ ухуэ псалъэхэм хигъэзэшлэхьым хуэдэщ. Араши, ипшэклэ "хь" макъыр клэух зэрыхьуклэрэ ухуэ псалъэхэм хигъэзэшлэхь мыхьэнэраш суффикс зыхуэхьу псалъэхэми "хь"ым яхуигъэзашлэр.

Суффикс кьалэнклэрэ клэух щыхуэхьум деж, а псалъэр зытеухуа лүэхугъуэр кьеклэуклыу зэрыщытрэ зы зэманьгүэ зэрихьраш "хь" макъым игъэзашлэри, абы и макъ мыхьэнэм ипкь итклэ мы игъэзашлэр зэрыигъуэклэрэ глаголхэраш зыхуигъэзашлэр. Ар зы глаголым суффикс хуэхьун папщли, а глаголым утыку кьырилхьэ лүэхум езым зы зэманьгүэрэ гъуэгуанэ ихьу щытын хуейкьым. Мыпхуэдэу щыгтмэ, "хь"ыр а глаголым клэух щыхуэхьум деж, утыку кьихьэ глагол гъэзэшлэклэр зы зэманьгүэрэ гъуэгуанэ зэрихьклэрэ кьэлүатэу зэпкьырыувэкьыми, и гъэзэшлэклэрэ зэхьуэклэу мыхьэнэшлэ зилэ глагол утыку кьохьэр (шэн → шыхьын). Араши, мыпхуэдэ глаголхэр езыр зэрыкьлүатэрэ гъуэгуанэ зэрихьыр зыхэлъыж глаголхэраши, абыхэм "хь" кьыщыпыхьэм деж, мыр суффикс кьалэну лъытапхьэкьым, "хь" макъ мыхьэнэ клэухклэрэ ухуэж глаголыщлэу лүэхугъуэшлэу лъытапхьэщ. Нытлэ, "хь"ыр дэтхэнэ зы глаголми суффикс кьалэн хуигъэзашлэу жылэпхьэкьым, ауэ глагол нэхьыбэм клэух зэрыхуэхьуфынур гурылүэгъуэщ, икли суффикс кьалэн язэрыхуигъэзэшлэфри гурылүэгъуэщ.

Араши, "хь"ыр суффикс зыхуэхьуну глаголыр зытеухуа лүэхугъуэр кьызэрекүэклэ щыклэм езым зэманьгүэрэ гъуэгуанэ зэрихьыр кьыхэщу щытын хуейкьыми, а лүэхур зэманьгүэрэ гъуэгуанэ ихьу кьызэрекүэклыр глаголым "хь" суффикс кьышхьэуш зэрыгъэзэшлэн хуейр. Мы зи гугъу тщлы лүэхугъуэр кьызылүэ глаголыр шхьэжу щыгъэзашлэклэ зы зэманьгүэрэ гъуэгуанэ ихькьыми, а глаголым езым кьыхэмышу щыт зэманьгүэрэ гъуэгуанэ зэрихьклэрэ щыгъэзэшлэну щыклэшлэраш "хь" суффикс кьыпыхьэу зэрызэпкьырыувэжыр.

Тланэ, езы глаголыр зытеухуа лүэхур мыпхуэдэу гъэзашлэ лүэхугъуэу щыщымытклэ, а глаголыр мыпхуэдэу гъэзашлэу зэпкьырыувэжын папщлэ, мыр а глаголыр зыгуэрым зэрыхуэгъэзашлэу зэрыщытынури гурылүэгъуэщи, мы лүэхур зэрыгъэзашлэ щыклэрэ зыгуэрым зыхуэгъэзашлэр кьызылүэ макъ гуэрхэри а глаголым префикс хуэхьуни хуейш. А лүэхур зэрыгъэзашлэ щыклэрэ зыхуэгъэзашлэр зы формэу утыку кьызылхьэ макъхэраш префиксхэм ягъэзашлэри, дэтхэнэ зы формэрэ гъэзэшлэклэм ит дэтхэнэ зы глаголри "хь" суффиксклэрэ зэрымыгъэзэшлэфынури хэлъш. Нытлэ, "хь" макъыр зы глаголым суффикс

хуэхуун папшлэ, а глаголыр зытеухуа лүэхур "хь"ыклэрэ зэрыгъэзащлэрэ зыхуэгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлъэгъуэфыну макъ гуэрхэраш а глаголым префиксу къиштэни хуейр. Араши, зы глаголым "хь" суффикс къиштэн папшлэ, а глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр къызылүэ префиксхэр дэтхэнэхэрами зэхэгъэклын хуейши, префикс хьуну макъыр глаголым утыку къырилъхьэ лүэхур "хь"ыклэрэ зэрыгъээфыну щыклэрэ формэр къызылүэ макъуу щытын хуейш. Мыпхуэдэхэр префикс щыхьуклэ джыплэрэ щыплэу позицэ формэ къэзыгъэлъагъуэ макъхэраши, "и, лү, гуэ (гу-э), дэ, те (тэ-и), къуэ (къу-э), хэ, пы, флэ" макъхэр мыпхуэдэш. Мыпхуэдэу игъуэу префикс къиштэрэ "хь"ыр суффикс хуэхуу префиксиалрэ суффиксиалу ухуэж глаголхэраш "хь" суффикс зыхэплъагъуэ глаголхэр. Нытлэ, зы глаголым мыбыхэм щыщ зы префиксрэ "хь" суффикс къиштэу зэрыхуэжым теухуа шапхэ къэтхынщ: «тлын → дэ-тлы-хь-н → дэтлыхьын».

"Хь"ыр суффикс зыхуэху глаголыр зытеухуа лүэхур зэрыгъэзащлэр гурылүэгъуэ къытхуэхуаши, мыпхуэдэу гъэзащлэ мы лүэхум езыри "гъэзащлэу зэрыщыт"рэ "къеклүэклыу зэрыщыт"ри бзэм и хабзэклэ "хь"ым "э" къыпыхьэжу "хьэ" суффиксклэрэ къызэрылүатэм ипкэ итклэ, глаголхэр "хь" макъ мыхьэнэ клүэтэгъуэу "хьэ" клүухклэрэи мэхуэфыр. Нытлэ, "хь" суффиксклэрэ ухуэ зы глаголым "э" къызэрыпыхьэу къызэрылүэтэжымрэ зы глаголыр "хь" макъ мыхьэнэуэ "хьэ" суффиксклэрэ зэрыхуэжым теухуа шапхэхэри къэтхын: «дэтлыхьын → дэтлыхь-э-н → дэтлыхьэн»; «тлын → дэ-тлы-хь-э-н → дэтлыхьэн».

Мы къэтлүэтэхэр зыхэплъагъуэу "хь"ыр суффикс зыхуэху глаголхэм теухуа шапхэхэр ипэклэ къэта "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхынщ. Ауэ зэрыгурылүэгъуэу, "хь" макъыр суффикс зыхуэхууну лүэхугъуэм зы зэманыгъу ихьынуши, мыпхуэдэ зэманыгъуэ зымыхьыну глаголхэм "хь"ыр суффикс хуэхууныр игъуэкъым. Зы зэманыгъуэ зыхьыну зи гугъу тшлы лүэхугъуэр икли игъуэ щыплэм къеклүэклыу щыт лүэхугъуэрши, мыпхуэдэ глаголхэм я гъээщлэклэраш "хь" суффиксклэрэ гъэзащлэр. Ар щыхьукли, "хь"ыр суффикс зыхуэху глаголым мы игъуэ щыплэр зэрылътэ префикси къиштэн хуей мэхур. Нытлэ, зи гугъу тшлэ "макъ глагол" шапхэхэм щыщу "хь" суффиксклэрэ гъэзащлэ глаголхэм теухуа шапхэхэр глаголхэм игъуэ префикс къызэраштэ щыклэклэ щыгъуазэ дыхуэхуынщ, икли и мыхьэнэрэ зэрыгъээщлэфыну щыклэклэ "хь"ыр суффикс зыхуэхуыпхьэ глаголхэри къыхэдгъэщынщ: «ин → иихьын, лүихьын, гуэихьын, дэихьын, теихьын, щлэхьын, къуэихьын, хэихьын, пыихьын, флэхьын»; «ун → -»; «уэн → "уэ-ы-хь-н" → иухьын; лүухьын, гуэухьын, дэухьын, теухьын, щлэхьын, къуэухьын, хэухьын, пыухьын, флэхьын»; «лун - лүэн → илухьын, лүлухьын, гуэлухьын, дэлухьын, телухьын, щлэлухьын, къуэлухьын, хэлухьын, пылухьын, флэлухьын»; «лүэн → "лүэ-ы-хь-н"ши, "лун"ым хуэдэш»; «сын → исыхьын, лусыхьын,

гуэсыхьын, дэсыхьын, тесыхьын, шлэсыхьын, кьуэсыхьын, хэсыхьын, пысыхьын, флэсыхьын»; «сэн → -»; «зын → -»; «дзын → -»; «гтын → игтыхьын, лугтыхьын, гуэгтыхьын, дэгтыхьын, тегтыхьын, шлэгтыхьын, кьуэгтыхьын, хэгтыхьын, пыгтыхьын, флэгтыхьын»; «гьун → иггыхьын, луггыхьын, гуэггыхьын, дэггыхьын, теггыхьын, шлэггыхьын, кьуэггыхьын, хэггыхьын, пыггыхьын, флэггыхьын»; «джын – джэн → иджыхьын, луджыхьын, гуэджыхьын, дэджыхьын, теджыхьын, шлэджыхьын, кьуэджыхьын, хэджыхьын, пыджыхьын, флэджыхьын»; «жын → ижыхьын, лужыхьын, гуэжыхьын, дэжыхьын, тежыхьын, шлэжыхьын, кьуэжыхьын, хэжыхьын, пыжыхьын, флэжыхьын»; «жьын → -»; «жьэн → "и-жэ-ы-хь-н" → ижыхьын; лужыхьын, гуэжыхьын, дэжыхьын, тежыхьын, шлэжыхьын, кьуэжыхьын, хэжыхьын, пыжыхьын, флэжыхьын»; «щын → -»; «щэн → -»; «шлын – шлэн → ишлыхьын, лушлыхьын, гуэшлыхьын, дэшлыхьын, тешлыхьын, шлэшлыхьын, кьуэшлыхьын, хэшлыхьын, пышлыхьын, флэшлыхьын»; «шэн → -»; «чын – чэн → ичыхьын, лучыхьын, гуэчыхьын, дэчыхьын, течыхьын, шлэчыхьын, кьуэчыхьын, хэчыхьын, пычыхьын, флэчыхьын»; «клын → иклыхьын, луклыхьын, гуэклыхьын, дэклыхьын, теклыхьын, шлэклыхьын, кьуэклыхьын, хэклыхьын, пыклыхьын, флэклыхьын»; «кьун → -»; «хьун → ихгыхьын, лухгыхьын, гуэхгыхьын, дэхгыхьын, техгыхьын, шлэхгыхьын, кьуэхгыхьын, хэхгыхьын, пыхгыхьын, флэхгыхьын»; «хьын → -»; «хун → -»; «лгэн → -»; «лэн → -»; «ллэн → и-ллэ-ы-хь-н → иллыхьын; лүллыхьын, гуэллыхьын, дэллыхьын, теллыхьын, шлэллыхьын, кьуэллыхьын, хэллыхьын, пыллыхьын, флэллыхьын»; «плын → иплыхьын, лүплыхьын, гуэплыхьын, дэплыхьын, теплыхьын, шлэплыхьын, кьуэплыхьын, хэплыхьын, пыплыхьын, флэплыхьын»; «фын → ифыхьын, лүфыхьын, гуэфыхьын, дэфыхьын, тefыхьын, шлэфыхьын, кьуэфыхьын, хэфыхьын, пыфыхьын, флэфыхьын»; «вын - вэн → и-вэ-ы-хь-н → ивыхьын; лүвыхьын, гуэвыхьын, дэвыхьын, тевыхьын, шлэвыхьын, кьуэвыхьын, хэвыхьын, пывыхьын, флэвыхьын».

Мы кьэта шапхьэхэр икли "хь" суффиксу кьызырылэтапхьэри гурылэгуэщи, кыхь дымыштын папшлэ, мыбдежым абыхэми теухуа шапхьэ кьэтхьынктым.

Япэми и гугуэ зэрытшлаци, "хь, хь" клэухым игъэзашлэ макъ мыхьэнэр клэутэггуэу зэрыштытым ипкъ зэритклэ, "э"р клэух щыхьуклэ гъэзашлэ клэутэггуэу кьалэным хуэдэш. Аращи, "хь, хь" суффиксклэрэ лажьэу ухуэж глаголу мы кьэта шапхьэхэм зэрыхэплэаггуэу, "э"клэ ух глаголхэм "хь"ыр суффикс щыхуэхьум деж "э"р похур. Икли мыпхуэдэ щыхьукли, "хь, хь" суффикс лэжьэклэр глаголитым ("э" клэух зилэрэ зимылэ глаголитым) зэрытеухуари мы кьэта шапхьэхэм хьболэаггуэр. "Э" клэухыр зэрыпыху шлыклар мыпхуэдэш: «"джын - джэн → иджыхьын"щи, "джэн"ыр "и-джэ-ы-хь-н → иджыхьын" зэрыхьум папшлэ,

мы зэпкырыувэж глаголыр (иджыхын) "джын – джэн" глаголхэм я зэхуэдэу кьатехуакла глаголщ; мыпхуэдэщ "щын"рэ ар зэрыщкларэ кызырыуатэ "щлэн"ри зэхуэдэу (ищыхын) зэпкыроувэжыр». Мыпхуэдэщ "э"клэ ух глаголхэу префиксрэ "хь, хьэ" суффикс кьэзыштэ мы глаголхэри зэрызэпкырыувэжа щыклэр: «уэн, луэн, джэн, щлэн (щлыуэ щытын), ллэн, вэн».

Зытеухуа луэхум ипкь итклэ, "хь" мактыр суффикс зыхуэмыхыу е хуэхуыныр игъуэ дыдэу шымыт глаголхэри зэрыщылэм и гугъу тцлащи, префикс кыиштэрэ "хь, хьэ"р суффиксу кыпыыхыу ухуэжауэ мы кьэта шапхэхэм шыщу "хь, хьэ"р суффикс зыхуэмыхыуф глаголхэр мыхэраш: «ун, сэн, зын, дзын, жэн, жьын, шын-2 (1-щхьэц шын, 2-нэху шын), щэн, шэн, щлэн (щлэныгъэ лэужыгъуэу), хьын, хун, лъэн, лэн».

"Макъ псалъэ"у щыт глаголхэр инфинитив формэм зэриуакларэ кьэта мы шапхэхэр зэхуэмдыэ луэхугъуэ кызылуэрэ зы мыхьэнэм кытемынэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. "Хь, хьэ" мактым суффиксу зыкызыэригъэлажыуэри глаголым и мыхьэнэм елытауэ зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Аращи, зы глаголым кырылуэ мыхьэнэхэм шыщ гуэрхэр "хь, хьэ" суффикскларэ лажьэу, зыгуэрхэри мылажьэу зэрыщытыфынур гулытапхьэщ. Нытлэ, шапхэу кьэта мы макъ глаголхэм мыхьэнэбэу хэтхэм шыщ гуэрхэр "хь, хьэ" суффикскларэ шылажьэклэ, мы лажьэклэр дэтхэнэ мыхьэнэм теухуами щыгъуазэ дыхуэхьунщ; - мыхьэнитлэ зилэ глаголым "хь, хьэ" суффикс кышыпыхьэклэ, мы лажьэклэр глаголым и мыхьэнитлэи теухуа, хьэмэрэ зы мыхьэнэр мыпхуэдэу кьэуатэрэ адреир кьэмыуатэу арашэ, мыбы щыгъуазэ дыхуэхьунщ. Мыхьэнитлыр кызыыхэщ глаголхэм префиксрэ "хь, хьэ" суффикс кышащтэм деж, утыку кыхьэ глаголыщлэр (префиксиалрэ суффиксиал гл.) кызтехуакла глаголым и мыхьэнитлым шыщу игъэлажьэрэ имыгъэлажьэ мыхьэнэм щыгъуазэ дыхуэхьун папщлэ шапхэхэр кьэдгъэлыгъуэнищ. Илбабжэклэ кьэташ мы шапхэхэри, япэу мыхьэнитлэи лажьыгъэ зэрагъуэтым теухуа шапхэхэр кьэташ, абы кыкклэлыклуэ шапхэхэр зы мыхьэнэр зэримыгъэлажьэм теухуаши, мылажьэ мыхьэнэм и лбабжэр щлэтхэуэ кьэгъэлыгъуэщ: «лун-2 (1-макъ кыххэлуклын, 2-зыгуэрым хэпыджэн) → илхьын; луэн-2 (1-макъ кыххэлуклыу щытын, 2-мэкъу луэн) → щлэлхьын; жэн-2 (1-псынщлэу клуэн, 2-псыр зэрыклуэ щыклэ) → щлэжыхын; чэн (1-лэабакъуэ чыуэ щытын, 2-зэгъуэжыныгъэ) → дэчыхын; вэн (1-щы вэн, 2-псы вэн) → хэыхын»; «жьэн-2 (1-щхьэц жьыуэ щытын, 2-мафлэм егъэуныгъэу жьэн) → тежыхын; щлэн-2 (1-щлэныгъэ луэху, 2-щлыуэ щытын) → гуэщыхын».

"Хь, хьэ"р глаголхэм суффикс язэрыхуэхьум теухуауэ кьэта мы шапхэхэр префикс зымылэрэ занщлэ глаголхэраши, абыхэм "хь, хьэ"р суффикс язэрыхуэхьуну щыклэр а глаголхэм игъуэ преикс кызыэраштэклэрэщ. Аращи, ипэкли зэрыжытлауэ, "хь, хьэ" суффикскларэ

зы глаголыр зэрылэжьэфыну щыклэр мы макъхэмклэрэ къеклэуэклэуэтэгъуэр къыздыщеклэуэклэуэр префиксклэрэ къызэрыгъэлаагъуэуш. Нытлэ, префиксиалу щымыт глаголхэм "хь, хьэ" суффикс къызэраштэнур префиксиал глаголу зэрыхуэклэрэши, игъуэ префикс зилэххэу префиксиалу щыт игъуэ глаголхэри "хь, хьэ"р суффиксклэрэ зэрыгъээшлэфынур гурылуэгъуэнш. Ауэ икли къыхэгъэщыпхъэши, зы глаголым префикс щилэклэ, ар а префикс формэм теухуауэш зэрыгъээшлэри, зы суетым зыгуэрыр мы кондицэм (префикс) теухуауэ "хь, хьэ"ыклэрэ шигъээшлэм деж, а кондицэм хуихыым езыри дэклэуэтэн хуейуэ зэрыщытынур гурылуэгъуэш. Араши, глаголыр префиксклэрэ гъээшлэрэ (илтын) префиксиалу зэпкъырыувамэ, ар "хь"клэрэ зэрыгъээшлэр "хь-э → хьэ" суффиксклэрэш: «илтын → илты-хь-э-н → илтыхьэн».

Къэтхьынш префиксиал глагол гуэрхэри, ахэр "хьэ" суффиксклэрэ зэрыгъээшлэм шыгъуээз дыхуэхъунш: «илтын → илтыхьэн (илтыным хуэклэуэн, илты щын); лэщлэлын → лэщлэлыхьэн (лэщлэлыным хуэхьын); гуэлтын → гуэлтыхьэн; дэлтын → дэлтыхьэн; телтын → телтыхьэн; шлэлын → шлэлыхьэн; къуэлтын → къуэлтыхьэн; хэлтын → хэлтыхьэн; пылтын → пылтыхьэн; флэлын → флэлыхьэн».

Префиксиалу зэпкъырыувагъэххэ глаголу щымытми, суетым езым зэрихьклэрэ гъээшлэ луэхугъуэхэри "хь-э → хьэ" суффиксклэрэ ухуэж глаголхэраш къэзылуатэри, ари зэрыгъээшлэ щыклэр къызылуэ префикс къиштгъуш зэрыхуэжыр: «тлысын → и-тлыс-хьэ-н → итлысхьэн (итлысыным хуэклэуэн); гъуэлтын → игъуэлтыхьэн (игъуэлтыным хуэклэуэн)».

ТЕМАКЪЫМРЭ БЗЭГУ ЛЪЭДАКЪЭ НЭГЪУНЭР ЗИ КЪЭХЪУПЭ
МАКЪХЭР: «КЪ; КХЪ, ХЪ, ГЪ»; «КЪУ; КХЪУ; ХЪУ; ГЪУ».

«Къ, къу» макъхэр.

"Къ" макъыр.

Натуралу макъ къэхъуплэ къурмакьейм ипщэклэ макъ къэхъуныгъэр зэрыдэклэ щыклэу утыку кыхьа "къ" макъыр тэмакъраш къыздыщыхъури, ар макъ къэхъуныгъэр жьэ лъэныкъуэмклэ унэтлыныгъэ лъагъуэр зэлузых макъш. Пэщхьынэмрэ къурмакьейм къыщылу макъхэр натурал макъхэраши, псэушхьэм ахэр зэрихъурэ бзэ пэщлэдзэр ухуэу шлидзагъэнти, клэуэ пэтрэ хуэныкъуэ зыхуэхъу гуэрхэри макъклэрэ къылунклэ зэрыхушлэжыклэрэ къыгъэхъуауэ жылэпхъэш "къ" макъри, ар къызэрыхъуари тыншу къышлэклэныкым, къызэрыхъуами зэманыгъуэ мащлэ ихьагъэнкым. Ауэ ар къэхъуа нэужь, макъ къэхъуныгъэр

кѣурмакѣйм ипщѣклѣ тѣмакѣым флѣкыфу бзѣгу лѣэдакѣэрѣ жѣѣ кѣуѣцѣ лѣѣныкѣуѣмклѣ унѣтѣу зѣрыщѣдзѣфѣр гурыуѣгѣуѣнщ.

Мы и кѣѣхѣуныгѣѣм ипкѣ зѣритклѣщ "кѣ" макѣ мыхѣѣнѣри, кѣѣжѣаплѣрѣ кѣѣхѣуплѣ кѣызылуѣ макѣщ. Кѣѣхѣуплѣрѣ кѣѣжѣаплѣ мыхѣѣнѣр кѣѣхѣум теухѣуащи, кѣѣхѣуплѣм кѣыщыхѣур иджѣри зѣрыхѣун мыхѣуауѣ зѣрыщытынѣум кѣызѣрыгуѣкклѣ, "кѣ"ыр кѣѣхѣуплѣрѣ кѣѣжѣаплѣ мыхѣѣнѣм нѣмыщѣ, зѣрыхѣун хѣуй мыхѣуари кѣѣзылуѣтѣфѣну макѣ мыхѣѣнѣуѣ зѣрыщытыр гурыуѣгѣуѣщ. "Кѣ" макѣыр бѣѣм зѣрыхѣлѣжѣыхѣ щѣкѣлѣр мы и мыхѣѣнѣклѣрѣщ.

"Кѣ"ыр пѣѣуѣщхѣѣм кѣызхѣигѣѣлуклѣ нѣужѣ, кѣѣхѣуплѣрѣ кѣѣжѣаплѣ мыхѣѣнѣклѣрѣ щхѣѣж зы макѣыу зѣрихѣѣу щѣдзѣауѣ жѣлѣпхѣѣми, бѣѣ ухѣуѣныгѣѣ пѣщѣлѣдѣѣм макѣрѣ псалѣѣхѣѣм ищхѣѣм кѣыпыхѣѣжу, абѣхѣѣм я кѣѣжѣаплѣ кѣырилуѣ бѣѣм хѣхѣѣу щѣдзѣагѣѣнщ; иужѣкли, зѣрыхѣун мыхѣуари кѣырилуѣу хѣлѣжѣыхѣу щѣдзѣагѣѣнщ. Ар япѣу макѣрѣ псалѣѣѣм ищхѣѣм кѣыпыхѣѣу абѣхѣѣм я кѣѣжѣаплѣрѣ кѣѣхѣуплѣр гурыуѣгѣуѣ ищѣу бѣѣм щызѣекѣуѣу зѣрыщѣдзѣр гурыуѣгѣуѣнщи, кѣѣхѣуплѣр икли кѣуѣдыплѣу зѣрыщытым ипкѣ иткли, ижѣклѣ макѣрѣ псалѣѣхѣѣм иклѣм кѣыпыхѣѣуи бѣѣм хѣлѣжѣыхѣу щѣдзѣагѣѣнщ. Кѣуѣдыплѣ мыхѣѣнѣуѣ мы и лѣжѣѣклѣми зѣрыхѣун мыхѣуари кѣырилуѣфу бѣѣм щызѣекѣуѣу щѣдзѣагѣѣнщ. Бѣѣм макѣрѣ псалѣѣхѣѣм ищхѣѣм кѣыпыхѣѣу щызѣекѣуѣу зѣрыщѣдзѣамрѣ, кѣызклѣлѣгыклѣу макѣрѣ псалѣѣр зытеухѣам и ухѣплѣрѣ зѣрыхѣун хѣуйр зѣрымыхѣур кѣырилуѣу макѣрѣ псалѣѣхѣѣм клѣух зѣрыхѣуѣхѣум и зѣхѣуакѣми зѣманыгѣуѣу машѣлѣ ихѣагѣѣнкѣым.

Утыку кѣызѣрихѣѣм зѣрезѣгѣклѣрѣ дѣтхѣнѣ зыгуѣрым и кѣѣжѣаплѣщ и макѣ мыхѣѣнѣр, икли зы кѣѣжѣаплѣр кѣуѣдыплѣуи зѣрыщытым зѣрезѣгѣыу бѣѣм холѣжѣыхѣыр "кѣ" макѣри, *"кѣ" макѣым "макѣ псалѣѣ"* кѣытехѣукѣкѣым.

"Кѣ" макѣ мыхѣѣнѣр "бѣѣм зѣрыхѣлѣжѣыхѣклѣрѣ ухѣу псалѣѣхѣр".

И кѣѣхѣуклѣм зѣрезѣгѣклѣрѣ "кѣ" макѣыр кѣѣжѣаплѣ зы мыхѣѣнѣ макѣщи, ар бѣѣм хѣлѣжѣыхѣу зѣрыщѣдзѣари мыпхѣуѣдѣщ: макѣрѣ псалѣѣхѣѣм ищхѣѣм кѣыпыхѣѣу, абѣхѣѣм я мыхѣѣнѣр кѣѣжѣаплѣу егѣѣлажѣѣр. Кѣѣжѣаплѣ мыхѣѣнѣуѣ зѣрыщытым ипкѣ итклѣ, ищхѣѣ кѣызпыхѣѣ псалѣѣ мыхѣѣнѣр кѣызѣрежѣѣращ кѣыгѣѣлѣагѣуѣри, "кѣ"ыр ищхѣѣ кѣызпыхѣѣ псалѣѣ мыхѣѣнѣм щыщкѣым. Мы псалѣѣѣм зѣрезѣгѣщи, мы лѣжѣѣклѣр "кѣ" макѣым игѣѣзащѣлѣ префикс кѣалѣнщи, абѣ илѣабжѣѣклѣ и гугѣу щытщѣлынщ.

Ауѣ и макѣ мыхѣѣнѣм зѣрезѣгѣклѣрѣ игѣѣзащѣлѣ мы префикс кѣалѣным кѣыщымынѣу, "кѣ" макѣым кѣыклѣлѣыклѣу макѣ гуѣрхѣмклѣрѣ ухѣа псалѣѣхѣѣри щѣлѣщ. "Кѣ" макѣклѣрѣ кѣѣжѣѣу ухѣу мы псалѣѣхѣѣр зы кѣѣжѣаплѣклѣрѣ гѣѣзащѣлѣ луѣхугѣуѣхѣѣм теухѣауѣ зѣрыщытынури гурыуѣгѣуѣнщ. Мыпхѣдѣу зы кѣѣжѣаплѣ илѣу кѣѣхѣурѣ бѣѣр кѣѣзылуѣтѣ нѣрыбгѣѣм (сѣ) кѣыхѣуѣклѣу е абѣ илѣытѣ гуѣрым хѣуѣклѣуѣ гѣѣзащѣлѣ

лүэхугуэхэм теухуа псалъэхэм шыщ мыхэр: «къэсын, къэсын». Мы щапхъэхэм я къэхьуклэм теухуауэ лъытапхъэщ мыхэри: «къэнэн, къэлын, къэфэн».

Иджыри зы псалъэ мыхьуарэ псалъапхъэу лъытапхъэ макъхэм ищхъэм къыпыхъэу ахэр псалъэу бзэм хэлэжыхьын пэщлэдзэри "къ" макъклэрэ къыщежъэм шыгъуэщ зэрыгъэзащлэри, мыпхуэдэу къэхьуа псалъэхэщ мыхэр: «къэцлын, къэкхъун, къэцыфын, къэжбын; къэпцлэн, къэгъэпцлэн»

Мы псалъэхэр "къ" макъклэ къежъэуц къызэрыхьуарэ бзэм зэрыхэхьар, ауэ мы псалъэхэм я глагол лыхьэр "къ" макъ нэужьрауэ зэрышытри гулъытапхъэщи, ар глагол лэжьэклэм гурылуэгъуэ къешцыр (сыкъожь). И макъ мыхьэнэм елытащи, "къ" макъыр нэхьыбэу утыку къыхагъэххэ зы псалъэм (глаголым) ищхъэм къыпыхьэрэ префикс къалэн илэуц зэрызеклэуэри, зы глаголым ищхъэм къыщыпыхьэм деж, префикс къалэным къыщымынэу псалъэщлэ (глаголыщлэ) шыухуэжи шылэщи, къэзылуатэм (сэ) елытауэ "клуэн"ыр зэрыгъэзащлэ щыклэу ухуэж "къэклуэн" глаголыр мыпхуэдэ зы щапхъэщ. Къежъаплэм теухуауэ "къ" макъклэрэ къыщидзэу ухуэ мыпхуэдэ глаголхэм нэмышл, "шэн" глаголым къытехьуклыжауэ къэшапхьэрэ щхъэгъусэ щыпхъэм хужалэ "къэшэн" псалъэри глагол формэклэ ухуа зы псалъэщ.

Глагол закъуэм къыщымынэу, къежъаплэрэ къэхьуплэ мыхьэнэ илэу къэхьу шылэцлэрэ плыфэцлэ ллэужьыгъуэ псалъэхэри утыку къохьэфыр. Мыпхуэдэщ щлым къыхэхьукл мывэшхуэхэри адыгбзэм къызэрылуатэ щыклэри, къежъаплэрэ къэхьуплэр (къ) зэрыгъэлягъуэклэрэ (р) зэпкъырыуващ "къыр" псалъэр. Мыпхуэдэ къэхьуклэ зилэу утыку къыха зы псалъэщ "къабзэ"ри, ар "къызэрыхьуа логием тетыхыгъэ" зи мыхьэнэу зы щапхъэщ. "Къыпцлэ"ри "къ" макъклэрэ къежъэу ухуа зы псалъэу зы пхъэщхьэмышхьэ ллэужьыгъуэм и цлэщ; и теплэм занщлэу гурылуэгъуэ имыщми, ущытекъузэклэ и клуэцл пцлэпцлагъэр гурылуэгъуэ къищыу ухуа зы псалъэу къыщлэклынщ.

Къежъаплэрэ къэхьуплэ икли ухьплэр зэрылгытапхъэм къызэрыгуэклэщи, "къ"ыр бзэ лэжьэклэм клуэ пэтрэ ухьплэрэ клуэдыплэ мыхьэнэклэ макърэ псалъэхэм клэух яхуэхьуу зэрыщидзари жылэпхъэщ. Макърэ псалъэ мыхьэнэр клуэдыплэрэ мыхьуплэм хурихуллэу "суффикс" къалэнклэрэ гъэзащлэуц "къ"ыр макърэ псалъэм иклэм къыпыхьэу зэрыщидзагъэнри, мыбы илябжьэклэ и гугъу тцлынщ. Ауэ суффикс къалэн хэмылэу "къ" макъыр клэухьу макъ мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэхэри къэхьуащ: «дыкын, уфтэрэкын, уфтэрэкъ».

Къызэрыхьуа щыклэрэ и макъ мыхьэнэм теухуащи, къежъаплэрэ клуэдыплэ мыхьэнэм нэмышл, зыгуэрыр зэрыхьун хуейуэ шымытрэ иджыри зэрыхьун хуеиплэм имыуари "къ" макъклэ къызэрылуэтапхьэр гурылуэгъуэнщ. Мы и мыхьэнэр нэхьыбэу клэухьу зэрыгъэзэщлэнури

гулгытапхээш, ауэ псалъэ къежъаплэу зыкынгэлыагыуэрэ псалъэри мыпхуэдэу ухуэж шапхэхэри щылэщ. Аращи, мыхъу-мышлагыэрэ имыгыуэу утыку кыихэнрэ зыкэзыгэлыэгъуэн щыклэ зилэ цыхур адыгэбзэм "кыин"ущ зэрилътэр.

Клэух "къ"ыр клуэдыплэмэ, абы "э" кыыщыпыхэкклэ клуэдыплэрэ щылэгъуэ зэхэтщ (клуэдыплэрэ клуэтэгъуэу) къэхъу мыхъэнэри, мыбы суффикс къалэну игъэзащлэми илъябжэкклэ и гугъу шытщлынщ. Ауэ "къ" макъым и мыхъэнэм и гугъу тшагэххэщи, абы и клуэтэгъуэр (къэ) зи клэухыу ухуэ псалъэ мыхъэнэр "зэрыхъун хуей мыхъуа"уэ зэрылътэфынури гурылуэгъуэнщ: «дакъэ, пакъэ; вакъэ».

"Дзэ"мклэ епхъуэн луэхугъуэри мыхъуныгыэрэ къуэбэбжъэбагыу зэрылътытапхэр гурылуэгъуэнщи, апхуэдэри "къэ" клэухклэрэ зэрылътытапхэр игъуэщ: «дзэкъэн».

"Къ" макъыр и макъ мыхъэнэклэрэ мыпхуэдэщ бзэм зэрыхэлэжыыхъри, ар псалъэкум шыплъагыукъым: ар е псалъашхэщ, е псалъэ клэухщ. Къежъаплэрэ ухыплэ кызылуэ "къ" макъыр щхэж зы щылэгъуэ зилэ гуэр кызылуэ макъкъым, мыбы папщлэ макъ мыхъэнэ защлэу бзэм хэтщ, абы щхэж зы макъыу зы бзэ мыхъэнэ игъуэткъыми, бзэм "макъ псалъэ" хэхъухъкъым.

"Къ" макъыр и мыхъэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъым теухуауэ къэхъу псалъэ шапхэхэр къэтащ. Ауэ "къ, къэ" макъклэ ухуарэ "къ"ым и макъ мыхъэнэ имылуэ зыхэт псалъэхэри щылэщ. Мыпхуэдэу зи гугъу тщыр макъ мыхъэнэклэрэ ухуэ псалъэхэракъым, макъ егъэщхынклэрэ ухуэ псалъэхэщ. Макъ гуэрхэр утыку кызэрихъэ щыклэр а макъклэрэ ухуэ глаголклэ щылътэж щылэщ; икли псэущхэ гуэрхэри кызыхигъэлукл макъым егъэщхынклэрэщ зэрылътэри, мыпхуэдэу ухуа псэущхэцлэхэр макъ мыхъэнэ зымылэ псалъэхэщ. Аращи, псэущхэцлэрэ глаголхэу *макъ мыхъэнэнишэу "къ" макъ зыхэту ухуа псалъэхэм* теухуа шапхэщ мыхэр: «къэкъэн ("къэ-къэ" макъхэр кызыхэлукл къэлуэклэ), къакъэ (къэкъэ макъ), дыркъакъэ (и "къакъэ" макъклэ ягъэщхэпэ лэмэпсымэ), адакъэ (зы псэущхэцлэщи, флэкыплэ имылуэ адыгэбзэм кынгъэщлауи жыплэфынкъым, адыгэбзэм кынгъэщламэ, зы псэущхэхъуу "адэ"рэ "къэкъэн"ым кытехъула псалъэу кыщлэкынщ, ауэ мыпхуэдэу зэрыщытри налуэкъым), къыу (зы бзу лъэпкъым и къэкъэклэм егъэщхынклэрэ зэрылътэ флэщыгъэцлэщ), кыру».

"Къ" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

"Къ" макъыр кызэрыхъуар гурылуэгъуэ хъуагъэнщи, бзэм хилэжыыхъри мы и къэхъуклэм теухуащ. Ар къежъаплэ макъщи, къежъаплэм теухуауэщ бзэм зэрыхэлэжыыхъыр. "Къ" макъымклэ кыщцидзэ зы макърэ псалъэм къежъаплэ лэжыгыэ егъуэтыр. Ар бзэм хэлэжыыхъу япэ зэрыхэхъари мыпхуэдэ лэжэкклэу жылэпхэщи, дэтхэнэ зы глаголрэ псалъэм префикс зэрыхуэхъум теухуа шапхэхэр къэтхынщ:

«ин → кьэин; ун → кьэун; уэн → кьэуэн; лун → кьэлун; луэн → кьэлуэн; сын → кьэсын-2; сэн → кьэсэн*; зын → кьэзын; дзын → кьэдзын; гьын → кьэгьын; гьун → кьэгьун*; джын → кьэджын; джэн → кьэджэн; жын → кьэжын*; жэн → кьэжэн; жьын → кьэжьын-2; жьэн → кьэжьэн-2; щын → кьэщын; щэн → кьэщэн*; щлын → кьэщлын; щлэн → кьэщлэн; шэн → кьэшэн-2; чын → кьэчын; чэн → кьэчэн; клын → кьэклын-2; клуэн → кьэклуэн; хьун → кьэхьун; хьын → кьэхьын; хун → кьэхун; льэн → кьэльтэн; лэн → кьэлэн; ллэн → кьэллэн; плын → кьэплын*; фын → кьэфын*; вын → кьэвын; вэн → кьэвэн».

Щапхъэу кьэта глаголхэм "к"ыр кьапыхъэу ухуэж глаголхэм щыщ гуэрхэм мыхъэниг зэрызырагъуэтыр гулъытапхъэщи, мыбыхэм ипккэ и гугъу тцлагъэххэщ. Дэтхэнэ зы луэхугъуэм зы кьежъаплэрэ пэщлэдзэ зэрилэм ипккэ итккэ, "к" макъыр дэтхэнэ зы глаголым префикс хуэхъуфыну зы макъщ. Ауэ глагол гуэрхэр зэманым дэклуу гъэзашлэрэ кьэхъу луэхугъуэхэм теухуащи, ахэр кьежъаплэрэ пэщлэдзэккэ кьэлүэтэныр игъуэ дьдэ хъукъым (*). Мы кьэта щапхъэхэм хыболъагъуэр мыри, глагол гуэрхэр "к" префиксклэрэ кьэтпсэлъкъым.

Кьежъаплэрэ кьэхъуплэр иккы ухыплэрэ клуэдыплэу зэрыщытыр гурылүгъуэщи, "к" макъыр псалъэхэм суффикс кьалэнклэрэ кьыпыхъэу а псалъэ мыхъэнэр мыхъуныгъэккэ егъэлажър. Клуэхъу зыкьэзыгъэлагъуэ "к" макъым "м"ыр кьыпыхъэжуш (къым) "мыхъуныгъэ" суффиксыр зэрыухуэри, мыпхуэдэ щапхъэхэри кьэтхъынщ: «клуэкъым, клуэнкъым, клуэнукъым, клуакъым, клуэтэкъым, клуэнтэкъым, клуэнутэкъым, клуатэкъым».

Клуэдыплэрэ ухыплэ кьызылүэ "к" макъым "э" кьыпыхъэмэ, клуэдыплэрэ ухыплэм гурыщхъуэ зэрытехуэр гулъытапхъэщи, мыпхуэдэуи упщлэ кьохъур. Аращи, "кьэ"р суффикс зыхуэхъу дэтхэнэ зы псалъэр упщлэу мэхуэжър: «клуэкъэ(?), клуэнкъэ(?), клуэнукъэ(?), клуакъэ(?), клуэтэкъэ(?), клуэнтэкъэ(?), клуэнутэкъэ(?), клуатэкъэ(?)».

"Къу" макъыр.

"Къу" макъым кьытехъул "макъ псалъэ"хэр.

Бзэр макъклэрэ зэрылажъэм ипккэ итрэ макъ гъэбэгъуэныгъэм зэрыхушэкъым кьызэрыгуэкккэ, бзэ лэжъэккэу игъуэр кьышысым деж, кьежъаплэ кьызылүэ "к"ым "у" кьыпыхъэжу кьэхъурэ ужьыныгъэ зилэ мыхъэнэ кьигъэщлын хуей щыхъулэ зы макъыщлэу "къу"р утыку кьызэрихъэр гурылүгъуэщ. Аращи, кьежъаплэрэ кьэхъуплэр кьызылүэу иджыри мыхъуар кьызылүэ "к"ым ужьыгъуэ зэригъуэтклэрэ утыку кьыхъэ "къу"р кьыздыщыхъуплэм зыщиужъарэ кьыздыщыхъуплэм пыщлауэ щытын мыхъэнэ зилэу зы макъщи, ар бзэм мы и мыхъэнэклэрэ занщлэу зэрыхэхъыфынури гурылүгъуэныш. Кьызэрыхъуа щыклэм

зэрэзэгьклэрэ "кьэхьурэ кьежьаплэ ужьыгьуэ"у утыку кьихьа "кьу"р мы и кьэхьуыклэ мыхьэнэм езэгьыу лъэгаплэу кьыздыщыхьуа щылтэм пыщлауэ шытыр кьызылуэ зы псалтэу **"кьу"**уэ бзэм хэхьагьэнщ. Зы макьыщлэрэ икли зы псалтэу мы кьызэрыхьуа щыклэр япэу "кьурш"ыр зэрылгытэ щыклэрауэ кьыщлэклынщи, иужьклэ мыпхуэдэхэм ещхьхэри "кьу" макьымклэ кьэлүатэу бзэм хэхьагьэнщ. Аращи, хьэкьу-щыкьу ллэужьыгьуэ гуэрхэм кьыхэгьэщхьэхукла убыдыплэхэри **"кьу"**уэ лъытагьэнщ (фальэм и кьу, фальэкьу).

"Э"м игьэзащлэ кьалэным ипкь итклэ, "кьу"итл зэхуакур адыгэбзэм и лэжьэклэм **"кьуэ"**уэ зэрилгытэфынур гурылуэгьуэнщи, ар "кьу" псалтэ нэужь кьуэди дэмыкьыу бзэ лэжьэклэ пэщлэдзэхэм деж кьэхьуагьэнщ. Зэрыгурылуэгьуэщи, "кьуэ"р кьуитлым е кьурш еклүэклитлым я зэхуакураш.

Зэрыгурылуэгьуэу, "кьуэ"р нэгьуэщл гуэрми теухуауэ бзэм зэрыхэтри гурылуэгьуэщи, зи гугьу тщла "кьуэ"р (кьурш зэхуаку) "бын" мыхьэнэуэ **"кьуэ"** псалтэр кьыщыхьуам хуэпэжыжьащэу кьыщлэклынкьым. Мы "кьуэ (бын)"р зэрыхуэ щыклэмрэ кьуитл зэхуаку "кьуэ"м и ухуэклар зэхуэдэкьым. Аращи, кьуитл зэхуакум клүэтэгьуэ зэрыдэлгыр "э"клэрэ кьэлүатэуш "кьуэ (кьурш)"р "кьу"м кьызэрытехьукла щыклэри, мы псалтэ кьэхьуклэм нэмыщл, зыгуэрым кьыхэхьуклыныгьэ зи мыхьэнэ "кьу" макьым "э" кьыщыпыхьэклэ а кьызхэхьуклам пыщлами, щхьэж езым зэманьгьуэрэ щылэгьуэ зилэж гуэр кьырилуэнщи, мыраш мыбдежым зи гугьу тщы "кьуэ" (бын) псалтэр зэрыхуэ щыклэр. Кьызэрыхьуа щыклэм щыгьуазэ ущыхуэхьум деж, "кьуэ"м и мыхьэнэр цыхухьу е цыхубз хуэмылуауэ дэтхэнэ зы "бын"рагьэнти, ар "цыхухьу бын"у зэрылгытэм и кьежьаплэр лъэпкьыр цыхухьу бынклэ зэрызеклүэ хабзэм щытехьа нэужьрагьэнщ.

"Кьу" макьым кьытехьуклэ "макь псалтэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макь кьыпыхьэу кьытехьуклыжэ псалтэхэр, псалтэ кьыпыхьэу ухуэ **"псалтэ зэгүэтхэр"**.

Бгырэ я зэхуакур кьызэрылуатэ **"кьу, кьуэ"** макь псалтэхэр кьыпыхьэ макьхэмклэ бзэм зэрыхэлэжьыхьу кьэхьу псалтэхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «акьужь, кьужь, кьурш; кьуэжь, кьуалэ, кьуэладжэ».

"Кьу"м кьытехьукла "макь псалтэ"хэр нэхьыбэу бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэр абыхэм нэгьуэщл псалтэ кьапыхьэу "псалтэ зэгүэт" зэрыхуэращи, **"кьу"** макьым кьытехьукла **"макь псалтэ"хэр зыхэту ухуэ "псалтэ зэгүэт"**хэми щыгьуазэ дыхуэхьунщ.

"Кьу (бгы), кьуэ (кьуэладжэ)"уэ щыт "макь псалтэ"хэр зыхэту ухуа "псалтэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэхэр кьэтхьынщ: «"кьу, ищхьэ" → кьущхьэ; "кьу, ищхьэ, хьун" → кьущхьэхьу»; «"кьуалэ, бзу" → кьуэлэбзу; "кьуэладжэ, цыкьлү" → кьуэладжэ цыкьлү → кьуэлэджэцыкьлү; «"Щлэжыкьуей, кьуэ" → Щлэжыкьуикьуэ».

Зыгуэрым кыхэхьуклрэ убыдыплэ хуэхьур зэрылгыта "кьу"р зы "макь псалъэ"у зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа щапхьэщ мыхэри: «"фалэ, кьу" → фэлъэкьу»; «"бгы, кьу" → бгыкьу».

"Бын" мыхьэнэ зилэ "кьуэ"м кьытехьукл "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа щапхьэщ мыхэр: «пщы, кьуэ → пщыкьуэ; "кьуэжэ, пщы" → кьуажэм и пщы → кьуажэм ипщ → кьуэжэпщ; "кьуэ, лъху(н)" → кьуэрылху; «лъху(н), кьуэ" → лъхукьуэ, мылхукьуэ; "лъху(н), кьуэ, лы" → лъхукьуэл; "лэ(н), кьуэ" → ллакьуэ; "лакьуэ, лъэщ" → ллакьуэлъэщ; "лакьуэ, лэщ" → ллакьуэллэщ; ллакьуэ, лъэщ" → лъэкьуэлъэщ».

"Кьу" макь мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Кьу" макьыр кьызэрыхьуа щыклэр гурылугьуэщи, ар бзэм зы "макь псалъэ"у зэрыхьам кьытехьуклыжа псалъэхэрщ мыхэр: «кьурш, кьущхьэ, кьуршыщхьэ».

"Кьу"р зы псалъэу утыку кыхьа нэужь, "кьу"хэм я зэхуакур макьыбзэм кьызэрылугьуэ "кьуэ"уэ лытапхьэщи, мыпхуэдэу кьэхьуа псалъэхьэщ мыхэри: «кьуэ, кьуалэ, кьуэладжэ».

Цыхум кьыщлэхьуэ бын "кьуэ"р лъабжэ хуэхьуу, зэлъэкьэгьурэ зы жылагьуэ цыху гупыр зы кьуэрэ кьуалэр я псэуалъэу, зэгьусэу зыдэс псэуплэри кьолуатэр: «кьуажэ, кьуэжэгьу, кьуэжэклэ, кьуэжапщэ».

Дэтхэнэ зы пкьыгьуэрэ лъэм кыхэхьуклрэ кыхэхужьыкыу утыку кыхьэ дэтхэнэ зы пкьыгьуэрэ лъэри е лэпкьлэпкьри кьызхэхужьыклрэ зыпыщлам теухуауэ "кьу" макь мыхьэнэклэрэ кьызэрылугьуэщ гурылугьуэщ. Аращи, зы пкьыгьуэрэ лъэм кыхэхьуклрэ абы щлэгэкьуэни зыхуэхьуу ар зыхьрэ зыгьэклэу лэпкьлэпкьыр "кьу" макь мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэхуэ кьолуатэр: «лъякьуэ, бжакьуэ».

Лъякьуэр лъэм кыхэхьуклрэщ, икли ар кьызхэхьукла лъэри зыхьращи, мыри зэрыгьэзащлэр "кьу" макь мыхьэнэклэрэ зэпкьырыувэ псалъэхэмклэрэщ кьызэрылугьуэ. Ауэ "лъякьуэ" псалъэр утыку кьызэрихьамрэ, абы игьэзащлэ лүэхугьуэр кьызэрылугьуэ щыклэу илъябжэклэ кьэта псалъэхэр утыку кьызэрихьам и зэхуакум зэманьгьуэф дэлъу жылэпхьэщ. Мы гьэзащлэ лүэхугьуэр кьызылэу глаголыр "кьун, кьуэн"у ух глаголу "кьу"р макь мыхьэнэклэрэ фыуэ бзэм хэлэжыыхьу зэрыщидзэ пэщлэдзэу кьэхьуагьэнщ: «бэкьу, бэкьуэн, лъэбэкьуэн, лъэбакьуэ».

"Кьу"р кьызхэхьуклым теужьыкыныгьэрэ зэрыпыщлар и мыхьэнэу кьызэрихьэм кьызэрыгьуэклэ, "кьу"рэ "кьурш"ыр кьызхэхьукла щыльэм елытауэ зэрыщытым ещхьрэ езэгь лүэхугьуэхэри "кьу"уэ зэрылгытар гурылугьуэщи, зыгуэрым кыхэхужьыкыла лыхьэр абы теухуауэ "кьуапэ"у мэлгытэр. Кыр хьуа удзым и тхьэмпэхэр кьызтехьуклрэ зыпыт пкьыгьуэри зы "кьу" лэжыгьуэу мэлгытэр: «мэкьу».

"Кьу"р щыльэм кыхэхужьыкыу зы лъэгаплэщи, и зы лъэныкьуэм ущыту адрей лъэныкьуэр плъагьуфкьыми, "кьу"м и щыбым

кышцынэныгэхэри "кью"р льябжэ зэрыхуэхүклэрэщ кызырылуатэр: «зыгуэрым и щыбыр абы и "кьюаг"уц кызырылуатэр; мыпхуэдэу гъэпщкълунклэ щхьэпэ кыпхуэхур "кьюагнаплэ"щ». Аращи, зыгуэрыр кьурш е нэгъуэщл пкыгъуэ гуэрым и щыбым зэрыщылэрэ зэрыхуэклэу хуэдэ лүэхугъуэхэри кьюагъым щыгъэзащлэ е кьюагъым теухуауэ гъэзащлэ лүэхугъуэхуэ, "кью" макъ мыхьэнэклэрэ кьолуатэр. Мыпхуэдэу зы кьюагнаплэм теухуауэ гъэзащлэ лүэхугъуэхэр глаголым ищхьэм "кью"р префикс кьалэн игъэзащлэу кызырыпыхьэклэрэ мэгъэзащлэри, "кью"м и префикс кьалэн илъябжэклэ мыбыхэм и гугъу щытщынщ. Ауэ мыпхуэдэ кьюагнаплэклэрэ гъэзащлэ лүэхугъуэхэри щылэщи, мыпхуэдэ глаголхэр "кью, кьюэ"клэрэ кьежэуц зэрыхуэр. Мыпхуэдэ лэжьэклэр "кью"р бзэм флыуэ хэлэжьыхьэрэ и макъ мыхьэнэр хуиту бзэм цызеклэуэ щидза нэужьрауэ льятапхьэщ. "Кью"р кызыпыхьэу ухуэ мыпхуэдэу глаголхэр префиксиал глаголхэщ, "кью"м кыклэлъыклэу макъхэращ мы глаголым лажэ ыхьэр: «кьюэсын (сыкьюэсщ), кьюэтын, кьюэлын, кьюэхьэн (сыкьюэхьэ), кьюэклын - кыкьюэклын, кьюэнэн (кьюзонэ) - кыкьюэнэн».

"Кью"р зыгуэрым и зы ыхьэу зэрыщытым папщлэ, зыгуэрым тепщыхьыр убыдыплэу щыт икьурэ кьуапэм теухуэщ зэрыбгъэзащлэри, мыпхуэдэу занщлэу "кью"м теухуауэ гъэзащлэ глаголыр префиксиал глаголкымы, "занщлэ глагол"щ: «кьюзын (сокьюз)». Мыпхуэ лүэхугъуэу кьэхуэ глаголхэщ мыхэри: «дэкьюзэн, хэкьюзэн (хызокьюзэ)».

"Кью"р клэу пэтрэ убыдыплэрэ зыгуэрым и зы ыхьэм теухуа макъ мыхьэнэуэ бзэм хэлэжьыхьу зэрыщлэдзэр гулъятапхьэщи, дэтхэнэ зыгуэрым и "кью"рэ и убыдыплэм е и зы ыхьэм теухуауэ бгъэзащлэр а гуэрым теухуауэ кьэбгъэкълуэкл лүэхугъуэщи, мыпхуэдэхэри "кью" макъ мыхьэнэклэрэ гъэзащлэ лүэхугъуэхуэ кьолуатэр. Мыпхуэдэхэр "кью" макъ мыхьэнэклэрэ гъэзащлэ глаголщ, "кью"р глагол лэжьэклэ ыхьэщ. Нытлэ, "кюн, кьюэн"клэрэ гъэзащлэ глаголхэри утыку кьохьэр: «екюн, декюн, зэдэкюн, шлэкюн (сыщлокью, щлызокью), хэкюн, флэкьюэн (флызокьюэ)».

"Кью"р зы "макъ псалъэ"у утыку кызызрихьам кышчлэдзэу, абы нэгъуэщл макъхэр кыпыхьэжурэ ухуэ псалъэхэм кыклэлъыклэуэ, "кью"м теухуауэ гъэзащлэ лүэхугъуэхэр, тлани "кью" макъ мыхьэнэклэрэ гъэзащлэ лүэхугъуэхэр утыку кыхьэу "кью" макъ мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр мэбагьур. "Кью" макьыр бзэм зэрыхэлэжьыхьым и зэклэлъхьэужьыклэр мыпхуэдэу зэрыщытыр гулъятапхьэщ: "кью"р япэу зы "макъ псалъэ"у бзэм хохьэри, мы "макъ псалъэ"р кыклэлъыклэу макьрэ псалъэклэ зэрылажэ щыклэу "кью"р псалъащхьэ хьууэ бзэм хэлэжьыхьу щлэдзэр; абыи кыклэлъыклэужу "кью"р псалъэ ухыплэрэ глагол кьалэн игъэзащлэу бзэм и хэлэжьыхьу щлэдзэри, "кью"р бзэм зэрыхэлэжьыхьыр клэу пэтрэ мэужьыр. "Кью"р и макъ мыхьэнэклэрэ нэгъуэщл макьрэ псалъэхэм клэух щыхуэхүклэ, зи клэух псалъэм глагол кьалэн хуигъэзащлэу аращ.

Зэрыгурылуэгъуэу, дэтхэнэ зы псалъэм и ухыплэ макъыр а псалъэм и мыхьэнэр зыдэклунум зышэрэ зыгъэлажьэрщ. "Къу"р клэух щыхьуклэ, абы игъэзащлэ глагол къалэныр зи клэхым теухуауэ къурэ убыдыплэклэрэ гъээзщлапхьэраши, мыпхуэдэу гъэзащлэр "къу"р клэух зыхуэхьу макърэ псалъэ мыхьэнэми елытащ. Араши, "къун, къуэн"клэрэ ух глаголхэр утыку къызэрихьэм теухуауэ ипщэклэ къэтахэм нэмышл, нэгъуэщл макърэ псалъэхэм клэух зэрыхуэхьуклэрэ ухуэ глагол шапхьэхэри къэтхьу, гъэзащлэ луэхугъуэм шыгъуазэ дыхуэхьунщ: «щлэкъуэн, щлэгъэкъуэн, зыщлэгъэкъуэн».

Мы шапхьэхэм зэрыхэплъагъуэщи, цыхурэ дэтхэнэ зы псэущхьэр зыр зым щлэгъэкъуэн зэрыхуэхьу псалъэхэр мэхуэр. Араши, зи лэрэ зи лэпэр къу пэлытэу зэрылыгъхэм ялэжьри "къун"клэрэ ух глаголу утыку къохьэр: «дэлэпыкъун, зэдэлэпыкъун».

"Къу"р къызхэхьукл гуэр щылэщи, макъ мыхьэнэклэрэ зы "къу"рэ "къуэ"р къызхэхьуклам и зы лыхьэщ. Мыпхуэдэу зытеухуам и зы лыхьэу зэрыщытым къызэрыгуэклэщи, зэхуэхьэсынрэ зэбгырыдзын луэхугъуэхэри зэрыигъуэклэрэ "къу" макъ мыхьэнэклэрэ зэпкъырыувэ псалъэхэмклэ къолуатэр: «щыкъун, щыкъуий; укъуэнщын, къуэнщий»; «икъухьын, текъухьын, щлэкъухьын»; «зэщлэкъуэн».

Зэщлэкъуэныгъэр зытеухуар лэпкълэпкъырамэ, ахэр зэхуэ щлын луэхугъуэри "къу" макъ мыхьэнэклэ гъэзащлэу къолуатэр: «къуэдиин, укъуэдиин».

Къызхэхьуклам теухуа ужьыгъуэр зи мыхьэнэ макъщ "къу"ри, мыпхуэдэу щымытыжынрэ и "къу"у щытам тешынри "къу, къуэ" хьуныгъэм тешыныгъэу къолуатэр: «къуаншэ, укъуэншын».

Дэтхэнэ гуэрыр лыхьэу лыхьэу зэрызэпкъырылгыр "къу" защлэу зэхэлъущ зэрылгытапхьэри, мы и "къу" зэхэлъыклэр зэрызэпкъырыхури "къу"м щхьэщыкыныгъэрэ теклыныгъэу къолуатэр. Дэтхэнэ гуэрыр зы псоуагъ зилэраши, и псоуагъэр зэрыклэудыр "къу"уэ зэрызэхэлъым зыфлэклэудраш. Нэгъуэщлыу жыплэмэ, псоуагъ клэудыгъуэр "къу, къуэ"м хуэклэуэныгъэщ: «къутэн (сокъутэ)».

"Къу, къуэ"р къызхэхьуклам и зы лыхьэщ е и зы жыгъейщ. "Къу, къуэ"р зыгуэрым къыхэхьуклыу ужьыгъуэ зилэ гуэрщи, а къызхэхьуклам и зы лыхьэрэ абы и "къу"рэ "къуэ"уэ щытщ. Мыпхуэдэу лыхьэ лыхьэу зэхэлъу лытапхьэщ дэтхэнэ гуэрэри, абы и "къу, къуэ"р абы езым елытауэ и зы "ныкъуэ"у лытапхьэщ. "Ныкъуэ"р "къуэ" хьуным хуэклэуэрщи, ар зи ныкъуэм къыхэклэрэ "къуэ" зэрыхьур щхьэж езыр зэрыщылэ щлэклэр къызэрылуатэ псалъэщ. Дэтхэнэ гуэрыр мыпхуэдэу ныкъуэ ныкъуэу щызэхэлъклэ, дэтхэнэ гуэрыр зы псо хьун папщлэ мыбыхэм "хуэныкъуэ"щ. Ар дыдэу, ныкъуэхэри псо хьужын папщлэ адреи ныкъуэм хуэныкъуэщ. Араши, мыпхуэдэ псалъэхэри "къу" макъ мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжьыхьэклэрэ къыздынэса щыплэм утыку къыщохьэр: «зы къуэ,

закъуэ, закъуэ-тлакъуэ»; «ныкъуэ, ныкъуэ-дыкъуэ, хуэныкъуэ, хуэныкъуэн»; «ныкъуэкъуэгъу, зэныкъуэкъуэгъу, ныкъуэкъуэн, еныкъуэкъун, зэныкъуэкъун».

"Къу"р къызхэхъуклым и ужьыгъуэу къэхъураши, зыгуэрым къытехуэ удынклэрэ къытырищлэ улэгъэри зы "дыркъуэ"у лъытапхъэщ.

"Къу"р зытехуам къыхэхъуклэрэ абы и зы лыхъэщи, ар зэхуэпхъэсыжрэ зэщлэпкъуэжмэ, зы куэдагърэ псоуагърэ инагъщ утыку къыхэжынури, мыпхуэдэ лүэхугъуэхэри "къу" макъ мыхъэнэклэрэ ухуэ псалъэхэм къалуатэр: «ирикъун, хурикъун, зыхурикъун».

Зыгуэрыр флыуэ ирикъуу зэрыщытрэ егъэлеяуи зэрылъытапхъэр "икъу" псалъэмклэщ къызэрылуатэр: «икъуклэ лъэщщ, икъуклэ куэдщ, икъуклэ инщ, икъуклэ куущ».

"Къу"р зы псоугъэм и зы лыхъэщи, зыгуэрыр зэрызэбгырыпхърэ зэрызэхуэхъэсри, мыпхуэдэу гъэзащлэ лүэхугъуэр зэрыхъун хъуауэ зэрыгъэзащлэри "къу" макъ мыхъэнэклэрэ къызэрылуатэм теухуа щапхъэхэр къэтащ. Благъагъэклэ зэхушытыныгъэри генетикэу зы псоугъэрэ икли зэкъуэтыныгъэщи, мыпхуэдэхэри "къу" макъ мыхъэнэклэрэ къызэрылуатэ щылэщ: «щыкъу».

Мы псалъэм хуэдэ макъклэ зэпкъырыхауэ илъабжъэклэ къэта псалъэр мы къэта щапхъэм елъытауэ ипэлуклэ къэхъугъэнщ цыхум зыхуэныкъуэ хъэпшып гуэрхэр зэрилъыта мы псалъэр: «хъэкъу-щыкъу».

"Къу"р къызхэхъуclam и зы лыхъэу зэрыщытым къызэрыгуэклэ, клуэ пэтрэ лыхъэ лыхъэу зэхэлъу теплэ зилэр зэхуэмыдэ лыхъэхуэ зэрызэхэлъри "къу" мыхъэнэклэ ухуэ псалъэклэ къолуатэр: «къуэлэн, къуэлэн пщлэлэн».

Зыгуэрыр зэрыхъун хуейуэ зэрыщымытыжыр абы ифэрэ и зы лыхъэ гуэрхэр зэрыхэкл щыклэу лъытапхъэщи, ар фэрэ щхъэцым теухуами, "къу" макъ мыхъэнэклэрэ ухуэ псалъэхэмклэ къолуэтэфыр: «укъуеиклын, теукъуеиклын, фэкъу; къуий».

Щыгъынрэ тепхъуэн лүэхугъуэр зыхуэныкъуэр хэгъэхъуэн лүэхугъуэу къапштэмэ, мыр "къу"клэрэ къэлүэтапхъэщ, ауэ мыпхуэдэр "щытлэгъэн"рэ "тепхъуэн" лүэхугъуэхэм хуэдэу игъуэу зэрымыгъэзащлэр гурылуэгъуэщ: «щыкъуэн, зыщыкъуэн, пыкъуэн, флэкъуэн».

"Къу"р мыпхуэдэу бзэм зэрыхэлэжъыхъым теухуа щапхъэщ "къапыщклэж" псалъэри, ар дыгъуасэрэ пщэдей нэужьу а нэхъ жьыжыгъ зилэ махуэр къыпыщэжыныгъэу къызэрылуатэ псалъэщ: «пщэдей мыщклэ, къапыщклэж, къапыкъуэж; дыгъуэснэхъыпэ, къапыщклэж, къапыкъуэж».

"Къу"р къызэрыхъуарэ бзэм зэрыхэлэжъыхъь щапхъэхэм къызэрагъэлъагъуэщи, зыгуэрыр езым зылэпызышэрэ псэклэ хуэныкъуэ зыхуэщлынри зэрыигъуэклэрэ "тхъэ"клэ къежъэу "къу"клэ ух псалъэу утыку къохъэр. Ар "къу" макъ мыхъэнэклэрэ гъэзащлэу, "къу"р бзэм зэрыхэлэжъыхъыр иклэм иклэжым зыхуэклуар гурылуэгъуэ къытхуищлыу

утыку к̆ыхьэ псалъэу лъытапхьэщ: «тхьэк̆ун, итхьэк̆ун». Адыгэбзэм зы бзу лъэпкыр зэрылътэ "тхьэрык̆уэ"к̆уэри "тхьэк̆ун" псалъэ мыхьэнэ зилэу кышцл̆кынуш.

"К̆у" мак̆ым **"префикс – суффикс к̆алэн"**у игъэзащл̆хэр.

Занщл̆ глаголхэм префикс к̆ызэрыпыхьэр "э"кл̆рэщи (к̆уэ), ди глагол шапхьэхэр занщл̆ глаголу зэрыщытым к̆ызэрыгуэкл̆л̆, ухуэж префиксиал глаголхэм хэплъаг̆уэр "к̆уэ"уэщ.

«к̆уэин, к̆уэун, к̆уэуэн, к̆уэл̆ун, к̆уэл̆уэн, к̆уэсын, к̆уэсэн, к̆уэзын, к̆уэзын, к̆уэдзын, к̆уэг̆ын, к̆уэг̆ун, к̆уэджын**, к̆уэджэн**, к̆уэжын, к̆уэжэн, к̆уэжьын, к̆уэжьэн, к̆уэщын, к̆уэщэн, к̆уэщл̆ыхьын*, к̆уэщл̆эн, к̆уэшэн, к̆уэчын**, к̆уэчэн**, к̆уэк̆лын, к̆уэк̆л̆уэн**, к̆уэк̆хьын*, к̆уэк̆хьэн*, к̆уэк̆хун, к̆уэл̆эн, к̆уэл̆эн-2, к̆уэл̆ыхьын*, к̆уэл̆ыхьын*, к̆уэф̆ыхьын*, к̆уэв̆ыхьын*, к̆уэвэн»

К̆эта шапхьэхэм щыщ гуэрхэр "к̆у" префикскл̆рэ щыхуэм деж к̆эхьу глаголыр зэрыимыг̆уащэрэ (**) зэхьуэк̆лауэ к̆л̆уэтапхьэри (*) к̆ыхьэг̆эщ.

"К̆у"р кл̆ух зыхуэхьуу утыку к̆ыхьа псалъэхэм ипщкл̆ щыг̆уазэ дыхуэхьуащ, ауэ псалъэрэ глаголхэм "к̆у" мак̆ мыхьэнэр суффикс к̆алэнкл̆рэ к̆апыхьэк̆ым.

«К̆хь, к̆хь» мак̆хэр.

"К̆хь" мак̆ыр.

"К̆хь" мак̆ым к̆ытехьул̆ "мак̆ псалъэ"р.

"К̆" мак̆ым и к̆эхьупл̆ тэмак̆ нэужьым абы к̆ыкл̆л̆тык̆л̆уэ мак̆ыу утыку к̆ыхьэр "к̆хь" мак̆раш. Ари к̆ежьапл̆рэ л̆абжьэ хьупл̆, к̆ежьапл̆рэ л̆абжьэ ухуэпл̆рэ г̆этл̆ытыпл̆ мыхьэнэ зилэу зы мак̆щ. Ауэ нобэ адыгэбзэм зэрыхэт щл̆к̆л̆р машл̆щи, и мак̆ мыхьэнэр нал̆уэ дьдэ к̆ытхуэхьужу жыл̆пхьэк̆ым. Ар нобэ бзэм зэрыхэл̆жьыхьыр машл̆ дьдэу зэрыщытрэ и мак̆ мыхьэнэри нал̆уэ дьдэу к̆ызэрытхуэмыхьужым папщл̆раг̆энщи, "к̆хь" мак̆ыр к̆эл̆ул̆кл̆л̆ зыхуэг̆унэг̆у мак̆хэмкл̆ зыхьуэжыныг̆эм иувжурэ бзэм х̆кл̆уэдык̆лын л̆аг̆уэм техьауэ л̆ытапхьэщ. Абы и ужьыг̆уэ к̆эхьуа "к̆хь" мак̆ри мыпхуэдэщи, ари мак̆ зэхьуэк̆лыныг̆эк̆л̆рэ бзэм х̆кл̆уэдык̆лыпл̆р зи л̆аг̆уэу зы мак̆щ.

Бзэм нобэ "к̆хь" мак̆ыр зы мак̆ыу мы к̆ызэрыл̆у щл̆к̆л̆л̆ щхьэж зы "мак̆ псалъэ"у хэмытыжк̆ым. Ауэ ари к̆ызэрыхьуам ипк̆ иткл̆, бзэ пэщл̆дзэм занщл̆у зы "мак̆ псалъэ"у хэхьауэ щытауэ кышцл̆кынт. К̆ежьапл̆ л̆абжьэ г̆этл̆ытыпл̆ мак̆ мыхьэнэу зэрылътэм ипк̆ иткл̆, "к̆хь"ым и кл̆уэтэг̆уэ **"к̆хьэ"**р хьэдэр щл̆л̆хьэу зышаг̆этл̆ы

лѣабжѣр кѣызѣрлѣатѣ псалѣ хѣуагѣэнщи, ар ноби мыпхуэдѣ зы "макѣ псалѣ"у адыгѣбзѣм хѣтѣщ.

"Кхѣ" макѣым кѣытехѣукла **"макѣ псалѣ"р бзѣм зѣрыхѣлѣжѣыхѣыр:** макѣ кѣыпыхѣу **кѣытехѣуклыж псалѣэхѣр,** псалѣ кѣыпыхѣу ухуѣ **"псалѣ зѣгуѣтхѣр".**

"Кхѣ" макѣым кѣытехѣукла **"кхѣ"** макѣ псалѣэр **кѣыпыхѣ макѣхѣмклѣ бзѣм хѣлѣжѣыхѣу ухуѣ псалѣэхѣщ** мыхѣр: «кхѣахѣ, кхѣаблѣ, кхѣашклѣ, кхѣэжѣ».

"Кхѣ" макѣ псалѣэр зыхѣту ухуѣ **"псалѣ зѣгуѣт"**хѣми теухуа щѣпхѣ кѣѣтхѣынщ: «"кхѣ, плѣ" → кхѣэплѣ, кхѣаплѣ; "кхѣ, лѣгѣунѣ" → кхѣ лѣгѣунѣ → кхѣэлѣгѣунѣ; "кхѣ, (и)щхѣ" → кхѣэщхѣ; "кхѣ, (и)щхѣ, дѣсѣ(н)" → кхѣэщхѣдѣсѣ».

"Кхѣ" макѣ мыхѣэнѣр **"бзѣм зѣрыхѣлѣжѣыхѣклѣр ухуѣ псалѣэхѣр".**

Кѣежѣаплѣрѣ лѣабжѣ мыхѣэнѣ зѣрилѣм ипкѣ итклѣ, абѣ атклѣ щѣмылѣжу лѣѣлуныгѣ зѣ мыхѣэнѣри "кхѣ" макѣ мыхѣэнѣклѣ кѣолѣатѣр: «кхѣылѣ!».

Щѣхѣѣфѣрѣ щѣлѣфѣхѣм тырищѣ жѣгѣейхѣр кѣызѣрылѣатѣр "кхѣ" макѣ мыхѣэнѣклѣ ухуа псалѣѣклѣщ: «кхѣаплѣ».

"Кхѣ" макѣым бзѣм **"префикс – суффикс кѣалѣн"** хѣгѣзѣэщѣлѣыхѣкѣым.

"Кхѣу" макѣыр.

"Кхѣу" макѣым кѣытехѣукл **"макѣ псалѣ"р.**

Бзѣр макѣклѣ бѣгѣуѣну зѣрыхуѣэщѣлѣкѣум кѣызѣрыгуѣклѣ, "кѣ"ым и ужѣыгѣуѣ утыку кѣыхѣарѣ щхѣж зѣ макѣуи бзѣм хѣлѣжѣыхѣу щѣлѣдза нѣужѣ, ар щхѣж зѣ макѣу зѣрылѣытѣм кѣыклѣлѣыкѣуѣ макѣ гуѣрхѣри "у"клѣрѣ кѣѣлуу щхѣж макѣу бзѣм и макѣхѣм хѣхѣащи, мыпхуѣдѣу лѣытапхѣэщ **"кхѣ"** ужѣыгѣуѣ (у) утыку кѣыхѣа **"кхѣу"** макѣыр кѣызѣрыхѣуа щѣыклѣри. "Кхѣ"ым и макѣ мыхѣэнѣ ужѣыгѣуѣр зѣ мыхѣэнѣу утыку кѣыхѣа **"кхѣу"р** нобѣ щхѣж зѣ **"макѣ псалѣ"у бзѣм хѣмытѣми,** ар нѣгѣуѣэщѣ макѣхѣм дѣщѣыгѣуу бзѣм зѣрыхѣлѣжѣыхѣ щѣыклѣм шхѣыныгѣуѣ лѣабжѣ лѣужѣыгѣуѣм теухуауѣ зѣрыщѣтыр гулѣытапхѣэщ. Мы псалѣэхѣр шхѣыныгѣуѣ нѣхѣыщхѣэрѣ лѣабжѣу зѣрыщѣтыр гулѣытытапхѣэщи, **"кхѣу"р** кѣѣхѣуплѣ лѣабжѣэрѣ ужѣыгѣуаплѣу зѣреджапхѣѣм ипкѣ итклѣ, ар мыпхуѣдѣ шхѣыныгѣуѣхѣм теухуауѣ бзѣм хѣхѣауѣ жѣлѣпхѣэщ. Абѣ и клѣуѣтѣгѣуѣ **"кхѣу"р** пѣсѣрей пѣзуклѣхѣм шхѣыныгѣуѣ лѣужѣыгѣуѣу щѣыта зѣ пѣѣуѣщхѣэр зѣралѣытѣращи, мыпхуѣдѣу зѣ **"макѣ псалѣ"у** адыгѣбзѣм зѣрыхѣтѣыр а лѣѣхѣэнѣм мы пѣѣуѣщхѣэр щѣыхум и шхѣыныгѣуѣ нѣхѣыщхѣу зѣрыщѣытѣм папѣлѣрагѣэнщ.

"Кхъу" макъым кыитехъукла **"макъ псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыыхьыр:** макъ кыыныхъэу кыитехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыыныхъэу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

Бзэм хэклуэдыкыжу лытапхъэу щыт "кхъу" макъым кыитехъукла **"кхъуэ"** макъ псалъэм кыыныхъэ макъклэрэ ухуа псалъэхэми нобэ куэдыщэу урихьэлэжкыым: «кхъуэшхуэ».

Ауэ абы кыитехъукла **"кхъуэ"** макъ псалъэр зыхэту ухуэ **"псалъэ зэгүэт"** хэр хэтщ бзэми, мыпхуэдэ шапхъэщ мыхэр: «"кхъуэ, шыр" → кхъуэ шыр → кхъуэшыр; "кхъуэ, плащлэ" → кхъуэплащлэ; "кхъуэ, лы" → кхъуэл; "кхъуэ, фэ" → кхъуэфэ, кхъуафэ; "хъэ, кхъуафэ" → хъэкхъуафэ».

"Кхъ" макъ мыхьэнэр **"бзэм зэрыхэлэжыыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр"**.

"Кхъу"р "кхъ" ужыгыгуэу къэхъуа макъщи, кьежъаплэрэ лъабжъэ ужыгыгуэу зи мыхьэнэу зэрылтытапхъэм кызырыгуэклщи, зы "макъ псалъэ"у "кхъуэ"м нэмышл, шхыныгуэу гуэрхэри "кхъу" макъыр зыхэт псалъэхэмклэ кълуатэу бзэм хэтщ. Мыпхуэдэщ мыхэр: «кхъужь, кхъуей, щлакхъуэ, кхъулэ».

Мы шхыныгуэхэр "кхъу" макъ мыхьэнэклэрэ кызырылуатэм нэмышл, шхыныпхъэ хьэдзэхэр зэраз лэмэпсымэри "кхъу" макъ мыхьэнэклэрэ ухуа зы псалъэуш бзэм зэрыхэтыр: «кхъузанэ».

Тланэ, шхыныгуэу зэралхъэу зэрахъэу ятлэм кыхащыкл хъэккушыкыу гуэрэри "кхъу" макъ зыхэту ухуа зы псалъэмклэщ кызыралуатэри, ар "кхъу"плэу (кхъуэщ) зэрахъэн папщлэ ящлыу зэрыштытар кызырыхэщклэрэ зэпкырыгуауэ зы псалъэщ: «кхъуэщын».

"Кхъу" макъым кыитехъукла псалъэхэр мыбы кышчымынэу, цыхум езымрэ и хьэлъэ гуэрхэр зэришэн лэмэпсымэ гуэрхэри кызырылуатэ псалъэхэми хэтщ "кхъу" макъри, ахэр мыпхуэдэу зэрилтытам и лъабжъэр зи гугъу тшлэ шхыныгуэхэр зэрыришэрагъэнт: «кхъухъ - кхъуэхъ».

Мы псалъэхэр шхыныгуэу зехьэным теухауэ къэхъуагъэнщ, ауэ икли ахэр кхъуэм и фэм кызыретешыклар гурылуэгъуэ къэзыщл псалъэхэри хэтщ адыгэбзэм. Аращи, пэсэрей Адыгэхэм хым шызеклуэ мы гу лэужыгыгуэхэр кхъуэм и фэм кытырищыкыу зэрыштытари гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэу лытапхъэщ мыхэр: «кхъуафэ, кхъуэфэжъей».

"Кхъу"р кызырыхъуа щыклэм зэрэзэгъщи, шхыныгуэм хуэлэрэ теухауа закъуэу щыткыым. Зыгуэрыр зэрыубзыхуа щыклэр зэхэтхуэнрэ лъабжъэм хуэгъэклужын луэхугъуэри "кхъу" макъклэрэ гъэзащлэ глаголхэм кълуатэ: «укхъуэн, укхъуэжын».

"Кхъу" макъым бзэм **"префикс – суффикс кълэн"** хигъэзэщлыхькыым.

«Хь, хьу» макъхэр.

"Хь" макъыр.

"Хь" макъым кыитехъукI "макъ псалъэ"хэр.

Тэмакъым кыыщыхъу "къ" макъ нэужь къэхъу "кхь" макъым кыыклэлъыкIуэу утыку кыхъа "хь" макъыми "лъабжьэ" мыхьэнэщ илэр. Ар утыку кызырихъа мы и макъ мыхьэнэклэрэ бзэ ухуэныгъэ пэщIэдзэм щызекIуэу щидзагъэнти, лъабжьэрэ кыызтехъукIыпхьэр, хьупхьэрэ бзыпхьэр "хьы"рэ "хьэ"уэ зэрылътэкIлэрэ бзэ пэщIэдзэхэм хэхьагъэнт. Ауэ мы и мыхьэнэклэрэкъым нобэ бзэм зы "макъ псалъэ"у хэт "хьы"р зытеухуари, ар клапсэ зэрыдзэрэ хьар лIэужьыгъуэу ящI щакIуэ Iэмэпсымэм теухуа псалъэщ.

"Хьы" щIыдрэ зэрыдзэн Iуэхури зы "макъ псалъэ"у "хьын, хьэн" глаголу кызырэыуэтапхьэр гурылуэгъуэщ, ауэ ар нобэ щхьэж зы глаголу бзэм хэлэжыыхьыщэу щыткъым.

"Хь" макъым кыитехъукIа "макъ псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыыхьы: макъ кыытыхъэу кыитехъукIыж псалъэхэр, псалъэ кыытыхъэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"Хьы" макъ псалъэр макъ кыытыхъэу бзэм зэрыхэлэжыыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэм теухуа щапхъэ къэтхьынщ: «хьышхуэ, хьыжъ, хьыщIэ»; «"хьы"уэ зэрыдзэрэ зэрыхъари "хьар"щ»; «хьыринэ - хьаринэ».

"Хьын, хьэн" глаголыр щхьэжу нобэ бзэм щызекIуэщэу щымытми, ар зэрыгъэзащIэ щыкIлэр къэзыгъэлыагъуэ "зэрыхьэн" глаголыр бзэм щызэрэклэр.

"Хьы" макъ псалъэм нэгъуэщI псалъэ кыытыхъэу ухуэ "псалъэ зэгүэт" щапхъэхэм теухуащ мыр: «"бэдж, хьы" → бэджыхь». "Хьы"уэ зэрыхъаращ "хьар" жыхуалэри, зы "хьы" лIэужьыгъуэу ар зыхэтү ухуэ "псалъэ зэгүэт"щ мыри: «"хьар, зы нэ" → хьарзынэ».

"Хь" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Хьы" псалъэр нобэ бзэм зэрыхэтыр зы "хьар" лIэужьыгъуэщ. Хьырэ хьар щIын Iуэхугъуэр кызырэыуэтэ глаголщ "хьэн"ыр (сохъэ, бохъэ, ехъэ).

"Хь"ыр кыызтехъукIыным лъабжьэ хуэхъуращи, а зэрыщыту кызытэнэныр фIыкъым. Мыпхуэдэу зыри хуэфIэмыкIлэр дэтхэнэ зы Iуэхуми хэпщIэу аткIэ-мыткIэ зыдзым мы и щыкIлэр "хьахъэ, хьэрахъэ, хьэрэхьэн"уэ зэрылътэр.

"Хь"ыр лъабжьэу зэрыщытым ипкъ иткIэ, абы икIыр лъабжьэм икIрэ щыкIращи, ар фIыкъым: «хьийм икIын».

И макъ мыхьэнэм зэрэзэгъклэрэ зы лъабжьэ Iуэхугъуэу щытрэ лъабжьэм хуэклэуэныгъэ, лъабжьэклэрэ гъэзащIэ Iуэхугъуэхэри "хь"

макыр зыхэту ухуэ псалъэхэраш зытеухуар. Зыгуэрым и лъабжьэм теухуауэ хьэрычэтыр кызырэуатэ глаголщ мыр: «хьейн».

Дэтхэнэ гуэрыр кызтехьукIра лъабжьэ хуэхьур кызылуэ "хь"ым хуэклэуныгъэклэрэ (нэ) зэгъэпщэнрэ зэлыгтэныгъэр кызылуатэ псалъэхэщ мыхэр: «нэхь, нэхьей, нэхьыфI, нэхьыжь, нэхьыбэ; нэхь ипэ/япэ → нэхьапэ; нэхь иклэ → нэхьыклэ, нэхьыклей». "Нэхь" псалъэм кызтехьукIыж мы щапхьэхэм щыщ гуэрхэр икIи "псалъэ зэгуэт"у зэреджапхьэри гурылуэгъуэщ.

Зи гъащIэр и лъабжьэм нэгъунэ кызыпсэхурэ гъащIэм и Iэфлагъэр иклэ нэгъунэ псэунри "хь" макъ мыхьэнэклэрэ кылуатэ псалъэуш зэрызпкырыувэр: «гъэхьэн».

"Хь"ыр дэтхэнэ кыэхуныгъэм лъабжьэ хуэхьу макъ мыхьэнэуэ зэрыщытым ипкь итклэ, кыщIэхьуэнум хуэклэуныгъэ зилэ лъабжьэр "хьыджэ"уш зэрылыгтэри, иджыри анэ мыхьуа цыхубз щIалэр кыщIэхьуэнум лъабжьэ хуэхьуу зэрыбылхугъэр кыхьэщу "хьыджэ"рэ "бзы"уш зэрылыгтэр: «хьыджэ, хьыджэбз».

"Хь"ыр лъабжьэщи, иклэм зи иужь ихьам клэрымыклрэ иклэ нэгъунэ клэун щIыклэхэри кызылуэ псалъэхэр "хь" макъ зыхэт псалъэхуэ зэпкыроувэр: «хьыжьэ, клэрыхьыжьэн».

Кыэхуу кыпэщытыр зи зыхэзымышIэн щIыклэрэ щIэн хуейхэм теухуауэ зикI гузэвэгъуэ зимылэрэ тыншыгъуэ зилэн щIыклэр лъабжьэрэ мыужыгъуэр зи хэщIапIэу, лъабжьэм (хьым) щыплрэ кыщыхьур зыфIэмылуэхуш кызырэуатэр: «хьымплар».

"Хь"ыр хьун лъабжьэу зэрыщытым ипкь итклэ, зэрыхьун хуейуэ щымытыр лъабжьэ ехыгъуэу лъытапхьэхэри "хь" макъ зыхэт псалъэхуэ зэпкыроувэр: «сыхьэн, дзахьэ, тIасхьэ, мэхьэшэн».

Нобэ "тIасхьэ"рэ "дзахьэ" псалъэм хуэдэу зэрахьэу щытми, щымылэ пэлыгтэу цыкIу дыдэ гуэрхэр кызырэуатэ зы псалъэ хэтщ адыгэбзэми, ар "мыщылапхьэрэ (цI) лъабжьэу (хь)" щытыныр зи мыхьэнэуэ зы псалъэщ: «цIырхь».

"Хь"ыр лъабжьэрэ кызтехьукIыпхьэр зи мыхьэнэраши, зыгуэрыр зэрыхьунурэ зэрыужьынур кыгъэувылэнрэ а зэрыщытыплэм кынэн Iуэхугъуэхэри "хь" макъ зыхэт псалъэуш зэрыгуэр: «лъэхьэн, лъахьэ».

"Лъэхьэн" Iуэхур зыгуэрыр зэрытыплэм иту кыгъэнэнраши, зы итыплэрэ зэхуэдэ псэуклэр кызщекIуэклэ зы зэманыгъуэри мыпхуэдэ псалъэуш кызырэуатэр: «лъэхьэн».

"Пэ"м кыIуклэ "хьырхь" макъым егъэщхьынклэрэ кыэхьуарэ "хь" макъ мыхьэнэ зыхэмылэу ухуа псалъэхэри щылэщ: «пырхьын, пырхьэн».

Псалъэм ищхьэ е иклэу зыдыхэт щыплэм елгытауэ лъабжьэ мыхьэнэ хигъээщIыхьу псалъэм щыщуш бзэм зэрыхэлэжьыхьыри, **"хь"** макъым бзэм **"префикс – суффикс кылэн"** хигъээщIыхьыкьым.

"Хью" макъыр.

"Хью" макъым кыитехьукI "макъ псалъэ"хэр.

Лъабжьэрэ хьупхэ зи мыхьэнэ "хь"ым и ужьыгъуэр (у) а лъабжьэм кыитехьукIу утыку кыхьэраши, мыувылэу хьууэ кIуэрэ кьэхьу зэпыту цIыхум мы гулътэ зыхуищлар **"хьу"**уэщ зэрилътатари, ар зэрызекIуэр кызылэу глаголыр **"хьун"**ращ. "Хьу"р "хьун" глаголыпкыу зы "макъ псалъэ"у бзэм хэтщ.

"Хьу"р мыувылэу кьэхьураши, хьуар хьуа нэужь аргуэру зыгуэр кыитехьукIынрэ кьэхьун папщIэ, зэхьуэкIын зэрыхуейри гурылэугъуэщи, мыри зэманкIэрэ кыизэрыхьуэрэ **"хьу"**пIэм итIыр зэрыкIуатэрэ гъуэгу зэрытехьэкIэрэ зэрыгъэзащIэр **"хьуэ"**уэ зэрыщытынур гурылэугъуэщ. Хьур хьуаши, ар зэрызэхьуэкIыр кызылэу **"хьуэ"**м кылуатэр иджыри хьупIэм имыхьараши, мыр бзэм макъ мыхьэнэ лэжьэкIэуш зэрыхэтыр, **"хьуэ"**р щхьэж зы "макъ псалъэ"у бзэм хэткыым. "Хьу"м и макъ мыхьэнэмрэ зы "макъ псалъэ"у и мыхьэнэр фIыуэ зэрызэтеухуэр гурылэугъуэщи, хьуар зэрызэхьуэкI щыкIэрэ аргуэру зы хьугъэ утыку кыизэрихьэм и зэхуакур кызылэу **"хьуэ"**р макъ мыхьэнэкIэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхь щыкIэрэ мащIэкыым. "Хьу"м и кIуэтэгъуэу кьэхьу **"хьуэ"**р икли хьуар зэрыхьуам кыитекIыжу гъугу зэрытехьэкIэрэ зэрызэхьуэкIраш, икли **"хьу"**уэ щытыныгъэр кызылэуэраш. Араши, хьуар зэрызэхьуэкIэрэ аргуэру хьун гуэр кыизэрыхьур кыизэрылуатэр **"хьуэхьу"**щи, мыр хьугъуэ-фIыгъуэщ; ауэ, хьуар зэхьуэкIынрэ зэрыхьуам икIыныгъэ кьэхьуныгъэр **"хьуэн"**щи, мыри мыфIыгъэщ.

"Хьу" макъ мыхьэнэрэ бзэ мыхьэнэм зэрэзэгъкIэрэ аргуэру зы "макъ псалъэ"у бзэм хэлэжьыхьу хэтщи, ар зы псэущхэ лъэпкыыр **"хьу"**рэ "бзы"уэ зэрызэщхьэщыкIым теухуауэ, псэущхэ лъэпкыым и зы лъэныкьуэ лъэпкыыр **"хьу"**уэ зэрылътатэрэщ (цIыхухьу, шыхьу). "Хьу" макъ мыхьэнэр зы псэущхэ лъэпкыым мы и зы лъэныкьуэр зэрилътэкIэрэ бзэм зэрыхэхьар ипщэкIэ зи гугъу зэрытцIакIэрэ **"хьу"**р "хьун"ыгъэм теухуауэ бзэм хэхьа нэужьщи, а мыхьэнитIыр зэтеухуэу щытми, я зэхуакум зэманыгъуэу мащIэ дэлъу кыищIэкIынкыым.

"Хьу" макъым кыитехьукIа "макъ псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ кыпыхьэу кыитехьукIыж псалъэхэр, псалъэ кыпыхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

Япэрауэ **"Хьу"**м кыитехьукIа **"макъ псалъэ"**хэр **макъ кьазэрыпыхьэкIэрэ** бзэм зэрыхэлэжьыхьу ухуэ **псалъэхэм** щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Зы лъабжьэм (хь) кыитехьукI зыужьыгъуэраш (у) **"хьу"** макъ мыхьэнэри, ар зэрыгъэзащIэу ухуа **"макъ** глагол"ри **"хьун"**раш. Ар зэрыгъэзащIэ щыкIэрэ кьэзыгъэлъагъуэ макъ кыпыхьэу бзэм зэрыхэлэжьыхь щыкIэм теухуа шапхьэхэщ мыхэр: «гъэхьун, дэхьун,

техуухын, щыхун, кыщыхун, щлэхуухын, кьэхун, хэхуухын, хуэхун, пыхуухын, флэхун, нэхун».

"Хун" глаголыр зэрыгээзашлэ щыклэм зы зэманьгьуэрэ зы гьуэгуанэ зэрихь щыклэр "хь" клэухклэрэ зэрыгээзашлэм теухуа шапхьэхэри хэтщ мы кьэтахэм. Ауэ мыпхуэдэу гьээзашлэ "хун" лүэхугьуэр префиксым елытауэ икли "э" клэухклэрэ ухуэфу глаголхэр утыку кьызэрихьэри гурылүэгьуэщ: «лэрихьуэн, ихьуэн, лүхьуэн, гуэхьуэн, дэхьуэн, техьуэн, щлэхьуэн, клэрихьуэн, хэхьуэн, лыхьуэн, пыхьуэн, флэхьуэн».

Псэущхьэрэ лэщыр япынрэ гьэхьунклэ щхьэпэ шаплэхэр глагол формэу ухуа "хун" псалъэращ кьызэрылүатэри, кьыпыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьу ухуэ псалъэхэщ мыхэр: «хуныплэ → хьуплэ; хунышхуэ»; «лэщыр хьуплэм щызэрагьашхэр кьызэрылүатэ глаголри "гьэхьун"ращ».

"Хьу" макьым кьытехьукла "макь псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми деплэынщ.

"Хьу" макьыр кьэхьуарэ "хьу"н лүэхугьуэ игьээзашлэу бзэм хэлэжьыхьу щидза нэужь, куэд дэмыкыу псэущхьэри хьурэ бзыуэ зэрызэхгьэжыпхьэр кьэунэхуагьэнщ. Аращи, псэущхьэ лъэпкьыр тлууэ зэщхьэщоклри, зы "бзы"гьэ зилэ лъэпкьщ, адреири "хьу"гьэ зилэу лъэпкьщ: «цыху, хьу" → цыхухьу; "шyd, хьу" → шыдыхьу».

"Хун" глаголыр кьыпыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэм ипэклэ и гугьу тцлащи, абы псалъэ кьыпыхьэу кьытехьукл "псалъэ зэгүэт" шапхьэи щылэщ: «"унэ, хун" → унэхьун». "Унэхьун" псалъэм занщлэу уеджэмэ, "унэ хун" хуэдэу хьугьуэ-флыгьуэщ, ауэ ар ирониеу кьэхьуарэ "унэ мыхьужын" мыхьэнэ зилэ псалъэу бзэм щызэрызеклүэри гурылүэгьуэщ.

"Лэщ гьэхьун"рэ ар зыщагьэхьу удзыпцлэ щыплэхэр зэрылгытэ "хун" псалъэхэр зыхэту "псалъэ зэгүэт" мэхуэри, мыпхуэдэ шапхьэщ мыхэр: «лэщ, (гьэ)хун" → лэщыхьуэ (лэщ зыгьэхьу) - лэхьуэ; "шы, (гьэ)хун" → шыхьуэ; "вы, (гьэ)хун" → выхьуэ; "бжьэ, (гьэ)хун" → бжьахьуэ»; "хун, флы" → хуныфл; "хун, щыплэ" → хун (щы)плэ → хьу(н)ыплэ → хьуплэ; кьущхьэ, хун" → кьущхьэ хун → кьущхьэхьу».

Зыгуэрым и гущылым телъ жьгьейхэр тегьэкьэбзыкынрэ захуэрэ цлафтэ щын лүэхугьуэри "хуэн/ухуэн" глаголклэрэ кьызэрылүэтапхьэр гурылүэгьуэщи, мыр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт" шапхьэщ мыхэр: «"пхьэ, хуэн/ухуэн" → пхьахьуэ».

"Хьу" макь мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Хь" макьым и ужьыгьуэу кьэхьуа "хьу"р лъабжьэу лытапхьэ дэтхэнэ гуэрым и ужьыгьуэу абы кьытехьуклращи, ар зы "макь псалъэ"у бзэм зэрыхэтри мыпхуэдэщ: «хьу, хун, кьэхьун». Хьур зэрыхьу щыклэрэ хьуурэ кьеклүэжыкыр зэрылгытэри "хьурей"уэщ.

"Хьу" макьыр зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэхьа "хьун"ыгъэ мыхьэнэкларэщ нэхьыбэу бзэм зэрыхэлэжьыхьри, макьрэ псалъэхэм кыкълэпкыкыуэ мыпхуэдэ мыхьэнэкларэ ухуэжу псалъэщлэхэри утыку кьохьэр. Ипэклэ зы "макъ псалъэ"у "хьу"р бзэм зэрыхэлэжьыхькларэ кьэхьу псалъэхэм теухуа щапхьэхэр кьэтащ. Ауэ ипэклэ кьэта щапхьэхэм щыщ гуэрхэр икли "хьу"р и макъ мыхьэнэкларэ бзэм зэрыхэлэжьыхьху ухуэ псалъэщлэхэу утыку кьыхьэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, ипэклэ кьэта псалъэхэри зэрыхэтыжу "хьу" макьыр и мыхьэнэкларэ бзэм зэрыхэлэжьыхь щыкълэм нэхьри щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

"Хьу"р хьугъуэ-флыгъуэщи, мыпхуэдэр кьэхьун папщли, мыпхуэдэ кьэхьун гугьэрэ гукьыдэж зыхуалэми "хьу" макьыр зэкълэпхьэужьу кызырэпкларэ зэпкырыувэ псалъэхэр хужалэр: «хьуэхьун – ехьуэхьун, хьуэхьун, хьуэхьу, хьуахьуэ»

Хьуар зэрыхэлэжьыкларэ мыхьуныгъэ кызырэпхьум теухуа псалъэхэщ мыхэри, "хьу"ауэ щытыр а зэрыщытыплэм зэрытекларэ зэрыкыатэ кызырэпкларэ "э" клэухкларэ ухуа псалъэхэщ: «хьуэр, хьуэрыбзэ; хьуэн, хьуанэ, хьуэнэн, ехьуэнын».

Зыгуэрэм "хьуэр" псалъэ хужелэнри абы "хьуэрурэ еджэн" мыхьэнэ зилэу ухуа "ехьурджэн"ращ кызырэпкларэ: «"хьуэр"урэ еджэн" → е-хьуэрэ-джэн → ехьуэ-ы-р-джэн → ехьурджэн».

Кызырэпхьу щыкларэ кызылуэ макьхэр "хьун" глаголым ищхьэм кыпыхьэу утыку кьыхьа псалъэхэрщ мыхэр: «дэхьун, кьыдэхьун, зэдэхьун; щыхьун – кьыщыхьун; хуэхьун, быхьу; лыхьун, псалыхьу».

Зыгуэрэм кызырэпхьу щыкларэ зытеухуар псалъэм ищхьэм кыпыхьэм макьращ кьэзыгъэлъагъуэри, кызырэпхьу щыкларэ зытеухуа луэхугъуэр кьыхэщу хьууэ щытыр (хьу-э) кызылуэ псалъэхэу зэхуэмыдэ луэхугъуэхэр кызырэпкларэ щыкларэ щхьэхуэ щхьэхуэу кьэгъэлъэгъуащ: «хэхьун ("х" клэутэгъуэ хьун луэхуу бэгъуэныгъэщ)»; «лтыхьун ("лэ-ы-хьу-э-н"у зэпкырыыхьхэрэ "лэ хьунклэ клэутэгъуэ"у, "лэ кьыщыхьу"р а "лэм игъуэ кызырэы"у а лээр щы"гъуэт"ращ)»; «ихьуэн, лухьуэн, дэхьуэн, техьуэн, пыхьуэн, щлэхьуэн»; «псыхьуэ, лэрхьуанэ»; «гуахьуэ (зы лэнатлэ ихьуэн -лэмэпсымэ)»; «пшахьуэ (мывэшхуэ гуэрэм кьыпыщэщу утыку кьыхьэу хьур, е пкыгъуэ цыкыу зэгъуэхькларэ кьэхьур)»; «сыхьуэ (щыларыс хьууэ щыт), сыхьуэх, сыхьуэрэх».

Мыпхуэдэ зэпкырыувэклэ илэми, кызырэпхьуа щыкларэ мыбыхэм хуэмыдэу лытапхьэ псалъэщ "гъуэхьуэн"ри, ар макъ мыхьэнэкларэ зэпкырыувамэ, "и гъуэ имзэгъэжу зэхьуэклын"у еджапхьэщ; ауэ мыпхуэдэ макъ кызырэпхьым егъэщхьынкларэ абы и луэклэ зэрылътэ глаголуй жылэпхьэщ.

"Хьу"р ужыгъуэщи, лэщыр зэраплрэ зэрыхагъахьуэри, мыпхуэдэ луэхугъуэхэр кьыщеклыэклэ щыплэри, мы луэхур зыгъэзащлэри "хьу" макъ мыхьэнэкларэ кьэлуатэ псалъэхэу зэпкыроувэр. Мыбыхэм теухуа

шапхьэхэр икли "макъ псалъэ"у ухуа "хьун"ым теухуауэ ипэклэ къэташ, ауэ абы къытехьукл псалъэхэр "хьу" макъ мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэклэ ухуэж псалъэхэуи зэрылгытапхьэр гурылуэгъуэнщи, мыбдежми шапхьэхэр къэтхьынщ: «хьун (лэщыр зыщыхьуаклуэ удзыпцлэ щыплэ), хьуэклуэн, гъэхьун; лэхуэ ("дилэ"рэ ди лэщ зыгъэхьу)».

Нэхьыбэу лэщыбэм папщлэ хужалэу зы псалъэщ "хьушэ"р, икли ар лэщыбэр зэралгытэ псалъэу къэхьугъэнщ, ауэ "хьушэ" псалъэм "хьуурэ шэ, хьуурэ клуэ" мыхьэнэ зэрилэм ипкъ итклэ, ар дэтхэнэ гуэрыр зэрыкуэдэр къызылуэ зы псалъэщ.

Мы къэта шапхьэхэр "хьу" макъыр зы "макъ псалъэ"у икли и "макъ мыхьэ"клэ бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуауэ ухуа псалъэхэу зэрыщытыр гулгытапхьащ. Ауэ мы псалъэхэм нэмышцл, "хьу, хьуэ" макъхэр зыхэт щхьэ, зи гугъу тцла "хьу"ныгъэ луэхугъуэ зыхэмыль псалъэхэри хэтщ адыгэбзэм. Зы лъабжьэр бзэ мыхьэнэуэ щхьэж "хьы"уэ зэрылгытапхьэр гурылуэгъуэнщи, зыгуэрэм и лъабжьэм хуэклуэу абы и гущылым теужыкыхьынрэ и лъабжьэм етлэхуу тетхьыкыхьын луэхугъуэр "хьы-у → хьу"рэ "хьы-уэ → хьуэ"клэрэ зэпкъырыувэ псалъэхэмклэ къызэрылуэтапхьэр гурылуэгъуэнщ. Ауэ мыпхуэдэу къэхьу "хьу, хьуэ" макъхэмрэ ипщэклэ зи гугъу тцла "хьун"ыгъэрэ "хьу (мыбз)"гъэр къызэрыхьуа щыклэр зэрызэхуэмыдэри гулгытапхьэщ. Икли мыбдежым зи гугъу тцлэр бзэ лэжьэклэм куэду иужьклэ къызэригъэхьуар гулгытапхьэщи, "хьу, хьун; хьуэ, хьуэн"у ипэклэ зи гугъу тцлахэм елгытауэ къыщыхьуари гунэгъу лэхьэнэу зэрыщытыр гурылуэгъуэнщ. Ауэ адыгэбзэм и лэжьэклэр лэщу макъыбзэм зэрытетым ипкъ итклэ, мыбдежым зи гугъу тцлы луэхугъуэхэри япэрей псалъэхэм хэгъуэщэн шынагъуэ зэрыщымылэклэрэ "хьу, хьуэ" макъклэ къызэрылу щыклэу бзэм къыгъэщлэщ. Араши, зыгуэрэм и лъабжьэм (хьы) теухуарэ лъабжьэм нэсу теужыкыхьынэгъу гъэзащлэ луэхугъуэри "хьы-у" - "хьы-уэ"клэрэ къолуэтэфыр: зыгуэрэм и гущылым тещыхьэрэ лъабжьэм ехьу техьунщыкыхьын луэхугъуэр, е зыгуэрэм тетыр мащлэ мащлэрэ лъабжьэ лъабжьэклэрэ къытеупщыкыхьынрэ цлафтэ щлын луэхугъуэр, зыгуэрэм щыгъыр къыщыхьынрэ упцлэныыр е илэу хьуар къытехьынрэ зыри имылэжу къэгъэнэн луэхугъуэр мы макъхэр (хьы; у-уэ) зэрызэхуэхьэклэрэ (хьу, хьуэ) къолуатэр. Мыпхуэдэу зэпкъырыува псалъэхэм щыщ шапхьэщ мыхэр: «щыхьуэн (щы-хьы-у-э-н), ухьуэн, пхьэ ухьуэн, пхьахьуэ (пхьэ-хьы-у-э)»; «хьуэнщлын, ухьуэнщлын (у-хьы-у-э-н-щлын)»; «хьунщлэн, хьунщлаклуэ (хьы-у-н-щлаклуэ)».

Бзэм и макъ мыхьэнэклэрэ зэрыхэлэжьыхьэрэ къытехьукл псалъэхэм щыгъуазэ дызэрыхуэхьуащи, мы и лэжьэклэм нэмышцлыу **"хьу"** макъым бзэм **"префикс – суффикс къалэн"** хигъээзщыхькьым.

«Гъ, гъу» макъхэр.

"Гъ" макъыр.

"Гъ" макъым кыитехъукл "макъ псалъэ"хэр.

Тэмакъ нэужь макъыу, "хъ"ым кыыклэлъыкълуэрэ бзэгу лъэдакъэм нэсу къэхъуауэ жылэпхъэщ "гъ" макъри, абы и мыхъэнэри езым нэгъунэ къэхъуа макъхэм я мыхъэнэм елътытауэ кълэуэтапхъэщ: къэхъуныгъэр зэрызрекълуэ лъабжъэ зи мыхъэнэуэ зы макъщ "гъ"ыр. Ар занщлэу мы и мыхъэнэклэрэ зэрихъэу щидзагъэнщ псэушхъэми, мы зехъэклэр бзэм зэрыхэхъэрэ псалъэ зэрыхэхъухъа щыклэращ **"гъын"** глаголыр кыызтехъукла зы "макъ псалъэ"у **"гъы"**р. "Гъ" макъыр къэхъур зэрызекълуэ лъабжъэ макъ мыхъэнэщи, "гъын"ри гъащлэ къежъаплэм зыкълэзыгъэлабгъуэ лъухугъуэщ; мыгъыр гъащлэм темыхъэфынклэ шынагъуэщ.

Къэхъур зэрызекълуэр кыызтехъукл лъабжъэщ "гъ" макъ мыхъэнэри, къэхъур зэрызекълуэрэ зэрылажъэр "гъ" макъым и кълэутэгъуэу "гъэ"м и мыхъэнэращ. Макъ мыхъэнэуэ мы гъэзащлэм кыызэрыгуэкълэщи, "гъэ"р кыызхуэкълуэ дэтхэнэ гуэрым и щылэгъуэр мэгъэлажъэр. Бзэ пэщлэдзэм кыыщидзэу "гъэ" макъ мыхъэнэм мы игъэзащлэм зэрэзэгъклэрэ, ар занщлэу бзэм псалъэ зэрыхэхъухъынури гулъытахъэщ: гъащлэр кыызтехъуклрэ зыгъэлажъэу **"гъэ"**р бзэм зы "макъ псалъэ"у хэхъащ. Ар бзэм мы зэрыхэхъа дыдэу кыдыгуроуэжми, илъэсым кыыщекълуэкълыр кызылуэ зы "макъ псалъэ"уш **"гъэ"**р адыгэбзэм зэрыхэтыр, икли "гъэ"р илъэсуи кыдыгуролуэр. Ауэ бзэ мыхъэнэрэ зы псалъэу "гъэ"р илъэсым хэлэжыхъэрэ гъащлэ зилэхэм я гъащлэр зыгъэужърауэ зэрыщытыр гулъытапхъэщ. Дызтэпсэухъ щы хъурейм теухуауэ ари макъ мыхъэнэклэрэ "гъэ" лъэужыгъуэрэ "гъэ" къарууэ щыт "дыгъэ"ращ зэпхари, дыгъэм и къекълуэкълэклэм елътытащ дыгъэм епхауэ дыздэщылэрэ дыздэщылэхэм я щылэгъуэрэ гъащлэ къекълуэкълыр.

"Гъ" макъым кыитехъукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхъыр: макъ кыыныхъэу кыитехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыытыхъэу ухуэ "псалъэ зэгъэтхэр".

Япэрауэ **"гъ"** макъым кыитехъукла **"макъ псалъэ"хэр кыыныхъэ макъклэрэ** бзэм зэрыхэлэжыыхъу ухуэ **псалъэхэм** щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Гъ"ыр зы "макъ псалъэ"у занщлэу бзэм зэрыхэхъа щыклэр "гъын" глаголращи, зэрыгъэзащлэ щыклэр кызылуэ макъхэр префикс хуэхъуу абы кыитехъуклыж префиксиал глаголхэм теухуа щапхъэ къэтхъынщ: «игъын - игъыхъын, лугъын - лугъыхъын, дэгъын - дэгъыхъын, дэгъын - зэдэгъын, щыгъын, щлэгъын, щлэгъын – щлэгъыхъын, клэрыгъын – клэрыгъэн (клэрыгъы-э-н), кълэуэгъын – кълэуэгъыхъын, хэгъын – хэгъыхъын, хуэгъын, флэгъын, нэгъын».

Гъыуэ щыту гъыныгъэр зейуэ лъытар кызырыуатэ псалъэу "гъын"ым кытехуыкӀащ мыр: «гъеин». Гъыуэ кыщӀэдзэнрэ щытыныр "гъын" ужыгъуэу зырылтытапхъэу къэхуэ глаголщ мыри: «гъуэгын». Гъыу щытрэ гъыныгъэм кӀинэн мыхъэнэ зэрилӀклэрэ къэхуащ мы псалъэхэри: «гъынэнэн, гъынанэ».

"Гъ" макъым кытехуыкӀа зы "макъ псалъэ"ри "гъэ"ращи, ар зы илъэсым хэлэжыыхьыр зырылтытэращ, ауэ мы кызырыуатэр икӀи зы илъэсри зырылтытэуш адыгэбзэм зэрызекӀуэ щыклэр. НытӀэ, илъэс мыхъэнӀклэрэ "гъэ"р бзэм зэрыхэлэжыыхь щыклэу, абы кышыыхъэ макъхэмкӀэ кытехуыкӀыж псалъэхэм теухуа щапхъэхэр къэтхъынщ: «мыгъэ/мэгъэ, нэгъабэ, нэгъэбэрей, гъэшхуэ».

Мыхэр "гъэ"р илъэсу зырылтытэ псалъэхэщ, ауэ илъэсым кыщекӀуӀклрэ щхъэж зы псалъэу мылтытауэ щыт "гъэ"р мы и мыхъэнӀклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхькӀэ псалъэхэри кызырыхъунур гурылуэгъуэнщи, "гъэ" макъ мыхъэнэ лэжыӀклэу къэхуа псалъэхэу лъытапхъэщ мыхэр: «гъатхэ, гъэмахуэ; гъаблэ, гъэш».

"Гъ" макъым кытехуыкӀа "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Гъын" макъ глаголыр зыхэту хуа "псалъэ зэгүэтщ" мыхэр: «"гъын, нэ" - "гъырей, нэ" → гъырей нэ → гъыреинэ → гъыринэ; "гъы(н), нэпцӀ" → гъынэпцӀ; "хъэ, гъын/гъеин" → хъэдагъэ (хъэдэ-гъы-э)».

Зы "макъ псалъэ"у илъэсым иплӀкӀи щызекӀуэ "гъэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"щ мыхэри: «"итӀанэ, гъэ" → итӀэнэгъэ/етӀэнэгъэ; "гъэ, флы" → гъэфӀ».

"Гъ" макъ мыхъэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхькӀэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Гъ"ыр сытри зэрыгъэзащӀэ "гъэ" лъабжъэ мыхъэнэ зилэу зы макъщи, гъащӀэр кызырежъэри "гъын"кӀэрэщ, ауэ гъащӀэ къекӀуэкӀыкӀэм дэтхэнэ и зы щыплӀэм "гъэ" зэпыудыгъуэу къэхуэри "гъэ-ы → гъы" луэхугъуэщ. "Гъ"ыр занщӀэу зы псалъэ зэрыхэхъуыхьыр "гъын" луэхугъуэращи, "гъы"кӀэрэ къежъэу къэлуатэу хъуар "гъын"ым теухуащ: «гъын, гъагъын, зэдэгъын»; «хъэдэ гъеин, хъэдагъэ (хъэдэ-гъы-э)»; «гъынэнэн, гъы нэпцӀ».

"Гъэ" лъабжъэщ "гъ"ыри, "гъ"ым зэманьгъуэрэ щылэгъуэ зэригъуэтыр "гъэ"щ: ар сытри кызырекӀуэкӀыр зэрыгъэзащӀэрэщ. "Гъэ"р щхъэж зы "макъ псалъэ"у хэтщ бзэми, абы кытехуыкӀыж псалъэхэщ мыхэр: «дызтепсэхуэ щылыгъэр зэпхарэ ди гъащӀэр кызхэхъукӀ къарур "дыгъэ"ращи, абы и зы къекӀуэкӀыкӀэрэ зы илъэсым щылажъэри зы "гъэ"щ; "гъэ"м кыгъэщыр "гъащӀэ"щи, зы псэушхэм ар зэрихьыр къэзыуатэри "гъэщӀэн" глаголращ; "гъэ"р кызырежъэрэ зэрытхэр "гъатхэ"щи, "гъэ"м кыщӀлэхъуэнур зыхуэри "гъэмахуэ"ращ; мыпхуэдэу къекӀуэкӀ "гъэ"м кыщӀлэхъуэр "гъэш"щи, кыщӀлэхъуэж щыхъур "гъаблэ"щ».

"Гъэ"р щхъэж зы псалъэу зэрыщытым нэмышц, ар сытри кызыреклуэклрэ зэрылажьэ макъ мыхъэнэщи, дэтхэнэ зы псалъэм префикс хуэхуфу ар зэрыгъэлажьэ макъщ; дэтхэнэ зы псалъэм суффикс щыхуэхуэкли а псалъэм и мыхъэнэм лэжьэклэ егъуэтыр. Префиксерэ суффиксу зэрылажьэм илъябжьэклэ и гугъу щытщынынщ, ауэ "гъэ" макъ мыхъэнэклэрэ къежьэрэ ухыу ухуэу псалъэщлэхэри утыку кьохьэр. Мыпхуэдэ псалъэхэм щыщ шапхъэхэр ипщэкли къэтащи, абыхэм нэмышцлыу "гъэ" макъ мыхъэнэм кыкълэтыклуэ макъклэрэ ухуэ псалъэхэм щыщ шапхъэхэри къэтхынщ: «гъэгъэн; гъэгъун, хуэгъэгъун; гъэкъын, зыгъэкъын; гъэхъэн, гъэфлэн, гъэшхъын, гъэпсын, гъэпсклын, гъэпшкълун».

"Гъэ"р ищхъэм кызыпыхъэ макърэ псалъэр мэгъэлажьэри, иклэм кызыпыхъэ макърэ псалъэ мыхъэнэри а зэрыщытклэрэ мэлажьэр. Псалъэхэм иклэм суффикс къалэну кызырэпыхъэм нэмышц, "гъэ"клэрэ ухыу ухуэ псалъэщлэхэри щылэщи, мыпхуэдэу утыку кыххъэ псалъэщлэ гуэрхэр ухуагъэххэ псалъэхэм кыпыхъэуи кьохьур, икли зэрыщыту щлэуэ къэхуэ псалъэхэри мэхуэр: «улэн → улэгъэ; гу → гугъэ; хъэ → хъэгъэрей → хэгъэрей»; «дыгъэ, дагъэ, щыгъэ»; «зэгъэн; зэгъ (зытеухуам "гъэ" зэрыхуэхуэклэрэ "зэ-гъэ-ы"уэ мэхуэр) зэгъын, езэгъын»; «щыгъын (щы-гъэ-ы-н: зышагъагъ фашэ);

"Гъэ-ы"уэ зэхуээклыу мы къэта шапхъэхэм хуэдэу ухуа щхъэ, "гъэ"м и ехыныгъэу "гъэ-ы"уэ еджапхъэу ухуарэ, икли иджыри "гъэ" мыхъуар зи мыхъэнэ "гъ" макъклэрэи еджапхъэу ухуа псалъэхэри щылэщ: «жан → жагъын (жа-гъэ-ы-н: жаныгъэм ехын); «щлы → щлагъ (узтет щлыгъэм ехыжыныгъэу "щлы-а-гъэ-ы"уи, узтет щлы лъабжьэрэ пэжыжыагъэ зилэу мыгъэуи "щлы-а-гъ" еджапхъэщ); кьу → кьуагъ ("кьу" щлыб щлын "кьу-а-гъэ-ы")».

"Гъэ"р щылэгъуэрэ гъашцлэ зилэхэм теухуащи, ар мылажьэу зытеухуам кышынэрэ кышыхэнэм щыгъуэр кызылуэ псалъэщ "гъэнын" глаголри, ар зи гъашцлэ "хэгъэщлын" жыхуилэрщ. Мыпхуэдэ дыдэу щымытми, и гъашцлэрэ и "гъэ"ныр хуиту ихын имылъэклыж щлын лүэхугъуэу зылэщлаубыдэнри "гъэр" псалъэращ къэзылуатэр. "Гъэр"ыр зи "гъэ"ныр зылэщлэхьэрэ зылыгъым елтытауэ ухуа зы псалъэу лъытапхъэщ.

"Гъ" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

Сытри зэрыгъэзащлэрэ зэрыгъэлажьэ макъ мыхъэнэуэ бзэм зэрыхэлэжьыхъым кызырэгуэкллэ, мы и мыхъэнэклэрэ ищхъэм кызыпыхъэ псалъэр зытеухуа лүэхугъуэр ягъэзащлэ мэхур: «гъэин, гъэун, гъэуэн, гъэлун, гъэлун, гъэсын, гъэсэн-2, (е)гъэзын-2*, (е)гъэдзын*, гъэгъын, гъэгъун, гъэджын, гъэджэн, гъэжын, гъэжэн, (е)гъэжын*, гъэжэн, (е)гъэщын*, (е)гъэщэн*, (е)гъэщлын*, (е)гъэщлэн*, (е)гъэшэн*, (е)гъэчын*, гъэчэн, гъэклын, гъэклуэн, гъэхуэн, (е)гъэхын*, (е)гъэхун*, гъэлъэн, гъэлэн, гъэллэн, гъэплын, гъэфын, (е)гъэвын*, гъэвэн».

Зыгъэлажъэ префиксц "гъэ"ри, кызыпыхъэ глаголыр "лъэлэс" жыхуалэ "луэху" ллэужыгъуэу мэхуэр. Ауэ "луэху" ллэужыгъуэ гуэрхэм "гъэ" префикс кыщаштэм деж, еклүэлэныгъэ префиксклэрэ (е) лэжъэн хуейуэ зэпкыроувэри, мыхэр (*) нэггыщэклэ къэгъэлъэгъуаш. Глагол лэжъэклэм игъуэ кыщысым деж и гугъу щытщынууши, мыбдежым псалъэрэ глагол къэхьуклэу мыбы зэхьуэклыныгъэ щхьэусыгъуэм дытепсэлъыхьынкъым.

"Гъэ"р префикс зыхуэхьур глаголхэр зы "луэху" ллэужыгъуэ глаголу зэпкыроувэр. Ауэ мыбы кыщымынэу, дэтхэнэ зы псалъэми ищхьэм кыпыхъэу ар зэрыгъээщлэну щыклэр кызылуэ "луэху" ллэужыгъуэ глагол утыку кызырихьэфынури гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэ глаголхэр "гъэ" префиксклэрэ къэхьуфми, мы глаголрэ псалъэхэм псори бзэм щызеклэу щыткъым. Ар щхьэ, плыфэцлэм "гъэ"р префиксу кьапыхъэу ухуэ глаголыр а плыфэр кызырыгъэщтэн луэхугъуэ кызылуэ зы глаголу зэрыщытынури гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, плыфэцлэ зы бжанэм "гъэ" кьаштэу "луэху" ллэужыгъуэ глагол кьазэрытехьуклым теухуа шапхьэхэр къэтхьынщ: «хужь → гъэхужьын; гъуэжь → гъэгъуэжьын; плыжь → гъэплыжьын; фыцлэ → гъэфыцлэн - гъэуфыцлэн - гъэуфыцлын; кыфл → гъэкыфлын - гъэукыфлын - гъэункыфлын; нэху → гъэнэхун - гъэунэхун»; «ин → гъэинын; цыкы → гъэцыкыун; кыхь → гъэкыхьын; клэщл → гъэклэщын; бгъуэ → гъэбгъуэн; бгъуэ → гъэбгъуэн; зэв → гъэзэвын; быхьу → гъэбыхьун»; «флы → гъэфлын - гъэфлэн; лей → гъэлейн; дахэ → гъэдэхэн; флей → гъэфлейн - гъэуфлейн».

Клэху зыхуэхьу макърэ псалъэ мыхьэнэр "гъэ"м зэрыщыту зэригъэлажъэм кызырыгуэклэци, дэтхэнэ зы макърэ псалъэми "суффикс" кьалэн хуегъээщлэфыр. "Гъэ"р псалъэхэм клэху язэрыхуэхьуклэрэ "псалъэщлэ" зэрыхуэм теухуа шапхьэхэр ипэклэ къэтащи, псалъэ мыхьэнэр зэмыхьуэклыу "гъэ" суффиксклэрэи зэрылэжъэфынури гурылуэгъуэнщ. Ауэ, "гъэ"р "суффикс" кьалэнклэрэ хуэлэжъэн папщлэ, псалъэм и мыхьэнэр а зэрыщытрэ зэрит щыклэу кызытэнен хуейщи, зы псалъэр мыпхуэдэу зэрыхуа щыклэм тетыхуэ зэрылэжъэнур "гъэ" суффикс нэхьрэ "гъуэ" суффиксклэрэу зэрыщытынури гурылуэгъуэнщ.

Ауэ мыбы кыкыкыым цлэ ллэужыгъуэ псалъэхэм я мыхьэнэр а зэрыщыту кызытэнену "гъэ" суффиксклэрэи мылэжъэну. Ар щхьэ, мыпхуэдэ лэжъэклэ игъуэтын папщлэ, псалъэ мыхьэнэр а зэрыщыту кызырытэну гъэпсын хуейщи, мыри а псалъэм "н" клэху кыищтэу инфинитиву зэрызэпкырыувэраш. Нытлэ, цлэ ллэужыгъуэ псалъэхэр инфинитиву гъэпсарэ и мыхьэнэр а зэрыщытклэрэ кызытэненжу "гъэ" суффиксклэрэ зэрылажъэм теухуа шапхьэхэр илъябжъэклэ къэтхьынщ.

Ауэ мыбдежым мы псалъэхэм занщлэу "гъэ"р клэху е "суффикс" язэрыхуэхьуклэрэ къэхьу я лэжъэклэрэ псалъэ кьазэрытехьуклым щыгъуазэ дыхуэхьунщ. Мыпхуэдэ шапхьэхэри цлэ ллэужыгъуэу щыт ди

"макъ псалъэ"хэм теухуауэ къэтхынщи, утыку кыхьэ бзэ мыхьэнэхэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Цлэ лбэужыгъуэ псалъэхэу щыт ди "макъ псалъэ"хэм "гъэ"р "клэух" е "суффикс" щыхуэхъуклэ ухуэ бзэ мыхьэнэхэу илбэбжыэклэ къэта шапхьэхэм щыгъуазэ ущыхуэхъум деж, хэплбэагъуэм теухуауэ жылэпхьэхэр мыпхуэдэщ: утыку кыхьэ псалъэ гуэрхэр зэрымыхъуащэр, мыхьэнэклэ игъуэми апхуэдэ зы псалъэр нобэ бзэм зэрыхэмытыр, псалъэ гуэрхэр зэрыигъуэрэ бзэми зэрыхэлэжыхьыр, псалъэ гуэрхэр "гъэ" клэухклэрэ къэхъуа псалъэщлэхэу зэрыщытыр гулбгытапхьэщ. Иккы цлэ лбэужыгъуэ псалъэхэм "гъэ"р клэухрэ "суффикс" язэрыхуэхъуклэрэ зэрыхуэ щыклэри хыболбэагъуэр къэта шапхьэхэми, клэух "э"м ипэ кыхуэ "э"р "а"уэ зэрызэхъуэкклэрэ къэхъу псалъэ зэрыхуэр гулбгытапхьэщ. Ауэ мы шапхьэхэм щыщ гуэрхэр "гъэ"р "суффикс" зэрыхъуклэрэ псалъэ лэжыэклэ нэхрэ, псалъэм "гъэ" клэух кызызэрищтэклэрэ "псалъэщлэ" къэхъуныгъуэи зэрылбгытэн хуейри гурылуэгъуэщ. Къэдгъэлбэгъуэнщ псалъэхэр кыкклэлбгыклуэ "гъэ"клэрэ зэрылажыэм теухуа шапхьэхэр: «игъэ, егъэ – ягъэ (еагъэ), леигъэ – леягъэ (леагъэ) – леягъ, уэгъэ, лугъэ, лугъэ, сэгъэ, цлэгъэ, цыгъэ, зыгъэ, дзэгъэ – дзагъэ – дзагъ, гъэгъэ – гъагъэ – гъэгъэн, гъуэгъэ – гъуагъэ – гъуагъ, гэгъэ – гагъ, гугъэ, дэгъэ, тлыгъэ, жыгъэ, жьэгъэ – жьагъэ – жьагъ, щыгъэ, щэгъэ – шагъэ – шагъ, щлыгъэ, щлэгъэ, шыгъэ, шэгъэ, чыгъэ, чэгъэ, кугъэ, клыгъэ, клэгъэ – клагъэ, къугъэ, къуэгъэ, кхэгъэ – кхьагъэ – кхьагъ, кхуэгъэ – кхуагъэ – кхуагъ, хыгъэ, хьугъэ, хыгъэ, хугъэ, хьэгъэ, лыгъэ, льэгъэ, лыгъэ, лыгъэ, пэгъэ – пагъэ – пагъ, плэгъэ – плагъэ – плагъ, бэгъэ – багъэ – багъ, фэгъэ – фагъэ – фагъ, флыгъэ, выгъэ, мыгъэ, мэгъэ – магъэ – магъ, нэгъэ – нагъэ – нагъ».

Мы шапхьэхэми зэрыхэплбэагъуэрэ ипэккы жытлагъэххэщи, цлэ лбэужыгъуэу щыт дэтхэнэ зы псалъэм "гъэ"р занщлэу "суффикс" хуэхъуныр игъуэ дыдэу лбгытапхьэккым. Сыт щхьэ жыплэмэ, зы цлэ лбэужыгъуэм и мыхьэнэр а зэрыщыту кызызэтенэн хуейщ. Абы и мыхьэнэр а зэрыщытклэрэ кызызэрызэтенау "гъэ" суффиксклэрэ лэжыэн папщлэ, абы "н" клэух кыпыыхьэрэ инфинитиву гъэпсауэ "хъуныгъэ" мыхьэнэ щыгъуэтращ "гъэ"р "суффикс" хуэхъуу лэжыэклэ зэрыгъуэтынур. Мыпхуэдэ шапхьэхэр цлэ лбэужыгъуэу (щылэцлэ, плыфлэцлэ, бжыгъэцлэ) щыт ди "макъ псалъэ"хэм щыщ гуэрхэм теухуауэ къэдгъэлбэгъуэнщ: «лэныгъэ, луныгъэ, лэныгъэ, сэныгъэ, цлэныгъэ, цыныгъэ, зыныгъэ, дзэныгъэ, гъуэныгъэ, гэныгъэ, гуныгъэ, дэныгъэ, тлыныгъэ, жьэныгъэ, щыныгъэ, щлыныгъэ, шыныгъэ, шэныгъэ, чыныгъэ, чэныгъэ, клыныгъэ, клэныгъэ, къуныгъэ, къуэныгъэ, кхэныгъэ».

Цлэ лбэужыгъуэу щыт псалъэ мыхьэнэр а кызызэрыхъуауэ зэрыщытыр инфинитиву зэрыгъэпсауэщ кызызэрылуатэри, апхуэдэу ухуа псалъэм "гъэ"р хуитрэ игъуэу "суффикс" зэрыхуэхъур гурылуэгъуэщ. Нытлэ,

инфинитиву гъэпса дэтхэнэ зы глаголми "гъэ"р суффикс зэрыхуэхуынури гурылуэгъуэщи, инфинитиву гъэпсауэ щыт ди "макъ глагол"хэм "гъэ"р "суффикс" язэрыхуэхуым теухуауэ шапхъэхэри къэтхынщ: «иныгъэ, уныгъэ, уэныгъэ, луныгъэ, лүэныгъэ, сыныгъэ, сэныгъэ, зыныгъэ, дзыныгъэ, гыныгъэ, гъуныгъэ, джыныгъэ, джэныгъэ, жыныгъэ, жэныгъэ, жбыныгъэ, жбэныгъэ, шыныгъэ, щэныгъэ, щлыныгъэ, щлэныгъэ-2, шэныгъэ, чыныгъэ, чэныгъэ, клыныгъэ, клуэныгъэ, хуныгъэ, хьыныгъэ, хуныгъэ, лъэныгъэ, лэныгъэ, ллэныгъэ-2, плыныгъэ, фыныгъэ, выныгъэ, вэныгъэ».

Инифинитиву зэрыгъэпсаклэрэ ди "макъ глагол"хэм "гъэ"р "суффикс" яхуэхуу зэрылажъэм теухуа шапхъэхэр къэтащи, дэтхэнэ зы псалъэм и мыхъэнэр зэмыхуэкълу мыпхуэдэ лэжъэклэ зэригъуэтыр гулгытапхъэщ. Ауэ глаголхэр инфинитиву зэрымыгъэпса щыклэу глаголыпкхъэми "гъэ"р суффикс язэрыхуэхуым теухуа шапхъэхэр къэтхынщи, деплынщ. Цлэ ллэужыгъуэ псалъэхэр а зэрыщытклэрэ "гъэ"р "суффикс" язэрыхуэхуым хуэдэу лгытапхъэщ мыпхуэдэ лэжъэклэхэри, утыку кыххэ псалъэ гуэрхэр зэрымыгъуащэр, мыхъэнэклэ игъуэми апхуэдэ зы псалъэр нобэ бзэм зэрыхэмытыр, псалъэ гуэрхэр зэрыигъуэрэ бзэми зэрыхэлэжыкхыыр, псалъэ гуэрхэр "гъэ" клэухклэрэ къэхуа "псэлъэщлэ"хуэ зэрыщытыр гулгытапхъэщ. Ауэ пыщапхъэщи, глаголыпкхъэр "гъэ" суффиксклэрэ зэрылажъэ щыклэр цлэ ллэужыгъуэ псалъэхэм апхуэдэ я лэжъэклэм елгытауэ нэх игъуэу зэрыщыттри гулгытапхъэщ. Икли илъябжыэкклэ къэта шапхъэхэм зэрыхэплъагъуэщи, блэкла зэманыгъуэкклэ гъэпса псалъэхэм "гъэ"р нэх игъуэу "суффикс" язэрыхуэхуури гурылуэгъуэщ. Нытлэ, мыхэр зэрыхэплъагъуэкклэрэ ди "макъ глагол"хэм зэрыглаголыпкхъэрэ блэкла зэман лэжъэклэу зэрыгъэпсаклэрэ "гъэ" суффиксклэрэ зэрылажъэм теухуа шапхъэхэр къэтхынщ: «игъэ – ягъэ (иагъэ) – ягъ, угъэ – уагъэ – уагъ, уэгъэ – уагъэ – уагъ, лугъэ – лугъэ – лугъ, лүэгъэ – лугъэ – лугъ, сыгъэ – сагъэ – сагъ, сэгъэ – сагъэ – сагъ, зыгъэ, дзыгъэ – дзагъэ – дзагъ, гыгъэ, гъугъэ – гъуагъэ – гъуагъ, джыгъэ – джагъэ – джагъ, джэгъэ – джагъэ – джагъ, дыгъэ, дэгъэ – дагъэ – дагъ, тыгъэ, тлыгъэ, тлэгъэ – тлагъэ – тлагъ, жыгъэ – жагъэ – жагъэ, жэгъэ – жагъэ – жагъ, жбыгъэ, жбэгъэ – жбагъэ – жбагъ, шыгъэ, щэгъэ – щагъэ – щагъ, щлыгъэ, щлэгъэ – щлагъэ – щлагъ, шэгъэ – шагъэ – шагъ, чыгъэ, чэгъэ – чагъэ – чагъ, клыгъэ, клуэгъэ, клугъэ – клугъэ, хуыгъэ – хуагъэ – хуагъ, хугъэ – хуагъэ – хуагъ, лъэгъэ – лъагъэ – лъагъ, плыгъэ – плагъэ – плагъ, фыгъэ – фагъэ – фагъ, выгъэ, вэгъэ – вагъэ – вагъ».

"Гьу" макьыр.

"Гьу" макьым кьытехьукI "макь псалъэ"хэр.

"Гь" макь мыхьэнэр бзэм занщIэу "гьын" глагол хэхьухьу, икли "гьэ"уи бзэм хэлэжьыхьу щидза нэужь, гьашIэр кьызэрекIуэкIым мы хигьээщIыхьым кьызэрыгуэкIкIэ "гь"ым и ужьыгьуэу "гьу" макьри кьэхьуауэ жылэпхьэщ. Макь бэгьуэныгьэм зэрыхущIэкьукIэрэ игьуэр кьыщысым деж, езым ипэкIэ кьэхьуа макьхэр "у"кIэрэ кьэлүү макьыщIэхэр утыку кьызэрихьэм хуэдэу, "гь" макьми и ужьыгьуэу "гьу" макьри утыку кьыхьаш.

Мы кьызэрыхьуам теухуауи, "гь"ыр "гьэ" лъабжьэу зэрыщытым хуэдэу, "гьу"ри щылэгьуэ зилэ дэтхэнэ гуэрым плэ хуэхьурэ и пкьыгьуэр кьызтехьукI ужьыгьуэ лъабжьэ мыхьэнэ зилэу зы макьщ. Аращи, "гьу"м и кIуэтэгьуэрэ зэманьгьуэм щылэгьуэ зилэ дэтхэнэ гуэрым плэ яхуэхьуу зыхэужьыкIым теухуауэ зы "макь псалъэ"у "гьуэ"р кьытохьукIыр. Дэтхэнэ зы щылэгьуэ зыгьуэтым зы "гьуэ" илэщи, ар кьызтехьукIыр "гьу"ращ, "гьу"м щылэгьуэ щигьуэткIэ "гьуэ" мэхьури, ари зы щылэгьуэ зилэм плэ хуэхьуращ.

Зы щылэгьуэр утыку кьызэрихьэ лъабжьэщ "гьу"ри, абы кьыхэхьукIыр зы щылэгьуэу утыку кьызэрихьэрэ "гьуэ" зэригьуэтыр игьуэр кьыщысращ. Игьуэр кьэсрэ "гьу"м "гьуэ" кьытехьукIыущ щылэгьуэ утыку кьызэрихьэри, "гьуэ"р щылэгьуэ зыгьуэтым и итыплэрэ и плэщ, щылэгьуэ зилэм и "гьуэ"р абы и гьунапкьэр кьэзыгьэлъагьуэрэ и пкьыгьуэр зэрытыплэращ. Дэтхэнэ зы гуэрым езым и щылэгьуаплэр "гьуэ"ращи, абы и пкьыгьуаплэ "гьуэ"р щылэгьуэ зилэм и пкьыгьуэр зэрылгьри кьызэрылуатэ щыкIлэуи бзэм хохьэр: дэтхэнэ гуэрэмрэ псэущхьэм плэрэ илгыплэ хуэхьури "гьуэ"уэщ зэрылгытэрэ кьызэрылуатэри, мыри "гьуэ"р етIуанэ мыхьэнэуэ бзэм зэрыхэхьа зы "макь псалъэ"щ. Аращи, "гьуэ" псалъэм зэпыщIэныгьэ илэу бзэ мыхьэнитI зэрилэр гулгытапхьэщ: зыр щылэгьуэм езым и пкьыгьуэрэ ар зыдитыплэращ, адреири мыбы ещхьу зы щылэгьуэ зилэм илгыплэрэ исыплэ хуэхьуращ.

Дэтхэнэ зы гьашIэ зилэр зыхэпыхьэрэ зыхэужьыхьыр абы и "гьуэ"ращи, ар зэрыхэхьуэрэ зэрыужьыр и "гьуэ"кIэрэщ, ар щыхэхьуэкIэ хэхьуэр "гьуэ"ращ, ар щеужьыхкIэ абы и щылэгьуаплэ "гьуэ"ращ еужьыхыр. Мыпхуэдэу зы щылэгьуэ зилэ гуэру хэхьуэрэ хэщIыр, ужьэрэ еужьыхыр нэхьыбэу гьашIэ зилэхэм зэрытеухуар гурылуэгьуэщи, "гь"ырэ "гьу" макь мыхьэнэр нэхьыбэу гьашIэ зилэрэ псэущхьэхэм теухуауэ бзэм щызэрызекIуапхьэр гулгытапхьэщ. Аращи, "гьэ"р кьыздыщэжьэрэ шыувылэр "гь"ыуэ зэрылгытэм хуэдэжу, "гь" ужьыгьуэу кьэхьуа "гьу"мрэ "гьуэ"ми мыпхуэдэ зэпыщIэныгьэрэ лэжьэкIэ зэдалэщ: гьашIэ зилэрэ псэ зылурым и "гьуэ"р кьызхэхьукIа "гьу"м зэрыхэхьэжыр ар

еужыыхыу и "гъэ"рэ и гъащлэр зэриухращ. Мыр нэхыбэу къэклыгъэхэм теухуауэщ нобэ бзэм зэрыхэтри, къэклыгъэхэм я "гъэ"нрэ гъащлэр зэраухыр я "гъуэ"р еужыыхыжу "гъу"м хуэклэужын лүэхугъуэу гъэзащлэ "гъун" глаголклэрэщ. Къэклыгъэр зэрыщылэ "гъуэ"р къызтехьукла "гъу"м зэрехыжращ (гъуэ-ы → гъу) "гъун" глаголым гурылүэгъуэ къищлри, къэклыгъэхэр игъуэр къэсрэ зэрыгъур къызылүэ "гъу"р икли "гъун" галаголыпкъыу зы "макъ псалъэ"щ.

"Гъу" макъым къытехьукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхьы: макъ къытыхьэу **къытехьуклыж псалъэхэр**, псалъэ къытыхьэу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

Япэрауэ **"гъу" макъым къытехьукла "макъ псалъэ"хэр къытыхьэ макъклэрэ** бзэм зэрыхэлэжыыхьы ухуэ **псалъэхэм** щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Гъу" макъым къытехьукл "макъ псалъэ"у щыт "гъун" глаголыр къытыхьэ макъхэмклэ бзэм зэрыхэлэжыыхьым теухуа щапхъэхэр къэтхынщ: «игъуэн – игъухьын – игъуклын, лүгъуэн – лүгъухьын, гъэгъун, гуэгъун – гуэгъухьын, дэгъухьын, зэдэгъун, тегъун – тегъуэн – тегъыхьын – тегъуклын, щлэгъун – щлэгъуэн – щлэгъухьын, клэрыгъун – клэрыгъуэн – клэрыгъухьын, хэгъун – хэгъуэн – хэгъухьын – хэгъуклын, хуэгъун, пыгъун – пыгъуэн – пыгъухьын – пыгъуклын, флэгъун».

Зы "макъ псалъэ"у ухуа "гъуэ"р къытыхьэ макъхэмклэ бзэм зэрыхэлэжыыхьы ухуэ псалъэхэм теухуа щапхъэщ мыхэри: «гъуэшхуэ, абгъуэ; гъуэшэн».

"Гъу" макъым къытехьукла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт" хэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Щылэгъуэ зилэм езым и пкъыгъуэр зэрылтыр зэрылтытэм нэмышл, мыпхуэдэу илтыплэрэ исынлэри зэрылтытэ "макъ псалъэ"щ "гъуэ"ри, мыпхуэдэу ухуа "псалъэ зэгүэт"щ мыхэр: «"пкъы, гъуэ" → пкъыгъуэ»; «"мышцэ, гъуэ" → мышцэм и гъуэ → мышцэ гъуэ → мышцэгъуэ; "бзу, гъуэ" → бзум и гъуэ → бзу гъуэ → бзугъуэ; "бэдж, гъуэ" → бэджыгъуэ»; "гъуэ, гъуэ" → гъуэрыгъуэ; "гъуэрыгъуэ, (гъэ)пщклун" → гъуэрыгъуапщклүэ».

"Гъу" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Гъу" макъыр "гъ" макъ ужыгъуэу зэрыщытыр жытлагъэххэщи, "гъу" макъ зыхэту ухуэ псалъэ гуэрхэр "гъ" ужыгъуэу (у) ухуэу (гъ-у → гъу) жылэпхъэщ. Мыпхуэдэу ухуа псалъэхэу зэпкъырыхыпхъэщ къыщиуду лъэщу гъыр "гъын" ужыгъуэбэу "гъы-у-гын"у ухуа "гъуэгын" псалъэр зэрызэпкъырыува щыклэр. Мыбы нэмышл, псэушхьэм къыхиху бахъэу зы уэз ллэужыгъуэ "гъуэз"ри "гъ-уэз"у зэпкъырыхыпхъэщ; ар икли щылэгъуаплэ "гъуэ"р из зыщлрэ абы и лъабжьэу къыхэхьукл уэз ллэужыгъуэу "гъу-э-з"уэ ухуауи зэпкъырыхыпхъэщ.

И макъ мыхьэнэм теухуащи, "гъу" макъыр щхьэж зы псалъэу бзэм хэхьакъыми, абы къытехьукла "гъуэ"уэщ зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэхьар. "Гъу" макъыр зэрыщыту бзэм зэрыхэхьа щыклэр япэрарэ

нэхьыбэу макърэ псалъэхэм кыкълэлыкълуэущ. Ар мы и лэжьэкълэм зэрэзэгьклэрэи иужьклэ макърэ псалъэхэм ищхьэми зыкышцигъэлыагъуэу бзэм хэлэжьыхуэ шидзауэ жылэпхьэщ.

Щылэгъуэр кызырыхуэ лъабжьэу щыт и макъ мыхьэнэм кызырыгуэклэщи, "гъу" макъым бзэм хигъээщыхьыр мащлэжъым. Зыгуэрыр жыжьаплъэу лъытэнри, зыгуэрыр къэмыхуэ ипэклэ кызырыхуэнулм гулъытэ хуэщыфынри, сытри къэзыгъэхуэ тхьэр гурылуэгъуэ зыщыр къэлутэнри "гъу" макъ мыхьэнэклэрэщ кызырылуэтапхьэр. Мыпхуэдэу къэхуэа псалъэхэщ мыхэр: «лъагъун; мэгъу, тхьэгурымагъуэ; тхьэгъу».

Я гупщысэрэ гулъытэныгъэр зэрызытехуэрэ зэхуэдэу гъээщлэн луэхугъуэхэр "гъу"клэрэщ кызырылуэтапхьэр: «щлэгъун, гущлэгъун, гущлэгъу, гущлэгъуныгъэ».

Зыгуэрым теухуауэ гупщысэдрэ гукъэкл щыдри "гъу" макъ мыхьэнэклэрэ кызырылуэтапхьэр гурылуэгъуэщ: «и гугъу щыдр». Зы джыплэу щыт "гу"м итыр къэщлэнрэ кышыныр зэрымытыншыр гурылуэгъуэщи, мыри "гугъу" псалъэмклэщ кызырылуэатэр.

Зэхуэдэ ныбжьрэ цлэ зилэхэри кызырылуэтапхьэр ар дыдэу "гъу" клэухклэрэ ухуэ псалъэхэмклэщ: «ныбжьэгъу; цлэгъу, цлэджэгъу».

Дэтхэнэ гуэрыр зы гъуэ итщи, гъусэныгъэ зыхуалэрэ я щылэгъуэр зэтехуэхэри зэдэ "гъу"уэщ кызырылуэтапхьэр: «дэгъу, щлыгъу, щлыгъун, дэщлыгъун».

Зэхуэдэ псэуклэрэ гъащлэ зыхьхэри, я натлэм итхарэ я щхьэм кыырыклэуэр зэхуэдэхэри, зэхуэдэу фыгъэрэ леигъэ зырызыхуалэхэри, зэхуэдэ лъэпкъым щыщхэри "гъу" макъ клэухклэрэ къэлутэ псалъэхэуэщ зэрыухуэр: «лъэпкъэгъу, пышэгъу, жэрэгъу, жэгъуэгъу, дэрэгъу».

Дэтхэнэ гуэрым зы "гъуэ" илэщи, ар зэхьуэклыдрэ и гъуэм ихын луэхугъуэри "гъуэ"-ы → гъу"уэ ухуэ псалъэхэмклэ къэлутэпхьэщ: «дыгъун - къэдыгъун, дыгъу, дыгъужь».

"Гъу"р къэхьурэ щылэгъуэ зыгъуэтыр кызыхэхьукл лъабжьэщи, щылэгъуэ зыгъуэтым зы "гъуэ" зэрилэклэрэ, ар кызырыхуэнулм лъытэныр "гъу"клэрэ кызырылуэтапхьэр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу ухуэ псалъэщ мыр: «гъубж».

"Гъу"р "гъуэ" хьупхьэр кызылуэрищи, мыпхуэдэу ухуэ псалъэщ мыри: «гъубжэ».

"Гъу"р бжыдрэ "гъу"м "бжэ" хуэхьуу къэхьу мы псалъэхэм хуэдэщ зы щылэгъуэрэ зы теплэрэ зэрыджыр гурылуэгъуэ къэзыщыу ухуэ мы псалъэхэри: «гъуджэ, гъунджэ».

Дэтхэнэ зы щылэгъуэ зилэм зы "гъуэ" илэщи, я "гъуэ"р зэпэщытхэри "гъу"клэрэ кызырылуэтапхьэр гурылуэгъуэщ: «гъунэ, гъунэгъу, гъунапкъэ».

Зэгүүнэгүү хууарэ я гяацлэр зэрызыдахьхэри "гүү" макъ мыхьэнэклэрэ кьэлүэтапхьэщ: «гүүсэ, зэгүүсэн».

Дэтхэнэ гуэрым зы "гүү" илэши, ар утыку кьызэрихьэнурэ зэрызэхуэклынуур е зэрыкүэдынуур кьызылүэ псалъэхэщ мыхэри: «игүүэ, щыгүүэ, щыгүүэн».

Сытри утыку кьызэрихьэрэ зэрыухыр абы "гүү" зэригүүэтклэрэщ, икли сытри зэрыщылэри "гүү"клэрэщ: «щылэгүүэ, псэугүүэ, лүэху щлэгүүэ, уэгүүэ, лүэгүүэ, тхьэгүүэ».

Бэгүүэныггэ кьызхуэклүэрэ игүүэр кьэсыр зэрыбагүүэр гурылүэгүүэщи, мыпхуэдэу кьэхуа псалъэхэщ мыхэри: «тгыгүүэн, бэгүүэн, бэвыгүүэн».

Зыгуэрыр зы "гүү"м итущ зэрыщылэри, абы и щылэгүүэм и нэхьыфлыплэрэ лэщыплэри "гүү"клэрэ ухуэ псалъэхэмклэ кьызэрылүэтапхьэр гурылүэгүүэщ: «дэгүүэ, дагүүэ, жагүүэ, гьэщлэгүүэн, щлагүүэ».

Мыпхуэдэ мыхьэнэклэрэ кьэху псалъэхэщ мыхэри: «лгүүэ, фгүүэ, вагүүэ (зэхэвыху кьэхуу зэхэтрэ зы гүүэ ит), пшагүүэ (щлым кьехарэ зызыхэт хуа пшэ)». Мы псалъэхэм хуэдэу лгытапхьэщ "псыгүүэ" псалъэри, ар "пс" макъ мыхьэнэм гурылүэгүүэ кьытхуищлыр "гүүэ" зэрыхуаклэрэ ухуа зы псалъэу жылэпхьэщ.

Мыбы нэгүүнэ "гүү"р "макъ мыхьэнэ"рэ "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэлэжыхьым щыгүүазэ дыхуэхуауэ жылэпхьэщи, лүэрылүатэхэм кьыхэщ зы псэушхьэ лгэпкьыр "лагүүэ"у зэрылгытари мы макъ мыхьэнэм теухуа лүэхугүүэ зэрыщытынур гурылүэгүүэнщ. Аращи, ди лүэрылүатэхэм кьыхэшу зы псалъэщ "лагүүэ"ри, ар зы псэушхьэ лгэпкьыу ноби псэууэ щыт "блэ"хэм япщущ зэрылгытэр, икли блэхэри кьызщлэхуа зы блэшхуэ лгэпкьыуш кьызэрытщыхуэр лүэрылүатэхэми кьызэрыхэщыр. Ар нэгүүэщл лгэпкь лүэрылүатэхэми мыпхуэдэ щыклэуш зэрыхэтри, ар зи лүэрылүатэм хэт бзэ нэхьыбэм зы псэушхьэ лгэпкьыу щыт "блэ"мрэ "лагүүэ"р кьызэралүатэ псалъэхэр адыгэбзэм кьызэрилүатэм хуэдэу зэхуэдэрэ зэхэль псалъэукьыми, зэхуэмыдэрэ зэпыщлэныггэ зимылэ псалъэхэмклэ кьэлүатэу зэрыщытри гулгытапхьэщ. Адыгэбзэм зы псэушхьэм "блэ", зи гугүү тщлы мифологие псэушхьэми "лагүүэ" зэрыфлэщам лгэбжьэрэ щхьэусыгүүэ хуэхуар налүэ кьытхуэхуауэ жылэпхьэкьым, ауэ "лагүүэ"р "блэ" псалъэ зыхэлгүү ухуауэ зы псалъэщи, а псалытлымрэ зытеухуа псэушхьэхэм зы зэпыщлэныггэ зэрызыхуалэри гурылүэгүүэнщ. Мыбы нэмыщл, "лагүүэ"р лүэрылүатэ куэдым икли щхьибл илэу кьызэрыхэщри гулгытапхьэщ. "Бл" макьым деж щыгүүазэ дыхуэхунуши, "блы"р щылэгүүэр зэрыужьрэ зэрыбагүүэр кьызылүэ зы псалъэщ; мы псалъэр иужьклэ зэрыигүүэклэрэ "7" бжыггэри зэрылгыта зы бжыггэцлэу бзэм щызеклүэу щидзауэ зы псалъэщ. Аращи, зэхуэмыдэ лгэпкьыхэм я лүэрылүатэрэ мифологиехэм

кыхэщ мифологиие лэпкь "благьуэ"мрэ зы псэущхэ лэпкь "блэ"м зэпыщлэныгэ зэрызыхуалэр ахэр адыгэбзэм кызырэлуатэ псалъэхэм кыхошпыр; икли зы макьыбзэу щыт адыгэбзэм "блы"р кызырэыхуарэ иужьклэ зы бжыгэцлэ зэрыхуари гурылуэгъуэщи, щылэгъуэ ужьыгъуэу е зы бжыгэцлэу шырет, "блыуэ щыт"ыр кызырэлуатэ "блэ" псалъэмклэ икли зы псэущхэ лэпкьыр зэрилъыта хуам флэклплэ имылэу зэпыщлэныгэ зыхуилэу кыщлэклынщи, мыр луэрылуатэрэ мифологиехэм теухуа лэжыгъэу игъуэр кышчысым зэпкьырытхыфыу налуэ кыытхуэхъуну кыщлэклынщи.

"Фын"ыгъэм итын зи мыхьэнэуэ кэхъуа псалъэхэщ мыхэри, ахэр цыхум зэрытеухуар гурылуэгъуэщ: «фыгъуэн, ефыгъуэн, зэфыгъуэн, фыгъуэнэд».

Дэтхэнэ гуэрым и пкыгъуэрэ лээр нэсыныгэклэ гъэзашлэ луэхугъуэхэри "гъуэ"клэрэ ухуэ псалъэхэм кьалуатэр: «гъуэлъын».

Зыгуэрым лэлэсынрэ телэбэныр абы и "гъуэ"м теухуа луэхугъуэщи, зыгуэрыр япэу кьэгъэунэхунрэ клуэда гуэрым хуэзэжынри "гъуэ" клэрэ ухуэ псалъэхэм кьалуэтапхэщ: «гъуэтын – кьэгъуэтын».

Дэтхэнэ гуэрым зы "гъуэ" зэрилэм хуэдэжу, ар зыдэщылэ щыплэри абы и "гъуэ"у зэрылътатхэр гурылуэгъуэщи, зыгуэрыр зыдэщылэрэ зэрыщылэу щытыным теухуауэ шыуэнри, зыгуэрыр езым и щылэплэм теухуауэ шыуэнрэ клуэдынри "гъуэ"клэрэ ухуэ псалъэхэм кьалуэтапхэщ: «гъуэщэн, гъэгъуэщэн, хэгъуэщэн».

Дэтхэнэ гуэрыр зы "гъуэ" итщи, ар абы и щылэгъуаплэщ, абы щытеклым деж, ар зэхуэклым аращи, мыпхуэдэхэри "гъуэ"клэрэ ухуэ псалъэхэм кьалуатэр: «гъуэтэн».

Зы плыфэцлэри "гъуэ"уэщ зэрылътэри, ар щылэгъуэ зилэм и гъуэр из щын мыхьэнэ зилэу ухуауэ жылэпхэщ: «гъуэ, гъуэж; гъуаплэ; нагъуэ».

"Гъу" макьыр "гъэ" лъабжэ хуэхуэ "гъ" макь ужьыгъуэщи, щылэгъуэ зилэм игъуэт гъуэ лъабжэ мыхьэнэ зилэу зы макьщ. Ар занщлэу зы глагол хохъухьыр (гъун) бзэми, псэ зылурым и "гъуэ"р зэрыхэщлрэ кэклымгэхэм я псэр зэрыхэклым теухуауэ зы псалъэщ. Мыри гъуэ зыгъуэтым и гъуэр кызтехуэкл "гъу"м зэрыхуэклэжыныгъуэу лътатхэщ: «гъун, гъэгъун; гъур; гъушын, гъушэ».

"Гъун" глаголым теухуа мыхьэнэ зилэ псалъэхэщ мыхэри: «бжэгъу, хьэгъу, фэгъу, уэгъу; шыгъу».

"Гъун" луэху зытеухуа псалъэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ "кугъу"ри, зыгуэрым икур кышхыклым луэхугъуэри "егъун" псалъэмклэщ кызырэлуатэр.

Кызырэыхуа щыклэр мыгурылуэгъуащэу лътатхэщ "гъутхьэн" псалъэри, ар "гъу"клэрэ кэхъуу зы кьаруклэрэ "хьын" луэхугъуэу зэрыгъэзашлэр кызылуэ псалъэу жылэпхэщ. "лугъуэ" псалъэм и

кьэхьуклэри флыщэу гурылуэгъуэ кьэхьуу жылпхэкьымы, ар зытеухуа луэхугъуэр "лу" гуэрыр из ищыу кьызэрикыр гурылуэгъуэ ищыу кьэхьуа зы псалъэу кьыщлэклынщ. Ауэ "гъуэгъуэн, уафэ гъуагъуэ" хуэдэ псалъэхэр кьызэрылу макъым егъэщхьынклэрэ кьэхьуауэщ зэрылгытапхэри, "гъу" макъ мыхьэнэ зыхэмылгу ухуа псалъэхуэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщ.

"Гъу" макъым "префикс – суффикс кьалэн" у игъэзащлэхэр.

Дэтхэнэ зы луэхугъуэр шыгъэзащлэ зэманьгъуэр псалъэм "гъуэ"р суффикс зэрыхуэхьуклэрэщ кьызэрылуатэри, мыпхуэдэ лэжьэклэр нэхьыбэу глаголхэм зэрытеухуари гурылуэгъуэщ. Араши, шыгъэзащлэ щыплэрэ зэманьгъуэр кьызэрылуатэу ди "макъ глагол"хэм "гъуэ"р суффикс зэрыхуэхьуклэ зэрылажьэу ухуэ псалъэхэр щапхъэу кьэтхьынщ: «игъуэ, угъуэ, уэгъуэ, лугъуэ, луэгъуэ, сыгъуэ, зыгъуэ, дзыгъуэ, гъугъуэ, джыгъуэ, джэгъуэ, дыгъуэ, дэгъуэ, тыгъуэ, тлыгъуэ, тлэгъуэ, жыгъуэ, жэгъуэ, жыгъуэ, жьэгъуэ, шыгъуэ, щэгъуэ, щлыгъуэ, щлэгъуэ, чыгъуэ, чэгъуэ, клыгъуэ, клуэгъуэ, хьугъуэ, хугъуэ, хьыгъуэ, лъэгъуэ, лэгъуэ, ллэгъуэ, плыгъуэ, фыгъуэ, выгъуэ, вэгъуэ».

Глаголхэм нэмыщл, зы зэманьгъуэклэ кьеклуэклэ луэхугъуэхэр кьызэрылуатэ псалъэхэм "гъуэ"р суффикс зэрыхуэхьуфынур гурылуэгъуэнщи, мыпхуэдэ псалъэхэри нэхьыбэу плыфэцлэхэм зэрытеухуэнур гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, ди "макъ псалъэ"хэм шыщрэ кьатехьуклэ плыфэцлэхэм "гъуэ"р суффикс язэрыхуэхьу щлыклэм теухуа щапхъэхэри кьэтхьынщ: «гъуэжь → гъуэжьыгъуэ; щлэ → щлэгъуэ, гъэщлэгъуэн; хьу → хьугъуэ; хужь → хужьыгъуэ; хьэ (цыху) → хьэгъуэ; ллы → ллыгъуэ – хьэгъуэллыгъуэ; бэ → бэгъуэ – багъуэ – бэгъуэн; флы → флыгъуэ».

"Гъуэ"р кьызтехьуклэ лъабжьэр "гъу"уэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, зыгуэрхэр зэхуэдэ идеау лыгъэнрэ зэхуэдэ луэху зэрызэдащлэр а идеамрэ луэхур кьызылуэ псалъэм "гъу"р суффикс хуэхьу кьэлэуэтапхэщ. Мыпхуэдэр зы бжанэм зэрытеухуам папщлэщи, "гъу"р суффикс зыхуэхьуну псалъэм "э" кьыщитэни хуейщ. Нытлэ, мыпхуэдэ щапхъэхэри ди "макъ псалъэ"хэм теухуауэ кьэтхьынщ, ауэ "э" клэух зимылэ псалъэхэм "э" кьызэрышыхьэнур гурылуэгъуэщи, ар щыхьуклэ зэкълэлыклэу псалъытлыр зэхуэдэу кьызэрылуэклэрэщ кьэта щапхъэхэм хьыболъагъуэр. Щапхъэ гуэрхэр нэхь гурылуэгъуэ хьун папщлэ, глаголхэр зэрыгъэзащлэ щлыклэр кьэзыгъэлабгъуэ макъхэри префиксу кьыпыхьэу кьэтащ: «ин → егъу, зэдэгъу; ун → уэгъу, зэдэугъу; уэн → уэгъу, зэдэуэгъу; лун → луэгъу; лун → луэгъу; сын → сэгъу; сэн → сэгъу; зын → зэгъу; гъун → гъуэгъу, зэдэгъуэгъу; джын → джэгъу; джэн → джэгъу, цлэджэгъу; дын → дэгъу; дэн → дэгъу; тын → тэгъу, зэдэтэгъу; тлын → тлэгъу; тлэн → тлэгъу; жын → жэгъу; жэн → жэгъу; жыын → жьэгъу; жьэн → жьэгъу; щын → щэгъу; щэн → щэгъу; щлын → щлэгъу; щлэн → щлэгъу».

ТЕМАКЪЫМРЭ БЗЭГУ ЛЪЭДАКЪЭ НЭГЪУНЭР ЗИ КЪЭХЪУПШЭ
МАКЪХЭМ ЖЪЭ КІУЭЦІРЭ БЗЭГУМ КЪАТЕХЪУКІЫЖ МАКЪХЭР:

«КЪ → "КІ (→ ЧІ) → КІУ"»; «КХЪ → "К (→ Ч) → КУ"»;
«ХЪ → "Х → ХУ"»; «ГЪ → "Г → ГЪ (→ ДЖ) → ГУ; → ДЗ"».

"Къ"ым и къэхъуклэм жъэ кІуэцІрэ бзэгум къытехъукІыж макъхэр:
«къ → "кІ (→ чІ) → кІу"».

"КІ" макъыр.

"КІ" макъым къытехъукІ "макъ псалъэ"хэр.

Темакъым къыщыхъу "къ" макъым и къэхъуклэм бзэгу лъэдакъэм къыщІидзэу жъэ кІуэцІымкІэ унэтІыу макъыщІэхэр къытохъукІри, мыбыхэм щыщу адыгэбзэм хэтыж макъщ "кІ" макъыр. Ар нобэ Къэбэрдей литературэбзэкІэ мыпхуэдэу (кІ) ятхми, ар "чІ"уэ къэлууш зэрылтытар. Зы макъыу "чІ"ым езыри "кІ"ым и къэхъуклэм къытехъукІыжауэ зы макъыу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Мы макъытыр адыгэбзэм жъэрыпсалъэу зэхуэдэ мыхъэнэм теухуауэщ нобэ зэрызекІуэри, зым теухуауэ къэтІуатэм адреири хеубыдэр. "Къ"ым и къэхъуклэм бзэгукупэм къыщытехъукІыжа мы макъхэм я мыхъэнэри къызтехъукІам елтытауэ зэрыщытынур гурылуэгъуэщ. Мы псалъэм къызэрыгуэкІщи, къежъапІэрэ къэхъуныгъэ пэщІэдзэм теухуа "къ" макъым и къэхъуклэр зи къэхъуклэрэ и къэхъупІэр зэхуэмидэу утыку кыхъа "кІ" макъым ("чІ"ыми) и мыхъэнэр зыгуэрэм кыхъэхъукІыу утыку кыхъэныгъэм теухуащ. Аращи, "къ"ыр япэ къызэрыхъуарэ, "кІ"ыр абы и къэхъуклэм къызэрытехъукІыжам ипкъ иткІэ, я мыхъэнэхэри эщхъэщокІыр: "къ"ым къэхъуныгъэ зилэ дэтхэнэ гуэрэм къежъапІэ хуэхъун мыхъэнэ илэщи, абы и къэхъуклэр зи къэхъуклэрэ зи къэхъупІэр бзэгукуу утыку кыхъа "кІ" макъыр къэхъуагъэххэ гуэру щыт щІым къэкІыгъэр къызэрыхъукІым теухуа мыхъэнэуэ утыку кыхъагъэнщ. Мыпхуэдэу утыку кыхъащи, "кІ" макъыр макъ мыхъэнэкІэрэ бзэм зэхуэмидэу лъытапхъэ Іуэхугъуэхэр утыку къызэрихъэ щІыклэр игъззашІэу хэтщ. Ауэ ар япэу къэкІыгъэр утыку къызэрихъэ щІыклэм теухуауэ жылэпхъэщ бзэм зэрыхэлэжыхъу зэрыщІидзар.

НытІэ, "кІ" макъыр утыку къызэрихъа щІыклэу мы къэтІуэтахэм къызэрыхъэу, абы и макъ мыхъэнэ "кыхъэкІыныгъэ"р къэкІыгъэхэм теухуауэ бзэ мыхъэнэуэ къежъагъэнщи, бзэм хэлэжыхъу зэрыщІидзар **"кІын"** глаголыпкъ **"кІы"**уэ зы **"макъ псалъэ"**уш. КъэкІыгъэм и къэкІыныгъэр зэманым теухуарэ зэпыудыгъуэ зэрымІэкІлэрэщи, ар зэрыувІлэнури зэман Іуэхугъуэщ. Мы псалъэм къызэрыгуэкІщи, "кІ" макъ мыхъэнэм и кІуэтэгъуэрэ зэманыгъуэу утыку кыхъэ **"кІэ"**ри япэу

къякыгъэхэм я къякын лүэхугъуэр зэрыхым теухуа зы "макъ псалъэ"у утыку кыхьагъэнщ. Иужьклэ "клэ"р дэтхэнэ зы ухыплэм теухуауэ бзэм хэлэжьыхьу щидзагъэнщ.

Къякыгъэр кызырыкыр кызылуэ глаголыпкыу бзэм хэхьа "кы"м нэмышц, икы дэтхэнэ гуэрым пыщларэ клэ хуэхьуар "клэ-ы → кы" ухуэклэклэ зы "макъ псалъэ"у "кы"р бзэм шызоклуэр (уэщым и **кы** → уэщым и**к** → уэщы**к**). Аращи, зыгуэрым "клэ" хуэхьур "кы"уэ кызырылуэтэфынуур гурылуэгъуэщи, "кы"р бзэ лэжьэклэу "клэ" псалъэм кытехьуклыжа зы "макъ псалъэ"щ.

"К" макъым кытехьукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ кыпыхьэу **кытехьуклыж псалъэхэр**, псалъэ кыпыхьэу ухуэ **"псалъэ зэгъэтхэр"**.

Япэрауэ **"к" макъым кытехьукл "макъ псалъэ"хэр кыпыхьэ макъхэмклэ** бзэм зэрыхэлэжьыхьу ухуэ **псалъэхэм** шыгъуазэ дыхуэхьунщ.

"Кын" глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр кыпыхьэу ухуэж глаголхэм теухуа щапхьэхэр къэтхьынщ. "К" макъ мыхьэнэрэ "кын" глаголыпкыклэ ухуэ нэгъуэщл глаголрэ псалъэхэр кызырыхьури гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ лэжьэклэхэм "к" макъыр бзэм зэрыхэлэжьыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэм шыгъуазэ дыхуэхьунщ. Икы, мыбдежым зи гугъу тщы "кын" глаголым и лэжьэклэу илбабжьэклэ къэта псалъэ щапхьэхэр нэгъуэщл мыхьэнэклэрэи зэреджапхьэр гурылуэгъуэщ. Ауэ мыбдежым ди лүэхур зы "макъ глагол"у "кын" псалъэм и мыхьэнэр зэрылажьэм шыгъазэ дыхуэхьунращи, ар зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлабгъуэ макъхэр префиксерэ суффикс хуэхьуу, икы кыуэтэгъуэклэ зэрыгъэзащлэ "э"р клэухьу кыпыхьэжу зэрыхуэ псалъэхэр щапхьэу къэтхьынщ: «икын – иклэн – икыхьын – икыкын, лукын – лүклэн, лүкыхьын – лүклэкын – лүкыклэн, гуэкын – гуэклэн – гуэкыхьын – гуэкыкын – гуэкыклэн, дэкын – дэклэн – дэкыхьын – дэкыкын – дэкыклэн, текын – теклэн – текыхьын – текыкын – текыклэн, щыкын, щлэкын – щлэклэн – щлэкыхьын – щлэкыкын – щлэкыклэн».

"Кын" лүэхугъуэр лъэщу зэрыгъэзащлэри "кын" псалъэм кытехьукла "кыр"ращ кызырылуатэр.

"Кын"ыгъэр езыр езырурэ къэхьуу зэманьгъуэм елъыта лүэхугъуэщи, мыпхуэдэу къэхьур зэрыхури зэманым елъытауэ кызырылуа щыклэу "клэ"ри зы "макъ псалъэу" бзэм хэтщ. Зыгуэрым клэ хуэхьур абы хуэлуарэ ехьэллауэ кызырылуатэ щыклэу "клэ-ы → кл"ыри зы "макъ псалъэ"у хэтщ бзэми, ар (кы) "клэ" зыхуэхьур кызырылуатэ псалъэм кыкылэпкылуэу "псалъэ зэгъэт" зэрыхуэкларэщ бзэм зэрыхэлэжьыхьыр.

"К" макъым кытехьукла зы "макъ псалъэ"ри "клэ"щи, ар бзэм зэрыхэлэжьыхьы щыклэу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «клэбз, клэплэ, кыхь (клэ зыхь), клэщл (клэ щын, клэ зэта), клэщын, клэнэтл, клэнтлыу».

Мы иужьрей шапхэу кьэта "клэнэтл, клэнтлы"р икли "клэн"ым теухуауи лытапхэщ. Мыбыхэм нэмышл, глагол формэу ухуа зы псалтэу щыт "клэн"ыр макъ кыпыхэу бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалтэхэм теухуа шапхэщ мыхэри: «клэнышыхуэ»; «зы "клэ" лэужьыгъуэрэ икли зытеухуарэ кызхэклым зы пкыгъуэ цыкълур зэрылгытэ "клэнэ"р икли зы "клэн" лэужьыгъуэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ».

"Клэ" лэныкыуэр ухыплэщи, мыпхуэдэу ухыплэ лэныкыуэр зытеухуар "и"клэрэ кызызыгъэлыгъуауэ кызызылатэр "иклэ" псалтэмклэщ. Ар зыгуэрым и ухыплэрэ и клэр зыдэщылэплэ лэныкыуэ кызылуэ зы пгыфэцлэ лэужьыгъуэ псалтэщи, "иклэ" псалтэм и "и" макыр зытеухуар зы псалтэклэ кьэлатэу псалтэхэри зэрыхуэжыфынур гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэу псалтэхэм иклэм кыпыхэ "иклэ" псалтэр зыхэту ухуа "псалтэ зэгүэт"уи лытапхээхэращ мыхэр: «цыклэ, жьэклэ – жьаклэ, шыклэ, шэклэ, чыклэ, выклэ, псэлэклэ».

"Кл" макъым кытехьукла **"макъ псалтэ"**хэр зыхэту ухуэ **"псалтэ зэгүэт"**хэми деплгынщ.

Зы "кы"р зытеухуа луэхугъуэм "клэ" хуэхуращи, ар (кы) "клэ" зыхуэхур кьэзылатэ псалтэм кыпыхэуэщ бзэм зэрыхэлэжьыхьыр. Мыпхуэдэуи "псалтэ зэгүэт"щ кьэхури, мыбыхэм теухуа шапхэщ мыхэр: «уэщ, кы → уэщыкл; "уадэ, кы" → уэдэкл»; «кы, щтэн" → кыщтэн».

"Клэ"р "кын" луэхугъуэр зэрыхур кызызылатэ псалтэщи, ар натуралу утыку кыххэм и ухыплэрэ ухыгъуэр кызызылатэ псалтэу зэрыщытклэрэ, "клэ"м кыпыхэ псалтэхэмклэ ухуэ "псалтэ зэгүэт"хэм теухуа шапхээхэщ мыхэр: «"шы, клэ" → шыклэ; "вы, клэ" → выклэ; "мэл, клэ" → мэлыклэ; "мэлыклэ, вей" → мэлыклэвей → мэлклэвей»; «"клэ, ху(жь) → клэух; "клэ, плы(жь)" → клэплэ»; «"жьэ, клэ" → жьаклэ; "лэ, клэ" → лэклэ (лэм кылыщыхьэну гьэкла щхэц лэрамэ); "кьуажэ, клэ" → кьуэжэклэ»; «"луэху, клэ" → луэхуыклэ; "псалтэ, клэ" → псэлэклэ»; «"клэ, пкы" → клэпкэ; "клэ, кьупщхэ" → клэ кьупщхэ → клэкьупщхэ»; «"клэ, ух(ын)" → клэух; "клэ, шэ(н)" → клэшэ».

"Клэн"ыр зыхэту ухуэ "псалтэ зэгүэт"хэм теухуа шапхэщ мыхэр: «"клэн, цыкълу" → клэн цыкълу → клэнцыкълу; "клэн, кьуагуэ" → клэн кьуагуэ → клэнкьуагуэ».

"Кл" макъ мыхээнэр **"бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалтэхэр"**.

Кьэклыгъэм теухуауэ зи гугъу тцла "кын" глаголым префикс-суффикс кызызыпыхэжклэрэ ухуэж глаголрэ псалтэхэщ мыхэр: «кьэклын, кьэклыгъэ».

Мыпхуэдэу утыку кыххэрэ бзэм хэлэжьыхьу щидзами, "кын"ыр кьэклыгъэхэр утыку кызызыпыхэ закъуэм кытенэкъым. Зы щыплэрэ зыгуэрым теухуауэ гьэзащлэ луэхугъуэхэри зэрыгьэзащлэр кызылуэ макъ кызыпыхэж "кын" глаголым кытехьуклыж глаголхэм кьэлатэр:

«иклын, луклын, дэклын, теклын, щэклын, кьуэклын – кьыкьуэклын, хэклын, флэклын, пыклын, блэклын».

"Клын" лүэхугьуэр гэзашцэу зэрыщытыр абы "э" кьызэрыпыхэклерэщи, мы кьэта шапхэхэр икли гэзашцэу зэрыщытыр "кы-э-н → клэн"у ухуэ глаголхэуи кьолуатэр: «иклэн, лүклэн, гуэклэн, дэклэн, теклэн, щлэклэн, кьуэклэн, хэклэн, флэклэн, пыклэн, блэклэн».

Мы кьэта глаголхэр зы щыплэрэ зыгуэрым кьыхэклыныгьэу гэзашцэ лүэхугьуэхэраш. Ауэ мыбы и пхэндж лүэхугьуэу, а щыплэрэ гуэрым зыгуэр хэгэхьэнрэ хэклэн (п.п: псы иклэн) лүэхугьуэри "клын" клүэтэгьуэу (кы-э-н) гэзашцэ глаголхэраш кьызэрылуатэри, мыхэр иужь дыдэ кьэта шапхэхэм зэрыхуэдэр гурылуэгьуэщ, ауэ зэхуэдэу ухуами, зыщыщ глагол гупымрэ лэжьэклэу зэщхьэщоклыр: «иклэн, дэклэн, теклэн, щлэклэн, кьуэклэн, хэклэн, флэклэн, пыклэн».

Зы щыплэрэ гуэрым икыныгьэрэ хэклыныгьэр кьэклыгьэхэм теухуауэ кьанэкьыми, гум кьыридзэм кьыщидзэу, гьашцэрэ зыужьыгьуэм хэклыныгьэри хэтыжу бзэм хэлэжьыхьу щлэдзэр. Мыпхуэдэ шапхэу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «игу кьэклын, гукьэкл»; «уклын (зыужьыгьуэу "у"м икынуи еджапхэщ, икли "уэн"рэ удыным игьэклынуи еджапхэщ), сэклын, щыклын».

Аращи, дэтхэнэ зы щыплэрэ щыклэм икын лүэхугьуэри "клын"ыр зэрыгьэзашцэ щыклэр кьизылуэ макьхэр кьыпыхьэу ухуэж "клын" ллэужьыгьуэ лүэхугьуэхэу кьолуатэр: «зэхьуэклын, ехуэклын, лъэклын, зэфлэклын»; «зыгуэрэр зы пкьыгьуэм емызэгь ("е"р) хуэхьуныгьэри кьызэрылуатэр "еклын"щ».

Мы лэжьэклэхэм кьызэрыпыщэжжи, зыгуэрэр кьызхэхьуклам теухуауи "кл" макь мыхьэнэ клэухклэрэ кьолуатэр: «"щэн-кьэщэхун"ым теухуарэ кьыхэклыр "щэкл"щ; "лэпкьлэпкь"ым кьыхьэр хуэзфлэклыр "лъэкл"щ, "зэфлэклыныгьэ" зилэр "зэфлэкл"щ; гьэм кьытыр "гьэшхэкл"щ; я хадэм кьытыр "хадэхэкл"щ, шэм кьыхашцыкл шхыныгьуэр "шэхэкл"щ; "гьущл"ым кьыхэщыкл лэмэпсымэхэр "гьущлхэкл"щ».

Кьызэрыхэщыклым теухуа лүэхугьуэхэр мыпхуэдэщ кьызэрылуатэри, езым зы щыклэ зыхэлт лүэхугьуэхэри а щыклэмклэ зэрылгытапхьэу, а щыклэр кьизылуэ макьрэ псалъэм "клэ" клэух кьыпыхьэжу ухуэ псалъэхэмклэ кьолуатэр: «лэфлыгьэрэ лүфлыгьэ зилэр "лэфлыклэ-лүфлыклэ"у кьолуатэр; гуфлэныгьэр гурауэщ зытеухуауэ зэрылгытэри, абдежыр зыхуээ лэпкьлэпкь лыхьэр "гуфлаклэ"уш кьызэрылуатэр; кхьулэ зыхэмылт хьэнхьупсыр "псыклэ псылэ"щ; хьэрэ кхьуэм хуэдэ щыклэ зилэ псэушхьэ псори "хьэклэ-кхьуэклэ"уш зэрылгытэр».

"Клэ"р зи клэух макьрэ псалъэ мыхьэнэклэрэ гэзашцэ лүэхугьуэщ ухуэж псалъэри, "зы"мрэ "зы"уэ щытыныгьэр кьизылуэ "зэ"м "клэ"р клэух щыхуэхьум ухуа псалъэхэщ мыхэри: «"зэрыщыту, псори" жыхулэщ "зэклэ – зэклэ"м; "зы"м икыныгьэр кьызэрылуатэраш "зикл, зэйкл"ыр».

Мыхэр "клэ" клэухыу ухуэ псалъэхэщи, зэрыухуа щыклэри гурылуэгъуэщ. Ауэ зыгуэрыр зэрыхъун хуеиплэм хуэгъэклэуныгъуэ а луэхум клэ етлыни зэрыигъуэклэрэ "клэ" клэух псалъэу зэрыухуапхъэр гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэщ мыхэр: «зыгуэрым зы формэ етынрэ зыгуэрым гъуэ хуэщлын луэхугъуэщ "гъуклэн"ри, ар зыгъэзащлэ лэзери "гъуклэ"щ».

Мыбы кыпшымынэу, джэдым иклэм зыкыхидзри "джэдыклэ"ущ адыгэбзэм кызызылуэтари, ар иклэмклэ кыыхидзу утыку кызызыргъэхъэри "клэщлын" глаголращ къэзылуэтэр. Мыпхуэдэу жылэпхъэщ "нэ"м кызыхидзрэ нэм иклэ лъэныкыуэм тырищлэжыр кызызылуэтэ "нэцлэклэ" псалъэри зэрыухуа щлэклэр.

Зыгуэрым и ухыплэрэ и "клэ"м теухуауэ зэрылгытар кызыыхэщ псалъэхэщ мыхэри: «наклэ, дзаклэ, жьаклэ, лэфраклэ». – Мы псалъэхэм хэт "клэ"р зытеухуам и "клэ"уэ зэрылгытэклэрэ икли "псалъэ зэгъуэт"хэу лытапхъэщ.

Ухыплэрэ "клэ" зэрыхъум теухуауэ утыку кыхъа лэпкълэпкыщлэщ мыхэр: «клэн, клэнтлыу, клэбз, клэпхъ, клэтий».

"Клэ" зыхыр "кыхъ"щи, кыхъагъ зимылэрэ "клэ"шхуэ зымыхъу псынщлэуэ "клэ" зыщлэрэ хъур "клэщл"щ адыгэбзэм зэрилгытэри, кыхъагъ зилэу псыгъуэу укыуэдий лэмэпсымэри "клапсэ"ущ зэрилгытар.

"Клэ" макъым "префикс – суффикс кълэн"у игъэзащлэхэр.

Адыгэбзэм "кл, клэ" макъым хигъэзэщлэхъ префикс-суффикс кълэныр мащлэжым. Клэух щыхъум деж, зыгуэрым хэклыныгъэр кызызыргъэлгагъуэм ипкъ итклэ, зэхуэмыдэ кыпшыхъу лэжэклэхэр утыку кырылэхъэр. Мыпхуэдэщ кызыклэлыкыуэ цлэпапцлэрэ лъэныкыуэ плыфлэцлэхэр зытеухуа лъэныкыуэр къэзыгъэлгагъуэ псалъэхэр утыку кызызырхъэр: «абыклэ, мыбыклэ, атклэ, мытклэ, мотклэ, адэклэ, модэклэ»; «ипэклэ - ипэмклэ, иклэклэ - иклэмклэ, иищхэклэ - иищхэмклэ, илъябжэклэ - илъябжэмклэ, икуклэ - икумклэ, и зэхуакумклэ, и щыбымклэ».

Зы зэманыгъуэрэ щыплэм кышыеклыэклэри "клэ" клэухклэрэщ кызызыргъэлгагъуэр: «жэщклэ, махуэклэ».

Кълэуэта псалъэм кыыхэклы епхауэ утыку кыхъ псалъэри "клэ" клэухклэ гъэпса мы псалъэхэмклэщ зэрызэпхри, мыпхуэдэу псалъэ зэпха цыкыуитыр зэпхауэ кълэуэтэклэ мэхуфыр: «ипкъ итклэ, кыххэклэ, кызызыргъэклэ». - Мыпхуэдэу псалъэхыгъэр зыгъэклэхъ нэгъуэщл псалъэхэри "кл, клэ" макъклэрэ зэрыухуэри гулгытапхъэщ: «иклэи → икли, иклий».

Ар клэух хъуэ утыку кыхъэ псалъэщлэхэми зэрыхэплгагъуэщи, ар зи клэух псалъэр гъэзэщлэгъэххэу утыку кьохъэри, кыпыщэнур а псалъэм елытарэ и лъэныкыуэу гурылуэгъуэ мэхур. Клэух зыхуэхъу псалъэм кыпыщэнур кызызыргъэлгагъуэри, мыпхуэдэу дэтхэнэ зы псалъэм клэух щыхуэхъуклэ, кыпыщэпхъэр гурылуэгъуэ зэрыхъур а

псалъэм елытарэ лъэныкъуэуш: «псалъэкӀэ – псалъэмкӀэ, лӀэхукӀэ – лӀэхумкӀэ, цӀыхукӀэ – цӀыхумкӀэ».

КӀэх зыхуэху псалъэр зэрыгъэзэщӀаращ гурылӀуэгъуэ кыищӀри, кыыпщӀэнӀу псалъэми елытауэ "кӀэ" кӀэхукӀэрэ ухуа псалъэр мынахуапӀэми йохуэфыр: «ар псалъэкӀэ сыт хъунур; абы жилӀкӀэ зыри хъункъым; абы зыгуэр кыищӀилӀатӀкӀэ уемыдалӀуэ; абы езы закъуэм кыыгурылӀуэкӀэ лӀэхур зӀфӀэкӀын фӀошӀ».

КӀэх зыхуэху псалъэр зӀфӀэкӀагъэххэу утыку кыизэрырилъхъэм езэгъу, а псалъэ мыхъэнэр зытеухуа лӀэхур зэрыгъэзэщӀэ щӀыкӀэри гурылӀуэгъуэ къешӀыр. Мыпхуэдэу кӀэх зыхуэху глаголыр зэрыгъэзэщӀэ щӀыкӀэрэ "лӀэху щӀэкӀэ"р зи мыхъэнэу гъэпса псалъэхэщ мыхэр: «щӀыкӀэ, щӀэкӀэ, кӀуэкӀэ, къэкӀуэкӀэ, зекӀуэкӀэ, псӀэкӀэ, жыӀэкӀэ, дӀуэкӀэ». - Мы къэта шапхъэхэм "кӀэ"р суффиксу ухуэ псалъэхэм "псалъэкӀэ, псӀэкӀэ"у зӀщхъыщӀыкӀу зэрыхэтыр гулъытапхъэщи, и щхъэусыгъуэр шапхъэхэм ипэ къӀлуэта псалъэхэм гурылӀуэгъуэ къащӀу кыищӀэкӀынщ: зыр "псалъэ"м, адреир "псӀэкӀэ"ым "кӀэ"р суффикс зэрыхуэху щӀыкӀэщ. Ауэ зэгъэпщӀэныгъэрэ нэх гурылӀуэгъуэ хъун папщӀэ аргуэру зы шапхъэ: «пщӀыхъӀпӀэ → пщӀыхъӀпӀэкӀэ; епщӀыхъын → епщӀыхъыкӀэ».

"КӀэ"р глагол лӀжъэкӀэхэм суффикс яззыхуэхум теухуауэ аргуэру зы лӀжъэкӀэ щӀыӀэщи, ар глаголыр зытеухуа лӀэхур "щыгъэзэщӀэм деж" мыхъэнэ зыгъуэт псалъэу мӀэхуэр, ауэ зы псалъэм мыпхуэдэу "кӀэ"р суффикс кыищӀитӀэр а псалъэм зманыгъуэрэ щӀыпӀэ кызылӀуэ "щы"ыри префиксу кыыпхъэн хуейш: «щыпсалъэкӀэ, щыкӀуэкӀэ, щылажъэкӀэ».

"КӀ, кӀэ"р дэтхэнэ зы псалъэм суффикс зэрыхуфыр гурылӀуэгъуэщи, мы къэта шапхъэхэм нэмыщӀ, ди "макӀ псалъэ" гупым "кӀ, кӀэ"р суффиксу кыыщӀатӀэкӀэ утыку кыихъэ псалъэ лӀжъэкӀэхэми деплӀынщи, "кӀ, кӀэ" суффиксым а псалъэм и мыхъэнэм елытауэ игъэзэщӀэ мыхъэнэ бжыгъэри кыыхэдгъэщынщ. Ауэ, "кӀ, кӀэ" кӀэх зилӀу ухуауэ илӀабжъэкӀэ къэта псалъэ куэдир мыхъэнэбӀу зэрыщытым нэмыщӀ, мы шапхъэхэм "кӀ, кӀэ" кӀэхым хуагъэзэщӀэр суффикс къалэн закъуэу зэрыщымытыр гулъытапхъэщи, "кӀ, кӀэ" кӀэх зилӀу ухуа мы псалъэхэм щыщ гуэрхэр "псалъэ зӀгуэт"у зэрыщытри гурылӀуэгъуэщ: «ӀэкӀэ-2, икӀ, икӀэ-2, укӀ, укӀэ, уэкӀэ, сыкӀэ, сӀкӀ-2, сӀкӀэ-2, цыкӀ, цыкӀэ, цӀэкӀэ, гъыкӀэ, гъӀкӀ, гъӀкӀэ, гъукӀэ-2, гъуэкӀэ, джыкӀэ, джӀкӀэ, гукӀ, гукӀэ-3, дыкӀэ, дӀкӀ, дӀкӀэ-2, тыкӀэ, тӀыкӀэ, жыкӀэ, жӀкӀэ, жыкӀэ-2, жӀкӀэ-2, шыкӀ, шыкӀэ, щӀкӀ, щӀкӀэ-2, щӀыкӀэ, щӀӀкӀ, щӀӀкӀэ-2, шыкӀэ-2, шӀкӀэ-3, чыкӀэ, чӀкӀэ, кукӀэ, куэкӀэ, кыкӀэ, кӀкӀэ, кӀуэкӀэ, къукӀэ, къуӀкӀ, къуӀкӀэ, кхъӀкӀ, кхъӀкӀэ, кхъукӀэ, кхъуӀкӀ, кхъуӀкӀэ, хыкӀэ, хъукӀэ, хыкӀэ, хӀкӀэ, хукӀэ, хыкӀэ, хӀкӀэ, лъыкӀэ, лъӀкӀ, лъӀкӀэ-2, лыкӀэ, лӀкӀэ, лыкӀэ, лӀкӀэ, пыкӀ, пыкӀэ, пӀкӀэ, пӀыкӀэ, пӀӀкӀэ, бӀкӀэ, фыкӀэ, фӀкӀ, фӀкӀэ, фыкӀэ, фӀкӀ, фӀкӀэ, выкӀэ, вӀкӀэ, мыкӀэ, мӀкӀэ, нӀкӀэ».

Мы къэта шапхъэхэм нэмышц, "kl"ыр глаголхэми суффикс къалэн яхуегъэзашцлэри, мыпхуэдэу суффикс зыхуэхъу глаголыр зытеухуа лүэхур зэрызэфлэкыр къоуатэр. Гулгытапхъэщи, "kl"ым суффикс къалэнклэ мы игъэзашцлэр "хь" макъым игъэзашцлэ суффикс къалэным и пхэндж мыхьэнэрщ: зы лүэхур къызэреклуэклрэ гъэзашцлэу зэрыщыту зэрызеклуэраш "хь" суффиксклэрэ гъэзашцлэр, ауэ а лүэху дьдэр зэрыгъэзашцлэрэ зэрызэфлэклаш "kl" суффиксклэрэ гъэзашцлэр. Ягъэзашцлэ къалэнклэрэ зэхуэпхэнджу лгытапхъэми, суффикс зыхуэхъу глаголым и гъэпсыклэр зэхуэдэу лгытапхъэщ: "хь"ыр суффикс зыхуэхъуну глаголым а лүэхур къыздыщеклуэклынущыплэр къэзыгъэлыагъуэ префикс къызэриштэм хуэдэжщи, "kl"ыр суффикс зыхуэхъуну глаголми мыпхуэдэ префикс къиштэн хуей мэхьур. "kl"ыр игъуэу суффикс зыхуэхъурэ зыхуэмыхъу глаголхэр "хь"ыр суффикс зыхуэхъурэ зыхуэмыхъу ипэклэ зи гугъу тцлэхэрауэ зэрыщытри къыхэгъэщыпхъэщ. Мыпхуэдэу ухуэу псалъэхэм мыхьэнэбэу зэреджапхъэр илъябжъэклэ къэта шапхъэхэми хыболъягъуэр, ауэ мыбдежым зи гугъу тцлы лэжъэклэрэ мыхьэнэр "kl"ыр суффикс зыхуэхъу глаголым теухуауэ зэрыщытри гурылүэгъуэнщ. "Хь"ыр суффикс зыхуэхъу глаголхэм икли "хь"ри суффикс зэрыхуфым хуэдэжу, "kl"ыр суффикс зыхуэхъу илъябжъэклэ къэта шапхъэхэр икли "клэ" суффиксклэрэи зэрыхуэжыпхъэри гурылүэгъуэнщ; - ауэ клыхь дымышцлын папщлэ, "клэ"ми теухуа шапхъэхэр къэтхьынкъым. Нытлэ, мы жытлахэм зэрэзэгъщи, ди "макъ глагол" шапхъэ гуэрхэм щыщхэм "kl"ыр суффикс язэрыхуэхъум теухуа шапхъэхэр къэтхьынкъы: «ин → ииклын, гуэиклын, цлэиклын, хэиклын; ун → иуклын, гуэуклын, цлэуклын; уэн → "и-уэ-ы-kl-н" → иуклын, гуэуклын, цлэуклын, хэуклын; лун → илуклын, гуэлуклын, цлэлуклын, хэлуклын; сын → исыклын, гуэсыклын, цлэсыклын, хэсыклын; дзын → идзыклын, гуэдзыклын, цлэдзыклын, хэдзыклын; гбын → игъыклын, гуэгъыклын, цлэгъыклын, хэгъыклын; гьун → игъуклын, гуэгъуклын, цлэгъуклын, хэгъуклын».

Мыбыхэм къыщымынэу, и макъ мыхьэнэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьым зэрэзэгъщи, "kl" макъыр блэкла (а) зэманыгъуэклэ гъэпс глаголхэм суффикс яхуэхъу, а лүэхугъуэр утыку къызэрихьэр "хьуаш, хьуагъэххэщ" хуэдэ мыхьэнэ игъэзашцлэу бзэм холэжыыхьыр. Икли мыпхуэдэщ зы адыгэбзэ жьэрыпсэлъэклэу щыт беслэнеибзэм блэклэрэ зэфлэкла лүэхур къызэрылүатэ щыклэр. Нытлэ, ди лүэхур аращи, мыбдежым къэбэрдеибзэм мы зи гугъу тцла мыхьэнэ зыгъэзашцлэ "kl" суффиксым теухуа шапхъэхэр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхьынкъы. Мыпхуэдэ къэлүэтэклэм "ш"ыри суффикс хуэхуфынщи, мыпхуэдэхэри шапхъэхэм хэдгъэхьэнщ: «ияклэ, ууаклэ, сьуаклэщ, дылуклэ, тлуклэ, саклэщ, бзаклэ, здзаклэщ, дгъаклэ, гъуаклэщ, вджаклэ, зджаклэщ, итаклэ, птлуклэщ, жаклэ, жьаклэщ, фшаклэ, нэху шаклэ, сшаклэ, пшаклэщ, тчаклэ, клуклэщ».

"Кl" макъ мыхьэнэмрэ абы бзэм хигъээзщыхьым щыгъуазэ дыхуэхъуащи, зы глаголым ар префикс щыхуэхъуклэ а глагол мыхьэнэр зыгуэрэм иклэрэ и хэклыныгъэм елгытауэ гъэзашцэу мэгъэпсыжыр. Мыри "клэ"р занщцэу префикс мыхъуу -нэхъубэм деж- "р"клэрэ къызэрыгъэлъагъуэуш префикс зэрыхъу шыклэр. Мыбы теухуа щапхъэхэри ди "макъ глагол" гупым теухуауэ къэдгъэлъэгъуэнщ: «клэрын, клэрыун, клэрыуэн, клэрылуэн-2, клэрысын-2, клэрысэн, клэрыщлэн, клэрызын-2, клэрыдзын, клэрыгъын, клэрыгъун, клэрыджын, клэрыджэн, клэрыжын-2, клэрыжэн-2, клэрыжын, клэрыжын-2, клэрыщын-2, клэрыщэн-2, клэрыщлэн-2, клэрышэн, клэрычын, клэрычэн, клэрыкын, клэрыхъун, клэрыхын, клэрыхун, клэрыхэн, клэрылын, клэрылэн, клэрыплын, клэрывэн».

"Клэ"р "р"ыклэрэ къызэрыгъэлъагъуэуш мы щапхъэхэр зытеухуар, ауэ мыпхуэдэ префиксклэ мылажъу, "клэ"м нэгъуэщц зы префиксыр дэщыгъужу ухуэ глаголхэри щылэщи, мыр а глаголым и мыхьэнэрэ и гъээзщцклэраш зытеухуар: «клэтыклуэн».

Щылэ зы глаголым префикс зэрыхуэхъум нэмыщц, мыпхуэдэ префиксклэрэ къэхъу глаголхэри щылэщи, мыбыхэм щыщц мыхэр: «клэрыкын, клэрыхъыжын, клэрыпщлэн».

"Kly" макъыр.

"Kly" макъым къытехъуклэ "макъ псалъэ"р.

"Кl"ыр мыпхуэдэу къэхъурэ бзэм хэлэжьыхъу щидза нэужь, зэдэужьрэ зэдэклыныгъэ зыхуалэ гуэритлым мы я паралелыгъэр "kl" макъ ужыгъуэу "kly"уэ къырылуэу щидзагъэнщ. "Kly" макъ мыхьэнэр паралелыгъэщи, щылэ гуэритлэ зэхуакум теухуа зы луэхугъуэу зэрыщытым папщлэ, щхъэж зы "макъ псалъэ"у бзэм хэхъакъым. Абы бзэ мыхьэнэ игъуэту псалъэ къытехъуклын папщлэ, "kly" макъ мыхьэнэр зытеухуар къээзыгъэлъагъуэ макъи дэщыгъуун хуейщ.

Зэдэклуныгъэу гъэзашцэ зы луэхугъуэр "kly" макъым и клуэтэгъуэу "клуэ"м кылуэтэнти, ар бзэм зы "макъ псалъэ"у "клуэн" глаголыпкъыу хэхъаш.

"Kly" макъым къытехъукла "макъ псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхъыр: макъ кытыхъэу къытехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кытыхъэу ухуэ "псалъэ зэгъэтхэр".

Япэрауэ "kly" макъым къытехъуклэ "макъ псалъэ"р кытыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхъу ухуэ псалъэхэм щыгъуазэ дыхуэхъуэнщ.

"Клуэн" глаголым префикс хуэхъу макъклэрэ зэрыхуэхъу къытехъуклэ префиксиал глаголхэм теухуа щыхъэхэр къэтхынщ: «иклуэн, ириклуэн, дэклуэн, зэдэклуэн, жьэдэклуэн, шлэклуэн, пыклуэн, флэклуэн, нэклуэн, къэклуэн».

Мы иужьрей шапхэр (кьэклуэн) "клуэн" луэхур бээр кьэзылуатэмрэ зыхуэклүэм теухуауэ зэрыгъэзащлэр кьызэрылуатэ псалъэщи, ар икли "клуэн"-ым кьытехуэуэ мыхьэнэщлэ зилэу лытапхъэ зы глаголщ. Мыпхуэдэу "клуэн" псалъэм кьыпыхъэ макъхэмклэ кьытехуэуэжрэ бзэ мыхьэнэщлэу лытапхъэ нэгъуэщл шапхъэхэри щылэщ: «клуэтэн, дэклуэтеин, еклуэтэхын, щлэклуэтэн, пыклуэтын - пыклуэтыклын, хэклуэтэн, теклуэтэн – теклуэтын – теклуэтыклын; кьэклуэтэн; кьэклухьын, кьызэдэклухьын».

"Клу" макъым и мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, ар бзэм зы "макъ глагол" зэрыхэхъухъа "клуэн" псалъэм игъэзащлэри гурылуэгъуэщ. Абы кьыпыхъэ макърэ псалъэхэмклэ ухуэж псалъэхэр мащлэкъым, ауэ а псалъэхэр кьызэрыхъурэ "клу, клуэ" макъыр бзэм зэрыхэлэжьыхъэ щыклэм нэхъ гъунэгъу щыгъуазэ хуэхъун хуейщи, ари илъябжыэклэ кьэта лэжьыгъэ луэхуш. Ауэ "клу, клуэ" макъ мыхьэнэ лэжьыклэм ухуэмыклуэжу *"клуэн" макъ псалъэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгъуэт"* хэм теухуа шапхъэхэр кьэтхьынщ: «"клуэн, клуэн" → кляклуэ, клуэраклуэ; "лэ, клуэ(н)" → лэклуэ; "лэ, клуэ" → лэяклуэ; "лэклуэ, лэяклуэ" → лэклуэлэяклуэ; "щы, клуэ(н)" → щырыклуэ».

"Клу" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхъыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Клу" макъ мыхьэнэр гуэритл зэхуаку дэлъ зэпыщлэныгъэу парарелыгъэращи, ар мыпхуэдэу кьэлуэтэн папщлэ, зытеухуа гуэрыр е зэрызэпх щыклэр кьэгъэлэгъуэн хуейщ. Ар щыхъукли, "клу" макъ мыхьэнэм зы бзэ мыхьэнэ кьытехуэуэ папщлэ, зытеухуарэ зэрызэпхыр кьэзыгъэлыгъуэ макърэ псалъэ гуэрыр ищхъэрэ иклэм кьыпыхъэн хуейщ: «еклун, зэклун, зэклу, зэклуэ, кьеклу, дэклун, зэдэклун»; «нэклу, пэклу, нэклу-пэклу»; «щыклу, тлэклу».

Мы шапхъэхэм кьызэрыхэщщи, "клу"мрэ "клуэ"м я зэхуакум мыхьэнэклэ зэщхъэщыкыныгъэшхуэ дэлъкъым. Икли "клуэн" луэхугъуэ зэхэллари "клу (клуэ-ы)" клэухклэрэ кьызэрылуэтэфынур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ псалъэхэщ "клуриин, кьэклухьын" псалъэхэри зэрыхуэр. Икли мыпхуэдэщ "пэклуэн" луэхугъуэу кьеклуэкыр кьызэрылуатэ щыклэу кьэхъу "пэклу" псалъэр зэрыхуэр.

"Э-ы" зэхуэуэуэныгъэклэрэ кьэхъууи лытапхъэщ "еклуэн" псалъэри, ар уи пкъым кьемызэгъуэу кьэхъу хэщхъухьыныгъэр кьызэрылуатэ псалъэщ. Мы псалъэмрэ (еклуэн) "еклун" псалъэр зэрызэщхъэщыкыр "э" макъклэрэщи, мы зэщхъэщыкыныгъэрэ зэлъытэныгъэр "хъу"мрэ "хъуэ"м я зэхуаку дэлъ зэпыщлэныгъэрэ зэщхъэщыкыныгъэм хуэдэу лытапхъэщ: "еклу"р "хъу"гъэ зилэу еклуагъэххэрщи, а зэрыхъуагъэххэм утеклуэтыклмэ (э) кьэхъур зэ"хъуэ"кыныгъэу "еклуэн"ырщ. Мы еджэклэм нэмыщл, "еклуэн" псалъэм мыфыр зэрылгытэ "е"р зэрызеклуэрэ зыгуэрым зэрыхуэклуэуи зреджапхъэри гурылуэгъуэнщ. Ауэ гулытапхъэщи, мы зи

гугъу тшġа еджэкġитым псалъэм и къэхъуклэр зэщхьэщыклми, мы еджэкġитлри мыхьэнэклэрэ зэрызэтеухуэри гулъытапхьэщ.

"Кġуэн" псалъэм къытехъукġыжауэ абы и зы шыклэу къэхъуарэ щхьэж мыхьэнэ зилэжуи лъытапхьэу утыку къыхьа псалъэхэщ мыхэр: «кġуэсэн, кġуэтэн, къэкġуэн, зекġуэн, зекġуэ, хакġуэ»; «текġуэн; екġуэн, ефġэкġуэн; щэкġуэн, щакġуэ, ещэкġун, ещакġуэ».

Мы къэтахэм хэт псалъэ гуэрхэми зэрытеплъагъуэщи, псалъэ гуэрхэм "кġуэ" кġэхкġлэрэ къатехъукġыжрэ а псалъэ мыхьэнэр зезгъакġуэр къырилуэу ухуэжу утыку къыхьа псалъэщлэхэр щылэщ: «гуакġуэ; щхьэкġуэ; лэкġуэ, лъакġуэ, лэкġуэ-лъакġуэ; лыкġуэ; шġакġуэ».

"Кġу" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

"Кġу"р и мыхьэнэм теухуащи, псалъэхэм префиксрэ суффикс къалэн яхуигъэзащлэу къапыхьэкъым. Ауэ ипэкġэ къэта щапхьэхэми зэрыхэплъагъуэщи, "кġу"р зы лүэхугъуэм и лэзуу щытыр къэзыгъэлъагъуэу псалъэхэм кġэх яхуохъур: «лэжъакġуэ, вакġуэ, усакġуэ, тхакġуэ, щакġуэ».

"Кġу, кġуэ"м префикс къалэн игъэзащлэкъым, ауэ дэтхэнэ зы лүэхур зезыгъакġуэр къызэрылуатэ суффиксу глаголхэм къапохьэр "кġуэ"ри, мыр ди "макъ глагол" гупым теухуауэ къэдгъэлъэгъуэнщ: «икġуэ – якġуэ, лүэкġуэ – лүакġуэ, сыкġуэ – сакġуэ, сэкġуэ – сакġуэ, зыкġуэ – закġуэ, дзыкġуэ – дзакġуэ, гъукġуэ – гъуакġуэ, джыкġуэ – джакġуэ, дыкġуэ – дакġуэ, тыкġуэ, тлыкġуэ – тġакġуэ, шыкġуэ – щакġуэ, щыкġуэ – щġакġуэ, чыкġуэ – чакġуэ, кыкġуэ – кġакġуэ, кġэкġуэ – кġуакġуэ, хъукġуэ – хъуакġуэ, хукġуэ – хуакġуэ, лъэкġуэ – лъакġуэ, ллэкġуэ – лġакġуэ, пыкġуэ – пġакġуэ, фыкġуэ – фġакġуэ, флыкġуэ – флэкġуэ – фġакġуэ, выкġуэ – вакġуэ».

"Кхь"ым и къэхъуклэм жьэ кġуэщлрэ бзэгум къытехъукġыж макъхэр:
«кхь → "к (→ ч) → ку"».

"К (→ Ч)" макъыр.

"К (→ Ч)" макъым къытехъукġ "макъ псалъэ"хэр.

"Кхь"ым и къэхъуклэр зи къэхъуклэу, абы жьэ кġуэщлым къытехъукġыж "к" макъ къэхъуплэр "кġ" макъыр къыздыщыхъуращи, "кġ"ым и къэхъуплэм бзэгупэ лъэныкъуэр зи къэхъуплэу утыку къыхьа макъыр "к" макъращ. "К"ыри къызтехъукġа "кхь" макъ мыхьэнэм елъытауэ макъ мыхьэнэ зилэу зы макъуу лъытапхьэщ. Абы и мыхьэнэри лъабжьэм теухуа лүэхугъуэу лъытапхьэщ: зыгуэрым лъабжьэрэ псыгъуэу зэгукġыныгъэ къызэрыхуэкġуэр къызэрылуатэр "к" макъ мыхьэнэкġлэрэщ. Мы и макъ мыхьэнэм зэрэзэгъклэрэ бзэм япэу **"кын, кэн"** глаголыпкъыу **"кы, кэ"**р зэкġлэхьэужьу хэхьарэ "макъ псалъэ" хэхъухьауэ жылэпхьэщ.

Мыпхуэдэ лүэхугуэр зы кьэклыгэ кьудамэм кьыщыхуэклуэклэ ар зыдыпытыплэм кьыгуэщыкл кьудамэ лыхэ цыклары зы "макь псалтэ"у "кы"уэщ зэрылгытари, мыр "к" макьым и япэрей лэжэклэм кьызэрытехуэжарэ "кл" макьыр бзэм зэрыхэлэжыхь щыклары кьэклыгэрэ клын лүэхугуэхэми зэрытеухуар гурылуэгъуэщ.

"К" макьым кьыклэтыкларэ кьытехуэжы утыку кыхьауэ лытапхэ "ч" макь мыхьэнр "к"ым и мыхьэнэм хуэпэгъуэнэгъу мыхьэнэ зилэрагээнти, "к, ч" макьхэр нобэ "кл, чл" макьхэм хуэдэу зэхуэдэ мыхьэнэклэрэщ адыгэбзэ жьэрыпсалтэхэм кьызэрыхэнэр. "К"ым иплэклэ "ч"ыр кьызэрыхахам и щхэуэсыгъуэр урысыбзэми "к" тхыпклэ тха макь зэрыхэтрагээнт, ауэ адыгэбзэм хэт "к" макьымрэ урысыбзэм хэт "к" макьым я кьэхуэплэрэ я кьэлуэклэр зэхуэдэкьым: урысыбзэм и "к" макьыр адыгэбзэм и "к" макьым елытауэ бзэгум и нэхь иклэклэщ кьыщыхуэри, нэхь гьумщ. "Кхь"ым и кьэхуэклэм кьытехуэжыжрэ жьэ клуэцыр зи кьэхуэплэ хьуа "к" макь лэужыгъуэу адыгэбзэм хэтыр бзэгупэ лэныкыуэр зи кьэхуэплэу утыку кыхьа макьраши, а нэхь псыгъуэу кьэлуэ "к" макьраш. Адыгэбзэм и "к" макьыр бзэхэм мы тхыпкьхэмклэ (к) щатха а нэхь макь псыгъуэраш. Нобэ кьэбэрдеибзэм и "к" макьым иплэр "ч" макьраш зылыгэри, "к" макь лэужыгъуэхуэ ипщэклэ зи гугъу тшлэ "макь псалтэ"хэри нобэрей кьэбэрдеибзэм зэрыхэтыр "чы, чын, чэн, чэ" псалтэхэуш.

"Ч" макьым кьытехуэжы "макь псалтэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыхьхыр: макь кьытыхьэу кьытехуэжы псалтэхэр, псалтэ кьытыхьэу ухуэ "псалтэ зэгъуэтхэр".

Япэу "ч" макьым кьытехуэжы "макь псалтэ"хэр кьытыхьэ макьхэмклэ бзэм зэрыхэлэжыхьхуэ ухуэ псалтэхэм деплгыныш. Араши, "чын, чэн" макь глаголхэр зэрыгъэзащлэ щыкларэ кьэзыгъэлыагъуэ макьхэр кьызэрыпыхьэклэрэ ухуэж глаголхэм теухуа шапхэхэр кьэтхыныш: «ичын, ичэн, лучын, лучэн, гуэчын, гуэчэн, дэчын, дэчэн, течын, течэн, шлэчын, шлэчэн, клэрычын, клэрычэн, кьуэчын, кьуэчэн, хэчын, хэчэн, хэчыхьын, пычын, пычэн, флэчын, флэчэн, нэчын, нэчэн».

Мы шапхэхэм нэмышл мыхьэнэклэрэ "чыр икли "чын"ым икли "чэн"ым теухуа шапхэхэу зэреджапхэри гулытапхэщи, "чын" лүэхур гъэзащлэу зэрышы

Мыпхуэдэ шапхэхэм нэмышл, "чын"" глаголыр зэрызеклуэ зы бзэ мыхьэнэи щылэщи, мыбы теухуа шапхэхэщ мыхэри: «лэбэкьуйтл-щы чын, зычын, зыричын».

"Чы"р зы "макь псалтэ"у зы кьудамэ цыкларэ зэрылгытэраши, мыбы кьытехуэжы псалтэхэщ мыхэри: «чыщмыщ, чэу – чо/чоу».

Аргуэру **"чы"** макь псалтэр зыхэту **"псалтэ зэгъуэт"** зэрыухуэфынур гурылуэгъуэныш, мыпхуэдэ шапхэхэщ "чы"клэ зэрыщыр (чы-н) кьызэрылуатэу ухуа мы псалтэр: «"чы, бжэ" → чынабжэ».

"Ч" макъыр бзэм зэрыхэлэжсьыхьыр абы кьытехьукла "чы; чын, чэн" макъ псалъэхэр бзэм зэрыхэлэжсьыхь щыклэ закъуэу шытши, мыбыхэми я гугъу къэтагъэххэщ.

"Ч" макъым бзэм "префикс – суффикс къалэн" хигъэзэщылыхькьым.

"Ку" макъыр.

"Ку" макъым кьытехьукл "макъ псалъэ"хэр.

"К" макъ мыхьэнэм ужьыгъуэ щигъуэтклэ къэхуэ "ку" макъ мыхьэнэр лъабжьэрызэгуклыныгъуэ зы ужьыгъуэу лъытапхъэщ. Араши, "к" макъыр бзэм япэу зэрыхэхьа щыклэу, "кын, кэн" глаголхэр зытеухуа лүэхугъуэр лъабжьэрэ псыгъуэу зэгуклыныгъуэ зэрыщытым кьызэрыгуклэ, мыпхуэдэ зэгуклыныгъэ зэхуакур "к" ужьыгъуэу (у) "ку" макъ мыхьэнэклэрэ зэрылъттапхъэр гурылугъуэщ. "Ку" макъыр "к"ым кьызэрытехьукларэ бзэм зэрыхэхьа щыклэри мыпхуэдэ щыклэрауэ жылэпхъэщ. Ауэ "ку"р бзэ лэжьэклэм "кын, кэн" нэужь кьигъэщлами, псыгъуэрэ зы кыхьагъи зилэ "кы"р икурэ и клуэцклэ мыужьауэ зэрыщытым папщлэ, мыпхуэдэм клуэцлрэ ку игъуэтынри "кы" ужьыгъуэ "ку"уэ зэрылъттапхъэр гурылугъуэщ. Мыбы хуэдэши, "к"ыр псыгъуэрэ ку зимылэу зэрылъттапхъэм ипкь итклэ, дэтхэнэ зы ужьыгъуэрэ зы лэнатлэр китл (читл) зэхуакуклэ –хэкладэ щымылэу- кьэпщытапхъэрэ утыку кьильхьапхъэщи, бзэ лэжьэклэм мыпхуэдэ гуэрхэр кьэлүэтэн щыхуэныкьуэм деж, ахэр "ку" макъклэрэ кьызэрылүэттапхъэр гурылугъуэщ.

Араши, кьэчэныгъуэ къэхур зэрызэгуклэклэрэ и гъунапкьитл зэхуакури, читлым я зэхуаку кьыдэнэ лыхьэри, дэтхэнэ зы кьэхухьа гуэр зэхуакури, кьэхухьыныгъуэ лъытапхъэм хиубыдэ лэнатлэри, дэтхэнэ гуэрым и клуэцлри бзэм кьызэрылүэтэр "ку" макъ мыхьэнэрэ "ку" псалъэ лэужьыгъуэуш. Дауэми, "ку"р утыку кьызэрихьауэ зи гугъу тща щыклэм езэгъуу зы "макъ псалъэ"у бзэм хэхьащ. Зэрыгурылугъуэу, "ку"р кьызтехьуклар "к" макъраш, ауэ "ч"ым "чу" макъ кьытехьуклакьым.

"Ку"р зы псалъэрэ и макъ мыхьэнэкли бзэм зэрыхэлэжсьыхьыр зэхьэщыккьыми, "ку"уэ лъытапхъэ зы лэнатлэм теухуа лүэхугъуэхэр зэрыгъэзашлэри "ку" клуэтэгъуэу "куэ"клэрэ гъэзашлэу глаголхэри мэхууэр. Ауэ, "ку" клуэтэгъуэ "куэ"р занщлэу бзэм зы "макъ псалъэ"уи хэхьащ: "ку" зилэу лъытагъэнти, зы лэплэпкьыр кьызэрылүэтэр "куэ"уэщ.

"Ку" макъым кьытехьукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжсьыхьыр: макъ кьыныхьэу кьытехьуклыж псалъэхэр, псалъэ кьыныхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"Ку" макъым кытехъукла "макъ псалъэ"хэр макъ кызырыныхъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхъу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхъэ къэтхынщ: «ику, зэхуаку, куцл, купцлэ, купцлэ; хъэку; хэку»; «куэшхуэ».

*"Ку" макъым кытехъукла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгует"*щ мыхэри: «"ку, нэф" → кунэф; "ку, гъу(н) → кугъу; "(и)ку, (и)сэ(н)" → күсэ»; «"куэ, пкты" → куэпкы; "куэ, лы" → куэл; "куэ, фэ" → куэфэ – куафэ».

"Ку" макъ мыхъэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхъклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Ку" макъыр бзэм зэрыхэхъа "макъ псалъэ"у щыт "ку"м и мыхъэнэм езэгъуш бзэм макъ мыхъэнэуи зэрыхэлэжыхъхри, "ку" макъым бзэм мыбы нэмышцл мыхъэнэ щигъэзащцлэкъым.

"Ку" макъ мыхъэнэр гурылуэгъуэщи, ар цхъэж макъ псалъэуи бзэм зэрыхэтрэ зэрыхэлэжыхъым теухуа шапхъэхэри къэтхъаш. Апхуэдэ щыклэ зилэм теухуауэ гъэзащцлэ луэхур кызырылуатэр "ку" макъ мыхъэнэклэрэу лытапхъэщи, зы гуэр зэхуакур зэрыгъэбыдэ щыклэр кызырылуатэ глаголщ мыр: «кудэн».

"Ку" зилэу щыт мыхъэнэуэ еджапхъэщ "куэ"ми, ар занщлэу зы лэпкълэпкыр (куэ) зэрылгытэ щыклэу зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэтым ипэклэ и гугъу щытщлэщ, икли бзэм зэрыхэлэжыхъклэрэ кытехъуклыж псалъэхэм теухуа шапхъэхэри къэтхъаш. Ауэ "ку"р и макъ мыхъэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхъ щыклэу "ку" макъ клуэтэгъуэр (куэ) зы "ку"уэ щытрэ "ку"м хуэклуэу "ку" къэзыгъэхъухэри зэрылгытэрщи, мыпхуэдэ зы псалъэщ "зэхуаку"ри. Мыпхуэдэ макъ мыхъэнэклэрэ "куэ"р бзэм зэрыхэлэжыхъу ухуэ псалъэщ "куэд"ри.

Зы "ку"рэ "зэхуаку"у щытыр "куэ" макъ мыхъэнэклэрэ кызырылуэтапхъэр гурылуэгъуэнщи, ар и макъ мыхъэнэклэрэ зыхэту ухуа псалъэхэщ мыхэри: «куэбжэ (къэхухъа зы щыплэр макъ мыхъэнэклэрэ "куэ"ращ гурылуэгъуэ зыщлри, мыпхуэдэм и "бжэ"щ); "куэи – куэй" → куей (зы зэхуаку пэлгытэу гъунапкълэ лыта зы щыналъэр "куэ"уэ лытапхъэщи, абы хиубыдэращ "куей"ри, мыпхуэдэ зы щыгу лэнатлэр зэрылгытэу, зы къуажэ – къалэцлыку – къалэм и щыгур зыхиубыдэу зэрылгытэ псалъэрщ)».

Зы зэхуакур гъэбыдэныр "кудэн" луэхугъуэщи, зы "ку"рэ "зэхуаку"м хуэклуэу гъэзащцлэ луэхугъуэхэри зытеухуар кызылуэ макъхэм клэух хуэхъуу зыгъэлажъэ "ку" клуэтэгъуэ "куэ"клэрэ кызырылуэтэфынуыр гурылуэгъуэнщ. Нэгъуэщыу жылэмэ, "куэн"ыр цхъэж зы глагол мыхъуми, зы дэтыплэрэ итыплэм теухуа луэгъуэр "куэ" макъ мыхъэнэклэрэ зэрыгъэзэщлэпхъэр гурылуэгъуэнщи, а дэтыплэрэ итыплэр формэу къэзыгъэлажъуэ макъхэм клэух хуэхъу "куэн" глаголыпкълэрэ ухуэ глагол шапхъэхэщ мыхэр: «икуэн, лукуэн, дэкуэн, щлэкуэн, хэкуэн».

"Ку" макъым бзэм "префикс – суффикс къалэн" хигъэзэщцлэхъкъым.

"Хь"ым и кьэхьуклэм жьэ клуэцлрэ бзэгум кьытехьуклыж макьхэр:
«хь → "х → ху"».

"Х" макьыр.

"Х" макьым кьытехьукл "макь псалъэ"хэр.

"Хь" макьым кьытехьуклыжрэ жьэ клуэцлрэ зи кьэхьулэ макьыу адыгэбзэм хэт "х" макьым и кьэхьулэр бзэгукупэраш. Кьызтехьукла "хь"ым лъабжьэ мыхьэнэ зэрилэм хуэдэу, "х"ыми лъабжьэ мыхьэнэш илэр. Кьызтехьукла "хь"ыр лъабжьэрэ кьызтехьуклыпхьэ зэрыхьум елыташи, "х" макьри кьэхьурэ щылэгьуэ зыгьуэтым лъабжьэ хуэхьуныгьэр зи мыхьэнэраш.

Кьызэрыхьуа щыклэм зэрэзэгьклэрэ бзэ лэжьэклэр кьыздынэсам мы и мыхьэнэклэрэ хэлэжьыхьу щидзагьэнт "х" макьри, игьуэр кьыщысым деж, и макь мыхьэнэм зэрэзэгьклэрэ "хы"р зы "макь псалъэ"у кьытехьуклагьэнш. Ар (хы) щылэгьуэ зыгьуэтым кьэхьулэрэ щылэплэ хуэхьур кьызэрылатэ псалъэу, щылэгьуэр зэрызеклуэрэ зэрызэщлэблэну лъабжьэр кьызылуэ псалъэраш. Мыпхуэдэу утыку кьыхьа зы "макь псалъэ"щ "хы"ри, ар игьуэр кьэсрэ цыхум "бжэн" луэхугьуэр кьыщигьэунэхум щыгьуэ, зыхуэфашэ зы бжыгьэр (б) кьызэрылуэтэж псалъэу, "хы"р зы бжыгьэцлэу аргуэрэ бзэм хэхьажауэ жылэпхьэщ. Араши, адыгэбзэм иужьклэ зы бжыгьэцлэу щызеклуэ хьуа "хы" макь псалъэр кьызтехьуклар щылэгьуэм щылэгьуэ кьызэрытехьуклрэ щылэгьуэ ужыгьуэр зэрызэщлэблэм ипэ кьыхуэу абы лъабжьэ хуэхьуныгьэр кьэзылатэ псалъэрауэ зэрыщытыр гурылуэгьуэщ.

"Х" макь мыхьэнэр щылэгьуэ зилэр утыку кьыздыхьэрэ дэтхэнэ щылэ гуэрым хэтыплэрэ тетыплэ хуэхьур кьызылуэ лъабжьэраши, мыпхуэдэр щылэгьуэ зыгьуэт дэтхэнэ гуэрым лъабжьэ хуэхьур зэрылгытэу ординат мыхьэнэш. Араши, мыпхуэдэ мыхьэнэр математикэу геометрие системэм и ординату зэрылгытапхьэри гурылуэгьуэщ. "Х"ыр бзэм макь мыхьэнэклэрэ зэрыхэлэжьыхь щыклэр геометрие системэм и "ординат" мыхьэнэрэ кьалэн зэригьэзащлэклэрэши, "х"ыр зыхэт дэтхэнэ зы псалъэрэ бзэ лэжьэклэр "х"ым мы зи гугьу тцлы мыхьэнэклэрэш.

Мы зи гугьу тцла "х" макь мыхьэнэмрэ ар бзэм япэу зы "макь псалъэ"уи зэрыхьауэ зи гугьу тцлами зэрэзэгьши, цыхур зыщыпсэу щыльэм и нэхь тэфаплэрэ лъабжьэу лытапхьэ псы хьурейрэ псыпшуэ иувылхьахэри аргуэрэ зэрыигьуэклэрэ зэрылгытар зы "макь псалъэ"у "хы"уэщ. Ауэ зэрыгурылуэгьуэу, щыльэм и нэхь тэфаплэу щытрэ псы иувылхьагьэшхуэр зэрыигьуэклэрэ "хы"уэ зэрылгытам лъабжьэ хуэхьур "х" макьым и гугьу тцла "ординат" мыхьэнэ зэрилэраши, "х" макьым кьытехьукла иужьрей "макь псалъэ"раш мыр, икли мы "хы" псалъэр

"х"ыр бзэм ординат мыхьэнэклэрэ зэрыхэлэжыхьым кыкълэлыклуэу утыку кыхьауэ зэрыщытынури гурылуэгъуэнщ.

Лябжьэрэ къэхур (хъу) кызтехукл "хъ" макъым и къэхуклэм бзэгум кыщытехуклыжа макъщ "х" макъри, абы и мыхьэнэри кызтехукла "хъ"ым хуэдэрэ ещху щытщ: ар къэхум лябжьэ хуэхурэ къэхуплэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Ар бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэри, абы кытехукла "макъ псалъэ"хэм я мыхьэнэри "х" макъ мыхьэнэуэ мы зи гугъу тшым езэгъ луэхугъуэщ.

"Хы"р зы "макъ псалъэ"у дызтепсэху щылыгъэм кыщлэхуа псышхуэхэри кызырылатэ псалъэуэ бзэм зэрыхэтри, "хы" гущылур щылыгъэ хъурей геометрием и нэхъ ехыплэ щыплэу, абы и ординат къалэри зытеухуа тэфаплэу зэрыщытым нэмышл, щылыгъэ псы иувылагъэшхуэу щыт "хы"р икли псэуныгъэри кыздыщежъауэщ зэралыгъэр. Ар щыхукли, "хы"р щылыгъэ геометрие ординату зэрыщытым нэмышл, псышхуэ лэужыгъуэу псэуныгъэми лябжьэ зэрыхуэхур гулытапхъэщ. Аращи, псыр псэм лябжьэ зэрыхуэхум зэрэзэщи, псэуныгъэр кыздыщежъа ди щылыгъэм и псыри псэуныгъэ щылэгъуэм лябжьэ зэрыхуэхуклэрэ "хы"уэщ адыгэбзэм кызэрилатэр. "Хы"р псэуныгъэм лябжьэрэ къежъаплэ зэрыхуэхум зэрэзэгъщи, псэщхъэхэм кыщлэхуэ быныр анэ ныбэм зыхэлъу зыдыщыл псы лэужыгъуэри "хы"м и псым хуэдэуэ нобэ шлэныгъэм зэрилгытэр. Мы псалъэм гурылуэгъуэ кызэришлщи, щылыгъэм кыщлэхуэ псыр псэуныгъэр кыздыщежъэ лябжьэу адыгэбзэклэ "хы"уэ зэрылыгъэм езэгъ луэхугъуэщ икли мы щылыгъэм кытехухуэ псэушхъэхэм кыщлэхуэж бынри кыздыщыхуу зыхэлъ псыри зы "хы" лэужыгъуэщ. Нытлэ, "х" макъ мыхьэнэм зэрэзэгъклэрэ зы "макъ псалъэ"щ "хы"ри, ар щылэгъуэ зыгъуэтым лябжьэрэ ординат зэрыхуэхуклэрэ щылыгъэм псэуныгъэ къежъаплэрэ лябжьэ хуэхур кызырылатэ псалъэщ, икли геометрие мыхьэнэуэ щылыгъэ геометрие ординатщ, иклии, анэ ныбэм иришлэ быныр зыхэлъ псыри (пласента) хыр зэрызэхэлэ элементклэрэ ухуауэ зы "хы" лэужыгъуэу зэрылытапхъэр гурылуэгъуэщ.

"Х" макъымрэ абы кытехукла "хы" макъ псалъэхэм теухуауэ къэлэуэтапхъэр мыбыи кыщынэхьым. Космосыр кызырыхуу зэрышлзда щыклэу ялыгъэ япэ дьдэ къэуэгъуэшхуэм (бинг бенг) кыкълэлыклуэрэ и япэрей зэманыгъуэхуэ космос къэхуныгъэ пэщлэдзэхэм щылэгъуэр псым хуэдэу лугагъ зилэуэ зэралыгъэри, абдежыр щылэгъуэу иджыри пкыгъуэ зымыгъуэта зэманыгъуэраш. Щылэгъуэм пкыгъуэ зэригъуэту зэрышлздэр мы "плазмэ" нэужьращи, а нэхъ щылэгъуэ пкыгъуэ цыклуу ялыгъэ "куарк" жыхуалэр кызхэхуылар мы плазмэращи, абдежри щылэгъуэм пкыгъуэ кыхэхуыкыныгъэм лябжьэ хуэхур псы лэужыгъуэу "хы"уэ зэрылытапхъэр гурылуэгъуэнщ.

Мыпхуэдэу шылэгъуэм пкыгъуэ (куарк) кыщлэхуэу зэрыщидзэкларэи шылэгъуэ корпусым нэхъри зиубгъуарэ къэпщауэщ зэралътэри, куаркищ зэгухьэкларэщ атом лъабжъэ пкыгъуэ жыхуалэхэр утыку кызыэрихьэкларэщ "атом" жыхуалэри зэрызэпкырыува щыклэр. Аращи, япэу "псазмэ"у зэхэлърэ "хы" защлэу щыт шылэгъуэм пкыгъуэхэр кызыэригъэщклэрэщ шылэгъуэрэ космосыр зэрыухуа щыклэри, мыпхуэдэу къэхъуа пкыгъуэрэ нэшлэгъуэхэр зыхэлъ космосышхуэри зэрыужьклэрэ шылэгъуэщлэхэр кызыщлэхуэу зы "хы"шхуэу зэрылътытапхъэри гурылуэгъуэнщ. цыкыу утыку кыхьэуэхуу щыщидзэм мыр зэрилъабжъэкларэуэщ атом жыхуалэ шылэгъуэ пкыгъуэ а нэхъ псоу цыкыури кызыэрыхуар.

Мы псалъэхэм гурылуэгъуэ кызыэращыу, геометрие системэм и ординатыр "х" макъ мыхьэнэкларэ зэрылътытапхъэм зэрэзэгъщи, шылэгъуэрэ космос геометрием и ординатыр математикэу "хы"уэ зэрылътытапхъэм нэмышл, физикэрэ шимикэкли шылэгъуэрэ космосым къежъаплэрэ лъабжъэ хуэхъур зэрылътытапхъэри "хы"уэщ. "Х" макъ мыхьэнэкларэ къэлуэтапхъэу зы "макъ псалъэ"у "хы"уэ лътытапхъэу мы зи гугъу тцлэхэм зэрэзэгъыр гурылуэгъуэнщи, цыхур зыщыпсэу щылытэм псэр кызыдыщыхэхьукла псышхуэри, икли мы щылытэ геометрием и ординатри "хы"уэщ зэрылътытар. Аращи, шылэгъуэрэ космосыр кызыэрыхуэрэ зэрызэпкырыувэу мы зи гугъу тцлэхэмрэ, шылэгъуэ ужьыгъуэр зэрызэпкырыувэм лъабжъэ хуэхъу щыплэрэ щыклэр "хы"уэ кызыэрылуэтэрэ иужьклэ зы бжыгъэцлэу бзэм хэхъажам езэгъ луэхугъуэщи, щылытэ геометрие системэм и "ординат"ри "х"ыуэщ зэрылътытар, икли гъащлэрэ псэуныгъэ кызытехьукла мы щылытэм псэр кызыдыщжежъа лъабжъэу щыт псышхуэр "хы"уэ зэрылътытари физикэрэ шимикэкли "ординат"у зэрыщытри гурылуэгъуэщ.

"Х" макъ мыхьэнэмрэ, ар бзэм зэрыхэхъа "хы" макъ псалъэхэм я мыхьэнэм нэхъри щыгъуазэ ухуищыу жылэпхъэщ мы къэтлуэтахэми. Ауэ мыпхуэдэ лъабжъэхэм нэгъуэщл бзэрэ мифилогиехэми ущырохьэллэри, бзэ гуэрхэмрэ я мифологие гуэрхэм космосыр псышхуэ иувылыхьахэр (адыгэбзэм "хы"уэ илытэр) а бзэхэм кызызралуатэ псалъэмклэ ялытэрэ къалуатэу ущырихьэллэр мащлэкъым.

Мы къэтлуэтахэм зэрэзэгъщ "х" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьхэри, аргуру клэщыу и гугъу тцлэжынщ. "Х" макъым кытехьукла "макъ псалъэ"хэм гурылуэгъуэ зэращлщи, къэхъуплэ лъабжъэ зи мыхьэнэ "х" макъыр къэхъуныгъэм лъабжъэ хуэхъурэ къэхъуплэр кызыэрылуатэ макъ мыхьэнэщ. Аращи, къэхъуныгъэрэ шылэгъуэ зыгъуэтым лъабжъэ хуэхъур кызыэрылуэтэ "хы"уэ зы "макъ псалъэ"у утыку кыхьа нэужь, ар иужьклэ зы бжыгъэцлэу (хы) бзэм щызеклуэу щидзаш, икли и макъ мыхьэнэм зэрэзэгъклэрэ "х" макъыр къэхъурэ шылэгъуэ зыгъуэтым и геометриер зэрыухуэ лъабжъэу щыт ординатри кызыэрылуэтапхъэ макъ мыхьэнэуэ

зэрышцытым зэрэзэгьклэрэ, цыхум и псэуальтэу шыт шыльэ геометрием ординат хуэху шыплэри зэрыгыуэклэрэ зы "макь псалтэ"у "хы"уэщ зэрылгытарэ кызырыуэтар. Икли, псы лэужыгыуэу зэрышцытракым ар "хы" макь псалтэмклэ кызырыуэатэм шхэусыгыуэ хуэхури, псы лэужыгыуэу зи гугуэ тцлахэр "хы"уэ лытапхээрэ кьэлуэтапхэ зэрыхуам льябжэ хуэхур зы шылэгуэ лэужыгыуэу псыр псэм льябжэ зэрыхуэхураш. "Х" макь мыхьэнэр дэтхэнэ зы шылэгуэм льябжэ хуэхур кызырыуэтапхэраши, математикэ шлэныгыэри кызтехуыклэрэ зытеухуауэ шыт шылэгуэрэ космос геометрием и ординатыр "х"ыклэрэ зэрылгытапхэм зэрыпыщлаклэрэ шылэгуэрэ космосыр зэрыхуэрэ зэрызэпкырыувэм физикэрэ шимикэуи льябжэ хуэхур "х" макь мыхьэнэклэрэ кызырыуэтапхэри гулытапхэщ. Араши, дэтхэнэ зы шылэр шылэгуэрэ геометриераш зытетрэ кызыдышчыури, мыр кызырыуэатэ математикэр дэтхэнэ зы шлэныгыэ лэужыгыуэм шлэныгыэ льябжэ зэрыхуэхуым ипкь итклэ, мы геометрием ординат хуэху "х"ыр икли физикэрэ шимикэ луэхугуэми льябжээрэ ординат зэрыхуэхунур гурыуэггуэщ. "Х"ым и мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжыхьэрэ абы "макь псалтэ"хуэ кызтехуыклахэм льябжэ хуэхур мы кьэтлуэтахэм зэрэзгыр гурыуэггуэщ.

"Х" макьым кызтехуыкла "макь псалтэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхьыры: макь кыпыыхьэу кызтехуыкыж псалтэхэр, псалтэ кыпыыхьэу ухуэ "псалтэ зэгуэтхэр".

"Х" макьым кызтехуыкла "макь псалтэ"хэр макь кызырыпыыхьэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьэу ухуэ псалтэхэм шыгыуазэ дыхуэхьунщ

Шыльэм и бсышхуэхэр "хы"уэ зэрылгытэу, кыпыыхьэ макьхэмклэ бзэм зэрыхэлэжыыхьэклэрэ ухуэ псалтэхэм теухуа шапхэхэщ мыхэри: «хышхуэ, Ахын (ехыплэу шыт, "хы" хьупхьэ)».

Зы бжыгэцлэ хьужа "хы"р кыпыыхьэ макьхэмклэ бзэм зэрыхэлэжыыхьэклэрэ ухуэ псалтэхэм теухуа шапхэхэщ мыхэри: «хэ ("б"уэ шыт), хэклэ ("б"клэ), хэрэ ("б"уэ зэрышцытклэрэ), хэней, хэнейрэ; химэ».

*"Х" макьым кызтехуыкла "макь псалтэ"хэр зыхэту ухуэ "псалтэ зэгуэт"*хэми шыгыуазэ дыхуэхьунщ: «"хы, тлуащлэ" → Хытлуащлэ; "хы, флыщлэ" → Хыфлыщлэ; "хы, хьужь → Хыхужь»; «"хы, тлыгу" → хытлыгу»; "хы, дзэ" → хыдзэ».

"Х" макь мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхьэклэрэ ухуэ псалтэхэр".

Кызтехуыкла "хь" макьым зэрелгытарэ зэрыпыщлараши, льябжэ хьунрэ льябжэ зэхуэыкын луэхугуэхэр "х" макьклэрэ ух глаголхэмклэщ кызырыуэатэр: «ихын (лэ-и-хын), ихын, ехын, лухын, гуэхын, дэхын, техын, шыхын, шлэхын, ешэхын, кыкыуэхын, хэхын, ехьэхын, пыхын, флэхын, блэхын».

Мыпхуэдэ глаголхэм кьатехуыклрэ мы глаголхэм хуэдэ зэпкырыувэклэ зилэ псалтэхэри шылэщ: «пхьэх (пхьэ гуэзых), шлэх».

Ехыныгээрэ льяабжэм хуэклүэу гэзашлэ лүэхугуэхэри "х" клэухклэрэ ухуэ глаголхэм кызырэлуэапахэр гурылуэгүэши, мыпхуэдэ шапхээш мыхэри: «ельэхын, ехуэхын, епсыхын, епкыхын; етхухын, еткыхын, еплыхын»; «ухын, ужыхын».

Зыгуэрыр зэрыухрэ кызтехукла льяабжэм зэрехыжри "х" клэухклэ ухуэ глаголхэраш кызылуатэр: «сэхын, мэхын, шхьэхын, псэхын, бзэхын».

Тласхэрэ еужыхыгүэу шытыныр "хы-э → хэ" клэухклэрэ ухуэ псалъэхэм кызырэлуэапахэри гурылуэгүэши: «щакхэ, кыахэ, кхьахэ, льяхэ, махэ, гухэ, гумахэ».

Псышхуэ хьурейхэр "хы"уэ зэрылгытэм ипкь итрэ, шылгыта лъэхэнэм икли кумбыгэа зилэу зэрыштытарагэнш нобэ "Хыфлыцлэ" жыхуалэр "Ахын"у зэралгытауэ шытар. Ехыплэ лъэныкыуэу шытрэ апхуэдэ шыналъэм тесхэри "х; хы-э → хэ" клэухклэрэ кызырэлуэафхынуур гурылуэгүэши, мыпхуэдэу лытапахээш Адыгэ жылагуэу гуэрхэр зэрылгытар: «Абзэхэ, Клахэ».

Зэрызэхэлэрэ зэрызпкырыль дэтхэнэ лъэныкыуэкли зышчырэ зыхэтхуэ зэрызэгэпшапхэхэм елытауэ нэх льяабжэ зыгүэтарэ "хэдэн"ыгүэу кыхэхыныгэа зилэр "дахэ"ш.

"Х"ыр льяабжэши, дэтхэнэ гуэрыр зыдэшылэплэм кытехынрэ ауэ кызырэклүэу утыпшыни "х"ыклэрэ гэзашлэ лүэхугуэши: «хыфлэдзэн».

Мы глаголыр ауэ кызырэклүэу шыплэм "хэдзэн" лүэхугуэши, "хэ" нэужь "флэ"р глагол лэжьэклэ лыхьэм ишхьэм кызырэпыхьам папшлэш "хэ"р "хы"уэ кызырэлуатэр. Мыпхуэдэ зэхуэклыныгэхэм глагол лэжьэклэм дытесэлыхьынш, ауэ мыбдежым утыку кыхьэ мы глаголыр зы лүэхугуэм хуэлуауэ префиксиалу утыку кыхьэ глаголш. Мыпхуэдэу "хэ"р ишхьэм кыпыхьэу ухуэ нэгүэшл префиксиал глаголхэри кьохури, мыбыхэми я гугуэ тшлынш.

"Х"р зэрыльяабжэрэ ординат мыхьэнэ зэрилэклэрэ, абдежыр дэтхэнэ зы шылэгүэа зилэр зыдэшылэплэши, абы и клуэтэгүэу а гуэрым и клуэтэгүэу, абы теухуа куэдагыш. Араши, "хэ"р куэдагы префиксш, ауэ мыпхуэдэу куэдаггэм теухуауэ гэзашлэ лүэхугуэхэр кызылуэу "хэ"клэрэ кьежэу кьэхуэ глаголхэр шылэши, мыпхуэдэ шапхэхэш мыхэр: «хэлэн, хэцлэн, хэзын, хэдэн, хэжын – хэжэн, хэцын, шлэцын – хэцлэн, хэкьун – хэкьун, хэкьун – хэкьун, хэхуэн, хэхын, хэхьэн, хэнэн, хэсын, хэтын, хэлын».

"Хэ"р куэдаггэу зэрыштытэм ипкь иклэ, мыпхуэдэ куэдаггэм теухуа псалъэхэри "хэ"м теухуарэ "хэ"клэрэ кьежэуш зэрыухуэри, мыпхуэдэ шапхэхэш мыхэр: «хей, хэггэрэй (хьэггэрэй), хэт (хэтыныгэа зилэ), хамэ, хэхэс, хахуэ, хаклуэ, хасэ, зэхэсэн, хабзэ, хэггэгу».

Псалъэкум ириубыдэми, "хэ"м иггэзашлэр зэхуэккыым. Мыпхуэдэ псалъэш мыри: «дэтхэнэ».

Шылагъуэ къэхъуныгъэ лъабжьэщ "х" макъ мыхъэнэри, дэтхэнэ зы шылагъуэр утыку къызэрихъэрэ зэрышылэм зы хабзэи илэщ. Ауэ "хабзэ" псалъэм цыху зэхэтыклэм хуэла зы мыхъэнэи зэрилэр гурылуэгъуэщ (Адыгэ хабзэ). Аращи, мыпхуэдэ зы хабзэ зилэу зэхэтыр цыхуращи, мы мыхъэнэклэрэ "хэт" псалъэри цыхум хуэлауэ зы упщлэщ. "Хэт" упщлэр адыгэбзэм шызэрызеклуэ щыклэр мыпхуэдэщи, ар цыхум нэмышл псэущхэм е нэгъуэщл зы псалъэм теухуауэ шызеклуэкъым. Ар щхъэ, мыпхуэдэу цыхум хуэла зы упщлэр урысыбзэм шызэремыклуэм къызэрыгуэклрагъэнщи, ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэми лэпэдэгъэлэл зэращклэрэ нобэ хэкурыс Адыгэм "хэт" упщлэр шыуагъэу дэтхэнэ зы псэущхэм папщли, цыхур хэтыжу дэтхэнэ зы псэущхэм и цлэм теухуауи шызеклуэ хъуащ. Аращи, "хэт" упщлэр зы псэущхъэу шыт цыхум хуэлауащ; ауэ цыхуцлэми, нэгъуэщл псэущхэмрэ я цлэхэми теухуакъым. Нобэ мыпхуэдэу "хэт" упщлэр бзэм шызеклуэ щыклэ хъуа шыуагъэхэм теухуа шапхъэщ мыхэр: «мы псэущхъэр хэт?; мы псэущхэм и цлэр хэт?; абы и цлэр хэт?; уэ уи цлэр хэт?».

"Хэ"р куэдагъ къызэригъэлагуэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхъым теухуа мы шапхъэхэм я нэхъыбэри цыху гупым зэрытеухуар гулытапхъэщи, цыху (хъэ) гупрэ лъэпкъыр "хэ"клэрэ зэрылгытэфым теухуа зы шапхъэщ "хэгъэрей"р "хэгъэрей"уи къэлуатэ зэрыхъуар. "Хэ"м цыху гупрэ цыху лъэпкъ къызэригъэлагуэуэм и зы шапхъэри "хэгъэгъу" псалъэращи, ар зы цыху лъэпкъым псэуплэ ищла зы щыгу лэнатлэр къызэрылуэтаращ: «Адыгэ хэгъэгъу, Урыс хэгъэгъу, Монгол хэгъэгъу, Чынт хэгъэгъу».

Ауэ, Адыгэм и "хэгъэгъу"р езы лъэпкъым хуэлауэ зэрылгытаклэрэ къызэрылуатэ псалъэ хэтщ адыгэбзэм: «хэку». "Хэку"р дэтхэнэ зы Адыгэм къызэрыгурылуэ щыклэр езы лъэпкъым и хэгъэгъуу; ауэ ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэм я шыуагъэу лгытапхъэщи, нобэ "хэку" псалъэр дэтхэнэ зы лъэпкъым и хэгъэгъур къызэрылуатэу "хэгъэгъу" псалъэм иплэклэ бзэм шызэрагъаклуэу зэрыщидзари гулытапхъэщ.

"Хэгъэгъу" псалъэр "хэ"р псалъэхэм куэдагъэу цыху гупрэ лъэпкъ мыхъэнэу зэрыхэтым теухуа шапхъэу зэрыщытыр жытлагъэххэщ. Ауэ икли "хэгъэгъу" псалъэм "гъэ"р зэрыхэтым гурылуэгъуэ зэрищли, ар цыху гупрэ лъэпкъым (хэ) зы щыгу (гу) лэнатлэр зыщиджыплэ (гу) зэрищыр (гъэ) къызэрылуатэ псалъэщ. Ар щыхъукли, "хэгъэгъу"р "хэку" псалъэм къытехъуклауи еджапхъэу, зы цыху гупрэ лъэпкъым зы щыплэр хэку ищлын гугъэклэ зеретлэсэхрауэ зыгурыгъэлапхъэщ. Ауэ "хэку" псалъэр "ку"клэрэ лажъэу зэрызэпкъырыувам къызэрыгуэклщи, абы хэт "хэ"р цыху гупрэ лъэпкъ зы мыхъэнэу лгытэныр гугъуш. "Хэку" псалъэм хэт "хэ"р "хы"хэр къызэрыгъэлагуэу жылэпхъэщи, зэрызэпкъырыува щыклэм зэрэзэгъклэрэ "хэку" псалъэм къылуатэр "хы" зэхуакуу шытрагъэнщ. Мыбы зэрэзэгъклэрэ, Адыгэм езым хуэла "хэгъэгъу"р къызэрылуатэр "хэку" псалъэмклэу шыжытлэм деж, мы

псалъэм (хэку) хэт "хэ"м "Адыгэ лъэпкъ" кыгъэлыгагъуэу аракъым зи гугъу тщыри, ар (хэку) Адыгэм езым и хэгъэгур зэрилъыта зы псалъэращ. Аращи, "хэку"р "хы"хэм я зэхуаку зи мыхъэнэу ухуа зы псалъэу лъытапхъэщи, а хыхэр Ахын-рэ Къэспи (Хазар) хыхэрауэ кыщцлэклынщ; е дуней тхыдэм кызырыхэщрэ тхаклэу гуэрхэми Адыгэ лъэпкъыр кыздикла щыналъэу зыхуагъэфашэм зэрэзэгъклэрэ, "хэку" псалъэр зытеухуар хытлыгу хэгъэгухэу ялътэ Атлантидэ-рауэ е Му-рауэ лъытапхъэщ... "Хэку"м кылуатэ хы зэхуакур дэнэрами, абдежыр хыхэм я зэхуакуу щыт зы хэгъэгур зэрилъыта псалъэщ, е хышхуэ гуэрым икурэ хытлыгу лъужыгъуэу зы хэгъэгур зэрилъыта псалъэщ. Ауэ сытым щыгъуи "хэку"у илътэ нобэрэй щыналъэм исыжуш Адыгэм зызэрилъытэр, икли "хэку" псалъэр зэрызэпкъырыуа щыклэр нэхъ зээгъри аращи, "хэку" псалъэр кызтехуыкларэ зытеухуа хэгъэгу щыналъэр Ахын-рэ Къэспи хы зэхуакурагъэнщ.

"Х" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

"Х"ыр и макъ мыхъэнэклэрэ псалъэхэм префиксрэ суффикс къалэн яхуегъэзащлэр.

Зы лүэхур зы куэдагъэрэ зы зэхэтыплэм теухауэ щыгъэзащлэклэ, абы куэдагъ кызылуэ "хэ"р префиксу къещтэри, мыр ди "макъ глагол" гупым теухауэ къэдгъэлъэгъуэнщ: «хэин - хэен, хэун, хэуэн, хэлун, хэлуэн, хэсыхын*, хэсэн, хэзын, хэдзын, хэгъын, хэгъун – хэгъухын*, хэджын, хэджэн, хэдын, хэдэн, хэтыкын*, хэтлыхын*, хэтлэн, хыжыхын*, хэжэн, хэжбын-2, хэжбэн-2, хэщын-2, хэщэн-2, хэщыхын*, хэщыкын*, хэшэн, хэчын, хэчэн, хэкын, хэклухын*, хэхъухын*, хэхун, хэхъэн*, хэлбэн, хэлэн, хэллэн, хэпыхын*, хэфыхын, хэвыхын*, хэвэн».

Глагол псоми а зэрыщытклэрэ "хэ"р префикс яхуохуфыр, ауэ глагол гуэрхэр зытеухуа лүэхугъуэр зэрыгъэзащлэ щыклэм елътатщи, глагол мыхъэнэр зэмыхуэклыу "хэ" префиксклэрэ щыхуужклэ лүэхур кызыреклуэклыну нэгъуэщл макъхэри кыиштэн хуей мэхьур. Мыпхуэдэ шапхъэхэщ "*" нэгъыщэклэ къэгъэлъэгъуахэр.

Щылэгъуэ зилэр зы "хы"плэ итщи, "хы"плэ итыр зэрыкыуатэр (э) "хэ"клэрэ гъэлыгагъуэу клэух зыхуэху псалъэр куэдагъуэ кылуатэр. "Хэ"р суффикс зыхуэху псалъэхэм и куэдагъэр кылуатэр. Мыр глагол лэжьэклэхэми суффикс хуэхуу, а глаголыр суетыбэу зэрыгъэзащлэри кызырылуатэ щыклэщ, ауэ глаголхэм теухуа шапхъэхэм игъуэ кыщысым дытепсэлъыхынууши, мыбдежым нэхъыбэу щылэцлэхэм "хэ"р суффикс зыхуэхуыкларэ абыхэм я куэдагъэр кызырыгъэлыгагъуэм деплынщ. Илбабжьэклэ "хэ"р куэдагъэ мыхъэнэклэрэ суффикс зыхуэхуым теухуа шапхъэхэр ди "макъ псалъэ"хэм теухуа къэтхынщ. "Р"ыр "хэ"м клэух щыхуэхуужклэ лүэхур нэхъ налуэ мэхъужри, шапхъэхэр мыпхуэдэу къэгъэлъэгъуащ: «лэхэ(р), инхэр, лейхэр, лухэр, лүэхэр, сынхэр, цыхэр, цлэхэр, дзэхэр, гъэхэр, гъуэхэр, гухэр, дэхэр, щэхэр, щыхэр, щлэхэр,

шихэр, шэхэр, чыхэр, кухэр, куэхэр, кыхэр, клэхэр, кьухэр, кьуэхэр, кхьэхэр, кхьуэхэр, хьыхэр, хьухэр, хыхэр, хухэр, хьэхэр, льыхэр, льэхэр, лыхэр, лыхэр, пэхэр, плэхэр, фэхэр, фыхэр, выхэр, мэхэр, нэхэр».

"Х" макьыр льябжьэ мыхьэнэуэ зэрыщытым ипкь итклэ, дэтхэнэ зы лүэхугьуэр ильябжьэклэ ехыу зэрыгъэзашлэри глаголхэм "х"ыр суффикс зэрыхуэхьуклэрэ кьолуатэр. Ауэ глаголыр "х" суффиксклэрэ ехыплэу гъээщлэн папцлэ, ар абы (ехыплэм) зэрыхуэклэуэр къэзыгъэлыагъуэ "е" макьыр глаголым префикс хуэхьун хуейщ. Нытлэ, ди "макь глагол" шапхьэхэр ехыплэм ("х" суффикс) хуэклэуэу ("е" префикс) зэрыгъэзашлэм теухуа шапхьэхэри кьэтхьынщ: «еихын, еухын, еуэхын, елухын, елуэхын, есыхын, есэхын, езыхын, едзыыхын, егъыхын, егъухын, еджыхын, еджэхын, едыхын, едэхын, етыхын, етлыхын, етлэхын, ежыхын, ежэхын, ежыхын, ежьэхын, ещыхын, ещэхын-2, ещыхын, ещлэхын, ешэхын, ечихын, ечэхын, екыхын-2, еклуэхын, ехьухын, ехухын, ехьыхын, елэхын, елэхын, елэхын, епыхын, ефыхын, евыхын, евэхын».

"Х"ыр льябжьэщи, зы лүэхугьуэр гъээщларэ утыку кыхьауэ и плэр зэригъуэтэрэ зэрымьгъуэтэр ар "хы"плэ зэриуваклэрэ тегъэчыныхьауэ зэрыщытыр кьызэрылуатэр суффиксу "ххэ" макь кьызэрыпыхьэклэрэщ. Аращи, дэтхэнэ лүэхугъуэ кьызылуэ зы глаголыр флэклыплэ зэрымьэклэрэ гъээщларэ зэрыхамрэ, флэклыплэ зэрымьэклэрэ зэрымьгъээщлэнур "ххэ" суффиксклэ кьолуатэр. Ауэ "ххэ" суффиксым игъэзашлэ мыхьэнэр флэклыплэ имылэу (хх) льябжьэ игъуэтауэ зэрыщытращи (э), ар зэрыгъэзашлэрэ зэрымьгъэзашлэр къэзыгъэлыагъуэ макьхэри суффиксу кьыдэщлыгъун хуейщ: «зэрыгъэзашлэр "гъэ"клэрэ, утыку кьызэрихьарэ щылэгъуэ зэригъуэтари "щ"ыклэрэ мэгъэлыагъуэр (кьуагъэххэщ); зэрымьхьунури глаголыр зэрымьгъээщлар кыхьэщу зэрыинфинитив щыклэ гъэпсыклэу "кьым" суффиксклэрэ мэгъэлыагъуэр (кьлэххэнкьым)».

Икли зэрыгурылуэгъуэщи, зи гугъу тцлы мы лэжьэклэр глагол лэжьэклэраш зытеухуари, флэклыплэ имылэу хьуарэ "хьуагъэххэ"р блекла зэманьгъуэм зэрытеухуар гурылуэгъуэщ; "мыхьуныгъэ"у ухуэ мыхьэнэри зэманьгъуитлым теухуаш: зэй мыхьун лүэхугъуэу сытым щыгъуэми теухуа "мыхьуххэн"рэ, кьэклэуэу зэманьгъуэм теухуа "мыхьуххэну"р.

Нытлэ, глагол лэжьэклэхэм мы лъэныкьыитклэ "ххэ" суффикс кьызэрашцэ шапхьэхэри ди "макь глагол"хэм теухауэ кьэтхьынщ: «иягъэххэщ – ииххэнкьым, иугъэххэщ – иуххэнукьым, уагъэххэщ – уэххэнкьым, лүагъэххэщ – лүххэнукьым, лүагъэххэщ – лүэххэнукьым, сагъэххэщ – сыххэнкьым, сагъэххэщ – сэххэнкьым, загъэххэщ – зыххэнукьым, дзагъэххэщ – дзыххэнкьым, гъагъэххэщ – гьыххэнкьым, гьуагъэххэщ – гьуххэнукьым, джагъэххэщ джыххэнкьым, джагъэххэщ – джэххэнукьым, дагъэххэщ – дыххэнкьым, дагъэххэщ – дэххэнукьым, тагъэххэщ – тыххэнкьым, тлагъэххэщ – тлыххэнкьым, тлагъэххэщ – тлэххэнукьым, жагъэххэщ – жыххэнкьым, жагъэххэщ – жэххэнукьым,

жъагъэххэщ - жьыххэнкыым, жъагъэххэщ - жьэзххэнукыым, щагъэххэщ - щыххэнукыым, щагъэххэщ - щэххэнкыым, щлагъэххэщ - щлыххэнукыым, щлагъэххэщ - щлэххэнукыым, шагъэххэщ - шэххэнукыым, чагъэххэщ - чыххэнкыым, чагъэххэщ - чыххэнкыым, клагъэххэщ - клыххэнукыым, клуагъэххэщ - клуэххэнукыым, хъагъэххэщ - хъуххэнкыым, хуагъэххэщ - хуххэнкыым, хъагъэххэщ - хьыххэнукыым, лъагъэххэщ - лъэххэнкыым, лагъэххэщ - лэххэнукыым, лагъэххэщ - ллэххэнкыым, плагъэххэщ - плыххэнукыым, фагъэххэщ - фыххэнкыым, вагъэххэщ - выххэнукыым, вагъэххэщ - вэххэнкыым».

"Ху" макъыр.

"Ху" макъым кыитехъукл "макъ псалъэ" хэр.

"Х"ыр лъабжьэрэ щылэгъуэ ординатим теухуа макъ мыхьэнэщи, и функционал клуэтэгъуэр (хэ) бзэм зэрыхэлэжьыхьым нэмышл, мы лъабжьэрэ ординатим (х) и ужыгъуэу (у) утыку кыхьэр "ху" макъращ. Мы кыизэрыхьуа щыклэр зи макъ мыхьэнэуэ бзэм хэлэжьыхьу хэтщ "ху" макър. Мы макъ мыхьэнэм зэрэзэгьклэрэи "ху"р зы псалъэу адыгэбзэм зэрыхэхьа щыклэри мащлэкыым. Мыбыхэм щышу "ху"р бзэм япэ зэрыхэхьа щыклэр ординатрэ лъабжьэ ужыгъуэу къэхьуарэ зыгуэрыр и лъабжьэм зэрытетклэрэ гъэунэтгынрэ гъэужьын лүэхугъуэу кыщлэклынти, ар "хун" глаголыпкыу "ху"уэ зы "макъ псалъэ"у бзэм хэхьауэ жылэпхэщ. Мыр зы псалъэу бзэм зэрыхэхьар "ху" макъыр къэхьуа нэужь зэманьгъуэ куэд дэмыкыу кыщлэклынщ.

Ар дыдэу, лъагъун лүэхуклэ тыншу щыт плыфэрэ нэху ллэужьыгъуэ лъабжьэу "ху"р "хужь" мыхьэнэклэрэ зы "макъ псалъэ"у бзэм щыхэхьари, "ху" макъыр къэлуу щидза нэужь куэд дэмыкыу кыщлэклынщ. Ауэ "хун" глаголыпкыу "ху"р "хужь" жыхуэтлэ плыфэм ипэ кыхуэу утыку кыхьа бзэ мыхьэнэуэ зэрыщытыр гурылүэгъуэщ: нэхугъэрэ плыфэ ллэужьыгъуэ "ху"р нэм лъагъун къалэныр зэригъэзэщлэфрэ (нэху) нэм и къалэныр зэригъэзэщлэф щыклэу зэрыхуфым кыитехъуклауэ лъытапхэщи, ар "хун" глаголыр зи лъабжьэклэрэ къэхьуа бзэ мыхьэнэуэ зэрыщытыр гулъытапхэщ. Аращи, "хужь" псалъэр кыизтехъуклауэ щыт "ху" псалъэр "хун" лүэхугъуэ нэужьрэ "хун" глаголыпкы мыхьэнэ зилэ "ху"м иужь кыхуэу къэхьауэ зы псалъэу зэрыщытыр нахуэщ. "Хужь"ыр нэхугъэрэ плыфэу а нэхь "ху"флращи, а нэхугъэрэ плыфэр нэхь зэрыфлыр зэхимыгъэкыу къэзылүатэу зы псалъэрщ "ху"р.

"Ху" макъыр утыку кыизэрихьэм щхьэусыгъуэ хуэхьууи лъытапхэрэ бзэм "хун"рэ "хужь" мыхьэнэклэрэ хэхьа нэужьи "ху" макъым аргуэру "макъ псалъэ" кыитехъуклыжащ. Къэклыгъэрэ шхыныгъуэ ллэужьыгъуэу Адыгэхэм ноби флыуэ зрахьэу щыт зы гуэдз лъэпкыми "ху"уэщ

зэреджэри, мыбы "ху" зэрыфлащам щхьэусыгъуэ хуэхъуар ар зэрысырыхуфэу зэрыщытрагъэнт.

"Ху"м и кӀуэтэгъуэ "хуэ"р щхьэж зы псалъэу хэткъым адыгэбзэм, ауэ ар бзэм макъ мыхьэнэклэрэ зэрыхэлэжыхь лӀэужьыгъуэр мащӀэкъым.

"Ху" макъым къытехъукӀа "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыхьы: макъ къыныхьэу къытехъукӀыж псалъэхэр, псалъэ къыныхьэу ухуэ "псалъэ зэгъэтхэр".

"Ху" макъым къытехъукӀа "макъ псалъэ"хэр макъ къыныхьэу бзэм зэрыхэлэжыхьы ухуэ псалъэхэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Зы "макъ глагол"у "ху" макъым къытехъукӀа "хун"ыр зэрыгъэзащӀэ щыклэр къэзыгъэлъагъуэ макъхэр префикс зэрыхуэхъуклэрэ ухуэж префиксиал глаголхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «ихун, лухун, гуэхун, дэхун, техун, жьэдэхун, щыхун – къыщыхун, щӀэхун, кӀрыхун, къэхун, къуэхун, хэхун, хуэхун, пыхун, фӀэхун, нэхун».

"Хун" глаголым къытехъукӀыу префиксиалу ухуэжа мы глаголхэм и нэхьыбэм икӀи зыгуэрыр зыдэщытыплэм икӀыныгъуэ езыр езырурэ къэрыхуэ лӀэхугъуэри къызэрылуатэр гурылуэгъуэщи, мы къэта шапхьэхэм егъуанэ мыхьэнэклэрэ еджапхьэхэри къэдгъэлъэгъуэжынщ: «ихун, лухун, гуэхун, дэхун, техун, щыхун, щӀэхун, хэхун, пыхун, фӀэхун».

"Хун" глаголыр а зэрыщытклэрэ зэрыгъэзащӀэ щыклэм теухуа шапхьэхэщ мыхэри, ар гъэзащӀэу зэрыщытрэ зыгуэрым хуэкӀуэу къызэрылуатэри ар "э" кӀэхуклэрэ къызэрылуатэущ. Мыпхуэдэу "хун" глаголыр "ху-э-н → хуэн" глаголыпкъыу гъэзащӀэ префиксиал глагол шапхьэщ мыхэри: «ихуэн, лухуэн, гуэхуэн, дэхуэн, техуэн, жьэдэхуэн, щӀэхуэн, кӀрыхуэн, къуэхуэн, хэхуэн, пыхуэн, фӀэхуэн».

"Хун" лӀэхугъуэм теухуарэ "ху" макъ мыхьэнэклэрэ глаголыщӀэу утыку къыхьэхэри щылэщи, мыбыхэм и лъабжьэкӀэ и гугъу щытщылынущ. Ауэ мы иужьрей глаголхэм хуэдэу зӀпкъырыуварэ егъуанэ мыхьэнэуэ еджапхьэ хьухэр щылэщи, мыпхуэдэщ "хун" лӀэхугъуэу зэрыгъэзэщӀларэ зыдэху щыплэр плэ хуэхъун мыхьэнэ зилэ мы префиксиал глаголхэр: «ихуэн, лухуэн, гуэхуэн, дэхуэн, техуэн, жьэдэхуэн, щӀэхуэн, кӀрыхуэн, къуэхуэн, хэхуэн, пыхуэн, фӀэхуэн».

Мыбыхэм нэмышӀ, "хун" глагол лэжьэкӀэу щытрэ зыгуэрыр зыгуэрым теухуу щытын мыхьэнэ зилэу ухуэ псалъэхэри къохъури, мыпхуэдэ шапхьэщ мыр: «щыхуэн».

Зы къэкӀыгъэ лӀэужьыгъуэу цӀыхум и шхыныпхьэу щыт "ху" макъ псалъэм макъ къыныхьэу къытехъукӀыж псалъэхэм теухуа шапхьэхэр къэтхынщ: «хугу, хужьгъэ, хупцӀынэ».

Хужьыфэ зи мыхьэнэ "ху" макъ псалъэм къыныхьэ макъхэмкӀэ къытехъукӀыж псалъэхэм теухуа шапхьэу лъытапхьэщ мыхэр: «сэху; щэху, шэхудэ».

"Ху" макъым кыитехъукла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Мы иужьрейуэ къэта шапхъэхэр икли "псалъэ зэгүэт"уи зереджапхъэр гурылуэгъуэнщ: сэху (зэры"сын"клэрэ зи фэр "хъу(жь)" хъуа), шэху ("шэ" лэужькыгъуэм кыыхэщыкларэ хужьыфэ зилэ гуэр). Мыпхуэдэу хужьыфэ зи мыхъэнэклэрэ ухуа псалъэщ мыри: «"сы(н), ху(жь)" → сырыху».

Зы макъ псалъэу щыт "ху(жь)"ыр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэщ мыхэри: «"клэ, ху(жь)" → клэху; "пэ, ху(жь)" → пэху; "пхъэ, ху(жь)" → пхъэху; «"шэху, тхъу" → шэхутхъу».

А нэхъ теплъэфыр "ху"рэ "хужь"у кызырэыуатэм кызырэыгуэкщи, хужьыфэ зилэр теплъэфлрэ къабзагъэуи зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэщ "хужьыфэ"рэ къабзагъэ къэщтэн лүэхугъуэр кызылуэ глаголыр зэрызэпкырыувэри, ари зы "псалъэ зэгүэт"у лгытапхъэщ: «"ху(жь), щлын" → хущлын».

Зы къэклыгъэ лэужькыгъуэрэ цыхум и шхыныпхъэу щыт "ху" макъ псалъэхэр кыпыхъэ макъклэрэ зэрыухуэжым теухуауэ къэта шапхъэхэм и иужьрейри икли "псалъэ зэгүэт"у еджапхъэщ: «"ху, щлынэ (зэхэпцлэн лэужькыгъуэ)" → хупцлынэ».

"Ху" макъ мыхъэнэр "бзм зэрыхэлэжыыхъыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Хун" глаголыр зэрыгъэзашлэ щыклэу "ху-э-н"у зэрыухуэжым теухуауэ ипэкли къэтахэр икли макъ лэжбэкклэ (хуэ) къэхъуауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу ухуа глаголхэм зереджапхъэхэр кыыхэщу илъябжэкклэ къэдгъэлъэгъуэжынщ: «ихуэн-2, лухуэн-2, гуэхуэн-2, дэхуэн-2, тэхуэн-2, щыхуэн (зы щыплэм зыгуэр телэн лүэхугъуэр хууэ зэрыщытклэрэ –хуэ- зэрыгъэзашлэ), шлэхуэн-2, хэхуэн-2, пыхуэн-2, флэхуэн-2».

"Хун" лүэхугъуэрэ "ху" клэхуэклэрэ гъэзашлэу глаголыщлэхэри утыку къохъэри, мыбы щыщщ "цыхун"ыр. Ар зыхуэлуауэ щытрэ псалъэбзэри кызыхуэхъуауэ зезыхъэ псэушхъэм езыр "цыху"уш зэрилгытэжар. Икли "цыху" псалъэр зытеухуа псэушхъэм и щылэгъуэрэ и щылэклэр къэзылуатэ зы псалъэу зырыщытри гулгытапхъэщ: ар щылэм щыщрэ мышыр зыхураши, щылэм зэрыщыщым папщлэ зы псалъэрэ цлэклэ къэлэуэтапхъэ хъураш, ауэ икли щылэгъуэпэм пэужьыкыгу мышыр зыхураши, "цы зыхуу"щ зэрылгытар.

"Хун" лүэху зыхэлъу утыку кыхъэ псалъэхэм щыщщ мыхэри: «лүэху, щыху, шэху, хъэху, нэху»,

"Ху" клүэтэгъуэр (э) хууэ щытыныгъэр кызырэыуатэщи, "хуэ" клэхуэклэрэ къэхъуа псалъэхэм щыщ мыхэр: «захуэ (зэхуэклуэу щыт, зы хъуауэ ху), нахуэ (нэхуу щыт), щхъэхуэ, махуэ».

Цыхум гъэзэщлапхъэрэ щыпхъэу кыитехуэрэ "ху, хуэ"клэрэ лажбэу "хъэ (цыху)"мрэ "щлын"ым теухуауэ ухуа псалъэхэщ мыхэри: «хъэху, щыхуэ».

"Ху" макъ мыхьэнэрэ "хун" лүэхугъуэу зыхэлъу "хуэ"клэрэ къежъэу ухуэ псалъэхэщ мыхэри: «хуэдэ, хуабэ, хуэм».

"Ху, хуэ"р клэхуыу ухуэж глаголыщлэхэм теухуа шапхьэхэр ипщэклэ къэтащ. "Ху, хуэ" макъыр глаголхэм префикс хуэхууи бзэм шызоклэури, абы теухуа шапхьэхэр илъябжъэклэ къэтхьын. Ауэ мыбдежым префикс къалэнү шымыту, "ху, хуэ"клэрэ къежъэу ("ху"р занщлэ глаголым префикс зэрыхуэхур "хуэ"уэщ) ухуэ глаголыщлэхэм теухуа шапхьэхэр къэтхьынщ: «хуеин, хуэзэн, хуэшлын, хуэпэн».

"Хуэ"клэрэ къежъэу ухуэж глаголхэри шылэщи, зы глаголым къытехьуклэжми, мыхьэнэклэ глаголыщлэу лъытапхьэщ: «хуэхун-2, хуежъэн-2 (зыгуэрым папщлэ ежъэн, зыгуэр щыну щлэдзэн), хуэфлын-2 (флыуэ хуэхун, хуэфл хун)».

"Ху" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

"Хуэ"р префикс зыхуэхуэ зы глаголыр мыхэнитклэ гурылүэгъуэ мэхур: 1-р, а глаголыр зытехуа лүэхур "зыгуэрым папщлэ гъэзэщлэн"ращ; 2-ри, а глаголыр зытехуа лүэхур "гъэзэщлэн лъэкл илэн"ращ. Илъябжъэклэ къэта шапхьэ псори мыпхуэдэу зэрыщытым папщлэ, мыхэнитл зэралэр къэгъэлъэгъуакъым, ауэ глаголхэр мы мыхэнитклэ еджапхьэщ: «хуэин, хуэун, хуэуэн, хуэлун, хуэлун, хуэсын, хуэсэн, хуэзын, хуэдзын, хуэгъын, хуэгъун, хуэджын, хуэджэн, хуэдын, хуэдэн, хуэтын, хуэтлын, хуэтлэн, хуэжын, хуэжэн, хуэжъын, хуэжъэн, хуэщын, хуэщэн, хуэшлын-2, хуэшлэн, хуэшэн, хуэчын, хуэчэн, хуэклын, хуэклун, хуэхуын-2, хуэхун, хуэхьын, хуэлъэн, хуэлэн, хуэлэн-2, хуэпын, хуэфын, хуэвын, хуэвэн».

"Гъ"ым и къэхьуклэм жьэ клуэцлрэ бзэгум къытехьуклэж макъхэр:

«гъ → "г → гъ → 'гу; дж' → дз"».

"Г" макъыр.

"Г" макъым къытехьуклэ "макъ псалъэ"хэр.

"Гъ" макъым бзэгукулэм къытехьуклэ япэрей макъу адыгэбзэм хэтыр "г" макъращ. Къызтехьуклэ "гъ" макъым и мыхьэнэм ещху мыхьэнэ зилэу зы макъщ "г"ыр. Утыку къыхьэнэрэ "гъэн"ым лъабжъэ хуэхуу лъытапхьэщ "г" макъ мыхьэнэри, ар джыпэрэ джыныгъэ лъабжъэу, икли джыныгъэ лъэщу лъытапхьэщ. Джырэ утыку къыхьэнур зэрыгъэхъзырыр "г" макъым и мыхьэнэуэ жылэпхьэщи, мыпхуэдэр къызылэу макъ мыхьэнэклэрэ бзэм холэжыхьыр. Мыпхуэдэр зэрыгъэзащлэр "гын" глаголым къылуэтапхьэщи, мыпхуэдэ щыклэклэ къэхурэ щхьэпэ хуэ гуэрхэри мы глагол формэм тету "гын" псалъэм къылуатэуш нобэ бзэм зэрыхэтыр. Зыхуэныкъуэм щхьэпэу хушхуэщ "гын"ри, зыхуэмыныкъуэм дежкли щхьухуэ зэрыщытынур гурылүэгъуэнщ.

Мыпхуэдэу бзэм хэхьа "гын" псалъэр икли гьунэгьу лъэхьэнэхэм къагъэунэхуа лэщэ зэращлыу джыгъуэшхуэ къэзыгъэщл лэмэпсымэри зэрылтыта псалъэщи, глагол формэу ухуа **"гын"** псалъэр аргуэру мыпхуэдэ мыхьэнэклэрэи бзэм хэхьауэ хэтщ.

"Г" макъым и гугъу тцла и мыхьэнэм теухуауэ лъытапхъэщ **"г"** клуэтэгъуэклэ къэлуатэу зы **"макъ псалъэ"**у бзэм хэхьа **"гэ"**ри.

"Г" макъым кыитехъукла **"макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр:** макъ кыытыхьэу **кыитехъуклыж псалъэхэр**, псалъэ кыытыхьэу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

"Г" макъым кыитехъукл **"макъ псалъэ"хэр кыытыхьэ макъхэмклэ бзэм зэрыхэлэжьыхьыу ухуэ псалъэхэм** теухуа шапхъэхэр къэтхьынщ.

Хушхьуэрэ щхьухьыгъэ зилэу зи гугъу тцла **"гын"** псалъэр кыытыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьы шапхъэщ **"гын"** лэужьыгъуэ зи мыхьэнэ мы псалъэр: «гынжьей».

"Гын"ыр къэуэныгъэ зилэ лэщэ лэмэпсымэщи, мы и мыхьэнэклэрэ **"гын"**ыр кыытыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуауэ къэхьуа псалъэхэщ мыхэр: «гынылъэ, гыныгъуэ».

"Г" макъым кыитехъукла **"макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"** шапхъэхэми деплтынщ. Хушхьуагъэрэ щхьухьагъэ зи мыхьэнэ **"гын"** псалъэм кыитехъукла **"псалъэ зэгүэт"хэщ** мыхэр: «**"гын, ху(жь)"** → гыныху; **"гын, плты(жь)"** → гыныплъ».

"Г" макъ мыхьэнэр **"бзэм зэрыхэлэжьыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр"**.

"Г" макъклэрэ къежъэу ухуэ псалъэхэр егъэлеяуэ джыныгъэр **"г"**ым кыыклэлыкылуэ макъхэм елгытауэ гъэзащлэ лүэхугъуэхэм теухауэщи, **"г"** клэухклэрэ ухуэ псалъэхэр джыным зэрыхуэжкыуэрэ егъэлеяуэ зэрыджым теухауэ: «гыбзэ, гызын»; «гъуэгын (гыыщцэн; игъуэ имзэгъэж хьун)»; «бэгын, щлэбэгын-2»; «лъагэ, пагэ».

"Г" макъым бзэм **"префикс – суффикс къалэн"** хигъэзэщлыхькыым.

"Гь (→дж)" макъыр.

"Гь (→дж)" макъым кыитехъукл "макъ псалъэ"хэр.

Макъ къэхьуныгъэр жьэ клуэцлым ипэмклэ унэтлыныгъэ илэу **"гь"** макъым кыитехъуклыжу **"г"**ым кыыклэлыкылуэ зы макъри **"гь"**ыращ. Абыи кыыклэлыкылуэу кыитехъуклыжыр **"дж"** макъращи, мы макъитлыр зэхуэдэ мыхьэнэклэрэ адыгэбзэ жьэрыпсалъэхэм хэтщ. Зэхуэдэ мыхьэнэклэрэ бзэм хэлэжьыхьыу щлэызда мы макъитлым щыщу **"дж"**ыращ къэбэрдеибзэ литэратурэм къиштар.

Джыпэ зи мыхьэнэ **"г"** макъклэрэ джыныгъэу гъэхьэзырыр зэрыджыр абы кыыклэлыкылуэу утыку кыхьа **"гь"** макъращи, мыбыи кыыклэлыкылуэу кыитехъуклыжаращ **"дж"**ыр. Тлумы адыгэбзэм хагъэзэщлыхьыр зэхуэдэ зэрыхужам кыызэрыгъуэклэщи, мыбдежым зи

гугъу тшынуур "дж"ыраш. "Дж" макъыр кызырыхъуа щыклэу "джын" лүхугъуэклэ хэтщ бзэми, "джы"р занщлэу "макъ псалъэ"у зы глаголыпкыщ. Абы и кӀуэтэгъуэри джыуэ щытрэ джагъэххэр кӀэлуэтэжын мыхъэнэклэрэ бзэм зы "макъ псалъэ"у хэтщи, "джэн" глаголыпкыщ "джэ"р.

"Дж" макъым кытехъукӀа "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхъыр: макъ кыныхъэу кытехъукӀыж псалъэхэр, псалъэ кыныхъэу ухуэ "псалъэ зэгъэтхэр".

"Дж" макъым кытехъукӀа "макъ псалъэ"хэр кыныхъэ макъхэмкӀэ бзэм зэрыхэлэжыыхъэклэрэ ухуэ псалъэхэм теухуа щапхъэхэр кьэтхыныщ.

"Джын" глаголыр зэрыгъэзашӀэ щыклэр къэзыгъэлагъуэ макъхэр префикс зэрыхъукӀэрэ ухуэж префиксиал глаголхэщ мыхэр: «иджын, луджын, гуэджын, дэджын, зэдэджын, теджын, щыджын, щӀэджын, кӀэрыджын, къэджын, кӀуэджын, хэджын, хуэджын, пыджын, фӀэджын, нэджын».

"Джын" лүэхур кызырекӀуэклыр "э" кӀэухклэрэ кызырыуэтапхъэр гурылуэгъуэнщи, "джын"ыр мыпхуэдэу зэрыхуэжыр "джэн"у зэрыщытынуур гулгытапхъэщ. Мы къэта щапхъэхэм хуэдэу зы щыплэрэ зы щыклэклэ кӀекӀуэклыу зэрыщытыр кызырыуатэри "э" кӀэухклэрэ зэрыхуэжущ: «иджэн, луджэн, гуэджэн, дэджэн, зэдэджэн, теджэн, щыджэн, щӀэджэн, кӀэрыджэн, къэджэн, кӀуэджэн, хэджэн, хуэджэн, пыджэн, фӀэджэн, нэджэн».

"Джын" лүэхур кызырекӀуэкл щыклэр "э" кӀэухклэрэ кызырыуатэ мы псалъэхэр икӀи "джын" лүэхур нэгъуэщӀ макъ кӀэух гуэрхэмкӀэ (хь, кӀ) нэхь лупщӀрэ гурылуэгъуэу кызырыуэтэфынуур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу ухуэж глаголхэщ мыхэри: «иджыхьын - иджыкӀын, луджыхьын - луджыкӀын, гуэджыхьын - гуэджыкӀын, дэджыхьын - дэджыкӀын, теджыхьын - теджыкӀын, щыджыхьын - щӀэджыкӀын, щӀэджыхьын - щӀэджыкӀын, кӀэрыджыхьын - кӀэрыджыкӀын, къэджыхьын - къэджыкӀын, кӀуэджыхьын - кӀуэджыкӀын, хэджыхьын - хэджыкӀын, пыджыхьын - пыджыкӀын, фӀэджыхьын - фӀэджыкӀын».

"Джын" глаголыр занщлэу "дж" макъ мыхъэнэу ухуа глаголщ, ауэ "джэн" глаголыр "дж" макъ кӀуэтэгъуэрэ зэманьгъуэу "э"кӀэрэ кызырыуэклэрэщ зэрыхуар. Мы я къэхъукӀэм ипкь иткӀи, "джын"ымрэ "джэн"ым зэпыщӀэныгъэ зэрызыхуалэр, икӀи "джын" глагол лэжьэклэр "джэн"уи зэрыхуэр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ щапхъэхэри ипэклэ къэтащ. "Джэн" глаголри зэрыгъэзашӀэ щыклэр къэзыгъэлагъуэ макъ кыныхъэу префиксиалу зэрыхуэжынуур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ щапхъэхэр "джын" глагол кӀуэтэгъуэу ухуа префиксиал глаголхэм хуэдэу зэрыхуэр гурылуэгъуэщ: «иджэн, луджэн, гуэджэн, дэджэн, зэдэджэн, теджэн, щыджэн, щӀэджэн, кӀэрыджэн, къэджэн, кӀуэджэн, хэджэн, хуэджэн, пыджэн, фӀэджэн, нэджэн».

"Дж" макъым кытехъукла "макъ псалъэ" хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт" хэм теухуа щапхъэщ мыхэри: «"джэ(н), джэ(н)" → джэрыджэ; "джэ(н), пэджэж(ын)" → джэрпэджэж».

"Дж" макъ мыхъэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Дж" макъ мыхъэнэр зэрыгъэзащлэ щыклэкклэ занщлэу утыку кыхъащ "джын" глаголри, "дж" макъыр и мыхъэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьрэ ухуэ псалъэ мыхъэнэхэр "джын" псалъэм и мыхъэнэм хуэдэрэ теухуауэ зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ.

Дэтхэнэ гуэрыр зэрыдж щыклэр абы "дж, джэ" макъ клэух зэрыхуэхъуклэрэщ кызырэуэтапхъэри, мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэр мащлэкъым: «аджэ – лэджэ; иджы; удж, уджын, джэгу; тэджын – теджын; пыджэн – пыджын – епыджын; гъуджэ, хъыджэ, ныджэ, щэдж; джэрыджэ, джэрпэджэж; бэрэдж, баджэ, бэдж; джэд, джэнш – джэш; джанэ, гъуэншэдж».

Егъэлеяуэ лажьэрэ джыурэ щытри "джэ" клэухклэрэщ кызырэуатэри, ипкъ имызэгъэж лэпкълэпкъ щыклэхэри мыпхуэдэщ кызырэуатэр: «луджэ, наджэ, фаджэ, нэджэлуджэ, луджэнажэ, бзаджэ, бзэджэнаджэ; дыдж»; «мыпхуэдэ мыхъэнэклэрэ ухуа зы глаголщ "сэхъуджэн"ри».

"Дж" макъым бзэм "префикс – суффикс къалэн" химыгъэзащлэху жылэпхъэми, псалъэхэм клэух хуэхъужу абыхэм я мыхъэнэр зэрыджыр яхуигъэзащлэу, зэрыджауэ зэрыщытым икыныгъэ мыхъэнэ утыку кышыхьклэ, егъэлеяуэ зэрыджрэ зэрыщытын хуеиплэми икыныгъэу игъэлажэу псалъэщлэхэр утыку кызырихьэр гулгытапхъэщ. Мы игъэзащлэм кызырэгуэкклэ, "дж, джэ"р дэтхэнэ зы глаголым суффикс къалэн хуимыгъэзащлэми, глагол куэдым суффикс хуэхъуфу ахэр зэригъэлэжыфынури гурылуэгъуэнщ. Аращи, "дж" макъыр суффикс къалэн игъэзэщлэну хушлэкъу зы макъщи, потенциалу суффикс къалэн зилэ макъщ.

"Гу" макъыр.

"Гу" макъым кытехъукл "макъ псалъэ" хэр.

"Дж" макъыр "гъ" макъым кыклэлъыкылуэу къэхъуащи, мы макъитклри нобэ адыгэбзэ жьэрыпсалъэхэм зыр зым иплэкклэ зэхуэдэ мыхъэнэклэрэ хэтщ. Зэхуэдэ мыхъэнэклэрэ зэрыхэтым папщли, алфавитым хэхъауэ щыт "дж"ым теухуауэ жылэпхъэхэр ар кызтехъукла "гъ"ыми теухуащ. Ауэ "гъ" макъым и ужыгъуэуш (у) "гу"уэ тха макъыр кызтехъуклари, "дж" макъым и ужыгъуэу макъ къэхъуакъым. Аращи, "гу" макъыр алфавитым мы зэрыхэхъа щыклэм теухуауэ жылэпхъэхэр ар кызтехъукла "гъ"ым зэрелгытар гурылуэгъуэнщ, ауэ "гъ"ымрэ "дж"ыр зэмыхъэнэгъуу зэрыщытым папщли, "гу"м теухауэ жылэпхъэхэр "дж"ым зэрелгытаклэрэ кызырэуэтэфынури гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, "г"ым иплэкклэ "дж"ыр

кызырылуатэу, "дж" ужыгыуэу щыт "гу"р мыувылэу джыраци, ар джыуэ щытращ; икли; джыплэрэ джыпхьэу щытращ.

"Гу" макъ мыхьэнэм кызырыгуэклэ, япэ кьэхурэ ядрей лэпкьлэпкьхэри кызыхэджыклэ лъабжьэу джыплэу щыт лэпкьлэпкь нэхьыщхьэр кызырылуэр зы "макъ псалъэ"у "гу"уэщ. "Гу"р бзэм япэу зэрыхэхьа щыклэри мырагьэнщ.

"Гу" макъыр аргуэру бзэм зы "макъ псалъэ"у "гу"уэ зэрыхэхьэжар гурылуэгъуэщи (шыгу, выгу), ар цыхум шэрхь ищларэ ар зэрилытэ щыклэрэ зэрызырихьэм ипкь итклэ, ар мыувылэу джыгыуэ зилэу хьурейрэ кьеклэрэхьуэклэ джыплэ лэнатлэу зэрыщытым кыитехьуклыжауэ зы псалъэщ. Бзэм мы "гу" псалъэр щыхэхьар мы лэмэпсымэрэ лэщэр кыигьэунэхуа нэужьраци, ар "гу"уэ зэрылытар "гу" макъыр утыку кызыэрихьэрэ зы "макъ псалъэ"уи лэпкьлэпкьыщлэу бзэм зэрыхэхьэм, икли бзэм и макъ мыхьэнэклэрэ хэлэжьыхьэу зэрыщидзам куэдылуэклэ иужьрауэ зэрыщытри гурылуэгъуэщ.

"Гу" макъым кыитехьукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьэр: макъ кыныхьэу кыитехьуклыжэ псалъэхэр, псалъэ кыныхьэу ухуэ "псалъэ зэгъэтхэр".

Япэу "гу" макъым кыитехьукла "макъ псалъэ"хэр макъ кыныхьэу бзэм зэрыхэлэжьыхьэр ухуэ псалъэхэм щыгуэзэ дыхуэхьунщ.

"Гу"р бзэм зы "макъ псалъэ" зэрыхэхьухьар зы лэпкьлэпкьыщлэуши, абы макъ гуэрхэр кыныхьэу кыитехьуклэ псалъэхэм деплынщ. Япэрауэ "гу"р зы лэпкьлэпкьыр кызырылуатэ псалъэр зэрыхьуам лъабжьэрэ щхьэусыгуэшхуэ зэрилэр гурылуэгъуэщ. Ар зы лэпкьлэпкьы щхьэ, ар езыр зыщыщ пкьылэри кызыхэхьукла лъабжьэу зы лэпкьлэпкьыщи, дэтхэнэ зы пкьылээрэ лэпкьлэпкьым кыщеклуэклэ луэхугъуэр "гу"м зэрыпыщлар гулытапхьэщ. Араци, "гу" лэпкьлэпкьым теухауэ кьеклуэклхэр машлэклыми, мыпхуэдэхэр зэрыгурылуэгъуэу "гу"р зыхэт псалъэхэу кызырылуэтэнур гурылэгъуэщ. Ауэ "гу" лэпкьлэпкьым кыщемыклуэклми, пкьырэ дэтхэнэ зы лэпкьлэпкьым теухуэрэ кьеклуэклыр дэтхэнэ зы лэпкьлэпкьыр зыпыщларэ зэрылажьэри зэпха "гу"ми зэрелытар гурылуэгъуэщ. Мыбы нэмыщлэ, "гу" макъ мыхьэнэм щыгуэзэ ущыхуэхьум деж, дэтхэнэ зы лэпкьлэпкьым и кьалэну гъэзащлэ луэхугъуэри "гу" макъ мыхьэнэклэрэ кызырылуэтапхьэр зэригуэри гурылуэгъуэщ: дэтхэнэ зы луэхугъуэр кызыщеклуэклрэ щыджыр "джы ужыгыуэ"у щыт "гу" макъ мыхьэнэклэ кызырылуэтапхьэр гурылуэгъуэщ. Мы лъэныкьуиткли еплъыпхьэщ "гу"клэ кьэжьэу ухуэ мы псалъэхэми, нэхьыбэу зы лэпкьлэпкьыщлэу щыт "гу"м теухауэ гурылуэгъуэ хьуну лытапхьэ псалъэхэщ мыхэр: «гусэн, гуфлэн, гуапэ, гуауэ, гулэн, гузэвэн, гужьейн, гужыгъэж, губжьын, гурымын, гушхуэ, тегушхуэн».

Бэ лэжыэклэм иужылуэклэ "шэн" луэхугуэм теухуа зы лэщэри "гу" псалъэмклэщ кызырылуэтари, абы (гу) теухуа гуэрхэри "гу"м кыпыхыэ макъ мыхьэнэклэрэ ухуэжу утыку кыхыа псалъэхэщ мыхэр: «гуимэ; гульэ, гуплэ, гупклэ».

"Гу" макъым кытехыукла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгуэт"м теухуа шапхьэхэри кьэтхыынщ.

Зы лэпкыльэпкыщлэу щыт "гу" макъ псалъэм кыпыхыэ макъхэмклэ кытехыуклауэ ипэклэ кьэта псалъэ гуэрхэр икли "псалъэ зэгуэт"уи зэреджапхьэр гурылуэгъуэщ: «"гу, сэн" → гусэн; "гу, флы хьун (флы-э-н)" → гуфлэн; "гу, (и)пэ" → гуапэ; "гу, (е)уэн" → гуауэ».

Мыбыхэм пыщэжыпхыэ шапхьэщ мыхэри, лэпкыльэпкыщлэ "гу"р зыхэту ухуа псалъэхэу лытапхьэщ: «"гу, пцланэ" → гупцланэ; "гу, нэфл" → гунэф; "гу, флы" → гурыфл; "гу, псэ" → гупсэ; "гу, псэху(н) → гупсэху»; «"цыху, гу" → цыхугу; "лыхъужь, гу" → лыхъужыгу; "хэ, гу" → хьэгу; "вы, гу" → выгу».

"Гу"р икли зэрашэ зы лэщэр кызырылуатэ псалъэщи, ар зыхэту ухуа "псалъэ зэгуэт"хэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «"гу, пхэ" → гупхэ; "гу, ищхэ" → гущхэ; "гу, иклэ" → гуклэ»; «"вы, гу" → выгу; "гу, вы" → гув; "шы, гу" → шыгу».

"Гу" макъ мыхьэнэр "бзм зэрыхэлэжыыхьэклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Зы лэпкыльэпкыщлэу щыт "гу"р псэущхэм и пкыгъуэр кызыхыукларэ япэу кьэхуа пкыгъуэращи, а псэущхэпкы клуэцлым кышыхьэрэ кыщеклуэкл дэтхэнэ гуэрыр "гу"м хуэклуэрэ кыхыхыуклыу зэрылытапхьэр гурылуэгъуэщ. Ауэ дэтхэнэ зы лэпкыльэпкыыр зэрыхьун хьуа нэужь, "гу" пэлытэу лажьэу зэрыщитри гурылуэгъуэщи, дэтхэнэ зы лэпкыльэпкыым кыхыхыуклэрэ хуэклуэу зэхиху луэхугуэхэри "гу" макъ мыхьэнэклэрэ кьэлэуэтапхьэщ. Аращи, зи гугъу тцлы лэпкыльэпкыщлэ "гу"ми пыщлауэ зэрыщитыр жылэпхьэми, дэтхэнэ зы лэпкыльэпкыым и кьалэну утыку кыхыэ луэхугуэхэр флэкыплэ имылэу зи гугъу тцлы лэпкыльэпкы "гу"м теухуауэ зыгурыгъэлэуэн хуейуэ щыткыым. Мыпхуэдэу лытапхьэу ухуа псалъэхэщ мыхэри, ахэр псэущхэм дэтхэнэ и зы луэхугуэр кызпкырыклэрэ зэрыгъэзащлэ щыклэр кызыхэкл шхьэклуцлым зэрытеухуар гулытапхьэщ: «гурыщхуэ, гурыхуэ, гурыщлэ, губзыгъэ, гушыпсэ, гушыпсэн, гупсысэ, гупсысэн, гупшысэ, гупшысэн».

Дэтхэнэ гуэрыр "гъ (дж)" ужыгъуэ (у) лэнатлэрэ лыхьэу лытапхьэщи, "гу" макыыр и мыхьэнэклэрэ клэух зэрыхуэхуэ псалъэрэ макыыр зытеухуар мыпхуэдэ зы лыхьэу зэрылытэм кытехыукл псалъэхэщ мыхэр: «лэгу, уэгу, щыгу, лэгу, гъуэгу; бгъэгу, нэгу, бзэгу; бэгу; тыгу, кыгу; шыгу, щхьэщыгу».

Джынрэ уджыныгъэу кьеклуэклыр зэрылытэрэ кызыреклуэклри "гу" клэухклэ ухуэ псалъэхэщ: «джэгу, джэгун, джэгун-2».

Дэтхэнэ зы шылэлэрэ джыплэр, зы лэнатлэрэ лээр, дэтхэнэ зы лээрэ зы лэпкыльэпкэри зы кьалэн зышыдж лыхэу зэрыщытклэрэ "гу"клэрэ кьэлүэтапхэши, зы лэпкыльэпкышлэу шыт "гу"м зэрытемыухуар гурылүэгьуэ кьытхуэхуэ "гунэщ" псалъэри мыпхуэдэщ зэрыухуар.

Дэтхэнэ гуэрыр зы джыплэрэ джыпхэши, щхэзжу "гу"уэ шытуи (э) лытапхэщ (р): «гуэр, гуэрэ»; «зыгуэрхэм я зэхэтыныгьэр зэрылгытэри "гуэрэн"ущ».

Зы джыплэрэ джыпхэщ дэтхэнэ гуэрэри, ар макъ мыхьэнэклэрэ "гу"уэ зэрылгытэклэрэ, абы ипэ лээныкыуэри "гупэ"у зэрылгытапхэр гурылүэгьуэнщ. Нэм ильагьуф зэхуэдэ лэагагьэклэрэ зыубгьуауэ шыт зы шыгушхуэри "губгьуэ"ущ зэрылгытар. "Нэщыгьуэ" зи мыхьэнэ "дэ"м "гу"р клэух хуэхьуу ухуэ "дэгү" псалъэри тхьэклүмэм и дэлун кьалэн зэримыгьэзащлэм теухуаш.

"Гу"р джыплэрэ джыпхэр, джыуэ шытрэ джы лэужыгьуэр кызылүэ макъ мыхьэнэши, мыпхуэдэ дэтхэнэ гуэрыр "гу"уэ зэрылгытэклэрэ, ар зэрыщытын хуейуэ зэрыщымытыр е зэрыщытыплэм зэрыхуэклүэр "гу"м хуэклүэныгьуэ "гу" клүэтэгьуэ "гуэ" клэухклэрэ кьэлүэтапхэщ. Араши, зэрыхьун хуеиплэм итыныгьэр "гу"уэ зэрылгытэфым ипкь итклэ, зэрыхьун хуейуэ шымытыр "гу"м икыныгьуэ "гу" клүэтэгьуэ "гуэ"р макърэ псалъэхэм клэух зэрыхуэхьуклэрэщ кызызылүатэри, мыпхуэдэу ухуэж псалъэхэщ мыхэр: «дагуэ, пагуэ, клагуэ, кьагуэ, дзагуэ, бзагуэ».

"Гу" икыныгьуэ ухуэ псалъэхэр "гуэ" клэухклэрэ зэрыхуэуэм теухуа шапхэхэр кьэташи, джыплэрэ джы лэужыгьуэр зэрылгытэ "гу"м хуэклүэныгьэрэ ихьэныгьэри "гуэ"клэрэ гьэзащлэ глаголхэм кызызылүэтапхэр гурылүэгьуэнщ. Араши, "гу"м хуэклүэрэ ихьэныгьэр зэрыгьэзащлэ "гуэ"р зытеухуа шыплэрэ шыклэр кызылүэ макъхэм кыкылэпкылуэу ухуэ глаголхэщ мыхэр: «игуэн, лугуэн, дэгүэн, тегүэн, шлэгүэн, кьуэгүэн, хэгүэн».

Зэрыхьун хуеиплэм итыныгьэр "гу"уэ зэрылгытэр гурылүэгьуэши, абы икыныгьэ шыклэ лэужыгьуэри кьэзылүатэ псалъэщ "гуэбэн"ыр. Мы кьэхьуклэклэ ухуа зы псалъэщ фэм тырищлэ зы дыркьуэ лэужыгьуэри кызызылүатэ "гуэрэф"ыр.

"Гу"р джыплэши, абы хэклэрэ хэхьэр "гуэ"клэрэ кызызылүатэр гулгытапхэщ. Мыпхуэдэу ухуа псалъэхэщ мыхэри: «зы жыгым и зы шыплэм кыхэджыкыр "гуанэ"ши, щхэмыжыгум кыхидзыр "гуэдз"щ».

Мыпхуэдэ бзэ мыхьэнэхэр "гу" макъ мыхьэнэклэрэ зэрыхуэуэм кызырагьэлягьуэши, зыгуэрхэр зэрытыплэрэ зэрылгыплэри "гу"уэ зэрылгытэклэрэ, илхьэплэрэ ихыплэри "гуэ"уэ ухуэ псалъэхэм кьалүэтэфыр: «гуэн, гуэнэщ»; «гуахьуэ».

"Гу"р зэрыхьун хуеиплэу зэрылгытэм кызызылүатэри, зы шыплэм игьуэр кышчысым шыгьуэ кышчымыхуэри "гу" макъ мыхьэнэклэрэ ухуэ мы глаголращ кьэрылүатэр: «гүвэн».

Цыху зэхэтыклэр кызхуеклукыу абы льябжэрэ итыплэ хуэху цыхубзыр зэрылгытарагэнц "гуащэ" щыхужалари. "Гу"р зы итыплэрэ илгыплэри зэрылгытэ макъ мыхьэнэщи, быным хэлгыплэ льящ зэрыхуэхуарагэнц "гущэ" псалъэми гурылуэгъуэ кытхуищыр.

"Гу" макъым "префикс – суффикс кьалэн"у игъэзащлэхэр.

"Гу"р зы джыплэрэ щыплэр зэрылгытэф макъ мыхьэнэщи, мыпхуэдэм хуэклуэрэ кыхэклыныгъэр кьэзылатэ глаголхэр "гуэ" клэухклэрэ зэрыхуэм теухуа шапхьэхэр кьэтащ. Икли, мыпхуэдэ и макъ мыхьэнэклэрэ "гуэ"м кыклэлтыклуэ макъхэмклэ лажьэу глаголхэри зэрыхуэм теухуа шапхьэхэри кьэтащ.

"Гуэ"р мы зи гугъу тшлэ макъ мыхьэнэклэрэ глаголхэм суффикс хуэхуну хушлэкъууи жылэпхьэщ, ауэ "гуэ"м суффикс кьалэн игъэзащлэу бзэм шызеклуащэу жылэпхьэкъым. "Гуэ"м суффикс кьалэн игъэзащлэу жымылэпхьэми, абы префикс кьалэн зэригъэзащлэр гурылуэгъуэщи, дэтхэнэ гуэрыр "гу"уэ зэрылгытапхьэм ипкъ итклэ, зыгуэрым кыхэклэрэ хэхьэныгъэр а луэхугъуэр кызылуэ глаголым "гуэ"р префикс зэрыхуэхуеклэрэ кьолатэр. Мыбы теухуа шапхьэхэр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ кьэтхьынщ: «гуэин, гуэун, гуэуэн, гуэлун, гуэлуэн, гуэсыхьын*, гуэсэн, гуэзыхьын*, гуэдзын, гуэгъыхьын*, гуэгъун, гуэджын, гуэджэн, гуэдын, гуэдэн, гуэтыхьын*, гуэтлын, гуэтлэн, гуэжын, гуэжэн, гуэжбын, гуэжьэн, гуэщын, гуэщэн, гуэщыхьын*, гуэщлэн, гуэшэн, гуэчын, гуэчэн, хуэклын, гуэклуэн(-), гуэхьун, гуэхун, гуэхьэн*, гуэльэн, гуэлэн, гуэллэн, гуэшын, гуэфыхьын*, гуэвын, гуэвэн».

Мы глаголхэм "гуэ"р префикс щыхуэхьум деж, зэхуэклыныгъэ зыгуэту ухуэхэр "*" нэгъыщэмклэ, игъуэ кьэлүэтэклэ мыхьухэри "-" нагъыщэклэ кьэгъэлъэгъуащ.

"Дз" макъыр.

"Дз" макъыр бзэм "макъ псалъэ" зэрыхэхьухьыр.

Бзэгупэ кьаруклэ дзэ дурэшым дэху жьыклэрэ кьэхуа "дз" макъыр "гъ"ым кытехуеклыжрэ джын мыхьэнэ мыхьэнэ зилэу утыку кыхьа макъхэм (г, гъ, дж) кьаклэлтыклуэу кьэхуащи, мы кьызэрыхуа щыклэрэ кьызтехуекла макъхэм елгытащ "дз" макъ мыхьэнэр. Ар псынщлэрыджрэ зыгуэрым кьызхидзу утыку кыхьэныгъэм теухуащ. "Дз" макъыр джыныгъэ зи мыхьэнэ макъхэм кьаклэлтыклуэрэ кьатехуеклыж макъщи, ар зи гугъу тшлэ джыныгъэ мыхьэнэхэми щхьэщыкыж мыхьэнэ зилэу лытапхьэщ.

Зыгуэрым кьызхидзыкклэрэ псынщлэрыджу утыку кыхьэр, икли езыр зэмыхуеклэрэ мыдж щхьэ, и плэклэрэ зэхуэклыныгъэр егъэзащлэр "дз" макъым. Мыпхуэдэхэр зэрыгъэзащлэр "дз" макъ мыхьэнэклэрэщи, мыпхуэдэр занщлэу кьэзылатэ "дзын" глаголыпкыу зы "макъ псалъэ"у

бзэм хэхьаш **"дзы"**р. Ар мыпхуэдэу бзэм хэлэжыхьу шидза нэужь, мы и лэжьэклэм иужьклэ кытехьуклыжа псалъэхэри адыгэбзэм хыболъагъуэр.

Ар дзэ дурэшым диху жьыклэрэ кэхьуа макъши, мы кызыдыщыху шыплэри **"дзын"** лүэхугъуэу зэрыщытклэрэ зы **"макъ псалъэ"**у бзэм хэт **"дзэ"** псалъэр **"дзын"** глаголыпкыу **"дзы"**р бзэм зеклуэу шыщидзэм кыыклэрымышуу утыку кыхьауэ жылэпхьэщ.

Мыр зы пкыгъуэм кыхэдзыныгъуэу быдэрэ зэкъуэтыныгъэ зилэу лъэшу зэрыщытым кызырэыгуэклрагэанти, цыху лъэпкыым зыхьумэжынрэ нэгъуэщлэхэм теклуэн папщлэ, игъуэр кэсрэ кызыхигэхьукл хьумакуэрэ бгъэрыклуэ гупу ихуэри зы **"макъ псалъэ"**у **"дзэ"**у илытащ (дзэ фыщлэ, хыдзэ, кхъухьлэатэдзэ). Ауэ мыр япэррей **"дзэ"** псалъэм елытауэ бзэм кыыщигъэщлар куэду иужьылуэклэу, икли ди лъэхьэнэм кыыщыхьауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщ.

"Дз" макъым кытехьукла **"макъ псалъэ"**хэр бзэм зэрыхэлэжыхьы: макъ кыыныхьэу кытехьуклыж псалъэхэр, псалъэ кыыныхьэу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

Япэу **"дз"** макъым кытехьукла **"макъ псалъэ"**хэр кыыныхьэ макъхэмклэ бзэм зэрыхэлэжыхьу ухуэ псалъэхэм деплтынщ.

"Дзын" глаголыр зэрыгъэзашлэ шыклэр кэзыгъэлыагъуэ макъхэр кызырэпыныхьэклэрэ префиксиалу зэрыухуэж шыклэщ мыхэр: «идзын, лүдзын, гуэдзын, дэдзын, тедзын, шьидзын, шлэдзын, клэрыдзын, кьэдзын, къуэдзын, хэдзын, хуэдзын, пыдзын, флэдзын, нэдзын».

"Дзын" лүэхур кызыпкыыкыу зэрыгъэзашлэр кызылуэу мы префиксиал глаголхэм шыщхэр икли **"дзын"** лүэхур зыхуэклэу кызырэлуэтэфынуур гурылуэгъуэнщи, мыри **"дзын"** глаголыр **"дзы-э-н"** → **"дзэн"** глаголыпкыу **"э"** клэухклэрэ зэрыухуэжклэрэщ: «идзэн, лүдзэн, гуэдзэн, дэдзэн, тедзэн, шлэдзэн, клэрыдзэн, кьэдзэн, къуэдзэн, хэдзэн, пыдзэн, флэдзэн».

Зы лэпкыльэпкыыр зэрылыта **"дзэ"** макъ псалъэм кыыныхьэ макъхэмклэ зэрыухуэжу утыку кыхьа псалъэхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «дзэшхуэ, дзахьэ».

"Дзэшхуэ"р икли зэуаклуэ гуп зи мыхьэнэ **"дзэ"** псалъэм кыыныхьэ макъклэ кытехьуклыж псалъэм теухуа шапхьэуи кьэтхьынщ.

"Дз" макъым кытехьукла **"макъ псалъэ"**хэр зыхэту ухуэ **"псалъэ зэгүэт"**хэр.

Зы лэпкыльэпкыыщлэу щыт **"дзэ"**р зыхэту ухуа **"псалъэ зэгүэт"**щ мыхэр: «**"дзэ, ищхьэ"** → дзашхьэ; **"дзэ, лы"** → дзэл; **"дзэ, лы, фэ"** → дзэлыфэ; **"дзэ, щхьэл"** → дзэщхьэл; **"дзэ, пкы"** → дзэпкы; **"дзэ, пхьэбгъу"** → дзэпхьэбгъу».

Зэуаклуэ гупыр зэрылыта **"дзэ"** псалъэр зыхэту ухуа **"псалъэ зэгүэт"** шапхьэщ мыхэри: «**"дзэ, фыщлэ"** → дзэфыщлэ; **"кхъухьлэатэ, дзэ"** →

кхъухьлътэдзэ; "хы, дзэ" → хыдзэ; "дзэ, пщы" → дзэпщ; "дзэ, лы" → дзэлл; "дзэ, зешэ(н)" → дзэзешэ».

"Дз" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалъэ"хэр.

"Дж" макъым и мыхьэнэклэрэ гъэзашлэ лүэхугъуэр кырылуэу бзэм зэрыщыту глагол хэхъухьащ. Абы бзэм хигъээзщыхьу хьуар "дзын" лүэхугъуэу лъытапхьэщ.

"Дзын" лүэхугъуэр зэрыгъэзашлэ щыклэр кызылуэ макъхэр я мыхьэнэклэрэ "дзын" глаголым ищхьэм кызырэпыхьэклэрэ къэху глаголхэращ мыхэр: «идзын, лудзын, дэдзын, тедзын». Мыхэр гъэзашлэу зэрыщытымрэ, мыпхуэдэ гъээзщлэкэм и пхэнджри "дз"ым "э" кызырэпыхьэклэрэ кьолуатэр: «идзэн, лудзэн, дэдзэн, тедзэн». «псыдзэ, уэсыдзэ (уэс утэ)»

Зыгуэрыр "дзын" лүэхугъуэу кызырэыхур клэху "дз" макъ мыхьэнэклэрэщ кызырэлуатэр: «удз, гуэдз, быдз».

Мыпхуэдэу гъэзашлэ лүэхугъуэр лъабжьэ хуэхуу мыпхуэдэ псалъэхэри къэхуащ: «псалъэ хуэдзын; дзыгъуэ, едзыгъуэ».

Дзыуэ щытынрэ дзыным хуэклуэн е дзын ллэужыгъуэу къэху-къэщлыр "дзэ" макъ мыхьэнэр клэху зэрыхуэклэрэ кызырэлуэтахэр гурылуэгъуэнщ. Ауэ къэклыгъэцлэрэ псэущхьэцлэхэм я къэхуэклэрэ бзэм кызырэыхьэм зэхуэмыдэ щыклэ ялэщи, "дз" макъыр зыхэту зы псэущхьэр "дзыгъуэ"у зэрылгытарэ зы жыг лъэпкъри "дзэл"у зэрылгытам лъабжьэрэ щхьэусыгъуэ хуэхуар налуэ дыдэу жылэпхьэкъым. "Дз" макъ зыхэту ухуа псэущхьэцлэхэм щыщ мыхэри: «бадзэ, бжьыдзэ».

"Дз" макъым бзэм "префикс – суффикс кьалэн" хигъээзщыхьэкъым.

БЗЭГУ ЛЪЭДАКЪЭРЭ И НЭУЖЬ БЗЭГУЛЪЭР ЗИ КЪЭХЪУПІЭ
МАКЪХЭМРЭ, АБЫХЭМ КЪАТЕХЪУКІЫЖ МАКЪХЭР:
«ЖЬ, Щ»; «ЖЬ → "Ж; З"; «Щ → "Щ, Ш; С"».

Бзэгур япэу макъ къэхуэплэ зыхуэхьуа макъхэу лъытапхьэщ "жь, щ" макъхэр. Мы макъхэр тэмакъымрэ бзэгу лъэдакъэ нэгъунэр зи къэхуэплэу утыку кыхьа "къ, кхъ, хъ, гъ" макъхэм макъ къэхуэныгъэр бзэгу лъэныкъуэмклэ зэрыдашым кыкклэгыклуэу къэхуа макъхэращ. "Жь, щ" макъыр бзэгур макъ къэхуэныгъэм зэлузыха макъхэу зэрыщытым кызырэгуэклщи, "къ, кхъ, хъ, гъ" макъхэр бзэгу гущылым къатехуэклэжа макъхэм ипэ кыхуэу утыку кыхьа макъхэрщ; ахэр къэхуэны лъабжьэри зэлузыха макъхэщ.

"Жь" макъыр ипэ кыхуэу къэхуауэ лъытапхьэщи, бзэгум япэу хьэрычэт зэригъуэт щыклэклэ утыку кыхьа "жь" макъыр мы и къэхуэклэм теухуауэ макъ мыхьэнэ зилэрэ бзэм хэлэжьыхь макъщ. Мыпхуэдэ хьэрычэтклэрэ утыку кыхьэм зы щылэгъуэрэ статие

зэригъуэтым теухуа мыхьэнэ зилэу утыку кыхьэри "щ" макъращ. Мы макъитым дэтхэнэ зым, къатехуклыж макъхэри зыхиубыдэу, ильабжьэклэ гупитлу дыбгъэдэхьэнщ.

"Жь" макъымрэ абы къытехуклыж макъхэр: «жъ → "ж; з"».

"Жь" макъыр.

"Жь" макъым къытехукл "макъ псалъэ"хэр.

Бзэгу гушчылым япэ къышчыхуу бзэгум япэу хьэрычэт зэригъуэтклэрэ къахьуа макъращ "жъ"ыри, и макъ мыхьэнэри мы и къэхуклэм езгъ макъщ. Хьэрычэтщ "жъ" макъ мыхьэнэри, утыку къышчыагъащлэм къызыхэзгъэлукл псэушчыэми зэрызырихьа щыклэр мырагъэнтщ. Ар мыпхуэдэу хьэрычэт зилэхэм теухуауэ зэрихьэ макъ мыхьэнэуэ мащлэуи зеклуагъэнктым. Бзэ ухуэныгъэ пэщлэдзэм мыпхуэдэу зэрихьэу шытауэ жылэпхьэ "жъ" макъыр бзэм зэрыхэхьарэ зэрыхэлэжьыхь щыклэр мы и макъ мыхьэнэклэрэщ: увылэгъуэ имылэу лажьэрэ итыплэ зимылэу хьэрычэт зилэхэр "жъ" макъ мыхьэнэклэрэщ къызэрылуатэр.

Мы псалъэм ипкъ итклэ, ар занщлэ "макъ псалъэ"хэуи хэтщ бзэми, зи игъуэрэ зи итыплэ блэклар къызэрылуатэр "макъ псалъэ"у "жъы"уэщ. Мы мыхьэнэм и пхэндж дыдэу лытапхьэу, зи игъуэ къэмысарэ иджыри плэ зымыгъуэтари зы "макъ псалъэ"у "жъы"уэщ къызэрылуатэр. Ауэ мы зэхуэмыдэ луэхугъуэм теухуауэ лытапхьэу зи гугъу тшлэ мы псалъитыр щызэхуэдэ щыклэм гулгытэ хуэщлын хуейщ: игъуэрэ итыплэ зыгъуэтыр къэхьурэ щылэгъуэ зыгъуэтаращи, мыбдежым елытауэ ипэри иклэри зэхуэдэу зэрылгытапхьэр гурылуэгъуэщ.

Мыбы нэмышл, "жъ" макъ мыхьэнэр хьэрычэту зэрышчытым зэрэзэгъщи, уэ къепщэри зы "макъ псалъэ"у аргуэру "жъы"уэщ зэрылгытэрэ къызэрылуатэр.

Аращи, зэхуэмыдэ луэхугъуэхэр я гъэзэщлэклэм ипкъ итклэ, "жъ" макъ мыхьэнэклэрэ къэлуатэу псалъэ куэд хэтщ адыгэбзэм. Увылэгъуэ зимылэ хьэрычэтыр "жъ" макъ мыхьэнэклэрэ гъэзэщлэ луэхугъуэу зэрышчытынур гулгытапхьэщи, мыпхуэдэу гъэзэщлэ зы луэхугъуэр къызэрылуатэ "жъын" глаголыпкыщ зы "макъ псалъэ"у щыт "жъы"р.

"Жъ"ыр къызэрылу щыклэклэ макъ мыхьэнэрэ "макъ псалъэ"хэу зэхуэмыдэ луэхугъуэ лэужьыгъуэхэм теухуауэ бзэм зэрыхэтым хуэдэу, абы и клуэтэгъуэри куэдыщэу холэжьыхьыр бзэм. Мыпхуэдэщ хьэрычэт зилэу дызэрышхэрэ дызэрыпсалъэ лэпкыльэпктым флэщыгъэцлэ хуэхьуа "жъэ"р зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэтыр.

"Жъ"ыр хьэрычэту итыплэ зимылэрэ зыгуэрыр зэрыхьун хуеиплэм зэрытеклым теухуауи бзэм холэжьыхьри, лырэ къэклыгъэр зэрышчытым

ирагъэклын папщлэ, мафлэклэ ягъэзащлэр **"жъэн"** глаголым кыйуатэраши, мыпхуэдэуи **"жъэ"**р зы глаголыпкърэ зы **"макъ псалъэ"**у бзэм хэтщ.

"Жъ" макъым къытехъукла **"макъ псалъэ"**хэр бзэм зэрыхэлэжъыхьыр: макъ къыныхъу къытехъуклыжэ псалъэхэр, псалъэ къыныхъу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

Япэу **"жъ"** макъым къытехъукл **"макъ псалъэ"**хэм макъ къыныхъу бзэм зэрыхэлэжъыхьэр **ухуэжэ псалъэхэм** шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Уэм теухуа хъэрычэту уэ къепщэр зэрылътыга **"жъы"** макъ псалъэр къыныхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжъыхьыу къэхъу псалъэхэм теухуа щапхъэщ мыхэр: «жъыбгъэ, борэныжъ, акъужь».

Зы **"макъ глагол"**у ухуа **"жъын"** глаголым нэгъуэщл макъхэр къыныхъу бзэм зэрыхэлэжъыхьым теухуа щапхъэхэщ мыхэри: «дэжъын, зэдэжъын, дэщлэин, ежъыхын - ежъэхын, щлэжъын, хуэжъын, флэжъын, нэжъын».

Зы **"макъ глагол"**у къэхъуа **"жъэн"**ыр зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлъагъуэ макъхэр къыныхъу ухуэжэ глаголхэм теухуа щапхъэхэщ мыхэр: «ижъэн, лужъэн, гуэжъэн, дэжъэн, зэдэжъэн, щлэжъэн, клэрыжъэн, къуэжъэн, хэжъэн, пыжъэн».

"Жъэн" лүэхум зы зэманыгъуэ зэрихьыр гурылүэгъуэщи, мыпхуэдэу къеклүэкл **"жъэн"** лүэхур **"хъ, кл"** макъхэр суффикс зэрыхуэхъуклэрэ къэлүатэу зэрыхуэ щапхъэхэри къэтхьынщ. Мы щапхъэхэр ипэклэ къэта префиксиал глаголхэр нэхъ лүпщлрэ гурылүэгъуафлэ утыку кызырэрылътхэ щыклэу зэрыщытыр гулътытапхъэщ: «ижъыхьын ижъыхьэн - ижъыкын, лужъыхьын – лужъыхьэн – лужъыкын, гуэжъыхьын – гуэжъыхьэн – гуэжъыкын, дэжъыхьын – дэжъыхьэн – дэжъыкын, щлэжъыхьын – щлэжъыхьэн – щлэжъыкын, клэрыжъыхьын – клэрыжъыхьэн – клэрыжъыкын, къуэжъыхьын – къуэжъыхьэн – къуэжъыкын, хэжъыхьын – хэжъыхьэн – хэжъыкын, пыжъыхьын – пыжъыхьэн – пыжъыкын».

"Жъэн" псалъэм къыныхъэ макъклэрэ ухуа псалъэхэм теухуа щапхъэщ мыхэри: «жъапхъэ, жъэпхъалъэ, жъэгъу, жъантлэ».

Зы лэпкълэпкъыщлэу щыт **"жъэ"** макъ псалъэр къыныхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжъыхьыу ухуэ псалъэхэм теухуа щапхъэи къэтхьынщ: «жъэшхуэ».

Зи зэманыгъуэр къэмысарэ блэклар кызырэрылътэри **"жъы"** макъ псалъэмклэщи, мы зи зэманыгъуэ къэмысарэ блэклар кызырэрылътэ псалъэхэм дэщлыгъуу бзэм зэрыхэлэжъыхьыпхъэр гулътытапхъэщ. Араши, мыпхуэдэ щапхъэхэри **"псалъэ зэгүэт"**у илътэбжъэклэ къэтыхьынщ.

"Жъ" макъым къытехъукла **"макъ псалъэ"**хэр зыхэту ухуэ **"псалъэ зэгүэт"**хэми шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Нытлэ, **"макъ псалъэ"**у мыхъэнитл (зи зэманыгъуэ къэмыса, зи зэманыгъуэ блэкла) зилэу бзэм хэлэжъыхь **"жъы"** зыхэту ухуэ **"псалъэ"**

зэгуэт"хэм теухуа шапхьэхэр къэтхынщ. Икли зэрыгурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу ухуэну псалъэхэр "жы"ыр псалъэхэм клэух зэрыхуэхьуклэрэщ.

Бзэм нэхьыбэу зэрыхэлэжыыхь щыклэращи, япэрауэ зи зэманьгъуэр блэкла мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэхэм деплтын: «"нэхь, жы" → нэхьыжь; "лы, жы" → лыжь; "фыз, жы" → фызыжь; "хьэ, жы" → хьэжь».

Зытеухуа луэхугъуэр иджыри къэмысарэ мыджауэ, ауэ абы и пэщлэдзэу лъытапхьэр къызэрылуатэ "жы" макъ псалъэр зыхэту ухуа зы "псалъэ зэгуэт"у лъытапхьэщ "пщэдджыжь" псалъэр зэрызэпкъырыувар. "Пщэдей"р зэрыджынурэ, пщэдейм елъытауэ иджыри "жы"ращ "пщэдджыжь"ыр: «"пщэдей, джын, жы" → пщэд-джы-жы → пщэдджыжь».

Мы псалъэр зэрызэпкъырыува щыклэм шыгъуазэ узэрищлэщи, "пщэдджыжь" жыхуэтлэ зэманьгъуэр иджыри "пщэдей" къэмыхьуаплэу "пщэд"ыплэщи, "пщэдей" пэщлэдзэу, иджыри мыджарэ "пщэдей"м елъытауэ "жы"уэ шытращ. Мы псалъэм узэригъэгупщысщи, "пщэдджыжь"ыр "пщэдей, джын, жы" псалъэхэр зэрызэгухьэклэрэ къэхьуа зы "псалъэ зэгуэт"у лъытапхьэми, "пщэдей" псалъэр зэрыщыту зэрыхэмыхарэ а псалъэр макъ мыхьэнэклэ зэрыхуэ щыклэклэ зэрыхэтым папщлэ, "пщэдджыжь"ыр икли макъ мыхьэнэклэрэ ухуа псалъэуи лъытапхьэщ.

Шхэнрэ псалъэн лэпкълэпкъыр къызэрылуатэри зы "макъ псалъэ"у щыт "жы"клэрэщи, ар зыхэту ухуа "псалъэ зэгуэт"хэм теухуа шапхьэхэри къэтхынщ: «"жыэ, епщэн" → жыапщэ; "жыэ, бзэ" → жыабзэ; "жыэ, бгъуэ" → жыабгъуэ; "жыэ, лу" → жыэрэ лурэ → жыэрэлурэ».

"Жы" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Жы" макъыр увылэплэрэ итыплэ зимылэ хьэрычэт мыхьэнэ зилэращи, ар зи клэух макърэ псалъэм хроникэ мыхьэнэ егъуэтыр. мыпхуэдэу дэтхэнэ зы псалъэм суффикс хуохьуфри, мыпхуэдэ шапхьэхэр илъябжьэклэ къэтащ. Ауэ мыпхуэдэ "хроникэ" мыхьэнэклэрэ псалъэхэм клэух зэрыхуэхьуклэрэ ухуэж псалъэщлэхэри щылэщи, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «дыгъужь (дыгъум хуэхроникэрэ хуэлуа), Псыжь, кхъужь (шхыныгъуэ -кхъу- лэужьыгъуэфлрэ хроникэ)».

Хьэрычэт защлэр зытеухуа гуэрхэр хуэлуарэ хуэфашэ зыщлращи, мыр икли хроникэ луэхугъуэщ. Зыгуэрэм и хроникэрэ и фыр зытеухуар "жы" клэухклэрэ ухуэ псалъэмклэ къолуатэр. Мыпхуэдэщ плыфэ лэужьыгъуэ гуэрхэм (плы, гъуэ, ху) я нэхь шапхьэфлрэ я нэхь лъэщыр къызылуэ мы псалъэхэр зэрызэпкъырыувар: «плыжь, гъуэжь, хужь».

Хьэрычэт зи мыхьэнэ "жы"ыр къызклэлъыклэу макъым елъытауэ хьэрычэт лъэныкьуэрэ лэужьыгъуэ мыхьэнэ зилэ псалъэхэр утыку къохьэр: «ижь (хьэрычэт лъэныкьуэ), ужьын ("у" защлэрэ "у" хроникэн, "у"флын, "у"гъуэ хьэрычэтын), иужь ("у"гъуэ хьэрычэтым кыигъэщл),

нэужь»; «лэжьэн-2 (1- хьэрычын; 2- жьы хьун), лажьэ-2 (1- хьэрычэт щы!; 2- зэрыхьун хуейуэ щымыт)».

Хьэрычэт зи мыхьэнэуэ "жь" макъ мыхьэнэр зэрыгъэзащлэ щыклэу ухуа псалъэщ мыри: «мажьэ ("жьын" лүэху зыгъэзащлэрэ хуэлуа лэмэпсымэ)».

Зы лүэху пэщлэдзэри зы хьэрычэтым хуэклэуэныгъэу зэрынгъуэклэрэ "жь" макъ мыхьэнэклэ «ежьэн-2 (1- зы хьэрычэтым щлэдзэн; 2- зыгуэрым и хьэрычэтым пэплээн), хуежьэн-3 (1- .. папщлэ пэщлэдзэн; 2- зыгуэрым папщлэ ежьэн-2)».

Зыхуежбар имыутыпщу иклэ нэгъунэ ириклуэрэ а ищлыну гъэзэщлэн щыклэрэ мыпхуэдэ щыклэ зыхэлъыныгъэри "жь" макъ мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэхэм къалуатэр: «хьыжьэ, клэрыхьыжьэн».

Хьыжьэрэ лэжьэклэужьыу щытыр тлэклэ зэтелыгъэныр "лэжьэгъу" псалъэращ къызэрылуатэри, зы уэсрэ мылым зэрырижэ лэщэм лэклэ лэжьэгъу зэрыхуэхьухэм папщлэрагъэнщи, "лэжьэ"уэ зэралъытар.

Зыгуэрым нэху къытыридзэм къыгъэщлэрэ а гуэрым елбытарэ пыщлауэ щытри "жь" макъ мыхьэнэклэ ухуа псалъэращ къэзылуатэр: «жъауэ».

Ныбэ клэуэцым къыхьухь хьэрычэтклэрэ шхалъэм илбыр жьэмклэ къыдэгъэклэжынри "жь" макъклэрэ ухуэ глаголращ къызэрылуатэр: «къэжьын».

Зи гур къэкъуалъэу ищлэнур зымыщлэжым и щыклэри "жь" макъ мыхьэнэклэрэщ къызэрылуатэр: «гужьейн, гужьейгъуэ». Зи гур зыщыклам теухуауэ гум къыщеклуэклэ мыхьэрычэтыфлэри "жь" макъклэрэ ухуэ псалъэм къэлуатэр: «гужьыгъэж».

Жьы хьуарэ е зы гуэр къеузу зи лэпкълэпкъыр клэзырэ сысу щытри "жь" макъ мыхьэнэклэ ухуэ псалъэхэмклэщ къызэрылуатэр: «жъажэ, тхьэклумэ жъажэ, жьэжьэн».

"Жьы зилэм щлэ илэщ" зэрыжалэрэ "хьэрычэт зыдэщылэм бэрычэти щылэщ" зэрыжалэм хуэдэщи, "жь"ыр икли зыгуэрым къыщлэхьуэрэ къутахуэхэр къызэрылуатэ псалъэхэри зэрыхуэ макъщ: «жыгъэ, жыгъей – жьыгъей; хужыгъэ, дэжьей, джэджьей, бзэжьей».

Мыхэри зы псэущхьэцлэщи, абы и щыклэм теухуауэ "жь" макъклэрэ ухуа псалъэхэщ: «пыжэ, пыжьбанэ».

"Жь" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

"Жь" макъыр увылэплэрэ итыплэ зимылэ хьэрычэт мыхьэнэ зилэращи, мыпхуэдэу утыку къыхьа "макъ псалъэ"у щыт "жьэ"р зы дэтыплэрэ дэлъыплэу зэрыщытым папщлэ, мыпхуэдэ макъ мыхьэнэклэрэ "жьэ"р глаголхэм префикс яхуохьур. Ауэ мы дэтыплэрэ дэлъыплэ къызылуэ "жьэ"р префикс хьун папщлэ, "жьэ"м зэрыдэтрэ зэрыдэлъыр къызылуэ "дэ"ри глаголым аргуэру префикс хуэхьун хуейщ. Къэтхьынщ ди "макъ глагол" гуыр мыпхуэдэ префиксклэрэ зэрылажьэхэм теухуа щапхъэ: «жъэдэин, жъэдэун, жьэдэуэн, жьэдэлун, жьэдэлун, жьэдэсыхьын*,

жъэдэсэн, жъэдэзыхын*, жъэдэдзын, жъэдэгъыхын*, жъэдэгъун, жъэдэджын, жъэдэджэн, жъэдэдын, жъэдэдэн, жъэдэтыхын*, жъэдэтлын, жъэдэтлэн, жъэдэжыхын*, жъэдэжэн, жъэдэжыхын*, жъэдэжыхын*, жъэдэщын, жъэдэщэн, жъэдэщыхын*, жъэдэщлэн, жъэдэшэн, жъэдэчын, жъэдэчэн, жъэдэкыхын*, жъэдэклун, жъэдэхун, жъэдэхун, жъэдэхэн*, жъэдэлэн, жъэдэлэн, жъэдэлыхын*, жъэдэплын, жъэдэфыхын*, жъэдэвыхын, жъэдэвэн».

Глагол мыхьэнэм елыташи, глагол гуэрхэр "жъ"рэ дэтыплэм щызэрыжъэдэгъэзщыхын "хы, кы" хуэдэ суффиксклэрэ гъэзэщлэн хуей мэхьур (*).

"Жъ"ыр хъэрычэт мыхьэнэши, мыпхуэдэу кызыщеклуэклым теухуауэ хроникэ мыхьэнэ зыгъэзщлэ макъщ. Дэтхэнэ зы псалъэр и хроникэ мыхьэнэклэрэ "жъ"ыр суффикс зэрыхуэхьуклэрэ лэжъэфынщ, ауэ мыр нэхьыбэу зэрэзэгъыр щылэцлэрэ плыфэцлэхэрауэ зэрыщытри гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, мыпхуэдэ дэтхэнэ зы псалъэм "жъ"ыр суффикс зыхуэхьум теухуа шапхьэхэр ди "макъ псалъэ"хэм теухуауэ къэтхынщ: «лэжъ, леижъ, уэжъ, лужъ, луэжъ, сэжъ, цыжъ, цлэжъ, дзэжъ, гъуэжъ, гужъ, жъэжъ, щыжъ, шыжъ, шэжъ, чыжъ, чэжъ, куужъ, куэжъ, кыжъ, клэжъ, къужъ, къуэжъ, кхъэжъ, кхъужъ, кхъуэжъ, хыжъ, хъужъ, хыжъ, хужъ, хъэжъ, лыжъ, лэжъ, лыжъ, лыжъ, пэжъ, плэжъ, фэжъ, фыжъ, выжъ, мэжъ, нэжъ, тхъужъ, щхъэжъ, шхужъ, пщыжъ, пщэжъ, пшэжъ, пхъэжъ, пхъужъ, пхэжъ, пцыжъ, пцлэжъ, пкыжъ, бзэжъ, бдзэжъ, бгъэжъ, бгъуэжъ, бжэжъ, бжъэжъ, блэжъ».

"Ж" макъыр.

"Ж" макъым кытехьукл "макъ псалъэ"хэр.

"Жъ" макъым и къэхьуклэрэ зи къэхьуклэу, абы бзэгупэ лъэныкъуэм кытехьуклыж макъыр "ж" макъраши, и къэхьуклэрэ "жъ"ым зэрытеухуарэ зэрелытам хуэдэу, "ж" макъ мыхьэнэри "жъ" макъым елыташ. "Жъ"ыр мыувылэу хъэрычэт зи мыхьэнэуэ зы макъыу щытши, абы кытехьуклыжрэ кызытехьукл щыплэми елытауэ "жъ"ым нэхъ псыгъуэрэ псынщлэ къэлуклэ зилэ "ж" макъым и мыхьэнэр хуабжыу псынщлэ хъэрычэтым теухуаш. Мы и псынщлагъэм ипкъ итклэщ тклуклауагъэ зилэ псыр занщлэу мыл зэрыхьуфыр кызылуэ "жын" глаголыр кызызэрыхуари, "жы"р занщлэу зы "макъ псалъэ"у глаголыпкыу бзэм хохьэр.

Тланэ, псыр тклуклауагъэ зилэхэр зэпычыгъуэ зэрымилэрэ псынщлэу зэрыклатэ щыклэри кызызэрылатэр, икли мыпхуэдэ псынщлэрыклатэу гъэзэщлэ клуэн луэхугъуэри кызызэрылатэр "жэн" глаголклэрэши, "жэ"р зы глаголыпкыу зы "макъ псалъэ"щ.

"Ж" макъым кыитехыукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхыер:
макъ кыыпыхъэу кыитехыуклыж псалъэхэр, псалъэ кыыпыхъэу ухуэ
"псалъэ зэгутхэр".

Япэрауэ **"жс"** макъым кыитехыукла **"макъ псалъэ"хэр кыыпыхъэ**
макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхыу ухуэ **псалъэхэм** шыгыуазэ дыхуэхъунщ.

"Жын" глаголыр шыгъэзащлэр къэзыгъэлыагыуэ макъхэр префиксу кыыпыхъэжу ухуэж префиксиал глаголхэр шапхъэу къэтхъынщ. "Жын" лүэхур мыпхуэдэ зы шыплэм зэрыгъэзащлэ щыклэри абыхэм суффикс хуэхъуж "хъ" макъымклэщ нэхъ игъуэу кызырэыуатэри, префиксиалрэ суффиксиалу ухуэжу "жын" глаголым кыитехыуклыж глаголхэщ мыхэр: «ижыхын, лужыхын, гуэжыхын, дэжыхын, тежыхын, щлэжыхын, клэрыжыхын, къуэжыхын, хэжыхын, пыжыхын, флэжыхын».

Ауэ "жын" глаголыр гъэзащлэу зэрыщытыр "э" клэухклэрэи кызырэыуэтапхэр гурылэгъуэщи, зэрыгъэзащлэ щыклэр мы къэта шапхъэхэм хуэдэу налуэу шымытми, мыбыхэм теухуа шапхъэхэри къэтхъынщ: «ижэн, гуэжэн, дэжэн, щлэжэн, клэрыжэн, къуэжэн, хэжэн, пыжэн, флэжэн».

Мы къэта шапхъэхэр икли "жэн" глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлыагыуэ макъхэр кыыпыхъэу префиксиалу зэрыухуэж щыклэм хуэдэу зэрызпкыырыувар нэрылыагыуэщ. Аращи, "жэн" глаголым кыитехыуклыж префиксиал глаголхэм теухуа шапхъэхэри аргуэру къэтхъыжынщ: «ижэн, гуэжэн, дэжэн, щлэжэн, клэрыжэн, къэжэн, къуэжэн, хэжэн, хуэжэн, пыжэн, флэжэн, нэжэн».

"Ж" макъ мыхъэнэклэ зэхуэдэ лүэхугъуэу лытапхъэми, "жэн" глаголыр мыхъэниклэ зилэу зэрылытапхэр гурылэгъуэщ: "жэн" глаголыр икли псынщлэрыклуэныгъэр кызырэыуатэ глаголщ, икли псынщлэрыклуагы зилэ псыми и клуэклэр кызырэыуатэ глаголщ. Аращи, мы къэтарэ илыабжыэкли къэтыну шапхъэхэм мы лъэныкыуитлрэ мыхъэниклэи еджапхъэщ.

"Жэн" глаголыр гъэзащлэу зэрыщытклэрэ, зыхуэклуэ шыплэр къэзыгъэлыагыуэ макъхэращ "жэн"ым кыитехыуклыу ухуа мы префиксил глаголхэри, апхуэдэ зы шыплэр и къекъаплэрэ абы ехъэллауэ "жэн" лүэхур зэрыгъэзащлэри "жэ-ы-н"у ухуэж "жын" глаголыпкыым апхуэдэ шыплэ къэзыгъэлыагыуэ макъхэр префикс зэрыхуэхъуклэрэщ. Аращи, мыпхуэдэ шыплэ кызылуэ макъхэр префикс хуэхъурэ абдежым кыщечжыу гъэзащлэ "жэн" лүэхугъуэр кызырэыуатэ щыклэу зэрыхуэжым теухуа шапхъэхэр къэтхъынщи, мыпхуэдэу ухуэж префиксиал глаголхэр зы глаголу щыт "жын"ыр префиксиалу зэрыхуэжым хуэдэу зэрыщытынур гурылэгъуэунщ: «ижын, гуэжын, дэжын, щлэжын, клэрыжын, къуэжын, хэжын, пыжын, флэжын».

"Жын" лүэхуу утыку кыихьэхэри "жын"ым макъ кызырэпыхьэклерэ кызырэпылэтэнтури гурылүэгъуэщи, мыпхуэдэ шапхьэхэщ мыхэр: «жыр, жэз, жэп».

Мыбыхэм хуэдэщи, "жэн" лүэхуу утыку кыихьэхэри "жэн"ым макъ кызырэпыхьэклерэ кызырэпылатэри, мыпхуэдэ шапхьэхэщ мыхэр: «жэр, жагъэ, жагъын (и жагъэрэ псынщлэрыжэклерэ зыужыха: жагъэ-ы-н); жан; лъэрыжэ»; «жэррэ жэрыбэу зэрылгытарагъэнщ зы псэушхьэр "бажэ"у щлэлытари».

"Ж" макъ мыхьэнэр гурылүэгъуэщи, абы кытехьуклерэ ар зыхэту ухуэ псалъэхэм хигъээщлэхьыр "жын"рэ "жэн" лүэхугъуэщ. Мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэм илябжэклерэ "ж"ыр макъ мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуауэ щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Ж" макъым кытехьукла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Жын" псалъэ мыхьэнэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"у лгытапхьэщ мыхэр: «"лъэ, мыж(ын)" → лъэмыж».

Ауэ "лъэмыж"ым икли "мыжэн"ыгъэу "жэн" псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"уи еджапхьэщ. "Жэн" псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэхэри кьэтхьынщ: «"жэн, жэн" → жэрыжэ; "лъэгү, гъэжэн" → лъэгүрыгъажэ; "хьэ, гу, гъэжэн" → хьэгүргъажэ».

"Ж" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхьэклерэ ухуэ псалъэхэр".

"Ж" макъ мыхьэнэр псынщлэрыджыгъэ зилэрщи, сытри зэпызыщлэрэ зы зыщл, сытри псынщлэ дыдэу зэрыгъэзащлэм теухуащ. Мыпхуэдэу гъэзащлэ лүэхур япэу бзэм макъ псалъэу зэрыхэхьарэ ахэр бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа шапхьэхэр ипэклэ кьэтащ. Ауэ абы игъэзащлэ лүэхугъуэхэр куэдым деж, "жын"рэ нэхьыбэуи "жэн"ым теухуауэ еджапхьэщи, "ж" макъыр и мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы щлэклэр "жын, жэн" псалъэхэм я мыхьэнэм зэрыпыщлар гурылүэгъуэнщ.

Зы "макъ глагол"у ухуа "жын" лүэхугъуэ зыхэлъу лгытапхьэщ мы псалъэхэр кызырэыхьуа щлэклэм: «жеин, жэщ».

Зы кьэклыгъэр зыдыхэтым кыыхэклынри зэпыудыгъуэ зимылэ лүэхугъуэу, "жэн" глагол мыхьэнэм зэрытеухуар гурылүэгъуэнщ: «кьыдэжын, кыыхэжын».

Ар кьэклыгъэ мыхьуу гум кыыридзэрэ кыиклри гур кызырэыхьу щлэклэр "жэн" глагол мыхьэнэм зэрыпыщларэ гур жан зыщлыу зэрыщытри гурылүэгъуэщи, мыпхуэдэ кьэлүэтэклэ зилэ псалъэхэу ухуащ мыхэр: «гу кьыдэжын, гукъыдэж, гукъыдэмыж».

Кьэклыгъэр кызырэдыжыр гурылүэгъуэщи, зы кьэклыгъэм и жылэхэри зыхищлэ и щхьэр "щхьэмыж"уш зэрылгытарэ кызырэпылатэр.

Кьыдэжыныгъэрэ тклүатклүэ зэрыжэри кызырэпылатэ псалъэхэу "жэн" лүэхугъуэ зыхэлъу ухуа псалъэхэщ мыхэри: «дзажэ, бынжэ; ныбажэ».

Зы унэм кыпыщыху абы зэрыпыщларэ кызырыхгэжыклар гурылуэгъуэ зыщл псалъэщ "луж"ыр.

"Ж" макъыр псынщлэ дыдэу хьэрычэт мыхьэнэ зилраши, ар генератикэ зэпыщлэныгъэ зыгъэзашлэу, зенетикэу зэпыщлэныгъэ зилэныгъэхэри кызырылуатэ макъ мыхьэнэщ. Мыпхуэдэщ мы псалъэхэм я мыхьэнэр: «жылэ (генетикэ лэжыгъэ кызытехуыкыну купщлэ), жылъапхъэ, жылагъуэ (зы жылаплэ ит, зы жылэм кытехуыкла), къуажэ».

Псынщлэ дыдэу гъэзашлэ луэхугъуэщ "ж" макъ мыхьэнэри, абы сытри генератикэу зэрызэпыщлэфыр гурылуэгъуэщ. Зыгуэрыр япэ дыдэу утыку кызырихьарэ кызырыхуам пыщлэжыныгъэри, зыгуэрыр а зэрыщытклэрэ кьэлүэтэнри зэрыхуэр "ж" макъ мыхьэнэклэрэ: «пэж»; «жылэн».

"Ж"ыр иджым имытрэ "ж"ыри сытри зыпызыщлэф макъ мыхьэнэуэ зэрыщытым ипкъ итклэ, иджымрэ мыбдежым имытыр иджымрэ мыбдежым зэрелгытарэ зэрыпыщлакларэ кьэлүэтапхъэмэ, "ж"ырэ "ж" макъхэр зыхэтү ухуэну псалъэмклэ игъуэджэу кызырылуэтапхьэр гурылуэгъуэщ: «жыжэ».

"Ж" макъым "префикс – суффикс кьалэн"у игъэзашлэхэр.

Псынщлэ дыдэ хьэрычэтым зэрытеухуам папщлэ, сытри зэпыщлэфын кьалэн зэригъэзашлэм ипкъ итклэ, "ж" макъыр дэтхэнэ зы глаголым суффикс хуэхуфу, а глаголыр зэрыгъэзашлэ щыклар аргуэру гъэзэщлэныплэм е зэрыгъэзэщлар кызыдыщежам хуегъаклуэри, мыпхуэдэу ухуэж глаголхэр аргуэру зэрыгъэзашлэрэ зэрыхьун хуейуэ зэрыгъэзэхуэжыр кызылуэ мыхьэнэу мэухуэжыр. Мыпхуэдэ шапхъэхэри ди "макъ глагол"хэм теухуауэ кьэтхьынщ: «ижын, ужын, уэжын, лужын, луэжын, сыжын, сэжын, зыжын, дзыжын, гыжын, гужын, джыжын, джэжын, дыжын, дэжын, тыжын, тлыжын, тлэжын, жыжын, жэжын, жбыжын, жьэжын, щыжын, щэжын, щлыжын, щлэжын, шэжын, чыжын, чэжын, клыжын, клуэжын, хужын, хужын, хьыжын, лъэжын, лэжын, ллэжын, плыжын, фыжын, выжын, вэжын».

"З" макъыр.

"З" макъым кытехуык "макъ псалъэ"хэр.

Увылэгъуэ зымылэ хьэрычэт зи мыхьэнэ "ж" макъым кыкылъыкылуэ утыку кыхьа "ж"ыр хьэрычэт псынщлэ дыдэу щытрэ дэтхэнэ гуэрыр зэпычыгъуэ зэрымылэклэрэ зэпызыщлэ макъ мыхьэнэщ. Дэтхэнэ гуэрыр зэпычыгъуэ зэрымылэклэрэ занщлэу зэпызыщлэ "ж" макъ мыхьэнэр генератикэу зэпыщлэныгъэр кызырылуатэ макъ мыхьэнэщи, мыр зи мыхьэнэ "ж"ым кыкылъыкылуэрэ мы макъ къэхуыклар зилэу бзэгупэр зэрыджызджклэрэ утыку кыхьэ "з" макъым и мыхьэнэри зыхэт мы макъ гупым (жъ, ж) елытащ. Зы щылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрыр щхьэж

зэрылгытэр "з" макъ мыхъэнэклэрэщ. Араши, увылэгъуэ зимылэ хьэрычэтымрэ (жъ) хьэрычэт псынщлэ дыдэу сытри зыпызыщлэ (ж) мыхъэнэм я кьэхъуклэм кыкълэлыкълуэу утыку кыхьэ "з" макъ мыхъэнэр щылэгъуэ зыгъуэтрэ "щы"уэ зэхэлэ дэтхэнэ гуэрыр щхъэж зэрылгытэр кызылуэ макъ мыхъэнэщи, дэтхэнэ гуэрыр зыуэ зэрылгытэр "з" макъ мыхъэнэклэрэщ. "З" макъыр "ж"ым кыкълэлыкълуэу кьэхъуа макъщи, "ж"ым игъэзащлэ генератикэ зэпыщлэныгъэм щхъэщыкълыжу, зэнэратикэ зэхэлгыклэу лъытапхъэр зи мыхъэнэр "з" макъращ. Сытри генератикэу зэпызыщлэфрэ зенератикэ зэпыщлэныгъэр зи мыхъэнэ "ж" макъ нэужь, щылэгъуэр зы геометрие зилэу генератикэу зэрызэхэлгыр зи мыхъэнэр "з" макъращ. "З" макъыр сытри зэрызэхэлгырэ зэрызэхэхъэжыныгъэр, генетикэ зэхэлгыклэр зэрыщыту зэрылгытэр, генератикэ зэпыщлэныгъэм щхъэщыкълыныгъэу зэхэлгыныгъэр, зэлытэныгъэи зэрыщымылэклэрэ сытри зэхуэдэу зэрылгытэр, сытри зэхуэдэплэрэ зэхуэдэгъуэм зэритклэрэ кьэзылуатэ макъщ. Сытри зэхуэдэрэ зыуэ зэрыщытрэ щылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрыр щхъэж лытэгъуэ зыщлэ мыхъэнэ зилэ "з" макъыр бзэм а нэхъыбэу хэлэжыыхъ макъхэм зэрыщыщынури гурылуэгъуэнщ. Дэтхэнэ гуэрыр зы щылэгъуэу щхъэжу зэрылгытэр "з" макъыр кызырэлу щыклэу ухуэ "макъ псалъэ"у "зы"р бзэм зэрыхэхъа щыклэуш.

Утыку кызырихъамрэ бзэм мыпхуэдэу зэрыхэхъам и зэхуакум зэманьгъуэшхуэ дэлъу кыщлэклынкьыми, "з" макъыр кьэхъуа нэужь ар зы "макъ псалъэ"у мы зи гугъу зэрытщлэклэрэ "зы"уэ бзэм хэхъагъэнщ. Мыпхуэдэуи дэтхэнэ гуэрыр щхъэжу зэрылгытэклэрэ бзэм хэхъа "зы"р цыхум "бжэн" луэху кыгъэунэхуа нэужь, "зы"р бжыгъэ пэщлэдзэр кызырэлуатэ зы "макъ псалъэ" бжыгъэцлэуи бзэм хэлэжыыхъу щлэдзаш. Араши, щылэгъуэм теухуа зы "макъ псалъэ"у зэрихъэу бзэм хэт "зы"р бжэн луэхугъуэ кыщицгъэунэхум щыгъуэ бжыгъэ кьэжыаплэу "зы"р бжыгъэцлэу бзэм щызеклуэу щлэдзаш.

Зыгуэрыр зэхуэдэ защлэ щлын луэхугъуэр зэрыигъуэклэрэ "зын" глаголращ кызырэлуатэри, "зы"р икли мы глаголыпкь зи мыхъэнэуэ зы "макъ псалъэ"у зэрыщытри гулъытапхъэщ.

"З" макъ клуэтэгъуэ "зэ"р макъ мыхъэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъым нэмыщлэ, бжыгъэ кьалэнклэ зеклуэ "зы"м теухуар кызылуэ "зэ"р зы "макъ псалъэ"у зыуэ щытыныгъэрэ зы зэманьгъуэ лэнатлэ цыкълу кырылуэу бзэм хэтщ: «зэм, зэ щхъэ, зэ гуэр; зэ!, зэ кьэувылэ».

"З" макъым кытехъукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхъыр: макъ кыпыхъэу кытехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыпыхъэу ухуэ "псалъэ зэгъэтхэр".

Япэрауэ "з" макъым кытехъукла "макъ псалъэ"хэр кыпыхъэ макъхэмклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъу ухуэ псалъэхэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"З" макъ мыхьэнэр занцлэу зы "макъ псалтэ" зэрыхуар "зы"щи, ар щылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрыр щхьэж зэрылътэ щыклэрщ. Ар щыхьукли, "з" макъ зыхэту ухуа дэтхэнэ зы псалтэр "зы" псалтэ зыхэтуи еджапхьэщ. Ауэ мыпхуэдэ лэжьэклэр "з" макъыр и мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуауэ илѡабжьэклэ зи гугъу тщынухэращи, мыбдежым зы бжыгъэцлэу щыт "зы"р къыпыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьэрэ ухуэ псалтэхэм теухуа шапхьэхэр къэтхьынщ: «зыклэ, зыуэ; зэ, зэ щхьэ, зэклэ, зэм».

Зэхуэдэрэ зы щлын лүэхугъуэри зы "макъ глагол"у "зын"ращ къызэрылутэри, ар зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлыагъуэ макъхэр префикс зэрыхуэхьуклэрэ ухуэж префиксиал глаголхэм теухуа шапхьэхэр къэтхьынщ: «изын, лүзын, гуэзын, дэзын, тезын, щлэзын, клэрызын, къэзын, къуэзын, хэзын, пызын, флэзын, нэзын».

Мыхэр гъэзащлэу зэрыщытклэрэ къызэрылутэнури "э" клэухклэрэу зэрыщытыр гурылүэгъуэщи, "зы-э-н"клэрэ "зэн" глаголыпкъ зилэ префиксиал глаголхэщ мыхэр: «изэн, лүзэн, гуэзэн, дэзэн, тезэн, щлэзэн, клэрызэн, къуэзэн, хэзэн, пызэн, флэзэн».

"Зын" лүэхур гъэзащлэу зэрыщытращ мы глаголхэм къалутэри, а лүэхугъуэр нэхь лүпщл хьуу къызэрылутэр абыхэм "хь, кл" макъхэр суффикс зэрыхуэхьуклэрэу зэрыщытынури гурылүэгъуэнщ: «изыклын, лүзыклын, гуэзыклын, дэзыклын, тезыклын, щлэзыклын, клэрызыклын, къуэзыклын, хэзыклын, пызыклын, флэзыклын».

"Зын" лүэхугъуэм теухуарэ гъэзащлэу щытхэр къызэрылутэу ухуа псалтэщ мыхэри: «зэз, кхъузанэ (кхъу зынклэ "нэ (гъуанэ)" зилэ лэмэпсымэ)».

"З" макъым къытехьукла "макъ псалтэ"хэр зыхэту ухуэ "псалтэ зэгүэт"хэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"З" макъыр зы псалтэу бзэм зэрыхэхьа "зы"р сытри щхьэж зэрылътэ псалтэщи, ар ипэрэ иклэм къызпыхьэ дэтхэнэ зы псалтэр "зы" макъ зыхэт "псалтэ зэгүэт"у зэреджапхьэр гурылүэгъуэнщ. Ауэ мыпхуэдэ лэжьэклэр илѡабжьэклэ къэтынуши, мыбдежым бжыгъэцлэу щыт "зы"р зыхэту ухуэ "псалтэ зэгүэт"хэм деплынщ. "Зы" бжыгъэцлэр псалтэхэм ищхьэм къызэрыпыхьэр "псалтэ зэгүэт"укъыми, "псалтэ зэпха"уэщ: «зы лүэху, зы псалтэ, зы цыху».

Нытлэ, бжыгъэцлэу щыт "зы"р зыхэту ухуэну "псалтэ зэгүэт"ыр "зы"хэр зэрызэхэтрэ "зы"м къытехьукла псалтэхэр зыхэту щытхэращ. Мыпхуэдэ шапхьэщ мыхэр: «"зы, зы" → зырыз; "зэ (зыуэ щыт), зы" → зэрыз».

"З" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьыклэрэ ухуэ псалтэхэр".

Щылэгъуэ зилэрэ дэтхэнэ гуэрыр щхьэж зэрылътэр "з" макъ мыхьэнэр зэрыщыту бзэм зы "макъ псалтэ"у (зы) зэрыхэхьа щлэклэуши,

абы и лэжэклэу кьэхуа псалъэхэм шыщцыхэр: «езым, езы, езыр, езырж, езыр езыру, езыр езырур».

Мыр "бжэн" лүхур кышыунэхум бжыгъэ пэщлэдзэр кызырыуатэ бжыгъэцлэ зэрыхуари жытлагъэххэци, мы и мыхъэнэклэрэ "зы"р бзэм зэрыхэлэжыкхым кытехуыкыжа псалъэхэри мыпхуэдэц: «зырыз - зэрыз, занэ, езанэ; зыри, зырик, зий, зэй, зэй».

Адыгэбзэм бжыгъэцлэхэр зи бжыгъэ псалъэм кыкылъыкыуэуш зэрызеклэуэр, ауэ бжыгъэцлэ пэщлэдзэу шыт "зы"р и макъ мыхъэнэклэрэи а нэхъ псоугъэ кызылуэ зы псалъэци, зи бжыгъэр "зы"уэ кьэлэуэтэну дэтхэнэ зы псалъэм ищхъэм кыпыхъэу ухуэ "псалъэ зэпха"уэц "зы"р зи бжыгъэр кызырыуатэр: «зы псалъэ, зы цыху, зы унэ, зы хабзэ».

"Зы"р дэтхэнэ гуэрыр щхъэж зэрылътэ псалъэци, щхъэж лътэр икли бжыгъэ пэщлэдзэу бжыгъэми шымыщу лътэпхъэу и шылэгъуэклэ лътэныгъэщ. Араци, "зы"р шылэгъуэр зэрылътэуи шырет, бжыгъэцлэуи шырет, абы игъэзащлэр зэщхъэщыкыщкыым. Дэтхэнэ гуэрыр щхъэж "зы"уэ зэрылътэм ипкь итклэ, дэтхэнэри "зэрызыххэ"у кызырыуатэм нэмыщ, зырыз зэхэтрэ зы куэдагъ зилэ псори "зы"уэ лътэнтэрэ кьэлэуэтэфынщ: «зэклэ, зэ щхъэ»; «закъуэ, закъуэ-тлакъуэ»; «зэклэ – зэклэ, зэрыщыгу».

"З" макъыр клэух зыхуэхуэ макърэ псалъэхэри зырэ зэхуэдэ шынымрэ зэхуэхуэсыным (зоом/зум, концентрицэ) хуегъаклэуэр, икли кызкылъыкылуэ макърэ псалъэ мыхъэнэр щхъэж езырыжуи мэлътэффри, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэщыхэр: «из, изын, лүз, лүзын, дэз, дэзын, тез, тезын, щлэз, щлэзын, кьуэз, кьуэзын, хэз, хэзын, пыз, пызын, флэз, флэзын»; «уэз, уэздыгъэ, уз, узын, гьуэз, жэз»; «гызын, клэзызын»; «кьуэзын, плъызын»; «мэз, нэз»; «фыз».

Зыуэ шытынрэ зы хьуныр, зыгуэрыр зыгуэрым зэрыпэуэрэ зы плэ зэрагъуэтыр, зыгуэрым зы хуэдэрэ хуэфлэ зэрыхуэхур, езым е нэгъуэщым и хьуреягъ кызырэкълэуэклэр "з"ырэ "зэ" макъ мыхъэнэклэрэ кьэлэуатэу псалъэхэр мэхуэр: «гъэзэн, хуэзэн, зэхуэзэн, зэпыгъэзэн, мазэ, бгъуэз; хурзэ, хьурзэ, уфэрэзэн; лэзэ, елэзэн, гьуазэ; зэгъ, езэгъын».

Зыр зым зэлътэныгъэ зыхуилэхэр "з" макъ мыхъэнэклэрэ зэрыхуэнуэр гурылуэгъуэнци, мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэм теухуа щапхъэхэщыхэр: «зэлэ-зэллэ, защлэ, захуэ, задэ, закъуэ, залэ»; «зэхуэдэ, хуэдиз, зэхуакъ».

Зэлътэнырэ зэрызыхуалэхэр зэрызэхуэщытым теухуэ псалъэхэщыхэри: «зэш, зэкъуэш, зэшыпхъу, зэдэлъху-зэшыпхъу; зэллэ-зэфыз».

Зыгуэрым езыр езырурэ кылэжэ лүхугъуэхэри "з" макъ мыхъэнэклэрэ кызырыуэтэнуэр гурылуэгъуэци, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэщыхэр: «зэин, зэйжын, зэин, зэйжын».

Глаголу ухуауэ кьэта мы шапхьэхэр утыку кьызэрихьэ щыкълэу, глаголхэм "з" макъыр префикс язэрыхуэхури гурылуэгъуэщи, мыбыхэм теухуа шапхьэхэр ил'абжьэкълэ кьэтхьын.

"З" макъым "префикс – суффикс кьалэн" у игъэзащлэхэр.

Зыгуэрыр зыгуэрым теухуауэ гъэзащлэрэ зэдэгъэзащлэр "зэ"р суффикс язэрыхуэхуэклэрэщи, глаголхэм мыпхуэдэ лэжьэкълэ зэрагъуэтыр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ кьэдгъэлъэгъуэнщ. Ауэ мыпхуэдэу гъэзащлэ луэхугъуэр гуэритл зэхуакум зэрыдэгъэзащлэр гурылуэгъуэщи, префикс "зэ"м нэмышл, мыр кьызылуэ "дэ"р "зэ"м кьыкълэтыкълэуу глаголым префикс хуэхъун хуейщ: «зэдэин, зэдэун, зэдэуэн, зэдэлун, зэдэлун, зэдэсын, зэдэсэн, зэдэзын, зэдэдзын, зэдэгъын, зэдэгъун, зэдэджын, зэдэджен, зэдэдын, зэдэдэн, зэдэтын, зэдэтлын, зэдэтлэн, зэдэжын, зэдэжен, зэдэжын, зэдэжэн, зэдэщын, зэдэщэн, зэдэщлын, зэдэщлэн, зэдэшэн, зэдэчын, зэдэчэн, зэдэклын, зэдэклун, зэдэхъун, зэдэхун, зэдэхьын, зэдэлъэн, зэдэлэн, зэдэллэн, зэдэплын, зэдэфын, зэдэвын, зэдэвэн».

"З" макъыр глагол псом суффикс кьалэн хуигъэзащлэу бзэм щыземыкълэми, ар суффикс хьунклэрэ зэрыхушэкъур ипщэкълэ "з" клэухклэрэ ухуэ глаголрэ псалъэхэм хьыболъагъуэр.

"Щ" макъымрэ абы кьытехуэуэ макъхэр: «щ → "щл, ш; с"».

"Щ" макъыр.

"Щ" макъым кьытехуэуэ "макъ псалъэ"хэр.

Бзэгум кьытехуэуэ япэрей макъым зыри "щ" макъраши, бзэгур хьэрычэтым тезышэ "ж" макъ нэужь утыку кьыхьэ макъуу щыт "щ"ыр бзэгум макъ кьытехуэуэныгъэрэ бзэ кьэхуэныгъэм л'абжьэ хуэхъу макъуу лъытапхьэщ. Мы и кьэхуэуэ кьызэрыгуэклэщи, абы бзэм хишхьыр мащлэкъым: макъхэм я кьэхуэныгъэм л'абжьэ зэрыхуэхуэрэ псалъэбзэ ухуэныгъэм л'абжьэ хуэхъуу игъэзащлэм езэгъуу, дэтхэнэ гуэрыр щылэ зэрыхуэрэ щылэ л'абжьэр зи мыхьэнэуэ зы макъщ. "Щ"ыр щылэ л'абжьэщи, бзэм зэрыхэлэжьыхьэрэ бзэ лэжьэкълэм дэтхэнэ и зы щыплэм щыхэплъагъуэ мыхьэнэр щылэгъуэм теухуаш.

"Щ" макъыр щылэ л'абжьэрэ бзэм и дэтхэнэ зы щыплэм щылэгъуэ кьырилуэу зэрыхэтым нэмышл, ар мы и лэжьэкълэм зэрэзэгъклэрэи, щылэгъуэ зыгъуэтрэ щылэгъуэ зилэр щхьэжу кьызэрылуатэ зы "макъ псалъэ"у бзэм хэхьауэ жылэпхьэщ. Щылэгъуэ зилэр и щылэгъуэклэрэ щхьэжу зэрылгытэм нэмышл. Ар зэрызэпкырыуэвэрэ зэрызэхэлэри зы "макъ псалъэ"у "щы"раш кьэзылуатэр.

Щылэгъуэр зэрызэхэлэры кьызылуэ "щы"р цыхум "бжэн" луэху кьышцигъэунэхум щыгъуэ, мыр зыхуэфашэ зы бжыгъэри кьызэрырилу щыкълэу зэрихьэу щидзащи, "щы"р иужьклэ икли зы "бжыгъэцлэ"у

аргуэру зы "макъ псалъэ"у бзэм щызеклэуэ щидзаш. "Щы"р зы бжыгъэцлэу зытеухуа бжыгъэр (3) икIи щылэгъуэр зэрызэхэлъ бжыгъэу зэрыщытри гульытапхъэщ. ТIанэ, "бжэн" лүэхур цыхум кызыэригъэунэхуаи лъабжъэ хуэхуар щылэгъуэр зэрызеклэурэ кызыэрылэуатэм теухуауэ къэхуа псалъэхэрауэ жылпхъэщи, мыбыхэм "щы"м хигъээщыхъ къалэнышхуэм ипкъ итклэ, цыхум "бжэн" лүэхугъуэр кызыэригъэунэхуаи лъабжъэрэ щхъэусыгъуэ хуэхуа псалъэ нэхъышхъэр щылэгъуэр зэрызэккырылтыр кызылэу "щы"рауэ жылпхъэщ.

Щылэгъуэ "щы"уэ зэрылтытэклэрэ щылэгъуэм и щылэгъуэр зэрихъри, "щы" клэутэгъуэу (э) "щэ"уэ кызыэрылэуэапхъэр гурылэуэгъуэщ. Щылэгъуэ зыгъуэт дэтхэнэ зы щылэм и щылэгъуэр зэрихърэ щылэгъуэклэ зэрыбагъуэр "щэ"ращ къэзылэуэапхъэри, ар "щы"м щхъэщыкыныгъэу, щылэгъуэ зилэр зэрыкылатэрэ зэрыбагъуэр кызылэуэ зы "макъ псалъэ"у бзэм хэхъагъэнуш. Щылэгъуэ бэгъуэныгъэр "щы"м щхъэщыкыныгъэ "щэ"м мы кызыэрылэуатэм ипкъ итклэ, цыхум "бжэн" лүэхур кыгъэунэхуа нэужь, "щы"р зы бжыгъэм теухуауэ зеклэуэ зэрыщидзам хуэдэжщи, "щэ"ри "щы"м щхъэщыкыры, клэу пэтрэи къэунэхуарэ къэлэуэа дэтхэнэ зы бжыгъэм щхъэщыкыры кызыэрылэуатэ цлэимылэу бжыгъэу бзэм хэлэжыхуэ шытагъэнш. Иклэм иклэжын "щэ"р нобэ бзэм зэрыхэт бжыгъэм (100) кытенэжу налуэу зы "бжыгъэцлэ"у аргуэру зы "макъ псалъэ"у бзэм хэлэжыхуэ зэрыщидзэжар бжыгъэцлэ зэккырыувэклэм кыхошпыр.

Бжыгъэцлэ зэрыхуам нэмышл, "щэ"р аргуэру зы "макъ псалъэ"у хэтщ адыгэбзэми, ари игъуэ кыщысым щыгъуэ, "щ" макъ мыхъэнэм зэрэзэгъэклэрэ, фылуэ гъэшхарэ зэрыхуэн хуей щылэклэм кыпищэжу пшэр хуа псэушхъэм и лъэрэ и лым кыгытырищлэж дагъэм кыигъэщл лъэраш.

Щылэгъуэ клэутэгъуэ зы мыхъэнэуэ бзэм хэхъауэ зы гугъу тшIа "щэ"р щылэгъуэ клэутэгъуэрэ бэгъуэныгъэм нэмышл, щылэгъуэ зилэр зэрыщыту зэрыкылатэрэ зыдэщылэрэ зылэщлэлтыр зэхуэкыныгъэ лүэхугъуэхэр кызыэрылэуатэ щыклэуи бзэм хэхъаш. Мы лүэхугъуэр "щэн-къэщэхун" лүэхугъуэу нобэ бэзэрым кыщеклэуэклэуэ щлэзыдзам и лъабжъэращи, мыпхуэдэу гъэзащлэ лүэхугъуэхэр кызыэрылэуатэ "щэн" глаголыпкыу бзэм холэжыхыыр аргуэру зы "макъ псалъэ"у "щэ"р.

Мыбы нэмышлэ нэхъ лъабжъэу лытапхъэщ зы щылэгъуэр зэрихъын щыклэу, цыхум хуэфашэ хабзэм езэгъыныгъэу гъашлэм тетыныгъэ щыклэр кызылэуэ ухуа "щэн" псалъэри, ар глагол инфинитив формэклэ ухуа зы псалъэу зэрыщытри мы зытехуа лүэхугъуэ къэтлэуэахэм кыхошпыр.

"Щ"ыр щылэгъуэ лъабжъэщи, дэтхэнэ гуэрыр зэрыщылэрэ утыку кызыэрихъэр къэзылэуатэ макъ мыхъэнэщи, щхъэжу "щ" макъым къэхууу щылэгъуэ зыгъуэтыныгъэрэ щылэклэ зэхуэкыныгъэхэр кылатэу бзэм

холэжыхьыр. Ипщэклэ кьэта шапхьэхэри мыпхуэдэу гъэзащлэ лүэхугъуэу зэрыщытым нэмышл, жэщым клэ иугъуэту махуэ кьэхьунрэ жэщ клыфлагьым клэ игъуэту нэхулгъэ кьызэрыхьури зы хьугъуэ-флыгъуэ щылэгъуэу "щ" макьклэрэ гъэзащлэу "нэху **щын**" глаголклэрэ кьолуатэр.

"Щ"ыр щылэгъуэ лъабжьэрэ щылэгъуэм теухуа макь мыхьэнэу зэрыщытым кьызэрыгуэклэ, дэтхэнэ зы щылэгъуэр утыку кьыхьэнрэ клуэдыныгъэри "щ"ыклэрэ кьызэрылуэтапхьэр гурылуэгъуэщ. Бзэм мыпхуэдэ лэжьэклэ хэту, псэушхьэхэм ятет цыр тегъэкъэбзыкынри "**щын**" глаголыпкыу "**щы**"р зы "макь псалгъэ" зэрыхьуклэрэщ кьызэрылуэтар.

"Щ" макьым кьытехьуклэ "макь псалгъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыхьыр: макь кьыныхьэу кьытехьуклыж псалгъэхэр, псалгъэ кьыныхьэу ухуэ "псалгъэ зэгъэтхэр".

Япэрауэ "**щ**" макьым кьытехьуклэ "**макь псалгъэ**"хэр макь кьыныхьэу бзэм зэрыхэлэжыхьыклэрэ ухуэ псалгъэхэм шыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Щылэгъуэ лъабжьэ зи мыхьэнэ "щы"р зы бжыгъэцлэу бзэм зэрыхьэхьа щыклэм макьхэр кьыныхьэу бзэм зэрыхэлэжыхьырэ кьытехьуклыж псалгъэхэщ мыхэр: «щэ, шанэ, ещанэ, ещанэрей; щимэ».

"Щэ"ри зы бжыгъэцлэу зэрыщытклэрэ кьыныхьэ макьхэмклэ бзэм зэрыхэлэжыхьыу ухуэ псалгъэхэм теухуа шапхьэщ мыхэри: «щэней, щэнейрэ, щэрэ, щэуэ, щэклэ».

Зы "макь глагол"у тлыта "щын"ыр зэрыгъэзащлэ щыклэр кьэзыгъэлгагъуэ макьхэр кьыныхьэу зэрыухуэжым теухуа шапхьэхэр кьэтхьынщ: «гуэщыхьын, тещыхьын, щлэщыхьын, зэщлэщыхьын, кьэщын, хэщыхьыкын, хуэщын, пыщыхьын, флэщыхьын, нэщын».

Зы "макь глагол"у "щэн"ыр зи плэрэ зейр зэхьуэкыныгъэу жытлагъэгъащи, зы псэушхьэ ябгэ кьэубыдын иужь итын лүэхугъуэр кьызэрылуатэ псалгъэу, зэрыгъэзащлэ щыклэр кьэзыгъэлгагъуэ макь кьыныхьэу кьытехьуклыж глаголхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «ещэн, лущыхьын, дешэн, зедешэн, зэдэщэн, щлэщыхьын, кьуэщэн – кьуэщыхьын, хэщэн – хэщыхьын, хуэщэн, флешэн, нэщэн»; «щэклуэн, ещэклуэн, зэдэщэклуэн; щаклуэ».

"Щэн" глаголыр нобэ нэхьыбэу бээрэм кьыщеклуэкл лүэхугъуэхэр кьызэрылуэтэж псалгъэу бзэм щызоклуэри, ар зэрыгъэзащлэ щыклэр кьэзыгъэлгагъуэ макь кьыныхьэу зэрыухуэжым теухуа шапхьэхэри кьэтхьынщ: «ещэн, лущэн - лущыхьын, гуэщыхьын, дэщэн, дешэн, зэдэщэн, тещыхьын, щэхун - кьэщэхун, клэрыщэн, кьуэщыхьын, хэщэн – хэщыхьын, хуэщэн, флэщэн, флешэн, нэщэн»; «щаклуэ, щахуэ».

"Щ" макь мыхьэнэр щылэгъуэ лъабжьэщи, щылэгъуэм езэгърэ зэрыщылэн хуейуэ щылэклэри глагол формэу ухуа "щэн" псалгъэмклэщ кьызэрылуатэр. Мы псалгъэр бзэм зэрыхэлэжыхьыр нэхьыбэу псалгъэхэр

кызырыпыхьэклерэщ, ауэ абы кыпыхьэ макьклэрэ кытехьукл псалъэм теухуа зы шапхьэщ "щэнышхуэ"р.

Лым тырищлэрэ пшэрагъ кьэзыгъэщл лъэ лыхьэри "щэ"уэщ зэрылгытэри, ари щхьэж псалгэрэ "псалъэ зэгүэт"хэм хэтущ бзэм зэрызеклүэр. Ауэ кыпыхьэ макьклэрэ "щэ"р бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа зы шапхьэри "щэшхуэ"у кьэтхьынщ.

"Щ" макъым кытехьукла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Бжыгъэцлэу "щы"р зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «"лы, щы" → лищ; "шы, щы" → шищ; "псалъэ, щы" → псэлыщ».

Зы бжыгъэцлэу "щэ"ри зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэхэри кьэтхьынщ: «"лы, щэ" → лищэ; "шы, щэ" → шищэ; "псалъэ, щэ" → псэлыщэ».

"Щын" глаголыр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «"цы, щы(н)" → цыщ; "щхьэц, щы(н)" → щхьэцыщ».

Псэушхьэ ябгэм теухуауэ кырагъэклүэкл лүэхугъуэр кызырылатэ "щэн"ыр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт" шапхьэщ мыхэр: «"мышцэ, щэ(н)" → мышцэщ; "мышцэ, ещэ(н)" → мышцэещэ; "мышцэ, ещэклүэ(н)" → мышцэешаклүэ; "мышцэ, щаклүэ" → мышцэщаклүэ».

Бээр лүэхуу "щэн"ыр зыхэт "псалъэ зэгүэт" шапхьэщ мыхэри: «"мылэрысэ, щэ(н)" → мылэрысэщ; "щэкл, щэ(н)" → щэклащэ; "джэд, щэ(н)" → джэдащэ; "гу, щэ(н)" → гущэ; "гу, щаклүэ" → гу щаклүэ → гущаклүэ; «"щаклүэ, бзэ" → щэклүэбзэ».

"Щэн"ыр глагол формэу ухуарэ цыхум хуэлауа щылэклер кызырылатэ псалъэщи, ар зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэи кьэтхьынщ: «"щэн, флы" → щэныфл, щэныфлэ ("щэныфл"у щыт)».

Пшэрагъ кьэзыгъэщл лъэ лыхьэ "щэ"р зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «"щэ, ныбэ" → щэныбэ; "щэ, клаплэ" → щэ клаплэ → щэклапэ; "нэ, шла(гъ), щэ" → нэшлащэ».

"Щ" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхьэклерэ ухуэ псалъэхэр".

"Щ" макъыр щылэгъуэ лъабжэ мыхьэнэщи, ар бзэм зэрыхэлэжыхьэ щыклэм и нэхьыбэр занщлэу щылэгъуэ зи мыхьэнэ зилэщ. Мыбы нэмышл, щылэгъуэм теухуа щыклэхэр, щылэклэхэр, лъабжээрэклэ гъэзащлэ лүэхугъуэхэр утыку кызырырилхьэклерэщ.

Занщлэу щылэгъуэрэ щыленыгъэм теухуа псалъэхэщ мыхэр: «щылэ, щылен, щылэгъуэ».

Щылэгъуэ зыгъуэтынур утыку кызырихьэнур "щы"р зэригъэпэщ щыклэуши, щылэгъуэр зэрыклүэдынурэ зэрызэхьуклынури "щы"м зэрыхуэклүэжклэрэщ: «щыгъуэ, абы щыгъуэ → апщыгъуэ; щыгъуэн».

Дэтхэнэ зы шылэгъуэр "щы" лӕужьыгъуэщи, щхӕж зы шылэгъуэм езым хуэдэжу, ар кыызхӕхъуклари "щы"уэ зэрылтытӕ щыклӕр утыку кызылтытӕ псалтӕщ мыри: «щыщын».

Зы джыплӕри ар зыдӕщылӕплӕм елтытауэ кӕлӕутӕпхӕщ: «щыгу, щхӕщыгу».

Зы шылӕклӕрӕ позицӕ зилӕнри "щы"м теухуауэ кӕлӕутӕпхӕщ: «щысын, щытын, щылтын».

Мыбыхӕм яхӕту кӕта "щытын"ыр зы глаголу зӕрыщытыр гурылӕгъуэщ. Ауэ "щыт" псалтӕр икли дэтхэнэ шылӕ гуӕрыр а зӕрызӕпкырыуварӕ зӕрыухуа щыклӕр кызызӕрылӕтӕ псалтӕщи, дэтхэнэ зы псалтӕ мыхӕнӕр а и мыхӕнӕклӕрӕ зӕрызӕпкырылӕу утыку зӕритыр кызызӕрылӕтӕращ. Мыри а псалтӕр а зӕрыщыту "у, уэ" клӕухклӕрӕ кӕгъгълӕгъуэуш "щыт" псалтӕр кызызӕрыпыхӕри, а "псалтӕу зӕрыщыт"ыр кӕлӕутӕр. Мыпхуэдӕ мыхӕнӕклӕрӕ дэтхэнэ зы псалтӕм кыкӕлӕлтыкӕлӕу бзӕм зӕрыхӕлӕжыыхь щыклӕм теухуа щӕпхӕхӕр ди "макӕ псалтӕ"рӕ "макӕ глагол"хӕм теухуауэ кӕтхьынщ: «лӕуэ щыт, уӕуэ щыт, лууэ щыт, лӕуӕуэ щыт, сӕуэ щыт, цӕуэ щыт, цыуэ щыт, зыуэ щыт, дзӕуэ щыт, гъӕуэ щыт, гъуӕуэ щыт, гӕуэ щыт, гууэ щыт, дӕуэ щыт, тӕуэ щыт»; «иуэ щыт, ууэ щыт, уӕуэ щыт, лууэ щыт, лӕуӕуэ щыт, сыуэ щыт, зыуэ щыт, идзу щыт, гыуэ щыт, джыуэ щыт, джӕуэ щыт, дӕуэ щыт, тӕуэ щыт, тӕуэ щыт, жыуэ щыт, жӕуэ щыт, жыуэ щыт, жӕуэ щыт, ищыу щыт».

Зӕрыгурылӕгъуэщи, "щытын" глаголыр зыгуӕрыр зӕрызӕпкырытыр кызызӕрылӕтӕу "увын" глагол мыхӕнӕми ебгъӕщхь зӕрыхъунур гурылӕгъуэщ. Ауэ "щытын" глаголми, ар зӕрыгъзӕщӕлӕ щыклӕу щытрӕ щхӕжу зы псалтӕуи бзӕм хӕлӕжыыхь "щыт" псалтӕми утыку кыырилтытӕр кызызӕрырилтытӕ щыклӕр гурылӕгъуащӕ зӕрымыхъуам папщӕрагъӕнщи, "щытын"ыр "увын" мыхӕнӕ зилӕрӕ "щыт" псалтӕри абы и глаголыпкыу "ув" мыхӕнӕ зилӕу зӕрылтытӕклӕрӕ, адыгӕбзӕ псалтӕхӕр урысыбзӕ зӕгъдзӕкӕнынгъӕклӕ зыхуригъӕкъуну зӕрыхушӕкӕуклӕрӕ игъӕмӕщӕну хуӕщӕкъу ди бзӕщӕлӕныгъӕрӕ литературӕбзӕм нобӕ "щыт" псалтӕр щхӕжу ипӕклӕ кӕта щӕпхӕхӕм зӕрыхӕлӕжыыхь щыклӕм хихыжыну зӕрыхуӕлажӕри мыбдежым дигу кыпщыдгъӕкӕжынщ.

Мы ипӕклӕ кӕта глаголхӕм ещхъу "щы"клӕрӕ кӕжӕу гъзӕщӕлӕ псалтӕхӕщ мыхӕри: «щыпын - кӕщыпын, щыпӕн».

Зыгуӕрым елтытауэ позицӕ зыгъуӕтынри "щы"клӕрӕ гъзӕщӕлӕ ухуэ глаголхӕм кӕлӕутӕпхӕщ: «ищын, дӕщын – кыдӕщын, тещын, щӕщын – кыщӕщын».

Нӕху кӕхъунри зы "макӕ глагол"у "щын"клӕрӕ зӕрыгъзӕщӕлӕр жытӕгъӕххӕщи, мыпхуэдӕу ухуэ псалтӕхӕщ мыхӕр: «нӕху щын, нӕху щыгъуэ, нӕхуш».

Зы шыл гуэрым теухуауэ гъэзашлэ лүэхугъуэри "шы"м елыгытауэ гъэзашлэ лүэхугъуэхэши, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «щыун, шыуэн, щхьэщыун, щхьэщыуэн».

"Щыун, шыуэн" псалъэхэр икйи цыхум и шылэгъуэм езэгъым теуныгъэу зэрыщытыр гурылүэгъуэши, ар зэрыхуэн хуейрэ пэжыгъэм теужыккын лүэхугъуэш.

"Щы"р лъабжьэрэ "щэ"ри "шы" клүэтэгъуэу зэрыщытклэрэ, лъабжьэрыклүэу гъэзашлэ лүэхугъуэхэри "щэ"м теухуауэ зэпкырыувэ псалъэхэм къалүэтапхъэщ: «щэху, щэхун, ущэхун, зыущэхун, щэхурылажьэ»;

Щэхуу макъ кыигъэккыныр кызырэлыатэ глаголщ мыхэри: «щэлун, щэлуэн».

Зыгуэрыр зыщыщрэ зыхэтыр, зыдэщылэплэрэ и лъагъуэр клүэдыплэ зэрихуэри шылэклэрэ шыуэныгъэши, мыпхуэдэхэри зи щыплэрэ зи шылэплэм иккыныгъэу "щэ"клэрэ гъэзашлэ псалъэхэм къалүэтапхъэщ: «гъуэщэн, хэгъуэщэн, зэхэгъуэщэн».

Зэрыщылэн хуей шыклэр зылгытэращ цыхури, ар зэрыщылэн хуей хабзэр зылгытэжращ. Мы хабзэм езэгъыныр "щэн" псалъэмклэ кызырэлыатэр жытлагъэххэши, и шылэклэрэ хабзэм иклрэ зэрыгъуэклэрэ щэн зимылэжыныр шылэгъуэ лъабжьэм (шы) иккыныгъэу къалүэтапхъэщ: «щыккын».

Цыхур зэрыщылэн хуейрэ щэнрэ щыклэфл зэригъуэтын папщлэ зыгуэрым зэрыбгъэдэхьэклэри "щы"клэрэ ухуэ псалъэхэмклэ кызырэлыэтапхъэр гурылүэгъуэнщ: «ущиин, ущиен»; «зыущийрэ ущииныгъэ зыхуэфашэри "ауш"и».

Ущиярэ ущиин зыхуэмыныкъуэу гъащлэм тетыр "лүш"щи, ар "лү" лъэщ зилэрэ кыжыбэдэлукыр цыху шылэгъуэм езэгъращ: жылэпхъэр жызылэрэ жымылэпхъэм дежи зызыущэху цыхуращ.

Мы псалъэр зэрыухуа шыклэу утыку кыхьащ мы псалъэхэри, "щ"ыр кызкэлъыклүэ макърэ псалъэ мыхьэнэм лъэшу шылэгъуэ егъуэтри зытеухуар е зыдэщылэплэу къолүатэр: «лэщ, уэщ, кыш»; «жэщ, нэхущ, флэщ (флэр флыуэ шытыныгъэщ, флыри фэ зыгъуэту шылэгъуэм кыхэхьараши, утыку кызырэыхьэрэ зэрыщылэм гурыщхъуэ зытемылэраш), флэщ хьун, флэщхуныгъэ».

Мы къэта шапхъэхэм зэрыхэпльагъуэши, зыгуэрхэм шылэплэрэ псэуаплэ яхуэхуэри "щ" клэухклэрэ ухуэ псалъэхэмклэ кызырэлыэтапхъэр гурылүэгъуэнщ. Араши, илгыплэрэ итыплэ зилэхэр кызырэлыатэ псалъэм "щ"ыр клэух хуэхъууш абыхэм я итыплэрэ илгыплэр кызылүэ псалъэхэр зэрыхуэжыр. Ауэ илгыплэрэ итыплэ зыхуэхъухэр шыжытлэклэ, ар зэрыкуэдагъэр гулгытапхъэши, мы куэдагъэри зэхэтрэ зэхэлхэр кызырэлыатэ псалъэм "э" кызырэпыхьэжклэрэщ зэрыгъэзашлэр. Мыпхуэдэ псалъэхэм "э" кыпыхьэжрэ "щ"ыри клэух хуэхъужу хуэхуэж

псалъэхэм теухуа шапхъэхэщ мыхэр: «гуэн → гуэнэщ; хьэ → хьэщ; шы → шэщ; джэд → джэдэщ; мыл → мылэщ».

"Щ"ыр псалъэхэм клэух зэрыхуэхуу мы къэта шапхъэхэм хуэдэу лъытапхъэу ухуа нэгъуэщ! псалъэхэри шылэщ. Мыпхуэдэ зы шапхъэщи, зы "плэ"м зэрыхуэклэуэрэ зыщыплыплэм хуэклэуэныгъэр къызэрылуатэу ухуауэ лъытапхъэ мы псалъэр: «пльщ-клэун → упльщклэун – упльщклун (упльщклэу-ы-н)».

"Упльщклун" псалъэм икли зи шылэклэр (щ) зэреужыхыр (клэу → клэу-ы → клу) къызэрылуатэ макъ зэгуэтклэрэ (щклу) ухуа псалъэуи зэреджапхъэр гурылуэгъуэщи, мы лъэныкъуиткли еджапхъэу аргуэрэ зы шапхъэщ мыри: «ныщ-клун (ныщ-клэу-ы-н) → гъэ-ныщклун → гъэныщклун»; «ны-щклу-н → ныщклун → гъэныщклун».

Щылэгъуэ лъабжьэу щыт "щ"ыр клэух зыхуэхуу ухуа псалъэхэм теухуа шапхъэхэр къэтащи, "щ" клэухыр глаголыпкъ зыхуэхууэ ухуэ глаголхэми шыгъуазэ дыхуэхъунщ. Мыпхуэдэ шапхъэщ "флэщын"ри, ар зытеухуар зэрылгытэ щыклэу, ар "флэщ щлын" зэрыщ! глаголщ. Аращи, "флэщын"ыр зыгуэрыр зэрылгытэ зы цлэр абы хуэфл щлын луэхугъуэу лъытапхъэщ. Мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэщ мыхэр: «флэщын, къыфлэщын, флэщыгъэ, флэщыгъэцлэ».

Мы глаголым хуэдэ формэу ухуарэ глаголу шымыт зы шапхъэи хэтщ адыгэбзэми, ар "кхъуэщын"щ. Зыгуэрхэм илгыплэ хуэхъур "щ" клэухклэрэ къызэрылуатэм теухуа шапхъэхэр къэтащ ипэкли, шхыныгъуэ (кхъу) илгыплэу щларащ "кхъуэщын"ри, ар "кхъуэщ" хъуным хуэлуауэ ящ! лэмэпсымэщ.

Зи макъ мыхъэнэр гурылуэгъуэ къытхуэхуащи, "щы"уэ щытыныгъэ зи мыхъэнэу "щэ"р зи клэухуу ухуа псалъэхэщ мыхэри: «лэщэ, фашэ»; «гъуш – гъушэ»; «гуашэ, пшащэ»; «гушэ, дышэ»; «машэ».

"Щ"ыр клэух зыхуэхуу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхъэхэр къэтащи, ар клэух зыхуэхуу ухуэ глаголхэм я мыхъэнэр мы утыку къыха псалъэ мыхъэнэхэм зэрелгытарэ зэрызэщхъэщыклми гулгытэ хуэтщлынщ: «кхъуэщын ("кхъу" илгыныгъэм хуэлуауэ ящ! клэдэ), флэщын (зыгуэрыр зэрылгытэну зы "цлэ"р абы хуэлуарэ хуэфл щлын); гъушын (гъушэ хъун)».

Щылэгъуэр зэрызэпкъырылгыри "щы"уэ зэрылгытэр жытлагъэххэщи, дэтхэнэ гуэрыр щызэпкъырылгылэрэ щыкъуей защлэу зэрыщытри "щы" куэдагъэу "щэ"клэрэ къэлэуэтапхъэщ: «щэщэн, шабэ, ушэбын, ущыкъуеин, щыкъуей, щыкъун».

Зыгуэрыр гъэклэутэнрэ и шылэплэр зэхуэаклыныр "щэ"клэрэ къызэрылуэтапхъэр гурылуэгъуэщ, икли "щэ"р "щы" куэдагъэу зэрыщытри гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ мыхъэнитлри зэрыгъэзащлэ глаголу ухуэхэм теухуа шапхъэхэщ мыхэр: «ищэн, лушэн, гуэщэн, дэщэн, тешэн, щлэщэн, хэщэн пыщэн, флэщэн».

"Шы"р шылэгъуэ лъабжъэ мыхьэнэ зилэ макъщи, ар зыдэпльагъуэ дэтхэнэ шыплэр шылэгъуэрэ шылэкълэм зэрытеухуар жытлащ. Ар ипэ къыхуэ псалъэр утыку къызэрихьэрэ шылэ зэрыхуэ шыклэкълэр гурылуэгъуэ зэрыхури, мыпхуэдэ префикс къалэным илъабжъэкълэ и гугъу шытшынынщ, ауэ мыбдежым мыпхуэдэу ухуэ псэлъэщлэхэм шыгъуазэ дыхуэхъунщ: «щыпэ, шыпэлыагъу»; «щыхъун – къыщыхъун, щыхуэун»; «щыщлын – къыщыщлын, щыщлэн (зэрыщларэ зэры"щлы"плэм теклуэтыклын (щлы-э)); «щыблэ»; «щыкъу»; щынэн – къыщынэн, щынэжын»; «щыхун – къыщыхун».

"Щ" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

Шылэгъуэ зи мыхьэнэ "щ"ыр клэух зыхуэхуэ псалъэм шылэгъуэ зэригъуэтыр гурылуэгъуэщи, дэтхэнэ зы псалъэм суффикс къалэнклэрэ къыпыхъуэ, а псалъэ мыхьэнэр зэрыара статие мыхьэнэр къолуатэр. Мыпхуэдэ шапхъэхэр ди "макъ псалъэ"хэм теухуауэ илъабжъэкълэ къэтащ: «лэщ, арщ, аращ, ищ, инщ, уэщ, уэращ, луэщ, лүэщ, сэщ, сэращ, цыщ, цлэщ, зыщ, зэщ, дзэщ, гъуэщ, гэщ, гуэщ, дэщ, дэращ, жьэщ, шыщ, щэщ, щлынщ, щлэщ, шыщ, шэщ, чыщ, чэщ, куэщ, куэщ, клынщ, клэщ, къуэщ, къуэщ, кхъэщ, кхъуэщ, хьыщ, хъуэщ, хыщ, хуэщ, хьэщ, лыщ, лэщ, лыщ, лыщ, пэщ, плэщ, бэщ, фэщ, флынщ, выщ, мэщ, нэщ».

Псалъэхэм суффикс хуэхуэу псалъэ мыхьэнэр зэрыара статие зэригъуэтым хуэдэщи, мыпхуэдэу къэлэуэтапхъэ глагол лэжъэкълэхэми суффикс къахуохъур "щ"ыр. Иджыри гъэзащлэу щыт ит зэманьгъуэм нэмышл глагол лэжъэкълэхэми суффикс къахуэхуэу а глагол мыхьэнэр утыку къызэрихьар, къызэрихьэнур, къызэрихьэн хуейр къолуатэр. "Щ"ыр суффикс зыхуэхуэу статие щигъуэтклэ, ар утыку къызэрихьарэ зэрыарам шэч илэжкъымы, унщлэ е мыхьуныгъуэу къэлэуэтэ псалъэхэм "щ"ыр суффикс зэрахуэмыхъунури гурылуэгъуэнынщ. Илъабжъэкълэ блэкла, къэклуэну, зэрыхъун хуейр къызылуэ псалъэхэр "щ" суффиксклэрэ зэрыхуэу теухуа шапхъэхэр къэтащ: «инуэщ, унэщ, уащ, лунэщ, лүэнуэщ, саш, сэнэщ, зынуэщ, дзаш, гынэщ, гунуэщ, джынэщ, джаш, дынэщ, дэннуэщ, таш, тынэщ, тлэнуэщ, жаш, жэнэщ, жьынуэщ, жьаш, щынэщ, щэнуэщ, щлэщ, щлэнэщ, шэнуэщ, чаш, чэнэщ, клынэщ, клуэщ, хъунэщ, хунуэщ, хьаш, лээнэщ, лэнуэщ, ллэщ, плынэщ, фынуэщ, ваш, вэнэщ».

Мыбыхэм нэмышл, "щэ"ри дэтхэнэ зы псалъэм суффикс хуэхуэфу, а псалъэ мыхьэнэр игъэбыдэу лэщ эщл, а гуэрыр флыуэ зэрылэрар къолуатэр. Дэтхэнэ зы псалъэм "щэ"р мыпхуэдэу суффикс зэрыхуэхуэр жытлащи, глагол инфинитивми, глагол лэжъэкълэу глаголыпкъымы суффикс хуохъур. Ар глаголыпкъым суффикс щыхуэхуэклэ, глаголыр зытеухуа лүэхугъуэр флыщэу зэрыгъэзащлэ мыхьэнэ мэхуэр. Мыпхуэдэ шапхъэхэр ди "макъ псалъэ"рэ "макъ глагол"хэм ящыщ гуэрхэм теухуауэ илъабжъэкълэ къэтащи, глагол лэжъэкълэхэри блэкла, къэклуэну, хъун хуейуэ щытын лэжъэкълэхэм теухуащ. Мыри пыщапхъэщи, мыпхуэдэ мыхьэнэр

"щэ"м хуэдэжу "щцэ"уи мэгээзашлэр, ауэ илѡабжьэклэ къэта шапхэхэр "щэ"уэ къэггэлъэгъуаш: «лэщэщ, иныщэщ, уэщэщ, лүщэщ, лүэщэщ, сэщэщ, цыщэщ, цлэщэщ, дзэщэщ, гъуэщэщ, гэщэщ, гущэщ, дэщэщ, жьэщэщ, щэщэщ, щлыщэщ, щлэщэщ, шыщэщ»; «ишэн, ишэнщ, ушэн, ушэнуш, уэшэн, уэшаш, лүшэн, лүшэнщ, лэшэн, лүэшэнуш, сышэн, сышаш, сэшэн, сэшэнщ, зышэн, зышэнуш, дзышэн, дзышаш, гышэн, гышэнщ, гъушэн, гъушэнуш, джышэн, джышаш, джэшэн, джэшэнщ, дышэн, дышэнуш, дэшэн, дэшаш, тышэн, тышэнщ, тлышэн, тлышэнуш, тлэшэн, тлэшаш, жышэн, жышэнщ, жэшэн, жэшэнуш, жьышэн, жьышаш, жьэшэн, жьэшэнщ, щышэн, щышэнуш».

Мыбы нэмышцл, и макъ мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьым къышчылуэтагэххэщи, зыгуэрхэм илгыплэ – исыплэ – итыплэ яхуэхъури а гуэрыр къызэрылуатэ псалъэм – куэдагъ зыггээзашлэ "э" къыпыхьэжу-"щ"ыр клэух зэрыхуэхъуклэрэ къэлуатэ псалъэмклэщ къызэрылуатэри, мыбдежым "щ" клэухым суффикс къалэн иггээзашлэу лытапхэхэщ. Мыпхуэдэ шапхэхэр ди "макъ псалъэ"хэм хэт щылэцлэхэм теухуауэ къэтхынщ, ауэ мыпхуэдэ псалъэ гуэрхэр "щ" нэхрэ "лэ" клэухклэрэ къызэрылуэтапхэр нэхь игъуэу зэрышчытынури гулгытапхэхэщ: «сэщ, цэщ, цэш, дзэщ, гуэщ, дэщ, тлэщ, жьэщ, шэщ, чэщ, клэщ, къуэщ, кхуэщ, хуэщ, хьэщ, лэщ, лэш, ллэщ, фэщ, вэщ».

Зэрыгуэрылуэгъуэщи, дэтхэнэ зы псалъэ мыхьэнэр зэрыарэрэ глагол лэжьэклэм статие игъуэту зэрызэфлэклар къызэрылуатэ "щ"ыр суффиксыр дэтхэнэ псалъэми къыпохэр. Мыпхуэдэу жылэпхэхэщ "щэ"ри, ауэ ар игъуэ дыдэ щымыхъу псалъэхэр (нэхьыбэу щылэцлэхэр) зэрышчылэнури гурылуэгъуэнщ.

"ЩЦ" макъыр.

"ЩЦ" макъым къытехъукл "макъ псалъэ"хэр.

"Щ"ым и къэхъуплэр зи къэхъуплэу "щ"ым зэрытекъузэрэ зэрыплытлэклэрэ и лимитацэ макъыу утыку къыбар "щл" макъращи, абы и мыхьэнэри "щ"ым теухуарэ къытехъуклыжу зэрышчытынури гурылуэгъуэнщ. Аращи, щылэгъуэ лѡабжьэрэ дэтхэнэ гуэрыр зэрышчылэр, икли зэрыхуэрэ зэрызэхэлъ щыклэр къызылуэ "щ" макъым елгытауэ къэхъуа "щл" макъыр щылэгъуэ зилэу щыт дэтхэнэ гуэрыр налуэу утыку къызэрихьэ мыхьэнэ зилэраш. Щылэгъуэр зы щылэгъуаплэ зилэрщ; щылэу жыхуэтлэ дэтхэнэ гуэрыр зы щылэплэ зилэрщ; абы езыри зы щылэплэщи, "щл" макъым и мыхьэнэр мыраш, ар "щ"ым зэрыпышларэ зэрелгытари мыраш. Щылэгъуэрэ щылэм мыпхуэдэу гулгытэ хуэзыщл псэушхьэм езыр зытету щылэрэ езыри зы щлы пкъыгъуэу зэрышчытыр занщлэу "щлы"уэ илгытаггэнщи, ар япэу зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэхьар мырауэ

жылэпхэщ. "Щ!" макъыр бзэм зэрыхэхьа щыклэр мыпхуэдэщи, ар бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэр "щы"м теухуарэ елгыта мыхьэнэклэрэщ.

Дэтхэнэ гуэрэр щым тетрэ зы щыплэуи зэрыщытым, икли абы кыитехьухь дэтхэнэ гуэрэри ардыдэу "щы" лүэхугьуэу зэрыщытым, кьэхьу-кьэщ! дэтхэнэ гуэрэри, езым кылэжьу утыку кыыригэхьэхэри "щы"ым теухуа лэжьыгьуэу утыку кыызэрихьэм гулгытэ хуэзыщ! цыхум мыхэри "щы" лүэхугьуэу илгытагьэнти, мыпхуэдэ лэжьэклэм теухуауэ "щы"р зэрихьэу зэрыщидзам кыигэхьуагьэнщ "щын" глаголри.

"Щын" лүэхур кыызэреклуэклрэ зэрыклатэр бзэ лэжьэклэм кыызэрилуэтапхьэр "щы" клуэтэгьуэу (э) зэккыырувэ "щлэ"р зи глаголыпкь "щлэн" глаголым кыызэрилуатэри гурылуэгьуэщи, ар пщыгуэ щытыр кыызэрылуатэ глаголщ.

Пщыгуэ щытым ар зэрыпщыну щыклэри кыызэриуитыр гурылуэгьуэнти, "щын"клэрэ утыку кыхьэр аргуэру зэрыщыфынурэ "щын"ым зэрыпыщэфынур "щы"м и клуэтэгьуэ "щлэ"р зи глаголыпкь "щлэн" глагоклэрэ кыызэрылуэтапхьэри гурылуэгьуэнщ. Аращи, "щлэн"ыр "щын"клэрэ утыку кыхьэу а "щын"ыр зытеухуар аргуэру зэрыгьээщлэф лъэклыныгьэ кызылуэ глаголщ. Зыгуэрыр зыщым ар аргуэру зэрищыфыну лъэклыныгьэ зэригьуэтыр гурылуэгьуэнщи, мыращ "щлэн" глаголыр.

Цыхум ищыу щытрэ ищлам кыырит лъэклыныгьэр а ищламрэ абы хуэдэхэр аргуэру зэрищыфыну лъэклыныгьэращи, мы лъэклыныгьэр зэригьэлэжьэну глаголыр мы зи гугьу тцла "щлэн"ращ. Ауэ мы лъэклыныгьэр зэрылэжьэну мы "щлэн" глаголым нэмыщ! зы лъэклыныгьэу ар зыщлэм хэлыжращи, мыри инфинитив глаголу ухуарэ "щлэн" глагоклэрэ лэжьэну хьэзыру щыт "щлэн" псалъэмклэщ кыызэрылуатэр. Дэтхэнэ гуэрэр зы"щын"ум а и"щын"ум теухуа "щлэн" зэрилэм хуэдэжу, дэтхэнэ зы щылэрэ зы щыгьуэм итыр мы зэрыщлаклэрэ зы "щлэн" зилэрщ. Мы псалъэм кыызэрыгуэклщи, зыгуэрыр зыщыным а гуэрэр зэрыщла "щлэн" хэлын хуейщи, ар зыхэлым а гуэрым теухуа "щлэн" зилэрщ. Аращи, зыгуэрыр зы"щын"ум ар кыызэрыхьуарэ зэрыщла "щлэн"ыр хэлын хуейщи, ари а гуэрэр зэрищлрэ зэрищлэклэрэщ зэрыхуэр. Зыгуэр "щын" хуеймэ, ар зэры"щын" щыклэр "щлэн" зэрыхуейр гурылуэгьуэщи, мы "щлэн" глаголыр лэжьээн папщлэ, ар зыгьэлэжьэну нэрыбгэм хэлын хуей лъэклыныгьэращ мыбдежым зи гугьу тцлы "щлэн"ри, ари "щын" хуейуэ зи гугьу тцлы гуэрэр зэрыщларэ зэрыхуам теухуа "щлэн"ращ. Зыгуэрыр "щын" лъэклыныгьэ зилэр ар зэрыщла "щлэн" зыхэлэрэ абы теухуа "щлэн" зилэращи, мыри а гуэрэр аргуэру зэри"щын"у глагол "щлэн"ыр зэригьэлэжьэфынуращ. Мыри "щлэныгьэ" жыхуалэращ. Аращи, ищыфынур зытеухуа "щлэн" глаголыр зыгьэлэжьэным езым хэлыж "щлэн"ыр а ищынур зэрыщла "щлэн"ым езэгь зы "щлэн"щи, "щлэныгьэ" жыхуэтлэм мыхэр мы кыызэрылуатэм

езэгъуу зыхэлэжьыхьращ. Зыгуэр щын хуеймэ, ар зэращл лъэкыныгъэу "щлэн" уилэн хуейщи, зэрыщлыну щыклэри зэбгъэщлэн хуейщ; зэращл лъэкыныгъэу "щлэн" зыхузэбгъэпэщынумэ, абы и щлэныгъэр зэбгъэщлэн хуейщ, ари щлэныгъэклэ зэбгъэщлэфынщ.

Тланэ, "щлы"м тетрэ "щлын" лүэхугъуэу а лъандэрэ мышлауэ шытрэ япэу утыку кыышихъэ дыдэу зэрыщлрэ "щлыуэ шыт"ыр "щлы" клуэтэгъуэм (э) кылуэтапхъэщи, мыпхуэдэу утыку кыихъэ зы "макъ псалъэ"ри **"щлэ"**щ. Гъащлэрэ къэхъу къеклүэкым елытуэ зыгуэрыр щылэгъуэ зэригъуэтрэ зы щы ллэужыгъуэу утыку кыышихъа дыдэр "щлэ"уэ зэрылгытэм нэмышл, "щлын"рэ "щлэн" лүэхугъуэклэрэ а лъандэрэ ямышларэ ямышлэр зэращлрэ зэрагъащлэу утыку утыку кыихъари "щлэ"щ. "Щлэ"р зылытэм теухуауэ иджы дыдэ утыку кыихъэу ящлрэ ящлэу шытращ; ар иджырэ къэс мышларэ къэмынэхуауэ шыту гукъэклрэ гулытэ зыхушлагъащлэращ.

"Щл" макъым кыитехъуклэ **"макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьы:** макъ кыыныхъэу кыитехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыыныхъэу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

Япэрауэ **"щл"** макъым кыитехъуклэ **"макъ псалъэ"хэр макъ кыызэрыныхъэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьы ухуэ псалъэхэм** шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Щылэгъуэ лъабжэщ "щ"ыри, щылэгъуэ зилэу утыку кыихъэри "щл" макъ мыхъэнэклэрэщ кыызэрылуатэр. Ар щыхъукли, щылэгъуэ зилэу утыку кыихъэ дэтхэнэ гуэрыр "щл" макъ мыхъэнэклэрэ къэлэтапхъэщ, икли ар занщлэу бзэм зэрыхэхъэри "щлы" макъ псалъэщ. Ауэ зы "макъ псалъэ"у шыт "щлы"р зытеухуарэ бзэм зэрыхэхъар гурылуэгъуэщи, мы и мыхъэнэклэрэ абы макъ кыыныхъэу бзэм хэлэжьыхьы ухуэ псалъэхэм теухуа шапхъэ къэтхьынщ: «щлыгу, щылытэ, щыплэ».

Зы "щлы"м теухуарэ зы "щлы" ллэужыгъуэ утыку кыигъэхъэныр "щлын" глаголклэрэщ кыызэрылуатэри, мы и мыхъэнэклэрэ "щлын" лүэхугъуэр зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлъагъуэ макъхэр кыыныхъэу ухуэж глаголхэм шыгъуазэ дыхуэхъунщ. "Щлын" лүэхур зы щыплэм зэрыгъэзащлэр кызылуэу ухуэж глаголхэр а лүэхур а щыплэм къеклүэклыу зэрышытыр кыызэрылуатэуш зэрыухуэжри, зэрыигъуэклэрэ "хь" клэухклэрэщ зэрызэпкырыувэр: «ищыхьын, лүщыхьын, гуэщыхьын, дэщыхьын, тещыхьын, щлэщыхьын, клэрыщыхьын, къэщын, къуэщыхьын, хэщыхьын, хуэщын, пыщыхьын, нэщын».

Аращи, "щлын" глаголыр шыгъэзащлэр къэзыгъэлъагъуэ макъхэр префикс зэрыхуэхъурэ, къеклүэклыу зэрышытри "хь" клэухклэрэщ кыызэрылуатэу мы глаголхэр зэрыухуари, "хь"ым иплэклэ "кл" клэух кыыныхъэу шыухуэжым деж, а щыплэм кыыщеклүэклэ "щлын" лүэхум кылуатэр – а щыплэ кызылуэу префикс хъуа макъ мыхъэнэм елытауэ-абдежым зы лыхъэ игъэкыныгъэу "щлын" лүэхуш кылуатэр. Мыпхуэдэ

шапхъэхэр игъуэ префиксклэрэ шапхъэу къэтхъынщ: «ищлыкын, лущлыкын, гуэщлыкын, дэщлыкын, тещлыкын, щлэщлыкын, клэрыщлыкын, къуэщлыкын, хэщлыкын, пыщлыкын».

"Хь, kl" клэухрэ суффиксхэм ягъэзашлэр гурылуэгъуэщи, зэрыгъэзашлэм зы зэманыгъуэрэ зы гъуэгуанэ зыхъыныгъэмрэ (хь) лүэхум клэ зэригъуэтрэ зэрыухыныгъэщ (kl). Мы суффиксхэм "щлын" глаголым хуагъэзашлэри гурылуэгъуэщ: абы и мыхъэнэм елытарэ теухуа лүэхугъуэщ. Ауэ "хь, kl" суффиксхэм ягъэзашлэ лүэхугъуэр икли "э"м игъэзашлэр нэхь лупщыгу къызэрылуатэрауэ зэрыщытри гурылуэгъуэщи, "хь, kl" суффиксхэм ягъэзашлэ лүэхугъуэ мынахуэ дыдэу "э" клэухклэрэи къызэрылуэтэфыр адреи макъхэм теухуауи къэдгъэлъэгъуагъэххэщ. Аращи, "хь, kl" суффиксклэрэ къэлуатэу ухуа глаголхэр "хь, kl"ым иплэклэ "э" клэухклэрэи зэрыухуэфынур гурылуэгъуэщ. Ауэ "щл" макъ мыхъэнэр гурылуэгъуэ къызэрытхуэхуащи, "щлын" глаголым зи гугъу тщы префиксхэр къиштэрэ "э" клэухклэрэи щылажьэм деж къэлуатэр префиксхэм къагъэлъагъуэ щыплэм "щлын"ыгъуэ къеклуэкл (э) гуэр зэрыщылэращ. Мыпхуэдэ шапхъэщ мыхэри, "щлын" глаголыр къыпыхъэ макъклэрэ зэрылажьэ щыклэм теухуа шапхъэхэщ: «ищлэн, лущлэн, гуэщлэн, дэщлэн, тещлэн, щлэщлэн, клэрыщлэн, къуэщлэн, хэщлэн, пыщлэн».

"Щлын" лүэхур зэрыгъэзашлэу зэрыщытри "щлэн" глаголклэ къызэрылуатэр гурылуэгъуэщи, мы къэта шапхъэхэр икли мы "щлэн" глагол зыхэтуи лытапхъэщ. Ауэ "щлын" лүэхугъуэу къеклуэклыр "щлэн"у къызэрылуатэм езэгърэ икли нэмышыгу зы глаголу щытщ "щлэн"ри, ар "щлын" лүэхугъуэм лъабжьэ хуэхъужыныгъэ зилэр къызэрылуатэращ. Ари къыпыхъэ макъхэмклэ бзэм зэрыхэлэжьыхъынур гурылуэгъуэнщи, мыпхуэдэу ухуэж префиксиал глаголхэм теухуа шапхъэхэри къэтхъынщ: «егъэщлэн, зыригъэщлэн, къэщлэн, хэщлыкын, хуэщлэн».

Мы "щлэн" глаголыр "щлын" лъэкыныгъэ зилэнращи, мыпхуэдэ глагол формэу ухуэрэ глаголу щымыт зы псалъэри мы лъэкыныгъэр къызэрылуатэу "щлэн"ращ. Абы макъ къыпыхъэу къытехъуклыж псалъэхэм теухуа шапхъэхэри къэтхъынщ: «щлэнышхуэ, щлэныгъэ, щлэныгъэшхуэ».

"Щлын" лүэхум лъабжьэ хуэхъу лъэкыныгъэщ "щлэн"ри, ар зэрылажьэ щыклэр "щлэн" глаголращ. Мыпхуэдэуи "щлын"ыр мэужь, мэбагъуэр. "Щлэн" лъабжьэклэрэ утыку къыхъэ "щлын" лүэхур утыку къышихъа дыдэр иплэклэ мыщлауэ щытращи, ари "щлэ"уэщ зэрылътэр. "Щлэ"р а лъандэрэ мыщларэ щылэ мыхъуа гуэрыр утыку къышихъэ дыдэр къызэрылуатэ псалъэщи, мыбы къыпыхъэ макъхэмклэ къытехъуклыж псалъэхэри щылэщ: «щлэрыпс, щлэ-гъуэ → щлагъуэ (щлагъуэ ущлэ: "щлэ"плэ ит ущлэ), гъэщлэгъуэн».

"Щл" макъым къытехъукла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгъуэт"хэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Щы" макъ псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа щапхъэш мыхэр: «"щы, дэ" → щыдэ; "щы, ирикүэ(н)" → щырыкүэ».

Ауэ дэтхэнэ гуэрыр утыку кызырэихэр "щын, щэн" глагоклэрэщи, дэтхэнэ зы псалъэм "щын, щэн" глагол лэжъэклэр кыщыпыхъэм деж, а псалъэ мыхъэнэр зэрыгъэзащлэрэ зыгъэзащлэр къэзыуатэ "псалъэ зэгүэт" мэухуэр. Мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэр "щ"ыр суффикс зэрыхъуклэрэ утыку кыхъэ псалъэхэуи еджапхъэш, ауэ икли "псалъэ зэгүэт"у зэреджапхъэри гурылуэгъуэщи, мыбдежым "псалъэ зэгүэт"у и гугъу щытщынщ. Ауэ мыпхуэдэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"ыр бзэм шызеклэрэ игъуэу лъытэн папщлэ, а псалъэри "щын, щэн"клэрэ гъэзэщлэфу зэрыщытын хуейри гурылуэгъуэщ. Нытлэ, игъуэу щыт дэтхэнэ зы псалъэм "щын, щэн" глаголыпкь "щы, щл"р кыпыхъэжрэ ар зэрыгъэзащлэрэ зыгъэзащлэр зи мыхъэнэу "псалъэ зэгүэт" зэрыхуэу щапхъэхэр ди "макъ псалъэрэ глагол"хэм щыщ гуэрхэу зыхуэйгъуэхэм теухуа къэтхынщ: «лэщл - лэщлэ, лүщл - лүщлэ, лүэщл - лүэщлэ, сэщл - сэщлэ - сашлэ, цыщл - цыщлэ - цашлэ, дзэщл - дзэщлэ - дзашлэ, гъуэщл - гъуэщлэ - гъуашлэ, гущл - гущлэ, жъэщл - джэщлэ - жъашлэ, щэщлэ, щыщл - щыщлэ, шэщл - шэщлэ - шашлэ, кущл - кущлэ, клэщл - клэщлэ - клашлэ»; «ищл - ящлэ, уэщл - уэрыщл - уэрыщлэ - уашлэ, лүщл - лүщлэ, лүэщл - лүэщлэ - лүашлэ, сыщл - сырыщл - сыщлэ - сашлэ - сырыщлэ, зыщл - зыщлэ - защлэ, дзыщл - дзыщлэ - дзашлэ, джыщл - джыщлэ - джашлэ».

Іпэбжэклэр етланэу зэрыгъэзащлэр кызырэуатэ псалъэу утыку кызырэихэр гурылуэгъуэ къешыр "тлөщл" псалъэми, ар зэрыхуэрэ абы хуэдэу къэлүэта нэгъуэщл бжыгъэцлэхэри "щын"клэрэ зпкырыуаш: «"тлэу, щл(ын)" → тлэущ → тлөщл»; «"щы, щын" → щэщл; блыщл, тхущл, хыщл, ищл, тхущл, блыщл»; «"тлү, щын" → тлүуэ щлэ → тлүашлэ».

"Щын"рэ ар гъэзащлэу зэрыщытыр кызырэуатэ "щэн"ыр зыхэту ухуа мы щапхъэхэр икли "щын" лъэкл зилэныгъэу зи гугъу тщлэ "щэн" глаголым теухуауэ зэреджапхъэри гурылуэгъуэщ. Зыгуэрыр зыщлрэ, ар ищлыу щытыр икли ар зэрыщлынур зыщлэращи, мы къэта щапхъэхэр икли "щэн" глаголыр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" щапхъэхэуи зэрылтытапхъэм папщлэ, абы теухуа щхъэхуэхэри щхъэхуэу къэтын хуэныкбужынкъым.

Ауэ "щлэн" глаголыр зытеухуа лъэклыныгъэр кызылуэ "щлэн" псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа щапхъэхэр къэтхынщ: «"щлэн, хабзэ" → щлэнхабзэ; "щлэн, флы" → щлэныфл, щлэныфлэ ("щлэныф"у щыт); "щлэныгъэ, бзэ" → щлэныгъэбзэ».

Зы "макъ псалъэ"у зи гугъу тщлэ "щлэ"р зы плыфэцлэщи, щлэу лъытапхъэ дэтхэнэ зы псалъэм кыпыхъэжу "псалъэ зэгүэт" зэрыхуэнур гурылуэгъуэщ. Мыри нэхьыбэу щылэцлэхэм зэрытеухуапхъэр гурылуэгъуэщи, нытлэ ди "макъ псалъэ" щапхъэхэм плыфэцлэу щыт "щлэ" псалъэр къазэрыпыхъэклэрэ ухуэ "псалъэ зэгүэт" щапхъэхэр

кьэтхынщ. Нытлэ, мы кьэта шапхьэхэр "щлэ"р кьызпыхьэ "псалъэ"м и мыхьэнэклэрэ ухуа "псалъэ зэгүэт"у еджэн хуейщ: «лэщлэ, лүщлэ, лүэщлэ, сэщлэ, цыщлэ, цлэщлэ, дзэщлэ, гьуэщлэ, гэщлэ, гущлэ, дэщлэ, жьэщлэ, щэщлэ, щлыщлэ, шыщлэ, шэщлэ, кущлэ, куэщлэ, клэщлэ, кьущлэ, кьуэщлэ, кхьэщлэ, кхьуэщлэ, хьыщлэ, хьущлэ, хыщлэ, хущлэ, хьэщлэ, льэщлэ, лыщлэ, лыщлэ, пэщлэ, плэщлэ, фэщлэ, выщлэ, мэщлэ, нэщлэ».

"Хьэщлэ" псалъэм мыхьэнитл зэрилэр гурылуэгьуэщи, зы цыхур "хьэ"уэ зэрилъытэу шытам кьытехьуклараш, адреири зы псэушхьэр зэрылътэ псалъэуш. Нытлэ, "хьэщлэ" жыхуэтлэр япэу мы бээр кьэзыпсэлъ лъэпкым шымышу ар зыдис щыплэм кьэкуар "щлэ"уэ зы цыхуу зэрылътэклэрэ утыку кьыхьа зы псалъэу зэрыщытыр гурылуэгьуэщ. Икхи "хьэщлэн" глагори "хьэщлэ хьун" мыхьэнэклэрэ ухуауэ зэрыщытри гулътэпхьэщ.

"Щл" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьэклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Зэрыгурылуэгьуэщи, "щл"ыр щылэгьуэ зилэу зэпкьырыувараш, дэтхэнэ зы щылэгьуэ зилэр зы щыплэу лътэпхьэщ, ауэ "щлы"р нэхь налуэу зытеухуар щылэгьуэ зилэу пкьыгьуэ зыгьуэтаращ. Аращи, щылэгьуэм теухуаш "щл" макъ мыхьэнэри, щылэгьуэ зилэу утыку кьыхьа дэтхэнэ гурыр зы "щлы"уэ лътэпхьэрэ кьызэрылуэтэпхьэм ипкь итклэ, гьэзащлэ дэтхэнэ гуэрыр "щлы"м теухуаш. Мы псалъэм зэрэзгьыщи, щылэгьуэр зэрыщылэрэ зэрызеклэуэ кьэхьуу хьуар "щл" макъклэрэ кьэлүатэу "щлын"рэ "щлэн" лэужьыгьуэщи, езыр езырурэ кьэхьури, ужьыгьуэрэ бэгьуэныгьуэу кьэхьури, еужьыхыгьуэрэ хэщлыныгьуэу кьэхьури "щл" макъ мыхьэнэклэрэ бзэм кьызэрылуэтэу "щлы, щлын, "щлэн" лэужьыгьуэхэрщ: «машлэ, хэщлэн, хэщлын, хэклүэщлэн, хэклүэщлын, клүэщлын, щыщлын, кьыщыщлын, щыщлэн».

"Щлы"р утыку кьыхьа щылэгьуэрэ кьытехьуклынуми плэ хуэхьуращи, мыпхуэдэу зы "щлы"м теухуа псалъэхэщ мыхэр: «щлылэ (зы "щлы" пкьыгьуэрэ "лэ" зилэ), щлыгу (зы "щлы" лэнатлэ, "щлы" джарэ джыпхьэ), щыплэ ("щлы"р зыгьуэрхэм "плэ" зэрыхуэхьу); щлылэ, щлылэ лэн, щлылэллэ».

Щылэгьуэ пкьыгьуэр "щлы" ужьыгьуэ "уэщл"у лътэпхьэщи, абы дэтхэнэ и зы "щыплэ"ри "щлы" лэужьыгьуэщ. "Нэщл" жыхуэтлэр зы пкьыгьуэу тлътэ "щлы" ухуэплэрэ "щлы" хьуплэщ, "щлыпхьэ"рэ потациалу "щлы"щ. Мыбы кьытехьукл псалъэхэщ мыхэри: «нэщлыгьуэ, унэщлын; гунэщл, нэщлын – нэщл убыдын».

Сытри зы "щлы" лэужьыгьуэу зэрыщытыр гурылуэгьуэщи, "щлы" псалъэмклэ мылътэпхьэрэ кьэмылуэтэми, щылэгьуэрэ космосым хиубыдэу щылэгьуаплэм ит дэтхэнэ зы щыплэр "щлы"уэ зэрылътэпхьэу "щл" макъ мыхьэнэклэрэ кьэлүэтэпхьэщ; «нэщл, нэщлыгьуэ; нэгьуэщл, нэмыщл, пэмыщл».

Дэтхэнэ гуэрыр зы "щы" лэужыгыгуэу зэрылгытэклэрэ, абы тегыныгыгэри "щл" макьклэрэ кьэлүатэ псалъэху мэхуэр: «щылы, гущылы».

"Щын, щлэн" лэужыгыгуэу утыку кыхьахэр кызырылүатэ псалъэу ухуэхэщ мыхэр: «лэщлагъ – лэщлагъ, лэдэкъэщлэк; щлеин».

"Щын, щлэн" глаголыр зэрыгъэзашлэр кызылүэ макьхэр кыпыхьэу ухуэж глаголхэщ мыхэри, кыпыхьэ макьыр зытеухуа формэм елгытауэ "щын, щлэн" лэужыгыгуэр зэрыгъэзашлэр зэрызэхуэклри гулгытапхьэщ: «дэщлын, зэдэщлэн, лүщыхьын, егъэщын, егъэщлэн, гуэщлэн, гуэщыхьын, шыщлэн, щлэщыхьын, клэрыщыхьын, кьэщлын, кьэщлэн, кьуэщыхьын, кьуэщлэн, хэщыхьын, хэщлэн, хуэщлын, хуэщлэн, пыщыхьын, пыщлэн, флэщлын, флэщлэн, флэщыхьын, нэщын».

Дэтхэнэ гуэрыр зы "щы" лэужыгыгуэу зэрылгытэрэ зэрыщлклэрэ (щлын - щлэн) гъэзашлэу, зэрыгъэзашлэ щыклэр кызылүэ макьхэр кыпыхьэу, ауэ "щын, щлэн" глагол лэжыэклэу кьэхуауэ кьэта мы глаголхэм хуэдэу шымытрэ глаголыщлэрэ псалъэщлэхуэ утыку кыхьахэм теухуа щапхьэхэщ мыхэр: «ищлын – ищлэн, ущлын, ущлиин, зыщлын, зэщл, зэлу-зэщл, защлэ, занщлэ, гъэщлэн, гъашлэ, гъэнщлын – зыгъэнщлын, гьущл, гущлэ, гуращлэ, гуашлэ, дэщлын - зэдэщлын, тлэщлын, жэщлын, жыщлын, шыщлын - шыщлэн, шыщлын – кышыщлын, щлэщлэн, шэщлын, куэщл, клэщл, кьэщыхьын, кьуэщлий, хьущлэн, хьунщлын – хьунщлэн, хэщлын, хущлын, лъэщлын, лъашлэ, лыщлэ, пыщлэн – зэпыщлэн, пэщлын – зыпэщлын - зыпэщлыжын, флэщлын - кыфлэщлын, флэщлэн – кыфлэщлэн, вэщлэн, мащлэ, псынщлэ, тхьунщлын – тхьунщлэн, тхьэщлын, лхьущлэн – лхьуэщла, пхашлэ, нэлэплъэщл, бзыщлын – убзыщлын».

Щылэггуэ пкыгыгуэр кызырылүатэр "щы"ращи, абы теухуауэ гъэзашлэр "щын, щлэн" глаголхэращ кызырылүатэри, мыбдежым кьэта щапхьэхэр мы псалъэхэм кьатехьуклыжахэращ. Ауэ мыбдежым кьэта щапхьэхэр мы псалъэхэм кьатехьуклыжа псалъэхэракьыми, мыпхуэдэ мыхьэнэ зэрилклэрэ "щл" макьым кьатехьуклыжа псалъэхуэ лгытапхьэщ. Мы лэныкьуитклэ ухуауэ кьэта мы псалъэхэм шыщ гуэрхэр зэхуэдэу зэрызпкырыувар гулгытапхьэщи, зэхуэдэу ухуарэ мыхьэнищл-шы зилэ псалъэхэщ. Иккы мы кьэта щапхьэхэм шыщ гуэрхэр "псалъэ зэгүэт"у зэрыхуаклэрэи еджапхьэщ: «"ху(ж), щын" → хущлын; "бзы, щын" → бзыщлын, "лы, щлэ/щын" → лыщлэ».

Зы щылэггуэ пкыгыгуэщ "щы"м гурылүэггуэ кыщлри, ар дэтхэнэ гуэрыр кызтехьуклрэ зытешыхь лъабжьэу зэрыщытри гурылүэггуэщ. Мыпхуэдэу зы лъабжьэ формэр "щл" макьклэрэ кызырыгъэлгагыгуэу гъэзашлэ лэужыгыгуэхэр "щл" макьклэрэ кьэжыгуэ кьэлүэтапхьэщ. Мыр "щл" макьыр префикс зэрыхуэ щыклэу зэрыщытыр гурылүэггуэщи, ар илъабжьэкклэ кьэтащ, ауэ мыбдежым мыпхуэдэу ухуауэ утыку кыхьа псалъэщлэхэращ щапхьэу кьэтхьыр: «щлэсын, щлэлъын, щлэтын, щлэзын,

щлэгун, щлэкуэн, щлэтлэн, щлэцын – щлэцлэн, щлэжын – щлэжээн, щлэкхун – щлэкхуэн, щлэклын, щлэкхун – щлэкхуэн, щлэхуэн, щлэх, щлэхын, щлэхэн, щлэфын, щлэнэн – кыщлэнэн, кыщлэнын – кыщлэныжын».

"Щы"р льябжьэу зэрылгытэу ухуа псалъэхэщ мыхэри, дэтхэнэ гуэрым и льябжьэри "щы" щын лүэхугуэу зэрылгытэклэрэ ухуа псалъэхэщ мыхэри: «щлагъ щылу; щлагъ-щылу; бгъуэнщлагъ»; «щлэблэ, щлалэ».

Дэтхэнэ гуэрыр зы "щы" ллэужыгъуэу зэрылгытэрэ, "щы"ри льябжьэу зэрылгытэм езэгъуу къэхуа псалъэхэу жылэпхэщ мыхэри: «щлыгъун, дэщлыгъун»; «щлэгъун, игу щлэгъун, гущлэгъу».

"Щ!" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

Зы льябжьэрэ щлэтыплэм шыгъээщлыхь лүэхугуэхэр "щл"р префикс зэрыхуэхуэклэрэщ кызырэуатэри, глаголхэр мыпхуэдэу зэрыхуэж щапхэхэр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхынщ: «щлин, щлун, щлуэн, щлэлун, щлэлун, щлэсыхын*, щлэзыхын*, щлэдзын, щлэгъыхын*, щлэгъыхын*, щлыджын, щлэджыхын*, щлэджэн, щлэдын, щлэдыхын*, щлэдэн, щлэжыхын*, щлэжэн, щлэжыхын*, щлэжээн – щлэжыхын*, щлэщын, щлэщыхын*, щлэщэн, щлэщыхын*, щлэшэн, щлэчын, щлэчыхын*, щлэчэн – щлэчыхын*, щлэклыхын*, щлэклухын*, щлэхуэхын*, щлэхун, щлэхэн*, щлэлэн, щлэлэн, щлэлэн, щлэпын, щлэпыхын*, щлэфыхын*, щлэвын, щлэвыхын*, щлэвэн».

Зы глаголыр льябжьэрэ щлагъ формэклэрэ зэрыгъэзащлэр "щл" префикс кызырэищтэклэрэщ кызырэуатэри, мыпхуэдэ зы лүэхур зыгуэрым и льябжьэрэ и щагъуу зы щлэтыплэм зэрыгъээщлыхьым нэмыщл, а лүэхур зыгуэрым и льябжьэм теухуауэ зэрыгъэзащлэ щлыклэри кызырэуатэфым папщлэ, глаголыр псалъытлыу зэрыхуэр мы къэта щапхэхэм хыболъагъуэр. Планэ, глаголыр зытеухуа лүэхугуэм елытащи, льябжьэрэ щлагъым кызыреклуэклыр "хь"ыр суффиксу кызырэищтэжклэрэщ кызырэуатэри, мыпхуэдэхэри "*"клэрэ кыххэгъэщаш.

"Щ!"ыр икли льябжьэ зы мыхьэнэклэрэщ бзэм зэрыхэлэжыхьэри, льябжьэ зы мыхьэнэуэ глаголхэм префикс шыхуэхуэм деж, а глаголыр зытеухуа лүэхугуэр гъээщлэн хуей зэрыхуэ льябжьэр кыххэшу мэхуэжыр. Мыпхуэдэ щапхэхэри ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхынщ. Мыпхуэдэу льябжьэрэ щхьэусыгъуэ мыхьэнэклэрэ "щл"ыр префикс зыхуэхуэ глаголхэр "хуей" хуэдэ гъэтэмэмыныгъэ псалъэ кыпыхьэжуш е глагол лэжьэклэм "р"ыр клэух кыхуэхуэуш кызырэуатэпхэр (щлэлуэр сыр?, аращ ар щлэлуэр). Ауэ мыбежыр щхьэжу глаголым мы префиксыр кызырэищтэм теухуа щапхэхэр къэтхынщ: «щлэин, щлэун, щлуэн, щлэлун, щлэлун, щлэсын, щлэзын, щлэдзын, щлэгъын, щлэгъун, щлэджын, щлэджэн, щлэдын, щлэдэн, щлэжын,

щлэжэн, щлэжын, щлэжээн, щлэщын, щлэщэн, щлэшэн, щлэчын, щлэчэн, щлэкын, щлэклун, щлэхун, щлэхын, щлэльэн, щлэлэн, щлэлэн, щлэпын, щлэфын, щлэвын, щлэвэн».

"Ш" макъыр.

"Ш" макъым кытехукл "макъ псалъэ"хэр.

"Щ" макъыр "щ"ыр кыздыщыхуращ абы кызыртехуклыжри, мы макъ кьэхуныгъэ щыклэм бзэгупэ лъэныкъуэм кытехуклыжыр "ш" макъращ. "Ш" макъым и мыхьэнэри макъ кьэхуныгъэклэ кызтехукла макъхэм пыщлэныгъэ зыхуилэу зы макъщ. "Щ"ырэ "щл" макъым кыкылэу мы макъ гупым щыщу утыку кыхьэ "ш" макъым и мыхьтэнэри мы макъхэм елытарэ пыщлащи, ар щылэгъуэ зыгуэтым пкыгъуэ зэригуэтыр кызылуэ "щы" лэужыгъуэу щытым кыхэхуклыж продукцэу лытапхьэщ. Мы и макъ мыхьэнэклэрэ зыгуэрхэм кыхэхуклыныгъэр кызылуэ "ш" макъри куэд имыкыуэ бзэм хэлэжыхьы щидзагъэнщи, мыпхуэдэу кьэхуауэ бзэм зы "макъ псалъэ"у зэрыхьа щыклэу нобэм кынэсари, псэущьэхэм кьалху "шыр"ыр зэрыпланлуэ щыт "шэ"рауэ кыщлэкынщ. Ар псэущьэ анэм кыщлэж "шы"уэ щытыныр (э) зи мыхьэнэу ухуэ псалъэу лытапхьэщ.

Зыгуэрым кыхэхлэрэ (ш) щхьэж щылэгъуэ (э) зыгуэтри, кызхэклым (ш) кызырэхэклэу гъуэгу техьэрэ кыуэу щыт (э) гуэрхэри "шэ"уэ зэрылытапхьэр гурылуэгъуэщ. Аращи, мы кьэлэуэтэклэм зрезэгьклэрэ игъуэр кьэсрэ цыхум зэригъэпэщ лэщэклэ ядз гуэрхэри "шэ"уэ зы "макъ псалъэ"уэ зэрылытэр. Ауэ мыр зи гугъу тцла лэщэр кыгъэунэхуа нэужь утыку кыхьа зы псалъэщи, ар планлуэ щыт "шэ"м елытауэ куэдыуэклэ иужь кьэхуауэ зы псалъэу зэрыщытынур гурылуэгъуэщ.

"Шэ"р планлуэ мыхьэнэклэрэ зы "макъ псалъэ"у бзэм щыхьа зэманьгъуэу жылэпхьэщ псэущьэм кыльхур "шыр"у зэрылытари, мыбы иужь куэд щлагъэнкыым фэ лъабжэм ирищлэрэ кыгъэклын хуейуэ щыт ткуаткыуэри "шын"у зэрылытар.

"Ш" макъым кытехукл мы "макъ псалъэ"хэм нэмыщл, мы гъэзащлэ луэхугъуэхэм теухуа макъ мыхьэнэклэрэи бзэм хэлэжыхьы зэрыщидзэнур гурылуэгъуэщ. И макъ мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклэклэ кыздынэса зы щыплэм деж, зыгуэрым кыхэхлэрэ (ш) а кызхэклэм бгъэдэклэныгъэу гъуэгу техьэу кыуэтэныгъэ (э) кьэхур "шэ" макъ мыхьэнэм кызыриуэтапхьэр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу кьэху луэхугъуэхэрэ мыпхуэдэу гъэзащлэхэр кызылуэ "шэн" глаголыпкыуэ "шэ"р зы "макъ псалъэ"у хьащ.

Игъуэр кыщысым деж, цыхум дежклэ "шэн" луэхугъуэм теухуарэ хуэлуауэ илытащ зы псэущьэри, ар "шэн" луэхум ехьэлларэ хуэлуауэ зэрыщытыр "шэ-ы → шы"уэ ухуэу утыку кыхьа зы "макъ псалъэ"у

"шы"уэщ кызырыуэтар. Мы "шы" псалъэр кышчыхуар ипщэкӀэ къэта "макъ псалъэ"хэм елытауэ гъунэугъу лӀэхъэнэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ, - бзэр зэрыхуан хуарэ хуиту лажьэу шыщыт лӀэхъэнэращ.

"Ш" макъ мыхъэнэр гурылуэгъуэщи, ар шылэгъуэ зилэм кышцӀэхуэращ. Зы псэущхэм кышцӀэхуэ "шэ"ри зыдитыплэм кышцӀэгъэкӀын луэгъуэри зэрынгъуэкӀэрэ кызырыуатӀпхэр "шы"р глаголыпкӀэ зыхуэхуа "шын" глаголкӀэщ.

Мыпхуэдэу ухуа мы глаголым нэгъуэщӀ мыхъэни илӀщ. Аращи, зыгуэрыр зы щыплэм кыкӀынрэ клуэтэныр, зэрыхуан хуейр зэрыщытын хуейм цхъэщыкӀынри "ш" макъ мыхъэнэкӀэрэ кылуатэри, зы "макъ псалъэ"у "шы"р зи глаголыпкӀэ "шын"ым бзэм хигъээзщыхъри мыпхуэдэ мыхъэнэщ: «дзэр шын, си дзэр мэш».

"Ш" макъым кытехуыкла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхъри: макъ кыпыхъэу кытехуыкӀыж псалъэхэр, псалъэ кыпыхъэу ухуэ "псалъэ зэгъуэтхэр".

Япэу "ш" макъым кытехуыкла "макъ псалъэ"хэр макъ кыпыхъэу бзэм зэрыхэлэжыыхърэ ухуэ псалъэхэм шыгуазэ дыхуэхъунщ.

"Шын" глаголыр зэрыгъэзашцӀэ щыкӀэр кӀэзыгъэлыагъуэ макъ кыпыхъэу зэрыхуэжым кытехуыкӀ глаголхэщ мыхэр: «ишын, тешэн, зэтешэн, цӀэшын, кӀэшын, клэрышын, хэшын, пышын».

"Шын" луэхур гъэзашцӀэу зэрыщытыр "шэн"кӀэрэ кызырыуэтапхэр гурылуэгъуэщи, мы шапхъэхэм мыпхуэдэхэри хыболъагъуэр. Ауэ "шын"у ухуа мы глаголым нэгъуэщӀ зы мыхъэни зэрилэр гурылуэгъуэщи, а "дзэ шын" глаголым нэгъуэщӀ макъ кыпыхъэу глагол кытехуыкӀыжыпхъэхэр флырыфӀкӀэ бзэм шыземыклунур гурылуэгъуэунщ.

Мы глаголхэм хуэдэу глагол формэ илӀэу ухуарэ мыглаголу щыт зы псалъэщ "шын"ри, ар кыпыхъэ макъхэмкӀэ бзэм зэрыхэлэжыыхъым теухуа шапхъэхэщ мыхэр: «шынжъей, шынбыб».

"Шэн" глаголыр кыпыхъэ макъхэмкӀэ бзэм зэрыхэлэжыыхъу кытехуыкӀыж глаголхэм теухуа шапхъэхэри кӀэтхъынщ: «ишэн, лушэн, гуэшэн, дэшэн, тешэн, цӀэшэн, клэрышэн, кӀэшэн, кӀуэшэн, хэшэн, хуэшэн, пышэн, фӀэшэн, нэшэн».

Зы щыплэм хуэкӀуэу гъэзашцӀэ "шэн" луэхур кызырыуатэ щыкӀэу префиксиалу ухуэж глаголхэщ мыхэри, а щыплэр зи кӀежыаплэу "шэн" луэхур зэрыгъэзашцӀэри "шэ-ы-н"у ухуэж "шын"ыр глаголыпкӀэ зыхуэхуэ префиксиал глаголхэмкӀэщ кызырыуатэр: «ишын, лушын, гуэшын, дэшын, тешын, цӀэшын, клэрышын, кӀуэшын, хэшын, пышын, фӀэшын».

"Шэн" луэхугъуэр езыр клуэтгъуэщи, ар "хь" клэухкӀэрэ ухуэж "шыхъын" глаголым зыгуэрыр езым зызэрыхуэшэкӀэрэ гъэзашцӀэ луэхугъуэ кӀекӀуатэр. Ар зэрыгъэзашцӀэ щыкӀэрэ зы щыплэм теухуауэ зэрыгъэзашцӀэри абы префикс хуэхуэ макъхэмкӀэ кӀэгъэлыагъуэу

префиксиал глаголхэр кытохъуклыжыр: «ишыхын – ишыхэн, лушихын – лушихэн, гуэшихын, дэшихын, тешыхын, шлэшихын, клэришихын, кьуэшихын, хэшихын, хуэшихын, пышихын, флэшихын».

"Шэн" лүэхугьуэр зыгуэрым и хьуреягклэ зэрыгъэзашлэр а гуэрым хуэклуэрэ кьеклуэклыуш кьызэрылуэтапхэри, мыпхуэдэр кьызэрылуэтэ глаголш мыр: «ешэклын». Ар зэрыгъэзашлэ шлыклэр кьэзыгъэлягъуэ префиксклэрэ зэрыхуэжыфынури гурылуэгъуэнши, зыгуэр мыхъуу езым теухуауэ гъэзашлэ "ешэклын" лүэхур кьызэрылуэтэу ухуа глаголхэщ мыхэр: «зешэклын, зэдешэклын, зызэришэклын, зызэришэклыжын».

Мыпхуэдэу "шэн" лүэхугъуэ ухуа псалъэхэщ мыхэри: «кьэшэн»; «машэ, хьушэ (хьунрэ хьуурэ клуэ "куэдагъ"), баш (бэуэ ша)».

Кьэклыгъэрэ псэущхэхэм кьышлэхуэ тклуатклуэ ллэужыгъуэр кьызэрылуэта "шэ"р "псалъэ зэгует"хэм хэтущ нэхьыбэу бзэм зэрыхэлэжыхьри, мыпхуэдэ шапхэхэр илъябжьэкклэ кьэтхьынш.

Лэшэклэ ядз "шэ"м кьыпыхэ макьклэрэ кьытехьукл псалъэхэм теухуа шапхэхэщ мыхэр: «шэшхуэ, шабзэ».

Зы псэущхэ лъэпкьыр зэрылгыта "шы" псалъэри "шэн" глаголыр макь мыхэнэкклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьу кьэхъуа псалъэш: «"шэ(н)-ы → шы». Мыпхуэдэу кьэхъуа "шы" псалъэр макь кьыпыхьэжу бзэм зэрыхэлэжыхьу кьытехьукла псалъэхэщ мыхэри: «шышхуэ, шу, шуй».

"Ш" макьым кьытехьукла "макь псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгует"хэми шыгъуазэ дыхуэхьунш.

Лпкълъэпкьым кьыхэхьуклыу фэ лъябжьэм хищлэу шлэт тклуатклуэр "шын"уш зэрылгытэри, ар зыхэту хуа "псалъэ зэгует" шапхэхэщ мыр: «"пэ, шын" → пэшын».

Зы псэущхэ кьэлъхуагъашлэр "шыр"у зэрылгытэр гурылуэгъуэши, мыр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгует"ш мыхэр: «"бгъэ, шыр" → бгъэ шыр → бгъэшыр; "хьэ, шыр" → хьэшыр, хьэшпыр»; «"шыр, цлыклу" → шырцлыклу».

Кьэклыгъэрэ псэущхэм кьышлэхуэ тклуатклуэр зэрылгыта "шэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгует"ш мыхэр: «"быдз, шэ" → быдзышэ; "анэ, быдз, шэ" → анэбыдзышэ; "мэл, шэ" → мэлышэ».

Лэшэклэ ядзыр зэрылгыта "шэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгует"хэщ мыхэр: «"шабзэ, шэ" → шабзэшэ; "фонч, шэ" → фончышэ; "топ, шэ" → топышэ».

Зы псэущхэр зэрылгыта "шы"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгует"хэм теухуа шапхэхэщ мыхэр: «"шы, фл" → шыфл; "шы, клэ" → шыклэ; "шыклэ, пшынэ" → шыклэпшынэ».

"Шэн" глаголклэрэ гъэзашлэу ухуа "псалъэ зэгует"ш мыхэр: «"унэ, ишэ(н)" → унэишэ; "ипэ, шэ(н)" → пашэ; "клэ, шэ(н)" → клэшэ; "пхэ, шэ(н)" → пхэшэ (пхэ кьэзышэ)».

"Ш" макъ мыхъэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Ш"ыр щылэ гуэрым кыришрэ кызхигъэхьуклыу утыку кыхьэ зы щылэгъуэхэклщи, "ш" макъым кытехьукла "макъ псалъэ"хэми гурылуэгъуэ кызырашчыу, "ш" макъ мыхъэнэклэ къэхуэ псалъэхэр кыхьэклыныгъэ - кыкыныгъэрэ кыхьэшыныгъэм теухуаш: «гъэш (гъэхэкл), мэш (продукцэ хьур)».

Зы ныбэм кыкларэ зы анэм кыилъхуа цыху "шы"рхэри зэхуэдэ зы "ш"ыгъуэуш зэрылгытэр: «къуэш (къэхьугъэрэ ужыныгъэ зыхуилэхэр), зэкъуэш, зэш, зэшыпхьу».

"Макъ псалъэрэ глагол"хэми зэрыхэплэгъуэщи, зыгуэрыр зы щыплэм кыкыныгъэрэ кыгуэклыныгъэу зэрылгытэри "ш" макъ мыхъэнэклэрэщ зэрыгъэзащлэр. Зыгуэрыр зыдэщытыплэм гуэгъэклыни, зыгуэрыр зы лэнатлэрэ гупым хуэгъэклуэнри "ш" макъ мыхъэнэклэрэ гъэзащлэ глаголхэраш къэзылуатэри, мы мыхъэнитлри зыхэлъу ухуэ глаголхэри щылэщ: «гуэшын-2, гуэшэн-2, кыгуэшын, хэгуэшэн, тегуэшэн».

"Ш"ыр зы щылэгъуэрэ пкыгъуэм кыхьэхьукл продукцэ зи мыхъэнэ макъыу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, ар бзэм зэрыхэлэжыыхьу зэхуэмьдэ луэхугъуэхэр кызырылуатэ щыклэм лъабжэ хуэхьур мы и мыхъэнэраш. Зыгуэрыр зэрыхьун хуейуэ щымытрэ зэрыщытыплэрэ зыдэщытыплэм тегъэклын луэхугъуэхэм теухуа мы щапхъэхэм нэмышл, зэрыхьун хуейуэ щымытрэ зи лъагъуэм теклыныгъэрэ зи пкыгъуэм щыщлэныгъэу илэри "ш" макъ мыхъэнэклэрэ къэлэуэтапхъэщ. Мыпхуэдэ щапхъэхэщ мыхэр: «лэншэ, луншэ, пэншэ, щхъэншэ; унэншэ, фызыншэ, щхъэгъусэншэ, зейншэ, анэншэ, адэншэ, быныншэ, пхьуншэ, къуэншэ»; «кузыншэ»; «къуаншэ, быншэ, къуаншэ-быншэ».

Щылэгъуэ зилэм кыхьэхьуклыныгъэрэ продуктцэу лъытапхъэ макъ мыхъэнэщ "ш"ри, гъэ къэклэуэклым кытыр "гъэш"рэ "мэш"ыр зэрылгытэм езэгъыу, шхыныгъуэ лъэужыгъуэ гуэрхэри "ш" макъ мыхъэнэклэрэ къэлуатэу псалъэхэр зэпкыроувэр: «шыбжи, шыпсыранэ, джэш»; «шхыныгъуэ гуэрхэр зэрагъэфлэлум папщлэрагъэнщ зы къэкыгъэр "шыгъэфлэл"у щлалытар»; «шхыныгъуэм дащыгъуу кызырэщладзами теухуауэ жылэпхъэщ "шыгъу"р зэралытам лъабжэ хуэхьуари».

Зэрыхьун хуейуэ щымытрэ и иплэм кыишауэ лъытапхъэхэри зи гугъу тцла "шэн, шын" псалъэр зэрыхуа мыхъэнэклэрэщ кызырылуатэри, мыпхуэдэ "ш" макъ мыхъэнэклэрэ лэжъэклэ ягъуэту ухуа псалъэхэм щыщщ мыхэр: «ешын, зэшын, езэшын, зэш (зи къару хэкла), зэшыгъуэ»; «лэшэ, лъашэ, лэшэ-лъашэ, лушэ, щхъэшэ, тхышэ, пхашэ, нашэ»; «пхъашэ (хьупхъэм тешарэ зэрыхьун хуей щымыт)».

Адыгэбзэм хамэбзэу кызырэыхьар пасэ дыдэу лъытапхъэрэ "ш" макъ зыхэт псалъэхэри щылэщи, ахэр адыгэбзэм и "ш" макъ мыхъэнэуэ

зэрышымытыр гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэщ зыгуэрым и хьэлыагъэр зэрапщ "шэчын" псалъэри, ар лъэхъэнэ пасэ дьдэхэм бэзэрыбэу шыта курыт къуэкълплэ щыналъэ лъэпкъхэм я бзэм къыхэкълу адыгэбзэм къыхэхъауэ зэрышытыр гурылуэгъуэщ. Мыбы къытехуыкължауэ лъытапхъэщ адыгэбзэм "шэч" псалъэу хэтрэ гурыщхъуэ тешыхьын мыхъэнэ зилэри.

"Ш" макъыр дэтхэнэ зы псалъэм къыныхъуэ "префикс – суффикс къалэн" игъэзащлэу жымылэпхъэми, псалъэхэм клэух хуэхъуу псалъэщлэхэр зэрыхуэм теухуа шапхъэхэм къызэрагъэлыагъуэщи, ар псалъэхэм суффикс яхуэхъуну хуэщлэкъуу зы макъыу зэрышытыр гурылуэгъуэщ.

"С" макъыр.

"С" макъым къытехуыкъл "макъ псалъэ"хэр.

Бзэгупэр зи къэхъуплэ "с" макъри зыхэт гуп макъхэм я къэхъуклэр зи къэхъуклэу, бзэгупэм къатехуыкъл макъщи, и макъ мыхъэнэри мы къызтехуыкъл макъхэм я мыхъэнэм елытарэ пыщлэуэ зы макъщ. Щылэгъуэ лъабжьэрэ (щ) щылэгъуэ зыгуэтыр зы щыплэрэ пкъыгуэу (щл) зэрышытымрэ, мы щылэгъуэрэ пкъыгуэу зыгуэтхэм къатехуыкълрэ къащлэхъуэр (ш) зи мыхъэнэ мы макъ гупым зэрыхэтым зэрэзэгъщи, "с" макъри щылэгъуэ зилэрэ щыгуэуэм итхэм я щылэгъуэр зэрахъу зэрысрэ щылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрым зэрынэсым теухуа макъ мыхъэнэщ. Абы мы и макъ мыхъэнэр икли нэхъыбэу "щ"ым теухуарэ зэрыпыщлари жылэпхъэщ. "Щ"ырэ щылэгъуэ лъабжьэр къызэрыхъури, щылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрыр утыку къызэрихъэри "с" макъ мыхъэнэм къылуатэ луэхугъуэу зэрышытыр гурылуэгъуэщи, "с" макъыр псэущхэм къырилуу щидза нэужь, куэд дэмыкълу а нэхъ лъабжьэу ар **"сын"** глаголыпкъ "макъ псалъэ"у **"сы"**уэ утыку къыхъауэ къыщлэкълнщ.

"С" макъ мыхъэнэм и нэхъ лъэщрэ лупщыр "сын" глаголыр зытеухуа луэхугъуэу жылэпхъэщ: ар щылэгъуэ зилэхэм я щылэгъуэр зэрахъ щыклэу узылэгъуэ имылэу къэхъуращ, ар космосыр къызэрэкълуэкл щыклэщ. "С" макъым и мыхъэнэр бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэу къэхъу мы глаголым хуэдизу лъэщрэ тклиуэ шымытми, "с" макъыр зыхэплэагъуэ дэтхэнэ зы псалъэм абы хигъэзэщыхьыр мыпхуэдэ луэхугъуэщ.

Дэтхэнэ гуэрыр къызэрыхъурэ щылэгъуэр зэрыхуэ щыклэр "сын"клэрэщи, дэтхэнэ гуэрыр нэгъуэщл гуэрым зэрынэсри "с" макъ мыхъэнэклэрэ ухуэ псалъэхэмклэщ къызэрылуатэр. Мы псалъэм къызэрылуатэм зэрэзэгъклэрэ, дэтхэнэ гуэрым и псэрэ и щылэгъуэм нэсу зэралгытэклэрэ хуащл фэеплъым **"сын"** щыфлащыжар иужьылуэклэми, ари игъуэджэу "с" макъ мыхъэнэр зытеухуа зы псалъэщ.

"С" макъ мыхьэнэм нэхьыфлыу езэгърэ а нэхь лъабжьэу кытехьукла глаголу щыт "сын" лүэхугъуэми, щылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэритыр зэрынэсыр кызылуэ "нэсын" лүэхугъуэми зэрэзэгъклэрэ, сы зэпыту зылъыгъэжу, икли дэтхэнэ гуэрыр кызыхунэсрэ дэтхэнэ гуэрми нэсыфу зылъыгъэжым игъуэдждэу "с" макъ мыхьэнэклэрэ зы "макъ псалъэ"у "сэ" зыфлищыжаш. Щхьэж дэтхэнэ нэрыбгэм зызэрилъыгъэ щыклэр "сэ"уэщи, ар мыпхуэдэу зы "макъ псалъэ"у бзэм щыхэхьэм дежи, ар бзэр къэзылуатэ нэрыбгэрауэ зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ. Араши, бзэ лэжьэклэр зэлъытарэ къэзылуатэ нэрыбгэр япэрей нэрыбгэу "сэ"раш. "С" макъ мыхьэнэм зэрэзэгъклэрэ къэхьуа "сэ"р сыуэ щытрэ, сытри кызыхунэсрэ сытми хунэсу зэрысклэрэ щылэгъуэ зилэраш. Ауэ зэрыгурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ зы мыхьэнэр щылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрыр кызызылуэтапхьэу зы псалъэу зэрыщытри гурылуэгъуэнщ. Ар щхьэ, нэхь игъуэклэрэ "сэ"уэ лъытапхьэр, макъхэмклэ псалъэбзэ зыхуэуэхуэу, сытри кызыхунэсрэ зэрысклэрэ къэзылуэтэжрагъэнщи, бзэр езым елгытауэ зыгъэлажьэрэ къэзылуатэ мы нэрыбгэр икли япэрей нэрыбгэу лъытапхьэраш. Мы псалъэхэм гурылуэгъуэ зэрашлэрэ кызызыгуэклэщи, мы нэрыбгэм езым зызэрилъыгъэжрэ зыфлищыжраш "сэ"р.

Зынэсыр зэрысклэрэ пызыгъэжыф жану щыт лэмэпсымэ гуэрми "сэ"щ флэщыжари, ар етланэу зы "макъ псалъэ"у бзэм хэтщ. Щылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрыр зэрылгытэфыну жыхуэтла "сэ"р зыхуэфашцэу зыфлэщыжар бзэри къэзылуатэраши, абы кыкълэлыкылуэу "сэ" флэщыгъэцлэр нэхь зыхуэйгъуэри мы зи гугъу тцлы лүэхугъуэр нэхьыфлыу зыгъэзэщлэф гуэр хьунт.

"С" макъ мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, дэтхэнэ гуэрыр щылэ зэрыхьур "с"ыр зэрылажьэклэрэщ. Нытлэ, зыгуэрыр "с"ыклэрэ лэжьэным зэрыхуэклэрэ абы нэсылэ игъэгъуэтын лүэхугъуэри бзэм "сэн" глаголклэрэ кылуэтэнти, мыбы и глаголыпкыу зы "макъ псалъэ"щ аргуэру "сэ"р. "Сэн"ыр нэхьыбэрэ зэрыигъуэклэрэ жылэрэ къэкыгъэ бэгъуэныгъэм теухуауэ бзэм зэрызеклуэри гурылуэгъуэщ.

"С" макъым кытехьукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ кыпыхьэу **кытехьуклыж псалъэхэр**, псалъэ кыпыхьэу **ухуэ "псалъэ зэгъуэтхэр"**.

"С" макъым кытехьукла "макъ псалъэ"хэр кыпыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьэр ухуэ псалъэхэм щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

"Сын" глаголыр зэрыгъэзашлэр къэзыгъэлагъуэ макъхэр кыпыхьэу кытехьуклыж глаголхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «исыхьын – исыхьэн – исыкын, лусыхьын – лусыхьэн – лусыкын, гуэсыхьын – гуэсыхьэн – гуэсыкын, тесыхьын – тесыхьэн – тесыкын, щлэсыхьын – щлэсыхьэн – щлэсыкын, клэрысыхьын – клэрысыхьэн – клэрысыкын».

Глагол формэу ухуа "сын" псалъэм кыпыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа шапхъэщ мыри: «сынышхуэ, сыныгъуэ, сыныжъ».

"Сэн" глаголыр зэрыгъэзашлэ щыклэр къэзыгъэлыагъуэ макъхэр кыпыхъэу ухуэж глаголхэм теухуа шапхъэщ мыхэр: «исэн, лусэн, гуэсэн, дэсэн, тесэн, шлэсэн, клэрысэн, къуэсэн, хэсэн, пысэн, флэсэн, нэсэн»; «хъэсэ».

Нэрыбгэ цлэпапцлэ "сэ"р кыпыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа шапхъэщ мыхэр: «сэр, сэру».

Ауэ нэрыбгэ цлэпапцлэ "сэ"р зыхэплъагъуэ псалъэхэр нэхьыбэу глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэраш. Араши, глаголыр зытеухуа нэрыбгэр къэзыгъэлыагъуэ макъхэр глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм префикс зэрыхуэхъум ипкъ итклэ, япэрей нэрыбгэ цлэпапцлэ "сэ"м иплэклэ глагол лэжьэклэр зытеухуа "нэрыбгэ гъэлыагъуэ"у префикс зэрыхъум теухуа шапхъэщ мыхэр: «соклуэ, сыклуаш, сощл, сщлаш, къэсхъаш, сыщылэщ, сыщыхуш».

Кыкылэтыклуэ макъ къэлуклэм елгыташи, "нэрыбгэ гъэлыагъуэ"у щыт "сэ-ы → сы"р "з"ыуэ къэлуу щызэхъуэкл щылэщ; мыпхуэдэ шапхъэщ мыхэр: «кыызгуролуэ, къэзгъэлъэгъуаш, езгъэхъаш, кыызжыболэр, кыызжилаш».

Зы лэмэпсымэр зэрылгыта "макъ псалъэ"щ икли "сэ"ри, кыпыхъэ макъхэмклэ ар бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа шапхъэщ мыхэр: «дзасэ, масэ, сэшхуэ».

"С" макъым кыитехъукла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм деплгынщ.

"Сын" глагол лэжьэклэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхъэщ мыхэр: «"клэ, гъу(н), сы(н)" → клэгъу-сы-э-н → клэгъуасэ; "мафлэ, сы(н)" → мэфлэс; "пхъэ, сы(н)" → пхъэс; "пхъэ, мафлэ, сы(н)" → пхъэмэфлэс».

Глагол формэу ухуа "сын" псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхъэи къэтхынщ: «"сын, (щл)плэ" → сыныплэ; "сын, жьы" → сыныжъ; "сын, цлыклу" → сынцлыклу».

"Сэн" глагол лэжьэклэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"щ мыхэри: «"бжыхъэ, сэ(н)" → бжыхъэсэ; "гъатхэ, сэ(н)" → гъатхэсэ».

Нэрыбгэ цлэпапцлэ зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"щ мыхэр: «"сэ, сэ" → сэрсэру, сэрсэрурэ; "уэ, сэ" → уэрсэр; "сэ, мыгъуэ" → сэрмыгъуэ; "сэ, махуэ" → сэрмахуэ».

Зы лэмэпсымэу щыт "сэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэхэри къэтхынщ: «"сэ, пэ" → сепэ; "сэ, клэ" → сэклэ; "сэ, клы" → сэкл; "сэ, щхъэ" → сэщхъэ – сашхъэ; "сэ, цлыклу" → сэцлыклуэ».

"С" макъ мыхъэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

И макъ мыхъэнэм елгыташи, "с" макъыр бзэм нэхьыбэ хэлэжыхь макъхэм щыщ, икли бзэм хигъэзэшыхь мыхъэнэри нэхьыбэу щытхэм

щыщ. Абы игъэзашцэ лүэхугъуэхэр зэхуэмыдэу кыпщыхуэ щхъэ, лъабжьэкцэ зэхуэдэу гъэзашцэ лүэхугъуэу зэрыщытыр гурылүгъуэщ. "С" макъыр бзэм фыуэ зэрыхэлэжьыхьымрэ мыхъэнэбэ зэрыхигъэзэщцыхьым и шапхъуэ, ар ди "макъ псалъэрэ глагол"хэм и кыухуэ ухуэж псалъэхэр шапхъуэ къэтхьынщ: «лэсэ, исын, исэн, усын, усэн, уэс, уасэ, лусын, лусэн, лус, сысын, зысын, зэсэн, дзасэ, гъусэ, гусэн, гуэсын, гуэсэн, дэсын, дэсыхьын, дэсэн, тлысын, тласэ, шысын, шысэн, щлэсын, щлэсэн, шэсын, кусэ, клэрысын, клэрысэн, класэ, клүсэн, къэсын, къэсын, къэсэн, къуэсын, къуэсэн, хэсын, хэсэн, хъэсэ, лъысын, лъэсын, лъэсэн, пысын, пысэн, пысын, пысэн, флэсын, флэсэн, мис, мес, нысэ, нэсын, нэс».

Мы шапхъэхэм зэрыхэпльагъуэрэ и макъ мыхъэнэми гурылүгъуэ кызыэрищцэ, "с" макъыр зэхуэмыдэу кыпщыхуэ лүэхугъуэхэр кызыэрылүатэу бзэм холэжьыхьри, а нэхъ мыхъэнэ лъэщ цыт "сын" глаголым кыкцлэлыкцлүэу "с" макъ мыхъэнэр бзэм зэрыхэлэжьыхь щыкцлэхэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Зы щылэгъуэ зилэм и щылэгъуэр зэрихьыр абы уэз зэрысклэрэщи, и щылэгъуэр зэрихьыну уэзыр кызыэрыхьури абы зыгуэрхэр зэригъэсклэрэщ. Мы "сын" лүэхур "с" макъым и нэхъ мыхъэнэ куурэ лъэщращи, абы кыкцлэлыкцлүэу "с" макъ мыхъэнэм гурылүгъуэ кыщыыр зыгуэрыр и уэзкцлэрэ зэрысыпхъэрэ зэрыхэхъуэнум зэрыхуэклүэну "сэн" глаголым гурылүгъуэ кыщцларауэ зи гугъуэ тцлэгъэххэрэщ. Мыбы кыкцлэлыкцлүэу "с" макъ мыхъэнэклэрэ гъэзашцэ зы лүэхугъуэри зыгуэрым хуэклүэрэ ар зэрыс щыкцлэу, абы и гъуэрэ и гъунэм зэрынэс щыкцларауэ жылэпхъэщи, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «нэсын, нэс, лъэлэсын, къэсын, къэс».

Зыгуэрыр къэгъэлъэгъуэнри, абы нэклэ нэсыныгъуэ лъытапхъэщи, зыгуэрыр кызыэрыгъэлъагъуэ псалъэхэщ мыхэр: «мис, мес».

Зыгуэрыр езым и лъабжьэрэ лъапсэм хунэсу зэрыс щыкцлэри "сысын" глаголращ къэзылүатэри, лъэр щым нэсу гъэзашцэ клүэклэр "лъэс"щ. Зыгуэрыр зыгуэрым и лэрэ лъэм нэлэсыныгъэри "лъысын" глаголращ къэзылүатэр. Мыпхуэдэу зыгуэрым и жьэрэ и лум нэсыныгъэ лыхьэри "лус"щ.

Цыхуэ зыужыгъуэныгъуэ (у) лъытарэ абы хуэклүэрэ нэсыныгъуэ зэрылгытэклэрэщ "усэ"р кызыэрылүэта щыкцлэри, япэу къэхъуа гъуэзджэ ллэужыгъуэрэ цыхум япэу кыпсэлхэр усэбзэу щытауэ зэралгытэри дигу къэдгъэкцлэжынщ: «усын, усэн, усэ».

Зэхуэдэ щыкцлэрэ еплгыкцлэ зилэхэр я "гъу"клэрэ зэрынэсыр кызылүэ псалъэщ "гъусэ"р. Зы лүэхугъуэм теухуауэ гупщысэ зэхэлхъэныгъуэ къэхъуу нобэ синергие жыхуалэм хунэсыныгъуэ "хасэ"м кыщыцларагъэкцлэу щытаращ "зэхэсэн" псалъэм гурылүгъуэ кыщыыр.

"Шысын, тлысын" лүэхугъуэри "с" макъ мыхъэнэклэ гъэзашцэ лүэхугъуэщи, мыбы лъабжьэрэ щхъэусыгъуэ хуэхъур зэ щхъэ

гурылуэгъуашкъым. Ауэ "с"ыклэрэ зэрыгъэзашлэм ипкъ итклэ, мы псалъэхэр зытеухуа луэхур зыгуэрэр зыгуэрым зэрынэсклэрэ гъэзашлэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, мы псалъэхэм къалуатэ нэсыныгъэр зытеухуари мырагъэнщ: «щхьэкуцдыр хэтыжу, тхы къупщэ клуэцлым ириклуэ тхыныхурэ псэущхьэпкъым и псантихуэ зэхэтыр псэущхьэм и "гъашлэ жыг купщлэ"у лъытапхьэщи, абы и ухыплэу щыт клэкъупщхьэр щлым зэрынэсым папщлэрагъэнщ "щысын"рэ "тлысын" псалъэхэр "с" макъ мыхьэнэклэрэ зэрылбжьэу зэрызэпкъырыувэм лъабжьэрэ щхьэусыгъуэ хуэхьур». Мыпхуэдэу къэхьуа псалъэхэрщ мыхэри: «исын, лусын, гуэсын, дэсын, тесын, тлысын, щысын, цлэсын, къуэсын, хэсын, пысын, флэсын».

Цлэхум шым пщлэ зэрызыхуищлым къызэрыгуэклщи, шым тетлэхьэн луэхур шым хуэлуа зы псалъэу "шэсын" глаголклэрэ къэлуатэщ. Иклэм пытлэхьэнэрэ шыклэм пытлэхьэнэри "клэсын" глаголклэщ къызэрылуэтар.

Сытри зэрысклэрэщ зэрыгъэзашлэрэ щылэ зэрыхьуу, щылэгъуэри зэрызеклуэри, блэклэрэ къэмысауэ щыт зы зэманьгъуэрэ зи зэманьгъуэри зыдынэсарэ сауэ е зыдынэсыну сынрэ сэнэу зэрылбьтэклэрэ ухуа псалъэхэрщ мыхэри: «класэ, пасэ, дыгъуасэ».

Зыгуэрым хуэклэунрэ нэсыныр, ар сынрэ езым ей щынклэрэ сэнэри псэущхьэм езым зыхищлэрэ хэлбьж хьуныгъэу "есэн" псалъэм къэлуатэр. Зыгуэрым зыщегъасэклэ ар бгъэзэшлэжын папщлэ, сыныгъэшхуэ ухэныкъуэжкъым, ауэ мыбы папщлэ япэрауэ абы зепту уи уэзыр тебгъэсыклын хуейщ, зебгъэсэн хуейщ. "Есэн" псалъэм къытехьуклэжэхэщ мыхэри: «гъэсэн, егъэсэн, зэдэсэн, лэсэн, мыгъасэ».

Мыпхуэдэщ узыхэмыпсэхь псыми зебгъэклуу узэрэсэнфынури, ари "есэн" псалъэклэрэщ къызэрылуатэр.

Гъэсэнэгъэрэ сэнэгъэрэ зэхуэдэу зыхэлъу лъытапхьэрэ, лъэныкъуитклэи еджапхэ псалъэхэрщ мыхэри: «тласэ, шласэ, нысэ».

Мэшыр зэралыгтэ "гъасэ" псалъэри "гъэ"рэ "сэн"ыгъэм къытехьуклэрэ "гъэ хэсэ"у ухуа зы псалъэу жылэпхьэщ.

"Сын"ыр хуабэ закъуэм хулуакъым, ар икли щылыэми теухуа луэхугъуэщ. Мыри хэтыжрэ зэрыухуа щыклэри къылуатэу къыщлэклынщ уэм къыщлэхьуэр "уэс"у, ар уэм къызэрех щыклэри "къэсын"у къызэрылуэтам лъабжьэ хуэхьуар.

Гум исэныгъэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ "гусэн"ри, "уасэ"ри зыгуэрым и пщлэу абы тырауэхуэр къызылуэ псалъэщ. Зи кум тхыпхэ хэсар "кусэ"щ.

Зыгуэрэр лэрэ лэрэ зэрылбьтэсклэрэ псым хэтхьэщыхьыныр "лъэсын, лъэсэн" псалъэхэклэрэщ къызэрылуатэр. "С" макъ мыхьэнэр игъуэдждэу клэухуэ зэрызеклуэм и шапхьэфлыу лъытапхьэщ "анэнэплэс (анэ-нэплэс)" псалъэр.

"С" макъым игъэзашлэ "префикс – суффикс къалэн" къалэнхэр.

"Сэ" цлэпапщлэ гьэлъагъуэу псалъэхэм "префикс" хуэхъур "сэ, сы, с"раши, ит зэманымрэ адреи зэманьгъэхэм теухуауэ зэщхьэщоклыр. Мыхэр "цлэпапщлэ гьэлъагъуэ"у псалъэхэм "префикс" язэрыхуэхъу щыклэр "глагол"хэм теухуа лэжыгъэм зэлухауэ дытепсэлъыхьынуш. Ауэ мыбдежым ди "макъ глагол"хэм зэхуэмыдэ зэманьгъуэкларэ я лэжыкларэ ухуэ псалъэхэм "сэ" цлэпапщлэм иплэклэ "цлэпапщлэ гьэлъагъуэ"у "префикс" язэрыхуэхъум теухуа шапхъэхэр къэтхьынщи, къыклэлъыкларэ макъым и къэлукларэ зэрихуэкларэ "с"ыр "з"ыуэ къызэрылыми гулъытэ хуэтщынщ: «сой, сыунщ, сыуэнущ, сылащ, слуэнщ, сос, сзынщ→ззынущ, сдзащ→здзащ, сыгъынщ, согъу, сджынщ→зджынщ, сыджэнущ, сдынщ→здынщ, сидэнщ, стащ, стынщ, сытлэнщ, сож, сыжащ, сжынщ→зжынщ, сыжъэнщ, сощ, сцэнущ, сцлэнщ, сцлалщ, сошэ».

Мыпхуэдэщ "с" макъыр бзэм "префикс" къалэнклэрэ зэрыхэлэжыкхэ закъур. Икли ар налуэрэ лупщыу "суффикс" къалэн игъэзащлэу бзэм хэплъагъуэуи жылпхъэкъым, ауэ ар суффикс къалэн игъэзащлэу зэрыхушлэкъур бзэр флыуэ зезыхъэ нэхъыжхэм зы луэхугъур нэсыныгъэрэ лъэлэсыныгъэклэ къызэрауатэ щыклэм хыболъагъуэр.

БЗЭГУЛЪЭБГЪУР (ИЖЪРАБГЪУР) ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭР: «ЛЪ, Л, ЛІ».

"Жъ, щ" макъхэм я къэхъуныгъэклэрэ бзэгур макъ къэхъуплэ хъуа нэужь, псалъэбзэ макъхэм и нэхъыбаплэр бзэгуращ къыздыщыхъуар. Мыпхуэдэу макъ къэхъуныгъэклэ лажъэу щлэзыдза бзэгум "жъ, щ" макъхэм ипэ кыхуэу къэхъуа макъхэм макъыщлэхэр къазэрытехъуклыжым нэмыщл, "жъ, щ" макъхэми макъыщлэхэр къатехъуклыжащ, икли япэ къэхъуа макъхэм пымыщларэ зи къэхъуклэклэ езым хуэлуа макъхэри бзэгум къыщытехъулащ.

Мыпхуэдэу япэ къэхъуа макъхэм пымыщларэ бзэгур зи къэхъуплэу утыку кыхъэ макъхэм щыщу япэ къэхъуа макъ гупыр бзэгулэ ижърабгъум къыщыхъуа "лъ, л, лі" макъхэрауэ жылпхъэщ. Мы макъхэм я къэхъуплэр бзэгум и ижърабгъураши, бзэгу лъабжэм щлэлэбжэрэ бзэгу луагъыр къэзыпщытэ пэлъытэу утыку кыхъэ "лъ" макъыр мы макъхэм япэу къэхъуа макъыу лъытапхъэщ. Япэу къэхъуа "лъ" макъым и къэхъуплэгъуу, абы и къэхъукларэ зэрытекъузэрэ зэрыгъэлэнлэклэрэ "лі, л" макъхэри утыку кыхъащ.

"Лъ" макъыр.

"Лъ" макъым къытехъукл "макъ псалъэ"хэр.

Зэрыжытлауэщи, "жъ, щ" макъхэм къаклэлъыкларэу бзэгукэ ижърабгъур зи къэхъуплэу бзэгум япэу къыщыхъуа макъ гупщ мыри, а гупым щыщу

япэ къяхуауэ лъытапхъэри "лъ" макъращ. Ар мы щыплэм япэ кышыхуа макърауэ зэрылгытапхъэми зэрэзэгъщи, "лъ" макъым кышыхуа дыдэм занщлэ бзэ мыхъэнэ кытехуыклагъэнкым, ар занщлэу зы "макъ псалъэ"у бзэм хэхагъэнкым.

Бзэгум ижърабгъум щихуэрэ щлэлэбжэу щыт и къяхуклэм зэрэзэгъщи, бзэгум щыджрэ бзэм кылуатэ дэтхэнэ гуэрыр кызырэпщытэклэрэ утыку кызылхъэнэу мыхъэнэ лъабжэу зилэу утыку кыхуауэ лъытапхъэщ "лъ" макъри, ар дэтхэнэ гуэрыр мыпхуэдэу организэ зэрыхуэрэ дэтхэнэ зы органри кызырэлуэтэну макъ мыхъэнэ зилэу утыку кыхуа макъщ.

Мы псалъэхэм зэрэзэгъщи, "лъ" макъыр дэтхэнэ зы пкыгыуэ зилэр кызырэлуатэ лъабжэу зы макъ мыхъэнэ зилэрщ. Абы и макъ мыхъэнэр щылэгъуэрэ зы пкыгыуэ зилэр цыхум зэрилгытэну зы "макъ псалъэ"у "лъ" макъым япэу кытехуыклар **"лъ"**рауэ кыщлэкынщ.

"Лъ" макъым япэу зы "макъ псалъэ"у кытехуыклауэ лъытапхъэ "лъ"р дэтхэнэ зы организацэрэ дэтхэнэ зы органыр кызырэлуатэ псалъэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Апхуэдэ бзэ мыхъэнэр зи лъабжэр "лъ" макъ мыхъэнэращи, абы зэманыгъуэрэ щылэгъуэ зэригъуэт щыклэу бзэм зэрыхэхэ щыклэращ "лъ"р кызырэыхуа щыклэр. Мыр зы псалъэу утыку кышыхагъащлэм хуэзэрэ зэманыгъуэшхуэ дэмыклауэ жылэпхъэщи, мы "лъ"м лъабжэу хуэхуэрэ ар кызтехуыклри псэушхъэм езыми щлэт ткыаткыуэ плыжкым папщлэ игъуэджэкларэ зы "макъ псалъэ"у **"лгы"**уэ илгытагъэнщ. Аращи, цыхум езым и пкыгыуэрэ лъэр кызтехуыкл организацэщ **"лгы"**ри, ар икли зы лъэ лэужыгыуэрэ **"лъ"**ми и лъабжэу зэрылгытэкларэ **"лъ-ы → лгы"**уэ къяхуауэ жылэпхъэщ зы "макъ псалъэ"у щыт **"лгы"**р. **"Лгы"**р **"лъ"**м кыкылэлыкыуэ утыку кыхуауэ жылэпхъэщи, **"лгы"**м зэманклэрэ лъэ зэриухуэрэ кызырэтехуыклри гурылуэгъуэщ.

Щылэгъуэ зыгъуэт дэтхэнэ гуэрым зы пкыгыуэрэ организацэ зэригъуэтыр кызылуэ зы "макъ псалъэ"щ **"лъ"**ри, мы зэрыщыт щыклэклэ лъэм хъэрычэт зэригъуэт щыклэри иужыклэ **"лъэн"** глаголыкь **"макъ псалъэ"у "лъ"**р бзэм зеклуэу зэрыщидзари гурылуэгъуэщ.

Мыпхуэдэ макъ псалъэхэр кызтехуыкла **"лъ"** макъыр и **"макъ мыхъэнэ"**клэрэ бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэри машлэкым; абы и лэжыэклар ар бзэм зэрыхэхуауэ зи гугъу тщла **"макъ псалъэ"**хэм (лгы, лъэ) я зэхушытыклэрэ ягъэзащлэ луэхугъуэхэм теухуарэ зэрэзэгъклэрэщ.

"Лъ" макъым кытехуыкла **"макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыхьы:** макъ кыпыхъэу кытехуыкыжэ псалъэхэр, псалъэ кыпыхъэу ухуэ **"псалъэ зэгъуэтхэр"**.

Япэрауэ **"лъ"** макъым кытехуыкла **"макъ псалъэ"хэр кыпыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы ухуэ псалъэхэм** щыгъуазэ дыхуэхуынщ.

"Лъэн" глаголыр зэрыгъэзащлэ макъ кызырэпыхъэкларэ префиксиалу ухуэж глаголхэм теухуа шапхъэхэр къэтхынщ: «илъэн, лулъэн, гуэльэн,

дэлээн, телээн, шлэлээн, кьуэлээн, хэлээн, хуэлээн, пылээн, флэлээн, нэлээн».

Мыхэр "лээн" лүэхур зыхуэкүэу зэрыгээзашлэр кьызэрылатэ префиксиал глаголхэщ, ауэ мы зыхуэкүэу шыплэм кьыгуэкүэу "лээн" лүэхур зэрыгээзашлэр мы префиксхэр "лээ-ы → лэын" глаголыпкьым кьызэрыпыхэклерэщ: «илэын, лүлэын, гуэлэын, дэлэын, телэын, шлэлэын, кьуэлэын, хэлэын, пылэын, флэлэын».

Мы зэрыухуа шлүклэу мы глаголхэм etlyанэ еджэклэи зэралэр гурылуэгүэуши, мы галолхэр икли пкьыгүэу мыхьэнэ зилэ "лээ"р зыдэшылгыр кьызэрылатэ глаголхэщ. Мыпхуэдэ лэжьэклэхэр "лэ" макь мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуаши, илгьабжьэклэ кьэтынш.

"Лээн" лүэхугүэр флүэу зыгээзашлэрэ флүэу лээри "лээр"уш зэрылгытэр.

Зы "макь псалээ"у шытрэ пкьыгүэу мыхьэнэ зилэ "лээ"м кьыпыхэ макьклэрэ кьытехүкл псалээхэщ мыхэр: «лэакүэу, лээщ, лээлүэн, лээлү».

Дэтхэнэ зы пкьыгүэрэ лэпкьлэпкьыр "лээ"уэ зэрылгытапхэр гурылуэгүэуш, ауэ "лэакүэу"р шхьэж зы псалэу "лээ"уэ лытауэ хэтш адыгэбзэми, абы кьыпыхэ макьхэмклэ кьытехүкыж псалээхэри мащлэкьым: «лээдий, лээгу, лээдакьэ, лээгуажьэ – лээгуанжьэ, лэей, лээхуамбэ, лээбжэанэ; лэашэ, лээбышэ; лэамцлэ – лэапцлэ, лээс, лээхээн, лэахээн».

"Лэы" макь псалээр кьыпыхэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа шапхэщ мыхэр: «лэынтхуэ, лэыпцлэ».

"Лэ" макьым кьытехүкла "макь псалээ"хэр зыхэту ухуэ "псалээ зэгүэт"хэми шыгүэуэ дыхуэхуынш.

"Лээн" глагол лэжьэклэ зыхэту ухуа "псалээ зэгүэт"хэм теухуа шапхэ кьэтхынш: «"клэпсэ, лээ(н)" → клэпсэлээ, клэпсэрылээ; "псы, кьелээн" → псыкьелээ».

"Лэы" макь псалээр зыхэту ухуа "псалээ зэгүэт"ш мыхэр: «"лэы, шлэж(ын) → лэышлэж; "лэы, гьэжэ(н)" → лэыгьажэ; "лэы, флэцлэ" → лэыфлэцлэ; "лэы, флэ" → лэыфлэ».

Пкьыгүэу мыхьэнэ зилэ "лээ"р зыхэту ухуа псалээхэщ мыхэри: «"лээ, хь(ын)" → лээрыхь; "лээ, мыхь(ын)" → лээрмыхь; "лээ, зехьэ(н)" → лээрызехьэ».

"Лэакүэу"м иплэклэ бзэм шызекүэу "лээ"р зыхэту ухуа "псалээ зэгүэт" шапхэщ мыхэр: «"лээ, пэ" → лэапэ; "лээ, клэ" → лэаклэ; "лээ, клэплэ" → лээклэплэ – лээклэмплэ; "лээ, пэд(ын)" → лээпэд; "лээ, лыгь(ын)" → лээрылыгь → лээрыгь; "лээ, жэ(н)" → лээрыжэ; "лээгу, гьэжэ(н)" → лээгургьажэ».

"Лэ" макь мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхьыклэрэ ухуэ псалээхэр".

"Лэы" псалээр зыхэту ухуа псалээхэщ мыхэр: «лэынтхуэ, лэыпцлэ».

"Ль" макъыр и макъ мыхъэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхь щыклэр ар бзэм "макъ псалъэ"хэу зэрыхэха щыклэм (льы, льэ) зэрытеухуар жытлагъэххэщ. Икли "ль" макъ мыхъэнэр "льэ" лъабжьэу зэрыщытым папщлэщи, ар и макъ мыхъэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхь щыклэр зытеухуар "льэ"щ.

Щылэгъуэ зилэ гуэрыр лупщыгу зэрылгытэр и пкъыгъуэклэрэщи, ари "льэ"щ. Аращи, "льэ"р зы щылэ гуэрым теухуащи, "ль" макъыр нэгъуэщл макърэ псалъэхэм хэту бзэм зэрыхэлэжыыхьыну щыклэр нэхьыбэу клэухыуш. Дэтхэнэ гуэрым зы "льэ" илэщи, "ль" макъыр а гуэрыр къызылэу псалъэм клэух зэрыхуэхъуклэрэ бзэм хэлэжыыхьыу зэрыщлэдзэнур гурылэгъуэнш. Нылэ, япэрауэ "ль" макъыр мы и мыхъэнэклэрэ макърэ псалъэхэм клэух хуэхъуу ухуэ псалъэхэм теухуауэ щапхъэхэм деплгынш.

Зыгуэрым и "пкъыгъуэ"мрэ ар зезыхъэу абы кыхъэхъукл "лъакъуэ" къызылэу псалъэу мэхуэр: «щылъэ, кхъалъэ, шылъэ, кхъуэлъэ, хьэлъэ, вылъэ, лылъэ, пэлъэ, пкъылъэ, пхалъэ, бгъалъэ».

Мы къэта псалъэхэр икли "льэ"р клэух зыхуэхъу псалъэр зытеухуа лухугъуэр зэрылгу зэреджапхъэри гурылэгъуэщ. Икли зыгуэрым илгыплэ" хуэхъур а гуэрыр къызылэу псалъэм "льэ" клэух къыштгэу ухуэж псалъэхэм къызэралыатэр гурылэгъуэщи, "пкъыгъуэ" зи мыхъэнэуэ ухуауэ мы ипэклэ къэта щапхъэхэм щыщ гуэрхэри илъабжьэклэ "илгыплэ" мыхъэнэклэрэ къызэрытыжари гулгытапхъэщ: «лэлъэ, лэлын, лулъэ, салъэ, цылъэ - цалъэ, далъэ, щалъэ, шалъэ, кулъэ, клалъэ, хулъэ, лылъэ, лылъэ, фэлъэ, фалъэ, тхъуалъэ, тхылъэ, тхалъэ, тхылъэ, шхалъэ, шхулъэ, пкъылъэ, пхалъэ, бгъалъэ».

Тхъу зэрылгыр "тхъулъэ"щи, зыгуэр зэрауэри "уалъэ"у зэрылгытэклэрэ "тхъу"р зэрауэ "уалъэ"ри зэрынгъуэу къызэралыатэ псалъэщ "тхъуалъэ"р.

Псалъэр зытеухуа лухугъуэм елгытауэ зы илгыплэ мыхъэнэр "льэ" клэухклэрэ утыку къызэрихъэ щапхъэхэщ мы ипэклэ къэтахэри, езыр зы илгыплэу щытыр къызылэу псалъэм "льэ-ы → лъы"р клэух щыхуэхъум дежи, илгыплэм хуэлуарэ щхъэж илгыплэу щытыр къызылэу псалъэхэр мэхуэр: «куль, нэкуль».

"Тхылъ" псалъэри мы къэта щапхъэхэм хуэдэу "ль" макъ клэухклэрэ ухуа зы псалъэу еджапхъэщи, ар нобэ зэрызетхъэ мыхъэнэклэрэ "тхыгъэ зэрыл"у зэлутхыу деджэраш. Ауэ икли нобэ хэкум "письмо"уэ зи гугъу ящлри "тхыгъэ зэрыл" мыхъэнэклэрэ "тхылъ"уш адыгэбзэм къызэрылэуэ щытар. Мыбыи кыщымынэу, "тхылъ" псалъэр нобэ "хьэрф" е "тхыпкъ" жыхуэтлэри къызэрылэуэ псалъэу зэрыщытари пыщапхъэщ. Мыр гъэщлэгъуэнкыым, сыт щхъэ жыплэмэ, адыгэбзэм нобэ "тлгылъ, письмо, хьэрф – тхыпкъ" псалъэхэр зытеухуауэ зыхуэрихъэхэр бзэ куэдми зэхуэдэ псалъэуш зэрыхэтыр. "Тхылъ" псалъэр "ль" клэухклэрэ зэрыхуауэ мы зи гугъу тцлэхэм нэмыщл, а псалъэр (тхылъ) зи гугъу

тшлы "тхэн" лүэхур зэрыгэзащлэрэ утыку кызызыхьэ ткыаткыуэр зы "лзы" лэужыгыуэу зэрылгытэклэрэ ухуа зы "псалъэ зэгүэт"уи еджапхьэщ: «"тхын, лзы" → тхылъ».

"Лъэ"р зы пкыгыуэр утыку кызызыхьэрэ зэрызэхэлыр кызылуэ псалъэщи, пкыгыуэ зилэ гуэрым зы "хьэлыагъ" зэрилэри "лъэ" макъ мыхьэнэ клэухклэрэ ухуэ псалъэхэм кыауатэр: «гульэ, хьэлыэ».

"Лъ" макъыр кызызыхьуарэ зы "макъ псалъэ"уи занщлэу "лъэ"р кызызэрытхьуклам зэрэзэгъщи, псалъэхэм клэух шыхуэхьум деж, ар и макъ мыхьэнэклэрэ зэреджапхьэм хуэдэжу, "лъэ" псалъэ мыхьэнэклэрэи еджапхьэ псалъэхэр мэхууэр. Псалъэхэм "лъэ"р зы макъ псалъэу кызызэрыпыхьэклэрэ ухуэж псалъэхэр "псалъэ зэгүэт"у зэрыщытыр гурылуэгъуэщ, ауэ "лъэ"р макъ мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьыр гурылуэгъуэщи, ар зи клэухыу ухуэ псалъэ нэхьыбэр "лъ" макъ мыхьэнэклэрэ еджэныр нэхь зэрыигъуэр гулытапхьэщ. Мы иужьрей щапхьэхэр "лъ" макъ мыхьэнэклэрэ зэрыухуари гурылуэгъуэщ. Мыхуэдэ щапхьэрэ клэух "лъэ"р макъ мыхьэнэклэрэ еджапхьэу ухуэ псалъэхэр мащлэкьыми, мыбы щыщц "псалъэ"ри. Ар "псэ" зэрылгыи еджапхьэщ, ауэ абы нэхь игъуэу зэреджапхьэр "псэм кыхьэхьуклыу организэ хьу"уэщ.

Аращи, дэтхэнэ зы псалъэм "лъэ"р щхэлпгыагъуэм деж, ар зы пкыгыуэу гурылуэгъуэ зыщлыныр игъуэкьым. "Лъэ"р а нэхь лупщлыу "пкыгыуэ" мыхьэнэ зилэми, пкыгыуэ зимылэ дэтхэнэ зы организацери макъ мыхьэнэклэрэ "лъэ"рац кьэзыуатэр. Мыхуэдэ щапхьэ мащлэкьым: «зы плэрэ зы зэманыгъуэ лгытэныгъэр "плалъэ"щи, зыгуэрым и плэрэ и пщлэр флыуэ игъуэтыныгъуэу лгытапхьэщ "лъяплэ"р».

"Лъэ"рэ пкыгыуэр кызызыхьуэр кыщыхьур "лъябжыэ"уш зэрылгытэр. Зы псэущхьэпкьым и псэуплэрэ и лъякыуэр зытет щыплэр зэрылгытэр "лъяхэ"щи, лъяхэрэ псэуплэр зэрауэда щыклэрэ лэмэпсымэхэр "лъящлэ"уш зэрылгытэр. Дэтхэнэ зы зэманыгъуэрэ зы псэуклэ хабзэр кызыдыщеклэуэклри "лъяхьэнэ"уш зэрылгытэр. "Лъэ"р зы пкыгыуэ мыхьурэ дэтхэнэ зы кьэхьу-кьеклэуэклрэ организацэу гьэзащлэр кызызэрыуатэ щыклэм теухуа зы щапхьэщ "кьэкьуэлъэн" псалъэри.

Дэтхэнэ гуэрыр зы пкыгыуэрэ организацэуш (лъэ) зэрылгытэри, "плъэн" лүэхугъуэклэ жыжыагъэрэ (а) жыжыаплъэклэ илытэныгъэраш мы псалъэхэр утыку кызызыхьэр: «лъягъун, лъягъуэ, лъягъуныгъэ».

"Лъэ"р зы пкыгыуэ кызылуэрщи, абы теухуауэ гьэзащлэ лүэхугъуэхэри "лъэ"м теухуа лүэхугъуэуш кызызэрыуатэр: «лъяфын, зэхэлъэфэн; лъящ; лъялээн; лъялун - лъялээн».

Псы икыплэм тыралхьэрэ и лъябжыэм псы зыщлэж щхьэ езыр мыжэу щыт пкыгыуэр зэрылгытар "лъямыж"щ.

"Лъэн" глаголыр зэрыгэзащлэрэ шыгьэзащлэ щыклэр кызылуэу ухуэж глаголхэр зытеухуа лъяныкыуэм и пхэнджу гьэзащлэу кызызэрыуатэр "лъэ-ы → лзы"клэрэ хьунти, ипэклэ кьэта глаголхэм шыцу

"лъэн" лүэхур шыгъэзашцлэ щыплэр кызылуэхэр и пхэндж лъэныкьюэклэ зэрыгъэзашцлэрэ зэрыхуэж щыклэу утыку кыхьэ глаголхэм "лъэн" лүэхугъуэм нэмышцккэ зэреджапхэр гурылуэгъуэщ. Ахэр зэреджапхэр зэрызщхьэщыкыр кыхьэгъэщын папщлэ, "къэ" префиксклэрэ кызыэрежъуи зэрыхуэж глагол шапхьэхэри кыпыщэжаш: «илъын-2 – кылъын-2, лулъын – кылулъын, гуэлъын – кыгуэлъын, дэлъын – кыдэлъын, телъын – кытелъын, щлэлъын – кыщлэлъын, къуэлъын – кыкъуэлъын, хэлъын – кыхьэлъын, пылъын-2 – кыпылъын-2, флэлъын – кыфлэлъын».

Мы шапхьэхэм хэту "илъын, кылъын" глаголыр мыхьэнигъуэ кыгъэлъэгъуащи, а мыхьэнигъуэ зыр зым пышлэщ, иккы мыбдежым лъэн лүэхугъуэр зэрыгъэзашцлэм теухуауэ зи гугъу тщы мыхьэнэм елгытащ етланэ мыхьэнэри, ар иплэ имызэгъэжу губжарэ зэрыдэлъей дэпклейуэ щытын зи мыхьэнэщ. Мыбы нэмышцл, "пылъын, кыпылъын"ри мыхьэнигъуэ зилэ глаголуш кызыэрыгъэлъэгъуэри, мы етланэ мыхьэнэр зыгуэрым игу ирихьарэ абы лъыхьуныгъэ зэрызыхуиэнраш.

"Лъэн" глаголыр зэрыгъэзашцлэу ухуэжауэ къэта мы иужьрей шапхьэхэр иккы зыгуэрыр зы щыплэм игъуэлъыхьауэ зэрилъыр кызылуэ глаголхэуи зэджапхьэу зэрыщытыр гулыгъапхьэщ. "Лъэ"р зы пкыгъуэ кызылуэ псалъэщи, зи пкыгъуэрэ зи лъэр зэрыщыту зы щыплэм теукъуэдияуэ зэрыщытыр "лъэ"р зэпкырыгуауэ зэрыщымытыр гурылуэгъуэ зэрищл щыклэу "лъы (лъэ-ы)"р клэух зэрыхьуклэрэ ухуэ глаголхэраш кызылуатэр. Ауэ зэрыгурылуэгъуэщи, лъэм мы и укъуэдииныгъэр кызыдщеклэуэ щыплэр формэу кызылуэ макъхэри мы глаголым префиксу кыпыхьэн хуейщ. Мыпхуэдэу ухуарэ нэхьыбэри ипккэ къэта глаголхэм хуэдэуи еджапхьэу щытц мыхэр: «илъын, лулъын, гуэлъын, дэлъын, телъын, щылъын, щлэлъын, къуэлъын, хэлъын, пылъын, флэлъын».

Мы псалъэхэм шыщрэ зэрыгъэзашцлэ щыклэр адреихэм хэмыдэ шапхьэщ "пылъын, флэлъын" псалъэхэри, "лъэ-ы → лъы"м ищхьэм кыпыхьэ макъым елгытауэ зэрыгъэзашцлэ щыклэр адреи псалъэхэм щхьэщыкыныгъэ зилэу гъэзашцлэ шапхьэхэщ. Мыхэр адреи шапхьэхэм хуэдэу пкыгъуэрэ лъэр укъуэдияуэ телъынракъыми, ипэ кыхуэ "п, фл" макъхэм кыгъэлъагъуэ формэу илъыныгъэщ. "Пылъын"ыр иккы кыпэщытыр иужь итын мыхьэнэи зилэу зы псалъэщи, мыхьэнигъуэ зэджапхьэщ.

Зы пкыгъуэрэ лъэр мыпхуэдэу укъуэдияуэ щымытри, зыгуэрыр нэгъуэщл гуэрым лъэклэрэ зэрынэсу хуэфл хьунщи, мыпхуэдэщ мы глаголхэри зэрыхуэр: «лэрылъын, лурылъын».

Зыгуэрыр мы къэта шапхьэхэм хуэдэу зы щыплэм теукъуэдиенрэ пылъын е флэлъын (лъэ-ы → лъы) мыхьуу, абы ауэ кызыэрыклэу хуэклэу гъэзэщлэныр "лъэ" клэухклэрэщ кызыэрылуатэр. - Ари "лъэ-ы → лъы"уэ

мы кьэлүэтахэр аргуэру "лбы-э → лъэ"уэ зэрыхуэжкларэ кьэхуауэ лбытапхьэщ-: «лэрылхэн, илхэн, лүрылхэн, гуэлхэн, пылхэн, флэлхэн».

Мы псалъэхэмрэ ипэ кьэтахэм я зэхушытыклэр гурылүэгъуэщи, псалъэм папщлэ, "лэрылхын, илхын, лүрылхын, гуэлхын"ым хуэкленыгъэщ "лэрылхэн, илхэн, лүрылхэн, гуэлхэн"ыр. Нытлэ "илхын"ым хуэклуэныгъэр "илхэн"у кьызэрылүатэм нэмышл, нэхь игъуэкларэ "хь" макъ клэухклэрэ кьызэрылүэтапхьэр гурылүэгъуэщи, мыпхуэдэу гъэзащлэ глаголхэщ мыхэр: «лэрылхьэн, лүрылхьэн, илхьэн, лүлхьэн, гуэлхьэн, дэлхьэн, телхьэн, жьэдэлхьэн, щлэлхьэн, клэрылхьэн, кьуэлхьэн, хэлхьэн, пылхьэн, флэлхьэн».

"Лхэн"ыр гурылүэгъуэщи, ар зэ щхьэрэ занщлэу кьызэрыхьу щлыклэри "лхейн" глаголым кьелүатэр. Танэ, зы "лъэ"р зэрышыту зэрыдз щлыклэу "лхэн"рэ "лхейн"у мы зэрыкүатэми щхьэщыкыныгъэу, "лъэ"м нэхьри "лхэг"у зыкьызэриэтклэрэ гъэзащлэри "лхэтэн" псалъэращ кьэзылүатэр.

"Лы"клэрэ кьэжьэу ухуа псалъэ гуэрхэр "лбы"м ехьэллүэ икли "лъэ"м кьытехьуклүэ (лъэ-ы → лъэ) лбытапхьэщ. Мыпхуэдэщ "лхытэн" псалэри, ар зытеухуа лүэхугъуэр кьыщеклүэклым шыгъуэ, лбыр зэрыдзри гурылүэгъуэщ; ауэ икли "лхытэн"ыр кьызщыхьурэ зытеухуари зы "лъэ"м лэужьыгъуэщи, кьызщыхьу лхэм ехьэллэ (лъэ-ы → лбы) щхьэщыкыныгъэу зэрыщытрэ (тэ) зытеухуэ лхэр зэрызэхьэллэ (лъэ-ы → лбы) щлыклэу щхьэщыкыныгъэ зэрыхьур (тэ) зи мыхьэнэуи еджапхьэщ. Мыпхуэдэ шапхьэу лбытапхьэщ мыхэр: «лхытэн, гулхытэн, гулхытэ хуэщлын»; «лхыхьун, лхыхьуэн».

"Лъ" макъым "префикс – суффикс кьалэн"у игъэзащлэхэр.

"Лъ"ыр и макъ мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуауэ ар клэух зыхуэхуу ухуа псалъэхэм шыщ гуэрхэри икли "лъ" макъыр псалъэхэм суффикс язэрыхуэхьум теухуа шапхьэхуи зэрылбытапхьэр гурылүэгъуэщ.

"Л" макъыр.

"Л" макъым кьытехьукл "макъ псалъэ"хэр.

Дэтхэнэ зы пкыгъуэрэ "лъэ"уэ зэрылхытэм хуэдэжу, ар зэрызпкырылхэр дэтхэнэ и зы лыхьэри "лъэ"уэщ зэрылхытэри, зы "лъэ"рэ пкыгъуэм и гущлыум тырищлэ лъэ лыхьэр зэрыщабэрэ зэрытеклухьыплэу зэрыщытым папщлэрагъэнщи, мы лъэ лыхьэр мы макъхэр кьызхэзыгъэлүкл псэушхьэм "лъ" макъым и кьэхьуплэгъуу кьызхигъэлүкл "л" макъымклэ илхытэжащ. Аращи, "л" макъыр утыку кьызэрихьам ипкь итклэ, зы "макъ псалъэ"у "лбы"уэ бзэм занщлэу хэхьагъэнщ.

Дэтхэнэ зы пкыгъуэрэ лъэ зилэ гуэрым и гущлыум теухуа лүэхугъуэхэри "л" макъ мыхьэнэклэрэ кьэлүатэ псалъэхуэщ бзэм

зэрыхэха щыклэри, "лэн" глаголыпкыу зы "макъ псалъэ"у щыт "лэ"р зытеухуар мыращ. Мы "лэч щыхуэн" лүэхугъуэу "лэн" глаголым нэмышц, занщлэрэ зы линием тегу зеклуклэ зилэхэри "л" макъ мыхьэнэклэрэ кызырэуэтапхэр гурылүэгъуэнщи, нэху бзий зеклуклэри "л" макъым кыитехукла **"лын, лэн"** макъ глаголхэмклэ къэлуатэу бзэм зэрыхэтри гулытапхьэщ.

"Л" макъым кыитехукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхьыр: макъ кыытыхьэу **кыитехуклыж псалъэхэр, псалъэ кыытыхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".**

Япэрауэ **"л" макъым кыитехукла "макъ псалъэ"хэр макъ кыытыхьэу бзэм зэрыхэлэжыыхьэр ухуэ псалъэхэм** шыгуазэ дыхуэхьунщ.

"Лэн" глаголыр зэрыгэзащлэ щыклэр къэзыгэлабгъуэ макъхэр префикс зэрыхуклэрэ ухуэж глаголхэм теухуа щапхьэ къэтхьынщ: «илэн, лүлэн, гуэлэн, дэлэн, телэн, щылэн, щлэлэн, клэрылэн, къуэлэн, хэлэн, хуэлэн, пылэн, флэлэн, нэлэн».

Нэху бзий зеклуклэ кызырэуатэ **"лын, лэн"** макъ глаголхэр макъ къазрыпыхьэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьым теухуа щапхьэхуэ лытапхьэщ мыхэри: «лые, лыгъэ, лыгъуэ, лыбэ, лыбын – къэлыбын».

"Лы" макъ псалъэр кыытыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьу ухуэж псалъэхэм теухуа щапхьэщ мыхэр: «лышхуэ, лыпцлэ».

"Л" макъым кыитехукла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми шыгуазэ дыхуэхьунщ..

"Л" макъыр кыитехукла **"макъ псалъэ"у** щыт **"лы"р** зыхэту ухуэ псалъэ зэгүэтхэм теухуа щапхьэхэщ мыхэр: «"шхуэ, лы" → шхуэл; "дзэ, щхьэл" → дзэщхьэл; "лы, гьур" → лыгьур».

Цыхум япэу и шхыныгъуэ нэхьыщхьэр лыуэ зэрыщытар гурылүэгъуэнщи, шхыныгъуэ зэращлэрэ зэрызырахьэм теухуа псалъэхуэ **"лы"р** зи лъабжьэу адыгэбзэм хэтыр мащлэкьым. Мыпхуэдэ псалъэхэр **"лы"м** теухуа лүэхугъуэхуэ къэхьуа псалъэхэщ, ауэ ахэр нобэ бзэм зэрызеклүэ щыклэр гурылүэгъуэнщи, лым имызакъуэу дэтхэнэ зы шхыныгъуэм теухуа лүэхугъуэхэр кызырэуатэуш. Мыхэр лым теухуауэ этимологиеу лъабжьэ зилэ псалъэхуэ лытапхьэщи, кызырэыхьуа щыклэр **"лы"р** зыхэту ухуа **"псалъэ зэгүэт"** щапхьэхуэ къэтхьынщ: «"лы, гьун" → лыгъу, лыгъун, лыгъуэн, гъэлыгъуэн; "лы, вэн" → лывэ, лывэн, гъэлывэн; "лы, бжьэн" → лыбжьэ, лыбжьэн, гъэлыбжьэн; "лы, цлын" → лыщлын, гъэлыщлын».

Мыпхуэдэу ухуа псалъэрэ глаголхэр лым имызакъуэу дэтхэнэ зы шхыныгъуэм теухуауэ щызеклүэу хэтц адыгэбзэми, мы псалъэхэр зыхэту утыку кыхьа **"псалъэ зэгүэт"**хэми шыгуазэ дыхуэхьунщ.

Мыпхуэдэ зы щапхьэщ цыхум япэу хисарэ кыигъэклауэ ялыгъэ **"хьэ"р** зыхэту ухуа мы **"псалъэ зэгүэт"**ыр: «"хьэ, лыгъун" → хьэлыгъу».

Хьэлыгъу лэужьыгъуэхэри кызырыуатэр "хьэлыгъу" зыхэт "псалъэ зэгүэт"ущ. Мы "псалъэ зэгүэт" гуэрхэми макъ гуэрхэр хэщлыжу зэрыхуэжар гурылуэгъуэщи, мы шапхэхэм а макъхэр зэрыхэклуэдыклам и щхьэусыгъуэри хыболъагъуэр: «"хьэлыгъу, гъуанэ" → лъыгъугъуанэ → хьэлыгъуанэ; "хьэлыгъу, шыхь(ын)" → хьэлыгъушыхь → хьэлушыхь».

Лыр зи лъабжьэу къэхъуауэ зи гугъу тщла псалъэхэр зыхэту ухуэж нэгъуэщ! "псалъэ зэгүэт" шапхэхэри къэтхьынщ: «"хьэ, лывэ(н) → хьэлывэ»; «"джэд, лыбжьэ" → джэдлыбжьэ; "къэб, лыбжьэ" → къэблыбжьэ».

"Л" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Лъэ" зилэм и гущылум телъыр "лы"уэщ зэрылыгътэри, абы тещыхьрэ кыщцеклуэкл лэухугъуэхэр къэзыуатэ псалъэхэр "л" макъ мыхьэнэклэрэ ухуэныр игъуэщ. "Л"ыр "лъэ" зилэм теухуа лэухугъуэр кызырыуатэ макъ мыхьэнэщи, "л" клуэтэгъуэклэрэ увылэгъуэ зэрымилэу къеклуэкл хьэрычэтыр "лэжьэн" глаголклэщ кызырыуатэр. Лажьэу щыт дэтхэнэ гуэрыр икли жьы зэрыхъунури гурылуэгъуэнищи, "лэжьэн" глаголым етлуанэ мыхьэнэи илэщ: жьы хъун. Мылажьэр жьы хъукъым, ауэ зи мылажьэрэ мылэжьэфри лажьурэ лажьурэ жьы хъуам хуэдэу лъытапхьэщ. Щылэгъуэ гъащлэ зилэм и щылэгъуэрэ гъащлэр зэрылажьэклэрэщ зэрихьыну щыклэри, зикл мылэжьэну щылэгъуэ зыгъуэтри щылэфынкъым. Аращи, зыгуэрыр увылэгъуэ имылэу щылажьэклэ, ар жьы хъунурэ лэжьэнущи, ар щлэмылэжьэжым и щхьэусыгъуэр жьы зэрыхъуаращ; абы и "лажьэ"р жьы зэрыхъуаращи, зыгуэрыр мылэжьэфын хуэдизу жьы хъуа нэужь лэжьэжыфынкъым. Ауэ мыпхуэдэу лажьэурэ лажьэурэ жьы хъуарэ лэжьауэ, и "лажьэ"р жьы зэрыхъуауэ тлыгъэм нэмышц, дэтхэнэ зы щхьэусыгъуэклэрэ мылажьэри "лъажьэ" зилэу зэрылтытапхьэри гурылуэгъуэнищ.

Зы "лъэ" лэужьыгъуэу лъэ пкъыгъуэ гущылум телъыр "лы"уэ зэрылтыгъэм кызырыгуэклэщи, зы гущылурэ тэфаплэм теухуауэ лэухугъуэхэр, зы лъагъуэрэ зы линием теухуауэ гъэзащлэ лэухугъуэхэри "л" макъ мыхьэнэклэрэщ кызырыуатэр. Аращи, "лэн" глаголыр зытеухуа лэухугъуэм нэмышц, зы линием тету клуэн лэухугъуэри "лэн" псалъэм кылуатэу шытагъэнти, "л" макъыр мы и мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхь щыклэр мащлэу кыщцэклынтэжым. Ауэ абы игъэзащлэ мы лэухугъуэхэр нэгъуэщ! макъклэрэ гъэзащлэу, нобэ "л" макъыр бзэм зэрыхэлэжыыхьыр зи гугъу тщла лэухугъуэхэм теухуауэ кыыхэнауэ зэрыщытыр гултытапхьэщ. Мыпхуэдэу "л" макъ мыхьэнэрэ "лэн" глаголклэрэ къэлуатэу адыгэбзэм хэта псалъэхэм теухуа зы шапхьэм мыбдежым и гугъу шытщлынщ. Аращи, "лэн"ыр клуэтэгъуэ мыхьэнэ зилэу зэрыщытым теухуа зы шапхьэщ Адыгэ щлэлэщлэхэм я гъуэрыгъуаппщклуэ лэужьыгъуэ джэгуклэу шыта "хьэрмолэ" псалъэри, ар "хьэр (цыхур)" наклэу зэрыщытыр (молэ)" кызырыуатэ псалъэу ижэ

дыдэу кьэхьуарэ иужьклэ кьызэрылуатэ (о) щыклэу бзэм кьыхэнэжауэ зы псалъэщ: «хьэрмолэ, уздэкламклэ ноклуэ!».

Нобэ мы мыхьэнэклэрэ "лэн"ыр бзэм щызеклуэу хэтыжкьыми, ар мы мыхьэнэклэрэ "л" макъ мыхьэнэуэ бзэм хэлэжьыхьу зэрыхэтыр гулгытапхьэщ. "Л" макъым мы и мыхьэнэр ар зыхэт псалъэхэм я мыхьэнэм гурылуэгъуэ къашлыжри, мыпхуэдэ шапхьэу лытапхьэщ мы псалъэхэр: «кьуалэ, кьуэладжэ».

Зы лэхуамбэ е лэхуэмбищыр пщальэ зыхуэхьу зы лыхьэ кьыдэхуэри "л" макъ мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэхэращ кьэзылуатэри, мыри "л" макъым зы клуэтэгъуэ мыхьэнэ зэрилэм и шапхьэхэщ: «залэ, шалэ».

Зы линием тету клуэтэгъуэр зытеухуам елытауэ зы бэгъуэныгъэуи зэрылгытапхьэр гурылуэгъуэнщи, мыпхуэдэ зы ужыгъуэ зилэрэ зыклуэри зы куэдагъуэ "заул" псалъэм кьэлуатэр.

Мы иужьрей шапхьэхэми кьызэрыхэщщи, и макъ мыхьэнэм ипкь итклэ, зы линием тету кьэхьу клуэтэгъуэр кьызэрылуатэ макъщ "л"ыри, мыпхуэдэуи зыгуэрыр зэрыегъэлеярэ зэрыбагъуэри зэрылгытэращ. Мы псалъэм езэгъ лэжьэклэ илэу бзэм зэрыхэлэжьыхьыт теухуа шапхьэщ мыхэри: «пэсэрейрэ икьуклэ пасэу шытыр кьызэрылуатэ псалъэщ "пэсэрилэ"р; псы защлэрэ псы нэхъ зыщлэмыту лытапхьэр "псыклэпсылэ"рэ "псырилэ"ущ кьызэрылуатэр; егъэлеярэ пцлы защлэу лытэр шыпсэ защлэрэ шыпсэ дыдэу зэрылгытапхьэклэрэ "шыпсэрилэ"ущ кьызэрылуатэр».

Цыхум и луэхугъуэм теухуаурэ мы псалъэхэми елытауэ иужьылуэклэ кьэхьуами, "залэ"рэ "шалэ" кьалэн зыгъэзащлэу зыгуэрым и зэхуакум далъхьэ лэмэпсымэри "хьэлэ"ущ зэралгытар.

Зы лбагъуэрэ зы линием иклуэр "л" макъ мыхьэнэклэрэ кьызэрылуатэм кьызэрыгуэклэщи, луэхугъуэитлрэ гуэритл (лэ) зэхуакум кьыдэхуэри "л" макъ мыхьэнэклэрэ кьызэрылуатэу псалъэхэр мэхуэр. Зыгуэрхэм я зэхуакурэ къадэхуэр абыхэм зэрыщымышьклэрэ кьызэрылуатэ щыклэрагъэнщ "лей"ри, мыпхуэдэри а зытеухуахэм кьелрауэщ кьызэрылуатэр (кьэлын)».

Зыми шымышьрэ зыри зымышьлэу, ауэ кьызэрыклуэ псэуклэрэ хэтыклэ зилэ цыхури (хьэ) лейуэ зэрылгытэ щыклэу ухуа псалъэхэщ мыхэри, икли "хьэ"рэ "лей (улеин: лей хьун)" псалъэхэм кьытехьукла "псалъэ зэгут"уи лытапхьэщ: «хьэулей, хьэулеин».

"Лы"р "лэ" гушлыум телъ лэ лыхьэу, зытелъым елыта лыхьэщи, ар зытелъ лэм кьеларэ тырищлараш. Мыпхуэдэу зэрылгытапхьэклэрэ, залэрэ шалэри зыгуэрым теухуауэ кьэлыныгъэ лыхьэу зэрыщытри гурылуэгъуэщи, зытеухуам елытауэ зы леигъэ лыхьэу лейрэ зыгуэрым шымышьыр кьызэрылуатэращ. Мыпхуэдэхэр "л" макъ мыхьэнэклэрэщ кьызэрылуатэр, икли зы "лэ"м тырищлэ луагърэ шабагъэрэ лантлагъэ зилэу зы лэ лэужыгъуэу зэрыщытри хэтыжу ухуа псалъэхэу

лбытапхьэщ мыхэри: «лэнлэн – лэлэн, ланлэ – лалэ, пылэлын, флэлэлын, зэфлэлэлын, зэпылэлын, зэпылэл, лантлэ; кьелэлыхын, илэлэн; лүлэлын; лүлэ».

Шыр зэрызырахуэ клапсэр "шхуэмылаклэ"ущ зэралбытари, ар шы хуным теухуауэ шытрэ икли мыланлэ зы клапсэу зэрыщытыр зыхэплъагъуэу ухуа псалъэщ.

Мы къэта шапхьэхэми ебгъэщхь хьуну, икли зы лъагъуэрэ линием ириклуэныгъэр "л" макъ мыхьэнэклэрэ зэрыгъэзащлэр зыхэлъыжу ухуа псалъэхуэу лбытапхьэщ мыхэр, ауэ икли "лы" псалъэри зыхэту лбытапхьэуи еджапхьэ псалъэхэщ: «кхьулэ»; «гъуэмылэ».

Зы мыващхьэ гуэрыр къеклуэклыу зэрылажьэмрэ, зы лъагъуэрэ линием тету гъэзащлэр "л" макъ мыхьэнэклэрэ кьызэрылуатэм езэгъыу ухуа псалъэу жылпхьэщ "щхьэл"ыр.

Зы лъагъуэрэ линием тету гъэзащлэ лүэхугъуэр кьызэрылуатэр "л" макъ мыхьэнэклэрэщи, мыпхуэдэу ухуа "лэн" глаголыр зы лүэхугъуэм хуэлуауэщ нобэ зэрызетхьэ щыклэри, мыр зэрыгъэзащлэ щыклэу ухуэж глаголхэщ мыхэри: «илэн, лүлэн, дэлэн, телэн, щлэлэн, зэхэлэн, цлэлэн».

Зы лъагъуэрэ линием тету гъэзащлэ лүэхугъуэр "л" макъ мыхьэнэклэрэщ кьызэрылуэтапхьэри, нэху бзийхэр зэрызеклуэ щыклэри "л" макъ мыхьэнэклэрэ кьызэрылуэтапхьэри гурылуэгъуэнщ. Аращи, "л" макъыр занщлэу "макъ глагол"у бзэм зэрыхэлэжьыхь "лэн"ым нэмышл, "лын, лэн" макъ глаголхэри нэху бзий зеклуэклэр кьызэрылуатэу бзэм щызоклуэр. Мыпхуэдэ мыхьэнэ зилэ "лын, лэн" глагол мыхьэнэр "блэн" глаголым зэрытеухуар гурылуэгъуэщи, "бл" макъ зэгуэрыр "л"ыклэрэ лажьэу зэрыухуари "л"ым мы и мыхьэнэращ. Мы зи гугъуэ тщлы "лын, лэн" глаголым кьытехьукларэ икли "л" макъ мыхьэнэклэрэ ухуауэ еджапхьэщ мы псалъэхэм: «лыдын, кьэлыдын, зэщлэлыдэн; лыбын, кьэлыбын, зэщлэлыбэн».

Зы къеклыгъэ ллэужьыгъуэри "дзэл"ущ зэрылбытари, ар абы зэрыфлэщам лъабжьэ хуэхуар а къеклыгъэм хэлъ зы лүэхугъуэрауэ кьыщлэклынщ.

"Л" макъым бзэм "префикс – суффикс кьалэн" хигъээщлэхькьым.

"Л" макъыр.

"Л" макъым кьытехьукл "макъ псалъэ"хэр.

Зы лъэ зилэрэ и лыри зэрыигъуэклэ тырищлэжу и щылэклэм зэрэзэгьклэрэ зэрыхьун хуар мы макъитым я къекхуплэгъуу утыку кьыхьэ "л" макъ мыхьэнэращ зытеухуар. Лъэ зилэу щыт гуэрэр и гъунапкъэм нэгъунэ клуэныр, зы лъэ зилэу щыт гуэрым зы нэщлыгъэ зэрымылэжклэрэ хуэклуэныр "л" макъ мыхьэнэклэрэщ бзэм кьызэрылуатэр. Аращи, зыгуэрыр зыдэклуаплэм нэсынрэ зэрыхьуплэм

хуэклүэу зэриувэр бзэм "л" макъ мыхьэнэклэрэ лажьэ псалъэхэмклэш кызырэлуатэр.

"Л" макъыр мыпхуэдэу утыку кыихьарэ мы зи гугъу тшылы луэхугъуэхэм теухуауэ бзэми хэхьэу зеклүэу хэт хьуа нэужьу жылэпхьэщ зы цыхур зэрыхьун хуеиплэм зэриувар кызырэлуатэ зы "макъ псалъэ"у "лы"р бзэм шыхэхьар. "Лы" псалъэр кыыщыхьуам деж, ар зэрыхьун хьуа дэтхэнэ зы цыхум теухуауэ зеклүэу шытагъэнти, псэуклэрэ зэхэтыклэм цыхухьур ипэ ишу шыщидзэм "лы" псалъэр зэрыхьун хьуа цыхухьум папшлэ зэрахьэу щидзагъэнуш. Мыраш "лы" псалъэр зытеухуауэ нобэм кыненасари, ар цыхухьур ипэ ишауэ зэрылгытэклэрэ кьеклүэклыу щлэзыдза зэхэтыклэ хабзэм хроникэ хэхьухьыжа псалъэш.

Зэрыхьун хьуа лъэр "лы"уэщ зэрылгытапхьэри, абы кыпэщытыж гъуэгъуанэр "лы" клүэтэгъуэ "лэ" макъклэрэ гъэзащлэ луэхугъуэщ: и лъэр зэрыхьун хьуарэ зэпкырыува зы псэушхьэр флэклыплэ имылуэ зыдэклүаплэр кызылуэ "лэ"р зы "макъ псалъэ"у "лэн" глаголыпкъщ. Зэрыхьун хьуарэ лыплэ иува цыхум кыпэщыт зэманьгъуэм флэклыплэ зэрымьлэклэрэ кыыхуихьынур "лэныгъэ"щи, лыплэ имылуауэ лэныгъэ кызыхуэклүэр "игъуэ нэмыс"щ.

"Л" макъым кытехьукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ кытыхьэу кытехьуклыж псалъэхэр, псалъэ кытыхьэу ухуэ "псалъэ зэгъуэтхэр".

Япэрауэ "л" макъым кытехьукл "макъ псалъэ"хэр кытыхьэу макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьу ухуэ псалъэхэм шыгъуазэ дыхуэхьунш.

"Лэн" глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлагъуэ макъхэр префикс зэрыхьуклэрэ ухуэж глаголхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «илэн, лулэн, гуэлэн, дэлэн, телэн, щылэн, щлэлэн, клэрылэн, кьуэлэн, хэлэн, хуэлэн, пылэн, флэлэн, нэлэн».

Мы шапхьэхэм шыщу, "лэн"ыр кызыдыщыхьу щыплэр кызылуэ префиксхэмклэ кьэлуатэу ухуэжа префиксиал глаголхэр "лэн" луэхур кызыэреклүэклэрэ зы зэманьгъуэ зэрихьклэрэ кызырэлуатэ щыклэу "хь" клэухклэрэи зэрыухуэжыфынур гурылуэгъуэнш. Ар шыхьукли, "лэн" глаголым "э"р похури, абы и кьалэныр "хь"ым егъэзащлэр: «илыхьын, лулыхьын, гуэлыхьын, дэлыхьын, телыхьын, щлэлыхьын, клэрылыхьын, кьуэлыхьын, хэлыхьын, пылыхьын, флэлыхьын».

Мы глаголхэр "кл" клэухклэрэ зэрыухуэжыфынур гурылуэгъуэщи, "лэн" луэхур глагол префикс макъым кыигъэлагъуэ щыплэм зэрызэфлэкыр кызырэлуатэуш мы глаголхэр зытеухуэрэ зэрыухуэжыр: «илыкын, лулыкын, гуэлыкын, дэлыкын, телыкын, щлэлыкын, клэрылыкын, кьуэллыкын, хэллыкын, пылыкын, флэлыкын».

Мы префикс макъхэм кьагъэлагъуэр "лэн" луэхур зэрызэфлэкл щхьэусыгъуэм теухуа шыхьуи шылэщи, мыпхуэдэш "кл" клэухклэрэ

ухуэжа мы глаголхэм я мыхьэнэр: «илыкын, телыкын, цлэлыкын, пылыкын, флэлыкын».

"Лы" макъ псалъэм кыпыхьэ макъхэмкӀэ кытехуклыж псалъэхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «лыгъэ, лыгъуэ, лыплэ, лышхуэ, лыкӀуэ».

"Лл" макъым кытехукӀа "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэхэри кьэтхьынщ.

"Лы" макъ псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхьэщ мыхэр: «"зауэ, лы" → зэуэл; "лы, жьы" → лыжъ; "лы, хъужь" → лыхъужъ; "пщы, лы" → пщыл; "лхукъуэ, лы" → лхукъуэл».

"Мэжэлэн"ри "лэн"ым кыпыхьэ макъклэрэ кытехуклыжа глаголу лытапхьэщ, мыпхуэдэ мыхьэнэ злэу зы "псалъэ зэпха"щ "псы хуэлэн"ри, абы кытехукӀа зы "псалъэ зэгүэт"щ мыр: «"псы, хуэлэ(н)" → псыхуэлэ».

"Лл" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Зыдэклүэфын хуэдызым хуэклүэныгъэр зэрыгъэзащлэр "лӀ" клүэтэгъуэу "лӀэ" макъ мыхьэнэклэрэщ зэрыгъэзащлэри, мыпхуэдэу хуэклүэныгъэ злэу гъээщлӀкӀэ злӀэ глаголхуэ "нэс глагол" жыхуалэхэм суффикс зэрыхуэхьунур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ шапхьэхэр "лӀ" макъым игъэзащлӀэ суффикс кьалэнэ илӀабжьэклӀэ кьэтащ. Ауэ езыр глагол мыхьуарэ глаголыпхьэу щытхэм щышу мы зи гугъу зэрытщӀам хуэдэу нэсыныгъэклэрэ гъэзащлэхэм "лӀэ"р клӀух хуэхьуу глагол утыку кьохьэри мыбдежым мыбыхэм теухуа шапхьэхэр кьэтхьынщ. "Лл, лӀэ" макъыр зыгуэрыр зыдэклүаплэм нэгъунэ зыхьращи, ар мыпхуэдэу зэрыгъэзащлӀэ щыклэрэ щыплӀэр кьызылуэ макъхэри префиксу кьыштэн хуейщ. Аращи, "лӀ, лӀэ" макъыр зи клӀухрэ суффиксу ухуэнэ глаголым зи мыхьуми хуэклүэныгъэрэ еклүэлэныгъэ кьызылуэ "е" макъыр префиксу кьыштэн хуейщ. Глаголыпхьэу щытрэ "е" префикс кьыштэу "лӀэ" клӀухклэрэ лажьэу утыку кьыхьэ глаголхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «елӀылэн, екхьулэн».

"Лл, лӀэ"р зыгуэрыр зэрыхьуплэм зэрынэсрэ зыдэклүаплэм нэгъунэ зэрыклүэр зыгъэзащлӀэ мыхьэнэщи, зыгуэр е зы щыплӀэ кьызылуэ макъхэм кьыклӀэлыкӀуэ "лӀ, лӀэ" макъхэмкӀэрэ глаголхэри утыку кьохьэфри, ар мыпхуэдэу зэрыгъэзащлӀэр кьызылуэ макъхэр кыпыхьэу, е а нэхьу мащӀэу "е" макъыр префикс хуэхьуу утыку кьыхьэ глагол шапхьэхэщ мыхэр: «елӀулын - елулэн, елӀулулэн, зӀелӀулулэн, телулулэн; егулын – егулэн».

Мы псалъэхэм я кьэхьукӀэ зыхэлъу ухуа псалъэщ "мэжэлэн"ри, ар езыр езырурэ зы шхыныгъуэм ежэлэныгъэу ухуауэ жылӀпхьэщ. Шхын зыхуэныкъуэ зы псэушхьэр кьыгуэта шхыныгъуэм зэрежэллэн щыклӀэм хуэдэу натуралу гъээщлӀнэу зы луэхугъуэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ псы зыхуэныкъуэри псым зэрежэллэнур, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэщ мыхэри: «псы хуэлэн, псыхуэлэ».

Мыбыхэм ещхь псалъэхэу лъытапхэщи, зы псэущхэм ишэчын хуэдиз щылым щхьэщыкыр кызырыхуэклуэрэ сымаджэ зыщын хуэдиз щыккэр кызырыхэхэр "л" макъ мыхьэнэккэрэ лажьэу зэпкырыувэ псалъэхэмккэщ кызырыуатэр: «щылэ лэн, щылэлэ».

"Лэн"ыр клуэдыплэщи, зигъэклуэдрэ зигъалэ пэлытэу егугъушэрэ гугъуехьыгъуэккэрэ гъэзашэ лүэхур кызыуатэ псалъэу "лэн" псалъэр зи лъабжьэу ухуаш мыри: «еллэлэн».

"Л" макъыр и мыхьэнэккэрэ бзэм зэрыхэлэжыху ухуауэ зи гугъу тцла мы шапхьэхэми зэрыхэплъагъуэу, зы "лэ"рэ гуэрыр зэрыхуфынурэ зыдэклуэфыным нэгъунэ зэрыклуэр зэрылътэрщ "л" макъ мыхьэнэри, дэтхэнэ щылэ гуэрыр мыпхуэдэ зы гъуэгуанэм зэрытетккэрэ сытри зэрылътэф макъуу зыкыгъэлъагъуэр "л" макъым. Аращи, сытри зыдэклуэным хуэклуэу зы ужыгъуэ зилэри, мыри зэрымыналуэм папщлэ, "л" макъым и ужыгъуэккэрэ (у) ухуа "лэу" псалъэр иккы сытми теухуа зы упщлэ лэужыгъуэрщ. Мы псалъэм зэрэзэгъщи, "лэужыгъуэ" псалъэм мы зи гугъу тцла "лэу" псалъэм кытехуыклауи (лэу-жыгъуэ) еджапхьэщ, ауэ иккы -нэхь игъуэу- "л" макъ "ужыгъуэ"у (лэужыгъуэ) кыхъуауи еджапхьэщ. Аращи, псалъэхэм хэту плъагъу "л"ырэ "лэ" макъхэм сытым дежи зэрыхуэн хъуа цыхур (лы) зэрылътэ щыккэу, е иккэм иккэжым зыдэклуэплэу псэущхэм кыпэщытыр (лэн) зэрылътэ щыккэу еджэн хуейуэ зэрыщымытыр гурылуэгъуэщ.

"Л" макъым "префикс – суффикс квалэн"у игъэзашлэхэр.

И макъ мыхьэнэм елытащи, зы лүэхур зыдэклуэфын нэгъунэм ехьыр "л", лэ"р глаголхэм суффикс зыхуэхуэм деж. Ауэ мыпхуэдэ мыхьэнэ зыхуигъэзэщлэнэ глаголыр зытеухуа лүэхугъуэри зыгуэрым нэсыныгъэ зилэхэращи, "л", лэ" макъыр суффикс зыхуэхуэ глаголхэр мыпхуэдэ лүэхугъуэхэм теухуаш, ар дэтхэнэ зы глаголым суффикс хуэхуыкым. Ипщэккы кызырыхэдгъэщаци, "л", лэ" суффиксккэрэ ухуэжын папщлэ, а глаголхэм я гъэзэщлэклэрэ зыщыгъэзэщлэнур кызыгъэлъагъуэ макъ гуэрхэри префиксу кыапыхьэн хуейщ. Ди "макъ глагол" шапхьэхэм щыщу мыпхуэдэу гъэзэщлэклэ зилэ глаголхэм теухуауэ къэтащ "л", лэ" макъыр суффикс зэрыхуэккэрэ ухуэж глагол шапхьэхэри, мы глаголхэм хуэклуэныгъэрэ еклуэллэныгъэ кызыгъэлъагъуэ "е"р префикс кыазрыхуэхуэккэрэ зэрыхуэж глагол шапхьэхэщ мыхэр: «еиллэн, еуэллэн, елулэн, елуэллэн, есыллэн, едзыллэн, еджыллэн, еджэллэн, едыллэн, етыллэн, етыллэн, етлэллэн, ещыллэн, ещыллэн, ещлэллэн, ешлэллэн, ечыллэн, екыллэн, еклуэллэн, ехууллэн, ехуллэн, ехьэллэн, елълэллэн, елыллэн, еллэллэн, евыллэн, евэллэн».

**БЗЭГУПЭ КЪАРУКІЭ ДЗЭПЭ ДҮРЭШЫР ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭР:
«Д, Т, Тl».**

Бзэгупэ къаруклэ дзэм диху жьым къыгъэху макъхэщ мыхэр. И макъ мыхъэнэми елытащи, мы макъхэм щыщу япэ къэхъуауэ ипэ игъэщыпхъэр "д" макъращ. Абы къыклэлъыккыуэрэ елытауэ лытапхъэщ "т, тl" макъхэр утыку къызэрихъар. Къэхъуплэгъурэ зы макъ гупу зэрыщытым зэрэзэгккэрэ я макъ мыхъэнэхэр зэлъытащи, мы зэрызэлъыта щыккэлэ къэхъуауэ тлытэу бзэм зэрыхэхъарэ зэрыхэлэжыхъым щыгъуазэ дыхуэхъунщ. Дэтхэнэ гуэрыр зэрызэккырылгэрэ зэрызэхэлъыр формэу зэрылгытэр "д" макъ мыхъэнэращ; зэккырылгэрэ зэхэлъыр бэгъуэныгъэм зыхуэзышэу абы и ккыуэцлым хъугъэу ирищлэри "тl" макъ мыхъэнэм теухуащ; зэккырылгэрэ зэхэлъыныгъэ зилэр зэрызэхъэщыккэрэ зэхъэщыккыныгъэу къэхъури "т" макъ мыхъэнэм теухуащ.

Мы къэтлугъэхэм зэрэзэгъщи, мы макъ гупым хиубыдэ макъхэр мыхъэнэклэрэ зэлъытащи, дэтхэнэ зы макъым бзэм хагъээзщыхъыр адрей макъым елытарэ я зэхуакум зэпыщлэныгъэ зыдэлъ макъхэрщ. Мыхъуэдэу щыщыткли, мыбыхэм щыщ зы макъккэрэ лгытэ гуэрыр детал гуэрккэрэ зэрызэхъэщыкккэрэ адрей зы макъымкли зыщылгытэфыр мащлэкъым. Нэгъуэщыгу жыплэмэ, я мыхъэнэклэрэ зэрызэлъытарэ детал гуэрккэрэ зэрызэхъэщыккым езэгъуу мы макъищкли зэхуэдэ псалъэхэр зэрыухуэфыр гурылуэгъуэнщ. Аращи, зы итыплэрэ щыплэр "д" макъ мыхъэнэклэрэ зэрылгытэр гурылуэгъуэщи, зы итыплэрэ щыплэм къыпэщыт дыдэу а итыплэрэ щыплэм теккыуэтыккыныгъэр "т" макъ мыхъэнэклэрэ зэрылгытапхъэм нэмыщл, а итыплэрэ щыплэм елыта унэтлыныгъэри "тl" макъ мыхъэнэклэрэ зэрылгытапхъэри гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, зы итыплэрэ щыплэм елыта зы жыжъагъэр зы итыплэрэ щыплэу "д" макъккэрэ зэрылгытэу; мы къэхъу жыжъагъэр зы итыплэрэ щыплэм теккыуэтыккыныгъэрэ щхъэщыккыныгъэу къызэрыхъур "т" макъ мыхъэнэклэрэ зэрылгытэу; икли, зы итыплэрэ щыплэм елыта унэтлыныгъэккэрэ къэхъу жыжъагъэри "тl" макъ мыхъэнэклэрэ зэрылгытэу псалъэ ухуэныгъэм теухуа щапхъэу зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэщ мыхэри, нобэ абы щыщ зыр (адэккэ) литературэбзэм пэжу илгытэрэ адрейхэр зэригъэккыуэдри гулытапхъэщ: «адэккэ, атккэ, аткккэ».

"Д" макъыр.

"Д" макъым къытехъукк "макъ псалъэ"хэр.

Зэхэлъыныгъэр, зэхэтыныгъэр, зэккырылгыныгъэр "д" макъккэрэщ зэрылгытэрэ формэу къызэрыгъэлъагъуэр. Мы и макъ мыхъэнэклэрэ бзэм хигъээзщыхъыр мащлэкъым "д" макъми, ар утыку къыщицхъам

кышцидзэу цыхум мыпхуэдэ лүэхугьуэхэм теухуауэ зэрихьэу щидзагьэнщ.

И макъ мыхьэнэм кызырыгуэклэ зэхэлъыныгьэрэ кьаруфлагьэр, илъыплэрэ нэщлплэр кырылуэу холэжыыхьыр "д" макьыр бзэми, макъ псалъэхэу утыку кыхьа нэужь, мыпхуэдэ псалъэхэр цыхум кыигьэунэху лүэхугьуэщлэхэр кызырылүэтэклэрэ зэхуэклыурэ нобэми кьэсауэ жылэпхьэщ. Мы псалъэм кызырыгуэклэ, пкьырэ лэпкьлэпкьым илъыплэ хуэху фашэрэ шыгьын ухуэныр **"дын"** глаголклэ кьэлуатэу, **"ды"**р занщлэу зы глаголыпкьэрэ **"макъ псалъэ"**у бзэм хэхьащи, ар цыхум зызэрихуапэ фашэрэ шыгьын шызэригьэпэщым хуэзэу кьэхуа псалъэу жылэпхьэщ. **"Дын"** лүэху егьэклүэклырэ дыуэ шытынри зы **"макъ псалъэ"**у **"дэ"**р зи глаголыпкь **"дэн"** псалъэм кьэлуатэр. Дыпхьэу шытымрэ дын лүэхум езыри зы псалъэу **"дын"** псалъэм кьэлуатэр.

Зэхэтыныгьэр **"д"** макъ мыхьэнэклэ зэрылгытапхьэм ипкь итклэ, япэрейрэ бзэр кызырылуатэ нэрыбгэу шыт **"сэ"**м езыр зыхэт гупыр **"д"**ыуэ зэрыщытклэрэ зы **"макъ псалъэ"**у **"дэ"**уэщ зэрилгытар.

Зыхэт гупыр **"сэ"**м **"дэ"**уэ зэрилгытэу кьэху мы цлэпапщлэм нэмышц, и клүэцлым илъ кур зыхуэщхьэпэ цыхум мы курэ фэ быдэу зэтэль пхьэщхьэмышхьэ ллэужыгьуэри **"дэ"**уэщ кызырылуатар.

Зэпкьырылгыныгьэрэ зэхэлъыныгьэр, зэдэщлгыуныгьэрэ зэхэтыныгьэр **"д"** макъ мыхьэнэклэрэщ зэрылгытэри, дэщлгыуныгьэрэ дэтхэнэ зы лъэныкьуэклэ гурыхь зыхуилэу лгытэнрэ кыхьэхыныгьэри **"дэн"** глаголыпкь **"макъ псалъэ"**у **"дэ"**клэрэ кьэлуатэр: «содэ, си гум едэ, си гум идэкьым».

"Д" макьым кьытехьукла **"макъ псалъэ"**хэр бзэм зэрыхэлэжыыхьыр: макъ кьыпыхьэу **кьытехьуклыж псалъэхэр**, псалъэ кьыпыхьэу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

Япэу **"д"** макьым кьытехьукла **"макъ псалъэ"**хэр кьыпыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьу ухуэ **псалъэхэм** шыгьуазэ дыхуэхьунщ.

"Дын, дэн" глаголхэр зэрыгьэзащлэ щыклэр кьэзыгьэлъагьуэ макьхэр кьыпыхьэу кызырылуатэрэ зэрыхуэжыр гурылуэгьуэунщ. Мыпхуэдэу я префиксиал глаголхэр ухуэжынууши, **"дын"** глаголыр зыгьэзащлэм пыщлауэ кызыреклуэклыр **"хь, кл"** суффиксклэрэ зэрыхуэжу кызырылүэтапхьэри гурылуэгьуэуши, мыпхуэдэ щапхьэщ мыхэр: «идыхьын, лудыкын, гуэдыхьын, тедыкын, щлэдыхьын, клэрыдыкын, кьуэдыхьын, хэдыкын, пыдыхьын, флэдыкын».

"Дын" лүэхур гьэзащлэу зэрыщытыр кызырылуатэ **"дэн"** глаголыр префиксиалу зэрыхуэж щыклэу кьэху глаголхэм теухуа щапхьэхэри кьэтхьынщ: «идэн, лүдэн, гуэдэн, тедэн, тедыхьын, тедыкын, щлэдэн, клэрыдэн, хэдэн, хэдыкын, пыдэн, флэдэн».

"Дын" глаголыр зытеухуарэ дыпхэу шытри глагол формэклэ ухуа зы псалъэу "дын"у зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, кыпыхъэ макьклэрэ ар бзэм зэрыхэлэжыхъ шапхэщ мыхэри: «дынхэкл, дыныпхъэ - дыпхъэ».

"Дын, дэн" глаголрэ "дын" псалъэм кызыртехъуклар зэхэгъэклыхъэу шымыту ухуа псалъэхэри мащлэкъым. Мыпхуэдэхэм теухуа лэмэпсымэрэ луэхугъуэхэри мы псалъэхэм кызыртехъуклар гурылуэгъуэщи, игъуэ кышысрэ мыпхуэдэхэр цыхум кышигъэунэхум хуэзу къэхъа псалъэхэм шыщ шапхэщ мыхэр: «данэ, луданэ, дыд, лъэпэд, фэнд»; «"дын, дэн"клэ лэзэри "дэр"щ».

Зы "макъ глагол"ри мы къэта шапхэм хуэдэу ухуа "дэн" глаголращи, абы и мыхъэнэр зыгуэрыр "дэщлыгуныгъэклэ гурыхъ кыхуэхъун"ращ. А глаголыр зытеухуар къэзыгъэлъагъуэ макъ кыпыхъэу префиксиал глаголу зэрыхуэжыфынури гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ шапхэщ мыхэр: «идэн, игу идэн, щидэн, хуидэн, фидэн, хэдэн».

Мыбыхэм шыщу "хэдэн" глаголращ нэхъ щхъэжрэ хуиту лэжэклэ зилэу ухуари, абы кытехъуклыжрэ "дэн" глагол мыхъэнэ зилэу ухуэ псалъэу жылэпхэщ мыр: «хадэ».

"Хэдэн"ыгъэклэрэ кыхах къэклыгъэ гуэрхэр зэхуэдэу ялгытэрэ зэхуагъадэу зыхасэ щыгу пыухытыкла гуэрщ "хадэ" зыхужалар. "Хэдэн"ыр зы куэдагъэм (хэ) теухуауэ къеклуэкл "дэн" луэхуу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи (хэ-дэ), мыпхуэдэу "хэдэн"ыгъэрэ "дэн" луэхугъуэ (дэ) защлэу зэхэлъыныгъэри (хэ) кызырылатэр "дэн" глаголым кыпыхъэ макьклэрэ ухуэж мы псалъэмклэщ: «дахэ».

"Дахэ"р гум идэрэ зэрыхэдэклэрэщ зэралъэри, гум идахэу зэхэлъыныгъэ зилэращ. "Дахэ" псалъэр кызырэхъауа щыклэу "дэн" луэхугъуэу къэхъуарэ дэныгъэрэ дэныплэм итри кызырылатэ зы псалъэи шылэщи, ар "дэн"ыгъэм нэхъ игъуэр щигъуэтыр кызырылатэ псалъэщ: «дэгъуэ».

"Сэ" нэрыбгэр зыхэт гупыр "дэ"уэщ зэрылгытари, кыпыхъэ макьклэ ар бзэм зэрыхэлэжыхъым теухуа шапхэи къэтхынщ: «дэр, дэри, дэрклэ».

Зы пхъэщхъэмыщхъэ лэужыгъуэхэри "дэ"уэщ зэрылгытари, ар кыпыхъэ макьклэ бзэм зэрыхэлэжыхъым теухуа шапхэщ мыхэри: «дэшхуэ, дей, дэшхуей, дэжъей; щыдэ».

"Д" макъым кытехъукла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми деплгынщ.

Зы пхъэщхъэмыщхъэр зэрылгыта "дэ"р зыхуэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхэ къэтхынщ: «"дэ, цыкly" → дэцыкly».

"Сэ" нэрыбгэр зыхэт гупыр "дэ"щи, ар зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхэу лытапхэщ мыхэри: «"дэ, дэ" → дэрдэр; дэрдэру, дэрдэрурэ».

"Дын, дэн" глаголрэ псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхьэш мыхэр: «"дэр, бэр" → дэрбэр; "лъэ (лъакъуэ), пэд(ын)" → лъэпэд».

Гурыхьыгъэ зилэн мыхьэнэ зилэ "дэн" глаголым кытехьукла псалъэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхьэ кьэтхьынщ: «"дахэ, нагъуэ" → дэхэнагъуэ; "хадэ, цыкълү" → хадэ цыкълү → хадэцыкълү».

"Д" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхькларэ ухуэ псалъэхэр".

Зэпкырылтыныгъэр, зэхэлтыныгъэрэ зэхэтыныгъэр зы формэу зэрылтыгъэ макъ мыхьэнэш "д"ыри, узыхэт гупыр "дэ"уэ зэрылтытэми зэрэзэгъуэ, узыщыщрэ узрилъэпкыу укьызтехьукларэ укьызщлэхьуари "д" макъ мыхьэнэкларэщ кьызэрылуатэр: «адэ, адэшхуэ, дадэ, адэкъуэш, адэш».

Мы псалъэхэм хэт "а"р жьжыагъэ кьизылуэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, "тхьэмэдэ" псалъэм "тхьэ"м кыкълэлъыкълүэ макъ мыхьэнэкларэ ухуауи еджапхьэш, икли абы хиубыдэ "адэ"м мы зи гугъу тшлэ псалъэу зэрыщыткларэи еджапхьэш.

"Адэ"м теухуауэ мыри пыщапхьэш: укьызщлэхьуа уи зы лъэныкъуэр узыщыщыгъэрэ узыхэтыгъэу "дэ"кларэ кьызэрылуатэ "адэ" псалъэр укьэзылэхьуауэ уи зы лъэныкъуэу щыт "анэ"р зэрылтытам (сурс, ресурс: нэ) хуэдизу уи кьэхьуныгъэр зыпыщлауэ зэрыщымытым а псалъэхэр зэрыухуа макъхэм шыгъуазэ укъащыр.

"Адэ"р уи блэклэрэ узыщыщращи, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэмклэ икли жьжыагъэ щылэплэ кьызэрылуатэри гулгытапхьэш: ««адэ, аддэ; адреи, адрьщл».

Дэтхэнэ гуэрым зы итыплэрэ щылэплэ зэрилэр гурылуэгъуэнщи, жьжыагъэр "а"кларэ зэрыгъэлъагъуэу итыплэрэ щылэплэр мы зэрылтыта псалъэхэм хуэдэу, гъунэгъуу щытрэ ди пашхьэм ит щылэплэрэ гуэрхэри "д" макъ мыхьэнэкларэ ухуэ псалъэхэм кьалуатэр: «мыдэ, модэ; мыбы и деж → мыбы деж → мыбдеж; абы и деж → абы деж → абдеж».

Зэпкырылтыныгъэрэ зэхэлтыныгъэрэ формэу зылыгъэ "д" макъым мы итиплэрэ илыплэр зылысыр налуэу утыку кьызэрыримыльхьэр гулгытапхьэщи, мы и макъ мыхьэнэ щыкълэм зэрэзэгъкларэ зыгуэрыр зыдэщылэ щылэплэрэ зэрызэхэт щыкълэм теухуа упщлэхэри "д" макъ мыхьэнэкларэ мэхуэр: «дэнэ, дэнклэ, дэтхэнэ, дапщэ, дауэ».

Аращи, зыгуэрыр зэрызэпкырылщыкларэ зэрыщылэм теухуауэ налуэкъым "д" макъ мыхьэнэм гурылуэгъуэ кьыщыр, ауэ зыгуэрхэр зэрызэхэтыр, зэхэтыныгъэ кьызэрыхьур, зыгуэрыр адреи гуэрым зэрыпыщлэр "д" макъ мыхьэнэкларэ ухуэ псалъэхэм кьызэрылуэтапхьэр гурылуэгъуэнщи: «хуэдэ, зэхуэдэ, хуэдэн, зэхуэдэн, зэхуэгъэдэн»; «дыдэ, ар дыдэ».

Зэхуэдэныгъэу зи гугъу тшлэ псалъэхэр бзэм шызекълүэу зэрыщидзэм кьызэрыгуэкълэ, егъэщхьыныгъэрэ зэхуэдэныгъэкларэ кьэхьуа псалъэхэш мыхэри, мы ипэклэ кьэтахэм елыгытауэ фылуэ иужьклэ кьэхьуа псалъэхэу

зэрыщытри гурылуэгъуэнщ: «шыд (шы хуэдэ), шхыдэн (шхын хуэдэн), шхыдэ»; «мыхьэлъэри "уэм хуэдэу псынщлэ" жыхуилэу "уэд"у лыытагъэнщ».

Зэхэтыныгъэшхуэри "д" макъ мыхьэнэклэрэ кызырылуэтэфынур гурылуэгъуэнщ: «куэд, куэдылуэ, куэдыщэ, куэду, куэдклэ».

Зэхэтыныгъэрэ зэкъуэтыныгъэм лъэщыгъэ кызыригъэхъунур гурылуэгъуэщи, лъэщыгъэу лыытапхъэ бзэ мыхьэнэхэри "д" макъклэрэ кьолуатэр. Зэхуэмыдэ луэхугъуэхэм теухуами, кызырылуатэ лъэныкьуэклэ лъэщыгъэрэ зэпэщыгъэ зи мыхьэнэуэ "д" макъклэрэ ухуа псалъэхэщ мыхэр: «быдэ, убыдын, къэубыдын, зэщлэубыдэн»; «диин»; «задэ, узэдын, зэщлэуздэн; укъуэдиин, лъэдий»; «дыжын, дыщэ»; «дыгъэ (зэхэлъыныгъэрэ лъэщыныгъэу лажьэ; "гъэ" ллэужьыгъуэ), лыдын – къэлыдын; дэп; уд».

Зыгуэрыр а зэрыщыт закъуэми, ар а зэрызакъуэу зэрыщытрэ зэрызэкъырылуэ "д" макъ мыхьэнэклэрэ кьэлэуэтапхъэщ: «кьудей – кьуэдей».

Лъэщыгъэрэ кьаруфагъэщ зэхэтыныгъэрэ зэкъуэтыныгъэри, зыгуэрым еуэнрэ улэгъэ щыныри "д" макъ мыхьэнэклэрэ ухуа псалъэхэмклэ кьолуатэр: «удын, дыркъуэ; дагъуэ».

"Удын"ыр зэрыгъэзашлэ щыклэу ухуа "пыудын" псалъэм кытехуыклауэ зэрыщытыр гулытапхъэщ мылыаплэр зэрылбытэ "пыуд" псалъэр.

Зэкъырылбыныгъэрэ зэхэлъыныгъэр формэу "д" макъ мыхьэнэклэ мэлъытэри, зэкъырылбыплэрэ илбыплэмрэ мыпхуэдэхэм теухуауэ гъэзашлэ луэхугъуэхэри "д" макъ мыхьэнэклэрэ кызырылуэтэфынур гурылуэгъуэнщ: «кудэн, икудэн, щлэкудэн, зэщлэкудэн».

Зэхэлъыныгъэрэ зэкъырылбыныгъэр формэу "д" макъ мыхьэнэм кызырылуатэм зэрэзэгъуэ, мыпхуэдэ илбыплэрэ итыплэр икли зы нэщыгъуэу зэрылбытапхъэр гулытапхъэщи, илбыплэу щытрэ нэщыгъуэри "д" макъ мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэхэм кызырылуэтапхъэр гурылуэгъуэнщ: «нэд, надэ, дэгъу, дагуэ, уэд»; «хьэдэ; хьэдырыхэ, хьэдагъэ».

Нэщыгъуэр "д" макъ мыхьэнэклэрэ кызырылуэтэфым зэрэзэгъэрэ кызырыклэлъыкьлэуэщи, зыри зыдэщымылэрэ зы щыплэуи мылытапхъэ нэщыгъуэм кьуэн луэхугъуэри "д" макъ мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэхэм кьолуатэр: «кьуэдын, кьуэдыкьей, кьуэдыплэ, кьуэдыгъуэ; дыжын, щхьэдыкь».

Зыгуэрым кьуэдыгъуэ кьыхуэклэуэнрэ и гъуэр кьуэдынрауэ жылэпхъэщ "дыгъун, дыгъуэн" псалъэхэр зэрыухуа щыклэри. Иджым щымылэжрэ блэкла махуэри, кьуэдыплэм нэса махуэри "дыгъу" кьэхъусагъэххэу "дыгъуасэ" псалъэращ кызырылуатэр. жылэпхъэщ. Мыбы нэмыщл, и гугъу щытщл зэманыплэу нобэрэ иджым имытыр зы зэманыгъуэ

пыухытыклауэ кызырылуэтапхэри "д" макъ мыхьэнэклэрэщ: «нышэдибэ; пшэдей, пшэдеймышц - пшэдеймышцклэ».

Зэпкырылыныгэрэ зэхэлыныгэрэ формэу зэрылытэу илыплэрэ итыплэр, клуэ пэтрэи нэщыгьуэрэ клуэдыгьуэм теухуа псалъэхэр зэрыухуа макъ мыхьэнэщ "д"ыри, ар иклэм иклэжым дэтхэнэ зы луэхуклэ щхьэпэныгьэ зыхэлэрэ дэтхэнэ зы лэужыгьуэ зи мыхьэнэуи бзэм шызеклуэу щидзагьэнщ. Мыпхуэдэу "щхьэпагьэ зилэ"рэ "лэужыгьуэ" зи мыхьэнэуэ ухуауэ жылэпхэщ мы псалъэхэр: «лэдэ, уадэ, , кыдэ, кладэ, фадэ, дыд, шэхудэ, дакьэ, дамэ».

Тхыгьэ лэужыгьуэуи еджапхэщ, икли тхыгьэ зэрылыуи еджапхэщ нобэрэй цлэныгьэ еплыкклэу бзэм хэхьа "тхыдэ" псалъэри, ар зытеухуа "хисторие"м хиубыдэ псори зыхэзымыубыдэ зы псалъэу, "тхыгьэ"м хуэлауэ кьэгьэщлэ зы псалъэщ. Ауэ, тхыгьэ зэрихьэу кьэгьуэгурыкклэуэ ямылытэрэ зымылытэж зы лэапкьым цыхум кьыгьуэгурыкклэуэр кызылуэ "хисторие"р "тхыдэ" псалъэмкли кьэлүэтэныр езым хуэфашэрэ хуэщхьэпэшхуэуи зэрышымытыр гулытапхэщ.

"Дэ"р зэпкырылыныгэрэ зэхэлыныгэрэ формэу кызылуэ макъ мыхьэнэщи, дэтхэнэ зы глаголыр мыпхуэдэу зэрыгьэзащлэ щлыклэу префикс кьалэн зыгьэзащлэ макъщ. Ауэ "дэ"р ищхьэ кызыпыхьэу ухуэ глаголыщлэхэр щылэщи, ипэклэ кьэта шапхээхэм нэмышц, зэдэщыгьуу гьэзащлэрэ зы дэтыплэм шыгьэзащлэ луэхугьуэхэр кызырылуатэ щлыклэу ухуа глаголхэм теухуа шапхээхэр мыхэр: «дэлун - едэлун, дэлун – едэлун, дэщлын - кьыдэщлын – зэдэщлын, дэцлэн, дэгун, дэкуэн, дэклын, дэклуэн, дэхьун – кьыдэхьун – зэдэхьун, дэхын, дэхьэн, дэльхьэн, дыхьэшхын - дэхьэшхын, дэлын, дэсын, дэтын, дэнэн - кьыдэнэн».

"Д" макъым "префикс – суффикс кьалэн"у игьэзащлэхэр.

"Сэ"р зыхэт гупыр зэрылытэ цлэпапщлэщ "дэ"ри, абы теухуауэ гьэзащлэр глагол лэжэклэу ухуэ псалъэм "дэ"м теухуа "нэрыбгэ гьэлыагьуэ"р "префикс" зэрыхуэхьуклэрэщ. Кыкклэлыкклэу макъым и кьэлүклэм елытауэ "д" макъыр "т, тл"ыуэ шызэхьуэклэ щылэщи, мыхэри зыхэту "дэ"м теухуа "нэрыбгэ гьэлыагьуэ"р префикс хуэхьуу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхээхэр ди "макъ псалъэ"хэм теухуауэ кьэтхьынщ: «дой, дыунщ, дыуэнуш, дылуаш, долуэ, дысынщ, дьзынуш, ддзаш, догьу, дьджынщ, дыджэнуш, ддаш, додэ, ттынщ, ттлынуш, дыжащ, дожэ, тцынщ, тцэнуш, тцлаш, дошлэ, дыклуэнщ, дыхьунуш, тхуаш, долъэ, тплынщ, дыфынуш, дов, дващ»; «дыцыхуш, дыфлщ, ды-Адыгэщ».

"Сэ"р зыхэт гупыр "дэ"уэ зэрылытэм нэмышц, зы гупклэ гьэзащлэ луэхугьуэри "дэ"р префикс зыхуэхьуу глаголклэрэщ кызырылуатэр. Мыпхуэдэ глаголым "дэ" макъыр префикс шыхуэхьуклэ, а луэхур зыгьэзащлэм дэщыгьуэныгьэщ "дэ"м кьыгьэлыагьуэри, а луэхур гупым зэдащлэу кызырылуатэр "дэ"м ипэ кыхуэ "зэ" префиксклэрэщ кызырылуатэр. Аращи, гупклэ гьэзащлэ луэхур а хэтхэм зэгьуэу (зыр зым

дэгъусэу) зэрагъэзашлэр къэзыгъэлъагъуэ "зэ" макъыр "дэ"м ипэ къыхуэу префикс хуэхъууш глаголыр зэрыхуэр. Мыпхуэдэ шапхъэхэри ди "макъ глагол"хэр мы и мыхъэнэклэрэ "дэ"р префикс зэрыхуэхъуклэрэ къэтхъынщ: «дэин – зэдэин, дэун – зэдэун, дэуэн – зэдэуэн, дэлун – зэдэлун, дэлуэн – зэдэлуэн, дэсын – зэдэсын, дэзын – зэдэзын, дэдын – зэдэдын, дэдэн – зэдэдэн, дэтлын – зэдэтлын, дэтлэн – зэдэтлэн, дэщын – зэдэщын, дэщэн – зэдэщэн, дэщлын – зэдэщлын, дэшэн – зэдэшэн, дэклун – зэдэклун, дэхъун – зэдэхъун, дэхун – зэдэхун, дэхъын – зэдэхъын, дэплын – зэдэплын, дэфын – зэдэфын, дэвын – зэдэвын, дэвэн – зэдэвэн».

"Дэ"р гуп зэхэтыныгъэм нэмышц, икли зы зэпкъырылгыныгъэрэ зэхэлгыныгъэр формэу къызылуэ макъ мыхъэнэуэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, мы и мыхъэнэклэрэ глаголхэр зэрыгъэзашлэ щыклэ къызылуэу префикс къалэн егъэзашлэр. Дэщыгъуу гъэзашлэрэ зэдэщыгъуу гъэзашлэр "дэ, зэдэ" префиксклэрэ къызэрылуатэм теухуа шапхъэхэр ипэклэ къэтащи, мы къэта глагол лэжъэклэм щыщу "дэ"р зи префиксу ухуа псалъэхэр икли "дэтыплэ формэ"у зэреджапхъэри гулгытапхъэщ. Аращи, зы луэхур зы дэтыплэ – дэлгыплэ – зэтетыплэу зэрыгъэзашлэм теухуа шапхъэхэри ди "макъ псалъэ"хэм теухуауэ къэтхъынщ. Глаголыр зэрыгъэзашлэм елгытащи, "хь, kl" префиксклэрэ гъэзашлэу ухуэжахэр "*" нэгъыщэклэ къэгъэлъэгъуаш: «дэин – дэихъын*, дэун, дэуэн – дэухъын* – дэуклын*, дэсыхъын*, дэзын – дэзыхъын*, дэдзын, дэгъын – дэгъыхъын*, дэгъухъын*, дэджын – дэджыхъын*, дэджэн, дэдын – дэдыхъын*, дэдэн, дэтлын – дэтыхъын*, дэтлэн, дэщын, дэщыхъын*, дэщэн, дэщлын – дэщыхъын*, дэшэн, дэклын – дэкыхъын*, дэклун – дэклыхъын*, дэхъун – дэхъыхъын*, дэхун, дэлэн, дэлэн – дэлыхъын*, дэплын – дэпыхъын*, дэфыхъын*, дэвын – дэвыхъын, дэвэн».

"Д" макъым дэтхэнэ зы глаголым суффикс къалэн хуигъэзашлэкъым, ауэ ар глаголхэм суффикс хуэхъунклэрэ зэрыхушлэкъури гулгытапхъэщ.

"Т" макъыр.

"Т" макъым къытехъукл "макъ псалъэ"хэр.

"Т" макъыр зытеухуа бэгъуэныгъэклэрэ гъэзашлэу утыку къыхъа щхъэщыкыныгъэр зэрылгытэращ "т" макъым и мыхъэнэр. Дэтхэнэ гуэрыр зэрылгыта щыклэм щхъэщыкыныгъэр "т" макъ мыхъэнэклэрэщ къызэрылуатэри, щылэгъуэ зылэу лгыта дэтхэнэ гуэрым щхъэщыкыныгъэ зи мыхъэнэ "т"ыр щылэгъуэ жыхуэтлэрэ щылэу щыт дэтхэнэ гуэрыр зыхэзыбубдэ пкъыгъуэшхуэри, дэтхэнэ зы щылэ гуэрэри зэрызэщхъэщыклэрэ зэрыклуатэр къызэрылуатэ макъращ.

Дэтхэнэ гуэрым щхъэщыкыныгъуэ, абы къыпкъырыклэрэ щхъэщыкыр "т" макъ мыхъэнэклэрэ къызэрылуэтапхъэр гурылуэгъуэщи, "т" макъыр

утыку к̄ыхьа нэужь, мы и макъ мыхьэнэклэрэ гъэзащлэ лүэхугъуэ к̄ызылүэ **"тын"** глаголыпкыу **"ты"**ыр зы **"макъ псалъэ"**у куэд дэмыкыу бзэм хэхагъэнщ.

"Тын" глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр к̄ыхьэщу ухуэж глаголхэщ мыхэри: «етын, зэдэтын, к̄етын, хуэтын, хуэтын, пэтын, флэтын, флетын, нэтын-2».

Мы зи гугъу тшлар (тын) зы глаголщ, ауэ мыпхуэдэ глагол формэу ухуа зы псалъэщ **"тын"**ри, ар **"тын"** глаголклэ гъээзщлапхьэу щытращ: глаголу **"тын"** лүэхугъуэр зытеухуарэ **"ят"**у щытыращ **"тын"**у ялыгъэри, ар икли ятыпхьэу **"тыгъэ"** жыхуалэрщ.

"Т" макъым к̄ытехьукла **"макъ псалъэ"**хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ к̄ыпыхьэу **к̄ытехьуклыж псалъэхэр**, псалъэ к̄ыпыхьэу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

"Т" макъым к̄ытехьукла **"макъ псалъэ"**хэр к̄ыпыхьэу макъхэмклэ бзэм зэрыхэлэжьыхьы ухуэ **псалъэхэм** деплтынщ.

"Тын" глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр к̄эзыгъэлыагъуэ макъхэр префиксу к̄ызырэпыхьэклэрэ к̄ытехьуклыж глаголхэщ мыхэр: «етын – иритын, щытын – щыритын, щлэтын – щыритын, хуэтын, флэтын, нэтын».

Ауэ **"тын"** лүэхур к̄ызыреклүэклэрэ гъэзащлэу зэрызэфлэкыр **"хь, кл"** макъ суффиксхэмклэ к̄элүатэу глаголыр зэрыхуэжыфынур гурылүэгъуэнщи, мыбыхэм теухуа щапхьэхэри к̄этхьынщ: «итыхьын, лутыхькын, гуэтыхьын, дэтыкын, щлэтыхьын, клэрытыхьын, к̄уэтыкын, хэтыхьын, пытыкын, флэтыхьын».

"Тын" глаголым к̄ыпыхьэу макъхэмклэ к̄ытехьуклыж префиксиал глаголхэм нэмыщл, к̄ытехьукл псалъэхэм теухуа щапхьэхэри к̄этхьынщ: «тыхь, тыгъэ; нэтын; етэ».

Глагол формэу ухуарэ **"тын"** глаголклэ гъээзщлапхьэу щытыр к̄ызырэлүатэ **"тын"** псалъэмрэ и лэжьэклэхэм макъ к̄ыпыхьэу бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуа щапхьэщ мыхэри: «тышхуэ, тынышхуэ, тыгъэшхуэ, тыхьышхуэ».

"Т" макъым к̄ытехьукла **"макъ псалъэ"**хэр зыхэту ухуэ **"псалъэ зэгүэт"**хэми деплтынщ.

"Тын" глаголымрэ к̄ытехьукла псалъэхэр зыхэту ухуа **"псалъэ зэгүэт"** щапхьэщ мыхэр: «"щхьэ, тыхь" → щхьэ тыхь → щхьэтыхь; "псэ, тыхь" → псэ тыхь → псэтыхь».

Тыхь хьун мыхьэнэ зилэ **"тын"** псалъэр зыхэту ухуэ **"псалъэ зэгүэт"** щапхьэщ мыхэри: «"нысэ, тын" → нысэ тын → нысэтын; "псэ, тын" → псэ тын → псэтын».

"Т" макъ мыхьэнэр **"бзэм зэрыхэлэжьыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр"**.

"Т" макъыр щхьэщыкыныгъэ зи мыхьэнэщи, ар дэтхэнэ гуэрыр зэрылгыта щыклэм щхьэщыкыр к̄ызырэлүатэ макъ мыхьэнэщ.

Щылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрым и щылэгъуэр зэрихьыр зэрыджкларэщи, дэтхэнэ зы джыгъуэри зэрыщытарэ щымыджауэ щытам щхьэщыкыныгъэу зэрыщытыр гурылэгъуэщ. Ар зэрыдж щыклары и уэз зэригъэскларэщи, дэтхэнэ гуэрыр сыгъуэкларэщ зэрызэщхьэщыкыр. Нытлэ, дэтхэнэ зы щылэгъуэ сыгъуэм иту зэрылгытапхьэр гурылэгъуэнщи, абы и щылэгъуэр зэрихь щыклэу зэрызэщхьэщыкырэ и щылэгъуэр зэригъэклэуэри "т" макъ мыхьэнэращ кызырылэгъуэапхьэр. Мыпхуэдэщ дэтхэнэ зы щылэгъуэ зилэри, дэтхэн гуэрыр "с"ырэ "т" зэхуакум итрэ сыуэ щыту зы "щы" лэужьыгъуэу лгытапхьэщ. Мы псалъэхэм кызыралыуатэщ упщлэрэ пэджэжу ухуарэ "т" макъыр зыхэт мы псалъэхэр: «сыт, мыст».

Щылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрыр зылысым теухуа упщлэщ "сыт"ри, зэхэтыклэ хабзэ зилэрэ дэтхэнэ и зы нэрыбгэр щхьэжу зэрылгытарэ зы цлэи зилэж цыхум теухуа упщлэр "хэт" псалъэращ.

Дэтхэнэ гуэрым и щылэгъуэр зэрихьыр зэрызэщхьэщыкыну аргуэру утыку кызызэрихьэжкларэщи, мы щылэгъуэ клэуэтэгъуэр "т"ыклэрэ зэрыгъэзэщлэпхьэр гурылэгъуэнщи. Зыгуэрым теухуа лъэгаплэр а гуэрым щхьэщыкыныгъэу зэрыщытыр гурылэгъуэщи, дэтхэнэ гуэрыр зыхэтрэ зыдэщылэ щыплэм елытауэ щхьэщыкыныгъэ зилэу зэрылгытэри "т" макъ мыхьэнэклэрэ кълэуэапхьэщ. Аращи, зыгуэрыр щхьэж зэрылгытэ щыклэу, ар зыдэщытрэ зыхэтым кыхьэщрэ зы лъэгаплэу зэрылгытэ щыклэу ухуа глаголхэщ мыхэр: «итын, лутын, дэтын, тетын, щытын, щлэтын, кълэтын, хэтын, зэхэтын, пытын, флэтын, зэфлэтын».

Мы псалъэхэр зэрыухуа щыклэу лгытапхьэщи, итыплэрэ зыдытыплэр кызылыуэу "т" макъклэрэ лажьэу ухуа псалъэхэщ мыхэри: «ут, утыку; курыт».

Зыгуэрым и гущылыр "т" макъ мыхьэнэклэрэ кызырылэгъуэапхьэм кызызэрыгуэклэщи, зыгуэрым тету теклхьыныгъэрэ теубэныгъэри "тэ" клэухклэрэ ухуэ мы псалъэхэм кыалыуатэр: «утэн, зэхэутэн».

"Т" макъыр щхьэщыкыныгъэ мыхьэнэуэ зэрыщытым ипкь итклэ, лъэгаплэ зилэрэ лъэгаплэм хуэклэуэныгъэу гъэзашлэ лэухугъуэхэри "т" клэухклэрэ ухуэж псалъэхэм кызыралыуэтэнур гурылэгъуэщ: «лэтын, лэтащхьэ; лэтэ, лэмбатэ; шатэ (шэ гущылым тырищлэ), матэ (тетыплэ хьу), щхьэнтэ (щхьэм телгыплэ хуэхьу); лъэтэн (лъэр лэауэ клэун; "лъэн"ым лъэгаплэ игъуэту гъэзэщлэн)».

"Т" макъыр щхьэщыкыныгъэщи, лъэгаплэ лъэныкыуэр кызырылуатэм хуэдэжу, дэтхэнэ зы лъэныкыуэклэ гъэзашлэ щхьэщыкыныгъэри "т" макъ мыхьэнэклэрэ лажьэ псалъэхэмклэ кызырылэгъуэапхьэр гурылэгъуэщ. Зыгуэрыр зыдэщытыплэм щхьэщыкырэ икыу зэрыкыуатэр (э) "тэ" макъ мыхьэнэклэрэ лэжьэклэ зилэу ухуэ псалъэхэм кыалыуэтэнщи. "Клэун" псалъэм и мыхьэнэр гурылэгъуэщи, ар езыр гъуэгу тетыххэр кызырылуатэ псалъэщ. Абы "тэ" кыпыхьэжу ухуэж глагол мыхьэнэхэр "кыун"

лүэхугуэр лъэбакъуэ лъэбакъуэу зэщхьэщыкыныгъэкӀэ зэрыгъэзащӀэм теухуэну кыщӀэкӀынщи, мыпхуэдэу ухуэ глаголхэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ. "КӀуэн" псалъэм кӀэух хуэхъуу ухуэ мы псалъэхэр "тэ" макъым игъэзащӀэ зы суффикс кӀалэнуй зэрылбытапхъэр гурылүэгъуэщ. Мыпхуэдэу ухуэ "кӀуэтэн" глаголымрэ ар зэрыгъэзащӀэ щыкӀэкӀэ ухуэж глагол шапхъэхэщ мыхэр: «кӀуэтэн, икӀуэтын, екӀуэтэлэн, екӀуэтэхын, дэкӀуэтэн, зэдэкӀуэтэн, дэкӀуэтеин, текӀуэтэн, текӀуэтыкын, щӀэкӀуэтэн, къэкӀуэтэн, хэкӀуэтэн, хуэкӀуэтэн, хуекӀуэтэлэн, фӀэкӀуэтэн, пыкӀуэтэн, пыкӀуэтын, пыкӀуэтыкын, нэкӀуэтэн».

"КӀуэн" глаголым "тэ"р кӀэух зэрыхуэхъурэ префикс гуэрхэри кызыэриштӀэкӀэрэ ухуаш мы глаголхэри, мыбы нэмышӀ, "кӀуэн"ым кытехъуаӀэрэ мыкӀуэу зыдэщытыплэм щхьэщыкыныгъэрэ икӀыныгъэу гъэзащӀэ лүэхугуэхэри "кӀуэ-ы → кӀу"м "т, тэ"р кӀэух зэрыхуэхъуаӀэрэ ухуэ глаголхэм кӀауатэр. Мыпхуэдэу ухуэж глаголыр зыгуэрым теухуарэ хуэкӀуэу щыгъэзащӀэм деж, ар "тэ" кӀэухкӀэрэщ зэрыхуэри, зыгуэрым теухуарэ хуэкӀуэныгъэ зимылэу щхьэщыкыныгъэ мыхъэнэ закъуэ илэу щыгъэзащӀэм дежи, "т" кӀэухкӀэрэщ зэрыхуэр. Мыпхуэдэу "т, тэ" кӀуэхкӀэрэ ухуэж глаголхэщ мыхэр: «икӀутын, икӀутэн, лӀкӀутэн, дӀкӀутэн, текӀутэн, щӀӀкӀутэн, кӀрыкӀуэтэн, кӀуэкӀутэн, хӀкӀутэн, пыкӀуэтэн».

"лун, лүэн" глаголыр макъ кызыхэгъэӀукынарэ зыгуэрхэр жылэнращи, зыгуэрыр "лун, лүэн"кӀэрэ зэрыщыту утыку кыльхъэн лүэхугуэхэри мы глаголым "тэ" кӀэух кызыэриштӀэ щыкӀэу ухуэж глаголхэращ къэзыуатэри, мыхэри мы ипӀэкӀэ зи гугъу тӀцӀахэм хуэдэу, "тэ"м и суффикс кӀалэнуй лбытапхъэщ: «лүэтэн, къӀлүэтэн, лүэтэжын, лүэрыуатэ, лүэрылүэтэж».

ТекӀуэтыкыныгъэ зи мыхъэнэуэ "тэ"р суффиксуи лбытапхъэу ухуэ глаголхэм теухуа шапхъэр мащӀэкъым. ИкӀи иужьрей псалъэхэм хуэдэу ухуа шапхъэщ мы зи гугъу тӀцынур. Зыгуэрым и "лү, лүэ"р абы и хэхьэплэрэ хӀкӀыплэу и лӀплэрэ гущӀылым теухуа мыхъэнэщи, зыгуэрым и гущӀылурэ и щыфэр тешынарэ хэшыныгъэкӀэ гъэзащӀэ лүэхугуэр кызыэрыуатэ псалъэщ мыхэр: «лүэтэн, лүэтын».

Зыгуэрыр зэрыщыт щыкӀэм икӀынарэ зэхъуэкыныгъэ кыыхуэкӀуэнри "тэ" кӀэух зилэ псалъэхэмкӀэ кызыэрыуэтапхъэр гурылүэгъуэщи, мыпхуэдэу ухуа глаголхэщ мыхэр: «гъуэтэн, къутэн, тӀэтэн – тӀэтын».

"Хун, пщын" глагол мыхъэнэхэр гурылүэгъуэщи, апхуэдэ щыкӀэкӀэрэ зэщхьэщыкыныгъэрэ лӀнатӀэ лӀнатӀэу гъэзащӀэ лүэхугуэхэр абыхэм "тэ"р кӀэух зэрыхуэхъуаӀэрэщ кызыэрыуатэр: «хутэн – къэхутэн, пщытэн – къэппщытэн».

Мыпхуэдэ щыкӀэрэ мыхъэнэ зилэу къэхъуа глаголщ "лъэ"м ехьӀлауэ (лъэ-ы → лъ), икӀи лъырэ зэрыкӀуатӀэкӀэрэ гъэзащӀэу лбытапхъэу мы утыку кыыхахэри: «лъытэн, гулъытэ».

Зыгуэрыр зэрыщылэр "щ" суффиксклэрэ кызырэыгъэлагуэрэ кызырэылатэр гурылуэгъуэщи, зэрыщылэрэ утыку зэритыр налуэ щымытыр "т" суффиксклэрэ зэрыгъэзашлэм теухуауэ лэжьэклэри илбабжьэклэ къэтынуш. Ауэ мыпхуэдэ мыхьэнэ зилэрэ зыгуэрыр зэрыщылэн хуейм зэрыщымылэр и мыхьэнэуэ "т" макъ клэухклэрэ къэлүэтэу ухуэ псалъэи щылэш: «къэтын (ар къэтш; ар фыуэ къэташ)».

Зыгуэрыр къэтрэ е иджыри къэмыгъэунэхуауэ налуэ мыхьауэ щытмэ, ар зыдэщылэ "гъуэ"р утыку кыигъэхьэнри "т" клэухклэрэ гъэзашлэу ухуэ псалъэклэ кызырэылатэпхэр гурылуэгъуэнш: «гъуэтын → къэгъуэтын».

Зыгуэрыр кызырэжьэраш "п, пэ" макъым гурылуэгъуэ кыищри, абы "т" макъ кыиклэлъыкыуэ ухуэ "пэт"ым щхьэжу кыырилэу гуэр щымылэми, зэрыхуа макъхэмклэ бзэм щыхэлэжьыхьу зы псалъэш. Зыгуэрым и къэхьупэр къэунэхуауэ, ауэ утыку кыщимыхьэм деж, ар "хьу пэта"уэш зэрылбытэр. Мыпхуэдэ псалъэхэш мыхэри, "пэт"ыр бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэм теухуауэ зыгуэрыр "къэхьуу зэрыпэт"ымрэ кыпыщэнэу зэманыгъуэклэрэ кызырэыхьунур кызырэылатэ псалъэхэш: «кыуэрэ пэт, клуэ пэтрэ».

Лъэгаплэрэ тетыплэу (т) щытым (тэ) тегъэзэщылыхьрэ абы зэрытеджыхьклэрэ ("тэ-и" → те) гъэзашлэ луэхугъуэхэр кызырэылатэр "тэ, те"клэрэ къежьэ глаголу зэпкыроувэр. Мыпхуэдэ глаголхэр "тэ, те"р префикс къалэнклэрэ глаголхэм кыпыыхьу зэрыхуэнур гурылуэгъуэщи, мыбыхэм теухуа щапхьэхэр илбабжьэклэ къэтхьынш, ауэ мыбдежым "т, тэ, те"клэрэ къежьэу зэпкырыуэ глаголыщлэхэм теухуа щапхьэхэр къэдгъэлъэгъуэнш: «тегуэн, текуэн, текъуэн, тэджын - къэтэджын, теджын - къэтэджын, тещын, теклын, теклуэн, текхуэн, техуэн, техын, техьэн, телъын, теплэн-2, тебэн, тенэн - кытенэн».

Глаголхэм нэмышл, лъэгаплэрэ тетыплэ – телыплэу щытхэр зэрылбытэ псалъэхэри "т, тэ, те"клэрэ къежьэуш зэрыхуэр: «тепшэ, тепшэч, табэ».

"Т" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзашлэхэр.

"Щ"ыр зи суффикс дэтхэнэ зы псалъэр гурыщхьуэ темылъу зэрыщылэр налуэ зыщлраши, щхьэщыкыныгъэ зи мыхьэнэ "т" макъыр суффикс зыхуэхьу псалъэм зэрыщылэр налуэ мыхьууш кызырэылатэр. Мыпхуэдэу "щ"ыр суффикс зыхуэхьурэ зэрыхуэхьу щыклэу "т" макъри дэтхэнэ зы псалъэм суффикс хуохьури, ди "макъ псалъэ"рэ "макъ глагол" лэжьэклэхэм щыщ гуэрхэм теухуа щапхьэхэр къэтхьынш: «лэт, ит, лут, луэт, сэт, сэрт-2, сэрат-2, цыт, цлэт, дзэт, гъэт, гъуэт, гэт, гут-2, дэт, дынт, тынт, щыт, щэт, щыт, шлэт, шыт, шэт-2, чыт, чэт, кут, куэт, клыт, клэт, къут, къуэт, кхьэт, кхьуэт»; «ут, уэнт, лунут, луат-2, сыт, сэнт, зынут, дзат, идзат*, гъыт, гъунт, джэнут, дат, итт, итлынт*, ищынут*, шлат, ишлат*, шлэт, ишлэт*, шэнт, ишэнт*, чат, клыт, кыуэнт, хьунут».

Глагол лэжьэклэ гуэрхэр "т" суффиксклэрэ кыщылатэм деж, зы префикс кызырэраштэр "*" нэгъыщэклэ къэгъэлъэгъуаши, а глаголхэр луэху

лэужыгыгуу зэрыщитрэ зэрыгээзашлэ щыклэращ абы зы префикс кыиштэн хуей щлэхур.

Зыгуэрыр зэрымыхуар псалъэм суффикс хуэху "кым"клэрэщ налуу кызырыуатэри, кызырымыхуар налуэ дыдэу зэрыщымытри щхэщыкыныгыэ зи мыхэнэ "т" клуэтэггуэр (тэ) мыхуныгыэ суффикс "кым" ипэ кыхуу псалъэм суффикс зэрыхуэху клэрэщ кызырыуатэр. "Т"ыр "щ"ыр суффикс зыхуэхурэ зэрыхуэху щыклэу суффикс хууэ жытлащ ипшэкли, ар хуупхэ псалъэхэм теухуаш. Зэрыгурылуэггуэщи, и макъ мыхэнэм елытащи, "щ"ым мыхуныгыэ суффикс кээзыштэу ухуэ псалъэхэм суффикс яхуэху кым; ауэ "т" макъ мыхэнэм зэрелытащи, ар мыхуныгыэ ухуэ псалъэхэми "тэ"уэ суффикс яхуохуфыр. Гулытапхэщи, "т" суффиксклэрэ кышыуатэм утыку кыха мыхэнэм зэрытеклыжращ абы "э" кыпыхэж "тэ"р суффикс щыхум игээзашлэри, псалъэр "т"ыклэрэ кызырыуэта щыклэм зэрытеклуэтыкыр "тэ"клэрэ гээзашлэу, псалъэр мыхуныгыэу зэрыхуэнум хуегэхэзырыр. Мыпхуэдэ лэжэклэри дэтхэнэ зы псалъэм теухуауэ зэрыгээзашлапхэр гурылуэггуэщи, ди "макъ пальэ"рэ "макъ глагол" лэжыклэхэм "т"ыр суффикс язэрыхуэху клэрэ ухуа псалъэхэм "тэ" суффикс кыштэу мыхуныгыэу кызырылуэтэжым теухуа шапхэхэр кээдгэальэггуэжынщ: «лэтэ кым, итэ кым, лутэ кым, луэтэ кым, сэртэ кым-2, сэрэтэ кым-2, сэтэ кым, цытэ кым, цлэтэ кым, дзэтэ кым, гьэтэ кым, гуэтэ кым, гэтэ кым, гутэ кым-2, дэтэ кым, дынтэ кым, тынтэ кым, щытэ кым, шэтэ кым, щытэ кым, цлэтэ кым, шытэ кым, шэтэ кым-2, чытэ кым, чэтэ кым, кутэ кым, куэтэ кым, кытэ кым, клэтэ кым, кьутэ кым, кьуэтэ кым, кхэтэ кым, кхуэтэ кым»; «утэ кым, уэнтэ кым, лунутэ кым, луатэ кым-2, сытэ кым, сэнтэ кым, зынутэ кым, дзатэ кым, идзатэ кым*, гьытэ кым, гьунтэ кым, джэнутэ кым, датэ кым, иттэ кым, итлынтэ кым*, ищынутэ кым*, шлатэ кым, ишлатэ кым*, цлэтэ кым, ицлэтэ кым*, шэнтэ кым, ишэнтэ кым*, чатэ кым, кытэ кым, клуэнтэ кым, хунутэ кым».

Мыхэр "т, тэ"м игээзашлэ суффикс кьалэнщ. Мыбы кышчымынэу, "т" макым префикс кьалэни егээзашлэр. "Т" макыр бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэу зи гугуэ тшлэ лэагплэрэ тетыплэ мыхэнэращ "т" макыр глаголхэм префикс зэрыхуэху щыклэри, префикс зыхуэху глаголыр зытеухуа луэхугуэр зы лэагплэрэ тетыплэм щызырыгээзашлэр кьегэальагуэр. Мыпхуэдэу гээзашлэф дэтхэнэ зы глаголым префикс хуохуфыр "т" макьри, ар "заншлэ глагол"хэм префикс зэрыхуэху щыклэри нэхыбэу тетыплэрэ лэагплэм зэрыджыр кызылуэ "те (тэ-и)"уэщ. Мыбыхэм теухуа шапхэхэри "заншлэ глагл"хэу щыт ди "макъ глагол"хэр инфинитиву зэрыщытым теухуауэ кьэтхынщ: «теун, теунэ, телун-2, телуэн-2, тесыхын*, тецлэн, тезын, тедзын – тедзэн, тегьын, тегыхын*, тегьун – тегуэн, тегухын*, тэджын, теджыхын*,

теджэн, тедыхын*, тедэн, тетыхын*, тетыхын*, тещыхын*, тещыхын, тещлэн, тешэн – тешын, течын, течэн, текыхын*, теклхын*, техухын*, техун – техуэн, телэн, телэн, телэн, тепыхын*, тefыхын*, тefыхын*».

Мы къэта шапхэм шыщ глагол гуэрхэр "тэ, те" префиксклэрэ лажьэу шызэпкырыувэжым деж, лүэху лэужыгъуэ глагол гуэрхэр зэрыгъээщлэклэм суффикс гуэри къаштэн хуей мэхури, мыпхуэдэхэр "*" нэгъыщкэлэ къэгъэлъэгъуаш.

"Тl" макъыр.

"Тl" макъым къытехъукl "макъ псалъэ"хэр.

Зэхэлрэ зэпкырылху шытым хищл къаруш "тl" макъ мыхьэнэри, зыхищлэр зэрыплытри, зэрыунэтлэр зэрыбагъуэри къэзыгъэщл къаруш.

Хищлэрэ плытыным теухуа мы и мыхьэнэм къызэрыгуэкклэ, "тl" макъыр утыку къыхауэ куэд дэмыкху бзэм зы "макъ псалъэ"у "тlын" глаголыпкху хэхагъэнщ "тlы"р. Ар гъэзащлэу зэрыщитри "тlы"р зи глаголыпкху "тlэн"раш.

"Тl" макъ мыхьэнэм гулхытэ шыхуэпщым деж, ар хъугъэ зыхэлху зэрыщитыр гурылугъуэщи, адыгбзэм хигъээщлхьэрэ къызэрыхэщри мыпхуэдэ мыхьэнэ зэрыгъэзащлэклэрэщ. Нобэ "тlы"р зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэт щыклэр цыхум лэщ зыхуищыжа зы псэущхэ лэпкхым и хъур зэрилхытэраши, ар абы зэрыфлишам и лъабжэр "тl" макъыр зэрымакхыхураш, ауэ мы псэущхэжхур мыпхуэдэу къырилуэу зэрыщидзар бзэр зэрыхуэн хъуа нэужу гъунэгъу лъэхьанэхэраш.

"Хъу"гъуэ гъэбэгъуэн мыхьэнэ зылэ "тl" макъым и клуэтэгъуэ "тlы"р зы "макъ псалъэ"у къыпыщэныгъэрэ унэтыгъэ къырилуэу псалъэхэр зэрызэпх къалэн егъэзащлэр.

"Тl" макъым къытехъукlа "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхьыр: макъ къыпыхьэу къытехъуклыж псалъэхэр, псалъэ къыпыхьэу ухуэ "псалъэ зэгъэтхэр".

"Тl" макъым къытехъукlа "макъ псалъэ"хэр макъ къыпыхьэу бзэм зэрыхэлэжыыхьэу ухуэ псалъэхэм деплхынщ.

Зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлъагъуэ макъхэр къыпыхьэу "тlын, тlэн" глаголхэр зэрыхуэжым теухуа шапхэщ мыхэр: «итlын, лутlын, гуэтlын, дэтlын, шытlын, щлэтlын, клэрытlын, къэтlын, къуэтlын, хэтlын, хуэтlын, пытlын, флэтlын, нэтlын»; «итlэн, лутlэн, гуэтlэн, дэтlэн, шытlэн, щлэтlэн, клэрытlэн, къэтlэн, къуэтlэн, хэтlэн, хуэтlэн, пытlэн, флэтlэн, нэтlэн».

Мы префиксиал глаголхэм шыщу щыплэрэ къежаплэ къэзыгъэлъагъуэ префикс зыпытхэм "хь, кл" макъхэр суффикс яхуэхъуу зэрыхуэжыфынури гурылугъуэщи, мыпхуэдэ шапхэщ мыхэр:

«итыхын, лутыхын, гуэтыхын, дэтыхын, щлэтыхын, клэрытыхын, кьэтыхын, кьуэтыхын, хэтыхын, пытыхын, флэтыхын».

"Тын, тлэн" глагол зыхэту ухуа псалъэщ "ятлэ"ри, ар тыныгээрэ тлпхэу тыфыну шыт щлы ыхээрэ щылээрэщ.

"Тлэ" макъ псалъэм кыпыхэ макъхэмклэ кьытехуыкыж псалъэхэщ мыхэр: «атлэ, нылэ, тланэ, итланэ; нетлэ».

Зы псэущхэ лъэпкым и хьур зэрылыгта "ты" псалъэр кыпыхэ макъклэ бзэм зэрыхэлэжыхым теухуа шапхэи кьэтыхынщ: «тлпхуэ».

"Тл" макъым кьытехуыкла "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми деплынщ.

"Тын, тлэн" псалъэр зыхэтрэ абы кьытехуыкла "ятлэ"м кыпыхэ псалъалэжхэмклэ ухуэ "псалъэ зэгүэт" шапхэщ мыхэр: «"ятлэ, псы" → етлэпс; "ятлэ, ху(ж)" → етлэху; "ятлэ, плы(ыж)" → етлэплы».

"Тлэ" макъ псалъэ зыхэтрэ кьытехуыкла "итланэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхэщ мыр: «"итланэ, гъэ" → итлэнгъэ – етлэнгъэ».

"Тл" макъ мыхэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Гъэбгъуэныгээрэ унэтыныгъэ зи мыхэнэрщ "тл" макъри, ар кызклэлыкыуэ дэтхэнэ макърэ псалъэм унэтыныгъэрэ бэгъуэныгъэ егъуэтыр. Мыпхуэдэу макъ гуэрхэм кыкклэлыкыуэ ухуэ псалъэхэрэщ мыхэр: «атлэ, ятлэ, лутлэ, лүэнтлэн, тлэтылэ, тлатлэ, жьантлэ, шытлэн – зышытлэн, клутлэ - хьэклутлэ, клуртлэ - щхьэклуртлэ, плытын, плытлэ, нылэ, нетлэ».

"Тл" макъыр зыгэлэжэну макъхэр кыкклэлыкыуэ ухуэ псалъэхэри щылэщи, мыпхуэдэу макъитклэ ухуа псалъэхэщ мыхэр: «тлпн, тлү, тлысын, тлыгъуэн, тлыгу, тлэтэн, тлатлэ, тлэщлын, тлэкы, тлэхун, тлылын – гъэтылын, тлалэ, тлэпын, тланэ - итланэ».

"Тл"ыр хьугээрэ гъэбгъуэныгъэ макъ мыхэнэ зилэращи, мыпхуэдэ мыхэнэ зилэу кьэху псалъэхэщ мыхэр: «"тлы"плэрэ бэгъуаплэм ихуэныгъэр "тлыгъуэн"ращи, зыгуэрыр зэрыбагъуэ щыкыуэ зэрыужьыр "унэтын"ыгъэщ».

Унэтыныгъэрэ бэгъуэныгъэ зи мыхэнэщ "тл" макъри, хэхуэныгъэ зилэ щлэблэр "тл" макъ мыхэнэклэрэ кызырыуатэ псалъэхэри щылэщ: «тласэ, тлалэ».

"Тл" кьару кызыхуэуэр тлыгъуэрэ зэрыгуэклэрэщ унэтыгъэм зэрытехэри, мыпхуэдэу кьэху "тл" ужыныгъэр кызырыуатэ "тлы"р бзэм зэрыхэхьа щыкылэр "тлы"щ. "Тлы" псалъэр мы и мыхэнэклэрэ бэгъуэныгъэрэ унэтыныгъэ кызырыхуэрэ кызырежьэр кызылуэ псалъэу бзэм щызекуэу шытагэнти, куэду иужьклэ цыхум бжэн лүху кыгъэунэхуа нэужым ар (тлы) зэрыгъуэклэрэ бжыгъэ пэщлэдзэрэ кьежьаплэ "зы"м кыкклэлыкыуэ бжыгъэр кызылуэ бжыгъэцлэу бзэм щызекуэу зэрыщлэдзэжари гурылуэгъуэщ.

Адыгэбзэм клэух макъ щэхухэр "ы"ншэу къэлуу зэрызеклэур гурылуэгъуэщи, бжыгъэцлэхэри мыпхуэдэщ: «цыхуищ, цыхуипл, цыхуитху». Ауэ "у"клэрэ ух зы псалъэу утыку кыхьарэ зы бжыгъэцлэу щыт "tly"ри зи бжыгъэр кызырэлуатэ псалъэм "у"ншэу кызырэпхьэри гурылуэгъуэщ: «"цыху, tly" → цыхуитl; "псалъэ, tly" → псалъытl». Мыбы лъабжыэрэ щхьэусыгъуэ хуэхьур "tl" макъ мыхьэнэращ. Аращи, "tl" макъ мыхьэнэр зыхэзыщлэм унэтлыгъэрэ ужыгъуэ кыхуэзыгъаклуэращи, мыпхуэдэу къэхьу ужыгъуэр щхьэж кызырэлуатэ "tly"м кытехьукла псалъэщ "tly"р. Ар къэхьу "tl" унэтлыгъэр щхьэжу кызырэлуатэращи, "tl"ыр зыхищлэр зы псалъэклэ кыщылуатэм деж, а псалъэр зытеухуа луэхугъуэм ужыгъуэрэ унэтлыгъэ зэригъуэтынур псалъэм клэух хуэхьу "tl"ыклэ кызырэлуэтэнур гурылуэгъуэщ. Аращи, зи бжыгъэр "tly"уэ щытыр псалъэм "tl"ыр клэух хуэхьуу кыщылуатэклэ мэгъэзащлэри, мыращ зи бжыгъэр "tly"уэ щыт псалъэр "tl" клэухклэрэ кызырэлуэтэфым лъабжэ хуэхьур.

Бэгъуэныгъэрэ унэтлыныгъэ кызтехьукл макъ мыхьэнэ зилэ "tl"ыклэрэ къэхьу псалъэщ "ятлэ"ри, ар икли "tлын, tlэн" луэхугъуэу гъээщлапхьэу зэрылгытари гулгытапхьэщ. Бэгъуэныгъэрэ унэтлыгъэ кызтехьукл "Tлын, tlэн" луэхугъуэми хуэфлрэ къэтлыгъуафлэу зэпкырылэу, зэхэтлыгъуэрэ зэрытлыгъуэми лгытапхьэщ "tlatlэ"ри, мыпхуэдэ щыклэ зилэрэ мыпхуэдэ щлын луэхугъуэ кызылуэ псалъэщ мыхэри: «щхьэклуртлэ»; «плытлын, зэхэпытлыхьын, иплытлэн, дэплытлэн, теплытлэн, щлэплытлыхьын, хэплытлэн».

"Tl" макъым бэгъуэныгъэрэ унэтлыныгъэщ и мыхьэнэри, зыгуэрыр зэрызэпкырылэ щыклэм кытеклрэ кызырэтытлыкыу зэрыгъэзащлэр къэзылуатэр "tlэплын" псалъэращ.

Псышхуэ хьурейрэ хым хэт щылыгъэ пыухытыклар "tлыгу"щи, зи тхыщлэр кыхьэщхьэхуклари "tлыгур"ущ зэрылгытэр. Нэм ищхьэ лъэныкьуэу кыхьэщхьэхукла лыхьэу щхьэ гупэ лъэныкьуэу кыхьэтлыгуклари "натлэ"ущ зэрылгытэр. Жьым хуэфашэ тлысыплэрэ жьэгущхьэр зэрылгытэри "жъантлэ"ущ.

Зыгуэрым зы щыплэм кыхьэщу позицэ игъуэтынри "tl" макъ мыхьэнэклэрэ къэлуатэу ухуэ псалъэхэщ мыхэри: «tлиин, къэтлиин; тлысын; тлыгын - гъэтлыгын».

И лъэмклэ зы щыплэм гъэтлыгынри игъуэрэ флыщэу зи плэ зыгъуэтыныгъэщи, зы псэущхьэр зы щыплэм щысыныгъэ игъуэтынри "tлысын, етлысэхын" псалъэхэмклэщ кызырэлуатэри, мы псалъэхэр "tl" макъ мыхьэнэклэрэ зэрыухуэм и лъабжэри мыпхуэдэ щыклэр псэущхьэм и кьарур зэрытеуплланщлэрэ кьаруфлагъэ зэрыхьум ипкь итклэщ.

Зыгуэрым илурэ и пэ лъэныкьуэр къэгъэшын луэхур къэзылуатэр "луэнтлэн" глаголращ.

Зыри умышхынрэ уемыфэнращ нэщл убыдынри, ушынэщлым деж лур пхауэ жылэпхэщ. Нэщыр зэраухрэ лур шхэнрэ ефэнклэ хуит щыхьум теухуа махуэм папщлэ "лутыж" жалэу щытащ.

Зыри жымылэнрэ мылуэн папщлэ жалэри "цлыутл → цлутл"щ (цлутл жыумылэ!).

"Тл"ыр бэгъуэныгъэрэ унэтлыныгъэ мыхьэнэ зилэ макъщи, зыгуэрыр езыр езырурэ зэрыбагъуэрэ зэрыунэтлыр хуэм хуэмурэщи, мыпхуэдэр "тл"ыклэрэ клуэм (тлэ) зэреклуэлэрэ (клу) кылуатэу ухуагъэнщ "тлэклу" псалъэр.

"Тл" макъым бзэм *"префикс – суффикс кьалэн"* хигъээщлыхькъым. Ауэ игъуэ щыхьум деж, зыхуэигъуэ псалъэхэм "тл"ыр и макъ мыхьэнэклэрэ суффикс язэрыхуэхуфынури гулытапхэщ.

ДЗЭРЭ ЛУПЭР ЗИ КЪЭХЪУПІЭ МАКЪХЭР: «Ф, ФІ, В».

"Ф" макъыр.

"Ф" макъым кытехьукл "макъ псалъэ"хэр.

Жьэм кыжьбэдэкл жьыр зы кьаруклэрэ луплэм щихьуэу кьэхьу макъщ "ф"ыри, абы и мыхьэнэри мы кьызэрыхьуа щыклэм езэгъуэ зы макъщ. Кьэруфлагъуэ клуэцлым кыщыхьум теухуащ "ф" макъ мыхьэнэри, дэтхэнэ гуэрыр цыхьум игъээщлэн лъэклыныгъэр "ф" макъ клэхьуклэрэщ кьызэрылуатэр (щыфын, клуэфын). Ар бзэм хэлэжыхьу зэрыщлэдзари мыпхуэдэ мыхьэнэ игъээщлэу жылэпхэщи, дэтхэнэ глаголым "ф" суффикс зэрыхуэхьум илъябжьэклэ и гугъу щытщынщ.

И лъэклыныгъэклэ зыгуэрхэр зэригъээщлэфым и лъябжьэр езыр зэрыщылэрэ и гъащлэр зэрихь мы и лъэклыныгъэращи, и щылэгъуэм ипкъ итклэ, абы и клуэцлым кыщыхьу кьарур кьизылуэращ "ф" макъ мыхьэнэр. Аращи, щылэгъуэ кьару кьизылуэу дэтхэнэ гуэрым и клуэцлым кыщеклуэклыр абы и гущылым тырищлэжрэ а гуэрым и теплэри кьэзыгъэщращи, мыри кьызэрылуатэ "макъ псалъэ"р "фэ"ращ.

Псэущхэм и пэм кыщлхьэ мэ лейрэ фырымэр луигъэклуэтын щыклэу "фу" хуэдэ зы макъыр кьызэрыжьбэдэклми езэгъуэ "ф" макъыр икли фырымэр кьызхэкл "фын" глаголыпкъ "макъ псалъэ"у "фы"уэ хэтщ адыгэбзэм. Мыр, и клуэцклэрэ кьэхьу "ф" кьарум ужыгъуэ имыгъуэту и клуэцлым илэжыхьыж щыхьуклэ кьэхьу уэз зэхуэжыныгъэщи, "ф" кьару еужыхьыгъуэу мы кьэхьури "фын"клэрэщ зэрыгъэзащлэр. Мы "фын" луэхугъуэу гъэзащлэр икли, и гущылым тырищлэжу и клуэцл кьарум кытехьукл "фэ"р зэрызэхуэжклэрэ "фэ-ы → фы"уэ кьэхьур глаголыпкъ зэрыхьу щыклэуи лъытапхэщ.

"Фын" глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр кьэзыгъэлабгъуэ макъхэр кьызэрыпыхьэклэрэ ухуэж глаголхэщ мыхэри: «ифыхьын, лufыхьын,

гуэфыхын, дэфыхын, тефыхын, шлэфыхын, клэрыфыхын, кьуэфыхын, хэфыхын, пыфыхын».

"Ф" макъым кьытехукла **"макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр:** макъ кьыпыхьэу **кьытехуклыж псалъэхэр, псалъэ кьыпыхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".**

Япэу **"ф"** макъым кьытехукла **"макъ псалъэ"хэр макъ кьызырыпыхьэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьэрэ ухуэ псалъэхэм** деплтынщ.

"Фын" глаголыр зэрыгъэзашлэ шлыкларэ шыгъэзашлэ шлыплэр къэзыгъэлабгъуэ макъхэр префикс хуэхъуу ухуэж префиксиал глаголхэм теухуа шапхъэхэр кьэтхынщ. "Фын" лүэхугъуэм зы зэманьгъуэ зэрыхьымрэ фыныгъэр шызырызфлэклыр "хь, кл" суффикскларэш кьызырыуатэу ухуа глаголщ мыхэр: «ифыхын – ифыкын, лүфыхын – лүфыкын, гуэфыхын – гуэфыкын, дэфыхын – дэфыкын, тефыхын – тефыкын, шлэфыхын – шлэфыкын, клэрыфыхын – клэрыфыкын, кьуэфыхын – кьуэфыкын, хэфыхын – хэфыкын, пыфыхын – пыфыкын».

Мы псалъэхэм шыщ гуэрхэр икли **"ф"** макъыр бзэм зэрыхэлэжьыхь шлыклэу къэхъу псалъэхэм хуэдэу зэрызэпкырыувар гурылүэгъуэщи, зэхуэдэ макъклэрэ ухуарэ зэхуэмыдэу еджапхъэу шыту мы зи гугъу тшлы псалъэхэми илябжьэклэ шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Лъэрэ лы гушлылүм тыришлэж лъэ лыхьэр кьызырыуатэ **"фэ"р** икли дэтхэнэ гуэрыр зэрылбагъу теплърэ плгыфэри зэрылгытэращ. Ауэ плгыфэ зи мыхьэнэхэр **"ифэ"м** кьытехуклауэ лгытапхъэщи, абыхэм теухуа шапхъэр илябжьэклэ кьэтхынщ. Мыбдежым **"фэ"р** лъэрэ лы гушлылүм тыришлэ лъэ лыхьэ мыхьэнэклэрэ кьыпыхьэ макъхэмклэ бзэм зэрыхэлэжьыхьэрэ ухуэ псалъэхэм теухуа шапхъэхэр кьэтхынщ: «афэ, тафэ, афэ-тафэ, джафэ, шлыфэ; фашэ».

"Ф" макъым кьытехукла **"макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэрми** шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Фын" макъ глагол лэжьэклэ зыхэту ухуа **"псалъэ зэгүэт"** шапхъэхэр кьэтхынщ: «"нэ, фы(н)" → нэф; "ку, нэф" → кунэф»; «"фы(н), мэ" → фырым».

"Фэ" макъ псалъэр зыхэту ухуа **"псалъэ зэгүэт"** шапхъэш мыхэри: «"шхьэ, фэ" → шхьэфэ; "хьэ, фэ" → хьэфэ; "кхьуэ, фэ" → кхьуафэ, кхьуэфэжьей; "хьэ, кхьуафэ" → хьэкхьуафэ».

"Ф" макъ мыхьэнэр **"бзэм зэрыхэлэжьыхьэклэрэ ухуэ псалъэхэр".**

Къаруфлагъуэ зы макъщ **"ф"**ыри, мыр зэрылбабжьэклэрэ зэхуэмыдэу лгытапхъэ лүэхугъуэ куэдым теухуауэ бзэм хэлэжьыхьэу зы макъщ. Абы бзэм хигъэзэшыхьэр зэхуэмыдэ лүэхугъуэхэу лгытапхъэми, **"ф"** макъ мыхьэнэм шыгъуазэ ухуэхъурэ бзэм зэрыхэлэжьыхьым гулгытэ шыхуэпшымым деж, ахэр **"ф"** макъым кьытехукла **"макъ псалъэ"хэр**

зэрыхуам езэгъуу "ф" макъ мыхьэнэклэрэ къэлэуэтапхьэу зэрыщытыр гурылуэгъуу къыпхуохьур.

"Ф"ыр къаруфагъэ макъыу щытрэ къызэхъуклым и лъэклыныгъэри къызэрылуатэ макъ мыхьэнэщи, мыпхуэдэр и лъэклыныгъэм къимыхьыж псэущхьэри зэрызэхуэр "фын" глаголклэ къызэрылуатэм ипэкли и гугъу тшлагъэххэщ. Зы псэущхьэу щыт цыхуми и лъэклыныгъэр утыку къызэрырилхьэр абы зэрызиужьклэрэщи, цыхум хуэфашэ щылэклэрэ щытыклэ ужьыгъуэ имыгъуэтрэ еужьыхыгъуэм зэрихуэри, и щылэгъуэ лъэклыныгъэр зэхуэужыныгъэу зэрылгытапхьэр гурылуэгъуэнщ. Апхуэдэр къыщыхьур цыхум и клуэцл къару "ф"ыр зэрыщытрэ иту къызэтэнэжрауэ жылэпхьэщи, мыри "фыгъуэн" псалъэраш къызэрылуатэр. Зэрыгурылуэгъуэщи, "фыгъуэн" псалъэр цыхум хуэлуаш, икли ар бзэм зэрыхэхьари мыужьыныгъэрэ еужьыхыгъуэр цыхум – нэхьыбэуи ар мыпхуэдэ псалъэклэ къэзылуэта лъэпкъым- къыщыхуэклэу зэманыгъуэрауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэнщи, гъунэгъу лъэхьэнэхьэрэщ. "Фыгъуэн" псалъэр бзэм зэрыхэлэжьыхьэрэ зэрыхуэж щыклэу къэхьуа псалъэщ мыхэр: «ефыгъуэн, зэфыгъуэн; фыгъуэрей, фыгъуэнэд».

Щылэгъуэ зилэм и клуэцл къарум зэманклэрэ къыгъэхьуарэ а гуэрым и гушлыум тырищлэр къызэрылуатэ псалъэр "фэ"щи, ар а щылэгъуэпкъым теплэ хуэхьуу ар зэрылгытэ щыклэу а гуэрым и гушлыум тырищла лъэ ыхьэрэщ. Дэтхэнэ гуыр зэрылгытэр абы мыпхуэдэ къыхэхъуклыу и теплэплэм тырищлэ и "фэ"клэрэщи, мыри абы и теплэрэ и плыфэу къызэрылуатэри "ифэ"ущ.

Зыгуэрым и теплэрэ и плыфэр абы "ифэ"ущ къызэрылуатэри, а гуэрыр къызэрылуатэ псалъэр "и"м иплэ зэриувэклэрэ "фэ"р клэух хуэхьууш къызэрылуатэр. Мыпхуэдэу зыгуэрым "ифэ"р зытеухуар "и"м иплэ зэриувэклэрэ ухуэж псалъэхэр икли "псалъэ зэгуэт"у зэрылгытапхьэри гурылуэгъуэнщ: «пльыфэ, гъуафэ, хужьыфэ, плъыжьыфэ, гъуэжьыфэ, щхьуэнтлафэ, сырыхуфэ; жьыфэ, шлэлафэ, ллыфэ, шыфэ-ллыфэ».

Зэхуэмыдэ теплэ зилэрэ и зы лъэныкъуэм ифэр адрей щыплэхэм хуэмыдэу щытыр "фэку"у къызэрылуатэр. Зэрыщытрэ зэрылгытэу щыклэр ахуэмыдэу зыгъэлъагъуэу, и теплэрэ ифэр зэрыщымыт щыклэу къэзыгъэлъагъуэр "фэрыщл" псалъэмклэщ къызэрылуатэр.

Гушлыу телъраш "фэ"ри, зыгуэрыр шлагъ щылырэ и гушлыум зыгуэр тепхьуэн луэхугъуэри зэрыигъуэклэрэ "фэ"м теухуауэ къэлэуэтэу лгытапхьэщи, апхуэдэ луэхугъуэр зытеухуауэ зэрыгъэзащлэрэ щыгъэзащлэ макъхэр зыужьыгъуэфэ щылыр луэхугъуэу "уфэн" глаголыпкъым префикс зэрыхуэхъуклэрэщ къызэрылуатэр: «иуфэн, лууфэн, гууфэн, дэуфэн, теуфэн, шлэуфэн, зэщлэуфэн, зэщлиуфэн».

Зыгуэрым и фэм теухуауэ гъэзащлэ луэхугъуэхэр зэрыигъуэклэрэ къызэрылуэтэнур "фэ"р зыхэт псалъэхэмклэщи, "фэ"м ехьэлларэ

кыхэкыныгыэу гэзашлэ мыпхуэдэ лүэхухэр кызырылүэтэну псалъэхэр "фэ-ы → фы"р зыхэтущ зэрыхуапхьэр. Ауэ мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэм кьалүатэ лүэхугьуэм и пхэнджкларэ гэзашлэ лүэхугьуэри аргуэру "фэ"р зыхэтущ кызырылүэтэнур. Мыпхуэдэ шапхьэхэщ мы глаголхэр: «лъяфын; илъяфын - илъяфэн, лүлъяфын – лүлъяфэн, дэлъяфын - дэлъяфэн, телъяфын – телъяфэн, шлэлъяфын – шлэлъяфэн, хэлъяфын – хэлъяфэн».

Псэущхьэ нэхьыбэм зыхуэныкыуэ псыр я жьэхэмклэщ зэрафыр, ауэ кьэкыггэхэм псырэ тклуатклагьэ зилэр нэхьыбэу я фэм шлэкыущ зэрызафыр. Арагъэнщ псырэ тклуатклагьэ зилхэр зы пкыыгьуэм зэрыхуэклүэр кызырылүатэ псалъэхэр "ф" макьклэрэ зэрыгъэзашлэм и лъабжьэр. Аращи, "фэ"м теухуауэ гэзашлэу лъытапхьэ мы лүэхугьуэр зэрыгъэзашлэ шлыклар кыхэхуэ ухуа псалъэхэщ мыхэр: «ефэн, дефэн, зэдефэн, зэдэфэн, ифын, шлэфын, шлэфыхьын, шлэфыкын, хэфын»; «фадэ, фалъэ».

"Ф" макьыр бзэм зэрыхэлэжыхьыу мыбы нэгъунэ зи гугъу тшларэ шапхьэу кьэта псалъэхэр "ф" макьым кытехьукла "макь псалъэ"хуэ щыт "фын"рэ "фэ"м теухуауэу зэрыхуахэр гулъятапхьэщ. Ауэ "фын, фэ"хэм хуэдэу заншлэу "макь псалъэ" мыхьами, "ф" макьыр и мыхьэнэклэрэ клэух зыхуэхуэ макьрэ псалъэ мыхьэнэр зэрыгъэзэшлэфыр кызырылүатэу бзэм зэрыхэлэжыхьыри гурылүэгъуэщ. Аращи, дэтхэнэ зы шылэгъуэм и шылэгъуэр зэрихьыфыр абы и шылэгъуэклэрэ кыггэхьу кьаруращи, мыращ "ф" макь мыхьэнэм гурылүэгъуэ кытхуишлыр. Мыпхуэдэр нэхьыбэуи псэущхьэм и гьашлэр зэрихьрэ утыку кырильхьэ лъэкыныгыэр кызырылүатэуш бзэм зэрыхэлэжыхьыр. Мы псалъэм зэрэзэгъши, псэущхьэ клуэцл кьару ужыныггэкларэщ псэущхьэм и гьашлэр зэрихьрэ и лъэкыныгыэр утыку кызызэрихьэри, мыпхуэдэ дэтхэнэ зы лүэхугьуэр гэзэшлэн лъэкыныгыэр глаголхэм "суффикс" хуэхуэ "ф"ыклэрэщ кызырылүатэр. Мыпхуэдэ лэжьэклэм илъябжьэклэ "ф"ым теухуа "суффикс" кьалэну и гугъу щытшлынущ.

Ауэ "ф"ыр псалъэхэм "суффикс" зэрыхуэхуэфу мы зи гугъу тшлы лэжьэклэм нэмышл, "ф"ым мы и мыхьэнэклэрэ ухуэ зы псалъи хэтщ адыгэбзэми, абы мыбдежым и гугъу щытшлынщ. Мы зи гугъу тшлы псалъэр "къяфэн" глаголымрэ, ар зытеухуа лүэхугьуэу щыт "къяфэ" псалъэраш.

"Къяфэн, къяфэ" псалъэхэм заншлэу ущеплтым деж, ар "ф" макьым кытехьукла "фэ" макь псалъэм пышлауэщ кызызырыпщыхьур, икли кызызэреклуэкл шлыкларэи "фэ" лүэхугьуэ зэрылъятапхьэри гурылүэгъуэщ. Икли "фэ"ри кызтехьукларэ зыпышлар "ф" макь мыхьэнэрауэ зэрыштыр гурылүэгъуэщ. Ауэ ар кызызэреклуэкл шлыкларэи "фэ" лүэхугьуэу щытми, нэхьри щыгъуазэ ущыхуэхьум деж, "къяфэн, къяфэ" псалъэр "ф" макь мыхьэнэм заншлэу зэрыпышларэ кызызыртехьуклам гулбьтэ

хубошлыр. Араши, щылэгъуэрэ псэушхъэ лъэклыныгъэ зи мыхъэнэ "ф" макъым мы и мыхъэнэклэрэ занщлэу зы "макъ псалъэ" кытемыхъуклами, ар "къэ" префиксклэрэ зэрыгъэзащлэу занщлэу кытехъукла псалъэщ "къэфэн, къафэ" псалъэхэр.

Щылэгъуэрэ псэушхъэ къарурэ и лъэклыныгъэр псалъэхэм "суффикс" хуэхъуу зи гугъу тшлэ "ф"ыращ "къэфэн, къафэ" псалъэхэми хэт "ф-э → фэ"р, ауэ псалъэм "суффикс" зэрыхуэхъу щыклэклэкъым зэрыхуари, "къэфэн, къафэ" псалъэр префиксиалу занщлэу "ф" макъым мы зи гугъу тшлы и мыхъэнэклэрэ кытехъуклащ. Араши, къаруфлагъэрэ лъэклыныгъэ зи мыхъэнэ "ф"ыр "къэ" префиксклэрэ зэрылажъуэщ "къэфэн, къафэ" псалъэр зэрыхуари, псалъэм и глагол ыхъэр "ф"ыращ, "къэ"р ар утыку кызырихъэрэ гъэзщлэн зэрыщлэдзэр къэзгъэлыагъуэ префиксращ. "Къэфэн, къафэ" псалъэм и глагол ыхъэр "фэн (фы-э-н), фэ (ф-э)"раши, щхъэжу зы глаголу утыку кымыхъа щхъэ, ар мы псалъэхэм зэрыхэтклэрэ щхъэжу зы "глаголыпхъэ"у зэрыщытыр гулытапхъэщ.

Зы глаголыпхъэу щыт "ф"ыр "къ" макъ кызырэпыхъэклэрэ "къэфэн, къафэ" псалъэ кызтехъуклырщи, мы псалъэр а къарур (ф) утыку кызырихъэрэ зызыргъэлыагъуэклэрэ (къ) зэрызеклэур (э) кызырэуатэрщ. Мыпхуэдэ мыхъэнэклэрэ "къ"ым нэмыщл префиксрэ суффиксхэри кыпыхъэу "къэфэн" псалъэ мыхъэнэ зэрыхуэри гулытапхъэщ: «дэфэн, зэдэфэн, кызэдэфэн, къэфыхъын».

Мы псалъэхэм "ф" макъыр зэрыхэт щыклэмрэ ар псалъэхэм клэух яхуэхъуу "суффикс" къалэну игъэзащлэр зэщхъэщыкылу лытапхъэкъым: ар кызыклэлыклэу псалъэм и мыхъэнэр гъэзщлэн лъэклыныгъэ къезыт макъщ. Мы "суффикс" къалэну игъэзащлэми зэрэзэгъщи, зы лъэклыныгъэр (ф) утыку кызырихъэрэ кызызеклэуклыр (э) кызырэуатэ префиксиал глаголым (къэфэн) и глаголыпкъ ыхъэу (..фэн) зы глаголыпхъэуэ зэрыхэтыр "ф" макъыр. Ар щхъэжу зы глагол (фын) мыхъуами, зы глаголыпхъэу кыпыхъэ "къэ" префиксклэрэ глаголу лэжьэклэ зэригъуэтаклэрэ "къэфэн, къафэ" псалъэр зэрыхуар гулытапхъэщ.

"Къэфэн" глаголым гурылэгъуэ кытхуищлыр зы псэушхъэм и щылэгъуэр зэрихъклэрэ и къаруфлагъэр кызызыргъэлыагъуэращ. Псэушхъэм и клэуэцым кышыхъу къаруфлагъэр утыку кызызырилхъэ щыклэращ "къэфэн" глаголым гурылэгъуэ кыищлри, псэушхъэм и гъащлэр зэрихъынклэрэ хурикъун къарум кыпыщэжу къаруфагъэ щигъуэтым деж, мы и къарур къэфэнклэрэщ утыку кызызырилхъэрэ. Мыпхуэдэу утыку кыырилхъэ къарур а псэушхъэ пкыгъуэм къару зэрыригъуэт щыклэми зэрытеухуарэ зэрэклур гурылэгъуэщи, "къэфэн"ыр лъабжьэклэ къафэу щыт псэушхъэм и лъэрэ пкыгъуэм и къарур кызызырихъэрэ зэрылажъэ щыклэм теухуащ. Мы зи гугъу тшлы дэтхэнэ зы лэжьэклэ ыхъэр щылэгъуэ лъэклыныгъэ зи мыхъэнэ "ф"

мактым зэрытеухуарэ кызырылуэтапхэр гурылуэгъуэщи, мыбдежым зи гугъу тшы "кэфэн" глаголым лъабжэ хуэхури псэущхэпктым и псэ ужыныгъэм зэрытеухуар гурылуэгъуэщ.

Аращи, бзэм ипэ ар зэрыухуа мактыр, мактым ипэ ар кызыхэлукл псэущхэпктыр зэрыщылэн хуейр гурылуэгъуэщи, пкыгъуэ зэпктырыувам и лъэклыныгъэр зэрылтыгъэ "ф" макъ мыхьэнэклэрэ ухуа "кэфэн" псалъэри пкыгъуэм и лъэклыныгъэр зэрыздэклуу кызырылатэрщ. Ар щыхукли, "кэфэн" псалъэр пкыгъуэ лъэклыныгъэр утыку кылтхьэн лъабжэм кыщидзэу, щыклэрэ хэтыклэм нэгъунэ мыхьэнэ зыгъуэта псалъэу лъытапхэщ; икли зэрыздэгъэклуклэрэ дыккызырыфэ музикэ формэхэми лъабжэ яхуэхуауи лъытапхэщ.

Пкыгъуэ къарум и ужыныгъэщ "кэфэн" псалъэм гурылуэгъуэ кыищыр; псэущхэпктыр зэрыужь щыклэр и пкыгъуэм кыигъэщл къаруклэрэ кызырылатэращ "кэфэн" глаголым гурылуэгъуэ кыищыр. Псэущхэпктыр къаруфлагъэу зэрыужьыр ар зэры"удж"ращ; пкыгъуэр джыплэрэ уджыныгъэм зэритри ар зэры"джэгү"ращи, уджрэ джэгүр зэрыгъэзашлэ щыклэри мы зи гугъу зэрытщла щыклэклэ ухуа "кэфэн"клэрэщ. Ужрэ джэгүр "кэфэ" лъужьыгъуэщи, кызыреклуэкыр кызырылуэ псалъэри "кэфэн"ращ. "Кэфэн"ыр пкыгъуэр зэрыуджрэ зэрыджэгү щыклэращи, ар пкыгъуэм и ритмэр утыку кызызыхьэ щыклэращ. Зы пкыгъуэм и ритмэм и лъабжэри пкыгъуэ лъабжэу щыт "гу"ращи, псэущхэ пкыгъуэм и къарур утыку кызызырилхьэ щыклэ ритмэ лъабжэр "гу"р зэрыджрэ зэрыджэгү щыклэращ. Аращи, псэущхэпктым и псэ ужыгъуэм и ритмэ лъабжэщ "гу"м и ритмэри, зы псэущхэпктыр и щылэгъуэ лъабжэклэрэ зэрыужьрэ зэрыджэгү щыклэр "гу"м и ритмэклэрэщ; пкыгъуэ щылэгъуэм нэхъ езэгъ кэфэклэр гум и ритмэклэщ. Ари нобэм "лъэпэрыфэ"у кыинэса кэфэклэрауэ жылэпхэщ.

Пкыгъуэм езэгърэ ар кызыгъафэ ритмэ кыгъэщлын луэхугъуэу жылэпхэщ "музикэ" жыхуэтлэм лъабжэ хуэхуари, музикэр мы зи гугъу тшы "кэфэн, кэфэ" нэужьрэ абы теухуауэ кызызыхуари гурылуэгъуэнщ. "Кэфэн, кэфэ" псалъэхэр зэрыухуа щыклэр гурылуэгъуэщи, пкыгъуэ къаруфлагъэр кызызыгъэлагъуэ мы щыклэм езэгъ ритмэ кыгъэщлынрэ пкыгъуэр къаруфагъэм хэшэжын луэхугъуэм щхэпэ хуэхуонклэрэгъэнщ музикэр утыку кызызыхуари, клуэ пэтрэ щхэж щылэгъуэ зилэрэ кэфэни зымылуэхуж музиклэщ нобэми кыинэсар.

Ауэ пыщапхэщи, "кэфэн"ыр зи лъабжэу щытрэ "кэфэн"ым хуэгъэпса ритмикэу утыку кыхьаш музикэри, мы кызызыхуам лъабжэ хуэхуа "кэфэн, кэфэ"р икли музикэ формэрэ ритмэ зыхэлъыж "пшыналъэ"у зэрыщытри гурылуэгъуэщ.

Псалъэр кызызыхуа щыклэу мыбдежым кыэтлуэтахэм бзэ лэжьэклэу щыгъуазэ хуэмыхуами, мы псалъэхэр кызызыхуауэ зи гугъу тщла мы

щыкълэм езэгъыу жылпхъэщ ноби Адыгэм "къэфэн"рэ "къафэ"м пщлэ зэрыхуищлрэ ар и гъащлэм зэрыхэт щыкълэр.

Пкъыгъуэ клуэцлым къыщыхурэ цхъэж зы псалъэу къэмылуатэу, мы къызэрыхъуа и мыхъэнэм зэрэзэгъклэрэ зы глаголыпхъэ макъыу (..фын) бзэм зэрыхэлэжыхыу гурылуэгъуэу щыт "ф"ыр утыку къыхъуэ (къэ) зэрыгъэзащлэр къызэрылуатэ щыкълэу "къэфэн, къафэ"р зэрыхуам и гугъу тцлащ. Икли зи гугъу тцлы къарур (ф) "къ"ым нэмышл префисклэрэ ухуэжу мы зи гугъу тцлы луэхугъуэр (къэфэн) къэзылуатэ псалъэхэри бзэм зэрыхэтыр гурылуэгъуэщи, "къэфэн" глаголым хэт "ф" макъыр зытеухуар мыбыхэм нэхъ налуэ къызэращлынури гурылуэгъуэщ: «къэфыхьын, къыдэфэн, зэдэфэн, дэфэн, ифыхьын, луфыхьын, щлэфыхьын, клэрыфыхьын, хэфыхьын, къыхуэфэн, хуэфэн, пыфэн, пыфыхьын, къыпыфэн, къыпыфыхьын».

Зы "къэфэн" лэужыгъуэу лъытапхъэщ "удэфэн"ри, ар егъэлея къару зилэм и зы щыкълэу, егъэлеярэ емызэгъыж хъуауэ къафэурэ уэгум ихъэн хуэдэ мыхъэнэ зилэ псалъэу жылпхъэщ.

"Ф" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

Щылэгъуэ зилэм щылэгъуэ зэригъуэтрэ и щылэгъуэр зэрихъу и клуэцл лъэклыныгъэр "ф" макъ мыхъэнэращ зытеухуари, дэтхэнэ зы щылэ гуэр е дэтхэнэ зы луэхугъуэрэ къэхъу-къэщыр утыку къызэрихъэ лъэклыныгъэр "ф" макъ клэухклэрэщ къызэрылуатэр. Дэтхэнэ зыгуэрыр гъэзэщлэн лъэклыр "ф" клэухклэрэщ къызэрылуатэри, глаголхэм суффикс язэрыхуэхъум нэмышл, хъунрэ щын луэхугъуэу щыт дэтхэнэ зы псалъэми "ф"ыр суффикс зэрыхуэхъуфынури гурылуэгъуэунщ. Глаголхэм нэмышл мыпхуэдэ псалъэхэр нэхъыбэуи плыфэцлэхэрауэ зэрыщытынур гурылуэгъуэунщ. Нытлэ, глаголхэм "ф"ыр суффикс язэрыхуэхъум ипэ, ди "макъ псалъэ" шапхъэхэм щыщ гуэрхэм зэрыигъуэклэрэ "ф"ыр суффикс язэрыхуэхъум теухуа шапхъэхэр къэтхынщ: «зыфын, жьыфын, щыфын, щлыфын, шыфын, куфын, къуфын, къуэфын, хъуфын, хыфын, ху(ж)фын, хъэфын, лъэфын, лыфын, плэфын, флыфын».

Гъэзэщлэн лъэклыр нэхъыбэу глаголхэм зэрытеухуар гурылуэгъуэщи, "ф"ыр дэтхэнэ зы глаголым суффикс хуэхъуу а глаголыр зытеухуа луэхугъуэр лъэкл зэрилэрэ лъэклыныгъэклэрэ зэрыгъэзащлэр къегъэлъагъуэр. Мыпхуэдэ шапхъэхэр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхынщ: «ифын, уфын, уэфын, луфын, луэфын, сыфын, зыфын, дзыфын, гъыфын, гъуфын, джыфын, джэфын, дыфын, дэфын, тыфын, тлыфын, тлэфын, жыфын, жэфын, жьыфын, жьэфын, щыфын, щлыфын, щлэфын, шэфын, чыфын, чэфын, клыфын, клуэфын, хъуфын, хуфын, хьыфын, лъэфын, лэфын, ллэфын, плыфын, фыфын, выфын, вэфын».

"Фэ"р егъуанэ куэдагъ нэрыбгэр къызэрылуатэ цлэпапщлэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, мы нэрыбгэм теухуауэ къэлуатэ псалъэхэри цлэпапщлэ "фэ"р къызэрыгъэлъагъуэ макъхэр псалъэм "префикс" зэрыхуэхъуэклэрэщ.

Араши, "фэ" нэрыбгэ гьэлыагыуэ псалъэхэм префикс яхуэхьур "фэ, ф" макъхэраши, кыкълэлыкълэу макъым и кьэлуклэм елытауэ "в, фл"уэ кышылыуи щылэщ. Нытлэ мы кьэлукълэ зэхуэкълыныгъэри кыыхэщ, ди "макъ глагол"хэр "фэ" нэрыбгэм теухуарэ зэхуэмыдэ зэманыгъуэкълэрэ зэрылажъэ щыкълэу ухуэ псалъэхэм мы зи гугъу тшлы "цлэпапщлэ гьэлыагыуэ"р "префикс" язэрыхуэхьум теухуа шапхьэхэр кьэтхьынщ: «фой, фыунщ, фыуэнущ, фылуаш, флуэнщ, фос, взащ, вдзынщ, фыгъынуш, фогъу, вджынщ, фыджэнщ, фод, фыдаш, фтынщ, фтынуш, фтлэнущ, фож, фыжащ, фщынщ, фщэнущ, фошл, флэнщ, фшаш».

"Фл" макъыр.

"Фл" макъым кьытехьукл "макъ псалъэ"хэр.

"Ф" макъым и кьэхьуплэгъурэ кьытехьуклыж зы макъри "фл" макъраш. Ар зыгуэрыр кьаруфлагъэрэ зэрыхьун хуеиплэу зэрыщытыр, зы теплэрэ фэ зыгъуэтыр кьызэрылуатэ макъ мыхьэнэщ. Ар мы и макъ мыхьэнэкълэрэи занщлэу зэрихьэу щидзагъэнщ цыхуми, бзэм зэрихьэа щыкълэри мы мыхьэнэкълэрэ зы "макъ псалъэ"у "флы"уэщ.

"Фл" макъым кьытехьукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхьыр: макъ кьытыхьэу кьытехьуклыж псалъэхэр, псалъэ кьытыхьэу ухуэ "псалъэ зэгъутхэр".

Япэрауэ "фл" макъым кьытехьукл "макъ псалъэ"р кьытыхьэ макъхэмклэ бзэм зэрыхэлэжыыхьэу ухуэ псалъэхэм щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

"Флы"р бзэм зэрыхэлэжыыхьэкълэрэ ухуа псалъэхэщ мыхэри, "флы"р зэрылажэрэ "флы"м плэ зэригъуэтыр кьызэрылуатэраш: «флыгъэ, флыгъуэ».

"Флы"р зэрыгъэзашлэр ар зыхэту ухуэ глаголхэраш кьэзылуэтэнури, мыпхуэдэу "флы" хьуныгъэ кьэзылуатэ глаголхэмрэ, кьатехьуклыж псалъэхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «флэфлын, зэфлын, зэфлыжын, хуэфлын, зэхуэфлын; флэрэфлэн, уфлэрэфлэн, флэрафлэ, гъэфлэн, зыгъэфлэн, гуфлэн, гурыфл, и гурыфл кьиклын».

Мы шапхьэхэм зэрыхэплэагыуэщи, "флы"уэ щытрэ зеклуэр "флы"м клэух хуэхьу "э"клэрэщ кьызэрылуатэр. Мыпхуэдэу "флы" макъ псалъэм кьытыхьэ макъклэрэ икли "флы"р "э" клэухклэрэ зэрылажъэ щыкълэу кьэхьуа псалъэ шапхьэщ мыри: «бжыфлэ».

Зы зэманыгъуэ лыхьэкълэ (лэ) "флы"гъэ илэу лытэр кьызэрылуатэ псалъэщ "лэфл"ри, мыпхуэдэ щыкълэ зилэрэ "лэфхэкл"у щытри "лэфлыкълэ"щ. Мыпхуэдэу лум флы кыыхуэхьухэри "лфлыкълэ"уш зэрылгытэри, "лэфлыкълэ"рэ "лфлыкълэ" зилэхэри "лэфлыкълэ-лфлыкълэ"уш зэрылгытэр.

"Фл" макъым кьытехьукла "макъ псалъэ"р зыхэту ухуэ "псалъэ зэгъут"хэми деплынщ.

Зы "макъ псалъэ"у къэхъуа "флы"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэщ мыхэри, абыхэм икли "фы"уэ шытыныгъэрэ "флы" зэкӀуэкӀэ зи мыхъэнэуэ "флы"р "э" макъ клӀухклӀэрэ зэрылажъэ шапхъэхэри зэрыхэтыр гулгытапхъэщ: «"уэ, флы" → уэфӀ; "махуэ, флы" → мэхуэфӀ; "нэ, флы" → нэфӀ»; «"лы, флы" → лыфӀ; "теплъэ, флы" → теплъафӀ; "къару, флы" → къаруфӀ».

Зы "макъ псалъэ"у шыт "флы"р зы плъыфэцӀэщи, дэтхэнэ гуэрыр мыпхуэдэу зэрылгытапхъэм ипкъ итклӀэ, дэтхэнэ зы псалъэм "флы"р клӀух хуэхъуу "псалъэ зэгүэт"хэр зэрыухуэфынур гурыӀуэгъуэнщ. НытӀэ, ди "макъ псалъэ" шапхъэхэм "флы"р къазэрыпыхъэкӀэрэ ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэр шапхъэу къэтхъынщ: «ӀэфӀ, ӀуфӀ, ӀуэфӀ, сэфӀ, цӀэфӀ, цыфӀ, дзэфӀ, гъэфӀ, гъуэфӀ, гуфӀ, дэфӀ, жъэфӀ, шыфӀ, шыфӀ, чыфӀ, чэфӀ, куфӀ, кӀыфӀ, клӀэфӀ, къуфӀ, къуэфӀ, кхъэфӀ, кхъуэфӀ, хъуфӀ, хыфӀ, хуфӀ, лыфӀ, лъэфӀ, лыфӀ, лыфӀ, пэфӀ, плӀэфӀ, фэфӀ, выфӀ, мэфӀ, нэфӀ».

"ФӀ" макъ мыхъэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхъэкӀэрэ ухуэ псалъэхэр".

"ФӀ" макъыр зы фэрэ теплъэ зыгъуэтарэ зэрыхъун хуейуэ шыӀэгъуэ зыгъуэтараци, мыпхуэдэр бзэм къызэриӀуатэращ "флы"р. Мы псалъэм гурыӀуэгъуэ зерицӀщи, шыӀэгъуэрэ гъащӀэм кӀыхъу утыку кӀыхъэ дэтхэнэ гуэрыр хъугъуэ-флыгъуэу "флы"уэщ зэрылгытэр. Мы и макъ мыхъэнэм къызэрыгуэкӀщи, зэхуэмдэ мыхъэнэ зилӀу кыпшыхъу Ӏухугъуэхэр "фӀ" макъ зыхэт псалъэхэу къолуэтэфыр. Нэхугъэмрэ апхуэдэр зи плъыфэрэ нэхъ плъыфӀэфыу лгытапхъэ хужыгъэр флыгъуэу зэрылгытапхъэр гурыӀуэгъуэнщи, нэхугъэрэ хужыгъэ къызхэхъукӀрэ зыщыклӀуэдыплӀэр "фӀ" макъ зыхэт псалъэхэу мэхуэр: «кӀыфӀ, кӀыфӀыгъэ – кӀыфӀагъ, кӀыфӀыгъуэ; укӀыфын – ункӀыфын; фӀыцӀэ, фӀыцӀагъэ – фӀыцӀагъ, уфӀыцӀын».

"ФӀ" макъ мыхъэнэр гурыӀуэгъуэщи, ар бзэм зэрыхэлэжыыхъ шыӀклӀэм и нэхыбэр занцӀу абы кытехъукӀа "флы" макъ псалъэ мыхъэнэкӀэрэ зэреджапхъэр гулгытапхъэщ. Араци, къэхъу-къэщыгъуэр зы хъугъуэ-флыгъуэу зэрылгытапхъэри, мы шыӀэгъуэри зэрызекӀуэр уэзыр зэрыскӀэрэщ. Мы сыгъуэри къэзгъэщыр зы флыгъуэу зэрылгытэкӀэрэ ухуа псалъэхэу лгытапхъэщ мыхэри: «мафӀэ (флы къэхъуныгъэ зыхэль) – нафӀэ (флым хуэкӀуэныгъэ зилӀ)».

Хъуныгъэрэ шыӀэгъуэр зы бзэ зилӀраци, мыпхуэдэу утыку къызэрихъа логием тетыныгъэр "къабзэ"уэ зэрылгытэр. Ар утыку къызэрихъа шыӀклӀэрэ лъабжъэм тетыжраци, абы и пхэндж мыхъэнэ зилӀри шыӀэгъуэ зыгъуэтам (флы) теухуарэ ейуэ, е лей дыдэрэ флыуэ лейуэ зэрылгытэкӀэрэ къӀуэтагъэнщ: «фӀей».

Зы хъугъуэ-флыгъуэу шытрэ унагъуэм зэрыригъэнщыну щхыныр зэрацӀ, зыщаци, зыщӀри флыгъэ зи мыхъэнэкӀэрэщ къызэриӀуатэр: «пщэфӀэн, пщэфӀаплӀэ, пщафӀэ».

"ФI" макъ мыхьэнэмрэ ар занщIуэ бзэм зэрыхэхьа "фIы" псалъэ мыхьэнэр гурылуэгъуэнщи, зыгуэрыр гурыщхьуэ зэрытемылкъIэрэ зэрыщылэр фIыплэр щылэплэ зыхуэхьуарэ фIыуэ щыту щылэу къэлуэтапхьэщ (фIэщ). Гурыщхьуэ зыхэмылъу щылэгъуэ зилэр мыпхуэдэщ зэрылтытапхьэри, зыгуэрыр гурыщхьуэ темылъу зыгуэрым теухуарэ хуэлуауэ щылэ щIынри "фIэщын" глаголым къылуэтапхьэщ. Мыпхуэдэхэр зи мыхьэнэклэрэ ухуа псалъэхэщ мыхэр: «фIэщ, фIэщ хьун, фIэщхьуныгъэ; фIэщын, фIэщын».

"ФI"ыр утыку къыхьарэ зэрыхьун хьуам теухуа мыхьэнэ зилэ макъщи, зыгуэрыр зыгуэрым фIыуэрэ икьуклэ хуэфI хуэхьуныгъэхэри "фI"ыклэрэ къежъу ухуэ псалъэхэмклэщ къызэрылуатэр. Зыгуэрым зыгуэрыр хуэфI щIын Iуэхур зы къарурэ лъэщыгъэ зыхэлъу гъээщIапхьэу зэрыщытыфынури гурылуэгъуэнщи, "фI"ыклэ къежъу ухуэ глаголхэр зэрыгъэзащIэ щыклэу лъэныкъуитI хэлъщ: зыр "хуэфI щIын", адрейри "лъэщыгъэрэ лыгъэклэ гъээщIэн". Мыр глаголхэм префикс зэрыхуэхьуарэщ "фI" макъри, илъабжэклэ мыбыхэм теухуа щапхьэхэр къэтхьынщ. Ауэ глаголыпхьэу щытрэ къапыхьэ макъхэм теухуауэ глаголу ухуэ макъхэр "фI" префиксклэрэ щыхуэхьуэ ягъуэт мыхьэнэри мы лъэныкъуитIклэ еджапхьэщ: «фIэщын – фIэщIэн, фIэзын, фIэгъуэн, фIэкуэн, фIэкъуэн, фIэкхьун – фIэкхьуэн, фIэхын, фIэлъын, фIэнэн, фIанэ».

Къызтенарэ зыфIэнам икIыныгъэри "фI"ым икIыныгъэу ухуэ псалъэхэм къэлуэтапхьэщи, мыпхуэдэр икIи зы Iуэхугъуэр зэрыгъэзащIэрэ иплэ зэрырагъэгъуэтри къызэрылуатэ щыклэщ. Мыпхуэдэу ухуащ мы псалъэхэри, мыхьэнитI зилэ псалъэхэщ: «фIэкIын, зэфIэкIын, зэфIэгъэкIын».

Зэрыхьун хуейуэ щытыр зэхьуэклэрэ зэрызэщхьэщыклэри "фI"ыр зы Iыхьэклэ зэрыужьу "Iу"нклэрэ къэлуатэу ухуа мы псалъэхэращ къэзылуатэр: «фIэлун - фIэлун».

"ФI" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащIэхэр.

"ФI" макъыр ищхьэм къызпыхьэу ухуэ глагол щапхьэхэр ипэклэ къэтащи, "фI" макъыр глаголхэм префикс щыхуэхьуэклэ игъэзащIэ мыхьэнэр мыпхуэдэщ. "ФI" макъыр префикс зыхуэхьу глаголыр зыхуэфIыу зыфIэнарэ зыфIэлтым теухуауэ мэгъэзащIэр, икIи зыгуэрыр зыгуэрым лыгъэклэ хуэгъээщIэным теухуауэ мэгъэзащIэр. Мы лъэныкъуитIкли еджапхьэщ "фI"ыр префикс зыхуэхьу глаголыр зэрыгъэзащIэ щыклэми, ди "макъ глагол"хэм "фI"ыр префикс хуэхьуу къэта мы щапхьэхэм мыпхуэдэ мыхьэнитIклэ (1: Iуэхур лыгъэклэ гъээщIэн. 2: Iуэхур зы фIэлъыплэм теухуауэ гъээщIэн) зэреджапхьэри гурылуэгъуэнщ: «фIэин, фIэун, фIэуэн, фIэлун, фIэуэн, фIэсын, фIэсыхьын*, фIэзын, фIэдзын, фIэгъын, фIэгъун, фIэгъухьын*, фIэджын, фIэджэн, фIэдын, фIэдэн, фIэтын, фIэтIын, фIэтIэн, фIэжын, фIэжыхьын*, фIэжэн, фIэжьэн, фIэжьыхьын*, фIэщын, фIэщыхьын*, фIэщыхьын*,

флэщлэн, флэшэн, флэчын, флэчэн, флэклын, флэкыхын*, флэклуэн, флэхун, флэхун, флэхын, флэльэн, флэлэн, флэлэн, флэпын, флэвын, флэвэн».

Дэтхэнэ зы глаголым мыхьэнитI зэриIэр жытIащ, ауэ глаголыр зытеухуа Iуэхугъуэм и къекIуэкIыкIэм елгытащи, кIэух кыпыхьэжу ухуэжхэри **"*** нэггыщэкIэ къэгъэлъэгъуащ.

"В" макъыр.

***"В"** макъым кыитехъукI **"макъ псалъэ"**хэр.*

"Ф" макъ мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, абы елгытауэ нэхъ лъэщ къэлуыкIэ зилэ **"в"** макъ мыхьэнэри **"ф"** макъым елгытарэ пыщIауэ жыIэпхьэщ. Аращи, **"ф"**ым кыитехъукIа **"фэ"**м теухуа Iуэхугъуэхэр **"в"** макъ мыхьэнэкIэрэ бзэм кыщолуатэр. **"Ф"**м елгытауэ лъэщу къэлуыкIэ зилэ **"в"**ыр бзэм зы **"макъ псалъэ"**у зэрыхэхьа щыкIэр **"фэ"**р щIагъ-щыIу щIын Iуэхугъуэм теухуащ. ЩIагъ-щыIу хьуныгъэу псырэ щIым теухуа Iуэхугъуэхэр зы **"макъ псалъэ"**у щыт **"вэ"**р зи глаголыпкъ **"вэн"**ращ кызырэлуатэр.

"Вэн"ыр зы щыплэм ехьэлIауэ зэрыгъэзащIэ щыкIэри **"вын"** глаголкIэрэщ кызырэлуатэр.

Зыгуэрым и гущыIу телърэ и щIагъ щIэлъыр зэхэтхьуэнрэ зэхэгъэзэрыхьын Iуэхугъуэщ **"вэн"**ри, ар зи пкъыгъуэ гущыIум телъ фэр щIагъ-щыIу щIын Iуэхугъуэри кызырэлуатэращ, икли зы ткIуаткIуэ лIэужьыгъуэр зэрызэхэтхьуэрэ зэрызэхэгъэзэрыхьри кызырэлуатэращ. Ар бзэм зэрызекIуэ щыкIэр мыхьэнитI зилэщ: зыр ткIуаткIуэрэ псым теухуауэщ, адреири щIым теухуауэ зэрыгъэзащIэу **"вэн-сэн"** Iуэхугъуэм теухуауэщ. **"Вэн"** глаголыр Iуэхур гъэзащIэу зэрыщытыр кызырэлуатэращ, **"вын"** глаголыр а Iуэхур зэрыгъэзащIэ щыкIэкIэ кызырэлуатэращ. Ар щыхъукIэ, зыр (вын) **"Iуэху глагол"** лIэужьыгъуэщ, адреир (вэн) езыр езырурэ къэхьуныгъэм теухуа глаголщ. НытIэ, псырэ ткIуатIуагъэ зилэр кызырэлуэтапхьэр **"вэн"** глаголкIэрэщ. Ауэ щIым теухуарэ вэн-сэн Iуэхугъуэр кызырекIуэкIыр **"вын, вэн"** глаголитIкли кызырэлуэтэфыгур гурылуэгъуэнщ.

ЦIыхум щIыр **"вэн-сэн"** Iуэхугъуэу зэрихьэу щIидза нэужьы, а Iуэхур зэрыригъэкIуэнум папщIэ игъасэу зэрихуэу щIидза Iэщ гуэрыр зэрилгыта щыкIэри зы **"макъ псалъэ"**у щыт **"вы"**уэщ. А **"макъ псалъэ"**р щыухуар **"вэн"** псалъэм куэдылуэкIэ зэрыиужьыр гурылуэгъуэщ, икли мы **"вы"** псалъэр а псэущхьэр **"вэным хуэIуа"** мыхьэнэкIэрэ бзэм **"вэ-ы → вы"**уэ кыыхэхьухьа зы псалъэщ.

***"В"** макъым кыитехъукIа **"макъ псалъэ"**хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ кыпыхьэу **кыитехъукIыж псалъэхэр**, псалъэ кыпыхьэу **ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр"**.*

Япэу *"в"* макъым кыитехукла *"макъ псалтэ"* хэр кыыныхэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыху ухуэ *псалтэхэм* деплтынщ.

Псырэ тклуатклуагъ зилэхэм теухуа *"вэн"* глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэ къэзыгъэлтагъуэ макъ кыыныхуэ префиксиалу зэрыхуэжым теухуа шапхэ къэтхынщи, *"вэн"* луэхум зы зэманыгъуэ зэрихэрэ а щыплэм *"вэн"* луэху гъээзщлэн зэрызэфлэклыр къэзыгъэлтагъуэ макъхэр суффикс зэрыхуэхужри зыхэзыубыдэ шапхэщ мыхэр: «ивэн – ивыхын – ивыкын, лувэн – лувыхын – лувыкын, дэвэн – дэвыхын – дэвыкын, щлэвэн – щлэвыхын – щлэвыкын, хэвэн – хэвыхын – хэвыкын».

Щыым теухуауэ къеклуэкл *"вын, вэн"* глаголхэр зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлтагъуэ макъхэр кыыныхуэ префиксрэ суффиксу зэрыхуэжым теухуа шапхэхэри къэтхынщи: «ивын – ивыхын – ивыкын – ивэн, лувын – лувыхын – лувыкын – лувэн, гувын – гуэыхын – гувыкын – гуэвэн, дэвын – дэвыхын – дэвыкын – дэвэн, щлэвын – щлэвыхын – щлэвыкын – щлэвэн, хэвын – хэвыхын – хэвыкын – хэвэн».

Цыхум вэн-сэн луэхугъуэ кыызэригъэунэхуам кыклэлтыклуэу, абы хуэлуауэ зэрихуэ псэущхэ лъэпккыр *"вы"* уэ илтытащи, а псалтэр *"вэн"* глаголым макъ лэжбэклэу кыитехукла псалтэщ: «вэ(н)-ы → вы». Мыпхуэдэу къэхуа *"вы"* макъ псалтэр макъ кыыныхуэ бзэм зэрыхэлэжыыхым теухуа шапхэщ мыхэри: «вышхуэ, выжъ».

"В" макъ мыхэнэр гурылуэгъуэщи, абы и мыхэнэм занщлэу кыитехукла глаголхэщ *"вэн, вын"* ыр. Ар щыхукли, *"в"* макъ мыхэнэр бзэм зэрыхэлэжыыхым и шапхэфлэщ ахэр. Аращи, *"в"* зыхэту ухуэ псалтэхэм я нэхыбэм и мыхэнэр *"вэн"* луэхугъуэ зыхэту лытапхэщ. Мы псалтэм зэрэзэгъщи, къэвэныгъэрэ зэхэыхыныгъуэ кыызэрыхуар кызыыхэщ псалтэхэу *"в"* макъ зыхэту пасэлэу ухуа псалтэхэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ мыхэр: «нывэ, вагъуэ».

Зытеухуар зэхуэдэу щытрэ жьэрыпсалтэклэ зэщхэщыкыу шызеклуэу адыгэбзэм хэт псалтэщ *"нывэ"* рэ *"мывэ"* псалтэри, мы къэта шапхэхэм зэрыхэлэжыгъуэу *"нывэ"* р *"мывэ"* м елтытауэ иплэлуэклэ къэхуауэ лытапхэщ. Бзэм *"нывэ"* у шызеклуэ псалтэр *"вэн-сэн"* луэху къэзыгъэунэхуа цыхум ар зэрымывэм папщлэ, *"мывэ"* уи илтытжагъэнщ.

Цыхум *"вэн-сэн"* луэху зэрихуэрэ и гуэдз лъэпккым шхыныгъуэ кыызэрыхищылэ щыклэу ахэр зэригъавэм кыитехуклауэ ухуа псалтэхэщ мыхэри: «гъавэ, тхэв».

Псэущхэм ишхыр и ныбэм шызэхигъэвыхэр игъэтклуу мыщхэпэу къелари зыхедзыжри, мыр *"вей"* уэщ зэрылтытэр. Мыр зыхэту ухуа псалтэщ мыхэри, ахэр *"псалтэ зэгүэт"* лэужыгъуэу еджапхэщ: «вэнвей, хэвей, шывей».

"В" макъым кыитехукла *"макъ псалтэ"* хэр зыхэту ухуэ *"псалтэ зэгүэт"* хэми деплтынщ.

"Вэн" глагол лэжэклэ зыхуэт "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэ кьэстхынщ: «"псы, вэ(н)" → псывэ»; «"лы, вэн" → лывэн – гьэлывэн».

И шхыныгъуэхэр кьэгъэвэн лүэхури цыхум кызырегъэунэхуарэ япэу кыигъэва шхыныгъуэри лырауэ зэрыщытыр кыхошчыр "вэн" глаголыр зыхэту ухуа мы псалъэм кыхошчыр. Ар зы "псалъэ зэгүэт"у зэрыщытыр гулгытапхъэщи, ар зыхэту ухуэж "псалъэ зэгүэт" шапхъэщ мыри: «"хъэ, лывэн" → хьэлывэ».

Вэн-сэн лүэхугъуэм теухуарэ "вэн" глагол лэжэклэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхъэщ мыхэр: «"вэ(н), бдзэ" → вабдзэ; "вэ(н), клуэн" → ваклүэ; "вэ(н), вы, и" → "вэрэвий».

Зы псэущхъэ лъэпкыыр зырылгыта "вы" псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхъэщ мыхэр: «"вы, гу" → выгу; "гу, вы" → выгу; "хы, вы" → хыв; "вы, фы" → выфл; "вы, жы" → выжъ; "вы, цхъэ" → выщхъэ; "вы, клэ" → выклэ».

"В" макъ мыхъэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Щагъ-щылы хъууэ зэхэлэрэ зэтелъри "в" макъ мыхъэнэклэрэ кьэлүэтапхъэ хъунти, цыхум "вэн-сэн"ыгъэу иригъэклуклым кыщцлэхуэ бэгъуэныгъэри "в" макъ мыхъэнэклэрэ кьэлүэтащ: «бэв, бэвыгъэ».

Пкыгъуэ гущылы дьдэм телъыр "фэ"раши, лъэныкьуитл фэ зэхуакурэ фэ зэтелъыныгъэ гъумагъымрэ фэ зэгъунэгъугъэри "в" макъклэрэ ухуа псалъэхэмклэ кьэлүэтагъэнщ: «фув, зэв».

Мы псалъэхэр зэрыхуа щыклэу жылпхъэщ зыгуэрым и зы лъэныкьуэр зэрыпамцлэри кызырылатэ псалъэу "пэнцыв"ыр зэрыхуар. Увылауэ зыдэщытым зэуэрэ занщлэу зыричрэ жырыжэклэ ежъэнри "в" макъклэрэ ухуа псалъэхэм кьалүатэри, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «цывын, цыв». Икли екьурэ цыву, мэш бэвыгъэ кыхъуи ялгытэ зы хьэплагэ лэужыгъуэри "в" макъклэрэ ухуа зы псалъэу "мэшпыв"ущ зэрылгытар.

Лъакъуэр щылыэрэ зы щыфэм лъэщу тету щытынри "в" макъклэ ухуэ псалъэу "увын" псалъэм кьалүатэр. Лъакъуэр зэрылър щыгъыну цыхур щым зэрытетри "вакъэ"ущ зэрылгытар. Зыгуэрыр зытеувэр зы щыплэлэ зы щыфэщи, мыпхуэдэу а зыдытетым лъэщу тету кьэнэнрэ щытынагъэнщ зы хьэрычэтым и ухыплэр кызырылатэ "увылэн" псалъэри кызтехьуклар. Зыгуэрым игъуэу кьэмысыныр зыдэщытрэ зытеувылам кызырытенар кызылүэ псалъэу ухуагъэнщ "гувэн"ри.

"В" макъым бзэ лэжъэклэм "префикс – суффикс кьалэн" хигъэзэщыкхъым.

ГУПЭР ЗИ КЪЭХЪУПЭ МАКЪХЭР: «П, ПІ, Б».

Макъ кьэхъуплэм и ухыплэу щыт лупэм кыщыхъу макъхэращ мы макъхэри, икли макъ кьэжъаплэу щыт "м" макъри зы макъыу бзэм

зэрыхэхэа шыклэри мы зи гугуа тцлыну макъхэм я къэхуэплэу шыт лупэм кыышылууш. Араши, лупэр жьэ клуэцлым кыышыху макъхэм я ухыплэуш, икли макъ кьежаплэу пэцхынэр къэхуэплэ зыхуэху "м" макъри кыыздышылу шыплэраш.

Макъ къэхуэныгээр лупэ лъэныкыуэмклэ клуэтэху, псэушхэм макъ къэхуэныгэм лэзэ зэрыхуэхур гурылуэгъуэши, мы макъхэр псэушхэм кыызхигэлуклынклэ гугуа зэремыхышэр жылэпхэш. Ар шыхукли, макъ къэхуэныгээр лупэм кыынэсарэ мыбдежым кыышигэху мы макъхэр кыызхигэлуклынклэрэ псэушхэр гугуа зэремыхынур гурылуэгъуэши, мы макъхэри я макъ мыхэнэм теухуа эклэлхэхуужыкыкыуэ къэхуауэ тлытэнш. Араши, и макъ мыхэнэклэрэ япэу "п"ыр, абы кыыклэлхыкыуэу абы и текъузэ макъ "п"ыр, тланэ "б"ыр къэхуауэ тлытэу, бзэм зэрыхэлэжыыххэм шыгъуазэ дыхуэхуэнш.

"П" макъыр.

"П" макъым кыитехукл "макъ псалтэ"р.

Мы макъ гупым шышэрэ лупэр зи къэхуэплэ "п"ыр лупитыр а нэхь мащлэу зетеплэнклэрэ къэхуэ макъраш. Мы и къэхуэклэм ипкы иткли, жьэм кыыжьэдэкл макъхэм я ухыплэу зы макъш. "П" макъым и мыхэнэр и къэхуэклэм зэрэзэгьклэрэ дэтхэнэ гуэрым а нэхь мащлэу телэбаплэ зилэрэ ецырхынкларэ къэхуэ нэсыныгъэ хуэхуэным теухуаш. Ар дэтхэнэ гуэрым а нэхь мащлэрэ зы пунктэклэ лъэлэсыныгъэ мыхэнэ зилэрш.

Мы и макъ мыхэнэклэрэш бзэм зэрыхэлэжыыххэри, "п" макъ клуэтэгъуэ "пэ"р "п"ым мы и мыхэнэклэрэ телэбаплэрэ гулытапхэа хур кыызэрылуатэраш. Мыпхуэдэу бзэм хэлэжыыхь "пэ"р зы "макъ псалтэ"у бзэм хэхуэхуши, ар бзэм хроникэ зэрыхэхуэхуэрэ зы псалтэу кыызтенар зы лэпкылтэкърауэ зэрышытри гурылуэгъуэш.

"П" макъым кыитехукла "макъ псалтэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыххэр: макъ кыыпыхьэу кыитехуклыж псалтэхэр, псалтэ кыыпыхьэу ухуэ "псалтэ зэгъуэтхэр".

"П"ым кыитехукла "пэ" "макъ псалтэ"р кыыпыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьэу ухуэ псалтэхэм теухуа шапхэащ мыхэр: «пэшхуэ, пакъэ, пэтлинэ; пэшхь, пэцхына, пэжыгынэ».

Мыхэри *"пэ" макъ псалтэр зыхэту ухуэ "псалтэ зэгъуэт"хэм* теухуа шапхэащ: «"пэ, шла(гъ)" → пащлэ; "пэ, бгъуэ" → пабгъуэ; "пэ, цыкы" → пэ цыкы → пэцыкы; "пэ, шын" → пэшын; "пэ, вей" → пэвей».

"П" макъыр зыхэту "макъ гуп мыхэнэклэрэ ухуэ псалтэ"хэр.

"П" макъ мыхэнэр зы "макъ псалтэ"у бзэм зэрыхэхьа шыклэр "пэ"уэши, ар зы лэпкылтэпкыр кыызэрылуатэ псалтэш. Ауэ "п" макъ мыхэнэр гурылуэгъуэши, ар дэтхэнэ гуэрым и хэхьэплэрэ хэкыплэу и гъунапкъэм тецырыхьэныгъэ хуэхуэплэр кыызэрылуатэ макъ мыхэнэш.

Араши, дэтхэнэ гуэрым елытарэ теухуауэ и гьунапкьэу щытрэ абы и хэхьэплэрэ хэклуплэ ыхьэ нэхь цыклуплэ "п"ыуэ зэрылгытэм ипкь итклэ, а щыплэ ыхьэр зы щылэгъуэу зэрылгытапхьэри зы "пэ" лэужьыгъуэуш. Мыр лэпкьлэпкьыцлэ "пэ"уэ щымытрэ, зытеухуа пкьыгъуэм и зы ыхьэр зэрылгытэраши, зытеухуар зы джыгъуэу "и"клэрэ зэрылгытэ "пэ"уэ ухуа зы псалъэш. Мыпхуэдэу утыку кыхьэ "ипэ" псалъэр а зытеухуам и зы ыхьэри, а зытеухуам елытауэ зы лъэныкьуэри кьызэрылуатэ плъыфэцлэ псалъэш. Дэтхэнэ гуэрым мыпхуэдэ и ыхьэрэ и зы лъэныкьуэр кьызэрылуатэр а гурыр кьызэрылуатэ псалъэ хэмыгу, дэтхэнэ гуэрыр зы джыгъуэу зэрылгытэ щыклэклэ "и"р мы "пэ" ыхьэрэ лъэныкьуэр зэлытарэ зытеухуар кьызэрыгъэлагъуэ щыклэу "ипэ"уш. "Ипэ"р зытеухуа гуэрыр "и"клэрэ кьызхэщү ухуарэ зытеухуам и зы ыхьэрэ з и зы лъэныкьуэр кьызэрылуатэ псалъэу зы плъыфэцлэ лэужьыгъуэуш. Ар зытеухуам щышрэ и зы ыхьэр кьызэрылуатэм нэмышцл, а гуэрым и кьэхьуклэрэ ужьыклэм елыта лъэныкьуэри кьызэрылуатэ "лъэныкьуэ плъыфэцлэ" псалъэ лэужьыгъуэуш. Араши, "п"ыр зыгуэрым хэмытрэ щымышцү, а гуэрым и кьэжьаплэщи, зыгуэрыр кьызэрыхьурэ щылэ зэрыхьур "п"ыклэрэ кьызэрежьэм ипкь итклэ, ар кьэмышьу щыклэмрэ кьэхьуа нэужьми зэрыужь лъэныкьуэри "ипэ" псалъэмклэш кьызэрылуатэр. Мыпхуэдэу зы лъэныкьуэ кьэзыгъэлагъуэ плъыфэцлэ "ипэ"р зытеухуам елытауэ зы жыжьагъуэи зэрыщытынур гурылуэгъуэщи, ари "иапэ → япэ"уш зэрылгытэр.

Араши, дэтхэнэ гуэрым теухуа зы ыхьэ джыплэмрэ а гуэрым теухуауэ зы лъэныкьуэр кьызэрылуатэр "ипэ" псалъэмклэщи, зытеухуар "и"клэрэ кьызхэщү ухуа "ипэ"м иплэклэ ар зытеухуар кьызэрылуатэ псалъэр кьыпыхьэуи "ипэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэи псалъэхэр утыку кьохьэр. Мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэр икли "псалъэ зэгүэт"уи лъытапхьэш.

Мы кьэтлүэтахэм кьызэрыхэщү, дэтхэнэ зы пкьыгъуэм и зы ыхьэр "ипэ"уш зэрылгытэри, а пкьыгъуэр кьызэрылуатэ псалъэм "ипэ"р клэух хуэхьуу псалъэ зэрыухуэнур гурылуэгъуэуш. Нытлэ, зыгуэрым и зы ыхьэ мыхьэнэклэрэ "ипэ"р псалъэхэм клэух зэрыхьум теухуа шапхьэхэр ди "макь псалъэ"хэм теухуауэ кьэдгъэлэгъуэнш: «лэпэ, лупэ, сэпэ, цлэпэ, цыпэ, дзэпэ, гьуэпэ, гупэ, дэпэ, жьэпэ, щыпэ, шыпэ, шэпэ, чыпэ, чэпэ, купэ, кыпэ, клэпэ - кланлэ, кьупэ, кьуэпэ - кьуапэ, кхьэпэ, хьупэ, хыпэ, хупэ, хьэпэ, лъэпэ - лъапэ, лыпэ, лыпэ, пэпэ, плэпэ, фэпэ, фыпэ, выпэ, мэпэ, нэпэ».

Мыхэр зытеухуам епха мыхьэнэклэрэ и зы ыхьэр кьызылуэу ухуэ псалъэхэми, мыбыхэм щыщ гуэрхэр икли щхьэж зы псалъэу утыку кьызэрихьэр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэш мыхэр: «лэпэ, лупэ, гупэ, кланлэ, кьуапэ, лъапэ».

Зыгуэрыр кьызэрылуатэу щылэцлэхэм "ипэ"р клэухуу кьыпыхьэу ухуэж псалъэхэм теухуа шапхьэш мыхэр. Ауэ мыпхуэдэ шапхьэхэу зы

пкыгыгуэр кызырыуатэ псалгэрэ шылэцлэ лэужыгыгуэу шымытми, зы луэхугуэр кэмыху ипэмрэ ар зыхуэужь лэныкыуэри "ипэ"у зэрылгытэнур гурылуэггуэщ. Мыпухэдэу "ипэ"р глагол лэжыккэу ухуэ псалгэхэми клуэх хуэхуу бзэм зэрыхэлэжыкыынур гурылуэггуэщи, мыбы теухуа шапхэхэр ди "макь глагол"хэм "ипэ"р клуэху зыхуэху шыккэу кэатхынщ: «ипэ, упэ, уэпэ, лупэ, луэпэ, сыпэ, зыпэ, дзыпэ, гыпэ, гупэ, джыпэ, джэпэ, дыпэ, дэпэ, тыпэ, тлыпэ, тлэпэ, жыпэ, жэпэ, жьыпэ, жьэпэ, шыпэ, шлыпэ, шлэпэ, шэпэ, чыпэ, чэпэ, клыпэ, клуэпэ, хупэ, хупэ, хыпэ, лэпэ, лэпэ, ллэпэ, плыпэ, фыпэ, выпэ, вэпэ».

"Макь псалгэрэ глагол"хэм хуэдэщи, дэтхэнэ зы псалгэм "ипэ"р клуэху кыпыхуэу псалгэхэр зэрыхуэнур гурылуэггуэщ. Ауэ мыпухэдэу ухуэ псалгэхэм шыцу зи гугуэ шыпхуэу лытапхуэщ мыр: «"нэхь, ипэ/япэ" → нэхьпэ, нэхьапэ».

Мы кэта шапхэхэр зы псалгэм "ипэ/япэ" псалгэр кызырыпыхуэу ухуэж псалгэхуэу зэрылгытар гурылуэггуэщ. Ауэ мы кэтахэм шыщ гуэрхэр икли "п, пэ" макь мыхэнэклэрэ еджапхуэу зэрыщитри гулытапхуэщ. Араши, ипэклэ зи гугуэ тцла "пэ, ипэ/япэ" псалгэхэм хуэмыдэу "п, пэ" макь мыхэнэклэрэ зэреджапхуэр нэхь игуэу лытапхуэ шапхэхэри кэатхынщ: «напэ {"ны-а-пэ" → напэ; "нэ-пэ" → напэ (ипэ лэныкыуэм хуэклэу, ипэ лэныкыуэ хуэ)}, гупэ {гу(джыгуэ)-пэ}, гуапэ {гу-а-пэ ("гу"м хуэипэ)}; псапэ (псэм ипэ игуэщыпхуэ); шхэпэ {зыгуэрым (шхэж) хуэклуэрэ екы}, шхэпэн».

Мы шапхэхэм хуэдэ кэхуыккэу илэу лытапхуэщ пкыгыгуэ гушлылэрэ гупэм хуэклуэу гээзашлэ луэхугуэр кызырыуатэу ухуа мы глаголыр: «хуэпэн, зыхуэпэн».

Мыпухэдэу "п, пэ"р и макь мыхэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыкы шыккэу макьрэ псалгэхэм кыпыхуэу псалгэщлэхэр зэрыхуэнур гурылуэггуэщ. И макь мыхэнэмрэ бзэм "пэ"рэ "ипэ, япэ"у псалгэ зэрыхэхуа мыхэнэр зэрызэпышлар гурылуэггуэщ. "Ипэ"рэ "япэ"у кэхуэр кышыкыу дыдэр кызылуэ псалгэри, мыр шыгээзашлэрэ зэрыгээзашлэр кызылуэ "шы"р "пэ" макь мыхэнэм ипэ кызырыпыхэжккэу ухуэ псалгэщ мыхэри: «шыпэ, шыпэлыагу».

"П" макь мыхэнэр шылэггуэ зилэм шыщ-шымыцу лытапхуэрэ абы и гунапкыуэ шытраши, а гуэрым и хэхэплэрэ хэкыплэ лыхэр зэрылгытапхуэри "п"ыуэ шылэггуэ зилэу "пэ"уэщ. Зыгээзашлэм ипэ лэныкыуэм теухуэрэ зыгуэрым ипэрэ и кыуапэм хуэклуэу гээзашлэ луэхугуэри "пэ, пэ-ы" клуэхккэу ухуэ мы глаголхэраш кызырыуатэр: «шыпын – кэшыпын, шыпэн».

Зыгуэрым зэрыпышларэ и гунапкыуэр кызылуэ "п" макьыр и мыхэнэклэ псалгэхэм клуэх хуэхуу ухуа псалгэхэщ мыхэри: «гуп, гуэп, жэп, дэп, нып, хэпшып, думп».

"П"ыр макърэ псалъэхэм ищхьэм кышщыпыхьэклэ а псалъэ мыхьэнэр "п" макъ мыхьэнэрэ "ипэ"уш зэрыгъэзащлэри, мыпхуэдэу ухуа глаголхэщ мыхэри: «пысын, пытын, пылын».

Мы глаголхэр "п" макъыр префикс зыхуэхуу ухуа префиксиал глаголхэу зэрышщытыр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу "п" макъым игъэзащлэ префикс – суффикс къалэнхэм илѡабжъэклэ и гугъу шьытщылынуш. Ауэ мы къэта шапхьэхэм хуэдэу "п" префиксклэрэ ухуэу утыку кыхьэ нэгъуэщл префиксиал глаголхэри шылэщи, "п" макъклэрэ ухуэ псалъэхэу мыхэри мыбдежым шапхьэу къэтхьынщ: «пыщын – пыщлэн, пызын, пыгуэн, пыщлэн, зэпыщын – зэпыщыжын, пыкгуэн, пыхын, пылэн, пынэн».

Зы луэхугъуэр зэрыгъэзащлэ лъэныкгуэр а хьэрычэтым теухуауэ "ипэ"у лъытапхьэщи, зы луэхур шьыгъэзащлэ дьдэри а луэхур кызылуэ псалъэм кыкълэлъыклуэ "пэт, пэтрэ"клэрэщ кызырэлыуатэр: «клуарэ пэт; клуэ пэтрэ».

"П" макъым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

"Пэ"р кьежъаплэрэ пэщлэдзэ мыхьэнэ зилэраш, икли зыгуэрым кьежъаплэрэ пэщлэдзэ хуэхуу и зы лыхьэри зэрылбытэраш. Дэтхэнэ зы луэхугъуэр пэщлэдзэрэ кьежъаплэ зы лыхьэм теухуарэ елътытауэ зэрыгъэзащлэпхьэр гурылуэгъуэнщи, "пэ"р дэтхэнэ зы глаголым префикс къалэн хуигъэзащлэу бзэм холэжыхьып. Мыпхуэдэ шапхьэхэр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхьынщ: «пэин - пэихьын* - пэрын*, пэун - пэрыун*, пэун - пэухьын - пэрыуэн* - пэрыхьын*, пэлун, пэлун, пэсын - пэсыхьын*, пэзын, пэдзын, пэгъын - пэрыгъын*, пэгъун - пэрыгъун*, пэджын, пэджэн, пэдын, пэдэн, пэтын, пэтын – пэрытын*, пэтлэн - пэтлыхьын*, пэщын, пэщын - пэщыхьын* - пэрыщыхьын*, пэщлэн, пэшэн, пэчын, пэчэн, пэкын - пэкыхьын* - пэрыкыхьын*, пэклуэн, пэхун, пэхун - пэрыхун*, пыхьэн* - пэрыхьэн*, пэлэн, пэрылэн*, пэлэн - пылыхьын* - пэрылэн*, пэлэн - пэрылэн*, пыплын* - пыплэн* - пэрыплын*, пыфыхьын* - пэрыфыхьын*, пэвын - пэвыхьын*, пэвэн - пэрывэн*».

Глагол гуэрхэм я гъэзащлэклэрэ луэху кьекуэкълэу теухуащи, "пэ"р префикс зыхуэху глагол гуэрхэм "пэ" префиксыр "пэ-ы"уэ зэрызэхуэкълэмыр "р, хь" клэух кыпыхьэжу зэрыхуэж шапхьэхэр "*" нэгъышщэклэ кьэгэлъэгъуащ.

"Пэ"р зытеухуам и гъунапкъэу, абы и хэхьэплэ хэплэ лыхьэр зэрылбытэращи, зыгуэрыр утыку кызырэихьэрэ зэрыгъэзащлэ абы мы и гъунапкъэу шьыт хэхьэплэ хэклэплэр зэрыхуарауэ лъытапхьэщ. Зыгуэрым шьылэгъуэ игъуэтамэ, ар и гъунапкъэклэрэ утыку кыхьащи, мыри зэрылбытэр абы теухуа "пэ"клэрэщ. Мы псалъэхэм кызырэыгуэкълэщи, зыгуэрыр утыку кызырэихьэрэ зэрыхуа дьдэр, ар езыр дьдэу зэрышщытыр псалъэхэм "пэ"р суффикс зэрыхьуклэрэщ кызырэлыуатэр. Ар шьыхьукли, ипэклэ мы къэта шапхьэхэри мыпхуэдэ мыхьэнэклэрэ

зэреджапхээр гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэ мыхьэнэр тегъэчыныхьарэ гъэбдыныгъэ зэрыгъэзащлэ щыклэщи, "пэ" суффиксыр "ппэ"уи кышчылуатэ щылэщ, ар щыхьукли, ипэклэ къэта "пэ" суффиксхэм ящхьэщоклыр. Ауэ зэрэтх щыклэр "пэ" суффиксуэщи, ди "макъ псалъэ"хэмрэ "макъ глагол"хэм теухуауэ ипэклэ къэта шапхьэхэр икли мы зи гугъу тшы мыхьэнэклэрэи еджапхьэщ. Мыпхуэдэ суффиксыр кызыштэ глаголхэр икли инфинитиву зэпкыроувэри, мыбдежым мыбыхэм теухуа шапхьэхэр къэтхьынщ: «ипэн, упэн, лупэн, луэпэн, сыпэн, зыпэн, дзыпэн, гыпэн, гьупэн, джыпэн, джэпэн, дыпэн, дэпэн, тыпэн, тлыпэн, тлэпэн, жыпэн, жэпэн, жыпэн, жьэпэн, щыпэн, щыпэн, щлэпэн, шэпэн, чыпэн, чэпэн, кыпэн, клуэпэн, хьупэн, хупэн, хьыпэн, лъэпэн, лэпэн, ллэпэн, пыпэн, фыпэн, выпэн, вэпэн».

"П" макъыр.

"П" макъым кытехьукл "макъ псалъэ"хэр.

"П" макъым и къэхьуклэм текъузэныгъэ кызызрыхуэклэу утыку кыхьэ макъщ "п"ыри, "п" макъ мыхьэнэр ецырхьыныгъэклэрэ зыхунэс гуэрыр зэрыщыту зыхэзыубыдэ макъ мыхьэнэщ "п"ыр. "П"ыклэрэ зыхунэсыр зыхиубыдэн мыхьэнэ зилэращ "п"ыри, псэушхьэм езым кышчлэхуэрэ кыпкырыклым теухуауэ гъэзащлэ луэхугъуэми зэрытеухуар гултытапхьэщ "п" макъ мыхьэнэр.

Мы кызызрыхуа щыклэм зрезэгьклэрэ, утыку кызызрыхьа щыклэу "п" макъыр занщлэу бзэми хэхьауэ жылэпхьэщи, "пы"р зы "макъ псалъэ"у "пын" глаголыпкыу бзэм хэтщ.

"Пын" луэхугъуэр кызыдщеклуэклэрэ, дэтхэнэ пыгъуэр зыдыщыппри "п" клуэтэгъуэ "пэ"уэ кьолуатэри, ар икли дэтхэнэ зы лъэрэ пкыгъуэм гъуэ пэлыгъэ хуэхьур кызылуэ зы "макъ псалъэ"у бзэм хэтщ. Ар бзэм зэрыхэхьари "пын" псалъэм кыкылэпкылуэу жылэпхьэщ.

"П" макъым кытехьукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ кыпыхьэу кытехьуклыж псалъэхэр, псалъэ кыпыхьэу ухуэ "псалъэ зэгъэтхэр".

Япэрауэ "п" макъым кытехьукла мы "макъ псалъэ"хэр кыпыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьэр ухуэ псалъэхэм деплынщ.

"Пын" глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр кызылуэ макъхэр кыпыхьэу ухуэж глаголхэщ мыхэри, "пын"ыр клуэтэгъуэрэ зэманьгъуэклэ зэрыгъэзащлэр "э" клэухклэрэ, зэманьгъуэ зэрихьклэрэ зэрыгъэзащлэр "хь" клэухклэрэ, мы гъээщлэныгъэр зэрызэфлэкыр "к" клэухклэрэ зэрыхуэжыфынур гурылуэгъуэщ: «ипын – иплэн – ипыхьын – ипыхьын, лупын – луплэн – лупыхьын – лупыхьын, дэпын – дэплэн – дэпыхьын – дэпыхьын, тепын – теплэн – тепыхьын тепыхьын, щлэпын – щлэплэн –

щлэпыхын – щлэпыкын, кьуэплын – кьуэплэн – кьуэпыхын – кьуэпыхын, хэплын – хэплэн – хэпыхын – хэпыхын».

"Плэ" макъ псалъэр кьыпыхэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхым теухуа щапхъэщ мыхэри: «плэшхуэ, плэгъуэ».

"Цл"ыр мышылэрэ мыхуныгъэу зэрылгытэм ипкъ итклэ, апхуэдэу зыплрэ плэ зыхуэхур зэрылгытэ "цлплэ"ри "плын, плэ"р кьыпыхэ макъклэрэ ухуа псалъэу лъытапхъэщ.

"Пын" глагол лэжэклэр кьыпыхэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхым теухуауэ лъытапхъэщ мыхэри: «плану; плур, нэплэс, анэнэплэс; плыгъуэ, плыгъэ, плыргъэ; пылтэ, платэ - хьэплатэ, плацлэ - хьэплацлэ». Мы щапхъэхэм щышу "анэнэплэс"ыр икли "анэ, нэплэс"у, "плацлэ, хьэплацлэ"ри "плын, цлэ"уэ "псалъэ зэгүэт"хэу еджапхъэу зэрыщытри гурылуэгъуэнщ.

"Пл" макъым кьытеухукл **"макъ псалъэ"**хэр зыхэту ухуэ **"псалъэ зэгүэт"**хэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Плэ"р зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа щапхъэхэри кьэтхынщ: «"плэ, цыкы" → плэ цыкы → плэцыкы; "плэ, фы" → плэфл; "плэ, щхъэ" → плэщхъэ – плащхъэ, плэщхъагъ (плэщхъэ хъу); "гъуэлъ(ын), плэ" → гъуэлъыплэ».

"Плэ"р дэтхэнэ гуэрыр зыщыплрэ кьыздыщеклуэкращ, икли абы илгыплэ хуэхураш. Щылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрыр зыщыплынэ игъуэ зы плэ щылэщ, икли щылэгъуэ зилэу щылэ гуэрым плэ хуэхур зы щылылэужыгъуэу зэрыщытыр гурылуэгъуэнщи, дэтхэнэ зы "плэ"р зы "щыплэщ". Ари зы "макъ зэгүэт"у зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэщ: «"щы, плэ" → щыплэ».

Зы щыплэ лэужыгъуэ кьызэрылуатэклэрэ "плэ"р дэтхэнэ зы псалъэм клэух зэрыхуэхуфынур мы кьэтлэутам кьызэрыхэщыр гурылуэгъуэнщи, мыпхуэдэ мыхэнэклэрэ "плэ"р зыхэт "псалъэ зэгүэт" зэрыхуэнур гурылуэгъуэщ. Дэтхэнэ гуэрым хуэлауэ плэ хуэхуныгъэри абы "иплэ"уш кьызэрылуатэри, зы "макъ псалъэ"у "плэ"р псалъэ клэухуу ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэри икли "иплэ"уи еджапхъэщ. Иклэм иклэжым зыгуэрым "плэ" хуэхур абы "иплэ"уш зэрылгытапхъэри, ипэклэ кьэта "гъуэлъыплэ"р икли "гъуэлъын"ым плэ хуэхуу "иплэу"и зэреджапхъэр гулгытапхъэщ.

Нытлэ, ди "макъ псалъэ"рэ "макъ глагол"хэр щыгъэзащлэрэ зыщыпл щыплэр кьыгъэлагъуэу "плэ" макъ псалъэр абыхэм клэухуу кьызэрыпыхэкленур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэуи "псалъэ зэгүэт"хэр утыку кьызэрихэ щапхъэхэр кьэтхынщ. Мыпхуэдэ щапхъэхэр икли "иплэ"р зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэуи, икли "пл" макъ суффиксклэрэ ухуауи зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэнщи; ар щыхуэкли, кьэта щапхъэхэм мыпхуэдэ лъэныкыуэкли еджапхъэщ: «лэплэ, луплэ, лүэплэ, сэплэ, цлэплэ, цлэплэ, цыплэ, зыплэ, дзэплэ, гъуэплэ - гъуаплэ, гуплэ, дэплэ, жьэплэ, щыплэ, щыплэ, шыплэ, шэплэ, чыплэ, чэплэ, куплэ, кыплэ, клэплэ, кьуплэ, кьуэплэ»; «иплэ, уплэ, уэплэ - уаплэ, луплэ, лүэплэ, сыплэ - саплэ, сэплэ - саплэ, зыплэ -

заплэ, дзыплэ, гьыплэ - гьаплэ, гьуплэ - гьуаплэ, джыплэ - джаплэ, джэплэ - джаплэ, дыплэ - даплэ, дэплэ - даплэ, тыплэ, тьыплэ - тлаплэ, тлэплэ - тлаплэ, жыплэ - жаплэ, жэплэ - жаплэ, жьыплэ - жьаплэ, жьэплэ - жаплэ, щыплэ, щэплэ - шаплэ, щьыплэ - щлаплэ, щлэплэ - щлаплэ, шэплэ - шаплэ, чьыплэ, чэплэ - чаплэ, кьыплэ - клаплэ, кьуэплэ - кьуаплэ, хьуэплэ».

Зэуэрэ занщлэу кьэхьуар зэплэрэ нэ техыплэ-теплэу зэрыгьэзащлэр кьызэрылуатэ "наплэзыплэ"ри "наплэ, зыплэ" псалъэхэр зыхэт "псалъэ зэгүэт"у лытапхьэщ. Зы лэщрэ гур зэрашэн папщлэ, и пэрэ и лум иращлэр кьызэрылуатэ "лүмплэ"ри "лүм плэ" хуэхьу "лү, плэ" псалъэхэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"у лытапхьэщ.

"ПІ" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"ПІ" макъыр бзэм зэрыхэлэжыыхь щьыклэр абы кьытехьукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэхьа мыхьэнэм зэрэзэгьклэрэщи, и макъ мыхьэнэклэ бзэм хэлэжыыхьу кьэхьу дэтхэнэ зы псалъэр мы макъ псалъэхэм зэрэзэгьклэрэ еджапхьэщ.

"ПІ" макъ мыхьэнэр лүпщлэщи, зыгуэрэр зэрыхэхьуэрэ щыхэхьуэр кьызылуэ мыхьэнэ зилэрэщ, икли ар бзэм зэрыхэхьарэ дэтхэнэ и зы щьыплэм зэрыхэлэжыыхьри мы и мыхьэнэклэрэщ. Мыбы папщлэщи, бзэм и макъ мыхьэнэрэ бзэ мыхьэнэуэ зэрыхэлэжыыхьыр зэхэхугьуафлэжым. Ар щыхьукли, ар зыхэт дэтхэнэ зы щьыплэм "макъ псалъэ"у хэтуи еджапхьэщ. Ауэ "плын"рэ "плэ" псалъэу щымытрэ "плын"рэ "плэ" зэрыщлрэ зэрытеухуа мыхьэнэклэрэ ущеджэм деж, "пл" макъ мыхьэнэуэ хэлэжыыхьуи зэрылгытапхьэр гурылуэгьуэщ. "ПІ" макъ мыхьэнэклэрэ ухуа псалъэхэу лытапхьэщ мыхэри, "плын"рэ "плэ" хьуным хуэклэуэныгьэ мыхьэнэ зилэ псалъэхэрэщ: «плытлын - плытлэн, зэхэплытлэн, зэхэплытлыхьын; тлэплын – тлэплэн».

"Плын"рэ "плэ"р дэтхэнэ гуэрэрэ лүэхугьуэм зэрытеухуэр гурылуэгьуэщи, дэтхэнэ зы глаголрэ псалъэр зытеухуа лүэхугьуэр зэрыгьэзащлэ щьыклэрэ щьыплэ кьырылуэу псалъэхэм клэух хуэхьуфынщ. Ар клэух зэрыхуэхьури "плын, плэ" псалъэхэуи еджапхьэщ, икли "пл" макъ мыхьэнэуи еджапхьэщ. Мыбы игьуэм деж и гугьу щытщьынщ, ауэ "пл" макъ мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэхэщ мыбдежым ди лүэхури, "пл" макъ мыхьэнэклэрэ ухуарэ зыгуэрым хуэфлрэ "плэ" хуэщьыныгьэ зи мыхьэнэуэ утыку кьыхьа глаголхэщ мыхэр: «лүплэн, гуэплэн, теплэн-2, зетеплэн».

Мы кьэта шапхьэхэм я кьэхьуклэу ухуа псалъэхэщ мыхэри: «лъяплэ, плалъэ».

"ПІ" макъым "префикс – суффикс кьалэн"у игьэзащлэхэр.

"Плэ"р зы "макъ псалъэ"у зэрылгытэклэрэ псалъэхэм кьыклэлыкьлэу "псалъэ зэгүэт"хэр зэрыхуэу теухуа шапхьэхэри кьэтащи, ахэр икли "пл" макъыр клэух зэрыхьуклэрэ ухуа псалъэхэуи лытапхьэщ. Ар щыхьуклэ, "плэ" псалъэр клэух зэрыхьуклэрэ ухуа мы "псалъэ зэгүэт"хэр икли "пл" макъыр суффикс зэрыхьуклэрэ ухуа псалъэхэуи лытапхьэщ.

"Б" макъыр.

"Б" макъым кыитехъукI "макъ псалъэ"хэр.

"ПI" макъ мыхъэнэр кызырыхъуа щыклэм зэрэзэгъклэрэ занщIэу "пын"рэ "плэ" псалъэхэр кызытехъукIу бзэм хэлэжыхъу щIэызда зы макъши, абы и мыхъэнэм утыку кыырилъхъэ мы Iуэхугъуэхэр зыхуэлажъэр кызылуэфыну макъри "пл" макъым кыыклэлъыкIуэу утыку кыхъагъэнщ. Аращи, дэтхэнэ гуэрыр ар кызыщIэхъуэм зэрыпыщIаклэрэ зэрыужьыр зытеухуа мыхъэнэу утыку кьохъэр "б" макъыр. Мы кызырыхъуа щыклэм ипкъ зэритщи, псэушхъэм кыыщIэхъуэрэ зэрипIклэрэ ужьыгъуэ зыгъуэтыр **"бын"**уш зэрылбытар. "Бын" псалъэр "пын" Iуэхур зельытаклэрэ ужьыгъуэ зилэнращи, мыпхуэдэу я"пы"р "бын" жыхуалэраш.

Мы кызырыхъуа щыклэу, "б" макъ мыхъэнэр "зэрелытаклэрэ ужьыгъуэ"щи, ар бзэм мыпхуэдэщ зэрыхэлэжыхъыр. Зыужьыгъуэ лIэужьыгъуэщ "б" макъым и мыхъэнэри, абы игъэзащIэ мы мыхъэнэр "у" макъ мыхъэнэми зэрыпыщIар гулбытапхъэщ: "у" макъыр занщIэу езым ужьыгъуэ зэрилэр е ужьу шытыр кызылуэ мыхъэнэраш, а ужьыгъуэр нэгъуэщI гуэрым зэрыпыщIарэ зэрелытаклэрэ кызырыхъуаращ "б"ым и мыхъэнэри, зэхуэдэ Iуэхугъуэм теухуа я мыхъэнэм кызырагъэлягъуэу, "у"р макъыхъуу зэрышчытым хуэдэу, "б"ыри макъыбзщ.

Зэрелыта ужьыгъуэ зы мыхъэнэ "б" макъым и кIуэтэгъуэри мыпхуэдэу бэгъуэныгъэ зилэр кызырылуатэ зы "макъ псалъэ"у **"бэ"**уэ хэтщ бзэм.

Зэрелыта ужьыгъуэклэрэ къэхъуа зы нэщIыгъуэр икIи зы нэщIыгъуэбэ зэрыхъуари зы "макъ псалъэ"у лытапхъэ **"бэн"**клэрэщ кызырылуатэр.

Дэтхэнэ гуэрыр езыр езырурэ зэрыужь щыклэр кызырылуатэ макъщ "у"ри, ужьыныгъэр хъугъэ лIэужьыгъуэу зэрышчытри гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэ занщIэу хъугъэ мыхъэнэ имылэми, ужьыгъуэ мыхъэнэ зилэу, ари зэрелыта ужьыгъуэр зы мыхъэнэ макъри "б"ыраш. Мы и мыхъэнэм зэрэзэгъклэрэ, "у"м и мыхъэнэр зэрелытаклэрэ зы мыхъэнэр "б" макъращи, "у"р зэрымакъыхъум хуэдэжу, "б"ыри макъыбзщ.

"Б" макъым кыитехъукIа "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыхъыр: макъ кыыпыхъэу кыитехъукIыж псалъэхэр, псалъэ кыыпыхъэу ухуэ "псалъэ зэгъэтхэр".

Япэрауэ **"б"** макъым кыитехъукIа **"макъ псалъэ"хэр кыыпыхъэ макъклэрэ** бзэм зэрыхэлэжыхъыр **ухуэ псалъэхэм** шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Бын" псалъэр кыыпыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхъым теухуа щапхъэ къэтыхъынщ: «бынышхуэ, быныгъуэ, быныплэ, бынжэ».

"Быныплэ" псалъэм икӀи "бын, плэ"у "псалъэ зэгүэт"у зэреджапхъэри гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэщ "бынжэ" псалъэри, ари ныбэм илъ "бын"ыр зэрыпӀыр кызыхурижэу "бын, жэ(н)" зыхэт "псалъэ зэгүэт"уи зэреджапхъэр гурылуэгъуэнщ.

Куэдагъ зи мыхъэнэ "бэ" макъ псалъэм кыпыхъэ макъклэрэ ухуа псалъэу лъытапхъэщ "хуабэ"ри, псэушхъэрэ цӀыхум и псэуныгъэм хуэныкӀуэм елъытауэ куэду илгытэр кызырэуатэ псалъэу лъытапхъэщ.

"Бэ" макъ псалъэм кыпыхъэу ухуа псалъэхэу еджапхъэщ мыбыхъэми: «бэгын»; «батэ, лэмбатэ»; «башцэ».

ФӀыуэ джыпхъэу теллэгъуэ зилэу лъытапхъэри "бэ" псалъэр зыхэту ухуауэ еджапхъэу зы псалъэщ "джабэ"р; ауэ ар икӀи "б" макъ мыхъэнэклэрэ ухуа псалъэуи зэрылъытапхъэр гурылуэгъуэнщ.

Зы макъ псалъэу тӀыта "бэн"ыгъэ кӀэхъуным зэрыхуэкӀуэр кызырэуатэу ухуа псалъэу лъытапхъэщ "ныбэ"ри, ари "б" макъ мыхъэнэклэрэ кӀэхъуа псалъэу зэрылъытапхъэр нэхъ игъуэщ.

"Бэн" псалъэр кыпыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыкхъ щыклэм теухуа щапхъэщ мыхэр: «бэнышхуэ, бэныгъэ, бэныгъуэ, бэныплэ».

Зы "бэн"ышхуэ лӀэужыгъуэу лъытапхъэрэ лӀщ зыщӀаубыдэр кызырэуатэ "бэу – бо/боу" псалъэри "бэн" макъ псалъэм кытхъуклауэ мылъытапхъэми, ар зы "бэн" лӀэужыгъуэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ.

"Ӏубэн – тelyубэн" псалъэхэри зы "бэн" лӀэужыгъуэ щӀын Ӏуэхугъуэу гъэзащӀэр кызырэуатэ глаголхэу лъытапхъэщ. Ауэ "бэн"ым кытехъукӀыпхъэуи лъытапхъэу ипӀклэ кӀэта псалъэхэм хуэдэщ мыхэри, "б" макъ мыхъэнэклэрэ ухуа псалъэхэу лъытэныр нэхъ игъуэщ. "Б" макъ мыхъэнэклэрэ кӀэхъуауи еджапхъэ мы щапхъэхэм хуэдэхэм илъабжыэкӀи я гугъу щытщӀынщ.

"Б" макъым кытехъукӀа "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Бын" макъ псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" щапхъэщ мыхэр: «"бын, плэ" → быныплэ; "бын, фӀы" → быныфӀ; "бын, цӀыкӀу" → бын цӀыкӀу → бынцӀыкӀу; "бын, щӀэ" → быныщӀэ».

"Бэ"р куэдагъ зи мыхъэнэ зы плыфэцӀэу зэрыщытым кызырэгуэкӀи, ар дэтхэнэ зы щыӀэцӀэм кыпыхъэу "псалъэ зэгүэт" зэрыхуэфынур гурылуэгъуэнщ. Ауэ дэтхэнэ гуэрым и куэдагъэр "бэ"клэрэ кӀэуатэу кӀэбэрдейбзэм щызекӀуэу хэткыми, ди "макъ псалъэ" щапхъэхэм щыщхэу зи куэдагъэр "бэ"клэрэ кӀэуэтэфыну лъытапхъэхэм кӀатехъукӀ "псалъэ зэгүэт" щапхъэхэр кӀэтхъынщ: «"цы, бэ" → цыбэ; "жы, бэ" → жыбэ; "щӀы, бэ" → щӀыбэ; шыбэ, чыбэ, лыбэ, фыбэ, выбэ»;

Мы кӀэта щапхъэхэм нэмышӀ, куэдагъ зи мыхъэнэ "бэ"м кыкӀлэтыкӀуэ псалъэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэр щыӀэщи, зыгуэрхэр "бэ"гъуэу зэрыщытклэрэ кызырэуатэу ухуа "псалъэ зэгүэт"хэу

еджапхъэщ мыбыхэм: «"бэ, цы" → "бэ, цы-э" → бацэ; "бэ, дзы(н)" → "бэ, дзы-э" → бадзэ (куэду кыхэдзыкл, гупу зыдз); "бэ, гъуэ" → багъуэ, бэгъуэн; "бэ, джы(н)" → бэдж (куэдрэ фыуэ джы); "бэ, щы(н)/щлэ(н)" → башлэ; "бэ, шэн" → "бэ, шы (шэ-ы) → баш; "бэ, хъу(н)" → "бы (бэ-ы), хъу" → быхъу; "бэ, плын" → "бэ, плэ (плы-э)" → баплэ; "бэ, мыплын" → бэмыплэн (мыплы-э) → бэмплэн, бамплэ; "бэ, вэн" → "бэ, вы (вэ-ы)" → бэв; "бэ, мэ" → бамэ (цыхум кыхуекуэдэкл "мэ")».

Зы макъ псалъэу лъытапхъэ "бэн"ыр зыхэту ухуа псалъэ зэгъуэтщыхэри: «"бын, цыкly" → бэн цыкly → бэнцыкly; "бэн, ику" → бэныку; "бэн, ищхъэ" → бэныщхъэ».

"Б" макъ мыхъэнэр "бзм зэрыхэлэжыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Ар "зэрелъыта ужьыгъуэ" мыхъэнэ зилэ макъщи, зыгуэрыр зэрызэлъытаклэрэ кызырэлыатэ макъщ. Жьжыаплъэрэ гъунэгъуплъэу къэгъэлъэгъуа гуэрыр зыгуэрым зэрытеухуарэ зэрелъытауэ зэрыщытклэрэ (бы) кызырэлыатэу ухуа псалъэхэщыхэр: «абы, мыбы, мобы».

Зыгуэрым зэрелъыта ужьыгъуэклэрэ бгъэдэхъэныр "б" макъ мыхъэнэклэрэ ухуа псалъэхэм кызырэлыатэпхъэр гурылэуэгъуэнщи, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэщыхэр: «бэун, ебэун - ебоун, бау, бауэ».

Псэущхъэ бэгъуэныгъэм и къежыаплэу лъытапхъэ мы псалъэхэми кызырэыхэщрэ зэрэзэгъщи, зэрелъыта ужьыгъуэ зи мыхъэнэ "б" макъыр икли псэущхъэ ужьыгъуэр зэрыгъуэклэрэ кызырэлыатэ макъ мыхъэнэщ. Мы псалъэм зэрэзэгъыу "биологие" псалъэр мыадыгэбзэми, "б" макъ зыхэту "б"ым и логиеу зэрылъытаклэрэ зэрыухуари гулъытапхъэщ. Мы псалъэхэм зэрэзэгъщи, псэущхъэр зэрыпсэуф "уэ"рэ "жы"р кызыэришэри "б" макъ мыхъэнэклэрэ ухуа псалъэхэмклэщ кызырэлыатэр: «бэуэн, бауэ».

Зы псэущхъэ пкыгъуэм кытырищлэу шыни хищлэф узыгъуэ дыркъуэ ллэужьыгъуэри "бэгъу"ущ зэрылътэр.

Дэтхэнэ гуэрыр зэрызэлъыта ллэужьыгъуэу зэрыщытыр "б" макъ мыхъэнэклэрэ кызырэлыатэнур гурылэуэгъуэнщи, зыгуэрыр мыпхуэдэу лъэшагъ зэрилэклэрэ зэхэлъыр кызырэлыатэ псалъэщ мыр: «быдэ».

Лъакъуэ зилэращ зеклэуэфри, "кlyэн" псалъэр зеклуныгъэ (кly) зилэ лъакъуэхэм ягъэзащлэ кlyэтэгъуэ (кlyэ) лүэхугъуэу (кlyэн) зэрыщытри ипэклэ щыжытлагъащ. Лъакъуэхэм зэрызэклуныгъэу зэрызэлъытаклэрэ къэхъу ужьыныгъэщ "кlyэн" лүэхугъуэр утыку кызырэыхъэри, лъакъуэхэм мы я зэрызэлъытэныгъэр "б" макъ мыхъэнэклэрэ кызырэлыатэпхъэри гурылэуэгъуэщ. Аращи, "кlyэн"ыгъэр зэрыгъэзащлэ дэтхэнэ зы лыхъэр лъакъуэхэр зэрызэлъыта ужьыгъуэу утыку кызырэыхъэри, мыпхуэдэхэр кызырэлыатэу ухуа псалъэщыхэр: «бэкъуэн {"зэрелъыта ужьыгъуэ (б) кlyэтэгъуэм (бэ) кыщлэхъуэу (къуэ) гъэзащлэ лүэхуу "кlyэн"ым дэтхэнэ и зы лыхъэр зэрыгъэзащлэр}, бакъуэ (зы "бэкъуэн"ыгъэ), лъэбакъуэ {лъакъуэм (лъэ) и зы бэкъуэныгъэу (бакъуэ), лъакъуэхэм ягъэзащлэ

"кӀуэн"ыгъэм и зы Ӏыхъэ}, бакъуэ, бэкъу (зэлъытэныгъэ зыхуалэ "къу", "къу" зэхуакъу, лъэкъуитӀыр зэрызэлъытарэ я зэхуакур)».

Дэтхэнэ гуэрӀыр зыгуэрӀым теухуарэ елъытауэ кызырэуатэр "б" макъ мыхъэнэкӀэрэщи, зэрелъыта ужьыгъуэу гъэзащӀэр кызылуэ макъыр "б" макъ мыхъэнэкӀэрэ лажьэу гъэзащӀэ Ӏуэхугъуэхэр кызылуэ глаголхэщ мыхэри: «Ӏэбэн, еӀэбын»; «Ӏубын – еӀубын»; «Ӏубэн, тӀубэн».

Зы фалъэм из хъуным кыыхуэнэрэ убыдыплӀу щытыр, Ӏэрэ Ӏупэр телэбаплӀу хуэхъуныгъэ зы пщалъэу къэнэр "пэщыбэ"уш кызырэуатэр.

ЗыгуэрӀыр зытеухуарэ зыдэщытым елъытауэ зы лъэныкъуэкӀэ зэрыкӀуэрэ зэрыужьри "б" макъ мыхъэнэкӀэрэ къӀуатэ псалъэхуэ зэрыухуэнур гурылуэгъуэнщ: «ебэн; къуабэ-бжъабэ»;

"Ебэн" псалъэр кызырэыхуам хуэдэу лъытапхъэрэ, зыгуэрӀым елъыта ужьыгъуэу (б) гъэзащӀэу щытын (нэн) Ӏуэхугъуэу къэкӀуэкӀыр кызырэуатэ псалъэщ мыхэри: «бэнэн, ебэнын, зэбэнын, банэ».

Мы псалъэхэр гурылуэгъуэщи, икӀи псэущхъитӀыр зыр адрейм зыщызэрихъумэнэрэ текӀуэныгъэм зэрыхушӀэкъукӀэрэ гъэзащӀэу щыт Ӏуэхугъуэм теухуаш; икӀи зы хъэ лӀэужьыгъуэм кызыхигъӀукӀ макъылу, ар зэрыбанэм теухуаш. Мыпхуэдэ ӀуэхугъуитӀри зэрелъыта ужьыгъуэм кӀинэныгъэу зэрыщытыр гулъытапхъэщи, зэхуэдэу лъытапхъэ Ӏуэхугъуэм теухуауэ зэрыгъэзащӀэм езэгъуэ зэхуэдэ псалъэхэмкӀэщ кызырэуатэр.

Зэхуэдэ псалъэкӀэ къӀуатэу мыхъэнитӀ Ӏлэ лъытапхъэ "бэнэн" псалъэм нэмыщӀыу мыпхуэдэ макъхэмкӀэ ухуауэ аргуэрэ зы псалъэ хэтщ адыгэбзэм: «банэ». Ар зэрелъыта ужьыгъуэ (б) зӀлэ лӀэужьыгъуэу (нэ) зэрылъытапхъэр гурылуэгъуэщ; икӀи зыгуэрӀым пыщӀэрэ елъытауэ кыыхэхъукӀыныгъэр "б" макъ мыхъэнэкӀэрэ кызырэуэтапхъэр гурылуэгъуэщи, апхуэдэр зы щыкӀэрэ апхуэдэм кӀинэныгъэ зӀлуи зэрылъытапхъэр гурылуэгъуэщ. Аращи, къэкӀыгъэхэм кыыхэхъукӀ гуанэ лӀэужьыгъуэр кызырэуатэ "банэ" псалъэри кызыхэхъукӀ къэкӀыгъэм зэрихъумэжынкӀэ щхъэпэ хуэхъу зы гуанэ лӀэужьыгъуэщ. "Бэнэн" псалъэр зы псэущхъэм зызэрихъумэрэ и бийм зэрытекӀуэнкӀэрэ гъэзащӀэ Ӏуэхугъуэу зэрыщытым хуэдэжщи, "банэ"ри къэкӀыгъэм и тхъэмпэрэ и удзгъагъэхэр зэрихъумэжын папщӀэщ кызырэыхъукӀыр.

Мы къэта псалъэхэм зэрелъыта ужьыгъуэм (б) кӀинэныгъэрэ итыныгъэ, зэрелъыта ужьыгъуэр къэхъуныгъэ (нэн, нэ) хуэдэу къӀуэтапхъэ мыхъэнэ зэралэр гулъытапхъэщи, ар зэрыгъэзащӀэрэ кызырэыхъум щхъэусыгъуэ хуэхъур кызырэуэтапхъэри "бий"щ. Аращи, псэущхъэр зэрабанэр и бийм зыщыхъумэн папщӀэу зэрыщытым хуэдэжщи, къэкӀыгъэм и банэри и бийм зыщыхъумэн папщӀэщ. НытӀэ, мы псалъэхэм хуэдэу "б" макъ мыхъэнэкӀэрэ ухуа "бий" псалъэри зэрелъыта ужьыгъуэкӀэ (б) джын (и) мыхъэнэ зӀлэу зы псалъэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Аращи, зы псэущхъэм зызэриужьыну щыкӀэр нэгъуэщӀ

гуэрым елытауэ зэрыгъэзашлэрэ зызэрыджыр кызырэуатэ щыклэу "б, и" макъ мыхъэнэклэрэ ухуа псалъэщ мыхэр: «бий, биин, ебиин».

Зэрызэлъытаклэрэ къэху ужьыгъуэр "б" макъ мыхъэнэрэщ кызырэуатэри, мыпхуэдэу къэху телэтыкыныгъэр кызылуэ псалъэхэщ мыхэр: «быбын»; шынбыб, шыбыб, псыбыб». "Шынбыб, псыбыб" псалъэхэр "шын, псы" псалъэхэмрэ "быбын" псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"у зэрыщытри гулъытапхъэщ.

Зэрелъыта ужьыгъуэ зи мыхъэнэ "б" макъым и клуэтэгъуэр куэдагъэ хъунти, "бэ"р мыпхуэдэу ухуа зы "макъ псалъэ"у зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Куэдагъ щынрэ зыгуэрым зегъэубгъун луэхугъуэхэри мыпхуэдэу "б" макъ мыхъэнэклэрэ зэккырыувэ псалъэхэм кызырэлуэтэнур гурылуэгъуэнщ: «убын – убэн, сабэ, хъэбэсабэ»; «ущэбын – ущэбэн, щабэ».

Зэлъытэныгъэ зилэ ужьыгъуэщ "б" макъ мыхъэнэри, зы гуэрыр мыпхуэдэу зэрыужьыр "б" макъклэрэ ух псалъэхэращ кызырэуатэр: «кумб, гъуэмб».

Мыпхуэдэщ зыгуэр е зы щыплэр зэрылътытагъэххэу, абы елыта ужьыгъуэр кызылуатэ мы псалъэхэри зэрыухуа щыклэр: «щыб, шыбагъ, щхъэщыб ("щхъэ, щыб"у ухуа "псалъэ зэгүэт")».

Къэпшыныгъэрэ зилэу бэн пэлытэ хъуныгъэри зэрелъыта ужьыгъуэ зи мыхъэнэ "б" макъклэрэ кызырэлуэтапхъэр гурылуэгъуэнти, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэу лътытапхъэщ мыхэр: «бэгын»; «ныбэ».

Згуэррэ зы щыплэу щымыту зы зэманыгъуэм теухуами, "б" макъ мыхъэнэклэ кызырэлуэтапхъэр гурылуэгъуэнщ. "Зэман" жыхуэтлэр зэрызэлъыта защлэклэрэ клуэтэгъуэ зилэ ужьыгъуэ гуэру зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу зеклуэклэ зилэр зэрынгъуэклэрэ "б" макъ мыхъэнэмклэ къэлүэтапхъэщ: «нобэ ("ныубэ – нэубэ"у итыгъуэ), ныщхъэбэ, нышхъэбэ».

Зэрызэлъыта ужьыгъуэщ (у) "б" макъ мыхъэнэри, ар щхъэж ужьыгъуэ мыхъэнэ зилэ "у" макъыр зэрызэлъытэгъуэклэрэ кызырэуатэрщ. "У"р щхъэжу "хъу"гъуэ зэрыщытым зэрэзэгъыщи, зэрызэлъытэныгъэ зилэ хъугъуэ убыхуныгъэри "б" макъ мыхъэнэм теухуащ. "Б"ыр мыпхуэдэу макъыбу зэрыщытым ипкъ итклэ, ар бзы лэужьыгъуэрэ цыхубзыр зэрылътэ макъыуи адыгэбзэм холэжъыхъыр: «бабэ; хъэбабэ, къубабэ ("хъэбабэ, къубабэ"р "хъэ, бабэ"рэ "къу, бабэ"у "псалъэ зэгүэт"у зэрыщытыр гулъытапхъэщ)».

"Б" макъым бзэм "префикс – суффикс кълэн" хигъэзэщылыхъэр.

Зэмыхъэнэгъуу щытщ "у"мрэ "б"ыри, "у"р зэрымакъыхъум хуэдэу, "б"ыри макъыбз. Адыгэбзэм етлуанэ щхъэж нэрыбгэ цлэпапщлэр "уэ"уэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщ, икли етлуанэ нэрыбгэм теухуа глагол лэжъэклэ псалъэхэм "уэ" нэрыбгэ гъэлыагъуэри "уэ, у"уэ зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Ар (уэ, у) "етлуанэ нэрыбгэ гъэлыагъуэ" зыхуэхуэ

кызыртехуыкыжар жытлагъэххэщ. Ар мыхъуххэнумрэ мышылэм теухуауэ къэхъуа зы макъщи, бзэм хэхъа нэужьы мыбы зэрэзэгъклэрэ хэлэжыыхъу шидзащ.

Мы псалъэм кызырыгуэклэ, "цл" макъыр мышылэрэ шылэгъуэ зилэм хэдзыныгъэм теухуауэщ бзэм зэрыхэлэжыыхъри, зэрыигъуэклэрэи щхъэж зы макъыу абы бзэ мыхъэнэ кытехуыклактым. Ауэ абы и клуэтэгъуэ "цл"р зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэлэжыыхъ шыклэр къэхъу-къэщлрэ шылэгъуэ зилэхэр макърэ псалъэхэмклэ зэрылгытэуш. Макъклэ ухуа бзэм кылуатэ дэтхэнэ зыгуэрыр зэрылтгытэращ "цл" макъ псалъэр зытеухуари, ар зытеухуарэ абыклэ кылуатэ луэхугъуэм зэрышчымыщрэ зэрыхуэмыдэри гурылуэгъуэ кызыщл зы псалъэу зэрышчытри гурылуэгъуэщ. Аращи, макъклэрэ ухуа псалъэбзэ лэжыэклэм ипкъ итклэ, дэтхэнэ зы псалъэр кылуатэм теухуа зы "цл"у зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэщи, бзэ лэжыэклуэ къэхъу дэтхэнэ зы псалъэр кылуатэм хуэдэу зэрышчымытрэ зэрышчымышым папщлэ, бзэ лэжыэклэмрэ дэтхэнэ псалъэр а кылуатэм и лъэныкыуэклэ зы "цл" лэужыгыгуэу лгытапхъэщи, зы псалъэу мы кызырылуэтапхъэри зэрыигъуэклэрэ "цл"ырэ шылэгъуэи зилэныгъэр кызырылуэта "цл"уэ шытынт.

Мыбы иужыклэу кышцлэклынщ аргуэру "цл"р зы "макъ псалъэ"у бзэм зэрыхэхъари, зы псэущхъэ цыклу дydэрэ езыри цыхум щхъэпэ кыыхуэмыхъуу шыт псэущхъэ лэужыгыгуэращ ар цлэ зыхуэхъуар. Ауэ пкыгыгуэ цыклу дydэрэ цыхум хуэмышхъэпэуи тлгыта мы псэущхъэр икли пкыгыгуэшхуэ зилэ псэущхъэпкыым кыыхэдзыкылу кызырэхэхъуыкыри гурылуэгъуэщи, абы "цл"р флэщыгъэцлэ зэрыхуэхъуар мыбыи езэгъ луэхуш. Арагъэнщи, нобэ "цл"р зы псэущхъэ лъэпкъ цыклу закъуэм теухуауэ зетхъэми, мыпхуэдэ къэхъуыклэ зилэу утыку кыихъэ псэущхъэ пкыгыгуэ цыклуу "микроб, бактерия"уэ ялгытэхъэри "цлэ" лэужыгыгуэу зэрышчытрэ "цлэ" псалъэмклэ кызырылуэтапхъэри гурылуэгъуэнщ.

"Цл" макъым кытехуыкла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхъри: макъ кыпыыхъу кытехуыкыжэ псалъэхэр, псалъэ кыпыыхъу ухуэ "псалъэ зэгъэтхэр".

Япэу "цл" макъым кытехуыкла "макъ псалъэ"хэр макъ кыпыыхъу бзэм зэрыхэлэжыыхърэ ухуэ псалъэхэм шыгъуазэ дыхуэхъуэнщ.

Цыхум дэтхэнэ гуэрыр зэрилгытэ псалъэу шыт "цл"р кыпыыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъым теухуа щапхъэщ мыхэр: «цлэшхуэ, цлэгъуэ, цлагъуэ».

Цыхум мышхъэпэрэ мышылэ пэлгытэуи илгытэ псэущхъэ цыклу лэужыгыгуэр кызырылуэтар "цлэ" макъ псалъэмклэщи, абы хуэдэхъэри "цлэ" лэужыгыгуэу, "цлэ"м кыпыыхъэ макъхэмклэ ухуа псалъэхэмклэщ зэрилгытарэ кызырылуэтар: «мацлэ, плацлэ, хъэплацлэ».

"ЦI" макъым кыитехъукIа "макъ псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми деплътынщ.

Псэушхьэ пкыгыгуэ цыкIур кызырэуатэ "цIэ" псалъэр бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуауэ ипэклэ къэта шапхьэхэм шыщ "плацIэ ("плын, цIэ)"мрэ "хьэплацIэ (хьэ, плацIэ)" псалъэхэм "псалъэ зэгүэт"у зэреджапхьэхэри гурылуэгъуэнщ: «"плын(н), цIэ" → пла-цIэ → плацIэ, хьэплацIэ».

"ЦIэ"р мышылэ пэлътэрэ шылэгъуэ зыгъуэтари кызылуэу зы псалъэщи, цыхум езым зыфлищыжри, шылэгъуэ зилэрэ къэхуэ-къэшлым флишхэри "цIэ" лIэужыгыгуэуш зэрилътэр. Мыпхуэдэу "цIэ" псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэш мыхэр: «"фIэшыгъэ, цIэ" → фIэшыгъэцIэ; "шылэ, цIэ" → шылэцIэ; "пIыфэ, цIэ" → пIыфэцIэ; "бжыгъэ, цIэ" → бжыгъэцIэ; "псэушхьэ, цIэ" → псэушхьэцIэ; "цыху, цIэ" → цыхуцIэ»; «"цIэ, папщIэ" → цIэпапщIэ»; «"цIэ, джэгъу" → цIэджэгъу; "цIэ, Iуэ(н)" → цIэрылуэ».

"ЦI" макъ мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Мышылэр зэрылътэ макъ мыхьэнэ зилэ "цI"ыр утыку кызырэихьарэ оригиналу кызырэуыклэрэ а зэрыщыту бзэм зэрыхэмылэжыхьынур гурылуэгъуэнти, "э" кызырэыпхьэклэрэщ ар бзэм "макъ псалъэ" зэрыхэхуьар. Ар и макъ мыхьэнэклэрэ мыхуныгъэрэ мышылэныгъэ мыхьэнэ зилэ макъщи, шылэгъуэ зилэм дежклэ мыхуныгъэрэ мышхьэпэжыр зэрызыхидзыр "цI" макъ мыхьэнэклэрэ лажьэ псалъэхэм къауатэр. Мыпхуэдэ хэдзыныгъэр зэрыгъэзащIэрэ шыгъэзащIэ шIыклэ кызылуэ макъхэр префикс къалэнклэрэ кыпыхьэу "цI" макъклэрэ лажьэу ухуэу утыку кыхьэ глаголхэр шылэщ. Аращи, псэушхьэм ишхрэ игъэткIум кышцIэхуэу мышхьэпэ хьуахэр зэрызыхидзыр кызырэуатэ псалъэш "къэцIын" глаголри, мыпхуэдэу ухуэрэ Iуэхур зэрыгъэзащIэрэ шыгъэзащIэр къэзыгъэлыагъуэ префикс макъхэр кыпыхьэу ухуэ глагол шапхьэхэр къэтхынщ. ГъэзащIэу зэрыщытыр "цI-э → цIэ"клэрэи кызырэуэтэнур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ лэжьэклэри зыхэт шапхьэш мыхэр: «IуцIын - IуэцIэн, дэцIын - дэцIэн, тецIын - тецIэн, шIэцIын - шIэцIэн, къэцIын, къуэцIын - къуэцIэн, хэцIын - хэцIэн, пыцIын - пыцIэн, фIэцIын - фIэцIэн».

Мы псалъэхэм къежьаплэ яхуэхурэ шапхьэу яхэтыр "къэцIын" псалъэращи, ар а хэдзыныгъэр зыгуэрым кызырэыхэдзыкIыр а гуэрым деж кызырэшцIидзэр къэзыгъэлыагъуэрщ. Ауэ хэдзыныгъэ зи мыхьэнэуэ "цI" макъклэрэ ухуэ псалъэхэр мыбы кышынэкъым. Мыпхуэдэш нэм кышцIэхуэ хэдзыпхьэ лIэужыгыгуэри "цI"ыклэрэ кызырэуатэ мы псалъэр: «нэцIакIэ».

ДжэдхэкIыу шытрэ шхыныгъуэ щхьэпэшхуэ кытхуэхуэу джэдым и клэмклэ зыхидз "джэдыклэ"ри утыку кызырэихьэ шIыклэри мы къэта шапхьэхэм хуэдэу "цI"ыклэрэ гъэзащIэ глаголущ: «клэцIын».

Хэдзыныгъэу къэхур мышхьэпэрэ мыхуныгъэи, "цl" макъыр мыпхуэдэуи бзэм хэлэжыхьу шлэдэр. Цlыхум хуэмыфашцэрэ мыхуныгъэу зэрилгытарагъэнти, мыпхуэдэр "цl" макъ мыхьэнэклэрэ кызырэуатэр къэтхьа шапхьэхэм елытауэ куэдылуэклэ иужьу зэрыштыр гурылуэгъуэщ. Араши, зыгуэрым егъэлеуэ ехуэпсэдрэ зи нэр зыгуэрым папщлэ кыжыр "цl"ыклэрэ лэжэклэ зилэу ухуа псалъэмклэщ кызырэуатэр: «нэцlын - нэцlэн, ехнэцlын».

Мышхьэпэр пкыгъуэм зэрыхэдз шlыклэм нэмыщl, и макъ мыхьэнэм зэрэзэгъи, мы иужьрей шапхьэм хуэдэу мыхуныгъэри "цl" макъклэрэ ухуэ псалъэхэмклэр кызырэуатэр. Абы и макъ мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, шылэныгъэм елытауэ щымылэр, зэй щымылапхьэу щыт мышылэныгъэр, шылэ гуэрым елытауэ щымылэрэ абы и шылэгъуэм щымыщрэ шхьэмыпэр кызырэуатэуш "цl" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьыр. Араши, шылэгъуэ зилэм и шылэгъуэрэ и шылэклэр зэхуэжыныгъэри, и шылэгъуэрэ и пкыгъуэм икыныгъэри "цl" макъклэрэ ухуэ псалъэхэм кызырэуэтапхьэр гурылуэгъуэнти, мыр зыгуэрым и гушылурэ и шлыбым теухуауи, а гуэрым икуми теухуауи зэрыштынур гурылуэгъуэнш. Мы псалъэхэм гурылуэгъуэ зэришлэи, шылэгъуэрэ пкыгъуэ ухыплэр "цl" макъ мыхьэнэклэрэ кызырэуатэм теухуа зы шапхьэу лытапхьэщ псэушхьэ пкыгъуэм и ухыплэр кызылуэ мы псалъэр: «тхыщлэ».

Мы псалъэм гурылуэгъуэ зэришлым хуэдэу, шылэгъуэрэ пкыгъуэ ухыплэр а гуэрым и шлыбым елытауэ зэрыштым хуэдэжу, икумклэ шышылэщ. Араши, зыгуэрыр макроуэ зэрыхым хуэдэжу, микроуи мэхур. Зыгуэрыр микроуэ икумклэ зэрыхыр "цl" макъыр клэуш зыхуэхьу мы псалъэхэм гурылуэгъуэ кытхуашлэр: «куцl, клуэцl».

Мыпхуэдэ псалъэр ухуа нэужьу зэрыштыр гурылуэгъуэнш дэтхэнэ гуэрым икурэ и клуэцлым теухуауэ гъэзашлэ луэхугъуэхэр "клуэцl"ыр префикс зэрыхуэклэрэщ: клуэцылгын, клуэцырыкын, клуэцырыхун, клуэцыхуэн, клуэцырыхуэн, клуэцыгысхьэн».

Зыгуэрыр мышхьэпэ мыхужынри мыхуныгъэу "цl" макъклэрэ кызырэуэтапхьэр гурылуэгъуэнши, лыр зэрымыгъэжапхьэу мафлэ бзийхэм шырагъэуэклэ къэхур кызырэуатэ псалъэщ мыр: «лыцlын, гъэлыцlын».

Нэхугъэр хьугъуэ-флыгъуэи, нэхугъэ щымылэри "цl" макъ мыхьэнэклэрэ ухуа псалъэхэмклэ къэлуэтапхьэ мэхуфыр. Мыбы хуэдэи, нэхугъэ зымылэу шьтрэ щымылэ (цl) пэлытэу лытапхьэу шылэгъуэ зилэныгъэ (фl) теплэрэ плыфэри "цl" макъ мыхьэнэклэрэ ухуа псалъэраш къэзыуатэр: «флыщлэ, уфлыщlын».

"Цl"ыр мыхуныгъэу зэрыштым кызырэгуэжлэ, мыхуныгъэ зи шылэри "цl" макъ зыхуэту ухуэ псалъэхэмклэ кьолуатэр: «цlаплэ, цlэпэжэ, цlэплагъэ - цlэплагъ».

"ЦI"ыр шымылэныгээрэ мыхуныгээ зи мыхэнэ макъши, зыри зытемытрэ джафэу шытри, апхуэдэ шыплэм теухуарэ апхуэдэ шыклэклэ гэзашцэ луэхугуэхэри "цI" макъ зыхуэту ухуа псалъэхэрашц кээзыуатэр: «цIафтэ, шIэцIэфтын, хэцIэфтын»; «цIэнтхуэн»; «цIывын, цIыв»; «цIэлэн, зэхэцIэлэн, зэхэцIэлыхын»; «цIыун – цIуун».

"ЦI" макъ мыхэнэр налуэщ, икли бзэм мы и мыхэнэклэрэщ зэрыхэлэжыхыыр. Дэтхэнэ гуэрым и ухыплэр а гуэрыр зыдэшымылэжраши, "цI" макъ мыхэнэклэрэ зэрылгытапхээр гурылуэгуэщ. Дэтхэнэ гуэрым и гуунапкэклэрэ ар лытэныр а гуэрым и шылэгуэрэ и пкыггуэр ар езыр зыдэшымылэ лэныкыуэклэрэ лынатри "цI"ыр "хун"ыгээу зэрылгытапхээр гурылуэгуээнши, мыраш "цIыху"н глаголкэрэ гэзашцэ луэхугуэр. Дэтхэнэ гуэрым и шылэгуэу цIыбыр а гуэрым елытауэ "цI" макъ мыхэнэклэрэщ зэрылгытапхээри, шылэгуэу зилэ дэтхэнэ гуэрыр зыхэтрэ зышыщ шылэгуэшхуэри мыпхуэдэщ. Араши, шылэгуэу гуунапкээрэ шылэгуэу зыдэшымылэжри шылэгуэм елытауэ "цI" макъ мыхэнэклэрэщ зэрылгытапхээр. Мыпхуэдэ шылэгуэу зилэу, шылэгуэр зэрышылэ гуэнэу кээхуарэ шылэгуэу ужкыггуэу гуунапкээр зи шылэгуэри "цI"ырэ "хун"клэрэ зэрылгытапхээр гурылуэгуээнши, бзэр зыхуэхуарэ езым япэу "хэ"уэ зылгыта псэушхэм иужккэ мы и шылэгуэрэ шылэклэм гулыгэ зэрыхуишцкэрэ езыр "цIыху"у зызэрилгытэжар жылэпхэщ.

Мы зи гугуэ тцIлахэр "цI" макъ мыхэнэклэрэ ухуа псалъэхэрашц, ауэ "цI" макъклэ ухуарэ макъ мыхэнэ зимылэ псалъэхэри хэтц адыгэбзэми, мыбы и зы шапхэщ езыр мацлэрэ хэпIацлэ лIэужкыггуэу, кыыриггэлул макъым егээшхынклэрэ зэрылгыта "цIырцIыр" фIэшыггэцлэр.

"ЦI" макъым бзэм "префикс – суффикс кьалэн" хиггээзцIыхкыым.

"Ц" макъыр.

"Ц" макъыр утыку кыызэрихьа "макъ псалъэ"р.

"ЦI"ыр мы и мыхэнэклэрэ бзэм хэлэжыхыу шIидза нэужь, абы бзэм хэггээзцIыхь луэхугуэхэм егээшхынклэрэ кээхуауэ зы макъыу жылэпхэщ "ц" макъри, "ц"ыр "цI" макъым мыпхуэдэу кыызэрытехуулам шхэусыггуэу хуэхуари "ц"ыр заншIэу зы "макъ псалъэ"у "цы"уэ бзэм зэрыхэхьарауэ жылэпхэщ. Араши, псэ зыхэт лырэ фэм кыитехуулыкыу псэ зыхэмыт лIэужкыггуэр "цI" макъ мыхэнэрэ бзэм хиггээзцIыхь луэхугуэхэм егээшхынклэрэ "цI" макъым и нэхь шабэ "ц" макъклэрэ кьэлуэтагэнти, мыраш "цы"р.

"Ц" макъыр зытеухуа "макъ псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыхыыр: макъ кыытыхьэу кыитехуулыкыж псалъэхэр, псалъэ кыытыхьэу ухуэ "псалъэ зэгуетхэр".

"Ц" макъыр бзэм зэрыхэхъа "цы" макъ псалгэр кыпыхъ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъу ухуэ псалгэхэщ: «цышхуэ, цыпхъэ»; «цей, цакуэ». Мы иужьрей шапхъэхэр икли "цы" клуэтэгъуэу (цэ) бзэм макъ мыхъэнэ лэжъэклэ зилэу ухуа псалгэхэуи лъытапхъэщ.

Мыхэри *"цы" макъ псалгэ зыхэт "псалгэ зэгъэт"* хэм теухуа шапхъэщ: «"щхъэ, цы" → щхъэц; "пхъэ, цы" → пхъэц; "бжъэху, цы" → бжъэхуц; "цы, бэ" → цыбэ; "цы, щы(н)" → цыщ; "цы, пхэ(н)" → цыпхэ, цыпх; "цы, пхы(н)" → цыпхъ, цыпхъэ; "цы, ху(жъ)" → цыху; "цы, пэ" → цыпэ, хъэпэцыпэ; "хъэ, цы" → хъэц; "хъэц, банэ" → хъэцыбанэ».

"Ц"ыр макъ мыхъэнэклэрэ "бзэм зэрыхэлэжыыхъу ухуэ псалгэхэр".

"Ц" макъыр кызызрыхуам щхъэусыгъуэ хуэхъуари, бзэм япэу зэрыхэхъари "цы"уэ зэрыщытыр жытлагъэххэщи, абы "цы"м нэмыщл макъ мыхъэнэи илэу лъытапхъэкъым. Ар щыхъуклэ, абы кыитехъуклыну псалгэхэр "цы"м теухуащ, "цы" лэужыгъуэщ, "цы" щыклэщ. "Цы"р зы "макъ псалгэ"у къэхъуу бзэм хэхъами, "цы" лэужыгъуэрэ хуэдэ щыклэ зилэхэр "цы"м "э" кызызрыхыыхъэклэрэ бзэм холэжыыхъари, мыпхуэдэ лэжъэклэхэр "ц" макъ мыхъэнэ лэжъэклэу лъытапхъэщ. Мыпхуэдэ лэжъэклэу лъытапхъэщ "цы" макъ псалгэм кыпыхъэ макъклэ кыитехъуклыу зи гугъу тщла "цей, цакуэ" псалгэхэри.

Аращи, "цы"ыр зы псалгэу щытми, ар зы макъыбзэм клуэ пэтрэ макъ мыхъэнэклэрэ бзэм хэлэжыыхъу зэрыщидзэнур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ лэжъэклэри "цы"м пыщларэ елъытауэ зэрыщытынури жытлагъэххэщ. Макърэ псалгэхэм клэух ящыхуэхъуклэ "э"м игъэзащлэр гурылуэгъуэщи, "цы" куэдагъэри бзэм зэрыхэлэжыыхъыпхъэр "цы-э → цэ"уэщ. Мыпхуэдэ лэжъэклэр икли "цы"р "ц" макъ мыхъэнэ зэрыхъужклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъ щыклэщ. Мы лэжъэклэм теухуа шапхъэщ мы псалгэри, "цы" куэдагъэрэ "цы"м хуэдэ щыклэ зилэхэр кызызрыхуатэраш: «бацэ, бэлацэ, хъэцпэцэ».

Цым хуэдэу куэдагъэрэ псыгъуагъэ зилэхэри цы лэрамэм егъэщхынкларэ "цэ" макъ мыхъэнэклэ кьолуатэри, кьэклыгъэрэ чы лэужыгъуэу кьудамэ псыгъуэ куэдыщэрэ бэлацэу зэхэтхэри "цэ" зыхэту ухуа псалгэхэмклэщ кызызрыхуатэр: «кьуацэ, кьуацэ-чыцэ».

Хъэдзэрэ хъэпэцыпэу зэхэлъ хъэуазэр куэдагъэу зэрыщытрэ цым хуэдэу зэрызэщлэпхъаери "цэ"клэрэ лажъэуц кызызрыхуэтапхъэри, мыпхуэдэу "цэ" клэухклэрэ ухуа псалгэщ мыри: «хъэнцэ».

Цыр кызытеклрэ зытетым зы закъуэрэ зы цы пкыгъуэукъым зэрытетри, ар а нэхъ мащлэу зы цы лэрамэуц зытетым зэрытет щыклэр. Мы и щылэклэм папщлэ, цыр зы куэдагъэуц гурылуэгъуэ зэрыхъури, ар бэвыгъэрэ бэгъуэныгъэм и символуц зэрылтытар. Ар бзэм макъ мыхъэнэклэрэ зэрыхэхъари цы куэдагъэр бзэм кызызрыхуэтапхъэ "цэ"уэ зэрыщытри жытлагъэххэщ. Цыр бэгъуэныгъэрэ бэвыгъэ символ хъуауэ зы

"макъ псалъэ"щи, адыгэбзэм цыхубзыцлэ гуэрхэри "цы"рэ "цэ" зыхэту зэрыухуари гулытапхэщ: «Цуцэ, Цацэ, Быцэ, Цырэ, Хьэцунэ».

"Цы"р бэвыгъэ символу зэрыщытыр цыхубзыцлэхэр зэрыухуэ щыклэ закъуэм кышынэкъым. Мыпхуэдэ зы символизмэм кызтехъуклащ "хьэнцэгуащэ" жыхуэтлэри. Араши, "хьэнцэ" псалъэр кызтехъуклар цыхум и гуэдз лъэпкъ "хьэ"раши, "цы"р бэвыгъэ символу зэрыщытым нэмышцл, "хьэнцэ" псалъэм езыри мы и гуэдз лъэпкъым и бэвыгъэ символу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Мыбы папщлэрагъэнщ уэшх къешхынкэ бэвыгъэ къэхъун папщлэ ящыу шыта тхьэлъэлым кырахъэкл гуащэр хьэнцэм кытыращыккыу зэрыщытар. Мы бэвыгъэ символизмэр зэрыухуэ щыклэм теухуауэ мы къэтлуэтахэм мыри пыщэжыпхэщ: "хьэнцэгуащэ"р "хьэнцэ, гуащэ" псалъэхэр зыхэту ухуа зы "псалъэ зэгүэт"щи, "хьэнцэ"м нэмышцл, абы хэт "гуащэ"ри цыхубзым теухуа зы псалъэу зэрыщытым кызырэгуэклкэ, ари аргуэру бэвыгъэм зэрытеухуари гулытапхэщ.

"Ц" макъыр зыхэту зэпкырыувэ "къэцыфын" псалъэри а луэхугъуэр кызырэу "цыф" макъым егъэщхынклэрэ къэхъуа зы псалъэщи, абы "цы" псалъэрэ "ц" макъ мыхьэнэ луэху хэлъкъым. Мыпхуэдэу къэхъу глаголхэщ мыхэри: «лурыцыфын - лурыцыфэн, дэцыфын - дэцыфэн, тецыфын - тецыфэн, щлэцыфын - щлэцыфэн, хэцыфын - хэцыфэн».

"Ц" макъым бзэм "префикс – суффикс къалэн" хигъэзэцлыхъкъым.

III

"МАКЪ ЩЭХУ ЗЭГУЭТ"ХЭР БЗЭМ ЗЭРЫХЭХБЭР ПСАЛЪЭХЭР УТЫКУ КЫЗЭРИХБЭУ ЗЭРЫЛАЖБЭР

Утыку кыхьэ макъхэмклэ ухуэу щлэзыдза псалъэбзэр зэрызэпкырыувэрэ зэрылажбэр макъ мыхьэнэклэрэщи, бзэм мыхьэнэщлэхэр кыгъэщынкэ кылуэтэнэу зэрыхушлэкъур макъыщлэхэр къэхъуным лъабжэ хуохъур. Мыпхуэдэу бзэр макъыщлэ къэгъэхъунклэрэ зэрыхушлэкъум "макъ зэгүэт"хэри утыку кырегъэхэри, ахэр утыку кыхьагъэххэу щыт макъ гуэрхэр зэрызэгүэтклэрэ къэхъу макъхэращ.

Мы псалъэм гурылуэгъуэ зэрищыщи, дэтхэнэ зы "макъ зэгүэт"ыр утыку кыхьэн папщлэ, ахэр кызтехъукл макъхэр утыку кыхьагъэххэу шытын хуейщ. Араши, мыхьэнэщлэ кылуэтэн папщлэ макъыщлэ кыгъэхъунклэ зыхуэщлэкъу бзэм "макъ зэгүэт"хэр утыку кызырэхьэрэ кышыхьэр щхьэж макъхэр утыку кыхьарэ бзэм зэрыхэлэжыхьым кыккылыуэу. Мыбы кыккылым "макъ зэгүэт" псори щхьэж макъыу хуам утыку кыхьарэ бзэм хэлэжыхьыу щлэдыдза нэужьрауэ, ауэ макъ къэхъуныгъэрэ бзэ лэжэклэ ужыныгъэм теухуауэ "макъ зэгүэт"хэр утыку кышыхьэр щхьэж макъхэм утыку кыхьарэ бзэм

зэрыхэлэжыхьым кыкклэлыккыуэ макъ къэхуыныгъэрэ бзэ лэжьэккыуэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщ.

"Макъ зэгъуэт"хэу мыбдежым зи гугъу тшынухэр "макъ щэху"хэр зэрызэгухьэм теухуащ. Ауэ макъ зэгухьэныгъэр мыбдежым кышщидзэу жылэпхъэкьым. "Макъ щэху"хэр зэрызэгухьэу мыбдежым зи гугъу тшыным ипэ кыхуэу "макъ щэху" гуэрхэр "у"ккэрэ кызырэуы щыккыуэ утыку кыхьэ макъхэр бзэм зэрыхэтыр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ макъ зэгухьэныгъэр мыбдежым зи гугъу тшы "макъ зэгъуэт" къэхуыныгъэм ипэ кыхуэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. "Макъ щэху" гуэрхэр "у"ккэри къэлуу къэхуэ макъ зэгухьэныгъэр "макъ щэху зэгъуэт" къэхуыныгъэм хуэккыуэ япэрей лъэбакъуэу лъытапхъэщ, иккы мыбдежым зи гугъу тшы "макъ щэху зэгъуэт"хэр кызырэыхуыи лъабжэ хуэхуауэ жылэпхъэщ. Аращи, бзэ лэжьэккэр макъшщидхэм зэрыхуэныкыуэм кызырэгуэккыуэ макъ щэху гуэрхэр "у"ккэри къэлуу макъшщидхэр кызырэыхуам лъабжэрэ щхьэусыгъуэ хуэхуари, мыпхуэдэ макъшщидхэр къэхуыныгъэри лъабжэ зэрыхуэхуэккэрэ "макъ щэху" гуэрхэри зэгухьэу мыбдежым зи гугъу тшы "макъ зэгъуэт"хэр утыку кыохьэр.

Мыбдежым "макъ зэгъуэт"хэу зи гугъу тшыхэр мыпхуэдэ щыккыуэ къэхуэрэ щхьэж зы макъ пэлытэу бзэм хэлэжыхьхэрэщ. Мыхьумэ, бзэ лэжьэккэрэ псалъэ ухуэккыуэ дэтхэнэ зы "макъ щэху"р "ы"ншэу кызырэуыккэрэ кыккыуэ "макъ щэху"м и къэуэккыуэ къэлуныгъэ зыгъуэтхэракьым.

"Макъ щэху зэгъуэт"хэр бзэр лажьэу щидзарэ бзэ мыхьэнэшхэрэ зэрыхуэныкыуэм ипкы иткыуэ щхьэж макъ гуэрхэр зэрызэгухьэккэрэ утыку кызырэыхьэр. Мы я къэхуыныгъэм зэрэзэгъуэккэрэщи, иккы "макъ зэгъуэт"у бзэм хэлэжыхьхэм я нэхьыбэр япэу зы "псалъэ"щ утыку кызырэыхьэр. Аращи, "макъ зэгъуэт" нэхьыбэр япэу "макъ зэгъуэт псалъэ"ущ утыку кызырэыхьэри, бзэм кылуэтэну зыхуэныкыуэ луэхугъуэхэр кызырэуыатэ щыккыуэ щхьэж макъ гуэрхэр зэрызэгухьэккэрэщ утыку кызырэыхьэр. Ауэ мыпхуэдэу къэхуэа нэужь, бзэм ккыуэ пэтрэ щхьэж макъ пэлытэу хэлэжыхьхуэ зэрышщидзэр гурылуэгъуэщ. "Макъ зэгъуэт псалъэ"хэр мыпхуэдэу щхьэж макъ пэлытэ "макъ зэгъуэт"хэу бзэм хэлэжыхьхуэ зэрышщидзэри "макъ зэгъуэт"ышщидхэр къэхуыным лъабжэ хуэхуу жылэпхъэщи, мыпхуэдэккэрэи бзэр зезыхьэм щхьэж макъхэм хуэдэу бзэм хэлэжыхьхыну "макъ зэгъуэт"ышщидхэр кыгъэхууу щидзагъэнщ.

"Макъ зэгъуэт" къэхуыныгъэ папщидхэр, а нэхь мащидхэр макъиткыуэ зэгухьэн зэрыхуэйр гурылуэгъуэщи, а макъиттыр зэгухьэу зы "макъ зэгъуэт" ухуэн папщидхэр, абыхэм я мыхьэнэрэ къалэнхэм мыпхуэдэ зы "макъ зэгъуэт" къагъэхуыфын хуэйщ. Мы псалъэм гурылуэгъуэ зэришщидхэр, щхьэж "макъ щэху" гуэрхэр зэгухьэу "макъ зэгъуэт" кызырагъэхуыфыр а макъхэм я

мышьэнэрэ кьалэным теухуаши, дэтхэнэ макъ щэхуитыр зэгүэхьэу "макъ зэгүэт" утыку кьихьэкьым.

"Макъ щэху" зэгүхьэныгьэу мы зи гугьу тцпыр макъ щэхуитI – иужькIи макъ щэхуищ- зэгүхьэныгьэши, зэгүхьэ макъхэм щыщу япэрей макъым щхьэж кьэлүыкIэ имыгьуэту кьыкIэлъыкIуэ макъым зэрызыпыщIэкIэрэщ "макъ зэгүэт"хэр зэрыухуэр. Араши, япэрей макъыр "ы"кIэрэ кьэмылуу кьыкIэлъыкIуэ макъым пыщIуэ, зыпыщIэ макъым и кьэлүкIэкIэ зэхэпхыуш "макъ зэгүэт" утыку кьызэрихьэр.

Адыгэбзэм макъ зэкIэлъыкIуитым япэ итрэ кьэлүр кьыкIэлъыкIуэм ипэ кьихуэраши, ар кьыкIэлъыкIуэм елытауэ пашэщ. Япэ кьэлү макъыр "макъ зэгүэт"ыр зэрыухуэр кьызэрыщидзэраши, "макъ зэгүэт"ыр кьызэрыхьур япэрей макъым елытарэ зэрытеухуакIэрэщ. Ауэ зэрыжытIауэши, "макъ зэгүэт"ым хэту япэ кьэлү макъыр зы макъыр оригиналу кьызэрылу щыкIуэ "ы"кIэрэ кьэмылууш кьыкIэлъыкIуэ макъым зэрыгүхьэри, мыпхуэдэу кьэхьу "макъ зэгүэт"ыр зэрыухуэ щыкIэр япэрей макъыр щхьэжу зы макъ мыхьуу, и эффекткIэрэщ. Япэрей макъым кьыкIэлъыкIуэр оригиналу кьызэрылүкIэрэщ "макъ зэгүэт"ым зэрыхэтри, япэрей макъ эффектыр зэрылажьэр кьыкIэлъыкIуэ макъкIэрэщ. Араши, "макъ зэгүэт" жыхуэтIэр япэрей макъ эффектыр зыгьэлажьэ макъкIэрэщ зэрыухуэр. Мы псалъэм зрезэгьши, "макъ зэгүэт" мыхьэнэр япэрей макъ мыхьэнэкIэрэ кьежьэрэ абы елытамы, ар зэрылажьэ щыкIэр иужьрей (кIэх) макъ мыхьэнэрэ кьалэнкIэрэщ.

ИпэкIэ кьызэрыхэдгьэщауэши, "макъ зэгүэт"хэр нэхьыбэу макъитIкIэ ухуэми, адыгэбзэм макъищ-плIы зыхэзыубыдэ "макъ зэгүэт"хэри хэтщ. Мыпхуэдэу макъитI нэхьыбэр зэрызэгүхьэкIэрэ кьэхьу "макъ зэгүэт"хэр макъ зэгүэт кьэхьуныгьэу макъитI зэгүэт кьэхьуныгьэм кьыкIэлъыкIуэу утыку кьызэрихьэнури гурылүэгьуэнщ; икIи, макъитI нэхьыбэ зыхэзыубыдэу ухуэ "макъ зэгүэт"хэри езым ипэ кьэхьуарэ бзэм хэлэжьыхь макъитI зэгүэтхэм кьатехьукIыжу жылэпхьэщ. Ауэ макъитIкIэ ухуа "макъ зэгүэт"хэм ипэрэ икIэ макъхэр гурылүэгьуащэми, макъитI нэхьыбэу ухуа "макъ зэгүэт"хэр зэрыухуа щыкIэр зэхэхугьуафIуэ лытапхьэкьым. Псалъэм папщIэ, зы "макъ зэгүэт"ыр макъищ зэгүхьэу кьэхьуамэ, ар макъитым зы макъ кьыпыхьэу (макъитI зэгүэт + зы макъ), хьэмэрэ зы макъым макъитI кьыпыхьэу (зы макъ + макъитI зэгүэт) зэрыухуар занщIуэ гурылүэгьуэ кьыпхуэхьуфынкьым. Мыпхуэдэ макъ зэгүэтищкIэ ухуа зы "макъ зэгүэт"ыр кьызэрыхьуа щыкIэр зэрызэхэгьэкIыфынур ар бзэм зэрыхэлэжьыхьэрэ абы кьытехьукI "макъ зэгүэт псалъэ" мыхьэнэм елытауэщ. Пыщапхьэши, макъитI зэгүэту лытапхьэрэ "у"кIэрэ кьэлү макъ щэху кIэху зилэ "макъ зэгүэт"хэри мыпхуэдэу лытапхьэши, апхуэдэхэри бзэм зэрыхэлэжьыхьым елытауэщ зэрыухуа щыкIэм щыгьуазэ узэрыхуэхьуфыр. Зэрыгурылүэгьуэши, "у"кIэ кьэлү макъ щэхукIэрэ ух "макъ зэгүэт"хэри,

макытl нэхыбэкlэ уха "макь зэгүэт"хэри кызырыхуа щыклэм ахэр бзэм зэрыхэлэжыыхым теухуауэ илѳабжэкlэ кьедгэкlуэкl "макь зэгүэт"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхь лэжыгыэм шыгыуазэ дыщыхуэхьунуш.

Мыбдежым аргуэру дигу кьедгэкlыжынщ "макь зэгүэт" жыхуэтлэхэр утыку кызырихьэр зы макьыбзэм и макьхэр игьэбэгьуэнклэрэ зэрыхушлэкьурауэ зэрышытыр. Икли, адыгэбзэм кьигьэщларэ кьигьэщыфыну "макь зэгүэт" псори илѳабжэкlэ зи гугьу тщынухэм зэрызыхимыубыдэри гурылуэгьуэнщ. Аращи, "макь зэгүэт"хэу илѳабжэкlэ зи гугьу тщыхэр я кьэхьуклэмрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьэр псалъэхэм зэрыхэтым елытащи, псалъэм папщlэ зы псалъэ закьуэм хэтрэ "макь зэгүэт"у лытапхьэ гуэрхэри щхьэжу "макь зэгүэт"у тлыгтэу ди лэжыгыэм зэрыхэдмыгьэхьари гулытапхьэщ. Мыпхуэдэ щапхьэхэрщ -псалъэм папщlэ- "малъхьэ" псалъэр зэрыхуа "лъхь" макь зэгүэтымрэ "lэбдж – абдж" псалъэр зэрыхуа "бдж" макь зэгүэтыр. Мыпхуэдэу зы псалъэ кьэхьуныгыэкlэрэ утыку кыхьа "макь зэгүэт"хэу адыгэбзэм хэбгьуэтэнухэр мащlэу кышлэкlынкыым, икли бзэ лэжэкlэм иджыри макь зэгүэтыщлэхэр кьигьэхьуфыну зэрыхушлэкьури гурылуэгьуэнщ.

"Макь щэху зэгүэт"хэр кызырыхьум теухуа илѳабжэкlэ кьедгэкlуэкlыну лэжыгыэм и пэублэу лытапхьэщ мы кьэтlуэтахэри, нытlэ, кьэбэрдейбзэ адыгэбзэм макь мыхьэнэрэ кьалэнклэрэ хэлэжыыхьу хэт "макь щэху зэгүэт"хэр бзэм зэрыхэжыыхьымрэ, абыхэм "макь псалъэ" кьазэрытехьуклым илѳабжэкlэ гуп гупу шыгыуазэ дыхуэхьунуш.

"Т" МАКЪЫМКIЭ КЪЕЖЬЭ "МАКЪ ЗЭГҮЭТ"ХЭР: «ТХЪ, ТХЬУ; ТХ, ТХУ; ТХЬЭ».

"Т" макьыр щхьэщыкlыныгьэ кьару мыхьэнэ зилэрщи, абы кьыклэлъыкlуэ макьхэмкlэ лажьэу кьэхьу "макь зэгүэт"хэм я мыхьэнэр "т" макьым мы и мыхьэнэм зэрелгытар гурылуэгьуэщ. Аращи, "т" макь эффеқтыр кьыклэлъыкlуэ макь мыхьэнэкlэрэ лажьэу ухуэ "макь зэгүэт"хэраш мыбеджым зи гугьу тщынухэр.

"Тхь" макь зэгүэтыр.

"Тхь" макь зэгүэтым кьытехьукl "макь зэгүэт псалъэ"хэр.

"Т" макь мыхьэнэр гурылуэгьуэщи, абы мы и мыхьэнэ эффеқтыр лѳабжьэ кызылуэ "хь" макьклэрэ лажьэу ухуэ "макь зэгүэт"ыр "тхь"ыраш. Ар щыхьукли, мы макь зэгүэтыр зы кьарурэ щхьэщыкlыныгьэ (т) эффеқтыклэрэ кьэхьу лѳабжьэ (хь) лэжэкlэ мыхьэнэ зыгьуэтраш.

Дэтхэнэ гуэрыр кызырыхьуа лѳабжьэм (хь) хуэкlуэныгьэрэ и эщхьэщыкlыныгьэр "тхь" макь мыхьэнэкlэрэ кьэлүэтапхьэщи,

мыпхуэдэр зэрылбтыгэ "тхь" макъыр занщлэу зы "макъ зэгүэт псалъэ"у "тхьы"уэ ар зэрыгъэзашлэ "тхьын" глаголыпкыу бзэм хохьэр. Икйи "тхь" макъ зэгүэтыр утыку кызырихьа щыклэри мыпхуэдэ луэхугъуэр къэлүэтэн папщлэу жылэпхъэщи, "тхь"ыр япэрауэ "тхьын" луэхугъуэ къэлүэтэн папщлэ бзэм кыигъэщлэ "макъ зэгүэт"у лытапхъэщ.

Мы глаголыр зы къаруклэ къэхьурэ лъабжьэм хуэклүэу гъэзашлэр кызылүэ псалъэщи, мыпхуэдэу къаруфлагъэрэ лъабжьэрыфлэныгъэу гъэзашлэ луэхугъуэри "тхь" макъ мыхьэнэклэрэ кызырылүэтапхъэр гурылүэгъуэщ. Аращи, зи къаруклэрэ лъабжьэрыфлэу зеклүэ луэхугъуэри зы "макъ зэгүэт псалъэ"у щыт "тхь"р зи глаголыпкэ "тхьэн"клэрэ къолүатэр: зи гъашлэр къарууфагъэклэрэ (т) иклэрэ илъабжьэм (хь) нэгъунэ хьынрэ клүэныгъэу (хь-э) къэклүэклращ "тхьэн" глаголым гурылүэгъуэ кыищлыр.

"Тхь" макъым кыитехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжсыхьы: макъ кыыныхьэу *кыитехьуклыж псалъэхэр*, псалъэ кыыныхьэу ухуэ *"псалъэ зэгүэтхэр"*.

Япэрауэ *"тхь" макъым кыитехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр кыыныхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжсыхьы ухуэ псалъэхэм* шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Тхьын" макъ глаголхэр зэрыгъэзашлэ щыклэрэ щыплэр къэзыгъэлабгъуэ макъхэр кыыныхьэу префиксиалу зэрыхуэжымрэ, гъэзашлэу зэрыщытрэ (э) "хь, кл" клэхьклэрэи зэрыхуэжым теухуа шапхъэщ мыхэр: «итхьын – итхьэн – итхьыхьын, лүтхьын – лүтхьыкын, гуэтхьын – гуэтхьэн – гуэтхьыкын, дэтхьын – дэтхьэн – дэтхьыхьын – дэтхьыкын, щлэтхьын – щлэтхьэн – щлэтхьыхьын – щлэтхьыкын, клэрытхьын – клэрытхьэн – клэрытхьыхьын – клэрытхьыкын, къэтхьын – къэтхьыхьын, хэтхьын – хэтхьэн – хэтхьыхьын – хэтхьыкын, пытхьын – пытхьэн – пытхьыхьын - пытхьыкын».

"Тхьын" глаголыр зэрилъабжьэклэрэ кыыныхьэж макъхэмклэрэ ухуэж псалъэхэм щыщ шапхъэщ мыхэри: «къэтхьыхь, тхьыхь; тхьий».

"Тхьэн" макъ глаголри зэрыгъэзашлэрэ шыгъэзашлэр къэзыгъэлабгъуэ макъхэр кыыныхьэу зэрыхуэжым теухуа шапхъэщ мыхэри: «итхьэн – итхьыхьын, дэтхьэн – дэтхьыхьын, зэдэтхьэн, щлэтхьэн – щлэтхьыхьын, хэтхьэн – хэтхьыхьын, хуэтхьэн, флэтхьэн, тхьэжын».

"Тхьэн"ым теухуэрэ кыыныхьэ макъклэрэ ухуа псалъэщ мыхэри: «тхьэгъуэ, тхьэгъуэшхуэ».

"Тхь" макъ зэгүэтым кыитехьукла псалъэхэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэи къэтхьынщ: «"лъабжьэ, тхьы(н)" → лъабжьэрытхь; "лъабжьэ, щлэтхьэ(н)" → лъабжьэрыщлэтхьэ»; «"гъашлэ, тхьэжы(н)" → гъашлэрытхьэж; "тхьэ(н), гъашлэ" → тхьэрыгъашлэ».

Мыпхуэдэц "тхъ" макъ зэгуэтыр бзэм зэрыхэлэжьыхьри, мы къэта лэжьэклэм нэмышц, *"тхъ" макъ зэгуэтыр и макъ мыхьэнэклэрэ бзэм хэлэжьыхьыу псалъэ ухуэкъым.*

"Тхъ" макъ зэгуэтым бзэм "префикс – суффикс къалэн" хигъэзэццыхькъым.

"Тхъу" макъ зэгуэтыр.

"Т" макъклэрэ къежъауэ утыку кыхьхэ "тхъу" макъ зэгуэтыр "тхъ" макъым и ужыгъуэу къэхъауэщ зэрылгытапхьэр: «тхъ-у → тхъу». Ауэ "тхъу" макъ зэгуэтым макъищ зэрызыхиубыдэм папщлэ, мы къэта къэхьуклэм нэмышц, "хъу" макъым "т" кызырэпыхьэклэрэи зы "макъ зэгуэт"у "тхъу"р утыку кызырэхьэфынур гулгытапхьэщи, мы къэхьуклэр "т" макъ эффектклэрэ "хъу"гъэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ: «т-хъу → тхъу».

Мы къэхьуклитклэи утыку кыхьхэфу лгытапхьэщ "тхъу" макъ зэгуэтри, мы къэхьуклитым теухуауэ гъзашцлэ луэхугъуэщ къалуатэр. Къэхьуклитклэ утыку кыхьхэрэ зэхуэдэ къэлуыклэ зилэу щыт "тхъу" макъ зэгуэтым зэхуэдэ макъ мыхьэнэщ ялэри, ар мыпхуэдэу къэлуэтапхьэщ: «тхъу {зы къару (т) эффектклэрэ къэхьуплэ лъабжэ (хъ) ужыгъуэ (у)}».

Ауэ бзэ мыхьэнэуэ къатехьуклыр кыщыплатэклэ макъ зэгухьэклэу кызырэыхьу щыклэм гулгытэ хуэпщлын хуейщ: зыр (т-хъу) къэхъауэгъэххэу щыт "хъу"р и макърэ бзэ мыхьэнэклэрэ "т"ым кызырэыклэыкылуэу зэрыухуам езэгъыуц, адреир - "хъу"р кызырэыхьуа щыклэми хуэдэу- "тхъ" ужыгъуэу (тхъ-у) зэрыухуам езэгъыуц бзэ мыхьэнэ утыку кызырэырагъэхьэр. Аращи, макъ мыхьэнэклэрэ эщхьыкыныгъэ ямылэми, "тхъу" макъыр мы кызырэыхьуа щыклэклэ щыпллытэм деж, утыку кыхьхэ бзэ мыхьэнэр нэхъ гурылуэгъуафлэ зэрыхьунур гулгытапхьэщ: "тхъу" макъ зэгуэтыр зыхэт псалъэ гуэрхэр "тхъ-у"клэрэ еджапхьэщи, псалъэ гуэрхэм ар зэрыхэт щыклэри "т-хъу"уэ еджапхьэщ.

"Тхъу" макъ зэгуэтым къытехьукл "макъ зэгуэт псалъэ"хэр.

Зы "макъ зэгуэт"у "тхъу"р кызырэыхьуауэ мы зи гугъу зэрытщам кызырэыгуэклэи, зыгуэрхэр зытелъу щыт лъабжэм ехрэ (тхъ), а гуэрхэр а лъабжэм тегъэклэуэтыкылырэ гъэужьын (у) луэхугъуэу (тхъ-у-н) лгытапхьэщи, мыр кызырэылатэ "тхъун" глаголыпкыу зы "макъ зэгуэт псалъэ"у щыт "тхъу"р "тхъ ужыгъуэ"у "тхъ-у"уэ кызырэыхьуар гулгытапхьэщ (уэс тхъун).

Ауэ мы макъ зэгуэт псалъэм хуэдэу ухуами, псэущхьэм тет цырэ щхьэщым ифэр зэрытеклэрэ хужьыфэу зэрызэхьуэклэр кызылуэ "тхъуэн" глаголыпкь "тхъуэ"р зэхьуэклэныгъэу "хъуэ" макъклэрэ ухуа "макъ зэгуэт псалъэ"у лгытапхьэщ. "Тхъун" глаголыпкь "тхъу"ри зытеухуам ехьэллауэ

зэрыхуэклэрэ "тхуэ-ы → тху"уэ кьэхуауэ лытапхэщ; икли щылэгхуэ зилэм и щхэщыкыныгхуэ зэман кьаруклэ (т) кьызэрыхур (ху) кьырилуэи (т-ху) ухуауэ еджапхэщ. Араши, "ху"арэ зэрыхун хуеиплэм иувауэ щытым зэманклэрэ е зы кьару гуэр щхэусыгхуэ кьызэрыхуэхуэклэрэ ифэ теклыныгхуэ кьэхуэ зэхуэуклыныгхуэщ щхэщ "тхуэн, тхун" луэхугхуэр. – Зэгэпщэныгхуэ кьыпыщапхэщи, мы псалъэхэм хуэдэу ухуарэ мыбыхэм ещхь зэхуэуклыныгхуэщ "щхуэ, щхухь" псалъэхэм я мыхьэнэмрэ ахэр зэрыхуа щыклэри.

Ифэр текларэ тхуауэ щытыр зы теплэрэ плыфэу зэрылгытэри **"тхуэ"** макъ псалъэмклэщ.

Зэхуэмыдэ кьэхуыуклэ зилэу утыку кьихьами, зэхуэдэ макъ зэгүэтү щыт мы глаголыпкхэм хуэдэу аргуэру "тху"уэ ухуа зы "макъ зэгүэт псалъэ" хэтщ адыгэбзэми, ар зы шхыныгхуэ ллэужыгхуэцлэу щыт **"тху"**ращ. Мыри "ху"ныгхэ зыхэль луэхугхуэу "т" эффектклэрэ "ху"гхуэ (т-ху) ухуа зы "макъ псалъэ зэгүэт"у зэрыщытыр гурылуэгхуэщи, "лябжьэрыхуныгхэ кьару зилэ, кьаруфлагхуэ ху, хууным щхэпэ" хуэдэ мыхьэнэ зилэу зы псалъэщ.

"Тху" макъым кьытехуэкла **"макъ зэгүэт псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыхьы:** макъ кьыпыхуэу кьытехуэклыж псалъэхэр, псалъэ кьыпыхуэу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

Япэу **"тху"** макъым кьытехуэкла **"макъ зэгүэт псалъэ"хэр кьыпыхуэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы ухуэ псалъэхэм** деплгыныщ.

"Тхун" глаголыр зэрыгэзащлэ щыклэрэ гэзащлэу зэрыщытыр (тху-эн) кьыпыхуэ макъхэм кьаггэлягхуэу зэрыхуэжым теухуа щапхэ кьэтхыныщ: «итхун – итхуэн, лутхун – лутхуэн, гуэтхун – гуэтхуэн, дэтхун – дэтхуэн, щлэтхун – щлэтхуэн, клэрытхун – клэрытхуэн, кьэтхун – кьэтхуэн, хэтхун – хэтхуэн, пытхун – пытхуэн, флэтхун – флэтхуэн».

Зэхуэдэ макъхэмклэ зэрыхуам папщлэ, мы зи гугхуэ тщла "тхун, тхуэн" глаголымрэ мыбдежым плыфэ теклыныгхуэу зи гугхуэ тщлыну "тхуэн, тхун" глаголхэр зэхуэдэу префиксрэ суффикс макъклэрэи зэхуэдэу зэрыхуэфынур гурылуэгхуэнщ, ауэ ифэр теклыныгхэрэ зэхуэуклыныгхэ зи мыхьэнэ "тхуэн, тхун" глаголыр зытеухуар "фэ, цы, щхэщ"щи, кьытехуэклыж глаголхэри мыбыхэм хуэлуа макъ кьызэрыпыхуэклэрэщ: «зэхэтхуэн – зэхэтхухьын, дэтхухьын, щлэтхухьын, зэшлэтхухьын».

Зы плыфэцлэ "тхуэ"м кьыпыхуэ макъклэ бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа щапхэщ мыр: «тхуэи, тхуэй, тхуэжыей».

"Тху" макъ псалъэр кьыпыхуэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа щапхэхэри кьэтхыныщ: «тхуэлэ, тхурымбэ, тхурымбей».

"Тху" макъ зэгүэтым кьытехуэкла **"макъ зэгүэт псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми** деплгыныщ.

"Тхьун" глагол лэжбэклэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхьэщ мыхэр: «"тхьун, щын" → тхьунщын; "уэс, тхьу(н)" → уэсытхьу».

Ифэ теклыныгъэ зи мыхьэнэ "тхьуэн, тхьун" глагол лэжбэклэ зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт" шапхьэщ мыхэр: «"цы, тхьуэ(н)" → цытхьуэ, цытхьу; "щхьэц, тхьуэ(н)" → щхьэцытхьуэ, щхьэцытхьу».

Зы плъыфэцлэу щыт "тхьуэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхьэщ мыхэр: «"цы, тхьуэ" → цытхьуэ; "щхьэц, тхьуэ" → щхьэцытхьуэ; "хьэ, тхьуэ" → хьэтхьуэ; "бжэн, тхьуэ" → бжэнытхьуэ».

"Уалъэ"р "уэ(н)"рэ макъ мыхьэнэклэрэ "лъэ"м кытехьуклауэ щхьэж зы псалъэу бзэм щызеклуэкъым, ауэ ар (уалъэ) щхьэж зы псалъэу лъытапхьэмэ, "тхьууалъэ"р (тхьу, уалъэ) икли "псалъэ зэгүэт"у лъытапхьэщ: «"тхьу, (е)уалъэ" → тхьууалъэ; "тхьу, вэн" → тхьувэ; "тхьу, щлэжы(н)" → тхьушлэж; "фо, тхьу, зэхэль" → фо тхьу зэхэль → фотхьузэхэль»; «"тхьу, щыхуэн" → тхьу щыхуэн, тхьушыхуэ».

Мы иужьрей шапхьэ "тхьу щыхуэн"ыр егъэщхьыныгъэ зилэу кьэхьуа зы жылэгъуэ псалъэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ.

"Тхьу" макъ зэгүэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Тхьу щыхуэн" хуэдэ мыхьэнэ зилэрэ "тхьу" макъ псалъэм и мыхьэнэми кытехьуклауэ лъытапхьэу, "тхьу"р и макъ мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьу кьэхьуа псалъэщ мыхэр: «щытхьун, щытхьу, щхьэщытхьу, щхьэщытхьуж, зыщытхьун, зыщытхьужын».

"Тхьу" макъ зэгүэтыр "тхь-у"клэрэ кызырыхьу щыклэу бзэм зэрыхэлэжьыхьым кытехьукл псалъэхэщ мыхэр: «утхьуэн; зэхэтхьуэн, зэхэтхьухьын».

"Тхьу" макъ зэгүэтым бзэм "префикс – суффикс кьалэн" хигъээщлэхькьым, ауэ ар псалъэ гуэрхэм суффикс хуэхьуну зэрыхушлэкъури гурылуэгъуэщ.

"Тх" макъ зэгүэтыр.

"Тх" макъ зэгүэтым кытехьукл "макъ зэгүэт псалъэ"хэр.

Зи мыхьэнэр гурылуэгъуэу щыт "т"ыр "х"ыклэрэ кьэлэу утыку кыхьэ "тх" макъ зэгүэтыр кьаруклэрэ лъабжэ зыгъуэтыныгъэр зи мыхьэнэщ. Нэгъуэщыу жыплэмэ, "тх" макъ зэгүэт мыхьэнэр "т" макъ эффектклэрэ гъэзащлэ "х"ыгъэращ.

Мыпхуэдэ щыклэклэ гъэзащлэр кызылуэ зы глаголщ **"тхын"**ри, ар зэрыхуа глаголыпкыу зы **"макъ зэгүэт псалъэ"**щ **"тхы"**р. Ар гъэзащлэу зэрыщытклэрэ кызырыуатэри зэрыигъуэклэрэ **"тхэн"** глаголщи, **"тхэ"**ри мы глаголыпкыу зы **"макъ зэгүэт псалъэ"**щ.

"Тх" макъым кыитехъукла **"макъ зэгүэт псалъэ"**хэр бзэм зэрыхэлэжыыхьы: макъ кыыныхъу кыитехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыыныхъу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

Япэу **"тх"** макъым кыитехъукл **"тхын, тхэн"** макъ зэгүэт глаголыпкыым кыыныхъу макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхъэ къэтхыныщ: «тхыгъэ, тхыгъэшхуэ, тхыгъуэ, тхэгъуэ, тхаклуэ, тхыльэ, тхыль, тхыльэщ, тхыльымплэ, тхыпкъэ, тхыпхъэ, тхыдэ».

"Тх" макъ зэгүэтым кыитехъукла **"макъ зэгүэт псалъэ"**хэр зыхэту ухуэ **"псалъэ зэгүэт"**хэми теухуа шапхъэ къэтхыныщ: «"тхыгъэ, щлэ" → тхыгъэшлэ; "тхыгъэ, флы" → тхыгъэфл; "тхыль, щлэ" → тхыльыщлэ; "псынщлэ, тхы(н)/тхэ(н)" → псынщлэрытх, псынщлэрытхэ».

"Тх" макъ зэгүэт мыхъэнэр **"бзэм зэрыхэлэжыыхъклэрэ ухуэ псалъэхэр"**.

"Тхын, тхэн" глаголыр "тх" макъ зэгүэтым занщлэу кыитехъукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэщ, ауэ "тх" макъ зэгүэтыр мы лүэхугъуэм теухуауэ къэхъуауэ жылэпхъэкыым. "Тх" макъ зэгүэт мыхъэнэклэрэ ухуауэ нэгъуэщл псалъэхэри хэтщ адыгэбзэми, зэхуэмыдэ лүэхугъуэхэм теухуауэ илбэбжэклэ къэта псалъэхэр зы къару эффектклэрэ (т) лбэбжэрэ ехыгъуэу (х) зэрыгъэзашлэрэ зэрыщытклэрэ (тх) ухуауэ зэрыщытыр гулытапхъэщ: «тхыщлэ»; «утхын – утхэн, утхэ»; «убжытхын – убжытхэн»; «утхыпщлын»; «етхэуэн».

"Тх" макъ зэгүэтым бзэм **"префикс – суффикс къалэн"** хигъээщлыхъкыым.

"Тху" макъ зэгүэтыр.

"Тху" макъ зэгүэтым кыитехъукл **"макъ псалъэ"**р.

"Тх" макъ зэгүэт мыхъэнэр гурылүэгъуэщи, абы и ужыгъуэу къэхъу "макъ зэгүэт"ыр "тху"щ. Ар икли "т" макъымрэ "ху" макъым и зэгухъэклэу къэхъуауи лыытапхъэщи, "т" макъ мыхъэнэр "ху" макъым зэригъэлажыуэ къэхъуа "макъ зэгүэт"уи лыытапхъэщ. Аращи, "тху" макъ зэгүэтыр "т" эффектклэрэ "ху"уэ къэхъуауи лыытапхъэщ. Мы дэтхэнэ зы лъэныкъуэуи кыырыхъу, "тху" макъ зэгүэтым и мыхъэнэр зэхъуэкыщэкыым: зы къаруклэрэ лбэбжэрыхурэ лбэбжэрыужыгъуэщ.

Ар мы и къэхъуклэмклэщ бзэм зэрыхэлэжыыхъри, мыпхуэдэ лбэбжэрыхурэ лбэбжэрыужыгъуэ кыырилүэу зы "макъ зэгүэт псалъэ"у бзэм хэхагъэнщ **"тху"**р. Икли зы "макъ зэгүэт"у бзэм зэрыхэхъа щыклэри мыпхуэдэ зы лүэхугъуэр къэлүэтэн папщлэу лыытапхъэщи, зы "макъ зэгүэт"у утыку кызызрихъар зы "макъ зэгүэт псалъэ"у зэрыухуараш. Ар щхъэж зы "макъ зэгүэт псалъэ"у нобэ мы зи гугъу тшлэ лүэхугъуэм

теухуауэ шызеклүэкьым, ауэ бзэм "тху" макъ мыхьэнэр зэрызеклүэрэ псалъэхэр кызыретыхьуклыр мы и мыхьэнэуэ зэрышчытыр гурылүэгьуэщ.

Шылэгьуэм и шылэгьуэр зэрихьэр зэрыужь шыклэр кьэлүэтэнклэрэ утыку кыхьа зы "макъ зэгүэт"рэ зы "макъ зэгүэт псалъэ"щ "тху"ри, ар цыхум бжэн лүэхугьуэр кыигьэунэхуа нэужь, зыхуэигьуэ бжыгьэр кызырылүэтараши, абы иужьым **"тху"**р зы бжыгьэцлэу бзэм шызеклүэу шытщ.

"Тху" макъ зэгүэтым кыитехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ кыитыхьэу **кыитехьуклыж псалъэхэр, псалъэ кыитыхьэу** ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

"Тху" макъ зэгүэтым кыитехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"р кыитыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «тхуэ, тхуанэ, етхуанэ, етхуэнэрей».

Бжыгьэцлэу шыт **"тху" макъ зэгүэт псалъэр зыхэт "псалъэ зэгүэт"**хэм теухуа шапхьэщ мыхэри: «"тху, тху" → тхурытху; "тху, шы(н)" → тхуш; "цыху, тху" → цыхуитху; "шы, тху" → шитху; "псалъэ, тху" → псалъитху».

"Тху" макъ зэгүэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Тху"р зы "макъ зэгүэт"у кызырыхьуа шыклэр гурылүэгьуэщи, зы "макъ зэгүэт псалъэ"уш бзэм зэрыхэхьар. Ар иужьклэ зы бжыгьэцлэу бзэм шызеклүэу зэрышчытри гурылүэгьуэщ. Мыбы нэмышц, кызырыхьуа шыклэм зэрэзэгьклэрэ "тху" макъ зэгүэтыр и мыхьэнэклэрэи бзэм зэрыхэлэжьыхьу ухуа псалъэхэри шылэш: «лгынтхуэ (лгыр зы кьаруклэрэ зэрыхуплэ), псантхуэ ("псэр зы кьаруклэрэ зэрыхуплэ" зы мыхьэнэуэ тхы кьупшхьэ клүэцым илърэ псэ жыгыу лгытапхьэр кызырылүатэ псалъэ)».

"Тху" макъ зэгүэтым бзэм "префикс – суффикс кьалэн" хигьээццыхькьым.

"Тхьэ" макъ зэгүэтыр.

"Тхьэ"р зы "макъ зэгүэт"у кызырыхьуа шыклэр цыхум зызэрилгытэу шыта "хьэ"м кьарурэ щхьэщыкыныгьэ зы мыхьэнэ "т"ыр кызырэпыныхьэклэрэу зэрышчытыр гулытапхьэщ. Ар "хьэ" макъ псалъэм ищхьэм кыпыхьэ "т" макъ эффектклэрэ кьежьэу кьэхьуа зы "макъ зэгүэт псалъэ"рщ. Араши, "тхьэ" псалъэр зы "макъ псалъэ"у шыт "хьэ"р кыпыхьэ "т" макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьу кызырыхьуар гурылүэгьуэщ.

"Тхьэ"р "хьэ" псалъэм кыпыхьэ "т"ыклэрэ ухуа зы псалъэу бзэм зэрыхэлэжьыхьым нэмышц, "т-хь" макьхэр зэрызэгухьэклэрэ кьэхьуа "тхь" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэи еджапхьэу бзэм зэрыхэтри гулытапхьэщ.

Цыхум япэу зызэрилъытэжа "хьэ"м щхьэщыкл къарур зэрылътыта "тхьэ" псалъэр къызэрыхуар жыжэ дьдэу зэрыщытыр гулътытапхьэщ. ИккI цыхум езым имылъэкIыр зыхуэлъуарэ зытеухуауэ илътэ "Тхьэ" гупщысэр цыхум къыдэгъуэгурьыкIуэу зэрыщытри гурылугъуэщи, ар цыхум дежкIэ пцIэшхуэ зилэу зы псалъэрэ гупщысэщ. Абы ипцIэрэ и мыхьэнэр зы псалъэу "тхьэ"р бзэм зэрыхэлэжыхь щыкIэм къызэрытемынэнури гурылугъуэщ. Ар щыхьукIи, мыбдежым мы псалъащхьэм цIэту мы "макъ зэгүэт псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыхьым щыгъуазэ зыхуэхьун хуейуэ къытпэщытми, иужькIэ "Тхьэ" псалъэмрэ гупщысэм щхьэхуэу зы лэжыгъэ IэнатIэу дьтепсалъыхьыжын зэрыхуейри гурылугъуэнщ.

"Тхьэ" макъ зэгүэтыр "хьэ" псалъэм къыныхьэ "т"ыкIэрэ ухуа "макъ зэгүэт псалъэ"щ.

Цыхум япэ зызфIищыжа "хьэ" псалъэм "т" къызэрыпыхьэжкIэрэ утыку кIыхьа зы псалъэщ "тхьэ" псалъэри, "тхьэ"р япэу зы псалъэу утыку кIыхьауэ зэрыщытыр гурылугъуэщ. Ар цыхум (хьэ) щхьэщыкл къарурэ цыхум имылъэкIыныгъэр зытеухуауэ щытыр къызэрылугъэ зы "макъ зэгүэт псалъэ"щ.

"Тхьэ" макъ зэгүэтыр зы "макъ зэгүэт псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыхьы: макъ къыныхьэу къытехьукIыж псалъэхэр, псалъэ къыныхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"Тхьэ" псалъэр къыныхьэ макъкIэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы ухуэ псалъэхэм теухуа щапхьэщ мыхэр: «тхьэшхуэ, тхьэгъуэ, тхьэплэ; тхьэгъэлэдж»; «тхьэгъу; тхьэкъун — тхьэкъуэн — итхьэкъуэн»; «тхьэмщыгъу, тхьэмбыл».

Мыбыхэм щыщу "тхьэгъэлэдж"ым хэт "лэджын, гъэлэджын" глаголыр нобэ бзэм щызетхьэу зы псалъэу зэрыщымытыжым папцIэ, "тхьэ" псалъэр къыныхьэ мы макъхэмкIэ лажьэу ухуа псалъэу ухуауэ зэреджапхьэр гурылугъуэщ "тхьэгъэлэдж" псалъэм. Ауэ "л" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхьы зэрыхэтауэ щытам щыгъуазэ ущыхуэхьум деж, "лэджын, гъэлэджын" псалъэхэри бзэм щхьэж псалъэхэу хэтауэ зэрыщытагъэну гулътэ хубошIри, а псалъэхэр "тхьэ" псалъэм къыныхьэу ухуа "псалъэ зэгүэт"уи еджапхьэщ "тхьэгъэлэдж" псалъэм.

Мыпхуэдэу зы "псалъэ зэгүэт"у щытауи лътытапхьэщ "тхьэмбыл"ри. Ауэ "тхьэмщыгъу"р нэхь IупщIыу зы "псалъэ зэгүэт"у зэрылътытапхьэр гурылугъуэщ: «"тхьэ, щыгъун" → тхьэм щыгъу(н) → тхьэмщыгъу».

"Тхьэмщыгъу"м нэмыщI мы зи гугъу тцIа псалъэхэр фIэкIыплэ имылэу "псалъэ зэгүэт"у зэрылътытапхьэр гурылугъуэнщ, ауэ бзэм *"тхьэ" макъ зэгүэт псалъэр зыхэту ухуарэ "псалъэ зэгүэт"хэри* мащIэкъым. Мыбыхэм щыщ щапхьэщ мыхэр: «"тхьэ, гуащэ" → тхьэгуащэ; "псэ, тхьэ" → псатхьэ; "псы, тхьэгуащэ" → псытхьэгуащэ;

"мэз, тхьэ" → мэзытхьэ; "тхьэ, пэлытэ(н)" → тхьэпэлытэ»; «"тхьэ, бысым (гьэрей)" → тхьэбысым (тхьэгьэрей)».

"Тхьэ" макъ зэгүэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалгэхэр".

"Тхьэ" псалгэрэ макъ зэгүэтыр зи гугъу зэрытщлауэ "т-хьэ" къэхьуклэм езэгъуу къэхьуауэ жытлагъэххэщ, икли "тхьэ" псалгэм къыпыхьэ макърэ псалгэклэ ухуэжа псалгэхэм теухуа щапхьэхэри ипэклэ къэтащ. Ауэ "хьэ" макъ псалгэм къыпыхьэ "т" макъклэрэ къытехьукла "тхьэ" макъ зэгүэт псалгэм къытехьуклыжу мылытапхьэ псалгэ хэтщ адыгэбзэми, ар зы лүэхугъуэр къаруклэрэ (т) зэрыхьэрэ (хьын) зэрыгъэзащлэм теухуауи еджапхьэщ: «гъутхьэн».

Мыпхуэдэу ухуащ "гъутхьэн" псалгэри, а зэрыгъэзащлэ щлуклэр къызэрылүэтжэу зэрыхуэжым теухуа глаголхэщ мыхэр: : «игъутхьэн – игъутхьыклын, гуэгъутхьэн – гуэгъутхьыклын, дэгъутхьэн – дэгъутхьыклын, щлэгъутхьэн – щлэгъутхьыклын, хэгъутхьэн – хэгъутхьыклын».

"Гъутхьэн" лүэхугъуэ зыхэлъу ухуэ "псалгэ зэгүэт"и щылэщ: «"гъутхьэ(н), псы" → гъутхьэпс».

"Тхьэ" макъ зэгүэтым бзэм "префикс – суффикс къалэн" хигъзэщлыхьктым.

"ТІ" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖЬЭ "МАКЪ ЗЭГҮЭТ"ХЭР: «ТКІ, ТКІУ».

"ТІ"ыр бэгъуэныгъэ къару мыхьэнэ зилэ макъщи, абы къыпыхьэж макъклэрэ ухуэ "макъ зэгүэт"хэм я мыхьэнэр клэух макъ мыхьэнэр "ТІ" эффектклэрэ зэрылажьэу къохьур.

"ТкІ" макъ зэгүэтыр.

"ТІ" макъ мыхьэнэр гурылүэгъуэщи, ар "кл" макъ мыхьэнэклэрэ шылажьэм къэхьу "ткІ" макъ зэгүэтыр зыгуэрым хищлэрэ бэгъуэныгъэ къару эффектклэрэ къыхэхьуклыныгъэ зи мыхьэнэуэ жылэпхьэщ.

И макъ мыхьэнэр гурылүэгъуэщи, *"ткІ" макъ зэгүэтым ицхьэж зы "макъ зэгүэт псалгэ" къытехьуклкъым.*

"ТкІ" макъ зэгүэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалгэхэр".

Дэтхэнэ гуэрым и клуэцлым хищлэрэ зэгүэзыгъэкІ къару зи мыхьэнэ "ТІ" макъым "кл" макъыу къызкІэлъыкІуэм къыхэкІыныгъэ зи мыхьэнэр къыкІэлъыкІуэу утыку къыхьэ "ткІ"ыр бзэм зэрыхэлэжьыхьынынур зыхищлэрэ зытеухуа гуэр къызылүэ макърэ псалгэм дэщлыгъууш. "ТкІ" макъ мыхьэнэклэрэ ибжьэныгъэр къызэрылүатэу ухуа псалгэщ мыр: «ткІыбжь».

"Ткl" макъ зэгүэт мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, ар зы макърэ псалъэм хэтуш бзэм зэрыхэлэжыыхьпхьэр, е ар щхьэжу мы и мыхьэнэклэрэ зэрыджыр къэгъэлабгъуэуши, "ткl"ыр "и"клэрэ зэрыджыр къызылуэ псалъэу ухуаш мыхэри: «ткли, тклий, тклиин».

"Ткl" макъ зэгүэтым "префикс суффикс къалэн"и зэримыгъэзэщлэнур угрылуэгъуэщ.

"Ткly" макъ зэгүэтыр.

"Ткly" макъ зэгүэтыр "ткl"ым и ужыгъуэу (y) къэхъууи, "tl"ыр "kly"клэрэ зэрылажьэуи къэхъуу лъытапхьэщ. Араши, "ткl" макъ зэгүэт мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ бэгъуэныгъэхьклэрэ унэтлыгъэхькly ужыгъуэ зыгъуэтуи лъытапхьэщ "ткly"м и мыхьэнэр, икли бэгъуэныгъэрэ унэтлыгъэ къару "tl"ыклэрэ "kly"рэ "tl" эффеkl е"kly"ынгъэуи лъытапхьэщ "ткly" макъ зэгүэт мыхьэнэр. Тlуми зэхуэдэ мыхьэнэщ илэр, ауэ "ткly"р къызэрыхъуар "ткl"ым "y" къызэрыпыхьэж щыклэуш зэрылъытапхьэр.

"Ткly" макъ зэгүэтым къытехъукl "макъ зэгүэт псалъэ"р.

"Ткly"р мы зи гугъу тшlа и макъ мыхьэнэклэрэ занщlэу бзэм зы "макъ зэгүэт псалъэ" хэжухъаши, ар "ткlyн" глаголыпкъыш.

"Ткly" макъ зэгүэтым къытехъукla "макъ зэгүэт псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыыхьы: макъ къытыхъэу къытехъукlyж псалъэхэр, псалъэ къытыхъэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"Ткly" макъ зэгүэтым къытехъукl "макъ псалъэ зэгүэт"ыр къытыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьу ухуэ псалъэхэм теухуаш "ткlyн" глаголыр зэрыгъэзащlэ щыклэр къэзыгъэлабгъуэ макъхэр къыпыхьэу зэрыухуэж мы глаголхэр: «иткlyн – иткlyэн, лyткlyн – лyткlyэн, гуэткlyн – гуэткlyэн, дэткlyн – дэткlyэн, щlэткlyн – щlэткlyэн, хэткlyн – хэткlyэн, пыткlyн – пыткlyэн».

"Ткly" макъ зэгүэтым къытехъукla "макъ зэгүэт псалъэ"р зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"щ мыхэри: «"ткlyн, ткlyн" → "ткlyэн, ткlyэн" → ткlyаткlyэ; ткlyэткlyагъэ; "ткly(н), псы" → "ткly-э-псы" → ткlyэпс».

Мыпхуэдэщ "ткly" макъ зэгүэтыр бзэм зэрыхэлэжыыхьри, ар щхьэжу *"бзэм зэрыхэлэжыыхьклэрэ ухуэ псалъэ"и щылэжъым.* Икли *"ткly" макъ зэгүэтым бзэм "префикс – суффикс къалэн" хигъэзэщlыхькъым.*

"Щ" МАКЪЫМКIЭ КЪЕЖЪЭ "МАКЪ ЗЭГҮЭТ"ХЭР:

«ЩТ; ЩХЪ, ЩХЪУ; ЩХЪЭ».

"Щ" макъ мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, абы къыпыхьэ макъхэр я мыхьэнэклэрэ щылэгъуэм теухуауэ лэжэклэ ягъуэтуш ухуэну "макъ зэгүэт"ым и мыхьэнэр къызэрыхъуну щыклэр. Къыпыхьэ макъ мыхьэнэр

"щ" эффектклэрэ лажьэу ухуэ "макъ зэгүэт"ым и мыхьэнэр "щ"ым кыкълэлъыкълуэ макъ мыхьэнэм елгытауэ щылэгьуэрэ щылэкълэ зилэ кьэхьуныгъэщ.

"Щ"ыклэ кьежьэрэ зыхэту ухуауэ лъытапхьэу нэгьуэщ! "макъ зэгүэт"хэри хэлэжьыхьу хэтщ адыгэбзэми, апхуэдэхэр нэгьуэщ! кьэхьукълэ зилэуи лъытапхьэщ, икли бзэм зэрыхэлэжьыхьыр зы шапхьэм теухуащи, щхьэж "макъ зэгүэт"хэу мыбдежым и гугьу щытщкьым. Ауэ мыпхуэдэ шапхьэхэри дигу кьэдгъэкълэжынщ.

Бзэ лэжьэкълэу "щ"ыр кыкълэлъыкълуэ макъым "ы"ншэу зэрыгухьэуи кьэхьуауэ лъытапхьэщ (пльщ-кълуэн) "упльщкълун, упльщкълуэн" псалъэри, ар икли зи щылэкълэр (щ) зэреужьыхьыр (кълуэ → кълуэ-ы → кълу) кызызэрылуатэ макъ зэгүэтклэрэ (щкълу) ухуа зы псалъэуи лъытапхьэщ. Мыпхуэдэ лъэныкьуитклэи еджапхьэ шапхьэщ мыри: «ныщ-кълун»; «ны-щкълу-н → ныщкълун → гъэныщкълун».

"лэщтлым" псалъэри мыпхуэдэщ, ауэ ар нэхьыбэу "щтл" макъ зэгүэтклэрэ кьэхьуауэ лъытапхьэщ: «лэ-щтл-ым → лэщтлым».

"Щт" макъ зэгүэтыр.

Щылэгьуэ лъабжэ зы мыхьэнэ "щ" макъыр щхьэщыкълэныгъэ зы мыхьэнэ "т"ыклэрэ лажьэу ухуэ "щт" макъ зэгүэт мыхьэнэр зы щылэгьуэм щхьэщыкълэныгъэ зы мыхьэнэуэ зэрыщытынур гурылуэгьуэщ.

"Щт" макъ зэгүэтым кьытехьук! "макъ зэгүэт псалъэ"хэр.

Аращи, "щ"ырэ щылэгьуэм теухуа макъым кыкълэлъыкълуэр щхьэщыкълэныгъэрэ лъэгагъэ зы мыхьэнэ "т" макъыу утыку кьихьэ "щт" макъ зэгүэтыр щылэгьуэрэ щылэкълэ щхьэщыкълэныгъэ зы мыхьэнэрщ. Мыр зы мыхьэнэ "щт" макъ зэгүэтым бзэм занщлэу псалъэ кызызэрытехьуклри мыпхуэдэщ: тклуаткълуэ щылэкълэ зилэм зы пкыгьуэ быдагъ зэригьуэтыр кызылуэ зы "макъ зэгүэт псалъэ"у "щты"р "щтын" глаголыпкьщ.

"Щт" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ кьэлуатэ луэхугьуэр мы кьэта шапхьэм кьыщынэкьым. Мыпхуэдэу кьэхьу "макъ зэгүэт псалъэ"щ "щтэн" глаголыпкь "щтэ"ри, ар зы щылэгьуэрэ щылэкълэм щхьэщыкълэныгъэу шынэныгъэм ещхь мыхьэнэ зилэ псалъэщ (сыкьэщтащ).

Мыбы нэмышл, зыгуэрыр зыдэщытым (щ) телэтыкълн (т) луэхугьуэри зэрыигьуэклэрэ мы макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ кызызэрылуатапхьэр гурылуэгьуэнщи, аргуэру "щтэ"р "щтэн" глаголыпкьыу зы "макъ зэгүэт псалъэ"у бзэм хэтщ (кьэсщтащ).

"Щт" макъым кьытехьукла "макъ псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ кьыныхьэу кьытехьукълэж псалъэхэр, псалъэ кьыныхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"Щт" макъ зэгүэтым кыитехьукл "макъ псалъэ"хэр кыыпыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхэхэм деплынщ.

"Щтын" глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлъагъуэ макъ кыыпыхьэу ухуэж глаголхэм теухуа шапхэхэщ мыхэр: «ищтын, ищтыхьын – ищтыкын, лущтыхьын – лущтыкын, гуэщтын – гуэщтыхьын – гуэщтыкын, дэщтын – дэщтыхьын – дэщтыкын, щлэщтын – щлэщтыхьын – щлэщтыкын, хэщтын – хэщтыхьын – хэщтыкын».

"Щтын" глаголыпкыым кыыпыхьэ макъклэрэ ухуа псалъэхэщ мыхэри: «щтылэ, щтылэбэ, зэхэщтабэ».

Зы макъ зэгүэт глаголу ухуарэ зэхуэмыдэ мыхьэнэ зилэ "штэн"ыр зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлъагъуэ макъ кыыпыхьэу зэрыухуэжу илъабжьэклэ къэта шапхэхэр "штэн" глаголым утыку кыырилхьхэ мыхьэнитлми теухуащ: «иштэн, егъэштэн, дэштэн, зэдэштэн, щлэштэн, зэщлэштэн, къэштэн, къегъэштэн, хэщтыкын, нэштэн»; «ищтыкын, гъэштэн, дэштэн, зэдэштэн, дэщтыкын, щлэщтыкын, къэштэн, къэгъэштэн, хэштэн, хэщтыкын».

Шынэныгъэ пэлытэ мыхьэнэ зилэ "штэн"ыгъэ кызырыхьум теухуауэ ухуа псалъэхэщ мыхэри: «штэлэ, штабэ, штэлэ-штабэ».

"Щт" макъ зэгүэтым кыитехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт" шапхэхэми деплынщ.

Мыпхуэдэщ шынэныгъэм хуэгъунэгъу мыхьэнэ зилэ "штэн, къэштэн" глагол лэжэклэ зыхэту ухуа мы "псалъэ зэгүэт"хэр: «"щхьэц, пэщтэ(н)" → щхьэц пэщтэ → щхьэцпэщтэ».

"Щт" макъ зэгүэтыр "бзэм зэрыхэлэжьыхьыр" ар "макъ зэгүэт псалъэ"у бзэм зэрыхэхьа щыклэр мы къэта шапхэхэуш. Абы бзэм "префикс – суффикс кьалэн"и хигъэзэщлыхькыым.

*

"Щт" макъ зэгүэтыр бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуауэ мы къэтлүэтахэм нэмыщл, абы ищхьэм "п" макъ кызырыпыхьэклэрэ макъищ зэгүэт кызыретехьуклри гулытапхьэщи, ар бзэм зэрыхэлэжьыхьымы мыбеджым шыгъуазэ дыхуэхьунщ. Мы зи гугъу тщлы **"пщт"** макъ зэгүэтыр "шт" макъ зэгүэтыр бзэм занщлэу зэрыхэхьа "щтын" глаголым кьпэщыт дьдэр (п) зи мыхьэнэуэщ бзэм зы макъ зэгүэт псалъэу **"пщтын"**у зэрыхэхьари, мыбы ипэрей лэжьыгъэхэми и гугъу щытщлагъащ. Аращи, щылэгъуэм и а нэхь щылылэплэрэ "щтыгъуэ"м атлклэрэ кьпэщыт дьдэр а щылэм и а нэхь хуэбагъэу абы и "пщтыгъуэ"рщи, щылэгъуэ лъабжьэм теухуауэ лъытапхьэ мы лүхугъуитыр зэрылгытэ псалъэхэр (щтын, пщтын) "шт"ымрэ, абы елытарэ кыитехьукла **"пщт"** макъ зэгүэтхэр бзэм занщлэу зэрыхэхьа щыклэклэ ухуа псалъэхэрщ.

"Щхь" макъ зэгуэтыр.

Щылэгъуэ лъабжъэ зи мыхьэнэ "щ"ым лъабжъэрэ къэхьуплэ зи мыхьэнэ "хь"ыр кыпыхьэу ухуэ "щхь" макъ зэгуэтыр лъабжъэ хьунклэрэ щылэклэ зилэныгъэм зэрытеухуар гурылэгъуэщ.

"Щхь" макъ мыхьэнэр гурылэгъуэщи, щылэгъуэ зилэ гуэрыр илъабжъэклэ ехауэ зэрыщытым теухуаш. Абы *заницлэу "макъ зэгуэт псалъэ" кытехьуклкъым*; зэрыгъэзащлэ щыклэр кызыпыхьэ макъхэмклэ бзэм холэжыхьыр.

"Щхь" макъ зэгуэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Щхьэжу зы "макъ зэгуэт псалъэ" хэмыхьухьэр, "щхь" макъ мыхьэнэр зэрыгъэзащлэр кызылэу макъхэм дыщыгъууц псалъэ зэрыхуэр. Аращи, "щхь" макъ зэгуэт мыхьэнэр зы ехыгъуэрэ ехыплэщи, мыпхуэдэ зы лъэныкьуэр "ищхьэ"м и пхэндж лъэныкьуэу, зытеухуам елгытауэ кызырэылатэ псалъэщ мыр: «ищхьэрэ».

"Щхь" макъ зэгуэтым и мыхьэнэр гурылэгъуэщи, ар зэрыгъэлажъэу гъэзащлэ лъэхугъуэр кызырэылатэ глаголщ мыри: «гъэщхьын».

Зы къэкыгъэ лъэпкъри "щхь" макъ зэгуэтклэрэ ухуаш: «щхьырыб».

"Щхь" макъ зэгуэтым бзэм "префикс – суффикс къалэн"и хигъзэщылыкъым.

"Щхьу" макъ зэгуэтыр.

"Щхьу" макъ зэгуэтыр макъитлрэ макъищ зыхэту зэреджапхьэр гулгытапхьэщи, кызырэыхьуауэ зэреджапхьэм елгытауэщ и мыхьэнэми зэреджапхьэр. Ар "щхь" макъ зэгуэтым и ужыгъуэу къэхьуауи (щхь-у) еджапхьэщ; икли "щ" макъыр "хьу" макъклэрэ лажъэу къэхьуауи (щ-хьу) еджапхьэщ. Ауэ тлум дежи и мыхьэнэр зэхьуэкыщэу лъытапхьэкъым: "щылэгъуэрэ (щ) къэхьуплэ лъабжъэ (хь) ужыгъуэ (у)"уи, "щылэгъуэ лъабжъэм (щ) кытехьукл (хьу)"уи еджапхьэщ. Мы и мыхьэнэм зэрэзэгъи, ар щылэгъуэрэ щылэклэм теухуауэ хьурэ зэхьуэкыр кызылэуэщ бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклэр.

"Щхьу" макъ зэгуэтым кытехьукл "макъ зэгуэт псалъэ"р.

Кызырэыхьуа щыклэр лъэныкьуиткли зэхуэдэу лъытапхьэщ, ауэ "щхьу" макъ зэгуэту утыку кыхьар "хьу" макъ мыхьэнэ лъэужыгъуэу хьуныгъэм теухуауэ бзэм зэрыхэлэжыхьыр гулгытапхьэщи, мы мыхьэнэклэрэ "щхьу" макъ зэгуэтым и къэхьуклэр "щ-хьу → щхьу"уэ лъытэныр нэхь игъуэрэ гурылэгъуэщ.

Аращи, щылэгъуэрэ зы щылэклэр (щ) кызырэыхьурэ (хьу) зэрызэхьуэкыр (хьуэ) "щхьу" макъ зэгуэт мыхьэнэклэрэщ кызырэылатэпхьэри, "щхьу"р заницлэу щхьэж зы "макъ зэгуэт псалъэ"у

бзэм хэмыхьами, абы и клуэтэгъуэ "щхьуэ"р зэхьуэклыныгъэ зи мыхьэнэ теплърэ зы плъыфэр кызырэуатэ "макъ зэгүэт псалъэ"у бзэм хэхьащ.

"Щхьу" макъым кыитехьукла **"макъ псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхьыр:** макъ кыыныхьэу кыитехьуклыжэ псалъэхэр, псалъэ кыыныхьэу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

"Щхьу" макъ зэгүэтым кыитехьукла **"макъ зэгүэт псалъэ"р кыыныхьэ макъклэрэ** бзэм зэрыхэлэжьыхьэу ухуэ **псалъэхэм** деплътыныщ.

"Щхьуэ"р зэхьуэклыныгъэ зи мыхьэнэ плъыфэцлэщи, ар кызырэыхьу щыклэмрэ, фыгуэ зэхьуэклыныгъэ зи мыхьэнэ псалъэхэри абы кыыныхьэж макъклэрэ кыитехьуклыжынур гурыгуэгуэнщ: «кьащхьуэ, щхьуантлэ».

"Щхьу" макъ зэгүэтым кыитехьукла **"макъ зэгүэт псалъэ"р зыхэту** ухуэ **"псалъэ зэгүэт"**хэм теухуа шапхьэхэми деплътыныщ.

Уафэ зэхьуэклыныгъэу кьэхьур зы "псалъэ зэгүэт"у кызырэуатэмрэ, мыпхуэдэр зэрыгъэзацлэ "нывэ/мывэ"ри хэтыжу ухуэ "псалъэ зэгүэт"щ мыхэр: «"уэ, щхьуэ" → уащхьуэ; "мывэ, щхьуэ" → мыващхьуэ».

Мы псалъэ зэгүэтитыр зыхэту ар кызырэыхьуар зи флэщыгъэклэ тхьэлэуэныгъэу зэрахьэу шыта зы псалъэщ мыри: «"уащхьуэ, мыващхьуэ" → уащхьуэ-мыващхьуэ!».

"Щхьу" макъ зэгүэт мыхьэнэр **"бзэм зэрыхэлэжьыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр"**.

"Щхьу"р щылэгъуэрэ щылэклэ кьэхьуныгъэрэ зэхьуэклыныгъэ зи мыхьэнэ "макъ зэгүэт"щи, мыр кызыхуэклэу пкыы узыншэм узыгъуэ зэригъуэтклэрэ зохьуэкл, ауэ уз зилэм ар кыщыхуэклэуэкли и узыгъуэр зэрихьуэклыу узыншэ ещлър. Мыпхуэдэ зэхьуэклыныгъэхэр кызырэыхьу щыклэрэ кьэзыгъэхьур "щхьу" макъ зэгүэтклэрэщ кызырэуатэпхьэри, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «щхьухь - щхьуэхь, щхьухь-псыхь; хущхьуэ».

"Щхьу"ыр зыхэту плъагъу "щыщхьу, зэщыщхьу" псалъэхэри щылэщ, ауэ мыбыхэм хэт "щхьу"р "щыщ"рэ "хьун" псалъэхэр зэгухьэу кьэхьуа псалъэу лъытапхьэщи, ар щхьэж "щхьу" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ ухуа псалъэу лъытапхьэкъым. Аращи, "щыщхьу, зэщыщхьу" псалъэхэм я мыхьэнэр "щыщ хьун, зэщыщ хьун"ращи, мы псалъэхэр зэгүэту кыщылуэклэ кьэхьуа псалъэщ "щыщхьун, зэщыщхьун"ыр.

"Щхьу" макъ зэгүэтым бзэм **"префикс – суффикс кьалэн"** хигъээццлыхькьым.

"Щхьэ" макъ зэгүэтыр.

"Щхьэ" макъ зэгүэтым и кьэхьуклэрэ "тхьэ" макъ зэгүэтым и кьэхьуклэм хуэдэщи, ари цыхум япэу зызэрилътыта "хьэ" макъ псалъэм кыитехьукларэ зы "макъ зэгүэт псалъэ"уи утыку кьыхьащ. "Тхьэ" макъ

зэгуэт псалъэр цыхум (хьэ) щхьэщыкыныгъэ зыхуиэр кызырэылатэу зэрыщытым хуэдэу, "щхьэ" макъ зэгуэт псалъэри цыхум (хьэ) и щылэгъуэр зэрихь щыклэр кызырэылатэ псалъэу лъытапхьэщ. Аращи, "щ" макъыр щылэгъуэм теухуауэ зэрыщытым ипкъ иткли, "щхьэ" макъ зэгуэт псалъэр цыху (хьэ) щылэгъуэм теухуа мыхьэнэ зилэу къэхьуащ. Ауэ дэтхэнэ зы псэущхьэм и "щхьэ"ри зэрылгыта псалъэщ, икли ар мы кызырэыхьуа щыклэм хуэдэ лэжьэклэ зилэуц бзэм щызэрызеклэур.

"Щхьэ" макъ зэгуэтым кытехьукл "макъ зэгуэт псалъэ"р.

"Щхьэ"р мы кызырэыхьуа щыклэм хуэдэу псэущхьэм и зы лэпкыльэпкыыр зэрылгыта зы "макъ зэгуэт псалъэ"щ. Ар абы зэрыфлэщамы зы щхьэусыгъуэфл илэу зэрыщытыр гурылэуэгъуэнти, щылэгъуэр зэрылгытэрэ цыху щылэгъуэр зельытауэ щыт щхьэклэуцыр щхьэ клэуцлэрац зыдилгыр.

"Щхьэ" макъ зэгуэту къэхьуа "макъ зэгуэт псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ кыныхьэу кытехьуклыж псалъэхэр, псалъэ кыныхьэу ухуэ "псалъэ зэгуэтхэр".

"Щхьэ" макъ зэгуэт псалъэр кыныхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьу ухуэ псалъэхэм щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Зы лэпкыльэпкыщлэу щыт "щхьэ"м нэгъуэщл макъ кызырэыпыхьэклэрэ къэхьуа псалъэхэщ мыхэр: «щхьэшхуэ»; «щхьэмцлэ – щхьэпцлэ, щхьэщэ, щхьэшэ щхьэклэуртлэ»; «щхьэнтэ, плэшхьэгъ».

"Щхьэ" макъ зэгуэт псалъэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгуэт"хэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «"цыху, щхьэ" → цыхущхьэ; "шы, щхьэ" → шыщхьэ; "вы, щхьэ" → выщхьэ; "мэл, щхьэ" → мэлыщхьэ»; «"щхьэ, цы" → щхьэщ; "щхьэ, тепхьуэ" → щхьэтепхьуэ».

"Щхьэ" макъ зэгуэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьэклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Дэтхэнэ гуэрым клэ зэрилэм хуэдэу "щхьэ"и илэщи, дэтхэнэ гуэрым мы и клэр зыдэщылэ лъэныкыуэр "иклэ"у зэрылгытэм хуэдэжу, дэтхэнэ гуэрым и "щхьэ"р зыдэщылэ лъэныкыуэри "ищхьэ"уц зэрылгытэр. "Щхьэ"р зы лэпкыльэпкыщлэу зытеухуа пкыгъуэм и зы лыхьэр кызырэылатэ псалъэщи, а лэпкыльэпкыыр зыдэщылэ зэрылгытэрац "ищхьэ"р. Аращи, "ищхьэ" псалъэр икли зы пкыгъуэм и "щхьэ"р зыдэщылэ лыхьэр кызырэылатэ псалъэщ, икли а пкыгъуэм елгытауэ а лъэныкыуэр зэрылгытэ "лъэныкыуэ плыфэцлэ"щ.

"Ищхьэ"р "щхьэ"р зыдэщылэ лъэныкыуэр кызырэылатэ плыфэцлэщ, икли "щхьэ"р зыгуэрым и къежьаплэрэ и лъэгаплэ лъэныкыуэу зэрыщытклэрэ, щхьэжу "ищхьэ" псалъэмклэ лгытэр мыпхуэдэхэрац. Ар зыгуэрым ищхьэрэ, илэабжьэ, и ухыплэм и пхэндж мыхьэнэ зилэ псалъэщи, мыпхуэдэу щхьэжу бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуа псалъэщ мыхэр: «луэхум ищхьэ, псалъэм ищхьэ; ищхьэм тет, ищхьэмклэ».

Къызэрыхъуа щыклэм елытарэ теухуащи, дэтхэнэ зы пкъыгъуэрэ гуэрым и ехыплэрэ и ищхьэрэм и пхэндж лъэныкъуэклэ щылэ и лыхьэр а пкъыгъуэм елытауэ "ищхьэ"у зэрылътэм ипкъ итклэ, а пкъыгъуэр къызэрылуатэ псалъэр "ищхьэ" псалъэм и "и"м иплэм иувэу а пкъыгъуэрэ гуэрым "ищхьэ"р къэлуатэу псалъэхэр мэхуэр: «сэм ищхьэ → сашхьэ; дзэм ищхьэ → дзашхьэ; жьэм ищхьэ → жьашхьэ; къум ищхьэ → къушхьэ; кхэм ищхьэ → кхашхьэ».

Дэтхэнэ гуэрым ищхьэр мыпхуэдэ псалъэмклэ къызэрылуэтапхьэр гурылуэгъуэщ, икли мыпхуэдэу щхьэж зы луэхугъуэрэ гуэрыр къызэрылуатэ псалъэхэри утыку къызэрихьэри гулътатапхьэщ: "унэм ищхьэ → унашхьэ; "кладэм ищхьэ" → клэдашхьэ; "пхьэ лэужьыгъуэрэ мым ищхьэ" → пхьэщхьэмыщхьэ».

Зытеухуам и лъэгаплэрэ къежъаплэ лыхьэ лъэныкъуэр зытеухуар къызылуэ псалъэр "и"м иплэ иувэу ухуа псалъэхэм хуэдэ зэпкъырыувэклэ зилэуш лэпкълэпкъыщлэ гуэрхэри зэрыухуари, мыпхуэдэ шапхьэщ мыхэр: «лэщхьэ, лъашхьэ, нащхьэ».

Зы псалъэу щымытми, макъ гуэрхэр я макъ мыхьэнэклэрэ "и"м иплэ къиувэу мы къэта шапхьэхэм хуэдэу "ищхьэ" мыхьэнэ зилэ псалъэ зэрыухуэфынури гурылуэгъуэщ: «луашхьэ».

Мы къэта шапхьэхэр "щхьэ"р псалъэхэм суффикс язэрыхуэхуэ щыклэу ухуэ псалъэхэуи зэрылътатапхьэр гурылуэгъуэщи, ищхьэм и "и"м иплэм псалъэ къиувэу "щхьэ"р и макъ мыхьэнэклэрэ суффикс къалэн зэригъэзащлэмрэ, а лъэныкъуэр луэху гъэзэщлэплэу глаголхэм префикс язэрыхуэхуэу бзэм зэрыхэлэжьыхьым илъябжьэклэ и гугъу щытщыныщ. Ауэ зэрыгурылуэгъуэщи, глагол гуэрхэр зэрыгъэзащлэрэ щыгъэзащлэр къэзыгъэлабгъуэ макъхэр префикс зэрыхьуклэрэщ зэрыухуэри, мыпхуэдэу "щхьэ" префиксклэрэ ухуэу утыку къыхьэ глаголыщлэхэм теухуа шапхьэхэри къэтхьынщ: «щхьэщысын, щхьэщытын, щхьэщылын, щхьэщыцын, щхьэщыцлэн, щхьэщыгуэн, щхьэщыкуэн, щхьэщыкхуэн, щхьэщыкхьун, щхьэщыкхьуэн, щхьэщыкхьын, щхьэщынын».

Зы лэпкълэпкъыр къызэрылуэта "щхьэ" псалъэр къызтехьуклар "цыху" зи мыхьэнэ "хьэ"раши, абы и щылэгъуэр (щ) зэрылътэ зы псалъэщ. Зы цыху щылэгъуэр зэрылътэ "щхьэ"р зэрыигъуэклэрэ дэтхэнэ зы цыху нэрыбгэри зэрылътатапхьэ псалъэу зэрыщытынур гурылуэгъуэнти, "щхьэ" псалъэр икли зы нэрыбгэр зэрылътэ псалъэу бзэм щызеклэу зэрыщидзар гулътатапхьэщ: «зы щхьэ, щхьэ закъуэ, щхьэж, щхьэ луэху (и щхьэ луэху, си щхьэ луэху)».

Зы цыхур мыпхуэдэу зэрылътэм къыклэлтыкхуэу жылэпхьэщи, дэтхэнэ зы псэущхьэмрэ дэтхэнэ гуэрэри зырэ езырауэ зэрылътэклэрэ "щхьэ, щхьэж" псалъэклэ къэлуэтэфу бзэ лэжьэклэ къызэрыхуари

гулгытапхьэш: «щхьэж лүэху, лүэху щхьэж, лүэхущхьэ, зы лүэхущхьэ, щхьэж лүэхугуэ, лүэхугуэ щхьэж, щхьэж зы лэщ, зы лэщыщхьэ».

Дэтхэнэ зы цыхур зы нэрыбгэу "щхьэж"у зэрылгытэм нэмышц, цыху гупым ужыгыуаплэрэ пашэ яхуэхуу я ипэ иту нэхьапэу лгытапхьэхэри "щхьэ" псалгэ зыхэтү ухуэ псалгэхэмклэ кызырылуэтапхьэр гурылуэгъуэнщ: «лгыщхьэ, лэтащхьэ»; «нэхьыщхьэ».

Клэ зилэм щхьэи зэрилэр гурылуэгъуэщи, кыхьагьэрэ псыгыуагь зилэ клэ лгужыгыуэр "klapсэ" псалгэмклэ кызырылуатэм хуэдэу, klapсэкл зэрыдзаплэу щытрэ klapсэм щхьэ хуэхьуплэр кызырылуатэ щыклэу ухуаш мы псалгэри: «щхьэпс».

Цыхум имызакъуэу, дэтхэнэ зы псэущхьэрэ щылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрыр "щхьэ, щхьэж"у зэрылгытэм зрезэгъщи, дэтхэнэ псэущхьэмрэ лүэхугуэм и щылэгъуэ лгэныкыуэклэ хуэфл хьунри "щхьэ" макъ зэгуетклэрэ кызырылуэтапхьэр гурылуэгъуэнщ: «щхьэпэн, щхьэпэ».

Кызырыхьуари и мыхьэнэми щыгыуазэ дызхуэхьуа "щхьэ" макъ зэгуетыр зы "макъ зэгует псалгэ"у бзэм зэрыхэхьар зы лэпкыльэпкыщлэуш. Ауэ ар и макъ зэгует мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыкыху ухуа псалгэхэщ мы зи гугъу тшларэ къэта щапхьэхэр. Аращи, "щхьэ" псалгэм и мыхьэнэми зрезэгьклэрэщ ар и макъ мыхьэнэклэрэ бзэми зэрыхэлэжыкыху щыклэр. Мы псалгэхэм зрезэгъщи, дэтхэнэ гуэрыр "щхьэ, щхьэж"у зэрылгытэм кызырыгуэклэ, зэхуэмыдэрэ зэхэклыныгэ зилэхэр кызырылуэтапхьэ псалгэхэри "щхьэ" макъ зэгует зыхэтү зэрыхуэфынур гурылуэгъуэнщ: «щхьэхуэ, щхьэхуит, щхьэхуитыныгэ».

Цыху щылэгъуэм теухуауэ ухуа псалгэщ "щхьэ"ри, абы и зеклүклэрэ абы хуэклүэр щылэгъуэм теухуаш. Абы хуэклүэрэ еуаллэри "щхьэ" псалгэрэ макъ мыхьэнэ лгэныкыуэклэ еджапхьэу ухуэ псалгэхэмклэщ кызырылуатэр: «щхьэклүэ, щхьэклүэ щлын, щхьэклүэ хуэхьун».

"Щхьэ"р утыку кызырихьарэ зытеухуар гурылуэгъуэщи, лэжьаклүэщ. Абы и лэжьэклэр щегужьхэр мащлэ щыхьури "щхьэ"м теухуауэ ухуа псалгэхэмклэ кызырылуэтапхьэр гурылуэгъуэнщ: «щхьэукъуэн; щхьэхын, щхьэхынэ».

"Щхьэ"р дэтхэнэ гуэрым и лгэгаплэрэ тетыплэри кызырылуатэ псалгэщ, икли мыпхуэдэхэр кызтехьукл псалгэрэ макъ зэгуетщ. Аращи, зэрахьэжэ лгэмэпсымэу пкыгыуэ хьэлэр яхьэжэну гуэдзым ищхьэм зэрытетым папщлэрагьэнщи, "щхьэл"уш зэралгытар.

"Щхьэ" псалгэр утыку кызырихьарэ бзэм зэрыхэлэжыкыхым щыгыуазэ ущыхуэхьум деж, ар сытми и нэхьыщхьэрэ и кьегьаплэу зэрылгытапхьэр гурылуэгъуэнщ. Аращи, "щхьэ" псалгэр кэхьу-кэхьылу хьуарэ утыку кыхьэ дэтхэнэ гуэрыр кызырыхьурэ кызырыщлым лгэбжьэрэ кьегьаплэ хуэхьур зэрылгытэ псалгэрэ макъ зэгует мыхьэнэщ. Ар дэтхэнэ гуэрыр кызырыхьурэ кызырыщлым и кьегьаплэрэ лгэбжьэр

кызырыуатэ макъ зэгүэтрэ икли зы псалъэраши, зыгуэрым и кьэхъуныгъэмрэ ар кызырыхъунум лъабжьэ хуэхъу упщлэрэ пэджэжри "щхьэ" зыхэту зэрыухуапхьэр гурылуэгъуэнщ. Араши, "щхьэ"р икли упщлэщ, икли упщлэ пэджэжрэ пэгъуэкълу дэтхэнэ гуэрыр кызырыхъуарэ щылэгъуэ илэу утыку кызырихъэм и упщлэрэ пэджэжщ; а гуэрым лъабжьэрэ кьежъаплэ хуэхъур кьэзыгъэунэху упщлэрэ пэджэжыр зэрыухуэ макъ зэгүэт мыхъэнэрэ псалъэраш: «сыт щхьэ, ар щхьэ; абы щхьэ»; «щхьэусыгъуэ».

"Щхьэ" макъ зэгүэтым "префикс – суффикс кьалэн"у игъэзащлэхэр.

Дэтхэнэ гуэрыр щхьэж зэрылгытэ псалъэщ "щхьэ"ри, зыгуэрым ищхьэ лъэныкъуэм тешыхъуэ лүэхугъуэри глаголхэм "щхьэ"р префикс зэрыхъуклэрэ кьолуатэр. Ауэ а лүэхугъуэр зыгуэрым ищхьэм щызыргъэзащлэр "щхьэ"м щыгъэзащлэ кызылуэ "щ" макъыр кыкълэпкълуэжущ кызырыуэтапхьэри, глаголхэр префикситл илэуш зэрыухуэр. Мыпхуэдэ шапхьэхэр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхынщ: «щхьэщын, щхьэщун, щхьэщуэн, щхьэщылун, щхьэщыуэн, щхьэщысыхьын*, щхьэщызын, щхьэщыдзын, щхьэщыгъын, щхьэщыгъун, щхьэщыджын, щхьэщыджэн, щхьэщыдын, щхьэщыдэн, щхьэдытын, щхьэщыгтын, щхьэщыгтэн, щхьэщыжын – щхьэщыжыхьын*, щхьэщыжэн, щхьэщыжын, щхьэщыжьэн, щхьэщыщын, щхьэщыщлын – щхьэщыщыхьын*, щхьэщыщлэн, щхьэщычын, щхьэщычэн, щхьэщыклын, щхьэщыклуэн, щхьэщыхъун, щхьэщыхун, щхьэщыльэн, щхьэщылэн, щхьэщыллэн, щхьэщыплын, щхьэщывын, щхьэщывэн».

Глагол гуэрхэм я гъэзэщлэкълэм теухуаши, мы префиксхэр кыиштэу зэрыгъэзащлэр лүэхур кызырекълуэкл щыкълэри кызылуэ суффикс кызырыпыхьэкълэрэщ. Мыпхуэдэхэр "*" нэгъыщэкълэ кьэгъэлъэгъуащ.

"Клэ зилэм щхьэ илэщ" зэрыжалэу, иклэ лъэныкъуэм и пхэнджри "ищхьэ"щи, "щхьэ"р мыпхуэдэу лъэныкъуэ гъэлъагъуэу дэтхэнэ зы псалъэм, - нэхъ игъуэуи щылэщлэхэм- суффиксу кыпахьэр. Мыбыхэм теухуа шапхьэхэр ди "макъ псалъэ"хэм теухуауэ кьэдгъэлъэгъуэнщ. Ауэ "щхьэ"р зы лэпкълэпкыщлэу зэрыщытым кызырыгуэкълэши, илъабжьэкълэ къэта шапхьэ гуэрхэр икли "псалъэ зэгүэт"у зэрылгытапхьэр гурылуэгъуэнщ: «лэщхьэ, лүщхьэ, лүэщхьэ, сэщхьэ, цлэщхьэ, цыщхьэ, дзэщхьэ, гъуэщхьэ, гущхьэ, дэщхьэ, тлыщхьэ, жьыщхьэ, жьэщхьэ - жьашхьэ, щэщхьэ, щыщхьэ, шыщхьэ, чыщхьэ, кыщхьэ, клэщхьэ – клэщхьэ, кьущхьэ, кхьашхьэ, кхьуэщхьэ – кхьуашхьэ, хьущхьэ, хыщхьэ, хущхьэ, хьэщхьэ, лъашхьэ, лыщхьэ, лыщхьэ, выщхьэ».

"Ш" МАКЪЫМКИЭ КЪЕЖЬЭ МАКЪ ЗЭГУЭТХЭР: «ШХ, ШХУ».

"Ш" макъыр шылэгъуэ зилэм кыыхэхъукI продукцэщи, абы кыпыхьэ макъ мыхьэнэр "ш" эффектклэрэ лажьэу "макъ зэгуэт" мэхуэр.

"Шх" макъ зэгуэтыр.

"Шх" макъ зэгуэтым кыитехъукI "макъ зэгуэт псалъэ"хэр.

"Ш"ым мы и мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, абы шылэхэр зытет лъабжьэм теухуа мыхьэнэ зилэ "х"ыр кыпыхьэу ухуэ "шх" макъ зэгуэтым и мыхьэнэри шылэгъуэм кышцлэхъуэу (ш) ехыныгъэ (х) зилэрауэ зэрышытынур гурылуэгъуэнщ. "Шх" макъ зэгуэтыр кызырыхъуарэ бзэм зэрыхэлэжьыхъри мы и мыхьэнэклэрэщи, **"шхы"**р шылэгъуэм кышцлэхъуэ гъэшрэ шхыныгъуэр шхальэм зэрехыр зэрыгъэзащлэ **"шхын"** глаголыпкыу зы "макъ псалъэ зэгуэт"щ. "Шхын" луэхугъуэр гъэзащлэу зэрышытри ар зэрызеклуэр къэзыгъэлабгъуэ "э" макъ кызырэпыхьэжклэрэ ухуэж макъ псалъэу **"шхэн"** глаголращ кызырэлуатэр.

"Шхын" луэхугъуэклэ шхальэм едгъэхрэ "шхыпхьэ"у шытри шхьэж зы псалъэу **"шхын"**ущ зэрылътэр.

"Шх" макъ зэгуэтыр кызырыхъуари мы зи гугъу тцлэхэр кызырэлуэтэн папщлэу жылэпхьэщи, "шх" макъ зэгуэтыр "шхын" луэхугъуэм теухуауэ къэхъуауэ зэрышытыр гурылуэгъуэщ.

"Шх" макъым кыитехъукIа "макъ зэгуэт псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхъры: макъ кыпыхьэу кыитехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыпыхьэу ухуэ "псалъэ зэгуэтхэр".

Япэу **"шх"** макъ зэгуэтым кыитехъукI **"макъ зэгуэт псалъэ"хэр кыпыхьэ макъклэрэ** бзэм зэрыхэлэжьыхъу **ухуэ псалъэхэм** шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Шхын"рэ шхыуэ шытын зи мыхьэнэ "шхэн" глаголхэр зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлабгъуэ макъ кыпыхьэу ухуэж глаголхэм теухуа щапхьэщ мыхэр: «ишыхьын, лушыхьын – лушыхьын, гуэшыхьын – гуэшыхьын, дэшхын, дэшхэн, дэшыхьын – дэшыхьын, зэдэшхын, зэдэшхэн, цлэшхэн, цлэшыхьын – цлэшыхьын, клэрышхэн, клэрышыхьын – клэрышыхьын, хэшхын, хэшхэн, хэшыхьын – хэшыхьын, пышхын, пышхэн, пышыхьын – пышыхьын, флэшхын, флэшхэн, флэшыхьын - флэшыхьын».

"Шхын, шхэн" луэхур зытеухуа "шхын"ыр зыдех лэпкълэпкъри хэтыжу, мы глаголхэм я лэжьэклэу ухуа псалъэщ мыхэри: «шхальэ, шхаллэ, шхаклуэ, шхэклуэн, ешхэклуэн, шхэр, шхэрей».

Глагол инфинитив формэклэ ухуа "шхын" псалъэри кыпыхъэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьым теухуа шапхъэщ мыхэри: «шхыныгъуэ, дэшхын».

"Шх" макъ зэгүэтым кытехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэми деплътынщ.

"лы, шхы(н) → лышх;

«"шхын, флы" → шхыныфл; ».

"Шх" макъ зэгүэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Тланэ, егъэщхыныгъэклэрэ "шхын" псалъэр лъабжьэу зэрыхуэхьуклэрэ къэхьуа жылэклэ псалъэхэри щылэщ. Мыпхуэдэщ зы псалъэщхьэм и лырэ и фэм етлэхьун хуей щыхьур кызырэуатэу "шхэн"ыр етлунэ мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: «шхэн, щыфэр шхэн (и щыфэр машхэ)».

Зыгуэрым хузэгүэпарэ хуэгубжьауэ ехьурджэнри ар "шхын" хуэдэрэ пэлътэ мыхьэнэклэрэ ухуа псалъэмклэщ кызырэуатэр: «шхыдэн, ешхыдэн, зэшхыдэн».

"Шх" макъ зэгүэтыр кызырыхьуари и мыхьэнэр гурылэуэгъуэщи, щылэгъуэ зилэ гуэрым ("уэ"м) кыщлэхьуэу (ш) ехыгъуэ (х) зилэу щытрэ гъэзашлэри зэрынгъуэклэрэ "шх" макъ мыхьэнэклэрэ кызырэуэтапхэр гурылэуэгъуэщ: «ушх, къешхын, ушх къешхын».

"Шх" макъ зэгүэтым бзэм "префикс – суффикс кьалэн" хигъээщлэхькьым.

"Шху" макъ зэгүэтыр.

Макъищу зэгүэтщ "шху"ри, абы и къэхьуклэр "шх"ым "у" кыпыхьэжуи, "ш"ым "ху" кыпыхьэжуи лъытапхъэщ. Дауи кырехьу, абы хиубыдэ макъхэр зэхуэдэщи, узэреджэ щыклэр зэщхьэщыклми, "шху" макъ зэгүэт мыхьэнэр зэхьуэклыщэкьым: кызыщлэхьуэм тырищлэжрэ ужыгъуэ зыгъуэтращ, кыщлэхьуэр зэрыхурэ зэрыужьращ.

"Шху" макъ зэгүэтым кытехьукл "макъ зэгүэт псалъэ"хэр.

Мы и мыхьэнэм езэгъу лъытапхъэщи, кызыщлэхьуэм тырищлэжрэ зы ужыгъуэ ллэужьыгъуэу лъытапхъэу щытыр **"шхуэ"** псалъэм кьелуатэр. Мыбы нэмышл, щылэгъуэ зилэм кыщлэхьуэ продукцэщ "ш"ыри, "шэ"ри мыпхуэдэщ; шэхэкл ллэужьыгъуэри зы "макъ псалъэ зэгүэт"у **"шху"**уэщ зэрылътар. Ар "шэ"м кытехьукларэ "шэ-ы-ху → шху"уэ къэхьуауи еджапхъэщ; щылэгъуэм кыщлэхьуэр кызылэуэ "ш"ыр зэры"ху" щыклэу "ш-ху → шу"уэ къэхьуа зы псалъэуи еджапхъэщ.

"Шэ" псалъэм "шху"р кызыртехьуклам хуэдэу, "шэ"м кытехьукла зы "макъ зэгүэт псалъэ"ри **"шхуэ"**ращи, ар шэр кызыщлэхьуэ лы пшэрыплэр зэрылътэ псалъэщ.

Къызэрыхъуа щыкълэрэ зэрызэпыщларэ къызхэщыжу мы зи гугъу тцла "шху, шхуэ" макъ зэгүэт псалъэхэм нэмышц, къылуатэрэ и къэхьуклэр мы зи гугъу тцлахэм хуэдэу щымыт зы псалъэ хэти адыгэбзэми, ар "шэн" лүэхугъуэм хуэлуа псэушхьэр зэрылгыта "шы" псалъэм къытехьуклауэ жылэпхьэщ. Араши, шыр зешэным щхьэпэу шыщхьэм тырапхэрэ и клапэри ялыгъыж клапсэ зэрыхъа лэмэпсымэри **"шхуэ"**уэщ зэрылгытар. Мы "макъ зэгүэт псалъэ"р "шы"рэ "хун" псалъэхэращ къызтехьуклари, мы "шхуэ"р "шы"р "ху"нклэрэ щхьэпэ хьууэ щыт (э) мыхьэнэклэрэ "шы-ху-э → шхуэ"уэ ухуа зы "макъ зэгүэт псалъэ"у лгытапхьэщ.

Ауэ "шху" макъ зэгүэтыр къызэрыхъуа щыклэм икли "шэн" лүэхум теухуауи зэреджапхьэр гурылуэгъуэнщи, мы къэта "шхуэ"м хэт "ш" макъыр икли "шэн" лүэху эффектуи лгытапхьэщ. Икли "шху" макъ зэгүэт зыхэту шэныгъэ зи мыхьэнэу лгытапхьэу нэгъуэщ! псалъэхэри хэти адыгэбзэми илбабжэклэ мыпхуэдэхэм я гугъу щытщынщ. Икли "шы" псалъэри "шэ"м къызэрытехьуклари гурылуэгъуэщи, "шхуэ"р лэныкъуиткли зешэн лүэхугъуэм теухуауэ ухуа псалъэу зэрыщытыр гулгытапхьэщ.

"Шэн" лүэхум хуэлуар "шы"уэ (шэ-ы → шы) зэрылгытар бзэ зэпкъырыувэклэм елгытауэ гъунэгъу дыдэу зэрылгытапхьэр жытлагъэххэщи, абыи куэд иужылуэклэщ ар зэрызырихуэн лэмэпсымэ къыгъэунэхурэ ари "шхуэ"уэ цыхум зэрылгытар. Араши, мы "шхуэ" псалъэм ипэлэуэ къэхъуауэ лгытапхьэщ ипэклэ зи гугъу тцла "шху, шхуэ" псалъэхэр. Ауэ шыр зэрехуэн лэмэпсымэр зэрылгыта "шхуэ" псалъэри бзэ лэжьэклэм фыщэрэ зэрэзэгьклэрэ игъуэджэу къыгъэхъуа зы псалъэу зэрыщытри гулгытапхьэщ.

"Шху" макъым *къытехьукла* **"макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр:** макъ къыпыхьэу *къытехьуклыж псалъэхэр, псалъэ къыпыхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр"*.

"Шху" макъ псалъэр къыпыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьэ щапхьэщ мыхэр: «шхупцлэ, шхупцлатэ».

Шэ къызщлэхъуэ лы пшэрыплэр къызэрылуатэ "шхуэ"м къыпыхьэ макьклэрэ къытехьукла псалъэщ мыри: «шхуэкъэб».

Шыр зэрашэ – зэрахуэ лэмэпсымэр зэрылгыта "шхуэ"м къыпыхьэ макьклэрэ къытехьукла псалъэщ мыр: «шхуэмылаклэ, шхуэлу».

"Шху" макъ зэгүэтым *къытехьукла псалъэхэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэр.*

"Шху" макъ зэгүэт псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" щапхьэщ мыхэри: «"шху, пы" → шхупс; "шху, фы" → шхуфл; "шху, удэ(н)" → шхуудэ».

Лыпцлэ лыхьэр зэрылгытэ "шхуэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" щапхьэщ мыр: «"шхуэ, лы" → шхуэл».

Шыр зэрырахуэ лэмэпсымэр кыызэрылуатэ "шхуэ"р зыхэту ухуа "псалгэ зэгүэт" шапхы кьэтхьынщ: «"шхуэ, шлэ" → шхуэшлэ, шхуэфл; "шхуэ, жьы" → шхуэжь; "шхуэ, флы" → шхуэфл».

"Шху" макъ зэгүэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалгэхэр".

"Шху" макъ зэгүэтыр зэрыухуа "ш" макъыр зытеухуар "шху"м кыитехьукла "макъ зэгүэт псалгэ"хэм хыболъагьуэр. Ауэ щхьэж зы "макъ зэгүэт псалгэ"у бзэм хэмыхьами, "шху" макъ зэгүэтым кыитехьуклауэ зи гугьу тщыну псалгэхэм "ш" макъыр "шэн" лүэхугьуклэ зэрыхэтыр гулгытапхьэщ. Аращи, "шху" макъ зэгүэтклэрэ кьэлүатэу лэпкльэпкь лыхьэ гуэрхэр зэрылгытэ псалгэхэщ мыхэр: «шхужь, шхулгэ».

"Шху" макъ зэгүэтым бзэм "префикс – суффикс кьалэн" хигьэзэщ/ыхькьым.

"ЛЪ" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖЬЭ МАКЪ ЗЭГҮЭТЫР: «ЛЪХУ».

"Лъху" макъ зэгүэтым кыитехьукл "макъ зэгүэт псалгэ"хэр.

Лгэ кыитехьукл лъабжьэ кызылуэ "лъ" макъым "ху"р кыпыхьэу утыку кьихьэ "лъху" макъ мыхьэнэр лгэ зыгьуэт быныр утыку кьигьэхьэнращ. Анэм и ныбэм илгэ быныр гьащлэм кыызэрытыригьэхьэрэ утыку кыызэрыригьэхьэ "лъхун" глаголыпкьыущ "лъху"р зы "макъ зэгүэт псалгэ"у бзэм зэрыхэтыр. "Лъхууэ щытын"ри кыызэрылуэтапхьэ "лъхуэ"р "лъхуэн" глаголыпкьыщ.

"Лъху" макъым кыитехьукла "макъ псалгэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыри: макъ кыпыхьэу кыитехьуклыж псалгэхэр, псалгэ кыпыхьэу ухуэ "псалгэ зэгүэтхэр".

"Лъху" макъ зэгүэтым кыитехьукла "макъ псалгэ"р кыпыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьы ухуэ псалгэхэм деплгынщ.

"Лъхун, лъхуэн" глаголыр зэрыгьэзащлэ щыклэр кьэзыгьэлагьуэ макъ кыпыхьэу ухуэж глаголхэщ мыхэр: «илъхуэн, лүлъхун – лүлъхуэн, гуэлъхун – гуэлъхуэн, дэлъхун – дэлъхуэн, телъхун – телъхуэн, шлэлъхун – шлэлъхуэн, клэрылъхун – клэрылъхуэн, хэлъхун – хэлъхуэн».

Мы глаголыпкьхэр кыпыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхь шапхьэщ мыхэри: «лгъхугьэ, лгъхугьуэ, кьэлъхыгьэ, кьэлъхугьуэ, лгъхугьэшхуэ, щылъху, дэлъху».

"Лъху" макъ зэгүэтым кыитехьукла "макъ псалгэ"р зыхэту ухуа "псалгэ зэгүэт"щ мыхэри: «"къуэ, лъху(н)" → къуэрылъху; "пхьу, лъху(н)" → пхьурылъху; "мылъху(н), къуэ" → мылъхукьуэ; "тлэу, лъхуэн, ныкъуэ" → зэтлэульхуэныкъуэ – зэтлэульхуэныкъуэ; "лъху(н), къуэ, лы" → лъхукьуэлл».

"Лху" макъ зэгүэтыр бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэр ар зы "макъ зэгүэт псалъ"у бзэм зэрыхэхьа щыклэуши, ар мыпхуэдэ лэжыэклэм нэмыщл, *"лху"р и макъ мыхьэнэклэрэ бзэм хэлэжыхьы псалъэ ухуэкъым.*

"Лху" макъ зэгүэтым бзэм "префикс – суффикс къалэн"и хигъзэщыкхьым.

"П" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖЪЭ МАКЪ ЗЭГҮЭТХЭР:

«ПС; ПЩ; ПЩІ; ПШ; ПХЪ, ПХЪУ; ПХ; ПЛЪ».

"П" макъ мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, зы щылэгъуэ зилэм теухуарэ абы щымыщу ецырхьыныгъэклэ пыщлэныгъэ зи мыхьэнэ макъщ. Мы мыхьэнэ зилэ "п"ым къыклэлъыклуэ макъхэмклэ ухуэ "макъ зэгүэт" мыхьэнэри, мы "п" мыхьэнэр къыклэлъыклуэ макъхэмклэ зэрылажъэ щыклэ зи мыхьэнэраш. Ар щыхьукли, къыклэлъыклуэрэ зэрылажъэ макъ мыхьэнэм щымыщрэ ецырхьыныгъэ мыхьэнэклэ пыщларащ "п"ыклэрэ къежъэу "п" эффектклэрэ лажъэу ухуэ "макъ зэгүэт"хэм я мыхьэнэр. Араши, "п" эффектклэрэ ухуэ "макъ зэгүэт"ым и мыхьэнэр "п"ым къыклэлъыклуэ макъым и мыхьэнэр къыщыунэхурэ къызэрыунэхур, абы и хэхьэплэрэ хэклыплэр, и къежаплэрэ пэщлэдзэраш.

"Пс" макъ зэгүэтыр.

"Пс" макъ зэгүэтым къытехьукл "макъ зэгүэт псалъ"хэр.

"П" макъыр зыгуэрым щымыщрэ а гуэрым ецырхьыплэу елытэныгъэ зилэр зытеухуа макъ мыхьэнэщи, мы "п" макъ мыхьэнэ эффекттыр "с"ыклэрэ лажъэу ухуэ "макъ зэгүэт"ыр "пс"ыщ. "П"ырэ щылэгъуэ зилэ гуэрым а нэхь мащлэу телэбаплэ къызылуэр нэсыныгъэрэ сыныгъэ мыхьэнэ зилэ "с"ыклэрэ лэжыгъэ игъуэту зэпкъырыувэ макъ зэгүэтраш "пс"ыри, ар мыпхуэдэ псыгъуагъэрэ нэсыныгъэ зилэу къэхьурэ щылэгъуэ зыгъуэтыр къызэрылуатэ макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэщ бзэм зэрыхэлэжыхьыр.

Зэрыухуа щыклэклэ игъуэта мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, щылэгъуэм и ужыгъуэу щылэгъуэр къыздынэса щылэгъуэпэм нэсрэ зэрысклэрэ къэхьуа щылэгъуэщлэр "пс" макъ зэгүэтыр бзэм "псы"уэ зы "макъ псалъ"у зэрыхэхьэклэрэ къэлэуэтауэ зэрыщытыр гулъытапхьэщ.

"Псы"м зэманклэрэ къыхэхьуклри зэрыигъуэклэрэ "псэ"уэ зы "макъ псалъ"уэ бзэм къызэрылуэтар.

"Пс" макъ зэгүэтым къытехьукла "макъ зэгүэт псалъ"хэр бзэм зэрыхэлэжыхьыр: макъ къыныхьэу къытехьуклыжэ псалъэхэр, псалъэ къыныхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"Пс" макъ зэгүэтым къытехьукла "макъ зэгүэт псалъ"хэр къыныхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы ухуэ псалъэхэм щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

"Псы" макъ зэгүэт псалъэр кыпыхъэ макъклэрэ бзэм хэлэжыхъу ухуа псалъэхэм теухуа шапхъэщ мыхэр: «Псыжъ, псышхуэ, псыхъуэ, псылэ, псыпэ, псыдзэ, псыхъэ, псыф, псыфын – упсыфын – гъэупсыфын, псынэ».

"Псэ" макъ зэгүэт псалъэр кыпыхъэ макъклэрэ бзэм хэлэжыхъу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «псэун, псэу, псэугъэ, псэугъуэ, псэушхъэ, псэхэн, псантхуэ, псапэ, псэгъу, псэф, еупсэн, хуэупсэн, ехъуэпсэн».

"Псэ"м теухуауэ жылпхъэщ псэшхъэм и зы псчэн лэужыгыгуэу лытапхъэ "къепсын" псалъэр зэрыухуари, ар "псэ-ы-н → псын"ыр утыку кызырихъа щыклэр кыпыхъэжу (кы-е-псын) ухуа псалъэщ.

"Псэ"м теухуарэ кыпыхъэ макъхэмклэ ухуэж псалъэхэм щышу лытапхъэщ "псалъэн, псалъэ"хэр утыку кызырихъари, абы "псэ"м кыыхъыуклэрэ кыигъэщла организацэу (лэ) еджапхъэщ.

"Пс" макъ зэгүэтым кыитехъукла псалъэхэр зыхэту ухуэ **"псалъэ зэгүэт"**хэм теухуа шапхъи къэтхынщ.

"Псы" макъ зэгүэт псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхъэщ мыхэр: «"гъутхъэ(н), псы" → гъутхъэпс; "ткly(н), псы" →(ткly-э-пс)→ ткlyэпс; "нэ, псы" → нэпс; "ly, псы" → lупс; "уэс, псы" →(уэс-э-псы)→ уэсэпс; «"псыклэ, псылэ" → псыклэпсылэ».

"Псэ" макъ зэгүэт псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхъэщ мыхэри: «"псэ, хун" → псэхун – гъэпсэхун – зыгъэпсэхун; "гу, псэху" → гупсэху; "гу, псэ" → гупсэ; "псэ, емыблэ(н)" → псэемыблэ; "нэ, псэ" → нэпсей, нейпсей».

"Пс" макъ зэгүэт мыхъэнэр **"бзэм зэрыхэлэжыхъыклэрэ ухуэ псалъэхэр"**.

"Пс" макъ зэгүэтым кыитехъукл "макъ зэгүэт псалъэ"хэмрэ ахэр кыпыхъэж макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжы ухуэж псалъэхэм, икли а макъ зэгүэт псалъэхэр зыхэт "макъ зэгүэт"хэм щыгъуазэ дыхуэхъуаш. Икли "пс" макъ мыхъэнэр гурылуэгъуэщи, "псы, псэ" псалъэхэм я мыхъэнэри гурылуэгъуэ кыитхуэхъуаш. "Псы, псэ"р "макъ зэгүэт псалъэ"хэу зэрыухуарэ бзэми фыщэу зэрыхэлэжыхъым папщлэщи, "пс" макъ зэгүэт зыхэт дэтхэнэ зы псалъэр "псы, псэ" лэужыгыгуэу кыитыхъуу апхуэдэуи еджэным дыхушлэокъур. Ауэ "псы, псэ" луэху хэмылэу "пс" макъ зэгүэтыр и макъ мыхъэнэклэрэ бзэм хэлэжыхъу псалъэхэр утыку къохъэри, мыбыхэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Псы, псэ"р щылэгъуэ ужыгыгуэр кызыдынэсарэ мы ужыгыгуэпэм сырэ джыраши, щылэгъуэр мы зэрыужь щыклэм нэмыщл, дэтхэнэ зыгуэрым ипэм нэсыныгъэрэ сыныгъэу къэхуэ луэхугъуэхэри "пс" макъ зэгүэт мыхъэнэклэрэ кызырилуэтэнур гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэщ мыбы нэужыу "пс" макъ зэгүэт зыхэту къэта шапхъэхэри, "псы" псалъэр щылэгъуэр кызыдынэса ужыгыгуэпэр зэрысклэрэ кызырихъуам хуэдэ мыхъэнэклэрэ дэтхэнэ гуэрым ипэм нэсыныгъэхэри "пс" макъ зэгүэт

мыхьэнэклэрэ кьэлүатэу ухуа псалъэхэщ. Араши, илъябжьэкклэ кьэта псалъэхэри "псы, псэ" лүэху зыхэмылъяу "пс" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ ухуа псалъэхэу, гум кьыщеклүэкклэу джыр зыдынэсрэ зэрысклэрэ кьэху лүэхугуэр кьэзылүатэ псалъэхэу лъятапхэщ: «гупсысэн, гупсысэ, псысэ; гушыпсэн, гушыпсэ, шыпсэ».

- Мыбдежым кьыхэгъэщыпхэщи, "гупсысэн, гупсысэ, псысэ" псалъэхэр бзэм икли "гупшысэн, гупшысэ, пшысэ"у зэрыхэтрэ зэрысклүэр гурылүэгүэщ. Мы варианттым шышу "гупсысэн, гупсысэ, псысэ" псалъэхэр нобэ ди литературэбзэм кьыхихарэ зэрихэу щыт псалъэхэраш, ауэ нэх лъябжьэрэ пэжыр "гупшысэн, гупшысэ, пшысэ" псалъэхэрауэ жылэпхэщ. Адыгбзэ кьэпсэлъяклэу "щ" клэхым иплэклэ "с"ыр зэрызырахээн (кляш → кляс; хьунш → хьунс) кьыщлэхуам щхэусыгүэу хуэхуарауэ жылэпхэщ "гупсысэн, гупсысэ, псысэ" псалъэхэр "гупшысэн, гупшысэ, пшысэ" псалъэхэм иплэклэ зэрахээн кьыщлэхуам щхэусыгүэу хуэхуар (гупшысэн → гупсысэн; гупшысэ → гупсысэ; пшысэ → псысэ) -.

Зыгуэрым и гьунапкьэрэ ипэм телэбапхэрэ ецырхыпхэщ "п" макъ мыхьэнэри, зыгуэрыр зыгуэрым мыпхуэдэу зэрытелэбэу зэрынэсрэ зэрылэлыср "пс" макъ зэгүэтклэрэщ кьызэрылүэтапхэри, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэщ мыхэр: «упсын, пхэу упсын»; «пцлы упсын, пцлыгупс»; «еупсеин, псей».

Дыгъэ бзийхэр зыгуэрым и гуцлылүм (п) нэсынрэ (с) тыридзэн лүэхугуэри зэрыггүэклэрэ "пс" макъ мыхьэнэклэрэ кьызэрылүэтапхэр гурылүэгүэщ: «кьепсын (дыгъэр кьопсери псым хопсэ), хэпсэн, тепсэн».

Мы шапхэхэми гурылүэгүэу кьызэрашлши, зыгуэрым хуэклүэр апэрауэ абы ипэрэ и гьунапкьэраш зыхуэклүэр. Зыгуэрым мыпхуэдэу хуэклүэрэ хунэсыныгъэр "пс" макъ мыхьэнэклэрэ кьызэрылүэтапхэр гурылүэгүэщи, мыпхуэдэщ зыгуэрым флэклыплэ зэрымылэклэрэ хуэклүэныгъэрэ нэсыныгъэ зи мыхьэнэ мы псалъэхэм гурылүэгүэу ящлыр: «гъэпсын, зыгъэпсын, хуэгъэпсын, зыхуэгъэпсын, тегъэпсыхын».

Гулытапхэщи, "пс" макъ мыхьэнэклэрэ кьэлүатэу ухуа мы псалъэхэр "псы, псэ" псалъэхэм зикл зэпыщлэныгъэ зыхуимылэми, ахэр "псы, псэ" мыхьэнэр лъябжьэ зэрытщлэрэ еджэну дызэрыхуэщлэкур жытлагъэхэщ. Ауэ "пс" макъ зэгүэтклэрэ ухуауэ мы зи гугуэ тцлы псалъэхэм и нэхьыбэм икли "псы, псэ" лъэныкьуэкли еджапхэу зэрыщытри гулытапхэщ. Мыпхуэдэу "пс" макъ зэгүэтклэрэ ухуэ псалъэхэу, икли "псы, псэ" лъэныкьуэкли еджапхэ псалъэхэр мащлэжымы, мыпхуэдэщ илъябжьэкклэ кьэта шапхэхэр: «псыгүэ; клэпсэ, щхэпс, кьуэпс»; «псынщлэ».

"П" макъ мыхьэнэр зыгуэрым и гьунапкьэм телэбаплэ хьунраши, а гуэрым ухуэмызэрэ а гуэрыр кьэмыху ипэри зэрылбытэ макъ мыхьэнэуэ зэрыщытым ипкь итклэ, мы кьэта шапхэхэм "псы, псэ" нэхьэр "пс" макъ мыхьэнэклэрэ еджапхэщ.

И мыхьэнэклэрэ "пс"ыр зыгуэрыр кышчыху дыдэр кызырылуэтапхэ макъ зэуэту зэрыщытри гурылуэгъуэщи, "пс"ыр клэх зыхуэхуу зи мыхьэнэри кэхьугъащэм теухуа псалъэ гүэрхэр зытеухуа луэхугуэр кызырыхуагъащлэ дыдэу мэлъытэр. Мыпхуэдэ шапхэщ мыхэр: «щлэрыпс, иджыпсту (иджы-пс-т-у)».

Щылэгъуэр кызыдынэсапэр зэрысыр зэрылгытэрэ кызырылуатэклэ кэхьуауэ жытлагъэххэщ "пс" макъ зэгуэтри, ар кызырыхуари "псы, псэ"р кызырылуатэ щыклэу лытапхэщ. Щылэгъуэр кызыдынэсам щыджыр кызырылуатэ "макъ псалъэ"щ "псы"ри, абыи зэманклэрэ "псэ"р кызырыхуажыклар гурылуэгъуэщ. Аращи, "псэ"р щылэгъуэу хуам я нэхъ ужьа щылэгъуэ зилэу утыку кыхьаращи, ар щылэгъуэ нэхъ зэпэщу лытапхэщ. "Псэ"р а нэхъ зэпэщрэ зыхиубыдэр нэхьыбэу шыт щылэгъуэ лэужыгъуэу зэрыщытрагъэнщи, ар икли нобэ зы псалъэу бзэм хэт "псо" псалъэри кызтехукларагъэн. Арагъэнщи, "псо" псалъэм и мыхьэнэр "псэ ужьыгъуэ"у "псэу"рауэ жылэпхэщи, мыпхуэдэ мыхьэнэи зилэ "псэу"р "о" макъыр бзэм зэрыхэхьэклэрэ щхьэж зы псалъэу "псо"уэ утыку кыхьэу "псэ, псэун, псэуныгъэ" зи мыхьэнэ псалъэхэм щхьэщыкыу бзэм щызеклэуэ щидзагъэнщи: «псэу → (эу → о) → псо; псоу, псоугъэ».

"Пс" макъ зэгуэтым бзэм "префикс – суффикс кьалэн" хигъээщлэхькыым, ауэ ар и макъ мыхьэнэклэрэ зыхуэйгъуэ псалъэхэм суффикс кьалэн хуигъээщлэну хуэщлэкъу зы макъ зэгуэту зэрыщытри ипэклэ кьэта шапхэхэм хыболъагъуэр.

*

"Пс" макъ зэгуэтыр бзэм зэрыхэлэжыкыхь щыклэр гурылуэгъуэщи, "псы" псалъэр щылэгъуэ ужьыгъуэпэр кызыдынэсарэ щысым теухуауэ космикэ мыхьэнэ зилэу утыку кыхьа зы "макъ зэгуэт псалъэ"щ. Мыр "пс" макъ зэгуэтклэрэ ухуэ псалъэхэм и зы шапхэщлэщ, икли "пс" макъ зэгуэтклэрэ кьэлуатэу ухуа псалъэ псори зыгуэрым и гьунапкьэрэ ипэм нэсыныгъэ зилэ луэхугъуэу зэрыщытри "пс" макъыр бзэм зэрыхэлэжыкыхь ухуа псалъэхэм гурылуэгъуэ кызырашчыр гулытапхэщ. Аращи, зэхуэмыдэ луэхугъуэхэр мы "пс" макъ зэгуэт мыхьэнэклэрэ кьэлуатэу псалъэхэр мэхуэр. Ауэ "пс" макъ зэгуэтым аргуэру макъ гүэр кышыхьэжу утыку кыхьэ "макъ зэгуэт"хэри кытохьуклыжри, мыпхуэдэу ухуэ "макъ зэгуэт псалъэ"хэми мыбдежым я гугъу шытщыныр игъуэщ.

"Макъ псалъэ"рэ "макъ псалъэ зэгуэт"хэр кыхьэгъэщхьэхуклауэ кызыредгъэлагъуэм езэгъыу кьэдгъэлагъуээнщи "пс"ым кышыхьэж макъклэрэ утыку кыхьэ "макъ зэгуэт"хэм кьатехуклыж "макъ зэгуэт псалъэ"хэри.

Мыбыхэм шыщу зыр "псы"м теухуауэ кэхьуа "пскл" макъ зэгуэтращи, ар псы зытеклэн луэхур щхьэж зы луэхугъуэу кызырылуатэ щыклэклэ "псклын, гьэпсклын ("псклын" луэху гъээщлэн)" глаголыр

зэрыгъэпса "макъ зэгүэт псалъэ"у (**пклы**) бзэм хэхъащ. Цыхум псы зытеклэн лүэхугъуэу кыыригъэкӀуэкӀыр бзэ лэжъэкӀэри кыыздынэса щыплэм кызызрылуатэ щыклэкӀэ кэхъуащ "гъэпскӀын" псалъэри, а лүэхур "псы"ым теухуарэ "кӀ" макъым игъэзащӀэри зэрыгурылуэгъуэкӀэрэ кэхъуащ "пскӀ" макъищ зэгүэтри, ар зы "макъ зэгүэт"у бзэм зэрыхэмыхъари мы зи гугъу тцӀа лүэхугъуэр кызызрылуатэкӀэрэщ. Аращи, "гъэпскӀын" глаголыр зэрыгъэпса щыклэр "псы-кӀ → пскӀ"уэ утыку кыхъа макъ зэгүэтищым и мыхъэнэр зэрыгъэзащӀэкӀэрэщ (гъэ-пскӀын).

Мыбы нэмыщӀ, "пскӀ" макъ зэгүэткӀэрэ ухуэу утыку кыхъа зы псалъэри "щӀлүэпскӀэн"ращи, илъабжъэр щыхуу ипэкӀэ кӀуатэ сысыныгъэ ужыгъуэу щыт мы лүэхугъуэр "пскӀ" макъ зэгүэт мыхъэнэкӀэрэ кызызрылуэтапхъэм кыитехъукӀа зы псалъэщ.

"ЩӀлүэпскӀэн" псалъэм хэт "пкӀ" макъ зэгүэтымрэ "псы икӀын" мыхъэнэкӀэрэ кэхъуу зы "макъ псалъэ"уи лъытапхъэр (пскӀын, гъэпскӀын) зэхуэдэ щыклэкӀэ кызызрымыхъуар гурылуэгъуэщ, икӀи "щӀлүэпскӀэн" псалъэм хэт "пскӀ" макъ зэгүэтыр щхъэж зы "макъ зэгүэт псалъэ"у зырыщымытри гурылуэгъуэщи, ар зэрыгъэзащӀэ щыклэр кызызгъэлъагъуэ "щӀ" макъыр префикс зэрыхъукӀэрэ ухуа зы псалъэщ.

Мы къэта шапхъэхэм нэмыщӀ, "пс" макъ зэгүэтым аргуэру "ч" макъыр кыгуэхъэжу ухуэ "макъ зэгүэт" щылӀщ: «псч». Ари, "псэ"м теухуа "чэн" лүэхугъуэр кызызрылуэтэнү щыклэу бзэм кыгъэхъу "псчэн" псалъэм хэтущ кызызрыхъуари, "псчэ"р "псчэн" глаголыпкыу зы "макъ псалъэ"щ.

"Пщ" макъ зэгүэтыр.

"Пщ" макъ зэгүэтым кыитехъукӀ "макъ зэгүэт псалъэ"хэр.

"П" макъыр щылӀгъуэм теухуа мыхъэнэ зилэ "щ"ыклэрэ лажъэу утыку кыхъа "пщ" макъым и мыхъэнэр щылӀгъуэм пыщларэ щылӀгъуэ гъунапкъэм теухуащ. Мы псалъэм кызызрыгуэкӀкӀи, зыгуэрыр и гъунапкъэрэ ипэ лъэныкъуэкӀэ кӀуэуэ зэрыужь щыклэу и кӀуэцӀыр гъэбыбын лүэхугъуэу "гъэпщын"ыр, зы лъэр зы щыплэм телъу ипэкӀэ кӀуэтэныгъэу ипэкӀэ ищын лүэхугъуэу гъэзащӀэ "пщын"ыр, зы гуэрыр и гъунакъэкӀэрэ утыку кылъхъэн лүэхугъуэу "пщын, къэпщын, къэпщытэн"ыр "пщ" макъ зэгүэткӀэрэ къӀуэтапхъэщ.

Мы дэтхэнэ зы лүэхугъуэри "пщ" макъ зэгүэт мыхъэнэр занщӀэу бзэм псалъэ зэрыхэхъуэкӀэрэ къӀуатэу "макъ зэгүэт псалъэ"хэу мэхуэри, "пщын" глаголыпкыу "пщы"р мы зи гугъу тцӀа лүэхугъуэхэм дэтхэнэ зыр кызызрылуатэ "макъ зэгүэт псалъэ"у бзэм хохъэр.

Мы зи гугъу тцӀы "пщ" макъ зэгүэткӀэрэ гъэзащӀэу "пщын" глаголым утыку кыырилъхъэ лүэхугъуэхэм щыщу япэ кэхъуар щылӀгъуэм теухуауэ

къеклукрауэ жылпхэщи, цылэгъуэ лъабжэ кызылуэ "щ"ыр и гунапкэкларэ (п) утыку кыильхээн лухугъуэраш.

Араши, цылэгъуэм теухуарэ цылэгъуэ лъабжэ зи мыхэнэ "щ"ым зэпыщлэныгъэ зилэрэ гъунэ хуэхуныгъэр (п) кызылуэ "пщ" макъ мыхэнэм цылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрым и гъунэрэ и гунапкэкэм кыызэреклуэкларэ а цылэгъуэр нахуэ щлын лухугъуэу гъэзашлэр зэгъэпщэнрэ къэпщытэн псалгэхэри кызтехукла "пщын" глаголыпкыуэ зы "макъ зэгуэт псалгэ"у щыт "пщы"раш.

"Пщын" лухугъуэр зытеухуа дэтхэнэ гуэрым и гунапкэкэрэ и цылэгъуэлэклэрэ зыгуэрыр къэгъэунэхунрэ утыку кыильхээн лухугъуэщи, зыгуэрыр зэрызэхэлъ пкыгъуэ цыклухэри кыызэрыгъэунэху лухугъуэщ. Абы утыку кырильхэр цылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрыщи, зы цылэгъуэр зэрызэхэлъ дэтхэнэ и зы лыхэри и гунапкэкларэ утыку кыильхээн лухугъуэщ. Зы цылэгъуэр клэ зимылэу лытапхэ цылэгъуэклэрэ зэрызэхэлъри гурылуэгъуэщи, цылэгъуэ зилэр и гунапкэкларэ утыку кыильхээн лухугъуэу "пщын" глаголым игъэзашлэми клэ имылэу лытапхэщ. Мыпхуэдэу дэтхэнэ гуэрыр и цылэгъуэклэрэ къэгъэунэхун лухугъуэщ "пщын" глаголымклэ гъэзашлэри, а цылэгъуэр зэрызэхэлърэ зэрызэккырылгыр физикэрэ шимикэри хэлгыжу дэтхэнэ и зы лъэныкыуэклэ къэгъэунэхун, и логиерэ и математикэу утыку кыильхээн лухугъуэщ. Араши, "пщын" лухугъуэр зыгуэрым и клуэцклэ зэрызэхэлъ цыклэри, абы и цылэгъуэр зэрихь цыклэу гъэзашлэри, а гуэрым и инагърэ и кыхагъэри, и хьэлагъэри утыку кыильхээн лухугъуэщ.

Зы цылэгъуэ зилэр "пщын" глаголклэ къэгъэунэхунрэ утыку кыильхээн лухугъуэри зыгуэрклэ (лэклэ, лъакъуэклэ, е нэгъуэщл гуэрклэ) зэрыгъэзэщлэнури гурылуэгъуэщи, зыгуэрыр мыпхуэдэу "пщын" лухугъуэ къеклуэклынур зэрегъэпщэн зы щапхэрэ пщальэ лытэнри аргуэру "пщы"уэ зэрылгытапхэр гурылуэгъуэщ. "Пщын" лухугъуэ кызтехукларэ зы щапхэу щытыр "пщы"уэ зэрылгытапхэр гурылуэгъуэщи, цыху зэхэтыклэм теухуауэ щапхэу ялгытэр адыгэбзэм зэрилгытэрэ кызэрылуатэри "пщы"уэщ. Араши, Адыгэ хабзэм щхэжу е дэтхэнэ зы лухугъуэм теухуауэ цыху щапхэрэ щыпкэу лытэр зы "макъ зэгуэт псалгэ"у "пщы"щ. Мы "макъ зэгуэт псалгэ"р бзэм щыхэхьарэ мы и мыхэнэклэрэ зеклуэу щыщлэидзари цыху зэхэтыклэр кыщыхуауэ зэрыщытынури гулгытапхэщ. Адыгэ зэхэтыклэр мыпхуэдэ "пщы" зэхэтыклэщи, унагъуэм кыщлэидзэу дэтхэнэ зы зэхэтыклэрэ гупыгъуэр зы "пщы"гъуэуш организэ зэрыхуар; мыпхуэдэ зы зэхэтыклэ зилэ Адыгэм дэтхэнэ и зы нэрыбгэри щапхэрэ пщальэу щхэж "пщы"рэ "пщы"пхэуш зэрылгытэр.

"Пщ" макъ зэгуэтыр цылэгъуэ зилэм и гунапкэкэм теухуа мыхэнэ зилэрщи, зыгуэрхэр я гунапкэкларэ зэхуэгъэзэнрэ зырэ зэхуэдэ щлын

лүэхугуэри кызырылуэтапхэ макъ зэгуэтш. Араши, зыгуэрхэр зэхэгээзрыхыныгэкларэ зырэ зэхуэдэ шлын лүэхугуэу, зыгуэрыр зэрыхуэну шапхээрэ пщальэу утыку кыльхьэн лүэхугуэри "пщын" глаголым кылуэтапхэш. Шапхэмэ, щлакхуэ шлын папщлэ хупщынэм ирашчыллэри **"пщын"** глаголклэрэщ кызырылуэтери, мыбы и глаголыпкыу аргуэру зы **"макъ зэгуэт псалъэ"**у бзэм хохьэр **"пщы"**р (хупщынэ пщын).

Щылэгуэ зилэ дэтхэнэ гуэрым щхьэрэ клэ зэрилэр гурылуэгъуэши, **"щхьэ"**р щылэгуэ зилэм и щылэгуэр зэрыхь лъэныкыуэ, дэтхэнэ гуэрым и щхьэр адреи и пкыгъуэ лъэныкыуэм елытауэ кызырежхэрэ зэпкырылтыплэри **"пщ"** макъ мыхьэнэклэрэ зы **"макъ зэгуэт псалъэ"**у **"пщэ"**уэщ кызырылуэтар. **"Пщэ"**р щхьэр зыдэщылэ лъэныкыуэ а пкыгъуэм и щылэгуэм и **"пщы"**рэ и пщальэр зыдэщылэ лъэныкыуэраш. Апхуэдэ лъэныкыуэри зы лъэныкыуэ плыфэцлэу **"ипщэ"**уш зэрылтытэр.

"Пщ" макъ мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэу утыку кыхьэ **"пщын"** глаголыпкыу шыт **"пщы"**м утыку кырылхьэ адреи зы бзэ мыхьэнэри мыраш: ипэклэ (п) ищыныгъэрэ ипэклэ щылэ (щ) хуыныгъуэ, зыгуэрыр зытет шлы (щ) гушчылум щихуэу (п) клуэтэныгъэраш.

Мыбыхэм иужьрагъэнщ гунапкэкларэ (п) щылэгуэ (щ) зэхуэклыныгъуэ кьэху бэгын лүэхугуэри **"пщ"** макъ мыхьэнэклэрэ кьэлуэтуэ **"пщы"**р аргуэру зы **"макъ зэгуэт псалъэ"**у **"пщын"** глаголыпкыу бзэм щызеклуэу щыщлидзар (кьэппщын, иппщэн).

"Пщ" макъ зэгуэтым кытехьукла **"макъ зэгуэт псалъэ"**хэр бзэм зэрыхэлэжыхьы: макъ кытыхьэу кытехьуклыжэ псалъэхэр, псалъэ кытыхьэу ухуэ **"псалъэ зэгуэтхэр"**.

Япэрауэ **"пщ"** макъ зэгуэтым кытехьукла **"макъ зэгуэт псалъэ"**хэр кытыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы ухуэ псалъэхэм щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Зыгуэрыр и щылэгуэрэ щылэклэклэ утыку кыльхьэнрэ налуэ шлын зи мыхьэнэ **"пщын"** глаголыр бзэм нэхьыбэу щызэреклуэ щыклэр ар зэрыгъэзашлэ щыклэр кьэзыгъэлабгъу макъхэр кытыхьэу ухуэж мы префиксиал глаголхэраш: «зы кьэжаплэ (кь) илэу зэрыгъэзашлэу **"кьэппщын"**; зыгуэрым хуэклэу зэрыгъэзашлэу **"егъэппщэн"**; зыгуэрыр нэгъуэщл гуэрм теухуауэ зэрыгъэзашлэу **"зэгъэппщэн"**; «**"пщын"** лүэхур кызырыщлидзарэ (кь) зэщхьэщыкыу зэрыкыуатэклэрэ (тэ) зэрыгъэзашлэр кызырылуэтуэ **"кьэппщытэн"**».

Ар щыгъэзашлэ щыплэр кьэзыгъэлабгъуэ макъ кытыхьэуи префиксиалу зэрыхуэжыфынури гурылуэгъуэши, лүэхур мы щыгъэзашлэ щыплэм кьэклэуэу зэрыщытри **"э"**рэ **"хь"** клэухкларэ зэрыхуэжуи кьолуэтер. Мыбыхэм теухуа шапхэ кьэтхьынщ: «ипщэн - иппщыкын, лупщэн - лупщыхьын, гуэппщэн - гуэппщыхьын, дэппщэн - дэппщыхьын - дэппщыкын, щлэппщын - щлэппщэн - щлэппщыхьын - щлэппщыкын,

кларыпцын – кларыпцэн – кларыпцыхын – кларыпцыкын, хэпцын – хэпцэн – хэпцыхын – хэпцыкын, пыпцын – пыпцэн – пыпцыхын – пыпцыкын».

"Пцын" лүэхугуэклэ цхьэпэу, зэгъэпщапхьэу цытри "пцын" глагол зи лъабжэу кьэхьуа псалъэхэмклэ кызырэуэтэнур гурылүэгъуэнщ: «пщыпхьэ, зэгъэпщапхьэ». Мыпхуэдэу "пцын" лүэхугуэр зы "пцы"плэм итращ зытеухуауэ зэрыгъээщлапхьэри, мыпхуэдэ зы "пцы"гъэрэ зэгъэпщапхьэу цытри "пщалъ"уш зэрылгытэр.

Зыгуэрхэр зэрылгытэрэ налуэ кызырэыхур "пцын" глаголклэрэщи, зэрызэхэлгыр мыналуэу цыт (д) гуэрыр зэрызэхэлгэр зыхуэдизым теухуа упщлэри ар зи пщалъэу цытыр (пщы-э) кыхьэщу "пцын" лүэхугуэм теухуауэщ кызырэуатэр: «дапщэ, дэпщэщ».

"Пцын"рэ зэгъэпщэныгъэклэ кьеклүэклыр кызыдыщеклүэкл щыплэр кьэзыгъэлъагъуэ макъ (гу) кыпыхьэу, ар кызыдыщеклүэклым хунэсрэ и сыгъуэу гъэзащлэ лүэхугуэри зы "пцы" лэужыгыгъуэщ кызырэуатэр: «гупщысэн, гупщысэ; пщысэ».

Цыху зэхэтыклэм теухуа щапхьэрэ пщалъэр цхьэж зэрылгыта "пцы" псалъэри кыпыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьым теухуа щапхьэщ мыхэри: «пщыгъэ, пщыгъуэ, пщыплэ, пщышхуэ, пщыпхьэ».

Адыгэ зэхэтыклэр "пцы" системэу зэрыщытым ипкъ итклэ, абы кышцлэхуэ дэтхэнэ зы нэрыбгэр щапхьэрэ пщыпхьэуш зэрылгытэри, Адыгэ флэхьус ехыныгъэри дэтхэнэ зы нэрыбгэм кыгъуэгурыкларэ кызыхэхьукла лъэпкыр хиубыджу (а) пщыпхьэрэ пщыплэм иту (пщий) зэрылгытэклэрэщ (апщий): «флэхьус апщий! – упсэу апщий!».

Зы Адыгэ цыхубзыр зэрылгытэ "пщашц"ри кызтехьуклыр "пщы"м мы и мыхьэнэрагъэнщи, ар щапхьашцэрэ пщалъэ дыдэу зэрылгытэклэрэ "пщы дыдэ"рэ "пщы лъэщ"у зыгурыгъэлапхьэщ.

Адыгэ зэхэтыклэр пщы зэхэтыклэрэ цхьэж дэтхэнэ зы нэрыбгэри "пщы"пхьэу зэрылгытэм зэрэзгыщи, абыхэм шхыныгъуэ яхуэгъэхьэзырынрэ шагъэхьэзыр щыплэри мы "пщы" псалъэм и мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжыхьыклэрэщ кызырэуатэр. Араши, мы псалъэхэр "пщы гъэфлэн"рэ ар кызыдыщеклүэкл щыплэр кызырэуатэ псалъэхэщ: «пщэфлэн, упщэфлын, пщэфлаплэ».

Ипэклэ клуэтэныгъэ зи мыхьэнэ "пцын" псалъэр зэрыгъэзащлэ щыклэр кьэзыгъэлъагъуэ макъхэр кыпыхьэу ухуэж глаголхэм теухуа щапхьэхэри кьэтхынщ: «ипцын – ипцэн – ипцыхын – ипцхьэн – ипцыкын, лупцын – лупцэн – лупцыхын – лупцхьэн – лупцыкын, гуэпцын – гуэпцэн – гуэпцыхын – гуэпцхьэн – гуэпцыкын, тепцын – тепцэн – тепцыхын – тепцхьэн – тепцыкын, щлэпцын – щлэпцэн – щлэпцыхын – щлэпцхьэн – щлэпцыкын, кларыпцын – кларыпцэн – кларыпцыхын – кларыпцхьэн – кларыпцыкын, хэпцын – хэпцэн – хэпцыхын – хэпцхьэн – хэпцыкын».

Зыгуэрыр гъэбэгыныгъэ зи мыхъэнэ "пщын" псалъэр кыпыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхъыи щыгъуазэ дыхуэхъунщ. Зыгуэрыр и кӀуэцӀклэрэ зэрыбэгыр кызырэуатэ глаголщ "пщын"ри, ар а гуэрым теухуауэ гъэзэщӀныгъэ зы лӀэху лӀэужыгъуэу зэрыщытыр гурылӀуэгъуэщи, мыри "гъэ" префикс кӀищтӀу зэрыухуэжращ кызырэуатэр: «гъэпщын, къэгъэпщын».

"Пщын" глаголыр зэрыгъэзашӀэ щӀыклэр къэзыгъэлъагъуэ макъ кыпыхъуэ ухуэж глаголхэм теухуа щапхъэри къэтхъынщ: «ипщын – ипщэн, лупщын – лупщэн, гуэпщын – гуэпщэн, дэпщын – дэпщэн, тепщын – тепщэн, клэрыпщын – клэрыпщэн, къуэпщын – къуэпщэн, хэпщын – хэпщэн, пыпщын – пыпщэн».

"Пщын" глаголым и зы мыхъэнэри зыгуэрыр зэрыхуэпӀэм хуэгъэкӀуэныгъуэу зыгуэрхэр зэщыщхъу щӀыныгъэщи, ар бзэм нэхьыбӀу щызэрызекӀуэри зытеухуарэ къыздыщекӀуэкӀыр къэзыгъэлъагъуэ макърэ псалъэ кыпыхъуэщ: «хэпщэн, зэхэпщэн, хупщӀынэ пщын».

Ар зэрыгъэзашӀэ щӀыклэрэ щӀыплэр къэзыгъэлъагъуэ макъхэр кыпыхъуэ зэрыухуэжым теухуа щапхъэщ мыхэри: «ипшэн – ипщыхъын, лупщын – лупщэн – лупщыхъын, гуэпщын – гуэпщэн – гуэпщыхъын, дэпщын – дэпщэн – дэпщыхъын, зэдэпщын – зэдэпщэн, щӀэпщын – щӀэпщэн – щӀэпщыхъын, клэрыпщын – клэрыпщэн – клэрыпщыхъын, хэпщэн – хэпщыхъын, пыпщэн – пыпщыхъын».

Зы лӀпкълъэпкъыщӀӀу щыт "пщэ" макъ псалъэр кыпыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхъуэ ухуэ псалъэхэм теухуа щапхъэщ мыхэр: «пщэщхуэ, пщэхуэ, пщӀаплӀэ, пщэдыкъ».

"Пщэ"р зы щӀыплэ къэзыгъэлъагъуэ псалъэщи, абдежым щыгъэзашӀэ лӀэхугъуэр кызырэуэтӀнклэрэ "пщэ"р глаголхэм префикс язэрыхуэхъунур гурылӀуэгъуэщ. Мыпхуэдэхэм теухуа щапхъэхэр мы макъ зэгъуэтым игъэзашӀэ префикс къалэну илъабжэкӀлэ къэтынщ, ауэ мыпхуэдӀу гъэзашӀӀу ухуэу утыку кӀыхъэ глаголыщӀлэхэр зэрыщӀлӀнури гурылӀуэгъуэщ: «пщэрыщӀын – пщэрыщӀэн, пщэрыгуэн, пщэрыкуэн, пщэрыкъуэн, пщэрыкхуэн, пщэрыхын, пщэрынэн».

"Пщ" макъ зэгъуэтым кытехъукӀа "макъ зэгъуэт псалъэ"хэр зыхэтӀу ухуэ "псалъэ зэгъуэт"хэми щыгъазэ дыхуэхъунщ.

Зыгуэрыр и щӀылӀгъуэрэ щӀылӀклӀклӀ налӀуэ щӀын лӀэхугъуэ "пщын"ым и пщӀалъэри "пщы"уэ зэрыщытым зэрэзэгъуэ, цыху зэхэтыклӀэм теухуа щапхъэрэ пщӀалъэри "пщы"уэщ зэрылътытарэ кызырэуэтар. Адыгэ зэхэтыклӀэр "пщы" зэхэтыклӀу зэрыщытым кызырэуэклӀи, дэтхэнэ зы цыху гуп зэхэтыклӀэм зы пщы илӀжщ. МыпхуэдӀу къэхъуа псалъэхэщ мыхэри, ахэр мы и мыхъэнӀклэрэ "пщы" псалъэр зыхэтӀу ухуа "псалъэ зэгъуэт"хэщ: «"къуажэ, пщы" → къуэжӀпщ; "пщы, къуэ" → пщыкъуэ; "пщы, пхъу" → пщыпхъу; "жылагъуэ, пщы" → жылагъуэпщ».

Цыху зэхэтыклэм и шапхээрэ пщальэр "пщы"уэщ зэрылгытэри, ар цыху зэхэтыклэрэ пщлэшхуэ зилэрщ. Ар хьумэнэрэ зехьэнклэрэ кьалэн зилэ цыхухэри "пщы" псалъэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"клэрэщ кьызэрылуатэр: «"пщы, лы" → пщыл». "Пщыл"ыр "пщы"м и луэхутхьэбзашлэу хуэпэггунэггүрэ и хьумаклуэу щытыр кьызэрылуатэ псалъэщ, ауэ езы Адыгэм кьимыгъэшларэ нэггүэщлэ лъэпкэ зэхэтыклэм кьигъэщлауэ иужьрей лъэхьэнэхэм хуэзэу кьыхуэкла псэуклэм "пщыл"ыр дэхуэхауэ зэрылгытэжари гурылуэггүэщ.

Цыху гуп пашэу лгытапхээр цыху зэхэтыклэм и шапхээрэ пщальэу "пщы"уэ зэрылгытэм имызакгүэу, дэтхэнэ зы луэхуггүэм теухуауэ шапхээрэ пщальэри зы макъ зэгүэт псалъэу "пщы"уэщ кьызэрылуатэр. Адыгэм дэтхэнэ и зы луэхуггүэм, и флэщхьуныггэм и шапхээрэ пщальэри "пщы"уэ зэрылгытэр адыгэбзэм кьыхощыр. Мыпхуэдэу кьэху псалъэхэм щыщу ггунэггү лъэхьэнэ нэггунэм Адыгэ зэхэтыклэм щызеклуэу щыта мы псалъэри "пщы" псалъэ зыхэту ухуа зы "псалъэ зэгүэт"у зэрыщытыр гулытапхьэщ: «"хьуэху, пщы" → хьуэхупщ».

"Пщы"р шапхээрэ пщальэщи, утыку кьихьэрэ щылэггүэ зыггүэт дэтхэнэ гуэрыр кьызэрыхьурэ кьыздыщыхьум теухуа зы пщальэ зилэуш утыку кьызэрихьэрэ зэрыщылэри. Дэтхэнэ зы пкыггүэрэ лъэр зы ггүэрэ зы пщальэм итщи, а пщальэр кьызэрылуатэ "макъ зэгүэт псалъэ"р "пщы"уэ зэрыщытри жытлаггэххэщ. Щылэггүэ зилэм зы пщальэклэ лъэ иггүэтыныр "лъэ пщын" лухуэггүэщ, икли лъэ зыпщэр кьэзыпщытэри бзэм кьызэрылуэтапхьэри "лъэ пщын" луэхуггүэуш. Бзэм мыпхуэдэр кьызэрылуатэу, Адыгэ мифологиэм дэтхэнэ зы щылэггүэ зилэм и лъэр кьэзыпщытэрэ езыт тхьэпэлытэр кьызэрылуатэр "пщы" псалъэр зыхэту зы "псалъэ зэгүэт"у лгытапхьэщ: «"лъэ, пщы(н)" → Лъэпщ».

И лъэр щым телгүу ипэ клуэтэныггэ зы мыхьэнэ "пщын" глагол лэжьэклэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхьэщ мыр: «хьэпщхупщ ("хьэ-пщы(н), ху(н)-пщы(н)" → хьэпщ-хупщын)».

Зэхэпщэныггэ зы мыхьэнэ "пщын" глаголклэрэ зэрыггэзашлэр кьыхэшу ухуа "псалъэ зэгүэт"щ мыр: "ху, пщы(н)" → хупщ (зэхэпща "ху")».

Зы лэпкыльэпкыщлэу щыт "пщэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"щ мыхэр: «"пщэ, идзэ(н)" → пщэрыдзэ; "пщэ, дэлы(н)" → пщэдэлъ».

"Пщ" макъ зэгүэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Пщ" макъ зэгүэтыр бзэм хэлэжьыхьу зыхэплэггүэ дэтхэнэ гуэрым щиггэзашлэр абы кьытехуэкла "макъ зэгүэт псалъэ"хэм теухуауэ жылэпхьэщи, ар и макъ мыхьэнэклэрэ бзэм хэлэжьыхьу мыбдежым зы гуггүу тщынухэри мыпхуэдэщ.

"Пщэ"р зы пкыггүэмрэ и щхьэр зэпыщланлэр кьызылуэ зы лэпкыльэпкыщлэщи, дэтхэнэ гуэрым ищхьэ лъэныкыуэмклэ кьанэ и

Ыхьэмрэ апхуэдэ лъэныкъуэри зэрылътэ лъэныкъуэ плъыфэцлэри "ипщэ"щ.

Дэтхэнэ гуэрым мыпхуэдэу и зы лъэныкъуэ ыхьэри "ипщэ" псалъэм и "и"м иплэ а гуэрыр кызырэуатэ псалъэр иувэу кызырэуатэфынури гурылуэгъуэнщ: «кыуажэм ипщэ → кыуэжапщэ».

Мыпхуэдэу псалъэ зэгъуэти лъытапхьэу ухуа лэпкълъэпкъыцлэхэри щылэщ: «лэ зыпытыплэу "лэм ипщэ" ыхьэр "лэпщэ"щи, лъакъуэ зыпытыплэу щытрэ "лъакъуэм ипщэ" ыхьэри "лъапщэ"щ».

Мыхэр икли "псалъэ зэгъуэт"уи зэрылътэпхьэр гурылуэгъуэщ, мы илгабжьэклэ къэтыну щапхьэри мыпхуэдэу "псалъэ зэгъуэт"щ, ауэ зытеухуа луэхугъуэклэ зы лэпкълъэпкъыу пщэ луэху зыхэлъкъым. Зы лэпкълъэпкъыу щыт "пщэ"р щхьэмрэ пкъыгъуэ зэпкырылътыплэу, щхьэм къыщыхьурэ къыщеклуэкыр пкъым зэрыхуэклуэмрэ пкъым къыщыхьур щхьэм зэрыхуэклуэм теухуа лъэмыж къалэн зыгъэзащлэ пкъы ыхьэрщ. Аращи, пщэм нэсрэ телъыр щхьэм нэсу зыхищлэну зэрыщытым егъэклуныгъэ мыхьэнэ зэрыхэлъклэрэ "пщэ" псалъэм кыттехуклащ мы псалъэхэр: «пщэрыл, пщэрыл хъун – пщэрыл хуэхъун, пщэрыл щын – пщэрыл хуэщын».

Ипэклэ ищыныгъэрэ клуэтэныгъэ зи мыхьэнэ "пщын" глаголым теухуауэ "пщ" макъ мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуауэ лъытапхьэ псалъэхэри хэтщ адыгэбзэми, мыпхуэдэщ дызхуэклуэ зы зэманыгъуэ ыхьэр ди япэклэ (п) дызэрыщылэну (щ) зэманыгъуэу зэрылътэклэрэ ухуауэ лъытапхьэ мы псалъэхэр: «пщыхьэщхьэ (мы псалъэ мыхьэнэмклэ зэманыгъуэ къежаплэр зэрылътэ щыклэми гулътэ хуэщын хуейщ), пщэдей, пщэдджыжь {пщэд(ей)-джы-жьы}».

"Пщ" макъ зэгъуэтым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

"Пщэ"м теухуауэ гъэзащлэ луэхугъуэхэр "пщэ"р префикс хуэхъуу кызырэуэнэфынур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу гъэзэщлапхьэ глаголхэр "пщэ" префиксклэрэ зэрыхуэжым теухуа щапхьэхэр ди "макъ глагол"хэм щыщу къэтхьынщ. Ауэ "пщэ"м теухуауэ зэрыгъэзащлэр кыыхэщу "пщэ"р "р"ыклэрэ зэрыгъэлагъуэрэ зэрыпыщлэклэрэщ префиксыр зэрыгъэпсыр (пщэры): «пщэрын, пщэрыун, пщэрыуэн, пщлэрылун, пщэрылуэн, пщэрысын, пщэрызын, пщэрыдзын, пщэрыгъын, пщэрыгъун, пщэрыджын, пщэрыджэн, пщэрыдын, пщэрыдэн, пщэрытын, пщэрытлын, пщэрытлэн, пщэрыжын, пщэрыжэн, пщэрыжын, пщэрыжын, пщэрыжын, пщэрыщын, пщэрыщэн, пщэрыщын, пщэрыщлэн, пщэрышэн, пщэрычын, пщэрычэн, пщэрыклын, пщэрыклуэн, пщэрыхъун, пщэрыхун, пщэрыхьэн, пщэрылэн, пщэрылэн, пщэрылэн, пщэрылын, пщэрывэн».

"Пщэ"р икли зы лэпкълъэпкърэ абы хуэдэр кызырэуатэ зы щыплэ кызылуэ "макъ псалъэ"щ, икли мыпхуэдэ лъэныкъуэр кызырэуатэри "ипщэ"у зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Дэтхэнэ гуэрым ипщэ лъэныкъуэ ыхьэри "ипщэ"м и "и"м иплэ иувэ псалъэмклэ кызырэуатэм и гугъу

щытщлащи, дэтхэнэ зы щылэ гуэр къэзылуатэ псалъэм "ипщэ" мыхьэнэклэрэ "пщэ"р суффикс хуэху бзэ лэжьэкклэ къэхуи лъытапхьэщ. Мыбыи къыщымынэу, "пщын, пщы" макъ зэгүүт псалъэр зытеухуа зэхуэмдэ лүэхугуэхуэу зи гугуэ тцлахэри къызэрыхэщклэрэщ "пщэ"рэ "пщ"ыр псалъэхэм суффикс щыхуэхуэм къэху мыхьэнэр. Мыпхуэдэ мыхьэнэбэщ "пщ, пщэ"м суффикс къалэну игъэзащлэр. Икли "пщы"нрэ "пщэ"р "макъ зэгүүт псалъэ"у зэрыщытым ипкъ итклэ, ахэр клэух зыхуэхуу къэху псалъэхэр икли "псалъэ зэгүүт"уи зэрылъттапхьэр гурылуэгүүэщ. Ди "макъ псалъэ"хэм "пщ, пщэ"р суффиксрэ клэух язрыхуэхуэм теухуа щапхьэхэр къэтащ илътэбжэккли, къэху дэтхэнэ зы мыхьэнэр зэхэгъэклауэ къэтакъым. Ауэ икли мыпхуэдэ лэжьэкклэр глаголхэм теухуауэ къызэрыхуэнур гурылуэгүүэщи, глаголхэм "пщ, пщэ" макъ зэгүүтхэр суффикс язрыхуэхуэм теухуа щапхьэхэри илътэбжэкклэ къэтакъым. Къэтхьынщ щылэцлэ лэужьыгүүэу щыт ди "макъ псалъэ"хэм теухуа щапхьэхэр: «лэпщ, лэпщэ, лупщ, лупщэ, лүэпщ, лүэпщэ, сэпщ, сэпщэ, цыпщ, цыпщэ, дзэпщ, дзэпщэ, гүүэпщ, гүүэпщэ, гупщ, гупщэ, дэпщ, дэпщэ, тлупщ, тлупщэ, жьэпщ, жьэпщэ, жьапщэ, щэпщ, щэпщэ, щлупщ, щлупщэ, щлэпщ, щлэпщэ, чыпщ, чыпщэ».

*

"Пщ" макъым къыпыхьэж макъхэмклэ къытехуэклэ макъ зэгүүтхэри щылэщи, абыхэми мыбдежым щыгүүазэ дахуэхуэнщ.

Мыпхуэдэ зы "макъ зэгүүт"ыр "**пщкly**"рауэ жылэпхьэщи, ар и глаголыпкъыу "**пщкlyн** – гъэпщкlyн" псалъэр ухуащ. А псалъэ мыхьэнэр зыгуэрыр зыдэщылэрэ зэрыщылэр мыналуэ щлынрэ хэгъэгүүэщэнращи, мы къэлуэтэклэм зэрэзэгъклэрэ ар "пl"ырэ "щl"ыклэрэ ухуауи (пl-щl-kly → пlщkly → пщкly) жылэпхьэщ. Ар зэрыгъэзащлэ щыклэр гурылуэгүүэщи, бзэм зэрызеклүүэр "гъэ" префикссклэрэщ (гъэпщкlyн). "Гъэпщкlyн" глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэу зэрыхуэжу утыку къыхьэ глаголрэ псалъэхэри зэрыщылэнур гурылуэгүүэнщ: «игъэпщкlyн – игъэпщкlyэн, зыгъэпщкlyэн, дэгъэпщкlyн – дэгъэпщкlyэн, тегъэпщкlyн – тегъэпщкlyэн, щлэгъэпщкlyн – щлэгъэпщкlyэн».

"Пщ" макъ зэгүүт зыхэту ухуа зы псалъэщ "**къупщхьэ**"р (къу-пщ-хьэ). Ауэ ар икли "пщ" макъ зэгүүтри зыхэтыжу щхьэж зы "макъ зэгүүт псалъэ"уи лъытапхьэщ (къупщхьэ). Ар макъиплl зыхэплътэагүүэ зы псалъэщи, къызэрыхуа щыклэр зэрылъттапхьэ щыклэхэр къэдгъэлъэгүүэнщ: «къу-пщ-хьэ; къу-пщхьэ; къуп-щхьэ». Мыбыхэм щыщу "къупщхьэ" макъ зэгүүт псалъэр дауи къэхуауи щырет, абы и мыхьэнэр зэрызэмыхуэклыщэри гурылуэгүүэщ. Икли мы къэхуыклэ вариантхэм щыщу нэхь игүүэр "къу-пщхьэ"рауэ лъытапхьэщи, "пщхьэ" лыхьэр къызэрыхуарэ и мыхьэнэм теухуауэ мыхэр жылэпхьэщ: "щхьэ"р щылэгүүэ нэхьыщхьэ зи мыхьэнэу лъытапхьэу, "п" эффектклэрэ лажьэу утыку къыхьэ "пщхьэ" макъ зэгүүт мыхьэнэу нэхьыщхьэпэм пыщларэ

щлэгэкъуэну шытрауэ жылэпхъэщ "къу-пщхъэ" макъ зэгүэт мыхъэнэр. Аращи, "пщхъэ" макъ зэгүэтыр "къу"м къыклэлъыкълуэу ухуа зы псалъэщ "къупщхъэ" псалъэри, зи мыхъэнэр гурылугъуэ къытхуэхъуа "пщхъэ"р зы пкъыгъуэм теухуарэ къыхэкъуклрэ къу хуэхъуж мыхъэнэ зыгъуэта зы псалъэу утыку къыхауэ лъытапхъэщ.

"Пшт" макъищ зэгүэтри "пщ"ым "т" макъ къызэрыклэлъыкълуэклрэ утыку къызэрихъэфыну гулъытапхъэщ. Ауэ, мыпхуэдэу утыку къыхапхъэ "пшт" макъ зэгүэтыр бзэм зэрыхэлэжьыхъ щыклэм шыгъуазэ ушыхуэхъум деж, ар мыбдежым зи гугъу тцла "пщ" макъ зэгүэтым нэхрэ "шт" макъ зэгүэту ипэклэ зи гугъу тцлам зэрелъытарэ къызэрытехъуклар гулъытапхъэщ. Нытлэ, къызэрылурэ зэрыхуа щыклэкклэ "пщ" макъ зэгүэтми къытехъуклыфыну макъищ зэгүэту шытми, "пшт" макъ зэгүэтыр "шт"ым къытехъуклауэ зэрылгытапхъэм ипкъ итклэ, мыбдежым абы и гугъу шытщынкъым.

"Пш" макъ зэгүэтыр.

"Пш" макъ зэгүэтым къытехъукл "макъ зэгүэт псалъэ"хэр.

Зыгуэрым шымышрэ а гуэрым ецырхъыныгъэкклэ зэрыпыщлар къызылэу "п" макъым зыгуэрым къыщлэхъуэныгъэр зи мыхъэнэ "ш"ыр къыпыхъэжу ухуэ "пш" макъ зэгүэтым и мыхъэнэр гурылугъуэщ: ар утыку къызэрихъэрэ къызэрыхъур мынахуэ дыдэм теухуа мыхъэнэ зилэ макъ зэгүэтщ. "Ш" макъ мыхъэнэр "щ" макъ мыхъэнэм зэрытеухуар гурылугъуэщи, "пш" макъ зэгүэт мыхъэнэр зыгурыгъэлэуэн папщлэ, "щ"ымрэ "ш" макъым я зэпыщлэныгъэм фылуэ шыгъуазэ хуэхъун зэрыхуейри гурылугъуэщ.

"Пш"ыр къызэрылу щыклэкклэ бзэм занщлэу зы макъ зэгүэт псалъэ хэхъухъкъым. Ауэ мыпхуэдэу утыку къыхъэрэ шылэгъуэ зыгъуэтыр "пш" макъ зэгүэтым и клуэтэгъуэм къылуэтэнти, ар зы "макъ зэгүэт псалъэ"у бзэм зэрыхэхъэр "пшэ"уэщ.

"Пш" макъым къытехъукла "макъ псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхъыр: макъ къыпыхъэу къытехъуклыж псалъэхэр, псалъэ къыпыхъэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"Пш" макъ зэгүэтым къытехъукл "макъ зэгүэт псалъэ"у шыт "пшэ"р къыпыхъэ макъклэрэ бзэм хэлэжьыхъу ухуэ псалъэхэм теухуаш мыхэр: «пшэпэ, пшагъуэ».

Мыхэри *"макъ зэгүэт псалъэ"у шыт "пшэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэщ: «"пшэ, плъы(жь)" → пшэплъ; "пшэ, ху(жь)" → пшэху; "пшэ, фыщлэ" → пшэ фыщлэ → пшэфыщлэ».*

"Пш" макъ зэгүэт мыхъэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхъклэрэ ухуэ псалъэхэр"

Зыгуэрым и гушылым (п) тырищлэжу а гуэрым кышцлэхуэрэ кыитехьуклыныгъэри (ш) "пш" макъ зэгүэтклэрэ кызырэуэтапхэр гурылуэгъуэнщи, мыпхуэдэ щыклэклэ лы лейрэ лыпцлэ зытырищлэ пкыыгъуэр зэрылгытэ псалъэщ мыр: «пшэр».

И макъ мыхъэнэм теухуащи, зэхуэмыдэ луэхугъуэхэр "пш" макъ мыхъэнэклэрэ зэрылгытэфынур гурылуэгъуэнщи. Мыпхуэдэщ ауэ кызырэыклуэу шымытрэ цыхум дахэу кышчыхъу макъ кыызхэлукл лэмэпсымэмрэ, мыпхуэдэу зэхэлгыныгъэ зилэ уэрэдылзэри "пш" макъ зэгүэт мыхъэнэклэрэ кълэуатэуш бзэм зэрыхэтыр: «пшыне, пшыналъэ».

Зыгуэрым кыитехуа щыхуэр етыжыныгъуэ, езым хэклрэ нэгъуэщл гуэрым хуэклуэныгъэ зилэри "пш" макъ зэгүэтклэрэ ухуа псалъэхэм кълэуатэр: «пшынын, пшынэн».

"Пщ" макъ зэгүэтклэрэ ухуа "пщыхъэщхъэ" псалъэм и мыхъэнэр гурылуэгъуэщи, ар дызхуэклуэрэ дызщылэну зы зэманыгъуэ лыхъэрэщ. А зэманыгъуэ лыхъэрэ щылэгъуэр махуэм ипэ кызырэихуэу кызырэыуатэ щыклэри "пш" макъ мыхъэнэклэрэ ухуэ псалъэмклэщи, ар зэрыклуэрэ зэрыхьыр зэрыгъзащлэ "хъ" макъыр кыпыыхъэжуш зэрыхуэр: «пшыхъ». Ауэ ар зы псалъэу щытми, бзэм щхъэжу щызеклуэкъым; ар зытеухуа махуэр кызырэыуатэклэрэщ бзэм щызэрызеклуэри, кълэтыныщ шапхъэ: «пщэдей пшыхъ, дыгъуэспшыхъ (дыгъуасэ пшыхъ), мерэм пшыхъ».

"Пи" макъ зэгүэтым бзэм "префикс – суффикс кълэн" хигъэзэщлэхъкъым.

"Пхъ" макъ зэгүэтыр.

"Пхъ" макъ зэгүэтым кыитехьукл "макъ зэгүэт псалъэ"хэр.

"П" макъым хъуныгъэр кызитехьукл лъабжъэ "хъ"ыр кыпыыхъэжу утыку кыхъэ "пхъ" макъ зэгүэтыр мы кызырэыхуа мыхъэнэм зэрэзэгъклэрэ занщлэу "пхъын" глаголыпкыу "пхъы"р зы "макъ зэгүэт псалъэ"у бзэм хохъэри, мы псалъэр цыхум жылэ гуэрхэр кълэыгъэ хъунрэ шхыныгъуэ кыхутехьуклын гугъэклэ щлым зэрытырисэр кызырэыуатэ псалъэу бзэм хэхъуэу зэрыщытыр гулгытапхъэщ. Икли дэтхэнэ гуэрыр а зэрыхъуауэ зэрыщытыр зэхэкътэн луэхугъуэу, ауэ кызырэыклуэ щыклэу икъухъын мыхъэнэи зэрилэр гурылуэгъуэщ "пхъын" глаголым.

Зыгуэр кызитехьуклыныгъэм ипэр "пхъ" макъ зэгүэт мыхъэнэклэрэ кызырэыуэтэфынур гурылуэгъуэнщи, дэтхэнэ зы псалъэр зытеухуа луэхугъуэр хъуплэм зэриуэр а луэхур кызылуэ псалъэм кыкълэлыклуэ "пхъэ" клэухклэрэ кълэуатэри, ар мыпхуэдэу псалъэхэм суффикс язэрыхуэхъум теухуа шапхъэхэр илъабжъэклэ кълэтыныщ (жылапхъэ, хъупхъэ, щлапхъэ). Ауэ мыпхуэдэу бзэм хэлэжыыхъу зэрыхэтым кыкълэлыклуэу зы зэманыгъуэ иужьу кышцлэкынщи, щхъэж зы псалъэу

"пхъэ"р зэрылгытарэ нобэ бзэм зэрыхэт щыклэр. "Пхъэ"р цыхум зыгуэрхэр кыыхищыкын лъабжыу зэрылгытэм ипкэ итклэ, пыуппцла зы жыгыпкыыр цхъэж зы псалъэу кызызэрылуатэ псалъэу бзэм хэбашц.

Мыбы нэмышц, зы кэккыгъэ лъэпкыри "макъ зэгүэт псалъэ"у "пхы"уэщ адыгэбзэм зэрыхэтыр.

"Пхъ" макъым кыитехъукла **"макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхы:** макъ кыыныхъу кыитехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыыныхъу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

"Пхы" глаголыр зэрыгъэзашцэ щыклэр кызылуэ макъхэр кызызэрыныхъу ухуэж глаголхэмрэ кыатехъукл псалъэхэм теухуа щапхъэхэщ мыхэр: «ипхын – ипхэн – ипхыхын, лупхын – лупхэн, гуэпхын – гуэпхэн, дэпхын – дэпхэн – дэпхыхын, тепхын – тепхэн – тепхыхын, тепхэ, щлэпхын – щлэпхэн – щлэпхыхын, кыуэпхын – кыуэпхэн, хэпхын – хэпхэн – хэпхыхын, флэпхын – флэпхэн, пыпхын – пыпхэн, епхыхын, кыепхыхын, кыепхых».

"Пхъ" макъ зэгүэтым кыитехъукла зы "макъ зэгүэт псалъэ"хэр кыыныхъ макъклэрэ бзэм хэлэжыыху ухуэ псалъэхэм деплынщ.

"Пхъэ"мрэ "пхы" макъ псалъэхэм макъ кыыныхъу бзэм зэрыхэлэжыыхым теухуа щапхъэ кыэтхынщ: «пхъэшхуэ, пхъэх»; «пхышхуэ».

"Пхъ" макъ зэгүэтым кыитехъукла псалъэхэр зыхэту ухуэ **"псалъэ зэгүэт"**хэм теухуа щапхъэхэри кыэтхынщ.

Зи клэр икыухауэ зэрыщытрэ зэрызэщлэпхым папщлэрагъэнщ зы псэушхэр зэрылгыта псалъэр утыку кызызэрихъа щыклэри, ари "пхын" глагол лэжьэклэ зыхэту ухуа зы "псалъэ зэгүэт"у лытапхъэщ: «"клэ, пхы(н)" → клэпх».

"Пхъэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"щ мыхэр: «"пхъэ, фэ" → пхъэфэ; "пхъэ, лэщэ" → пхъэ лэщэ → пхъэлэщэ; "пхъэ, (у)бгъу(н)" → пхъэбгъу – пхъэмгъу; "пхъэ, хъуэн" → пхъахъуэ; "пхъэ, щын" → пхъэщц, пхъащц; "пхъэ, щлэ" → пхъэщцлэ; "пхъэ, жы" → пхъэжы; "пхъэ, ху(жы)" → пхъэху».

"Пхъэ"р пыуппцла жыгыпкырэ кыудамэр зэрылгытэ псалъэу зэрыщытклэрэ, жыгым кыыпыклэу цыхум шыныгъуэ хуэхъухэри "пхъэ"рэ "мы (мылэрысэ)" лэужыгъуэу зэрылгытэклэрэ кылуэтащ адыгэбзэми, ар кызызэрылуатэр зы "псалъэ зэгүэт"щ, икли жыгым кыыпыклэхэр зыхэзыубыдэ мы псалъэр бзэм иужылуэклэ кыигъэщлауэ зэрыщытри гулгытапхъэщ: «"пхъэщхъэ, мыщхъэ" → пхъэщхъэмыщхъэ».

Пхъэщхъэмыщхъэ лъэпкэ гуэрхэри "пхъэ" макъ зэгүэт псалъэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"клэрэщ кызызэрылуатэр: «пхъэгуль, пхъэгулей; пхъэц, пхъэцей».

"Пхы"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" щапхъэи кыэтхынщ: «"пхы, щлэ" → пхыщлэ; "пхы, жы" → пхыжы».

"Пхъ" макъ зэгүэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжсьыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Лъабжъэ мыхьэнэ зилэрщ "хъ"ыри, апхуэдэм и гущылырэ и "п"ыплэм теухуауэ гъэзашцэу къеклуэкл лүэхугъуэри "пхъ" макъ мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэм къелуатэр: «пхъэнклын, пхъэнклий». Мы псалъэхэр икли "пхьын" лүэхугъуэм зэрытеухуари гулъытапхъэш.

"Пхъ" макъ зэгүэтым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзашцлэхэр.

И макъ мыхьэнэм теухуауэ ипщэклэ щыжытлаши, зыгуэрыр къытехуыкыным лъабжъэ пэщлэдзэ хуэхъуныгъэ зи мыхьэнэ "пхъэ" макъ зэгүэтыр псалъэхэм суффикс яхуохъуфыр. Дэтхэнэ гуэрым теухуа псалъэм суффикс зэрыхуэхъум хуэдэжу глаголхэми суффикс хуэхъуу, а глаголыр зытеухуа лүэхугъуэр щыгъэзашцлэ лъабжъэрэ щхъэусыгъуэ мыхьэнэ иугъуэту мэхуэжыр. Мыпхуэдэ щапхъэхэр ди "макъ псалъэ"хэмрэ "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтащ илъабжъэкли, мы псалъэхэр зэрыхуэ щыклэмрэ лыхьитлым хэт псалъэхэм щыщ гуэрхэр зэхуэдэу зэрызэккырыувари гулъытапхъэш: «лэпхъэ, уэпхъэ - уапхъэ, лупхъэ, лүэпхъэ – лүапхъэ, сэпхъэ - сапхъэ, цлэпхъэ – цлапхъэ, цыпхъэ, дзэпхъэ – дзапхъэ, гъуэпхъэ – гъуапхъэ, гупхъэ, дэпхъэ – дапхъэ, тлэпхъэ, жьыпхъэ, жьэпхъэ – жьапхъэ, шэпхъэ – шапхъэ, щлэпхъэ, щлэпхъэ – щлапхъэ, шыпхъэ, шэпхъэ – шапхъэ, чыпхъэ, чэпхъэ – чапхъэ, купхъэ, куэпхъэ – куапхъэ, кыпхъэ, клэпхъэ клапхъэ»; «упхъэ, уэпхъэ – уапхъэ, лупхъэ, лүэпхъэ – лүапхъэ, сыпхъэ, зыпхъэ, дзыпхъэ, гыпхъэ, гъупхъэ, джыпхъэ, джэпхъэ – джапхъэ, дыпхъэ, дэпхъэ – дапхъэ, тыпхъэ, тлэпхъэ, тлэпхъэ – тлапхъэ, жыпхъэ, жэпхъэ – жапхъэ, жьыпхъэ – жьапхъэ, цыпхъэ, шэпхъэ – шапхъэ, щлэпхъэ, щлэпхъэ – щлапхъэ, шэпхъэ – шапхъэ, чыпхъэ, чэпхъэ – чапхъэ, кыпхъэ»

"Пхьу" макъ зэгүэтыр.

"Пхьу" макъ зэгүэтым къытехуыкл "макъ зэгүэт псалъэ"хэр.

"Пхьу" макъ зэгүэтыр "пхъ"ым и ужьыгъуэу "пхъ-у → пхьу"уэ утыку къыхъауи, "хъу" макъым "п" къызэрышыхъэжклэрэ "п-хъу"уэ утыку къыхъауи зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэш. Ар зыхэт псалъэхэм "пхъ-у"уи, "п-хъу"уи къэхъуауэ еджапхъэш. Ауэ лъэныкъуит! еджэклэкли "пхьу" макъ зэгүэт мыхьэнэр зэхъуэкыщэкъым: "пхьу"р къэхъупэрэ ипэ къэхъуныгъуэу лытэращ; ипэу лгытапхъэрэ лъабжъэми къытехуыкыр зэрылгытапхъэр "пхьу" макъ зэгүэтклэрэщ.

Ар зы макъ зэгүэт мыхьэнэу щхъэжу бзэм зэрыхэхьарэ "макъ зэгүэт псалъэ" зэрыхэхъухъа щыклэри мы и макъ мыхьэнэм езэгъыу лгытапхъэщи, хъум ипэрэ нэхъ лъабжъэу лгытапхъэ быныр адыгэбзэм зэрилгыта псалъэр **"пхьу"**уэш. Псэущхъэм и бзы лъэпкыыр абы и хъу лъэпкъым елгытауэ нэхъ лъабжъэщи, "макъ зэгүэт псалъэ"у "пхьу"р

цыхубз быныр цыхуху быным ипэу зэрилътэр кээзыгэлягъуэ псалъэщ.

Цыхум и лэр ипэклэ ищын лүэхугъуэр "п-ху" кэхуыныгэклэ утыку кыха "пху" макъ зэгүэтклэрэ кызырыуэтапхэр гурыуэгъуэнщи, мыр апхуэдэу кымынэу зэрыклатэри кыхэщу зы "макъ зэгүэт псалъэ"у щыт "пхуэ"р а лүэхур зэрыгээзашлэ "пхуэн" глаголыпкыщ.

"Пху" макъым кытехукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхы: макъ кыпыхуэу кытехуклыж псалъэхэр, псалъэ кыпыхуэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

Япэрауэ "пху" макъ зэгүэтым кытехукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр кыпыхуэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыху ухуэ псалъэхэм шыгъазэ дыхуэхъунщ.

Цыхубз быныр кызырылатэ "пху" макъ зэгүэт псалъэр кыпыхуэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыху ухуэ псалъэщ мыр: «пхужь».

"Пхуэн" глаголыр зэрыгээзашлэ щыклэр кээзыгэлягъуэ макър кызырыпыхэкларэ ухуж глаголхэм теухуа шапхэхэр кэтхынщ: «ипхуэн, лүпхуэн, гуэпхуэн, дэпхуэн, тепхуэн, цлпхуэн, клэрыпхуэн, кэпхуэн, хэпхуэн, пыпхуэн, флпхуэн, нэпхуэн».

"Пхуэн"ыр зэрыгээзашлэ щыклэр кээзыгэлягъуэ кыпыхуэ макъклэрэ ухуж глаголхэм шыщ мыхэри, абыхэм кытехуклыж псалъэхэри кэташ: «пхуэтэн, кэпхуэтэн, пхуэр, лэпхуэр, пхуантэ».

"Пху" макъ зэгүэтым кытехукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми шыгъазэ дыхуэхъунщ.

«пщыпхуэ, пхурылхуэ

"Пху" макъ зэгүэт мыхэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Ипэклэ клүэтэгъуэ хуэн лүэхугъуэ "пхуэн" глаголыр лэм теухуауэ бзэм зэрыхэхар гулытапхэщи, мыпхуэдэ мыхэнэклэрэ "пхуэн" глаголыр бзэм зэрыхэлэжыыхы кытехуклыж псалъэхэми теухуа шапхэхэр ипэклэ кэташ. Ауэ лэм хуэлауэ бзэм шызеклүэрэ псалъэхэри кытехуклыжами, "пхуэн" глаголыр икли дэтхэнэ зы лэпкыльэпкэрэ пкыгъуэм теухуа мыхэнэ зилэфыну зэрыщытыр гулытапхэщ. Аращи, лэрэ пкыгъуэм и щылэлэр зэхуэклыныгъуэ ипэклэ клүэтэн лүэхугъуэхэри "пху (п-ху)" макъ зэгүэтклэрэ кызырыуэтапхэр гурыуэгъуэнщи, мыпхуэдэу ухуэ псалъэщ мыхэр: «лэпхуэн, лэпхуэшапхуэ».

Мыбы нэмышл, ипэклэ щылэ хуыныгъуэ клүэтэгъуэ зи мыхэнэ "пху" макъ зэгүэтым икли "жэн" псалъэр зытеухуа лүэхугъуэхэри кылүэтэфыну зэрыщытыр гурыуэгъуэнщи, зыгуэрыр зытет щыплэм (щы) теклүэтыклрэ гъуэгү техуэ (э) ипэклэ (п) клүатэу щылэныгъэ (ху-э) зилэн

мышьэнэклэрэ гъэзашлэу "жэн" пэлытэ лүэхур кызырылатэ псалъэш мыр: «щлэпхуэн».

Зыгуэрэр зыгуэрым и гушлыум теубгъуэнри абы и "п"ырэ "хы"уэ "у"нрэ убгъун лүэхугъуэщи (пхы-у → пху), мыпхуэдэу ухуа псалъэхуэ лытапхъэш мыхэр: «тепхуэн, тепхуэ, лүпхуэн, лүпхуэ».

"Пху" макъ зэгүэтым бзэм "префикс – суффикс калэн" хигъзэщлыхктым.

"Пх" макъ зэгүэтыр.

"Пх" макъ зэгүэтым кытехъул "макъ зэгүэт псалъэ"хэр.

Зытеухуам ецырхыныгъэклэ телэбэлэ мышьэнэ зилэ "п" макъыр щылэгъуэ зилэм плэрэ лъабжэ хуэхуэ "х"ым ипэ кызырихуэклэ ухуэ "пх" макъ зэгүэтым и мышьэнэр дэтхэнэ лъабжэплэпэ хуэхуэным теухуаш. Араши, "п" эффектклэрэ "х"ым и лэжэклэу ухуэ "пх" макъ зэгүэт мышьэнэр "х"ыпэш, лъабжэ мышьэнэ зилэ "х"ым и хэхэпэш.

Цыхум и лъабжэплэр (х) и гушлыулэрэ зэрытыриплэр (п) "пх" макъ мышьэнэклэрэ къэлүэтапхъэщи, цыхум езым и лъабжэплэр "п" макъ мышьэнэм зэрэзэгъклэрэ зэрыщлуфэр кызырылатэр **"пхын"** глагол хъунщи, абы глаголыпкэ хуэхуэ зы "макъ зэгүэт псалъэ"щ **"пхы"**р. Ар гъэзашлэу зэрыщтыри **"пхы-э → пхэ"**р зи глаголыпкэ **"пхэн"**клэрэш кызырылатэр.

"Пхын" глаголклэрэ гъэзашлэ лүэхугъуэр япэрауэ цыхум езым и лъабжэплэр щлуфэнрэ зэщлпхэн папшлэ къэхуауэ жылпхъэщи, "пх" макъ зэгүэтклэрэ мы гъэзашлэ лүэхугъуэр зытеухуари бзэм кызырылатэпхэр **"пхэ"**уэ зэрыщтынуыр гурылүгъуэнщи.

Мы зи гугъуэ тцла "макъ псалъэ"хэр "пх" макъ зэгүэтклэрэ зэрыухуа щыклэм кызырыхэщи, япэу цыхум и лъабжэплэу щыт мы лэпкыльэпкыыр (пхэ) зэрыщлуфэ щыклэр кызырылатэуш **"пхын, пхэн"** псалъэхэр утыку кызырихуэр, ауэ япэу а лэпкыльэпкыыр кызырылүэтэ **"пхэ"** псалъэр утыку кыхуауи лытапхъэш.

"Пхын, пхэн" псалъэхэр утыку кызырихуэр цыхум и лъабжэплэ лэпкыльэпкыу щыт **"пхэ"**м теухуауэ зэрыщтыр гурылүгъуэщи, **"пхэ"**р **"пхын, пхэн"** псалъэхэм ипэ кыхуэу къэхуауи жылпхъэш. Мыпхуэдэмэ, **"пхэ"** жыхуэтлэ лэпкыльэпкыыр япэрауэ **"пх"** макъ зэгүэтклэрэ кызырылүэтэн хуейуэ зэрыщтыр гурылүгъуэ кытхуэхуэн хуейш.

"Пх" макъ мышьэнэм кылатэр гурылүгъуэщи, мы зи гугъуэ тцлы лэпкыльэпкыыр **"пх"** макъ зэгүэт мышьэнэклэрэ кызырылүэтэн хуейр икли **"тысын, шысын"** псалъэхэр **"с"**ыклэрэ зэрыгъэзашлэу зэрыухуам теухуауэ жытлахэм зэрышыцлар гурылүгъуэш. Араши, псэущхэм и псэ жыгыу лытапхэ псанхуэ жыгыщхэр щхэкуццраш, псантхуэ жыгыпкыри тхыкыупщхэ клуэцлым илъраши, мы псэ жыгым и ухыплэрэ иклэри а

псэушхэм и клэрэ и клапэраш зыдэщылэр. Псэушхэ клаплэр зи плэу щыт псантхуэ кыуэпсыр зыдынэсылэу щытрэ (п) абы льябжьаплэ (х) хуэхур зэрыгуэклэрэ "пхэ" псалъэм кызырэлуэтапхэр гурылуэгъуэщ.

Мы псалъэм зэрэзэгьклэрэи, "пх" макъ зэгүэткилэрэ япэу кьэхуа псалъэр "пхэ"рамэ, ар псантхуэр зыдынэс льябжьэпэу (пх) щыт мы лэпкьлэпкьыр кьэлуэтэн папщлэщ. Ар щыхьукли, абы (пхэ) теухуауэ гъэзащлэ луэхугъуэр кызырэлуатэри ар (пхэ) глаголыпкь зыхуэхуу ухуэ "пхэн"клэрэщ, а луэхур "пхэ"м ехьэллауэ зэрыгъэзащлэ щыклэри иужьклэ "пхэ-ы-н → пхын" глаголу ухуэжагъэнщ.

"Пх" макъ зэгүэтым кыитехьукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ кыитыхьэу кыитехьуклыжэ псалъэхэр, псалъэ кыитыхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"Пх" макъ зэгүэтым кыитехьуклэ "макъ зэгүэт псалъэ"хэр кыитыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьу ухуэ псалъэхэм щыгуауэ дыхуэхуэнщ.

"Пхын, пхэн" глаголхэр зэрыгъэзащлэ щыклэр кьэзыгъэлабгъуэ макъхэр кыитыхьэжу глаголхэр зэрыухуэжынур гурылуэгъуэщ: «ипхэн, ипыхьын, лүпхэн, лүпыхьын, гуэпхэн, гуэпыхьын, дэпхэн, дэпыхьын, дэпыхьэн, тэпхэн тэпыхьын, щыпхэн, щлэпхэн, щлэпыхьын, щлэпыхьэн, хэпхэн, хэпыхьын, хэпыхьэн».

"Пхын, пхэн" луэхугъуэклэ гъэзащлэрэ зэщлэпхэныгъэ зилэри мы глаголхэм кызырэтехьуклыжынур гурылуэгъуэщ: «пхыр».

"Пхэ" макъ зэгүэт псалъэр кыитыхьэ макъхэмклэ бзэм хэлэжьыхьу ухуэж псалъэхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «пхэхуэ, пхалъэ, пхашлэ, пхашэ».

"Пх" макъ зэгүэтым кыитехьукла псалъэхэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэр.

"Пхын, пхэн" глагол лэжьэклэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"щ мыхэр: «"цы, пхы(н)/пхэ(н)" → цыпх – цыпхэ; "дзэ, пхы(н)" → дзэпх; хьэпэ, щыпхэ(н)" → хьэпэщыпхэ».

"Пхэ" макъ псалъэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэщ мыри: «"пхэ, кьупщхэ" → пхэкьупщхэ; "кьупщэ, зэрыдзэ(н)" → кьупщхэ зэрыдзэ → кьупщхээзэрыдзэ; "кьупщхэ, зэрытыплэ" → кьупщэ зэрытыплэ → кьупщээзэрытыплэ».

"Пх" макъ зэгүэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Клэр зыхэтрэ зыпытраш "пхэ"ри, дэтхэнэ гуэрым и "клэ"р зыдэщыт лъэныкьуэр "иклэ" псалъэм кызырэлуатэм хуэдэщи, и "пхэ" лъэныкьуэри зытеухуа гуэр кызырэыхэщклэрэ лъэныкьуэ плыфэцлэу кызырэлуатэр "ипхэ"ущ.

"Ипхэ" лъэныкьуэу щытыр зытеухуар кызырэлуатэ псалъэр "ипхэ"м и "и"м иплэ кьиувэу кызырэлуэтэнур гурылуэгъуэщи, мыхуэдэу ухуэ псалъэхэр икли "псалъэ зэгүэт"у зэрылгытапхэр гурылуэгъуэщ. Икли

"ипхэ" мыхьэнэклэрэ "пхэ"р псалъэхэм мы клэух зэрыхуэхуэ щыклэр абы игъэзащлэ суффикс къалэнуи зэрылытапхэр гурылуэгъуэщи, мыбыхэм теухуа щапхьэхэр илбабжьэклэ къэтхынщ. Ауэ "ипэ"мрэ ар зытеухуа псалъэр зэрызэгухьэ щыклэм теухуа щапхьэхэр мыбдежми къыщыдгъэлъэгъуэнщ: «псалъэм ипхэ → псэлъапхэ; лүэхум ипхэ → лүэхупхэ; унэм ипхэ → унапхэ; мывэм ипхэ → мывапхэ; щхьэм ипхэ → щхьэпхэ; щхьэпхэ тлыгу → щхьэпхэтлыгу».

Гупэ лъэныкъуэу щымытращ ипхэ лъэныкъуэри, зыгуэрым и джыплэрэ къэхьуплэ лъэныкъуэу щымыту, иклэрэ ипхэ лъэныкъуэу зи къэхьуплэрэ джыплэр, икли иклэрэ ипхэклэ ижыныгъэ зилэр "пх" макъ зэгүэтклэрэ ухуэ псалъэхэмклэщ къызэрылуатэр: «пхэндж, пхэнж».

"Пх" макъ зэгүэт мыхьэнэр бзэм зэрыхэхьа щыклэр "пхэ, пхэн, пхын" псалъэрауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщ, икли "пх" макъ зэгүэт зыхуэту ухуэжауэ мы зи гугъу тцлэхэри мы псалъэхэм я мыхьэнэклэрэщ утыку къызэрихьар. Ауэ "пх" макъ мыхьэнэм нэгъуэщл лүэхугъуэхэр къылуэтэфынури гулытапхьэщ. Аращи, "х"ыр геометрие ординату зэрылытэм ипкъ итклэ, дэтхэнэ гуэрыр зы щыплэрэ "х"ыплэу лытапхьэщи, абы хуэклэрэ абы хэхьэу ириклуэныгъэри "пх" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ къызэрылуэтэфынури гурылуэгъуэщ. "Пх" макъ зэгүэтым мы и мыхьэнэр зы псалъэу утыку къыхьэкъым, ауэ зы лүэхур мыпхуэдэу зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлъагъуэ префикс макъ зэпхарэ зэгүэтыр мыпхуэдэу мэгъэпсыр: «пхыры».

Мыр "пх" макъ зэгүэтыр зыхэту ухуа зы префиксци, мыбы теухуа щапхьэхэр илбабжьэклэ къэтхынщ, ауэ мы префиксклэрэ щхьэжу ухуэ глаголхэр щылэщи, мыбыхэм теухуа щапхьэщ мыхэр: «пхырылэн, пхырыцлын, пхырыцлэн, пхырыклын, зэпхырыклын, пхырыкуэн, пхырыкъуэн».

"Пх" макъ зэгүэтым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

Глаголхэр "пхыры" префиксклэрэ зэрыгъэзащлэ щапхьэхэр ди "макъ глагол"хэм теухуауэ къэтхынщ. Мы префиксыр дэтхэнэ зы глаголым къызэрыпыхьэфынури гурылуэгъуэщ, ауэ глагол гуэрхэр зытеухуа лүэхугъуэр мыпхуэдэу гъэзэщлэныр игъуэ дыдэу зэрыщымытым папщлэ, апхуэдэ глаголхэм теухуа щапхьэ къэтакъым: «пхырыин, пхырыун, пхырыуэн, пхырылун, пхырылуэн, пхырысын, пхырысыхьын*, пхырызын, пхырыдзын, пхырыджын, пхырдэн, пхырытлэн, пхырыжын, пхырыжэн, пхырыжьэн, пхырыщлэн, пхырышэн, пхырычын, пхырыклын, пхырыклуэн, пхырыхухьын*, пхырыхун, пхырылгэн, пхырылэн, пхырывэн».

Щхьэ зилэм клэ зэрилэм хуэдэщи, гупэ зилэм ипхэ лъэныкъуи илэщ. Зы лъэныкъуэр къызылуэ "ипхэ" мыхьэнэклэ "пхэ"р псалъэхэм суффикс язэрыхуэхуынури гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ щапхьэхэри ди "макъ псалъэ"хэм теухуауэ къэтхынщ. Ауэ "пхэ" суффиксклэрэ ухуэ псалъэ

гуэрхэр икли "пх" макъым къытехъукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэм дэтхэнэм и зы лъэныкъуэкли зэреджапхъэу зэрыщытынур гурылуэгъуэщи, "пхын, пхэн" луэхугъуэрэ зы лэпкълъэпкъыщлэ "пхэ"уи гурылуэгъуэ зэрыхъунур гулътытапхъэщ. Ар щыхъукли, илъабжьэклэ къэта шапхъэхэм щыщ гуэрхэр "пхэ" суффиксклэрэ зэрылажьэм нэмыщл, "пхын, пхэн" псалъэхэмрэ "пхэ"р зыхэтү ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэуи зэрылътытапхъэр гурылуэгъуэщ: «лэпхэ, лупхэ, лүэпхэ, сэпхэ, цыпхэ, дзэпхэ, гъуэпхэ, гупхэ, дэпхэ, тлупхэ, жьыпхэ, жьэпхэ – жьапхэ, щлупхэ, щлэпхэ – щлапхэ, шыпхэ, чыпхэ, чэпхэ, клыпхэ, клэпхэ – клапхэ, къуэпхэ – къуапхэ, кхъуэпхэ, хъупхэ, хыпхэ, хупхэ, хьэпхэ, лъыпхэ, лъэпхэ – лъапхэ, лыпхэ, лпыпхэ, пэпхэ, папхэ, плэпхэ – плапхэ, фэпхэ, выпхэ».

"Плъ" макъ зэгүэтыр.

"Плъ" макъ зэгүэтым къытехъукл "макъ зэгүэт псалъэ"хэр.

"П"ырэ зытеухуам ецырхъыныгъэ зыхуилэм лъэрэ пкъыгъуэ лъабжьэ "лъ" макъыр къыклэлъыклуэу ухуэ "плъ" макъ зэгүэтыр лъэм ипэрэ и фэм теухуа мыхъэнэу зэрыщытынур гулътытапхъэщ. Ар мыпхуэдэ луэхугъуэхэр зэрыгъэзащлэм теухуауэщ бзэм зэрыхэлэжыкхынынур. Мыпхуэдэщ "плъы"р зы "макъ зэгүэт псалъэ"у "плъын" глаголыкъыу бзэм занщлэу зэрыхэхъэри, дэтхэнэ гуэрыр и клуэцкларэ зэрызэщлэплъэр къызылуэ псалъэрщ.

"Плъын" луэхугъуэр къеклуэклыу зэрыщытрэ клуэтэгъуэ илэу зэрыгъэзащлэри "плъ" макъ луэтэгъуэу къэхъу зы "макъ зэгүэт псалъэ"у щыт "плъэ"р "плъэн" глаголыпкъыщ. Ар нобэ нэм и къалэну бзэм нэхъ хроникэ хэхъухъами, а макъ зэгүэт мыхъэнэр зытеухуа луэхугъуэр гъээзщлэн папщлэ, псэущхъэм зы нэ илэн хуэныкъуэкъым, дэтхэнэ зы псэущхъэм и "плъы"ныгъэр зэрыклуатэрэ зыгуэрым зэрыхуэклуэр "плъэ"уэщ къызэрылуэтапхъэр.

"Плъ" макъ зэгүэтым къытехъукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыкхыныр: макъ къыпыхъэу къытехъуклыж псалъэхэр, псалъэ къыпыхъэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

Япэрауэ "плъ" макъ зэгүэтым къытехъукл "макъ зэгүэт псалъэ"хэр *къыпыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыкхырэ ухуэ псалъэхэм* щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Плъын" глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлъагъуэ макъхэр къызэрыпыхъэклэрэ ухуэж глаголхэм теухуа шапхъэ къэтхъынщ. Зэрыгурылуэгъуэщи, "плъын" глаголыр гъэзащлэу зэрыщытыр "плъэн"у къызэрылуатэм папщлэ, "плъын"ыгъэ зилэу къэхъуарэ зы луэхугъуэм теухуауэ ухуа "плъэн" глаголым и лэжьэклэм хуэдэуи бзэм зэрыхэлэжыкхыныр гурылуэгъуээнщ. "Плъын"ым къыпыхъэ макъклэрэ къытехъуклыж глаголхэм теухуа шапхъэщ мыхэр: «иплъын – иплъэн –

иплтыхын, луплын – луплэн – луплтыхын, гуэплын – гуэплэн – гуэплтыхын, дэплын – дэплэн – дэплтыхын, зэдэплын – зэдэплэн – зэдэплтыхын, шлэлын – шлэплэн – шлэплтыхын – зэшлэплэн – зэшлэплтыхын – зэшлэплыхын, кьэплын – кьэплэн, кьэгэплын – кьызэшлэплын – кьызэшлэгэплэн».

"Плэн" глаголыр зэрыгэзащлэ щыклэр кьэзыгэлаагуэ макхэр кьызэрыпыхэкларэ ухуэж глагол шапхэхэри кьэтхынщ. Абы кьытехуэж глагол гуэрхэри "плын"у зэрыгэпсыфынур гурылуэгъуэнщ. Илабжыэкларэ кьэта шапхэхэм шыцу, кьыпыхэ макьми елытащи, ехэлэныгэкларэ гьэзащлэ "плэн" луэхур "плэ-ы-н → плын"у зэрыухуэжыр гулытапхэщ: «иплэн – иплын, еплын, луплэн – луплын, дэплэн – дэплын, теплэн – теплын, жьэдэплэн – жьэдэплын, шлэплэн – шлэплын, кьэплэн, кьуэплэн – кьуэплын, хэплэн – хэплын, хуэплэн, пыплэн, пэплэн – пэплын, флэплэн, нэплэн – нэплын».

"Плэн"ыр нэм теухуауэщ нэхыбэу зэрызеклуэри, нэм мы и плэкларэ зыгуэрым флэнэр кьытенауэ зэрыщытыр "плызын" псалэм кьелуатэр: «"плэн, зы хьун" → "плэ-ы-зы-н" → плызын».

"Плын, плэн" глагол лэжыэкларэ зыхэту ухуэ псалэхэщ мыхэри: «плыкларэ, плырей, плыгуэ, плыплэ, плыклуэ – пляклуэ»; «плэкларэ, льэрей, плэгъуэ, плэплэ – плэплэ, пляклуэ».

"Пль" макъ зэгъутым кьытехуэкла псалэхэр зыхэту ухуэ "псалгэ зэгъут" хэм теухуа шапхэщ мыхэри: «"гьущл, плын(н)" → гьущыплэ; "хьэку, гьэплын(н)" → хьэкугэплэ; "жьэгъу, плын(н)" → жьэгуплэ – жьэгуплэ; "плыкларэ, лей" → плыкларэ лей → плыклей»; «"унэ, иплэ(н)" → унэиплэ – унаплэ; "плэкларэ, лей" → плэкларэ лей → плэклей».

"Пль" макъ зэгъут мыхэнэр "бзэм зэрыхэлэжыыхьклэрэ ухуэ псалгэхэр".

"Пль" макъ зэгъутыр занщлэу "макъ зэгъут глагол"у бзэм зэрыхэхьар гурылуэгъуэщ, икли "плъ" макъ мыхэнэр зыхэзыубыдэ псалгэщ ахэри, "плъ"ыр бзэм зэрыхэлэжыыхь щыклэр "плын, плэн" псалгэхэм я мыхэнэкларэщ. Аращи, мыбдежым "плъ" макъ зэгъут мыхэнэр бзэм зэрыхэлэжыыхь ухуэ псалгэхэу зи гугъу тцлынухэр икли "плын, плэн" псалгэхэм кьытехуэклауэ лытапхэщ.

Дэтхэнэ гуэрым и теплэрэ ифэр клуэцкларэ зэрызэщлэплэ щыклэращ кьэзыгэхьури, зы теплэ зилэу зи гугъу тцлыр а теплэр кьызэришта щыклэклэ кьэплыкларэ зилэращ. Икли зы теплэри зэрылаагуэр нэр зэрыплэкларэщи, теплэр илаагуэн папщлэ нэри "плын" глаголу мэлажэр. Аращи, зы теплэри, ар зэрылаагуэри "плын" луэхугуэжлэрэщ, ауэ "теплэ" жыхуэтлэр ар зи теплэм и лэжыэкларэ кьыгэщлэращи, ар кьызэрыгэщлэ щыклэр зыхэзыщлэфыну лэжыэкларэ "плын"ыгэ зилэу шыплэм дежщ нэм а теплэри щылаагуэр. "Теплэ"

лэужыгыгуэхэри мыпхуэдэу "пльын" лүэхум зэрытеухуаклэрэ "плъ" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэхэмклэщ къызэрылуатэр: «теплъэ, плъыфэ; плъыжъ, цыплъ, гъуаплъэ, гъуэплъафэ».

"Плъ" макъ зэгүэтым бзэм "префикс – суффикс кьалэн" хигъзэщцыхькьым.

"ПІ" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖЪЭ МАКЪ ЗЭГУЭТХЭР:

«ПЦІ; ПЦІ; ПКЪ, ПКІ; ПЛІ».

"П" тхыпкъ зэрыхэт щыклэу тхами, "пІ" макъым кыкълэбькълэу макъхэмклэ къэхьуа макъ зэгүэтхэщ мыхэри, "пІ" макъ мыхьэнэ эффектыр абы кыгуэхьэ макъхэмклэ зэрыгъэащцлэ щыклэу къэхьуа макъ зэгүэтхэщ. Ар щыхьуклі, "пІ" макъклэрэ къежъэу ухуэ "макъ зэгүэт"хэм я мыхьэнэр "пІ"ым кыкълэбькълэу макъым и мыхьэнэр зэрыплрэ плэ зэрыгъуэтращ.

"ПцІ" макъ зэгүэтыр.

"ПцІ" макъ зэгүэтым кыитехьуклі "макъ зэгүэт псалъэ"р.

"ЦІ" макъ мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, щылэм хэдзыныгъэрэ мышылэм теухуа мыхьэнэ зилэращи, абы "пІ"ыр зэригъэлажъэу ухуэ "пцІ → пцІ" макъ зэгүэтыр щылэгъуэрэ къэхьуа къеклуэклын хуейуэ щытым емызэгъ лүэхум теухуа мыхьэнэ зилэращ. Мыпхуэдэ лүэхугъуэу цыхум гулътэ зыхуишлар занщлэу къызэрылуатэ "макъ зэгүэт псалъэ"у утыку кыхьауэ жылэпхэщ **"пцы"ри**, зы макъ зэгүэту "пцІ"ыр утыку къызэрихьари мыпхуэдэнщ. "Пцы"р къэхьуа-къэщцым емызэгъэрэ мыпэжыр (цы) зэрыплрэ плэ зэрыгъуэтыр къызэрылуатэ псалъэщ.

"ПцІ" макъым кыитехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжъыхьыр: макъ кыыныхьэу кыитехьуклыжэ псалъэхэр, псалъэ кыыныхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"ПцІ" макъ зэгүэтым кыитехьуклі "макъ зэгүэт псалъэ"р кыыныхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжъыхьу ухуэ псалъэхэм деплынщ.

"Пцы"р щымылэрэ къэмышьум теухуауэ щытрэ мыпэжращи, щымылэрэ къэмышьуауэ щыт мыпхуэдэр зэхэлъхьэн зэрыхуейри гурылуэгъуэщ. Ар зэхэзылътхьэфынури щылэм щышу мышыр зыху псэушхьэ лъэпкыу щыт цыхуращи, цыхур пцлы зэхэзылътхьэф зы псэушхьэщ. Цыхум хуэлуарэ дэтхэнэ зы псэушхьэм хузэфлэмыкыну пцлы зэхэлъхьэныр лүэхугъуэ псыгъуэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, плы зэхэлъхьэныр къызэрылуатэри мыпхуэдэщ: «пцы упсын».

Къэмышьуарэ щымылэр пэжу кыщыхьунрэ шыгъэхьун лүэхугъуэри "пцы"р зыхэту ухуэну глаголклэрэ къызэрылуэтапхьэр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу ухуэ глаголхэщ мыхэр: «къэпцлэн, къэгъэпцлэн».

Щылэгъуэрэ къэхъу къэщым емызэгърэ мыпэжу щытращ пцлыри, апхуэдэ щыклэ зилэури "пцлы"м хуэклэуэныгъэу (н) къызэрылуатэ мы псалъэри "пцлы"р бзэм зэрыхэлэжьыхьым къыклэлъыкълэуу къызэрыхъуар гурылуэгъуэнщ: «нэпцл»; «"нэпцл" зыхэтэ ухуа зы "псалъэ зэгъуэт"щ мыри: "гъын, нэпцл" → гъынэпцл».

"Пцл" макъ зэгъуэтым къытехъукла "макъ зэгъуэт псалъэ"р зыхэтэу ухуэ "псалъэ зэгъуэт"хэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Пцлы упсын"ыр цыхум хуэлуащи, мыпхуэдэмклэ лэзэ цыхухэри щылэщ. Ахэр зэрылътэри "пцлы упсын" псалъэ къытехъуклыж мы "псалъэ зэгъуэт"клэрэщ: «"пцлы, упсы(н)" → пцлыупс»

Цыхур пцлы зыупсыф псэушхъэщи, абы пцлы зэхэлъхъэн джэклүклэхэри илэщ. Мыпхуэу "пцлы" макъ псалъэр зыхэт "псалъэ зэгъуэт"щ мыр: «"пцлы, пцлы" → пцлырыпцл».

"Пцл" макъ зэгъуэт мыхъэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Пцлы"р мыпэжрэ мызахуэращи, ар къэмыхъуарэ мышлауэ щытрэ мыхъу-мышцлэу, зэрыхъун хуеиплэми имытращ. Цыхур зызхуапэрэ щыгъын хабзэ зилэращи, зы цыхум зыри щымыгъынрэ зимыхуэпауэ щытыныр мыпэжрэ мызахуэу зэрилътэтрагъэнщ апхуэдэр "пцланэ"у щилътатар.

Зэрыхъун хуейуэ зэрыщымытрэ ужыгъуэи зимылэу еужыхыгъуэу лътатапхъэхэри "пцл" макъ мыхъэнэклэрэ къызэрылуэтапхъэр гурылуэгъуэнщ. Икли зы пкъыгъуэ зилэу щылэр тклүатклягъэу щылэклэ зилэм елыгътауэ нэхъ ужъа щылэгъуэу лътатапхъэщи, зы пкъыгъуэр тклуным зэрыхуэклэрэ и быдагъэр зэрыклэудымрэ, тлэтлагъэ зилэхэри "пцл" макъ зэгъуэт мыхъэнэклэрэ ухуэ псалъэхэм къалуатэр: «зэхэпцлэн; лыпцлэ, хупцлынэ, пцлапцлэ».

Зи клүэцлыр мыпхуэдэу пцлапцлэу зэрыщытрагъэнщи, зэхэтлэтлэныгъэ зилэ зы пхъэщхъэмышхъэ лэужыгъуэри мыпхуэдэщ къызэрылуэтар: «кыпцлэ».

Тклякляуатлагъэ зилэр яутхрэ зыгуэрым тыраутхуэ зэрыщытым хуэдэ луэхур пцлапцлагъэрэ тлэтлагъэ зилэм теухуауэ зэрыгъэзащлэри "пцл" макъ мыхъэнэклэрэ ухуэ псалъэхэмклэщ къызэрылуатэр: «упцлын, еупцлын, дэупцлэн, теупцлэн, жьэдэупцлэн, щлэупцлэн, къуэупцлэн, хэупцлэн».

"Пцлы"р щылэгъуэм зыхидзрэ щымылэ пэлытэу щыту мышылэри зэрылътэ макъ мыхъэнэ "цл"ым "плэ" хуэхурэ ар зэры"пл"ыр зи мыхъэнэщи, мыпхуэдэ мыхъэнэ зилэ "пцл" макъ зэгъуэтыр икли щымылэ пэлытэу щылэгъуэ зилэм и теплэрэ и плыфэр зэрылътэ "флыцлэ"м хуэдэнри къызэрылуатэ псалъэр зэрыхуэф макъ зэгъуэтщ: «къэрапцлэ».

"Пцл" макъ зэгъуэтым бзэм "префикс – суффикс къалэн" хигъэзэщлэхьыктым.

"Пщl" макъ зэгүэтыр.

"Пщl" макъ зэгүэтым кыитехьукl "макъ зэгүэт псалъэ"хэр.

"Пl" эффектър "щl"ыклэрэ лъабжьэу ухуэ "макъ зэгүэт"ыр "пщl"ыращи, абы и мыхьэнэр гурылүгьуэщ: "пл"ыклэрэ "щl", "пл"ыныгьэу "щl". "Пl" макъымрэ "щl" макъ мыхьэнэм кыитехьукlа "пщl" макъ зэгүэт мыхьэнэр налүэщи, "щl" макъ мыхьэнэр зэрыплрэ плэ зэригьуэтращ, е нэгьуэщлү жыплэмэ, плырэ плэ зыгьуэт щлгыуэрэ щлагьэращ. Аращи, "пщl" макъ зэгүэт мыхьэнэр абы хэт макъхэм (пл-щl) я мыхьэнэм теухуащ: "пл" макъыр бзэм зэрыхэт "плын"рэ "плэ" псалъэ мыхьэнэклэрэ "щl" макъыр бзэм зэрыхэт "щлы, щлын, щлэн" псалъэ мыхьэнэхэр зэрыгьэзащлэращ "пщl" макъ зэгүэтым и мыхьэнэр.

Аращи, "щлы, щлын, щлэн"ыр "плын"рэ "плэ"клэрэ зэрыгьэзащлэращ "пщl" макъ зэгүэт мыхьэнэми бзэм хигьэзэщыхьыр. Икли, ар (пщl) зы "макъ зэгүэт"у утыку кыизэрихьари мыпхуэдэ лүэхугьуэхэр кьэлүэтэн папщлэрагьэнщ. "Пщl" макъ зэгүэтыр занщлэу "макъ зэгүэт псалъэ"у зэрыхуа щыклэри **"пщлы"**р зи глаголыпкь **"пщлын - кьэпщлын"** псалъэхэу жылпхьэщи, ар цыхум щхьэпэ хуэху е нэхьыбэуи и шхыныгьуэу щытхэр зыпыт кьэклыгьэм кыпычынрэ зэхуэхьэсын лүэхугьуэщ.

"Пщl" макъ зэгүэтыр утыку кыизэрихьа щыклэри мы кьэта "макъ зэгүэт псалъэ"хэр зытеухуа лүэхугьуэр зэрыгьэзащлэ щыклэр кьэлүэтэн папщлэу зэрыщытыр гурылүгьуэщ. Мы псалъэхэр утыку кыщыхьари мыпхуэдэ лүэхугьуэр япэу кыщыхьурауэ зэрыщытынур гурылүгьуэнщи, ари кьэщыпынрэ кьэпщлын лъэхьэнэу зэрыщытыр гурылүгьуэщ.

Мыбы нэмыщl, вэн-сэн лүэхугьуэм теухуауэ кьэклыгьэхэм я лъабжьэрэ я щлагьым ехьэллауэ гьэзащлэ лүэхугьуэхэри **"пщлы, пщлэ"**р зи глаголыпкь **"пщлын, пщлэн"** псалъэхэмклэщ кыизэрылүэтари, ахэри "пщl"ым кыитехьукlа "макъ зэгүэт псалъэ"хэу бзэм хэхьащ.

"Щлын, щлэн" лүэхугьуэм теухуауэ плэ зыгьуэтар, икли мыпхуэдэ щлеин зилэхэри "пщl" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ кыизэрылүэтапхьэр гурылүгьуэнщи, мыпхуэдэхэр **"пщлэ"**уэ зы "макъ зэгүэт псалъэ"уэщ кыизэрылүэтарэ бзэм зэрыхэхьар. Зыгуэрыр зэрагьэлаплэр абы "пщлэ" зэрыхуащлэращ, икли зыгуэрым и "уасэ"ри абы и **"пщлэ"**у зэрылгытэклэрэ "пщлэ" псалъэр бзэм холэжыхьыр.

"Бжэн" лүэхугьуэр цыхум кыигьэунэхурэ бжыгьэхэри щилытэм щыгьуэ, лэпэбжэклэу япэу кыыригьэклүэклэ лүэхугьуэри лэхуамбэхэр зэрыбжарэ зэрыхуа щыклэу, мы ищлам плэ зэригьуэта щыклэу **"пщлы"**уэщ зэрилгытари, ари зы "макъ зэгүэт псалъэ"у ухуащ. "Пщl" макъ зэгүэтым кыитехьукlа макъ зэгүэт псалъэхэр бзэм зэрыхэлэжыхьым иужь дьдэу кьэхьуауэ жылпхьэщ зы бжыгьэцлэу щыт **"пщлы (10)"**р бзэм зэрыхэхьар.

"Пшл" макъым кыитехъукла **"макъ зэгүэт псалъэ"**хэр бзэм зэрыхэлэжыыхыр: макъ кыыныхъэу кыитехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыыныхъэу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

Япэу **"пшл"** макъ зэгүэтым кыитехъукла **"макъ зэгүэт псалъэ"**хэр кыыныхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхыклэрэ ухуэ псалъэхэм шыгыуазэ дыхуэхъунш.

"Пшлын, кьэпшлын" лүэхур зэрыгъэзащлэ шлыклер кыызэрыгъэлабгъуэ макъклэрэ зэрыхуэжу утыку кыхъа глаголхэмрэ кьатехъукл псалъэхэм теухуа шапхъэщ мыхэр: «кьэпшлын, зэдэпшлын – зэдэпшлэн, кыызэдэпшлын – кыызэдэпшлэн»; «пшлаклуэ – кьэпшлаклуэ, кьэпшлыгъэ, кьэпшлыгъуэ, кьэпшлэр, кьэпшлырей».

Мы "кьэпшлын" псалъэ мыхъэнэм теухуауэ жылэпхъэщи, адыгэбзэм тхъэмпэхэр икли "пшлэщ"уи кьелуатэр. Мыпхуэдэу илгыта тхъэмпэхэр цыхум и шхыныгъуэ лэужыгъуэу кыипшыу шытахэрагъэнт, ауэ нобэ "пшлэщ" зыхужилэхэр мыпхуэдэу зэхигъэклыжкыым.

Къэклыгъэ лъабжъэ гъэщэбэн лүэхугъуэу "пшлын, пшлэн" глаголхэр зэрыгъэзащлэ шлыклер кыхъэшу ухуэжа глаголхэмрэ кьатехъукл псалъэхэм теухуа шапхъэщ мыхэр: «ипшлэн – ипшыыхын, лупшлэн – лупшыыхын, гуэпшлэн – гуэпшыыхын, дэпшлэн – дэпшыыхын, дэпшлэн – зэдэпшлэн, шлэпшлэн – шлэпшыыхын, клэрыпшлэн – клэрыпшыыхын, хэпшлэн – хэпшыыхын»; «пшлаклуэ, пшлэгъуэ, пшлэр, пшлэрей».

Зы бжыгъэцлэу шыт "пшы"р кыыныхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхым теухуа шапхъэщ мыхэр: «пшлэ, пшланэ, епшланэ, епшланэрей».

"Пшлэ" макъ зэгүэт псалъэр кыыныхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхы ухуа псалъэхэм теухуа шапхъэщ мыхэр: «пшлэшхуэ, пшлэгъуэ, пшлагъэ».

"Пшл" макъ зэгүэтым кыитехъукла **"макъ зэгүэт псалъэ"**хэр зыхэту ухуэ **"псалъэ зэгүэт"**хэми деплынш.

"Пшлын – кьэпшлын" глагол лэжъэклэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхъэщ мыхэр: «"кхъужь, пшы(н)" → кхъужьыпшл – кхъужьыпшлэ; "пхъэгуль, пшлын" → пхъэгульыпшл – пхъэгульыпшлэ – пхъэгульапшлэ; "мылэрысэ, пшлын" → мылэрысыпшл – мылэрысыпшлэ – мылэрысапшлэ».

"Пшлын, пшлэн" глагол лэжъэклэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэхэри кьэтхынш: «"джэш, пшы(н)/пшлэ(н)" → джэшыпшл – джэшыпшлэ; "нартыху, пшы(н)/пшлэ(н)" → нартыхупшл – нартыхупшлэ; "хадэ, пшы(н)/пшлэ(н)" → хадэпшл – хадэпшлэ».

Зы бжыгъэцлэу шыт "пшы"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхъэщ мыхэр: «"пшы, зы" → (пшы-кы-зы) → пшыкыуэ; "пшы, бгъу" → (пшы-кы-бгъу) → пшыкыубгъу; "пшы, и" → пшлэ и → пшлэи → пшлей»; «"пшы, пшы" → пшырыпшл»; «"цыух, пшы" → цыхуипшл; "шы, пшы" → шипшл».

"Пщлэ" макъ зэгүэт псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" щапхъэи къэтхьынщ: «"нэхъыбэ, пщлэ" → нэхъыбапщлэ; "пщлэ, бэ" → пщлэбэ; "цыху, пщлэ" → цыхупщлэ; "пщлэ, пщлэ" → пщлэрапщлэ».

"Пщлэ"р икли щэн-кэщэхун лүэхугъуэм теухуауэ зыгуэрым уасэу ищлри къызэрылуатэ псалъэщи, мыпхуэдэ еджэклэклэ "пщлэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" щапхъэхэри къэтхьынщ: «"шы, пщлэ" → шыпщлэ; "вы, пщлэ" → выпщлэ».

"Пщл" макъ зэгүэт мыхъэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Пщл" макъ зэгүэт мыхъэнэр "щлын, щлэн" лүэху ллэужьыгъуэхэм плэрэ лъабжьэ хуэхъуныгъэу лъытапхъэщи, мыпхуэдэщ "щлын, щлэн" лүэхугъуэрэ щлэныгъэр зэрыунэтлрэ зэрыужьым лъабжьэ хуэхур: «упщлэ, упщлэн, еупщлын, щлэупщлэн; упщлэж».

Аращи, упщлэр щлэнрэ зэгъэщлэным, щлэныгъэм лъабжьэ хуэхъуу зэрыужь щхъэусыгъуэщ, икли упщлэ ехьэлэнрэ зыгуэрым щлэупщлэныгъэу нобэ нэхъыбэу "джэнджэщ"у бзэм щызеклэуэм и адыгэбзэри "упщлэж"щ.

Упщлэр лъабжьэ зыхуэхъуу лэжьыгъэ зыгъуэт щлэнрэ щлэныгъэклэ нахуэ хъури "пщл" макъ зэгүэт зыхэту ухуэ псалъэмклэщ къызэрылуатэри, зы ужьыгъуаплэу ухуэ упщлэр зытеухуа лүэхур зытетрэ зэрыужьыр ужьыгъуэпэрэ ужьыгъуаплэ (лү) лъэныкьуэклэрэ къэгъэлъэгъуауэ "пщл" макъ зэгүэт мыхъэнэклэрэ лажьэу къолуатэр: «лупщл».

Зыгуэр щлыным плэ зэритращ абы и уэзыр зэрысклэрэ и лэпкълъэпкъым бахъэрэ псы къызэрытыриклутэри, мыри "пщл" макъ зэгүэтклэрэ къежьэу ухуэ псалъэхэмклэщ къызэрылуатэр. "Щлын" лүэхур кыхь хъурэ къыщыпыщэм деж, ар зэрыплклэрэ (пщл) зэрыунэтлым къыгъэхуращ пкъыгъуэм гъуээрэ бахъэ къыхихуу щыщидзэри, ари тклэупсу щлыфэм тырешлэр: «пщлэнтлэн, пщлэнтлэпс; пщлэнтлэ».

"Щлы"рэ абы плэ зэригъуэт "пщл"ыр зыдэщылэм зыгуэрхэр зэрыгъэзащлэр гурылүэгъуэщи, зыгуэрхэр иплэ икл зэпытрэ аргуэру плэ зэригъуэтыж щыклэу гъэзащлэхэри "пщл" макъ зэгүэт мыхъэнэклэрэ къызэрылуэтэфынуур гурылүэгъуэнщ. Мыпхуэдэщ зыгуэрым ифэр зэрызэщлэплэрэ зэрызэхъуэкл щыклэклэ зэрыщлурэ зэрылыдыр къызэрылуатэ псалъэхэр зэрыухуэри, иплэ икыныгъэрэ зэхъуэкыныгъэ зэрилэ щыклэклэ тклэуаткылагъ зилэхэр къыщывэмрэ щызэхэпщлэжклэ къызэрыкьуалъэри къызэрылуатэ псалъэхэри мыпхуэдэщ. Мы лүэхугъуэитлри къызэрылуатэ псалъэхэр зэхуэдэщи, мыбыхэм теухуа щапхъэщ мыхэр: «пщыпщлын, къэпщыпщлын, зэхэпщыпщлэн».

Зы щыплэрэ зы лэпкълъэпкъым зыгуэр флэлъхьэнрэ флэхын лүэхугъуэри а щыплэр плэ хуэхъуныгъэу "пщл" макъ мыхъэнэклэрэ къызэрылуэтапхэр гурылүэгъуэнщ. "Пщл" макъ зэгүэт мыхъэнэр мыпхуэдэу гъэзащлэ лүэхугъуэхэм теухуа глаголхэм суффикс къалэн

зэрыхуигъээшлалхээр гурылуэгъуэщи, мыбы теухуа шапхъэхэр илбабжъэклэ къэтхьынщ. Мыпхуэдэу префиксиалу ухуа глаголхэщ мыхэр: «пщлэхэлхьэн, пщлэхэлхьын, пщлэхэхын, пщлэхэдзын».

Зыгуэрыр зыгуэрым и гушчылуэрэ и щыфлэм къытенэн луэхугъуэри "пщл" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ къызэрылуэтэфынур гурылуэгъуэныщи, мыпхуэдэу ухуа псалъэщ мыхэр: «клэрыпщлэн, зэклэрыпщлэн, тепщлэн, хэпщлэн, зэхэпщлэн».

Мы псалъэхэр зытеухуа луэхугъуэм и пхэнджащи, зыгуэрыр зыклэрыпщларэ зытетым къыклэрычын луэхугъуэр зытеухуа щыплэр къээзыгъэлабгъуэ макъхэр префиксу къыпыхьэрэ "у"клэрэ гъэпсыжа "пщл" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэхэм къалуэтэфри, ар а щыплэм зэриклэри "кл" клэухклэрэ мэгъэлабгъуэр: «теупщыклын, клэрыупщыклын».

Зы пкъыгъуэр а зэрыщитрэ зэрышлэм игъэклын луэхугъуэри мы къэта шапхъэхэм хуэдэ лэжъэклэ зилэ псалъэхэмклэ къолуэтэфри, "у"клэ къежъэрэ "пщл" макъ зэгүэтклэрэ къеклуэклэ луэхугъуэр зытеухуам теклыныгъуэ зэрыгъэзащлэри "тэ" клэухклэрэ къэгъэлабгъуауэ ухуэ псалъэхэмклэ къолуатэр: «упщлэтэн, хэупщлэтэн, зэхэупщлэтэн».

"Щын, щлэн"ым плэ зэригъуэтри, абы ещхьу гъэзащлэри, зы "щы"плэм теухуа луэхугъуэхэри "пщл" макъ зэгүэтклэрэ къызэрылуэтэфу псалъэхэр зэрыхуэр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу лытапхъэщ жейгъуэм гъэзащлэ пэлытэу цыхум илабгъухэри "пщл" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ ухуа псалъэхэмклэщ къызэрылуатэр: «епщыхьын, пщыхь, пщыхьэплэ».

"Пщл" макъ зэгүэтым и мыхьэнэр гурылуэгъуэщ, икли ар бзэм зэрыхэлэжыхьыклэрэ зэхуэмыдэ бзэ мыхьэнэуэ лытапхъэхэр утыку къызэрихьэм теухуа шапхъэхэри къэтхьащи, зы щы лэужыбгъуэу щыт дэтхэнэ гуэрыр цыкы-цыкыуу зэгүэгъэжыныр а щы лэужыбгъуэр зыдитыплэм тегъэклыныгъуэ зэрылбытэклэрэ "упщлэтэн" глаголклэрэщ къызэрылуатэр.

Мыбы нэмышл, зыгуэрым и хуэбагъэр игъэклүэдэ "щылэ"плэм хуэклүэныгъэ зэригъуэтыр къызэрылуатэри "пщл" макъ зэгүэт зыхэту ухуэ зы псалъэклэрэщ. "Щылэ"плэм хуэклүэныгъэрэ къыхуэклүэныгъэр икли "пшыщлэн" псалъэмкли къызэрылуатэр гурылуэгъуэщи, зи хуэбагъэр зыгъэклүэдэ "щылэ" хьууэ щидзэрэ "пшыщлэ"ныгъэм хуэклүэныгъэри къызэрылуатэу мы зи гугъу тщы псалъэр зэрыхуа щыклэу макъхэр я мыхьэнэрэ къалэнклэрэ зэрызэхъуэклэрэ зыр зым иплэ зэриуэ щыклэу утыку къызэрихьэм гулгытэ хуэтщынщ: «щылэплэклэ ун → пл-щылэ-лун → у-плщылун → упщылун»; «пшыщлэн → у-пшыщлэ-лун → упщылун; пшыщлэн → пшыщлэ ун → у-плщлэ-лун → упщылун».

"Пщл" макъ зэгүэтым "префикс – суффикс къалэн" игъэзащлэхэр.

"Пщл" макъ зэгүэт мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, абы къылуатэ щыплэр "щы"м къызэрылуатэм хуэдэу лупщлэ пыухытыкла зы щыплэжым. Абдежыр зы щыплалэщи, "пщл"ыр мыпхуэдэ мыхьэнэклэрэ префикс

щыхьуклэ, лүэхур абы зэрилгытэклэрэ кыызэреклукыр икли зы "х"ыплэм щызэрыгъэзащлэр кыхьэщу, "хэ"ри абы кыкклэлтыкылуэу глаголым префикс хуохъужыр: «пщлэ-хэ».

Мыр префикс зыхуэхъуу ухуэж глаголхэм теухуа шапхъэхэр ди "макь глагол"хэм теухуауэ кьэтхьынщ: «пщлэхэин, пщлэхэун, пщлэхэуэн, пщлэхэлун, пщлэхэлуэн, пщлэхэсын – пщлэхэсыхьын, пщлэхэдзын, пщлэхэдын, пщлэхэдэн, пщлэхэтлын, пщлэхэтлэн, пщлэхэжын – пщлэхэжыхьын, пщлэхэжэн, пщлэхэжбын, пщлэхэжээн, пщлэхэщын, пщлэхэщэн, пщлэхэщлын - пщлэхэщлыхьын».

"Пкь" макь зэгуэтыр.

"Пкь" макь зэгуэтым кыитехьукл "макь зэгуэт псалъэ"р.

"П"ым кьежъаплэрэ кьэхьуплэ зи мыхьэнэ "кь" макь кыкклэлтыкылуэу ухуэ "пкь" макь зэгуэтым и мыхьэнэр кьэхьуплэрэ кыызхэхьукыплэу зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ. Ар мы и макь мыхьэнэклэрэ бзэм занщлэу **"пкьы"**уэ бзэм зы "макь зэгуэт псалъэ"у кыигъэщла макь зэгуэтщ.

"Пкьы" макь зэгуэтым кыитехьукла "макь зэгуэт псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыхьыр: макь кыныхьэу кыитехьукыж псалъэхэр, псалъэ кыныхьэу ухуэ "псалъэ зэгуэтхэр".

"Пкьы" макь зэгуэт псалъэр кыныхьэу макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьыу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхъэщ мыхэр: «пкьыгъэ, пкьыгъуэ, пкьышхуэ, пкьылтэ, лъэпкь, жэпкь».

"Пкьы" макь зэгуэт псалъэм и мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, зы лъэуэ зэпкьырыувам зы "пкьы" зэрилэнур гурылуэгъуэнщ. Ар щыхьукли, мыпхуэдэхэр кызылуэ дэтхэнэ зы псалъэм "пкьы"р клэух хуэхъуу бзэ лэжыэклэрэ псалъэхэр кыызэрыхьунури гурылуэгъуэнщ. "Пкьы"р клэух зыхуэхьуну псалъэхэр икли щылэцлэхэрауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, **"пкьы"** макь зэгуэт псалъэ зыхэту ухуа мыпхуэдэ **"псалъэ зэгуэт"хэр** щылэцлэ лэужыгъуэу щыт ди "макь псалъэ"хэм теухуауэ кьэтхьынщ: «"лэ, пкьы" → лэпкь; "лу, пкьы" → лупкь; "сэ, пкьы" → сэпкь; "цлэ, пкьы" → цлэпкь; "дзэ, пкьы" → дзэпкь; "гу, пкьы" → гупкь; "дэ, пкьы" → дэпкь; "тлы, пкьы" → тлыпкь; "жэ, пкьы" → жэпкь; "чы, пкьы" → чыпкь; "чэ, пкьы" → чэпкь; "куэ, пкьы" → куэпкь; "кьу, пкьы" → кьупкь; "кьуэ, пкьы" → кьуэпкь; "кхэ, пкьы" → кхэпкь; "кхьуэ, пкьы" → кхьуэпкь; "ху, пкьы" → хупкь; "лъэ, пкьы" → лъэпкь; "лы, пкьы" → лыпкь; "ллы, пкьы" → ллыпкь; "пэ, пкьы" → пэпкь; "вы, пкьы" → выпкь; "нэ, пкьы" → нэпкь».

"Пкь" макь зэгуэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Пкьыгъуэ зилэу ухуэныгъэри, зи пкьыгъуэр зэбгырыхуныгъэри "пкьы" псалъэр зыхэтрэ абы теухуауэщ кыызэрыуатэри, префикс

кьалэну мыпхуэдэ лэжьэклэм теухуа шапхьэхэр илѳабжьэклэ кьэтхьынщ, ауэ мыбдежым мыпхуэдэу ухуэ глаголыщлэхэм теухуа шапхьэхэр кьэтхьынщ: «пкьырылтын, пакьырытын, пакьырыхын, пакьырыхун, пакьырыхуэн; зэпкьырылтын, зэпкьырытын, зэпкьырыхын, зэпкьырыхун, зэпкьырыхуэн».

Зы "макь зэгүэт псалъэ"ущ нэхьыбэу "пкьы"р бзэм зэрыхэлэжьыхьыр, ауэ "пкьы"уэ шытыныр зи мыхьэнэу лэжьэклэ зэригүэт "пкьэ"р шхьэж зы псалъэу шымытрэ зы "макь зэгүэт"у зэрыщытыр гурылуэгүэуэщи, мы и макь зэгүэт мыхьэнэкларэ "пкьэ"р клэухуэ зэпкьырыуэ псалъэхэри щылэщ: «щыпкьэ».

"Пкь" макь зэгүэтым "префикс – суффикс кьалэн"у игъэзащлэхэр.

Зы лүэхугүэр зы пакьыгүэм кьызэреклэуклыр а лүэхугүэр кьызэрылуатэ глаголым "пкьыры"р префикс зэрыхуэхуэклэрэщ кьызэрылуэтэжри, мыпхуэдэу префиксиал глаголхэр мэхуэжыр. Мыпхуэдэ шапхьэхэр ди "макь глагол"хэм зыхуэигүэхэм теухуауэ кьэтхьынщ: «пкьырыин, пакьырыун, пакьыруэн, пакьырылун, пакьырылуэн, пакьырысын, пакьырыдзын, пакьырыджэн, пакьырыдэн, пакьырытлын, пакьырытлэн, пакьырыжын, пакьырыжэн, пакьырыжьэн, пакьырыщлэн, пакьырышэн, пакьырычын, пакьырычэн, пакьырыклын, пакьырыхун, пакьырылтын, пакьырылэн, пакьырывэн».

"Пкьы"ыр зи клэухуэ ухуэ псалъэхэр "псалъэ зэгүэт"у зэрыщытыр гурылуэгүэуэщи, апхуэдэхэм теухуа шапхьэхэри ипэклэ кьэтыгъэххэщ.

"Пкл" макь зэгүэтыр.

"Пкл" макь зэгүэтым кьытехьукл "макь зэгүэт псалъэ"р.

"Пл"ырэ "кл"ым зэдаухуэ "пкл" макь зэгүэтыр иплэм икыныгъэ мыхьэнэ зилэрщи, макьыбзэ лэжьэклэм хуэныкьуэ щыхуэхьум деж, мыпхуэдэ лүэхугүэхэр кьызэрылуэтэн гугъэклэ бзэм кьыгъэщла зы псалъэу "пклын, пклэн" глаголыпкь "пклы, пклэ"уэ кьэхьуа "макь зэгүэт псалъэ"у утыку кьыхьауэ лытапхьэщ.

"Пкл" макь зэгүэтым кьытехьукла "макь зэгүэт псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макь кьытыхьэу кьытехьуклыж псалъэхэр, псалъэ кьытыхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"Пкл" макь зэгүэтыр бзэм зэрыхэхьа "пклын, пклэн" "макь зэгүэт глагол"хэр зэрыгъэзащлэ щлыклар кьэзыгъэлыагьуэ макьхэр кьыпыхьэу ухуэж глаголхэщ мыхэр: «ипклын – ипклэн, лупклын – лупклэн, гъэпклын – гъэпклэн, гуэпклын – гуэпклэн, дэпклын – дэпклэн, тепклын – тепклэн, жьэдэпклын – жьэдэпклэн, щлэпклын – щлэпклэн, кьэпклын – кьэпклэн, кьуэпклын – кьуэпклэн, хэпклын – хэпклэн, хуэпклын – хуэпклэн, хэпклын – хэпклэн, флэпклын – флэпклэн, нэпклын – нэпклэн».

"Пклэн" глагол лэжбэклар кыпыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьу ухуа псалъэ шапхьэщ мыри: пклэлъей».

"Пкл" макъ зэгуэтыр бзэм зэрыхэхьа мы *"макъ зэгуэт глагол"* лэжбэклэ зыхэту ухуа *"псалъэ зэгуэт"* хэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «"пклэ(н), пклэ(н)" → пклэрапклэ, пклэрэпклэн; "пклэ(н), уэ(н)" → пклауэ; "гу, пклэ" → гупклэ; "нэ, щлэпклэ(н)" → нэщлэпклэ».

"Пкл" макъ зэгуэтыр бзэм зэрыхэлэжыхьыр абы кытехьукла "пклын, пклэн" псалъэхуэщи, и макъ мыхьэнэклэрэ *"бзэм зэрыхэлэжыхьыкларэ ухуэ псалъэ"* щылэжьым.

"Пкл" макъ зэгуэтым бзэм *"префикс – суффикс кьалэн"* и хигъэзэщыхькьым.

"Пл" макъ зэгуэтыр.

"Пл" макъ зэгуэтым кытехьукл "макъ зэгуэт псалъэ"р.

Зи макъ мыхьэнэр гурылуэгъуэу щыт "пл"ым зыгуэрыр зэрыхьун хуеиплэм хуэклуэныгъэр кызылуэ "пл" макъыр кыкклэпкыклуэжу ухуэ "пл" макъ зэгуэтым и мыхьэнэр зэрыхьун хуей хьуарэ плэ зыгъуэтам теухуауэ жылэпхьэщ. Мыпхуэдэ мыхьэнэ зилэ "пл" макъ зэгуэтыр занщлэу зы "макъ зэгуэт псалъэ"у бзэм зэрыхэхьар *"плы"*уэщи, ар мы и мыхьэнэклэрэ зы щылэгъуэ ужыгъуэ лэнатлэр кызырэлуатэ псалъэщ.

Цыухум "бжэн" луэху кыгъэунэхуа нэужь, мы утыку кыхьагъэххэ "плы" макъ зэгуэт псалъэр зы бжыгъэм теухуауэ зерихьэу щлэдзащи, нобэ бзэм зы "макъ зэгуэт псалъэ"у зэрыхэтыр зы бжыгъэцлэуш *"плы"р* ("4" бжыгъэ).

"Пл" макъ зэгуэтым кытехьукла "макъ зэгуэт псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжыхьыр: макъ кыпыхьэу кытехьуклыжэ псалъэхэр, псалъэ кыпыхьэу ухуэ "псалъэ зэгуэтхэр".

"Пл" макъ зэгуэтым кытехьукларэ зы бжыгъэцлэу щыт "плы" макъ зэгуэт псалъэр кыпыхьэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьы ухуэ псалъэхэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «пллэ, плланэ, епланэ, епланэрей, пллимэ».

"Пл" макъ зэгуэтым кытехьукла "плы" макъ зэгуэт псалъэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгуэт" шапхьэщ мыхэри:

«"плы, плы" → плырыплл»; «пщы, плы" → (пщы-клуэ-ы-плы) → пщыклуплл; "тлощл, пшы" → тощлиплл; "шэ, плы" → щиппл».

"Пл" макъ зэгуэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхьыкларэ ухуэ псалъэхэр".

"Пл" макъ зэгуэтым кытехьукла "плы" макъ зэгуэт псалъэр бзэм зы бжыгъэцлэуш нобэ зэрыхэлэжыхьыри, ари зи лъабжьэу "пл" макъ зэгуэт мыхьэнэклэрэ кэхьуа псалъэхэри бзэм зэрыхэтыр гурылуэгъуэщ. Аращи,

мы псалъэхэм хэт "плл" макъ зэгүүтыр зы бжыгъэцлэу щыт "пллы"ым (4) зэрытемыухуар гурылуэгъуэщ: «уплэнщын, теуплэнщлэн».

"Плл" макъ зэгүүт зыхэтү ухуа псалъэ гүэрхэр "плл" макъ зэгүүтыр утыку кызызрыхьам теухуа, хьэмэрэ зы бжыгъэцлэу "пллы"м теухуа, ар налуэ дыдэу лыытапхъэкъыми, мыпхуэдэ щапхъэщ мыхэр: «пллэ, пллэлу».

"Плл" макъ зэгүүтым бзэм "префикс – суффикс кьалэн" хигъээцлэхькъым.

"Б" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖЪЭ МАКЪ ЗЭГУЭТХЭР:

«БЗ; БДЗ; БГЪ, БГЪУ; БГ; БЖ, БЖЪ; БЛ».

"Бз" макъ зэгүүтыр.

"Бз" макъ зэгүүтым кыитехъукл "макъ зэгүүт псалъэ"хэр.

"Б" макъыр "зэрелъыта ужьыгъуэ" зи мыхьэнэщи, абы "з" макъ кыыпыхъэжу ухуэ "бз" макъ зэгүүтыр "зэрелъыта ужьыгъуэм езыр" мыхьэнэ зилэращ. Мыпхуэдэу ухуа "бз" макъ зэгүүтыр зэрелъыта ужьыгъуэ зилэм езыр зэрылътэ мыхьэнэ зилэращи, ар дэтхэнэ гүэрыр кызызрыхьурэ хьууэ зэрызеклэуэм лъабжъэ хуэхьуращ. Мы псалъэм ипкъ иткли, "бз" макъ зэгүүтыр "хьу"м и пхэндж мыхьэнэ зилэу лыытапхъэщи, ар хьур кызытехъуклрэ хьуурэ клуэр зэрызеклэуэ щыклэри зэрылътэ макъ мыхьэнэ зилэрщ; икли хьур зэрыхьуну хьуа нэужьри зэрылътэращи, абыи кыыпыщэнэу хьугъуэри кызытехъуклыну лъабжъэращ.

Ар мы кызызрыхьуа щыклэклэ бзэ лэжъэклэм занцлэу зы "макъ зэгүүт псалъэ"у хэтщи, "бзы"р зэрелъыта ужьыгъуэм езырауэщ адыгэбзэм зэрилъытари, ар кызытехъуклыпхьэрэ кызытехъуклыплэу щытыр кызызрыхьуатэ "макъ зэгүүт псалъэ"щ. "Бз"ыр зы макъ зэгүүтү япэ "бзы"р зэрылътэ мы макъ зэгүүт псалъэуи утыку кыихьэуэ жылэпхъэщ.

Зэрелъыта ужьыгъуэ зи мыхьэнэ "макъ зэгүүт псалъэ"у щыт "бзы"р зы лъабжъэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, ар кызытехъуклыпхьэрэ кызытехъуклыплэу зэрыщытым нэмыщл, икли кьэхьурэ хьуурэ зеклэуэри зэрызеклэуэ щыклэри кызызрыхьуатэ макъ зэгүүт мыхьэнэщ. Аращи, абы и клуэтэгъуэрэ лъабжъэрыклэуэ щыт дэтхэнэ гүэрэри адыгэбзэм кызызрыхьуатэр зы "макъ зэгүүт псалъэ"у "бзэ"уэщ. Зэрелъыта ужьыгъуэу щытым езыр "бзы"уэщ кызызрыхьуатэри, мыпхуэдэ лъабжъэрыклэуэклэ зилэр кызызрыхьуатэ "бзэ"р дэтхэнэ гүэрыр зэрызэккырыуварэ ухуэу зэрызеклэуэри кызызрыхьуатэ псалъэу, мыпхуэдэ зеклэуэклэре зыужьыныгъэ зилэ дэтхэнэ гүэрым и "логие"у зэрыщытыр гурылуэгъуэщ.

Псэущхьэхэм я зы лъэныкьуэ лъэпкыыр нэхь лъабжъэ лъэныкьуэу зэрыщытым папщлэрагъэнщи "бзы"уэщ зэрылътытар. Дэтхэнэ гүэрыр зэрызеклэуэ щыклэу и лъабжъэрыклэуэклэр "бзы" клуэтэгъуэу "бзэ"уэ зы

"логие"ши, а нэхь логие зэгъэпэшу лытапхээрэ цыхум кыыргъэлык макъхэмклэ ухау "псэлъэбзэ"ри щхъэжу "бзэ"уэщ зэрылгытар.

Дэтхэнэ зы лүэхум и логиер гъэпсынрэ ар зэрыухуэну щыклэм зы лъабжэ етын лүэхугъуэри, зыгуэрыр лэнатлэ лэнатлэу зэпкырыхыжын лүэхугъуэри "бзы, бзэ"клэрэ зэрыгъээщлэпхээр гурылүэгъуэщи, "бзы, бзэ"р "макъ зэгүэт псалъэ"хэу аргуэру "бзын, бзэн" глаголыпкыгу бзэм холэжыыхьыр.

"Бз" макъым кыитехъукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхьыр: макъ кыытыхъэу кыитехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыытыхъэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"Бз" макъ зэгүэтым кыитехъукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр кыытыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъу ухуэ псалъэхэм щыгуазэ дыхуэхъунщ.

"Бзы" макъ псалъэр кыытыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъэ щапхъэ къэтыхъынщ: «бзыгъэ».

"Бзэ"р япэрауэ "логие" зи мыхъэнэ "макъ зэгүэт псалъэ"ши, кыытыхъэ макъклэрэ бзэм хэлэжыыхъу кыитехъукл псалъэхэм теухуа щапхъэу лытапхъэщ мыхэр: «къабзэ, хабзэ»; «убзэн, еубзэн».

Щылэгъуэ зилэр кызырэыхъурэ зэрызэхэлгыр кызырэылатэраш "хабзэ"ри, дэтхэнэ гуэрым и къэхъуклэрэ зэрыщылэклэм мыпхуэдэу зы хабзэ зэрилэр гурылүэгъуэщ. Нытлэ, дэтхэнэ щылэ гуэрыр мыпхуэдэу и "хабзэ"клэ кызырэылатэпхъэри гурылүэгъуэнщ: «математикэ хабзэ, физикэ хабзэ, биологие хабзэ»; «псэущхъэ щылэклэ хабзэ»; «цыху хабзэ, Адыгэ хабзэ».

"Логие" зи мыхъэнэ "бзэ"м кыытыхъэ макъхэмклэ кыитехъукл щапхъэу мы къэтахэм щыщ "убзэн, еубзэн" псалъэхэр нэхьыбэу псэлъэбзэм теухуауэ зэрызеклэрэ гурылүэгъуэ зэрыхъури гулытапхъэщ. Ауэ мы псалъэхэм кыитехъыкыж "псалъэ зэгүэт"у лытапхъэ мы щапхъэхэр "псэлъэбзэ" зи мыхъэнэуэ зэрыщытыр гурылүэгъуэщ: «бзэрэбзэн {"бзэ(н), бзэн"}; бзэрабзэ, убзэрэбзэн, убзэрабзэ».

Мы псалъэхэм кызырагъэлыагъуэщи, "логие"р зэрылгытэ "бзэ"мрэ зы логие щапхъэфлыу зэрыщытклэрэ "псэлъэбзэ"р щхъэжу "бзэ"уэ зэрылгытар икыуклэ зпыщлэныгъэ зилэ псалъэхэщ. Икли бзэ лэжыэклэм зыдыхэплыагъуэ щыплэр куэдым деж, - нэхьыбэуи псэлъэн лүэхугъуэм щытеухуам щыгуэ-, зэхэгъэклыгуафлэ кыпщыхъукым. Сыт щхъэ жыплэмэ, мыпхуэдэ логиер зэрыгъэзащлэр псалъэклэрэщи, псэлъэнри зы "логие"у "бзэ" лэужыгъуэщ, икли "бзэ"уэщ щхъэжу кызырэылатэр. Мыпхуэдэ зы щапхъэщ мыри, ар псэлъэнклэрэ гъэзащлэу зы логие лэужыгъуэу "бзэ" макъ псалъэр кыытыхъэ макъклэрэ бзэм хэлэжыыхъу ухау зы псалъэщ: «гыбзэ».

"Бзын, бзэн" макъ зэгүэт глаголхэр зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлыагъуэ макъ кыытыхъэу ухуэж префиксиал глаголхэм теухуа щапхъэхэмрэ, апхуэдэ лүэхугъуэм теухуахэри кызырэылатэ псалъэхэр

шапхьэу къэтхьынщ: «ибзын - ибзэн, лубзын - лубзэн, гуэбзын – гуэбзэн, дэбзын – дэбзэн, тебын – тебзэн, щлэбзын – щлэбзэн, клэрыбзын – клэрыбзэн, къэбзын – къэбзэн, къуэбзын – къуэбзэн, хэбзын – хэбзэн, хуэбзын – хуэбзэн, пыбзын – пыбзэн, флэбзын – флэбзэн, нэбзын - нэбзэн»; «тебзэ, щлэбзэ; бзыпхьэ, бзэр, дэр-бзэр».

"Бз" макъ зэгүэтм къытехъукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми деплбынщ.

Псэушхьэ лъэпкъ лъэныкъуэр зэрылгытэ "бзы" псалъэ зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэ къэтхьынщ: «"хьыджэ, бзы" → хьыджэбз; "бзы, лъхугъэ" → бзылъхугъэ; "цыху, бзы" → цыхубз; «"кхьуэ, бзы" → кхьуэбз; "шы, бзы" → шыбз; "хьэ, бзы" → хьэбз».

"Бзэ" макъ зэгүэт псалъэр "логие" зи мыхьэнэу зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт" шапхьэщ мыхэр: «"тхьэ, бзэ" → тхьэбзэ; "лүэху, тхьэбзэ" → лүэхутхьэбзэ; "лүэхутхьэбзэ, щы(н)" → лүэхутхьэбэщ! → лүэхутхьэбэщлэ».

Мы шапхьэхэм изакъуэкъыми, "бзэ"р логие мыхьэнэ зилэу, дэтхэнэ зы псалъэм къыпыхьэу, а псалъэр зытеухуа лүэхугуэ логьер къызэрылүэтэнур гурылүэгъуэнщ. Аращи, "псалъэн" лүэхугуэр зы логие ллужыгъуэу къызэрылүатэри "псалъэбзэ"ущ: «"псалъэ, бзэ" → псалъэбзэ».

Дэтхэнэ гуэррэ лүэхугуэм, ар утыку къызэрихьарэ икли зэрылажбэм зы логие зэрилэр гурылүэгъуэщи, мы къэта шапхьэу "псалъэн"ым зы логие зэрилэу "псалъэбзэ"у къызэрылүатэм хуэдэу, "логие" зи мыхьэнэу лгытапхьэ "бзэ"р клэухуу зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт" шапхьэ къэхьыныр гугъукъым: «"математикэ, бзэ" → математикэбзэ; "физикэ, бзэ" → физикэбзэ; "шимикэ, бзэ" → шимикэбзэ; "биологие, бзэ" → биологиебзэ; "антропологии, бзэ" → антропологиибзэ».

"Псалъэбзэ"р щхьэжу "логие" жыхуалэм и зы шапхьэфлщи, ар щхьэжу "бзэ"уэ зэрылгытар гурылүэгъуэщ. Мыпхуэдэу лгытарэ "псалъэбзэ" къырилүэу зеклэу "бзэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхьэщ илабжэкклэ къэтахэри, ахэр икли "логие" мыхьэнэуи зэрылгытапхьэрэ зэреджапхьэр гулгытапхьэщ: «"хьуэхьу, бзэ" → хьуэхьубзэ; "жэ, бзэ" → жэабзэ; "хьуэр, бзэ" → хьуэрыбзэ; "хьуэн, бзэ" → хьуэнэбзэ; "усэ, бзэ" → усэбзэ; "гьы(н), бзэ" → гьыбзэ; "щлагъ, бзэ" → щлагъыбзэ; "щаклэу, бзэ" → щэклэбзэ».

Сытми зы логие зилэу зэрыщытыр гурылүэгъуэщи, "логие" зи мыхьэнэклэрэ "бзэ"р зыхэту ухуэф "псалъэ зэгүэт"ыр зэрымымащлэм хуэдэжу, щхьэж "псалъэбзэ"р къызэрылүатэ "бзэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэри мащлэкъым. Икли мыпхуэдэу "бзэ" макъ зэгүэт псалъэ зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэр "бзэ"м и мыхьэнитл лъэныкъуэкли зэреджапхьэри гурылүэгъуэнщ: «"Адыгэ, бзэ" → адыгэбзэ; "Уырыс, бзэ" → урысыбзэ; "Тырку, бзэ" → тыркубзэ; "Хьэрып, бзэ" → хьэрыпыбзэ».

"Бз" макъ зэгуэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Мы иужьрей шапхьэхэр "псалъэбзэ" гуэрхэр кызырэылатэу "бзэ" псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгуэт" хэщ, ауэ мы псалъэхэм икли "бзэ" р зы "логие" у узэреджэфынури гурылуэгъуэщи, "бзэ" р логие мыхьэнэклэрэ клэух зыхуэхъу псалъэр "а езырыжу зэрыщыт" рэ "и логие лъэщу зэрыщыт" клэрэщ зэреджапхьэр: «Адыгабзэ (: Адыгэ дыдэ, АдыгэфI); Урысыбзэ (Урыс дыдэ, фIыуэ Урыс)». Мыпхуэдэу клэух зыхуэхъу псалъэм и логиер утыку кызырэырилхьэ щыклэу "бзэ" м игъэзащIэр суффикс къалэну лъытапхьэщи, мыбыхэм илъабжьэклэ и гугъу щытщIынщ.

"Бз" макъ зэгуэт мыхьэнэр гурылуэгъуэщ, икли мы и мыхьэнэклэрэщ ар псалъэбзэм зы псалъэу "бзы" уэ зэрыхэхьари, "бз" макъ мыхьэнэ клэутэгъуэрэ "бзы" псалъэбзэ мыхьэнэ клэутэгъуэуи лъытапхьэу зы псалъэщ икли "бзэ" псалъэр. Ар щыхьуклэ, "бз" макъ зэгуэт мыхьэнэр бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэр икли "бзы, бзэ" псалъэхэр бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэу зэрылтытапхьэри гурылуэгъуэщ. Аращи, мыбдежым "бз" макъ зэгуэт мыхьэнэ лэжьэклэу ухуауэ лъытапхьэу кышщытыну псалъэ шапхьэхэр икли "бзы, бзэ" псалъэхэмрэ "бзын, бзэн" глаголхэр бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэуи еджапхьэщ.

Мы псалъэм зэрэзэгъщи, зы псэущхьэ лъэпкъ лъэныкъуэр кызырэылатэ "бзы" уэ щымытми, гулъытэ зилэрэ гупщысэ кызпкъырыкл псэущхьэмрэ – нэхьыбэуи цыхум хуэфашцэу- гулъытэныгъэрэ гупщысэныгъэ зилэ Iуэхугъуэри "бзы" макъ псалъэ мыхьэнэм зэрырекIуклэрэ "бз" макъ зэгуэт мыхьэнэклэрэщ зэрылгытэрэ кызырэылатэр: «губзыгъэ, губзыгъагъэ».

"Бзы" макъ зэгуэт псалъэмрэ "бзын" глагол мыхьэнэ зилэу "бз" макъ мыхьэнэклэрэ къэхъуауэ лъытапхьэщ мы псалъэри: «ныбз».

Мыпхуэдэу "бзы, бзэ, бзын, бзэн" псалъэхэм я мыхьэнэ лъэныкъуэклэ еджапхьэу щытрэ "бз" макъ зэгуэтыр бзэм зэрыхэлэжыхьхьклэрэ къэхъуэ лъытапхьэ псалъэхэр мащIэкьым. Аращи, "бз" макъ зэгуэтыр бзэм зэрыхэлэжыхьхьклэрэ къэхъуарэ "бзы" макъ псалъэм хуэдэу лъабжьэ мыхьэнэ зилэу, къэхъунум лъабжьэ хуэхъуныгъэ зи мыхьэнэуэ, лъабжьэрыкIуэклэ зи мыхьэнэуэ, зэрызекIуэрэ зэрыужьым ехыжу лъабжьэ хъужыныгъэ зи мыхьэнэуэ "бз" макъ зэгуэтклэрэ ухуа псалъэхэщ мыхэр: «убзын, убзыхун, бзыщIын, убзыщIын, бзэхын, убзэхын, бзэщIын, бзэхъун (бзэ-хьы-уэ-н)».

Нэхугъэ къэзыщIыр "фотон" жыхуалэ атом лъабжьэ пкъыгъуэ цыкIурауэщ физикэ щIэныгъэм зэрылгытэри, адыгэбзэм нэхугъэ къэзыщIыр зэрызекIуэрэ зэрызэхэлъри зи мыхьэнэр гурылуэгъуэ къытхуэхъуа "бз" макъ зэгуэтыр зэрыджущ (и) кызырэылатэр: «бзий: нэху бзий, дыгъэ бзий, мафIэ бзий».

Льэтэфу шыт псэушхьэ лъэпкьыр адыгэбзэм зэрилгытари "бз" макъ мыхьэнэ е "бзы" псалъэ мыхьэнэ ужыгыгуэуш (у): «бзы-у → бзу».

Псэушхьэм и зы лъэныкьуэ лъэпкьыр "бзы"уэ щлэлгытар а лъэныкьуэр лъабжьэу зэрыщытрагъэнщи, мыпхуэдэ лъабжьэ зы мыхьэнэкларэ "бз" макъ зэгуэтыр клэух зыхуэхъу псалъэ мыхьэнэр лъабжьэрылажьэу кызызрылуатэу ухуа псалъэш мыр: «дыгъурабз».

"Бз" макъ зэгуэтым "префикс – суффикс кьалэн"у игъэзащлэхэр.

"Дыгъун" луэху зы хабзэ хьуарэ ар зы хабзэу зы лъабжьэ зыгуэтараш мы иужрей щапхьэм кылуатэри, зыгуэрыр мыпхуэдэ зы луэхугъуэклэ зэрылгытэр а луэхугъуэр кызызрылуатэ псалъэм "бз" макъ зэгуэт кыпыхьэжу зэрыщытынур гурылуэгъуэш. Аращи, мыпхуэдэ игъуэ псалъэхэм "бз" макъ зэгуэтыр зы суффиксу кызызрыпыхьэфынури гулытапхьэш. Ауэ нобэ мыпхуэдэ щыклэкклэ "бз" макъ зэгуэт суффикскларэ ухуауэ шыт адыгэбзэ псалъэу нэгъуэщл щапхьэхэм урихьэлэкьым. Мыбы папщлэщи, мыбдежым мыпхуэдэ щапхьэ кьэдмыхь щхьэ, "бз" макъ зэгуэтыр мыпхуэдэ суффикс кьалэн игъэзэщлэну зэрыщытрэ зэрыхушлэкьури гулытапхьэш.

"Бзэ"р логие зы мыхьэнэщи, ар клэух зыхуэхъу псалъэм и мыхьэнэр и логиеклэ кызызрылуатэм теухуа щапхьэхэр ипэклэ кьэташ. Зы логиеер икли а гуэрым езырауэ зэрылгытапхьэри гурылуэгъуэнщи, логие макъ мыхьэнэ зилэ "бзэ"р псалъэхэм суффикс зэрыхуэхъуфынури гурылуэгъуэнщ. Ар щыхьукли, "бзэ"р суффиксу кызыпыхьэ псалъэр езырыжу, езыр дыдэу, езырыщэу кьэлуатэ мыхьэнэ мэхуэри, а псалъэм и нэхь щапхьэфлыу кьолуатэр. Аращи, "бзэ" суффиксыр кызыпыхьэ псалъэ мыхьэнэр лъэщыгъэ зилэрэ а нэхь щапхьэфл зы мыхьэнэуэ мэхуэжыр. Дэтхэнэ зы псалъэм "бзэ"р суффикс хуэхъуу псалъэхэр мыпхуэдэу зэрылэжьыфынур гурылуэгъуэш, ауэ мыпхуэдэ лъэжьэкклэ лъытэныр нэхь зыхуэиугъуэр плыфэхэрауэ зэрыщытынур гурылуэгъуэнщи, плыфэцлэхэм "бзэ" суффиксыр кыпыхьэу зэрылажьэм теухуа щапхьэхэр кьэтхьынщ. Ауэ "бзэ"р суффикс хуэхъун зыхуэфашэ плыфэцлэхэр икли лъабжьэ мыхьэнэ зилэу шытын зэрыхуейри гулытапхьэш: «гъуэжьыбзэ, хужьыбзэ, плыжьыбзэ, флыцлабзэ; нэхубзэ, клыфлыбзэ; флейбзэ, кьабзабзэ; куубзэ, чэнжыбзэ; клыхьыбзэ, клэщлыбзэ; псыгъуабзэ, псынщлабзэ; щэхубзэ, хуэмыбзэ».

"Бдз" макъ зэгуэтыр.

"Бдз" макъ зэгуэтым кыитехьукл "макъ зэгуэт псалъэ"хэр.

Зэлытэныгъэ ужыгыгуэ зы мыхьэнэ "б"ым дзын глаголыр кызытехьукл "дз" макьклэрэ лажьэу ухуэ "бдз" макъри мы кызызрыхьуам езэгъ мыхьэнэ зилэ "макъ зэгуэт"щ. Ар кызызрыхьуа щыклэри зытеухуа луэхугъуэхэр кызылуэ "макъ зэгуэт псалъэ"у утыку кыхьа "бдзы,

бдз"раш. "Бдзы"уэ щытрэ "бдзы"гэ зилэраш "бдзэ"м кылуатэри, тлури зэхуэдэ луэхугуэщ зытеухуар.

"Бдз" макъ зэгүэтым кыитехъукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхьыр: макъ кыыныхъу кыитехъуклыжэ псалъэхэр, псалъэ кыыныхъу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

"Бдз" макъ зэгүэтым кыитехъукла "бдзы, бдзэ" макъ зэгүэт псалъэхэр кыыныхъу макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхъу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхъэщ мыхэр: «зэгуагъэклыну пкыыгуэм дадзэр кызырэлуатэ псалъэщ "бдзумэ"р; "бдзэжъей"ри "бдзэ" зытет псэущхъэ ллэужыгыгуэр кызырэлуатэ псалъэу лытапхъэщ».

Ауэ зы бдзэжъей лъэпкыри "бдзэ"уэщ зэрылгытари, "бдзэжъей" псалъэм и этимологии лъабжъэр "бдзэ" псалъэрауэ лытапхъэмэ (бдзэ-жъей), "бдзэжъей"р кызтехъукла псэущхъэ лъэпкыры зы бдзэжъей лъэпкыгу щыт "бдзэ"рауэ лытапхъэщ.

"Бдз" макъ зэгүэтым кыитехъукла "макъ зэгүэт псалъэ" зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт" шапхъэщ мыхэри: «"вэ(н), бдзэ" → вабдзэ; "нэ, бдзэ" → набдзэ».

"Бдз" макъ зэгүэт мыхъэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Бдз" макъ зэгүэт мыхъэнэр бзэм зэрыхэлэжьыхъу щыклэу лытапхъэу къэхъуа зы шапхъэщ илъабжъэклэ къэта псалъэри, ар икли "бдзы" макъ зэгүэт псалъэр кыыныхъу макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхъу ухуа зы псалъэуи лытапхъэщ: «бдзумэ».

"Бдзумэ"р "бдзы" лэмэпсымэ ллэужыгыгуэщи, зыгуэрыр зэгуагъэклын папщлэ зэрахъэ лэмэпсымэр зэрылгыта мы псалъэр а зэгуагъэклыну дурэшым зэрауэнклэ (уэ-ы → у) щхъэпэ (мэ) "бдзы"р кызырэлуатэ щыклэу ухуа зы псалъэу лытапхъэщ.

"Бдз" макъ зэгүэтым бзэм "префикс – суффикс кълэн" хигъэзэщ/ыхькъым.

"Бгъ" макъ зэгүэтыр.

"Бгъ" макъ зэгүэтым кыитехъукл "макъ зэгүэт псалъэ"хэр.

Зэлытэныгъэ ужыгыгуэ зы мыхъэнэ "б"ыр лъабжъэхэ зы мыхъэнэ "гъ"ыклэрэ лажъэу утыку кыхъэ макъ зэгүэт "бгъ"ыр. "Гъ" макъ мыхъэнэр зэрыгурылуэгъуэу, абыклэ лажъэу утыку кыхъа "бгъ" макъ зэгүэтыр занщлэу бзэм псалъэ хэмышъухъакъым. Ауэ "бгъ"ым и клуэтэгъуэрэ икли "б"ым "гъ"ым и клуэтэгъуэр кызырэпыыхьклэрэ ухуэ "бгъэ"р зы "макъ зэгүэт псалъэ"у мэхуэри, ар псэущхъэ ужыгыгуаплэ лэплэпкыры кызырэлуатэ псалъэщ.

Зы лэпкълэпкь "бгъэ"р псэущхэм и гупэмклэ зэрыщылэрэ лъэщагъи зи теплъэщи, псэущхэ гупэрэ ужьыныгъэ лъэныкъуэри зы "макъ зэгүэт псалъэ"у аргуэру **"бгъэ"**уэщ зэрылгытэрэ кызырэлыуатэр.

Зы бзу лъэпкьри **"бгъэ"**уэщ бзэм кызырэлыуатари, ар лэпкълэпкьыу бгъэшхуэ зэрилэм папщлэрагъэнщ мыпхуэдэу зэрылгытари, ар **"бгъэ"**уэ зэрылгытар иужьклэу зэрыщытри гурылуэгүэнщ.

"Бгъ" макъыр зэлгытэныгъэ ужьыгъуэ (б) лъабжьыхэщи (гъ), мы и мыхъэнэклэрэ абы ужьыныгъэ зэрымилэнур гулгытапхъэщ. Аращи, ужьыгъуэ зымыгъуэтыр кызырэлыуатэ **"макъ зэгүэт"**уэщ **"бгъ"**ыр зэрыхэлэжьыхъыр: зи лъхуэныгъэр зыгъэклэуадэрэ зимылэ псэущхэбзыр **"бгъы"**уэ щытуэ (э) кызырэлыуатэри, мыпхуэдэу къэхъуа **"макъ зэгүэт псалъэ"**щ **"бгъы-э → бгъэ"**р.

"Бгъ" макъым кыитехъукла **"макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжьыхъыр:** макъ кыыныхъуэ кыитехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыыныхъуэ ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

"Бгъ" макъ зэгүэтым кыитехъукла **"макъ зэгүэт псалъэ"хэр кыыныхъуэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхъу ухуэ псалъэхэм** теухуа шапхъэхэр къэтхынщ.

Зы лэпкълэпкьыцлэу щыт **"бгъэ"**м кыыныхъуэ макъклэрэ ухуэж псалъэхэщ мыхэр: «**"бгъэж, бгъэшхуэ, бгъэгу, бгъафэ, бгъакъэ"**».

Зы псэущхэ лъэпкьыр кызырэлыуатэ **"бгъэ"** макъ зэгүэт псалъэр кыыныхъуэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхъу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхъэщ мыхэри: **"бгъэж, бгъэшхуэ"**.

"Бгъ" макъ зэгүэтым кыитехъукла **"макъ зэгүэт псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"**хэми деплынщ.

Зы лэпкълэпкьыцлэу щыт **"бгъэ"**р зыхэту ухуа псалъэ зэгүэт шапхъэщ мыхэр: «**"джэд, бгъэ"** → джэдыбгъэ; **"мэл, бгъэ"** → мэлыбгъэ; **"шы, бгъэ"** → шыбгъэ»; «**"бгъэлгубэ"**р **"бгъэ"**м телъ лыфлэр кызырэлыуатэ щыклэу ухуа зы **"псалъэ зэгүэт"**у зэреджапхъэри мыпхуэдэуэ: бгъэ-лы-гу-бэ → бгъэл-гу-бэ → бгылыгу-бэ»; **"бгъэ, лупхъуэ(н)"** → бгъэ лупхъуэ → бгъэлупхъуэ; **"бгъэ, телъы(н)"** → бгъэтелъ; **"бгъэ, (и)щлэн"** → бгъэрыщлэ».

Зы псэущхэцлэу щыт **"бгъэ"**р зыхэту ухуа **"псалъэ зэгүэт"** шапхъэщ мыхэр: «**"бгъэ, ху(жь)"** → бгъэху; **"бгъэ, щхъуэ"** → бгъащхъуэ; **"бгъэ, шыр"** → бгъэ шыр → бгъэшыр».

Лъхугъэ зимылэ псэущхэр зэрылгыта **"бгъэ (бгъы-э)"**р зытеухуар кызырэлыуатэу бзэм зэрыхэлэжьыхъынур гурылуэгүээнщи, мыпхуэдэхэри **"псалъэ зэгүэт"**у зэрыщытынур гурылуэгүээнщи: «**"мэл, бгъэ"** → мэлыбгъэ; **"жэм, бгъэ"** → жэмыбгъэ».

"Бгъ" макъ зэгүэт мыхъэнэр **"бзэм зэрыхэлэжьыхъыклэрэ ухуэ псалъэхэр"**.

"Бгъэ"р гупэ лъэныкъуэу зэрыщытрэ лъэщагъ теплъэ зилэращи, мыпхуэдэу зэрылгытэклэрэ гупэ лъэныкъуэмклэ екъунрэ ужьыныгъэри

"бгъ"м теухуарэ кытехъукла псалъэхэмклэщ кызырылатэр. Ауэ абы икли зэрелыта ужыгъуэу гъээщлэныгъуэ "б-гъэ" макъ зэгүэт мыхъэнэкли зреджапхър гурылуэгъуэнщи, лъэныкыуитри зыхэзыубыдэу ухуа псалъэхэщ мыхър: «бгъэрын, бгъэрыклуэн, ебгъэрыклуэн, бгъэрыклуэ».

Мы псалъэхэр зы лэпкълэпкыщлэу щыт "бгъэ" псалъэм и мыхъэнэм егъэщхыныгъэклэ кытехъукл псалъэхэращ. Мыпхуэдэу лытапхъэщи, "бгъэ"р гупэ лъэныкыуэу зы щыплэр кызырылатэ псалъэу зэрыщытым ипкъ итклэ, апхуэдэ зы щыплэм теухуауэ гъэзащлэ луэхугъуэхэри "бгъэ"р префикс зыхуэхуэ глаголклэрэ кызырылатэпхъэр гурылуэгъуэнщи, "бгъэ"р префикс кълэнклэрэ глаголхэм кызырыпыхъэм теухуа щапхъэхэри илбабжэклэ къэтхынщ. Зыгуэрым и гупэ щыплэр "бгъэ"уэ зэрылътэклэрэ мыпхуэдэм щыдэгъэзащлэр (д) кыгъэлъагъуэу префиксиал глаголу щлэуэ ухуэхэри щылэщи, мыбыхэм теухуа щапхъэхэри мыбдежым кыщытхынщ: «бгъэдэлъын, бгъэдэтын, бгъэдэсын, бгъэбэхын, бгъэдэхуэн».

Псэущхъэ гунаплэр зэрылътэ лэпкълэпкыщлэщ "бгъэ"ри, мыпхуэдэу къепщэрэ лъэщагъи зилэ "жы"р зэрылътэ псалъэщ мы илбабжэклэ къэтари, ар икли жыр "б-гъэ" макъ мыхъэнэклэрэ зэрелыта ужыгъуэу зэрыгъэзащлэри кызырылатэу ухуауи еджапхъэщ: «жыбгъэ».

Псэущхъэм лъхугъэ зэрымлэныгъэр "бгъы-э → бгъэ"уэ зэрылътар гурылуэгъуэщ, ауэ и кълэнынр зымыгъэзащлэ лэпкълэпкъ гуэрхэри мы (бгъы-э → бгъэ) "макъ зэгүэт мыхъэнэ"клэрэ кълэлатэу псалъэхэр мэхуэр: «набгъэ (икли "нэ, бгъэ"у зы "псалъэ зэгүэт"уи лытапхъэщ)».

Мылхуэ псэущхър кызырылатэ "бгъэ (бгъы-э)"р зы "макъ зэгүэт псалъэ"у бзэм зэрыхэхъам нэмыщл, и макъ мыхъэнэклэрэи бзэм зэрыхэлэжыхъыр гулытапхъэщи, мы къэта щапхъэм ещхъ мыхъэнэклэрэ "бгъ" макъ мыхъэнэр бзэм зэрыхэлэжыхъым теухуа щапхъэщ мыхэри: «гу ебгъэн, игу ебгъэн, губгъанэ, губгъуанэ щын»; «къэрабгъэ, шынэ къэрабгъэ».

"Бгъ" макъ зэгүэтым бзэм "префикс – суффикс кълэн" хигъээщлыр.

Зы пкыгъуэм и гупэ лъэныкыуэр кызырылатэ "бгъэ"м теухуауэ гъэзащлэ луэхугъуэр "бгъэры" префиксклэрэ кълэлатэпхъэщи, мыпхуэдэ лэжъэклэр ди "макъ глагол"хэм теухуа щапхъэу кълэдгъэлъэгъуэнщ: «бгъэрын, бгъэрыун, бгъэрыуэн, бгъэрылун, бгъэрылуэн, бгъэрысын, бгъэрысэн, бгъэрызын, бгъэрыдзын, бгъэрыгъын, бгъэрыджын, бгъэрыджэн, бгъэрыдэн, бгъэрытлэн, бгъэрыщын, бгъэрыщэн, бгъэрыщлын, бгъэрыщлэн, бгъэрычын, бгъэрычэн, бгъэрыхун, бгъэрылтын, бгъэрылэн, бгъэрывэн».

"Бгъэ"р зы щыплэр зэрылътэращи, апхуэдэу лытапхъэ щыплэщ щыдэгъэзащлэ луэхугъуэхэр "бгъэ"м "дэ"ри кыкълэпкылуэу "бгъэдэ"

префиксклэрэш кызырыуатэри, мпхуэдэ шапхэхэри ди "макь глагол"хэм теухуауэ кьэтыхынщ: «бгъэдэин, бгъэдэун, бгъэдэуэн, бгъэдэлун, бгъэдэлун, бгъэдэсын – бгъэдэсыхьын*, бгъэдэсэн, бгъэдэзын, бгъэдэдзын, бгъэдэгъын – бгъэдэгъыхьын*, бгъэдэджын – бгъэдэджыхьын*, бгъэдэджэн, бгъэдэдын – бгъэдэдыхьын*, бгъэдэдэн, бгъэдэтлын, бгъэдэтлэн, бгъэдэщын – бгъэдэщыхьын, бгъэдэщэн, бгъэдэщлын – бгъэдэщыхьын*, бгъэдэщлэн, бгъэдэчын, бгъэдэчэн, бгъэдэхун, бгъэдэлэн, бгъэдэлэн, бгъэдэвын – бгъэдэвыхьын, бгъэдэвэн».

"Бгъу" макь зэгүэтыр.

"Бгъу" макь зэгүэтым кьытехьукл "макь зэгүэт псалъэ"хэр.

Макьыщ зыхэт "макь зэгүэт"щ "бгъу"ри, абы и кьэхьуклэм зыр ипэклэ кьэта "бгъ" макь зэгүэтым и ужьыгъуэу (у) кьэхьуауэ зэрылгытапхьэм нэмыщл, "б-гъу"уи кьэхьуауи лгытапхьэщ. Ар щыхьуклэ, мы кьызырыхьуа лъэныкьытлкли еджапхьэщ "бгъу" макь зэгүэтым. Аращи, зи мыхьэнэр гурылуэгъуэ кьытхуэхьуарэ ужьыныгъэ зимылэ "бгъ"ым и ужьыгъуэу (у) "бгъ-у"уэ кьэхьуа "бгъу"м и мыхьэнэр гурылуэгъуэщ. Ар "б-гъу"уэ утыку кыхьамэ, ар зэрызэлгытэныгъэ (б) ужьыгъуаплэ (гъу) зи мыхьэнэщ. Мы кьызырыхьуа щыклитым я мыхьэнэри зэрызэтэхуэр гурылуэгъуэщи, лъэныкьытлкли "бгъу" макь зэгүэтым и мыхьэнэр зэхьуэкьыщэу лгытапхьэкьым.

Мы кьэхьуклитлкли мы макьхэр зэрызэгухьа щыклэу утыку кыхьа "бгъу" макь зэгүэтыр занщлэу бзэм зы "макь зэгүэт псалъэ" хохьухьри, ар "бгъу"ращ. Мы "бгъу" псалъэр икли "бгъ"ым и клуэтэгъуэу кьэхьуа "бгъэ"ми теухуауэ кьызырылуэтэфынур гурылуэгъуэщи, зы пкыгъуэм и "бгъэ"рэ и ужьыгъуэпэр зыхэзыубыдэу абы и ужьыгъуэм и лъэныкьуэр кьызылуэ псалъэщ. "Бгъэ"м и лъэныкьытлыр зыхэзыубыдэращ "бгъ-у"уэ зэрыухуаклэрэ "бгъу"м кьылуатэр. Ар зыгуэрым и гупэрэ и ужьыгъуэпэм зызэриубгъу щыклэ зи мыхьэнэщ. Ауэ мы и мыхьэнэклэрэ кьэхьуауэ зи гугъу тщы зы "макь зэгүэт псалъэ"у щыт "бгъу"р щхьэжу бзэм щызеклэуэкьыми, кьыпыхьэ макьрэ псалъэхэмклэщ бзэм зэрыхэлэжыхьыр. Аращи, "бгъу"р зы лъэныкьуэр кьызырыуатэми, ар зи лъэныкьуэм и зы лыхьэр зэрылгытэ зы псалъэкьыми, дэтхэнэ гуэрым и "бгъу" лъэныкьуэр зытеухуарэ зыхуэджыр "и"клэрэ кьэлуатэу "ибгъу"ущ зэрылгытэр.

И лъэныкьытлрэ и бгъуитлым я зэхуакум зы зэманьгъуэ дэлъу щытыр кьызырыуатэри "бгъу"м и клуэтэгъуэу щхьэж зы "макь зэгүэт псалъэ"у утыку кыхьа "бгъуэ" псалъэращ.

И мыхьэнэр гурылуэгъуэ кьытхуэхьуа "бгъу"р щхьэжу бзэм зэрыхэмылэжыхьэрэ зи "бгъу"р "и"рэ зы псалъэклэ кьызырыуатэу

зэрыхэтыр жытлагъэххэщ. Аращи, "бгъуэ"м и лъэныкъуитыр "бгъу"уэ зэрылпытэклэрэ зыгуэрым зызэриубгъур ибгъу лъэныкъуэр зызэрыхиубыдэм зэрэзэгъклэрэ "бгъу" макъымклэщ къызэрылуатэхъри, щылэгъуэ ужыбгъуэу мыпхуэдэр къызэрылуатэ зы "макъ зэгүэт псалъэ"уи "бгъу"р бзэм хохъэр. Ар "бжэн" лүэхур цыхум къыгъэунэхуа нэужь, зы бжыгъэм (9) теухуауэщ бзэм щызеклэуэ зэрыщидзэри, мы "бгъу"р зы "макъ зэгүэт псалъэ"у бзэм зэрыхэт щыклэр зы бжыгъэцлэуш.

"Бгъу" макъ зэгүэтым къытехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжъыхьы: макъ къытыхьэу **къытехьуклыж псалъэхэр**, псалъэ къытыхьэу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

"Бгъу" макъ зэгүэтым къытехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр къытыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжъыхьу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхъэхэм деплтынщ.

Зыгуэрым и зы бгъу лъэныкъуэм теухуар къызэрылуатэу ухуа плыфэцлэ ллэужыбгъуэ псалъэхэу, къытыхьэ макъклэрэ "бгъу" макъ зэгүэт псалъэм къытехьуклыж псалъэщ мыхэр: «бгъунж, бгъундж, бгъунлъэ».

Зы бжыгъэцлэу щыт "бгъу"р къытыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжъыхьу ухуэ псалъэхэм теухуа шапхъэщ мыхэри: «бгъуэ, бгъуанэ, бгъанэрей, ебгъуанэ, ебгъуанэрей».

"Бгъуэ" макъ зэгүэт псалъэр къытыхьэ макъклэрэ бзэм хэлэжъыхьу ухуауэ лытапхъэ псалъэщ мыхэр: «бгъуэшхуэ, бгъуае»; «губгъуэ, абгъуэ (бзум и гъуэ бгъуэ ллэужыбгъуэ)».

"Бгъу" макъ зэгүэтым къытехьукла псалъэхэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэхэри къэтхынщ.

"Бгъу"р щхъэжу бзэм хэмылэжъыхьми, къытыхьэ макърэ псалъэхэм хэтци, мыпхуэдэу ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхъэщ мыр: «"бгъу, тly" → бгъуитl; "лъэныкъуэ, бгъу" → лъэныкъуэбгъу»; «лъэныкъуитlрэ "бгъуитl"ыр зыхиубыдэу къызэрылуатэр "лъэныкъуэбгъуитl"щи, мыпхуэдэу "бгъу"итl зэхуакурэ "бгъу" куэдагъэр къызэрылуэтэнэ "бгъу-э"м "бгъуэ" къызэрищынури гурылуэгъуэнщ; ари "лъэныкъуабгъуэ"щ».

Зы бжыгъэцлэу щыт "бгъу"р зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт" шапхъэщ мыхэр: «"пщы, бгъу" → пщы-кly-бгъу → пщыкlyбгъу; "бгъу, щly" → бгъушl; "бгъу, пщы" → бгъу-пщl → бгъупщl»; «"цыху, бгъу" → цыхуибгъу; "шы, бгъу" → шибгъу; "унэ, бгъу" → унибгъу».

"Бгъуэ" макъ зэгүэт псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхъэщ мыхэри: «"бгъуэ, щлагъ" → бгъуэщлагъ – бгъуэнщлагъ»; «"жъэ, бгъуэ" → жъабгъуэ; "пэ, бгъуэ" → пабгъуэ; "лэ, бгъуэ" → лэбгъуэ; "лъакъуэ, бгъуэ" → лэжъуабгъуэ – лъабгъуэ; "тхэмпэ, бгъуэ" → тхэмпабгъуэ; "щэкl, бгъуэ" → щэкlyбгъуэ».

"Бгъу" макъ зэгүэт мыхъэнэр "бзэм зэрыхэлэжъыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Дэтхэнэ зы пкыыгъуэм и зы лъэныкыуэр кызырэуатэ макъ зэгүэт псалъэщ "бгъу"ри, дэтхэнэ гуэрым мы и лъэныкыуэ ыхьэмрэ мыпхуэдэ зы лъэныкыуэр кызырэуатэри "бгъу"р кыпыыхэ макъклэрэ бзэм хэлэжыыху ухуа мы псалъэмклэщ: «ибгъу».

"Ибгъу"р зы лъэныкыуэ плыфэцлэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, щхьэжу мыпхуэдэу бзэм хэлэжыыху хэтщ. Ауэ икли дэтхэнэ гуэрым и зы лъэныкыуэри мы "ибгъу" псалъэмклэ зэрылътэр гурылуэгъуэщи, а гуэрыр кызырэуатэ псалъэр мы "ибгъу" псалъэм и "и"м иплэ иувэу а гуэрым мы ибгъу лъэныкыуэ ыхьэр кызырэуатэ псалъэ зэрыхуэнур гурылуэгъуэщ. Ауэ зы лъэныкыуэр кызырэуатэ псалъэхэми "ибгъу"р кыпыыхэу зы лъэныкыуэр зэрылътэнур гурылуэгъуэнщ: «ижьрабгъу, зэмэгурабгъу».

Мы шапхьэхэр плыфэцлэм "ибгъу" псалъэр кызырэпыхьэклэрэщ зэрыхуари, дэтхэнэ гуэрым ибгъу лъэныкыуэ ыхьэри а гурыр кызырэуатэ щылэцлэ псалъэр "ибгъу"м и "и"м иплэ зэриувэклэрэ ухуа псалъэмклэщ кызырэуатэр: «лэбгъу, лъэбгъу, дзэбгъу, жьэбгъу, щыбгъу, хыбгъу, пэбгъу, пхьэбгъу, щхьэбгъу».

Псалъэхэм я мыхьэнэм ибгъу лъэныкыуэ ыхьэр кызырэуатэ щыкылэу псалъэхэр "ибгъу"м гухьэу ухуауэ мы зы гугъу тцла псалъэхэр икли "псалъэ зэгүэт"уи зэрылътатхьэр гурылуэгъуэщ.

"Бгъу"р зыгуэрым и зы лъэныкыуэр кызылуэ псалъэщи, зы "бгъу"хэм я зэхуакум зы зэманыгъуэ зыдэлгыр зы "макъ зэгүэт псалъэ"у "бгъуэ"уэ кызырэуатэм нэмышц, зы "бгъу"хэр зэпэгъунэгъуу щытрэ зэхуэзэрэ зыуэ (зы) щытыныгъэри (зэ) "бгъу" псалъэрэ макъ мыхьэнэм кыпыыхэ "зэ" макъклэрэщ: «бгъуэ».

Ибгъу лъэныкыуэхэр зэпэжыжьэрэ зэпэгъунэгъухэри мы псалъэхэм къатехукыж псалъэхэмклэщ кызырэуатэри, ибгъухэр зэпэжыжьэу щыгу лэнэтлэхуэ убгъуар кызырэуатэр "губгъуэ"щ, нэр ибгъу лъэныкыуэмклэ гъэзауэ зэрыплъэр кызырэуатэри "нэбгъуэ"щ.

"Бгъу"р гурылуэгъуэщи, зыгуэрыр и "бгъу"итлыр зыхиубыдэу кызырэуатэри "лъэныкыуабгъу, лъэныкыуабгъуэ"ущ. Зыгуэрыр лъэныкыуабгъуу ибгъухэмклэ укыуэдиинри "бгъу" макъ зэгүэтклэрэ къэлэуэатхэ луэху ллэужыгъуэщи, "бгъу"рэ "бгъу-э → бгъуэ" макъ зэгүэт мыхьэнэ лэжьэклэ зыгъуэту ухуэ псалъэхэщ мыхэр: «убгъун: иубгъуэн, луубгъун - луубгъуэн, гуэубгъун - гуэубгъуэн, дэубгъун - дэубгъуэн, теубгъун - теубгъуэн, цлэубгъун – цлэубгъуэн, хэубгъун - хэубгъуэн».

"Бгъу"р зы лъэныкыуэу зэрыщытым кызырэгуэжклэ, мыпхуэдэ зы щыплэм щыгъэзашцлэ луэхугъуэхэр "бгъу"р зэрыгъэлыагъуэ "р"ыклэрэ ухуэж "бгъуры"р префиксу зэрылэжьэнур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ шапхьэхэр илбабжэклэ къэтхынщ, ауэ мыпхуэдэу зэрыхуэклэрэ глаголыщлэу утыку кыхьэхэм теухуа шапхьэхэр мыбдежым

кыыщытхыынщ: «бгъурытын, бгъурылтын, бгъурысын, бгъурыцын – бгъурыцын, бгъурыкхъун – бгъурыкхъуэн, бгъурыхын, бгъурынэн».

"Бгъу" макъ зэгүэтым "префикс – суффикс кьалэн"у игъэзащлэхэр.

"Бгъу"р зы лъэныктуэр кызырыуатэ псалъэщи, зы щыплэм теухуащ. Мыпхуэдэ мыхъэнэкларэ "бгъу"р "р"ыкларэ зэрыгъэлъэгъуэж "бгъуры"р глаголхэм я гъээщлэплэр къэзыгъэлъагъуэу глаголхэм префикс язэрыхуэхуфынур гурыуэгъуэщи, мыпхуэдэ шапхъэхэр ди "макъ глагол"хэм щыщхэм теухуауэ къэтхыынщ. Глагол гъээщлэкларэм теухуауэ клэух макъи къэзыщтэу ухуэжыр "*" нэгъыщкларэ къэгъэлъэгъуащ: «бгъурыин, бгъурыун, бгъурыуэн, бгъурылун, бгъурылуэн, бгъурысыхын*, бгъурызын, бгъурыдзын, бгъурыгын, бгъурыгун, бгъурыгун, бгъурыдэн, бгъурытын, бгъуратлэн, бгъурыжын, бгъурыжэн, бгъурыжын, бгъурыжэн, бгъурыцын, бгъурыцын, бгъурыцын, бгъурыцын», бгъурыщлэн, бгъурышэн».

"Бг" макъ зэгүэтыр.

"Бг" макъ зэгүэтым кытехъукл "макъ зэгүэт псалъэ"хэр.

"Б" макъ мыхъэнэр гурыуэгъуэщи, абы джыпэрэ джыныгъэфл зи мыхъэнэ "г" макъыр кыкларэу утыку кыхъэ "бг"ыр зэлытэныгъэ ужыгъуэ эффекткларэ джыпэрэ фыуэ джыгъуэу щытыныр зи мыхъэнэу жылэпхъэщ. Мыр мы и мыхъэнэкларэ бзэм занщлэу зы "макъ зэгүэт псалъэ"у **"бгы"**уэ хъащи, ар луащхэрэ луащхъэхэр ззыпх лъэагъэ зи мыхъэнэ псалъэщ.

Мыбы нэмыщл, **"бгы"** макъ зэгүэт псалъэр икйи зы псэушхъэм и пхэмрэ и пллэу зэхуакуу лъэаплэ зилэ щыплэу щыт лэпкълэпкыплэр зэрылтыгъэрэ кызырыуатэ псалъэщ.

"Бгы"р кылуатэ мы псалъэхэм дэтхэнэр япэ къэхъуами зэхухугъафлэкым, ауэ **"бг"** макъ зэгүэтыр **"бгы"р** зытеухуа мы луэхугъуэхэр кълэуэтэн папщлэ бзэм кыхъэхъуауэ жылэпхъэщ.

Зыгуэрым егъэлярэ лъэагъэ зилэу губжэ зыщлэл псалъэ желэнри кызырыуатэ "макъ зэгүэт псалъэ"у **"бгэ"р "бгэн"** глаголыпкыу бзэм хэтщи, мыр **"бгы"р** макъ псалъэхэу бзэм зэрыхъам елытауэ иужьклэ къэхъуа псалъэу жылэпхъэщ.

"Бг" макъым кытехъукла "макъ псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхъыр: макъ кыныхъэу кытехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кыныхъэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"Бг" макъ зэгүэтым кытехъукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр кыныхъэ макъкларэ бзэм зэрыхэлэжыыхъу ухуэ псалъэхэм деплэынщ.

Зы лъэагъэу луащхъэхэр зыпызыщлэ **"бгы"м** кытехъуклыж псалъэхэм теухуащ мыхэр: «бгышхуэ, бгылэ, бгыгу; бгынэн».

"Бгы"м "кьинэн" мыхьэнэ зилэу "бгы" псалъэр зи этимологиие лъабжьэу къэхьуа глаголщ "бгынэн"ыр.

Кьурэ бгыр тафэрэ губгьуэм елытауэ псэуплэкэ гугьухьыгьуэ зилэ щыплэу зэрыщытыр гурылуэгьуэщи, абдежыр зи псэульэу щытыр лъэгур зи псэульэм елытауэ мылэсэрэ мыгьэсауэ зэрылътэклэрэ кьызэрылуатэ псалъэщ мыр: «ябгэ: псэушхьэ ябгэ, псэуклэ ябгэ, ябгэ псэуклэ, ябгэ щыплэ, щыплэ ябгэ».

"Бг" макъ зэгүэт мыхьэнэр гурылуэгьуэщи, ар лүашхьитI зэзыпх лъэгаплэ щыплэр "бгы"уэ зэрылътэм нэмышI, псэушхьэхэм я пллэлүрэ я пхэ зэхуакури зэрылътэ "макъ зэгүэт псалъэ"щ. Мы и мыхьэнэклэрэ "бгы"м кьыпыхьэ макьклэрэ кьытехьуклэж псалъэхэм теухуа щапхьэщ мыхэр: «бгышэ, бгызэ».

"Бгэн" псалъэр зэрыгъэзащIэ щыклэр кьэзыгъэлягьуэ макьхэмклэ зэрыухуэжым теухуа щапхьэщ мыхэр: «ебгэн – ебгын, зэбгын – зэбгэн, зэдэбгын – зэдэбгэн, дэбгын – дэбгэн, тебгэн, щлэбгын – щлэбгэн, кьэбгэн – кьэбгэн – кьэбгын, хэбгын – хэбгэн, хуебгэн – хуебгын, флэбгэн – флэбгын, нэбгэн – небгэн – небгын»; «бгэр, бгэрей».

"Бг" макъ зэгүэтым кьытехьуклэ "макъ зэгүэт псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми деплътынщ.

лүашхьэ зэгүаку лъэгаплэ зи мыхьэнэ "бгы"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" щапхьэщ мыхэр: «"бгы, ишхьэ" → бгышхьэ; "бгы, ику" → бгыку; "бгы, иклэ" → бгыклэ; "бгы, лъапэ" → бгы лъапэ → бгылъапэ»; «"бгы, исы(н)" → бгырыс».

Псэушхьэпкьым теухуа "бгы"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа щапхьэ кьэтхьынщ: «"бгы, пхы(н)" → бгырыпх; "бгы, щлэпхэ(н)" → бгыщлэпхэ; "бгы, кьупщхьэ" → бгы кьупщхьэ → бгыкьупщхьэ».

"Бг" макъ зэгүэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Бг" макъ зэгүэтыр утыку кьызэрихьарэ и мыхьэнэр гурылуэгьуэщи, ар мыпхуэдэ лъэгаплэрэ лъэцагь зилэ джыгьуэхэр кьызэрылуатэ макъ зэгүэтщ. Ар бзэм "макъ зэгүэт псалъэ" зэрыхэхьухьам нэмышI, и макъ мыхьэнэклэрэи холэжьыхьри, мыпхуэдэ лэжьэклэхэми щыгьуазэ дыхуэхьунщ. Араши, унэ лъэгаплэу унэм ишхьэм телърэ унашхьэр зылыгьуэ щлэгъэкьуэн хуэхьур кьызэрылуатэри, зы жэшрэ зы махуэм и курыкупсери "бг" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ кьызэрылуатэу ухуэ псалъэщ мыхэр: «бгыкьу; жэшибг, мэхуибг».

Мы псалъэхэм я мыхьэнэм зэрыхэпльагьуэщи, "бг" макъ зэгүэт мыхьэнэр зыгуэрым и курэкупсу щытыр, а гуэрым и нэхьыфлыплэрэ и пщалъэр зэрылътэ щыклэуи бзэм холэжьыхьыр. Мыбы езэгь лэжьэклэу жылэпхьэщ "бг" макъ мыхьэнэклэ ухуа зы псалъэу зы цыхур шхьэжу зэрылътэрэ кьызэрылуатэри, а псалъэр цыхуэ зэхэтыклэрэ цыхугьэр кьэзгъэщI пщалъэрэ лъабжьэу зэрылътэ щыклэу къэхьуауэ жылэпхьэщ.

Араши, зы цыхур щхъж лъытэгъуэу (нэ) зэрыщытклэрэ зыхэтым кызырэщхъэщхуклэрэ (бг) и пщальэу зэрылътэклэрэ кызырэуатэ щыклэу еджапхъэщ зи гугъу тцфы мы псальэм: «нэрыбгэ».

"Бгы"р "макъ зэгъуэт псальэ"у бзэм зэрыхэлэжъыхъ щыклэр щыплэ кызылэуу зэрыщытыр гурылэуэгъуэщи, мыпхуэдэ зы щыплэм кыщеклэуэклэу лэухугъуэр "бг" макъ зэгъуэтклэрэ кызырэуатэуу глаголхэм префикс язэрыхуэхуфынури гурылэуэгъуэщ. Араши, "бгы"м хуэдэ щыплэм шыгъэзашлэ лэухугъуэр "бгыры"уэ кызырэуатэнур гурылэуэгъуээнщи, мыпхуэдэ префикс кьалэным илэабжэклэ и гугъу щытцфынщ. Ауэ мыпхуэдэ гъэзэщлэклэу глаголыщлэу утыку кыххэхэри щылэщи, мыбыхэм теухуа щапхъэщ мыхэр: «бгырылтын, бгырысын, бгырытын, бгырыцын – бгырыцлэн, бгырыгуэн, бгырыкуэн, бгырыхын, бгырынэн».

"Бг" макъ зэгъуэтым "префикс – суффикс кьалэн"у игъэзашлэхэр.

"Бгы"р зы щыплэ мыххэнэ зилэ псальэщи, абы мы и мыххэнэклэрэ "бгы"р "р"ыклэрэ кызырэуатэуу ухуэ "бгыры"р глаголхэм префикс язэрыхуэхуфынур гурылэуэгъуэщ. Мыпхуэдэу ухуэж префиксиал глагол щапхъэхэр ди "макъ глагол"хэм шыщхэм теухуауэ къэтхынщ: «бгырын, бгырун, бгырыуэн, бгырылун, бгырылэуэн, бгырысын, бгырызын, бгырыдзын, бгырыгын, бгырыгун, бгырыдэн, бгырытлэн, бгырыжын, бгырыжэн, бгырыжын, бгырыжэуэн, бгырыщын, бгырыщлэн, бгырыщын, бгырыщлэн, бгырышэн, бгырыкын, бгырыкыуэн, бгырыхун, бгырылэуэн».

"Бжъ" макъ зэгъуэтыр.

"Бжъ" макъ зэгъуэтым кытехуэклэу "макъ зэгъуэт псальэ"хэр.

"Б"ым увылэгъуэ имылэу хъэрычэт мыххэнэ зилэ "жъ"ыр кыкылэуэу ухуэ "бжъ" макъ зэгъуэтыр "зэлытэныгъэ эффектклэрэ хъэрычэт" зи мыххэнэщи, ар зытеухуам мыпхуэдэр хэзыщыхэрэ кызылэуатэу хыщлэрэ зэхуэкыныгъэм хуэзыгъаклэу лэухугъуэхэр кызырэуатэу бзэм хэлэжъыхынщ. Мыпхуэдэ лэухугъуэхэр кызырэуатэу къэхуа макъ зэгъуэтщ "бжъ"ыр.

Ар (бжъ) кызылэуатэу зэрыщыту щытам щхъэщыкыныгъэрэ зэхуэкыныгъэ игъуэтынщи, мы и мыххэнэм кызырэуатэуэклэу, "бжы, бжъ"уэ гъэзашлэр "бжын, бжэуэн"клэрэ кызырэуатэуэуу гурылэуэгъуээнщи. Мыпхуэдэ щыклэу зилэ къэкыгъэщ **"бжын"** жыхуалар. А къэкыгъэр зэрылътэуэуу щыклэр "бжъ" макъ зэгъуэт мыххэнэм елътэуэуу, ар занщлэу зы глагол мыххуэми, зытеухуаклэрэ къэуатэу глаголхэр утыку кьохэр (ибжэуэн, илэабжэуэн).

"Бжъ"ри лэжыаклэрэ и шэрэзри уи лым хэбжэуу зы псэуэуэуу зэрылътэуэуу "макъ зэгъуэт псальэ"щ.

Зэхуэкыныгъэу лым кыхэхьукл лэпкълэпкь гуэрхэри "бжь" макъ мыхьэнэклэщ кызырылатэри, мыпхуэдэри зы "макъ зэгүэт псалъэ"у "бжьэ"уэщ, икли "бжьакъуэ"м зэрылгытэрэ кызырылатэр.

Мы "бжьэ"рэ "бжьакъуэ"м кыхэхьыклауэ псырэ фадэ ефэнклэ зетхьэ фалъэ лэужыгыгуэри мы кызытехьукла лэмэпсымэм теухуауэ зы "макъ зэгүэт псалъэ"у "бжьэ"уэщ бзэм зэрыхэтыр.

"Бжь" макъ зэгүэтыр зэхуэмыдэ лүэхугъуэхэм теухуауэ зы "макъ зэгүэт псалъэ"у бзэм холэжыхьэри, мыбы и зы шапхьэщ мыр: и пшэм тыралхьэу выр зэрышлэщлэ пхьэ кыхьыр "бжьы"уэщ кызырылатуэри, мыпхуэдэ лүэху кыагъэунэхуа нэужьу вэн-сэн лъэхьэнэхэм кьэхьуа зы псалъэу кышлэжыныщ.

"Бжьэ" макъ зэгүэтым кыитехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыхьы: макъ кыыныхьэу кыитехьуклыж псалъэхэр, псалъэ кыыныхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

Япэрауэ "бжьэ" макъ зэгүэтым кыитехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр кыыныхьэ макьклэрэ бзэм хэлэжыхьы ухуэ псалъэхэм шыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Псэущхьэм ищхьэм кыитехьукл "бжьэ"р икли нэхьыбэу "бжьакъуэ"уэщ кызырылатэ шьыклэри, "бжьэ"рэ "бжьакъуэ"м теухуа лүэхугъуэхэр кызырылатэу "бжьэ"м кыыныхьэ макьклэрэ ухуа псалъэхэщ мыхэр: «бжьэшхуэ, бжьэкъуэшхуэ, бжьагуэ, бжьэкъагуэ, бжьашэ, бжьэкъуашэ»;

"Бжьэ"рэ "бжьакъуэ"м кыхэхьыкла лэмэпсымэ гуэрхэри "бжьэ"м кыыныхьэ макьклэрэ ухуа псалъэхэмклэщ кызырылатэр: «бжьэмий».

Гур зэрызырашэу выр зышлэпхэр зэрылгытарэ кызырылатэ "бжьы"м теухуарэ кыыныхьэ макьклэрэ ухуа псалъэщ мыхэр: «бжьыпэ; бжьыпэр лыгъын (зыгуэрым ипэр убыдынрэ зыдэклапэм шэн лүэхугъуэ)».

Псэущхьэ лъэпкь гуэрыр зэрылгыта "бжьэ"м кыитехьуклыж псалъэхэщ мыхэр: «бжьэшхуэ, бжьапцлэ».

"Бжьэ" макъ зэгүэтым кыитехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми деплынщ.

"Бжьэ"рэ "бжьакъуэ"м кыхэхьыкларэ фалъэу цыхум зэрихьэу шидзари "бжьэ"уэ зэрылгытар гурылуэгъуэщи, мы и мыхьэнэклэрэ "бжьэ" макъ зэгүэт псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхьэщ мыхэр: «"лэгу, бжьэ" → лэгубжьэ»; «"бжьэ, тлу" → бжьытл; зы бжьэ бжьытл ефэн»; «"фадэ, бжьэ" → фадэбжьэ».

"Бжьын" псалъэхэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт" шапхьэи кьэтхьынщ мыхэр: «"бжьын, цхьэ" → бжьыныщхьэ, "бжьын, клэ" → бжьыныклэ».

"Бжьын"ым хуэдэ ибжьэныгъэ зилэу хужьыфэу шыт кьэкыгъэ лэужыгыгуэри "бжьын" псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"уэщ кызырылатэр: «"бжын, ху(жь)" → бжьыныху».

Псэущхьэ лъэпкь гуэрыр зэрылгыта "бжьэ" псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэщ мыхэр: «"бжьэ, пщы" → бжьэпщ;

"бжэ, (гъэ)хьун" → бжяхьуэ; "бжэ, дыгъу" → бжэдыгъу; "бжэ, матэ" → бжэ матэ → бжэматэ».

"Бжэ" макъ зэгүэт мыхьэнэр "бжэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Псэущхьэ гуэрхэм я щхьэм кыхьэхьукл "бжэ"рэ "бжяхьуэ"м хуэдэ кьэхьуыклэ зилэри зы "бжыанэ"у зэрылгытэри, мыпхуэдэу лэпэрэ лъапэм кыитехьукл лэпкьлэпкь лыхьэр кызырэуатэу ухуа псалъэщ мыхэр: «лэбжыанэ (лэ бжыанэ), лъэбжыанэ (лъэ бжыанэ)».

"Бжэ" макъ зэгүэт мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, зыгуэрым "бжэ" макъ мыхьэнэклэрэ хищлэныгъэ илэу гъэзашлэ лүэхугъуэхэри зытеухуар къэзыгъэлыгъуэ макъ кыпыхьэу ухуэ префиксиал глаголклэрэщ кызырэуатэр: «ибжээн, гуэбжээн, дэбжээн, тебжээн, щлэбжээн, клэрыбжээн, хэбжээн».

Ибжэныгъэ зилэхэри "бжэ" макъ зэгүэт мыхьэнэклэ кызырэуатэнур гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу лытапхьэщ зы шхыны лэужьыгъуэ кьэклыгъэр кызырэуатэ щыклэр: «шыбжый».

Щыдзакъэклэ зэрибжэрагъэнщи, зы хьэпцлэ лэужьыгъуэри "бжыдзэ"ущ зэрылгытар.

Утыку кызырэихьэрэ зытеухуа лүэхугъуэхэр гурылуэгъуэщи, "бжэ" макъ зэгүэтыр зэхуэмыдэ хуэдэу лытапхьэ лүэхугъуэхэр кызырэуатэу бжэм холэжьыхьэр. Ибжэныгъэу фэм хищлэри, дэтхэнэ гуэрым ифэм хищлэ зэхуэклыныгъэри "бжэ" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ кызырэуатэпхьэр гурылуэгъуэщ: «фэбжэ; бжыгъэ».

"Бжэ" макъ зэгүэт мыхьэнэр зыгуэрым лъэщү хищлэрэ ибжэныгъэ кызырэыхьури кызырэуатэращи, мыпхуэдэхэр кызырэуатэу "бжэ" макъ зэгүэтклэрэ ухуа псалъэхэщ мыхэр: «тклыбжэ»; «губжэ, губжынын»; «хуабжэ, хуабжэу - хуабжэу».

Ипэклэ кьэта глаголхэм ещхьщү лытапхьэщи, зи клуэцлым хищлэрэ зэхуэклыныгъэу кьэхьур "бжэ" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ кызырэуатэпхьэр гурылуэгъуэщ. Мафлэмклэ ягъэхуабэрэ ягъэпшту ягъэзашлэ мыпхуэдэ лүэхугъуэр япэрауи лым теухуауэ зэрыгъэзэщларэ гурылуэгъуэщ: «лыбжээн, гъэлыбжээн, зэхэгъэлыбжээн; лыбжээн».

Лым теухуауэ ягъэзашлэ мыпхуэдэ лүэхугъуэр иужьклэ дэтхэнэ шхыныгъуэм теухуауэ ягъэзашлэу зэрыщидзар гурылуэгъуэщи, лым теухуауэ ухуа псалъэхэр а зэрыщытклэрэ этимологии лъабжэклэ зэрихьэу кызырэуатэри гурылуэгъуэщ: «джэд гъэлыбжээн, джэш гъэлыбжээн, кьэб гъэлыбжээн, клэнтыроф гъэлыбжээн; джэд лыбжэ, джэш лыбжэ, кьэб лыбжэ, клэнтыроф лыбжэ».

Зыгуэрым лъэщү хищлэныгъэ зи мыхьэнэ зилэращ "бжэ" макъ зэгүэтри, ар зэхуэклыныгъэ къэзыщлэ. Зэхуэклыныгъэр фыгъуэ зыхэлъу "бжэ" макъ зэгүэтклэрэ кызырэуатэм теухуа псалъэи щылэщ: «бжыфлэ».

Лъэщу хэщлэныгээрэ зэхуэкыныгъэ къару зилэ макъ зэгуетщ "бж"ыри, ар зыхэщла пкъыгъуэрэ лъэр ужыгъуаплэр къызпэщыт мэхур. Зыгуэрэм и щлагъым щлэлэрэ ар зэрыужьарэ зэрыужьыным плэ хуэхур къызэрыуатэ псалъэщ мыр: «лъабжэ».

Дэтхэнэ гуэрэм и щлагъ лъэныкъуэмрэ и щлагъ лъэныкъуэм щлэлъ и зы лыхъэ лъэныкъуэр къызэрыуатэри "лъабжэ"р зэлытар "и"клэрэ зэрыгъэлабгъуэу ухуэ "илъабжэ" псалъэращ. Ар зытеухуар къызэрыуатэ псалъэр "илъабжэ" псалъэм и "и"м иплэ къиувэу къызэрыуэтэнури гурылуэгъуэщ: «унэм илъабжэ → унэ лъабжэ → унэлъабжэ; жыгым илъабжэ → жыг лъабжэ → жыглъабжэ».

Лъабжэр лъэ къэхуаплэрэ ужыгъуаплэщи, абы къытехуэклэрэ ужыгъуэ зыгъуэтыр "бжыфлэ"рщ. Бжыфлагъ зилэу дэтхэнэ зы лъэныкъуэмкли ебэ екъуныгъуэу къэхури, мыпхуэдэ зыгуэрэм и ужыгъуапэри "бж" макъ мыхъэнэклэрэ къэлэуэтапхъэщ: «бжъабэ, къуабэбжъабэ»; «бжэпэ».

Нэхыбэу гъатхэм къэкыгъэхэм къыпыкыу ди фэм етлэхуныгъэрэ ибжэныгъэ зилэу жьым зэрихъэ цы пэлъытэ ллэужыгъуэхэр къызэрыуатэрагъэнщ мы псалъэри къызэрыхуа щыклэри, ар икли щэкл къызхашыкл зы къэкыгъэ лъэпкъри зэрылътэращ: «бжэхуц».

И макъ мыхъэнэм гурылуэгъуэ къызэрищлэщи, гъэ къеклуэкым къигъэхуарэ кытар лъабжэм зыхуэклуэрэ гъэ еужьыхыгъуэр къызэрыуатэри "бж"ыр зэрихъэ "бж"ым и хэхэгъуэу лъытапхъэ псалъэмклэщ: «бжыхъэ, бжыхъэклэ»

"Бжэ" макъ зэгуетым бзэм "префикс – суффикс къалэн" хигъэзэщлэхъкыым, ауэ ар зы луэхур "бжэ"рэ "бжъакъуэ"м теухуауэ зэрыгъэзашлэр къэзыгъэлабгъуэу глаголхэм префикс хуэхуфыну зэрыщытрэ зэрыхушлэкъур, икли глагол гуэрхэм суффикс хуэхуфу ахэр и макъ мыхъэнэклэрэ зэригъэлэжъэфынурэ абы зэрыхушлэкъури гулътытапхъэщ.

"Бж" макъ зэгуетыр.

"Бжэ" макъ зэгуетым къытехуэклэ "макъ зэгует псалъэ"хэр.

"Б" макъым сытри зэпызыщлэн къару зилэу зэпыудыгъуэ зэрымьэклэрэ гъэзэщлэныгъэ зи мыхъэнэ "ж" макъ къыклэлъыклэу ухуэ "бж" макъ зэгуетри мы къызэрыхуа щыклэклэ мыхъэнэ зыгъуэтаращ. Ар зэрызлэтыга ужыгъуэ эффектклэрэ зэпыудыгъуэ имылэу къеклуэклэ луэхугъуэхэр къызэрыуатэ псалъэхэр зэрыхуэ макъ зэгуету бзэм холэжыхыр. Мыпхуэдэ зэклэлъхъэужьыклэ зилэу цыхум къигъэунэхуар къызэреклуэклэрэ зэрыгъэзашлэр "макъ зэгует псалъэ"хуэ "бжы, бжэ"р зи глаголыпкъ "бжын, бжэн" глаголхэращ къэзыуатэр.

"Бжэ"р икли щлэкыплэрэ щлэхьэплэм папщлэ кырылуэу хэтщ бзэми, мыпхуэдэр зытеухуарэ зэлъыта щыплэм щлэжыплэрэ щлэжэплэу "бж" макъ зэгүэт мыхьэнэклэрэ кызырэылатпхьэр гурылуэгьуэнщ.

Ауэ, "бжэн" псалъэр икли зы псэушхьэ лъэпкыыр адыгэбзэм кызырэырилуэ псалъэрщи, ар флэкыплэ имылэу макъ мыхьэнэклэрэ зэпкыырыхын хуейуэ зэрыщымытыр гурылуэгьуэщ.

"Бжэ" макъ зэгүэтым кыитехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхьэр: макъ кыпыыхьэу кыитехьуклыжэ псалъэхэр, псалъэ кыпыыхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэтхэр".

"Бжэ" макъ зэгүэтым кыитехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр кыпыыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьэр ухуэ псалъэхэм щыгьуазэ дыхуэхьунщ.

"Бжын, бжэн" глаголыр зэрыгьэзащлэ щыклэр кьэзыгьэлыагьуэ макъхэр кызырэыпыхьэклэрэ ухуэ глаголхэм теухуа щапхьэхэри кьэтхьынщ: «ибжын – ибжэн, лубжын – лубжэн, гуэбжын – гуэбжэн, дэбжын – дэбжэн, тебжын – тебжэн, щлэбжын – щлэбжэн, клэрыбжын – клэрыбжэн, кьэбжын – кьэбжэн, хэбжын – хэбжэн, хуэбжын – хуэбжэн, пыбжын – пыбжэн, флэбжын – флэбжэн, нэбжын – нэбжэн».

Зэрызэлъыта ужыгьуэу генератикэ зэпыщлэныгьэ зилэу гьэзащлэр кызырэылатэ макъ глагол "бжын, бжэн"ыр кыпыыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьэ щыклэу кьэхуарэ зыгуэрым теухуауэ жылэпхьэхэр зэклэлъхьэужьу зэрыжалэр кызырэылатэ псалъэщ мыхэр: «кьэбжын, кьэбжэкл».

"Бжын, бжэн" луэухур бзэм нэхьыбэу зэрыхэлэжыыхьэ щыклэр гурылуэгьуэщи, абы и лэжьэклэм кыпыыхьэ макъклэрэ кыитехьукл псалъэхэм теухуа щапхьэщ мыхэр: «бжыгьэ, бжыгьэшхуэ».

Зы макъ зэгүэт псалъэу бзэм хэхьарэ щлэкыплэ щлэхьэплэр зэрылъыта "бжэ"р кыпыыхьэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхьэ ухуа псалъэщ мыхэри: «бжэшхуэ, бжэлү, куэбжэ»; «гьубжэ».

"Бжэ" макъ зэгүэтым кыитехьукла "макъ зэгүэт псалъэ"хэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми деплътынщ.

Зэрынгьуэщи, бжыгьэхэр кызырэылатэ псалъэхэри "бжыгьэ"р зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"клэрэщ кызырэылатэр: «"бжыгьэ, цлэ" → бжыгьэцлэ».

Щлэкыплэ щлэхьэплэр кызырэылатэ "бжэ" макъ зэгүэт псалъэр зыхэту ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа щапхьэщ мыхэр: «"бжэ, ищхьэ" → бжашхьэ, бжэшхьэлү; "лүэ, бжэ" → лүэбжэ; "чы, бжэ" → (чы-н-бжэ) → чынабжэ».

"Гьубжэ"р "бжэ" псалъэм кыпыыхьэ "гьу"клэрэ кыитехьуклауэ тлътатщ ипэкли, "гьу"р "щхьэ"м теухуауэ зэрылътэклэрэ кьэхуэ "щхьэгьу"м "бжэ" хуэхьур "щхьэгьубжэ" псалъэмклэ кызырэылатпхьэр гурылуэгьуэщ. Ауэ икли "щхьэ"м и "гьубжэ"у зэрылътатпхьэклэрэи

кызырыхуфунур гурылуэгъуэщ "щхьэгъубжэ"ри ар мыпхуэдэ кьэхьуклӀтӀ зылэу зэрыхуар кьэдгъэлъэгъуэнщ: «"щхьэ, гъубжэ" → щхьэгъубжэ; "щхьэгъу, бжэ" → щхьэгъубжэ».

Ауэ "щхьэгъубжэ" псалъэр бзэм зэрыхэт и зы щыклэри "щхьэгъумбжэ"щи, ар "щхьэгъу"м "бжэ" зэрыхуэхьуклэрэ зэрыхуар кыызхэщ псалъэщ. НытӀ, "щхьэгъубжэ, щхьэгъумбжэ" псалъэр "щхьэ"м "гъубжэ" хуэху кьахуауэ лъытапхьэкъыми, "щхьэгъу"м "бжэ" зэрыхуэхьуклэрэ кьэхуауэ лъытапхьэщ.

"Бжэ" макъ зэгъуэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжьыхьыклэрэ ухуэ псалъэхэр".

"Бжэ" макъ зэгъуэтым и мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, ар бзэм псалъэ зэрыхэхуа щыклэу ухуа "макъ псалъэ"хэмрэ ахэр бзэм зэрыхэлэжьыхьым шыгъуазэ дыхуэхуащи, ахэр "бжэ" макъ зэгъуэтир и макъ мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьы щыклэр зыхэзыубыдэ лэжьыклэу лъытапхьэщ. Аращи, мыбдежым зи гугъу тшынухэри "бжэ" макъ зэгъуэтым кытехьукла дэтхэнэ зы "макъ зэгъуэт псалъэ"м и мыхьэнэм теухуауэ лъытапхьэщ.

Кьэхуыныгъэ лъабжээ зи мыхьэнэщ "гъу"ри, "бжын, бжэн" глагол мыхьэнэ зыхэлъу шылэгъуэ лъабжэрэ шылэгъуэ кьэхьуплэ "гъу"р зэрыбжым теухуауэ кьэхуауэ жылэпхьэщ "гъубжэ" псалъэр.

Жьэм дэхьэ дэклъжрэ шхыныр жьэдэзылхьэ лэмэпсымэри зы "бжэ"р кызырыхуа щыклэм тету кьэлэутагъэнщ: «бжэмышх».

"Бжэ" щыпхьэ пхьэбгъури, "бжэ" кыызхащыкл жыг лъэпкъри "бжэ" псалъэм кытехьуклыжу ухуа псалъэхэмклэщ кызырыхуатэр: «бжэгъу, бжей».

Зы шхыныгъуэ кьэклыгъэ лъэпкъыр кызырыхуатэ псалъэм нобэ "бжэ" макъ кыхэлуклыу зэрыщытир гурылуэгъуэщи, ар кьэбэрдеибзэклэ кызырыхуэтапхьэр "бжэ" макъ зэгъуэт зыхэт псалъэу зэрыщытын хуейр гурылуэгъуэщ: "шыбжий"м и пэжыплэр "шыбжый"нщ.

"Бжэ" макъ зэгъуэтым бзэм "префикс – суффикс кьалэн" хигъэзэщылахькьым.

"Бл" макъ зэгъуэтир.

"Бл" макъ зэгъуэтым кытехьукл "макъ зэгъуэт псалъэ"хэр.

"Б" макъым зэрыхуэн хуа лъэ гущылым тырищлэжыныр зи мыхьэнэ "л" кыклэлъыкӀуэу ухуэ "бл" макъ зэгъуэт мыхьэнэр зэлытэныгъэклэрэ ужыгъуэу утыку кыхьэр зэрыхуэн шыхуарэ зэрызэфӀэкла лӀуэхугъуэм теухуащ. Мы и макъ мыхьэнэклэрэ бзэм холэжьыхьыр "бл" макъ зэгъуэтри, шылэгъуэ ужыгъуэу зэрыхуэн хуарэ шылэгъуэ ужыгъуэр кызырыхуар кызырыхуатэ зы "макъ зэгъуэт псалъэ"у "блы"р бзэм

хэхьагъэнш. "Бл" макъ зэгуэтыр кызырыхъуа щыклэри мыр кызырылатэ щыклэу жылэпхъэш.

Щылэгъуэ ужьыгъуэу зэпыудыгъуэ зымылэу къеклэкым мы и щыплэр кызырылатэ "блы"р иужьклэ цыхум "бжэн" лүэхугъуэр кышигъэунэхум щыгъуэ, зыхуэигъуэ зы бжыгъэр (7) кызырылатэ зы "макъ зэгуэт псалъэ"у "блы"р зэрихъуэ шидзагъэнщи, нобэ бзэм зэрыхэтрэ зэрызеклэу щыклэри мыпхуэдэш.

Щылэгъуэ ужьыгъуэр кызырыхъурэ абы щылэгъуэ зэригъуэтыр кызырылатэр "блы"уэщи, щылэгъуэ ужьыгъуэу къэхъу къеклэкыр мыпхуэдэу "бл" макъ зэгуэтклэрэ ухуэ псалъэхэм кызырылатэпхъэр гурылэгъуэнш. Аращи, мыпхуэдэу "блы"уэ зеклэклэ зилэр "блы" клэуэтэгъуэу "блэ"щи, ар зи глаголыпкъ "блэн"ыр щылэгъуэ зилэм и щылэгъуэр зэрихъэрэ зэрыбагъуэри кызырылатэ глаголш.

Щылэгъуэ ужьыгъуэм щылэгъуэ зэригъуэтар кызырылатэу утыку кыхъа "блы"р мы ужьыгъуэм и зы пщальэу зы увылэплэ быдаплэ зи мыхъэнэщи, мыпхуэдэ быдаплэу гъэзащлэри "бл" макъ мыхъэнэклэрэ кълэуатэу "блын"у лъытагъэнш.

Зэрызлътэныгъэ ужьыгъуэрэ кыхъагъ зилэ зы псэущхъэри зы "макъ зэгуэт псалъэ"у "блэ"уэщ кызырылатэр.

"Бл" макъ зэгуэтым кытехъукла "макъ зэгуэт псалъэ"хэр бзэм зэрыхэлэжыыхъыр: макъ кытыхъэу кытехъуклыж псалъэхэр, псалъэ кытыхъэу ухуэ "псалъэ зэгуэтхэр".

Япэрауэ "бл" макъ зэгуэтым кытехъукла "макъ зэгуэт псалъэ"хэр кытыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъэрэ ухуэ псалъэхэм щыгъуазэ дыхуэхъунш.

"Бл" макъ зэгуэт мыхъэнэр гурылэгъуэщи, ар зы "макъ зэгуэт псалъэ"у утыку кызырихъэ "блы"р щылэгъуэ ужьыгъуэм щылэгъуэ зэригъуэтыр кызырылатэу, щылэгъуэр зэрыужьрэ зэрызеклэу зэрыунэтлым и зы пщальэр кызырылатэ псалъэш. Мыпхуэдэ зеклэклэр зэрыгъэзащлэри "блэн" глаголклэ кызырылатэпхъэр гурылэгъуэш. Нытлэ, "блэн" глаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр къэзыгъэлъагъуэ макъхэр кыпхъэу ухуэж глаголхэм теухуа шапхъэхэмрэ мыбыхэми къатехъуклыж псалъэхэм теухуа шапхъэхэри къэтхъынш: «иблэн, лүблэн, гуэблэн, дэблэн, теблэн, щыблэн, щлэблэн, зэщлэблэн, клэрыблэн, къэблэн, къуэблэн, хэблэн, хуэблэн, пыблэн, флэблэн, нэблэн»; «ублэн: къэублэн, зэхэублэн»; «щыблэ, щлэблэ, пэублэ; блогъэ».

"Блын" псалъэр кыпыхъэ макъклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъэ шапхъэи къэтхъынш: «блынышхуэ».

Кызырыхъуа щыклэри и мыхъэнэр гурылэгъуэу щыт "блы" псалъэр иужьклэ игъуэ зы бжыгъэр кызырылатэу бзэм зэрыхъыр гурылэгъуэщи, зы бжыгъэцлэу "блы"р кыпыхъэ макъхэмклэ бзэм

зэрыхэлэжыхыым теухуа шапхэхэри кьэтхынш: «блэ, бланэ, ебланэ, ебланэрей».

Зы псэушхээр зэрылтыга "блэ" макъ зэгүэт псалээр кыпыхъэ макьклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхыу ухуа псалэщ мыхэр: «блэшхуэ»; «благьуэ».

"Бл" макъ зэгүэтым кьытехьукла "макъ зэгүэт псалэ"хэр зыхэту ухуэ "псалэ зэгүэт"хэм теухуа шапхэхэри кьэтхынш.

"Блэн" глагол лэжэклэ зыхэту ухуа "псалэ зэгүэт"хэм теухуа шапхэу лытапхэщ мыхэр: «"хъэ, блэ(н)" → хъэблэ; "лэ, блэ" → лэблэ».

"Блын" псалээр зыхэту ухуа "псалэ зэгүэт"хэм теухуа шапхэи кьэтхынш: «"блын, ху(жъ)" → блыныху; "блын, плы(жъ)" → блыныплъ; "блын, джабэ" → блын джабэ → блынджабэ».

Зы бжыгэцлэу шыт "блы"р зыхэту ухуэ "псалэ зэгүэт"хэм теухуа шапхэщ мыхэр: «"блы, ищхъэ" → блыщхъэ»; «"пщы, блы" → пщы-кly-блы → пщыкlyбл; "щэ, блы" → щэ-и-блы → щибл; "блы, щы(н)" → блыщы»; «"цыху, блы" → цыху-и-блы → цыхуибл; "шы, блы" → шы-и-блы → шибл; "щхъэ, блы" → щхъэ-и-блы → щхыибл».

Зы псэушхэцлэу шыт "блэ"р зыхэту ухуа "псалэ зэгүэт"хэм теухуа шапхэщ мыхэр: «"блэ, клэ" → блэклэ – блаклэ; "блэ, щхъэ" → блащхъэ; "блэ, шыр" → блэ шыр → блэшыр; "блэ, щхуэ" → блащхуэ».

"Бл" макъ зэгүэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжыхыклэрэ ухуэ псалэхэр".

"Бл" макъ зэгүэт мыхьэнэр гурылэгьуэщ, икли ар мы и мыхьэнэклэрэ заншлэу "блы"рэ "блэн"у "макъ зэгүэт псалэ"у бзэм зэрыхэхьа щыклэр "бл" макъ зэгүэтыр и мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхыыр езэгьрэ елыта бзэ мыхьэнэхуэ зэрыщытри гурылэгьуэщ.

Араш икли, "блы, блэн" псалэхэр кыпыхъэ макьрэ псалэхклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхыми щыгьуазэ узеришци, щылэгьуэ ужыгьуэр кьызэрыхьурэ щылэгьуэ зэригьуэтыр кьызэрылэуатэ "блы"мрэ абы и кlyэтэгьуэу щылэгьуэм и щылэгьуэр зэрихьрэ зэрыбагьуэр кьизылуэ "блэн" глаголыр бзэм зэрыхэлэжыхьрэ псалэхэр кьытехьуклыжым теухуа шапхэхэр зэрымымащлэр гурылэгьуэнш.

Щылэгьуэ льябжэ пкыгьуэхэр зэрызеклэу щыклэр кьызэрылэуатэ глаголш "блэн"ри, ар нэху бзийр зэрызеклэуэм теухуауэщ нэхьыбэу бзэм зэрыхэплэагьуэр. Ауэ, нэху бзийр "фотон" жыхуалэ атом льябжэ пкыгьуэ цыкlyу зэхэлъуш зэралгытэри, мыпхуэдэу дэтхэнэ зы атом льябжэ пкыгьуэ цыкlyу зеклэуэклэрэ хьэрычэтыр кьызэрылэуэтапхэри "блэн" глаголклэрэу зэрыщытынури гурылэгьуэщ. Нытлэ, "фотон"ым имызакьуэу, атом льябжэ пкыгьуэ цыкlyхэм кьыпкырыклэрэ щылэгьуэр зэрызеклэу кьарухуэ ялытэ "электромагнетикэ, нуклеер, радиоактив, гравитон" кьарухэр зэрызеклэу щыклэр "блэн" луэхуэуэщ.

"Блэн" глаголыр зытеухуауэ адыгэбзэм шызэрызеклүэр нэху бзийхэм я зеклүэклэу зэрышытыр гурылүэгъуэщи, мыбы кышчымынэу космосыр зэрызеклүэ кьарури "блэн" глаголклэрэ кызызылүэтапхьэр гурылүэгъуэщ. Адыгэбзэм хэту "блэн" лүэхугъуэм теухуауэ кьэхуэ зы псалъэри "шыблэ"у зэрышытыр гурылүэгъуэщи, ар электрон дзыгъуэм кыигъэщл нэхугъэр кызызылүатэ псалъэраш. Ар электрон дзыгъуэм кыигъэхуэ фотонхэм кьагъэщл нэхугъуэу зэрышытыр гурылүэгъуэщи, цыхум и нэм илгагъуэфыр нэхугъэуш зэрилгытэри, ар атом лъабжэ пкыгъуэ цыккы фотонхэмклэ ухуаш. Ауэ космосыр зэрыухуа дэтхэнэ атом лъабжэ пкыгъуэ цыккыхэм я зеклүэклэрэ хьэрычэтри "блэн" псалъэм кызызылүэтапхьэр гурылүэгъуэщи, ахэр блэуэ шыщидзэрэ егъэлеяуэ шыблэм шыгъуэри "шыблэ" псалъэм кызызылүэтапхьэр гурылүэгъуэщ. Араши, космосыр зэрызеклүэу зи гугъуэ тцла кьаруипллыр зэрызеклүэр "блэн"клэрэ кызызылүэтапхьэм зэрэзэгъщи, ахэр блэуэ кышчыщидзэрэ егъэлеяуэ блэуэ шыщидзэри "шыблэ" псалъэмклэ кызызылүэтапхьэр гурылүэгъуэнщ. Шылэгъуэрэ космосыр зэрызеклүэр "блэн"клэрэщи, ар атомыр зэрыухуэрэ зэрызеклүэр, ар кьэзыгъэхуэ атом лъабжэ пкыгъуэ цыккыхэр зэрызеклүэр кызызылүатэ псалъэщ. Мыпхуэдэ лъабжэм кышщидзэу шылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрыр зэрызеклүэрэ зэрыбагъуэри "блэн" псалъэр зэрилъабжэклэрэщ кызызылүатэри, шылэгъуэр зэрыухуэрэ зэрызеклүэр кызызылүатэ "блэн" псалъэр икли псэ ужыгъуэри кызызылүатэ псалъэхэми лъабжэ хуохур. Мыбыи кышчымынэу, псэушхьэрэ цыхуэ шлеину кьэхуэ дэтхэнэ зы лүэхугъуэри "блэн" псалъэр лъабжэ зэрыхуэклэрэ кызызылүэтапхьэри гурылүэгъуэнщ.

Араши, дэтхэнэ зы шылэгъуэ зеклүэклэрэ хьэрычэтыр, шылэгъуэ зилэ дэтхэнэ гуэрым и шылэгъуэр зэрихьклэрэ зэрыбэгъуэр, дэтхэнэ зы лүэхугъуэр зэрызеклүэрэ зэрыбагъуэр кызызылүатэ псалъэхэм я лъабжэр "блэн"раши, ар лъабжэ язэрыхуэхуэклэрэ адыгэбзэм кыилүатэ лүэхугъуэхэм теухуа нэгъуэщл шапхьэхэри кьэтхьынщ.

Зы лүэхутхьэбзэ гъэзэщлэну хуежьэнрэ абы пэщлэдзэ хуэщлыни, "блэн" лүэху ужыгъуэщ: «ублэн: кьэублэн, зэщлэублэн, зэхэублэн, пэублэн, пэублэ».

Дэтхэнэ зы шылэгъуэм и шылэгъуэр зэрихьэрэ зэрыбагъуэр "блэн" глаголклэрэщ кызызылүэтапхьэри, бэгъуэныгъэр налүэ кызызылхуэхур псэ зылүтхэрауэ зэрышытым ипкь итклэ, илъабжэклэ кьэта псалъэхэр нэхьыбэу абыхэм я бэгъуэныгъэм зэрытеухуари гулытапхьэщ: «зэщлэблэн, кызэщлэблэн, шлэблэ, шлэблэщлэ»; «зэщлэблэу зэхэбагъуэ зы цыхуэ лъэпкь гупыр "хьэблэ"у лытапхьэщи, ар зэблагъэ цыхухэр зэхэсу зыдыдэсыр кызызылүатэ псалъэщ».

Псэушхьэри зэрыбагъуэр "блэн"клэрэщи, ар зылыгъэрэ абы зыригъэклүу зи гъащлэр зыхьыр цыхурауэ зэрышытыр гурылүэгъуэщ.

Мыпхуэдэу щылэгъуэр зэрыужьрэ щылэгъуэ кытехъуклыу зэрыбагъуэр "блы"гъэклэрэ зэрыгъэзашлэр гурылэгъуэ кызыхуэхъу цыхур икли мыр хабзэ зыхуэхъуараш, икли и гъашлэр зэрызырихъэну щыклэу "блы"гъэм еклуныгъэри и хабзэми лъабжэ зэрыхуэхъужар гурылэгъуэш. Аращи, цыхур зэрыбагъуэрэ зэрызэшлэблэр "блы"гъэм езэгъыныгъэщи, мыбы кытехъукла псалъэхэр Адыгэр фыщэу иджыри зытет лъагъуэр къэзыгъэлъагъуэ псалъэхэраш: «благъэ, благъагъэ».

Благъагъэр цыху бэгъуэныгъэрэ зэрызэшлэблэр зэлъыта зы системэщи, мы системэр кызыдщеклуэклэрэ абы хиубыдэраш "благъэ" псалъэм кылуатэр. Благъагъэ системэм хиубыдэхэр зэблагъуэщи, зы блыгъэм иту зэпыщлэхэраш. Ахэр генетикэу зы жыгым щыщхэраш. Благъагъэ системэм иклыныгъэр зы нэрыбгэм елытауэ "блы"гъэ зыхуимылэжращи, а нэрыбгэм ипэ къэхъуа е а нэрыбгэм кыщлэхъуами, "блы"гъэм иклар а нэрыбгэм дежклэ "благъэ"кым, абы и благъагъэ системем щымыщраш. Мыпхэдэш "благъагъэ" системэри, абы хиубыдэхэр зэхуэдэ зы ген жыгыу зэрыщытым папщлэ, зэхэбэгъухъкым, зэрышэжкым. Абы и щыбым щыщхэраш зэрышэн хуейрэ генетикэу зэхэбэгъуэныгъэр зыхуэигъуэри, зэрышэхэри генетикэклэ зэрызэпыщлэклэрэ "благъэ" мэхъухэр.

Аращи, "благъэ"рэ "благъагъэ"р генетикэ зэпыщлэныгъэ зилэрэ зэгъунэгъухэш. Гъунэгъугъэр мыпхуэдэу генетикэу "блы"гъэрэ "блэн" псалъэхэм гурылэгъуэ кызырэрашлэагъэнщи, "бл" макъ зэгуэтыр икли гъунэгъугъэ мыхъэнэми теухуауэ бзэм холэжыкхыр. Мыпхуэдэш гъунэгъу хуэхъунрэ гъунэгъугъэ зыхуилэн гугъэклэ зыгуэрыр къеджэнри кызырэрыуатэ псалъэхэр "блы"гъэрэ "блэн"ыгъэм теухуауэ гъэзашлэуш зэрыухуэр: «блэгъэн, къэблэгъэн, еблэгъэн, егъэблэгъэн, къегъэблэгъэн».

Зы псэущхэ лэужыкыгуэри "блэ"уэ кызырэрыуатар гурылэгъуэщи, абы теухуауэш "благъуэ" псалъэри зэралытэр. Ауэ зы мифологие псэущхэр зэралытэ псалъэу зэрыщытми гурыщхъуэ кызырэрыуитщи, а псалъэр зытеухуар нобэ зэралытэм хуэдэу нахуэуи жылэпхъэкым: "благъуэ" псалъэр икли "блы"рэ "блэн" луэхугъуэми теухуарэ елытауэ къэхъуа зы псалъэуи лъытапхъэш.

"Благъуэ" псалъэр икли гъунэгъугъэ зи мыхъэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыкхыри гурылэгъуэш: «лэгъуэ, благъуэ, лэгъуэ-благъуэ».

Зы псэущхэм "блэ" зэрыфлэщам хуэдэу лъытапхъэш "лэблэ" псалъэри зэрыухуар, ауэ "блыпкъ"ыр "блы"гъэрэ "блэн" луэхугъуэ щыт, хъэмэрэ зы бжыгъэцлэу "блы"м теухуа, ар налуэкым.

"Благъуэ"р мифологием зэрыхэтыр цыхум и гъашлэм зэремызэгъклэрэш. Ар цыху гъашлэрэ гъэшым и бийуэш зэрыллытэри, мыр зылисрэ зытеухуар къэгъэунэхуныр мифологие лэжыкыгъэм теухуауэ лъытапхъэш. Ауэ "бл" макъ зэгуэт мыхъэнэр щылэгъуэ ужыкыгуэрэ бэгъуэныгъэу зэрыщытрэ, "бл" макъ зэгуэтклэрэ ухуа мы мифологие

псалъэр (благъуэ) щылагъуэ ужьыгъуэрэ бэгъуэныгъэм езауэрэ хуэмыфлыр кызырэуатэу зэрыщытым езэгъ зы псалъэу зэрыщытыр гулытапхъэщ "гъаблэ"ри. Цыхум "благъуэ"м "гъаблэ" кызырэуахуыуш мифологиём кызырэыхэщри, "гъэ, блэ"клэрэ зы "псалъэ зэгъуэт"уи еджапхъэ "гъаблэ"р мифологие тип "благъуэ" культ зыхэлъу зы псалъэу лыытапхъэщ.

"Бл" макъ зэгъуэтыр абы кызтехъукла макъ зэгъуэт псалъэхэм езэгъыу бзэм зэрыхэлэжыхьым нэмышц, мифологиём хэхьарэ "бл" макъ зыхэту ухуа псалъэхэми езэгъыу "бл" макъ зэгъуэт зыхэту ухуа псалъэхэри зэрыщылэм и щапхъэщ мы зи гугъ тцлар.

"Бл" макъ зэгъуэтыр бзэм зэрыхэлэжыхьыу мы къэта щапхъэхэм нэмышц, "блэ"м и "щхъэ"ри кызырэуатэ зы псалъэу щыт "блэщхъэ"м нэгъуэщц мыхьэнэхэри илэщи, ар бзэм мы щызэрэкълэу щыклэр зы "блэ" псэушхьэми, зы бжыгъэцлэу "блы"ми зэрытемыухуар налуэщ. Араши, кыхьагъ зилэр зызэрыдзар кызырэуатэу, зы клэпсэм ищхьэр зызэрыдза щыплэращ (щлопщыклэмпрэ и тхьэмпэр зэрызэпхыплэ) мы зи гугъу тцлы "блэщхъэ" псалъэм кылуатэр. Мыбы нэмышц, "блэщхъэ"р икыи зы лэщэу щыт "гу"м теухуауэ "гублэщхъэ" псалъэм хэтщи, мы и мыхьэнэри ипэклэ зи гугъу тцла луэхугъуэм зэрешхьыр гурылуэгъуэщ.

"Бл" макъ зэгъуэтыр бзэм зэрыхэлэжыхьы щыклэм езэгъыу лыытапхъэщи, гъунэгъугъэрэ гъунэгъу лъэныкълэу теухуауэ гъэзащлэ луэхугъуэр "бл, блэ" макъ зэгъуэтклэрэ къэлуатэу псалъэхэр мэхуэжыр. Гъунэгъугъэрэ зи лэгъуэблагъуэм щыгъэзащлэ луэхугъуэхэр "бл, блэ" макъ зэгъуэтклэрэ къэгъэлъагъуэ префиксклэрэ мэгъэзащлэри, мыпхуэдэу ухуэж глаголхэм теухуа щапхъэхэр илъабжьэклэ къэтхьынщ, ауэ мыбдежым "бл"ыклэрэ утыку кыхьэ префиксиал глаголыщлэхэм теухуа щапхъэ къэтхьынщ: «блэцлын – блэцлэн, блэкхьун – блэкхьуэн, блэклын, блэхын».

"Бл" макъ зэгъуэтым "префикс – суффикс къалэн"у игъэзащлэхэр.

"Бл"ыр гъунэгъугъэ мыхьэнэи кызтехъукл макъ зэгъуэтщи, ар зы лаголыр зэрыгъэзащлэ щыклэр кызырэуатэу префикс къалэн зыгъэзащлэри. Мыпхуэдэу "бл" префиксклэрэ ухуэж глагол щапхъэхэр ди "макъ глагол"хэм шыщхэм теухуауэ къэтхьынщ. Ауэ глагол гуэрхэр зэрыгъэзащлэ щыклэм елытащи, "бл" префиксклэрэ къэлуэтэныр хуэигъуэщэ зэрымыхьур гурылуэгъуэщ; глагол гуэрхэри зэрыгъэзащлэ щыклэу клэух макъи къаштэри, ахэр "*" нэгъышцклэ къэгъэлъэгъуащ: «блэин, блэун, блэуэн, блэлун, блэлуэн, блэсыхьын*, блэзын, блэдзын, блэгъын – блэгъыхьын*, блэгъуэн – блэгъухьын*, блэджын – блэджыхьын*, блэджэн, блэдын – блэдыхьын*, блэдэн, блэтын – блэтыхьын*, блэтлын – блэтыхьын*, блэтлэн, блэжын – блэжыхьын*, блэжын – блэжэн, блэжын, блэжээн – блэжыхьын*, блэщын – блэщыхьын*, блэщэн, блэщын – блэщыхьын*, блэшэн, блэчын, блэчэн – блэчыхьын*, блэхун – блэхуэн».

"Бл" макъ зэгүэтыр дэтхэнэ зы псалъэм суффикс хуэхъуу жылэпхэкъым, ауэ абы и мыхьэнэр гурылуэгъуэщи, псалъэхэм суффикс хуэхъунклэрэ зэрыхушлэкъури гурылуэгъуэнщ.

"Ф" МАКЪЫМКІЭ КЪЕЖБЭ МАКЪ ЗЭГУЭТЫР: «ФТ».

"Фт" макъ зэгүэтым къытехъук! "макъ зэгүэт псалъэ"р.

Пкъыгъуэ клуэцлым къышыхъу къару мыхьэнэ зилэ "ф" макъым щхьэщыкыныгъэ зи мыхьэнэ "т" къыклэлтыкылуэу ухуэ "фт" макъ зэгүэт мыхьэнэр пкъыгъуэм кыигъэхъу къарум теухуауэ къэхъу щхьэщыкыныгъэу лъытапхьэщ. Ар мыпхуэдэ зы луэхугъуэм теухуа лъытапхьэщ зы лэпкъылъэпкъыр къызэрылатэ щыклэу зы "макъ псалъэ"у "фты"уэ бзэми зэрыхэхьар.

"Фт" макъым къытехъукла "макъ псалъэ"р бзэм зэрыхэлэжъыхьыр: макъ къыпыхъэу **къытехъуклыж псалъэхэр**, псалъэ къыпыхъэу ухуэ **"псалъэ зэгүэтхэр"**.

"Фт" макъ зэгүэтым къытехъукла "макъ зэгүэт псалъэ"ри къыпыхъэ макъклэрэ бзэм хэлэжъыхъу **ухуэ псалъэхэмрэ** зыхэту ухуэ **"псалъэ зэгүэт"** шапхьэхэри къэтхьынщ: «фтышхуэ»; «"шы, фты" → шыфт; "хьэ, фты" → хьэфт».

"Фт" макъ зэгүэт мыхьэнэр "бзэм зэрыхэлэжъыхьклэрэ ухуэ псалъэхэр".

Зы къаруклэрэ щхьэщыкыныгъэу гъэзащлэ луэхугъуэхэри "фт" макъ зэгүэт мыхьэнэклэ къызэрылуэтапхьэр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу зыхуэгъэзащлэр къэзыгъэлыагъуэ макъхэр "фт" макъ зэгүэтым къыпыхъэу ухуэ псалъэхэщ мыхэр: «щлэфтын, зэщлэфтын, зэклэщлэфтын»; «цлафтэ; щлэцлэфтын, тецлэфтын»; «уфтэрэкъын, уфтэрэкъ».

Мыбыхэм хуэдэрэ мыхьэнэклэ машлэу зэщхьэщыкыныгъэ зилэу лъытапхьэщи, зы щыналъэм хиубыдэу иклэклэ къышына и зы къуапэр "клэ"м "фт" макъ зэгүэт къыклэлтыкылуэу зэрылътэу ухуа зы псалъэрщ мыри: «клэфт».

"Фт" макъ зэгүэтым бзэм "префикс – суффикс къалэн" хигъэзэщыкыкыым.